

székely 1/2 v

Namán

KÖZGAZDASÁGI SZEMLE

KIADJA A M. T. AKADÉMIA
NEMZETGAZDASÁGI BIZOTTSÁGA HOZZÁJÁRULÁSÁVAL
A MAGYAR KÖZGAZDASÁGI TÁRSASÁG

SZERKESZTI:
MANDELLO GYULA

1917. — XLI. ÉVFOLYAM. — 57. KÖTET.

BUDAPEST
PESTI KÖNYVNYOMDA RÉSZVÉNY-TÁRSASÁG

1917

Csehország iparosai összehasonlítva Magyarországéival a népszámlálás adatai szerint.

Ausztria tartományai közül a legiparosabbak egyike Csehország. Fonó- és szövőipara, agyag-, porcellán- és üveggyártása világraszóló iparok és az ipar többi ágaiban is kiváló szerepet játszik. Összehasonlítva Csehországot Magyarországgal, megállapíthatjuk, hogy Csehországon épp úgy a keresők, mint az iparosok aránya a nagyobb. Ugyanis 10.000 lakóra jut Csehországban 5.400 kereső, Magyarországon 4.280; ugyancsak 10.000 lakóra jut Csehországon 1.970 iparos, Magyarországon csak 660. Ha az iparosokat a keresőkkel hozzuk arányba, azt látjuk, hogy míg Magyarországon tizezer keresőre esik 1.648 kereső iparos és Ausztriában 2.264, Csehországban 3.664; tehát míg Magyarország népessége (20·8 millió) Csehországnál (6·7 millió), háromszor nagyobb, Csehország a kereső lakókhoz viszonyítva kétszer nagyobb a magyarországinál.

Az osztrák tartományok közül aránylag Vorarlberg, Szilézia és Alsó-Ausztria még Csehországnál is iparosabbak. Az iparosság arányát feltüntetik a következők számok:

10.000 kereső közül:

Magyarországban 1.648 iparos,	Salzburgban 1.923 iparos,
Az osztrák tartományokban 2.264 „	Görz-Gradiskában 1.818 „
Vorarlbergben 4.233 „	Karinthiában 1.782 „
Sziléziában 3.944 „	Steiermarkban 1.750 „
Alsó-Ausztriában 3.754 „	Tirolban 1.651 „
Csehországban 3.664 „	Krajnában 1.469 „
Triestben 3.455 „	Isztriában 1.385 „
Morvaországban 3.013 „	Bukovinában 752 „
Felső-Ausztriában 2.030 „	Galiciában 677 „
	Dalmatiában 400 „

Mielőtt az iparosság részleteivel foglalkozunk, fölemlítjük, hogy az összes lakosság az utolsó három népszámlálás szerint volt:

Évben	Csehországban	Magyarországban
1890	5,843.094	17,433.794
1900	6,318.697	19,254.599
1910	6,789.548	20,886.487

A szaporodás 1910-ben 1900-hoz képest Magyarországon 8·5, Csehországban csak 7·50⁰/₀; az előbbi tizedben, azaz 1900-ban 1890-hez képest 10·3, illetőleg csak 8·13⁰/₀ és összesen a husz év alatt, azaz 1910-ben 1890-hez képest 19·0, illetőleg csak 15·51⁰/₀. Magyarország szaporodása tehát nagyobb arányokat mutat. Ugyanis szaporodott a népesség:

	Csehországban		Magyarországban	
	lélekkel	%	lélekkel	%
1910-ben 1900-hoz képest . . .	450.851	7·13	1,631.888	8·5
1900-ban 1890-hez „ . . .	475.603	8·13	1,790.805	10·3
1910-ben 1890-hez „ . . .	986.454	15·51	3,488.693	19·0

A kereskedők száma, azaz az összes lakosságnak az a része, mely őstermeléssel, bányászattal iparral, kereskedéssel, forgalommal, értelmi foglalkozással és honvédelemmel tevékeny volt:

Évben	Csehországban	Magyarországban
1890	3,081.131	7,317.329
1900	3,225.929	8,830.995
1910	3,669.918	8,956.922

Ezekből a számokból kitűnik, hogy Csehországban a lakosságnak aránylag több része kereső, mint Magyarországon, míg ugyanis Csehországban 10.000 lakos közt 5.400 kereső van, Magyarországra csak 4,280 kereső esik.

A keresőknél a gyarapodás 1910-ben 1900-hoz képest Csehországban 13·7, Magyarországon csak 1·4⁰/₀, holott 1900-ban 1890-hez képest Csehország csak 4·7 Magyarországra pedig 12, és 1910-ben 1890-hez képest Csehország 19 és Magyarország 22⁰/₀ gyarapodást tüntet fel. Magyarország gyér szaporodása az utolsó 10 évben (a mint ezt jelen Szemle 1916. évfolyam januári füzetében kimutattuk) a kivándorlásban találja megokolását. A keresők szaporodása volt:

	Csehországban		Magyarországban	
	kereső	%	kereső	%
1910-ben 1900-hoz képest . . .	443.994	13·7	125.927	1·4
1900-ban 1890-hez „ . . .	144.803	4·7	1,513.666	12·0
1900-ban 1890-hez „ . . .	588.797	19·0	1,639.593	22·0

Áttérve magára az *iparra* (bányászat nélkül, de belefoglalva a vendéglő, korcsma, kávé és pálinkamérő foglalkozásait) volt:

Évben	Csehországban		Magyarországban	
	kereső iparos			
1890	1,010.813		854.822	
1900	1,126.695		1,077.226	
1910	1,338.841		1.405.324	

A kereső iparosok száma 1910-ben 1900-hoz képest Csehországban 18, Magyarországon 30·6⁰/_o-kal gyarapodott, 1900-ban 1890-hez képest 11, illetőleg 26⁰/_o-kal és az összes 20 év alatt tehát 1910-ben 1890-hez képest 23, illetőleg 38·6⁰/_o-kal. Magyarországon tehát a haladás erősebb volt, mint Csehországban.

A kereső iparosok szaporodása volt:

	Csehországban		Magyarországban	
	iparos	%	iparos	%
1910-ben 1900-hoz	112.144	18·0	330.098	30·6
1900-ban 1890-hez	125.884	11·0	228.221	26·3
1910-ben 1890-hez	238.028	23·0	558.319	38·6

Összehasonlítva az iparosok számát a kereső és az összes népesség számának növekedésével, a következő számcsoportot nyerjük. Szaporodott:

	A népesség	A keresők	Az iparosok	
	%	%	%	
1890-től 1900-ig	Csehorsz.	8·13	4·7	11·0
	Magyarorsz.	10·3	12·0	26·3
1900-től 1910-ig	Csehorsz.	7·13	13·7	18·0
	Magyarorsz.	8·5	12·0	30·6
1890-től 1910-ig	Csehorsz.	15·51	19·0	23·0
	Magyarorsz.	19·0	22·0	38·6

Az egyes iparágakat tekintve, Csehország iparosai az utolsó három népszámlálás szerint a következő képet adják (l. a hasonló adatokat Magyarországra nézve a Szemle 1916. januári füzetében):

	Évben	Kereső iparos	Cselh Az előző évhez képest	1910-ben 1890-höz ‰
Vas- és fémipar	1890	75.626		
	1900	84.734	+ 9.108 = 12 ⁰ / ₀	
	1910	108.392	+ 23.658 = 28 ⁰ / ₀	32.766 = 43
Gépgyártás	1890	26.138		
	1900	44.638	18.500 = 70 ⁰ / ₀	
	1910	65.599	+ 20.961 = 47 ⁰ / ₀	39.461 = 157
Kőföldagyag	1890	74.940		
	1900	89.409	14.569 = 19 ⁰ / ₀	
	1910	118.737	+ 29.328 = 33 ⁰ / ₀	43.897 = 58
Fa és csont	1890	66.756		
	1900	72.328	5.572 = 8 ⁰ / ₀	
	1910	86.725	+ 14.397 = 18 ⁰ / ₀	19.969 = 14
Bőr, söрте	1890	12.305		
	1900	14.955	2.650 = 21 ⁰ / ₀	
	1910	16.027	+ 1.072 = 8 ⁰ / ₀	3.722 = 30
Szövő	1890	254.970		
	1900	250.947	- 4.023 = 1·6 ⁰ / ₀	
	1910	292.709	+ 41.762 = 16 ⁰ / ₀	37.739 = 14
Ruházat	1890	182.568		
	1900	174.085	- 8.483 = 4·5 ⁰ / ₀	
	1910	228.659	+ 54.574 = 31 ⁰ / ₀	46.091 = 24
Papiros	1890	9.374		
	1900	14.234	4.860 = 52 ⁰ / ₀	
	1910	48.733	+ 4.499 = 32 ⁰ / ₀	9.359 = 99
Élelmezés	1890	100.761		
	1900	111.364	+ 11.403 = 9 ⁰ / ₀	
	1910	124.063	+ 12.701 = 11 ⁰ / ₀	24.104 = 29
Vegyészet	1890	5.978		
	1900	14.836	+ 8.858 = 148 ⁰ / ₀	
	1910	18.643	+ 3.807 = 25 ⁰ / ₀	12.665 = 212
Építő	1890	115.037		
	1900	147.421	+ 32.384 = 15 ⁰ / ₀	
	1910	167.601	+ 20.180 = 13 ⁰ / ₀	52.561 = 45
Sokszorosító	1890	5.900		
	1900	10.595	+ 4.495 = 76 ⁰ / ₀	
	1910	15.013	+ 5.608 = 14 ⁰ / ₀	10.103 = 154
Vendéglő	1890	37.278		
	1900	46.968	+ 9.690 = 26 ⁰ / ₀	
	1910	62.022	+ 15.154 = 32 ⁰ / ₀	24.844 = 66
Összesen	1890	1,010.813		
	1900	1,126.697	+125.884 = 11 ⁰ / ₀	
	1910	1.338.841	+112.144 = 18 ⁰ / ₀	238.028 = 23

Az iparcsoportok népességük rendje szerint következőleg sorakoznak :

	Csehországban	Magyarországon	Cs.	M.
Fonó- és szövőipar	292.709	51.624	100 :	17
Ruházati ipar	228.657	356.892	100 :	156
Építőipar	167.601	166.086	100 :	99
Élelmezés	124.163	168.180	100 :	135
Kő , anyag-, üvegipar	118.737	67.597	100 :	57
Vas és fémipar	108.392	158.469	100 :	146
Fa- és csontárúipar	86.725	129.622	100 :	149
Gépipar	65.599	112.501	100 :	171
Vendéglő, száll., káv.	62.122	112.278	100 :	167
Papirosipar	18.733	12.459	100 :	66
Vegyészeti ipar	18.643	24.055	100 :	129
Bőripar	16.027	20.411	100 :	127
Sokszorosítóipar	15.013	24.460	100 :	163

Ebből a táblázatból kitűnik, hogy mily erős a fonó- és szövőipar Csehországban ; kitűnik továbbá az is, hogy még azokban az iparágakban, melyek Magyarországon népesebbek (vendéglősipar, sokszorosítóipar, ruházati ipar, gépipar, élelmezési ipar, vas- és fémipar, vegyészeti ipar és bőripar) aránylag Csehország erősebb, miután lakósainak száma Magyarországhoz 100 ; 307.

A legnépesebb iparágak a következők:

	Csehországban	Magyarországon	Arány
Szabó	88.178	112.450	100 : 123
Kőműves	79.992	63.455	100 : 79
Pamutszövő	71.576	18.761*	100 :
Építész	70.047	132.825	100 : 189
Fonó és szövő	69.745	18.761*	100 :
Vendéglős	59.027	91.219	100 : 154
Üveggyártás	48.723	6.021	100 : 12
Asztalos	44.484	65.884	100 : 148
Gépgyártás	38.089	34.659	100 : 90
Építész	34.428	37.269	100 : 108
Lakatos	32.717	29.594	100 : 90
Ács	30.903	31.939	100 : 103
Husiparos	29.463	34.004	100 : 115
Kovács	28.939	60.170	100 : 209
Sütő	27.712	22.930	100 : 82
Himzés, varrás	23.485	—	— —
Fehérités	19.402	—	— —

	Csehországban	Magyarországon	Arány
Kötszövő	19.272	18.761	100 : 96
Téglagyárban	19.266	27.982	100 : 144
Varrás	18.827	22.731	100 : 120
Esztergályos	17.896	—	— —
Gyapjuszövő	16.940	6.233	100 : 37
Porcellán, majolika	16.701	6.348 fazekas	100 : 38
Czukorgyárban	14.919	7.543	100 : 50
Malomban	13.853	47.677	100 : 344
Len, kender, juttaszövő	13.619	—	— —
Különböző fémárúk	13.336	—	— —
Szobafestő	13.030	10.541	100 : 81
Sörgyárban	11.641	5.249	100 : 45
Keztyüs	11.489	—	— —
Nyomdában	11.128	20.170	100 : 181
Papírosgyárban	10.905	6.041	100 : 54
Fodrász, borbély	10.860	27.520	100 : 253

Ezen adatok szerint, ha számbavesszük, hogy Csehország népességének Magyarországhoz való aránya 100:307, csak a malomiparban mulja felül Magyarország Csehország iparát, és a fodrász- és borbélyiparban áll az iparosok száma arányban a népességgel. Minden más iparágban Csehország erősebb; a mester-iparokban (szabó, cipész, asztalos, lakatos, kovács, sütő, mészáros stb.) legalább az általános létszám nem kisebb Magyarországon; de a nagy gyári iparokban, kivált a textiliparágakban, az agyag és üvegiparokban, a papíros-, cukor-, söriparban Magyarország ipara sokkal gyöngébb.

Magyarország iparának a Csehországgal szemben való gyöngesége kitűnik, ha az egyes foglalkozásokat az összes népességhez viszonyítjuk. Összesen 10.000 lakóra Csehországban 1.970 iparos, Magyarországon 660 esik. Az egyes iparok közül 10.000 lakóból:

	Csehországon	Magyarországon
Szabó	130	53
Kőmives	118	30
Cipész	103	63
Asztalos	65	31
Lakatos	48	14
Ács	45	15
Husiparos (mészáros, hentes)	43	16
Kovács	42	28
Sütő	40	12

Tehát még a mesteriparokban is, a hol a magyar ipar általános száma még versenyez a cseh iparral, a népességhez viszonyítva gyöngék vagyunk.

De ha ezen adatok szerint Csehország ipara erősebb is, az utolsó 20 év alatt Magyarország ipara gyorsabb léptekkel halad a fejlődés terén. Ennek csak részben abban találhatjuk okát, hogy Csehország ipara az ország ipari szükségleteinek kielégítése szempontjából már 20 évvel ezelőtt is eléggé kifejlett; főoka azonban az, hogy Magyarország tisztán őstermelő országból átfejlődik, és az ipari teret is erősebben miveli.

Az utolsó 20 év (1910—1890) fejlődése a következő:

1910-ben 1890-hez képest szaporodott a kereső iparosok száma:

Iparcsoportban	Magyarország +	Csehország +	Magyarország ‰	Csehország ‰
Vas- és fémipar	61.200	32.766	62·9	48
Gépgyártás	66.207	39.461	143	157
Kő-, agyag, üveg	38.521	43.897	132·4	58
Fa, csontárú	57.221	19.969	79	14
Bőr, sörte	3.801	24.844	22·9	66
Fonó és szövő	19.242	37.739	59·4	14
Ruházat	110.629	46.091	44·9	24
Papiros	8.200	9.359	193	99
Élelmezés	49.251	24.104	41·6	29
Vegyészet	16.300	12.665	210·1	212
Építő	77.752	52.561	77·9	45
Sokszorosító	15·099	10.103	161·5	154
Vendéglő	31.676	24.844	46·7	66
Összesen	552.502	238.028	64·6	23

Az utolsó 20 évben nagyobb volt a kereső iparosok számának emelkedése Csehországban mint, Magyarországon a kő-, agyag- és üvegiparban, a bőriparban, a fonó- és szövőiparban és a papirosiparban. Az aránylagos (százalékos) emelkedés Csehországban nagyobb volt a gépipar, a bőripar, vegyészeti ipar és a vendéglősipar csoportjában, valamennyi többi csoportban az emelkedés erősebb volt Magyarországon.

A szaporodás az utolsó (1900—1910) tizedben nagyobb volt. Ugyanis 1910-ben 1900-hoz képest a kereső iparosok száma gyarapodott:

Iparcsoportban	Magyarország	Csehország	Magyarország %	Csehország %
Vas- és fémárú	30.264	23.658	23·6	28
Gépgyár	40.073	20.961	35·3	47
Kő, agyagüveg	22.710	29.328	50·5	33
Fa, csont	33.799	14.397	26·0	18
Bőr, sörte	3.815	1.072	22·9	8
Fonó és szövő	17.468	41.762	51·1	16
Ruházat	75.572	54.572	26·8	31
Papiros	4.723	4.499	61·1	32
Élelmezés	24.407	12.701	14·5	11
Vegyészet	9.561	3.307	65·8	25
Építő	41.016	20.180	32·7	13
Sokszorosító	7.401	5.608	43·3	14
Vendéglős	16.929	15.154	17·7	32
Összesen	330.098	112.144	30·6	18

Ebben a tizedben Csehországban a kereső iparosok száma nagyobb növekedést mutat a vas- és fémipar, a gépipar és a vendéglős iparcsoportjaiban. Az aránylagos (százalékos) gyarapodás Csehországban nagyobb volt, mint Magyarországon a kő-, agyag- és üvegipar, és a fonó- és szövőiparban. Minden többi csoportban a haladás nagyobb Magyarországon.

1900-ban 1890-hez a kereső iparosok száma gyarapodott:

Iparcsoportban	Magyarország	Csehország	Magyarország %	Csehország %
Vas és fém	30.930	9.108	31·8	12
Gépgyártás	26.134	18.500	56·4	70
Kő, agyag, üveg	15.811	14.569	54·3	19
Fa és csont	23.422	5.572	32·3	8
Bőr, sörte	— 14	2.650	— 0	21
Fonó, szövő	1.774	— 4.023	5·5	— 1·16
Ruházat	35.057	— 8.483	14·4	— 4·5
Papiros	3.478	4.860	81·8	52
Élelmezés	24.844	11.403	29·8	9
Vegyészet	6.739	8.858	87·5	148
Építő	31.736	32.384	34·0	15
Sokszorosító	7.708	4.495	82·4	76
Vendéglő	14.756	9.690	18·9	26
Összesen	222.404	125.884	26·0	11

Ebben a tizedben számra nagyobb volt a gyarapodás Csehországban, mint Magyarországon a gépipar, a bőripar és a vendéglős iparcsoportjaiban. Az aránylagos (százalékos) emelkedés csak a bőripar, a vegyészeti ipar és az építőipar csoportjaiban volt nagyobb Csehországban. Különben mindenütt Magyarország mutat erősebb gyarapodást.

A nők száma a kereső iparosok közt általában és aránylag Csehországban nagyobb, mint Magyarországon. A kereső iparosok közt volt nő:

Évben	Csehországban	Az összes iparosok %	Magyarországon	Az összes iparosok %
1890 . . .	272.356	26·9	119.633	13·9
1900 . . .	305.651	27·1	179.339	16·9
1910 . . .	389.519	29·0	243.384	16·5

A nők alkalmazása az iparban az utolsó 20 évben erősebben gyarapodott Magyarországon, 104^{0/0}-kal, mint Csehországban, 43^{0/0}, a mi annak tulajdonítandó, hogy nálunk a gyáripar azon ágai, melyekben kivált nők alkalmaztatnak, így a fonó- és szövőipar, a nyomdaipar, a papirosipar éppaz utolsó 20 évben fejlődött, holott ezek az iparok Csehországban erős régi iparok.

Az egyes iparcsoportokban a nők szerepe Csehországban (Magyarországra nézve lásd a Szemle 1916 januári füzetet) a következő:

	Csehországban		Az összes nőiparosok %
	1910 Kereső iparos	%	
Vas és fém	108.392		
	8.057	nő, azaz	7·4
Gépgyár	65.599		2·0
	1.813	”	2·7
Kő, agyag, üveg	118.737	”	23·8
	28.255	”	7·2
Fa és csont	86.725	”	
	10.167	”	11·7
Bőr, sörte	16.027	”	2·6
	1.737	”	10·8
Szövő	292.709	”	0·4
	159.792	”	54·6
Ruházat	228.659	”	41·0
	99.046	”	43·3
Papiros	18.733	”	25·1
	6.343	”	33·9
Élelmezés	124.063	”	1·6
	28.649	”	23·8
Vegyészet	18.643	”	7·3
	4.843	”	26·0
Építő	167.601	”	1·2
	5.041	”	3·0
Sokszorosító	15.013	”	1·2
	3.113	”	20·7
Vendéglő	62.022	”	0·8
	28.895	”	46·6
Összes	1,338.841		
	389,519	nő, azaz	29·0
			26·9

A nők legnagyobb része 41⁰/₀ (Magyarországon csak 8·8⁰/₀) a fonó- és szövőiparban, és a ruházati iparcsoportban 25·1⁰/₀ (Magyarországon 45·5⁰/₀) van elfoglalva; ez a két iparág a kereső iparosnők 67⁰/₀ (Magyarországon 54·3⁰/₀) foglalja magában. Az összes nők eloszlását az egyes iparokban a következő összeállítás mutatja. Az összes nők közt volt:

Iparcsoportban	Csehszágban		Magyarországon	
	%		%	
Fonó és szövő	41·0	159.792	8·8	21·605
Ruházat	25·1	99.046	45·5	110.751
Vendéglő stb.	7·4	28.895	18·6	45.192
Élelmezés	7·3	28.649	12·1	29.435
Kő, agyag, üveg	7·2	28.255	2·8	6.911
Fa- és csontárú	2·6	10.167	1·5	3.768
Vas és fém	2·0	8·057	1·7	5.101
Papiros	1·6	6.343	3·3	7.052
Vegyészet	1·2	4.843	1·4	3.628
Építő	1·2	5.041	0·9	2.221
Sokszorosító	0·8	3.113	2·0	5.101
Gép	0·4	1.813	1·3	3.375
Bőr	0·4	1.737	0·9	2.355

Ha az egyes csoportokban a nők arányát az illető csoport összes keresőihez viszonyítjuk: legnagyobb a nők aránya ismét a fonó- és szövőiparban, 54·6⁰/₀ (Magyarországon 72·0⁰/₀), legkisebb az építő- és a gépiparban.

A nők aránya az egyes iparágakban a következő: Volt az összes keresők közt:

Iparcsoportban	Csehszágban	Magyarországon
Fonó és szövő	54·6	72·0
Vendéglő	46·6	40·2
Ruházat	43·3	45·0
Papiros	33·9	56·5
Vegyészet	26·0	15·1
Kő, agyag, üveg	23·8	10·2
Élelmezés	23·8	21·2
Sokszorosító	20·7	21·0
Fa és csont	11·7	2·9
Bőr	10·8	13·1
Vas és fém	7·4	2·7
Építő	3·0	1·3
Gép	2·7	3·0

Összefoglalva a népszámlálásnak a foglalkozási ágakra vonatkozó adatait, kitűnik, hogy habár Csehország iparossága az ország lakosságához képest sűrűbb, mint a magyar iparosság, az utolsó husz, és különösen az utolsó tiz év alatt a magyar ipar erősebben fejlődött. A mesteriparokban Magyarország számszerint is legalább oly erős, mint Csehország; a gyári iparágakban a vas- és fémárú, a gépipar, a sokszorosító iparcsoportban bátran versenyez Csehországgal; a malomiparban, a szesziparban, a dohánygyártásban felülmulja a cseh ipart; a többi gyártási iparok közül a fonó- és szövőiparban, az üveggyártásban és a kőedény- és porcellánárú gyártásban — ha mindjárt újabb időben itt is erősebb haladás mutatkozik is — messze hátramarad Csehország régidő óta megalapozott iparától.

Matlekovits Sándor,

Az ipari szövetkezetek szerepe az iparfejlesztésben.

E cím két nagy tárgykört érint: egyrészt a szövetkezetek államát és az ipari szövetkezeteknek ebben viselt szerepét, másrészt az állami iparfejlesztési akciót és ebben a kisipar fejlesztésének eszközeit, különös tekintettel a kisipari szövetkezés különböző alakulataira.

A szövetkezeti mozgalom, — miként részben a socialismus és a gyáripari munkások szakszervezeti mozgalma is, — a kapitalistikus tömörülést kísérő jelenség, mely szinte új modern valláshoz hasonló rohamossággal hódította meg a gyári munkások és az alsóbb középosztályhoz tartozó társadalom legszélesebb rétegeit. A rochdalei 28 takács prófétai ihlettségű kezdeményezése a szövetkezeti eszmék és érzelmek számára minden országban oly fogékony talajra talált, hogy 7 évtized alatt a szövetkezetek száma az egész világon 200.000-re megszorodott, 30 millió szövetkezeti taggal, a mi a hozzátartozókkal együtt mintegy 100 millió lelket jelent és melyben a magyar szövetkezeti tábor 9.000 szövetkezettel és 1,200.000 taggal részesedik.¹⁾ A társadalmi mozgalmak történetében e rendkívüli siker éppen abban leli magyarázatát, hogy a szövetkezeti vallás modern gazdasági alapokon nyugszik, mert nemcsak a túlvilágban, hanem már itt a földön is javakkal és előnyökkel kecsegtet. A krisztusi moráltól átvett valláserkölcsei tartalmának varázsa a lelkeket meghódítja; ámde hatása csak azon oknál fogva maradandó, a mai ember lelke csak azért marad eszméihez hű és erős, mert általuk anyagi igényei is kielégítést nyernek. A szövetkezeti mozgalom sikerének titka éppen az, hogy bizonyos társadalmi rétegek számára, megfelelő óvatos formák között, eszmei tisztaságának gondos megóvása esetén nemcsak lelki örömet, hanem tényleg jelentékeny anyagi előnyöket is biztosítani képes. Ez magyarázza óriási sikereit a világ minden országának hitel-, fogyasztási és mezőgazdasági szövetkezeteinél, melyek miként a lengyel, dán, ír, szász parasztszövetkezetek, nemzetek önfentartási erejét is megsokszorozni bírták.

Az ember könnyen hajlandó az általánosításra. Miért ne lenne alkalmas az associációnak ugyanez az alakulata a kisiparosok millióira is? Ha a szövetkezés bevált a szorongatott gazdasági helyzettel küzdő kiskgazdáknál, miért ne legyen ugyanily sikeres a kisiparosoknál? Ha jó a mezőgazdaságban, a hol az emberi munka hasznát megszorítja, miért ne érvényesítene ugyanezt a hatását az ipari munka terén?

Ez a gondolat minden culturállamban fölmerült és bár a tapasztalati tények minden országban egybehangzóan azt bizonyítják, hogy a szövetkezeti eszme a kisipar számára nem válik be, nem életképes, csak kivételesen kedvező körülmények fenforgása esetén bir ideig-óráig tartó eredményeket felmutatni, mégis, a szövetkezeti eszme iránti szeretet és bizalom — mely néha szinte furor, cooperativus-ként jelentkezik és a szövetkezésben „Allheilmittel“-t lát — folyton újabb próbálkozásokra ösztönöz.

Mig azonban a külföldön inkább csak a modern állam mindenható gondoskodása iránti követelményekből fakadt az a kívánság, hogy a kisiparosokon is lehetőleg a szövetkezeti mozgalom támogató erőinek felhasználásával segítsünk, nálunk az állami iparfejlesztés szükséglete különleges lendülettel ragadta meg ezt az eszközt, mely által a kisiparból a nagyiparral versenyképes gyárhálózatot remélt teremthetni. Őszinte szívünk egész hevével vetettük magunkat ezen ideális gondolat szolgálatába, mely nagyszabású elméleti conceptióhoz, országos jellege folytán, a gazdaságtörténelemben egyedül *Louis Blanc* nemzeti műhelyrendszere hasonlítható. Bár ismertük vállalkozásunk veszélyességét, csodát reméltünk a nemzeti lelkesedésnek attól a lángoló buzogásától, mely ez időben (1906–1910) a nemzeti élet gyupontjába a hazai ipar fejlesztésének aspiratióit helyezte.

A történelemnek vannak kérdőjeles lapjai, melyek arról tanuskodnak, hogy a lelkesedés néha tényleg csodatevő erőt bir kifejteni. A természet törvényeivel szemben azonban ez lehetetlen. A természettudományi és technikai kutatás martirjai erről ugyancsak bőséges és szomorú tanúságot tehetnek. Az emberi ész érvényesülésének csak addig a korlátig van lehetőség engedve, hogy a természet erőnyilvánulásait a cultura és közjólét céljai számára irányíthassa és felhasználja. A közgazdasági és társadalmi életnek ugyanígy megvannak a maga törvényszerűségei, melyek ellen, akár a gravitatio ellen, küzdeni nem lehet; csakhogy ezeknek megnyilvánulásaiban sajnos oly sok imponderabilia működik közre, hogy exact szabályok alakjában vajmi nehezen konstruálhatók. És mégis, az emberi haladás minden érdeke sürgeti a társadalmi gazdaságtan elméleti alapjainak intensivebb buvárlását, hogy a tudomány e téren is az emberi élet javítását szolgálhassa és a társadalom életerőit

helyesen felismerve, a jövőben óvakodjék azokkal szembehelyezkedni és okos mérséklettel csupán arra szoritkozzék, hogy miként a természeti erőket, ezeket is characterükhöz simulóan hasznosítsa. Ha meggondoljuk, hogy mit jelentett az emberiség haladására az eladdig parlagon hevert természeti erők értékesítésének feltalálása, a kőszén, a vizierő, az elektromosság energiaforrásainak közkinccsé tételével, a természettudományoknak a cabinet noir kuruzslói bűvköréből a józan reális technikai gondolkodás biztos talajára való helyezésével, — akkor képzetünk támadhat arról a benthami paradicsomról, melyet megközelíthetnénk akkor, ha a társadalmi és gazdaságpolitikának ma oly gyakran délibábos tapogatózása helyébe is exact törvényeken alapuló pontos mértékegységek, graphostatikus szerkesztés és dinamometrikus mérés lépne.

Mert bizony csoda ez alkalommal sem történt és azok a nagy reménységek, melyeket a hazai iparfejlesztési actio a kisipari szövetkezetek iránt táplált, tudvalevőleg csúfos kudarcot valloítottak. Alkalmam lévén ez ügyet 10 éven át közelebbről figyelemmel kísérem, a bukás okait a következő három törvényszerűségbe vélem foglalhatni:

1. A szövetkezeti eszme alap gondolata demokratikus és vallás-erkölcsi, altruistikus, mely teljes ellentétben áll az ipari termelés létalapját tévő egoistikus, haszonleső, az ember összes képességeinek megfeszítését kívánó, aristokratikus, individualis, harcias alaptónusú tartalommal.

2. A második alapvető hiba ott történt, hogy az ipari szövetkezetek betegségeit központosítás által véltük orvosolhatni. Nemcsak a szövetkezést, hanem a központosítást is varázsigenek tartjuk, mely mindent meggyógyít. Pedig a különböző feladatok számára az associatiónak más és más alakja és fokozata felel meg és e társadalmi alakulatok további összevonásánál, a centralisatio különböző mértékénél, az optimum törvénye előbb-utóbb érvényesül. Minden intézménynél az összes személyi és helyi viszonyok gondos mérlegelésével kell megállapítani, vajjon mely határig lehet a centralisatiót vezetni a nélkül, hogy ezzel a helyi autonomia, az összességet alkotó önálló szervezetek életereje károsodást szenvedjen.

3. A harmadik nagy csalódást az a hit és bizakodás okozta, melyet a subventiókra támaszkodó mesterséges iparfejlesztés alkotó, productiv hatásába vetettünk, azt remélve, hogy pénzsegélylyel mindent el lehet érni, hogy ezzel vállalkozói egyéniséget, ipari készséget, lelket és millieut teremthetünk. A szövetkezés és a centralisatio csodatevő hatalmához tehát harmadiknak a subventió járult.

Tudományos és gyakorlati érdekekből egyaránt kár volna, ha ez a nagyszabású kísérlet a balsiker miatt a nyilvánosságtól elzárva feledésbe

merülne. A „de mortuis nil nise bene“ mondás csupán személyekre vonatkozik. Az ily legjobb törekvésektől vezetett, önzetlen, tiszta szándékkal, a lehető legnagyobb buzgósággal és szakavatottsággal ideális célokért kifejtett küzdelem, bármily balsikerrel is járt, mégis tiszteletreméltó, mert arra int, hogy az elkövetett hibát ne kövessük el újból. Azért nem kell miatta röstelkednünk, hanem igyekezzünk legalább a magunk kárán okulni.

Ez a kérdés ma újból actualitást nyert. A kisiparos körökben ugyanis erősen mozgódnak a végből, hogy az itthonmaradt, de különösen a háboruból visszatérő iparosok helyzetének segítésére alkalmas intézmények létesítsenek, a tervezetések központjába pedig újból a régi zászló került: a szövetkezeti. Feledve, sőt egyáltalában figyelembe sem véve a közelmúlt oly keserves tapasztalatait, az ismert jelszavak megint hódító utjukra indulnak: „nem az ipari szövetkezetek természete a hibás, hanem az, hogy hiányzott a kellő szervezet. Új országos actiót, új központi intézményeket kell Ipari Hitelszövetkezeti Központtal, Ipari Szakszövetkezeti Központtal, a szakipari szövetkezetek országosításával szervezni és akkor minden jól fog menni, föltéve természetesen azt, hogy az állam és társadalom részéről sem fog a kellő bőkezűség elmaradni. Ha megfelelő új országos központi szervezet létesül, ez a sikernek már önmagában is biztosítéka.“

Ezeket a törekvéseket a mezőgazdasági és a szövetkezeti érdekeltség is szívesen támogatja, csak azért, hogy az ipari szövetkezetektől mentül előbb szabadulhasson. Az Országos Központi Hitelszövetkezet (OKH.)*), a hazai szövetkezeti élet e monopolizált központi intézete, szinte létérdekeiből sürgeti a megoldást, mert az experimentum költségeinek csupán a kamatterhei majdnem évi félmillió koronára rugnak, amit semmiképen sem fedezhet. Mennyi egészséges gazdaszövetkezeti intézmény, a kisipar fejlesztésének mily sok, tényleg hathatós eszköze volna csupán e kamatterhekből fedezhető!

Kétségtelen, hogy e veszteségek tulnyomó része az állami iparfejlesztést terheli és mindenképen kívánatos, hogy az OKH. kártalanításával ez a kiváló intézményünk tulajdonképeni hivatásának szolgálásához lehetőleg mielőbb visszatérhessen. Ez ma már egyáltalában nem kérdés. Minden napi késedelemért kár. A törvényhozás megfelelő döntését azonban az azon való töprengés késlelteti, mi történjék az ipari hitel- és szakszövetkezetekkel, miféle új szerv létesítsék egyrészt e szanálási actió szépítése, másrészt az iparosok, szövetkezők és mezőgazdák congruens törekvéseinek kielégítése végett?

*) Az Országos Központi Hitelszövetkezet a szövegben ezentúl mindenütt az OKH. rövidítéssel van jelölve.

Ajánlatos e problémát sine ira et studio, minden heveskedést és társadalompolitikai pártszempontokat félretéve gondos és higgadt mérlegelés tárgyává tenni. E czélt kívánják szolgálni az alábbi fejtegetések.

Az előzmények.

Ipari szövetkezeteink történetén három rövid, de jellegzetes korszak különböztethető meg:

Az *első*, mondhatnók történelem előtti korszak, az 1850-es évektől 1898-ig, az Országos Központi Hitelszövetkezetnek az 1898: XXIII. törvénycikkével való létesítéséig. Sporadikus próbálkozások, hatás nélkül maradt tapogatózó kormányakció jellemzi. Hiába ajánlotta Baross Gábor, majd 1893. szeptember 12-én kibocsátott rendeletében Lukács Béla, 1895. folyamán több ízben Dániel Ernő kereskedelemügyi miniszter a kisiparosságnak a szövetkezetekbe való tömörülést, mint a boldogulás legbiztosabb eszközét, hiába kínálgatott pénzsegélyt és olcsó tőkét a kormány, a kisiparosoknak nem kellett. Szinte megindító sajnálkozással panaszojják a kereskedelemügyi miniszter 1895/96. évi jelentései, hogy az ipari szövetkezetek számára szánt pénzek iránt „az érdekeltség köréből nagyobb igények nem támasztattak és így nem voltam azon helyzetben, hogy többet engedélyezzek“. Az 1895. évben mindössze 33.000 K, az ezt követő 1896—1898. években pedig csak 40.397, 84.774, illetőleg 34.000 K államsegélyt lehetett az akkor fennállott ipari szövetkezetekre erőszakolni.²⁾

A kisiparosságnak ezen a fásult közönyén és konok tartózkodásán segíteni kellett. Még sem járja, hogy olyan emberek legyenek a világon, pláne Magyarországon és még hozzá kisiparosok, akiknek ne kelljen se hitel, se pénz. Az OKH. megalakításával erőteljes actio és a legszélesebb körű agitatio indított meg a kormány, az OKH., az Országos Iparegyesület és az ipartestületek érdekképviselete részéről a kisiparosság felrázására. Az ipari szövetkezetek ezen *második korszakának* jellege az ipari szövetkezetek számszerű szaporításának forszirozása és kellő óvatosság és kritika nélkül való alakítása *az államsegélyekkel való kecsegtetés* eszközével.

Nemcsak teljesen figyelmen kívül hagyták *Schulze-Delitzsch* „abszolút önsegély“ elvét, ami pedig minden asszociáció sikerének alapja és a tagok lelki szolidaritásának nélkülözhetlen kelléke és biztosítóka, hanem messze túllépték azt a modernebb jelszót, a „Selbsthilfe ergänzt durch Staatshilfe“-t is, mely már számol az állam mindenhatóságának és fejlődésén voltának felfogásával. Amikor pár száz korona saját betét után egyes ipari szövetkezetek a 100.000 K-t megközelítő állami segélyeket

és fél milliós hiteleket kaphattak, ez ugyancsak túlhaladja az „államsegélylyel megtalált önszegély“ mértékét.

Az ipari szövetkezetek alakítása és működésük egyébként teljesen az OKH. mezőgazdasági és hitelszövetkezeteinek sablonja szerint történt. Az ipari szövetkezetek alakításánál a főszempont az volt, hogy a kisiparosok e révén minél nagyobb államsegélyt és hitelt kapjanak, melyek fölött teljes szövetkezeti autonómiával rendelkeztek. Az ipari jelleg különleges kívánalmait teljesen figyelmen kívül hagyták.³⁾

Nem csodálható, hogy *ilyen* agitatio nyomán az iparosságnak oly rétegei lepték el az OKH. alakulatait, melyek az ingyen segélypénzek izére rájőve, alig 10 év alatt az OKH-nak több millió K-ra rugó veszteséget okoztak, úgy hogy az OKH. túlnyomó részt mezőgazdasági érdekeltégű vezetősége a gyönyörűen fejlődő mezőgazdasági hitelszövetkezeti hálózat existentialis érdekeiből 1907-ben az ipari actio beszüntetését és az ipari szövetkezetek felszámolását volt kénytelen elhatározni. Ekkor, 1908 tavaszán, az OKH. kötelékében 24 ipari hitelszövetkezet és 46 szakipari szövetkezet létezett. Ez volt az első krízis, melynek áthidalását követőleg lépünk ipari szövetkezeteink történetének *harmadik* korszakába, mely 1908-tól már csak 1913-ig tartott. Ennek a rövid 5 éves működésnek az irányelvi és tapasztalatai a legtanulságosabbak.

Megint bebizonyult, mily káros, ha a reális közgazdasági szempontokból való mérlegelést kívánó kérdések intézését politikai érdekek irányítják. Az 1906. év tavaszán kormányra jutott függetlenségi párt, programja közjogi részének csődjét a gazdasági önállósodás irányában való lázas munkával, az iparfejlesztés tetszetős sikereivel törekedett leplezni. Az egész kormány, a sajtó és a közvélemény szinte mámorosan hitt abban az illuzióban, hogy a subventiókkal való mesterséges iparfejlesztés az országot a gazdasági függetlenséghez közelebb juttatja. Az Országos Ipartanács is szinte örült annak, hogy a nagyipari subventionálások között a kisipar iránti rokonszenvének is kifejezést adhatt. Az 1907. évi súlyos krízis dacára lehetetlennek látszott az ipari szövetkezeti actióval felhagyni, sőt szinte a közvélemény követelte annak oly nagyszabású új életrekeltését, amilyenre a külföldön sehohsem találunk példát. A conceptio lényege a következő volt: az ipari szövetkezetek azért nem sikerültek, mert nélkülözték az egységes, központi, kereskedelmi, üzletszerű vezetést; ipari, műszaki és kereskedelmi központi vezetéssel bíró hálózatba kell őket foglalni és ezzel elérjük azt, hogy kisiparunk országosan a nagyipar előnyeiben részesülhet, tehát az országban szétszórt és önmagában gyöngye kisipari egyedeket ily tömörítésük révén decentralizált nagyiparrá alakítjuk. Csak a vezetés és irányítás jön a központba, maguk a műhelyek a vidéken maradnak, tehát ezzel el-

kerüljük a nagyipari koncentráció hátrányait. Amely községben annyi kisiparos van, hogy azok szakmánként szövetkezetekbe tömörülhetnek, úgy közös gépműhelyekkel, nyersanyagbeszerző- és termékértékesítő árucsernokokkal ellátva fiók gyárakká és kereskedelmi üzletekké alakíttatnak, melyeknek anyagbeszerzését és áruértékesítését a központ révén egymásközt kiegyenlítik és központosan irányítják.

Louis Blanc 1848 júniusában létesített ipari termelő szövetkezetei számára a francia nemzetgyűlés 3 millió frank subventiót engedélyezett, csak azért, hogy ez az associatio kísérlet minél feltűnőbb éklat-val rombadőljön, a mi, mint *Thiers* később kijelentette, még sokkal nagyobb költséget is megért volna. A mikor az Országos Ipartanács 1908 június 19-én tartott ülésén ezt a nagyszabású akciót lancirozta és az OKH. részére 1^{1/2} millió korona államsegélyt szavazott meg a végből, hogy az ipari szövetkezeti ügyet a jelzett irányelvek szerint továbbvezesse, *Wekerle* Sándor és *Szterényi* József elnöke alatt közgazdaságunk vezető tekintélyei egyértelműleg szavazták meg az erre vonatkozó hivatalos előterjesztést, mely az OKH. igazgatóságával való előzetes meg egyezés alapján készült. Sőt, minthogy a hivatalos emlékirat különösb- ben az asztalos kisipar jövődjé szervezeteének országos hálózatát ecse- telte, *Kornfeld* Zsigmond még külön felszólalásban is kérte, hogy ha- sonló mértékben és módon segítsünk a többi kisiparokon, különösen a cipész- és csizmadiaság nagy tömegű művelőin. Még *Mattekovits* Sán- dor is hozzájárult, bár maliciózus mosolyában *Thiers* gondolata czi- kázott.

Ha sejtettük volna, hogy e kísérlet költsége az 1^{1/2} milliónak tiz- szeresét is meg fogja haladni. És hogy még ez a drága tanpénz sem szerez okulást.

Az ipari szövetkezeti ügy helyzete 1908-ban és az országos actio terve.

A szövetkezés, központosítás és a subventió iparfejlesztés cabalis- ticus felfogását már a hazai kis- és gyár ipar fejlesztéséről szóló keres- kedelemügyi ministeriumi Emlékiratok (az 1904., 1908. és 1909 évről) vallják, az Országos Ipartanács 1908 június 19-én tartott ülése számára készült előterjesztés, illetőleg az OKH-hoz ennek alapján intézett leirat pedig a következőkben fejti ki.

*

Minthogy az állami iparfejlesztés vezérlő elve az, hogy a hazai fogyasztás lehetőleg hazai termelés által fedeztessék, ipari termelésünk összértékét kell fokozatosan emelnünk. E feladat részben a nagyipar,

részben a kisipar fejlesztéséből áll, mely utóbbi teendő jelentősége menten kiviláglik, ha arra gondolunk, hogy az 1909. évi népszámlálás szerint hazánk összes 469.559 ipari vállalata közül 467.298 (99.52%) kisipari és csak 2.261 (0.48%) nagyipari, vagyis 20 segédszemélynél többet foglalkoztató vállalat van, mely arányszámok az 1910. évi népszámlálás szerint a 10 év folyamán 533.196 iparvállalatnál 529.036-ra, illetőleg 4.020-ra növekedett. Tehát több mint $\frac{1}{2}$ millió a kisiparosok létszáma, mely szám a kisipar pusztulásáról hangoztatott érzelmes regével szemben a lakosság számának növekedése folytán ha nem is minden szakmában arányosan, de mégis növekszik. Így a legnagyobb létszámmal dolgozó három legfontosabb kisipari szakmában az önálló vállalkozók és alkalmazottaik száma volt:

	1891-ben	1900-ban	1910-ben
asztalos	36.272	56.887	65.884
szabó	53.641	81.006	112.456
czipész és csizmadia . .	104.403	253.308	311.165

Még ha e rendkívüli arányú létszámnövekedést részben a statisztikai felvétel folytonos javulásának kell is betudnunk, az állandó emelkedés tendenciája kétségkívül fönnáll.

A kisipar, a mai koncentrálódó ipari termelés rendjében is életképes a következő esetekben:

1. már meglévő ipari termékek megóvása és javítása terén;
2. új termékek előállítása esetén akkor, ha:

a) az illető cikket magán a fogyasztópiaczon kell előállítani, a piacnak azonban sokkal kisebb felvevőképessége van, semhogy nagyipar létesülésének táplálékot nyújthatna és földrajzi fekvése gyári vállalat számára kedvezőtlen;

b) ha cikkeink előállítása sem nagy tőkét, sem pedig gépmunkát nem kíván;

c) ha műipar, vagy ha olyan munkákról van szó, melyeknél a magánizálás dominál, a gépmunka még a kellő tökéletességet el nem érte, sőt a dolog természeténél fogva el sem érheti, vagy olyanoknál, melyek műhelyen kívül végzendők és szorosán helyhez vannak kötve;

d) ha a cikket a fogyasztó kívánsága szerint kell készíteni és

e) ha követi a gyári termelés egyik főerősségét, a rendelkezésre álló idő teljes mértékben való kihasználását, szorgalmas munkával és átvetszerű munkabeosztással.

Ilyen iparok többek között: a műlakatosság, bádogosság, műasztalos-ság, a bronzművesség, az ékszer- és díszműárúképzítés, az orthopad-czipészet, a ruházati ipar sok ága, szerelőiparok stb.

Az ezen határok közé tartozó kisiparok fejlesztésének általánosán ismert eszközei vannak; ilyenek: a gépsegély, mintaművek létesítése, ösztöndíjak, tanonczképzés, kiállítások, tanfolyamok stb. Az említett iparágak cikkeiből való behozatalunk értéke sem rugoly magas összegre, éppen mert az ezekből való fogyasztás localis jellegű, mint az oly iparcikkéké, melyek részben már a tömegtermelés, a nagyipar körébe tartoznak. Az ilyen kisipari természetű iparágaktól eltérően a *tömegtermelés* körébe vágó iparcikkek készítésével foglalkozó egyedül álló kisiparos azonban a modern technika és kereskedelem legkitünőbb eszközeivel dolgozó concentrált nagyiparral szemben kétségkívül elbukik. Minthogy pedig az ilyen elavult, időszerűtlen kisipar kedvéért nem indokolt a nagyipar fejlődését megnehezíteni, a helyes kisipari politika alapelve csakis az lehet, hogy *ezt a tömegtermelő kisipart ugyanazokhoz a technikai és kereskedelmi előnyökhöz juttassa, melyek a nagyipar fölényét adják*. Erre pedig kétségkívül a legalkalmasabb eszköznek ígérkezik a kisiparosság szövetkezeti tömörülése, mi által olcsóbb hitelhez jutnak (ipari hitelszövetkezetek), a gyártáshoz szükséges nyersanyagokat és félgyártmányokat jutányosabban szerezhetik be (anyagbeszerző szövetkezetek), a modern technika kivánalmainak megfelelően berendezett műhelyekkel emelik versenybirásukat (közös gépműhelyszövetkezetek), a közvetítő kereskedelem mellőzésével árúikat jobban értékesíthetik (beraktározó vagy értékesítő szövetkezetek) s végül a munka helyes megosztásával maguknak állandó, nyugodt és jövedelmező foglalkozást biztosíthatnak (termelőszövetkezetek).

Az *anyagbeszerzőszövetkezetek révén* a kisiparosok kevésbé vannak kitéve annak, hogy késedelmesen és akkor is rossz anyagot kapjanak, a mi pedig gyakran előfordul az esetben, ha egymástól elszigetelten s a szállítótól függő viszonyban dolgoznak. Azonkívül nem kell amugy is szűk műhelyhelyiségekben a nyersanyag raktározása végett is helyet szorítaniok, másrészt meg az anyagraktár helyébe felszabaduló tőkét forgótőkéjük gyarapítására fordíthatják. De nagy hasznot hajt az anyagraktárszövetkezet végül az által is, hogy a kisiparost a nagyobb mennyiség raktározásánál elkerülhetetlen anyagromlás és a hulladékok okozta veszteségek sem terhelik.

Az anyagbeszerző szövetkezeteknek némely esetben raktárt sem kell tartaniok, mert ha ügynökségszerűen dolgoznak, a szövetkezet az összes tagjainak anyagszükségletét egyszerre megrendelheti s a számlákat leszámíthatja olyképen, hogy ez esetben az illető szállító cég a megrendelt anyagokat közvetlenül az egyes tagokhoz, az általuk megrendelt mennyiségekben szállítja.

A *közös gépműhelyszövetkezetek* a kisiparost oly gépek használásá-

hoz juttatják, melyekkel a nagyipar dolgozik s melyeket nagy üzemköltségük miatt az ő kicsiny forgalma mellett nem használhatna ki eredményesen. Mert kétségtelen, hogy motorikus üzem csak az esetben válik a kisiparos előnyére, ha forgalma oly nagy, hogy a gépeket legalább napi 8 órán át üzemben bírja tartani; ellenkező esetben a gépek amortisatióköltsége, a gépekbe fektetett tőke kamatja, valamint az üzemköltségek (gépkezelés, fűtőanyag, olajozás, javítások stb.) oly magas összegre rugnak, melyet a motorikus üzem révén előálló munka- és időmegtakarítás semmiképen sem fedezhet.

A kisiparosoknak *raktár- vagy árucarnokszövetkezetekbe* való tömörüléséből is igen jelentékeny haszon várható. Nem kell az elárusításra időt és költséget vesztegetniök, a holt idényektől készítményeik megszabadulnak, mert előre dolgozva, a szövetkezetbe árúikat beraktározhatják és azokra értékük 60—70⁰/₀-a erejéig olcsó kamatú előleget kaphatnak. Termelésük rendszeres és állandó lesz; minthogy árúikat nem kénytelenek azonnal és sokszor nagy veszteséggel értékesíteni, azok ára s vele a készítmények minősége sem csökken. Az árucarnokszövetkezet a kisiparos termelésére oktatólag és fejlesztőleg hat, mert vezetősége csakis piaczképes árúkat rendel s hogy az árúkat a kisiparosok tényleg megfelelő minőségben készítsék el, őket hetenként legalább egyszer, műhelyeikben ellenőrzi; tanácsokkal szolgál, újabb és újabb mintákat hoz, a kész árút beváltja s új rendelést ad. A megrendelt árúk elkészítésére előleget engedélyez s a kisiparost esetleg közvetlenül is nyersanyaggal avagy félgyártmányokkal ellátja. A kisiparos tehát a biztos kereset tudatában a hitel- és anyagbeszerzés, végül a piacszerzés aggodalmaitól és fáradságaitól menten, teljesen ipara technikai fejlesztésének élhet.

Az ipari szövetkezeteknek legnehezebben megvalósítható alakja a *termelő szövetkezet*, melynél az iparosok az áruknak közös számlára való készítésére és elárusítására tömörülnek. A különálló műhelyek helyébe itt gyakran a gépekkel, anyagraktárral és esetleg árucarnokkal is felszerelt közös ipartelep jön. Az egymástól elszigetelten s egymás kárára gyakran késhegyre menő versengésben dolgozó kisiparosok termelése ez által közös lesz, s a szövetkezetek tagjai a szövetkezeti iparvállalat munkásaivá válnak. Az ilyen és a gyári munkások között azonban nagyon lényeges különbséget tesz az, hogy a termelő szövetkezetek tagjai a vállalkozásnak részesei, s annak hasznából pénzbetétük és munkájuk arányában részesednek, de egyuttal a károkat is közösen viselik.

A termelő szövetkezetek boldogulásának alapföltétele, hogy vezetőikül a szövetkezeti tagok átlagánál sokkal magasabb szellemi színvonalon álló, kereskedelmileg kellőleg képzett, erélyes emberek akadjanak,

hogy biztos piacra támaszkodjanak, tagjaik részére sokkal több hasznot nyújtsanak, mint az önálló, individuális termelés, s tagjaik között nagyobb legyen az érdekközösség, az egyetértés, mint az a vetélkedés, mely az ipari termelés individuális jellegében rejlik.

A föntebb ismerteteti szövetkezeti alakulatok közül a különböző természetű iparágak és az iparosoknak iparáganként más és más természetű szerint némely iparágban leginkább az anyagbeszerző-, a másikkban a gép- vagy az árúcsarnok-, másutt végül a termelő szövetkezetek ígérnek a legszebb fejlődést. A fejlődés irányainak ez a különbözősége a hazai és a külföldi ipari szövetkezetek között is fennáll. Németországban leginkább az anyagbeszerző-, Franciaországban a termelő, Angliában pedig csakis azok a szövetkezetek boldogulnak, melyek a fogyasztási szövetkezetek égisze alatt állanak. Nálunk az asztalosok butorcsarnok-szövetkezetei a legfejlettebbek; a budapesti, szegedi, vagy aradi butorcsarnok-szövetkezetekhez hasonló sehol a világon nincsen, sőt Németországban a termelő szövetkezet mellett ezt a szövetkezeti alakulatot tartják a legnehezebben boldogulónak. Ennek oka az, hogy az ilyen szövetkezetek boldogulása rendkívül kedvező hitelszervezet igényel, olyant, amelyenhez az iparfejlesztési akció révén csak a magyar kormány messzemenő támogatása s az OKH. áldozatkész tevékenysége révén juthattak.

Az 1908. év elején az OKH. kebelébe tartozó, immár működésben, valamint megalakulóban lévő ipari szakszövetkezetek jegyzéke a következő.

A *faipar* körébe szövetkezeti butorcsarnokok, közös gépműhelyek, nyersanyagbeszerző szövetkezetek, kádár-, kocsi- és faszerszámtermelő szövetkezetek tartoznak. *Szövetkezeti butorárúcsarnok* van Budapest, Arad, Szeged, Brassó, Marosvásárhely, Hódmezővásárhely, Temesvár, Gyula, Zombor, Miskolcz, Ujpest és Erzsébetfalván, összesen tizenkettő. Fabeszerzéssel foglalkozó, tehát *nyersanyagbeszerző szövetkezet* hazánkban csak kettő van (Budapesten és Nagyszébenben).

Közös gépműhely-szövetkezet összesen 5 dolgozik és pedig Komárom, Kolozsvár, Szászsebes, Putnok és Dicsőszentmártonban. Apatinban a butorasztalosok, Árdánházán és Bakonybélben a fafaragó háziiparosok, Szászrégenben pedig a kádárok *termelő szövetkezetekbe* tömörültek. E szövetkezetek közül többen építkezési és egyéb vállalatok lebonyolításával is foglalkoznak, ilyenek például a zágrábi és selmeczbányai ipari szövetkezetek, illetőleg szakcsoportok. A *kádáriparosok* néhány Budapesten is szövetkezetbe tömörült. A *bognáriparosok* Sopronban közös gépműhely-, Budapesten pedig kocsiárúcsarnokszövetkezetet létesítettek.

A felsorolt s immár működésben lévő 24 faipari szövetkezet mellett

a kormánynak az utolsó évben kifejtett ténykedése folytán előreláthatólag már a folyó 1908. évben még 21 ily szövetkezet fogja működését megkezdeni, a mennyiben Nagyszalonta, Körmen, Cegléd, Eger, Nagyenyed, Barcs, Kalocsa, Orosháza és Győrött az asztalosiparosok közös gépműhelyének létesítése már a gépfelszerelések engedélyezésének kilátásba helyezése által is biztosított, s a tömörülési mozgalom már Pécs Nagyvárad, Kézdivásárhely, Veszprém, Nagykanizsa, Balassagyarmat, Szilágysomlyó, Zilah, Sárospatak, Medgyes, Sátoraljaujhely és Karczag asztalosiparosai között is megindult. Ezeken kívül azonban még legalább 20 asztalos szövetkezetnek kell létesülnie; az első sorban tervbe vett városok Pozsony, Szabadka, Kassa, Debreczen, Szombathely, Székesfehérvár, Kecskemét, Ujvidék, Szolnok, Gyöngyös, Kaposvár, Baja, Nyíregyháza, Szatmárnémeti, Eperjes, Nyitra, Mármarosziget, Ungvár, Besztercze és Zsolna, hol mindenekelőtt közös gépműhely-szövetkezeteket kellene felállítani. E nagyobb városokon kívül azonban bármely kisebb helység faiparosainak szövetkezeti tömörülése is támogattatnék, s különösen nagy figyelmet fognak arra fordítani, hogy azok működése minél több irányra kiterjesztessék és intenzivebb legyen. Szegeden vagy Aradon például az árúcsarnok szövetkezet működése a közös nyersanyagbeszerzéssel, valamint közös gépcsarnokkal is bővitendő volna.

Noha szabóiparosaink létszáma az asztalosiparosokénál jóval nagyobb s a szövetkezetek ezen iparágban is nagyon jelentékeny működést fejthetnek ki, *szabóipari szövetkezeti*nk mindamelllett még csak Budapest, Miskolcz, Brassó, Hódmezővásárhely és Marosvásárhely városokban, tehát összesen csak 5 van.

Legnépesebb kisiparunk a *czipész-és csizmadiaipar*, az ezekkel foglalkozó iparosok azonban általános egyéni tulajdonságaik folytán a szövetkezetek alakításának legnehezebb elemét adják. A létező szövetkezetek tagjainak létszáma aránylag csekély. Czipő vagy csizma termelésével csak az Arad, Debreczen, Resicza, Torda, Szeged, Miskolcz, Temesvár és Békéscsaba czipészipari termelő szövetkezetei foglalkoznak; alakulóvannak ily szövetkezetek Budapest, Győr, Ujpest, Szarvas és Munkács városaiban. A többi városokban, ugymint Kassa, Bezdán, Gyula, Miskolcz, Brassó, Hódmezővásárhely, Marosvásárhely, Kecskemét, Pápa, Szatmár, Budapest és Zágrábban csak bőripari *anyagbeszerző* szövetkezetek létesültek, melyek azonban nagyobb készárú-szállításokra is vállalkoznak.

A *timáriparosok és az agyagiparosok* főképen közös gépfelszerelés használása végett tömörülnek. Timáripari szövetkezet van: Debreczen, Székelyudvarhely, Pinkafő, Nagy-Várad, Szarvas, Ólubló és Újszentannán, a központ kebelébe tartozó s általában nagyon fejletlen nagyipari szövetkezet pedig Szeged, Hódmező-Vásárhely, Miskolcz, Rév- és Újbányán.

A *vasiparban* alig egynehány és pedig csakis termelő szövetkezetünk van, nevezetesen Alsómecezenzéf, Vaskóh, Zólyomlipcse és Nagylévárd községekben. Budapesten vas- és fémipari, valamint órásipari termelő szövetkezet létesítése tárgyalás alatt áll.

Szappangyártással Miskolczon, *halinakészítéssel* Raikón, *művirágkészítéssel* Árdánházán és Alsó-Remetén foglalkoznak, *kosárfonással* pedig Apatinon és Tápén kívül körülbelül még 15, leginkább hegyvidéki (bereg-, ugocea- és máramarosmegyei) kisebb szövetkezet.

Az OKH. kebelébe tartozó ipari szakszövetkezetek és szakcsoportok árúüzletének egész évi forgalma 1907-ken az 5 millió koronát, a közszállítások és egyéb vállalkozások terén lebonyolított munkavállalatok összértéke a 2,5 millió koronát meghaladta.

A kormány az ipari szövetkezeteket a tagok által jegyzett, valamint befizetett üzletrészek összege arányában néhány évi üzemsegélyben és csakis a szövetkezet feloszlása esetén visszafizetendő, úgynevezett feltételesen visszafizetendő államsegélyben részesíti. E szövetkezetek ezenkívül gépsegélyben is részesülnek, mely segély mértékére nézve jellemző az a körülmény, hogy például több oly faipari szövetkezet részére, melyek a közös gépműhely helyiségeiről építkezés útján a saját erejükből gondoskodtak, a teljes gépfelszerelés kerek összegben 30.000 korona értékben államsegélyül engedélyeztetett. Az OKH. működése pedig abban áll, hogy a szövetkezeteket hitellel ellátja és őket könyvelési szempontból ellenőrzi.

Kisiparunknak ipari szövetkezetekbe való tömörítése — mint azt a föntebb közölt eredmények igazolják — eddig is nemcsak lehetővé tétetett, hanem a rendelkezésre álló eszközökhöz képest hathatós támogatásban is részesült. Csakhogy a hazai ipar fejlesztésének komoly kívánalmait az ilyen lassú fejlődés semmiképen sem elégítheti ki. Ipari szövetkezeteink évi összes termelése csak 5 millió koronára rug, holott 150 millió korona értékű az a behozatal, melyet nagyrészt a kisipar megfelelő szervezése révén kellene kiszorítanunk. E cél elérésére a tömeggyártás körébe vágó kisiparoknál (asztalos-, szabó- és cipésziparnál) az iparosok szövetkezése a legalkalmasabb fegyver; mindazonáltal az ezen iparokkal foglalkozó 250.000 iparos közül szakipari szövetkezetekbe még csak alig 1.500 iparos tartozik. A véletlen körülményeknek kitett lassú fejlődéstől e téren egyáltalában nem lehet megfelelő sikert várnunk. Jelentékenyebb eredményeket csak oly hathatós intézkedésekkel és oly szervezetek létesítésével lehetne elérni, melyek az ipari szövetkezetek működését sokkal intensivebbé és szilárdabbá tennék, s melyek révén az országban szétszórta működő ipari szövetkezetek között a jelenleg még teljesen nélkülözött együttműködés volna létesíthető.

Minden eszközzel arra kell tehát e végből törekedni, hogy az ipari szövetkezetek helyesen legyenek vezetve, tehát úgy, hogy például a közös gépműhelyszövetkezeteknél a gépek kezelését, a gépmunkával járó részletesebb calculatiót, a könyvelést stb. vagyis a szövetkezet vezetésével járó összes technikai, kereskedelmi és gazdasági tudnivalókat lehetőleg minden szövetkezeti tag alaposan elsajátíthassa. E végből a szövetkezetek megfelelő vezetéséről és ellenőrzéséről kell gondoskodni. Ha valahol közös gépműhelyszövetkezet létesül, úgy a gépműhely megnyitása napjától kezdve esetleg 2 hétre, ha szükséges, akár még hosszabb időre megfelelő szakember megy a szövetkezetekhez, ki az üzemet megindítja, a tagokat kioktatja, a szövetkezeti ügykezeléshez hozzászoktatja, vezetőt képez ki, s amikor állandó jelenléte már nélkülözhetővé válik, a szövetkezetet akkor is havonta legalább egyszer meglátogatja, egyszóval a szövetkezetnek műszaki és gazdaságviteli ellenőre, tanácsosa lesz.

A szövetkezeti közös gépműhelyeket, valamint a termelő szövetkezei gépcsarnokokat tehát mindenütt ipari mintaműhelyek gyanánt kellene berendezni, mely mintaműhelyeket állandó műszaki ellenőr felügyelete alá helyeznék.

A létesítendő új szervezetek tehát az ipari szövetkezetek számbeli szaporítására, működésüknek intensivebbé tételére, a szövetkezeti tagok és vezetők kiképzésére, az ipari szövetkezetek termelésre irányuló működésének irányítására, a szakipari szövetkezetek részére szükséges nyersanyagok, félgyártmányok, gépek és bármiféle kellékek közös beszerzésére, termékeik elhelyezésére, egyszóval a kisiparnak az ipari szövetkezetek révén való fejlesztéséhez szükséges minden feladatnak minél tökéletesebb ellátására szolgálnak.

Az utóbbiakban vázolt feladatok természetük szerint két csoportba oszthatók: a kisiparosoknak főleg technikai képzésre irányuló feladatok teljesítésére a kereskedelemügyi ministerium, a szorosan vett kereskedelmi, üzleti jellegű feladatok teljesítésére pedig az OKH. hivatott.

E végből az OKH. kebelében *teljesen üzleti szellemben vezetett megfelelő szervezet létesítendő*, mely szervezet hivatva van a szövetkezetek által szükségelt anyagok és kellékek beszerzése végett a legjobb és legolcsóbb belföldi forrásokat felkeresni, az árúkat megrendelni, s ha a szövetkezet kívánja, annak költségén az árúkat átvenni, a számlákat revideálni, s a szövetkezet megrendeléseit az évi szükséglet nagyságához képest megbírálni. A szóbanlevő szervezet hivatva volna továbbá a termelő szövetkezetek és a tagok munkáját a minőség és a vevőközönség izlése és kívánsága szerint irányítani, mintákat és rajzokat szolgáltatni, a raktárra készíthető mennyiségeket az előirányozható for-

galomhoz mértén szabályozni, megrendeléseket szerezni, azokat a szállítóképeség arányában a szövetkezetek között igazságosan szétosztani, közszállítások és vállalkozások iránti pályázatoknál az ajánlott árakat kalkulálni és a megrendelt árúknak beszállításánál közreműködni, végül a raktárra készített árúkat közvetlenül avagy ügynökök útján értékesíteni.

* * *

Az 1908 július 19-én hozott ipartanácsi határozattal megindított egész aciónak ezek az irányelvei már a kereskedelemügyi minisztérium 1904. évi költségvetéséhez csatolt „Iparfejlesztési Emlékirat“-ban feltalálhatók. Ennek 55. oldalán olvashatjuk, hogy a kézműiparosok boldogulásának előmozdítására „eddig is a legalkalmasabbnak bizonyult a szövetkezeti forma, ezt kell továbbra is felkarolni és előmozdítani. Az anyagbeszerző szövetkezeteknek az lenne a legfontosabb feladata, hogy az azonos iparosokból alkotott szövetkezetek részére szükséges beszerzéseket egy központ eszközölje, tehát nagyban, úgy a mint azt a nagy gyárvállalatok teszik. Ez esetben például az asztalosszövetkezetek számára gondoskodhatna a központ arról, hogy száraz fát kapjanak, felállíthatna szárítókat is stb. Ennek a kérdésnek megoldása azért nem ütközhetik különös nehézségekbe, mert az összes ily szövetkezetek tagjai az OKH.-nak; tehát a központi szervezet ehhez megvan, csak az ipari szövetkezetek fejlődését kell ennek megfelelően irányítani. Az értékesítő szövetkezetek kapcsán megoldható az árúhitelezés és a munkamegosztás is, nevezetesen oly módon, hogy a szövetkezet gondoskodván az értékesítésről, összes tagjai részére szerez rendeléseket és azokat úgy osztja fel, hogy több külön-külön önálló iparos dolgozik össze és pedig olyképen, hogy például a szövetkezet rendelést szerezvén 10 hálószobára, ezeknek összes ágyait egy műhely, összes szekrényeit egy másik, összes éjjeli szekrényeit egy harmadik, összes mosdóit egy negyedik műhely készíti stb., az egész berendezés végső kikészítése pedig az összes butordarabok egyöntetősége céljából egy központi műhelyben történhetnék. Az ily szervezetnek előnye abban nyilvánulna, hogy egyszerre szabható ki az egész anyag, gazdaságosabban használható ki és gyorsabban, nagyobb tökélylyel készülhet a munka, tehát olcsóbb is lehet . . .“

Folytatódik ez az eszmemenet *Szterényi József* államtitkár exposéjában, melyet „A kormány kisipari programja“ címmel a hazai ipartestületeknek a pécsi kiállításon 1907 augusztus 18-án tartott országos gyűlésén a kormány megbízásából terjesztett elő. Az iparfejlesztés akkori irányelveit és különösen a kisipar minden aktuális kérdését felölelő gazdaságtörténelmi értékű beszédében egyebek közt ismerteti kisiparunk bajait, melyek mint minden más államban, úgy nálunk is: „a töke-

szegénység, a kereskedelmi szervezet hiánya és a technikai fejletlenség. Egyiken sem lehet segíteni, ha nem tömörülnek kisiparosaink azon a kisipari szempontból egyedül alkalmas módon, hogy szövetkezzenek, szövetkezzenek a maguk hiteligényeinek kielégítésére, szövetkezzenek a maguk anyagának beszerzésére, szövetkezzenek a maguk termékeinek értékesítésére, hogy mindezek segélyével a tömegtermelésben, a gyár-
iparral való versenyben, a gyáripár erőinek a kereskedelmi szervezetét és a tőkét illetőleg való felhasználásában magát csaknem egyenlővé tehesse. De ez csak úgy lehetséges, ha a szövetkezetek nem maradnak meg a maguk elszigeteltségében, hanem ha egy-egy iparágnak képviselői országosan szervezkednek, a szövetkezés terén, hogy a maguk hitelszükségletét együttesen elégítsék ki, hogy a maguk nyersanyagbeszerzését országosan, közösen szerezzék be, hogy a maguk kiszabását, például a szabóiparban egy helyről gyakorolhassák, hogy a maguk árusítását országosan szervezzék. Mert csak ez esetben lesz meg az a szerv, a mely, eltekintve attól, hogy az okos munkamegosztást biztosítja, az egyiknek feleslegét áttereli a másikhoz és az egyiknek hiányait kiegészíti a másiknak feleslegével. Ilyen alapon szervezve a szövetkezeteket, az egész magyar asztalosipart például egy csapással regenerálhatjuk, azt a 10—15 millió koronányi évi behozatalt, amely ma asztalosipari termékeinkben van, egy csapással kiküszöbölhetjük; ilyen módon a ruházati ipart, a konfektót, a mely ma ebben 25—30 milliót küld ki a külföldre, itthon magyar posztógyárak, magyar szabók segélyével készíthetnők el és ugyanily módon azt a még mindig mintegy 15 millió koronányi évi czipőbehozatalt magyar czipőiparosok, magyar bőrgyárosok gyártmányainak felhasználásával készíthetnők, szóval egészséges fejlődés alapjait rakhatnók le a magyar kisiparnak. Ez a kereskedelmi kormányzat terve a kisiparnak a szövetkezés útján való fejlesztését illetőleg. Ennek a tervnek gyakorlati megvalósítására nincs az az áldozat, a melyet a kormány sokallna . . .“

Törvényhozási betetőzését szándékolta ennek az ipari szövetkezeti államnak a *Kossuth-Szterényi*-féle ipartörvénytervezet, melynek XXXVII. fejezete a kisiparosok nyersanyagbeszerző-, termelő-, raktár- és árusítási, valamint a kisipar előmozdítására alkalmas bármiféle egyéb szövetkezeteinek alakítását ministeri biztosi szervezet létesítésével kívánta előmozdítani. E szövetkezeti ministeri biztosok feladata lett volna a szövetkezetek alakítására alkalmas feltételeket és módokat kipuhatolni; a kisiparosokat testületük útján vagy közvetlenül a helyes irányú szövetkezeti mozgalom felől tájékoztatni és kioktatni, a szövetkezetek alakításánál, a mennyiben azok a kisipar érdekeit alkalmasak előmozdítani, közreműködni és általában mindazt teljesíteni, a mi a kisiparosok helyes

irányú szövetkezésének előmozdítására alkalmas, végül a közreműködésükkel létesült szövetkezetekről statisztikai adatokat gyűjteni és azokat évenként a kereskedelemügyi miniszternek bemutatni.

Elméletben nagyon tetszetős és szép érvek ezek, mindamellet az életben meg nem valósíthatók. Nézzük csak, ezzel a szép elmélettel szemben mit mutat a gyakorlat.

Az 1908. évi országos actió eredményei.

A beszterczei szász timárok, szám szerint tizenhatan, kik mint higgadt, körültekintő és józan üzletemberek voltak elismerve, a román vámháború és a hetivásárok látogatásának korlátozása miatt az 1885. évben összeálltak, vagyonukat összerakták, nagy börgyárat építettek és azt teljesen és célszerűen berendezték 16 lóerejű gőzgéppel, csermalommal és a szükséges szakipari munkagépekkel. Mikor így a szövetkezeti közös börgyár működését megkezdette, a tagok önálló kisipari üzemeiket beszüntették és ezentúl csak mint munkások szerepeltek a közös börgyárban.

A terv sikerült, a munka jól ment és a szövetkezeti gyár jövedelmezett.

Midőn aztán 1893-ban *Lukács* Béla kereskedelemügyi miniszter meglátogatta e szövetkezeti börgyárat, elragadtatva attól az eredménytől, melyet ez a termelő börgyárszövetkezet eddig elért, 1893. évi szeptember 12-én kibocsátott rendeletében azt ajánlotta a tönk szélére jutott magyar kisiparos osztálynak, hogy termelőszövetkezetek útján kísérelje meg szerencsésjét.

„Meggyőződtem arról, — így szól a ministeri rendelet — hogy a javulás első feltételét a kisiparosok tömörülése, azok lehető egységesítése képezi. E tömörítés egyik módja volna a szövetkezés, még pedig oly módon, hogy a kis- és középiparosok azokon a helyeken, ahol egy-nemű foglalkozást többen űznek (például kalaposok, asztalosok, timárok stb.), szövetkezeteket alakítsanak és részjegyek, esetleg olcsó kölcsön alapján modern és megfelelő segédgépekkel felszerelt gyárat létesítsenek. Ők maguk a gyárban meghatározott napibér vagy darabbér fejében dolgozzanak, a saját kebelükből választandó igazgatóság vezetése mellett. Ez az igazgatóság ügyel a gyár üzemére, ez szerzi be a nyersanyagot, megköti a szállítási szerződéseket és ez adja el az árút.

Ez úton — így folytatja a miniszter — az iparosok nemcsak tisztességes és biztos napi keresethez juthatnak, hanem befektetett tőkájük is szépen gyümölcsözik. Minthogy minden munkás egyszersmint részese is a vállalatnak, egymást buzdítva, saját érdekükben kiváló szorgalmat,

odaadást fejtenek ki és így teljesen kielégítő munkaeredményt képesek felmutatni.“

Bár a kereskedelmi és iparkamarák a minister tervét felkarolták, a kisiparosok nem lelkesedtek a szép szavakban magasztalt példán; alig alakítottak ilyen termelő szövetkezetet kettőt, hármat. A besztercsei szász timárok szövetkezeti börtgyára pedig annak daczára, hogy a börtárok 1896-tól folyvást emelkedtek, 1900-ban megbukott, a szövetkezeti tagok tönkre jutottak, s azóta a nagy gyárépület komoran és elhagyottan tekint a semmiségbe.

Igy írja ezt dr. *Horváth* János, az OKH. ipari szakosztályának főnöke „Iparosok szövetkezzetek!“ című 1899—1901 között több kiadásban megjelent propaganda iratában, mely államsegélylyel több ezer példányban terjesztetett, s mely az ipari szövetkezetek 1898—1907. évig tartó második korszakának jellegzetes publicistikai terméke. Bár lelkes szövetkezeti szakember, határozottan ellenzi a termelő szövetkezetet, mert „sokfejű vállalat, melynek már eleve nincs meg valódi létalapja és versenyképessége, szemben a tőkések egységesen vezetett gyáraival. Megtehetik az iparosok bármely társukat a termelő szövetkezet vezérigazgatójává százszor is, de 99 esetben nem engedelmeskednek neki, mert mindegyik olyan úrnak tartja magát, mint a milyen a vezérigazgató; fogadhatnak és állithatnak az ily iparosok közös gyáruk élére idegen üzletvezetőt százszor is, de ennek százszor nem engedelmeskednek, sőt szemére vetik, hogy ő itt nem az ur, hanem csak alkalmazott, s nekik, mint „önálló“ kisiparosoknak többet és jobban kell tudni, mint az alkalmazott üzletvezetőnek.“

A besztercsei szász timárok mint szövetkezeti tagok gyárukba akkor jöttek be mint munkások dolgozni a mikor akartak és akkor távoztak a gyárból napközben, munkaidő alatt is, amikor nekik tetszett, sokszor romlásnak hagyva a bört a mészben; de nem is engedelmeskedtek sem elnöküknek, sem üzletvezetőjüknek.

Apatin-ban az asztalos kisiparosok sorsa megnehezülvén, 1906. elején mintegy 40-en elhatározták, hogy egymással versengő önálló üzleteiket feladják, műhelyberendezéseiket elárusítják és mindenik a maga pár ezer korona vagyonát összeadva, szövetkezeti faipari gyárat létesítenek. Persze már fél év múlva tőkehiány miatt megakadt a vállalat és ekkor a kormányhoz és az OKH.-hoz fordultak támogatásért. Annyira tetszetős, okos, humánus kezdeményezésnek látszott, a szövetkezeti tagok kezdetben oly patriarchális, családias megértéssel és együttérzéssel dolgoztak, hogy minden látogató meghatva és fellelkesülve távozott tőlük. *Kossuth* Ferencz kereskedelemügyi miniszter is nagy meglepéssel értesült e rendkívül érdekes és értékes jelenségről és nagyarányú állam-

segélylyel sieteti a szövetkezet segítségére, hogy ezzel a kisiparosság boldogulásának útját gyakorlati példával igazolhassa. Egészen a *Lukács* Béla esete, sajnos, következményeiben is. Az államsegély csak injekció gyanánt szolgált, mely e szövetkezeti apostolok küzdelmét enyitette és vállalkozásuk élettartamát némileg meghosszabbította. A gyárvezetés igényeihez képest szűk látkörű kisiparosok hiába váltogatták egymást az elnöki székekben, egyiküknek tapasztalata, szaktudása, adminisztratív és kereskedelmi képessége, üzletszerzési ügyessége sem ütötte meg azt a mértéket, amely gyárvállalat vezetéséhez szükséges. Egészen más a lokális piacra, régi megszokott vevőközönségével dolgozó kisiparos üzeme és más a gyári üzem, melynek a kereskedelmi versenyviszonyok nyílt porondján kell tudni helytállani. Bizonyára a nagyüzemi bútortermelés, a fővárosi, szegedi és aradi bútorgyárak és kereskedők szorították az apatini helybeli kisipart, ha nem is jobb, de mindenesetre olcsóbb árúikkal. Hogy ezekkel versenyezhesse, még jutányosabban kellett volna tudni termelniük. E végből később az OKH. megfelelő üzletvezetőt rendelt ki hozzájuk: az idegen igazgató ellen azonban a szövetkezeti gyár tulajdonosai, régi benfentes törzsökös tagjai folyton áskálódtak, torzsalkodtak, működését lehetetlenné tették. A nagy államsegély és központi támogatás elúszott, a tagok túlnyomó része kilépett, a szövetkezet tengődik, s ma már se nem szövetkezet, se nem gyár.

Ha még a beszterczei szászoknál és az apatini sváboknál, tehát ily békességes, fegyelmezett, szervezkedésre hajló német típusú kisiparosoknál is ez a nóta vége, vajjon, minő reménységeket táplálhatunk a hevesebb vérmérsékletű, színesebb karakterű, önállóbb, individualistikusabb magyar kisiparosok szövetkezeti próbálkozásaival szemben? Nemcsak az örök emberi természet, melynek erényeit és hibáit a faji jelleg még megsokszorozza, hanem főképen az ipari foglalkozás természete az, ami a siker reményét is eleve meghiúsítja.

A mezőgazdasági szövetkezet három okból van az ipari fölött:

1. A falusi lakosság homogénabb mint a városi, a tagok egymást közelebről ismerik, — mi mindennemű szövetkezet egészséges boldogulásának egyik alapfeltétele, — a kiscgazdák közt csekélyebbek a társadalmi különbségek, egymással szemben pedig egyáltalában nincsenek érdekellentétek.

2. A mezőgazdasági termelés anyagai sokkal egyneműbbek, akár közös bevásárlásról, eladásról vagy termelésről legyen is szó. Az ipari nyersanyagbeszerző szövetkezet vezetőségéről feltehető, hogy a legjobb bőrt vagy a legszebb deszkát magának válogatja ki, a közös árúcsarnokból pedig a tagok készítményeit a sógorság-komaság elvei szerint árusítja; ha tényleg nem is dolgoznának így, e föltevést mégis lehetsé-

gessé teszi az a körülmény, hogy minden darabka bőr, fa, bútor, cipő vagy más, kisiparilag készített gyártmány egymástól eltérő. A műtrágya-, tej-, magtár- stb. szövetkezetek anyagai ezzel ellentétben sokkal egyeneműbbek, könnyen kezelhetők, s így ebből veszekedés még szándékosan is alig támadhat.

3. Az egész szövetkezeti mozgalom, mindenütt és minden ágazatában, a kereskedelem fejletlensége és a fölösleges közvetítő kereskedelem túlkapásai miatt keletkezett. A fölösleges közvetítés kiküszöbölésére alapított nagy áruházak, melyek évi százmillió forgalmuk daczára a legszerényebb fogyasztóhoz is leszállnak, mint a kereskedelem legtökéletesebb organismusa, a fogyasztási szövetkezetnek legerősebb ellenfele. A kereskedelem hibái ellen támadó reactio, a védekezés szüksége falun és az egyszerűbb mezőgazdasági lakosságnál sokkal mélyebben jelentkezik, mint a városban, a furfangosabb kisiparosoknál, kik a mai gazdasági életben való helytálláshoz megkivánt commercialis szellemhez sokkal közelebb állanak. A városokban nagyobb a választék és a kereskedelmi verseny jótékony hatása is hathatósabban érvényesül.

A külső viszonyok nyomása sokkal nagyobb a mezőgazdasági szövetkezeteknél, mint a városi kisipariaknál, már pedig ez a külső nyomás épp oly kelleke a szövetkezeti és minden társulási egybeforradásnak, miként az izzó felületek egymáshoz szorítása a fémek összehegedésének. Ha a piac anyaghiánnyal küzd, miként most, akkor minden anyag jó, nem válogatnak, nem kényeskednek, ilyenkor az OKH. által közösen beszerzett anyagot szó nélkül átveszik. De a mint a kereskedelem anyagot bír a piacra vetni, megindul a kritika, felbomlik a bizalom. Ugyanigy a termelésnél. Erősebben hanyatló conjunctura idején, mint a juhok a zivatarban, összebujnak, barátkoznak. Ez a szervezkedés, az egyesületesdi ideje. Viszont a teljes krízis nyomorusága már megint épp úgy szétveri őket, mint a jó conjunctura napsütése; ott az elkeseredés, itt a pezsgő önbizalom okozza az anarchiát. Senki sem hajlandó mást is magával vonszolni. Az ember nem ló, hogy mások, gyöngébbek helyett is húzjon, sőt éppen, mert nagyon is ember, sőt mint kisiparos ugyancsak individualista, a saját munkáját értékesebbnek, többre tartja, sőt túlbecsüli és mindig azt hiszi, hogy a közös Wirtschaft-tal becsapódott, mert többet adott a közösbe, mint társai. Még a mezőgazdaságban is csak az olyan szövetkezet boldogul, mely az egyéni gazdálkodás immunitását féltékenyen megóvjá, tehát nem a communisticus közösség, hanem a csupán bizonyos mellékteendők szövetkezeti ellátására irányuló tömörülés. Hát még mennyire áll ez a kisiparosnál, kinek életeleme éppen a társaival szemben kifejtendő versengés, viaskodás, kire egyenesen társadalmi állása rója azt a kötelezettséget, hogy szabad verseny-

ben folyton tökéletesbülve, társánál jobb és olcsóbb árút termeljen. A melyik kisiparosban megvan hivatásának ez a kelléke, az a saját talpán is megáll és a szövetkezéstől csak terheket várhat. Az önmagában tehetetlen, gyöngé, önállóságra alkalmatlan elem pedig csoportba verődve is az marad; a pusztá tömörülés ténye, a szövetkezeti forma még nem juttatja erőhöz és életképességhez.

Teljesen érthető tehát az, hogy a kisiparosság legjava magát a szövetkezetektől távol tartja, hiszen csak adhat, de nem kaphat. Így aztán az államsegélyekkel való csalogatás következtében jelentős részben a gazdasági háború hadirokkantjaiból verődött össze bizonyos falstaffi sereg a szövetkezeti tápintézetekbe, melyek azonban menhelyül csak addig szolgálhattak, a míg az államsegélyek húsos fazékjából tartott. A magyarországi tapasztalatok is fényesen beigazolták az abszolút önszegély elvének csodálatraméltó értékét, mely az összetartás erejét növeli és a küzdelemre jobban képesít, mint az államsegélyekben rejlő pillanatnyi könnyítés. A subventio talált pénz, könnyen jött, lutrinnyereség, a közös gépműhely vagy árucárnok Csáky szalmája, amelyik senkié, a melyikkel könnyelműen lehet bánni. A közös tulajdont, pláne ha ajándékba kapjuk, sohasem becsüljük meg úgy, mint azt, a melyért magunknak kellett keservesen megizzadnunk.

Az 1908-ban megindított nagyszabású állami actiónál a kormány gépekkel, készpénzsegélyekkel és hitellel sietett a kisiparosság támogatására, azt hívén, hogy mindezen segédeszközök biztosítása által a kisiparból a szövetkezeti cégér felhasználásával közép-, sőt nagyipart fejleszthet. Pedig a gép csak termelési segédeszköz; az ember munkáját megkönnyíti, testi fáradságát csökkenti, ha már minden egyéb követelmény megvan, a termelést gyorsítja is, de önmaga még nem termel. Az ipari vállalat lelke nem a gép és a hitel, hanem a vállalkozói egyéniség. A hitel a rosszul vezetett üzemből is csinálhat ugyan ideig-óráig látszólag jól vezetett üzemet, egymagában azonban még a legtisztességesebb iparosból sem fog modern gyárvezetőt teremthetni. A termelést az iparos tudása és üzletének a piac megengedte expansio képessége együttesen végzik; a gép és a hitel tehát csakis ott bír értékkel, a hol azt használni is tudják; a hol tehát a legfontosabb alapvető momentumot: az ipari szakképzést, *a nagy tömegek gazdasági jellegű nevelését* elhanyagolják, ott nemcsak az egyes szövetkezetekre, de az iparfejlesztés érdekében megindított egész actióra is csak sikertelenség vár.

Mind az önálló, mind a szövetkezetekbe tömörült iparosok boldogulásának alapja első sorban az egyéni tudás és képesség, másodsorban a piac és ha ez is megvan, ha termékeit biztosan áruba is tudja bocsátani, csak akkor gyakorolhatja jótékony hatását a hitel, a gép és a

könnyű nyersanyagbeszerzés. A munkásszakszervezetek az ő saját termelő szövetkezeteik számára az által biztosítanak piacot, hogy egész termelésüket tagjaiknál helyezik el. Az ilyen munkás-termelőszövetkezetek ugyanis jelentékeny részben azt a harci célt is szolgálják, hogy a tőke és munka közti háborúk esetén strajkoló munkásoknak ne ingyen kelljen a strajksegélyt adni, hanem munkabér fejében, melyért ideiglenesen a szövetkezeti műhelyben kell dolgozniok. Minthogy e célból és a szakszervezeti vezetőség tirannikus eszközeivel erősebb fegyelemben tarthatók és a szövetkezeti tagok egyformán gyári munkások lévén, sokkal homogénebb anyag, az ilyen biztosító piacczal bíró munkás termelő szövetkezet egészségesebb alakulat, mint a kisiparosokból álló. Néhol a nagy fogyasztási szövetkezeti központok is csupa kari szolidaritásból előnyben részesítik a kisiparosok termelő szövetkezeteit; így Angliában is sok szövetkezeti gyár csupán ennek a különleges támogatásnak köszöni létezését.

Mindamellet az ilyen önálló kisipari szövetkezetek jelentősége teljesen elenyésző a fogyasztási szövetkezetek által saját üzemben fenntartott gyárakhoz képest. Sokakat megtévesztettek már az angol fogyasztási szövetkezetek központjai által fenntartott hatalmas gyártelepek Manchesterben és Glasgowban, melyekről azt hiszik, hogy ezek a szövetkezeti termelés lehetőségének koronatanui. Pedig ezek a fogyasztási szövetkezetek által biztosított piac számára dolgozó épp oly gyárak, mint bármelyik capitalistikus vállalaté. A magyarországi fogyasztási szövetkezetek legnagyobb központja, a Hangya is legfontosabb cikkeinek saját üzemben való gyártására kezdvén áttérni, szesz, rum, szappan stb. gyárat létesít. A nagy britt szövetkezeti Wholesales-ok ipari termelésének az ipari szövetkezetekhez semmi köze sincs. Az önálló ipari szövetkezetek Angliában épp úgy tengődnek, mint akár Németországban vagy Ausztriában, hol szintén csak csekély számban, különleges véletlen körülmények fennforgása esetén és a hatóságok, valamint a társadalom részéről a „szövetkezet“ titulus iránt érzett rokonszenvből fakadó támogatás következtében éldegélnek.

Persze, ha a szövetkezetek monopolizált piaccal rendelkeznének, mint a milyen a városi közüzemek és az állami művek számára van kisajátítva, akkor minden hibájuk mellett is fennmaradhatnának. Mert hiszen az ily dédelgetett, kiváltságos apparátus túldrága termelésének költségeit a köz viseli. De ez a monopóliumokkal biztosított, a versenytől elzárt czéhrendszer, mely az ipart a küzdelemtől megóva, a haladás-tól elzárja, mindezzel csupán azt éri el, hogy egyrészt a társadalmat túlságos költségekkel sújtja, másrészt az illető iparosok és gyári üzemek jövőbeli bukását annál súlyosabbá teszi. Mert valamikor mégis

csak leomolnak ezek az elválasztó falak, melyektől e protegált üzemeket a szabad versenynyel szemben körülsánczolják és a harcban megedzett világverseny az elcsenevészedett üvegházi termékeket egyszeriben kipusztítja. A belga ipar történetének 1830 – 1845-ig terjedő korszaka, a flandriai pauperizmus, ennek nagyon meggyőző és nagyon szomorú bizonyítékát adja.⁴⁾

Az ipari szövetkezetek szervezetében rejlő gyógyíthatatlan betegségek diagnózisát kitűnően ismerteti *Vikár Béla*, a Budapesti Szabóiparosok Hitel- és Termelő Szövetkezetének elnöke, kinek egyénisége e szövetkezet évtizedes boldogulásának tulajdonképeni biztosítéka, a Magyar Ipar f. é. március 26-iki számában „A szakipari szövetkezetek reformjáról” megjelent cikkében.

„Az egyik kereskedelmi és iparkamara kezdeményezésére és kérelmére történt, hogy egy vidéki ipari centrumban az OKH. felállította az Ipari Hitelszövetkezetet. Ennek élére sikerült az OKH. igazgatóságának megnyugtatóra közgazdasági életünk egyik kiváló vezető egyéniségét megnyerni. Az elnök működése, mint a lapok és kamarai jelentések is hirül hozták, oly sikeres volt, hogy rövid időn belül újabb és újabb segílyt kérelmezett a szövetkezet működési körének kiterjesztésére, mit a kereskedelmi kormány, mely mindenkor szívén viselte a szövetkezet ügyét és bőkezűen gondoskodott is róluk, az OKH. javaslatára, tekintettel annak üdvös működésére és alkotásaira, készséggel engedélyezett.

A kiváló közgazdász elnök úr egymásután szervezte a „szabótermelő és vállalkozó, csizmakészítő, anyagbeszerző és termelő”, továbbá „faipari, építőipari és cipészipari nyersanyagbeszerző” szakcsoportokat.

Rövid időn belül azonban láttuk, hogy az elnököt nem éppen a kisipar fellendítése sarkalta a szövetkezet alakításánál és szakcsoportok felállításánál, mert olyan igazgatósággal és alkalmazottakkal vette magát körül, kiket ellenőrizni nem volt képes és akik nem csináltak lelkiismereti dolgot a szövetkezet állandó kizsárolásából. A tagok természetesen követték a példát s a szövetkezet rövid időn belül közprédává lett.

Felemlítem, hogy például a szabó-szakcsoportnál boldog-boldogtalannak készítettek ruhát, valósággal az utcán fogták a megrendelőket. Ennek természetes következménye az volt, hogy a künnlevőségek 60 – 70 százaléka vált behajthatatlanná.

Az utazók közbenjöttével nyakra-főre rendelték a nyerasanyagokat és nagy rakományt halmoztak össze, természetesen a jól megérdemelt jutalék fejében. A készletek, tekintve, hogy a divat változásnak volt kitéve, a beszerzési ár alig 40 százalékan voltak utólag értékesíthetők.

Az egyes vállalatok rossz munka és késedelmes szállítás miatt mind veszteséggel végződtek. Így például a honvédség részére eszközölt szál-

litások kivétel nélkül csak alapos átjavítással és nagy veszteséggel voltak lebonyolíthatók. De így volt a többi szakcsoportnál is. Az OKH. természetesen ellenőriztette és többször felülvizsgáltatta az ő irodai ellenőreivel és az e célra felkért szakipari revizorokkal a szövetkezet vezetését és az egész üzletmenetét. De mint látjuk, minden siker nélkül. E szövetkezet felszámolása az OKH.-ra újabb súlyos negyedmillió veszteséget háritott.

Ugyanígy volt egy másik ipari szövetkezetnél. „Az igazgatóság terjeszkedési vágya itt sem ismert korlátokat, egymás után állította fel a bőrranyagbeszerző, cipészipari termelő, kőfaragótermelő, lakatosipari termelő, szabóipari termelő szakcsoportokat, a nélkül, hogy azok vezetése tekintetében némi tapasztalattal bírt volna. A vezetőség megbízhatatlansága, az OKH. adminisztrálásába vetett vak bizalom, az egész vonalon az üzleti erkölcsök rothadása, hárhozatos, veszedelmes, sőt immorális jelenségek itt is azonosak voltak, mint a többi szövetkezeteknél. Ilyen előzmények után mindenki csak természetesnek fogja találni, hogy az így alakult szövetkezet, a mely nemcsak szaktudásban szűkölködik, hanem még erkölcsi alappal sem rendelkezik, mivé válhat. Jellemzésül megemlítem, hogy csupán a szabó szakcsoportbeli tagok, kik mindössze 134 K-t fizettek be üzletrészükre, oly nagy raktárt tartottak, mint valamely budapesti posztónagykereskedő.

Mikor a vezetőségnek szemére hánytam az elszomorító tapasztalatokat, a szövetkezeti vagyomban való lelkiismeretlen gazdálkodást, az OKH. vezetőségének beléjük helyezett bizalmával való durva visszaélést, az elemi üzleti szabályok, alapszabályi rendelkezések és a törvények szemérmetlen módon való kijátszását, még hozzá súlyos büntetendő cselekmény elkövetését, erre szemembe nevettek és azt felelték, hogy: „Die Centrale hat Geld genug“. Tehát sem a kereskedelmi törvény, sem az 1898. évi XXIII. t.-cikk 15. §-a., a mely imperatív módon előírja, hogy a „tag“ a szövetkezet kötelezettségeiért üzletrésze névértékének ötszörös összegéig felelős, nem tartóztatta vissza sem az igazgatóságot, sem a tagokat attól, hogy büntetendő cselekményeket el ne kövessenek. Miért? Mert jól tudták, hogy ezért a legkisebb bántódásuk sem lesz...“

Vikár Béla elismeri, hogy az OKH. is észlelte e bajokat, és mindent megpróbált azok csökkentésére; „szervez és rendelkezik, új ügyszá-lyokat alakít, ipari szakerőket vesz igénybe, szóval kutat és figyel és tőle telhetőleg mindent meg is tett. Három dologban azonban mégis csak tehetetlen: az egyik a szakdolgozók ellenőrzésében; a másik az, hogy a másfél évtizeden át kifejlődött rossz intézményeket és eljárásokat megváltoztassa, a harmadik, hogy üzleti erkölcsöt és tisztességes felfogást öntsön a szövetkezőkbe. Nem tudott oly rendeleteket kieszelni és oly

rendelkezéseket statuálni, a melyeket az üzleti furfang ki ne játszana és nem tudta megítélni, hogy a készülő üzlet vagy vállalkozás, a melyhez előzőleg már a jóváhagyását adta, a legalitás határán belül akar-e maradni, vagy azon tulcsapni?“

De e bajokon bármiféle más központ sem birna segíteni. Történjék az országos központi vezetés akár az OKH. egységes administratiója részéről, akár az OKH.-ban létesítendő külön ipari műszaki és kereskedelmi osztályból, akár önállóan, akár a különböző szakmabeli iparosok országos szakkötelékekbe való szervezésének támogatásával, vagy bármiféle önálló Ipari Szövetkezeti Központ részéről, a következmények feltétlenül ugyanazok lesznek, mert emberi tulajdonság, hogy a mint a felelősséget át lehet másra, különösen valami „Központra“ háritani, az egyéni erőfeszítés és felelősségérzet teljes kifejtésére ösztönző kényszer elmulván, mint bágyasztó párás levegő fuvallatára ellankad az egyéni erő kifejtés, a helyi szervek autonóm működése. Ebbe bukik bele minden tulhajtott centralisatió, állami intézményeknél, községi üzemeknél, országos központoknál. A centrális szervezet csupán olyan legyen, mint a fatörzs, csupán központi kapcsolat, tengely a lombozat és a gyökérzet között, mert ha a legapróbb szivógyökerecske és a lombozat utolsó levélkéje nem tesz meg a maga részéről mindent a föld, a levegő, víz és napfény táperőinek magábaszivására, akkor bizony a még oly gyönyörű lombozatú tölgy is menthetetlenül elpusztul. Az egyéni erő kifejtés, a maga erejére és tudására utaltság különösen az ipari boldogulásnak oly alapvető ethikai és erkölcsi kelléke, lelki tartalma, melyet minden túlságba vitt gyámkodó centralisatió gyengítéssel, sőt megfojtással fenyeget. Az ipari szövetkezet már önmagában is ennek az egyéniségnek visszafojtását jelenti; az ipari szövetkezeteknek a federatív egyesülésen, tehát tisztán collegiális érinkezésen tulmenő bármiféle centralizálása az ipari szövetkezetek alapvető gyöngeségeit nemhogy kiküszöbölné, hanem még hatványozza.

Az OKH. úgy az 1907. évi első krízis, mint az 1913. évi teljes összeomlás alkalmával a sikertelenség okait a következőkben állapította meg: a szakipari szövetkezeteknél hiányzott a komoly üzleti szellem, a termelés drága volt, az eladási árakat alacsonyra szabták, oktalanul gyártottak készletre, az értékesítés nagy nehézségekbe ütközött; egyes vállalatok sikertelenségét a kalkulatiók hiánya vagy fogyatékosága idézte elő, máskor a vezetőség ügyefogyottsága vagy rosszhiszemű eljárása okozott károkat és úgy a vezetők, mint a tagok lelkiismeretlensége lett nyilvánvalóvá. Megállapított továbbá, hogy a kihitelezések nagyrészt már azért sem birtak reális alappal, mert a hitelezett összegek a tagokon a legritkább esetben voltak behajthatók. A nyersanyagbeszerzésnél a

tiltott provisió szedésén kívül általános baj volt a tulnag készletek beszerzése. Ebből kamatveszteség és a készletek avulása állott elő. A nyersanyagoknak a tagok részére való eladásánál minden tilalom ellenére tulolcsó árakat szabtak, a vezetők a nyersanyag javát maguknak válogatták ki és természetesen a megmaradt selejtes anyagkészletért az átlagár már nem volt elérhető. Rendszeresen fordultak elő jogtalan elidegenítés esetei is. A hulladékok jelentékeny értéke figyelmen kívül maradt. A munkabéreket túlmagasan állapították meg. Az árúeladások nagy részben hitelre történtek és pedig igen könnyelműen. Tömegvállalatoknál egyes mesterek megbízhatlansága okozta a bajt. Nem maguk dolgoztak, hanem másokkal dolgoztattak és még csak felügyeletet sem gyakoroltak. Ennek következménye a szállítás visszautasítása volt. Építkezéseknél tulolcsón vállalkoztak. A szükségesnél jobb anyagot és fölöslegesen túlzott dimenziókat használtak fel anélkül, hogy pótfizetések követelésére lett volna joguk. Az iparosok folyton növekedő előlegeket vettek fel a munkára és nem teljesítették fizetési kötelezettségeiket. A vezetőség elmozdítása nem vezet eredményre, mert jobb vezetők ritkán akadnak. A felelőségre vonás sem jár eredménnyel, hacsak a vezetőknek határozott kriminalitása be nem bizonyítható, ami ismét hosszú és bizonytalan pereket okoz, noha az illetők vagyontalansága és adósság terhei miatt mitsem használ.

Az ipari üzem technológiai, kereskedelmi, munkásügyi és általában üzemtechnikai ismereteinek nem ismerése miatt még teljes jóhiszeműség esetén is naponta új hibák történtek. Így például a debreczeni csizmadíák a szövetkezeti termelésnek oly elszánt buzgósággal nekieredtek, hogy csizmáikkal még a szomszéd házak padlásait is teleaggatták. Hiszen ingyen kaptak gépet, szerszámot, anyagot és forgótőkét azzal az utasítással, hogy csak dolgozzanak, tőlük csak ezt várják. Dolgoztak is, lázas szorgalommal, a mig csak ki nem fogyott a bőr és a pénzsegély. A rászakadt 16.000 pár csizmától az OKH. csak olykép tudott megszakadulni, hogy mentő-actió címén a 2.000 mezőgazdasági szövetkezetének mindenikét néhány pár csizma átvételére kötelezte. Mi sem természetesebb, a szövetkezet sok százezer korona veszteséggel megbukott.

Ezeken a hibákon kívánt segíteni az 1908. évi reorganisatió azzal, hogy mindezen szervezési, technikai, pénzügyi és kereskedelmi feladatok ellátására hivatott központi vezetést létesített. Mint állami protecturátus alatt álló intézet, az OKH. nem térhetett ki a kormány kívánsága alól, de ugyanigy később is lehetetlen volt ellenállnia a felülről jövő nyomásoknak, a mikor tőle egyes megbukott vidéki iparvállalatoknak szövetkezeti köntösben való talpraállítását követelték. Ismerve a kormány akkori iparfejlesztő actiójának jellegét és azt a törekvést, hogy

ennek népszerűségét minden áron fenn kellett tartani, meg tudjuk érteni, hogyan került az OKH. szövetkezeteinek kötelékébe, — nehogy teljesen tönkre menjenek, — a sepsi-bükszádi üveggyár, a meczenzéli faárúgyár, a hajdunánási szalmakalapfonógyár, az erdélyrészi szövőgyár, a budapesti „Merkur“ vas- és aczélöntőde, a miskolczi és trencsényi szerszámgyár, a kecskeméti mezőgazdasági gépgyár, a kecskeméti kapa-fülsajtoló- és szerszámgyár, a szomolnoki lemezárúgyár, az eszéki lakatosárúgyár, a földművelésügyi ministerium óhajára a szabadkai megbukott kosáripár r.-t. egész sereg községre kiterjedő üzeme, úgy hogy a tervszerűen megindult országos actió révén létesült ipari szövetkezetekkel együtt az OKH. kötelékéhez 1915-ben mintegy 137 ipari jellegű szövetkezet 39 különböző nemű iparágra terjedt ki. A faipar körébe vágó vállalat volt 34, még pedig a butorcsarnokszövetkezetek országos hálózatában 22, géptermelő műhelyszövetkezet 8, azonkívül 1—1 kádár, faszerszám, kocsiárúcsarnok- és faanyagraktárszövetkezet. A vasipar körébe 8 különböző szakmájú szövetkezet tartozott: aczélöntőde, vasszerszám-, reszelő-, gépgyár, lakatosárúgyár, bádógárú-, késes- és kapagyár. A textilipar körébe tartozott 8 szövetkezet közül a Kunz József nagykereskedő céggel együtt működött a turkevei és kisujszállási konfectiószövetkezet, gyolcsosok voltak Árvában, szabóiparosok Budapesten, Kassán, Hódmezővásárhelyen, művirágkészítők Ratkón és Árdánházán, szőnyeggyár volt Tolnán. Voltak ezenkívül czipőgyárak, csizmadiaárúcsarnokok, timárok és bőrfestőtelepek, bőryanagbeszerző- és bőrárúcsarnokok, játékszerárú- és nádbutorkészítő telepek, gyékényfonó, fazekas, szalmakalapfonó, téglagyár, üveggyár, szappanfőző, agyagiparos, festékárú- és fűztelep; mindezek forgalmának lebonyolítására szolgált az „Értékesítő és Beszerző Központ“ czégű kereskedelmi vállalat, mely a nagyobb árú- és export-ügyleteket is szervezte és vezette. Ennek a rengeteg sokoldalú, az országban szanaszét tagolt ipari vállalatnak egész üzemét vezesse a központi intézet, még pedig szövetkezeti alapon! Hiszen ez még részvénytársasági vagy bármilyen magánkapitalistikus alapon is teljességgel lehetetlen. A hatalmas nagy bankintézetekhez affiliált ipari vállalatok hálózatát vélte ez a szövetkezeti rendszer utánozhatni; ámde köztük óriási a különbség. Mert a nagy bankokhoz tartozó ipari vállalatoknak mindenike önálló egyed, melyek működésükért teljesen önmaguknak felelősek. A központi bank ugyancsak óvakodik a finanszírozás kérdésein túlmenőleg gyárainak üzemébe avatkozni, nehogy felelősség áthárítása álljon elő. A szövetkezeti gyárhálózat ellenben túlnyomórészt önmagukban erőtlen és részben gyári vállalatként is megbukott tagokból állott, hadi rokkantakból, kik központi intézetüket természetesen az állam által kirendelt jótékonyági intézetnek tekintették. Kitünően írja báró *Korányi Frigyes dr.*, az

OKH. ügyvezető igazgatója ez ügyről szóló beszámolójában, hogy „az iparosok szövetkezeteikben, sőt az OKH.-ban is ugyanazt látták, mint III. Napoleon idejében a francia munkások az ateliers nationauxkban, egy közintézményt, melynek igazi célja jó munkabéreket és hivatalnoki járandóságokat fizetni, akár eredményes a munka, akár nem. A szövetkezetek jelszavát nem szabad többé olyan varázsige néven tekinteni, melylyel a kisember mindenféle gazdasági baján segíthetünk. A kisgazdák természetűe, együttélésük hatásai, közös érdekeik, — a melyekkel ellentétben a kismesterek egymás concurrencsei, — alkalmassá teszik őket szövetkezetek alakítására. Takarékosabbak, biztosabb keresetük vagy jövedelmük van, életmódjukat jobban megfigyelhetik, sőt befolyásolhatják társaik, sőt legtöbbjük még ingatlan vagyonnal is rendelkezik. Ez hitelképessé teszi őket a szó komoly értelmében, vagy legalább hitelérdemessé. A milieu s az életmód hasonlósága jó hitelszövetkezeti emberré teszi a falusi kisiparost, cipészt, asztalost, ácsot is. A városi kisiparos ellenben a legnagyobb individualista. Nem bírja magát alárendelni a közösség érdekének. Társának concurrencse, tehát gazdasági motivumok befolyásolják abba az irányba, hogy minden lehető előnyt magának szerezzen meg társai rovására is, semhogy ő maga önként mondjon le saját közvetlen érdekéről, a közösség kedvéért, amely közösség érdekében való részesedése túlságosan abstract és távolfekvő, semhogy mindennapi viselkedését befolyásolná. Vagyona rendszerint nincs. Ha szövetkezete bajba kerül, lázong, s a társadalomtól követeli, hogy viselje e közös vállalkozás kárát. Félműveltsége okozza, hogy nem ismeri el az ő általa választott vezetőnek felsőbbtségét és saját nézetét minden áron érvényesíteni akarja a vezetők ellenében. Ellenkező nézet helyességéről nehezen győzhető meg, s az szenvedélyessé vagy gyanakvóvá teszi. Ha meg vesztés éri, nem lehet vele megértetni sem a szövetkezeti elveket, sem más érvet, a miből az folyik, hogy a szövetkezet vesztését a tagoknak kell viselniök. Nem akar tudni semmiről, s magánkívül van, ha az állam vagy az OKH. nem akar helyette fizetni. Ha pedig előnye van a szövetkezetből, ezért nem érez semmi hálát, sem az állam, sem az OKH. iránt.“

Ide vezetett az állami beavatkozás elve az ipari szövetkezeti actio történetének második és harmadik korszakában. Érdemes visszagondolni a kereskedelemügyi ministerium 1895/96. évi jelentésének azon való kesergésére, hogy a kisiparosoknak nem kell államsegély.

Az 1898-ig tartó első korszakban ipari szövetkezetek nehezen, de mégis maguktól alakultak s a mikor megbuktak, csak maguk viselték e vállalkozás consequentiáit, 1898—1908-as második korszakban az OKH. propaganda actiója már tömegszerű szövetkezetalakításra vezetett; a bukás

költségei most már javarészt az OKH. és az állam zsebét terhelték. Az 1908—1913-ig terjedő harmadik korszak a betegek alá mankót tett és a hiányzó capitalistikus képességeket, kereskedelmi és technikai tudást, tőkét és erős ambíciók által vezetett vállalkozási szellemet az OKH.-ra bízta, a mivel ezt az altruistikus jellegű intézetet arra ítélte, hogy több mint 100 különböző jellegű és az ország minden részén fekvő ipartelepét központilag adminisztráljon. Ez a terv nemcsak szövetkezeti alapon lehetetlen; bármiféle szakipari országosítás történjék is, még teljesen magánkapitalistikus kezelésben is feltétlenül csődbe kerülne. Nem is az OKH. bürokratikus jellegű szervezete és adminisztrációja hibás. A feladat súlya alatt bármily genialis üzletember is összeroskadna. Egyetlen gyárüzem vezetése is teljes embert igényel; hogyan lehessen az országban százfelé elszórt 40-féle ipari üzemet akármennyi központi szakemberrel, teljesen a központból, üzletszerűen vezetni!

Azért hát nagyon igazságtalan és felületes dolog, ha bűnbakot keresnek akár az iparfejlesztési állami szolgálatban, akár az OKH. régi és új vezetőségében, akár az ipari szövetkezeti actio állítólag hibás „szervezetében“. A jelszavakra hajló közvélemény szempontjából ugyan ez a legkönnyebb megoldás; ámde azzal a sajnos következménnyel jár, hogy mások is újból megpróbálkoznak ugyanezen az ösvényen és az újabb kísérleten újabb áldozatok mennek veszendőbe. Az 1908 őszen beállított ipari vezetőség gondos körültekintéssel mindenekelőtt a különböző ipari szövetkezeti alakulatok ügyviteli és alapszabályait reformálta a központi vezetés igényeinek megfelelő szellemben, eliminálva belőlük mindazt az önkormányzati biztositékot, a mely a közös munkát akadályozhatta volna. Bámulatos szervezőképességgel közszállításokat és anyagot szerzett a szövetkezeti műhelyek számára, úgy, hogy ez az országos hálózat már egységes organismussá kezdett éledni. Az a néhány közép-ipari vállalat, kisebb gyár, melyet iparfejlesztési érdekből, sanálás címén, a teljes bukástól való megmentés végett alszövetkezet alakjában az OKH. országos hálózatához csatoltak, nem a főbűnös, noha nem tagadható, hogy az OKH. actiójának kezdeti sikerei, a legszebb reményekre jogosító lendülete az egész conceptio iránti bizalmat annyira fokozták, hogy beteg vállalatokat meggyógyító, halottakat talpraállító csodatevő erőt tulajdonítottak neki. Egész kórház volt régi rokkantakból, betegen alakult vagy rövidesen elbetegedett új szövetkezetekből; valamennyien a központi apparatus, az országos actio erejétől várták boldogulásukat.

Mindezek a bajok az ily intézményeknek természetes hozzátartozói, ugyanilyen, vagy más alakban. Éppen azért az a meggyőződésem, hogy az ipari szövetkezeti actio balsikerét nem egyesek, nemis a szervezet

hibái okozták, hanem maga az eszme, mely épp oly beteg illúsiónak bizonyult, mint a socialistikus utopisták bármely kísérlete, *Louis Blanc* nemzeti műhelye, *Cabet* Icaria állama, *Fourier* Phalanstére-je, *Enfantin* és a saint-simonismus negyven hívének Ménilmontant-i tévelygése, *Owen* Robert New Harmony-ja.

Egyes szövetkezeti rajongók szeméi előtt remedium gyanánt a szakipari szövetkezetek „országosítása“ lebeg, a mi lényegében ipari szövetkezeti syndicalismus felé szeretné az egész ipari termelést terelni, még pedig az által, hogy az azonos szakmákhoz tartozó ipari szövetkezeteket országos autonom központokba szervezné. Így az összes asztalosokat az egész országban asztalosszövetkezetekbe kívánná tömöríteni, melyek a központból, asztalosszövetkezeti kiválóságok vezetése alatt álló országos jellegű intézetből irányíttatnának. E gondolat helyességének bizonyítása végett példa gyanánt arra a nemes intentiójú és sikeresen véghez vitt támogatásra utalnak, melyben a Budapesti Szabóiparosok Szövetkezete 1910-ben a kassai szabóiparosokat részesítette. Ugyanis a kassai szabóipari termelő szövetkezet számára kijárta a megyei szállítást, beszerezte számára a mintákat, béléseket és mindent, a mi a pályázathoz szükséges volt, elkészítette a calculatiót és árajánlatot, kioktatta a versenytárgyalás technikai dolgaiban, az anyagok megrendelésében, a calculatióban, a szövetkezetbe tömörült kisiparosokat pedig a szállítási cikkek anyagkezelésében, feldolgozásában, a különböző szállítási munkák szabásában és kikészítésében, szóval minden ipari munkafolyamatba és ujtásokba bevezette, reális szaktanácscsal, útmutatással szolgált nekik. A kassai városi rendőrségi és szolgálai ruhák 1910. évi szállításának kényesebb részét a budapesti szabószövetkezet maga szabta és készítette, a második évi szállítás egy kis részénél már csak a szabást végezte, az elkészítést és az összes munkálatokat pedig már a kassai szabók fejezték be.

Ez a szép és hatalmas központi támogatás a kassai szabóiparosok szövetkezetét ugyan talpraállította, de ez a hatás csak ideig-óráig tartott, s a mint a támogatás megszűnt, ez a szövetkezet is rövidesen összeomlott.

De más, nagyon rokonszenves, sőt utánzásra buzdító példák is vannak. Ilyen különösen Szegeden *Manning* Mihály apostolszerű működése, ki suggestiv egyéniségével már egy évtized óta vezetése alatt tudja tartani a szegedi czipésziparosok termelő szövetkezetének tagjait, úgy, hogy üzemük folyton bővül, már gyárat akarnak építeni és a miskolczi megbukott czipészszövetkezet vezetését is átvevtek. De ennek a szinte egyedülálló példának magyarázatát is a vezető ritka, egyedülálló egyénisége adja. Ehhez hasonló a milánói *Aste Dorate* szövetkezeti keretléc-

gyár, melynek 300 tagja évente 1 millió korona értékű árút termel; 1900-ban alakult olyformán, hogy a keretlécgyár 85 munkása sztrájkba lépett, s minthogy a gyár tulajdonosa hajlandó volt gyárát bérbeadni, ugyanazt a gyárat, melyben előbb mint bérmunkások dolgoztak, most mint szövetkezet bérelték ki. A hol a szükséges előfeltételek a kívánt mértékben megvannak, ilyen altruistikus, kiváló szaktudású, erélyes és önfeláldozó vezető akad, a hol a tagok is az önségély elvének erkölcsi jelentőségét a maga teljes mélységében helyesen felfogják, ott a szövetkezés még az önálló ipari termelés terén is gyümölcsöket hozhat. Az Aste Dorate szegény munkásai két éven át fele keresettel elégedtek meg csupán azért, hogy a gyárat minél előbb a magukénak nevezhessék. Tehát 2 éven át 50%-os bérreduktióval dolgoztak és most sem kapnak magasabb bért, mint a mit capitalista üzemben mint bérmunkások kapnának. Joggal felmerülhet tehát az a kérdés, hogy vajjon a rajongó lelkesedés illuziójától eltekintve, ugyan mi hasznuk van abból, ha nem mint capitalista gyár alkalmazottai, hanem mint „szövetkezeti tagok“ dolgoznak? Mi különbség van a *Menning* Mihály portájára „szövetkezeti tag“ titulussal munkásnak bevonult cipésmester, vagy azon collegája között, ki inkább a temesvári hatalmas „Turul“ cipőgyár szárnyai alá menekül? Részemről az utóbbit minden esetre nyugodtabb, állandóbb és jobb keresetet biztosító alkalmaztatásnak tartom. Azt az illuziót, hogy szövetkezetükben nem bérmunkások, hanem önálló mesterek gyanánt dolgoznak, küzdelmesebb existenciájuk nagyobb risicójával kell megfizetniök.

Minden életerős ipari szövetkezetnél feltűnő az a nagy szellemi különbség, mely a tagok és a szövetkezet vezetője között tapasztalható. Az ipari szövetkezetek boldogulásának tényleg egyik legfőbb alapfeltétele az, hogy vezetők gyanánt nagyon intelligens, erélyes, becsületes és altruistikus érzésű emberek találtsanak. A szűk látkörű, egymásra féltékeny kisiparosok összeverődése, kik pusztán az egyesülés tényétől várják boldogulásukat, nem ad egészséges, harcképes organismust. Az egyesülés a tudást sohasem pótolja; sok 0 számjegyből sohasem lesz egész szám. *Hacsak* véletlenségből kiválóan altruistikus érzésű, suggestiv befolyású és széles látkörű, modern iparos nem áll a szövetkezet élére, *hacsak* a tagok közt nincs meg a teljes egyetértés, *hacsak* a szövetkezeti gyár termelésének elhelyezése valamilyen monopolium által nincsen előre biztosítva, a szövetkezet, akár termelő, nyersanyagbeszerző, vagy raktárszövetkezet, nem boldogul, röviden azért, mert az iparosoknak nem nyújt annyit, mint a milyen vetélkedés van közöttük, *mert a szövetkezeti tagok között nagyobb az érdekellentét, mint az érdekközösség.*

Nemcsak nálunk van ez így, hanem a külföldön is. *Vansittart* Neale,

az angol szövetkezeti ügynek Th. *Holyoake* mellett legkiválóbb apostola, a kisiparosok megmentésére és önálló kisipari termelő szövetkezetek létesítésére a saját vagyonából másfél millió koronát áldozott; e hatalmas összeg teljesen eredménytelenül odaveszett. A francia kormány 1892-től 1907-ig, tehát 15 év alatt az ipari szövetkezetek fejlesztésére ugyanily összeget fordított, ami 600 ipari szövetkezet között oszlott meg. E 600 ipari szövetkezet közül 15 év alatt elpusztult 300, s a megmaradtakban is csak az államsegély tartotta a lelket.

A tanulság.

Az egész ipari szövetkezeti actio 1913 óta holt ponton áll. Az OKH. igazgatósága súlyos áldozatok árán volt kénytelen újból meggyőződni arról, hogy a mezőgazdasági-, fogyasztási- és hitelszövetkezetek fényes eredményei az ipari szövetkezeteknél még oly odaadó igyekezet mellett sem érvényesülnek. Az által, hogy a kormány az OKH.-t iparfejlesztő hivatallá emelte, rendkívül súlyos helyzetbe hozta, a minek risikójától ezt az egyéb közcélokra rendelt intézetet mielőbb fel kell oldani. E törekvésben azonban a bölcs mérséklet politikája az OKH. részéről is különösen helyénvaló. Mert a veszteségeket máris fölösleges módon növelte az a pánik, mely az OKH. vezetőségét 1913 végén elfogta. Ugyanis amikor az elméleti alapokon felépített gyönyörű kártyavár a ránehezülő teher alatt összeomlott és a sok milliós veszteség nyilvánvalóvá vált: akkor a reactio természete szerint az OKH. igazgatósága ijedtében az egész tevékenységét egyszerre beszüntette, az ipari, műszaki és kereskedelmi osztály személyzetét szétrobbantotta, az ipari szövetkezetek működését a hitel megvonásával és az egész központi apparátus felosztatásával egyszerre lefojtotta. Nehogy rossz üzletek még továbbra is köthetők legyenek, a jó üzletek megkötése is lehetlenné tétetett, a betegség tehát még fokozódott, a veszteségek még rohamosabban szaporodtak. A 137 ipari szövetkezetből felszámolt 40, és a halálos ítélet már a többi szövetkezetekre is elkészült. Ennek tudatában sokan igyekeztek menteni, a mit tudtak, t. i. az ipari szövetkezet közös vagyonából, az egyes tagok magángazdálkodása számára.

Ez az állapot az 1914. év folyamán a veszteségeket hatványozta. Pedig éppen a háború kitörése nagyszerű alkalom lett volna az ipari szövetkezetek talpraállítására. Az OKH.-nak azok az ipari szövetkezetei, melyek az 1913. évi összeomlást meguszták, a háborus conjunctura segítségével többé-kevésbé rendbejöttek, sőt egyik-másik nyereségre is szert tudott tenni. A háborús közgazdaság kényszereszközei az ipari szövetkezetekbe is befecskendezni tudták a szorosabb fegyelemnek azt

az injectióját, melyre békés közgazdasági állapot esetén csakis a ritka véletlenségből található vezető egyéniség képes. Erre a háborús conjuncturára azonban az ipari szövetkezetek jövő boldogulása nem építhető.

Joggal felmerül tehát az a kérdés, mi történjék ezzel a szakipari szövetkezeti actióval: maradhatnak-e az iparosok *hitelszövetkezetei* az OKH. kebelében? Az ipari *szakszövetkezetek* ügyének lebonyolítása pedig mily módon történjék? E kérdések megoldását sürgeti egyrészt az OKH. túlnyomólag mezőgazdasági érdekeltsége, mely már 1913. évi közgyűlésén az összes ipari szövetkezeteknek az OKH. kebeléből való kizárását határozta el, mert a szakipari szövetkezetek 4.000 tagja miatt nem lehet kockára tenni 700.000 hitelszövetkezeti tag érdekeit, de másrésztől ugyanígy sürgetik a megoldást a kisiparosság érdekképviselői, melyek a háborúból visszatérő kisiparosok nagy tömegei számára oly berendezésekről kívánnak gondoskodni, melyek a kisiparosok helyzetét megkönnyítsék, boldogulását lehetővé tegyék, sőt a kisipar jövő fejlődését is erősítsék. A nézetek általában külön *Ipari Szövetkezeti Központ* haladéktalanul való felállítására irányulnak, azzal az indokolással, hogy az OKH. mint agrár és altruista intézet, szervezetileg alkalmatlan az ipari szövetkezetek merkantil érdekeinek ellátására.

Az előadottak alapján ezt a véleményt nem oszthatom. Olyan intézet, bármily módon legyen is az szervezve, mely a tőle kívánt feladatot: a kisiparnak szövetkezeti úton való regenerálását és nagyiparrá való átalakítását teljesíthetné, — egyáltalában elképzelhetlen. A mi saját 18 esztendősz gazdag tapasztalataink, melyekhez hasonlót a külföld egyetlen állama sem bir felmutatni, de a külföldi államok gazdaságtörténete is mindenütt állandóan ezt bizonyítja. El kell végre hinnünk, hogy indokolt bizonyos skepsis az associatió elvének mindenhatóságával szemben. Néha veszedelmes a régi mese az apáról, ki fiait összetartásra ösztönzendő, a kötegbe kötött galy sokszorozott ellenálló erejét kísérletileg bizonyíttatta. Nem minden associatió vezet az erők összegezésére; van ugyan olyan, mely az erőket nem számtani műveletként összeadja, hanem geometriailag hatványozza. De viszont van olyan is, mely az egyéni erőkifejtés lanyhítására vezet. A miért a capitalismus megtalálta a maga nagy tőkekoncentráló és kariellalakulatait, melyeket bár óriási áldozatok árán, de mégis activ haszon felmutatásával bir fenntartani és fejleszteni, a miért a mezőgazdasági-, fogyasztási- és hitelszövetkezeteknél nagyszerű példák bizonyítják a kellő óvatosság melletti folytonos centralizálás sikerességét: ebből himet akartunk varrni a kisiparosok apró egysegeinek milliós tömegeire és az ipari szövetkezetekre is, azt hívén, hogy a kisipart is folytatólagos associatiók révén nagyiparrá lehet fejleszteni. Azt hittük, hogy a kisiparosoknak szövetkezetekbe való tömörítése

összeadási művelet, sőt ha gépműhelyt kapnak, a gépmunka sokszorozó ereje folytán a termelés hatványozása; e különálló ipari szövetkezeteknek egyetlen kereskedelmi központba való tömörítése további aritmetikai összeadás, a központi vezetés biztosítása révén újabb hatványozás. Így rajzolja ezt meg az elmélet. A gyakorlat ezzel szemben most már 18 éves tapasztalat alapján azt mutatja, hogy az optimum törvénye már az ipari szövetkezet szűkebb körzetének túllépése után rohamosan jelentkezik, a nagyobb fusiók pedig csak folytonos gyengítésre vezetnek. Az ipari szövetkezet már önmagában is erőtlen alakulat; azt hittük, betegségein segítünk, ha centralisáljuk. Ámde nagyszerű balsiker eredményünk van annak gyakorlati bebizonyítására, hogy a centralisatio az ipari szövetkezet gyöngeségét nem csökkenti, hanem hatványozza.

Gondolkodásunk szerint előny származhatnék ebből, ha az egyéni erők mechanistikusan egyesíthetők volnának, mint valamely graphostatikai erőpolygonnál. Ámde ez ritkán következik be, mert a legkisebb erőfeszítésre való törekvés törvénye miatt az emberi léleknek az a sajátossága, hogy közös munkánál már nem fejt ki ugyanazt az erőt, mint a teljes önsegélyre utaltsága esetén, sőt sokkal csekélyebbet, gyakran ellentéteset, úgy hogy az elméletileg várt hatás elmarad. Sőt azt is tapasztalhatjuk, hogy számos oly eset mellett, midőn a feladat tényleg csakis az erők egyesítésével küzdhető le (pl, út-, vasutépítés, árvízvédelem stb.), vajmi gyakran olyanok kiabálnak szövetkezés és szervezkedés után, a kik lusták vagy gyengék feladatukat egyedül elvégezni, azt a közösség czímén mással szeretnék elláttatni, avagy ily módon próbálnak társaik fölé hatalomra kerülni. *Taine* az ilyennemű tapasztalatokban oly gazdag francia történelem tanulságai alapján nem indokolatlanul tanácsolja: „ne higgy annak, aki azt mondja, hogy rendet akar csinálni; a nagy rendezés és szervezés sohasem egyéb, mint mások fölött úrrá lenni akarás, mások zaklatása.” (*Histoire de la France contemporaine.*)

A kisipar mindig csak kisipar marad. Közép- és nagyiparrá csak individualistikus úton, a siker és felemelkedés egyéni eszközeinek alkalmazásával juthat. Egyes kisiparosok ily módon középiparossá, sőt nagyiparossá is emelkedhetnek, de csakis ezen az úton, amelyet a capitalista nagyvállalatok is követnek. Az állami iparfejlesztésnek azonban ezek az egyedek bármily értékes, de számszerűleg mégis csekélyebb jelentőségű hányadai. Ma már nem áll az, hogy a nagyipar a kisiparból fokozatosan fejlődik. A mai nagyipar messze túlnyomó részben autochton alakulat, a nagytőke alapítása, kellő nagyszabású termelési berendezkedésekkel és hatalmas gyárvezetői egyéniségekkel, hogy az iparvállalat a modern technikai haladás összes szellemi és tárgyi követelményeit a magáévá téve, a gazdasági küzdelem mind nagyobb mértékben fokozódó feladatainak helyt-

állhasson. És a mikor napról-napra látjuk, hogy a legmodernebb üzemszervezet, a legkitünőbb technikai és kereskedelmi berendezkedés, a személyi és pénzügyi kellékek minden accumulálása mellett is mily nehéz a mai küzdelemben helytállni, — vajjon minő érzelmekkel tekinthetünk az újból előkerülni látszó régi tépett zászlókra és levitézlett frázisokra a szövetkezeti eszme mindenhatóságáról, mely szerint: „az ipari fejlődést a köz érdekében *csakis szövetkezeti munka* valósíthatja meg, magánvállalkozás soha!”

Véleményem szerint minden ily fáradozás hiábavaló, mert minden ipari termelés alapja és feltétele a capitalistikusan gondolkodó, törekvő, küzdő, összes létfeltételeivel vállalata sikeréhez kapcsolt individuum. Az egyéni alkotó és vállalkozó képesség, a melynek hajtómótora a vállalkozói hatalom- és alkotásvágy, részben a gazdagodásra való törekvés. Csak ez képes alkotni, termelni, a mai súlyos versenyviszonyok között gyári vállalatot létesíteni és azt fejleszteni. Ki lehet-e kerülni a kapitalistikus nagyipari termelés átalakító erejének hatását a kisiparra nézve azzal, ha a kisiparosokat szövetkezetekbe szervezzük? Mi pótolja a vállalkozói vezető egyéniséget, ezt az alapvető kelléket az ipari szövetkezeteknél? A nagyipari vállalat igényeihez képest tudatlan, kis látkörű, gyanakvó, tőkeszegény kisiparosok összeverődése? Az államsegély? A protectió, melyet a „szövetkezet” cím altruistikus varázsa folytan élveznek?

Az ipari szövetkezetekbe tömörült és az országos központból irányolni szándékolt 4.000 kisiparos által képviselt üzem jelentősége, haszna, stabilitása és fenntartásának munka- és pénzköltségei fordított arányban állanak egy nem 4.000, de akár csak 1.000 munkást foglalkoztató capitalistikus gyárvállalatával. Bár az ipari szövetkezetek forcirozása az államnak és társadalomnak pár év alatt körülbelül 20 millió K áldozatába került, e mintegy 100 ipari szövetkezet által kifizetett összes munkabérek alig 1½ millió K-ra rugtak, a mi alig felel meg egy 1.000 munkásos gyárénak. A 20 millió K költséggel pedig ugyancsak nagyobb életképességgel bíró jó egynéhány ily nagy gyárat lehetett volna teljesen felépíteni. Sőt úgy is lehet a dolgot értelmezni, hogy a 4.000 kisiparos átlagban fejenként 5.000 K subvencióban részesült, minden különösebb érdem nélkül, ami az ily jelentékeny támogatást nem élvező többi kisiparosok érdekeire nézve kétségkívül sérelmes.

Az ipari szövetkezetek világalakító hatásában való reménykedés tehát vajmi kevés sikert és örömet, de annál több csalódást okozott, és néhány élelmes kisiparostól eltekintve, kik szövetkezetüket a saját egyéni céljaik szolgálatába birták terelni, sok ezer kisiparos anyagi károsodásával járt. Mindamellett szívesen elismerem azt, hogy az ipari szövet-

kezetek propagálása úgy a kisiparosokra, mint a szakszervezeti munkásokra megfelelő irányítás mellett némi haszonnal mégis jár, mert határozottan szakképző, nevelő hatása van és a kari solidaritást fejleszti; megtanítja a calculatióra és a könyvvezetésre, minden ipari üzem vezetésének alapvető kellékeire. A capitalismus ellen küzdő szakszervezeti munkásokat pedig arra, hogy bárminő formáját válaszák is a termelésnek, a „das Recht auf dem vollen Arbeitsertrag“ absurdum, mert a testi munka a termelés kellékeinek csak egyik alkatrésze, melylyel szemben, az iparágak természete szerint a szellemi képességek és a tőkeszükséglet jelentősége nemcsak preponderál, hanem gyakran dominál. A kisiparosok nagy létszáma és ennek az európai népesség rohamos szaporodásával arányos növekedése folytán a kisiparosok bizonyos rétegeiben is van a szövetkezeteknek némi létjogosultsága, úgy hogy számuk bármily lassan, de mégis növekszik. De ez inkább csak bizonyos conserválódási folyamat és így az iparfejlesztés pillére gyanánt mégsem használhatók. És minthogy nálunk az egész actió tulajdonképeni forrása az a törekvés, hogy a nemzeti állam fenntartása, sőt megerősítése végett ipari termelésünket minél gyorsabban és hathatósabban fokozzuk, az iparfejlesztésnek más szempontoktól irányított, szélesebb felfogású, modernebb, hathatósabb eszközök alkalmazására kell áttérnie.

A kik az emberi culturának és a jövő társadalmának az örök béke felé való fejlődésében hisznek, még ha el is ismerik, hogy ez a legjobb esetben is csupán a hyperbolikus görbe folytonos közeledése a vezértengelyéhez melyet azonban csak a végtelenben érinthet, mégis az egész jövő munkáskérdést és ipari termelést az ipari szövetkezeti rendszer általánossá válásával remélik megoldhatni. Így a liberális gazdasági politika nagy mestere, György Endre, már 40 év óta hirdeti azt a meggyőződését, hogy a szövetkezeti és a nyereségrészesedési rendszerben látja azokat a szálakat, melyeken a jövő fejlődik és mely a munkáskérdés megoldását is jelenti; s bár kénytelen elismerni, hogy az eddigi eredmények e 40 év elmúltával is még ugyancsak jelentéktelenek, mégis hisz benne és óva int attól, hogy a jövő fejlődésnek erről ma még kicsiny dombjáról a mai tapasztalatok magas lován ülve beszéljünk.⁵⁾

Az élet *Morus* Tamás óta sem vált hajlandóbbá sokoldalúságát az emberi gondolkozásnak még oly eszményi szépségű rendezése céljából korlátozni. Az anyaföld, melytől erejét veszi, az erő, mely alkotásra képesíti, sokkal egyszerűbb, nyersebb és változatosabb, semhogy magát a „csupa jószág és szépség“ medrébe szorítani engedné. Ha jobban is szeretnők azt, hogy a világ másféle legyen, ez a vágyakozás még nem jogosit fel e gondolat forszirozására, mert az élet és természet örök

törvényeivel dacolni nem lehet, s az emberiség javának munkálása helyett csak martirokat teremtünk.

Igaz ugyan, hogy minden társadalmi felfogás, az emberi cultura minden lépése megkövetelte a maga önkéntes vagy önkéntelen áldozatait. Ámde az ipari szövetkezetek ügyéről már annyi kísérleti eredmény felett rendelkezünk, hogy ezek alapján a közgazdasági tudomány is kimondhatja a maga végérvényes vétóját, melylyel további hiábavaló kísérletezésnek elejét venné. Mert a világháború is az emberiség millióinak martiromságát és az anyagi javak milliárdjainak czéltalan elpocsékolását okozta javarészt a culturához tartozónak vélt oly felfogások és jelszavak miatt, melyeken az utókor épp úgy pirulni fog, mint mi a „sötét“ középkor boszorkányégetésein, dinasztikus és vallásháborúin.

A világtörténelem, sőt a mi ennél is több: az emberi cultura új korszakának küszöbén állva, érthető és menthető, hogy napjainkban oly divattá vált a jósolgatás. Így e ponthoz érve is kémlenni igyekszünk jövőnket, találgatva, vajjon a háborús kényszergazdaság communistikus szervezeteinek csődje nem fog-e általában javítólag visszahatni az irányban, hogy a szervezkedési formalismus, a merev sablonok és üres keretek imádata helyébe az egyéniség, az emberi lélek, az individuum fog visszakerülni? Vajjon az a szervezkedési áramlat, mely különösen Németországban a „billig und schlecht“ tömeggyártmány határait érinti, még mindig emelkedőben, nyugvóponton vagy oly állapotban van-e, melyen már a visszaesés ismérvei észlelhetők? Tovább haladunk-e a társadalmi szervezkedésekkel, melyek az egyéni autokratia zsarnokságának elkerülése végett Szcylia helyett Charybdisba, a bürokráciába, a nagyszabásúan megkezdett műveknek gyöngye epigonok által mechanikusan továbbfejlesztett ellaposításába vezetnek? A túlzásba vitt államosításokkal, községeitésekkel, a magánvállalkozás mezőinek hatósági kezelés számára való kisajátításával, a központosításokkal, melyek megfojtják az egyéni képességeket és helyükbe automatikus működésű sablonokat ültetnek?

Nézetem szerint a háború ad absurdum bebizonyította a lélek nélküli uniformizált szervezeteknek és a túlhajtott centralisatióknak tehetetlen lomhaságát és ezzel szemben az egyéni qualitás kibontakozásának és a közösség érdekeit nem sértő szabad érvényesülésének nélkülözhetlen voltát. A háború után sürgős megoldást követelő nagy regeneratív feladatok leküzdéséhez pedig különösen és elsősorban: *egyéniségekre* lesz szükség. Jól emlékezzünk meg arról, hogy jövőnk jelszava: a „*Freie Bahn für die Tüchtigen*“ a német birodalom kancellárjától származik, aki pedig a szervezkedéseknek abban a legtelítettebb levegőjében él, melyet mi annyira irigylünk.

Azért gondolom, hogy a szövetkezetek, szakszervezetek, községese-
tések és államosítások fejlődése már periklitált. A jelszavakra alapított
aprioristikus actiók tehetetlenül összeomlanak az örök Élet és Természet
erőinek milliónyi változatú lüktető érvényesülése előtt.

A fák nem nőnek az égig, minden társadalmi mozgalomnak, a
reformationnak, socialismusnak, szakszervezkedésnek, szövetkezésnek is
meg vannak a maguk határai. *Bastiat-Kautsky* utópiájában, mely szerint
az egész világgazdaság egyetlen óriási fogyasztási szövetkezetté fog
alkulni, mely a tényleges szükséglet arányában önmaga termel s így el-
kerüli a túltermelésből fakadó összeütközéseket és kríziseket, ma már
senki sem hisz. A fogyasztási- és hitelszövetkezetekben való telítettség
határát már sok állam elérte. A jövő legszebb sikerei a mezőgazdasági
többtermelés céljait kiválóan előmozdító parasztszövetkezeteké. Am ez-
zel szemben gazdaságpolitikai délibáb az a képzelődés, hogy a szövet-
kezetbe tömörült kisiparosok a nagyipar előnyeit maguknak megszerez-
hetik; még inkább az, hogy központi irodából százféle vidéki gyár üze-
mét lehet vezetni. Ezer munkás összeverődése még nem jelent gyár-
üzemet a gyárüzemi vállalkozó organizáló és administráló képességei
nélkül. Minden társadalmi szervezet, még a gyárvállalat is, önálló
biológiai lény, melynek sajátlagos életfeltételei vannak. A miként a ter-
mészet tudomány folyton újabb és újabb fajokat ismer fel, úgy kell a
sociológiának is annak felismerésére jutni, hogy a társadalmi alakulatok
minden térben, helyen és időben, minden népfajnál és millieuben mások,
tehát fejlődési lehetőségük is eltérők. A kisiparos más faj, a szövetkezet
más faj és a gyárvállalat más faj. Eltérő a testük és eltérő a lelkük.
Az egyik a fűszál vagy cserje, a másik a lombkoronás fa. A fűszálakat
bármiképpen egyesítjük is, nem lesz belőlük fa.

A japán műkertészet kedvtelése cserepekben miniatúr fákat, szo-
báikba erdőcskéket nevelni. Ezt kiséreltük meg, de bebizonyult, hogy
az élet nem hajlandó a logikai speculatiók bármily tetszetős konstrukciói-
nak engedni. Nagyszerű gyakorlati tapasztalattal bebizonyítottuk, hogy
a kisipar egészen más létfeltételek közt boldogul, mint a nagyipar,
a kisipar nem élvezheti a nagyipari üzem előnyeit olyképp, hogy azért
kisiparnak megmaradhasson. A kisipar olyan növény, melybe hiába
ojtjuk be a nagy capitalistikus organisatio ojtóvesszőjét, az abban nem
fogamzik meg. A kisipar olyan a közgazdasági termelés rendjében, mint
az erdőben a fű, a szamócza és más erdei földi gyümölcsöző növények.
A középipar a cserje és bokor, a nagyipar a hatalmas fák. A mily
komor a csak óriási fatörzsekből álló erdő, a melyben nincs cserje és
fű, éppen olyan az amerikai ipar képe, csupa óriásilag koncentrált
vállalataival. Az európai társadalom megtartotta gazdag változatosságát

és bár a világháború miatt nagy lépéssel közeledtünk az amerikai állapothoz, az európai régi történelmi culturák sokoldalúsága a gazdasági téren is még soká, örökké meg fog maradni. A kisipar hivatását a maga szűkebb körzetében kitünően teljesítheti és ebben nélkülözhetetlen. Erre a feladatra kell őt minél hathatósabban képesíteni. Nagyiparrá azonban bármiféle associatiók révén sem egyesülhet.

Az OKH. hivatása a földmivelők és iparosok anyagi helyzetének javítása, hitelszövetkezetek alapítása és támogatása által. Az OKH.-nak egészen mindegy, vajjon a kötelékébe tartozó szövetkezetek gazdák vagy iparosok számára nyújtanak-e hitelt, éppen úgy, mint az iparosokra nézve is teljesen egyre megy, vajjon az üzemük folytatásához szükséges hitelt magánpénzintézettől, kisbankártól, önálló, vagy az OKH. kötelékében levő szövetkezettől kapják-e. A feltételek kedvezősége szempontjából minden esetre az OKH. nyújt legtöbb garantiát. Viszont, ha az OKH. Ipari hitelszövetkezetei nem lépik túl a realis ügykezelés határait, semmivel sem rosszabbak, mint az OKH. bármely más szövetkezetei. Kivéve természetesen azt az esetet, ha az „ipari“ hitelszövetkezet megjelölés már azt a kötelezettséget rezsgeti, hogy az ily intézet nemcsak az ipari üzem különleges szempontjainak mérsékelt és méltányos figyelembevételével, hanem az irrealitás határát megütő könnyelműséggel tartozik a bajba jutott vagy nagyobb vállalkozásra kilátással bíró iparos segítségére sietni, ha az ipari szövetkezetek kisiparos vezetői „a kéz kezét mos“ elv szerinti collegialis alapon dolgoznak, ha nyersanyag, félkész-, vagy készárúk bevásárlásával vagy raktározással és vállalatok financirozásával foglalkoznak.

Gyakran halljuk azt a tételt, hogy a mezőgazdasági (hosszú lejáratú és tárgyi biztosítékú) és a kisipari (mobil és személyi jellegű) hitel egymástól eltérő voltuk miatt összeférhetetlenek, miként egyazon járomban arabs paripa és falusi tehén. Nem hiszem, hogy ez a különbség a gyakorlatban ily feltűnően érvényesülne; de ha így volna, éppen e miatt is előnyösebb a közös pénzügy, mert a kisiparosok számára még mérsékelt igények mellett is szükségelt hitel oly nagy tőkét kíván, a milyenhez önálló kisipari szövetkezeti központ alig juthat. A mezőgazdaság stabil pénzei ilyképpen az ipari munka megtermékenyítését szolgálják.

Az OKH. 2.400 szövetkezeténél mintegy 50.000 kisiparos tag élvezi a hitellel való támogatás előnyeit, kölcsönös megalégedéssel; ezen a helyzeten teljesen felesleges változtatni. Külön ipari hitelszövetkezeti központi létesítése tehát egyáltalában semmiféle érdekből sem kívánatos.

A másik kérdés, mi történjék az OKH. ipari szakszövetkezeteivel, szintén nem oldható meg külön szakipari szövetkezeti központi létesítésével. Ez még nagyobb veszedelemmel járna, mint a milyen az OKH.

actiója volt, mert ennek az új intézetnek hivatásszerű kötelessége lévén az ipari szövetkezetek alapítása és iparfejlesztési jellegű forcírozása, az ellene zúduló követelések és kívánalmak ellen még annyi rezervával sem védekezhetne, mint azt a mezőgazdákra való utalással az OKH. tehette. Tisztán az új intézet részére juttatandó államsegély bőségétől függ, meddig bírná magát föntartani.

A secessió harczi kiáltások és nagyszabású tervezetések hömpölygő áradatával szemben tehát azt az igénytelen javaslatomat bátorkodnám kockáztatni, hogy fizesse ki az állam az OKH.-nak e kísérlet miatt szenvedett veszteségeit, de hamar, ám ennek ellenében az OKH. mezőgazdasági érdekeltsége legyen türelemmel ipari testvérszövetkezetei iránt; az iparosok pedig a legminimálisabbra mérsékeljék az ipari szövetkezetek iránt táplált reménykedéseiket, egyszóval világrengető tervek és illúziók helyett ezeknek működése maradjon meg józanul azon szerény, igénytelen, szűkös keretek korlátai között, melyeket a szövetkezetek természeténél minden, még a mezőgazdasági szövetkezetek egységei számára is kijelöl. Akkor nem lehet baj. Semmiféle új intézetre nincs szükség, sőt szinte matematikai pontossággal megállapítható, hogy az ipari szövetkezetek mesterséges propagálására rendelt bármilyen szervezetű új központ, helyzetének félszemsége miatt, rövidesen csak még súlyosabb veszteségek kútforrásává válna. A kisiparosság jogos érdekeit pedig semmivel sem vinné előbbre. A kudarcz felfedezése okozta idegességre a három éves moratorium (1913–1916.) csillapítólag hatott. Az OKH. nyugodtan és higgadt erélylyel folytassa a rostálást, a beteg alakulatok felszámolását és igyekezzen ipari szakszövetkezeteit a kereskedelmi és iparkamarák, az ipartestületek, a vidéki városok és ipari pénzügyintézetek hatáskörébe utalva fokozatosan önállósítani. Minden türelmetlenség és elhamarkodás csak a károkat növeli; óvatos, lassú, természetes gyógy-mód olcsóbb és célravezetőbb.

A nagyszabású új akció hívei pedig jól fontolják meg végül azt, hogy a háború következtében a helyzet gyökeresen megváltozott. Az a fél millió kisiparos, ki részben a vidék falvaiban, részben a városokban dolgozott, ma túlnyomó részt katona. A háború előtti időben a capitalistikus koncentráció lendülete megtört a kisiparosok állhatatos szívósságán, melylyel önállóságukhoz anyagi érdekeik árán is ragaszkodtak. A világháború azonban a kisipar életképtelen részeinek lassú haldoklásán a nagy kaszás módjára segített, amennyiben a nem életrevaló kisipari ágakat és tengődő kisiparosokat egyszerűen kiirtotta. Az ország minden vidékén ezrével oltotta ki a falusi kovács kohójának lángocskáját, ragadta ki az asztalos kezéből a gyalut, a szabókéből a tűt és végezteti velük vagy a katona öldöklő mesterségét, vagy mint hadimunkásokat,

modern berendezésű gyárakba utalta. Itt a gyárakban a kisiparosok ezrei jöhettek arra a meggyőződésre, hogy a gyári munka szigorúbb fegyelme árán rendezettebb, nyugodtabb életviszonyokhoz és magasabb és állandóbb keresethez juthatnak, mint a milyen a zaklatott életű kisipari vállalkozóé. Minden körülményt megfontolva, azt jósolhatjuk, hogy nagyon sok kisiparos meg fog maradni gyári szakmunkásnak, vagy lép át más életpályára, az önálló kisipari üzemek száma tehát a háború után feltétlenül jelentékeny mértékben meg fog csökkenni. A takarékos és szorgalmas kisiparos, különösen ha a katonai kötelékben is szakmáját folytathatta, még némi pénzecskét is megtakarít és a leszerelés után odahaza műhelye ajtaját ismét kinyithatja. Hiszen a jövőben is mindenütt szükség lesz szakértő, szorgalmas és talpraesett kovácsokra, asztalosokra, szabókra és csizmadiákra a falun épp úgy, mint pékre, lakatosra, szerelőre, az élelmezési, ruházati és lakásberendezési szükségletek kielégítésének ezerféle fajú mesterére a városi lakósságnál. Azonban a kisiparosság szellemi és anyagi probletárjai nem fognak újból önálló existentiához jutni. A capitalismus szétbontó és felszívó ereje daczára sohasem sikerült volna a kisipari társadalom e csökevényeitől és parazitáitól ily radikálisan megszabadulni.

A háború sok ily egyéni vállalat szétzúzásával bármily brutális kegyetlenséggel járt is el, ez a viharos zenéjű vad nyitány csak kóistolót ad, leplezetlen hűséggel, a zenemű folytatásából. Mert a nagyipari vállalatok ereje a háború folyamán meghatványozódott és a háborús fogyasztásnak a béke után várható csökkenése miatt a mostani hadigyárak túlnyomó része, a beléjük fektetett óriási tőkék gyümölcsöztetése végett kénytelen lesz magát a polgári fogyasztás kielégítésére vetni és ezzel a kisipari termelés érdekszférájába gázolni. Az iparcikkeknek újabb nagy területei fognak végérvényesen a gyáripari tömegtermelés birodalmához csatoltatni. A nagy államtestek szinte automatikus növekedésével szemben a kis államok önfenntartási küzdelme mind nehezebbé válik, mind több találékonyságot, szívósságot és okosságot követel. Bár ez a nagyipar a kisiparosok új változatait is megfogja teremteni, mindamellet kétségtelen, hogy az európai ipar hatalmas lépéssel fog az amerikanizálódás felé haladni. De nemcsak a piacnak ugrásszerűen a nagyipari termelés számára való okkupálása, hanem különösen a munkáskérdés meg a nyersanyagbeszerzés háború utáni égboltjára is oly sötét felhők nehezednek, hogy az önálló vállalkozás, a kistőkéjű, szűkös viszonyú iparüzés mind problematikusabb lesz, úgy hogy ez úton csak az fog boldogulni, a ki erre személyileg egészen különlegesen van képesítve.

Erre az egyéni felvértezésre kell a kisipar fejlesztését concentrálni. Csak az egyéniség kialakítása segít, csak az erős individuumnak van

jövője, korunkban még inkább, mint a letűnt évtizedekben volt. A kisipar társadalmunknak oly fontos, nélkülözhetlen, értékes tagja, hogy nagy közérdekek fűződnek ahhoz, hogy feladatát minél kiválóbban teljesíthesse. De az ezt célzó állami és hatósági támogatás csak akkor jár sikerrel, ha a kisipar különleges természetéhez alkalmazkodik. Csak arról lehet szó, hogy a kisipart az ő saját jogos területein erősítsük, azokon a mezőkön, melyeken a gyáripár nincs érdekelve, a szakképzettség fejlesztésével és a kisipar támogatásának mindazon eszközeivel, a melyek a kapitalisztikus kiválás előmozdítására alkalmasak. Súlyos tévedés, ha fejlesztésének elve gyanánt a kisipar azt ambitionálja, hogy a gyáriparral versenyezzen. Ez donquichottei harc. Itt nem lehet nagy stílusban, nagyhangú jelszavakkal dolgozni. A siker türelmes, gondos, aprólékos „wirtschaftswissenschaftliche Kleinarbeit“-ot tétel fel, melynek a német kormányok és szakemberek szemében is az egész világon egyedülálló mintaszerű intézete *Exner Vilmos Gewerbeförderungsamt*-ja, Már pedig ez tudvalevőleg Bécsben van és az osztrák ipart támogatja azzal a magyar iparral szemben, melynek fejlesztéséről jelszavakban és szándékokban oly bőkezűen gondoskodunk.

A kisiparosok erősítésének, egyéni készségben való gyámolításának ezzel az aprólékos módszereivel szemben a gyáripár érdekei egészen mások. Az a többtermelési kényszer, mely úgy a háborúban, mint különösen a háború után való gazdasági helytállás végett a társadalom minden funkcióját a legnagyobb productivitás elvének érvényesítésére ostromozza, az állami iparfejlesztéstől itt teljesen új programot, szélesebb, modernebb felfogást követel. Azok a módszerek, a melyek egyeseket a többiek hátrányára különleges előnyökben részesítettek és ezzel az iparfejlesztési actiónak a protectiók és kortesczélók mellékvágányaira való átsikamlását lehetővé tették, már a háború előtt is megfeneklettek. Ezek a primitív eszközök csak a gyáripár egészen zsenge éveiben alkalmazhatók. Ma már, nagyrészt a háborus conjunctura segítségével folytán, szerencsésen kinőttünk ezekből. Az iparfejlesztés szükségessége azért korántsem múlt el, sőt hatványozottan előttünk áll. De eszközeivel a nagyszabású, általános érvényű gazdaságpolitika terére kell lépnie.

A háború felforgatta a földet. Ma nem lehet, mint eddig, egyes fűcskák letört galyainak kötözgetésével pepecselni. A talajt teljesen rigolizozta a nagy ekés, az új gyümölcsös termését igyekezzünk az agrochémiai tudományok alkalmazásával hatványozni. A talajt, az egész nemzet lelkét kell a haladásra fogékonnyá tenni, a culturalis és gazdasági fejlődés eszméjének tartalmával megihletni.

Jegyzetek.

¹⁾ Lásd *Schandl* Károly dr.: „A szövetkezetek sikerei“ című tanulmányát a Magyar Gazdák Szemléje 1916. szeptember-október számában (különlevonatban megjelent Kilián könyvkereskedőnél), mely a Magyar Gazdaszövetség, a Nemzetközi Mezőgazdasági Intézet és a Nemzetközi Szövetkezeti Szövetség közleményei alapján a szövetkezeti mozgalom jelenlegi helyzetéről igen értékes statisztikai összeállításokat és áttekintést tartalmaz.

²⁾ Az Országos Központi Hitelszövetkezetnek az 1898. évi XXIII. t.-cz.-el történt alapításakor mindössze 46 kisipari szövetkezetünk volt. Ebből *hitelszövetkezet* (10): Budapest, Kiskunfélegyháza, Déva, Kolozsvár, Besztercze, Temesvár, Csákova, Fehértemplom, Zágráb, Fiume.

Nyersanyagbeszerző (14), ebből 12 bőripari: Szeged (2), Nagykőrös, Czegléd, Dunavecse, Fogaras, Udvarhely, Nagybecskerek, Arad, Gyula, Debreczen, Zágráb, asztalosipari: Albertfalva, posztóipari: Budapest.

Nyersanyagbeszerző- és készáruraktár (5), asztalos: Uipest, vasipari: Alsómecenzéf, vegyesipari: Szeged, Zombor, Brassó.

Közös piaci áruhely fenntartására alakult csizmadiaszövetkezet Nyiregyházán.

Pékipari fogyasztási szövetkezet Budapesten.

16 *termelő szövetkezet*: 4 posztós, 3 timár, 2 kalapos, 2 czipész, 2 szijgyártó, 1 fémpipari, 1 nyomda, e asztalos, még pedig földrajzi elhelyeződésük szerint Budapest (2), Besztercze (3), Nagyszeben (2), Szeged, Szentágota, Temesvár, Resicza, Rozsnyó, Privigye, Németróna, Pinkafő, Nagyabony.

E 46 szövetkezet közül azonban az OKH mindössze 18-at vett át saját kötelékébe.

³⁾ Sajnálatos mulasztása az OKH.-nak, hogy megbízható és szakszerű statisztika vezetésével nem törődött. Így egyedül dr. *Horváth* János szakirodalmi buzgólkodása őrzött meg néhány évről számszerű adatokat, melyekből a szövetkezetek alakulási menetére következtethetünk. Az OKH. 1906. évi naptárában közzétett jegyzéke szerint az évről-évre alakult szövetkezetek száma:

év	ipari hitel	ipari és gazdasági hitel	szakipari	szakcsoport	összesen
1899	12	—	6	—	18
1900	11	8	5	6	30
1901	12	5	9	17	43
1902	7	7	6	9	29
1903	3	10	4	13	30
1904	3	1	2	8	14
1905	1	0	5	3	9
	49	31	37	56	173
	80		93		

Az 1905. évi 173 ipari szövetkezetben kerek számban 26.000 iparos tag volt, míg a hitelszövetkezetektől eltekintve, a 93 szakipari szövetkezetben mintegy 4000. E szakipari szövetkezetek közül 27 nyersanyagbeszerző-, 13 szövetkezeti gépműhely-, 30 termelő- és 23 árucarnokszövetkezet; ipari szakmák szerint: 30 bőripari, 16 faipari, 9 agyagipari, 6 szabóipari, 6 építőipari, 6 vasipari, 20—20 kocsigyártó- és kosárfonó-, 1—1 sütő-, keztyüs-, kőfaragó-, hentes-, kádár- és textilipari. Ezekhez jön még 10 vegyes árucarnok, melyekben különféle ipari cikkek, mint a tagok készítményei kerülnek eladásra.

Az 1901/2. évekről kimerítő statisztikát nyújt „Ipari Szövetkezeteink Helyzete“ című tanulmánya (különlenyomat a Magyar Gazdák Szemléjéből, Budapest 1902, Nagel Ottó könyvkereskedése).

Az 1908-tól 1913-ig tartott 5 éves akció idejéből mindössze egyetlen statisztikai összeállítás maradt kéziratban, ez is csupán a 70 szakszövetkezetről, a hitelszövetkezetek nélkül. Minthogy ez az egyetlen hiteles adat, mely a szövetkezetek taglétszámáról, üzletrészeinek értékéről, tehát tőke- és hitelalapjának nagyságáról, valamint áruforgalmáról a legvirágzóbb korszakból fennmaradt, érdemes a megörökítésre.

AZ OKH KEBELÉHEZ TARTOZÓ SZAKIPARI SZÖVETKEZETEK ÁLLADÉKA 1911. DECEMBER 31-ÉN.

F. SZ.	Szövetkezet címe	Tagok száma	Üzletrészek értéke	Áru-forgalom
Értékesítő szövetkezetek:				
1.	Aradi asztalosok árucarnok szövetkezete . . .	86	24.300	240.043
2.	Budapesti műasztalosok árucarnok szövetkezete	26	15.200	283.475
3.	Budapesti asztalos ipartestületi szövetkezet . .	84	44.050	757.427
4.	Budapesti asztalosok központi butoráruháza . .	136	16.500	860.000
5.	Békéscsabai asztalosok árucarnok szövetkezete	22	8.100	107.500
6.	Brassói „ „ „	14	1.400	80.000
7.	Czeplédi „ „ „	49	6.800	94.269
8.	Debreczeni „ „ „	25	13.700	21.000
9.	Erzsébetfalvai „ „ „	44	7.150	51.523
10.	Győri „ „ „	37	12.400	—
11.	Hódmezővásárhelyi „ „ „	—	—	56.000
12.	Kassai „ „ „	31	19.500	133.000
13.	Kecskeméti „ „ „	14	13.200	105.356
14.	Kolozsvári „ „ „	40	11.600	175.734
15.	Miskolci „ „ „	42	15.400	204.645
16.	Soproni „ „ „ (üzletág)	—	—	36.136
17.	Szegedi „ „ „	206	28.900	166.918
18.	Székesfehérvári „ „ „	30	8.400	27.046
19.	Temesvári „ „ „	27	10.900	155.372
20.	Újpesti „ „ „	—	—	384.375
21.	Zágrábi „ „ „	18	16.800	451.000
22.	Zombori „ „ „	250	16.476	206.000
		1181	290.776	4.596.819
23.	Budapesti kocsigyártók „ „	16	3.800	220.000
24.	Tordai csizmadiák „ „	31	7.600	91.363
		1228	302.176	4.908.182
Ipari nyersanyag beszerző szövetkezetek:				
1.	Bezdáni bőriparosok anyagbeszerző szövetkezete	55	3.000	43.792
2.	Budapesti bérkocsisok takarmánybeszerző szövetk.	—	—	943.650
3.	Győri bőriparosok nyersanyagbeszerző szövetk.	78	7.800	113.396
4.	Hódmezővásárhelyi fazekasok szövetkezete . . .	97	6.600	51.000
5.	Kassai bőriparosok nyersanyagbeszerző szövetk.	95	5.700	82.314
6.	Nagyszebeni bőriparosok anyagbeszerző szövetk.	57	10.440	85.505

P. sz.	Szövetkezet címe	Tagok száma	Üzletrészek értéke	Árúforgalom
7.	Ólublói timárok anyagbeszerző szövetkezete . .	16	7.900	44.473
8.	Resiczai czipészek anyagbeszerző szövetkezete .	16	5.840	15.000
9.	Szegedi czipészek anyagbeszerző szövetkezete .	167	31.400	45.4061
10.	Szegedi festékiparosok anyagbeszerző szövetk.	81	11.200	50.000
		662	89.880	1.883.191

Termelőszövetkezetek :

1.	Alsómecezenzéfi vas- és aczélárugyárosok termelő szövetkezete	48	146.000	420.000
2.	Apatini asztalosok termelő szövetkezete	18	22.000	112.550
3.	Apatini kosárfonók termelő szövetkezete	142	52.700	275.056
4.	Aradi czipészek termelő szövetkezete	73	9.150	87.716
5.	Bártfai játékkészítő szövetkezet	66	3.450	36.200
6.	Budapesti szabóiparosok termelő szövetkezete . .	318	50.200	689.510
7.	Budapesti vas- és aczélöntőmunkások term. szöv.	24	25.900	—
8.	Erzsébetfalvai asztalosmunkások termelő szövetk.	27	29.100	97.674
9.	Gyulai bőriparosok termelő szövetkezete	127	7.240	171.416
10.	Hódmezővásárhelyi szabóiparosok termelő szöv.	17	7.300	80.200
11.	Kisujszállási háziiparosok ruhakészítő szövetkezete	48	7.600	480.000
12.	Komáromi faiparosok termelő szövetkezete . . .	56	13.500	68.000
13.	Miskolczi bőriparosok termelő szövetkezete . . .	109	12.950	214.515
14.	Miskolczi szabóiparosok termelő szövetkezete . .	—	—	52.000
15.	Miskolczi szappanosok termelő szövetkezete . .	16	37.000	290.000
16.	Miskolczi építőiparosok téglagyári szövetkezete .	—	—	100.190
17.	Miskolczi vasiparosok termelő szövetkezete . . .	17	27.200	—
18.	Putnoki asztalosok termelő szövetkezete	—	—	36.000
19.	Soproni asztalosok termelő szövetkezete	—	—	45.004
20.	Sepsibükszádi üvegyárosok termelő szövetkezete	38	27.100	1.531
21.	Szegedi csizmadiák és papucskészítők term. szöv.	76	60.600	328.428
22.	Szegedi szabóiparosok termelő szövetkezete . .	58	16.800	58.181
23.	Szászrégeni kádárok termelő szövetkezete . . .	15	5.000	61.287
24.	Szomolnoki fémlemezgyárosok termelő szövetk. .	26	67.000	142.000
25.	Turkevei háziiparosok ruhakészítő szövetkezete .	44	4.400	260.000
26.	Tolnai szőnyegszövők termelő szövetkezete . . .	87	196.100	27.002
27.	Tarpai vászonszövők termelő szövetkezete . . .	156	4.900	—
28.	Ujpesti timáripári munkások termelő szövetkezete	114	26.000	60.000
		1720	859.190	4.194.469

Asztalosipari közös gépműhelyek:

	Géporadikák egyenértéke
1. Apatini gépműhely	1.800
2. Czeglédi gépműhely	2.200
3. Erzsébetfalvai gépműhely	4.000
4. Kolozsvári gépműhely	7.000
5. Komáromi gépműhely	5.800
6. Putnoki gépműhely	3.600
7. Soproni gépműhely	4.560
8. Ujpesti gépműhely	48.000
	79.960

F.sz.	Szövetkezet címe	Tagok száma	Üzletészek értéke	Árú-forgalom
Összesítés:				
I.	Értékesítő szövetkezetek	1228	302.176	4,908.182
II.	Anyagbeszerző szövetkezetek	662	89.880	1,883.191
III.	Termelő szövetkezetek	1720	859.190	4,194.460
IV.	Szövetkezeti közös gépműhelyek	—	—	79.960
	Együtt	3610	1,251.246	11,065.793

Az 1913—1916-os három év passzívítása után a jelenlegi helyzet (1917. január 1-én) a következő:

I. *Hitelszövetkezetek* (8): Árdánháza községi hitelszövetkezet, szövőipari szakcsoporttal; Budapesti bérkocsiiparosok, Budapesti szabóiparosok, Hódmezővásárhelyi iparosok és gazdák, butorcsarnok üzletágai, Kassai ipari, Kecskeméti ipari, Nagyszebeni ipari, bőripari szakcsoporttal, Ujpesti ipartest. butorcsarnok és gépműhelyvel.

Felszámolás alatt (8): Budapesti általános, Budapesti belvárosi ip., Budapesti kocsigyártók, Debreczeni ipari, Miskolczi ipari, téglagyárral, Pozsonyi ipari, Putnoki ip. és gazd., faip. gépműhelyvel, Soproni ip., faip. gépműhelyvel.

II. *Faipari vállalatok*. Árucarnok szöv. (16): Aradi butorkészítők, Budapesti asztalosipartestületi butorcsarnok, Budapesti műasztalosmesterek, Egyesült föv. műbutorasztalosok, Erzsébetfalvai asztalosmesterek butorcsarnoka, Győri butork. ip., Kolozsvári butork. ip., famegmunk. gépműhelyvel, Kecskeméti butork. ip., Miskolczi asztalosok, Műasztalosok (Budapest), Székesfehérvári butork., Temesvári butorkészítő ip., Zombori butorip., Zsolnai butorasztalosok, Zágrábi butorip.

Felszámolás alatt (9): Asztalosok szöv. butoráruháza, Békéscsabai butorkészítők, Brassói butorkészítők, Budapesti kocsigyártók áruc., Czeglédi asztalosok, Debreczeni butorkészítő ip., Műbutorasztalosmesterek, Szegedi butork. ip., Ujvidéki butorkészítő ip.

Butortermelő szöv. (3): Apatini asztalosok, Erzsébetfalvai asztalosok, Meczenzéli faiparosok.

Faipari termelő szöv. (2): Árdánházai faip. term., Boródi faip.

Felszámolás alatt (3): Kisrákóczi faip. erm., Komáromi faip. term., Szászrégeni kádáriparosok.

Összesen 21, felszámolás alatt 12.

III. *Bőripari vállalatok* (12): Aradi cipészek termelő szöv., Bezdáni bőriparosok, Első szegedi cipőtermelő, Győri bőriparosok nyersanyagbeszerző, Győri bőrip. termelő, Gyulai hitel és bőryananyagbesz. és term., Kassai bőriparosok, Ólublói timárok nyersanyagbesz., Pozsonyi bőrip., Resiczai cipészek, Szegedi bőrip., Tordai csizmadiaiparosok.

Felszámolás alatt (2): Budapesti szőgyártók, Miskolczi bőriparosok.

IV. *Vasipari vállalatok* (2): Alsómeczenzéli vas- és aczélárugyár, Kecskeméti vasipari termelő.

Felszámolás alatt (5): Budapesti vas- és aczélöntőmunkások, Eszéki vasiparosok, Meczenzéli szerszámkovácsok, Miskolczi vas- és fémiparosok, Szomolnoki lemezárugyár.

V. *Szabó- és szövőip.* (9): Árvamegyei gyolcskeresk. Első szegedi szabóip., Hódmezővásárhelyi szabóip., Kisujszállási ruhakészítők, Mezőturi ruhakészítők, Tarpa és vid. szövő háziip., Tolnai szőnyegszövők, Turkevei ruhakészítők, Somogybuzsáki himző háziip.

VI. *Háziipari szöv.* (17): Aknaszlatinai kosárfonók, Alsóremetei kosárfonók,

Apatini kosárfonók, Beregkisfaludi kosárfonók, Beregkövesdi kosárfonók, Bilkei kosárfonók, Bodrogközi kosárfonók, Martonosi kosárfonók, Nádudvari háziiparosok, Nagykamondi kosárfonók, Nagyrákóczi kosárfonók, Óbecse és vid. kosárfonók, Szépfaluí kosárfonók, Taksonyi kosárfonók, Tápéi gyékényszövők, Temerini kosárfonók, Tökésaflui kosárfonók.

Felszámolás alatt (9): Hátmegi kosárfonók, Husztközi háziip., Ilonczai kosárfonók, Izai kosárfonók, Kalocsa és vid. háziip., Kisgéresi gyékényfonók, Rakaszi kosárfonók, Tiszakrvai kosárfonók, Gyorokcsángótelepi kosárfonók.

VII. *Vegyes szakmabeliek* (3): Hódmezővásárhelyi agyagiparosok, Miskolczi szappanosok, Szegedi ip. festékáru.

Felszámolás alatt (5): Bártfai játékszerkészítők, Gyöngyös-visontai hegyi borterm., Hajdunánási szalmakalapkészítők, Munkácsi fazekasiparosok, Sepsi-bükszádi üveggyárosok.

Összesítés.

	ese leg fenntartható	felszámolás alatt vagy felszámolandó
I. Hitelszövetkezet	8	8
II. Faipari szövetkezet	21	12
III. Bőripari szövetkezet	12	2
IV. Vasipari szövetkezet	2	5
V. Szabó és szövőipari szövetk.	9	—
VI. Háziipari szövetkezet	17	9
VII. Vegyes szakmabeli szövetk. .	3	5
összesen	72	41

Amde még e 72 szövetkezet közül is tényleg egészséges szövetkezet-jellegű vállalatnak mindössze 11 tekinthető, még pedig 3 butoripari (Budapest József-körut—Üllői-uti üzlet, Erzsébetfalva, Arad), 3 szabóipari (Budapest, Szeged, Hódmezővásárhely), 3 cipészipari (Arad, Szeged, Gyula), 1 bőrbeszerző (Szeged) és 1 csizmadiaipar (Torda), Ezeken kívül is van ugyan még néhány viruló magánvállalat, pl. a győri cipőgyár, a miskolczi szappangyár és a Kunz József-féle ruhakonfekciós vállalatok, ezeknél azonban a szövetkezet csak titulus s így elsősorban volnának az OKH.-ról lecsatolhatók. A többi szövetkezet sem nem oszt, sem nem szoroz. Minél inkább szövetkezet, annál rosszabb, mint iparvállalat; viszont annál egészségesebb gazdasági szervezet, minél erőteljesebben domborodik ki a szövetkezet lepedője alól valamely vállalkozó egyéniség izomzata.

Láthatjuk a fenti adatokból, hogy az egész ipari szövetkezeti mozgalom, mint 1898-ban, 1901/2-ben, 1906-ban, de még 1911-ben is körülbelül 70 szakszövetkezetre és legfeljebb 4000 kisiparosra terjedt ki, mely csekély létszám bizony alig indokolja azt a nagy lármát, melyet az ipari szövetkezetek érdekében csapnak, különösen ha azt is megfontoljuk, hogy az OKH. kötelékén kívül alig lézeng még néhány jelentéktelen szövetkezet. Ilyen például a faipari és a vasipari szakszervezeti munkásság áldozatkészségéből fenntartott 2 termelő szövetkezet. Hol áll az ipari szövetkezetek jelentősége (alig 1%) a 1/2 millió kisiparos és 1/2 millió gyáripari munkás egzisztenciális érdekeinek szolgálatához képest, a mi csak kapitalisztikus alapon történhet.

Az ipari szövetkezetek érdekeltiségének jelenlegi létszáma még ennél is csekélyebb.

Ugyanigy Németország ipara 10 millió lelket foglalkoztat, ebből kisipara 3·2 milliót; a mindennemű ipari szövetkezetekbe ellenben legfeljebb 200.000 kis-

iparos tartozik. Az ipari lakosság száma évente kerek számban 200.000 fővel szaporodik, míg az ipari szövetkezetek taglétszáma 4000-el. Az arány tehát 2%.

Ennyit az ipari szövetkezetek jelentőségéről az ipari termelésben. A szövetkezetek államában viselt szerepükről Prof. *Liefmann* (Die Unternehmungsformen) következő összeállítása igen tanulságosan tájékoztat:

A német birodalom szövetkezeteinek statisztikája:

C z i m	1891	1895	1900	1905		1909	
		létszám		szövet- kezet	taglétszám 1.000-ben	szövet- kezet	taglétszám 1.000-ben
Hitelszövetkezet . . .	3.910	8.069	12.140	14.497	1.926	16.092	2.203
Nyersanyagbeszerző (ipari)	110	58	145	211	7.5	299	11
Nyersanyagbeszerző (mezőgazdasági) . . .	980	1.085	1.394	1.603	132.6	1.845	160
Árúbeszerző egyesületek	—	—	—	83	3.7	141	6
Műhelyszöv. (ipari) . . .	8	21	67	184	17	390	26.6
„ (mezőgazd.)	286	248	546	269	17	399	8.8
Raktárszöv. (ipari) . . .	65	56	79	64	2.4	81	4.1
„ (mezőgazd.)	7	3	154	231	31	314	43
Termelő (ipari)	151	169	255	199	23	275	30.4
„ (mezőgazd.)	974	1.610	2.507	3.142	225	3.480	272
Tenyésztő szöv.	—	—	—	159	11.5	162	11.6
Fogyasztási egyesületek	984	1.400	1.528	1.853	900	2.110	1.131
Építő- és lakásszöv. . .	50	132	385	657	121	844	153
Egyéb	87	184	375	416	37	419	44
Összesen	7.608	13.005	19.557	23.569	3.446	26.851	4.103.6

Az abszolút létszámok már Angliában is jóval csekélyebbek, még inkább Franciaországban, Ausztriában, Svájcban és Belgiumban. Az ipari szövetkezetek jelentőségének arányszámai azonban ugy az ipari termelés, mint a szövetkezetek összlétszámának relációiban közel azonosok és egyformán jelentéktelenek.

⁴⁾ Ed. *Ducpétiaux*: Mémoire sur le paupérisme dans les Flandres (Bruxelles, 1850), részletesen idézve J. *Lewinski*: L'évolution industrielle de la Belgique (Bruxelles, 1911) művében.

⁵⁾ *György* Endre nyug. földmiv. minister: „A munkáskérdés lényege“ című tanulmánya a Budapesti Szemle 1916. októberi számában (különlenyomatban megjelent Kilián könyvkereskedőnél).

Források: Az *International Cooperativ Alliance* kongresszusainak emlékiratai (Budapest 1904, Cremona 1907, Hamburg 1910, Glasgow 1913), melyek közt különösen értékesek a volt ügyvezető titkárnak, Hans *Müller*-nek (Basel) mélyjárású elméleti fejtegetései, *Gierke*, *Crüger*, *Wygodzinsky* alapvető művei mellett is niányt pótló: Ed. *Jacob* „Volkswirtschaftliche Theorie der Genossenschaften“ 1913-ban megjelent kitünő munkája, józan kritikával megvilágított bibliografiával. (Tübinger Staatswirtschaftliche Abhandlungen.)

Anglia: A *Cooperative Union*, a *Cooperative Wholesale Societies* és a *Cooperative Productive Federation* évkönyvei; Cath. *Webb* „Industrial Coopera-

tion“, B. Jones: Cooperative Production, Ernst Aves: Cooperative Industry, A. Dyke Acland & Ben. Jones: Working Men Cooperators.

Németország: *Wernicke* „Kapitalismus und Mittelstandspolitik“. Werner *Sombart* „Moderne Kapitalismus“, a *Mittelstandskongress* emlékiratai (Lüttich 1905, Wien 1908, München 1911), *Liefmann* „Die Unternehmungsformen“, Prof. H. *Zwiesele* „Die Handwerker-genossenschaften in Württemberg“ (1906), H. *Häntschke* „Die gewerblichen Produktivgenossenschaften in Deutschland“ (1894), Dr. *Fromm* „Die Genossenschaften im Schuhmacherhandwerk“ (1904), Dr. W. *Peters* „Zur neuesten Entwicklung des Genossenschaftswesens im Handwerk“ (Crefeld 1906), továbbá „Gewerbeförderung in Preussen“ (1916).

Belgien: Victor *Serwy* „Annuaire de la Coopération ouvrière belge“, *Office du Travail* „Les sociétés coopératives en Belgique“ (1910), Jos. *Boujansky* „Die gewerblichen Genossenschaften Belgiens“ (Leipzig 1900).

Svájc: Dr. A. *Pragier* „Die Produktivgenossenschaften der schweizerischen Arbeiter“ (Zürich 1913), J. M. *Bösch* „Produktiv-Genossenschaft oder produzierende Konsum-Genossenschaft“ (Winterthur 1900).

Franciaország: *Office du Travail* „Les associations ouvrières de production“ (Paris, 1907), J. Paul *Boncour* „Statistique de la Coopération industrielle et commerciale en France“ (au 1-er Janvier 1907).

Ausztria: Annalen des Gewerbeförderungsdienstes der k. k. Handelsministeriums (szerkeszti Dr. W. *Exner* és Dr. A. *Vetter*, megindult 1908-ban), Dr. *Tomaschek von Stratowa* „Die registrierten Erwerbs- und Wirtschaftsgenossen der Gewerbetreibenden in Österreich“ (1908); Beiträge zur Wirtschaftskunde Österreichs (1911): Gewerbeförderung, von Dr. Wilhelm *Exner*, Das Genossenschaftswesen, von Karl *Wrabetz*; Dr. Max von *Tayenthal* „Die Gablonzer Industrie und die Produktivgenossenschaft der Hohlperlenherzeuger“ (1900).

Magyarország: „A szövetségek alapelve“ székfoglaló értekezés dr. *Nagy Ferencz*től (1906), értekezés dr. *Galovits Zoltán*tól (1913) a Magyar Tud. Akadémiában; „A szövetségekről szóló törvénytervezet“ bírálatának vitasorozata (1905, Magyar Jogászegyleti Értekezések 244. és 247. szám); Dr. *Horváth János*: Az OKH. évkönyve és naptára (első évfolyam 1903), „Ipari Szövetségeink Helyzete“ (1902), „Iparosok Szövetsége!“ (1901), „Egy ipari mintaszövetség“ (1905); *Gerster Miklós* „A kézműesség jövő alakulása“ (1901), *Sugár Ignác* „A kisipar sorsa“ (1901), *Szabó Gyula* „Az iparszövetségi ügy reformjához“ (Szeged, 1916), *Vikár Béla* értekezései a *Magyar Ipar* és a *Szabó Hírlap* különböző évfolyamaiban.

Méhely Kálmán (a keresk. minist. iparfejlesztési osztályának ipari szövetségi előadója 1906—1910): Jelentése a keresk. ministerhez ipari szövetségi ügyekben tett külföldi tanulmányutjáról (Olasz-, Francia-, Angol- és Németország, továbbá Belgium és Ausztria, 1907. szeptember-november); *Gedeon András* (az OKH. ipari, műszaki és kereskedelmi osztályának igazgatója 1908—1913) expozéja az ipari szövetségi akció vezetésére vonatkozó megbízatása alkalmából (1908. őszén); Dr. báró *Korányi Frigyes* min. tan., az OKH. ügyvezető igazgatója: „Emlékirat a szakipari szövetségek ügyéről (1916. április).

Méhely Kálmán.

Az emberi munka bölcseletéhez. (II)

III.

A munka és a társadalom.

Az élőlényeknek, mint teljesen önmagukban létező egyéneknek felfogása csak abstractió. Mindenesetre jellemzi az élőlényeket az individualitásra való hajlandóság és törekvés, mégis, minden élőlény valamely más élőlényből lett s minden élőlény igyekszik utódokat hátrahagyni. A faj szempontjából nézve minden egyén csak átmenet az ősök és utódok végtelen sorai között. Az egyéniség hajlamát mindenütt ellensúlyozza a nemzés, reproductio kívánsága, mely az élőlények minden fajára jellemző. Ha kezdetben, objective, a táplálkozás, illetve fogyasztás tüneményét használtuk az élőlények meghatározására: a szaporodás ténye épügy és szintén objective jellemzi azokat. Az önfentartás mellett a fajfentartás. Igaz, hogy a fajfentartásnak az önfentartás feltétele, hogy a szaporodás a táplálkozásnak úgyszólván csak egy módzata,¹⁾ mindamelllett új egyének létrejötte tárgyilagosan megállapítható, frappáns tünemény, mely az élőlények objectiv jellemzésére szintén felhasználható. A szaporodás és fajfentartás ténye az élőlények gazdálkodásában is lényeges változásokat okoz. A növénynél nincs nagy változás: a növényt passivitas, merevség, megállapodottság jellemzi s nemi élete is passiv. A növényi termékenyítéshez gyakran a növényen kívül álló tényezők közbejötté szükséges; tudjuk, minő szerepet játszanak a növény nemi életében a szél, a rovarok. A növény részéről a nemi élet sem jár actióval, a táplálkozás a növény minden külön mozgása nélkül hozza létre az utódokat. Ilyenféle szaporodással találkozunk az állati lét legalsó fokán is: a protozoonok szaporodásának legalább is egyik faja a fejlődés bizonyos pontján beálló kettéoszlás. Mégis, már eme legalsóbb rangú állatnál megvan a szaporodás másik faja is: egy másik infusoriummal való egyesülés. A fajfentartás eme módja jellemző az

¹⁾ Dastre i. m. 45. 203 l.

állatokra: az állatnál az élet továbbvitele, a termékenyítés is cselekvéssel, a két nem találkozásával, nemi munkával jár.

A fajfentartás az állati lét alacsonyabb fokain egyszerűen az új lény világrahozását jelenti, felsőbb fokon azonban az utód védelmével és táplálásával találkozunk. Az állat nem csupán saját maga számára végez munkát, hanem utódja számára is, annak fogyasztására is létrehoz termelvényeket. Az emlősöknél a problema, legalább egy ideig, egyszerű: ezek az utódok táplálására belső, physiologiai tartalékokat halmoznak fel szervezetükben, melyekből a gyenge új nemzedék fogyaszt. Nehezebb a feladat a rovarok számára. Ezek rendszeren elpusztulnak, mire az új nemzedék megszületik; kivételt csak a társas rovarok képeznek, melyeknél az anya, egyedül vagy rabszolgáitól kísérve, megmarad. Egyébként a törvény általános: a rovar, születésétől fogva, apátlan és anyátlan árva.¹⁾ Ezért a rovarok utódaik számára némi tartalékról gondoskodnak, melyből azok kezdetben megélhetnek. A rovári iparok célja nagyrészt az utódok számára termelvényeket felhalmozni. Így az állati munkának egyik legszebb példáját a szent skarabeus gazdálkodása szolgáltatja: ez a bogár a temetőbogarak fajtájához tartozik, szorgalmas munkával készíti el a gömböt, melylyel földalatti rejtekébe búvik, ott lakmározva, míg benne tart. Egyéni fogyasztását tehát szintén eléggé szövevényes termelés előzi meg, melyben ipari munka és szállítás is van. Sokkal finomabb termelvényt hoz azonban létre utódja számára: ehhez juhganajt választ s körteformában dolgozza fel azt, melynek felső részében van a pete s a kikelési helyiség. Ennek a körtealakú élelmezési bölcsőnek elkészítése rendkívül fáradságos és szövevényes feladat s mindenki, a ki Fabre gyönyörű leírásait olvasta, ámulva néz a kis bogárra, melynél a faj fentartásának ösztöne az utód szükségleteiről ily mesteri módon gondoskodik. Ránk nézve e munka azonban más szempontból érdekes: a skarabeus termelvényeit nem mind maga fogyasztja el, sőt éppen a legfinomabb munkaeredmény más szükségleteinek kielégítésére szolgál.

Ezeknél a rovaroknál példáját látjuk annak, hogy a termelő a fogyasztótól elválik: az új rovar előbb ősenek termelvényét fogyasztja, később ő maga utódja számára termel. Az egymásra következő nemzedékek munkái tehát egymással összefüggenek, a faj érdeke az egyének gazdálkodásában bizonyos differentiáltságot hozott létre, a mennyiben az egyén kezdetben más termeléséből fogyaszt, később más fogyasztására termel.

A munkának ez a solidaritása teljesen időben van, a munkások, a kiknek gazdálkodásában ilyen összefüggést észlelünk, nem is léteznek egyszerre, hanem egymás után következnek. A rovári iparok nagyrészt

¹⁾ Fabre i. m. 106. l.

annak a szükségletnek eredményei, hogy az utódok fennmaradása biztossá tartsák. Így a méheknél, miután a jövő nemzedék számára mindent elkészítettek, az öregek egyszerre elhagyják a kást, helyet adva az ifjaknak. Oly cselekedet ez, melyről magasztalva mondja a költő Maeterlinck: Ime ez oly tett, mely, ha tudatos, ha tudatlan, mindenesetre felülmúlja az emberi morált.¹⁾ A méhek egész létének a jövő biztosítása adja meg döntő jellegét, gazdálkodásukban is ez játsza a főszerepet.

Az állatoknál, általában szólva, van bizonyos solidaritás az egymásra következő nemzedékek munkája között. Ez a solidaritás időben van s a faj célját szolgálja. Azonban az egyének munkáinak térben való solidaritására is számos példát látunk: ismeretes, hogy a farkasok sokszor csoportokban támadnak, majmok segítik egymást a közös ellenség ellen. A méheknél a sejtek építéséhez szükséges viasz kiizzadására ezek függesznek egymásba. A hangyák nehezebb tárgyak czipelésére egyesítik erejüket. Vannak tehát az állatoknál esetek, hogy többen egyszerre dolgoznak ugyanazon a munkacélon s azt erőfeszítéseik, munkájuk egyesítése által érik el. Ez a munkacombinatio, ellentétben az előbbivel, térben van, a munkák egyszerre, egy időben végeztetnek. Az ilyen munkacombinatiót nevezzük *munkaegyesítésnek*. Míg a skarabeus példájában, a termelés faji solidaritásának esetében nincs többek munkájának termelési synthesise, az egyéni erőnél nagyobb energia alkalmazása, hanem a fogyasztás alá kerülő termelvények mind egyéni erőfeszítés eredményei: addig a munkaegyesítés az egyéni munkánál nagyobb mennyiségű s nagyobb hatású munka egyidejű létrehozásának módja. Az emberi gazdálkodás terén a munkaegyesítésnek ezer meg ezer példájával találkozunk: nagyobb tárgy szállítására, egy fa kidöntésére többen egyesítik erejüket. A munkaegyesítés számos esetét tapasztaljuk a vadászatnál, alsóbbbrangú népeknél sokszor az egész törzs, az egész falu egyszerre indul támadásra az állatok ellen. Vagy a halászatnál: az ujjélandiak 1000 öl hosszú hálókat szőnek, melyek használata a munkáskezek százait követeli.²⁾ A munkaegyesítés fontosságát kiemelni alig szükséges, nyilvánvaló, hogy nagy emberi erőnek egyszerre való hatása csak általa lehetséges, csak általa jöhettek létre olyan változások, melyek végrehajtása az egyén határolt munkaerejénél nagyobb erőfeszítést követelt.

Az embernek a természettel való küzdelmében immár második fontos tulajdonságát látjuk. Az első az volt, hogy a munka folytatására

¹⁾ Maeterlinck. La vie des abeilles 30.

²⁾ Bücher: Die Entstehung der Volkswirtschaft. 59. 4. kiadás.

s így tőkék létrehozására képes. Ezáltal válik lehetségessé a munkának időben való halmozása, az egyszer végzett munka a későbbi munkát segíti, annak hatékonyságát fokozza. A munkának azonban térben való halmozása is lehetséges, ez a munkaegyesítés, alapja az ember társadalmi gazdálkodásának.

Lehetséges már most, hogy az egyidejűleg, csoportban végzett munkacombinációban az egyének különböző feladatot töltenek be. Például a Minotaurus Typhoeus nevű bogár, melynél a faj fentartása, az utód táplálása az állati iparok egyik legérdekesebb példáját eredményezte. Márczius elején kezdenek egyesülni a him és nőstény a fészek-építés céljából. Mindenekelőtt aránylag igen mély (1–1^{1/2} m.) lyukat ásnak, ennek mélyén van az üreg a pete számára. E lyukat a nőstény ássa: a him hordja ki a földet. A pete számára készített galacsin rendkívül szövevényes termelő munka eredménye. A him mintegy a molnár szerepét játssza, a ganajból golyócskákat hoz, melyek elég nagyok ahhoz, hogy a lejáró üregben megakadhatnak. Ezeket a pilulákat lábával és szarvával aprózza, őrli. Lenn, az üreg alján van a nőstény, a lehulló darabokból válogatva készíti a pete számára a hosszúkás kenyeret. Az apa hozta és örölte az anyagot, az anya végezte a munka többi részét.

A munkaeredmény tehát itt munkaegyesítés által éretett el, azonban mindkét rovar más-más funcióval járult hozzá. Az egyesített munkát a him és nőstény felosztották egymás között. Ez a rovar tehát fölötte szövevényes gazdálkodást folytat: mindenekelőtt, kezdetben, más termelvényéből élt, más munkaeredményét élvezte. Később a him és nőstény egyesülnek az utód létrehozására munkájukat is egyesítik az utód érdekében; de az egyesített munkában mindketten más feladatot töltenek be. Látnivaló, mily complicált viszony van itt az egyének munkája s az egyének fogyasztása között; a mit egy ilyen fiatal bogár fogyaszt, azt ősei megosztásos munkaegyesítése hozta létre. Az állatok legnagyobbbrészt nem egyedül állanak a természettel szemben, a fajfenntartás beléjük oltott ösztöne alapján segítik egymást; erejüket egyesítve végezik munkájukat, gazdálkodásuk társadalomban történik.

A *társadalom* fogalma mindenesetre a legnehezebb kérdések közé tartozik s talán ellenmondónak látszik a scarabeust társas állatnak nevezni. Azonban nehéz meghatározni, mely ponton válnak el a társas állatok a nem társasoktól, hol kezdődik a társulás tüneménye. A társulás az élőlények sajátossága, kell tehát, hogy osztozzék eme lények tulajdonságaiban. Helyesen mondja pedig Bergson: „Tökéletes meghatározás csak a kész valóságra illik: az élet tulajdonságai pedig soha sin-

csenek teljesen megvalósulva, hanem mindig a valóság útján vannak; ezek nem annyira állapotok, mint inkább hajlandóságok“.¹⁾

A társulás tulajdonsága igen tág, hajlékony tulajdonság, vannak többé-kevésbé társas állatok. Bármiben lássuk is azonban a társadalmi lét jellemző tulajdonságát, kétségtelen, hogy az ember par excellence társas lény; fennebbi meghatározásaink mellé harmadikul járul: homo socius. Ámde az emberi társadalmak egyéb társadalmaktól lényegesen különböznek. Az állatok társadalmi élete az ösztönön alapul, az állat-egyénnek a csoportban elfoglalt helyét az ösztön többé-kevésbé véglegesen meghatározza. Azoknál az állatoknál, melyeknél a társas élettel erősebb munkamegosztás jár, a különböző funktiókhoz az egyedek szervezetenként vannak adaptálva: így az állatnak a társadalomban elfoglalt helye belülről, szervezeti tulajdonságaiból következik. A méhek vagy hangyák társadalmának jellemzése ezt világossá teszi. A méhek között más és más szervezettel bír a királyné, mással a herék, mással a munkásnők. Az állatoknál a munkamegosztás és a társas élet az egyének biológiai tulajdonságain alapszik. Egyébként az egyén a csoporttal szemben teljesen el van nyomva. „A kasban — mondja Maeterlinck — az egyén semmi, csupán feltételes léte van, csupán egy közönyös momentum, a faj egy szárnyas szerve. Élete teljes egészében áldozat ama megszámlálhatatlan és örök lény iránt, melynek része“.²⁾ Ezeknél az állatoknál a társas lét az egyének elkorcsosulásával és elfajulásával jár.³⁾ Az állati társadalmak az egyén számára nem jelentenek valamely gazdagabb, a biológiai létezés fölé emelkedő életet, ezek teljesen a faj célját szolgálják. Másfelől ezek az állatok még per abstractionem sem tudnának egyedül élni. „A méh tömeglény, . . . az állam az ő számára époly feltétlenül szükséges táplálékot jelent, mint a méz“.⁴⁾ Az amazon hangyák annyira össze vannak forrva rabszolgáikkal, hogy egyedül táplálni sem képesek magukat.⁵⁾ Az állati társadalmak, legtöbbször keletesebb formáikban, tényleg csupán biológiai tünetek, a faj fenntartását biztosító szervezetek, melyeknek az egyéni organizmussal való analogiája annyiban tagadhatatlan, hogy a részek egymás nélkül nem maradhatnak meg. A részeknek a társadalomban elfoglalt funkciója pedig az ösztön és a szervezeti változások alapján van meghatározva: a here nem tudja végezni a munkás feladatát, a munkás nem a királynőt és így tovább.

¹⁾ L'évolution créatrice. 14. l.

²⁾ Maeterlinck i. m. 21. l.

³⁾ Miller-Lyell i. m. 351. l.

⁴⁾ Maeterlinck i. m. 1.

⁵⁾ Houssay i. m. 137.

Másneműek az emberi társadalmak. Vannak, igaz, teóriák, melyek az emberi társadalom tüneményeinek is szervezeti, biológiai alapot próbáltak keresni. Így Aristoteles a rabszolgaságot a szabadok és rabszolgák közötti szervezeti és lélektani különbségekből magyarázta, mondva, hogy ezek a természettől vannak egymást utalva. Az aristokraticus állambölcselek is az egyenlőtlenségek igazolását sokszor biológiai alapon kísértik meg. Mindamellett nyilvánvaló, hogy az emberi társadalmak tüneményei nem olyan belső kényszerűségeken alapulnak, mint az állatokéi. Az emberre nézve a társadalmi lét *külső* kapcsolat, olyan szervezeti változásokat, mint, teszem, a hangyáknál, nem okoz, az uralkodó, a bölcs s az egyszerű munkás között nincs szervezeti különbség s a gyermek szervezeti tulajdonságaiból a társadalomban elfoglalandó funkciójára egyáltalán nem lehet következtetni. Mint az emberi tapasztalatokat a megismerés formái, a kategóriák kívülről fogják össze, úgy az emberi társulásnak is jellege, hogy az egyének összetartozása, együttlétük módjai rajtuk kívül álló, szervezetükben nem adott formák, intézmények eredményei.

Az emberi hatalom és nagyság főoka éppen a társadalmi kapcsolat eme jellege. Az állatok tapasztalataikat csupán szervezetükbe bevésődve őrzik meg, náluk a mult elraktározásának egyedüli módja a szervezeti adaptáció. A szervezet alkalmazkodása s ennek megmaradása az átöröklés révén bizonyára megvan az embernél is, azonban ezenkívül van a mult megőrzésének még egy sajátos módja is: a nemzedékről nemzedékre szálló, tudatosan vagy tudattalanul megőrzött hagyományok. A *hagyomány* kifejezés alá foglalhatjuk mindazokat a lelki javakat, melyek a szervezeten kívül öröklődnek át későbbi egyénekre. Az állati és emberi társadalmak között egyik lényeges különbséget az képezi, hogy hagyományai csak az emberi társadalmaknak vannak: a tudomány, az erkölcsök, a technikai fogások ismerete stb. Mindezek a tünemények nincsenek egyénekhez csatolva s az egyéni életen felülemelkedő léttel bírnak: ezt szokták *collectiv létnek* nevezni. E kifejezés ellen sok kifogást tettek, azonban nem tagadható, hogy létező valóságnak felel meg, mely valóság az emberi társadalmak sajátja. Az egyénre, midőn rövid létezésre megjelenik a világon, ránehezedik a már előtte is létezett társadalom, melybe véletlenül beleszületett, formálja erkölcsait, megtanítja neki többé-kevésbé kényszereszközökkel a gondolkozás, beszéd, cselekvés, dolgozás módjait.¹⁾ Az emberben nem csupán a maga gyenge értelmessége s egyéni tapasztalatai vannak jelen, hanem az egész emberiségéi vagy legalább is sok, többé nem létező egyénéi.²⁾ Ezért az

¹⁾ Durkheim: Les règles de la méthode sociologique. 7. l. 11. l.

²⁾ Müller-Lyell i. m. 29.

emberre a társadalmi lét valamely gazdagabb, az egyéni lét lehetőségeit ezerszeresen megsokszorozó létezését jelent. A társadalom az egyének fölött álló, végtelen és kimeríthetetlen lelki és erkölcsi valóság, melynek teljességét egy ember se képes magába fogadni. Logikailag megelőzi az egyént, sőt megelőzi történetileg is, mert az „ember“ a társadalom terméke, legfontosabb tulajdonságait a társadalmi létnek köszönheti.

Azok az iskolák, melyek a társadalomban nem akarnak mást látni, mint az egyéni boldogulás eszközeit, homályban hagynak a társadalmi tünetmények valódi mibenléte felől. A társadalom bizonyára megkönnyíti az egyéni gazdálkodást, bizonyára egyének termelési összeműködése, de hogy ennél több, hogy sui generis jelenségek alapja, arra egyebet között, az is bizonyíték, hogy az emberi társas gazdálkodásban vannak olyan fogyasztási tünetmények, melyek az egyéni szervezetből, annak szükségleteiből sem közvetlenül, sem közvetve nem magyarázhatók. Vegyük például a gyászt, a halottak emlékezetét, mely a modern társadalmakban nagy tömeg virágfogyasztással jár. E virágok ültetése, öntözése, szedése, kötése, szállítása nagy és sokféle termelési tevékenységet igényelt, a munka eredményei azonban sem tökévé nem lettek, sem azokat semmiféle egyéni szervezet fel nem használta. Ha már most a gyász társadalmi eredetű, az emberek együttlétéből származó tünetmény¹⁾, akkor nyilván láthatjuk, hogy a társadalmi fogyasztás nem egyenlő a társadalmat alkotó egyének szervezeti fogyasztásainak összegével, hanem a társadalmi létből külön, új fogyasztási jelenségek következnek. A vallásos áldozatok, főleg alsóbbrendű népeknél, óriási fogyasztási szükségleteket jelentenek, melyek az egyéni szervezet elől vonják el a termelvényeket; az istenek s a holtak is fogyasztanak. Tudvalevő dolog, hogy a halottal mi mindent el szoktak temetni, élelmet, ruházatot, állatjait stb. A braziliai bororoknál a családot nagy veszteség éri, ha egy tagja meghal. Mert mindazt, a mit a halott használt, elégetik, a folyóba dobják vagy a csontkosárba csomagolják, hogy a halottnak ne legyen kedve visszatérni. Aztán a gunyhót egészen kiüritik.²⁾ A Yorubanok között az anya egy ideig elhalt gyermeke fából készült szobrát hordja, s ha eszik, ételének egy részét annak ajkára teszi. A samojédok is etetik a halottak fából készült képmásait.³⁾ Ezek s más ilyen példák, a halottak és szellemek fogyasztásai jelzik az emberi társadalom különös fogyasztási tünetményeit. Ilyenféle sajátságos fogyasztási jelenségekkel az állatoknál nem találkozunk. Ezeknél, úgy látszik, minden termelvény vagy a jelen-

¹⁾ L. Durkheim valláselméletéről irt cikkemet. Huszadik Század 1912. november.

²⁾ Bücher: Die Entstehung der Volkswirtschaft. 6. kiadás 24 l.

³⁾ Spencer: Principles of sociology 306—7 l.

legi, vagy a jövő nemzedék fogyasztási céljait szolgálja. Csupán az emberi társadalomnak van egy különös morális realitása, melynek fenn-tartása szintén termelvényeket igényel, szintén fogyaszt.

De az emberi társadalmi lét sajátos munkafeladatokkal is jár. Mondottuk, hogy az emberi társadalmi kapcsolat külső kapcsolat, nincs az egyéni szervezethez kötve; ezért az egyének együttmaradása, a kapcsolat fenntartása, a hagyományok továbbadása, más szóval, a társadalmi lét feltételei is külön cselekvéseket, külön munkát fognak követelni. A köz-igazgatási, vallási, nevelői funkciók végzése is munka, mely mégis nem termelés, nem gazdasági tevékenység. E munkát nevezzük el *társadalmi munkának*. Ezt végezve lehetővé tesszük az emberek összeműködését, létrehozuk annak feltételeit. A társadalomban élő emberek munkássága kétféle lehetőség között oszlik meg: vagy a csoport sajátos életét intézi, a társadalomban okoz változásokat, vagy a természetet, a környezetet alakítja, abban hoz létre változást, termel. Minden emberi munka vagy társadalmi, vagy gazdasági feladatot teljesít.

A munkamegosztás problémája ezek alapján az emberi társadalmakban még komplikálódik; az állati társadalmakban nincs társadalmi munka, differenciálódásuk, általán szólva, csupán a termelésnek és fajfentartásnak differenciálódása. Az emberi társadalmakban azonban a munkamegosztás a társadalmi és gazdasági funkciók elválása révén is sokkal szövevényesebbé válik. Sőt, úgy látszik, először épen eme foglalkozások differenciáltattak:¹⁾ az első hivatás, a melyet a kezdetleges csoportok körében megkülönböztethetünk, a varázslóé, a mágikusé, a vallásos erők igazgatójé; a férfiak és nők elkülönülése is főképen a társadalmi és gazdasági munka elválásán alapszik: a férfi az emberi közösségben már igen korán a társadalmi funkciókra fordítja fő érdeklődését s a nőnek hagyja a gazdaságról való gondoskodást.²⁾ Az egyszer megindult differenciálódás azután mind tovább halad, a munkamegosztás az emberi társadalmakban mind tökéletesebb lesz. Előnyeit fejtegetni fölöslegesnek tartjuk, Smith óta annyira közhelyekké váltak. Az emberi gazdaság s ennek alapján az emberi művelődés fejlődésének két fő oka van: egyik a múlt munkájának mind intenzívebb felhasználása a tőke révén, a másik a jelen munkájának mind intenzívebb felhasználása a munkamegosztás révén. Mindkét irányban a fejlődés végtelen lehetőségei állanak előttünk.

Nagy Dénes.

¹⁾ E. Hahn: *Die Entstehung der wirtschaftlichen Arbeit*. 27. l. Bücher: Arbeit und Rhythmus. 3. kiadás. 416. l. et.

²⁾ Hahn: i. m. 79. l.

Közlemények és ismertetések.

Amerika nagy vagyonai.

Gustavus Myers: *Geschichte der grossen amerikanischen Vermögen*. Deutsche Übersetzung von Max Schippel. 1916. — S. Fischer. Berlin. (I. és II. XL + 800.)

Akár gazdasági, akár pszichológiai szempontból korunk legérdekebb alakulásai közé tartoznak a tengerentúli nagy vagyonok, amelyek a capitalistikus gazdasági rendszernek legmagasabb rendű tömörüléseit alkotják. Tudományos szempontból azonban ezeknek a nagy vagyonoknak története mindezideig nem volt feldolgozva. A multimilliomosok inkább a nagy tömeg fantáziáját foglalkoztatták, semmint a kutató tudóst. Ezrekre és százezrekre rug az újságcikkek száma, a melyek különböző alkalmakkor róluk megjelentek s a melyek a legapróbb részletekig menőkig feltálaták a külsőségeket, különzségeket, de hiányzott egy olyan szakszerű munka, a mely a tőkeconcentrációnak ezeket a hátványozott formáit történelmi adatok alapján oknyomozó rendszerrel és gazdasági szemmel ismertette volna.

Ezt a hiányt pótolja Gustavus Myersnek német fordításban most közvetlenül az amerikai eredeti után megjelent munkája. A szerző, a ki tiz esztendő előtt a Tammany Hall történetéről és az amerikai politikai corruptióról írott könyvével tette ismertté nevét, socialista és ezen a munkáján is a socialista felfogás vonul végig. Noha így a nem csupán tudományos, hanem egyúttal agitationalis célokat is szolgáló pártember a terjedelmes két kötetben sehol sem tagadja meg magát s tárgyalási modora az amerikai újságok *head line*-jaira emlékeztető alcímeinek sokaságával és nekünk tudományos munkában szokatlan kifejezéseivel idegenszerűen hat, anyagának gazdagsága és beállítása egészen új és a valóságnak megfelelőbb világításban ismerteti az amerikai nagy vagyonoikat, mint az idáig történt. Viszont épen ez a sajátságos előadási modor és az a felfogás, hogy a nagy vagyon eredete semmiesetre sem lehet becsületes, teszi azt, hogy Myers könyve, a mely szélesen terjeszkedik ki a politikai és társadalmi corruptióra, az amerikai capitalismus erkölcsi és üzleti világnézetére, egyúttal culturképét is nyújtja az új világ társa-

dalmának. Gyakran az európai méretekhez képest szinte hitetlenül ható példák igazolják nála, hogy az új világ társadalmában, ahol az állami kényszer minimuma mellett sokkal nagyobb adag immoralismus vegyült az egyesek gazdasági egoismusába, mint nálunk, a tisztán gazdasági tényezőkön kívül, ez az immoralismus az egyéni vagyonok képződésének legfontosabb emeltyűje. És bár a népgyűlések izgató hangú szónoklatai, a munkásgyűlések határozatai, az újságok cikkei ennek a rendszernek egyik vagy másik jelensége ellen szüntelenül tiltakoznak, alapjában véve az amerikai társadalom, a melynek majd minden tagja maga számára ugyanazokat az érvényesülési lehetőségeket látja fennforogni, szentesíti azt a rendszert és mindent, tekintet nélkül az eszközökre, az elért és számokban kifejezhető eredmény után ítél meg.

Az első nagy amerikai vagyonok még a gyarmatvilág patriarchalis állapotából emelkednek ki. Eredetük három forrásra vezethető vissza. Az első csoportba tartoznak a nagyjában és egészében *feudális jellegű földbirtokok*, a melyek királyi adományleveleken alapulnak és a távolsági viszonyok teljes félreismerése mellett gyakran a tengertől a tengerig terjednek. Ezek jelentőségüket legtovább a déli államok ültetvényes vidékein tartották meg, de a múlt század közepétől kezdve eltörpültek az egyéb eredetű nagy vagyonok mellett. Második csoportot alkotják a *kereskedők*, a kik a gyarmat és anyaország termékeinek kicserélésén kívül, melynél fantasztikus árakat érnek el, rendszerint pénzüzlettel is foglalkoznak, míg a harmadik csoportot a *hajótulajdonosok* alkotják, a kiknek mestersége a sok háború időszakában gyakran teljesen összeolvad a kalózkodással. Hozzájuk közel állanak a hajóépítők, a kik rendszeren a mesterségüktől visszavonult hajótulajdonosok sorából kerülnek ki. Mindezek a vagyonok azonban csak a primitív gyarmati viszonyok mellett jelentősek, távol állanak a millióktól és százezrekben is felbecsülhetők s az igazán nagy vagyonok szempontjából csak annyiban van jelentőségük, hogy kezdeteit jelzik a capitalistikus fejlődésnek s alapul szolgáltak némelyik nagy vagyon megalakulásához.

Az első igazán nagy vagyon az Astor-családé, a mely már ötödik generációját éli s egy már bizonyos aristocratikus máz vonja be. Kezdeté még a XVIII. század végére nyúlik vissza, mikor Astor János Jakab szörmekereskedéssel jelentős gazdagságra tett szert. Szerencsés üzletek, kereskedelmi vállalkozások, banküzletekben való részvétel gazdagságát gyorsan gyarapították, fejlődésének igazi lendületét azonban egy külső körülmény, New-York lakosságának a múlt század harminczas éveitől kezdődő hirtelen emelkedése adta meg. Az első Astor, a kinek terjedelmes földbirtoka volt Manhattanon, 1848-ban már húsz millió dollárt hagyott hátra és a család többi tagjai, a kik ettől fogva állandóan telek-

speculatióban dolgoztak s ma is New-York első telek- és háztulajdonosai, ezt a vagyont szédületes arányokra növelték. A városi földbirtok másoknál is a legnagyobb vagyonok egyik forrása. Ilyen eredetű a nagy áruházairól ismert Marshall Field és a Leiter-családok vagyona Chicagóban, a Longworthoké Cincinnatiban és részben a Vanderbilteké is. E vagyonok történetének legérdekesebb fejezete az, hogy a már meglevő vagyonok eleven erejüknél fogva miként növekszenek és a növekedést miként gyorsítják meg a telekadományozásokban, adóügyi igaztalanságokban jelentkező corruptio és a lakók lelkiismeretlen kizsákmányolása.

A legtöbb és legnagyobb vagyon forrása a vasut. A vasuti vagyonok a múlt század negyvenes éveiben kis viczinálisokkal, kicsiny állami hozzájárulásokkal és földadományozásokkal kezdődtek. A polgárháború után azonban Amerikát valóságos vasutépítési láz fogta el. A legképtelenebb, minden tőke nélküli alapítások egymást követték és az egyes államok, a városok s a szövetségi kormány valósággal tobzódtak a pénzbeli támogatások engedélyezésében és a földadományozásokban. Voltak vállalkozók, a kik úgyszólván közpénzen építették meg a vasutakat, a melyek nekik biztosítottak óriási jövedelmeket. A vasutak föl tarták a földrész belsejét, állítólag az új telepesek számára, tényleg azonban ők kerestek rajta rengeteg összeget, mikor az ingyen kapott földeket méregdrágán adták el, vagy adták bérbe amazoknak. Óriási őserdők, gazdag bányák jutottak teljesen ingyen a vasutak birtokába, a melyek így új gazdagságoknak lettek a forrásai. A concessiók, engedélyek adományozása, az egymást követő gründolások, gyakran a legszédületesebb vesztegetésekkel párosítva, a melyekről a kiküldött vizsgáló bizottságok jegyzőkönyvei tesznek tanuságot, valósággal orgiáikat ülték. Esetről-esetre hozták ugyan törvények e visszaélések ellen, törvény mondta ki például, hogy meghatározott nagyságú területnél többet egy társulatnak engedélyezni nem szabad; egy másik törvény pedig úgy intézkedett, hogy területadományozások csak a saktábaszerűen besztott sectiók szerint történhetnek, hogy így az összefüggő nagy latifundiumok képződése megakadályoztassék. Az ilyen korlátozásokon azonban a vasutmágnások vagy új törvények segítségével vagy a meglevő törvények egyenes áthágásával egyszerűen túltették magukat. A földcseretörvény ismét megengedte az adományozott, gyakran egész államokra kiterjedő területek egyesítését, a sivatag és mocsártörvény megengedte tejszék szerinti nagyságú vesztegetéssel sivatagnak vagy mocsárnak minősített területek adományozását, legrosszabb esetben pedig a felméréseket maguk végző vasuttársaságok horribilis mértékben tévedtek a maguk javára s az így szerzett földeket egyszerűen elbirtokolták.

Egy másik nagy jövedelmük volt a nagy vasuttársaságoknak az

építő társaságok alapítása. Ha megkapták a concessiót, a sokféle támogatást és megalakították a vasuti részvénytársaságot, külön társaságokat szerveztek vagy maguk vagy szerveztettek strohmannjaikkal az építésre s hihetetlen áron szerződtek le önmagukkal a részvényesek rovására. Azután jöttek a vasút-consolidatiók, az egyes társaságok egyesítése nagy systemekben, a részvények *felhigitása*, a részvényekkel való féktelen tőzsdéi játék, a mely korlátlan nyereségeket biztosított a *captains* számára. Részleteibe belemenni mindannak, a mi a vasutak körül a szövetségi törvényhozásban, az egyes államok parlamentjeiben, a bíróságoknál és a tőzsdéken történt, teljes lehetetlenség. Elegendő annak megemlítése, hogy ebből a forrásból származik az első Vanderbilt, Gould, Sage, Blair, Garrett, Hopkins, Huntington, Stanford, Crocker, Hill és más sokszoros milliomosok vagyona.

A vasútépítések nagyjából való befejeződését a vagyonképzésnek két más formája követi, a feltárt területek és az adományozott földek kihasználása. Ide tartoznak: a nagy *földeladások* a földéhes farmerek számára, a *bányák, erdőségek és legelők értékesítése*. Ilyen eredetű az egyik legnagyobb multimilliomosnak, Rockefellernek a vagyona. Egy másik nagy vagyon, az Elkinseké, az arizonai, új-mexikói és californiai birtokviszonyok tökéletes bizonytalanságában találja eredetét. Ezeket Myers könyve csak érinti s részletes tárgyalásukat egy későbbi munkája számára tartia fenn.

E nagy töketömörülések mellett az *ipari és kereskedelmi tőke*, a mely hasonlóan szédületes perspectivákat nyújtani nem tudott, sokáig háttérbe szorult. A nagy ipari vagyonok aránylag későn, először a vasiparban kezdtek kialakulni, a hol a pálmát a vas- és aczéltörzsttel Carnegie ragadta magához. Ettől fogva az ipari concernek és trösztök alakulása rohamléptekkel megy előre. A kisember itt is, mint a gazdasági élet többi terein, eltűnik, hogy az óriásoknak adjon helyet. Tetőpontja az amerikai capitalismus fejlődésének a nagy *bankconcentratio* egyesek kezében, a mely végeredményben mindent felszív és az összes vagyonformákra kiterjeszti csápjait. Legtökéletesebb prototipusa pedig ennek a rendszernek Morgan, a mindenütt jelenlevő, a kinek a hatalma akkora, hogy a nagy válság idején, a mellyel szemben kormány, szervezetek és vállalatok egyaránt tehetetlenek, mint a *nemzet megmentője* jelentkezik. Úgy a Carnegie vagyona, mint az övé, a polgárháború idejére nyulik vissza. Meyrs szerint az első, mint a Pennsylvanai vasút igazgatója a katonaszállításoknál busásan megszarolta az Uniót, a máik pedig tizszeres áron adta el a katonai raktárakban használhatatlan gyanánt megvett fegyvereket a hadseregnek.

A kép, a melyet Myers ezekről a nagy vagyonfelhalmozókról meg-

rajzol, nagyon sötét és ezt a sötét képet egyetlen fénysáv sem enyhíti. Még ott is, a hol sok milliós adományokról beszél, szükségesnek látja mindig hozzátenni, hogy ezalatt vállalataik munkásai ilyen meg ilyen bérek mellett, ilyen meg ilyen lakásokban sinylődnek. Ott pedig kétség-telenül igazságtalan egyoldalúságba megy bele, a hol tőlük minden személyi értéket megtagad és kétségbe vonja, hogy volna bennük valamelyes, az átlagosan felülemelkedő gazdasági érzék vagy organisáló képesség. Pedig ha vagyonuk eredete problema, úgy problémák ők is, a kiknél a millióknak egymásra halmozását és a milliók után hajszát nemcsak gazdasági, de pszichológiai momentumokkal is meg kellene magyarázni.

Ez egyoldalúsága mellett is a szerző teljesen tisztában van vele, hogy a végbement és betetőződése felé közeledő concentratio, a rendszer diadala a rendszertelenség és az organisált termelése a verseny felett, haladást jelent. Felfogását, a mely szinte plastikus képét adja az egész amerikai gazdasági fejlődésnek, legjobban saját szavaival jellemezhetjük: „A középosztály, t. i. a kis üzletemberek és gyárosok, makacsul ragaszkodott az átöröklött üzleti elvekhez. Az iparról alkotott fogalma az 1825. évi elveken alapult. Nem akarta belátni, hogy az ipar centralisatiója elkerülhetetlen és haladást jelent. Ez a középosztály vesztegetett, csalt és kizsákmányolta a munkásokat. Évtizedeken át rákényszerítette a közvéleményre azt a nézetet, hogy a verseny az üzlet lelke. A középosztály hozta létre a trösztellenes törvényeket és többi intézkedéseket, melyek a nagy tömörülések ellen irányultak.“ „Miután a középosztály egy ideig bizonyos törvények meghozatalával, a melyektől a trösztök megsemmisülését várta, diadalmaskodott, reménytelen vereséget szenvedett és könnyörtelenül félretolták. Sokkal nagyobb segédeszközök és pénzforrásaik birtokában a mágnások meg tudták akadályozni a törvények végrehajtását és maguknak vagy eszközeiknek biztosították a legfőbb hatalmat. A középosztály ma már csak emlék. Ezen Roosevelt lármás törekvései sem tudtak a legkevesebbet változtatni.“ „Ebben a forradalmi munkában, a trösztök szervezésében J. Pierpont Morgan volt a vezetők egyike. A mennyire feladata ennek a munkának leírni azt, hogy miként szerezte a vagyonát, annyira rá kell mutatni arra az érdemre is, a melyet ő és a hozzá hasonlók a haladás körül szereztek. Ha csak a haladás mozzanatait vesszük tekintetbe, lényegtelen, hogy azok milyen indító okokból történtek; a mi történt, az az egyedül számottevő a történelemben.“ „Erős, kegyetlen emberek, vakmerők a cselszövéseikben és cselszövők a vakmerőségükben, voltak szükségesek a régi öngyilkos, önkényes és individuális versenyrendszernek a kivégzéséhez. A nehézkes, fősvény, kicsinyesen gondolkodó társadalom, a középosztály, eltelve

gyomrának jólététől és szűkös, conventionális szabályaitól, újába állott a haladásnak. Nem akart mozdulni, külön törvények sánczai mögé rejtőzött; visszafelé akart haladni. Ilyen viszonyok mellett Morgan és társai arra való emberek voltak feladatuk elvégzésénél: erős, parancsoló, önkényes emberek, a kik nem ismertek lelkifurdalást eszközeik megválasztásánál, eléggé megvetették a törvényt, ha az útjokban állott és elég hatalmasak voltak ahhoz, hogy daczoljanak is vele. Tapasztalt rombolók voltak. De alkotók is voltak egyuttal. Romboltak, hogy újra építsenek. Egy rozoga, elavult ipari rendszer helyébe sokkal systematikusabb rendet állítottak, a jövő szebb systemáinak előfutárát. A haladás gyakran különös eszközökkel dolgozik.“

Myers munkája végezetül az ellentét kedvéért összefoglalóan ismerteti az amerikai munkásság és proletariátus helyzetét, a mely megfelelően hatékony állami beavatkozás hiányában, a magas bérek mellett is sokkal kedvezőtlenebb, mint az európai munkásságé. Éppen a nagy vagyonok képződése és a mindinkább személytelenné váló concentratio azonban bevezetése szerinte a „nagy összefoglalásnak“, a melyben az összeség veszi át az egész „üzemet“ és a mesterséges osztályképződéseket szenvedéseikkel, igazságtalanságaikkal és elnyomásaikkal együtt örökre megszünteti.

(ts.)

Francziország külkereskedelme.

A francia vámigazgatásnak Franciaország külkereskedelmére vonatkozó statistikája 1916 augusztusát illetőleg 1.087·73 millió franknyi bevitt mutatót mutat, míg a kivitel ugyanebben a hónapban 249·96 millió értéket. Az augusztus hónap bevétele a legnagyobb volt, a mely valaha Franciaországban előfordult. 1915-ben az augusztus havi bevétel 778·94 millió frankot tett ki, azaz e hónap importja az előző év megfelelő hónapjáéval 306·79 millió frankkal, vagyis 39·4⁰/₀-kal multa felül. Összevetve az első háborús év 1914. megfelelő hónapjával, az import emelkedése nem kevesebb, mint 810·88 millió frank, vagyis 295⁰/₀. A kivitel ezen hónapban összevetve az előző év megfelelő havával 8·96 millió frankkal, azaz 3⁰/₀-kal csökkent. Az első háborús augusztussal, az 1914-ikével való összevetés 6·99 millió franknyi, azaz 3⁰/₀-os emelkedést ad. Az 1916. évi augusztusi be- és kiviteli számok összevetése 835·76 millió frankos importtöbbletet mutat. Az 1915. évi augusztus 520 millió frankos, az 1914. évi pedig csak 31·8 millió frankos importtöbbletet mutat. Azóta tehát az eltolódás 803·96 millió frankot tesz ki.

A következő táblázat mutatja Franciaország havonként összeállított be- és kivitelét 1914. augusztus eleje óta:

	1914.		1915.		1916.	
	bevitel	kivitel	bevitel	kivitel	bevitel	kivitel
Január	1.512·01	991·77	333·46	153·29	610·99	200·99
Február			519·90	234·09	697·98	296·37
Márczius	780·03	628·31	636·02	264·57	739·51	298·18
Április	730·57	289·80	691·62	259·13	783·28	311·40
Május	681·12	520·32	604·74	247·94	854·99	284·96
Junius	706·31	545·30	789·86	256·71	772·30	325·75
Julius	574·11	475·35	724·20	247·80	953·22	276·20
Augusztus	274·85	243·05	778·94	2 8·92	1.085·73	249·96
Szeptember	256·08	155·29	729·58	258·60	—	—
Október	239·52	183·40	741·99	262·23	—	—
November	266·78	170·13	618·08	285·46	—	—
Deczember	406·86	265·64	873·12	290·81	—	—
Összesesen	6.402·17	4.868·83	8.074·49	3.022·30		

A beviteli többlet úgyszólván állandóan emelkedik. 1916. januárban 410 millió frank volt, februárban 402·62 millióra csökkent, majd ugrás-szerűen emelkedik márcziusban 441·33 millióra, áprilisban 417·88 millió frankra és májusban 570·03 millió frankra. Juniusban ismét visszaesést látunk 446·53 millió frankra, mire júliusban az importtöbblet 677·05-re és augusztusban 836 millió frankra rug.

Ezen tételek összeállításának megbízhatóságát és őszinteségének mérvét tudni nem lehet.

Bulgária bőripara.

A cserző- és timáripár Bulgária hagyományos foglalkozásai közé tartozik. Az ország gazdag állattenyésztése szolgált ösztönzésül ezekhez az iparágakhoz, a melyeknek importja a török uralom idején Magyarország egy részére is kiterjedt. Az éghajlati viszonyok is kedveztek ezeknek az iparágaknak. A bőripar középpontja Grabovo. A háború előtti utolsó ipari számlálás alkalmával összesen 24 gyári bőripari üzem volt Bulgáriában. A bőrgyárak rendszeren modernizált régi timárüzemek. Az első üzem Grabovóban 1858-ban keletkezett, 1894-ig közönséges timárüzem volt, a mikor is gyáripari teleppé alakult át. 1894-ben három üzem létezett 215.000 leva tőkével, 1911-ben huszonnégy gyár 2,755.000 leva tőkével, 421 munkással és 627 lóerővel. Az évi termelés értéke 5,425.800 leva volt. E számok szép fellendülést mutatnak. Az utolsó hét évben a bőrproductio négy és félszeresével emelkedett. A kis kéziüzem mechanikussá való átalakulása is figyelemreméltó. Még 1904-ben az akkori 13 üzemből csak 93 lóerő volt elhelyezve, 1911-ben már 627 lóerő, a mi hét év alatt 574·20%-os emelkedést jelent, a melylyel szemben az üzemi

tőke ez idő alatt csak 267·2⁰/₀-al szaporodott. Tizenhárom üzem 50.000 leváig terjedő üzemi tőkét mutat fel, három 50 – 100.000: négy 100 – 200.000 leváig terjedőt és csak kettőnek tőkéje több mint 200.000 leva. Külföldi értelemben vett nagyüzemről Bulgáriában nincs szó. Az üzemi tőke ugyyszólván kizárólag belföldi. Az üzemtőke 44⁰/₀-a gépekbe van fektetve.

A termelés képe a következő:

Talp- és kéregbőr	1,751.910	leva,
Bagaria- és borjubőr	1,162.169	„
Festett báránybőr	183.539	„
Szattyán-, marokkénbőr és blankbőr .	423.976	„
Chevreaux és más bőrok	1,007 095	„
Összesen	4,538.689	leva.

A nyersanyag javarészből külföldről jön, a honnan vámmentesen viszik be. Nevezetesen: bőrok 1,470.000 leva, irhák 116.000 leva, kivonatok 379.000 leva, más anyagok 117.000 leva értékben. Bulgár forrás szerint a bőripari átlagos termelési haszon 43⁰/₀. A honi bőripari termelés a bulgáriai belföldi szükségletnek csak egész kis töredékét fedezi.

A finomabb bőrárúk nagyrészből importáltak. Ezzel szemben Bulgária cserzett bőrt exportál. 1911-ben 99.299 kilogramm cserzett bőrt 293.449 leva értékben exportáltak. Bevittek Bulgáriában ugyanez évben 14.402 kg czipőt 215.829 leva és 4.837 kg. finom bőrárút 91.805 leva értékben.

A nemzetközi heringpiacz.

Amint az osztrák kereskedelmi múzeumnak Christianiából jelentik, az 1916. évi októberi heringfogás rossz eredménnyel járt. Miután a minőség sem volt megfelelő és kiviteli kilátások sem voltak jók, a heringszózó érdekeltek sem mutattak nagy érdeklődést a halászat iránt. Inkább bíztak a nagy északi parti halászat sikerében, a mi régebben szeptemberben kezdődött és karácsonykor végződött; de ujabban az idény egy-két hónappal eltolódott. A kattegatban a svédnek eredménye jobb volt. Az angol halászatot betiltották. Csak a hollandoknak voltak nagy eredményeik, teljes erővel dolgoztak és többet sóztak be, mint az összes többi halászó országok.

Az európai piacokra került feldolgozott árúra vonatkozólag a következő táblázat ad felvilágosítást:

	1914	1915	1916
		t o n n a	
Hollandi árú	225.263	328.178	409.966
Skót „	997.339	48.164	343.434
Islandi „	273.284	372.151	371.604
Kövér hering . . .	125.693	186.811	170.329
Norvég hering . . .	2.361	1.572	1.891
Összesen . . .	1,623.941	946.876	1,297.224

Az 1913. évben az akkori német halászatot is beleszámítva, az eredmény 2·38 millió tonna volt.

A sóshering forgalom nagy nehézségekkel jár. Az angolok, amennyire csak lehet, igyekeznek megakadályozni, hogy a hollandusok németországba exportáljanak, a németek pedig az angliai orosz kivitelre törek-szenek meghiusítani. Közben úgy a heringfogást, mint a heringkereskedelmet az amerikaiak használják ki. New-Foundland partjain nagy a fogás és a sózás. Onnan az árú Newyorkon át kerül piacra. Másfelől skót és hollandi árút közvetlenül importálnak Európából. Az árak általában a legmagasabbak.

Az orosz pamutipar.

Amint a Handelsmuseum a Deutsche Warschauer Zeitung nyomán közli, Oroszország gyapottermése 1915—6-i idényben elérte az eddigelő távolról sem remélt recordot, a mennyiben a rendes 14—16 millió puddal szemben 20—22 millió pudra rugott. A turkestani mezőgazdasági igazgatási hatósági jelentése szerint 1915/6-ban az egyes területeken következőleg alakult: Ferghana 9,518.001, Sirdarja 1,852.587 Samarkand 1,345.990, Transkaspia 1,318 313, Chiva 1,372.232, Bukhara 2,963.453, összesen 18,370.576 pud. Ha a kaukazusi gyapottermést 2 millió puddal hozzászámítjuk, az összes termés 20^{1/2} millió pud lesz. Egy ankét megállapítása szerint, a melyet az orosz gyapotgyárakat nyersanyaggal ellátó bizottság eszközölt, Oroszország összes gyapotgyárainak minden nyersgyapotszükséglete megközelítőleg 23^{1/2} millió pudra tehető, a miből az európai oroszországi gyárakra (mintegy 7·9 millió orsó) 23 millió pud esik. Ha figyelembe vesszük, hogy a hadseregszükségletek emelkedése folytán az 1915/6-i idény alatt az orosz gyárak nyersgyapotszükséglete lényegesen emelkedett elmondható, hogy a jelen évi szükséglet 25—26 millió pud. Eszerint a belföldi szükségletnek megközelítőleg 80^{0.0}-át fedi a honi termelés, míg máskor rendszeren a szükséglet felét külföldről nevezetesen Amerikából fedezték. Jelenleg a gyáraknak igen jelentékeny gyapotkészleteik vannak. 1916. szeptember 1-én a gyári raktárakban mintegy nyolcz millió pud készlet volt (orosz és külföldi). Szakértői

vélemények szerint az orosz gyárak 3—4 havi készletekkel rendelkeznek normális üzemviszonyok mellett. A fentemlített bizottság által nyolczvanhat gyárból bekért információk szerint, a rendelkezésükre álló 7,537.935 orsón az elmúlt év első nyolcz havában 12,040.211 pud fonal készült. A havi termelés tehát kerek 1·3 millió pud. Ha feltételezzük, hogy a fonátermelés az ezutáni hónapokban megközelítőleg annyi lesz, mint az előzőkben, akkor a megkérdezett 86 gyár gyártás tömege 18,050.000 pud lenne. Ha e számot összevetjük az e gyárakban 1913. és 1914-ben előállított fonalmennyiséggel, a következő képet nyerjük: 1913: 16,964.000 1914: 16,606.000, 1916: 18,060.000 pud. Eszerint a fonalelőállítás e gyárakban 1916-ban 1913 és 1914-hez képest lényegesen emelkedett, a mi a fonalszámok leszállításának az eredménye. Hogy Oroszország összes gyári teljesítőképességéről fogalmat alkothassunk, a következőket kell szem előtt tartani: Oroszország összes orsóinak száma 8,122.000: a bizottság kérdezősködésére 7,537.935 orsóról érkezett be közlés, azaz 92·81%-ról, a melyek évi 18,060.000 pudot állítottak elő évenként. Következésképen Oroszország üzemben levő pamutgyárainak teljesítménye megközelítőleg 19—19½ millió pud gyapotfonálra tehető. A Visztula vidék termelését, a melyet a német sereg tart megszállva, megközelítőleg 2·5 millió pudra teszik.

Magyar Közgazdasági Társaság.

Közgyűlés.

A Magyar Közgazdasági Társaság 1917. évi február hó 8.-án csütörtökön délután 6 órakor helyiségében (V., Mária-Valéria-utca 11. sz. Magyar Folyam- és Tengerhajózási palota I. em.) tartja meg rendes közgyűlését.

NAPIREND:

1. Elnöki megnyitó.
2. Az igazgató-választmány 1916. évi jelentése.
3. A számvizsgáló-bizottság jelentése az 1916. évi zárszámadásokról.
4. Az 1917. évi költségvetés megállapítása.
5. I. Az 1917. évre az elnök, II. egy igazgató-választmányi tag, III. öt számvizsgáló-bizottsági tag megválasztása.
6. Indítványok. (Az alapszabályok 9. §-a értelmében a közgyűlés elé viendő indítványok legkésőbb három nappal a közgyűlés előtt az elnökséghez benyújtandók.)

Felolvasóülés.

A Magyar Közgazdasági Társaság folyó évi február hó 8.-án délután, a közgyűlés után, felolvasó-ülést tart, melynek tárgya: Méhely Kálmán igazgató *Az ipari szövetkezetek szerepe az ipar fejlesztésében* című előadása.

Az érték- és árjelenségek törvényeinek vizsgálata.

A háború eleddig elképzelhetetlen értékeltolódásai ráirányították ismét a figyelmet az érték- és árelméletek kérdésére. Valóban árforradalom mindent megrázó hatását érezhetjük, melynek jelenségei kigúnyolják a közgazdaságtan számos tételét. A háború, mely annyi új feladatot ró reánk, szükségessé teszi, hogy az árforradalom jelenségeit vizsgáljuk; vizsgáljuk, hogy megértsük, és megértjük, hogy e mindenkép rendkívüli árforradalom káros hatásait elhárítani képesek legyünk. Ha ismerjük a kór-okaot, tudjuk azt eltávolítani a beteg testből.

Az érték- és árjelenségek sokait vitatott törvényeinek ismerete e feladat megoldásában nem nyújt segítségét. Új, szokatlan módszerekre vállalkoztunk a háború folyamán, az államhatalom nem sejtett kiterjesztésére, a nélkül azonban, hogy eljutottunk volna a lényegig, hogy el tudtuk volna érni a jelenség gyökerét. Egyesek azt mondják, hogy amaz érték- és ártörvények azért nem szolgálnak a háborús rendezés segítő eszközeiül, mert csupán a közgazdasági élet normális jelenségeinek kifejtésére valók és csődöt mondanak ily nagy arányú abnormis jelenségnél, minő a mostani háború. Nézeitünk szerint ez a felfogás gyökeres tévedésben van. Ily súlyos problémával kapcsolatban ugyan itt csak röviden, ki fogjuk azonban fejteni, hogy az érték- és árjelenségek törvényei nem érik utól a *normális* jelenségeket sem. Nem fogják, hozzátehetjük, utolérni a jövőben sem és semmiféle bővitéssel s kiegészítéssel mindaddig, míg gyökeres módszeres irányuk egy lényeges pontban meg nem változik.

Az alábbiakban röviden vázoljuk a vizsgálandó kérdés egész területét, azonban a rövidség nem fog arra kényszeríteni, hogy tartózkodjunk az elvi kérdések fölvetésétől és bizonyos megoldásoktól, a melyek lényeges módszertani lépcsői azoknak a kutatásoknak, melyek ez alapon meg fognak indíttatni. Bizonyos nehézségünk mostani vizsgálódásunk-

ban az, hogy le kell szállnunk a közgazdaságtan tanításának oly fogalmaihoz, melyek mindenkép elemiek, végtelenül egyszerűk és a gyakorlati közgazdász azok kritikai fejtegetését minden valószínűség szerint kénytelen bizonyos unalommal fogadni. Habár ez a helyzet fennáll, kénytelenek vagyunk magunkat kitenni az unalmasság vádjának, mert az elemi régiók revisiója az érték- és árjelenségeknél, mint reá mutatunk, szükség, miután ebből eredtek azok a félreértések, avagy súlyos tévedések, melyek az elméleket később károsan impregnálták.

A naturalismus befolyása a közgazdasági felfogásra.

I. Az újabb kutatás egyik felötlő sajátossága az, hogy mielőtt tételeket állítanánk fel, igazolva helyességüket, egy, minden kutatást megelőző igazolással kell foglalkoznunk: előre kell bocsátanunk magának a követett módszernek igazolását. Innen van, hogy a modern kutatásban a régebbi tudomány termékeinél olyannyira ismeretlen methodikai színezet, módszertani vizsgálódás húzódik végig. Vannak, akik túltengőnek declarálják, másrésről azonban olyanok is vannak, a kik természetesen találják az újabb irodalom eme sajátosságát, miután: 1. a modern problémák, így az érték- és árjelenségek is a régebbiekkel szemben de facto lényegesen összetettebbek: gondoljuk el a mai termelésfolyamat, mennyivel bonyolultabb a régi oikos-gazdálkodás, avagy a XVIII. század manufacturájával szemben; 2. maga a közgazdasági analysis nem tud lépést tartani azonos arányban úgy a gyakorlati problémák megoldásával, mint az elméleti megvilágítás szükségével, s így jogosult a módszertani óvatosság, a mely nem egyéb, mint fokozott éberség, tudatosság a kutatásban.

Önmagunk lépésről-lépésre való ellenőrzése különösen indokolt az árjelenségeknél, mert itt nem csupán külső jelenségeket vizsgálunk, a melyek mindenki előtt — láthatóan — folynak le, hanem oly jelenségekről, a melyek *bennünk* történnek, mert az érték- és árakban mindig az ember viszonya van kifejezve a körülötte levő világhoz.

Bár a kritikai vizsgálódás egész özöne indult meg, hogy e viszony kérdését megoldja, nem mondhatjuk mégsem, hogy világos distinctiókhoz jutottunk volna, a mely támaszát képezné további vizsgálatainknak. Ennek okát is kell adnunk. Röviden abban találjuk, hogy e viszony, „az ember és környezetének“ problémája, igaz, hogy jelentékeny közgazdasági, technikai, árúismereti stb. készültséget követel, másrésről azonban nem kevesebb pszichológiai ismeretet is. Az „ember“ problémája, a viszony egyik oldala volt éppen az, a mely a legújabb gazda-

sági irodalomig állandóan érezhető hiány volt. Ez újabb irodalom ismét követeli a megvilágítást, azonban a nélkül, hogy még megfelelő eredmény jelezné a megnövekedett érdeklődés pozitívitasát.

Az alábbiakban sok pszichológiai részlet fog előfordulni, a melyet kellő általánosságban tartottunk épp azért, hogy a közgazdaságtanba beillő, elemi részek legyenek; viszont hangsúlyozzuk, hogy „ad hoc“ vétettek fel, hogy az elvi kérdéseket megvilágítsák.

Mind az említett hiányok még a classicus gazdaságtanból erednek, a mely ma is alapja elméletünk alapvázának, frameworkjának. És, bárhogyan átépítették is a történeti avagy az ausztriai stb. iskola részéről, megmaradt a régi elméleti alapokon, észrevétlenül, kellő, mondhatnók, önfigyelem nélkül a XVIII. század naturalista bázisain.

Egy igen érdekes példán mutatjuk be e bázis mai szerepét, a termelés, illetve fogyasztás kérdésén, mert a „fogyasztás“ voltaképp oly fogalom, mely ép az „ember és környezete viszonyában“ az ember világából vétetett. Ép az a realis folyamat, melyet a közgazdaságtan fogyasztás néven különít el a közgazdasági jelenségek sorában, nemcsak, hogy mindig nehezen volt meghatározható, hanem a legújabb időkig meghatározhatatlannak is bizonyult. A legkülönbözőbb definitiók azt mutatják, hogy 1. a fogyasztás közelebbi viszonyt jelent egy actualis szükséglettel, melynek momentán kielégítésére hivatott; más szóval ez annyit jelent, hogy megszűnik egy „hiányérzet“. Ez azonban tisztán pszichológiai fogalom, s így a fogyasztás fogalma révén a közgazdaságtan kapcsolatba jő a pszichológiával, a nélkül azonban, hogy a két tudomány e kapcsolat jelentőségét érezné és a nélkül, hogy e kapcsolat üdvössé válnék egyik vagy másik, avagy mindkettőre nézve. 2. E „fogyasztás“-fogalom semmit sem mond arról, hogy mi történik a hiányérzet megszűntése után és hogy minő jelentősége van a hiányérzet megszűnésének. Világos, hogy a fogyasztás befejezésének pillanata (a midőn a hiányérzet eltűnik) sohasem állapítható meg.

A mai kialakult gazdasági életben azonkívül a fogyasztás — megállapítható — nincs hiányérzetek megszüntetésére irányozva, 1. mert hiányérzet rendszerint fel sem merül, 2. mert a hiányérzet mellékesen s esetlegesen fordul elő, azaz a fogyasztás jelenségeinek körében ritkán van szükség arra, hogy tekintettel legyünk hiányérzetek fölmerülésére avagy megszüntetésére.

Már az első pillanatra látható, hogy a fogyasztás szó egy tudatbeli¹⁾ aktusra vonatkozik, a szükségletkielégülés (a hiányérzet eltűnésé-

¹⁾ A modern pszichologia psychikai (lelki) jelenségek helyett bármikor alkalmazza „a tudatos“ szót miután ily jelenségek tudatban válnak észrevehetőkké, „tudatossá“. Amennyiben nem tudatosak, nem ismerhetők.

nek) folyamatára s nem külső, realis folyamat befejeződésére. Az a közgazdaságtan tehát, amely egyébként realis folyamatokat és intézményeket ír le, e pontban a psychologia területére lépett. A „fogyasztás“ az emberi világ, a gyakorlati élet, a köztudat kifejezése, „fogyasztók“ s ezt mint terminust a tudomány is átveszi, hogy mily joggal, aligha tettük vizsgálat tárgyává.

Mit jelent a realis, nem-psychikai folyamatok sorában a fogyasztás? Mi az, a mit a hiányérzet megszűnése után is követnem kell? A fogyasztott tárgy úgy a fogyasztásban, mint a termelésben egyszerű átalakulást jelent. A kohóba vagy kazánba dobott kőszén hőt termel, mely egy termelő processus mozgatója; a fogyasztott cukor vagy siker szintén energiákat hoz létre, mely a munkaerő folytonosságát biztosítja. A „fogyasztott“ bőrdarab, mely a cipőgyártás valamely phasisába lép, átalakul áruvá, a fogyasztott chemiai cikk „feldolgozódik“ valamiféle új anyaggá. Fogyasztás és termelés nem választhatók el egymástól. A termelés célja mindig a fogyasztás, *viszont* a fogyasztás célja ismét a termelés. Lehetetlen ma elképzelnünk, hogyan vehető fel a fogyasztás fogalma, úgy hogy az valamiféle eltűnést jelent gazdasági cél nélkül.

Előttünk van egy circulus vitiosus, azaz csak annak látszó valami, melyből csak azért vezet át az egyik a másikra, a másik az előbbire, mert kettőnek tételezzük fel. Nem szükséges különösebb okokkal támogatni, hogy a termelés úgy, mint a fogyasztás, csak „sub specie hominis“ különböző, mint realis folyamat azonban azonos.

Bizonyos nehézséget okoz a közgazdaságtanban ily megszokott fogalmak azonosítása. Voltak írók, a kik a kettő viszonyából eredő zavart úgy iparkodtak elkerülni, hogy erős érvekkel próbálták igazolni, miszerint a fogyasztás jelenségeinek vizsgálata nem is célja a közgazdaságtannak, csupán a termelésé. Kopernikusi megfordítások mindig nehezek, mert megszokott dolgokat kiküszöbölni általában nehéz. A fogyasztás biztosítása a gazdaság célja, mégis olyan célmeghatározás, mely teljesen nem kapcsolható ki. Vajjon a termelés arányosan biztosíthatja-e a fogyasztást, oly aránykérdés, melynek felvetése állandóan szükséges minden közgazdaságtanban, a mely nem lehet el valaminő emberi teleologia nélkül. Ha a két fogalom azonos, úgy csupán egy külső, realis átalakulásra vonatkozik. A mi átalakulás az eltűnés szempontjából, az fogyasztás; a mi átalakulás a kialakulás (termelés) szempontjából, az termelés. A realis folyamat egy „sub specie hominis“, egy emberi tudat, teleologikus szempontjából különböző, realisan nem.

Ez a felfogás azonban sajátos világitásba helyezi az érték- és ár-elmélet egy régi vitáját is, a mely a Dietzelek, Böhm-Bawerkek stb. vitáját fölöslegessé teszi. Látjuk, miért vezetett az ár-elmélet egy circulus

vitiosushoz, mely szerint hol a termelés (költség), hol a fogyasztás (haszon) volt „oka“ az árnak, „törvénye“ az áralakulásnak. Ez a circulus vitiosus éppen úgy csak látszólag az, mint a termelésé és fogyasztásé. Mind a kettő egyetlen azonos érem, különböző oldallal, melyet nem az elmélet, hanem a gyakorlati ember célgondolkozása declarált különbözőnek.

Van tehát bizonyos nehézség több iró, úgy Marshall¹⁾ azon követelésének teljesítésében, hogy a közgazdaságtan elégedjék meg a hétköznapi élet fogalomkészletével, sőt keresse a közismert fogalmakat (the familiar terms of every-day life). Azaz vetítsen mindent a hétköznapi próza síkjára. E követelmény igen helyes, mely azonban Marshallnál rosszul van megokolva: 1. ez eljárás célja a gyakorlati gazdaság *leírása* s nem *megfejtése*. Így, igen jó szolgálatot tesz a gyakorlati ember értékelésmódjának, hogy ne mondjuk, modorának megfigyelésére s leírására. Egyébként azonban 2. épp az elméletnek kell hangsúlyoznia, hogy e mindennapi fogalmakkal szemben fokozottan óvatossá kell lennünk, azaz módszereseknek.

II. Ámbár a modern közgazdaságtant a XIX. század gazdag fejlődése választja el azoktól a kezdetektől, melyek már a XVIII. század végén megalapozták a mai közgazdaságtan rendszeres felfogását, számos jelenség elméleti beállítása megmaradt ma is ugyanazon állapotban, átment a XIX. század sokszoros revisióján, kritikai érzéken, változatlanul. A különböző iskolák egymást kiegészítő szempontjai nem ütköztek bele, mint elvi kérdésbe, bár alapjai oly gyakran tűntek elő a kritikai megvilágítás kész zsákmányául. Ilyen, a szükséglet, érték, ár fogalma is.

A kik sokat foglalkoztak a XVIII. század, s a XIX. első felének iróival, s behatóan vizsgálták fogalmaikat, arra a tapasztalatra önkénytelenül rábukkantak, hogy a modern közgazdaság tartalmában ezek a fogalmak eltolódásokat, kibővítéseket mutatnak ugyan, de egészükben amaz antik felfogáson, a classicus iskola hagyományain nem messze emelkednek felül.

Ily fogalomnak találtuk ama „kereskedelem“ antik fogalmát, mely semmiképp sem illik bele abba a világképbe, mely a mai gazdasági élet-ről alakul.²⁾ Szorosan kapcsolatos ezzel a *szükségletnaturalismus* kérdése, melyből ki kell indulnunk újabb kérdésünk tárgyalásához vezető úton.

¹⁾ Principles, 1907. kiad. I. 51. l.

²⁾ Erről, *Kereskedelmi imperialismus a német világpolitikában* c. dolgozatunkat a Közgazd. Szemle 1916. máj. száma közölte.

A naturalismus fogalmának kifejtése nem tartozik a közgazdaságtan feladatai közé, azonban, mert itt oly kérdéstről van szó, melyet nem mellőzhetünk, röviden fel kell említenünk e fogalom lényeges tartalmát. A naturalismus alapvető tanítást jelent az emberi természet-ről. Mint ilyen, lényegében mindig a mindennapi ember közkeletű fogalmait jelenti önmagáról. Lehet azonban a fogalmak összessége naiv, mint a XVIII. században, lehet pedig a naturalismus egy reactio a felhalmozódó kriticismus ellen, melylyel szemben szükséges visszatérni a „természetes-hez“, mint a XIX. század tudatos naturalismusa, mely visszatérést hirdet a mesterkélttől a naivhoz, a természeteshez. A naturalismus pl. a termelés és fogyasztás említett dichotómiájához¹⁾ ragaszkodik, úgyszintén a szükséglet alább kifejtendő „természetes“ fogalmához.

A szükséglet e fogalma a „l'homme machine“ felfogásmódjából indul ki. A szükséglet naturalista valami, mechanikus, újraismétlődő és szükségszerűleg előálló. Változatlan ür, melyet bizonyos javakkal ki kell elégíteni. Az éhség, a szomjúság szükségletek, de egy bizonyos aesthetikai avagy egyéb élvezetvágy is hasonlókép az. Minden szükséglet parancsoló hatalommal, mint valaminő naturalista végzet, nehezedik a közgazdasági életre. Provokálja így a közgazdasági munkát, a termelést irányozza, a cél egy nirvana-szerű betöltendő valami. A közgazdaságban így, mint megjelöltük, „egy kivülről húzott szükségletvonalhoz van fűzve“. ²⁾

Mind e felfogás az ember naturalista nézete önmagáról. A közgazdasági írók közül számosan a legnagyobb erőfeszítést fejtették ki hogy gazdagabbá, teljesebbé tegyék a javak és emberi szükséglet viszonyát érintő tanításukat, azonban a nélkül, hogy keresztül tudtak volna törni e naturalista felfogáson és pedig főképp azáltal, hogy a szükségletnek pszichológiai fogalmára nézve megvilágító, újabb elvekhez jutni, képesek lettek volna. Sőt a problema köre is reducalódott. A javak és szükségletek viszonya kiszorította a pszichikai ember egy tágabb fogalmát egy, látni fogjuk, vértelen hypothesis-sal, a naturalista szükségletkiegészítéssel, holott a problema „az ember és milieujének“ tágasabb keretében folyik.

A szükségletet változatlanul recurráló ürrjelenségnek tekintették, a l'homme machine mechanikus hagyománya alapján. Ezzel szemben áll a *szükséglet egyirányú progressivitásának elve*, mely a változatlanul ismétlődést kizárja. Általánosabb a kérdés, mihelyt módszeresen felvetjük:

¹⁾ Ugyanez nyilvánul a »kereslet« és kínálatfogalomban, melyre már Cairnes világosan rámutatott *Vezérelvek* 11—30. l.

²⁾ Id. ért. *Közgazd. Szemle*, 1916.

1. A közgazdasági jelenségek gépszerűek, tisztán recurrálók-e. Ha igen, úgy ez esetben néhány egyszerű „törvénnyel“ meghatározható minden jelenség, a szükséglet, az érték s az ár. A felállított tételekben kifejezésre fog jutni ez általános álláspont; keresik az ártörvényeket, melyek szükségszerűek és functionalis jellegűek. A gazdasági élet mechanizmusában tehát egyetlen szerkezeti elemnek (minő az ár) keresik functionalis összefüggését az okozatilag szomszédos elemekkel.

Ez a felfogás, mint látható, maga is *petitio methodi-t* rejt magában. Igazolniok kell ez állásponton, hogy *a)* az érték, avagy ár önálló szerkezeti elem, *b)* hogy egyedül a szomszédos elemekkel, tényezőkkel (pl. termelés, a mely azonban bizonyos szempontból fogyasztás is, tehát kínálat is, kereslet is) kapcsolatos, és functionális összefüggése által magyarázható.

2. A közgazdasági jelenségek nem recurrálók, avagy csak részben recurrálók (hogyan, maga is problema). E szerint az érték- és árjelenségek egy-egy specialis „conjuncturából“, ensemble-ből volnának magyarázhatók. E szerint nem ártörvényről, hanem egyirányú árfejlődésről van szó. Az első a szükségletstabilitás kérdését, a másik a történeti milieu megvilágításának szükségét hozza magával.

Ezek után az elvi tételek¹⁾ után magával a naturalista-szükséglettel foglalkozzunk. Látni fogjuk, minő új kapcsolatba kerül az érték.

Miképp keletkezik a szükséglet s miképp szűnik meg? A XVIII. század felfogása ebben 1. psychologia nélkül fejlődik, 2. bizonyos materialista színezet hatja át. A szükséglet¹⁾ régebbi psychologiai kérdései csak a mai psychologia alapján oldhatók meg, melynek megállapodott elvei ma a következők: a psychikai jelenségek valamennyien qualitativ jellegűek és időben folynak le. Nem tekintve azt a metaphysikába eső kérdést, hogy minő összefüggés van a psycho- és physiologiai jelenségek között, ma egyhangú megállapítása a kialakult tanulmányoknak, hogy a psychikai jelenségek nem térbeliek, tehát semmiképp sem mérhetők, miként Jevons és mások feltételezték. Nem láthatók, nem tapinthatók vagy hallhatók stb., nincs nagyságuk s így nagyság szerint össze sem hasonlíthatók. Sajátságos, hogy épp azon iskola, mely legtöbbet foglalkozott a szükséglettel, járj ezen a téves nyomon, egyszerűen azért, mert éppen a nagyságviszonyok érdekelték; mert nagyságviszonyokat (érték, ár) épp más, elemi és psychologiai tényekből óhajtott megérteni.

Ama tételek téves alapon indultak meg; semminemű psychikai jelenség nem állítható párhuzamba semminő térbeliséggel, *az ember psychikai élete semmiféle módon nem quantificálható.*

¹⁾ Megjegyezzük, hogy psychologiai írók általában nem foglalkoznak e kérdéssel; a problema nagyobb részben socialpsychologiainak tekintetik.

A pszichikai jelenségek időbeliek és qualitativ természetűek. Ily kifejezések, minők a szükséglet „telitődik“, mint ür „telítettik“, csupán térbeli hasonlatok. „Nagyobb“ avagy kisebb élvezet szintén az anyagi világ kifejezéseit viszi át a pszichikai jelenségekre. Úgyszintén „az áldozat nagysága“ is félrevezető; mind e kifejezésekkel azonban naponta és veszély nélkül operálhatunk, ha állandóan annak vagyunk tudatában, hogy hasonlatokkal élünk.

A naturalista felfogás olyasfélékép fogta fel az összes szükségleteket, a testieket és a szellemieket, mint az elsőrendű *vitális szükségleteket*, melyeknek száma csekély: a physiologiai anyagcsere szükségletei (táplálék, ital, levegőminimum stb.). A modern szükségletek végtelenül differenciálódtak. Van egy jellemző tulajdonságuk: kvalitásuk szorosan ritkán határozható meg. Vegyük pl. annak az iparnak szükségleteit, melyek ma a culturállamoknak mintegy privilegiumai, a textilipart. A „ruhaszükséglet“ szó látszólag bizonyos quantumot is jelent; bizonyos éghajlat alatt szükségesnek bizonyul egy hőszigetelő réteg, azonban a gyakorlati élet azt mutatja, hogy nem a ruha vastagsága, nem a szövet anyagi minősége a fontos, hanem az aesthetikai minősége, mely elválaszthatatlan bele van kapcsolva a ruha fogalmába. Minden egyén érzi szükségét, hogy valamely társadalmi niveaut juttasson öltözetében kifejezésre. *Marshall* kifejezését egy *desire for distinction*-t itt látjuk legalkalmasabbnak: egy társadalmi szükséglet van kifejezve a textiliparban, az emelkedésvágy bizonyos, egyénenként különböző minimuma. Hogyan lehetne meghatározni *a-priori at* ember ruhaszükségletét? Qualitás, mint mondták, a culturfejlődés funkciója.

A szükséglet továbbá a naturalista felfogás szerint *praeformált rendszer az emberben*. Miután akkor a physiologiai és szellemi jelenségek nem voltak egymástól világosan elválasztva, úgy képzelték, hogy a magasabb szellemi szükségletek is hasonlóképp nyilvánulnak meg az ember egyszerű, ősi vitális szükségleteivel. Hasonlóképp elemiek, mint a testi szükségletek, ősieik, kipusztíthatatlanok, azaz az eredeti emberi természet tulajdonai. Azaz röviden a szükséglet naturalista valami.

Viszont a mai szükségletek bonyolult halmozódását látva, hogyan képzeljük, hogy a szükséglet, mint valamely praestabilált¹⁾ ürrendszer, lelki rekeszek csoportja eleve megvan s várja a megfelelő javakat, melyek az üregeket egyiket a másik után betöltik? Képzeltetjük, hogy a

¹⁾ Ma írja Philippovich. *Grundriss der polit. Ökonomie* I. köt. 3. 1. A szükségletek tárgyi rendje „a gazdálkodó ember különleges életfeltételei, hajlamai és culturális állapota szerint különböző, de minden időben és minden emberben meghatározott és szilárd állomány“ (*eine gegebene und feste Grösse*).

javak a szükségleteket „kielégítik“ s a telítésnek megvan a maga foka? A classicus oeconomia ily alapon fel sem tudta vetni a kérdést, meg sem tudta tehát fejtetni.

A modern psychologia nyomán lehet a szükséglet faja, mozzanata vitális érzeteknek, lehet azonban egy kialakult cultura nyomán a lelki mechanizálódás terméke, melyről alább szólunk. Mindkettő pedig akarati folyamatot indít meg, ép e folyamattal összefüggésben szüli az értéket. Mivel pedig a mai voluntaristikus psychologia az akarati folyamatot a lelki élet tipikus kifejezésének tartja, az akaratba bele lévén foglalva egész lelki életünk, a legegyszerűbb értékjelenség is, a pszichikai élet egészének vizsgálatát követeli.

Más alkalommal arra a következtetésre jutottunk, hogy a szükséglet, nem lévén praeformált rendszer, nem tekinthető úgy, mint a mely „várja“ a megfelelő javakat.¹⁾ A javaknak tehát értéket nem kölcsönözhet. Ellenkezőleg: a javak termelése, forgalomba hozatala, a kereskedelem szüli a szükségleteket; ez hat azok differentiálódására.

Ebben a felfogásban a szükségletet megfosztottuk minden oly stabilitásától, mely az emberi természetben bírja alapját. Már pedig a „szükséglet“ bizonyos állandóságot jelent s így, ha ez állandóság megvan, ezt is vizsgálat tárgyává kell tennünk. Látni fogjuk, hogy a stabilitás, a mennyiben létrejő, más forrásokból táplálkozik.

III. A szükséglet szóhoz kétféle jelentés tapad: egyik jelentése subjectiv azaz pszichikai, a másik objectiv és egy érvényes ítéletet tartalmaz. A midőn valamiről azt mondom, hogy „szükségem van rá“, mindenekelőtt saját tudatállapotom nyilvánítom (e tényt czélszerűen szükséglettudatnak vagy -érzetnek²⁾ mondhatjuk). Konstatálom, hogy egy belső

¹⁾ A szükségletek összesége a „kereslet“ fogalmában van csoportosítva. Azon alapokon, melyből kiindultunk, a szükségletcsoportból mindennemű quantificálhatást kizártnak kell tartanunk, mivel a szükségletfejlődés a javak fejlődésének függvénye és nem megfordítva. Így az áralakulásnál a „kereslet nagysága“ kifejezés félrevezető. Cairnes ugyan e tényre utal: „A kereslet... nem nőhet másképp, mint a kínálat növekedésének arányában.“ *Vezérelvek* ford. Jónás, 20. l. Ez a tan nem egyéb, mint a termelés (kínálat) primatusának tana a szükséglettel (fogyasztással) szemben. Mindamellet Cairnes fejtegetése további folyamán nem marad ment minden kétértelműségtől.

²⁾ A modern psychológiában az érzet (Empfindung) egy egyéni állapot objectiv kifejtése, constatalása, megkülönböztetve az érzelemtől (Gefühl). A szükséglet-érzet lehetséges értelmi mozzanat előtérbe helyezése nélkül is. Többen egybekapcsolják a kettőt: így Schmoller (Grundriss I. 23. l.) „szükségletnek nevezünk minden, bizonyos szabályszerűséggel és sürgősséggel fellépő, szokásszerű, lelki és testi életünkben eredő szükségyszerűséget, hogy a külvilággal való érintkezés által a fájdalmat (Unlust) eltávolítsuk, élvezetünket pedig növeljük.“

kényszert érzek valaminő hiány kielégítésére. A midőn ismét szükségesnek nyilvánítok valaminő actust,* mellyel ki kell elégitenünk valamely szükségletet, egy objectiv hiány constatálását végeztem, melyet — logikai kifejezéssel — egy impersonalis elme helyesen felismer (reális szükségletismeretnek mondhatjuk.)

A constatálás alanya mindkét esetben egy egyén, de az egyikben csak a saját tudatállapotát írja le, a másikban egy impersonalis (super-individuális) tény constatálása van kifejezve. A gyakorlat s a nyomában járó közgazdasági elmélet a kettőt nem különbözteti meg világosan.

A szükségletérzet pszichikai elemzése a psychologia legbonyolultabb kérdéséhez, az akaratfolyamat vizsgálatához vezet. A szükségletérzet általános pszichikai alaphangulatát a megkívánás (Begehren) állapotában ismerjük. Az akaratjelenségre is áll az, a mi a tudatra általában, mind a kettő több-kevesebb élességgel domborodhat ki, azaz a tudatosságnak lassú fokenkénti növekedése avagy fogyása észlelhető. Akaratfolyamataink is öntudatlanok, kevésbé tudatosak és teljesen tudatosak lehetnek tehát. Megkívánásról akkor beszélünk, a midőn *akaratfolyamatunk irányulása concrét tartalmat nyert*, a midőn kialakult lassan bennünk, mi az *a mit* megkívánunk (az akarat tárgya, cél, azaz a kielégítendő szükséglet). A megkívánás fogalma tehát ezzel a concrét irányulás (tárgy) által különbözik a vágyakozás fogalmától, mely még határozottá nem tudott alakulni. A vágyakozás — physiologiai eredetét itt nem fejtegetve — egy lappangó állapot, melynél elegendő, sokszor csekély impulzus, hogy concrét tartalommal teljék meg. A megkívánás ezzel szemben kialakult, tudatos állapot. Amaz csak kedvező dispositio a szükségletérzet keletkezésére, emez magával a szükségletérzettel egy időbe eső.

Ez a psychologiai problemaföltevés már sejteni engedi, minő tágas tért kívánnak maguknak psychologiai ténymegállapítások és analysisek. Ki kell még a főntebbit egészíteni a következővel: saját magunk pszichikai megfigyelése nem hézag nélküli, ha csupán azt constatáljuk, hogy szükségletérzetünk a megkívánás egyedüli tárgya egy dolog, melynek megszerzésével a szükségletérzet megszűnik; egy gyakori tényállást ismerünk félre, ha e ponton megállunk. Tapasztaljuk, hogy ama tárgy megszerzésével a szükséglet nem mindig és nem szükségszerűen szűnik meg, s ekkor, tovább eszmélve ez állapot okára, tapasztaljuk, hogy a megkívánás tárgya csak hiedelmünk szerint egy külső dolog, voítaképpen pedig nem egyéb, mint *egy újabbtudatállapot* elérése a régi megszüntetésével, azaz a problema kezdete, valamint vége egyaránt a psychologia keretében van. Ez újabb tudatállapotból éppen a szükségletérzet valószínű megszünése szükséges, nem csupán a kielégítő tárgy megszer-

zése, azaz a kielégítettséghez rendszeren kétféle változás szükséges, egy fizikai, külső és egy pszichikai. A problémának így jutunk egy jelentős pontjához: ha kísérletezünk a kielégítés módjával, mindaddig kell keresnünk a külső (fizikai) változást, míg a pszichikai fordulat be nem áll.

A tulajdonképeni nehézségek a szükséglet psychológiájában csak azután válnak láthatóvá, melyet a közgazdasági elmélet eddig kevésbé ismert. Már eddig is különbséget tettünk a szükséglet kétféle jelentése között, s már e kettő megjelölése fontos lépés (szükségletérzet és realis szükségletismeret). Most egy újabb megállapítást kell hozzáfűznünk.

Vajjon mi szükséges a szükséglet (közelebbről a szükségletérzet) keletkezéséhez, előállításához? Természetes dolog, mivel a szükségletérzet tulajdonkép egy pszichikai állapot, semmi egyéb, elegendők mindazok a hatások, befolyások, melyek egyáltalán pszichikai hatást egy másik egyén tudatában létrehozni képesek, hogy szükségletérzet keletkezzék. Azaz a szükségletérzet maga is kétféle lehet a szerint, hogy mily alapon állanak elő. Ha spontán, önmagunkban állanak elő, minő pl. a normális éhség, a normális szellemi munkaszükséglet stb., ezek egyszerű, *természetes* szükségleteink lesznek. Ha más egyén tudatállapotunkra való hatásából, akkor *mesterséges* vagy származtatott szükségletnek mondjuk. Vegyük a következő esetet. Könyvárus egy gyűjteményes munkát ajánl fel kedvező részletfizetésre. A vállalat egyes köteteit nem vennők meg, csupán az bír rá, hogy a rábeszélés különböző pszichikai hatásai ránk nem vesztek el nyom nélkül. Egy mesterséges szükségletérzet keletkezett bennünk azokra a könyvekre nézve, melyeket különben nem vetünk volna meg, azaz a melyekre nézve természetes szükségletérzet nem keletkezett volna bennünk.

Még újabb különbségeket kell tennünk. A szükséglet célja, hogy megszűnjék. Eddig vizsgáltuk a szükséglet-érzeteket keletkezésük, most vizsgáljuk kimenetelük, lefolyásuk szerint. Ebből a szempontból mondhatjuk, hogy a szükséglet-érzet a szükséglet (megkivánás) tárgyának megszerzésével vagy megszűnik (a szükséglet kielégítettik), vagy nem. Ha kielégítettik, *valóságos szükséglet-érzetnek* nevezzük, ha nem, úgy *szükséglet-hiedelemnek* mondjuk; azonban ez utóbbi nem vehető abban az értelemben, mintha a szükséglet-hiedelem nem volna határozott, figyelembe veendő tudatmozzanat, hanem abban, hogy a szükséglet-érzet nem találta meg a maga tárgyát, mely őt megszünteti. Ha a megkivánás csoportjába helyezünk oly tárgyat, a mely azelőtt, a vágyakozás szétfolyó kategóriájában volt, ezzel tudatéletünk concret tartalmat nyert; mindamellét tévedésben vagyunk önmagunk felől, mert a szükséglet-érzet a tárgy megszerzésével nem szűnik meg. Látjuk, hogy a

szükséglet-tudatban oly elem van, melyet nem hanyagolhatunk el: azon tárgy *képzete*, melylyel a szükséglet kielégítettik. Számos esetben látjuk a közgazdasági életben, hogy a szükséglet-hiedelem pszichologiai műveletekkel, gyakran primitív rábeszéléssel fölkelthető. Részletügyletek túlnyomólag erre vannak alapítva.

E rövid pszichologiai vázlatot elegendőnek véljük annak bemutatására, hogy a szükséglet maga nem praeformált mozzanat a tudatban, hanem megvan a fejlődési útja: a vágyakozás, a megkívánás, a szükséglet-hiedelem, végül a szükséglet-érzet. E fejlődési stádium bármelyikében a javak subjective-értéket nyernek, azonban — az utolsó kivételével — csak átmenetileg. Az egyéni tudatban az átmenet az egyes stádiumokban oly észrevétben, hogy ritkán tudunk beszámolni róla. A subjectiv kérdés, hogy kielégítve érzem-e magam, nem alapvető kérdés. Árút mindig a kielégítés reményében veszünk, akkor is, a midőn csak szükséglet-hiedelemből indultunk ki. Az ily fellobbanó tudatbeli actusok azonban, ha gyakoriak is, elvileg sporadikusok s átmenetiek. Valamely szükségletkielégítő tárgy csak akkor nyer értéket, ha objective és állandóan beigazolódik annak hatékonysága a szükséglet-kielégítés folyamatában.

Eredménye e pszichologiai vázlatunknak annak a hangsúlyozása, hogy a szükséglet nem egy állandó emberi természet kifolyása, hanem oly psychikai alakulat, mely muló, mely fejlődik külső behatásra; a képzelt-szükséglet (hiedelem) is épúgy gazdasági actióra birhat, mint más.

IV. Ezek után áttérhetünk annak a folyamatnak a vizsgálatára, a mely állandóvá teszi a szükségletet. Azok a szükségletek, a melyeknek nyomása gyöngye, melyek tudatunkat sohasem tudják oly erősen magukra vonni, hogy absorbeálják csaknem teljesen, úgyszólván nesztelenül enyésznek el. Azok, a melyek hirtelen előtörve actióra birnak, hamar mulók és rendszerint sporadikusok. Azok, a melyek e két véglet között maradnak, kikristályosodnak, naponta előfordulók, majd habitualisakká lesznek. Főjelligük az, hogy bizonyos akaratelemek által megkötve mérsékeltetnek és szabályos kielégítésüket követelik (désirs moderés.¹⁾)

Ez a jelenség ma még vizsgálatlan probléma. Annyit látunk, hogy az új szükségletek nem minden ellenállás nélkül jutnak tudatunkba. Megszokás útján kölcsönös alkalmazkodás útján illeszkednek együvé, rendszerré válnak, hierarchiává szervezkednek. A szükségletek továbbá nem elszigetelten, külön-külön hatnak, miközben cselekvésre indítanak,

¹⁾ Tarde, Psychologie économique, Paris, Alcan, I. 15. 3. l.

hanem összességükből kiindulva. A szükségletek e jellemét, mely szerint azok egy egészben, egy összességben élnek életüket, *szükséglet-mutualitásnak* mondjuk.

Az által, hogy az egyes szükségletek ismétlődnek, sajátos alakuláson mennek át. C'est en se multipliant que les désirs se modèrent — mondja Tarde. Ez átalakulás végeredménye egy bizonyos rendszer, mely aránylagos állandóságot mutat s a mely mint bizonyos formaelem, életmódunk stabilisálójává válik.

A szükségletek egyéni rendszere amaz egyéni milieu és cultur-stadium szerint alakul, melyben az egyén értékelésszemponjtait nyeri. Másrészt téves azt állítani, hogy a forgalomgazdaság emez egyéni szempontok tekintetbevétele *nélkül* alakul. A mint a collectiv pszichikai jelenségek sem nem állanak az egyének fölött, sem nem azokon kívül, hanem éppúgy, mint minden lelki jelenség, az egyes énekben folynak le, úgy a szükségletek is amaz egyének psychicumából pattannak elő. A forgalomgazdaság csak arra utal, hogy itt épp »collectiv« szükségletek válnak túlnyomóvá a stabilisálódás folyamatában.

A stabilizálódás az idegélet ama törvényével áll összhangban, mely szerint az ingerismétlődés folytán az ingervezetés (innervatio) functio-megkönnyebbülést mutat. Ugyane jelenség kifejeződik a lelki jelenségek sorában; a gyakorlat könnyebbé, észrevétlenebbé, azaz tudattalanabbá teszi a pszichikai jelenségek lefolyását (a begyakorlás törvénye).

A stabilizálódás eme jelensége egész *lelki életünk oeconomidjának* alapja. Kevés válik tudatossá bennünk, főképp csupán az, a mi új, a többi a tudatélet homályos zónáján — intensivebb figyelem periferiáján kívül — folyik le. Associatióink megszokáson alapulnak, gondolatmenetünk túlnyomólag habitualis. a gyakori tudattartalom kapcsolódik fel, a nélkül azonban, hogy teljesen tudatossá válnék. A tudatosság mintegy premium, melyet az új és a vitalis biztosít magának. A régi tartalom, a tudatélet bázisa egy többé-kevésbé *stabilisálódott rendszer*.

A stabilizálódás e törvénye azonban egyszersmind mechanizálódással jár. Tudatunk a megszokás törvénye alapján telitődik habitualis elemekkel, így a szükségletek terén is. A naturalista szükséglet-szó rendszerint erre a stabilizálódott állományra utal, azonban ki akarja sajátítani magának a szükséglet összes problémáját, s ezt csak tévedések árán teheti.

A régebbi naturalista elmélet továbbá a szükséglet jelleméhez hozzáfűzte azt, hogy bizonyos actiókra is sarkal, a cselekedetekre mechanikus nyomást gyakorol. Már pedig evidens s a legegyszerűbb pszichológiai megfigyelés is igazolja, hogy a szükséglet nagyszámú gátlóképzetet talál maga előtt; továbbá a szükséglet egyszerű tudatossá válása, „felmerti-

lése“, nem jelenti egyszersmind annak actióvá való átalakulását. Naturalista módon, a l’homme machine szerkezetében egy új rugónak felpattanása — ilykép tekintették a szükségletet — a maga módján, mint természeti ok, tényező tovább fogja adni actióját, ép a szükségletkielégítés irányában. Ily *mechanikus szükségyszerűség a pszichikai életben nincs*, ehhez hasonlót a modern psychologia el nem ismer.

Összefoglalva a szükségletelmélet adott tartalmát, azt találjuk, a szükséglet nem áll kapcsolatban az emberi természettel, nem praeformált. Nem hasonlítható valamely ürrendszerhez. Nem gyakorol mechanikus nyomást, hogy kielégítsük. A szükséglet csak az egész tudatéletből érthető; megvan tudatosulásának több fokozata. Keletkezésének módja pszichikai, azaz mindazon pszichikai behatásokra, melyeknek általában birtokában vagyunk, szükséglet kelthető, ébreszthető. A szükséglet a szellemi oekonomia szabályai szerint habitualissá válik, mutualis kapcsolatba jő, végül stabilisálódik, azonban az emberi tudatélet, psychicum törvényeinek hatása alatt marad; nem quantificálható. Sőt minősége is ritkán határozható meg.

A tárgyak értékét rendszerint abban találják, hogy az megfelel valamely meglévő szükségletnek. Ez a tétel sem minden félreértés nélkül való, s így vizsgálnunk kell a javak és értékek viszonyáról kialakult felfogást.

A javak és értékek viszonyának alakulása.

A közgazdaságban uralkodó a jelenségek *tárgyasító felfogása*. Ez a módszer nem egyéb, mint tükörképe egy régi gazdasági felfogásból eredő hiánynak: a gazdálkodó ember psychológiája hiányának. Számos gazdasági jelenség, mielőtt a gazdaságtan területébe juthat, depersonifikálódik úgy, mint a realis ember gyakorlati képe, mely annak idején az *economic man* abstract ideáljává alakult. Ez a sajátosság vált uralkodóvá a javak és értékek kérdésében is.

A javaknak azt a tulajdonságát, mely azokat javakká teszi, abban keresték, hogy realis hatásuk van. A gépek javak, mert munkába állítva félreismerhetetlenül oly productumot hoznak létre, melynek létrejötte csak magára a gépre vonatkoztatható. Ebben az egyszerű kiindulásban alig vehető észre, hogy máris elvonatkoztunk az embertől. A javak meghatározása realis hatásuk útján történt, melyek függetlenül az embertől megvannak.

A javakban, értékekben „az ember és milieujének viszonya“ van összekapcsolva, meghatározásuknál a súlypontot az utóbbiról, a tárgyak összeségétől (mileu) át kell helyeznünk az előbbire, az emberre.

A javak nem mások, mint eszközök. Az eszközök (javak) fogalmát, bármily egyszerűnek lássék a gyakorlatban, az elmélet szempontjából közelebbről ismertetnünk kell. Miben különböznek a javak az egyszerű dolgokból? Abban, hogy a figyelem már reáirányult, alkalmazhatósága, mint problema, *már fölvetetett*. S ez a lépés az emberiség megélhetésében nem csekély jelentőségű mozzanat. Az emberiség tanulmányozza a körülötte lévő dolgokat. A dolog, környezetünk többé-kevésbé észrevett része, a melynek akkor kezdünk fontosságot tulajdonítani, a midőn egyik vagy másik tulajdonságáról felismerjük, hogy előmozdítja valamely szándékunkat. Az ősi, primitív intelligentia szempontjából fontos lépés volt egy kifeszített fa rugalmasságának fölfedezése; belőle alkotta később íjját, hogy nyilat löhessen vele az ellenséges állatvilágra. Mi így az eszköz? Nem más, mint ok, melynek ismerjük már „az“ okozatát; a döntő mozzanát, mely az eszköz és a „dolog“ fogalmát egymástól elválasztja, abban található, hogy az előbbi egy megismerési processus eredménye, egy kutató fáradsága, azaz culturalis productum. Ebben az értelemben véve *az emberi kulturtörténelem nem egyéb, mint a dolgok lassú átalakítása eszközökké, azaz javakká.*

A javaknak, melyektől bizonyos hatások várhatók, természetét az ember ismeri föl. E fölismerés nélkül azok nem javak. E fölismerés a döntő, mert erre következik az, hogy a hatást, okozatot ismerve 1. *a következő, teljesen analog esetben*, a hatást már „várjuk“, 2. magunk idézünk elő ily analog eseteket, azaz a hatást „felhasználjuk“, vagyis megtörténik a dolgok felhasználása, helyesebben a javaké.

A kérdésnek azonban kiindulása mindenkép az ember, annak élni vágyása. Céljaink vannak s mindenkép igaz, hogy az ősi világ emberei a pragmatismus álláspontján vannak, megismerésüket tisztán gyakorlati célok irányozzák. A dolgokat alakítják át javakká. E problema azonban korántsem egyszerű: a problema akkor nyer csupán megoldást, a midőn *egy ok és egy okozat összetartozását ismerjük fel*. Az okok szétválasztása pedig abstractio eredménye, miután realisan mindig számos ok hoz létre összeredményeket. Ok és okozatpár összetartozására tehát csak *egy intensiv* elemzés vezethet. Ebből látjuk érthetőnek, hogy az emberiség életének számos évezrede a babona és mysticum ideje volt, mert *ez intensiv* okozati kutatásra képtelen volt. Az utolsó néhány század az, mely hatalmas gyorsulást mutat e kutatásban. Egyszerre alakulnak át a dolgok javakká; *ugyanily gyorsasággal differentiálódnak a szükségletek, azaz a szükségletek és javak egymással párhuzamosan fejlődnek*. Mind a kettő az általános culturalis fejlődésből érthető, nem pedig önmagukban, mint különálló világok.

Alkalmas például idézhetők azok a fölfedezések, a melyek a modern

növény táplálás terén felmerültek. Miután a növényphysiologia megfelelő magaslatra emelkedett s a növényi anyagcsere chemiája tisztázott, megismertük az értékét számos ipari mellékterméknek. Azelőtt terméketlen, holt dolog, most pl. a Thomas-salak a phosphoros trágyázásnak értékes eszköze, javvá lett és pedig egy okozati megismerés alapján.

Mivel az ember maga is ok, élő lény, mely actioképességéről világos tudattal bír, beleilleszkedik ama számos ok, vagyis az összetényezők sorozatába. Ama nagyszámú tényező között, mely az embert körülveszi, elenyésző lehet a befolyása, de egyetlen hatalma kétségtelen, melylyel önálló tényező voltát növelheti: a mellérendelt tényezők megismerése, ok- és okozatpárok felismerése, azaz az okozati tudás. Minden reális, tudatos haladás ezt tételezi fel s ha része van a tényezők *ad hoc* találkozásának is, mely őt okozati összefüggésekre rávezetheti, tudatossága, figyelme az mégis, mely a véletlen eseteket megragadja.

Az okozati tudás, hozzá kell tennünk, specialisan intellectualis természetünk fejlődését jelenti, a mennyiben ma a domináló elemnek tekinthetjük az intellectusban épp az okozatiságot. *A midőn az intellectualismus növekvőben van, szaporodnak a javak és szükségletek.* Egyszersmind ugyanez idő hozza magával a tudatosság jelentékeny növekedését is.

Rövid áttekintésünk, mely bizonyos culturhistoriai összefüggésekre mutat rá, röviden összefoglalható: *mert céljaink vannak, vannak eszközeink.* Javakról csak célokkal való correlatióban szólhatunk. A célok pedig az emberi fejlődésben folyton változnak, változik tehát a javak ily értéke, eszköz-jellege. „Általános“ eszköz *contradictio in adjecto*, miután meglévő, actualis célok azok, melyek értékesekké, eszközjellegűekké teszik a dolgokat, azaz javakká.

Egy tárgynak nem elméletileg fennálló, lehetséges hatása az, mely értékessé teszi, hanem az, hogy *actualis* eszközül szolgál, hogy *in concreto* correlativ valamely célhoz. Az a Böhm-Bawerk-féle tétel, mely szerint faji érték nincs, erre a tényre utal, de csak általában és némi homálylyal; közelebbről meghatározandó úgy, hogy az érték a minden időben változó, esetenként actualisálódó célok szerint változik. Ez értékek forrása az emberi teleologia a szó gyakorlati, pszichologiai értelmében. A mint célok eltűnnek, eltűnik a javak értéke is, azaz az érték nem egyéb, mint valamely dolog felismert oly okhatása, mely azt valamely *in concreto* meglévő cél szolgálatában állíthatónak mutatja.

Felállított tételeinknek folyománya tehát az, hogy a javaknak fejlődése az okozati tudás függvénye s ez ismét a célok alakulásáé. Ez ismét kizárja, hogy az értékesség magyarázata szükségletek praeformált rendszere alapján történjék. A szükséglet fluctuáló, megfoghatatlan valami,

maga is termék, terméke épp a javak fejlődésének. A forgalomba hozott javak propagatív actiók a szükségletfejlődés felé vezető úton.

A szükségletek összege, a kereslet épp így *függő* valami, nem pedig az áralakulás oly egyenrangú pillére, mely a termelt javakkal, a kínálattal szemben áll.

Látni fogjuk, hogy a háború megváltoztatta a javak eszközjellegét. A háború hatalmi actus s a javak is új szempontból, hatalmi eszköz gyanánt lépnek föl. A szükségletek hasonlóképp függők e hatalmi sphaerától s a háború egyenletében passivumok.

Gazdasági rationalismus az értékelésben.

A felvilágosodás korának sajátos gondolata az, hogy újból meg kell fejtenünk az emberek egymásközti politikai viszonyát, ugyanúgy mint a XIX. századbeli socialismus az emberek közötti gazdasági viszonyal foglalkozik. Mind a kettő, mint problema, azon föltevés szülötte, hogy atomísalnunk kell a társadalmat. Az atomok pedig egyenlők. A fejlődés az utolsó másfélszázadban érdekes antithesisben folyik le: 1. megoldotta a politikai egyenlőség gondolatát; 2. a politikai egyenlőséget azonosítja a gazdasággal (liberalismus); erre reactio következik be 3. a küzdelem egy gazdasági egyenlőségért, ha másképp nem, a csoportönzés, az osztályharcz tömeges tényével.

Mindeme folyamatoknak, valamint elméletnek alapvető ténye az egyenlő ember-atom, az egyenlő politikai jog és egyenlő szükségletek. Mind folyamányai egy, ha kell, absurdumig vitt unificálásnak ép azon a téren, melyben a legnagyobb különbségek vannak, az ember, az emberi képességek terén.

Ez ideologia, unificáló tendentia természetes öröksége a rationalismus elméleteinek, hat a gazdasági elméletekre. A közgazdaságtan is egy téren nem ismer különbségeket: van egy atom-embere, egyenlőség-repraesentansa, az *economie man*. Ezzel a közgazdasági elmélet lényegesen egyszerűsítve van, a complex jelenségek reducálva vannak: egy alapsikra, a rationalismus síkjára vannak vetítve. Az *economie man* nem a gazdálkodó ember sokféle variánsa, hanem egy egyszerűsített, *rationalisált* átlag-gazda. Nem írja le a realis üzletembert, vitális érdekküzdelmét, hanem schematisál, a szembenálló „keresleti csoport“ épúgy, mint a „kínálati csoport“ abstractumok. A schemák matematikai-mechanikai törvények alapján cselekszenek s e a törvények: *az önérdek rationalis szabályai*.

A gazdasági jelenségek analysise tehát a homo oeconomicus ratio-

nalis elvein átszűrt képhez vezet, egy elméleti világhoz, mely végtelenül egyszerű, mert minden a racionalismus síkjában mozog, s a melyet csak a történeti iskola ismert fel complexebbnek. Az elméletből különösen ki van küszöbölve a gazdaság pszichológiai problémája: az ember. Csak torsoként marad belőle valami, egy elvileg rationalis lény. A közgazdaságtan dehumanizálódik, eltárgyasodik. A hol pedig, mint Schmollernél, bizonyos mértékben kiszélesül, társadalmivá lesz, azonal *oeconomic sociology*vá lesz, miní már Jevons kifejezte.

A *homo oeconomicus* rationalismusa teljes perspectivájában az *értékelés-folyamatban* nyilvánul meg. Minden közgazdasági kézikönyv, több kevesebb világossággal elénk adja azokat a szabályokat, melyeket követ értékelése. Milltől Cairnesig, Marshall-tól Dibbleeig számos író codexét írja meg a rationalizált értékszámításnak.¹⁾ Az értéket --- a módszer öntudatlan eljárásából következik --- felbontják elemeire s kérdezik, mikép állapítjuk meg a „rationalis önérdék“ elve alapján az egyes elemeket. Ez elemek összesége az ár. Tehát pl. egy nagyiparos a forgótőkét elválasztja az állótőkétől, a munkabért a vállalkozói nyereségtől stb.: összege az ár. Már most kérdezték van-e oly termelési mód, melynek a munkabér nem tényezője? A munkabér pedig lényegében nem a kínálat-keresleti viszony alapján alakul, többféle okból, melyre rámutattak; nem lévén tisztán árú, megvan a maga mozgása, helyhezkööttsége, a maga hatalmi akarata, tömörülő tendenciája. Így a munka ára nem rationalizálható, hanem tisztán traditionalis. Az értékelemekben tehát mindenütt van traditionalis elem is, azaz *ha az értékszámítás rationalis elvek alapján vizsgálják, úgy nem az tétetik problémává, hogy a gyakorlati ár mikép alakul, hanem az, hogyan alakulna csupa economie man-ből álló társadalomban.*

Az árelméleti problema tehát nem a realis életé, hanem az elmélet egy önkényes constructiója. A realis életben, vele szemben az árak nem mások, mint történeti fejlemények. A árképletek, melyeket közgazdaságtanok tartalmaznak, csupán tudatosítják a szempontokat, rationalizálni törekszenek az elveket. Azonban nem adják meg a *de facto* létrejövő árak mértékét. Ez egyének és csoportok sajátos értékeléseiből érthető, mely korról korra változik, s a racionalismus elveitől eltérő módokat követ.

¹⁾ John Stuart Mill álláspontja tipikus e téren; a rationalis értékelő elvek szerte mintegy véglegesen megállapítottak már akkor (1848.) midőn műve megjelent *Principles of political economy* (edited by Ashley. 1909.) 436. l. arról, hogy az értékszámítás hibái mily mértékben infectálhatják gazdasági terveinket s hozzáteszi: »Happily there is nothing in the laws of value which remains for the present or any future writer to clear up; the theory of subject is complete.«

Egy példát említünk, melyre közgazdasági írók minduntalan rámutatnak. A kisvételi árak a nagybani áraktól lényegesen, gyakran 40—60°/o-kal eltérnek; ez eltérés irracionális, s mindedig mint factum, magyarázat nélkül maradt.

Ismét hogyan magyarázható az, hogy egyugyanazon vidéken vagy városban tömeges termékek árai is a legnagyobb különbségeket mutatnak, ha nem úgy, hogy az egyes eladók értéktételei s azok indokai különböző — s nem egyazon racionális elveket követnek. Nem szükséges példákat halmozni, hogy igazolva lássuk azt a tételt, hogy egy pszichológiai actus: *értékelésfolyamat* által jö létre, értéktételek eredménye. „Az összes javak értéktételek tárgyaivá válnak, mely ítéletek indokai az egész gazdasági élet viszonyait visszatükröztetik“ (Földes¹). Az áralakulást megértjük ép ez indokok alapján.

Az érték és áralakulás összefüggése ismét a pszichológiai állásponton sokkal világosabb, mint a régebbi elméletekben. Ama tétel, melyre több angol író nagy súlyt helyez, mely szerint két féle ár van (demand price and supply price), gyökeresen téves alapon osztja ketté az érték és ár kérdését.

Kétféle értékelés álláspont van, bár csak egyféle ár, mert az ár maga nem más, mint compromissuma a különböző értékeléseknek. E szerint háromféle folyamatot kell megértenünk indokaiban minden árjelenség magyarázatában, tekintet nélkül arra, hogy az árú a fogyasztás avagy az újból való eladás céljait szolgálja: 1. a kereső, 2. a kínáló értékelés folyamata és indokai, 3. a compromissiumfolyamat kérdését, mely a kettő között árat hozta létre.

Figyelemreméltó, hogy az érték- és árelmélet, mely a legkülönbözőbb tényezőket vette figyelembe, a szükségletsürgösség, a kínálat (készlet) korlátozottság, a termelési, az üzleti, a reproductionális költségek, a nem versenyezhető csoportok, a modern forgalombehozatali tényező stb. tényeit, figyelmen kívül hagyta a compromissum-folyamat sajátosságos, tisztán pszichikai, socialpszichológiai és psychotechnikai problémáit. Az áralakulás döntő akarati actusai épp a compromissum-folyamatban történnek. A kínáló, a ki észrevétlen azonos a termelővel, avagy a termelő képviselőjével (vizonteladó), bár a maga költségtételeit, értékeléseredményeit hozza a vásárra éppúgy, mint a kereső (a közvetett vagy közvetlen fogyasztó), a ki viszont a szükségletsürgösség avagy ébreszthetőség categoriáit állítja szembe, küzdelmes és szenvedelmes compromissum-folyamatban revideálják egymás tételeit. A kettő

¹) Társad. gazdaságtan I. m. 263 l.

közötti compromissum pszichikai természetű és korántsem valamely mechanikai folyamat primitív szabályszerűségével történő.¹⁾

Jellemző, hogy gyakran hiányzik teljesen az értékelés álláspont egyik vagy másik részén és *magában a compromissum-folyamatban* indul meg. Így: a kínálóknak nincs értékelés álláspontja. Maga nem képes a maga üzemköltségeit precízíteni, pl. a kisparaszt termelő a maga termékeit *praeconcepta opinio* nélkül hozza a piacra. Szokásos kérdése, mely a tájékozatlanságának pszichikai symptomája: »mit kér érte«. 2. a keresőnek nincs értékelés álláspontja, mert teljesen ismeretlen a szükségletrugékonyság és ébreszthetőség; a kereső a maga árkinálatát maga is, a piacz momentan alakulásából vezeti le, ha a szomszédos árkinálat különösen heves, visszalép; 3. ismét tipikus eset az, hogy a kereső ugyanez esetben vásárol, de maga a legerősebb actióra határozza el magát, hogy pszichikai eszközökkel előmozdítja a szükséglet-alakulást. A felhozott példák mutatják, hogy a gyakorlati ár meghatározás messze eltér az egyszerű rationalis elvektől, a melyek látszólag eléggé megvilágítják az áralakulást.

Hozzá kell kapcsolnunk az *ár-risiko* sajátos kérdését: az ár-risiko gyakran a legmerevebben megczáfol minden rationalis számítást. Miután a közgazdaság jelenségei fejlődésjelenségek, a fejlődés pedig nem más, mint egy mechanikusan nem ismétlődő változássor, mely különböző stadiumokban novumokat termel, a közgazdasági actiók jelentékeny része „ugrás a sötétbe“. Ez a kockázati elem elvileg jelenlevő valami, állandóan szerepel a közgazdasági tudatban. A „conjunctura kiszámíthatatlan“, mondják, a conjunctura pedig nem más, mint a fejlődés maga, annak bizonyos stádiumában fellépő novumainak csoportja. Így az ár-meghatározás keresztülvitele szoros értelemben lehetetlen, a hozzávetés, a conjuncturalis eljárások az egyedül lehetségesek.

Ha abból indulunk ki, mint az eddigiekben, hogy a szükségleteknek elvileg nincs meghatározott, *praefermált* állománya, úgy általában az ár a kereslet és kínálat viszonyából, melylyel szeretünk operálni, nem határozható meg, mert a keresletnek quasi a nagysága ismeretlen, az egyenletben oly x gyanánt szerepel, mely maga is magyarázatra

¹⁾ Főképp ez a folyamat az, a mely egyesek szerint »gazdaságon kívüli« szempontok szerint folyik le. *Philippovich* Grundriss 5. I. 207. I. rámutat e sokféle befolyásra: »Minden gazdaságon kívüli és gazdaságiatlan befolyás, mely útjában áll a forgalomban a gazdasági érdekek érvényesülésének: a szokás, altruista hajlamok, tévedés, csalás, tényleges, vagy jogi kényszer különös módon érvényesülnek, épp az áralakulásban.« Azaz e folyamat nem a rationalis-gazdasági elvek schematismusa szerint folyik le, hanem egy realis gazdasági psyché sokoldalú érdekküzdelmi szempontja szerint.

szorul. A gyakorlatban e tényt úgy szoktuk kifejezni, hogy a kereslet maga az ártól függ. Másrésztől azonban a kínálat sem előre meghatározott nagyságú, hanem ismét függ az ártól, elnémul, ha az ár alacsony, fellendül, ha az ár emelkedik. Ez az oscillálás tehát úgy a keresetnél, mint a kínálatnál azt bizonyítja, hogy az ár sem a keresletből, sem a kínálatból le nem vezethető, mert mind a kettő rugékony, épp az árhullámzás szerint, vagyis mind a kettő *mysticum*. Így egy egyenletből, melyben két ismeretlen van, semmiképp sem lehet egy harmadik ismeretlent, az árat kiszámítani.

Minden ár tehát hypothesis, feltevése annak, hogy a keresleti és kínálati tényezők összességében, a gyakorlati üzletemberek közvéleményében, a piacz viszonyainak ismeretében valamiképp egy realis elem fog megnyilatkozni, miután ott vitalis érdekharczban szemben állnak az összes árirányzó elemek. Az ár ez alapon általában nem egyéb, mint subjectiv fejlődésvárás s így tudatmozzanatokon alapszik; mászóval mind ama jelenség, melyről az árelmélet analyse beszámol, a gyakorlati ármeghatározásban csak annyiban érvényesül, a mennyiben azok egyike vagy másika felszínre kerül — a tudatban; egyébként nem. Az ár-risico kérdése tehát a fejlődés kérdésére, a *mysticumok*, *novumok* területére vezet, mely minden fejlődéssel együtt jár. A modern árfejlődés egyik irányzó mozgalma: eliminálni épp az ár-risicot, a mi az említett felfogásban tehát nem más, mint eliminálni a fejlődés azon elemeit, mely előre nem számitható, irrationalis; a cél a fejlődés mechanizálása.

Az áralakulás törvényei e szerint csupán egy oly rationalis gazdaságban érvényesülnek, mely csupa homo oeconomicus-ból álló atomhalmazban képzelhető. A valóságban nem mechanicus ártörvények vannak, hanem egy egyirányú árfejlődés látható. Amaz *ártörvények nem egyebek, mint concret psychologiai mozzanatok, a melyek valamely helyzet conjucturájának egészéből vagy részéből vont következtetést tartalmaznak a várható gazdasági fejlődésre vonatkozólag s előtérbe lépnek abban a mértékben, a mint ama gazdasági conjuctura tudatos*. Épp e tudatosság foka, terjedelme, valamint a gazdaságban szereplő concret ember egyéniségének, főképp fejlődésvárásának — annak a tipikus reactio módnak, melyet a fejlődéssel szemben tanusít — a tartalma fogja az értékelés-folyamat általános irányát meghatározni.

Úgy találtuk, hogy az u. n. ártörvények nem egyebek, mint tudat-actusok, melyek az árak magyarázatának tipikus képleteit foglalják egybe. Miután az érték, illetve ennek compromissumos alakja: az ár nem egyéb, mint egy psychikai actus kifejezése, azaz a külső, realis jelenségek köréből átvittük a problémát lényegében a belső, szellemi

történés területére, most már igazolnunk kell azt is, hogy lehetséges más módon megfejteni az árakat.

Az árak nem lehetnek teljesen irrationalis elemei a gazdasági folyamathoz s mint okokból eredő normalis tény kell kutatnunk. A kérdés csúcspontja csupán abban van, amit kezdettől fogva hangsúlyoznunk kellett, hogy az árak is mechanikus jelenségek, recurrálók-e változálan szabályossággal, avagy *in concreto* organikus viszonyokból származnak.

Ebben a kérdésben a mechaniku állásponttal ellenkező tétel a következő: *az árak a gazdasági élet összes viszonyaiból érthetők; tehát épúgy irreversibilisen fejlődnek bizonyos irányban, mint a közgazdasági élet maga.* Más szóval, ha az árak nem mechanikusak, úgy a történeti élet megfelelő concret stadiumában tradicionálisak. Most újabb nehézséggé válik meghatározni azokat a jelenségeket, a melyeket ily concret stadiumok hoznak magukkal. Az az álláspont, mely szerint nem mechanikus ártörvények az uralkodók, hanem árfejlődésről szólhatunk, az eddigiekben eléggé körvonalozva van. Láthatjuk, hogy a gyakorlati élet sokkal bonyolódottabb, mint aminőnek az elmélet rationalizáló eljárása, mondjuk *rationalisáló egyszerűsítése* feltünteti. Ha a valóembert csupán a rationalis árszámítás elvei arányában vesszük tekintetbe, eltűnik számos carateristikus tulajdonsága. Így egy oly ártényező, mely a békében is meg volt, de melyet ép a háború mutatott ki teljes nagyságában: a gazdálkodó ember hatalmi akarata. Még erről fogunk röviden megemlékezni.

A háborús jövedelemeloszlás hatása a szükséglet-kielégítésre.

I. A háború minden jövedelmi viszonyt felforgatott, és pedig oly arányban, hogy a stabilizálódott szükségletekre is intensiv nyomást gyakorolt és pedig többféle irányban. 1. Az elsőrendű életszükségletek, minő az élelem és lakás, nehezen túrvén változásokat, csupán kevésbé változatosan elégítették ki és feltétlenül egyszerűbb eszközökkel. A fogyasztás területe el lévén zárva, a készletgazdálkodás vált szükségessé; ez pedig a legnagyobb nyomást váltotta ki, a tudatreactio világosan látható lett. Minden árandokolás magától értetődő s már nem is hangoztatott tétele lett a készletkorlátozottság. Oly tétel, a mely a *dura necessitas* alapján mintegy megnyugvást hozott magával. Minden pillanatnyi kívánságunk, mely béke idején pillanatnyi és szeszélyes vásárlásban szokott nyilvánulni, megszűnt, illetve elhalasztódott. 2. A megfordított irányú változás is bekövetkezett: az új jövedelem, mely a háborúból, mint üzlethől szétaradt, oly bőséges volt, bár localis, hogy a

legnagyobb luxus paroxysmusáig is emelkedett és a háborús készletgazdálkodás elveivel ellenkező mozgást hozott létre. 3. Azok az elemek, a melyek active bevonattak a háborúba, részben a harctéri szolgálatban, részben otthon kivonattak rendes milieujükből s így egyéni szükségletrendszerük megszűnt. Oly életfelfogás terjedt el, mely lehetetlennek tart egy normalis jövőre való építést: hiányzott a félretérés, Millel szólva, a *waiting* ösztöne. Más részről az élet hiábavalósága ötlött fel, s ebből eredt szokatlan költsékezés. Ezeknek egy része tisztviselő s így kétszeres jövedelmet élvez.

Hogy e három irány minő arányban érvényesült, alig lesz megállapítható; tény az, hogy a jövedelmi viszonyok oly átalakulása következett be, a mely minden ártradition keresztül tört. Ismét lényeges 4. a kiürített vidékek lakosságának új beszerzése; ezek ellátása gyakran a városi vagy állami jövedelemből történve új tömeges beszerzést vont maga után s oly jövedelmi concentratiót, mely úglátszik, tipikus folyamata minden háborúnak: a béke versenygazdálkodása jövedelemeloszló jellegű, a háború készletgazdálkodása a „központok“, a nagyjövedelem ideje.

Az árak „compromissum-folyamatában“ a létért való harcz folyik le, békében sokoldalú összeköttetések, szabályozott életviszonyok, méltányossági tekintetek között. A háború desocializál mindent. Az emberek közötti önzés nagyobb, az individualismus élesebb, az egyén önérdékének keresésében hevesebb. A mint a harcz megindul, a *harcz ethikája* terjed mindenüvé. A zsákmányolás, a requirálás erőszakos szelleme közérthető, indokolt, majd közelfogadottá lesz. *Bellum omnium contra omnes* ősi állapota tér részben vissza. Ily körülmények között természetes, hogy az ártraditionalismus megszűnik.

Másrészről a régi és új jövedelem egyensúlyozódásához nincs meg az idő. Minden ár *valamely jövedelemszerzési mód lassan szabályozott terméke*. A gyárak, vállalatok a békében áremelést kockázatosnak tartanak, mert a modern verseny-terület nagy és több termelési ágban, hol a szállítási költségek tétele csekély, egybeesik a világpiacczal. Az áremelés tehát új, messze lévő *concurrrens* megjelenését jelentheti, a mi gyakran kiszámíthatatlan következménnyel jár. Most a piac, a verseny-terület bezártsága indokolatlanná teszi a kockázat félelmét. A szállítási korlátok, titalmak, nehézségek mind fokozzák a háború tendentióját: a forgalom nehezebbé válásával *területi monopoliumok* állanak elő.

Jellemző az, hogy a szükséglet telephelyét azelőtt az árúczikk iparkodott felkeresni. Most az árúczikket, a terméket keresi a fogyasztó, s ha a kettő történetesen nincs ugyanazon a helyen, a szükséglet gyakran elnémul.

A *készletek korlátozottsága* általánosan hangoztatott tétel, de valóban *mysticum*. A legtöbb cikk, kivált iparcikk disponibilis megnyisége ismeretlen. Nagyobb arányban érvényesítik — mint indokot — a Carey-féle elvet, mely szerint nem a termelési, hanem a reproductionális költség az irányadó. Azonban az újjátermelés, mint általában a jövő, ismeretlen. Így phantastikus árhullámozás áll be, mely minden „ártörvénynyel“ daczol.

A készletkorlátozottság lényeges előmozdító tényezője, az, hogy — amennyiben maga a nyersanyag megszorulásáról, világpiaczi elzárásról nincsen is szó — a háborús időben a fejlődés egy tisztán nemgazdasági tényezőtől: a harctéri döntéstől függ; semmi sem számítható biztosan „panta rhei“, új vállalatok alapítása, a polgári ellátás céljaira teljesen szünetel. Az ipari készletek korlátozása, a fejlődésvárás teljes bizonytalanságával függ össze.

A bizonytalanság, az árrisico eme subjectivitását kiküszöbölni egyénilig alig lehet. Általános tendentia, s ez a háborús fejlődés legérdekesebb fejezete, a fejlődést gazdasági téren mechanizálttá tenni. A piacz szervezése, a trösztök, kartellek megmutatták az utat, s most az állami gondoskodás kiterjed a számos „központ“ szervezésére.¹⁾ Tehát mechanizáló elem van a mai fejlődésben; az élet (a kereslet) nem követheti a maga útját, hanem szabályossá, egyenletessé tétetik az egyenletesen elosztott kínálat (termelés) biztosítása érdekében. Ki lévén küszöbölve a két *mysticum*, a kereslet és kínálat eddigi ismeretlensége, az állam lép előtérbe. A gyakorlati üzletember nem vezethette le az árat a kereslet és kínálatviszonyokból; őt inkább az ár érdekelte, mert az tette őt figyelmissé, hogy reconstruálja valamely irányban ama viszonyok szervi elváltozását. Az állam most birtokában van ez ismeretleneknek. Azonban félreismerhetetlen adatok birtokában? A háborúban sem lehet az árat ez alapon megállapítani. Ebben a hevesen csapkodó érték hullámozó periodusban nem állapítható meg 1. a termelési költség, mert ez maga is lassan stabilizálódott jövedelemeloszlási egyensúlyok alapján lehetséges, s így lehetetlen a kínáló értékelés álláspontjának minden biztonsága; 2. nem állapítható meg a szükséglet rugékonysága, miután a normális életszükségleti rendszer végtelenül labilissá válik a gyors jövedelmi eltolódások folytán. Az *Umwertung aller Werte* korában családi háztartások megszűnnek, háztartások fusionálnak, egyének mennek tönkre, segélyek új jövedelemforrásokat dobnak forgalomba, régi kereseti erőik ismeretlen arányokban vonatnak el. Mind e jelenségek arányai ismeretlen hatásúak. Ujabbán mindenekelőtt a reprodukálás

¹⁾ Németországban jelenleg 31 különböző központ van. Mindamellett a differentiatlabb árucikkek még központosítatlanok.

ártörvénye, a készletkorlátozottság szempontja lép előtérbe, mely — bár a háború elején árnyatlanság volt, mely egyes készletek gyors piacra dobására vezetett — újabban átsapott a bámulatos arányokig menő drágulásba.

II. Miután központokban nem egyesíthető a sokféle árúfaj minden formája, az állami tevékenység kiterjedt a magánpiac vezetésére, a *maximálás* módszere által. Előbbi fejtegetésünkkel kapcsolatban említettük a két értékelés-álláspont küzdelmét: 1. a keresőét, melynek tendenciája az ár minimálása, 2. a kínálóét, mely az árat lehetőleg maximalálni törekszik.

A háborúban az egyén képtelen önérdékének kellő nyomatókat adni s így az áralakulásban fellép az állami kényszer, hogy megakadályozza az árnyiveau mértéktelen fokozódását. Az állam nem helyezkedhet elvben sem az eladó, sem a kereső álláspontjára, miután feladata az érdekküzdelmek lehető kiegyenlítése. Mégis elismerni kénytelen, hogy az eladó ma a készlet birtokában mindig bizonyos monopoliumot élvez s így védenie kell a fogyasztót vele szemben. Az állam tehát a kereső álláspontján van, melynek tendenciája az ár minimálása. Ezt az állami funkciót neveztük el — „maximálásnak“. Egy érdekes perspectivája tehát a kérdésnek pszichológiai oldalán van: 1. a hatóság maximál a kereső érdekében; 2. a kínáló úgy fogja fel — érthetően a maga szempontjából —, hogy e hatósági tény nem az ő érdekében történik; 3. a kínáló tudatában van bizonyos monopolistikus jellegű birtokának; 4. a kínáló természete a maximálás, az árnyiveau lehető emelése; most az állam, mely a kereső álláspontján van, hiába declarálja a megszabott árat maximumnak, a kínáló azt — a kereső álláspontját — minimumnak tekintve „maximál“. Kétféle maximálás van tehát: az állam illetve a keresőé és a kínálóé. Jellemző, hogy számos esetben maga a szabályozó hatóság kénytelen maximális áron felül vásárolni.

Miután a maximum túllépése büntetések sanctióival van lehetetlené téve, létre jő és társadalmi intézménnyé lesz a szabad verseny korában ismeretlen fogalom: a titkos vétel. Jellemző, hogy a vevő kényszerhelyzetéből áll elő, tehát a vevő kénytelen keresztültörni a hatósági maximáláson, mely ép az ő érdekében jött létre. Lemond az állami támogatásról, túlmege a maximumon és vesz. Mindez lehetővé válik a készlet birtokából eredő monopolistikus helyzet által, mely a kínáló helyzetét lényegesen megkönnyíti. A kínáló ma 1. nem emeli az árakat, 2. nem kockáztat, 3. mint békében nem provokálja a keresletet, hanem egyszerűen felfüggeszti a kínálatot, vár. A kereső nem várhat, s így a maximalizáló álláspont egyszerűen meddő; pszichológiailag az állam a vevőt repraesentálja s mégis áthajtja az eladó táborába.

A maximálás, mint intézmény, lényegében tehát ármege szabás, s így alig több a középkor elavult intézményeinél. Mindazonáltal a legérdekesebb alkalom, példája a háborúnak, mely a legnagyobb tudatosítója azoknak a tényeknek, melyek a béke verseny-anarchiájában elmerülő, elemezhetetlen szövedéket alkotnak.

Az eladás fogalma végtelenül egyszerű a rationalis economic man szempontjából. Köztudomású, hogy a classikus oeconomia oly minimalis államot akart — Smith nyelvén szólva: *peace and a tolerable administration of justice* —, mely a közgazdasági actus tiszta önérdékiségét a legkevésbé zavarta. Ez az ideál lebontott később vámsorompókat, képesnek bizonyulván egy gyökeres társadalmi reformra is.

A tiszta önérdék gazdasági érvényesítése az „eladás“ fogalmát túlságosan szűkre vonta: olyképp tüntette fel, mint a mely egyedül a sui generis gazdasági erők szabad játékát, a bilincsektől és szabályoktól tehermentesített piacot tételezi fel. Mindez az elmélet előtt nem mint követelmény, hanem mint gyakorlati valóság tünt fel.

A modern gazdasági rendszer »új merkantilismusa« az eladás, a kereskedelem compromissum-folyamatát az economic man szabad piacza elveitől eltérő basison építi fel. Mindenekelőtt a gazdasági ismeretek teljes fegyvertárával egy hatalmi basisra fekteti, az állami szervezet basisára. Már a 70-es évek védővamos fordulata óta látható, hogy az ár többé nem a magángazdaságok versenye, hanem az állami szervezet igénybevételével történik. Az economic man egy egocentrikus rendszert vélt kivihetőnek, s a maga érdekének szabad érvényesítését. A modern gazdaság az államot tette meg gazdasági szervévé. A modern compromissum-folyamatban tehát az állam is mindenütt a háttérben van. Seeley tanár bemutatta, hogy a jó kereskedő egyszersmind katona is. Az eladás compromissuma hatalmi actus is. A compromissum-folyamat sajátos természetéből tehát az árelmélet kiküszöbölt két jelentős tényező-csoportot: 1. a pszichologiai-technikai tény, s 2. a hatalmi basist. A szabad piacz, az erők mechanikus egyensúlyozódásának, a költségtörvények analýsálódásának s ezek fajsúly szerinti szabad rendeződésének ténye az elmélet abstract teremtménye. A „szabad piacz“ alapján a valóságban hatalmi felkészültséget látunk épúgy, mint Anglia elméleti érvekkel és rationalis belátással támogatott „szabad“ kereskedelme mögött ott volt a világtengert monopolistikusan uraló angol armada. A „szabad“ compromissum-folyamat egy mobilisált erőtartalék igénybevétele nélkül nem képzelhető. A piac s az eladás törvényei a valóságban gazdag folyamatot takarnak, s nem lehet megelégednünk azokkal a rationalis ártörvényekkel, melyek egy elméleti gazdasági világ látszólagos kielégítő codexét alkotják.

A mai áralakulás tehát hatalmi tényezők felhasználása nélkül ért-

hetetlen. A legújabb árfejlődés jellemző tényeit a Közgazdasági Társaság által kiadott érdekes „Drágaság“ kötet élénken tárta a szemünk elé. Látható, hogy az árak magassága részben egy szervezetlen anarchiából érthetők, részben pedig egyenesen érdekszövetség által a legtudatosabban mozgatott állami szervezet hatásaiból. A háború még inkább beigazolta, hogy *az állami szervezet ma nem is vonulhat már vissza az áralakítás tudatos irányzásától*. Látható volt, hogy a nemzetközi versenyben, az egy Anglia kivételével, érvényre jut az államhatalom mindenütt a vámtételek árszabályozó hatalmával. Ha Anglia kezében nincs vám, helyette azonban a tenger. Már most a jelen háborús ármegegyezést úgy foghatjuk fel, hogy az egy befelé irányzott vámszabályozással egyértelmű. A lényeg: befolyásolni a birtokállapotot a jövedelemelosztás (szükségletkielégítés) szabályosabbá tétele érdekében. Azonban beigazodott az is, hogy az állam szabályozó hatalmával szemben áll a tényleges birtokállapot hatalmi posztója.

A rationalis átlagember, az economic man egyszerű kereseti vagy nyereszkeségi ösztönből kifolyólag cselekszik. Jól mondották, s ezt újabban nálunk is hangsúlyozták¹⁾, hogy a Smith utáni classicus iskola tanításában sok és épp leglényegesebb elem merkantilistikus. Smith és iskolájában is érvényesülni látjuk az elvet, „*historia non facit saltum*“: nem tudta megszüntetni magáról a gazdaság céljairól elterjedt merkantilista elvet. „A cél mondja Cairnes²⁾, melynek elérésére a gazdálkodásban törekszünk, nem más, mint a vagyonszerzés, ennek eszközei pedig: a félretevés, a munka, az előrelátás és az éberség“.

Ez egyszerű structurájú, csak nyereszkesedő ember, egy régies economic man eltűnt. Helyette fellép egy sokkal realisabb és modernebb gazdálkodó szellem repraesentansa, melynek tétele: a gazdaság nem egyéb, mint hatalmi posztiónk egyik eszköze, tehát hatalmi eszközökkel is megoldhatók kérdései. A háborús jelenségek a legvilágosabban mutatják, hogy az ár nem egyéb, mint egy békében is folytatott háború, a maga hatalmi bázisai s a maga birtokállapotán nyugvó tényeivel.

Dékány István.

¹⁾ Balás K. *A merkantil és physiokrata irány, mint tényezők a nemzetek gazdasági árfolyamában*. Magyar Társ. Tud. Szemle, 1912. 468. köv. lapok.

²⁾ Vezérelvek 43. l.

A népbiztosítás szervezése Magyarországon.

I.

A socialpolitikai vívmányok egyik legnagyobbterülete a biztosítás és így épen nem csoda, ha a biztosítási eszme minden gyakorlati megnyilvánulását a nemzetgazdászok éber figyelme kíséri.

Kétségtelen, hogy az életbiztosításnak kiváló gazdasági és társadalmi jelentősége van, ámde csak a felső- és középosztályok szempontjából jöhet számba, mert a szegényebb osztályoknak, az ipari és mezőgazdasági munkásoknak, az önálló kisexistenciák nagy számának nincs módjában az életbiztosítást igénybe venni.

Az életbiztosító társaságok 1.000—1.500 koronán aluli ügyleteket nem kötnek és így bármilyen lendületet vett is és bármilyen nagy társadalmi jelentőségre tett is szert nálunk is az életbiztosítás, a szegényebb néposztályok szempontjából tökéletesen jelentőség nélkül maradt, mert azok a rendes életbiztosításnál minimálisan biztosítható összeg utáni díjak megfizetésére sem képesek. Nem tagadható azonban, hogy a biztosítás iránti szükséglet e néposztályokban is megvan és a szükséglet érzetének fentartása és fokozása elsőrendű társadalompolitikai és közgazdasági feladat. Ezt a feladatot az u. n. népbiztosítás van hivatva megoldani.

II.

A népbiztosítás (Volksversicherung, Industrial Insurance, L'assurance populaire) a kisemberek életbiztosítása. Voltaképen semmi szükség sem volna külön névvel nevezni e biztosításokat, minthogy a népbiztosítás nem külön ága a biztosításnak, vagy az életbiztosításnak, hanem lényegileg maga az életbiztosítás. Ép ezért nagyon nehéz a népbiztosítást jellemző megkülönböztető tulajdonságokat találni, a melyek az életbiztosítástól, vagy a mint mondani szokták: a nagy vagy rendes életbiztosítástól sajátlag megkülönböztetnék.

Ilyen megkülönböztető tulajdonságaiként rendszerint azt szokták megjelölni, hogy

1. a biztosított tőke csekély;
2. díjak rövid időközökben (rendszerint hetenként) és kis részletekben fizetendők;
3. megelőző orvosi vizsgálat rendszerint nincs.

Körülbelül ezek a jellemző tulajdonságok találhatók az 1896. évi angol Industrial Assurance Act-ban is, mely szerint lényegileg népbiztosítás az, a melynél a biztosított tőke a 20 fontot meg nem haladja és a melynél a díjak 2 hónapnál kisebb részletekben fizetendők.¹⁾

Ezek a megkülönböztető tulajdonságok azonban általánosságban éppen nem különös sajátosságai a népbiztosításnak és így vajmi nehéz a népbiztosítás és a rendes életbiztosítás között a határvonalat meghúzni. Így, habár a legtöbb német népbiztosító társaságnál a biztosítható összeg maximuma 1.000 márka, a „Victoria“-nál 1.200, az „Universale“-nál 2.000 márkáig is lehet népbiztosítást kötni, az új osztrák normál-feltételek szerint a biztosítható összeg maximuma 3.000 korona. De 1.000 koronától, sőt néhol már 500 koronától kezdve rendes életbiztosítást is lehet kötni.

Ugyanigy vagyunk a kis részletekben való díjfizetéssel is. A legtöbb népbiztosító hetenként szedi be a díjakat, de van olyan is (Nordstern, Preussische), melynél a díjak havonta fizetendők. Nálunk a „Nemzeti“-nél a legtöbb táblázat szerint ugyancsak havonként, sőt a „Gondviselés“-nél félévenként kell a díjakat fizetni. Már pedig a havi díjfizetés a rendes életbiztosításnál sem ismeretlen.

Végül a megelőző orvosi vizsgálat hiánya szintén nem jellemezheti a népbiztosítást, mert nálunk is, másutt is akárhány biztosító társaság köt bizonyos feltételek mellett rendes életbiztosítást orvosi vizsgálat nélkül. Viszont a „Nemzeti“ népbiztosítási osztályánál az orvosi vizsgálat általában, némely társaságnál pedig fakultative be van vezetve.

E szerint tehát népbiztosításnak kell hívunk azt — a mint Lexis mondja — a mit a társaságok maguk is ilyennek jelölnek meg.

¹⁾ E törvény szerint népbiztosító: „a person of body or persons, whether corporate or unincorporate granting Assurances on any one life for a less sum than twenty pounds, or receives contributions or premiums by means of collectors at a greater distance than ten miles from the registered Office or principal place of business of the Society or Company at less periodical intervals than two monthes“.

III.

A népbiztosítás viszonylag igen rövid multra tekinthet vissza. A múlt század közepéig kölcsönösségen alapuló kis helyi, gyári, czéhbeli pénztárak foglalkoztak primitív módon, jórészt a felosztató-kirovó eljárás szerint temetkezési segély biztosítással. Az első biztosító társaság, mely a szélesebb néprétegek szükségleteinek kielégítésére a kis életbiztosítást bevezette: a londoni Prudential Assurance Company volt 1854-ben. Az első nehézségek leküzdése után a Prudential u. n. „Industrial insurance“-je mondhatnám szédületes fejlődést vett. Nem akarom e helyütt a népbiztosítás angolországi fejlődésének egyes fasisait, e fejlődés történetét vázolni és csak arra szoritkozom, hogy néhány statisztikai adatot mutassak be a népbiztosítás jelenéből Angolországban. Frederich Schooling szerint Angliában a különböző népbiztosító társaságoknál, beleértve a postatakarékpénztárt (Post office saving bank) 24,779.673 darab kötvény volt érvényben évi £ 10,717.884 — díjjal. Söhner szerint 1907-ben Angliában 26,885.618 kötvény volt érvényben 267,469.613 font biztosított összeggel, a mely kiztosított állomány 16 biztosító társaság között oszlott meg.

Ha a biztosítások számát tekintve Anglia első helyen áll is a népbiztosítás terén, a biztosított összeget nézve az Egyesült-Államok mégis túlszárnyalják. Ugyancsak az 1907. évben az Egyesült-Államokban 8 biztosító társaságnál 17,696.993 kötvény volt érvényben 2.447,865.187 dollár biztosított tőkére.

Angolország és az Egyesült-Államok után Németországban fejlődött leghatalmasabban a népbiztosítás és a mi a legcsodálatosabb, kétségtelenül imponáló fejlődését igazán nagyon rövid idő, alig több mint két évtized alatt érte el. Többirányú ismételt kísérletek után 1882-ben a Friedrich Wilhelm biztosító társaság, mely a bécsi Patria németországi biztosítási állományát átvállalta, felvette ezt az ágazatot és folyton fokozódó szép eredményeket ért el. Tulajdonképeni fejlődését a népbiztosítás Németországban 1892-ben kezdte meg, a mikor a Victoria a népbiztosítást bevezette. A német felügyeleti hivatal 1914. évi jelentése szerint az összbiztosítási állomány a népbiztosítási ágazatban 1914. év végén 1.697,052.000 márka volt, az évi összdíjbevétel pedig 126,032.571 márkát tett ki, a mely díjbevételből a Friedrich Wilhelmre 29,411.300 márka, a Viktoriára pedig 73,611.539 márka esett.

Ezek az ada.ok mindhárom országban csak az üzletszerűen vezetett és regisztrált népbiztosító társaságokra vonatkoznak, nincsenek azonban számbavéve azok a biztosítások, amelyek különböző temetkezési segélyt

biztosító egyesületeknél, szakszervezeteknél, így különösen Angliában az u. n. „Friendly Society“-knél fennállanak.

Az említett három országon kívül még Svájcban találjuk a népbiztosítást nagyobb fejlődésben. A svájci szövetségi biztosító hivatal 1913. évi jelentése szerint a népbiztosítás tőkeállaga Svájcban az 1913. év végén mintegy 750 millió frank volt, a mely 4 svájci, 4 német és 2 egyéb külföldi társaság között oszlott meg.¹⁾

Első tekintetre is látszik, hogy a népbiztosítás a világ három legnagyobb iparos államában fejlődött leginkább, míg a többi országokban ezt az imponáló fejlődést a népbiztosítás terén nem látjuk. Ime az első feltűnő jelenség a népbiztosítás terén. Miért van, hogy míg a rendes életbiztosítás minden cultur államban az őt megillető nagy közgazdasági és társadalmi jelentőséget érte el, a népbiztosítás csak a legnagyobb iparos államokban fejlődött, holott fel kell tennünk, hogy a biztosítás iránti szükséglet egyébként azonos értékű culturviszonyok mellett meg van minden ország lakosságában. A népbiztosításnak az a célja, hogy a biztosítás áldásait a lakosság széles rétegeinek is hozzáférhetővé tegye, minthogy a rendes életbiztosítás keretében csak a rendezett vagyoni viszonyok között élő középosztályok szükséglete nyerhet kielégítést. A jövőről való gondoskodás szükséglete azonban megvan mindannyiunkban és éppen ezért feltűnő, hogy egyes államokban e szükséglet érzetének felkeltésére, fokozására és kielégítésére gondoskodás nem történt. E körülmény magyarázatát, a mint később látni fogjuk, a népbiztosítás mai szervezetében kell keresnünk.

IV.

Nálunk, Magyarországon, a népbiztosításról beszélni alig lehet. Nagyobb biztosító vállalataink egyáltalán nem foglalkoznak a biztosítás e fajával, azok a vállalatok pedig, a melyek megkísérelték a népbiztosítást

¹⁾ Frederic L. Hoffmann a népbiztosítás elterjedését a következő számokban mutatja be:

Állam	A társaságok száma	A biztosítások száma	A biztosított tőkeösszeg dollárookban
Egyesült-Államok . . .	17	15,674.384	2.135,859.103
Anglia	20	23,810.937	1.139,819.980
Németország	14	5,024.667	218,825.469
Ausztrália	6	308.322	32,153.228
Canada	5	296.550	34,734.070
Egyéb államok	—	100.000 kb.	4,000.000 kb.

nálunk is bevezetni, számottevő eredményeket elérni, a biztosítást népszerűsíteni és olyan közszükségletté tenni, a melynek hiányát égetően érezni lehetne, nem tudták. Nálunk a Nemzeti Balesetbiztosító R.-T., a Berliini Victoria Általános Biztosító R.-T. és az Universale Általános Népbiztosító R.-T., legujabban pedig a Gazdák Biztosító Szövetkezetének egésze alatt álló Gondviselés Országos Központi Segélyző Társulat foglalkoznak a népbiztosítással. Ez utóbbi egyesületi alapon áll és ezzel kapcsolatosan rá akarok mutatni arra, hogy az u. n. temetkezési egyesületek nagyobb számmal működnek nálunk is, a melyek lényegileg szintén népbiztosítóknak tekinthetők.

A Berliini Victoria, a mely német társaság és a mint láttuk hazájában szinte hihetetlen eredményeket ért el a népbiztosítás terén, Magyarországon ebben az ágazatban elenyészően csekély eredményt mutathat fel, a mennyiben 1915. évi magyarországi zárószámadása szerint itteni népbiztosítási díjbevétele 75.464·13 koronát, tehát egy egészen minimalis összeget tett ki. Az Uníversale, mint osztrák társaság — az Assicurazioni Generali alapítása — magyarországi üzletéről külön zárószámadásokat vagy kimutatásokat nem köteles adni és nem is ad, aligha csalódom azonban, ha azt állítom, hogy az általa itt elért eredmények ugyancsak aránylag nagyon csekélyek. A „Nemzeti“ 1914. évi jelentése szerint a népbiztosítási ágazat díjbevétele 1,150.629 — koronát tett ki. A „Gondviselés“ még egészen fiatal intézmény és mint egyesület számadásokat nem tesz közzé. Végül — inkább csak a teljesség okából — megjegyzem, hogy az Országos Gazdasági Munkáspénztár is köt népbiztosításokat az u. n. III., vagyis temetkezési csoportbeli rendes tagok részére, ez irányú működése azonban annyira jelentéktelen, hogy az 1915. évben ebben a tagcsoportban a díjbevétel csak 47.215·74 koronát tett ki.

A biztosítási statisztika a magyar népbiztosítási üzlet állásáról szintén nem ad felvilágosítást, mert a Statisztikai Hivatal a népbiztosítás adatait külön nem dolgozza fel, hanem ezek az adatok a rendes életbiztosításról vezetett adatok között foglaltatnak. A biztosítási statisztikában a népbiztosítás a 2.000 koronáig terjedő életbiztosítás számadatainak egy részét képezi. Az egész magyarországi népbiztosítási üzlet díjbevétele becslés szerint a 2—2¹/₂ millió koronát aligha haladja meg. Milyen csekély, milyen jelentéktelen ez az állomány absolute is és az angol, német vagy csak svájci viszonyokkal szemben viszonylag is.

Ez utóbbi államokban hatalmas számokat mutatnak a népbiztosítás adatai. Kétségtelen jelei ezek annak, hogy a népbiztosítás ott igazi népszükséglet, hogy a nép legszélesebb rétegei igénybe veszik a biztosítást. Ám a biztosítás közgazdasági értékének megállapításához a díjbevétel, a biztosított összegek és a kiállított kötvényekre vonatkozó számadatok

ismerete nem elegendők. Nem mutatják e számok azt, hogy a magánbiztosító társaságok jól, lehető olcsón és kedvező feltételek mellett nyújtják-e a biztosítást. Már pedig ezek nélkül a számadatok nem ítéltetők meg, nem bizonyítanak egyebet, minthogy maga a szükséglet kétségtelenül megvan.

V.

A népbiztosítás nem univerzális gyógyszer a társadalmi és gazdasági bajokkal szemben. Mind annak daczára alkalmas arra, hogy bizonyos különösen érezhető bajokon és különösen nehéz alkalmakkor a legszükségesebb gyors segítséget nyujtsa és átsegítsen olyan nehézségeken, amelyek esetleg existentialis következményekkel járhatnak. Alkalmas arra, hogy halál esetén a temetkezési költségeket, a betegség tartama alatt felgyülemlett gyógytári költségeket és külön kiadásokat, személyes kötelezettségeket és a hátramaradottak pillanatnyi gazdasági szükségleteit a biztosított összegből fedezni lehessen.¹⁾ A haláleseti biztosítás eme rendeltetése mellett a népbiztosításban is kifejlődtek a rendes életbiztosítás egyéb alakzatai, nevezetesen a vegyes biztosítás halál és megélés esetére, a katonai szolgálat esetére, a kiházasítási stb. biztosítások és a mi a népbiztosításnál még külön kiemelendő: a gyermekbiztosítás, amely igen lényeges hányadát teszi a népbiztosítási állománynak.

Mindezek kétségtelen előnyök, a minthogy nem kétséges másfelől a népbiztosítás kiváló gazdaságpaedagogiai hatása, a mi abban nyilvánul, hogy a rendszeres takarékoság és a jövőről való gondoskodás szellemét beleviszi a nép széles rétegeibe, nem kétséges, hogy elősegíti a társadalmilag hasznos tulajdonságok kifejlődését, továbbá segítőtárs az iszákosság, a kártyázás, szerencsejátékok és kicsapongások elleni küzdelemben.

E kétségtelen előnyökkel szemben a népbiztosítás mai szervezete ellen főleg a következő panaszokat hallani:

1. A népbiztosítás túlságosan drága.
2. Várakozási idő van megállapítva.
3. A törlési arány roppant nagy.
4. A feltételek nem elég liberálisak.
5. Az államilag szervezett betegség, baleset, rokkantsági és aggkori biztosítás mellett a népbiztosítás felesleges.

¹⁾ Hoffmann: Industrial Insurance offers no panacea for the social ills of mankind or economic insecurity resulting from poverty, but it meets a specific need in a specific way at a specific cost with absolute certainty.

Lássuk ezeket az ellenvetéseket egyenkint és vizsgáljuk azok jogsultságát.

ad 1. A népbiztosítás túlságosan drága. Ez kétségtelen tény ; a rendes életbiztosítás díjtáblázataival összehasonlítva a népbiztosítás csakugyan nagyon drága. A szegény néposztályok tehát ugyanazt a gondoskodást lényegesen drágábban vehetik csak meg, mint a rendezett vagyoni viszonyok között élők. Ez természetesen kiáltó socialis igazságtalanság, ámbár ugyanezt a kiáltó igazságtalanságot tapasztalhatjuk az élet más megnyilvánulásaiban is. A fogyasztás más térein is, amint jól tudjuk, ugyanazt a szükségleti cikket a szegényebb néposztályok jóval drágábban fizetik meg, mint a gazdag osztályok és ugyanaz az arány, mely a fogyasztás más cikkeiben a nagyban és kicsinyben való vásárlás vagy a nagy és kis hitel (gondoljunk a zálogházakra) között mutatkozik, állapítható meg a rendes életbiztosítás és a népbiztosítás között is.¹⁾ A népbiztosítás lényeges megdrágulása a rendes életbiztosítással szemben a következő okokra vezethető vissza :

a) A rendes életbiztosítás keretében használt halandósági táblázatok a biztosító társaságok saját tapasztalatain alapulnak, tehát olyan classisu egyének halandósági leszármazását mutatják, akiket a társaságok a megelőző orvosi vizsgálat után biztosításra elfogadtak. Ez tehát egy kiválasztott, az általánosnál lényegesen jobb anyag és az ezen anyag elhalálozási rendjén alapuló halandósági táblázatokból levont tények természetesen csak magára erre a szelektált anyagra vonatkozhatnak. Önként értetődik, hogy a halandóság ennél a választott anyagnál jóval csekélyebb, mint az a halandóság, melyet a nép minden rétegére kiterjedő, u. n. néphalandósági tabellák mutatnak. A népbiztosítás anyaga a dolog természete szerint hasonlíthatatlanul inkább ki van téve a magasabb halálozási veszélynek, mint a rendes életbiztosítás kiválasztott anyaga. A népbiztosítás felöleli az ipari munkásság minden rétegét, közöttük a legveszélyesebb és legegészségtelenebb üzemekben alkalmazottakat is. A népbiztosítás főleg az egészségtelen viszonyok között élő városi munkásságra terjed ki, a kiknek halálozási arányát a túlszűffolt lakás, az alacsony életstandard általában, gazdasági, culturális és hygienikus életviszonyaik gyarlósága, a tüdővész, a vérbaj, az alkoholismus és az ipari betegségek és balesetek lényegesen emelik. Minthogy pedig a népbiztosításnál a megelőző orvosi vizsgálat rendszerint elmarad, mert a

¹ Hoffmann : Industrial Insurance is insurance at retail, while Intermediate or Ordinary Insurance is insurance at wholesale. On the retail principle the difference in cost between Industrial and Ordinary Insurance is less, than the difference between wholesale and retail prices for many of the necessities of life.

legtöbb társaság nézete szerint egyfelől a költségek nem állanak arányban a csekély biztosított összegekkel, másrészt a körülményes orvosi vizsgálat igen sok esetben meghusítaná az üzlet létrejöttét, a rendes életbiztosítás alapjául szolgáló halandósági táblázat a népbiztosítás díjainak kiszámításánál nem használható és az u. n. néphalandósági táblák szolgálnak a díj kiszámításának alapjául. Ez a körülmény már magában véve megdrágítja a népbiztosítást, még pedig a népbiztosítás netto díját. Tudjuk ugyanis, hogy a biztosítási díj két tényezőtől alakul: a halandósági táblák alapján kiszámított netto díjból az ehhez csatolt költségpótlékból, a mely két tényező együttvéve adja az u. n. bruttodíjat, a mit a biztosítottaknak fizetniök kell. (A díjtartalék kiszámításának szempontjából e kettéválasztás fölött élénk tudományos vita folyik, a melyet érinteni nem akarok. Én csupán a díj összetevőit jelölöm meg, ha mindjárt Altenburger szerint a netto díjnak csak annyi köze van a bruttó díjhoz, mint a nyersbőr árának a kész cipő árához). A mint tehát látjuk, az eltérő halandósági táblázatok folytán a népbiztosításnál a netto díj magasabb. De magasabb a költséghányad is, a mely körülmény viszont a népbiztosítás mai szervezetében leli magyarázatát.

b) Már a népbiztosítás fogalmának meghatározásánál láttuk, hogy a népbiztosítási díjak rövid időközi részletekben fizetendők. Míg a rendes életbiztosításnál a díjakat évi, félévi, vagy negyedévi részletekben fizetik, addig a népbiztosításnál túlnyomólag a heti díjfizetési rendszer honosult meg. A mig továbbá a rendes életbiztosításnál a díjak nagy részét posta vagy postatakarékpénztár útján szedik be, addig a népbiztosításnál a díjakat rendszerint a biztosított lakásán személyesen veszik át. Ez a két körülmény a költségeket aránytalanul megnöveszti. Apró, heti 20-30 filléres díjaknak a biztosított lakásán való átvétele olyan behajtó apparátust igényel, amely természetesen lényegesen megdrágítja magát a biztosítást. Másfelől azonban ez elválaszthatatlan velejárója a biztosítás mai szervezetének s a biztosítottak gazdasági helyzetében leli szükségképeni magyarázatát. A népbiztosításnál majdnem kizárólag a munkásosztály van érdekelve, tehát az az osztály, melynek jövedelme ugyancsak heti időközökben folyik be, tehát másképen, mint hetenkint, a díjakat megfizetni nem képes. Bár a társaságok mindent megkísérlenek a díjbehajtás egyszerűsítésére¹⁾ a biztosítási netto díjhoz a népbiztosításnál hozzászámított pótlék ez okokon $2^{1/2}$ —4-szeresét teszi

¹⁾ Legjobban bevált a Victoria rendszere, amely társaság 52 szelvényes jegyeket ad ki, a melyek a heti befizetések mérvéhez képest lemetszhetők és nyugtául szolgálnak.

a rendes életbiztosításnál számított költségpótléknak és Mehlisz szerinti átlag a bruttó díj 40°.-át teszi, holott a normális életbiztosításnál csak 15 - 17°% az átlagos költségpótlék. Ez a körülmény okozza első sorban, hogy a népbiztosítási bruttó díjak általában kb. dupláját teszik a rendes életbiztosítás díjainak.¹⁾ (Kivétel az Országos Gazdasági Munkáspénztár.)

Igy pl. a „Nemzetinél“ *orvosi vizsgálat mellett* kötött haláleseti népbiztosítás 20 éves egyénnél havi 1 korona, tehát évi 12 korona díjért 510 koronára szól. Az Első Magyaránál ilyen biztosítás a rendes életbiztosítás keretében 8·50 koronába, a Foncierénél 8·54 koronába és a Generalinál 7·85 koronába kerül.

Egy 30 éves egyén haláleseti biztosítása 1·000 koronára, a Nemzeti népbiztosítási osztályán 34·25 koronába, a Standardnál ugyanilyen rendes életbiztosítás 20·80 koronába kerül.

A Gondviselésnél egy 20 éves egyén haláleseti biztosítása 20 éves kötött tartamú díjfizetéssel évi 42 koronába kerül. Ugyanílyen összegű rendes biztosítás az Első Magyaránál 23·68, az Adriánál 22·20 koronába

¹⁾ A népbiztosítás költségére vonatkozólag igen érdekes adatokat tartalmaz Julius Wendt tanulmánya: *Die Verwaltungskosten der Volksversicherung* (Zeitschrift für die ges. Vers. Wiss. 1914 I.). E szerint a Victoria összes kezelési költségei 1912-ben 17,513.866 márkát, vagyis az összbruttó díjbevétel 23·99°%-át tették ki, a minnek több mint a fele, vagyis 9,581.998 márka, tehát 13·14°% a beszédési jutalékokra esett. Ezzel szemben ugyancsak a Victoriánál, de vele egyezően átlag valamennyi német életbiztosítónál a rendes életbiztosítás keretében a behajtási költség a díjbevételnek csak 2°%-át tette ki, vagyis a népbiztosításnál a díjbeszedés az évi díjbevétel után számítva 11·14°%-kal drágább. A népbiztosítást tehát első soron a beszédés költségei drágítják meg. A kötvényfeltételek ugyan nem kötelezik a biztosítót arra, hogy a heti vagy havi díjakat a fél lakásán beszedje, mind annak dacára a biztosítási üzem gyakorlatilag másként nem folytatható, mert teljesen elérhetetlen ideál az, hogy a biztosítottak ezeket az apró összegeket (Németországban átlag 40 pfennig, Angliában átlag csak 16 német pfennig) rendszeresen maguk vigyék be a társaság irodájába vagy postán beküldjék.

A német felügyeleti hivatal 1911. évről szóló jelentése szerint 12 német népbiztosító társaság díjbevétele kitett összesen M 112,093,215, ezzel szemben a kezelési költség volt M 29.062.866, vagyis a díjbevétel 25·93°%-a. A rendes életbiztosításnál a díjbevétel kitett M 542,209.344 és ezzel szemben volt az összköltség M 71,879.995, vagyis a díjbevétel 13·26°%-a és így a díjbevétel után számítva a népbiztosítás kezelése 12·67°%-kal volt drágább a rendes életbiztosítás kezelésénél. Angliában a helyzet még kedvezőtlenebb, a mi jórészt arra vezethető vissza, hogy ott az átlagdíjak sokkal csekélyebbek a németországiaknál és így a díjbehajtás sokkal több költséget igényel. Így a Prudentialnál, Londonban az összes kezelési költségek 1912-ben M 61,801.420 (£ 3,090.071) vagyis a díjbevétel (M 155,851.340) 39·65°%-át, a m^l 13·72°%-kal haladja meg a németországi átlagköltségarányt.

kerül. E mellett a Gondviselés e díjakat félévi részletekben szedi be, viszont az orvosi vizsgálat elmarad.

A mint látjuk, bizony igen nagy aránytalanság mutatkozik a rendes életbiztosítás és a népbiztosítás díja között, a népbiztosítás mai szervezete mellett azonban ezt az aránytalanságot a már kifejtett okokból megszüntetni nem, legfeljebb enyhíteni lehet.

És itt térek vissza arra a kérdésre is, a mit az előbb már említettem, hogy miért fejlődött a népbiztosítás olyan erősen éppen a legnagyobb iparosállamokban, nevezetesen Angolországban, Északamerikában és Németországban. A népbiztosítás mai szervezete mellett ugyanis, a mint látjuk, egészen kicsiny összegeket kell, igen sűrű időközökben a biztosítottaktól beszélni. Gyér népességű helyeken ilyen körülmények között a népbiztosítás jövedelmező nem lehet, minthogy a díj beszédésének aránytalanul nagy költsége a biztosítást lehetetlenné teszi. A népbiztosítás tehát a sűrű népességű helyekre, nevezetesen a városokba szorul és ott is azokon a helyeken fejlődhet leginkább, a hol az ipari munkásság tömegesebben lakik. A tömegesen egymás mellett lakó sűrű népesség lehetővé teszi, hogy a díjbeszedés, ha nagy költséggel is, de még mindig észszerű gazdasági határokon belül lehetővé válik és az üzletszerző munkája is kifizetődhetik. A népbiztosításnak a rendes életbiztosítással lényegileg azonos szervezése mellett tehát a mezőgazdasági lakosság körében és általában gyér lakosságú helyeken a népbiztosítást bevezetni és fejleszteni sikertelen kísérlet volna.

ad 2. A népbiztosítás nem garantálja a biztosított összeget a biztosítás első percétől fogva, hanem rövidebb — hosszabb várakozási idő van megállapítva, a mely várakozási időn belül beálló halál esetén a társaság csak a befizetett díjakat, vagy a biztosított összeg egy részét fizeti ki. Ez a panasz a népbiztosítással szemben feltétlenül helytálló. Ideális szempontból tekintve a biztosításnak csak úgy van socialis és gazdasági jelentősége, csak úgy van ethikai értéke, ha a biztosítás első percétől fogva a megnyugvás érzését adja a tekintetben, hogy halál esetén a család a biztosított összeget megkapja. A gondoskodás érzése vezet a biztosításhoz és ha a gondoskodás tudata nincs meg, vagy lényegesen korlátozva van, akkor a biztosítás merőben célját tévesztett intézmény. Ebből a szempontból nézve tehát, a népbiztosítás minden drágasága daczára is jóval tökéletlenebb a rendes életbiztosításnál. A Nemzeti feltételei szerint, ha a biztosított elhalálozása a biztosítás első évében következik be, a biztosított összeg $\frac{1}{3}$ -át fizetik ki. Az Univer-sale a teljes biztosított összeget csak akkor fizeti ki, ha a biztosított halála olyan időpontban következik be, a midőn a kötvény legalább 4 éven keresztül érvényben volt. Ha azonban a biztosított az első biz-

tosítási éven belül hal meg, úgy a befizetett díjrészeknek csak 75⁰/₀-a térítettik vissza. Ha a biztosított a második biztosítási évben halálozik el, úgy a biztosított összeg egy negyed része, a harmadik biztosítási évben a biztosított összeg fele része, a 4. biztosítási évben a biztosított összeg $\frac{3}{4}$ része fizettetik ki és csak 4 év után válik a teljes biztosított összeg halál esetén esedékessé. Az Országos Gazdasági Munkáspénztárnál a várakozási idő 2 év. Az új osztrák népbiztosítási normálfeltételek szerint az első évben a befizetett díjak 75⁰/₀-a, a második évben a biztosított összeg $\frac{1}{3}$ -a, a harmadik évben $\frac{2}{3}$ -a és három év után a teljes összeg fizetendő. De a biztosítás első percétől fogva a teljes összeg fizetendő balesetből származó halál esetén és akkor, ha a biztosítás orvosi vizsgálat alapján kötött.

Minden társaság ilyen várakozási időt állapít meg, a melyen belül a teljes biztosított összeget nem fizeti ki. Oka ennek az, hogy a népbiztosításban általában az orvosi vizsgálat nincs bevezetve és így csak a várakozási idő megállapításával lehet a csökkent értékű egyének ellen védekezni. Igaz ugyan, hogy a népbiztosításban a néphalandsági tábellák szolgálnak a számítások alapjául, a társaságok azonban védekeznek az ellen, hogy a csökkent értékű életek irányában antiselectio álljon be és ennek a biztosítási állomány teljes leromlása legyen a következménye. A megelőző orvosi vizsgálat pótlására alkalmazott ez a rendszabály a dolog természete szerint a biztosítás első éveiben a biztosítás értékét nagyon csökkenti, sőt a legelső időkben egyenesen illuzóriussá teszi, mindannak dacára orvosi vizsgálat hiányában magát a rendszabályt elejteni aligha fog lehetni.¹⁾ Törekedni kell azonban a várakozási idő lehető mérséklésére és a szolgáltatásoknak a várakozási időn belül is minél messzebbmenő fokozására. Hogy ezt el lehet érni, arra példa a londoni Prudential, mely már az első három hónapban a biztosított tőke $\frac{1}{4}$ részét, a következő 9 hónapban az összeg felét, egy év után pedig a teljes biztosított összeget kifizeti halál esetén. A várakozási időn belül pedig az által lehetne fokozni a szolgáltatásokat, hogy olyan halálesetek, a melyek az egészségi állapottól egyébként függetlenül állottak be, pl. balesetből származó halálnál, a teljes biztosított összeget kifizetik. Azonkívül lehetne kísérletezni közbeiktatott risicobiztosítással is.

¹⁾ A Gondviselésnél ugyan várakozási idő nincs megállapítva, lényegileg azonos azonban a karencziával a feltételék 7. §. k) pontjának az a rendelkezése, hogy ha az elhalálozás a segélyre való igény érvénybelépésétől számított egy éven belül tuberkulózis, rákbetegség vagy szervi szivbajban következik be, csupán a díjak 75⁰/₀-a térítettik vissza. A mennyiben pedig az elhalálozás az itt említett bajok következtében a segélyre való igény érvénybelépésétől számított második évben állott be a kikötött temetkezési segély egyharmad része lesz kifizetve.

ad 3. Nagyon fontos fegyver azoknak a kezében, a kik az üzletszerűen szervezett népbiztosítás hátrányait kifejtették, a rendkívül nagy törlési arány. Utalok e tekintetben a Söhner könyvének 134. oldalán foglalt kimutatásokra, a mely szerint a törlések aránya Németországban mintegy 50⁰/₀-át teszi a normális új szerzeménynek, illetve 9—10⁰/₀-át az átlagos összkötvényszámnak és 10—12⁰/₀-át a biztosítási összegeknek, míg a rendes életbiztosításban a megfelelő arányszámok csak 3—4⁰/₀-ot, illetve 2—3⁰/₀-ot tettek ki.

Pontos statisztikai adatok e részben csak külföldről állanak rendelkezésemre, míg a magyar viszonyokról e részben sajnos, nincsen semmiféle megbízható statisztika. A mint már említettem, a statisztikai hivatal biztosításstatisztikai felvételei a népbiztosításra, mint ilyenre, nem terjednek ki, a minthogy biztosításstatisztikai felvételeink általában nagyon sok kívánni valót hagynak hátra és az adatgyűjtés, a mely egyébként sem az összes ágazatokra terjed ki, több irányban lényegesen módosítandó volna.

A Victoria adatai szerint (közölve Wendt idézett tanulmányában) 1911-ben a törlések száma 131.636 volt 35.134.978 márka tőkéről, a mi az egész állomány 36¹/₂, illetve 45⁰/₁₀₀-át teszi ki. A számításszerű stornonyereség a Victoriánál 683.150 márkát, vagyis az összdíjbevétel 0·93⁰/₀-át tette ki. Ezzel a számításszerű nyereséggel szemben állanak a törölt biztosításokra fordított költségek és jutalékok, a melyek a törlési nyereségnek nem lényegtelen részét absorbeálják.

A népbiztosítási ágazatban konstatálható nagy törlési arány egyfelől a biztosítottak rendezetlen vagyoni és kereseti viszonyainak, hiányos gazdasági neveltségüknek és általában alacsony életstandardjuknak tudható be. A népbiztosítás az élet egész tartamára, vagy legalább is hosszú időtartamra kötött szerződés, a melynek érvényessége a megállapított díjak rendszeresen visszatérő időszakokban esedékes részletének pontos megfizetésétől van függővé téve. Minthogy a népbiztosítás alanya rendszerint a munkásosztályhoz tartozik, ezeknek a kereseti viszonyai hosszú időre előre nem állapíthatók meg, anyagi tartalékok felett nem rendelkeznek, könnyen érthető, hogy rendkívül sokan kerülnek abba a helyzetbe, hogy az esedékes díjrészteteket nem tudják fizetni. Sztrájkok, kizárások, gazdasági válságok és bármi okból előállott munkanélküliség hamarosan olyan helyzetbe hozhatja a biztosítottat, hogy még a népbiztosítási ágazatban oly csekély díjakat sem képes megfizetni. Másfelől pedig igen sokban hiányzik a gazdasági neveltségnek az a foka, hogy hosszú éveken keresztül és állandóan képes legyen ezeket az apró megtakarításokat rendszeresen eszközölni és nagyon gyakran másodrendű vagy luxusszerű szükségletek kielégítését,

multságot előbbre helyeznek a biztosítási díjak megfizetésénél. Mindezek az okok stornóra vezetnek és ilyen körülmények között a törlési arány természetesen lényegesen, aránytalanul meghaladja a rendes életbiztosításban konstatált törlési arányt.

A társaságoknak szemükre vetették, hogy nagy törlési nyereségük van és hogy a törlések révén olyan superplus áll elő, a mely jogtalanul folyik a részvényesek zsebébe. Az igazság érdekében meg kell ezzel szemben állapítanunk, hogy a társaságok a túlzottan erőltetett acquisitívval ugyan maguk is okai a nagy stornóarányoknak, a mennyiben sok biztosításnak nem a szükséglet, a meggyőződés, a gondolkodás átértéze az alapja, hanem a rábeszélés pillanatnyi suggestív ereje, mely később eltűnik és vele száll a biztosítás fentartásához való érdek, de másrészről tagadhatatlan, hogy a tisztos üzletpolitikájú társaságok minden lehetőt megtesznek a törlések elkerülésére és az üzletállomány megtartására. E végből hosszú díjfizetési halasztást engedélyeznek, a visszaváltási érték erejéig a hátralékos díjakkal a kötvényt megterhelik, szóval a biztosítás megmentésére törekcsenek.¹⁾

Ezt természetesen nem altruistikus szempontokból teszik, a mi nyereségszerzésre alapított társaságoktól alig is volna elvárható, de megteszik saját érdekükben, mert a szerzési költségek az első években teljesen felszivják az új üzletek ipari nyereségét, mert tartós nyereség csak az állomány növekedésétől és nem csökkenésétől várható és mert a beteg vagy csökkent értékű biztosítottak kiválása aránytalanul kisebb, mint az egészségeseké, hiszen a beteg ember természetesen inkább ragaszkodik a biztosításhoz, tehát a törlések a kockázatkiegyenlítés lehetőségét lerontják. A biztosítás a nagy számok törvényén alapul és így minden olyan processus, mely ezt az alapot egészségesen szélesíti, a biztosító érdekében, annak ellenkezője pedig hátrányára van. Ennek daczára tagadhatatlan és a Victoria fentebb idézett adataiból láttuk is, hogy a társa-

¹⁾ Érdekes az amerikai társaságok rendszere a törlések csökkentésére. Az amerikai társaságok ugyanis az incassoügynököknek nem az összes új szerzemények után adnak jutalékot, hanem javadalmazásuk úgy van megállapítva, hogy jutalék csak azon incassotöbblet után jár, a melylyel az ügynök incassoállománya a hét folyamán emelkedett, tehát csak akkor és annyiban, a mennyiben az új szerzemények díjai a törlésdíjakat meghaladják. Ilyenformán az ügynököknek nagy érdekük, hogy a törlést megakadályozzák. Mindennek daczára a stornoarány Amerikában is még mindig igen nagy, bár bizonyos fokig vigasztaló az amerikai Prudential statisztikájának az a megállapítása, hogy az összes törlések 54°/_o-a a biztosítások első félévére, további 22°/_o-a biztosítás első két évére esik és csak 24°/_o esik 2 évnél idősebb biztosításokra. A legtöbb stornónál tehát a biztosítónak alighanem nagyobb kára van, mint a biztosítottnak, a kinek néhány cent befizetett díja nem fedezi a kezelési és szerzési költségeket.

ságok időleges törlési nyereséggel dolgoznak, habár ez a tisztos intézeteknek nem intentiója. Különösen a német társaságok elismerésreméltó buzgalommal fáradoznak a stornóhányad csökkentésén, nem minden eredmény nélkül. A hazai társaságokról sajnos nem lehet ugyanezt elmondani.

ad 4. A feltételek általában nem elég liberálisak. A csatolt összehasonlító egybeállításból láthatjuk, hogy a népbiztosítási feltételek általában igen hátrányosan térnek el a rendes életbiztosítás feltételeitől. Itt sajnos ismét csak a hazai társaságokra kell rámutatnom, mint a melyeknél a feltételek egyenesen drákói szigorúságuk. Mindannyian kívánjuk a hazai intézetek térfoglalását, a külföldi társaságok beözönlésének megszigorítását, de viszont itt is meg kell állapítanunk, a mit a magyar biztosításügy története lépten-nyomon igazol, hogy a külföldi társaságok versenye termékenyítőleg hat a hazai társaságokra és elősegíti a feltételek megjavulását. A külföldi társaságok feltételei a népbiztosításban sokkal liberálisabbak a hazai intézeteknél és ez a disparitás sokáig nem lesz tartható, a mi a biztosítottak érdekében igen kívánatos. Egyik magyar társaság pl. 1. háború esetén csak a befizetett díjak $\frac{1}{3}$ részét adja vissza; 2. a tőkésítés nem automatikus és illeték ellenében történik; 3. akár beszámitható, akár be nem számitható állapotban elkövetett öngyilkosság esetén, vagy párbajnál a befizetett díjak $\frac{1}{3}$ részét adja vissza, tekintet nélkül arra, hogy a biztosítás mióta van érvényben; 4. ha a biztosított halála tengeri utazás közben vagy Európán kívül vizen vagy szárazon való tartózkodás vagy utazás közben következik be: a befizetelt díjak $\frac{1}{3}$ részét adja vissza, tekintet nélkül arra, hogy a biztosítás mióta volt érvényben; 5. ha a halál delirium tremensben következik be: minden igény elvész, megint csak tekintet nélkül arra, hogy mióta áll már fenn a biztosítás és végül 6. a visszaváltás csak a 30 napi díjfizetési respirón belül engedélyeztetik, a biztosítás 3 évi fennállása után a díjtartalék 75⁰/₀-áig. Mondhatom, olyan feltételek ezek, a melyek egyenesen kiáltanak a biztosítási felügyelő hivatal után és a legnagyobb méltánytalanság, hogy éppen a legszegényebb néposztály viseli e súlyos feltételek consenquentiáit. A „Gondviselés“ feltételei nem kedvezőbbek, sőt ennél a tőkésítési és visszaváltási értékek kiszámításának elvei fixirozva sincsenek és így a társaság teljesen önkényesen járhat el.

ad 5. Végül foglalkoznunk kell a népbiztosítás ellen felhozott avval az érveléssel is, hogy az államilag szervezett betegség, baleset, rokkantság és aggkori biztosítás mellett a népbiztosítás felesleges. Ez az érv a mi szempontunkból sajnos ugyan igen kevésbé jöhet számba, minthogy nálunk a socialis biztosítás még a legkezdetlegesebb állapotban van, mindannak daczára, nem akarom ezt a kérdést érintés nélkül hagyni.

A rendes életbiztosítás és a népbiztosítás feltételeinek összehasonlítása.

		N é p b i z t o s í t á s			
	Rendes életbiztosítás	Nemzeti	Gondviselés	Victoria	Universale
Megtámadhatatlanság	<i>Első Magyar</i> 3 év után megtámadhatatlan.	Nincs rendelkezés.	Nincs rendelkezés.	3 év után.	5 év után megtámadhatatlan.
Háborús kockázat	Hat hónapi fennállás után nem hivatásos katonáknál pótdíj nélkül a biztosított összeg feleig, de legfeljebb 10.000 koronáig, illetve népfelkelőknél 30.000 koronáig.	A befizetett díjak $\frac{1}{3}$ részét.	A befizetett díjak $\frac{1}{2}$ részét.	A teljes díjtartalékot kiadja.	$\frac{1}{2}$ évi fennállás után népfelkelőknél 1000 koronáig, sorcato-náknál 500 koronáig érvényes.
Tökésítés	3 évi fennállás után automatikusan tökésítetik, aránylagos leszállítással.	Kivánatra és illeték ellenében 3 évi fennállás után a díjtartaléknak, mint egyszerű bruttodíjnak alapul vételével.	5 évi fennállás után a tagság leszállított összegben való fenntartása igényelhető. (A kiszámítá elvei hiányzanak.)	3 évi fennállás után automatikusan tökésítetik aránylagos leszállítással.	Kivánatra 3 évi fennállás után haláleseti biztosításonkál a díjtartaléknak mint egyszerű brutto díjnak alapul vételével, ve-gyes biztosításnál arányos leszállítás.
Párbaaj, öngyilkosság	Párbaajnál 3 év után, öngyilkosságnál 2 év után a teljes összeget, addig a díjtartalékot.	Akár beszámítható, akár be nem számítható állapotban elkövetett öngyilkosság esetén, vagy párbaajnál időhatár nélkül a befizetett díjak $\frac{1}{3}$ -a.	Öngyilkosság, párbaaj esetén a biztosított összeg nem követelhető.	Nincs rendelkezés.	5 évi fennállás után érvényben van, különben érvénytelen.
Tengeri utazás	6 hónapi fennállás után érvényes bárhol, Európán kívül is.	Ha a biztosított halála tengeri utazás közben vagy Európán kívül következ-zik be, időhatár nélkül a befizetett díjak $\frac{1}{3}$ -a	Nincs rendelkezés.	Érvényes bárhol, csak a forró égöv alatti tartózkodásnál a teljes díjtartalék.	Nincs rendelkezés.
Érvénytelenség	—	Delirium tremensben beállott halálnál semmi sem igényelhető.	Delirium tremens esetén semmi sem követelhető.	—	—
Visszaváltás	3 év után a tökésítési érték leszámitolt értéke, de legalább a díjtartalék $60\frac{0}{0}$ -a.	3 év után a díjtartalék $75\frac{0}{0}$ -a. azonban csak a 30 napi díjfizetési határidőn belül kérhető.	5 év után a befizetett díjak részbeni vissza-tértése igényelhető. (Mennyi?)	—	Csak kölcsönt ad 3 év után a díjtartalék $75\frac{0}{0}$ -áig.

A socialis biztosítás területe teljesen el van határolva és alapvető hiba a socialis biztosítás problémáit a népbiztosítással összefüggésbe hozni. A socialis biztosítás és a népbiztosítás nem a vagy-vagy kérdése. Nem a kettő közül az egyiket, hanem mind a kettőt minél kiterjedtebb alakban meg kell valósítani, nem egymás helyettesítői, de egymás kiegészítői ezek. És tapasztalhatjuk is, hogy a népbiztosítás éppen azokban az államokban fejlődött a legszebben, a hol a socialis biztosítás is magas fokon van. Gondoljunk csak Németországra, gondoljunk Németország párját ritkító nagyszerű intézményeire a socialis biztosítás terén és mégis éppen Németország az, ahol a népbiztosítás olyan lendületes fejlődését láthatjuk. A nép magasabb értelmi színvonala kiváltja a demokratikus intézményeket, elkerülhetetlenül megvalósítandóvá teszi a socialis biztosítást, a mi viszont megneveli az emberekben a biztosítás iránti szükséglet érzését és ezzel a népbiztosítás kifejlődésének biztos talaját.¹⁾

VI.

Az eddigiekben igyekeztem a népbiztosítás nagy gazdasági és társadalmi fontosságát kifejteni, de rámutattam azokra a hibákra is, a melyek a népbiztosítást mai szervezetében terhelik. Ezek a bajok úgyszólván a népbiztosítás első megjelenésétől kezdve magukra vonták a közgazdászok és sociológusok éber figyelmét és a népbiztosítás problémája egy félszázad óta élénk elméleti viták tárgya. Mindenki, a ki evvel a tárgygyal akár elméletileg, akár gyakorlatilag foglalkozott, érzi és tudja, hogy annak a látszólag nagyszerű fejlődésnek daczára is, a melyet a népbiztosítás egyes államokban vett, a népbiztosítás problémáját nem lehet lezártnak és megoldottnak tekinteni. Ellenkezőleg, a kérdés még mindig a tapogatózás, a kísérletezés állapotában van, még mindig messze van azoktól az elérendő céloktól, a melyeknek megvalósítására a népbiztosítás hivatott.

A népbiztosítási reformtörekvések két irányuak, a mennyiben az

¹⁾ Nabholz a socialis biztosítás ez irányú hatását abban foglalja össze, hogy : „auf diese Weise wird der Arbeiter materiell entlastet und ökonomisch erzogen, sein Blick wird freier ; man bemerke nur den fundamentalen Unterschied zwischen dem französischen Syndikalismus und der deutschen Gewerkschaftsbewegung ; seine Bedürfnisse heben sich auf ein höheres Niveau, der Wunsch, den Rest seines Lohnes in möglichst ökonomischer und vorsorglicher Weise zu verwenden, wird immer in ihm geweckt, es macht sich das dingende Bedürfnis nach einem Institut geltend, welches dem kleinen Sparer gestattet den maximalen Nutzen aus seinen Ersparnissen zu ziehen.

egyik részről meg akarják tartani a népbiztosítás mostani szervezetét és a díjak csökkentésére, a feltételek megjavítására, a törlési arány leszorítására, az ügynöki bajok enyhítésére: szóval a leginkább támadott és legkiáltóbb hibák lehető megszüntetésére törekszenek, mások ellenben azt tartják, hogy a népbiztosítási eszme mai hordozói: a nyereségre törekvő magánbiztosító társaságok nem alkalmasak arra, hogy a népbiztosításban rejlő szép eszmét az összesség érdekében a legjobban valóstíák meg a gyakorlatban, hanem az intézmény közhasznú szervezését kívánják.

A biztosítási díjak csökkentése céljából ajánlották az orvosi vizsgálat facultativ bevezetését és ennek megfelelően két díjtáblázat kidolgozását olyanok részére, a kik az orvosi vizsgálatnak alávetik magukat és olyanok részére, a kik az orvosi vizsgálatot mellőzni kívánják.

Az utolsó években a kamatviszonyok nagyon megváltoztak, hiszen tudjuk, hogy a hadikölcsönkötvények kamathozama 6% -ot is meghalad. Minthogy a legtöbb társaság díjait $3\frac{1}{2}$ — 4% -os kamatalapon állapította meg és a magas kamathozam előreláthatólag hosszú időre biztosítva van, a kamatviszonyok változása is olyan faktor, a mely a díj megszabásánál számításba vehető volna.

A népbiztosítás részére alkalmazott halandósági táblák revisiója is csökkentőleg hathatna a díjakra. Jac. M. Vaz Dias rámutat arra, hogy Hollandiában a népbiztosítók bizonyok rendszabályok mellett ugyanazt a halandósági táblázatot használják, mint a rendes életbiztosítók és nem tettek rossz tapasztalatokat. A tényleges halandóság mindig alatta maradt a várt halandóságnak. Evvel egyezik Söhnernek az a megállapítása, hogy a legtöbb társaságnál ma használt néphalandósági táblázatok már elavultak, a halandóság lényegesen kedvezőbb a táblázatok szerintinél, tehát a technikai alapok revisiója útján is lehetne díjcsökkenést elérni. Lexis összehasonlítást közöl a várt és tényleges halandóságról az egyes társaságoknál, a melyből kitűnik, hogy a halálozási nyereség átlagban kb. 20 — 25% -a a várt halandóságnak, a néphalandósági táblák tehát a népbiztosítási anyag tényleges halandóságával nem egyeznek, a mi igen érthető is, mert a legszegényebb és így legrosszabb anyag a népbiztosításban nincs bent, ellenben a néphalandósági táblákban bentfoglallatik.

Végül az *acquisitio* módszerének és útjainak megváltozásával is lehetne díjreduciót megkísérelni. E végből ajánlották a különböző munkás és munkaadó szervezetekkel való együttműködést, *collectiv szerződések* kötését stb. Ez egyuttal megszüntetné az ügynöki rendszerben rejlő sokat panaszolt visszaéléseket, a túlhajtott üzletszerzés bajait is.

Mindezek a javaslatok azonban csak viszonylagos értékűek. Külö-

nösen az ügynöki rendszer elejtése, a mint az amerikai megállapítás is mutatja, nem vihető sikerrel keresztül és így azt hiszem igaza van Broeckernek, hogy a magánjellegű népbiztosítás mindig drága lesz.¹⁾

A feltételek megjavítására is történtek javaslatok. Így ajánlották, hogy legfeljebb 3 évi fennállás után a tőkésítés mindenestre automatikusan történjék, a díjtartaléknak, mint egyszeri díjnak alapul vételével. A reaktiválási feltételeket sokkal liberalisabban kellene megállapítani. A rokkantsági kockázatot bizonyos fokig bele kellene vonni a biztosításba. A rendes életbiztosításnál a rokkantsági veszélylyei tudvalevőleg már számolunk. Ezt a népbiztosításnál annyival is inkább meg lehetne valósítani, mert itt jórészt ugyanazokról van szó, a kik beletartoznak a socialis biztosítás kereteibe, tehát a rokkantság megállapítására minden további nélkül el lehetne fogadni a munkásbiztosító pénztár, illetve a választott bíróságok határozatait, a mi a dolgot roppantul egyszerűsitené. Ebben a vonatkozásban megvalósítható volna, hogy a rokkantak a további díjfizetés alul mentesíttessenek. A most, sajnos, nagyon is időszerű hadikockázat kérdése is kedvezőbb megoldást kell, hogy találjon. Végül meggondolandó volna, hogy bizonyos halálnemek a várakozási időn belül is elismertessenek, pl. a balesetből származó halál esete, a mint az számos német társaságnál már is be van vezetve, sőt a Wilhelma ezt a kedvezményt több acut betegségből származó halál esetére is kiterjeszti.²⁾

De továbbmenő és már alapvető reformjavaslatok is tétettek. Ez irányban mindenekelőtt a Hitze-féle rendszerre akarok röviden utalni, a melyet először a düsseldorfi „Vereins-Versicherungs-Bank für Deutschland“ valósított meg. Hitze javaslata az egyszeri díjfizetés rendszerén alapul, vagyis a biztosított akkor olyan részletekben és olyan összegeket fizethet be, a mikor és a mennyit neki tetszik. Minden befizetés mint egyszeri díj meghatározott tarifaszertű összeget biztosít neki, a biztosít-

¹⁾ Dr. Broecker: (Zeitschr. für die ges. Vers. Wiss. XVI. évf. 2 füz.) „Die private Volksversicherung wird teuer sein oder sie wird nicht sein. Der praktische Volkswirt hat die Wahl was ihm mehr zusagt. Niemals wird ihm aber die Lösung der Aufgabe gelingen, die Volksversicherung über ein gewisses Mass hinauszu verbilligen, ohne den Erwerb und die Erhaltung der Versicherungen dem freien Wettbewerb zu entziehe.“

²⁾ Az osztrák felügyelő hivatal e tanulmány nyomása közben tette közzé a népbiztosításra vonatkozó új normálfeltételeket, a melyek azt a *minimumot* tartalmazzák, melynél kevesebbet a kötvényfeltételek nem nyújthatnak. Ezek a normálfeltételek dicséretesen liberálisak és minthogy az osztrák társaságok kénytelenek feltételeiket ezeknek megfelelően átdolgozni, a verseny hatása alatt a magyar társaságok is remélhetőleg hamarosan revideálni fogják rossz feltételeiket. (L. Veröffentlichungen des k. k. Ministeriums des Innern, betreffend die Privatversicherung II. évf. 1. sz.)

tás tehát soha törlésbe nem mehet, a biztosítás abnormalis befejezése elvileg ki van zárva, a legkisebb befizetés is megfelelően emeli a biztosított tőkét, a díjfizetés idejére és összegére semmiféle kényszer nincs, tehát a biztosított mindenkori gazdasági helyzetének és viszonyainak megfelelően gyarapíthatja a biztosított összeget; olcsóbb a biztosítás a rendes népbiztosításnál, mert a társaság ügynökök mellőzésével, a munkások bizalmi férfiai útján kívánta a biztosítást terjeszteni. Kétségtelen, hogy Hitze rendszerében szép gondolat nyilvánul meg, de leginkább kiemelt előnyei egyben legnagyobb hibái is. Mindenekelőtt is ez a biztosítás csak a tényleges befizetések arányában szabja meg a biztosított összeget, vagyis mindaddig, a míg viszonylag jelentékenyebb befizetés nem történt, a biztosított összeg olyan csekély, hogy gazdasági jelentősége nincs; eltűnik a biztosítás alapeszméje: a gondoskodás.¹⁾ Az a körülmény, hogy sem idő, sem összeg tekintetében nincs díjfizetési kényszer, bizonyos irányban szintén egyik gyengéje a rendszernek, mert hiszen a népbiztosításnak legáltalánosabban méltányolt előnye az a gazdasági nevelő hatás, a melyet a biztosítottakra a rendszeres díjfizetési kényszer által gyakorol.

A düsseldorfi társulat evvel a rendszerrel csak igen jelentéktelen eredményeket ért el és tárczáját 1913-ban a müncheni Arminiának adta el. Ennek ellenére Söhnernél újra meg újra visszatér az a gondolat, hogy Hitze rendszerében kell keresni a népbiztosítás egészséges reformjának a magvát és, hogy a düsseldorfi társulatnál nem a rendszer volt hibás, hanem a propaganda keretei és eszközei voltak kezdetlegesek és kis-méretűek. És csakugyan még ugyanabban az évben, a melyben a Vereins-Versicherungs-Bank megszüntette működését, megalakult a „Volksfürsorge“ Gewerkschaftlich-Genossenschaftliche Versicherungs-Aktiengesellschaft, Hamburgban, a sociáldemokrata párthoz tartozó szakszervezetek és szövetkezetek biztosítója, a mely amellet, hogy a népbiztosítást a szokásos formában műveli, felvette üzemébe Hitze rendszerét is, részben Kohl javaslatai szerint továbbfejlesztve és a háború előtt meglepő eredményeket ért el. A „Volksfürsorge“ a rendes népbiztosítás mellett „Sparversicherung“ néven köt Hitze rendszere szerint biztosításokat és minthogy Hitze rendszere csak a tényleges befizetéseknek, mint egyszeri díjaknak arányában ad biztosítást, Kohl javaslata szerint „Risikoversicherung“ néven olyan kiegészítő biztosításokat is köt

¹⁾ Broecker: „Bei einer verständigen Volksversicherung darf der gebotene Versicherungsschutz niemals allzusehr hinter den Spargedanken zurücktreten, andernfalls verliert der Verteidiger der privaten Volksversicherung ein wesentliches Beweismittel für den Wert dieses Versicherungsbetriebes.“

a Sparversicherunghoz, a mely hivatva van a Hitze-féle takarékbiztosítás és a népbiztosítás előnyeit összekapcsolni. Kohl 3—5—8 márkás egyszeri díjak ellenében 4—5 évre szóló haláleseti biztosítást ad 50—150 márkára olyképen, hogy ha a biztosított ez idő alatt elhal, a biztosított összeg kifizettetik, ennek elteltével pedig a Risikoversicherung megszűnik. Ez az átmeneti 4—5 év elég idő arra, hogy a biztosított a takarékbiztosítás rendszere szerint a takarékbiztosítási átlagtőkének megfelelő összeget biztosítson magának. ¹⁾

A „Volksfürsorge“-nál az 1914. év végén 56.870 darab takarékbiztosítási kötvény M 720.345 tőkéről és 1.737 darab risicobiztosítási kötvény M 653.596 összegről volt érvényben, olyan eredmény két évi munka után, a mely méltán imponálhat még azoknak is, a kik a Volksfürsorge alapításának a jelentőségével tisztában voltak, különösen ha tudjuk azt is, hogy a biztosításokon kívül 1914. végéig 104.862 darab M 24,241.330 tőkéről szóló rendes népbiztosítási kötvény is volt érvényben és az osszdíjbevétel két év után M 2,305.915 volt. Viszont a nagy törlésarányt a „Volksfürsorge“ sem tudta megszüntetni a rendes népbiztosításban, mert 1914-ben 31.037 darab M 7,945.914 tőkéről szóló kötvény ment törlésbe, a mi semmivel sem kedvezőbb a polgári társaságok szomorú stornoarányánál.

A „Volksfürsorge“ alapításának hatása alatt 30 német életbiztosító társaság megalakította a „Deutsche Volksversicherungs A.-G.“ nevű társaságot, Berlinben, melynek az a célja, hogy a népbiztosítást a legszélesebb alapon művelje, különösen pedig a munkásság, a kézművesek, földművesek és kisiparosok szervezeteiben rejlő erőt a népbiztosítás olcsóbbá tételének szolgálatába állítsa. A társaság legfeljebb 4⁰/₁₀₀ osztalékot fizethet. Az alapító okirat szerint a társaság nem nyereszkes célokat szolgál, hanem közhasznú vállalkozás. ²⁾ A társaság működése szépen indult, a mennyiben az 1913. és 1914. években a törlések leszámítása után 35.044 darab M 12,784.449 összegű kötvény volt érvényben és 1914-ben a díjbevétel már M 833.760 volt.

Ugyancsak a Volksfürsorge megalapításával a német népbiztosítás-

¹⁾ Ilyen risicobiztosítással kapcsolatos takarékbiztosítást heti befizetési alapon legújabbán a Magyar Általános Bizalmi bank R. T. is köt, az Universaleval társulva.

²⁾ „Die Deutsche Volksversicherung ist ein gemeinnütziges Unternehmen. Die Gemeinnützigkeit findet ihren Ausdruck zunächst darin, dass die Verzinsung des Aktienkapitals für alle Zeit auf 4⁰/₁₀₀ beschränkt ist. Ferner kommen alle Gewinne der Anstalt, nach Zurückstellung der für die Sicherheit des Betriebes notwendigen Reserven, den Versicherten wieder zugute.“

ban teremtett új helyzet hatása alatt Volksversicherungsverband der privaten und öffentlichen Lebensversicherungsanstalten címen kartellbe tömörült a népbiztosító intézetek egy része avval a programmal, hogy az egyes társaságok önállóságának fentartása mellett az erők tomörítésével a népbiztosítás további fejlesztését a *biztosítottak javára* előmozdítsák. E célból a kartellált társaságok egységes feltételek, egységes tarifák, egységes díjbehajtás és a verseny letompítása által a díjak olcsóbbá tételére törekszenek.

A Volksfürsorge és a Deutsche Volksversicherung közhasznulag szervezett vállalatok, a melyek a szervezet módjában is változást jelentenek a tisztán ügynöki rendszerre alapított üzleti vállalkozásokkal szemben, de még mindig nem állanak olyan radikális reformok talaján, mint a minők pl. Heinrich Bleichernek vagy Maurice Bellomnak javaslatai, a kik egy olyan központi népbiztosító intézetnek a hivei, a mely autonom helyi vagy szakmai pénztárak hálózatán épül fel, a mi által egybekapcsolhatók volnának a localis temetkező társulatok és az egészséges technikai alapon álló biztosító intézetek összes előnyei. Bleicher és Bellom külön utakon lényegileg azonos eredményre jutnak és azt hiszik, hogy egy ilyen szervezettel meg lehetne szüntetni a népbiztosítás hibáit, mert a helyi szervezetek az üzletszerzés és díjbehajtás munkáját olcsón és lelkiismeretesen elvégeznék, a biztosítottak felvételénél a személyes ismeretség és érdekeltségénél fogva nagyobb gondosságot tanusítanak és ilyenformán csökkenthetnék a díjakat, megjavíthatnák a feltételeket és az intézmény kellő kifejlődését is biztosítanak. E javaslatok gyakorlati megvalósítását tudomásom szerint eddig nem kísérelték meg.

Mindeme reformtörekvéseknek az a közös gondolatuk, hogy a népbiztosítás nem lehet teljesen az üzleti vállalkozás tárgya, hanem annak szervezetébe bele kell vinni a közhasznúság elvét, úgy kell megszervezni, hogy a vállalkozói haszon lehető kizárásával az intézmény egyedül az érdekelt biztosítottak javára és előnyére működjék. Nem kétséges, hogy a népbiztosításban vállalkozói kockázatról ma már alig lehetne beszélni. Az életbiztosítási technika mai állása mellett, viszonylag egész minimális számú biztosításnál is megszűnt az üzletben a kockázat. Így hát a vállalkozói haszon kizárására és az intézmény közhasznú szervezésére való törekvés semmiképen sem jogosulatlan. Ettől pedig már csak egy lépés van a népbiztosítás állami szervezéséhez. Zwiedineck tanár, a wieni nemzetközi biztosítási congressus egyik referense, „Öffentliche und private Versicherung“ című értekezésében arra a következtetésre jut, hogy ott, a hol a biztosítottak teljesítőképesége a pusztá takarékosági feladat ellátásában teljesen kimerül, az üzletszerű biztosításszerzésnek, mint egyáltalán mindennek, a mi a takarékosági folyamatot drágítja,

nincs helye. Zwiedineck ebbeli fejtegetéseivel kapcsolatban dr. Klang a következőket fejtette ki: „Ich lenke Ihre Aufmerksamkeit ganz besonders auf diese Ausführungen des Herrn Verfassers, denen man loyalerweise einen hohen Grad von Berechtigung nicht wird absprechen können. Sie verkünden der Volksversicherung, wenigstens der heutigen Betriebsmethode derselben, das Todesurteil, gegen welches, fürchte ich, eine Berufung sich nicht als möglich erweisen wird. Es hiesse der Privatversicherung einen schlechten Dienst erweisen, wollte man darüber mit Stillschweigen hinweggehen.“ A vita későbbi folyamán Klang újból visszatért erre a tárgyra és azt mondja: „Was ich in bezug auf die industrial insurance gesagt habe, war blos die Konstatierung, dass auf diesem Gebiete der Streit zwischen den beiden Organisationsformen ausgebrochen ist. Das aber ist eine Tatsache, die nicht in Abrede gestellt werden kann.¹⁾“

Ha a magánbiztosító intézménynek olyan kiváló képviselője, mint néhai James Klang dr., kénytelen volt megállapítani, hogy a népbiztosítás terén az államosítás gondolata nagy mértékben jogosult, akkor már minden gazdasági radicalismus nélkül vizsgálhatjuk azt a kérdést, hogy mindezek után milyen kilátásai lehetnek nálunk a népbiztosítás szervezésének vállalkozói alapon s állami formában.

VII.

Fejtegetéseim során már rámutattam arra, hogy nálunk népbiztosításról beszélni alig lehet. A magánvállalkozás a biztosításnak ezt az ágát kiaknázatlanul hagyta; nagy társaságaink nem foglalkoznak vele, a kisebbek pedig, ha akarnák is, nem alkalmasak arra, hogy a mi jórészt mezőgazdasági lakosságunk körében a népbiztosítást szervezzék és bevezessék. Ne feledjük el, hogy Magyarországon az 1910. évi statisztikai adatok szerint a 27 törvényhatósági jogú városban csak kereken 2,200.000 és a 112 rendezett tanácsú városban kereken 1^{1/2} millió, mindössze tehát 3,700.000 ember élt városokban. Nem tudom ugyan, hogy intézeink a háború után milyen üzleti politikát kívánnak e téren üzni, azt hiszem, hogy ezt ők maguk sem tudják, de feltéve, hogy a magánvállalkozás akarná ezt az üzletágat megfelelően kultiválni, már a fentiekre való tekintettel is, aligha sikerülne azt úgy megszervezni, hogy az a szó egész értelmében igazán a nép egyetemét átfogó biztosítás legyen.

¹⁾ Verhandlungen des VI. Int. Congr. für Versicherungswissenschaft III, 223.

De még ha ez is sikerülne, semmiesetre sem tudná a magánvállalkozás azokat a súlyos hibákat és tökéletlenségeket megszüntetni, a melyek a magánjellegű népbiztosítást, a mint láttuk, terhelik.

Nézetem szerint ezt a gazdasági és társadalmi szempontból egyaránt fontos feladatot csak maguk az érdekeltek, tehát első soron az ipari munkásság az önszegély alapján vagy valamely nagy közösség, vagy az állam oldhatja meg, mert csak az államnak van módjában egy olyan szervezetet létrehozni, mely egyformán kiterjesztheti tevékenységét az ipari, mezőgazdasági és kereskedelmi munkásságra és csak egy ilyen intézménytől remélhető a népbiztosítás jelzett hibáinak a kiküszöbölése. Azokon a közhasznú feladatokon kívül, a melyeket egy ilyen állami intézetnek e téren meg kellene oldani, nem akarom említés nélkül hagyni azt a perspektívát sem, a melyet az intézmény, mint állampapírjaink állandó és biztos felvevőhelye mutat.

Azt tartom, hogy egy ilyen államilag létesített, de mozgékony, kereskedelmi szellemben vezetett intézet egyrészt az O. K. H.-ra, a gazdasági egyesületekre, gazdakörökre stb. támaszkodva hamarosan megnyerné az intézménynek a mezőgazdasági lakosságot; a kerületi munkásbiztosító pénztárakon, szakszervezeteken és a nagy ipartelepeken keresztül pedig közfelférkőzhetne az ipari munkássághoz és megnyerhetné annak bizalmát.

Az intézmény is ennek megfelelően két osztályból állana: a mezőgazdasági és ipari osztályból. Mindkét osztályban a legmesszebbmenő képviseleti és beleszólási jogot kellene biztosítani az érdekeltségnek, hogy így a munkásság bizalommal viseltessék iránta, a mi a siker első alapfeltétele. Hogy a díjtáblázatok egységesek, avagy a két osztályban különbözők legyenek-e, az merőben biztosítástechnikai kérdés és nem tartozik ide.¹⁾

Mit várhatunk egy ilyen intézménytől?

Mindenekelőtt várhatjuk, hogy a népbiztosítás Magyarországon is az őt joggal megillető jelentőséghez fog jutni. Ezt biztosítaná az a szoros kapcsolat, a melyet az új intézet a mezőgazdasági és ipari népességgel a már meglevő szervezeteken keresztül fentartana. Egy demokratikus szellemben az érdekeltek közreműködésével vezetett és nem magánnyerészkedésre alapított intézményt a munkásság összes hivatott

¹⁾ Nabhoz pl. az egyes kategóriák egyéni kezelését ajánlja. »Eine ökonomisch rationelle Versicherung, welche das Zutrauen der Masse erwerben will, muss die einzelnen Risikokategorien, wie sie durch Profession, Lebensweise und Gesundheitszustand charakterisiert sind, soweit als nur möglich, — und wäre es auf Kosten der Einfachkeit und Verminderung der Verwaltungskosten, — individuell behandeln.

szervezetei kétségtelenül minden módon támogatnák. Hogy pedig a munkásságnak, különösen az ipari munkásságnak van érzéke a biztosítás iránt, az bővebb bizonyítást nem igényel és elég e részben a munkásság állandó küzdelmére utalni, a socialis biztosítás kifejlesztése iránt. De a jövőről való gondolkodás szükségének átérzését és átértését mutatják az egyes szakmabeli rokkantpénztárak, főleg pedig mutatja a Magyarországi Munkások Rokkant- és Nyugdíjegylete, a melynek taglétszáma 22 évi fennállása után körülbelül 200.000. Nem keresem most, hogy ennek az egyletnek technikai alapján rendben vannak-e, csak megállapítom, hogy a munkásság tömegesen tódult az egyetlen ilyen irányú intézménybe és tanujelét adta annak, hogy átérzi a biztosítási eszme nagy jelentőségét. De mutatja azt is, hogy az egylet megszervezésének módja, a szervezet iránya helyes. Ez a szervezet a többé-kevésbé autonóm helyi csoportokon épül fel, a mely csoportok a maguk külön tiszteletbeli vezetőségükkel és választmányukkal nagyon alkalmasak az eszme népszerűsítésére, az agitatorra, a helyi administratio és pénzbehajtás ellátására. Nem gondolok természetesen önálló gazdasági egységekre, mint pl. az O. K. H. falusi szövetkezetei, merő a biztosításnál elesnek mindazok a szempontok, a melyek a hitelszövetkezetknél az apró jogi személyek létesítését szükségessé tették. (Egyetemleges felelősség, az adósok ismerete stb.).

A szervezés ilyen módja mellett az üzletszerzés és díjbehajtás aránytalanul olcsóbb lesz, mint a magánbiztosítóknál, a mi a népbiztosítás lényeges olcsóbbodására vezetne. Minthogy a legszegényebb néposztályok takarékosági és biztosítási szükségletének kielégítéséről van szó, minden eszközt meg kell ragadni, a mi e szükséglet jó és olcsó kielégítését előmozdíthatja.

Remélhetjük a feltételek megjavítását is, mert egy első sorban socialis jellegű intézményben liberalis javítások könnyebben valósíthatók meg.

Egy ilyen intézmény felállítása nem találkozna azokkal az aggodalmakkal, a melyek a biztosítás más ágának államosításának jelentkeznének, nevezetesen, hogy a mai magánvállalkozásban érdekelt ezernyi existenciák felborulnak, a productio visszafejlődik, a feltételek megmerevednek, a külföldi értékes relatiók megszűnnek stb. A népbiztosítás nálunk teljesen kiaknázatlan terület, a melyet a magánvállalkozás eddig parlagon hagyott. Nem hogy egyesek érdekeit vagy kenyérkeresetét, szerzett jogait, már teljesített szellemi vagy anyagi munkáját bolygatná meg egy ilyen intézmény, de ellenkezőleg, igen sok új existenciát nyújtana és a munka természeténél fogva főleg néhány száz hadirokkant találhatna productiv elhelyeződést és teret a hasznos társadalmi munkára.

Végül az állampénzügyi szempontokra utalok. Most, a mikor gondoskodnunk kell arról, hogy sokszorosán megnövekedett államcímleteink állandó elhelyezést találjanak, egy ilyen intézmény, a mely nagy tőkék koncentrálására alkalmas, a mely igazi gyűjtőmedenczéje milliók megtakarított filléreinek, fokozott pénzügyi jelentőséggel bír.

Jelen szerény soroknak nem céljuk, hogy az itt vázolt intézet működését és szervezetét részletesen adják. Csak rá akartam mutatni a tárgyra, csak fel akartam rá hívni az illetékes tényezők figyelmét és csak alkalmat akartam adni, hogy esetleg nyilvános vita útján a fellevert eszmével kapcsolatos kérdések tisztáztassanak.

Lengyel Samu

Henry George eszméje.

Henry George szerint a gazdasági nyomoruság oka a földjáradék, mint magántulajdon. A földjáradék az a különbözet, a mely egy adott földterület és a művelés alatt álló legrosszabb minőségű, az előbbivel egyenlő nagyságú földterület hozadéka között az előbbi javára mutatkozik. Ilyen különbözet mindig volt és lesz. A baj szerinte nem is ennek a különbözetnek létezésében, hanem abban van, hogy ez a különbözet, a földjáradék, nem az összességnek, a társadalomnak, hanem egyes embereknek jut.

George abból indul ki, hogy az emberi haladással együtt a javak egyre szaporodnak. Szaporodnak pedig nemcsak absolute véve, vagyis úgy, hogy a Földön lévő vagyon mennyisége napról-napra nő, hanem relative is, értve ez alatt azt, hogy ha a bizonyos időpontban az emberiség birtokában lévő vagyontömeget elosztjuk az emberek számával, napról-napra nagyobb hányadost kapunk. Mindennek dacára szerinte az emberek jóléte általában nem emelkedik. Ezt azzal magyarázza, hogy az egész relative vett vagyonszaporulat, sőt annál több, a földjáradék javára s így azon kevés ember javára esik, kiknek tulajdonában föld van, míg a többi ember semmit sem kap abból.

Sőt nemcsak nem emelkedik a földnélküliek jóléte, hanem ellenkezőleg: csökken. Miért? Mert szerinte minden, nem a földtulajdonon alapuló jövedelem nagyságát a művelés alatt álló legrosszabb föld hozadéka szabja meg, mivel pedig a haladással egyre újabb, tehát egyre rosszabb (kisebb hozadékú földterületeket vonunk művelés alá, s így minden másnemű jövedelemnek csökkennie kell.

Világos, hogy Henry George tanának igaz volta azon fordul meg, hogy vajjon tényleg a legrosszabb föld hozadékától függ-e a földnélküliek jövedelme, mert ha nem, akkor hiába csökken, ez a hozadék, még nem okvetlenül szükséges, hogy a földnélküliek elszegényedjenek.

Henry George a jövedelemnek három formáját ismeri: a földjáradékot, a tőkekamatot és a munkabért. Erre a háromra terjeszkedik ki

vizsgálódásai közben. Ehhez képest igyekszik kimutatni, hogy a munkabér és a kamat a legrosszabb föld hozadéka szerint változik.

A kamat oka szerinte az, hogy vannak termelési ágak, melyekben a természet az idő múlásával megnöveli az eredményt. Például egy zsák búzát elvetünk s egy év múlva húsz zsákot kapunk érte. Természetesen — okoskodik George — mindenki ilyen termelési ágba fektetné tőkét, hacsak más termelési ágakban is nem biztosítják ugyanezt az előnyt. Minthogy pedig egyéb termelési ágakra is szükség van, tehát ezt az előnyt ezekben biztosítani kell. Így jön létre a kamat. Eszerint önként következik, hogy a kamat nem nagyobb a legrosszabb föld hozadékánál, mert hiszen csak ilyen legrosszabb földet találhatna a tőkés, ha kamatot nem kap művelésre, s így csak ennek a hozadékát kell részére biztosítani.

A munkabér törvénye szerinte szintén azon alapszik, hogy ha a munkát nem fizetnék, a munkás valahol, a hol a föld még nincs lefoglalva, földművelésre adná magát. Részére tehát biztosítani kell oly jövedelmet, melyet az ilyen földön, a művelés alatt álló földterület határán, a legrosszabb földön munkájával elérhetne.

Azonban nem a George-féle tőkekamat-elmélet, sem a munkabér-elmélet nem állja ki a kritikát.

Tegyük fel először, hogy a tőkekamat tényleg a legrosszabb föld hozadéka szerint alakul. Vagyis egy bizonyos egységnyi nagyságú tőke kamata annyi, a mennyit ez a tőke a legrosszabb föld termelésébe fektetve, tulajdonosának hozna. Természetesen a tőkés osztályra jutó összjövedelem ebben az esetben annál nagyobb, minél több a tőke. Ez az egy tényező döntő. Ha már most a tőke mennyisége szaporodik, akkor a tőkés osztály jövedelme is szaporodik, habár a tőke egységnyi mennyiségére jutó kamat mérve változatlan is. A tőke megfelelő mértékű szaporításával tehát a társadalom vagyonának egyre nagyobb része juthat a tőkés osztály kezére. Ennek csak egy feltétele van, az, hogy a tőkés a tőkekamatot ne fogyassza el, hanem tőkésítse, legalább részben. A kamat ilyen tőkésítése fokozatosan emeli a tőkés osztály jövedelmét a többi rovására. Már pedig seholsem áll, George sem említi, hogy az ilyen tőkésítés lehetetlen volna. Sőt! Tudjuk, hogy a földbe való minden további befektetés hozadéka kisebb, ellenben a minél nagyobb tőkével való termelés előnyös, a mit úgy szoktak kifejezni, hogy a földet illetőleg a csökkenő, a tőketermelésnél a növekvő hozadék elve uralkodik. Ennélfogva előbb-utóbb el kell következnie egy állapotnak, mikor a földbe való további befektetés hátrányos s a tőkésítés előnyös lesz. Ettől fogva a tőke a vagyonszaporodás egyre nagyobb hányadát ragadja magához, míg a földjáradék összege változatlan marad. Mindez magának Georgenak elvei alapján!

Azonban nem ez a legfontosabb ellenvetés George kamat elmélete ellen. Maga az alapelv, a kiindulás hamis Georgenál. Mert nem igaz, hogy a kamat oka az volna, hogy a tőke felhasználható oly ágakban is, hol a természet maga is hozzájárul a hozadékhoz. Nem igaz az, hogy a tőkekamat léte és nagysága a legrosszabb, vagy akármilyen más föld hozadékától függene. Egészen más tényezők döntenek is. Mindezt rögtön kimutatom.

Hogyan jut a tőkés kamathoz? Hogy erre a kérdésre felelhessünk előbb a kamat szó értelmét kell megvilágítenunk. Kamat alatt a köznyelvben rendszerint egy pénzösszeget értenek, melyet a kölcsönvevő fizet a kölcsönadónak. Természetes, hogy itt nem erről a kamatról van szó. Kamat alatt a közgazdasági irodalom azt a jövedelemszaporulatot érti, mely a tőkebefektetéssel jár. Ez tehát tőkejövedelemnek is volna nevezhető. Mi Georgeval együtt itt a kamat alá foglaljuk a tőkés vállalkozó úgynevezett vállalkozói jövedelmét is, melyet a közgazdasági irodalom általában különválaszt a tőkejövedelemtől. Hosszas volna itt kitérni arra, hogy a vállalkozói nyereség fogalma s annak külön jövedelemfajként való szereplése a gazdasági jelenségek helytelen felfogásának köszöni létét, — elég itt utalnom arra, hogy George rendszerében semmi jelentősége nem volna annak külön jövedelemfajként való szereplése. Ez utóbbi esetben azt külön vissza kellene vezetnie Georgenak a legrosszabb föld hozadékának elvére (mert különben a vállalkozói nyereség a földjáradék concurrensse volna a társadalmi vagyonszaporulat eltulajdonításánál.) Ezt azonban nem teszi s így az ily jövedelem szükségképp a kamat czime alatt van nála elkönyvelve. Ennél fogva tőkejövedelem, illetve kamat alatt értjük itt a tőkés egész jövedelmét, eltekintve esetleges munkajövedelmétől. Annál inkább kell így tennünk, mert hisz George a vagyoneeloszlás törvényeit fejtegeti, azt kutatja, hogy mennyi vagyon jut az egyik s a másik osztályra; a mi pedig fölöslegessé teszi a vállalkozói jövedelem különálló felvételét akkor is, ha ennek a distinctionnak meg volna a theoreikus jogosultsága; mert hisz az úgynevezett vállalkozói jövedelem nem egy külön vállalkozó osztálynak, hanem részben a tőkés, részben a földbirtokos, részben a munkásosztálynak jut.

A felvetett kérdés tehát: hogyan jut a tőkés kamathoz? — így is fogalmazható: hogyan jut a tőkés jövedelemhez?

A felelet: Ugy, hogy tőkét termelésre fordítja, a termékeket eladja s az a különbözetet, a menynyivel többet kap a termékekért, mint a mennyi áldozatot a termelés érdekében hozott — a jövedelem. E jövedelem (kamat) nagysága tehát adott esetben a termékek árától függ. Minél drágábban kél el a termék, annál nagyobb (ha a termelési ál-

dozatok változatlanok) a tőkés jövedelme, annál nagyobb részt kaparít magához a társadalom összvagyonából. Következik ebből, hogy a kamat nem valami állandó nagyság, hanem esetenként változik. Ez így van a valóságban is. A mint változik a termék ára vagy változnak a terméssel járó áldozatok (föltéve, hogy egyéb tényezők változatlanok) — változik a tőkés jövedelme is. Ha kedvező körülmények, kedvező forgalmi viszonyok között termel, több lesz a jövedelme, mint ezek híján. Mindazok a tényezők, melyek általában az árat szabályozzák, szabályozzák a tőkés jövedelmét is. Az ár pedig, nagy általánosságban véve, a kereslet subjektív értékeléseitől és a kínálat terjedelmétől függ: mennél többre becsüli a kereslet minél több tagja az árút, mennél fontosabb az neki szükségletei szempontjából — s viszont mennél kisebb a kínálat: annál magasabb az ár, annál nagyobb a tőkés jövedelme. A tőkés jövedelme tehát a kereslet és kínálat változó viszonyai szerint változik.

Azt felelhetné erre valaki: Ez a kettő nem ellentétes; lehet, hogy a közvetlen tényezők a kereslet és kínálat viszonyai, de ezek mögött, ezeket uralva, ott van a legrosszabb föld hozadéka, mint mozgató. Lehetséges volna ugyanis, hogy a termelők számbavéve az ezen fölterületén elérhető jövedelmet, úgy szabályoznák a kínálat terjedelmét, hogy mihelyt a kereslet s kínálat által megszabott ár kisebb jövedelmet hajt, mint a legrosszabb föld hozadéka — felhagynának a termeléssel s földet szereznének. S viszont ha a tőke az illető termelési ágban nagyobb jövedelmet hajtana — akkor egyre többen fektetnék a tőkéjüket az illető termelési ágba, mindaddig, míg az így megnövekedett kínálat az árat arra a nivóra süllyesztené, melyen az a tőkés számára csak a legrosszabb föld hozadékának megfelelő jövedelmet biztosít.

Azonban a kínálatnak ezen szabályozása csak úgy érné el célját, ha az összes tőkések jövedelmét egy novón tartaná. Mert ha egyes tőkések jövedelme a legrosszabb föl hozadékáig süllyed, a másiké azonban nemcsak nem süllyed, hanem nő — akkor ez ugyancsak keveset lendít a vagyonegyenlősítés ügyébe. Már pedig — mint rögtön kimutatom — a való életben ez utóbbi történik.

A kínálat föntjelzett szabályozásának ellene szegülnek a tőkések, saját érdekükben. Természetes, hogy mindegyikük minél nagyobb nyereségre igyekszik szert tenni. S mivel tudja, hogy nagy nyereségre csak úgy tehet szert, ha az illető árúból minél kisebb a kínálat, ennél fogva arra fog igyekezni, hogy olyan árút szállítson, a melyet csak kevesen tudnak piacra hozni. Ennek egyik eszköze az árúk különösen jó minősége, mely előnyt biztosít egyéb versenytársakkal szemben. Másik módja, hogy többen összeállanak (kartell, trust) s valamiképen magukhoz ragadják az egész készletet bizonyos árúból s csak annyit hoznak

belőle forgalomba, *a mennyi elég magas áron kél el s így tekintélyes jövedelmet biztosít.* A harmadik nagy tőkével termel; a nagyban való termelés tudvalevőleg olcsók s így azok a kistermelők, kik nagyobb áldozatokkal termelnek, ugyanazon ár mellett aránylag is sokkal kisebb nyereségre tesznek szert, mint a nagytőkések. Ilyen és egyéb czímeken a tőkés osztály nagy része előnyös helyzetben van versenytársai fölött. Ezt az előnyös helyzetet a kínálat kiterjesztésével nem lehet ellensúlyozni, mert az újabb és újabb termelők valamennyien kedvezőtlenebb helyzetben lesznek vagy ellenkező esetben, ha kedvezőbb helyzetet tudnak teremteni, akkor a régi termelők kerülnek aránylag kedvezőtlen helyzetbe. A lényeg az, hogy mindig lesznek, a kik nagyon előnyös helyzetben vannak s a kik ennél fogva nagy nyereségre tesznek szert *ugyanolyan árak mellett*, melyek versenytársaiknak csak minimalis jövedelmet biztosítanak. *A kínálat szabályozása csak az ár magasságát módosíthatja, de nem segíthet azon a vagyonegyenlőtlenségen, mely egyenlő árak daczára is fennáll:*

Azokkal a tőkésekkel szemben tehát, a kik a legkedvezőtlenebb viszonyok közt vannak, a többiek mind bizonyos nyereségtöbbletre tesznek szert. Ez a nyereségtöbblet az a különbség, mely a termelés határan álló tőkés nyeresége és egy más, meghatározott tőkés nyeresége között van. A helyzet teljesen analog a földjára-
dék esetével. A mint földjára-
dékéről beszélhetünk, éppen úgy beszélhetünk tőkejára-
dékéről is, értve ez alatt azt, a mit az imént nyereségtöbbletnek neveztem.

Sőt a tőkés nyereségtöbblete talán még veszedelmesebb a vagyonegyenlőtlenség szempontjából, mint a földbirtokos jára-
déká. Ugyanis a legkedvezőbb s a legkedvezőtlenebb helyzetű tőkés között talán még nagyobb a különbség, mint a földbirtokosoknál. Aztán meg a földjára-
dék csak egy módon növekedhetik, t. i. a termelés, a kínálat kiterjesztésével, míg a tőkés nyereségtöbblete a kínálat kiterjesztésén kívül az által is, hogy a termelés valamely úton-módon (találmányok stb.) kevesebb áldozatba kerül.

Mindent összevetve tehát, levonhatjuk a conclusiót! George azon tana, hogy a tőkejövedelem a legrosszabb föld hozadéka szerint alakul, hamis: aminek legszembeszökőbb bizonyítéka, hogy a tőkejövedelmek közt épp oly differentiák vannak, mint a földbirtokosok jövedelmei közt. A legnagyobb tőkejövedelem legalább annyira van a legrosszabb föld hozadéka fölött, mint a legnagyobb jára-
dékú föld jövedelme; a mi pedig lehetetlen volna, ha George tana igaz volna.

Nézzük most a harmadik jövedelmi forrást: a munkát. A munkának szintén van ára: a bér. Ez szabad verseny esetén szintén a kereslet-kínálat viszonyai szerint alakul. Azonban túlságosan a munkások rová-

sára. A munkások ugyanis nagyon sokan vannak; a munkakinálat tehát nagy, a mi a bér csökkenését eredményezi. Ha tehát a kereslet és kínálat szabadon érvényesül, akkor a munkás bére a minimumra süllyed. Ez a minimum pedig körülbelül megfelel annak, a mit a termelés határán földmíveléssel szerezhetne. Hogy magasabb ne legyen, arról gondoskodik a népszaporodás, mely egyre növeli a munkáskínálatot; alacsonyabbra sem süllyedhet, mert akkor a munkások inkább a termelés határán lévő, még le nem foglalt föld művelésére szánják magukat. Ha valahol, úgy a munka áránál, a munkabérenél kell érvényesülnie George elvének.

Azonban a tények arról győznek meg, hogy a munkások jóléte, a munkabér egyre emelkedik. Emelkedik pedig annak daczára, hogy a művelés alá vett földterület határa egyre kijebb tolódik, a minek megfelelően a járadék nélküli föld hozadéka csökken s a mihez képest viszont George elve szerint a munkabérnek is csökkennie kellene. Mi ennek az oka?

A munkásszervezkedés. A munkásszervezkedés a maga ezer eszközzel, kezdve a felsőbb osztályok lelkiismeretére apelláló erkölcsi nyomástól egész a legvéresebb sztrájkig. A munkásszervezkedés szabályozza a munkakinálatot: nem engedi, hogy egyik munkás a másikat túllícitálja alacsonyabb és alacsonyabb bérek kínálása által, hanem kényszeríti a munkaadókat, hogy nagyobb bért fizessenek, mint a megnyit a szabad verseny érvényesülése esetén a kereslet-kínálat elveinek megfelelően fizetnének. Egy szó mint száz: George elve a munkajövedelemre vonatkozólag sem áll meg.

* * *

George elmélete szerint, — mivel az egész növekvő gazdagságot a földjáradék emészti föl, míg a többi jövedelmi forrást a vagyonegyenlőség jellemzi (hisz mind csak a legrosszabb föld hozadékának megfelelő jövedelmet biztosít) — csak a földjáradékot kell eltörölni, illetve a köz javára lefoglalni s a gazdasági visszasságok egyszerre megszűnnek.

Ehhez képest a következő kérdésünk már most az lesz: milyen eredményeket lehetne várni a George által javasolt terv keresztülvitelétől? Mennyiben segítenék a gazdasági bajokon, ha a földjáradékot valamelyes formában a köz javára foglalnók le? Szerintem: a mennyiben George tervének keresztülvitele egyáltalán nem enyhítené a vagyonegyenlőtlenséget.

Láttuk, hogy a tőkés osztálynál ép úgy meg van a vagyonegyenlőtlenség biztosítéka, mint a földbirtokosoknál. A vagyonegyenlőtlenség tehát nem szűnne meg, ha a földjáradékot kivennék a magántulajdonból.

Sőt nem is enyhülne. Ugyanis a társadalmi vagyon szaporodását akkor egészen a kedvező helyzetben lévő — az úgynevezett kvalifikált munkát végő munkások vágnák zsebre. Ugyanis azoknak száma, a kik két kezük munkájával keresik kenyerüket, nem csökken, (sőt szaporitáná ezt a járadékukat vesztett földbirtokosok nagy része is) és helyzete nem javulna, ha a földbirtokosok egész vagyona forgalomba kerülne is. (Ne vegyük itt tekintetbe a munkásszervezkedést, mert ez egészen más eszköz a vagyonegyenlőtlenség javítására, mint George elve. George szerint erre nem volna szükség, ha az ő javaslatát elfogadjuk.) A munkások a kereslet-kinálat elve alapján mindig a bérminimumra volnának utalva, mert a verseny annyira szoritja őket, hogy kénytelenek volnának a leg-minimálisabb bérért munkába állani. Az egész, ezen fölül eső vagyon-tömeg azoknak jutna, a kik nincsenek kitéve a verseny kényszerének. A monopolum falánkságának nincs határa: ma megelégszik, ha 20 koronát kap egy üveg tokajiért, holnap, ha látja, hogy 50-et is kaphat, nem fogja 40-el sem beérni. Tehát nem szabad azt gondolni, hogy a földjáradéknak magántulajdonból való elkobzásával ez az elkobzott vagyontömeg a közössége lesz; nem, hanem egyszerűen befolyik azok zsebébe, a kik most már egyedüli részesei lesznek a monopolisztikus helyzet áldásának. Praktikusán így kell elképzelni a dolgot: a földjáradék elkobzása momentán emelni fogja az általános jólétet, mondjuk: mindenki gazdagabb lesz. Fizetőképesebbé válik. Mihelyt ezt észreveszik azok, a kik monopolisztikus helyzetüknél fogva nem félnek attól, hogy versenytársaik lehetnek s a kik az áruikért követett árat tisztán vevők fizetőképessége szerint szabják meg, — rögtön emelni fogják portékáik árát egészen a vevők megnövekedett fizetőképessége határáig s hamarosan kényszerítik ezeket, hogy vagyonszaporulatukat nekik szolgáltatassák be. Végeredményben tehát a köz semmit sem nyer az egész reform következtében.

Henry George rendszere egy nagyszabású, de a maga egészében elhibázott álm, mely a legalapvetőbb gazdasági törvényeken, az ártörvényeken, darabokra törik.

Mezey Lajos.

Közlemények és ismertetések.

List Frigyes Magyarországon. (I)

Földes Béla nemrégiben az általa szerkesztett Magyar közgazdasági könyvtár és remekírók tára című gyűjtemény 18. köteteképen közreadta List Frigyesnek a magyar közlekedésügy reformjáról szóló emlékiratát.¹⁾ Ennek harmadik függeléke adatokat tartalmaz List Frigyesnek magyarországi tartózkodásáról. Úgy vélvén, hogy mindaz, a mi ezen adatokat kibővíti, némi érdeklődésre számíthat, közlök egynéhányat.

List Frigyes összegyűjtött munkáinak első kiadója, valamint első, talán még mindig legjobb életrajzírója Häusser²⁾, egy másfélsoros jegyzete hívta fel figyelmemet arra, hogy List magyarországi útjáról az Allgemeine Zeitungban Lukács Móric és Pulszky Ferenc számoltak be. Az akkor legkiválóbb helyet elfoglaló Allgemeine Zeitung-ban találtam Pulszky és Lukács tudósításain kívül még egy két kisebb közleményt, amelyeket néhány más helyen fellelt korbeli adattal együtt érdemesnek tartok a Földes-féle gyűjtemény kiegészítéseiképpen is közölni.

I.

Az Allgemeine Zeitung első, List magyarországi útjával összefüggő közlése 1844 november 9-ről Bécsből van keltezve és így szól:

Dr. List Frigyes e pillanatban Magyarországon van. Kivánjuk, hogy ottani látogatása eredményes legyen! Ha dr. List — a miben nem kételkedünk — mindkét oldalról eredő pártbefolyásokat el fog magától

¹⁾ A m. tud. akadémia kiadása. Budapest, Grill 1916. (173) 8°.

²⁾ Friedrich List's gesammelte Schriften, herausgegeben von Ludvig Häusser Stuttgart: Cotta, 1850. 1—2. Th.

utasítani és önálló meggyőződésének fog kifejezést adni, minden részről bizonyossággal feltehető, hogy amit az olyan tudású ember, mint ő kénytelen közérdekűnek tekinteni, az legalább is nyugodt és pártatlan megvizsgálást érdemel, amelynél előítéleteknek és szenvedélyeknek háttérbe kell szorulniok. Lehet, hogy Magyarországon, a hol az államgazdaságnak (Staatsökonomie) egyáltalán nem régóta mívelt tudománya csak most kezd gyenge gyökeret hajtani, sikerülni fog néki oly gondolatokat kiírtani és olyan eszméket felvetni, a melyek lényegesen összefüggnek az ország jövődjével. ¹⁾

Majd pár nappal később Pozsonyból november 11-ről kelt tudósítást olvasunk:

Dr. List — úgymond — még mindig körünkben időzik és minden társadalmi osztály figyelmességének tárgya. Alig hogy partra szállott, elhalmozták lakomák és egyéb társas összejövetelekre, a különböző kaszinókba szóló meghívásokkal nemcsak a mágnások és képviselők, hanem a legmagasabb méltóságok és hatóságok is, így például Majláth gróf főkancellár, a judex curiae és a magyar udvari kamara elnöke, gróf Szécheny. A conservatív párt részéről gr. Zichy Bódog és Andrássy György, az ellenzék részéről gróf Batthyány Kázmér adnak tiszteletére fényes estélyeket. Utóbbinál jelen voltak gr. Széchenyi István a magyar reformtörekvések atyja, gr. Batthyány Lajos a főrendi ellenzék talentumos feje és sok ellenzéki mágnáson kívül, a rendi tábla fő alakjai közül Klauzál, Beöthy, Bezerédy, Szentkirályi és Pázmándy. Ez alkalommal elhangzott néhány beszéd, amelyekről talán máskor számolok be. (Tudtommal ez nem történt meg.) List e nagy népszerűségének megmagyarázására a tudósítás felemlíti, hogy műve „Das nationale System“ erdetiben és három év óta igen sikerült magyar fordításban minden művelt ember kezén forog és az ország közvéleményének egész új irányt adott, olyanmódon, hogy másfél év óta törvényhozó testületeink tervei List nevéből visszhangzanak, valahányszor kereskedelemről, vasutakról, új vámokról van szó.

Mindenki meg akart tehát ismerkedni azzal a férfiúval aki oly világos és beható módon tud az egész nemzethez szólani. A főherceg nádorispán is már ittléte másodnapján kihallgatáson fogadta és az audientia tartamából méltán arra következtetnek, hogy a német közigazda e magas helyen kiválóan kedvező benyomást tett. Másrészt Pozsony város legtekintélyesebb polgárai, kereskedői és iparosai is hozzáfordultak, hogy consultálják városuk érdekében és a tudósító legjobb személyes tapasztalata alapján arról biztosít bennünket, hogy List ott-

¹⁾ Augsburger Allgemeine Zeitung 1844. nov. 9. No 318.

időzésének a város ipari és kereskedelmi életére szokatlanul fellendítő hatása lesz. Ugyanezen czéllal távolfekvő szabad királyi városok küldöttségei is érkeztek Pozsonyba, hogy meghívják Listet, tisztelje meg őket látogatásával és járjon a kezükre jó tanácscsal ipari és kereskedelmi viszonyaik javítása körül. Nem lehet csodálni, hogy az oly izgalmas időben, mint a mai, a pártok körében a legkülönbözőbb hírek terjednek el List politikai nézeteit és intenióit illetőleg, csak hogy List sokkal tisztábban látó politikus és tapasztaltabb férfiú, semmint bármily irányban exponálná magát. Mint idegen — és a tudósító hozzáteszi, mint a nemzet vendége ismételtén kijelentette, hogy nem volna helyénvaló, ha belebocsátkoznék az ország politikai kérdéseibe, missiója egészen specialis lévén, nevezetesen minden párt érdekének előmozdítása a bevándorlás és tőkebeáramlás elősegítésével, a közlekedési eszközök javításával és az ország erőforrásainak kiaknázásával. E kérdésekben fentartás nélkül ki fogja mondani véleményét, de bárhol kénytelen volna fejtegetései során politikai kérdéseket érinteni, nem tartana ildomosnak más megnyilatkozást, mint a közvetítés álláspontját.

List kilátásai útja legközelebbi céljait illetőleg a legjobbak. Többen a legnagyobb birtokú főurak közül úgy nyilatkoztak előtte, hogy hajlandók telepíteni és a kamara annál is inkább hajlandónak mutatkozik List javaslatait magáévá tenni, mert kiváló elnöke ösztönzésére a List által tervbevett telepítéshez hasonló colonisatiós kísérletek már is megindultak. Úgy értesülünk, hogy List holnap gőzhajón Pestre megy és minden okunk megvan azt remélni, hogy ott lelkesedéssel fogják fogadni.¹⁾

Ha elfogulatlanul azt kérdezzük, — így kezdi egy 1844 november 24-ki bécsi keletű tudósítás, — vajjon honnan ered, hogy Magyarországon éppen minden olyan terv dől dugába, amely anyagi érdekekre vonatkozik, hogy egy nemzeti öntudata miatt oly nagyra becsülendő és — szívesen megengedjük — minden jó tulajdonsággal rendelkező nép nem szűnik meg egész világ szeme láttára oly dolgokat cselekedni és oly terveket hajszolni, a melyeket a régi tapasztalatok által megérlelt külföldi ítélet majdnem mindig kivihetetleneknek és semmiseknek talál és hogy másrészt miért utasítja el magától a legjótékonyabb reformterveket, vagy pedig a kivitelkor elrontja azokat, — akkor két okot találunk mindenek előtt: nevezetesen a nemzettel veleszületett fantáziának túltengését a nyugodt és szenvedélytől ment ítélőképesség felett, másfelől és főleg azt a separatismust, amely Magyarországot a magyarismus javára 8 milliónyi lakossággal gyengítette.

Lukács urat, kinek személyes tulajdonait épúgy tiszteljük, a mint

¹⁾ U. o. 1844. nov. 17, Nr. 322.

hogy határozottan szembeszállunk alapelveivel — mert a fiatal hazafit csak annyiban tartjuk radikálisnak, a mennyiben ő magát ha nem csalódunk, először nevezte el így — szerepeljen bár e törekvés mint államveszélyes, az exclusiv magyar pártállásfoglalásnak eme mindenekre átterjedő terrorismusát nem fogja letagadhatni.

Ha jól vagyunk informálva, ily tapasztalatokat tehetett a Magyarországon tartózkodó List, a kit előbb minduntalan idéztek, sokat dicsértek, de kevésbé értettek meg. Mindjárt odaérkezése után tartott előadásait a tiszta magyarpárt (reine Magyarenpartei) nem túlságos tetszéssel fogadta, mert List rámutatott előttük, hogy csak német műveltség, német szorgalom, német erő fejlesztheti az ipart Magyarországon, miért is ezeket az (német) elemeket oda kell vezetni. Végül hozzáteszi a tudósító, hogy az a vendégszeretettel teljes fogadtatás, a melynek List Magyarországon örvendett, azért összefér azokkal, a miket jó értesülésként elmondott.

List pesti tartózkodásáról és annak várható eredményéről az ingyen bírált Lukács Móric számol be az Allgemeine Zeitung hasábjain november 28-iki kelettel *Dr. List und die deutsche Einwanderung* czímen.

Elmondja, hogy List 14 napos pesti tartózkodása után Pozsonyon és Bécsen át útrakelt hazája felé és az összes pártok legkiválóbb férfiainban, a kikkel közelebbi érintkezésbe került s a kik valamennyien versengtek, hogy tiszteletteljes előzékenységükkel tanusítsák ama magas véleményt, a melyet nézeteiről és tudományos érdemeiről tápláltak, a legkedvezőbb benyomást keltette. Sokakban azt a kívánságot hagyta hátra, hogy ez a kiváló német nemzetgazda, kinek írásai ebben az országban majdnem nagyobb sensatiót keltettek, de feltétlenül osztatlanabb tetszést arattak, mint a maga hazájában, minél előbb térne vissza hozzánk, hogy ismeretei és tapasztalatai bő kincsével segítségére legyen az országnak produktív erői kifejlesztésében.

Dicséretképen és kiváló tapintata bizonyítékeként kiemeli Lukács, hogy ellentétben sok más idegennel, rövid ittartózkodása alatt az ország politikai küzdelmeiről nem ítélkezett elhamarkodottan, hanem szemlátomást kerülve az ilyesre vezető alkalmat, kizárólag arra szorítkozott, hogy Magyarország államgazdasági viszonyairól adjon véleményt. Helyesen felismerte, hogy valamely fejlődésben lévő ország politikai bonyadalmainak egymást keresztező párt törekvéseinek megfelelő méltányolásához tüzetesebb tanulmányozás, a közállapotok mélyebbreható kutatása szükséges. Ezekről rövid pár nap alatt helyes fogalmakat alkotni még a legtehetségesebb embernek is, különösen, ha nem bírja az ország nyelvét, majdnem lehetetlen. Nem tartozik azok közé, a kik itt-ott felkapott, javarészt egyoldalú közlések alapján jogosítva érzik magukat egy nemzet törekvései felett pálczát törni és annak legkiválóbb főit magas hangon

kioktatni. Gazdag tapasztalatai, sokoldalú ismeretei, díszes neve és állása, a melyet a politikai tudományok terén szerzett, végül az a figyelem, a melyet már régebben is és a távolból a magyar viszonyokra fordított volt, inkább képesítették volna erre, mint másokat, a kik hasonló tekintetekből nem tartották magukat vissza attól, hogy a legkiméetlenebb módon ítélkezzenek oly dolgokról, a melyek számukra vagy egészen idegenek voltak vagy pedig a melyeket csak egész felületesen ismertek. Ez a, mondhatni, szerény semlegesség meg is szerezte Listnek valamennyi párt becsülését és elismerését. Csak ez teszi lehetővé az idegennek, hogy az anyagi érdekek terén sikeresen működjék. Így történt, hogy Pesten nem kisebb tisztelettel fogadták, mint Pozsonyban. Az ünneplések körül, melyben Listnek része volt, Lukács csak azt említi, a mely Pestmegye gyűlésén játszódott le. Pestmegye, úgymond, kétségkívül az ország legműveltebb megyéinek egyike, a melyben a legtöbb értelmiség összpontosul. List a megyegyűlésen mint néző jelent meg. Az ülésnap legkiválóbb szónoka Kossuth Lajos, beszédje közben, a melyet a sokat tárgyalt védegyelet érdekében tartott, Listet mint olyan férfiut apostrophálta, a ki a nemzeteket valódi közgazdasági érdekeiket illetőleg legjobban világosította fel. Erre a jelenvoltak — a tudósítás szerint több száz főnyi nemes, köztük számos tudományos és politikai kiválóság — lelkes éljenzésbe tört ki. Ez az eset a magyar közvélemény szerint Listre nézve annál megtisztelőbb és hízalgőbb, minthogy ez az élénk ovatio kizárólag a tudomány körül való érdemeinek elismeréséből, nem pedig politikai rokonszenvből fakadt. Hisz a szabadelvű ellenzék nagy része, a melyhez Pestmegye jobban hozzátartozott, mint bármely más törvényhatóság, benne a német érdekek védőjét és a védegyelet ellenségét vélte látni. Történetesen a megyegyűlés éppen ez alkalommal határozta el, hogy a védegyelet ügyét magáévá teszi és List magyarországi útját, mint olyanét, a ki a német ipar érdekében diplomatai küldetésfélében járt, némi bizalmatlansággal tekintette.

A fényes fogadtatás, a melyben Listet még azok is részesítették, a kiknek ő nem mint szövetséges, hanem ellenfélként jelent meg, mindkét félre nézve egyformán megtisztelő és úgy véli a magyarországi tudósító, hogy némi kárpótlást nyújt Listnek azért, hogy a maga hazájában bizonyos részről félreismerik, de sőt üldözik is.

Önérzetesen írja a tudósító, hogy azáltal, hogy Magyarország valamennyi, egymással mereven szembeszálló pártja megegyezett abban, hogy a tudomány emberét, a ki körükben megjelent, ünnepeljék, ez a nem egy tekintetben olyanannyira félreismert ország megmutatta, mennyire meg tudja becsülni a közhasznú törekvéseket és tudományos érdemeket.

List magyarországi jövőbeli terveit illetőleg azt halljuk a tudósító-

tól, hogy a különböző pártok vezető és kiválóbb tagjaival folytatott gyakori eszmecserék során messzemenő terveket fejtett ki az egész országot behálózandó vasutakról és vízi utakról. Fejtegetéseit tetszéssel fogadták. Leginkább telepítési terveit emeli ki a referens. Azt írja, hogy List Magyarországot a német kivándorlás legmegfelelőbb helyének tartotta és hozzáteszi, hogy ha tekintetbe vesszük az országnak sok helyen valósággal szűz és felette termékeny földjét, a lakosságnak ép a legtermékenyebb területeken tapasztalható ritkaságát, azokat a nagy ország-részeket, a melyeket viszonylag csekély beruházásokkal, céltudatosan vezetett csatornákkal el lehetne ragadni a mocsarak alól, rá kell jönni, hogy a föld semmi más része hasonló kilátásokkal a német telepítést illetőleg nem kecsegtet. Másrészt, úgymond, Magyarország anyagi érdekében is igen előnyös volna, ha ez úton lényeges gyarapodásban részesednék tőkében és munkaerőben, a mikre oly nagy mértékben rá van szorulva. Ezt tartja ama pontok egyikének, a melyen német és magyar érdekek találkoznak. Ezért lehet Listet szerinte a német érdekek képviselőjének tekinteni, a nélkül, hogy Magyarország ellenségét kelene benne látni. Mentegeti magát a magyar tudósító, a midőn kifejti, hogy nem rosszalni akar, ha ama meggyőződésének ad kifejezést, hogy List Magyarország mezőgazdasági és ipari állapotait, német szempontból vizsgálja és fogja akarni irányítani. Ezzel nem kívánja azt mondani, hogy List tervei oda irányulnak, hogy a német nemzet jólétét a magyarság rovására fejleszse, hanem bizonyára az az óhajta, hogy a kettőt összhangba hozza. Az a kicsinyes és rövidlátó politika — úgymond — a mely az egyik országot feláldozza a másiknak, a mely az egyiket a másik prédájának dobná oda, az oly politika, mely ritkán ér el állandó sikert, hanem legtöbbször csak pillanatnyi előnyöket, a mely aztán rendszeren hamarosan megszokta magát boszulni, nem lehet vezérlő eszméje az olyan embernek, a ki a legközelebbi jelen korlátain túl a távolabbi jövőbe tud látni. Épúgy igazságtalanság Listtel szemben, ha azt a tervét, hogy a német kivándorlás folyamát Magyarország felé irányítsa, úgy tekintik, mintha vele az országot és népét germanizálni óhajtaná. A tudósító szerint nem osztható a honfitársak némelyikének az az aggodalma, hogy a németek bármily nagyarányú telepítése, még ha százazrekről is volna szó, ezzel a következással járna. Az a nemzet, a mely az ily próbát ki nem állná, nem is volna érdemes a fenntartásra. Hogy a magyar nemzeti elemnek az idegen, de sőt ellenséges elemektől sem kell félnie, eléggé bebizonyult, de sőt mint életrevaló és fejlődésre képes elem a küzdelemben megizmosodott. Megállott a legveszedelmesebb harcokban és kikerülte a közönyösség és

apathia veszélyét, nem esett áldozatul a kormány annak idején való germanizálási kísérleteinek. A közéletből és az iskolából kiszorította a latin nyelv, a magasabb körökből, az előkelők palotájából a német és francia. Csak az alacsonyrendűek tűzhelye körül húzódott meg és innen lépésről-lépésre hatolva elő, áthághatatlanoknak tetsző akadályokkal küzdve foglalta el újból végre azt az állást, a melyet ma az államban és a társadalomban bir. És most, hogy a kormány védelmének örvend, a mikor a magyar a törvényhozás, közigazgatás és iskola nyelve, a midőn hatalmasan fejlődő irodalom támogatja, most ne tudna ellenállni néhány ezer bevándorló németesítő befolyásának. Ezt elképzelhetetlennek tartja. De azért mégis tagadhatatlan, hogy az eféle telepítési tervek, bármi felismerhetetlenek legyenek várható anyagi előnyeik, az országban mind kevesebb visszhangra találnak, az irántuk való rokonszenv, a mely néhány évvel régebben majdnem általános volt, mind gyengébbé válik. Ezt a tudósító főkép a mindinkább szaporodó német sajtótámadásoknak tulajdonítja, a mik a hangulatot itt minden iránt, a mi német olyannyira megmérgezték, hogy félős ezért nem lesz semmi a német telepítésből. Pedig szerinte az így keletkezett ellenszenv a német elemekkel való minden érintkezés iránt teljesen alaptalan, mert a német sajtó ellenséges hangulata nem tekinthető a német nép és Magyarország német lakossága érzései valódi kifejezésének. Azzal a felette érdekes megjegyzéssel fejezi be cikkét, hogy lehetséges, hogy egykoron, de bizonyára a távol jövőben oda fogunk jutni, hogy a számban kisebb és gyengébb nemzetiségek el fognak tűnni a föld színéről, elnyomja és nyeli őket a hatalmasabb és erősebb szomszédnépek tömege. Ha így lesz, a magyar sem kerüli el e sorsot. De ez csak mindent megrengető világesemények következtében az európai államrendszer megváltozásával történhetik. Az ily felfordulást azonban nem lehet a gyarmatosítástól vagy a nem gyarmatosítástól várni. Ezért a List-féle telepítési terv végrehajtását úgy magyar, mint német szempontból kívánatosnak tartaná már csak azért is, mert e szorosabb szövetség a szláv-ság hatalmát gyengitené.

Pulszky Ferencz Eperjesről 1844. december 11-én kelt cikke az utolsó, a melyben Listre vonatkozó magyar adatot találok az Allgemeine Zeitungban. A védegyletről szólván, Pulszky kifejti, hogy az ipari mozgalom, a melyet ez indított, bizonyára megtermi gyümölcseit és ezért minden párt tárt karokkal fogadja Magyarországon Listet, még ha nézetei a magyarokéival nem is mindenben egyeznek, a miről egyébként, úgymond Pulszky nincsenek is bizonyítékok, mert nemcsak az államgazdaság egy új egészséges rendszerének megalapítóját látja Listben,

de a nem mezőgazdasági, hanem ipari telepítés képviselőjét, a melyet Magyarországon politikai pártkülönbség nélkül mindenki örömmel üdvözöl. ¹⁾)

II.

Az Iparegyesületnek Fényes Elek szerkesztésében megjelenő organuma, a *Hetilap* 1847. január 5-iki száma foglalkozik Listtel. List Frigyes halála alkalmával Gorove J. ír czikket, List Fridrik emléke czimen, a melyet itt közlök. A czikk List magyarországi megbecsülését illetőleg tartalmaz egy és más érdekeset.

„Mi List Fridriket, mint status-gazdát akarjuk tekinteni. List Fridrik a német nemzeti egység, s a védvámok embere volt; állapotjunk megkissé ez eszmék mellett! mert hisz bennünket magyarokat is nemzetiségünk s kereskedési ügyeink foglalkoztatnak főkép.

Az utolsó félszázadban a nemzetek sok és keserű tapasztalásokon mentek keresztül, ott csüggöttek szemeik a nemzeten, mely szabaddá tevén magát, az első mámorban úgy látszott, hogy a fél világnak nyújt kezét a boldogításra, hogy apostol leend, mely a felé hajlónak hirdetni, megadni fogja — ha nélkülözte az egyetemi boldogság elemét — a szabadságot. Nem így lőn, sem ama nemzet — a franczia — sem a többiek egymásnak segítségére nem jöttek, a nemzetek magokra hagyatnak, s ez talán nem is történt helytelenül. Meglehet, hogy a népek, ha nem önkeblökben keresék a fejlődés csiráját, de mástól, idegentől várják s nyerék azt, vontatójára köttettek annak, s eveznének most, merre evezne az, s nemzeti sajtáságaik mint megannyi különböző érczfajok, elmerültek volna. Így másként lőn, minden nemzet magába szállott, s önmagában keresi az erőt, melyet a nemzeti munkásság fejt, nevel, szaporít, közös értelmet teremt a nemzeti nyelv, tehát művelni kell azt; egységet ad az alkotmányos szabadság, tehát terjeszteni kell, úgy kell rendezni az anyagi érdekeket, hogy azokból mindenki megnyerje saját illetményét, s ezt helyes föld-műipar, kereskedési gazdaszat eszközli.

Azonban szép eszme a világ harmóniájának eszméje, de semmivé teszi vagy sérti-e ezt a nemzetek önálló iránya? nem, valamint egyes statusban az egyesek jogainak tiszteltetniök kell úgy egyes nemzet érdekeit a másiknak kiaknázni tilos, és mégis azért, hogy a szomszéd szomszédnak földjét föl nem szánthatja, fáiról a gyümölcsöt le nem szedheti, ki

¹⁾ Allg. Ztg. XII/25. 1844. No. 360.

fogja állítani, hogy eme jog, s tulajdonszertelet ellentétben áll a status harmoniájával, voltak idők, midőn ugyanazon polgári társadalomban a nagyobb számnak joga, tulajdona néhány hatalmasok s erők játék-labdája volt — ez idők világszerte letűnni kezdenek, az ököljog helyébe a törvény lépett, ugyanazon társadalom tagjai egymás jogait tisztelven békében élnek, s ez állapot ellenőre a közvélemény, úgy élhetnek békében tisztelven egymás sajátságait a népek, s ennek biztosítéka leend a világvélemény.

Ezen iránynak apostola volt List Fridrik. A német nemzetiséget nálánál több oldalról senki sem fogta föl. Ifju korának vágyai közé tartozott szabadnak látni nemzetét, szerinte ez volt tehát a nemzeti egység egyik mindent átölelő kapcsa, csak hogy ezért neki fogság jutott. Ő leszorított e térről, mert hogy a nehéz fogságot kikerülhesse, honából bujdosott ki. De a német nemzetiség eszméje kebelében nem hal el, ezt magával viszi a svájci bérczek közé, magával a tenger hullámain, melyeken más világrészbe evez, futván az üldöző hazát, s midőn annyi évek s életsorsának annyi változása után honába visszatér ő, ki 1819-ben Frankfurtban a német kereskedési egyesülést alakítá. Midőn ő már visszatért, már életben volt a német szövetség, a 26 milliónyi német nép kisebb nagyobb töredékei megszűntek egymás ellen kereskedési vámharcot folytatni, az eszme tehát, az ő értelmének gyermeke, megtestesült. De látta ő, hogy ezt ápolnia kell, ha a malasztiban akarja részesíteni hazáját, s e nézetének szüleménye lön *politikai gazdaság minden nemzeti rendszere*, mely nem egyéb mint valóságos népkönyv meleg előadással, adatok s historiai tények súlyával támogatva.

Nem ide tartozik vizsgálni, ujak-e a gondolatok, melyeket egy rendszerben nyújt át nemzetének, de uj a politika, melyet ő javasol magában Németországban.

Listet mi magyarok ezen munkái után kezdők megösmerni, sokat tanultunk mi is ezen munkából, mert láttuk, hogy mindazon fonákságokkal, melyeket ő nyomról-nyomra a német kereskedési politikában ki mutat, csakhogy hasonlíthatatlanul nagyobb mértékben, el van árasztva a magyar kereskedési politika. „Változván a név, rólad szól a mese.“ Ezért mondottuk: jótékonynak kell lenni a melegnek, mely tiszta sugárok szárnyain száz meg annyi mértföldre elhat s hatalmas a szózat, mely hasonló távolságon keresztül sikon s hegyen bejár.

Im itt vagyunk a védrendszer elveinél. Magunkba szállánk s azt kérdők, miért ne lehetne a magyarnak is műipara, ha van szomszédjainak, miért ne lehetne e nemzetnek is kereskedési politikája, ha van szomszédainak? S e kérdések mozgalomba hozák nemcsak az irodalmi

értelmet, de az alkotmányos műszereket is. Ellenségeink azt mondják, hogy e politika helytelen, de mi azt kérjük, követelnek-e ők nemzünk számára a többiekéhez hasonló társadalmi állapotot, nagyságot s boldogságot s tagadhatják-e, hogy a nemzeti nagyság, boldogság elvitázhatlan alkatrészei virágzó műipar s széles kereskedés? S ha nem tagadják, kérdésünket tovább folytatván így szólunk: ha a gyermeknek férfival kell versenyt futni, hasztalan futand az, mert azon felül, hogy attól mindig messze elmarad, legszebb erejét emészté fel s jövődjének kifejtésére lőn senyveteg test, beteg lélek, tehát ápolni, fejleszteni, izmosítani kell előbb a gyermeket, ha azt akarjuk, hogy az egy erős férfival a versenyterre lépjen.

S most előszámlálhatnók mindazon végtelen előnyöket, melyekkel bír a nemzet, mely gyáripárt s kereskedést űz a felett, mely csak földjét műveli, de mi nem akarunk hosszú értekezésbe bocsátkozni, mi List Fridrikről akaránk csak néhány szót elmondani s elég ha elmondjuk, miként évei ama hatalmas izgatásnak voltak szentelve, mely az önálló kereskedési s gyári rendszer előnyeivel ismertesse meg nemzetét s melynek éle: az agg kebelben lobogó ifjú tűz, az ősz fűrtök alatt rejlő képzemény gazdagság, ereje: a tények, tapasztalások bámulatos mennyisége vala, elég ha felidézzük ama szavakat, melyeket az általános európai inség napjaiban, nagyszerű tanulságul, lapja a német világnak elmondott.

(Folyt. köv.)

Varró István.

Lengyelország cukoripara a háború előtt.

A lengyel legfőbb nemzeti bizottság szerkesztésében „Középeurópa és Lengyelország“ czímen megjelent gyűjteményes kiadványban¹⁾ S. Limanowski tollából tanulmány jelent meg a lengyel cukoriparról, a melyből érdemes egyet-mást közölni:

Kongresszusi Lengyelország éghajlati viszonyaiban, valamint túlnyomóan agyagos és homokos talajában kitünő feltételeit bírja a cukorrépa termelésnek. Ennek megfelelően azt tapasztalhatni, hogy a cukorrépa termelés gyors ütemben is fejlődött. 1908-ban 56.000 hektárt, 1912-ben ezzel szemben 86.000 hektárt vett igénybe, a midőn is távolról sem használtatott ki az összes cukorrépa termelésére alkalmas

¹⁾ Svodkowo europejski zwiazek gospodarczyi Polska, Krako 1916.

terület. A lengyel répa cukortartalma igen tekintélyes és 16·83⁰/₁₀₀-kal (német répa: 16·13, az ausztriai és magyarországi 15·32⁰/₁₀₀) az első helyet foglalja el Európában, a minnek magyarázatát a jelzett kiváló klimatikus viszonyokban leljük. A répaültetés jövedelmezősége — 182·2 métermázsá hektáronként — azonban igen alacsony. Alacsonyabb hozadékot csak Oroszországban lelünk, a mely hektáronként 151·9 métermázsával, Európában a legutolsó helyen áll. E csekély jövedelmezőség oka Lengyelországban a mezőgazdasági technika hátramaradottsága általában, valamint a műtrágya túlmagas ára. Az utak rossz állapota, a helyi érdekű vasúthálózat hiánya az ország egyes részeiben, a műtrágya szállítást teljesen irrentábilissá teszi. Az 1910-iki állapotok szerint Kongresszusi Lengyelország cukoripara 4) üzemet mutatott fel 21.000 munkással. Az évi termelés értéke 64 millió rubelt tett ki, azaz a lengyel gazdasági össztermelés értékének 8⁰/₁₀₀-át.

Az 1910-től 1914-ig való fejlődés képének kimutatására szolgáljon ez a táblázat:

	1911/12-ben	1912.13-ban	1913.14-ben
Üzemek száma	49	51	53
M é t e r m á z s a			
A feldolgozott répa mennyisége .	14,584.226	17,119.272	13,257.949
A termelt cukor mennyisége . .	2,282.740	2,216.614	1,766.442
Egy üzemre esik feldolgozott répa	297.637	349.374	270.570
Egy üzemre esik termelt cukor	46.584	43.464	33.356

A cukoripar egy üzemének évi termelési átlaga Lengyelországban lényegesen kisebb, mint Nyugoteurópában. Az orosz törvényhozás kedvezett új kis gyárak keletkezésének, hogy az iparra a közlekedési eszközök hiányából háramló hátrányokat az üzemek sűrűbb hálójával egyenlitse ki. Ennek daczára az utolsó tizenöt esztendőben erősen megcsappant a kisebb üzemek (évi 150.000 pud termelésig) száma — tizről egyre mig a legnagyobb üzemek (évi 300.000 pud termeléstől felfelé) száma huszonnégyről harmincznyolczra emelkedett. A lengyel cukoriparban a részvénytársasági forma az uralkodó. Ide tartozik az üzemek 80⁰/₁₀₀-a és a lengyel cukoriparba fektetett 39 millió rubelből 34. A lengyel cukorgyáraktól fizetett osztalék alacsonyabb, mint az orosz cukorgyáraké, a mit a magasabb megadóztatás, magasabb szállítási költségek és a nyersanyag magasabb ára idéznek elő. Azonban az utolsó tiz évben emelkedik

ügy Lengyelország cukoriparának részvénytőkéje, mint az abból eredő tiszta nyeresége. Kongresszusi Lengyelország tizenhárom legnagyobb cukorgyárában kitett:

	A részvénytőke rubelben	A tiszta nyereség	%-ban	Osztalék	%-ban
1905/6-ban . . .	12,350.000	1,713.073	13·8	896.080	7·3
1911/2-ben . . .	14,950.000	2,411.693	16·1	1,430.271	9·6

A háború előtti utolsó öt évben Lengyelország átlagos cukortermelése 2,105.000 métermázsát tett, a miből az ország szükségletének teljes fedezése mellett 700.000 métermázsá maradt a kivitelre. A közép-oroszországi piac a lengyelországi cukoripar számára úgyszólván teljesen el van zárva, mert a déloroszországi cukor árai az alacsonyabb előállítás költsége folytán olcsóbban kalkulálhatók. Piacot keresett és talált gyártmányai részére Litvániában és Finnországban, a baltitengeri tartományokban és Norvégiában. Különösen rentábilis volt e kiviteli kereskedelem a Visztula olcsó vízi útján, a melyet azonban röviddel a háború kitörése előtt fiskális szempontokból beszüntettek. A kereskedelmet a varsó—pétervári vonal használatára utasították. A lengyelországi cukorfogyasztás, a mely egyébként növekedőben volt, 1910-ben 9 kg.-ot tett ki a lakosság egy fejére számítva, míg az átlag fogyasztás Európában bár nyomta Oroszország alacsony száma, elérte a 15 kg.-ot fejenként.

A háború a lengyel cukoripar üzemeinek többségét már az első évben megbénította. 1914/5-ben még elérték rendes termelésük egyharmadát, az 1915/6-iki kampagne eredményét sokkal alacsonyabbra számítják. Újabban oly híreket terjesztettek a lengyel lapok, hogy harminczhat üzem újból megindul. Ha ez megvalósul, a lengyel belső szükségletet el tudják újból látni.

Biztosítási matematika.

Sós Ernő: *A matematikus szerepe a biztosításban.* Bevezető előadás a Budapesti Ker. Akadémia biztosítási tanfolyamán. Budapest, 1916. 14 old.

Ügyesen és élénken megírt bevezető előadás, a mely alkalmas arra, hogy a biztosítási matematikával foglalkozóknak tanulmányuk számára kedvet csináljon és az érdeklődést felkeltse.

Közgazdasági irói jubileum.

A Magyar Szakírók Országos Egyesülete országos ünnepséget rendezett Rubinek Gyulának a „Köztelek“ szerkesztőjének negyedszázados szakírói jubileuma alkalmából. A jubiláris gyűlésen közéletünk kiválóságai vettek részt. Ott voltak a kormány képviselőjében Ghillány Imre báró földművelésügyi miniszter és Bartóky József földművelésügyi államtitkár, valamint gazdasági érdekképviselőink vezető férfiai. Rubinek Gyula munkásságát, a melynek tengelyét a föld intensivebb művelése és a többtermelés előmozdítása alkotja, a Magyar Közgazdasági Társaság mindig nagy érdeklődéssel és elismeréssel kísérte és őt, jubileuma alkalmából, melegen üdvözli.

A nemzetgazdasági-statistikai seminarium könyvtára.

A nemzetgazdasági-statistikai seminarium könyvtárának katalógusa a budapesti kir. m. tudományegyetemen. Földes B. seminariumi igazgató megbízásából szerkesztették Krisztics és Márki. Kiadja a nemzetg.-statist. seminarium. Budapest, 1916. Franklin (298).

Szakkörökben ismeretes, hogy a Földes-seminarium magas színvonalon áll. Most kiadott könyvjegyzéke is bizonyosága. Évek munkájának tükrö az előkelő megjelenésű kiadvány. Valódi elégtétellel lapozhatják a vezető professor és segítői. A tudományos segédeszközöknek gazdag tára, a melyet látva nyugodtan elmondható, hogy nem kell megszire mennie, a ki nálunk dolgozni akar.

A katalógusba vetett első pillantás azt a benyomást kelti, hogy a könyvtár felette sokoldalú. De nem is csoda, ha meggondoljuk, hogy a közgazdaság tudománya új, forrongó tanok összessége, miért is a seminariumi oktatásuk módszere még egyáltalán nem mondható késznek, kiforrottnak. A ki legelőször csinált itthon közgazdaságtani semináriumot, sokat kellett kísérleteznie, miközben -- és ez érdekesen olvasható ki a katalógusból -- ki kellett térnie jobbra-balra, míg megtalálta a leghelyesebbnek vélt utat. Azt se feledjük, hogy az ily pesti seminariumnak a legújabb időig nem igen állott a külföldön gyakori, szükséges kooperáló apparatus rendelkezésére, nem támaszkodhatott nagy nyilvános könyvtárakra, a mi lehetővé tette volna, hogy kezdettől fogva és kizárólag csak szorosán seminariumba valót gyűjtsön. Szolgáljon végül a fentemlített szempontokkal sem kellően megokolt sokoldalúság mentsegeül,

hogy alig akad könyvszerető tudós, a ki az eféle szépséghiba elkerüléseért, engedve a rigorosus bibliographusnak, hajlandó volna oly gyökeres eszközhöz nyúlni, mint a könyörtelen selejtezés, ha az a jelen esetben nem is állott volna egyébből mint egy csomó, magában véve kitünő, de a seminariumba bele nem való kötetnek az egyetemi nagykönyvtárba való átutalásából¹⁾. Sok a könyvtárban a töredékes periodikum²⁾ — megannyi szomorú elvetélés nyoma. Ezekkel nincs más választás (néhány kivétellel), mint kiegészíteni vagy kidobni — de mindenestre feldolgozni, ha egyszer megvannak.

Átfutva a katalogust, nem találni benne a Gide-Rist-féle kitünő munkát, a nagy Kowalewskyt, Paretot, Philippovich, Buchenberger új kiadásait, Irving Fishert, Rapert (igaz ugyan, hogy nagyon kevés diák olvas angolul). De hiányzanak egész újabb kérdéskomplexumok is (többtermelés, törvényes munkásvédelem, világgazdaság stb).

De mindezek a kisebb és könnyen pótolható hiányok eltörpülnek ama bőséggel és kitünő érzéssel szemben, a melyet a könyvtár a legfontosabb szakokban, pl. a tulajdonképeni közgazdaságtanban, rendszerekben, általános munkákban a közgazdaságtan történetében, egyes különleges közgazdasági kérdések irodalmában mutat fel. Büszke lehetne rájuk bármely főiskolai intézet. Nem kevésbé az olyan segéderőkre is, mint a vezető professoréi, a kik valóban elsőrendű munkát végeztek.

Örvendetes, hogy a kitünően bevált Dewey-féle bibliographiai rendszer újabb teret hódított. Bár vagyunk, a kik nem mindenben helyeseljük, hogy eredeti felosztását kikezdték, mégis szívesen látni, hogy a hazai könyvtárak rég óhajtott együttműködéséhez megint közelebb jutottunk, ha csak egy kurta lépéssel is.

Varró István.

¹⁾ Nietzsche, Lichtenberger : Heine penseur, Medveczky : Pascal, az egész joghölceselet fejezet stb.

²⁾ Pld. lásd iparfelügyelet, munkásbiztosítás, folyóiratok.

Magyar Közgazdasági Társaság.

Közgyűlés.

A Magyar Közgazdasági Társaság 1917. február 8-án, délután 6 órakor tartotta meg évi rendes közgyűlését, Mandello Gyula igazgató elnöklése mellett.

Elnöklő igazgató a megjelenteket szívélyesen üdvözölte és a jegyzőkönyv hitelesítésére Domony Móricz és Horváth János urakat kérte fel.

Bemutatta az igazgatóválasztmány 1916. évi működéséről szóló jelentést, a számvizsgáló-bizottság jelentését az 1916. évi számadásokról és előterjesztette az 1917. évi költségvetést. Horváth János a „Közgazdasági Szemle“ 1916. évi decemberi számában megjelent jelentéseket, számadásokat és költségvetést felolvasottnak kéri tekinteni, azok egyhangú elfogadását ajánlja és az elnökség, igazgató-választmány és számvizsgáló bizottságnak jegyzőkönyvi köszönetet kért szavazni. A közgyűlés ily értelemben határozott. Az 1917. évben megejtendő választások során az 1917. évre elnöknek újból Hoszpotzky Alajos ministeri tanácsos, a megüresedett egy igazgatóválasztmányi tag helyére Zelovich Kornél műegyetemi tanár, számvizsgálóbizottsági tagokul újból Baross Géza ministeri tanácsos, Beck Dénes bankigazgató, Schöber Béla udvari tanácsos, vezérigazgató, Székely Ferencz udvari tanácsos, elnök és Zsengery Manó igazgató választottak meg. Miután indítvány a közgyűlés elé nem érkezett, elnöklő igazgató megköszönve a megjelentek érdeklődését, a közgyűlést bezárta.

Felolvasóülés.

A közgyűlés után Méhely Kálmán igazgató „Az ipari szövetkezetek szerepe az iparfejlesztésben“ címmel előadást tartott. Úgy a közgyűlésen, mint a felolvasóülésen nagyszámú, előkelő közönség vett részt. Ott voltak:

Antal Géza, Bartos Andor, Baumgarten Nándor, Beck Dénes, Bernát István, Exner Kornél, Ghiczy Jenő, György Endre, Korányi Frigyes, Kovalóczy Rezső, Mattyasovszky Miklós, L. Sipos Kamilló, Somogyi Manó, Székely Ferencz, Szirt Lajos, Végh Károly, Vidacs Gyula, Walkó Lajos, stb.

Az előadáshoz hozzászóltak: báró Korányi Frigyes, Bernát István és György Endre.

Igazgatóválasztmányi ülés.

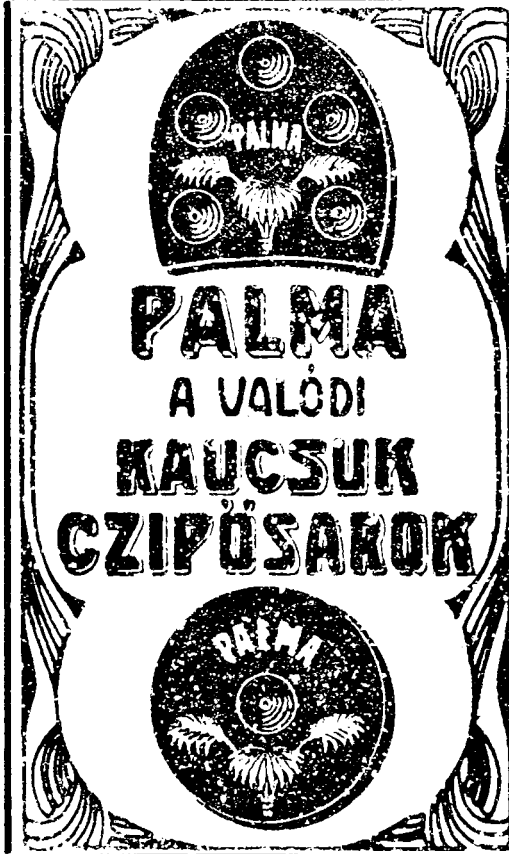
A Magyar Közgazdasági Társaság tagjai sorába felvétettek 1917. január 1-i hatálylyal:

dr. Deptner Tibor, Schanzer Pál, Bertalan István, Nagybánya, dr. Nagy Dénes, Wien.

Továbbá felvétettek: Ágotai Lajos, Alapi Béla, Baecher Rudolf, Baecker Zoltán, Balog Béla, Bánd Géza, Barkóczi Izsó, Béla Béla József, Benkő Márton, Bertsch Ottó, Biehn János, Bogyó Samu, Boross Gyula, Borsai Miklós, Brandtstein Arthur, Braun Tibor, Breuer Gusztáv, dr. Bruck Sándor, dr. Czakó Zsigmond, dr. Czigler Ármin, Develák Károly, Elbert Manó, Elbogen Károly, dr. Eisler Zsigmond, Elszász Rezső, Engel Ernő, Farkas Lajos, Fay Miksa, Fekete Béla, Finály Ernő, Fischl Simon, Fónagy Aladár, Földes Sándor, dr. Fraenkl Sándor, dr. Frank Aladár, Frank Sebő, Freud Izsó, Freund Pál, Frisch Ignác, Fuchs Arthur, Füredi Ernő, Gábor Ignác, dr. Gál Jenő, Gárdonyi Henrik, Gerber Sándor, Gerster Béla, Gold Simon, Grosshaus Károly, Grossmann Miksa, Grosz Béla, Grosz Miksa, Grüner Ármin Henrik, dr. Gyulai Noé Hugó, Haasz Emil, dr. Haidler Géza, Hammerschlag Ernő, Hartenstein Jenő, dr. Heder Lajos, Hein Sámuel, Herzfeld Frigyes, Herzfeld Viktor, Hesslein Ignác, dr. Hilb Jenő, Hirsch Nándor, Horvát Miksa, Hütter Béla, dr. Jacobi Béla, Jahoda Adolf, Janovitz J. József, dr. Juhász Dénes, Justus Dezső, borosjenői Kádár Gusztáv, Kapos Miklós, Kelemen Lajos, Kemény Pál, Keresztényi Gyula, Kircz Adolf, Kitséer Sámuel, Klauber Sámuel, dr. Kohn Jakab, Komper Árpád, Kovács József, Kovács Rezső, Kovács Róbert, Kovácsy Béla, Krausz Soma, Kubik Gyula, Laendler Aladár, Lovass János, Loewe Adolf, Lux Dávid, dr. Machlup Henrik, Magyar Lajos, Mandl Pál, dr. Mándy István, Mann Mór, Marx Ferencz, Mauthner Zoltán, Melichar Ferencz, Milch Géza, Mocsányi Ödön, Mocsányi Richard, Molnár István, Molnár Nándor, Morvay Izsó, Nádas Viktor, Nagel István, Nagy László, Neuschloss Ödön és Marcel, Pauncz Sándor, Péterffy József, Polgár Gábor, dr. Popper Tódor, dr. Radványi László, Reiner Miklós, Reinisch Tivadar, dr. Reményi Rezső, Réti Béla, Retter Károly, Révai Ödön, Róna Árpád, Róna László, Róna Márk, Rosenthal Zsigmond, dr. Róz Jenő, dr. Rózsavölgyi Manó, Sándor Imre, Sándor István, Sándor Jenő, Sánor Lajos, Schillinger Zsigmond, Schlesinger Lipót, Schönberger Tivadar, dr. Sebők Izsó, Sivó Jusztin, Soltész József, Spitz Márk, Stein György, Stein Imre, Steiner Ármin, Strasser Arnold, Strasser Vilmos, Szalay Pál, dr. Szegváry László, Székely

József, Székely Mór, Székely Ottó, Szücs Zsigmond, Török Károly, Tyrnauer Samu, Ungár Miklós, dr. Unterberg Hugó, dr. Vadász Manó, Vadnai Géza, Vágó Leó, Vámos Dezső, Vas Aladár, Veres József, Wachsmann Zsigmond, Weishut Károly, dr. Weisz Miksa, dr. Wertheimer Manó, Wiener Mór, dr. Wilhelm Károly, Zinsenheim Zsigmond, Zoltán Béla, Fleischmann Mihály, Győr, dr. Friedmann Oszkár, Győr, Habekost Alois, Korneuburg, Heinrich Ignác, Erzsébetfalva, Kammer Vilmos, Tétény, Kapos Leó, Csikszereda, Kelen Jenő, Szolnok, Klein Sámuel, Brassó, Krauszhaar József, Temesvár, dr. Mayer Lajos, Győr, Meller Károly Győr, Miháلكovits Tivadar, Győr, Winkler Izidor Győr.

∴ Zajtalan, rugalmas járást ∴
biztosít és az idegeket kiméli!

∴ Mindenütt kapható! ∴
Ügyeljünk a PALMA védjegyre!

1002

Magyar Leszámitoló és Pénzváltó-Bank

Befizetett alaptőke 40 millió korona.

I. bank-osztálya

vesz és elad mindennemű értékpapirokat, arany és ezüst-pénzemekeket és idegen bankjegyeket; kölcsönöket értékpapirokra; leszámitol váltókat és bevált szelvényeket; átvesz pénzbetéteket folyó- és check-számlára, betéti könyvecskére és pénztári jegyekre; hitelleveleket állít ki külföldre és minden tőzsdei megbízást helyben ép úgy, mint a külföld nagyobb pénzpiacain a legjutányosabban teljesít.

Fiók-üzletek:

Budapest belváros, Andrásy-út, Lipótváros-S-abadság-tér, Lipót-körút és Erzsébet-körút, Fiume, Pozsony, Kassa és Kolozsvárt.

II. áru-osztálya

elfogad mindennemű terményeket és árukat a közforgalomnak átadott Budapest fővárosi és fiúmei közraktáraiba, továbbá baresi raktárba leendő beraktározásra; előleget ad azokra a legjutányosabb feltételek mellett és elvállalja azok bizományi vételét s eladását.

Magyar Leszámitoló és Pénzváltó-Bank
Budapest, V., Dorottya-utca 6. sz.

(Saját házában.)

1005

A

Budapest - Lipótvárosi Takarékpénztár R.-T.

megállapította az 1916. év mérlegét, melynek adatai minden tekintetben fejlődést mutatnak fel. A betétek az elmúlt évben négy és fél millióval emelkedtek és 1916. év végén 15,725.825 koronát tettek ki. Az igazgatóság a márczius 5-re egybehívott közgyűlésnek javasolni fogja, hogy a 607 386.21 K nyereségből 70.000 K (a múlt évben 50.000 K) a tartalékalapnak 835.241 K-ra való emelésére, 10.000 K a nyugdíjalap gyarapítására fordíttassék, az esedékes szelvény 10 K-val váltassék be s a fennmaradó 50,278 29 K (a múlt évben 18,094.47 K) pedig a jövő év számlájára vitessék elő. Ugyanezen ülésen az igazgatóság Kertész Ferencz tőzsdeintézőt cégvezetővé, Friedländer Jenő tőzsdeintézőt főkönyvelővé és Lakatos Béla főtisztviselőt pénztárnokká nevezte ki.

Magyar Takarékpénztárak Központi Jelzálogbankja, mint Részvénytársaság. Budapest, V., Tükör-utcza 4.

Alakult 1892. évi június hó 24-én. * Alaptőke teljesen befizetett 20,000,000 korona.

Elnök: **Mándy Lajos**. Vezérigazgató: **Leitner Zsigmond**.

A 4¹/₀-os és 4¹/₂-os adómentes záloglevelek 100, 200, 500, 1.000, 2.000, 5.000, 10.000 koronás címletekben, a 4¹/₂-os adómentes községi kötvények 200, 500, 1.000, 2.000, 5.000 és 10.000 koronás címletekben, a 4⁰/₀-os adómentes községi kötvények pedig 200, 500, 1.000, 2.000, 5.000 és 10.000 koronás címletekben bocsáttatnak ki. A kibocsátott záloglevelek és azok szelvényei az 1889: XXX. t.-cz. alapján adómentesek és a m. kir. pénzügyminister úr 60.246/93. és 33.967/96. sz. a. kelt rendelete folytán **az intézet záloglevelei**, valamint a m. kir. pénzügyminister úr 4.185/904. sz. a. kelt rendelete folytán **az intézet községi kötvényei óvadékképesek** és arra is alkalmasok, hogy azokban községek, testületek, alapítványok, nyilvános felügyelet alatt álló intézetek, továbbá gyámoltak pénzei, úgyszintén hitbizományi és letéti pénzek gyümölcsözőleg elhelyeztessenek és hogy üzleti és szolgálati biztosítékokra fordíttassanak. Az intézet 4¹/₂-os záloglevelei a m. kir. honvédelmi ministerium, valamint a cs. és kir. közös hadügyministerium rendeletei értelmében házassági óvadék gyanánt elfogadandók. Az intézet kibocsátmányaira az Osztrák-Magyar Bank összes intézetei az érték 75% erejéig kölcsönt nyújtanak. Az alapszabályok 86. §-a értelmében a záloglevelek és községi kötvények biztosítékul szolgálnak: 1. Az összes zálogok, pótadók, községi jövedelmek és egyéb birtokjogok, melyek a társaság részére nyilvánkönyvileg le vannak kötve. 2. **Az engedményező pénzügyintézetek szavatossága és készfizetői kezessége.** Azon intézeteknek, melyek eddig a bankra kölcsönöket ruháztak át mintegy **260 millió korona** értékben és azok behajthatóságáért szavatosságot, készfizető kezességet vállaltak, összes alap- és tartaléktőkéje **250 millió koronát** meghalad. 3. A társulat részvénytőkéje 20,000,000 korona. 4. A tartalékalap. Ezenkívül az 1876: XXXVI. t.-cz. értelmében a záloglevelek külön biztosítékát képezi: 1. A záloglevelek és szelvények külön biztosítási alapja 9,000,000 korona. 2. Az összes lekötött jelzálogra az 1876: XXXVI. t.-cz. 17. §-a értelmében eszközölt azon telekkönyvi feljegyzés, hogy az illető követelések és zálogjogok, melyek alapján a záloglevelek kibocsáttatnak, a záloglevelek összességének biztosítékául szolgálnak, azokra végrehajtás nem vezethető s azokra vonatkozólag a csőd folytán való értékesítés eseteit kivéve, harmadik személyek jogokat egyáltalában nem szereshetnek.)* — Az esedékes kamatszelvevényeket minden levonás nélkül és jutalékmentesen beváltja **Budapestben**: Az intézet pénztára és a Wiener Bankverein magyarországi fióktelepe. **Bécsben**: A Wiener Bank-Verein. **Berlinben**: Deutsche Bank. **Bremában**: Bremer Filiale der Deutschen Bank, Bankhaus J. Schultze & Wolde. **Majna m. Frankfurtban**: Frankfurter Filiale der Deutschen Bank, Deutschen Vereinsbank. **Hamburgban**: Hamburger Filiale der Deutschen Bank. **Strassburgban**: Bank von Elsass und Lothringen, Herren C. Staeling, L. Valentin & C. **Münchenben**: Bayerische Filiale der Deutschen Bank. **Stuttgartban**: Württembergische Vereins-Bank. **Baselben**: Basler Handelsbank. **Zürichben**: Alfr. Schuppisser & Co, Vogel & Co. **Amsterdamban**: Gebr. Teixeira de Mattos.

1001

*) A községi kötvényeknek az 1897. évi XXXII. t.-cz. értelmében külön biztosítékát képezi: 1. azon követelések, a melyek alapján a társaság községi kötvényeit kibocsátotta, az esetleg lekötött jelzálogok, pótadók és községi jövedelmek, 2. a községi kötvények külön biztosítási alapja 9,000,000 korona, 3. az intézet követeléseit biztosító eredeti okmányokra rávezetett feljegyzés, valamint az esetleg lekötött jelzálogokra az 1897: XXXII. t.-cz. 17. §-a értelmében eszközölt azon telekkönyvi feljegyzés, hogy az illető követelések, melyek alapján községi kötvények bocsáttatnak ki, a községi kötvények összességének biztosítékául szolgálnak, azokra végrehajtás nem intéshető és azokra vonatkozólag a csőd folytán való értékesítés esetét kivéve, harmadik személyek jogokat egyáltalán nem szereshetnek.

RIMAMURÁNY-SALGÓ-TARJÁNI VASMŰ- RÉSZVÉNY-TÁRSASÁG.

Épület vasgerendák, vasúti koosi- és hajóépítési tartányok, vasszerkezeti és gép-idomvasak, valamint mindennemű kereskedelmi vasak, Bessemer-aczél, továbbá vasúti oxélokra való anyagok, nevezetesen sínek és sinkapcsoló szerek, koosi- és hingtengelyek, sodrony és sodronyszegkek, kereskedelmi és méretes lemezek, horganyozott és hullámlemezek, tetőlemez-zsindelyek, fehérlemezek, faszén, nyersvas, öntődei és kavár czélokra, vasöntvények stb. gyártás.

Árjegyzékek és mintalapok ingyen.

1003

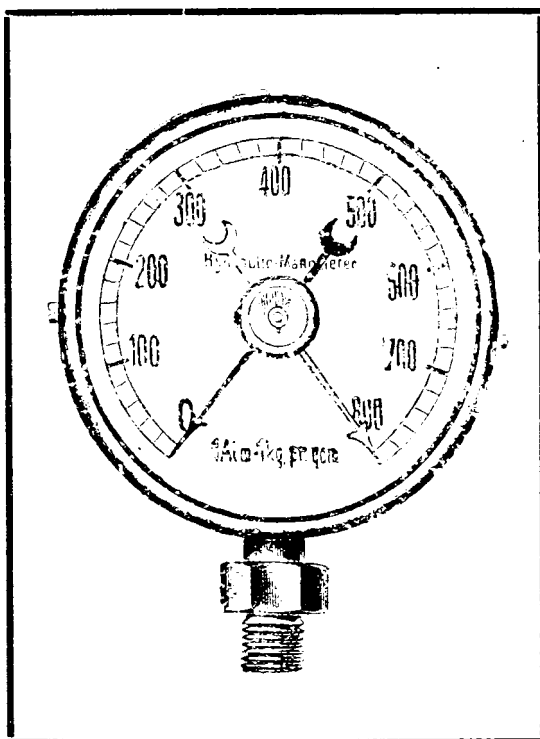
Megrendelések csakis az
igazgatóságához intézendők **BUDAPEST, NÁDOR-UTCZA 36.**

PÁRTOS ÉS TARSA B. T.

Fesz-
mérő
és
autogén-
hegesztő
készülé-
kek
gyára.

Kispest,
Üllői-út 78.

Telefon :
József 5-57.

Gyártunk
és
javítunk
feszmérőket,
autogén-
szabályozó-
kat, hőmérő-
ket, pyrome-
tereket,
őrellenőrző-
órákat stb.
e szakba
vágó
műszereket.

Meghívó

a Gizella-gőzmalom részvény-társ. = BUDAPEST =

1917. évi február hó 27-én délután 4 órakor a vállalat saját helyiségeiben
(IX. kerület, Soroksári-út 16.) megtartandó

rendes évi közgyűlésére.

A közgyűlés tárgysorozata :

1. Az igazgatóság és felügyelő-bizottság jelentése, a mérleg bemutatása, a nyereségre vonatkozó határozat.
2. Az alapszabályok 6., 13., 14., 16., 17., 18., 23. és 27. §-ainak módosítása.
3. Az igazgatóság kiegészítése választás útján az igazgatósági mandátum hátralevő idejére.
4. A felügyelő-bizottság tiszteletdíjának megállapítása a lefolyt üzleti évre.
5. A felügyelő-bizottság megválasztása egy év tartamára.
6. Esetleges indítványok. (Alapszabályok 11. §.)

NB. A szavazati jogukat gyakorolni kívánó t. részvényesek kéretnek saját nevükre szóló részvényeiket az alapszabályok 8. §-a értelmében legkésőbbben f. évi február hó 22-ig a társaság pénztáránál vagy a Magyar Leszámitoló és Pénzváltó-bank központi főpénztáránál letétbe helyezni.

Meghívó.

A Salgó-Tarjáni Kőszénbánya Részvény-Társulat

folyó évi március hó 5. napján délelőtt 11 órakor tartja meg Budapesten, V., Arany János-utca 25. szám alatt levő központi irodahelyiségeiben

XLIX. rendes évi közgyűlését,

melyre az igazgatóság a t. cz. részvényeseket ezennel tisztelettel meghívja.

Napirend :

1. Az igazgatóság és a felügyelő-bizottság jelentése az 1916. üzleti évről.
2. A zárszámadások előterjesztése, határozathozatal ezek és a tiszta nyereség hovaforvitása felett.
3. Felmentvény megadása az igazgatóságnak és a felügyelő-bizottságnak.
4. Az igazgatóság választása.

Budapesten, 1917 évi február hó 15-én.

Az igazgatóság.

Felkérjük azon t. cz. részvényeseket, kik a közgyűlésen résztvenni akarnak, hogy részvényeiket a szelvényekkel együtt folyó évi február hó 24-éig bezárólag vagy a társulat fentjelzett helyén lévő központi pénztáránál, vagy pedig Wienben a K. k. priv. allg. österr. Boden-Credit-Anstaltnál (I., Teinfalstrasse 8.) tegyék le. Huszonöt részvény egy szavazatra jogosít.

Értesítjük egyúttal a t. cz. részvényeseket, hogy alapszabályaink értelmében az évi mérleg az igazgatósági és felügyelő-bizottsági jelentéssel együtt folyó évi február hó 25-étől kezdve a társulat központi irodájában rendelkezésükre áll. (Utánnomás nem díjazatik.)

MAGYAR ÁLTALÁNOS HITELBANK.

Közgyűlési meghívó.

A Magyar Általános Hitelbank részvényesei az 1917. évi március hó 19-én, hétfőn délelőtt 10 órakor, Budapesten, a bank helyiségében (V., József-tér 3. sz.) tartandó

negyvenkilencedik rendes közgyűlésre

meghivatnak.

A tanácskozás tárgyai :

1. Az igazgatóság jelentése a társaság 1916. évi üzleteiről, az igazgatóság számadása az 1916. üzletéről és indítványa az évi nyereség megállapítása és hovaforvitása iránt, a felügyelő-bizottság jelentése.
2. Határozathozatal a felmentésnek az igazgatóság és a felügyelő-bizottság részére való megadása tárgyában.
3. Választás az igazgatóságba.
4. A felügyelő-bizottság választása és tiszteletdíjának megállapítása.

A közgyűlésen minden részvényes húsz darab letett részvény után egy szavazattal bír. A szavazatra jogosult t. c. részvényesek felhivatnak, hogy részvényeiket a le nem járt szelvényekkel együtt a közgyűlésre kitézött határnap előtt 8 nappal Budapesten a Magyar Általános Hitelbank központjánál (V., Dorottya-utca 5.), valamint fiókjainál (IV., Egyetem-utca 11., V., Bertini-tér 9. és VII., Károly-körút 3.), Brassóban, Debreczenben, Fiumében, Győrött, Kassán, Kecskeméten, Nagyváradon, Pécsen, Pozsonyban, Szabadkán és Temesvárott az intézet fiókjainál, Belgrádban az intézet kirendeltségénél, Wienben a k. k. priv. Oesterreichische Credit-Anstalt für Handel und Gewerbe című intézetnél, vagy S. M. v. Rothschild bankháznál, Berlinben a Direction der Disconto-Gesellschaft című intézetnél vagy S. Bleichröder bankháznál, vagy Mendelssohn & Co. bankháznál, M.m. Frankfurtban a Direction der Disconto-Gesellschaft című intézetnél letétbe tegyék. A részvények a benyújtó által aláírt jegyzék kíséretében nyújtandók be. A letett részvényekről a benyújtó elismervényt kap. A részvények csak ezen elismervény visszaadása mellett fognak a közgyűlés után visszaszolgáltatattatni. A közgyűlésre belépti-jeggyűl szolgáló igazolvány a letétel alkalmával fog kiadatni. Ha valamely részvényes szavazati jogát más szavazatképes részvényes által óhajtja gyakorolni, a megbízott nevére szóló meghatalmazást az igazolvány hátán kitölteni s aláírni tartozik.

Budapesten, 1917. évi március hó 3-án.

Az igazgatóság.

Megjegyzések két új pénzértékelméletről.

Két ismert közgazdasági írónak pénzértékelméleti teoriájával foglalkozom az alábbiakban. Az egyik Irving Fisher nagy könyvirodtechnikával megírt kvantitativ elmélete, a másik J. A. Höbson rövid, de annál élesebb kritikájú munkája. A kvantitativ elmélet mellett tör lándzsát Irving Fisher amerikai professor.¹⁾ Szerinte a pénz vásárló ereje „kizárólag“ a következő öt faktortól függ:

1. a forgalomban levő pénzmennyiségtől, 2. annak forgási sebességétől, 3. a chequeforgalomnak alávetett bankletétek mennyiségétől s 4. ezek forgalmi gyorsaságától és végül 5. az átruházások tömegétől, a kereskedelmi volumentől.²⁾ Pénz alatt azt érti, a mi javak kicserélése fejében általános elfogadásra talál.³⁾ Kétféle reális pénz van: elsődleges készpénz (primary) és hitelpénz (fiduciary). Az elsődleges pénz az, mely teljes értékű anyagból való. Főtipusa az aranypénz. A hitelpénz főtipusa a bankjegy.⁴⁾

A kvantitativ felfogásnak megfelelően a csereforgalmi egyenlegből (equation of exchange) indul ki, mely szerinte egy bizonyos időben és gazdasági közösségben eszközölt összes transzaktióknak a matematikai módon való kifejezése.⁵⁾ Egy esztendő valamennyi cseremiveletének végösszegében a vásárolt jószágok összértéke egyenlő a pénztételek összességével. A mérlegnek pénz- és áruoldala van tehát. A pénz forgási sebességének quotiensét megkapjuk, ha az összes árúért kiadott pénzösszeget az átlagforgalomban levő pénzmennyiséggel elosztjuk.⁶⁾ A forgalmi mérleg algebrai kifejezése, ha a forgalomban levő pénz-

¹⁾ Irving Fischer; *The purchasing power of money*. Német kiadás: *Die Kaufkraft des Geldes*. 1916. Berlin Reimer, c. a. jelent meg, melyet ezuttal idézek.

²⁾ i. m. Vorwort zur deutschen Ausgabe VII. 1.

³⁾ i. m. 7. 1.

⁴⁾ n. o. 9—10. 1.

⁵⁾ n. o. 13. 1.

⁶⁾ i. m. 14. 1.

mennyiséggel P -vel, annak forgalmi sebességet S -sel, az árakat a -val és az árért kicserélt jószágmennyiséget M -mel jelöljük, a következőképpen alakul $P S = a M + a_1 M_1 + a_2 M_2 + a_3 M_3 + \dots = \Sigma a. M$.¹⁾ (Σ -val valamennyi ár és mennyiség összeadását akarjuk kifejezni.) Az árszínvonal magassága e szerint egyenes arányban áll a forgalomban levő pénzmennyiséggel és ennek forgalmi sebességével és fordított arányban az általuk mozgatott árúösszeggel.²⁾

Minthogy Fisher szerint a készpénzmennyiség és a bankletétek között megvan a „tendentia egy normalis viszonyhoz“,³⁾ ⁴⁾ ebből azt a kétes következtetést vonja le, hogy a pénz és árak közötti quantitativ viszonyon normális körülmények között a pénzhelyettesítő eszközök (főleg a cheque stb.) használata nem változtat.⁵⁾

Tehát, hogy quantitativ elméletét fenntarthassa, illetőleg, hogy a modern csereforgalomra nézve, (melyben a kereskedelmi átruházások tulnyomó része chequeforgalom és letéti át- és kiutalás, nempedig közvetlen készpénzfizetés útján történik) szintén változatlanul alkalmazhassa a szinte mechanikus quantitativ elvet, azt a meglehetősen merész tételt állítja fel, hogy annál fogva, mert az üzleti kényelem követeli, hogy a rendelkezésre álló forgalmi eszközök egy bizonyos többé-kevésbé meghatározott, bár elastikus arányban oszoljanak fel pénzre és letétekre, — megvan a tendentia ahhoz, hogy a bankletétek és a pénzmennyiség között egy normális arány legyen.⁶⁾ Egy későbbi fejezetben ezt a tételt már sokkal merészebben akként formulázza, hogy: a pénzmennyiség növekedése a letétmennyiségek *aránylagos* növekedését vonja maga után és mindkettőjüknek növekedése *ezzel arányban álló* áremelkedéshez vezet!⁷⁾ Fisher tehát a modern gazdasági forgalom immaterialis fizetési mechanizmusának növekedését is a pénzmenynyiség növekedésének hatásaként állítja oda s e két dolgot egyenes okozati kapcsolatba szeretné

1) v. ö. i. m. II. fej. kül. 19–23. l.

2) i. m. 23–24. l.

3) i. m. III. fej. kül. 34–38. és 44. l.

4) »annál az oknál fogva, mert az üzleti kényelem azt parancsolja, hogy a rendelkezésre álló forgalmi eszközök egy bizonyos, többé-kevésbé meghatározott, habár elastikus arányban álljanak pénz- és letétforgalmi eszközökkel.

5) A letétek figyelembevételével a Fisher féle képlet így alakul: $P S + P_1 S_1 = \Sigma a. M$, vagy $= A K$. (P és S alatt a chequeforgalomnak alávetett letétátutalások nagyságát és forgalmi sebességét. A alatt az összes árak mérlegelt átlagát, K alatt pedig az összes árumennyiséget, tehát az összes kereskedelmi volument kell érteni.) V. ö. i. m. 38–39. ill. 22. l.

6) V. ö. u.

7) i. m. VIII. fej. 118–149. l. kül. 148. l.

hozni egymással. Ennek megfelelően példaként felteszi a kérdést, hogy mi történék az árakkal abban az esetben, ha pl. a forgalomban levő pénzmennyiség hirtelenül megkétszereződne? ¹⁾ Felelete a következő: A pénzkészlet megkétszereződése egyuttal az átruházási és fizetési forgalomnak alávetett letétek megkétszereződését is jelenti, minthogy e letétek a civilisatio minden gondolható körülményei között azzal a tendenciával bírnak, hogy köztük és a forgalomban levő pénzmennyiség között egy meghatározott, vagy normális viszony maradjon fenn! ²⁾

A pénzmennyiség megkétszereződése megkétszerezi tehát a letétek mennyiségét is és ennek eredményeként megkétszerzi az árakat is. ³⁾

Kiemeli továbbá Fisher, hogy normális viszonyok között a pénz és a letétek megkétszereződése csupán az árakat kétszerezné meg, ellenben nincsen befolyással a pénz és a letétek forgási sebességére, valamint a forgalomban levő árútömegre. ⁴⁾ Ha ugyanis a pénzmennyiség változása a pénz forgási sebességére és az árútömegre is befolyással bírna, akkor a pénzmennyiség növekedésének áremelő hatását teljesen ellensúlyozhatná a pénz forgalmi sebességének megfelelő csökkenése, a mi a kvantitativ elmélet megdöntését jelentené. ⁵⁾ Ezért erősíti Fisher azt a tételt, hogy a pénzmennyiség változása csupán az árakra de nem egyúttal a pénz forgási sebességére és a forgalomban levő árútömegre is hat ki normális viszonyok között.

De mivel bizonyítja be azután azt az állítását, hogy a pénzmennyiség megkétszerezése éppen kétszeresre emelné az árakat normális viszonyok között? Azt mondja azért történik ez így, mert addig, a meddig az árak eredeti színvonaluk kétszeresét el nem érték, a tulságos pénzbőség kellemetlenségei mutatkoznának. Magánemberek, az üzleti világ, a bankárok stb. valamennyien mindent elkövetnek ilyenkor avégett, hogy feleslegeiktől megszabaduljanak. E törekvések eredménye szükségszerűen az áremelkedés. Hogyha azonban az árak eredeti színvonaluk duplájára emelkedtek fel, akkor már megszűnik az a törekvés, hogy az emberek készpénzüket feleslegétől megszabaduljanak, mert ily készpénzfeleslegük nem lesz többé. ⁶⁾ Az olvasó nagyfokú naivitásának feltételezése kell ahhoz, hogy ilyen egyszerű bizonyíték nélküli hipotesis alapján ne legyen meggyőződve kevesebbről, mint arról a

¹⁾ i. m. 120. s köv. l.

²⁾ i. m. 120. l.

³⁾ i. m. 124. l.

⁴⁾ i. m. 121.

⁵⁾ i. m. 121. l.

⁶⁾ 124. l.

bebizonyíthatatlan dologról, hogy az áraknak a pénzmennyiség megváltozásával éppen ugyanolyan arányban kell megváltozniok.

E most említett példa a pénzmennyiség megkétszereződéséről ugyanazt a folyamatot jelenti, Fisher szerint, a mi a valóságban tényleg végbe is ment, még pedig az új aranybányák feltárása következtében.¹⁾ Az aranytermelők pénzzé változtatják termelésük eredményét. Erszényükben több pénzük van, mint az az elköltésre való pénzmennyiség, a mennyi nekik a legkényelmesebb pénzmennyiség volna. Ha pl. egy ilyen ember éppen 1.000 dollárt kapott aranyban a pénzverdéből, akkor egészen bizonyos, hogy legalább 950 dolláron mihamarabb túl fog adni, akár úgy, hogy valamely bankban helyezi azt el, akár pedig úgy, hogy elkölti azt. Mind a két esetben eljárása az árak emelkedésének tendenciáját fogja szolgálni abban a gazdasági közösségben, a hol pénzt kiadja, vagy melynek bankjaira csekkeket állít ki. Száz meg száz hasonlóan cselekvő aranytermelőnek eljárása természetesen ugyanily ár-emelő tendenciákat szolgál.

Az új pénz ily módon utat talál magának az egész világra és helyről-helyre özönölve, emeli az árakat. Ennél a folyamatnál mindenütt megnyilvánul a kényelmetlen pénztöbblettől való szabadulás vágya, a minek megvalósítása pusztán kézről-kézre való átruházás útján hosszabb időn keresztül nem lehetséges és csupán az árak emelkedése útján történhetik meg.

Ily módon akarja Fisher leírni — úgymond — azt a módot, a melyen a pénzsaporodás az áremelkedést létrehozza, már csak azért is, hogy világosan megmagyarázható legyen, hogy a pénzmennyiség megsaporodást nem eredményezi egyszerűen a pénzforgási sebességének csökkenését.²⁾

Arra az eredményre jut a pénz forgási sebességét illetőleg Fisher, hogy a pénz és a letélek forgási sebessége független a pénz- és letétmennyiségtől.⁴⁾ Még nem találtak eddig — úgymond — semmiféle okot sem, és a mennyiben következtetni lehet, nem is lehet olyan okot felkutatni, amely miatt a pénznek, illetőleg a letéteknek nagyobb vagy kisebb mennyisége befolyást gyakorolna a pénz vagy letétek forgási sebességére.⁵⁾ Ugyanigy nem gyakorol befolyást a pénzmennyiség meg-

¹⁾ u. o.

²⁾ n. ö. i. m. 124—125 l.

³⁾ u. o.

⁴⁾ Hobson szerint ez nagyon különös állítás, mely igen meggyöngíti, ha ugyan meg nem semmisíti Fisher kvantitatív elméletének erejét. l. J. A. Hobson: *Gold Prices and Wages.* 146 l.

⁵⁾ i. m. 126 l.

szaporodása a pénz által kereskedelmi forgalomba hozott árúk mennyiségére sem.¹⁾ E felületes argumentum segítségével jut el azután ahhoz a következtetéshez, hogy miután bizonyos mennyiségű pénznek a megkétszereződése: 1. szabályszerűen ugyanily arányban megkétszerezi a csekkforgalomnak alávetett letétek mennyiségét és 2. sem a pénz, illetve letétek forgási sebessége, sem pedig a kereskedelmi árumennyiség nagysága ennek folytán változást nem szenved, ennélfogva szükségszerűen és matematikai pontossággal az árszínvonalnak kell kétszer oly magasra emelkednie.²⁾ „Ujonnán meg akarjuk állapítani, — úgymond Fisher, — hogy mily causalis értelemben igaz a kvantitativ elmélet. Igaz abban az értelemben, hogy *a pénzmennyiség megszorodásának egyik normalis hatása az általános árszínvonalnak szigorúan ugyanolyan arányban való emelkedésében nyilvánul meg.*³⁾

Fisher „a forgalmi egyenlegről“ matematikai szükségszerűséggel levezetett eme következtetését a logikailag megtámadhatatlan sarkalatos tantétel igényével állítja fel. Az ellenfélnek kell — úgymond — bizonyítani, hogy melyik alaptételében van hiba.⁴⁾

Nem mulasztja el azonban hangsúlyozni, hogy a forgalmi egyenlegen *kívül* álló számtalan egyéb okok is gyakorolhatnak befolyást a pénzre, a letétekre, ezek forgalmi sebességére és ennek folytán az árszínvonalra. Ezek között az okok között szerepelnek a szomszédos államok árszínvonalai is⁵⁾ stb.

Hangsúlyozza továbbá, hogy az általa felállított pénzürtékelmeleti kvantitativ szabály a „normalis“ viszonyokra vonatkozik, nem pedig a kivételekre.

„Az itt kifejtett kvantitativ theoria, — úgymond egy helyen — nem azt mondja, hogy a pénz mennyiségének megszorodásán kívül. a letétek mennyiségét a pénz és letétek forgási sebességét és az árumennyiséget nem befolyásolhatják más olyan okok is, a melyek következtében a pénzmennyiségnek az árszínvonalra gyakorolt hatása erősödik, vagy elenyészik. Csakhogy az ezek által az okok által gyakorolt hatás nem a pénzmennyiségnek az árszínvonalra gyakorolt hatása. A mennyiben a pénzmennyiség egyedül jön figyelembe, hatása az árszínvonalra szigorúan arányos.“⁶⁾

¹⁾ u. o.

²⁾ i. m. 1271.

³⁾ i. m. 1281.

⁴⁾ u. o.

⁵⁾ i. m., 148. l. és több helyen.

⁶⁾ i. m. 129. l.

I. Fisher rehat a legmerevebb quantitativ elméletet képviseli. Azt mondja, hogy a tulajdonképeni értelemben vett pénz, tehát az érczpenz és bankjegy¹⁾ mennyiségétől matematikailag pontos, szigorú arányossággal függ az árszínvonal magassága.

Mint ahogy azonban erősen hangsúlyozza e mellett, hogy ez a tétel csak normális körülményekre vonatkozik²⁾ és hogy a pénzmennyiségen kívül számos más tényező is befolyásolja az árakat, végeredményben a következőket mondhatjuk fejtegetései értelmének: az árszínvonal, illetve a pénz csereértéke szigorúan a pénz mennyiségétől függ. Hogyha azonban az árszínvonal mégsem felel meg a pénzmennyiségnek, akkor ennek a pénzmennyiségen kívül álló más okai vannak, Ily körülmények között a concret áralakulási esetek kimagyarázása Fishernél rendkívül könnyű. Ha sikerül pl. statistikai adatokkal igazolni az árszínvonal emelkedése és a pénzkészletek növekedése közötti arányosságot, ez a quantitativ elv bizonyosságaként állitható oda. Ellenkező esetben igen kis fáradsággal egyéb okokra, vagy a nem normalis körülményekre hivatkozhatom.

Gondolatmenetének alapvető magjában előtáruló logikai következtetései kevésbé meggyőzők és felületesek. Pedig egy olyan naiven merész és egyszerű quantitativ pénzürtékelméletnek a mai komplikált gazdasági életre, csere- és hitelmechanizmusra is érvényes bebizonyításához ugyancsak mély és erős argumentumok lettek volna szükségesek. Nagyon téved a szerző, hogyha erre a célra a kissé mélyebben gondolkodó olvasónál elegendőnek véli forgalmi egyenlegének primitiv eszközét.

A primitiv fundamentum gyöngeségét nem pótolhatják sem a szerző statistikai táblázatai, sem módszerügyességei, sem a könyvanyag összehozásában segítő nagyszámú munkatársainak mathematikai és egyéb szaktudása.

Elméletének (illetve az ehhez hasonlóknak) gyöngé oldalait, könnyen megtalálhatjuk: Az alaptévedés már ott van a kiindulásnál. A kiinduló gondolat formulázásának egyszerűsége és könnyű volta — úgy látszik — azt a véleményt váltotta ki Fishernél, hogy ennek alapján a kiindulási tételül szolgáló egyenletnek mechanikus mathematikai továbbkezelésével megoldható a pénz értékproblemája. Az ily mathematikai úton való megoldás természetesen csak quantitativ megoldás lehet, minthogy a mathematikában mennyiségi tényezőkkel dolgozunk.

Úgy látszik, szerzőnk abban a véleményben van, hogy azzal, ha

¹⁾ i. m. 9. l.

²⁾ Lásd: J. A. Hobson kritikáját is e részben Fisher elméletétől. J. A. Hobson: *Gold Princes and Wages*. London Methuen C. 142—148. l.

azt a tételt, mely szerinti bizonyos időben és gazdasági közösségben eszközölt valamennyi csereműveletek végösszege az ugyanott forgalomban volt árúk összértékével egyenlő az említett $PS = a \cdot M$ egyenletbe foglalja, ezzel a pénzérték problémájának csalhatatlan matematikai alapot biztosított és hogy ennek az egyenletnek magyarázata, megmagyarázása a pénzérték problémájának is.

Voltaképen pedig Fisher a kiindulóalaplul választott egyenletben nem tesz egyebet, mint azt, hogy a pénzforgalomnak tisztán mechanikus *eredményét* igyekszik megérzéskíteni, nem pedig a pénzérték keletkeztető okait schemába foglalni. Azt hiszi, hogy a $PS = a \cdot M$ egyenletben a pénzértékproblema összes keletkeztető főkoefficiensei benne vannak, pedig a megoldandó főkérdés a pénz értékproblémájánál nem az, a még erre nézve semmit sem mondó primitív egyenleg, hogy t. i. az árúértékek végösszege az összes pénz, illetve fizetési eszközök és forgási sebességük szorzatával tehető egyenlővé, hanem az, hogy *miért* nagyobbak egyszer és *miért* kisebbek másszor ezek a végösszegek, tehát hogy miért kell a $P \cdot S$ szorzatnak a végeredményben egyszer nagyobb, másszor meg kisebb összeget kitennie, hogy az $\Sigma a \cdot M$ mennyiséggel, t. i. a forgalomban volt árúmenynyiség értékösszegével egyenlőnek lehessen azt feltételezni?

A Fisher-féle kiinduló egyenletben, a mely egyuttal a primitív kvantitativ elméletek egyenletével azonos, semmi más nincsen kifejezve, mint az, hogy a csereforgalomban az árúkat egy bizonyos mennyiségű és egy bizonyos forgási sebességgel bíró pénz, illetve fizetési eszköz-mennyiséggel vesszük meg. Ebből a gondolatból, illetve annak tüzetes algebrai képletéből kiindulva azután úgy gondolkodik Fisher, mintha a pénzmenynyiség és forgási sebesség volnának *okai* az általuk képviselt árúösszeg nagyságának. Itt van az alaptévedés. Amiért egy bizonyos pénzösszeg (fizetési összeg) kifejezésére és megtestesítésére egy bizonyos mennyiségű pénzdarab, illetőleg fizetési eszköz használata, igen nagy összegek megtestesítésére és képviselésére (ilyen az összárú-mennyiség értékét képviselőnek elgondolt értékösszeg) pedig a fizetési eszközök többszöri megforgása is szükséges, abból még korántsem következik, hogy akár az összes árúk értékösszegét kitevő végösszeget, akár egy-egy árú árösszegének mindenkorai nagyságát a pénzmennyiség és annak forgási sebessége okoznák és csinálnák. Az árúösszegek nagyságát az emberek állapítják meg és nem a holt phisikai pénzösszeg, vagy annak forgási sebessége okozzák és eredményezik egyszerűen. Az árak magasságához, az árúk és árösszegek mennyiségéhez mint ahhoz simul hozzá a csereforgalomban mint okozat, egyrészt a fizetési eszközök mennyisége, másrészt azok forgási sebessége. Minél nagyobb árúössze-

gek megtestesítésére van szükség a csereforgalomban, annál több papiros, vagy immateriális fizetési eszközt és módot alkotnak az emberek egyrészt, másrészt pedig annál gyorsabb forgását igyekeznek előidézni a rendelkezésre álló fizetési eszközöknek.

Kétségtelen dolog, hogy az árak megállapításánál a rendelkezésre álló fizetési eszközök mennyisége is befolyást gyakorolhat és gyakorol is, csak hogy a modern gazdasági életben ez csak kivételesen válik döntővé az ár, illetve pénzérték megállapításában. Conservatív, nem nagyon hullámzó árak és kereslet-kinálati viszonyok között a forgalomban lévő pénzmennyiség és az árúk, illetve árösszegek közötti arány természetesen többnyire változatlanságot, vagy csekély ingadozást mutat. Ilyen körülmények között nem csoda, ha sokak előtt úgy tűnik fel a dolog, mintha a pénzmennyiség és az árak, illetve pénzérték között szoros okozati összefüggés volna.

A modern gazdasági élet jelene azonban nem ilyen természetű. A mai árviszonyok nem stagnáló tendenciájúak. Az árösszegek emelkednek, a kereslet és kínálat volumenje nő. A forgalom korántsem elégszik meg a régi conservatív fizetési eszközökkel. Egyre több fizetési és kiegyenlítési eszközt és módot alkot az ércpénzen kívül. Ily körülmények között kétszeres hibának látszik fel nem ismerni, hogy általában és elsősorban nem pénzmennyiségi okok következménye a pénz csereértékének alakulása.

A most említett és bírált gondolatmenettel ellentétben J. A. *Hobson*¹⁾ az egyszerű quantitativ elmélet tarthatatlanságát fejtegeti. Az árak emelkedésében és esésében, tehát a pénz csereértékének alakulásában az arany mennyiségének csak kisebbrendű, inkább közvetett szerepet tulajdonít. Kiindul abból, hogy az árak emelkedése azt jelenti, hogy a jószágokért adott pénzösszegek mennyisége jobban nő, mint a pénzért kicserélt jószágok mennyisége.²⁾ Vizsgálódásait két részre osztja: egyrészt a pénzkínálat növekedését és meggyorsulását,³⁾ másrészt a árúkinálat meglassubbodásának lehetőségét előidéző okok vizsgálatára.⁴⁾ Arra az eredményre jut, hogy a fizetési hatalom forgási sebességének (acceleration) megnövekedése igen hatalmas tényezője az áremelkedésnek.⁵⁾ Csak hogy e forgási sebességnövekedés korántsem alapul közvetlenül az arany-

¹⁾ J. A. *Hobson*: *Gold, Prices and Wages with an examination of the quantity theory*. London. Methuen & c. 1913.

²⁾ i. m. VI. és 8—22. l.

³⁾ i. m. 72—93. l.

⁴⁾ i. m. ch. VI. 94—114. l.

⁵⁾ VII., 72—93 l.

termelés növekedésén. Az aranyércz szerepe sokkal kisebb e részben, mint azt általában feltételezték.¹⁾ A pénzkinálat megnövekedésének főoka a bankhitel nagy terjeszkedése, a mi egyuttal a pénzforgalmi sebesség megnövekedésével is jár. A bankhitel e nagy fellendülését lehetővé tette az a körülmény, hogy a különböző országokban egyre több oly vállalat és részvénytársaság keletkezett, a melyek biztos tőkeelhelyezésre és hitelmegújításra nyújtottak kedvező alkalmat.²⁾

A vállalkozás fellendülése ekként a bankügy és a pénzügyi általános berendezkedés fellendülésével járt együtt.³⁾ Ezzel egyidejűleg nagyon megnövekedett a hitel kereslete is,⁴⁾ minthogy a befektetésekre kedvező alkalmak kínálkoztak az ó és ujvilágban, de különösen Amerikában. E hitelkereslet emelte a kamatlábat és a nyereség rátáját, arra ösztönzött, hogy az új hatalmas hitelkinálat teljesen igénybe vétessék és egyik legfontosabb közvetlen oka volt az áremelkedéseknek. A pénzkinálat meggyorsulását a hitelnuyjtási alkalmak legujabb megsokasodásában találja magyarázatát.⁵⁾

Ha azonban szorgosabban vizsgáljuk a problémának másik oldalát, a termelési, illetve árú-oldalt is, akkor rájövünk, úgy véli Hobson, hogy az árúkinálat növekedése nem tartott lépést a hitelhasználat növekedésével.⁶⁾ Hogy az árúkinálat oldala alatta marad összegben a hitelkihasználás oldalának, ennek oka részben az is, hogy az üzleti élet már említett fejlődésmenete, a közgazdaság javainak egyre nagyobb részeit⁷⁾ teszi alkalmas hitelműveleti bázisokká. Vannak azonban ezenkívül más tényezők is, a melyek egyenesen közreműködtek a termelés akadályozásában. Ilyenek főleg a modern államok óriási improduktív kiadásai⁸⁾ s a modern kereskedelmi verseny⁹⁾ által felemészett összegek és végül a a csökkenő hozadék törvénye alatt álló vállalatok új befektetései, melyek egy új befektetéseket sürgető áramlat hatása alatt jöttek létre, szintén visszاسzorító nyomást gyakoroltak egyelőre. Ha majd Délamerika és Canada fejlődésének gyümölcsei is megérték, akkor Hobson szerint a jószágkinálat megnövekedésében meg lesz az egyensúlya vagy túlsúlya a meg-

¹⁾ VII., 29., 23—34. l.

²⁾ VII., 88. l.

³⁾ i. m. 82—88. l.

⁴⁾ 88. s köv. l.

⁵⁾ VIII. l.

⁶⁾ VIII, 92—114. l.

⁷⁾ 99. s köv. l.

⁸⁾ 104—108. l.

⁹⁾ 108—111. l.

előzően nagyobbra nőtt hitelkinálatnak. Akkor meg lesz a lehetőség az áremelkedések megszűnésére vagy éppen az áresésekre is.¹⁾

Az erők két ellenkező irányú áramlata t. i. azoké, melyek a hitelt fejlesztik és amazoké, melyek az árútermelést akadályozzák, — adja Hobson szerint a jelenlegi áremelkedés és így a pénzürtékcsökkenés legjobb magyarázatát. Az aranytermelés megnövekedésének szerepe e részben alárendeltebb jelentőségű, bár szintén kétségtelen. A megnövekedett aranytermelés megkönnyítette a hitel éltető elemeinek a működését, az által, hogy nagyobb aranytartalékokat nyújtott, a mely tartalékok, — bár csökkenő mértékben, — de mindazáltal szükségesek a hiteljegyek háborítatlan forgalmának fenntartásához. Tehát ez is egyik feltétele, de korántsem valamely fő előidéző tényezője a hitelkinálat kiterjedésének.²⁾

Hobson elméletének alapgondolata tehát abban foglalható össze, hogy a mai áremelkedési tendenciának főoka az, hogy a hitelmechanizmus által teremtett vásárlóhatalom mennyiségeivel a termelés által előállított árúértékek nem bírnak ez idő szerint lépést tartani. Ez az oka másoldalról a pénz csereértékbeli csökkenésének is. Lényeges azonban Hobson felfogásában, hogy ezt az állapotot nem mindig szükségszerűnek, hanem csupán a jelen esztendő átmeneti állapotának tekinti. A nélkül, hogy csatlakoznunk kellene Hobson pénzürtékelméletéhez és mindenben osztanunk kellene azt, — véleményem szerint bátran megállapíthatjuk, hogy sokkal mélyebb, következetesebb és a gazdaságtheoria szempontjából reálisabb értékű felfogás az, mint a csak külsőleg sokat mutató Fisher-féle elmélet.

Balás Károly.

¹⁾ IX. 1.

²⁾ i. m. IX. 140—178. 1.

A Balkán államok jegybankja.

Története.

I.

1879—1911.

A bolgár nemzeti bankot 1879-ben herczeg Dondukoff-Korsakoff, az orosz czár bulgáriai kommisszáriusa létesítette. K. Buch, Bulgária akkori pénzügyministere dolgozta ki a bank alapszabálytervezetét, a melyet Dondukoff-Korsakoff megerősített és kiadta rendeletét egy bolgár bank alapítására: „Instruktia bulgarskomu narodnomu Banku i ewo otdelenia“. ¹⁾ Az állam a banknak két millió levát bocsátott rendelkezésére, 1.800.000 levát alaptőke és 200.000 levát tartaléktőke gyanánt, a mely összeg azonban továbbra is az állam tulajdona maradt. Hármast tűzött a törvény a bank elé:

1. az ipar és a kereskedelem fejlesztését és előmozdítását azzal, hogy nemzeti hitelt bocsát rendelkezésére;
2. a külfölddel való kereskedelmi összeköttetés szabályozását és
3. a népet a tulságosan elszaporodott uzsorások kezéből kiszabadítani.

Működését 1879. június 6-án kezdte meg. A bank kezelte az állami pénzeket. Főnállása első szakaszában, 1879—1883 nem annyira kereskedelmi, mint inkább állambank volt, a mely a földmivelőknek és a községeknek kölcsönzött, noha ez az eljárása az alapszabályokkal ellentézett; ez alapszabályellenes üzletei mind nagyobb és nagyobb mérvet öltöttek, a mi újabb és újabb szabálytalanságnak lett okozója. Ehhez járult még, hogy Bulgária közigazdasági állapota a múlt század nyolczvanas éveiben oly annyira elmaradt volt, hogy a két millió alaptőkével és 1¹/₂—2 millió államkölcsönrel rendelkező bank 1880 január elsején

¹⁾ Georg Sapunoff; Die Beziehungen der Bulgarischen Nationalbank zum Staate. Halle, 1912.

kénytelen volt visszautasítani a betevőket. Csak 1883-ban kezdi meg újra a betéti üzlet kultiválását, miután 1883 február elsején a szobranje a román nemzeti bank mintájára reorganizálta. Eleinte csak Szófiában volt üzlete; 1884 májusában nyitja meg fiókját Ruszcsukban. Évi forgalma ekkor 91 millió leva. A kereskedelem szépen fejlődött és mindinkább érezhető vált a bank számos fogyatékosága. Főleg nem volt elég nagy befolyása a pénzpiacra. Ezen az állapoton számos reformterv akart segíteni. Így már 1880-ban Ginsberg és Poliakow orosz pénzemberek vezetése alatt egy orosz pénzcsoport tett ajánlatot: alakuljon át a bank részvénytársasággá. Alaptőkéje 25 millió legyen, ruházzák fel a bankjegykibocsátás monopoliúmával, létesítsenek kebelében külön osztályt a jelzálog- és községi hitelezések részére, ugyanezen osztály intézze a földmivespénztáraknak adandó előlegek ügyét is. Joga legyen a banknak kamatozásra takarékbetéteket elfogadni, őt illesse az államkölcsönök közvetítésének monopoliuma. Végül ez a pénzcsoport a Szófia-ruszcsuki vonal kiépítésére concessiót kért.¹⁾ Ezt a tervet azonban két okból utasították vissza: az állam nem akarta a pénzügyek legfőbb vezetését idegen (orosz) kézre bízni és a vasutakat maga akarta megépíteni. Ezen a terven kívül még sok más is felmerült, legtöbb a részvénytársasággá való átalakulást sürgette, de az ezirányú tervek mind hajótörést szenvedtek az akkori pénzügyminister, Karaveloff ellenzésén, a ki félt, hogy ha a nemzeti bank részvényes vállalattá alakul, a részvényeket idegenek veszik meg.

Ebben az időben Ivan Gesoff, a bank akkori vezetője tanulmányutat tett, a melynek célja a külföldi nagy jegybankok szervezetének a megismerése volt. E tanulmány gyümölcse lett a nemzeti bank reformálására irányuló tervezete, melyet a nemzetgyűlés 1885. január 18-án elfogadott és a fejedelem január 27-én megerősített. Maga a törvény a hivatalos lapban való közzétételétől számított hat hónap múlva lépett életbe és bizonyos változtatásokkal alapelvei ma is érvényben vannak.

A bank az új törvénnyel autonómiát nyert és önálló jogi személynek tekintették. Az államtól befizetett tőkéje nem államvagyon többé, hanem a bank tulajdona. Az alaptőke két millióról tízre emeltetett; a bank aranykészlete háromszorosa erejéig bocsáthat ki bankjegyeket; a postatakarékpénztár, a bírósági letétek és a szabad állami pénzek a banknál fizetendők be. Az 1885. augusztus 4-én kelt törvénnyel a jelzáloglevelek kibocsátását is felvehette üzletei közé.

De a külső és belső politikai viszonyok miatt a bank nem fejthette ki

¹⁾ L. »Közlekedés« 2925. évi 2. számában; Kovács Jenő. A bolgár vasutak történetéből.

azt az áldásos működést, a melyet tőle vártak. Sőt 1885—1889-ig hol működött, hol meg beszüntette funkcióját és ez idő alatt évente alig néhány hónapot tölthetett tényleges munkával. Csak I. Ferdinánd király trónralépésével kezdődött az általános béke, a komoly munka kora és csak akkor fejthette ki a bank áldásos, ipart és kereskedelmet fejlesztő működését.

Az új banktörvény értelmében az állam a tiz millió két harmad részét a törvény jogerőre emelkedéséig köteles befizetni. A banknál lévő $3\frac{1}{2}$ milliónyi követelését egyszerűen a tőkeszámlára vitték át. Így azután nem állott rendelkezésre elegendő készpénz. A bankjegyekkel már előbb, a török időkben ismerkedett meg a bolgár közönség, a mi a banknak nem vált előnyére; betéteket sem igen kapott, csak mikor 1888-ban a betéti kamatlábat $5\frac{1}{2}\%$ -ról 7% -ra emelte és 1890. április 1-én a következő skálát léptette életbe:

5 évre letett összegek után	7%
3 „ „ „ „	6%
1 „ „ „ „	5%
bármikor felvehető » „	4%

Ezzel elérte, hogy évről-évre több és több hosszú lejáratú betétet helyeztek el nála.

Minthogy a reorganisatio utáni első időben a banknak nem állott rendelkezésére elegendő pénz a hitelügyek kielégítésére, 1887 június 30-án jogot nyert arra, hogy külföldön záloglevélkölcsönt vegyen fel. Csak 1889-ben sikerült a Deutsche Bank és a Dresdner Banktól 6% -os záloglevélkölcsönt kapni, 10 millió frankot 90% -os árfolyamon. A következő évben újra felvett hasonló kölcsönt, tiz milliót 6% -ra, 88% -os alapon. Eddig zálogkölcsönt csak egy évre adott, ezután harmincz évre. Ezzel jobb helyzetbe került a bank, letétei is megnövekedtek. 1894 végén tőkéje és tartaléka 11·7 millió, a letétek 35 millió, forgalomban levő záloglevelei 12 millió levát képviseltek. Bankjegyeket csak összesen 800.000 leva értékben bocsátott ki. Évi forgalma 900 millióra rugott.

A kilenczvenes években Bulgária hitele folyton folyvást növekedett, államkölcsönöket vett fel és nagy közmunkákba fogott. Ezzel a vállalkozói kedvet fokozta; kereskedők, gyárosok élénk részt vettek a munkálatokban. 1893-ban az állam átmenetileg fizetési nehézségekkel küzdött; a jegybank kénytelen volt minden rendelkezésére álló pénzét az építési vállalkozóknak kölcsönözni, hogy megmentse őket a tönkretutástól.

A hitel-, kereskedelmi és ipari vállalatok nagyobb mérvű alapítása 1895-ben kezdődik. A bolgár bank bőkezűen pártfogolja őket és legnagyobb részt neki köszönheti az ország, hogy néhány igen nagy befektetést és szaktudást igénylő gyárán kívül a többi nemzeti kézben van. Ugyanebben az évben számoltak fel a „Banque Impériale Ottomane“ bulgáriai fiókjai. Az így előállott nagy hitelevonásokat a bolgár nemzeti banknak kellett fedeznie.

De 1897., 1898., 1899. és 1900-ban nagyon rossz volt a termés. Ipar, kereskedelem pangott, az államhitel olyan gyenge lábon állott, annyira megingott, hogy az 1898-ban kért 290 millióból 1900-ban csak 25 milliót kapott. Kénytelen volt a nemzeti bank segítségét igénybe venni. Előlegeket vett fel, melyek 1899-ben tíz, 1902-ben negyven milliót tettek ki. A kivitel nagyon aláhanyatlott, a bevétel csak kevésbé csökkenhetett, megkezdődött a rossz fizetési mérleg természetes követője, az aranyelvonás. Az amúgy is csekély aranykészletet egyre csökkentették, apasztották. A bank ekkor egy érdekes és a maga nemében szinte páratlan eszközhöz nyult: egy 1899. évi november hó 13-án hozott törvénnyel *feljogosította magát arra, hogy ezüstkészlete kétszereséig bocsáthasson ki bankjegyeket, az aranyra szólókat pedig az agio megfizetése mellett ezüstre szóló bankjegyekkel beválthassa.* Azt hitték, hogy ez az intézkedés a bizalmatlanságot fogja növelni, de ennek éppen az ellenkezője történt: a bankjegyforgalom 1900-ban az 1891-ikinek kétszeresére emelkedett. De az arany és ezüst között jelentékeny agio volt: 10—14⁰/₀.

Az ország nemsokára kiheverte a rossz aratás csapásait és megkezdődött az új fellendülés kora, a mely a nemzeti banknak is meghozta a nyugalmat. Az 1904., 1905. és 1911-iki kiváló jó aratások az állam pénzügyi helyzetén lényegesen könnyítettek. 1902-ben sikerült az államnak 106 milliót kölcsön kapnia 5⁰/₀-ra, melyből 30 milliót a banknak adott át a kapott kölcsönök fejében. Új pénzeszközök bővében lévén, leszállította a betétekért fizetett kamatot:

az 5 évre lekötöttekért	4 ⁰ / ₀
a 3 „ „	3 ⁰ / ₀
az 1 „ „	2 ⁰ / ₀

kamatot térített meg; a rátát 8⁰/₀-ról 7⁰/₀-ra, majd 6¹/₂-re és 6⁰/₀-ra szállította le. Az agio is 1⁰/₀-ra csökkent, sőt 1906 végén teljesen eltűnt, mert a bank, melynek ekkor 27¹/₂ millió aranya és 7 millió leva követelése volt, az ezüstről szóló bankjegyeket minden ráfizetés nélkül aranyról szólókra cserélte be, sőt egy ideig még aranyjegyeit is beváltotta. Már azt tervezgette, hogy az ezüstjegyeket teljesen beváltja és bevonja,

de a kereskedelmi mérleg passzivitása és a kamatláb leszállítása folytán beállott tőkeelvonások, betétfelmondások megakadályozták szándéka keresztülvételében.

Az államnak adható előleg maximumát az alaptőke kétszeresében állapította meg. Ezt nemcsak kincstári utalványok leszámításával és lombardirozásával veheti igénybe, hanem nyílt folyószámlahitel alakjában is. Vagyoni helyzetéről (az 1907—1912. években) az alábbi kis összeállítás tájékoztat:¹⁾

I. Aktivái:

	M i l l i ó f r a n k b a n					
	1907-ben	1908-ban	1909-ben	1910-ben	1911-ben	1912-ben
Aranykészlet	27	26	30	32	40	51
Ezüstkészlet	15	15	17	21	19	17
Váltótárca	34	27	35	42	47	51
Deviza	—	—	—	—	15	15
Külföldi üzletfeleknél	5	—	6	27	18	21
Folyószámla	24	39	45	54	63	78
Kincstár folyószámlája	—	—	—	—	—	8
Rövid lejáratú hitelezések	4	1	1	1	1	1
Államkölcsön	26	42	41	—	—	19
Hosszúlejáratú hitelezések	29	32	40	52	64	72

II. Passzívái:

	M i l l i ó f r a n k b a n					
	1907-ben	1908-ban	1909-ben	1910-ben	1911-ben	1912-ben
Aranyra szóló bankjegyek	38	50	50	59	83	140
Ezüstre szóló bankjegyek	11	21	22	22	27	25
Külföldi üzletfeleknél	—	5	—	—	—	—
Folyószámla	28	47	73	73	79	92
Állam folyószámlája .	16	8	—	—	—	—
Kincstár folyószámlája	7	1	3	4	4	—
Hosszúlejáratú letétek	48	44	44	43	42	45

Az aranyra szóló bankjegyek rohamos szaporodást tüntetnek fel, míg az ezüstjegyek csak lassú növekedést, sőt az utolsó évben csökkenést mutatnak.

¹⁾ »Der österreichische Volkswirt« 1913. augusztus 23-iki számában.

II.¹⁾

A balkán-háború alatt.

Mint a legtöbb földművelő balkán állam, úgy Bulgária pénzügyi helyzete is elsősorban az aratástól, a terméseredményektől függ. Az 1911-iki külpolitikai események, a marokkói kérdés, a tripoliszi háború, a perzsa probléma úgyszólván semmi befolyást sem gyakoroltak a bolgár pénzpiacra, aminek elsősorban az volt az oka, hogy a nagy termés következtében óriási gabonakiviteli többlet állott elő és az, hogy az állam ekkor már megkapta volt a százmilliós kölcsönt. A jó termés hatásaként a gabona- és lisztexport az 1910. évi 79 millióval szemben 126·5 millió volt, az elért egységárak is 6⁰/₀-kal voltak magasabbak. Az aranykészlet 31·9 millióról 35·1 millióra, a külföldön elhelyezett érczészlet pedig 33·7-ről 43·5 millióra emelkedett. Ugyanezt a jótékony hatást gyakorolta a jó termés az állami bevételekre is, a melyek közül az indirekt adók jövedelme 33 millió többletet tüntet fel. A kereskedelmi mérleg azonban passzív maradt:

Év	Bevitel m i l l i ó	Kivitel l e v á b a n	Egyenleg
1907	124·7	125·6	+ 0·9
1908	130·2	112·4	— 17·8
1909	160·4	111·4	— 49·0
1910	177·4	129·1	— 48·3
1911	198·1	184·6	— 13·5

A csökkenő passzivitás hatása a devizák alacsonyabb árfolyamában nyilvánul.

Az összforgalom 1911-ben 6.038 millió, ebből a bankügyletekre jut 5.623, az államiakra 415 millió leva. Leszámított váltókat 189³/₄ millió értékben, ezek között legnagyobb számban szerepelnek a 101—500 levás váltók. Érdekes a váltóadósok megoszlása foglalkozásuk szerint: kereskedő 50⁰/₀, iparos 12⁰/₀, bank és kereskedelmi vállalat 6⁰/₀, bankár 16⁰/₀, kézműves 2·4⁰/₀, földműves 0·7⁰/₀, hivatalnok 5·9⁰/₀, különböző foglalkozású 7⁰/₀. Ez a kimutatás érdekes világot vet a bolgár bankokra, de elsősorban a nemzeti bankra. Mig minden nyugati állam törvényhozása szigoruan megtiltja a nem kereskedelmi váltók leszámítását, addig a Banque Nationale de Bulgarie e kimutatása szerint hivatalnokok váltói

¹⁾ A »Banque Nationale de Bulgarie« 1911. és 1912-iki Compte Rendu-i alapján.

5·9⁰/₀ és egyéb foglalkozásuak, tehát nem kereskedők váltói 7⁰/₀-os aránnyal szerepelnek, összesen tehát 12·9⁰/₀-ot kitevő nem kereskedelmi váltó leszámítolása jegybankügyi szempontból igen helytelen és az ország kevésbé fejlett hitelgazdaságára enged következtetni. Az 1911. évi nyereség 5¹/₂ millió leva volt az előző évi 3 millióval szemben.

Gazdasági és pénzügyi szempontból az 1912. év első fele az 1911. évvel megegyezett. Az export emelkedett, amit főleg a földek intenzivebb megművelésének lehet betudni. A kereskedelmi mérleg passivitása is csökkenő irányzatot mutatott. Ezzel párhuzamosan emelkedtek az állami bevételek. Különösen az indirect adók és a vasutak¹⁾ bevétele mutat nagyon emelkedő irányzatot. De az 1912. év első felében, áprilisban Olaszország elzárta a Dardanellákat. Ezzel Bulgária egyetlen tengeri útja bezárult és az 1911. év nagy termésfeleslege egyelőre a raktárakban maradt. Végre megindult a hajózás, de ekkor a sumeni munkálatok annyira elfoglalták éppen a dunai kikötőkhöz vezető utakat, hogy nem volt elegendő szállítási eszköz. Utána következett a mozgósítás szeptember 30-án és október 5-én megindult a balkáni háború. Ilyenformán nemcsak két évi termés, hanem még az új aratás eredménye is az országban maradt.

A mozgósítás napján a bank aranykészlete 49.211, külföldi követe-
lése 21.109, devisája 16.323 és angol, német meg francia járadéka 6.556
ezer leva volt; ezüstkészlete 18,148.000, vagyis mindössze kb. 110 millió
leva fémkészlet felett rendelkezett. A bankjegyforgalom mindig alatta
maradt a törvényesen kibocsátható mennyiségnek: maximuma 167¹/₂
millió leva volt, a mely összeg mellett még további 46¹/₂ milliót bocsát-
hatott volna ki. November 20-án a bank 49 millió arany- és 18 millió
ezüstkészletet mutatott ki 115 millió aranyra és 26 millió ezüstre
szóló bankjegyforgalom mellett. A törvények értelmében az aranyjegye-
ket harmad, az ezüstjegyeket fele részben kell fedezni fémmel. Így joga
lett volna még öt millió leva ezüstöt kiadni, vagy tiz millió leva jegyet
kibocsátani. A bank nem akarta ezüstjegyeit szaporítani, hanem a később
ötven millióra szaporodott aranykészlet fedezete mellett 150 millió
aranyra szóló bankjegyet bocsátott ki. De ezt olyan hirtelen tette, hogy
nem tudott megfelelő mennyiségű aranyról szóló bankjegyet nyomtatni,
hanem kénytelen volt az ezüstjegyeket felülbélyegezni. Ennek az intéz-
kedésnek gyakorlatilag semmi értelme sem volt, mert aranyra szóló
jegyeit békében sem váltja be.²⁾

A háború idején a bank megszorította a hitelt és csak lombard-

¹⁾ L. a „Közlekedés“ 1915. évi 3. számában: Kovács Jenő. A bolgár vasutak.

²⁾ „Der österreichische Volkswirt“ 1913. szeptember.

kölcsönt adott erősen megszorított mértékben. De a biztosítási díjak megfizetésére szükséges összegeket a hitelkérőknek rendelkezésére bocsátotta, eléggé enyhe feltételek mellett: 100 leváig kezes nélkül, 1.000 leváig egy kezessel, 1.000 leván felül két kezes jótállása mellett.

A zivataros idők a banknak nagy anyagi hasznot juttattak; 1912. évi tiszta nyeresége 1,142.728 levával multa felül az 1911-ikét.

A tiszta nyereség	6,661.853.52	leva
ebből 25 ⁰ / ₀ tartalékalapra	1,665.463.38	„
1·84 ⁰ / ₀ a jelzálogadósságok tartalékalapjára .	122.306.24	„
22·11 ⁰ / ₀ a kétes követelések tartalékalapjára	1,473.098.84	„
renumeratoria	200.985·—	„
a kincstáré	3,200.000·—	„

A bank helyes előrelátással a megszabott 5⁰/₀ helyett a tiszta nyereségnek majdnem 25⁰/₀-át fordította a kétes követelések tartalékának a dotatiójára. Összes tartaléka 1912. végén 10¹/₂ milliót tett.

Az elfoglalt területeken fióktézeteket állított fel, így Szereszben, Xanthiban, Musztafa-Pasán, Kirk-Kilisszében stb.

1913-ban, a második balkáni háború után kitört a krízis. Bulgária a külfölddel szemben a legnagyobb mértékben el volt adósodva. Exportja nem volt, adósságainak kamatait, biztosítási díjakat kellett fizetnie. Az arany teljesen kiszivárgott a bank pinczéiből, a devisáknak óriási agiójuk volt. A maximumot 1913. december 29-én érték el: 122·35 levába került 100 frank. A bank szindikátust alakított a bankárokból, a kik kötelezték magukat, hogy devisákat egy bizonyos árfolyamnál magasabban nem vesznek és nem adnak el. Ezzel sikerült az árakat annyira mérsékelni, hogy már 1914. február 28-án az árfolyam lehanyatlott 108·— levára.

Mikor Románia elvette a Dobrudzsát, a bank ottani követelései 10 millió koronát tettek. Ennek az összegnek a kezelését és behajtását a Marmorosch, Blank & Co. bukaresti cégre bízta, a mely cég tulajdonképpen a Magyar Bank és Kereskedelmi Részvénytársaság bucaresti expositurája.

A bank nyeresége az előző évi 6·6 millióval szemben 11·3 millió volt. Ebből a kétes követelések tartalékába a nyereség 41⁰/₀-át, 4¹/₂ milliót utaltak. Kétes követelés címén a tartalékból 2 millió levát irtak le. Érckészletének állása középértékben 54,922.000 arany és 20,418.000 leva ezüst, ezzel szemben a bankjegyforgalomban 163,616.000 arany és 24,151.000 ezüst leva cirkulált.

A kamatláb nagysága 1913-ban a következő volt: 1. 6⁰/₀ mind-

azoknak, a kiknek legalább 500.000 leva tőkéjük van; 2. $6\frac{1}{2}\%$ mindazoknak, a kik alaptőkéje fél millió levánál kisebb; 3. $6\frac{1}{2}\%$ a lombardüzletben; 4. $5\frac{1}{2}\%$ az államnak a 10 millió levát meghaladó összegekért; 5. 7% minden más kölcsön után. A banknak kamatbevétele 1913-ban 21 millió leva volt, 1912-ben 15.25 millió leva.

1913 végén az újonnan meghódított bolgár területen három fiókja és tizenhét ügynöksége működött.

Szervezete.

A Banque Nationale de Bulgarie állami hitelintézet, a mely a pénzügyminister felügyelete alatt áll. Székhelye Szofia. A pénzügyminister beleegyezésével úgy a belföldön, mint a külföldön állíthat fel fiókinézeteket. Alapszabályait az 1906 február 6-iki ukáz és annak háromrendbeli változtatása és kiegészítése, az 1907 február 22., az 1911 márczius 3. és az 1912 február 12-iki ukáz tartalmazza. Külön törvény, Loi sur le crédit hypothécaire de la Banque Nationale de Bulgarie, intézkedik a jelzálogüzletről, a mely 1907 február 16-án nyerte el a szentesítést és azóta 1912 április 6-án egészítették ki és 1912 április 17-én hosszabították meg.

Alaptőkéje husz millió leva aranyban. Az eredetileg tiz milliót tevő alaptőkét a bank üzletkörének tágulása következtében fel kellett emelni husz millióra. Ez újabb tiz milliót azonban nem fizette be az állam, hanem az 1911 április 2-án kelt törvény értelmében — megváltoztatva az előbbi törvényeknek a tartalékolásra vonatkozó rendelkezését — az évi 25% -os tartalékolás helyett ez az összeg az alaptőke emelésére fordítandó, míg el nem éri a husz milliót. Az alaptőke a törvény értelmében a bank tulajdona és semmiesetre sem csökkenthető. A tartaléktőke tiz millióban állapított meg és az évi nyereség 25% -ából alakul. Ezenkívül a nyereség további 5% -a kétes követelések tartalékának dotatiójára fordítandó. E két tartalékalap szolgál a bank esetleges veszteségeinek a fedezésére. Ha azonban ezek a tőkék a veszteség fedezésére nem elegendők, úgy a hiányzó összeget az alaptőkéből kell elvonni, de az állam köteles azt azonnal teljes összegére kiegészíteni.

A banktörvénynek ez a rendelkezése, a mely egyrészt megállapítja az alaptőkének nem államvagyon természetét, másrészt az esetleges csökkenés fedezetét mégis az állam kötelességévé teszi a rendkívül érdekes és bankügyi szempontból páratlan. Mert igaz ugyan, hogy az állam részesedik a nyereségben — ebből a szempontból tehát a részvényes szerepét játssza — az alaptőke, azaz a részvénytőke még sem az ő tulaj-

dona, holott a részvénytársaságoknál a részvénytőke a részvényesek tulajdona. De míg a részvényjog szerint a részvényes nem köteles a részvénytőke csökkenését pótolni, addig a bolgár állam, a mely pedig ebben az esetben nem mondható részvényesnek köteles, az esetleges veszteségek folytán csökkent alaptőkét kiegészíteni. A bolgár nemzeti bank tehát jogi nézőpontból egy sui generis intézmény, a mely sem a részvénytársaságok, sem egyéb kereskedelmi vállalat kategóriájába nem sorozható. A törvénynek e kettős intézkedése az alaptőkét illőleg az állam ama törekvéséből fakadt, hogy a bankjegyek iránti bizalmat fokozza és lehetőleg biztosítsa a bank solvabilitását. De bankügyi szempontból ennek az intézkedésnek nem nagy jelentősége van. Mert az állam azzal, hogy a csökkenő alaptőke kiegészítését tekintet nélkül a csökkenés mérvére, kiegészíti, indirecte elvállalta a bankjegyekért való kezességet, mert ha a bank tőkái nem elegendők a tartozások fedezésére, úgy az állam avatkozik bele és bocsátja rendelkezésére a maga tőkéit. Gyakorlatilag azonban ennek az intézkedésnek igen kevés jelentősége van, mert a bolgár nemzeti bank olyan biztos alapokon áll és akkora nyereséget mutat ki, hogy - normális üzletkezelés mellett sohasem kerülhet a sor arra, hogy az állam legyen kénytelen beleavatkozni és a bank segítségére sietni. Abból a körülményből pedig, hogy az alaptőkét, a melyet az állam fizetett be, a bank vagyonának deklarálták, következik, hogy az állam nem hitelezője a banknak.

A tartaléktőke a pénzügyminiszterrel egyetértőleg megállapított külföldi járadékokban helyezendő el. A kamatjövedelem a nyereséghez csatolandó.

1. I g a z g a t á s a.

A bank igazgatását a kormányzóból és négy igazgatóból álló igazgatóság végzi. A bank feletti felügyeletet a miniszter előterjesztésére a királytól kinevezett háromtagú felügyelő-bizottság végzi.

A *kormányzó* hívja össze az igazgatóságot és elnököl az üléseken. Ő intézi a bank ügyeit, hajtja végre az igazgatóság határozatait, ügyel a törvények és szabályok betartására és képviseli a bankot. Általában minden kérdésben önállóan intézkedik a szabályok, törvények és igazgatósági határozatok figyelembevételével.

Az *igazgatók* (administrateur) segédkeznek a kormányzónak. Mind-egyik egy-egy osztályt vezet és résztvesz az igazgatósági üléseken. A legidősebb igazgató helyettesíti a kormányzót.

Az *igazgatóság* a következőkben intézkedik: 1. Időről-időre *megállapítja a kamatlábat*, az activ és passiv bankügyletek feltételeit és az egyes üzletágak dotatióját.

2. Megállapítja a bankjegyek alakját, mennyiségét és darabolását, határoz kibocsátásuk, bevonásuk és megsemmítésük felett.

3. A záloglevelek típusát, mennyiségét és amortisatióját megállapítja.

4. Megállapítja, milyen értékek vagy árúk fogadtatnak el zálogul.

5. A bizományi üzletek feltételeit megvizsgálja és megállapítja a tarifát.

6. Biróság előtt és bíróságon kívül egyezségeket köthet.

7. Véleményt nyilvánít a bankra vonatkozó törvénytervezetek, rendeletek és egyéb intézkedések felől.

8. Megvizsgálja a bank évi budgetjét és zárószámadásait.

9. Határoz fiókok és ügynökségek felállítása tekintetében.

10. Megvizsgálja és megerősíti a váltóbiráló bizottság tagjait.

11. A hivatalnokokat kinevezi és elbocsátja.

A bank jogtanácsosa szintén résztvesz az igazgatóság ülésein, de csak consultatív szavazata van.

A bank *tisztviselői* közül a főbeket, az osztályvezetőket, felügyelőket, ellenőröket, jogtanácsosokat, titkárokat és pénztárosokat a bank igazgatóságának és a pénzügyministernek az előterjesztésére az uralkodó ukázzal nevezi ki. Mindannyian állami tisztviselők, élvezik az állami tisztviselőknek biztosított jogokat, de viselik az abból folyó kötelezettségeket is. Fizetésük külön scala szerint van megállapítva és azt a bank viseli. Fizetésükön kívül tantièmet is kapnak. A banktörvény 22. §-a megállapítja, hogy „a bank évi nyereségéből $1\frac{1}{2}\%$ fordítandó az igazgatóság és a fiókok igazgatóinak remunerációjára és $2\frac{1}{2}\%$ a bank többi alkalmazottai közt osztandó szét, de a fizetés 25% -át nem haladhatják meg ez összegek.»

A *felügyeletet* egy ellenőr és megfelelő számú felügyelő végzi. A felügyelők ellenőrzik a fiókok működését. A *fiókokat* és *ügynökségeket* igazgatók és ügynökök vezetik, a kiket a helyi tanács támogat. A *helyi tanács* tagjai Szofiában az igazgató és a szabályszerűen kijelölt csoportvezetők; másutt az igazgató, az ellenőr vagy főkönyvelő és a pénztáros.

A fiókok és ügynökségek mellett *váltóbiráló bizottság* működik. Tagjait a kereskedelmi kamarák küldik ki választás útján; számuk Szofiában 18, a fiókoknál 12, az ügynökségeknél 9.

Nem választhatók a bizottság tagjaivá a be nem jegyzett kereskedők, továbbá azok sem, a kik 60 lévánál kevesebb kereseti adót fizetnek, a kik külsönt vesznek fel, azután a bankárok és a pénzváltók; a kik tagjai valamilyen kereskedelmi társaságnak vagy kereskedelmi társaságok beltársaival rokonságban vannak és végül a kik büntett vagy

a kereskedői tisztességbe ütköző, nyereségvágyból elkövetett vétségek miatt elítéltettek.

A váltóbiráló bizottság egy-egy évre alakul. Feladata az üzletfelek hitelének megállapítása. Ha az igazgatóság vagy ügyvezető a határozathoz nem járul hozzá, végeredményben az igazgatóság dönt. A százezer levát meghaladó hitelengedélyezések az igazgatóság elé terjesztendők jóváhagyás végett.

A bank nem számítja le a hivatalnokai és alkalmazottai aláírásával ellátott váltókat.

2. Üzletei.

A) A jegykibocsátás.

A jegykibocsátás monopoliuma a bolgár nemzeti banké. Eredetileg csak aranyra, de újabban már ezüstre és aranyra szóló bankjegyeket is bocsáthat ki. Az aranyjegyek harmada bolgár vagy külföldi aranynyal, az ezüstjegyeknek pedig fele ezüstérméssel fedezendő. Az aranykészletbe számítandók a devisák és idegen államok rövid lejáratú kincstári utalványai. Az első banktörvény a kibocsátható jegyek maximumát az alapítke kétszeresében állapította meg; de ezt a hibás intézkedést a következő banktörvényekkel már megváltoztatták. A kibocsátott jegyek fedezeti arányáról a következő táblázat nyújt képet.¹⁾

Deczember 31.	Arany- jegyek	Arany- készlet	Ezüst- jegyek	Ezüst- készlet
		e z e r l e v á b a n		
1886	49·4	481·8	—	1.016·0
1890	1.957·6	2.870·7	—	1.727·2
1895	1.680·6	1.625·0	—	4.774·8
1899	3.778·7	3.205·0	4.206·0	4.193·4
1900	6.736·6	4.474·6	15.090·0	8.784·7
1905	16.267·7	20.600·2	20.925·8	10.159·0
1910	59.942·0	31.541·0	21.269·0	21.260·3

A pénzügyminiszternek joga van a ministertanács felhatalmazására az ezüstjegyek kibocsátását megtiltani és a bankot forgalomban levő ezüstjegyei teljes vagy részleges beváltására kötelezni. A bemutatott jegyek azonnal beváltandók; de ha a fiók nem rendelkezik elegendő érmevel, a beváltás a pénz megérkezéséig elhalasztható. A bank jegyeinek kényszerfolyamuk (cours forcé) nincs, és nem is törvényes fizetési

¹⁾ L. Sapunoff: Die Beziehung der bulgarischen National bank zum Staate; Halle, 1912. 15. lap.

eszközök (legal tender), de minden állami intézet köteles azokat fizetés fejében elfogadni.

Az 1885. évi szervezeti szabályzat szerint csak 20, 50, 100 és 500 levás jegyeket bocsáthatott ki. De hamarosan kitünt, hogy túlságosan magas összegről szólnak; az 1888. február 2-án kelt ukáz megengedi 5 és 10 leváról szóló jegyek kibocsátását is. Általában a lakosság számához viszonyítva a bankjegyforgalom igen csekély és Sapunoff szerint¹⁾ 1886-ban mindössze 6, stotinki, sőt 1887-ben csak 4 stotinki, 1898-ban pedig már 93 stotinki bankjegy jutott egy-egy lakósra.

A balkán háború kitörésekor Bulgária Szerbiával egyezményt kötött, a melynek értelmében a két bank kölcsönösen beváltja egymás jegyeit. Az 1912. évi mérlegben 609.300 dinár értékű szerb bankjegy szerepel.

B) Leszámitolás.

A bolgár banktörvény 27. §-a következőképpen intézkedik a váltóleszámitolásról: „A bank leszámitolhat legalább két aláírással ellátott és legfeljebb három hó múlva lejáró váltókat.“

„Az illetékes törvényszéknél be nem jegyzett kereskedők és iparosok váltói nem számitolhatók le mint kereskedelmi váltók.“

A bolgár banktörvény általában a lehető legrövidebben intézkedik minden egyes kérdéstről és inkább csak a főelveket igyekszik megállapítani, hogy ezzel is a szabad mozgásban ne akadályozza a bankot, a mely belső ügykezelési szabályait, valamint az alapszabályait maga alkothatja meg. Így például nem tiltja meg a nem kereskedelmi eredetű váltók leszámitolását, a mit pedig egyetlen nyugati jegybank sem tehet meg. A törvény a nem bejegyzett kereskedőkre vonatkozólag jegyzi csak meg: „Les commerçants et les industriels dont la raison sociale n'a pas été enregistrée au tribunal compétent, ne peuvent pas faire escompter des effets de commerce.“ A bank ezt a rendelkezést úgy értelmezi, hogy e váltók nem esnek a kereskedői váltók számára megállapított alacsonyabb disconttétel alá, de azért leszámitolhatja őket, mint magánosok váltóit. Hogy a törvény nem tiltja a magánosok váltóinak a leszámitolását, annak okát az ország hitelviszonyaiban kell keresni. Mert Bulgária gazdasági élete még igen fiatal, erős pénzügyi élet nincsen, nincsenek elég erős bankjai, úgy hogy kénytelenek a nemzeti bankot is fokozottabb mértékben igénybe venni. Mig nyugaton a nagy magánbankok foglalkoznak a személyi váltók leszámitolásával és például az Osztrák-magyar Bank is csak elsőrendű váltót számitolhat le, addig

¹⁾ L. Sapunoff. op. cit. 17. lap.

a bolgár nemzeti bankot e tekintetben csak a váltócenzorok ítéletei kötik meg, de törvényes intézkedés nem. Ezért van, hogy a bank committensei között oly nagy számban szerepelnek a nem-kereskedők.¹⁾

A Banque Nationale de Bulgarie leszámítolási üzlete még egy érdekes tünetet mutat. Mig például 1898--1912. a Bank of England 77, a Deutsche Reichsbank 60, a hollandi nemzeti bank 30, a belga 39, az Osztrák-magyar Bank 24 és a Banque de France 14 ízben változtatta meg a discontlábat,²⁾ addig a bolgár 1885. november 1-től 1912. december 31-ig mindössze 9 ízben! A kamatláb a következő változtatásokat mutatja:

1885. XI/1 —1887. V/1	7·25 ⁰ / ₀
1887. V/1 —1889. III/1	8 ⁰ / ₀
1889. III/1 —1889. XI/1	9 ⁰ / ₀
1889. XI/1 —1897. VII/1	8 ⁰ / ₀
1897. VII/1 —1898. IV/15	7 ⁰ / ₀
1898. IV/15—1898. X/20	7 ⁰ / ₀
1898. X/20 —1906. I/2	8 ⁰ / ₀
1906. I/2 —1911. V/15	7 ⁰ / ₀
1911. V/15 —1912. XII/31	6 ¹ / ₂ ⁰ / ₀

A kevésszámú változtatásnak oka abban van, hogy Bulgáriát nem rázkódtatta meg nagyobb szabású crisis. Ha időközben a kamatláb magasabbra szökött, akkor az rendszeren a rossz termés következménye volt, mert a bolgár bank a discontpolitikát követi első sorban. Minthogy rossz terméseredmények esetén az ország nem exportálhat gabonát külföldre és nem hozhat be cserébe aranyat a külföldről, kénytelen odahaza szerezni és a bolgár bank aranykészletét kell megtámadnia, a mire természetesen a discont felemelésével felel.

Föltűnő, hogy a bolgár bank kamatlába milyen magas. Átlagban 7·62⁰/₀, míg az Osztrák-magyar Banké ugyanezen idő alatt csak 4·22, a Deutsche Reichs Banké 4·50 és a Banque de Franceé mindössze 3·03⁰/₀ volt. Nem csodálható, ha ilyen viszonyok közt a külföldi nagybankok sorra fiókot alapítanak Bulgáriában és a bolgár nemzeti bank 1912 ben a 6·6 millió nyereségre tesz szert.

A leszámítolási üzlet igen szépen fejlődött. Mig 1886-ban mindössze 6.820 váltót számított le 16³/₄ millió leva értékben, addig 1912-ben 147.040 váltót 150 millió értékben és 1911-ben 181.918 darabot összesen 190 millió leva értékben. A leszámított váltók névértékét illetőleg leg-

¹⁾ L. Előbb 6.

²⁾ Banque de France: Compte Rendu de l'année 1912.

nagyobb számban a 101—500 levás váltók szerepeltek: 73.639 darab 22.33 millió értékben. Tízezer leván felüli névértékű váltót 741 darabot számított le 20.04 millió leva értékben, egy-egy váltó átlagos értéke 27.00 leva volt. A megóvatolt váltók száma 1912-ben 5.920 volt, összesen 5.36 millió névértékben. Ebből 3 millió névértékűt később kifizettek és 8.25 millió értékűt behajtottak.

A benyújtott váltókat bonitás tekintetében a váltóbiráló bizottság vizsgálja meg.¹⁾

C) Jelzálogüzlet.

Külön törvény, a „Loi sur le Crédit Hypothécaire de le Banque Nationale de Bulgarie“, intézkedik a jegybank jelzálogüzletéről. Nem kell bővebben indokolni, miért volt kénytelen a bolgár nemzeti bank is felvenni üzletágai sorába a jelzálogüzletet, csak utalnunk kell Bulgária agrár-állam jellegére, a mi természetessé teszi, hogy a jegybank ne csak jegykibocsátóbank legyen, hanem jelzálogbank is. Európában még csak az Osztrák-Magyar bank az egyetlen, a mely jelzálogkölcsonök adásával és záloglevelek kibocsátásával foglalkozik. De a bolgár jegybank az említett törvény értelmében nemcsak a szoros értelemben vett föld-jelzáloggal foglalkozhatik, hanem az 1. §. b) pontja szerint „prêter des capitaux aux communes et districts soit sur hypothèque, soit sur gage de leurs impôts ou revenus fixes“. A törvénynek ez a szokatlan rendelkezése, a melyet Nyugaton sehol sem találunk, abban leli magyarázatát, hogy a bolgár városoknak hitelszükségletét a külföldön igen nehéz és drága lett volna fedezni, míg a bolgár nemzeti bank sokkal könnyebben tudja elhelyezni saját zálogleveleit a vele összeköttetésben álló intézetek segítségével.

A törvény értelmében a bank alaptőkéjének tizszereséig bocsáthat ki záloglevelet. A törvény nem rendelkezik a felől, vajjon ez a tizszeres összeg a tényleg befizetett alaptőke tizszeresét jelenti, vagy pedig a névleges 20 millió után számítható, a mely esetben 200 millió leva igen tekintélyes összeg lenne, különösen ha összehasonlítjuk az Osztrák-Magyar bank 300 millió koronás kontingensével. De nem szabad felednünk, hogy míg minálunk a jegybank csak mellékes jelzálogbank, addig Bulgáriában a nemzeti bank sokkal fontosabb szerepet tölt be e téren.

A kibocsátott záloglevelek nem haladhatják meg az adott kölcsönök összegét. De a pénzügyminister megengedheti további 10 millió leva értékű záloglevél kibocsátását, a mely összeget a bank váltóleszámításra is felhasználhat, míg jelzálogi elhelyezése lehetővé nem válik.

¹⁾ Előbb 4.

Azonkívül a bank felhasználhatja a nála elhelyezett letétek kétötödét jelzálogkölcönök adására.

A jelzálogüzletből eredő veszteségek fedezetére külön tartalékalapot szervez a bank, amelynek dotatiójára a jelzálogüzleten elért nyereségének 10⁰/₀-át fordítja mindaddig, míg annak összege el nem éri az alaptőke kétszeresét. A tartaléktőke mikénti elhelyezéséről a bank igazgatósága intézkedik, de a törvény megtiltja, hogy azt jelzálogkölcönök adására felhasználják.

A bank úgy rövid, mint hosszú lejáratú kölcsönöket ad. A rövid lejáratú kölcsönök legfeljebb tíz év alatt fizetendők vissza, annuitással, vagy a nélkül. A hosszú lejáratúak ellenben legalább tíz, de legfeljebb negyvenöt évre adhatók, megfelelő annuitásokkal törlesztendők. A bank kölcsönt ad városi ingatlanokra, azonkívül folyószámlát nyit ingatlan fedezet ellenében. De minden esetre első helyre kell a bank követelését betáblázní. Nem adhat kölcsönt olyan ingatlanokra, amelyek nem hoznak állandó és biztos jövedelmet, névszerint nem adhat kölcsönt gyárakra, bányákra, egyéb ipartelepekre és színházakra. De ipartelepek jelzálogi lekötése mellett a vállalatnak folyószámlát nyithat a telep ingatlanértéke 40⁰/₀-áig. Az értéket bizottság állapítja meg szakértők részvételével. A legkisebb kölcsön 2.000, a legnagyobb 350.000 leva, a mi legfeljebb a megállapított érték fele lehet. A tűzveszélynek kitett épületeket be kell biztosítani. A banknak jogában áll a jelzálogilag lekötött birtokot biztosítani és a biztosítási díjat az annuitással együtt beszédheti.

Érdekes intézkedése a törvénynek az, a mely kimondja, hogy a kölcsön kifizetése a felek megegyezése szerint vagy készpénzben, vagy jelzáloglevelekben történhetik. Ez utóbbi esetben a záloglevelek névértékben számítandók. Viszont megadja a törvény az adósnak azt a jogot, hogy a kölcsönt idő előtt vagy készpénzben, vagy záloglevelekben fizethesse, a mikor is a záloglevelek parin veendőket át. Különben évente a megfelelő számú és értékű záloglevelet ki kell sorsolnia és be kell váltania. A záloglevelek bemutatóra szólnak. Biztosítékukat alkotja: 1. a jelzálogadósságok egyeteme és a községek kölcsöne, 2. a jelzálogok tartalékalapja, az alaptőke és a bank minden vagyona és végül 3. az állam is jótáll értük. A bank névértékük 95⁰/₀-a erejéig lombardkölcsönt ad rájuk. Szóval minden kellék megvan arra nézve, hogy a jegybank záloglevelei a legelterjedtebb hitelpapírok legyenek: az állami jótállás, a 95⁰/₀-os lombardkölcsön, mind a könnyű elhelyezést és a közkedveltséget vannak hivatva előmozdítani. 1912. december végén 3.405 jelzálogkölcöne volt a banknak összesen 40.32 millió leva értékben. A jelzálogi biztosítás mellett nyitott folyószámlahitel összege 1912. végén 14 millió leva volt.

A bank, mint említettem, községeknek és kerületeknek kölcsönt is adhat adójövedelmük biztosítása ellenében. Ezekre az üzletekre speciális törvények és a bank meg a kölcsönt felvevő törvényhatóság közt kötött szerződés szabályai mérvadók. 1905-ig elég tekintélyes volt ez az összeg, de akkor Szófia és Várna, külföldön olcsóbb kölcsönt kaptak és visszafizették a banknak tartozásaikat. Akkor 20 millióról nyolcra szállott le a törvényhatóságoknak adott előlegek és kölcsönök összege; 1912. végén a kölcsönök összege 16 milliót tett.

Mikor Bulgária önálló fejedelemség lett, mikor tényleg elszakadt a Törökbirodalomtól, az előkelő török főurak és nagybirtokosok tömegesen adták el birtokaikat. A bolgár kormánynak érdekében állott, hogy ezeket a földeket, amelyeket annak idején potom áron lehetett összevásárolni, lehetőleg bolgár kisbirtokosok, földművelők vegyék meg. Ezért alapította a Banques Agricoles-t, a melyek feladata a kisemberek jelzálogkölcsöneinek a megszerzése volt. A jegybank is nagy mértékben támogatta e bankokat és aránylag elég nagy összeggel segítette őket. E bankok kitűnő működése sokban hozzájárult ahhoz, hogy ma nincsenek Bulgáriában latifundiumok, hanem csak kisbirtokok. A jegybanktól a Banque Agricole de Bulgarie-nak engedélyezett összegek 1888-ban érték el a maximumot: 3.88 millió levát. 1907. óta nem ad nekik a jegybank újabb kölcsönt és az 1912. évi jelentés szerint még csak négy földművesbank tartozik a jegybanknak: a bossilégradi $\frac{1}{2}$ millió levával, a Kusz-tendili negyed millióval, a radomíri 200.000 és a szófiai 72.500 levával. Hogy a jegybank újabb kölcsönöket nem ad a földművesbankoknak, annak oka egyrészt az, hogy azok már nagyon megerősödtek, másrészt nincs is szükség akkora tőkére, hogy a jegybank kénytelen legyen a magáét e bankok rendelkezésére bocsátani.

3. Folyószámla-üzlet.

A folyószámla-üzlet feltételeivel a banktörvény 30—36. §-ai foglalkoznak. Kimondják, hogy a bank árúk, értékpapírok, warransok, conosamentek és nemesfémek letétele ellenében folyószámlát nyithat és hitelt engedélyezhet. Az igazgatóság állapítja meg, milyen árúk és mely értékpapírok fogadhatók el fedezet gyanánt. E jegyzék jóváhagyás végett a pénzügyministerhez felterjesztendő. Az árúknak biztosítva kell lenniök és nem szabad könnyen romló természetűeknek lenniök. Az engedélyezhető hitel maximuma nem lehet nagyobb, mint az árúk értékének a két harmada és az értékpapírok napi árfolyamának a négy ötöde. Azonkívül folyószámla-hitelt nyújt a bank kereskedőknek, iparosoknak, bankárok

nak és hitelintézeteknek váltó ellenében. A fedezeti váltónak legalább két hitelképes egyén aláírásával kell ellátva lennie és legfeljebb hat hó múlva járhat le. A váltó értékének legfeljebb 80%-a erejéig adható kölcsön. A banknak joga van a hitelkérő könyveit és váltótárczáját mindannyiszor megvizsgálni, valahányszor szükségesnek tartja. A fedezetül adott papir visszavétele csakis akkor történhetik, ha az ellenérték készpénzben letétetik és a bank a visszavételbe beleegyezik. A bank két jótálló mellett hitelt nyújt folyószámlán. Az ötvenezer leván felüli hitelnyújtások ügyében az igazgatóság dönt. Az engedélyezhető hitel maximuma 250.000 leva. de az állami szállítók és vállalkozók az igazgatóság jóváhagyásával másfél milliónyi hitelt élvezhetnek. Ezek a kölcsönök részben a már végzett munkákért az államtól járó összegekkel, részben valamilyen általa szokásos fedezeti módszerrel vannak fedezve.

A folyószámla-üzletben a bank rendszeren a leszámítolási kamatlábnál $1/2^0/0$ -kal magasabb kamatot számít. A kamatláb minden változtatásához a pénzügyminister jóváhagyása és a hivatalos lapban való közzététele szükséges. A hitelezés általános feltételeit a banktörvény és az igazgatóság határozza meg, míg az egyes esetekre megszabott speciális feltételeket a váltóbíráló bizottság állapítja meg. Érdekes azon áruk felsorolása, a melyek ellenében a bank kölcsönt ad: épületfa (833.509), papírneműek (16.740), dohányárúk (454.543), zsir (82.547), textilárúk (448.499), zsákok (15.951), cognac (15.951), vászon (6.899), mezőgazdasági gépek (21.056), bőrök (39.389), gyarmatárúk (1,134.422), só (38.302), liszt és korpa (969.283), téglá (10.915) és selyemszövetek (20.924),¹⁾ Az 1912-ben adott kölcsönök összege 4.25 millió volt december 31-én, az egész év folyamán pedig hét millió levát adott, a mi aránylag igen alacsony összeg. Ennek oka abban van, hogy Bulgáriában nagy a hiány közraktárakban, már pedig a bank csakis közraktárakban elhelyezett árúkra ad kölcsönt.

Általában a jegybanknak ez az üzletköre rendkívüli mértékben fluctuál. Így például az árúk és conossamentek letétele ellenében adott kölcsönök összege 1897-ben 40.000 leva volt, 1898 és 1901-ben semmi, 1900-ban 3 millió, 1905-ben kétszázezer, és 1906-ban egy millió, 1910-ben öt millió. Nem kevésbé érdekes a nemesfém és értékpapir-lombardüzlet fejlődése sem: 1886-ban 173.000 leva, 1890-ben 575.000, 1891-ben 2,391.900, 1882-ben 838.500 leva, 1908-ban 906.500 és 1909-ben 7,394.600 leva volt a kölcsönadott összeg! Ezek az ugrásszerű, abnormális változások, a melyek néha igen kellemetlenek a jegybank

¹⁾ A zárójelben levő összegek az 1912-ben engedélyezett összeget mutatják levában. (Banque Nationale de Bulgarie, Compte Rendu 1912.)

vezetőségének, szoros összefüggésben vannak úgy az ország terméseredményeivel, mint a világconjunctionakkal. Ha rossz a termés, az összeg csökken, jó terméskor pedig emelkedik. Azonkívül állami emissiók idején is emelkedik az értékpapírlombard, hogy ezzel is elősegítse a bank a kölcsön sikerét és lehetőleg sok darabot helyezzen el az országban.

E) Egyéb üzletek.

1. *Letéti üzlet.* A bolgár nemzeti bank, ellentétben a jegybankok általános szokásával, elfogad kamatozó letéteket is. Ezek a letétek igen nagy összegre szaporodtak, de az utóbbi időben kis csökkenés vehető észre. Hogy a bank ehhez a szokatlan eszközhöz nyult, annak okát az ország hiteligazdaságában találjuk. Mert a bank a forgótőkét vagy a jegykibocsátással, vagy a letétekkel szerzi meg. Az európai jegybankoknak elegendő tőke áll rendelkezésükre magából a jegykibocsátásból. De Bulgáriában, különösen az első években nem igen lehetett a jegyeket elhelyezni, úgy hogy a bank kénytelen volt ehhez az eszközhöz folyamodni. Letéteket három kategóriába osztja: az egy, három és öt évre letétt összegek csoportjára. 1893-ig nem igen volt egy évnél hosszabb lejáratú letétje, de ezután rohamosan emelkedett ez az üzletága és 1910-ben 42,641.700 leva letétje volt, 1911 végén 42,088.644 és 1912 december 31-én 45,128.301 leva. A banknál van elhelyezve a bolgár Vörös Kereszt letétje is, a mely 1912 végén 345.426 leva volt.

A letétek rohamos szaporodása a magas kamatozásban leli magyarázatát. Eleinte a bank 7⁰/₀-ot is fizetett, de azután ezt a tételt leszállította, a mi természetesen magával vonta a letétek csökkenését is. De érdekes jelenség, hogy az öt évre elhelyezett letétek az egész összegnek aránytalanul nagy részét, majdnem 95⁰/₀-át teszik. Ez lehetővé teszi a banknak a hosszabb időre való kölcsönzést.

2. *Bizományi üzletek.* A banktörvény 29. §-a értelmében a bank jogosult elvállalni bel- és külföldi váltók behajtását, valamint a biztosítási társaságok díjnyugtáinak a beszedését.

A bank vesz és elad chequeket, váltókat, nemesfémeket, rud alakban és éremmé verve, akár a saját számlájára, akár megbizásból, azonkívül csakis idegen számlára vehet értékpapírokat. Átutalásokat elvállal és kibocsáthat utalványokat és fizetési meghagyásokat.

A bank minden állami és közkölcsön hivatalos aláírási helye.

A 42. §. rendelkezése szerint „a ministertanács engedélyével a bank résztvehet bankvállalatokban, ha azok célja a kereskedelmi hitel elő-

mozdítása úgy Bulgáriában, mint külföldön, vagy a külkereskedelem fejlesztése.“ Az 1912-iki mérlegben az aktívák közt „Participation“ címen 3,435.000 leva van feltüntetve. Azonkívül a pénzügyminister felhatalmazásával alaptőkéje erejéig vehet állami és egyéb közkölcsonöket. állampapirja 1912 végén 4¹/₂ millió volt, azonkívül a tartalékalapból is körülbelül ugyanannyit közkölcsonökbe fektettek be.

Mindezen üzletekre vonatkozó speciális feltételeket a törvény szabta korlátok közt a bank igazgatósága állapítja meg.

3. *Meg nem engedett üzletek.* A bank nem lombardirozhatja kereskedelmi és ipari vállalatok részvényeit, valamint nem vehet részt kereskedelmi és ipari vállalatokban, kivéve a 42. §-ban megállapított esetet. Megtiltja a banktörvény, hogy a tőzsdén játsszék, valamint nem engedi meg az olyan üzletek folytatását, a melyekről a banktörvény nem intézkedik.

A hivatali elhelyezésre szükséges ingatlanon kívül mást nem szerezhet meg, kivéve, ha ahhoz jelzálogkövetelése érvényesítése közben jutott. De ilyen esetben köteles a legelső kedvező alkalommal túladni az ingatlanon. 1912 végén két millió leva értékű ingatlanja volt a banknak saját épületén kívül.

4. A jegybank és az állam.

A bolgár nemzeti bank állambank minőségéből az elmélet szempontjából szokatlan és helytelen viszony keletkezik az állam és a bank között. A bolgár kormány felismerte ennek az állapotnak a különös voltát és igyekezett a bankot lehetőleg függetleníteni az államtól. Ezért különítették el az alaptőkét az államvagyontól, ezért nem mondták ki a kényszerfolyamot, mert azzal a bolgár bank jegyei könnyen a papírnívójára sülyeszthették volna, ezért szabták meg pontosan és elég szűken az államnak adható előleg maximumát. Mindazonáltal természetes, hogy az állam befolyása a jegybankra sokkal nagyobb, mint Európában bárhol is. Már magában véve az a körülmény, hogy a bank felett a főfelügyeletet, sőt mondhatni a főigazgatást a pénzügyminister gyakorolja, magával hozza, hogy a bank sokkal inkább kénytelen az állam pénzügyi előnyeit figyelembe venni, mint esetleg a közigazdasági élet szükségletét. Állami emissiók esetén a bankráta leszállításával, a lombardirozás megkönnyítésével és a kedvezőbb kölcsönfeltételek megszabásával hathatósan előmozdíthatja a kölcsön sikerét, noha talán a közigazdasági életnek nem válik javára az alacsonyabb kamatláb. De ha végigtekintünk a bolgár nemzeti bank három évtizedes történetén, consta-

tálhatjuk, hogy az állam eléggé mérsékelten vette igénybe a bankot igyekezett számára a szabad mozgást és a függetlenséget biztosítani, az állambank jellegből folyó hátrányokat lehetőleg enyhíteni.

A bank és az állam közt a következő összeköttetés van: 1. A bank nyeresége a megállapított levonások és tartalékolások után az államkincstárt illeti; 2. a bank kölcsönt ad az államnak; 3. aláíróhelye az államkölcsönöknek; 4. állampénztári funkciókat is teljesít.

1. *A nyereségszedés.* A törvény 6. §-a szerint az eszközölt tartalékolások és remunerációk levonása után fennmaradó összeg az államkincstáré. A törvény mindössze 34%⁰/₀ levonást ír elő, a mely összegből 30%⁰/₀ a tartalékalapé, a többi remuneráció. A bank nyeresége igen tekintélyes és olyan kis államban, mint Bulgária, szerepet játszik a költségvetésben. Hogy a jegybank nyeresége az államot illeti, sokak szerint helyes intézkedés, mert szerintük a bankjegykibocsátás is állami privilegium, kockázattal nem jár, sőt a bankjegyek beváltása inkább van biztosítva, ha az állam is felel értük, mintha részvénytársaságra bízánk a kibocsátást, a mely természetesen először is a részvényesek anyagi érdekeit tartja szem előtt. De nem tartják igazságosnak a privilegium megadását magánvállalat részére azért sem, mert a bank a szabadság fejében rendszerint jóval kevesebb ellenszolgáltatást nyújt az államnak, mint a mennyi a jegykibocsátási szabadságból eredő nyeresége. Azonban az állambank sok veszélyt rejt magában és ezért ellenezték az elmélet emberei mindig, s ma Európában a bolgár jegybankon kívül csak egyellen állami jegybank van, az orosz. Hogy Bulgária miért nem választotta szintén a részvénytársasági formát, annak okát már előbb elmondottam: félt, hogy a jegybank idegen befolyás alá kerül és nem szolgálja mindig az állam és a hazai közgazdaság érdekeit, hanem esetleg politikai, idegen politikai célokat.

A bank évről-évre igen jelentékeny nyereséget tüntet ki a mérlegben. Ha az 1886—1910-ig elért nyereségeket átszámítjuk a tőke %⁰/₀-os hozamára, úgy ezen idő alatt a bank a befektetett tőke 338.28%⁰/₀-át hozta meg. Ha ehhez még hozzászámítjuk az 1911. és 1912. évi nyereséget, összesen 6,400.000 levát, a mi a tőke 60.12%⁰/₀-ának felel meg, úgy a bolgár nemzeti bank 27 évi fennállása alatt a befektetett tőke négyszeresét hozta, tartalékjai pedig közel járnak a kilencz millió levához.

2. *Államkölcsönök.* Az állam leszámítoltatja a banknál a kincstári jegyeket, a melyeket a bank vagy saját számlájára megtart, vagy egy az állam és a bank által közösen kijelölt tagokból álló bizottság segítségével elhelyez akár a belföldön, akár a külföldön (49. §. 3.). Azonkívül a bank fizeti az államadósságok kamatait úgy a belföldön, mint külföldön. Minden körülmények közt azonban nem haladhatják meg az

államnak adható előlegek a bank alaptőkéje kétszeresét. Az állam tartozása után a bankkal kötött megállapodás értelmében fizeti a kamatot. De e kamat semmi esetre sem lehet többel mint 2 $\frac{1}{2}$ -kal alacsonyabb a hivatalos bankkamatlábnál. (50. §.). Azonkívül a bank részesedhetik az államkölcsonökben is, ha az igazgatóság ilyen értelemben határoz és a pénzügyminister e határozatot megerősíti (51. §.)

A bank a kötött megegyezés szerint az államkincstárnak három hónál nem később lejáró utalványait diszkontálhatja és azok letéte ellenében hat hónál nem hosszabb időre hihelt nyujthat. Ezt a megegyezést azonban 1900-ban akkép módosították, hogy a határidőt nem korlátozták. Az állam függő adóssága a banknál 1901-ben 38 millió leva volt. Az állam 1902-ben az orosz nemzeti banknál és a Banque de Paris et des Pays-Bas-nál 106 milliós kölcsönt vett fel 5 $\frac{1}{2}$ -ra, 81·50 árfolyamon. Ebből fizetett a jegybanknak is, úgy hogy adóssága a következő évben már csak 10·8 millió leva volt. A bank a törvény szerint csak az alaptőke két ötödéig adhatott államkölcsonöt, de tekintettel arra, hogy az összeg igen alacsony volt, az 1911. április 2-iki törvénnyel a contingenst az alaptőke kétszeresében állapították meg.

A bank főszerepe jelenleg abból áll, hogy a budget időszakai deficitjeit (az egy költségvetési éven belül előálló deficiteket) fedezi, illetve lehetővé teszi az államnak, hogy az egyetlen befolyó adók miatt előálló deficitek ne éreztessék hatásukat.

A közvetlen kölcsönzésen kívül még más szolgálatot is teljesít a jegybank az állam kölcsönüzletei terén. Beváltja az állampapírok szelvényeit, a kibocsátandó kölcsönök aláírási helye és ő bonyolítja le a kölcsönök kibocsátását, a pénzügyminister megbízásából.

3. *Állampénztári functiók.* A banktörvény 49. §-a szerint a bolgár nemzeti bank kezeli az állami bevételeket és fizeti az állam kiadásait a bevételek arányában. Az állampénztárak helyett, a melyek az állami jövedelmek kezelésének technikai részét végzik, functionál a jegybank. Reá hárulnak az állampénztárak gyűjtő és elosztó munkája, az állami pénzkezelés technikai része. Minden bankfiók és ügynökség egyúttal állampénztár is. Az állami jövedelmek beszedésével megbizott hivatalok naponta jegyzék kíséretében átadni kötelesek a beszedett összeget az illető bankhelynek, a mely a központot értesíti a befizetésről, a hol központi számlán tartják nyilván az állam követelését vagy tartozását. A befolyt pénzekkel az állami számvevőszék rendelkezik chequekel, vagy fizetési meghagyással. A bevételeket és az aktákat a pénzügyministeriumban erre a célra szervezett hivatal vizsgálja meg. Ezzel elérik, hogy a bolgár kormány egy központból intézheti a pénzügyeket és a hosszadalmas bürokratikus elintézési és utalványozási rendszer helyett a gyors bank-

szerű elintézést alkalmazhatja. A bank vezetősége naponta kivonatot ad át a pénzügyministeriumnak az állami számláról. A hol a banknak nincsen még ügynöksége sem, ott a Banque Agricole látja el helyette az állampénztári teendőket természetesen megfelelő jutalék ellenében.

IRODALOM: A bolgár nemzeti jegybankról szóló nem bolgár nyelvű monographiák teljesen hiányoznak, egyedül *Georg Sapunoff: Die Beziehungen der Bulgarischen Nationalban zum Staate* című, Halleben 1912-ben megjelent dissertációja tárgyalja a bolgár jegybank és az állam viszonyát és röviden kiterjeszkedik a bank üzleteire is. *A bolgár nemzeti bank évi jelentései*, az egyedüli források (Banque Nationale de Bulgarie: Comptes Rendus.) Némi adat található *R. G. Lévy Les banques d'émission* című munkájában (Paris, 1912.). Ezenkívül kisebb cikkek és hírek a szakfolyóiratokban, továbbá *Franz v. Battenberg: Die volkswirtschaftliche Entwicklung Bulgariens*, 1890-ből; *Belkowski: Das Kredit- und Bankwesen Bulgariens*, 1897.

Az újabb irodalomban a legkiválóbb, Bulgária gazdasági állapotát legkitünőbbben vázoló munka } *Dr. K. Weiss-Bartenstein* könyve *Bulgariens volkswirtschaftliche Entwicklung*.

Kovács Jenő.

Az ipari szövetkezetek sorsa.

Hozzászólás Méhely Kálmán „Az ipari szövetkezetek szerepe az iparfejlesztésben“ című tanulmányhoz.

Az a nagyérdekű tanulmány, mely a Közgazdasági Szemle januári számában Méhely Kálmán tollából „Az ipari szövetkezetek szerepe az iparfejlesztésben“ címmel jelent meg, — s a mely az iparszövetkezeti válság megoldása dolgában felmerült javaslatokkal szemben száll sikra, — a legélénkebb érdeklődést váltotta ki azok körében, akik az ipari szövetkezetek ügyével foglalkoznak. Érdeklődést és a beavatottak körében sajátos feltűnést, mert noha a munkálat az iparszövetkezeti ügy szakirodalmának egyik legérdekesebb és legtartalmasabb olvasmánya, mely telve van értékes adatokkal, összehasonlításokkal és nagy készültséget eláruló megállapításokkal, mégis több vonatkozásban csalódást okoz, mert fontos következtetéseket oly állításokra és feltevésekre épít, melyek a beavatottak előtt az első pillanatra téveseknek vagy tendenciosusoknak látszanak.

Alább lesz módomban ezekre reá mutatni, előbb azonban nemcsak udvariasságból, hanem őszinte lelki sugalattól is az elismerés adóját rovom le a beható munkálatért, melyből a tanulmányíróval ellenkező nézetet vallók is tanulhatnak. Ki kell emelnem mindenekelőtt azt a nagy érdemet, hogy olyan adatokat is össze tudott gyűjteni, melyek eddig a nyilvánosság elől el voltak zárva s amelyek eddig még az iparszövetkezeti ügy közelebbi munkatársai részéről sem voltak hozzáférhetőek. Értem ezalatt dr. Korányi Frigyes bárónak a kormányhoz intézett elaboratumát s azokat az intim részleteket, amiket Méhely Kálmán, az OKH. *) veszteségeiről nyilvánosságra bocsát. A munkálat emellett a helyzet tisztázását is nagy mértékben elősegíti a szókimondó, bátor kritikájával, melylyel az iparszövetkezeti életünk eddigi eredményeit s a szövetkezeti mozgalom szerinte dicsteten történetének jelenségeit tárgyalja, illetőleg a maga egyéni nézőpontjából elénk

*) OKH. alatt az Országos Központi Hitelszövetkezetet értjük.

tárja. Haszon ez, minden egyébtől eltekintve azért is, mert ügyesen felhasználható vezérfonalat ad a vitának és kitűnő anyagot a megfontolásoknak is.

E hozzászólásnak az a célja, hogy a Méhely Kálmán tanulmányában megtámadott azon törekvéseket védelmezze, melyek az ipari szövetkezetek továbbépítése s erősítése érdekében új intézkedéseket sürgetnek s a melyek a mostani válság megoldását egy, a multak tapasztalatainak s a szükségletekkel és lehetőségekkel számoló rendszerváltoztatást és egyben intensivebb továbbmunkálkodást tartanak szükségesnek.

Méhely Kálmán munkálatára e törekvések megfigyelése adott impulzust s a szerző ahhoz, hogy állásfoglalását kellően indokolhassa, nagy fáradsággal összegyűjtötte az eddigi mozgalmakra s különösen az Országos Központi Hitelszövetkezetre erőltetett iparfejlesztési actio balsikereire vonatkozó adatokat. Megállapította s érdekes beállításában elénk tárta: mennyi áldozatba, mennyi csalódásba került az „iparosok szövetkezetek!” jelszó, egyben pedig kimutatni igyekezett, hogy szövetkezeti úton nincs kilátás a kisiparosság óriási tömegének számottevő részét boldogítani, tehát ez az út az iparfejlesztés hatásos eszközének nem tekinthető. A kisiparosokat — úgymond —, mint a társadalomnak oly fontos, nélkülözhetetlen, értékes tagjait, a maguk egyéni érvényesülésükben kell támogatni a szakképzettség fejlesztésével s a támogatás mindazon eszközeivel, melyek a kapitalistikus kiválás előmozdítására alkalmasak.

Sajnos, a tanulmány a kisiparfejlesztés és támogatás „mindazon eszközeit”, melyektől sikert feltételez, — bővebben nem sorolja fel s így nincs módunkban párhuzamot vonni a kisiparfejlesztés mai ismert program-tartalma s azon gondolatok közt, melyeket a tanulmány írója tartana célravezetőknék. Így a rendkívül beható értekezés gyakorlati hasznául a tanulságos adatfelsorolásokon kívül csak a következő megállapításokat és javaslatokat tekinthetjük:

„A secessió harcikiáltások és nagyszabású tervezetek hömpölygő áradatával szemben tehát azt az igénytelen javaslatomat bátorkodom kockáztatni, hogy fizesse ki az állam az OKH.-nak a kísérlet miatt szenvedett veszteségeit, de hamar, ám ennek ellenében az OKH. mezőgazdasági érdekeltsége legyen türelemmel ipari testvérszövetkezetei iránt; az iparosok pedig a legminimálisabbra mérsékeljék az ipari szövetkezetek iránt táplált reménykedéseiket, egyszóval világrengető tervek és illúziók helyett ezeknek működése maradjon meg józanul azon szerény, igénytelen, szükös keresetek korlátai között, melyeket a szövetkezetek természete minden, még a mezőgazdasági szövetkezetek egységei számára is kijelöl. Akkor nem lehet baj. Semmiféle új intézetre nics szükség, sőt szinte matematikai pontossággal megállapítható, hogy az ipari szövetkeze-

tek mesterséges propagálására rendelt bármilyen szervezetű új központ, helyzeténél félszege miatt, rövidesen csak még súlyosabb veszteségek kútforrásává válna. A kisiparosság jogos érdekeit pedig semmivel sem vinné előbbre. A kudarcz felfedezése okozta idegességre a három éves moratorium (1913—1916) csillapítólag hatott. Az OKH. nyugodtan és higgadt erélylyel folytassa a rostálást, a beteg alakulatok felszámolását és igyekezzen ipari szövetezeteit a kereskedelmi és iparkamarák, az ipartestületek, a vidéki városok és ipari pénzüzetek hatáskörébe utalva, fokozatosan önállósítani. Minden türelmetlenség és elhamarkodás csak a károkat növeli; óvatos, lassú, természetes gyóymód olcsóbb és célravezetőbb.«

Mindezek kemény, határozott, meggyőződésteljes szavak, melyek annál súlyosabb hatásúaknak látszanak, mivel Méhely Kálmán tudva-levően még nem is oly régen a kereskedelemügyi ministerium iparfejlesztési osztályában viselt előadói tisztet s e minőségében a kisipari szervezetek ügyeit igen közélről figyelhette. Írásai tehát nem tekinthetők egy „előkelő idegen“ nézetnyilvánításainak s ezért mindazokat, a miket mond, igen komolyan kell mérlegelnünk.

A szerző beavatottságát s a munkálat komolyságát tekintve, szinte különösnek látszik, hogy Méhely Kálmán tanulmánya az általa ellenzett mozgalmak mibenlétét, céljait és indokait még dióhéjban sem ismerteti, hanem csak „ismert jelszavakra“ kicsinyítve vesz egy kalap alá minden, általa perhorreskált felfogást és törekvést, mintha a szövetezeti mozgalmak vezetői a következőket mondanák: „... nem az ipari szervezetek természete a hibás, hanem az, hogy hiányzott a kellő szervezet. Új országos actiót, új központi intézményeket kell Ipari Hitelszövetezeti Központtal, Ipari Szakszövetezeti Központtal, a szakipari szervezetek országosításával szervezni és akkor minden jól fog menni, feltéve természetesen, hogy az állam és társadalom részéről sem fog a kellő bőkezűség elmaradni. Ha megfelelő új országos központi szervezet létesül, az a sikernek már önmagában is biztosítéka.“

Igy beállítva az ipari szervezetek válságának megoldását érintő kívánalmakat: a viszonyokkal kevésbé tájékozott körök a felmerült ideákban s törekvésekben valami különös zavart s oly tendenciákat sejtethetnének, mintha a szövetezeti mozgalmak szereplői az ipari szervezetek bőkezű támogatása címén az állam áldozatkészségének kiszípolozására pályáznának.

Ámde a „secessió harczi kiáltások és nagyszabású tervezetek hömpölygő áradata“, mint a hogy a felmerült ideákat Méhely Kálmán nem csekély túlzással jellemzi: nem is egészen „hömpölygő áradat“ és nem is egészen olyan komolytalan s talán önző érdekből eredő, mint a hogy ő ezt látja.

Első sorban nincs sokféle „nagyszabású“ tervezet. A secessió harcziáltságok pedig olyan gyöngé és még hozzá egyértelműség híján való sóhajok, hogy szinte nem méltók az ügy komolyságához. Lássuk csak, miben állnának ezek.

Az ipari szövetkezeteknek az OKH. kötelekéből való kiválasztását az 1913-ban kitört válság hatása nyomán a mezőgazdasági érdekeltség sürgette az OKH. 1914. évi közgyűlésén. Ennek csak ugyanazon forrásból eredő visszhangja volt a Szövetkezetek szövetségének hasonló állásfoglalása. Ez az állásfoglalás, a mint ezt Méhely Kálmán is megmagyarázza, teljesen érthető volt. A nagy veszteségek az OKH. érdekeltségét és vezetőségét indokolt aggodalommal töltötték el s mi sem természetesebb, hogy ennek hangot adott s úgy kereste a megoldást, a hogy a maga szempontjából a legcélszerűbbnek látta.

Az immár csaknem három év előtt elhangzott „harczi zaj“ azonban közben, ahogy az OKH. a kormánytól bizonyára megnyugtató biztatást kapott, elnémult. Két közgyűlés is lefolyt azóta minden nagyobb zaj nélkül és semmi jel sem mutat arra, hogy ez a most következő harmadik közgyűlésen feljúlna. Mindössze az történt közben, hogy az OKH. érdekes ügyvezető igazgatója: dr. Báró Korányi Frigyes egy, a központ törekvéseit repraesentáló, de voltaképp mégis a maga egyéni nézeteit tartalmazó elaboratumot terjesztett a kormány elé, melynek javaslatai a nyilvánosság előtt ismeretlenek. Ez lehet egy kiválóan értékes tájékoztató, vagy tapasztalásokat taglaló, egyben megoldási tervezetekkel foglalkozó munkálat is, azonban semmiképp harczi zajt keltő.

Maga az iparosság s a szövetkezeti érdekeltség, a háborús viszonyokkal indokolt, szinte lethargikus egykedvűséggel kíséri, vagy nem kíséri figyelemmel az eseményeket. Az egy budapesti szabók szövetkezetét kivéve, mely a maga fejlett erejében bizakodva, a mostani válságtól függetlenül, már régebben is állandóan foglalkozott reformtörekvésekkel, egyetlen egy ipari szövetkezet sem hallatta az utóbbi 3–4 évben a szavát. Iparoscongressus már évek óta nem volt. Alkalom tehát még országos gyűléseken sem adódott, hogy a szövetkezetek kérdésével az érdekeltség foglalkozzék. Az OKH. közgyűlését megelőző szövetkezeti congressusokon sem történt az utóbbi években semmi megemlézésre méltó esemény.¹⁾

Ennyiben áll tehát a „harczi zaj“. A nagyszabású tervezetek „hőmpölygő áradatával“ pedig még ennél is szegényesebben állunk az áradat fogalmát illetően. Vikár Bélának a budapesti szabószövetkezet országosítására való törekvése s az erre vonatkozó terveit tárgyaló cikkei oly régiek, hogy ezek már ide nem számíthatók. Az 1913. évben kitört válság óta, az OKH. közgyűlésén történt állásfoglaláson kívül tudtommal eddig

csak az Országos Iparegyesület s talán az ugyan e műhelyben dolgozó Ipartestületek Országos Szövetsége foglalkozott alkalomszerűen az ipari szövetkezetek ügyével s a „Magyar Ipar“ erről néhány cikket is közölt. Ez eszmecserék folyamán vetődött fel a gondolat, hogy az OKH. mezőgazdasági érdekeltségének az ipari szövetkezeteket kitessekelő állásfoglalásával parallel, az ipari érdekeltség részéről is czélszerűen volna egy külön ipari központ alapítását szorgalmazni. Az Országos Iparegyesület intim köreiből készült is egy, e törekvés megoldására szolgáló tervezet, azonban ez tudtommal szélesebb körben még tárgyalás alá sem került.

Csupán e sorok írója adott ki körülbelül félévvel ezelőtt egy broszúrát „Az iparszövetkezeti ügy reformjához“ czímmel azon előadás tartalmáról, melyet a vidéki kamarák országos szövetségének egyik ülésén a szövetkezeti válság megoldásáról tartott és a melyet azért nyomtatott ki, hogy egy később tartandó országos kamarai értekezletnek vitaindító anyagot szolgáltatson.

Összegezzük az elmondottakat, mert ezt fontosnak tartom. Tehát: Nagyobb nyugtalanság és harci zaj nincs. Az iparosság s ennek érdekképviselői csöndben voltak s vannak. Várják a fejleményeket. A „Magyar Ipar“ közölt néhány cikket kívánatos mozgalmakról s előkészületekről, de in concretum nem történt semmi. Vikár Béla is megszólalt ugyan a szakszövetkezetek országosítása dolgában, de csak a régi törekvéseit hangoztatta. Dr. Korányi Frigyes báró készített egy elaborátumot, de ez hivatalos titok pecsétje alatt van. Egyedüli positivum, mely concret javaslat alakjában a nyilvánosságra került, az én igénytelen dolgozatom, mely azt ajánlja, hogy maradjanak meg a szövetkezetek az OKH. kötelékében, azonban ez csak bankári szerepet viseljen. Az irányítás feladatát az állami iparfejlesztési actio szolgálatában álló, de a kockázatot részben az érdekeltek bőrére, részben az iparfejlesztési actio számlájára hárító szakközpontok (egyelőre 3—4 szakmakörben) végezzék. Bizzuk az érdekeltségre, hogy gazdasági alapon maga szervezze meg ellenértéket követelő állami támogatás mellett a maga érdekeinek istápolására hivatott központi szervezetét.²⁾

A javaslatok és nagyszabású tervezetések hömpölygő áradata helyett ime itt áll előttünk az OKH. igazgatójának ismeretlen előterjesztésén kívül egyetlenegy kis concret ötletcsermely, melynek eszmebugyogásában nyoma sincs az állam és társadalom áldozatkészségét direct kiszípolozni kívánó szándéknak. A többi terv még nem nyert actualitást, Vikár Béla régi törekvése pedig az én részletesebb javaslatommal egy vizen evez.

Kiismerhetetlen chaosról s tervezetések tömegéről tehát most még alig lehetne szó, sőt nézetem szerint épp az ellenkező tünetet lehetne

megállapítani. Azt, hogy az iparszövetkezeti ügynek sokkal kisebb az irodalma s e téren sokkal kevesebb mozgólódás észlelhető, semmint a fontos kérdés megérdemelné. Épp ezért szinte hálára kötelező Méhely Kálmán fellépése, hogy gazdagította a vitaanyagot s a szövetkezetek ügyével való foglalkozásra, nemkülönben egyes kérdések tisztázására alkalmat szolgáltatott.

Ilyen kérdés, mielőtt tovább mennénk, az is, hogy az ügy tárgyalásának mi ad most aktualitást? Az-e, hogy a mint Méhely Kálmán állítja (17. oldal, 1. bekezdés), a „kisiparoskörökben erősen mozgolódnak... s a tervezetések központjába újból a régi zászló került: a szövetkezeti“, avagy az, hogy az 1913. évben előállott válságot sürgősen rendezni kell, vagy talán más szempont?

Nézetem szerint az a megállapítás, mintha az iparosok erős mozgolódása siettetné a sürgős intézkedést, téves, mert ilyen mozgolódás nincsen. Az sem volna fontos, hogy az OKH. a szenvedett veszteségeiért sürgősen kárpótoltassék, hiszen az OKH. egész nyugodtan teljesítheti hivatását továbbra is azon biztatások alapján, a miket a kormánytól bizonyára már kapott. A meglevő szövetkezetek sem sürgetnek ezidőszert reformot, mert ezek igényei a mostani szervezet keretében legalább időlegesen ellátnak.

Talán nem csalódom, ha megállapítom, hogy ezúttal inkább előkészületre, s oly irányú döntésre van szükség, hogy az ipari szövetkezeteknek szánunk-e szerepet a háború utáni iparfejlesztés programjában s ha igen: milyen mértékűt. Ettől függ minden, hogy kell-e új központ, kellenek-e szakközpontok, vagy maradjon minden a régiben.

Ha a vita a kormány azon elhatározásával záródnék le, hogy az ipari szövetkezetek ügyének gondozása a kisiparfejlesztés eszközei közül kimarad, magam is teljesen osztanám Méhely Kálmán javaslatát. Tényleg ez esetben nem kellene más, mint az Országos Központi Hitelszövetkezetet a múltban szenvedett veszteségeiért kárpótolni s a további működésében őt csak annyiban támogatni, hogy a meglevő jó szövetkezetek fönmaradását gondozhassa. Csupán abban térnék el az említett javaslattól, hogy nem mondanám ki a szövetkezetek önállósításának szükségességét, sem azt, hogy iparkodjék az OKH. „az ipari szövetkezeteket a kereskedelmi és iparkamarák, az ipartestületek, a vidéki városok és ipari pénzüzetek hatáskörébe utalni...“ Arról ugyanis gyakorlatilag nem lehet szó, hogy kamarák, ipartestületek, városok stb. átvehessenek a hatáskörükbe szövetkezeteket, mert gazdasági alakulatnak más senki sem parancsolhat, csak az, a ki hitelt, vagy állandó segílyt nyújt. Már pedig a kamaráknak és ipartestületeknek ehhez pénzük nincs s a városok is örülnek, ha a maguk közigazgatási feladatjuk ellátására jut fedezetük.

Amde még ott nem tartunk, hogy a kormány egy könnyen kikapcsolhatná az iparfejlesztési tevékenység programjából az ipari szövetkezetek támogatását. Ezt csak akkor tehetné, ha az iparfejlesztésről egyáltalán lemondana s nem támogatná többé sem a gyáripart, sem a kisipart semmiféle vonatkozásban.

Erről azonban gazdaság- és socialpolitikai okokból nem is lehet szó. Ha tehát általában iparfejlesztés és ennek keretében kisiparfejlesztés továbbra is lesz, akkor ennek programjából, mint mellőzhetlen tartozék: az ipari szövetkezetek ügyének gondozása sem maradhat el.

Méhely Kálmán munkálatának mindaz a vita anyaga, melyet abból a célból hordott össze, hogy az ipari szövetkezetek támogatásának céltalanságát bizonyítsa, ilykép csak a lehangoltságunkat fokozhatja, a mit a szövetkezeti actio eddigi sikertelenségei fölött érezhetünk. Az óvatosságunkat növelheti, melyet a jövőben való magatartásunk kialakulásánál értékesíthetünk, azonban arról, hogy a kisiparosok szövetkezeteivel, vagy a kisiparosoknak szövetkezetekbe való tömörítésének további tervével szemben teljesen a negatio álláspontjára helyezkedhessünk, erről szó sem lehet.

De lássuk csak, igazán oly sötét-e a valóságban a kép, mint a hogy Méhely Kálmán a kisipari szövetkezeti actio eredményeit festette? Van-e okunk teljes lehangoltságra s nem-e inkább arról lehetne szó, hogy a multak tapasztalatait egy óvatosabban megalapozott jövő előkészítésénél értékesítsük?

Vizsgáljuk e célból a tanulmány ténybeli megállapításait. Hátha azokból, a miket mi, vérbeli szövetkezeti emberek, a tények más szemzögletbeli látása, vagy közelebbi informáltságunkból folyóan ezekhez hozzátehetünk, talán oly eredményre juthatunk, hogy a végső conclusióban már engedhetünk a szigorúságból.

Arról lévén csak szó, hogy az iparfejlesztés egyik eszközéül felhasználható-e az iparosok szövetkezése, nézetem szerint közömbös az, hogy mindent el tudunk-e érni általa, avagy csak részletsikereket. Ha csak valamivel is javítani tudjuk nem az egész iparosság (mert hiszen ez lehetetlen), hanem csak egy részének az existenciáját és haladását; már érdemes az ügy a támogatásra addig a határig, a mig az áldozattal az elérhető sikerek arányban állanak.

Ha ennyit concedálunk, már egy nagy vitaanyagot kikapcsolhatunk. Nem szükséges a szövetkezeti eszmét csak azért perhorreskálni, mert egy utópia, melyet gyakorlati emberek sohasem tápláltak, nem teljesült, az t. i. hogy nem sikerült a Méhelyt Kálmán szerint különös lendülettel felkapott szövetkezeti támogatásokkal a kisiparból a nagyiparral versenyképes gyárhálózatot teremteni. Ilyen messzemenő követelményt a

szövetkezeti eszméhez senki sem fűzött s az 1909-es iparfejlesztési emlékirat is csak annyit említ e kérdéstről, hogy a kisiparosoknak szövetkezetekbe való tömörítését s ilyenformán a szövetkezett iparosok együttes támogatását — ott, a hol erre az alapfeltételek megvannak, — azért vélné czélszerűnek, mert ily módon „a kisiparosok a tömegtermelő iparokra is áttérhetnek, mert őket ugyanazon technikai és kereskedelmi előnyökhöz juttatja, melyek a nagyipar fölényét adják.»

Tehát a program, nem „kisiparos gyárhálózat“ megteremtését s nem a kisiparnak gyáriparrá való átszervezését vette tervbe, hanem csak támogatását a kisiparosoknak a tömegtermelésre való áttérés körül ott, ahol erre alkalom és mód kínálkozik. Az emlékirat szól még az egyéb célú szövetkezésekről is, azonban most maradjunk csak a termelő szövetkezeti alakulatok gondolatkörében.

Aláírom én is, hogy e téren nehéz eredményeket producálni. Concedálok, hogy igaza van Méhely Kálmánnak, a mikor azt állítja, hogy a közös termelés előnyeire fűzött várakozás különböző okokból igen könnyen hozhat csalódást, Nem is elengedhetetlen szükség a szövetkezetek e formáját erőltetni, a minthogy ez eddig sem történt. Kötéllal nem fogta sem az OKH., sem az iparfejlesztési actio az iparosokat, hogy termelőszövetkezetekbe tömörüljenek, sőt addig, a mig az OKH. actiója mellékvágányra nem került, a legegészségesebb alakulások is hosszú tortura után juthattak az OKH. kötelékébe s a támogatás révébe. Példa gyanánt megemlíthetem, hogy a Méhely Kálmán tanulmányában igen dicséretes és követendő példa gyanánt megemlített „Első szegedi czipő-, csizma- és papucsipari szövetkezet“, mely már a háború előtt is Magyarország legerősebb ipari termelő szövetkezetévé fejlődött 6—7 év alatt (tisztá vagyona már akkor több volt 400.000 koronánál), több, mint másfél évig (1907—1908) járta a Kanossát, a mig az OKH. kötelékébe bejuthatott, pedig a szövetkezet vezetői és érdekeltjei a központ által már régebben előnyösen ismert egyének voltak.

Mindaz a kudarcz, mely az iparfejlesztési actio törekvéseit a termelő szövetkezetek dolgában érte, nem tekinthető még az iparfejlesztési actio csődjének, vagy megfontolatlanságának. Nem ítélhető meg igazságosan úgy, hogy az eszme gyakorlatiatlan s elméletileg megoldhatlan. Nem mondható az sem, hogy a kisiparosság általában alkalmatlan közös tömegtermelés megoldására. Az apatini asztalosok s a kassai szabók példái, melyeket Méhely Kálmán tanulmánya felhoz, éppen nem bizonyítékok erre. Ezeket én is felhozhatnám példák gyanánt, hogy mi más eredményt érhetek volna el e termelő szövetkezetek, ha szakközpontok irányították s támogatták volna a működésüket.

Egyszerűen az az igazság, hogy termelő szövetkezeteket virágzásba n

tartani mindazon elméleti megállapítások alapján, melyeket Méhely Kálmán felsorol is a melyeket én is elismerek, nehéz. Versenyképes gyári tömegtermelés szövetkezeti formában csak kivételesen oldható meg: ott, ahol a vezetők úgy tudnak minden melléktekintet nélkül rendelkezni, mint a részvénytársaságok igazgatói. Ott, ahol olyan szövetkezeti szellemet tudnak a vezetők teremteni, mely alá tud rendelni minden egyéni érdeket a közös termelés érdekeinek. Ilyen helyen pompásan megy a gyáripari termelés szövetkezeti alapon is, sőt nagyobb anyagi eredményekkel, mint bármely más társasági forma mellett, mert a jól vezetett s igazi szövetkezeti szellemtől áthatott gyári termelésnél a munkaidő és munkaerő kihasználásának maximuma érhető el s az anyagpocsékolás és lopás a minimumra redukálódik. Nagy dolog ilyen helyen az is, hogy aránylag szerényebbek a munkabérekövetelések, mert ki-ki a haszonrészesedésből reméli nagyobb jutalmazását, a mit természetesen be is kell váltani. Nincs a munkában amerikázás s egyenetlenkedés, hanem ambitiózus vetélkedés abban a tekintetben, hogy ki tud nagyobb eredményt elérni. Ehhez természetesen olyan önálló iparosok, a kik már bizonyos kényelemhez s az ehhez tartozó kávéházba járáshoz szoktak, már kevésbé alkalmasak, de a termelő szövetkezetek nem is ezeknek való. Néhány törekvő, munkaszerető, értelmesebb és tapasztalt iparos elég a társaságban, hogy ők legyenek a tekintélyek és tiszteletreméltó példaadók. A többi érdekeltet ügyesnek s megbízhatónak bizonyult segédekből kell rekrutálni, a kik eleinte „tagjelölt“ gyanánt igyekeznek a vezetők bizalmát szorgalommal kiérdemelni s a kik később $\frac{1}{4}$ -ed haszonrészesedéssel, majd évek múltán, fokozatos előlépés után, teljes „mesteri“ joggal osztozkodhatnak a munkajutalékban. Az ily társaságba került régi önálló mesterek a gyári munkarendhez a példaadás kötelességéből úgy hozzászoknak, hogy bámulattal néz rájuk a fiatalság. A fiatalok viszont abból meritenek ambitiót, hogy idővel majd rangban, tekintélyben, jövedelemben, a sokkal előnyösebb helyzetben levő „öregek“ nyomdokaiba léphetnek.

Az ily szövetkezeti élet megteremtéséhez legalább egy erős jellemű, tekintélyes és parancsolni tudó, szakmájában fölényesen képzett, üzleti dolgokban kiválóan szakavatott mesterember s egy intellektuális szellemi vezető szükséges, a ki az embereivel ugyszólván együtt él, ezek bajait, törekvéseit, kívánságait el tudja lesni s meg tudja érteni. Ez az elnök. A minden bajban kivezető utat találó, mindenki bizalmát élvező formula mester (t. i. minden bonyodalom kibogozására talál formulát), a ki úgy az üzleti, mint a szövetkezet beléletét érintő ügyekben mindig igazságosnak, pártatlannak s mindenki iránt jóakarátúnak tud látszani. A két vezető közötti teljes harmonia főkellék. A jól megválasztott egy-két

munkavezető és irodai tisztviselő segítségével azután minden rendben tartható, a nélkül, hogy maguk az érdekelt tagok a legcsekélyebb befolyást gyakorolnák akár az üzleti, akár a szövetkezeti élet irányítására.

Ez a szegedi ipari termelő szövetkezetek haladásának titka. És a szegedi szövetkezetek, valamint a hasonló szellemben vezetett több más ipari termelő szövetkezet példájára elég jelentős argumentum gyanánt szolgálhat ahhoz, hogy gyakortatilag nem képtelenség a szövetkezeti tömegtermelés. Csak sok olyan feltételhez kötött, mely nem mindenütt található meg.

Ha tehát igazat adunk Méhely Kálmánnak abban, hogy termelő szövetkezetek révén nagy gyárhálózatot a kisiparosokkal nem tudunk teremteni s azt sem tudjuk elérni, hogy a kisiparosok ezen az úton igen jelentős részükben tömegtermelőkké váljanak; viszont concedáljuk azt, hogy vannak esetek, a mikor egyes helyeken ily alakulatok támogatásával is segíteni lehet a kisiparosoknak, illetőleg kisipari érdekeltségnek legalább egy részén: azt hiszem, megegyezhetnénk annak a megállapításában, hogy túlságos és „világrengető“ eredményeket a szövetkezeti tömegtermelés terén általában elérni bajos, e téren a várakozásokat szűkíteniük kell, de semmi ok sincs arra, hogy elvből ellene legyünk a kisiparosok közös termelésre való szövetkezésüknek s ne támogassuk ezt azon esetekben, a mikor a siker kilátásai fönforognak.

Annál kevésbbé volna erre ok, különösen azon esetekben, a mikor oly érdekcsoportról van szó, mely előbb az együttes termelést alkalmi társulás útján, minden külső támogatás nélkül, tisztán a saját erejével kezdte és biztató eredménnyel folytatta, a hol már megítélhető, vajjon a szövetkezet tagjaiban megvan-e a közös muukálkodáshoz szükséges együttérzés s a vezetők rendelkeznek-e azon kvalitásokkal, melyek követelményül a fönnebb előadotiak szerint megkívánhatók. Az ilyen alakulatok támogatást és legalább oly mérvű támogatást, mint a melyet a résztvevő iparosok rendes megítélés szerint külön-külön kaphatnának, mindenesetre igényelhetnek.

Annak, hogy délibábos tervezetésnek felülő iparosok közös termelésre államsegélyből rendezkedjenek be s az állam, vagy a gondozásra rendelt központi szervezet fizesse a kísérlet költségeit, én sem vagyok barátja. S éppen gyakorlati szempontból ajánlottam a szakközpontok létesítését, melyek az új alakulások érdemességét és életképességét gyakorlatiasabb s élesebb szemmel tudnák elbírálni, ezekre közvetlenebb védő és istápoló hatást tudnának gyakorolni.

A termelőszövetkezetek jövőbeni támogatásának elvből való ellenzése még annak a rettenetes ráfizetésnek a tanulságával sem indokol-

ható, melyet a tanulmány a kisipari szövetkezetek útján gyakorolt iparfejlesztési actió terhére ír. E veszteségeket mintegy 20 millió koronára becsüli s mindjárt ki is számítja, hogy az ipari szövetkezetekbe tömörült 4.000 kisiparos ezzel „fejenkint 5.000—5.000 korona szubventióban részesült“.

E beállítás jóhiszeműségét nagy megerőltetésembe kerül feltételezni, a mikor a tanulmány oldalakat áldoz azon adatok felsorolására, hogy az OKH. iparszövetkezeti actiója a szövetkezetek történetének úgynevezett 3-ik korszakában mennyi bukófélben levő gyár szanálásának megkísérlésébe kényszerített, melyeknek a szövetkezeti actióhoz voltaképpen semmi közük sem volt. S ha nem is találom nyomát annak, hogy a tanulmány az OKH. által létesített „Értékesítő és Beszerző központ“ című vállalata, továbbá a „Magyar-Balkán r.-t.“, a belgrádi és bukaresti exportszervezet, a konstantinápolyi bakancsszállítás, a budapesti nagyszabású butorközpont stb. mily veszteségeket okozott s mily károkkal járt a válság kitörése alkalmával hirtelen elrendelt felszámolása nagyarányú termelésre átszervezés alatt levő vállalatoknak, mégis fel kell tételeznem Méhely Kálmánról, hogy bizonyos tájékozottsággal ez irányban is birt. Ilyen körülmények között, a mikor nemcsak a beavatottak tudják, hanem a nagy nyilvánosság előtt is megállapított, hogy az OKH.-nak az iparfejlesztési actióra áthárított, vagy még ezután áthárítandó újabbi nagy veszteségei $\frac{9}{10}$ -ed részben ezeket, a szövetkezeti életbe betolakodott actiókat illeti, valóban nem lehet a tényekkel egyezőnek, de még csak tévedésből eredőnek sem tartani azt az állítást, hogy a kisipari szövetkezetek 20 millió korona áltogatba kerültek s ebből egy-egy kisiparos 5.000 korona subventiót élvezett!

Nem állítom, hogy a valódi ipari termelőszövetkezetéknél s talán a más fajtájuknál is nem állottak volna be veszteségek. Nem védem a kisiparosokat abban sem, hogy a mint a dr. báró Korányi Frigyes laboratóriumából közölt szemelvényben olvasható: sok olyan egyéni hibájuk van az iparosoknak, melyek megnehezítik a szövetkezeti actió eredményessé tételét. Elismerem, hogy tanulópénzt talán a kelletténél is többet fizettünk, de a leghatározottabban tiltakoznom kell az ellen, hogy az iparszövetkezeti actió sikertelenségének tulajdonítassék mindaz a kudarcz, mely az iparfejlesztési actió néhány vállalatnak a viszonyok parancsolta megmentésére irányuló kísérletét s az OKH. annak idején főnnállott ipari és műszaki osztályának s „Értékesítő és Beszerző központjának“ nem elég óvatos, nem elég reális és nem eléggé ellenőrzött működését kísérte s a mely kudarczot tulajdonképpen egyik, a köztudatban „temetésrendező“ néven ismert bankszakember rövid idei közreműködésével elrendelt felszámolások tettek végzetessé.

Vagyunk néhányan szövetkezeti emberek, a kik átéltük az ipari szövetkezetek történetének Méhely Kálmán által érdekesen s találóan beosztott első, második s harmadik korszakát. Vagyunk néhányan, a kik egy emberöltő küzdelmét fordítottuk az ügyre s az elért eredményekre önérzetes büszkeséggel tekinthetünk vissza. Tőlünk bizonyára nem veszi rossz néven a kérdéses tanulmány szerzője, ha érzékenyen érint bennünket s a legjobb meggyőződésünkkel és közelebbi informáltságunkkal ellenkezőnek látjuk az oly megállapításokat, mint a minők a következők: „A mikor pár száz korona saját betét után egyes ipari szövetkezetek 100.000 koronát meghaladó állami segélyeket és félmilliós hiteleket kaphattak, ez ugyancsak túlhaladja az államsegéllyel megtalpalt önszegély mértékét.“ Továbbá hogy: „Nem csodálható, hogy az iparosságnak oly rétegei lepték el az OKH. alakulatait, melyek az ingyen segélypénzek izére rájőve, alig 10 év alatt az OKH.-nak több millió koronára rugó veszteséget okoztak.“ (19. oldal.) Másutt, a kisiparosok szövetkezésének természetes akadályait tárgyalván, ezeket mondja: „Teljesen érthető tehát az, hogy a kisiparosság legjava magát a szövetkezetektől távol tartja, hiszen csak adhat, de nem kaphat. Így azután az államsegélyekkel való csalogatás következtében jelentős részben a gazdasági háború hadirokkantjaiból verődött össze bizonyos falstaffi sereg a szövetkezeti tápintézetekbe, melyek azonban menhelyül csak addig szolgálhattak, a míg az államsegélyek husos fazékjából tartott.“

E megjegyzésekben a szövetkezeti érdekeltséget csak az általánosítás bántja s az a könnyelműséggel határos beállítás, mely minden tárgyi bizonyíték s konkrét példa felemlítése nélkül egy oly, tudományos készültséggel s tájékozottsággal megírt munkában, — mint Méhely Kálmáné, — teljesen diszcreditálni kívánja az egész magyar iparosszövetkezeti szervezetet.

Hiszen lehettek kinövések, történhetek hibák, de külön bizonyítás nélkül nem fogadható el az az állítás, hogy kisipari szövetkezetek (ide nem értve az OKH. actiójával szanálni próbált s szövetkezeteknek nem tekinthető gyárvállalatokat) pár száz korona saját tőke után 100.000 koronát megközelítő állami segélyt és félmilliós hitelt kaptak volna. A kisipari szövetkezeti érdekeltség igazán kíváncsi lehetne arra, hogy melyek voltak e szerencsés alakulatok?

Azt is méltán kérdezhetjük, vajjon honnan merithette azon meggyőződését a tanulmányíró, hogy az OKH. alakulatait Falstaff-ok lepték el, s az OKH.-nak ezek rövid 10 év alatt több millió korona veszteséget okoztak. Tudtommal annyi történt az OKH. fennállásának első 10 esztendejében, hogy az 1890-es évek emlékezetes kedvezőtlen gazdasági viszonyai közepette anyagilag igen megroppant kisiparosok s részben

az annak idején már elbukott „Gazdák és iparosok általános hitelszövetkezete“ pórul járt vidéki érdekcsoportjai, az OKH.-nak a kisipari hitelt szervező munkájában mentő eszközt láttak s tömegesebben szervezkedtek szövetkezeti alapon. Akkoriban még az volt az időközben tévesnek bizonyult feltevés, hogy a hitelszövetkezetek kebelében a nyersanyagbeszerzés, az áruértékesítés és termelés szakcsoportok útján megoldható. Az volt a feltevés, hogy ez utóbb említett szakirányú tevékenységeket a helyi hitelszövetkezet, mint anyaintézet, finanszírozhatja. Egyes budapesti nagyobb vállalkozásoktól eltekintve, a mozgalmak szűkös keretben húzódtak meg: egy-egy szakcsoport néhány gépet, vagy pár száz koronára terjedő évi állami segílyt kapott az administratio költségeire. A tőkebetét arányában, többször 1 – 2 ezer korona kamatmentes kölcsönt is. E szakcsoportok kellő irányítás és tapasztalás nélkül való működése azután több helyütt a hitelszövetkezetet is tönkre tette. Bajok a kezdet nehézségeiből s a központi szerv akkor még érthető tapogatózásaiból is keletkeztek. Az OKH.-nak akkor még szakközegei nem voltak, csak revisorai. Az OKH. ezek jelentései alapján több esetben olyan helyre juttatott nagyobb hitelt, a hol óvatosságból ezt megszorítani lett volna indokolt, viszont más esetekben ott vonta meg a hitelt, a hol ez által úgy a maga károsodását, mint az érdekelt iparosok romlását is előidézte.

Károk e rendszertelenségből tényleg származtak, de aligha csalódom, ha ezeket $\frac{3}{4}$ millió koronán jóval aluli összegre teszem s ennek is jó részét a budapesti czipészszoövetkezet nagyzóló allürjeinek eltürése okozta. Ennyi lett volna tehát a szövetkezetek történetének második korszaka alatt fizetett tanulópénz, melyet Méhely Kálmán milliókra becsült. A kisiparos-érdekeltséget pedig, mely e korszak alatt igazán nehéz helyzetben keresett támasztékot, s tapasztalatlanul a maga károsodása árán kísérletezett, a legkevésbé sem lehet azokkal a jelzőkkel megbélyegezni, melyekkel Méhely Kálmán őket általában illette.

Ily körülmények közt természetesen le kell szállítanunk a tanulmány ama továbbmenő kritikájának az értékét is, melylyel a szövetkezetek harmadik korszakának bevezetéseül számító, 1908. június 19-iki orsz. ipartanácsi határozatot s a kormánynak ezt követő magatartását jellemzi, azt állítván, hogy ennek indító oka tulajdonképpen kortéspolitikai volt. Ekkor történt nevezetesen, hogy a kormány az OKH.-nak részben a régi veszteségei kárpótlásául, részben új actiók beállítása céljából tíz éven át, évenként csökkenő részletekben kiutalandó 1,400.000 korona subventiót biztosított ³⁾

Az a tevékenység, mely 1908-ban, az ipari szövetkezetek harmadik korszakában megindult, az iparszövetkezeti actio fejlődésének természe-

tes folyománya volt. Ezt akkoriban mindenki helyeselte s annyiban teljesen független volt az akkori politikai viszonyoktól, hogy a coalitio uralomra jutása idején az iparszövetkezeti ügy holt ponton állott. Az OKH. ekkor már a feladatok nehézségeitől és a szenvedetti veszteségektől visszariadtan, beszüntette az új alakulatok felvételét s a régiek dolgában is elmaradhatlan volt a sürgős intézkedés, illetőleg a központi irányítás és támogatás rendszerének megállapítása, hiszen, a mint közismeretes, az 1908. előtti korszakban e tekintetben szerves rendszer nem volt. Tenni tehát okvetlenül kellett valamit. Hogy ennek ismerete daczára Méhely Kálmán miért iparkodik úgy az említett elhatározást, mint az iparfejlesztési actiót általában discreditálni, ennek mélyebb okát nem értem, de tapintatosabbnak tartom nem is keresni. Azokkal szemben, miket a szerző az előtte, úgylátszik nem rokonszenves coalitíós uralom iparfejlesztési törekvése ellen s a subventíós iparfejlesztés abszurditását vitatva felhoz, elégséges egyszerűen dr. Maly Ferencz ministeri tanácsos 1911. évi munkálatára utalnom, melyben a coalitíós korszak iparfejlesztési tevékenységének nagyszerű eredményeit hivatalos adatok nyomán, hivatalos megbízás folytán már a munkapárti uralom korszakában közreadta.⁴⁾ Ennek azt hiszem, elég nyomatéka van s perdöntő jelentősége.

A mi a Központ 1908–1913. korszakbeli működését illeti, erről nekem, a ki közvetlen közletről figyelhettem a történeteket, az a nézetem, hogy az eleinte kitünő gyakorlati eredményeket produkáló tevékenység nem annyira a Méhely Kálmán által megállapított eredendő hibája: a kitűzött munkaprogramm megvalósításának lehetetlensége s nem az eszme betegsége miatt bukott meg, hanem azon túlzások következtében, melyekbe az actio a nagyszabású és igen sokoldalú munkálkodás hevületében belekerült.

Határozottan megállapítható, hogy a bukás tulajdonképpen egyetlen ember telhetetlen becsvágya, a maga tehetségének túlbecsülése, számításaiban való elbizakodottsága és az okozta, hogy hiányzott az actio és elhatározások realitásának szakszerű felülbírlata és ellenőrzése. És még az a baj is hozzájárult a kudarcz betetőzéséhez, hogy a mikor egy külső körülmény, a Bosznia annectálása után kitört pénzügyi krízis miatt kénytelen volt az OKH. a műszaki és kereskedelmi osztályának ügyeit közelebbről szemügyre venni és a mikor kiderült, hogy az osztály számításai sok vonatkozásban irreálisak voltak: egyszerre tört derékban minden conceptio, minden terv, minden üzlet, minden vállalkozás.

Mi más lett volna az eredmény, ha az OKH. műszaki osztálya megmaradt volna azon program mellett, a melyet az OKH. 10 éves működéséről szóló beszámolója (1909-ben) a következőkben ismertetett a jövő működést illetőleg:

„... a jövőre nézve pedig az áldozatok árán szerzett tapasztalások alapján a kir. kormány segítségével minden megtörtént, a mi emberi számítás szerint alkalmas arra, hogy az ipari anyagbeszerző-, árúcsarnok, termelő- és vállalkozó-szövetkezetek az eddig mutatkozott hibáktól megóvassanak.

A dolog lényege abban áll, hogy ezentúl igazgatóságunk minden egyes ipari szakmára nézve kiváló szakerőre fog támaszkodhatni, a kinek feladata lesz az illető ipari szakma viszonyait, a termelést, behozatalt, fogyasztást, kivittelt úgy mennyiségileg, mint minőségileg megismerni, nyilvántartani, a nyersanyagbeszerzést szervezni, gépek beszerzése, gépműhelyek felállítása iránt véleményt nyilvánítani, mintákat szolgáltatni, a szakipari tudást és izlést tanítók és mesterek kiküldése által fejleszteni, az értékesítést a kereskedelem igénybevételével szervezni, vállalkozásoknál a pályázatokat begyűjteni, calculatiókat ellenőrizni s a leszámolást megejteni.“

E program az adott viszonyokhoz simuló segítő tevékenységet vett tervbe az általános üzleti conjuncturák megfigyelésén és e megfigyelések hasznosításán túl a nyersanyagbeszerzésnél, a kisiparosok gépműhelyeinek berendezésénél, a termelés tökéletesítése, a vállalkozások megkönnyítése, a calculatiók és leszámolások megkönnyítése közül.

Ezt kellett volna megvalósítani és nem többet. Ekkor nem lett volna baj.

E helyett az OKH. műszaki osztályának vezetője dictátori hatáskörrel megnyirbálta a szűkös munkakörökben legtöbb helyütt óvatossággal működő szövetkezeti vezetőségek intézkedési jogát s maga vállalt a nevükben munkát, maga vett és eladott. Szédítő arányokban diktált termelést, exportot s kockázatos és igen drága kereskedelmi intézményeket szervezett. Nem bibelődött a kisiparosoknak a termelésben való kiképeztetésével s az egyes szövetkezetek valódi igényeinek szolgálatával, hanem a maga tetszése szerint kiválasztott embert küldött könyvelődictátori, munkavezetői, elárusító stb. hatáskörrel mindazon szövetkezetek nyakára, a hol a helyi vezetők nem az OKH. műszaki osztályának törekvésébe illően dolgoztak.

Igy lett a miskolczi szerény kis bőripari szövetkezetből a helyi tényezők igazán ártatlan közreműködésével hirtelen nagy gyár, így teltek meg a vidéki, azelőtt a helyi iparosság termékeit értékesítő butorszövetkezetek raktárai gyárilag előállított butorokkal s könnyelműen visszaélő elárusító-üzletvezetőkkel. Így jutottak a bőranyagbeszerző szövetkezetek, melyek azelőtt a maguk igényeikhez mérten, elég jó beszerzési forrásokkal rendelkeztek (mert a nagykereskedők közötti concurrentia erre módot nyújtott), a „központi beszerzés“ béklyóihoz és árdrágító külön

költségeihez. Így keletkeztek olyan új alakulatok, melyeket nem az érdekeltség éretten megfontolt ambíciója hozott létre, hanem a központi szervezet „alkotás-vágya“. Egyik helyen butorgyár, hogy legyen mit eladni a butorközpontnak. Másik helyen butorszövetkezet (a hol piaczkínálkozott) az erőszakosan forcírozott termelés productumainak elhelyezésére.

A mozgalomnak e mellékvágányra való terelődése fokozatosan történt. Az érdekeltség eleintén békén türte az erőszakos beavatkozásokat, mert beletörődött a gondolatba, hogy az új rend ezt megköveteli. Az actio első éveiben, a míg a reorganisatio a szervezkedő, régi sebeket gyógyító s adott esetekben az egyes szövetkezetek érdekeinek és megfelelő intézkedésekben mutatta munkálkodásának biztató eredményeit: nem is volt ok a felszólalásra. Később azonban, a mikor a gyakorlati emberek már sejtették a mellékvágányra terelődést, mind élesebb összeütközések törtek ki az OKH. műszaki osztálya s az egyes szövetkezeti vezetőségek között. Ez időre esnek Vikár Béla felszólalásai, a szegedi szövetkezeteknek a központ kötelékébe tartozó szövetkezetek congressusán előterjesztett javaslatai, melyek szakmák szerint alakítandó választmányok létesítését és az érdekelteknek az actiók irányításába, legalább tanácsadásokkal való befolyását sürgették stb.

Érdekes adalék gyanánt szükségesnek tartom felemlíteni, hogy a műszaki és kereskedelmi osztály vezetője olyan fegyelmet és suggestiv befolyást tudott gyakorolni a kötelékes szövetkezetekre, hogy ezek érdekeltejei a valódi, vagy vélt sérelmeikkel és panaszaikkal sem a szakválasztmány, sem az OKH. igazgatósága elé soha nem juthattak. De így állható az az ember a hatalmával felfelé is, mert csak az absolut bizalomnak a jeléül tekinthetjük azt, hogy az OKH. igazgatósága s az ipari szövetkezetek ügyének intézésére létesített szakválasztmány ez időben általános érdekű dolgokban az érdekeltséggel közvetlenül sohasem keresett érintkezést. Nem kérdezték meg az érdekeltség gyakorlati embereit sem az 1908 ban megindult újabb actio, sem a későbbi életbevágó intézkedések beindításánál, sem a válság kitörésénél. Azt, hogy a rendkívül fontos hatáskörrel felruházott ipari szakválasztmánynak kik voltak a tagjai s hogy általán végzett-e valamit, ma sem tudjuk.

Ezek az érvek azok, melyek alapján állítom s azt hiszem, joggal is állíthatom, hogy nem az eszme betegsége okozta a szövetkezetek harmadik korszakának bukását, s hogy a bajokat több óvatossággal és körültekintéssel jórészt meg lehetett volna előzni.

Készséggel concedálok, hogy eredendő hibája is volt az actiónak, mely a központosítástól nagyobb eredményeket várt, mint a mennyit ehhez fűzni lehetett volna. Tényleg képtelenség feltételezni,

hogy bizonyos fejlődési fokon túl egy központi szerv a sok különböző jellegű és célú intézményt döntő befolyással s felelősséggel irányíthassa. Átmeneti intézkedésül azonban 1908-ban még más mód nem állott rendelkezésre s a mai rendkívüli viszonyok s megcsappant tevékenységi alkalmak mellett most is megfelel az egy központi szervezet, a mely most már a multak hibáin okulva, az érdekelték bevonásával intézi kevésbé erőszakos irányítását a szövetkezetek működésének.

A jövőben ezekre figyelemmel kell lennünk s ezért vagyok annak a hive, hogy az esetben, ha az iparfejlesztési actio az ipari szövetkezetek ügyének további felkarolását a programjában megtartja: szakmakörök szerint decentralizált intézmények alakulását segítsük elő.

De visszatérve az ipari termelő szövetkezetek létjogosultságát illető vitára, ki kell térnem arra is, hogy bizonyos mértékben érthetetlen előttem, miért kicsinyíti le a tanulmány az ipari szövetkezetek érdekeltjeit a gazdasági harcz hadirokkantjai megjelöléssel. A megjelölést elfogadom, de csak a termelő szövetkezetek dolgában és nem kicsinyítő értelmében. Igenis, a termelő szövetkezet a gazdasági harcz hadirokkantjainak való. Azoknak, a kik alól a gyáripari tömegtermelés és a külföldi verseny kiveszi a gyékényt s pusztulásra vannak kárhóztatva. Azoknak, a kiket, mikor az iparukat tanulták, nem figyelmeztette s nem figyelmeztethette senki sem, hogy ne erre a pályára lépjenek s a kik így a viszonyok alakulásából önhibájukon kívül jutnak szomorú sorsra. Azoknak, a kik egyéni arravalóság, vagy anyagi erő híján, avagy elhanyagolt ipari és iskolai kiképzetésük miatt nem lehet kilátásuk, nem lehet bátorságuk az önállósulásra. Azoknak kell a termelő szövetkezet, a kik ha önállósulnának, nyomorognának s iparostársaik és a fogyasztó közönség kárára is örökösen kontárok lennének.

Ezek a szövetkezeti termelés közös műhelyében találva existenciát, igen hasznos elemei lehetnek még az iparostársadalomnak s a közönséges munkássors nélkülözéseitől megszabadulva s polgáriasabb életet élve: gyermekeik nevelésére és családjuk eltartására is több gondot fordíthatnak.

Gyakorlati szövetkezeti ember soha sem gondolhatott arra, hogy virágzó kézműipari vállalatok tulajdonosait: olyan iparosokat, a kik egyéni tudás, képesség és anyagi erő birtokában, maguk is boldogulni tudnak, ezeket szedje össze, hogy „most már gyerünk együttesen termelni, majd együttes erővel még többre megyünk, mint külön-külön.“ Nem, ilyen szövetkezetek alakítását tényleg nem kell külön előmozdítani, ezek csak nagyobb hasznot remélő vállalkozásai lennének olyan iparosoknak, a kiknek mindegyike külön megélhetéssel bír. Ezek közt figyelem legtöbbször nem volna fenntartható. Ilyen alakulást, mint a melyet

az apatin asztalosmesterek társulásának említett példája is mutat: nem kell forcziroznunk.

Nem erről, hanem a másik elemről van szó, melyről a tanulmány így ír (34. old.): „Az önmagában tehetetlen, gyöngé, önállóságra alkalmatlan elem pedig csoportba verődve is az marad; a puszta tömörülés ténye, a szövetkezeti forma még nem juttatja erőhöz és életképességhez.“

E megállapítás meglehetősen önkényes és nézetem szerint elméletileg sem helytálló. A gyakorlatban pedig úgy fest a dolog, hogy ott, a hol — mint a szegedi példáknál említettem, — megfelelő vezetők akadnak s legalább egy kis hiteltámogatás segít: épp ezek az elemek produkálják a legszebb eredményt. Viszont babiloni-toronyépítés lesz abból, ha csupa tehetős, intellektuell, önállóságra kiválóan alkalmas iparosokat állítanánk a gépek mellé szövetkezeti tömegtermelés megoldására.

S ha már itt tartunk, legyen szabad a tanulmány egy kérdésére igazán illetékes választ adni, mert az elnökletem alatt álló szövetkezeiről van szó. Azt kérdezi: „Mi különbség van a *Mening* Mihály portájára (t. i. a szegedi czipő, csizma és papucsipari szövetkezetbe) „szövetkezeti tag“ titulussal munkásnak bevonult czipésmester, vagy azon collegája között, ki inkább a hatalmas „Turul“ czipőgyár szárnyai alá menekül?“ „Részemről — mondja, — az utóbbit mindenesetre nyugodtabb, állandóbb és jobb keresetet biztosító alkalmaztatásnak tartom. Azt az illuziót, hogy szövetkezetükben nem bérmunkások, hanem önálló mesterek gyanánt dolgoznak, küzdelmesebb existenciájuk nagyobb rizikójával kell megfizetniök.“

A válaszom igazán könnyű, mert véletlenül oly példára hivatkozott a tanulmány írója, mely a maga nemében — talán az egész világon — egyedül áll. Nagy különbség van a szegedi czipőgyárban tagként dolgozó czipész s a »Turul« szárnyai alá menekült iparos között. Elsősorban azért, mert előbbi egy nem megvetendő nagy vagyon részesének tudhatja magát. Nemcsak a háborús conjunkturák alatt szerzett vagyonnak, hanem olyannak, a mely már a háború előtt is tekintélyesnek (kb. 400.000 korona értékűnek) volt tekinthető. Azért is, mert a szövetkezet példátlanul gazdag jóléti intézkedésekkel látja el érdekeltjeit. Az ezelőtt kb. 10 évvel, az alapításkor belépett tagok, az általuk betöltött szerepnek megfelelően, 3600 koronától 5000 koronáig terjedő (a vezető volt csizmadia-mester 12.000 korona) fix fizetést, illetve keresetet, emellett külön háborús drágasági pótlékot, családi pótlékot, lakbérpótlékot és olcsó, egészséges lakást (családonként különböző nagyságú, átlagban két utcai tágas szoba, előszoba, fürdőszoba, konyha, kamra, gáz, villany vízvezeték stb. évi 400 korona lakbérért) élveznek. A háború előtti munka-

jutalék, melyet a tagok az üzletév eredményéhez képest külön kaptak s a melyből legtöbben üzletrész-tőkét fizettek be, csak a legfiatalabb, nőtlen tagoknál is 200—300 korona volt, az idősebb és családos tagok 600—800 koronától kezdődően ezer koronán jóval felüli összeghez jutottak érdem szerinti beosztással. A háborús évek munkajutaléka már összehasonlíthatatlanul jelentékenyebb volt. A 8—10 éves tagok 5.000—6.000 koronától 20.000—30.000 koronáig terjedhető üzletrésztőkét fizethettek be tisztán a keresetükből s munkajutalékukból. A fiatalabb tagok közt is alig akad olyan, a kinek 2—3.000 korona üzletrész-befizetése nem volna. A szövetkezetnek ezúttal már mintegy 450.000 korona üzletrésztőkéje és ennek kétszeresét meghaladó, különböző rendeltetésű tartalék-alapja van, egy részjegy tehát legalább a névértékének háromszorosát tevő belértékkel bír.

A tagok és munkások ingyen életbiztosítást élveznek 5.000 koronáig terjedő összegre abból a célból, hogy a ki netán a nyugdíjjogosultság megszerzése előtt halálozik el, családját ne hagyja teljesen nélkülözésben. Az életbiztosítás 15 évi elérésre szól s ennek előnyében nemcsak a tagok, hanem a munkások is részesülnek.

A szövetkezet nyugdíjalapot is létesített, melynek tőkéje már kb. 200.000 korona. A legkisebb nyugdíjigény 2.000 koronánál kezdődik s a nyugdíjellátás, özvegyi ellátás és gyermeknevelési segély az állami hasonló intézkedéseknél liberálisabban van rendezve, Nyugdíjigényjogosult még nincsen, ellenben, a hogy ez év elején egy családos idősebb tag elhunyt, a szövetkezet a családdal szemben 20.000 koronával váltotta meg az életbiztosítást, az üzletrészbefizetést, a nyugdíjalapra történt kisebb befizetést stb., mert tovább nem mehetett, mivel csak 4¹/₂ évig dolgozott a szövetkezet üzemében.

A szövetkezet emellett a tagjai s alkalmazottjai művelődésének érdekét is gondozza. A nőtlen munkások részére segédotthont tart fenn és tanonczotthont is. Előbbi egy, a szövetkezet kebelében létesített „ifjúsági egyesület“ gondozása alatt áll, mely a szövetkezet segélyeiből most már 10.000 koronát meghaladó alappal rendelkezik. A szövetkezet kantinhelyisége, mely a tagok s munkások étkezési s szórakozási helyéül szolgál, a legnagyobb s a legszebb lokalitás Szeged azon városrészében, a hol a gyár fekszik, mert különben gyár is van már 1909 óta, nem pedig most szándékoltnék ez építtetni, miní a hogy ezt Méhely Kálmán feltételezi. A szövetkezeti dalárda és labdarugócsapat a háború kitörése óta nem működik, ellenben van a szövetkezetnek külön háborús intézménye: fogyasztási szövetkezet, mely elsősorban a gyár érdekeltségét látja el minden életszükségleti cikkel és ezenkívül kb. 1 millió korona évi forgalmat tevő arányban segít egy városrész publikumát is ellátni.

A szövetkezet úgy a különböző alapjaiból, mint a tagjai számára az öt hadikölcsönből másfél millió koronát jegyzett lombardkölcsönök igénybevételeivel és ebből a tagok kb. 170.000 korona névértékűt vettek át. Megemlítvén végül, hogy a szövetkezet kb. 100.000 koronát fordított hadijótékonyság gyakorlására s hogy a bevonult érdekelteinek családját igen messzemenően gondozza, — azt hiszem, elég adatot soroltam fel annak indoklására, hogy miért tarthatja elégültebb büszkeséggel értéke-sebbnek a „szövetkezeti tag“ a kért intézményhez való kapcsolatát, mint a „Turul“ munkása a magáét.

E kitérés után még arra szándékozom csak kiterjeszkedni, hogy bármiként is vélekedünk az ipari szövetkezetek termelő fajtáinak létjogosultságáról, ez még mindig nem indokolná a Méhely Kálmán dolgozatának végső conclusióját és javaslatát, mert a termelés a szövetkezeti együttműködésnek csak egy ágazata. A nyersanyagbeszerző és a productumokat értékesítő, valamint a kisiparosokat hitellel ellátó szövetkezetek vitán felülállóan oly célokat szolgálnak, melyeket gondozni állami feladat. Ezeknél a hibák és nehézségek nem olyanok, hogy orvosolni nem lehetne és a feladatok sem olyanok, hogy ezek „socialistikus utopisták tévelygő törekvései“ közé sorozhatók lennének.

Már ez oknál fogva sem lehet kitérni az elől, hogy a jövőben is foglalkozzunk az iparszövetkezeti mozgalmak irányításának és támogatásának kérdésével. Az eszme, mint iparfejlesztési tényező, nem halt meg s nem fog meghalni soha. Valamilyen formában gondozni kell. Ha szükséges, a gyomok eltakarításával s az egészséges hajtások külön szakszerű nevelésével, az érdekeltség kitanításával, rendhez, fegyelemhez, józan gondolkodáshoz, szövetkezeti összetartáshoz, az önsegély elengedhetetlen feltételéhez szoktatásával s az ehhez tartozó apostoli munkálkodással. Adhatunk az alakulatoknak a jövőben bármily más formát, „alkalmi egyesülés“, „betéti társulás korlátolt felelősséggel“, vagy egyéb, a fejlődő viszonyokhoz alakuló fogalmakkal, de az egyazon sorsú iparosok gazdasági célok elérésére irányuló társulásait elhanyagolni még akkor sem szabad, ha ez nyilvánvalóan súlyos fáradtsággal s áldozatokkal jár. Gondos féltéssel iparkodjunk a kinövéseket ostorozni s ellen-súlyozni, de semilyen jóhiszemű és biztatónak látszó alakulást ne akadályozzunk meg, inkább adjunk ezeknek oly támasztékokat, hogy tévelygésektől megmenthessük. Lám, a szegedi bőripari szövetkezet, mely a dicséretes például felhozott szegedi czipőtermelő szövetkezetet szülte, maga is telve volt eleinte eredendő hibákkal. Elvesztette az üzletrész tőkájének kétszeresét: több, mint 30.000 koronát. Igazán kis külső segítséggel talpra állott és ma büszkesége szövetkezeti életünknek.

Ne higyük, hogy 4.000 kisiparos kedvéért folytatnánk a munkát,

mint a hogy egyes célzatos beállítások a magyar ipari szövetkezetek érdekelttségét előszeretettel állítják ily számban elének, hogy a szenvedett áldozatokat az érdekeltek számához képest minél ijesztőbb aránytalanságunak tüntessék fel. A kimondottan ipari hitelszövetkezetek érdekelttségét is ideszámítva, az ipari szövetkezeteknél általában 36.000-re becsülhető a tagok száma. Az áldozatnak egy-egy érdekelire eső mértéket kutatva, a hitelszövetkezet érdekelttségét is figyelembe kell venni, mert hiszen a hitelszövetkezeteknél is érte veszteség a központot. Eleinte — úgy tudom — leginkább ezeknél. Az áldozatokból le kellene ütnünk azt az összeget, a mit a kezdet nehézségei miatt tanulópénzül adtunk. Le kellene ütnünk azokat a veszteségeket, miket az actio tévelygése, nagyozolása és ellenőrzetlensége okozott. A kisiparosok terhéről le kellene vonnunk azt az összeget, melyet a vendégül kényszerítő körülmények folytán beilleszkedett álszövetkezetek szanálása idézett elő. Egy bizonyos összeget és pedig nem jelentéktelent, más számlára kell még átvinnünk. Azt az összeget, melyet veszteségül az OKH. actiójának kifogásolt korszakában a kényszerítő külső körülmények (pénzügyi krízis) és az illetékes tényezőknek egyes kérdések dolgában való túlságos bizakodása idézett elő. A kereskedelemügyi minister, a midőn egyes szanálási actiókhoz hozzájárult, tényleg hitt az OKH. műszaki osztályának halottfeltámasztó tehetségében, mert ilyenül ismertették előtte a félrevezetett informátorok. Az OKH. igazgatósága maga is így félre volt vezetve s az ipari szakválasztmány szintén, mely utóbbi különben az elhatározásokban döntő szereppel volt felruházva, de aligha ragadta magához az iniciatívát.

Ha mind e hibákra le vonjuk a nem 20 millió koronára, hanem ennél még a felénél is kevesebbre tehető veszteségből (mert hiszen az ipari actio összes kihelyezése sem tett 17 millió koronánál többet, melyből a fele legalább megtérült) a kisipart nem illető tételeket, bizonybizony eltörpül a magára a kisipari actióra indokoltan terhül maradó összeg. S ha azután még számba vesszük azt, hogy egy-egy ipari szakszövetkezetnél nemcsak a közös műhelyben dolgozó, vagy a nyersanyagbeszerzésnél, vagy árúk értékesítésénél társult iparosok az érdekeltek, hanem az ugyanazon városban vagy községben kívül álló iparosok is, akkor az 5.000 koronás fejenkénti átlagos áldozat-arányszám teljes bizonyossággal alája száll a gyáriparfejlesztésnél számított egy-egy munkás foglalkoztatását megteremtő 50 koronás átlagos áldozatnak. Csak egy nagyon piczivel önkényesebb és találékonyabb beállítással, mint a hogy az iparszövetkezeti érdekeltekre fejenként kihozott 5.000 koronás áldozatátlag megállapított, a következő indokolással hozhatnánk ki ez eredményt.

Ha van egy városban pl. bőryanagbeszerző szövetkezet, s ebben csak az iparosok fele vesz részt, a másik rész is élvezi a szövetkezet létezésének előnyét, mert a szövetkezet az egész város bőrkereskedelmére árszabályozó hatást gyakorol s ennek előnyeit a szövetkezeten kívül levők is érzik. A kereskedők nem kerithetik hálójukba hitellel az iparosokat teljesen, hanem iparkodnak előzékenységgel és versenyképességgel tartani meg a vevőkörüket. Szegeden pl. a bőripari nyersanyagbeszerző szövetkezet üzleti forgalma csupán fél millió korona körüli, noha a szegedi iparosság nyersanyagszükséglete több, mint 3 millió korona értékű. A szövetkezet nem haragszik, s a tagok sem csinálnak belőle titkot, ha ezek másutt vásárolnak, mert a szövetkezet üzletén kívül van még Szegeden 8, igen élénk forgalmú bőrkereskedés. A szövetkezet bizonyos tisztességes normális áron szolgálja ki vevőit, a többi kereskedő pedig abból él, hogy a szövetkezetet előnyök nyújtásával lefőzni igyekszik. Ha a szövetkezet nem volna: a néhány érdekelt kereskedő az egyébként fönnálló verseny közepette is másként banna el az érdekeltekkel. Ugyanilyen a példa az asztalosszövetkezeteknél is. Nagyobb városokban a butorasztalosok tudvalevően többnyire a butorkereskedők számára dolgoznak s a kereskedők a helyben készült portékákat ügyes stafirozással, összehasonlítások nyújtásával s más üzleti fogásokkal sokkal jobb áron tudják eladni, mintha a vevő az asztalos műhelyében tekintené ezt meg. A kereskedő és iparos egymásra van utalva, mindkettő a maga szempontjából. A kereskedőnek azonban soha sincs vevő szándéka, még akkor sem, ha üres a raktárja. Várja, a mig az asztalos megszorul s a portékáját kínálja. Így az asztalos, a kinek kenyérre való kell, mindig kényszerhelyzetből ad tul, árán alul a gyártmányán. Nem így azonban, ha akármilyen piczinyke helyi butorraktár szövetkezet létesül. Ily esetekben a kereskedő rendszerint mindig többet tud adni a butorért, mint a szövetkezet. A szövetkezet pedig sinylődik, forgalma kevés, a tagok a lelkes szövetkezeti vezetők és támogatók élénk sirmára nem támogatják a szövetkezetet, mert butoraikat a kereskedőknek adják el. Ily esetben a szövetkezet nem a maga forgalmával, nem a maga jelentéktelen üzleteredményével teljesíti hivatását, hanem a közvetett hatásával, melyet az érdekellentétek harcában öntudatlanul is gyakorol azáltal, hogy az iparosokat kedvezőbb keresethez juttatja.

Ugyanily indirect hatással vannak a termelőszövetkezetek is a kívül álló iparosokra. Elvonnak a piacról olyan concurrenseket, a kik rontják a versenyviszonyokat.

Ha tehát az ezen gyengének minősített, de hivatásukat azért indirect kitünően teljesítő szövetkezetek érdekeltségét, a kívül állóknak szerzett előnyöknél fogva kétszer annyira teszem, mint a voltaképeni tagok

száma, már 8.000 az érdekelt. Ha feltételezem, hogy az érdekelteknek legalább ugyanennyi alkalmazottjuk van: már 16.000-re rug az eredetileg számításba vett négyezer. Hozzáadva ezekhez az ipari hitelszövetkezetek érdekeltségét: 32.000-et (itt már óvatosságból, nehogy túlzásnak látszék összeállításom, elhagyom az alkalmazottakat), legalább 50-000-re tehetjük az érdekeltek számát már azon a címen is, hogy a „gazdasági“ és a „gazdasági és ipari“ hitelszövetkezetekben külön elhelyezkedt 60.000 iparos sorsa is némiképen az actio keretébe tartozik.

Ha már most a 8 millióra nézetem szerint túlzottan számított veszteségekből leütünk az előbb vázolt okokból nem $\frac{9}{10}$ -ed, hanem gavalérosan $\frac{7}{10}$ -ed részt, mely feltétlenül nem a kisiparosok s nem a tulajdonképeni kisipari szövetkezetek által előidézett szükségszerű veszteségre esik, 2-4 millió volna az áldozat, melyből legalább 400.000 koronát, vagy ennél jóval többet le kell ütni azon a címen, hogy viszont az igazi kisipari szövetkezetek ennél nagyobb központi tartalékalapot izzadtak ki a nyereségeikből. Maradna tehát bőséges és kiméletlen számításal 2 millió korona, mely 50.000 érdekelt fejszámával volna elosztandó. Többel kellene osztanunk voltaképen ez összeget, mert 18 évi multról van szó, melynek folyamán legalább ugyanannyi érdekelt, mint a mai, elhalt, elpusztult, csalódott, vagy rövid kísérlet közben elpártolt, de mégis az érdekeltség contingenséhez tartozott.

Ilykép óvatos számítás szerint én az egy-egy iparos érdekeltre eső, 18 évre felosztott áldozatot 40 koronára becsülhetném, s tehetném ezt 20 koronára is, de szertelenségből tartózkodni szeretnék. Elvégre nem fontos ez s az adatokat csak azért soroltam fel, hogy számításokat tenni ilyképen is lehetne.

Ne nagyítsuk a hozott áldozatokat s ne idegenkedjünk a hozandó új áldozatoktól. Főképen ne hibáztassuk túlzottan az iparosokat, mert a „mea culpát“ minden, e kérdésnél szereppel birt tényező elmondhatja magában.

Ne siettessük a kisiparosokat gyárakba munkásként bevonulni, mert az önálló kisiparos elem még hosszú időn keresztül tehetősebb, társadalmi szempontból fontosabb polgári tagozata lesz a nemzettestnek. mint az akármilyen socialis intézkedéseket védett gyári munkásság.

Iparkodjunk ezért oly megoldást keresni, melylyel a szövetkezeti tömörüléseket most már tisztultabb látással s okszerűbb megfontolásokkal támogathatjuk.

Fogadjuk el Méhely Kálmán értékes tanításaiból azt, hogy utópisztikus törekvésekkel sok hiába való áldozatot fecsérelünk el s lényegesen nem segíthetünk az iparosok baján. Aggasszuk le a szövetkezeti actióról az álszövetkezeteket, a menthetetlenül beteg alakulásokat, de kimélettel, az emberszerető orvos gyengédségével.

Állapítsuk meg, hogy külön centralis új szervezet létesítése felesleges. Ez ugyanoly eredendő hibával születne, mint az 1908—1913. évek minden rendelkezési jogot központilag kezelő rendszere. Tisztán praktikus-ságból s azon okból, hogy a kisipari hitel bizonyos fokig az OKH. kötelékében szervezve van, hagyjuk a szakszövetkezeteket is az OKH. kötelékében, de ezek számára az érdekeltség részvételével, közremunkálásával, olyan autonom szervezet létesítsünk, melyek működését az állami iparfejlesztési actió szükség szerinti befolyásával és támogatásával, maguk az érdekeltek irányítják. Biztos vagyok benne, hogy igazi gyakorlati emberek az utópistikus törekvéseket levetkezik, ellenben praktikus oldanak meg olyan feladatokat, melyeken elméleti emberek hiába törik a fejüket. Nem kell, hogy e szervek világrengető s túlságos széles mezejű tevékenységi programmal induljanak. Elégséges lesz ha egyelőre szerényen, a viszonyok követelte mértékben gyakorolnak ezek befolyást az egyes szövetkezetek érintetlenül hagyandó önrendelkezéseire annyiban, amennyiben a szövetkezetek hasznára válhatnak. Azt a szövetkezetet, mely az anyagbeszerzésnél, a termelés értékelésénél s a munka produktivitásánál nem igényel támogatást, csak szakszerűen ellenőrizné ez a szerv, de feleslegesen nem háborgatná. Ott és olyan irányban segítene csak, a hol és a mint erre szükség van.

Ily szervezet több szakmakörben maga az érdekelt cég a saját erejével is össze tudna hozni. A szabóiparban s a czipésziparban, e két legnépesebb szakmában készen lenne a hitelalap biztosítására elegendő tőkeerő. Itt csak a különleges iparfejlesztési feladatok megoldására s talán az administratio költségeire kellene némi támogatás.

A butorszövetkezeteket a háborús viszonyok gyengítően befolyásolták. Ezek tőkeerősségét nem ismerem, de hiszem, hogy a kérdés a szakmában is megoldható lenne s úgyszintén a háziiparok dolgában is. Egyelőre a különböző célú más szakmabeli szövetkezetek ahhoz a szervezethez volnának csatolandók, melyhez rokonság révén a legközelebb állanak. Ha azután a rendszer beválik: alakíthatunk új szervezetet más szakmakörökben is.

A hitel kérdésének megoldását tegyük külön megfontolás tárgyává. Szerintem az volna a legegészségesebb kiindulás, ha az OKH. a szakközpontoknak ezek tőkeereje s realis hitelképessége erejéig nyújtana olcsó hitelt, az ezenfelül szükséges összegekért pedig az állam vállalna kezességet oly feltétel mellett, hogy az esetleges veszteségek elsősorban az érdekeltség tőkeerejét érintenék. Ez esetben a gazdálkodás óvatossága intézményesen volna biztosítva s az OKH. felmentettnék attól, hogy költséges szakellenőrzést és beavatkozást rendszeresítsen.

A megfontolásokkal pedig sietnünk kell, mert jó volna, ha a háború

befejezése kész elhatározásokat és előkészített, jól átgondolt tervet találna a jövő működést illetően.

A hazatérő harcosokról gondoskodnunk kell, hogy műhelyeiket minél kevesebb akadállyal, minél gyorsabban üzembe helyezhessék s különösen a nyersanyag elosztás igen kényes problémájának megoldásánál kell őket hálából a szenvedéseikért, előnyökben részesíteni. Az elosztás gyakorlati keresztülvitelénél a népesebb városokban s községekben szervezendő alkalmi társulások s a proponált szakközpontok sokat segíthetnének s jó lesz az ily irányú szervezkedés az esetleg viszonyok alakulásából támadó elégtelenségek levezetésére is.

De mindettől eltekintve, a szövetkezeti eszmét, mint értékes iparfejlesztési eszközt, már önmagáért is gondolni tartom szükségesnek. Használjuk fel a mult tanulságait s építsünk a történeti fejlődésnek még el nem rombolt alapjain olyan hajlékokat, melyekben a jövő ipari szövetkezetei nem ugrásszerűen, de biztosan fejlődhetnek.

Jegyzetek.

¹⁾ Az OKH. 1916. május 24-én tartott közgyűlésén Spitz Lajos a budapesti férfiszabók szövetkezetének érdekeltsége részéről felszólalt ugyan, hogy a Központban iparosok nincsenek képviselve s az OKH. az ipari szövetkezetekre nem fordít kellő gondot, azonban e felszólalás még különösebb mozgolódások jeléül nem volt tekinthető.

²⁾ A kérdéses értekezés a külön ipari központ terve ellen hoz fel érveket s conclustója az, hogy az iparszövetkezeti ügy rendezésének munkájában a Központváltás nem az első követelmény. Szerinte az ipari szövetkezetek nem új adminisztratív természetű intézkedést, hanem inkább olcsó hitelt, a nyersanyagok előnyös beszerzésének lehetővé tételét, több munkát, jobb kereseti alkalmak megteremtését s az üzeinek fejlesztésében való erősebb támogatást igényelhetnek, mint a hogy ezekből eddig részük volt. E célból az állami iparfejlesztési tevékenységet a szövetkezetekkel közvetlenebb kapcsolatba kellene hozni. Átmenetül s az iparszövetkezeti élet fokozatos fejlődésének, valamint a gyakorlati szükségességnek legjobban az felelne meg, ha az ipari szövetkezetek megmaradnának az OKH. kötelékében, azonban egyes szakmakörökben (egyelőre a faipari, bőripari, szabóipari és háziipari ágakban) szakközpontokat létesítsünk, melyek a kereskedelemügyi ministerium iparfejlesztési osztályának közvetlen befolyása s tekintélyesebb szakférjak és az érdekelt szövetkezetek kiválóbb gyakorlati embereinek részvétele mellett folytatnának szűkebb feladatkörre terjedő, intenzív és meghatározott program keretében mozgó tevékenységet, melyet az érdekeltség önereje s a kitűzendő célokkal arányban álló államszegély támogatna. A kockázatot az érdekeltség s kisebb részben az állami iparfejlesztési actió viselje, az OKH. csak bankárja legyen az ügynek, különösebb befolyás nélkül.

3) Az engedélyezés előzményeit és feltételeit a kis- és gyáripár fejlesztéséről 1909-ben kiadott emlékirat részletesen ismerteti s az OKH.-val kötött megállapodás szövegét a következőkben teszi közzé:

„Az OKH. a fentebbiekben vázolt feladatok ellátása végett megfelelő központi szervezetet létesít, mely a jelenlegi osztályaival szerves kapcsolatban állva, azok működését az említett irányokban *kiegészíti*; az új szervezet kizárólag az OKH. hatáskörében létesül, mely annak eredményes működéséért felelős.

2. Az ipari szövetkezetek ügyében a kormány, valamint az OKH. iparfejlesztő jellegű működése egységének biztosítása végett iparszövetkezeti szakválasztmány szervezendő, melynek véleményét az OKH. meghallgatni tartozik. A választmány 7 tagból áll, még pedig a kereskedelemügyi ministerium és az OKH. 2—2, végül az ipari szövetkezetek 3 választott tagjából.

3. Az OKH. kebelében létesítendő új szervezetnek, valamint az iparszövetkezeti szakválasztmánynak ügyrendjét az OKH. állapítja meg és jóváhagyás végett a ker. minister elé terjeszti.

4. Az OKH. úgy az egyes ipari szövetkezeteket, mint a létesítendő központi szervezeteket a szükséges tőkével ellátja. A szükségesség mértéke felett a 2. pontban említett szakválasztmány véleménye irányadó.

5. Az OKH. pénztárába előzetes évi részletekben kiutalandó évenkénti állami-segélynek, az ipari szövetkezetek ügyében létesítendő különböző intézkedések költségeinek arányában leendő megosztására az OKH. útján a szakválasztmány tesz javaslatot, melyet a kereskedelemügyi minister hagy jóvá.

6. Az OKH. külön tartalékalap gyűjtésével, valamint az *erdekelt szövetkezetek* fokozatos *megterhelésével* arra fog törekedni, hogy a tizedik év beteltével a szóban levő actionak reá eső részét állami támogatás nélkül fogja tovább vezethetni.“

4) Dr. Maly Ferencznek a »Közgazdasági Értesítő« 1911. augusztus 10-iki számában közreadott munkálata az állami iparfejlesztési actió 3 évtizedes eredményeit foglalja össze hat kimutatásban s ezek tanulságait a következőkben foglalja össze:

Az 1881. és 1910. évi időtartam alatt 1.202 gyár részesült állami támogatásban. Ebből:

1. Tisztán kölcsönben részesül	10 vállalat
2. Kölcsönben és egyéb támogatásokban részesült . . .	41 »
3. Tisztán pénzsegélyben részesült	93 »
4. Pénzsegélyben és egyéb támogatásban részesült . .	46 »
5. Pénzsegélyben és állami kedvezményekben részesült	141 »
6. Gépségélyben részesült	247 »
7. Gépségélyben és állam. kedvezményekben részesült .	52 »
8. Állami kedvezményekben részesült	572 »

Összesen . . . 1.202 vállalat.

Az 1. és 2. pont alatt említett 51 vállalat összesen 3 millió korona *kölcsönt* kapott, ebből 83% töröltetett, a kölcsönösszeg $\frac{2}{3}$ része még nem fizettetett vissza, mert részben nem járt le a határidő s mert részben halasztás adatott. A támogatott vállalatok közül megszűnt 7, vagyis 13,7%. Üzemben van 44, vagyis 86,3%. Legnagyobb összeggel a textilipari vállalatok szerepelnek.

A *pénzsegélyben* részesült 296 vállalat részére 40,849.933 korona pénzsegély engedélyztetett, a melylyel szemben kereken 150 millió korona álló tőke befektetése

és 38.557 munkás állandó foglalkoztatása volt kikötve. A 296 gyár közül 26 szünt meg és az effective elveszett pénzsegély 436.250 koronára rögött, a mi az engedélyezéseknek csupán 1·1⁰/₀-a.

A *gépségélyben* részesült gyárak körülbelől 5 millió korona értékű gépet kaptak, melyből csak 21 esetben (5·8⁹/₀) vétettek vissza a gépek 290.389 korona (5·7⁰/₀) értékben. A kikötött munkáslétszámnál itt 23·8⁰/₀ többlet volt megállapítható.

A csupán állami kedvezmények (adómentesség stb.) élvezetében részesített vállalatok száma volt 820. Ezek közül 155 (18·9⁰/₀) szünt meg, mely azzal magyarázható, hogy egyes esetekben az adókedvezményben a gyár fönnállást biztosítani nem tudta. A beszámolás szerint az 1881—1910. évek időszakában:

Engedélyezettett:	Kiutaltatott 1910. decz 31-ig:
Kölcsön 2,918.675 K	Kölcsön 2,918.675 K
Pénzsegély 40,911.933 »	Pénzsegély 16,662.526 »
Gépségély 4,946.047 »	Gépségély 4,655.658 »
Összesen 48,776.655 K.	Összesen 24,236.859 K.

A gyárvizsgálatok eredményeiből s a termelési statistika adataiból és részlete-sebb indokolásokkal kimutatja végül a beszámolás, hogy a pénz- és gépségélyekkel 57.176 munkás foglalkoztatását és évi 300 millió korona termelési többletet tudunk biztosítani.

Szabó Gyula.

Közlemények és ismertetések.

A vakok Magyarországon.

A Vakságügyi Statistika Eredményei. A Magyar Statistikai Közlemények 55. kötete. Az adatok feldolgozása s a táblázatokat megelőző általános jelentés dr. Szekeres János min. s.-fogalmazó munkája.

A háború problémái szinte kiszorítják érdeklődésünk köréből a többi, a békés — a sajnós, oly rég volt — „normális“ idők problémáit. A háború-okozta nyomorúságok mellett eltörpülnek minden egyéb körülmények minden egyéb nyomorúságai. A tűzvonal kegyetlenül megtépett rokkantjait látva, szinte számba se vesszük már azokat, a kik azelőtt annyi részvétre indítottak: a mindennapi élet rokkantjait, azokat, a kik népünk közt valami testi vagy szellemi fogyatkozásban szenvednek. Pedig ezek is megérdemlik, hogy foglalkozzunk velük, úgy emberi részvétekből, mint tudományos, társadalmi érdeklődésből, mert összeségükben tekintve nem képeznek egyes, kivételes, elhanyagolható eseteket, hanem azt látjuk, hogy kegyetlen törvényszerűséggel teszik mindig népességünknek bizonyos állandó százalékát. Hogy ez a százalék milyen magas, mennyire egyforma vagy változó és változásainak milyen okait találhatjuk, az mindenesetre a közegészségügynek és közegészségügyi statistikának egyik érdekes kérdése, a melynek helyes megoldása útmutatást adhat arra, hogy öntudatos társadalmi munkával mennyire folyhatunk be e nyomorékok számának csökkentésére, sorsuknak — a társadalom lehető legkisebb megterhelése mellett való — enyhítésére.

A testi és szellemi fogyatkozásban szenvedőknek a népszámlálásoknál való külön regisztrálása már nagyon régi keletű, de csak ujabban fordult a figyelem az egyes fogyatkozások minősége, okai, körülményei felé. Így különösen a vakok felé is, a kiknek sorsa a legigazabb részvétet és érdeklődést kelti mindenekben, de leginkább természetesen azokban, a kik egyrészt gyógyításukkal, másrészt kiképzésükkel foglalkoznak: a szakorvosokban és tanítóknak. A vakság elterjedésének, okainak, körülményeinek, egyéb betegségekhez való viszonyának, a vakok socialis helyzetének és esetleges munkaképességének alapos megismerésére a

vakok tanítóinak 1907-ben, Hamburgban tartott gyűlésén nemzetközi vaksági statistika készítésének terve merült föl, mely statistika lehetőleg a fönti körülmények megvilágítására alkalmas minden adatra kiterjedjen. Megvitatás és megállapodás tárgya volt még az erre alkalmas kérdőív tervezete is.

Ez a kívánság a magyar szemorvosokéval találkozott és így ezek legkiválóbbjainak közreműködésével a vakságügyi statisztikát az összes már említett orvosi, társadalmi, demográfiai kérdéseket és adatokat magában foglaló terjedelemben elsőnek a m. kir. központi statistikai hivatal valósította meg. Habár a háborús viszonyok miatt a már 1912-ben megindult munkálat befejezése és megjelenése késetti, mégsem vesztette el érdekességét, mert, mint említettük, oly állandó jelenségről szól, hogy kimutatásai — ha némi eltolódásokkal is — ma is érvényesek.

Körülbelül 20.000 vakot talált a számlálás Magyarországon. Nagyobb részük 55⁰/_o-uk férfi, 45⁰/_o-uk nő. Arányuk 9 minden tizezer emberre. Az előbbi népszámlálások eredményeivel — a mennyiben ez lehetséges — összehasonlítva, ez az arányszám valamivel csökkent, a mi talán a közegészségügy némi javulásával függ össze; kétségtelen azonban, hogy a százalék érezhető leszállítása a jövő feladata. Mikép történhetnék ez?

Orvosi adataink azt mutatják, hogy a vakság eseteinek nagy része gyógyítható, illetve elhárítható volna.

Gyógyíthatók elsősorban a vakok kb. negyedrésszének világtalanságát okozó szürke hályog és zöld hályog betegségei, a melyeknél a kellő időben történt műtét legtöbbször megmenti a látóképességet. S habár a hályogban szenvedő vakoknál megvan az a vigasztalás, hogy többnyire idősebb korban — háromnegyed részben 50 éven felül — vakultak meg, nagy számuknál fogva igen fontos volna a kellő gyógykezelés általános alkalmazása.

Hogy ettől milyen nagy eredmény volna várható, azt semmisenem mutatja jobban, minthogy jelenleg Budapesten — a hol a szakorvosi kezelés szegény ember számára is könnyen elérhető — 100.000 lakosra csupán 3, míg a vidéken 23 hályogban megvakult esik. Ez a különbség annál feltűnőbb, mert a vakok általában a vidékről a városokba húzódnak, a hol könnyebben tudnak valahogy megélni.

Még fontosabb volna a kellő orvosi segély a trachománál, mely 1.200 embernek okozta vakságát, de melynek pusztítása nagy elterjedtségénél fogva ténylegesen sokkal nagyobb, mint ez a szám mutatja, mert a teljes világtalanságon kívül számtalan esetben okozza a szem olyfokú elhomályosulását, mely a munkaképességet erősen leszállítja. A törvénynek szigorú rendelkezéseit a trachoma elleni küzdelemben a legpontosabban végrehajtani különösen hazánk egyes fertőzött vidékein elsőrendű társadalmi érdek volna.

Kisebb számban levő, de annál értékesebb emberanyagot mentene meg az ujszülöttek blenorrhoeás szemgyulladásának elhárítása, mely a gonokokusszal fertőzött anyától vitetik át a csecsemőre. E fertőzés megakadályozására igen egyszerű és biztosan ható eljárást talált Crédé; minthogy ez eljárást a belügyministerium 1913-iki rendeletével a bábákra minden esetben kötelezővé tette, remélhető, hogy ezentúl az ily megbetegedések a minimumra fognak alászállni, a minthogy ezt a himlőben való megvakulásoknál az oltási kényszer életbelépte óta látjuk.

Az elsoroltaknál vigasztalanabbak a vakságnak többi, mert többnyire gyógyíthatatlan esetei, annál inkább, mert nagyrészüket a szervezet általános, súlyos megbetegedéseinek következménye. Ez általános bajok: elsősorban a nemi fertőző betegségek és ezek folyamánai: blenorrhoea, syphilis és hátgerinczsorvadás. Az ilyenmű szembetegségek ellen való védekezés tehát összeesik a nemi fertőző bajok ellen való, a háborúban kétszeres fontosságúnak felismert küzdelemmel. Vakságot okozó formái lépnek föl még a tuberkulózisnak, illetve scrophulosisnak is, e legszörnyűbb népbetegség szinte beláthatatlan ártalmait népünk egészségére és munkaképességére ily irányban is éreztetve.

Végül állandó contingensét — körülbelül 10°/o-át — teszik a vakoknak a munka rokkantjai, a bánya-, ipari stb. baleseteknek áldozatai.

A vakok socialis helyzetét egyenesen nyomoruságosnak kell mondanunk. Igen kis számban vannak közöttük olyanok, kik magukat vagyონukból vagy munkájukból el tudják tartani. Legnagyobb részük támogatásra szorul, sőt összességüknek több mint egy negyedrésze koldulással tengeti életét.

Persze az adatok azt mutatják, hogy a vakok legnagyobb része már megvakulása előtt is a legszegényebb, legalacsonyabb standard of life-fel bíró néprétegekhez tartozott. A vakság is szegénybetegség. Ha a 18 évesnél idősebb vakokat megvakulásuk előtt üzött foglalkozásuk szerint osztályozzuk, azt látjuk, hogy elsősorban a földművesek, különösen a mezőgazdasági munkások és napszámosok, másodsorban a bányászok és ipari munkások aránya válik ki; ezek mellett az összes többi foglalkozáshoz tartozók száma igen csekély. A mezőgazdasági munkások megvakulásának legfőbb oka a trachoma, a melynek terjedését közöttük különösen a nyári vándor-munka alkalmából való szoros és nagyon is primitiv lakásokban való összezsúfoltság és együttélés mozditja elő. A bányászok és ipari munkások vakjai — mint már fentebb említettük — főképpen bánya- és ipari balesetek folytán veszítették el szemük világát.

A keresetképes és foglalkozást üző vakok jelenlegi foglalkozásukat tekintve többnyire kosárfonók, zenészek, zongorahangolók.

Megközelítőleg ezer azoknak a vakoknak a száma, a kik foglalkoz-

tató, illetőleg nevelőintézetekben vannak elhelyezve. Ez intézetekben nemcsak ellátást nyernek a világtalanok, hanem ki is művelik, termelő munkára képezik ki őket s ha már képesek magukat eltartani, rendszerint még továbbra is az illető intézet védnöksége alatt üzik foglalkozásukat.

De ez aránylag szerencsés helyzetben levőknél sokkal nagyobb azoknak a vakoknak a száma, a kik szintén kiképezhetők volnának ugyan, de az ország 11 — kicsiny — intézetében nem kaphatnak helyet. Több mint kétezren vannak ezek a szerencsétlenek, a kik kellő kiképezés mellett munkaképesekké, népünk teljes értékű tagjaivá válhatnak s így kiművelésük költségeit a társadalomnak sokszorosán megtérítenék. Az ebből várható gazdasági nyereség remélhető nagysága eléggé kiviláglik abból, hogy a budapesti foglalkoztató intézet 221 növendéke — noha nagyrészüik még kezdő volt — az 1912. évben 36.750 korona értéket produkált.

A vaksági statistika tehát értékes útmutatásokkal szolgál, miképen lehetne — a megóvhatók megóvásával, a gyógyíthatók megfelelő orvosi gondozásával, a munkaképesek kiművelésével — sok szerencsétlen ember-társunk sorsán és egyszersmind a társadalom terhein könnyíteni. S épen ma, fájdalmas embervesztéseink közepett, kétszeresen becses minden megmentett emberi erő.

Kircz Andorné.

Vakságügyi statistika.

[Vakságügyi statistika eredményei (1912. évi számlálás) 1916. VI. + 139. oldal].

A vakságügyi statistikáról megjelent kötettel úttörő munkát végzett a magyar statistikai hivatal, miért is nem lesz érdektelen, ha e statistikai létrejövetelének körülményeit kissé szemügyre vesszük. A nemzetközi vakságügyi statistikai eszméjét először 1907-ben vetette fel a vakok tanítóinak Hamburgban megtartott congressusa, a mely azzal a kéréssel fordult az államokhoz, hogy a közelgő népszámlálást használják fel vakságügyi statistika létesítésére. Ezt megelőzőleg már a magyarországi szemorvosok 1907. évi gyűlése is kifejezést adott ezen kívánságnak. Sőt a tagok kötelezték magukat, hogy a népszámlálás alkalmával talált vakok utóvizsgálatát a felvétel megbízhatósága érdekében maguk fogják elvégezni. A hamburgi értekezleten a prágai Klar-intézet igazgatója, Wagner Emil tett konkrét javaslatot, a minek eredményeképpen az e célra szervezett állandó bizottság 1908. október 7-én Prágában a kérdőpontokat is megállapította. A magyar statistikai hivatal a népszámlálás adatait vette alapul, az ily módon kapott névsort a lehetőségig kiigazította. Ebben a munkában a lelkészek segítségét vették igénybe, a kik-

nek 1912. januárjában nyomtatványlapokat küldtek azzal a kéréssel, hogy annak rovataiba mindazon vakok nevét, lakását, foglalkozását jegyezzék be, a kikről tudják, hogy látásuk mindkét szemükre annyira megromlott, hogy $\frac{1}{3}$ méter távolságról már nem képesek ujjakat olvasni. Ezen előkészítő munka után kezdődött meg a tulajdonképeni adatgyűjtés, a melyet közigazgatási tisztviselők és hatósági orvosok végeztek.

A végrehajtott spetialis adatgyűjtés eredménye 18.151 vakról számol be, míg az 1910. évi népszámlálás a Magyarbirodalomban 18.699 vakot talált. A kiegészítő adatok hozzávetése után (a népszámlálásnál a lelkészek jelentése alapján fel nem vett esetek száma 2.760) 21.369 egyén megvizsgálása vált szükségessé. A javítások figyelembevételével valamivel több, mint 20.000 vak van a Magyarbirodalomban. A vakság a Magyarbirodalomban három erős góczot alkot: egyik, a legnagyobb; a négy főfolyó összefolyása körül elterülő vármegyék csoportja, a másik a székelyföld, a harmadik pedig 7 felvidéki vármegye: Trencsén, Turócz, Zólyom, Árva, Liptó, Szepes és Sáros összefüggő területén alakult ki. A statistika felvilágosítást nyújt a vakokról anyanyelv, hitfelekezet, életkor, a lakóhely közigazgatási jellege, műveltség, családi állapot, a háztárs látása, a vak szüleinek látása szempontjából. Külön foglalkozik a statistika a vakság okai című részében a kötőhártya és a cornea, urea, lencse, retina és látóideg betegségeivel, valamint az ezen osztályozásba nem sorozható glaukomával és sérülésekkel. Igen érdekes fejezet az, a mely az életkorok megvakulási veszélyeiről és a vakok élettartamáról szól, nemkülönben a vakok sociális helyzetéről szóló fejezet.

Ezen új nyomokon járó statistikának igen nagy fontossága van abból a szempontból — a mint azt dr. Szekeres János, a statistika szerkesztője mondja — hogy a társadalom egyrészt az elhárítható vakságokkal szemben céltudatosan védekezhessék, másrészt, hogy az örökös vakságra ítélt szerencsétleneknek létfenntartásukban való támogatásáról gondoskodhassék. E munkáért méltán dicséret illeti meg úgy a statisztikai hivatalt, mint a szerzőjét.

(p. p.)

TÁRSADALOMGAZDASÁGTANI BIBLIOGRAPHIA

1916 OKTÓBER—DECZEMBER

31 Statisztika

- Balás Károly.* Statisztikai tanulmányok. Bp.: Eggenberger 1916. 137 p.
- Erdmann.* Gemeindesteuer-Statistik der preussischen Städte für 1912. Berlin: Ziemsens 1916. 105 p.
- Fischer, R.* Beiträge zu einer Statistik der deutschen Lehrerschaft. Leipzig: Klinkhardt 1916. 47 p.
- Mortara, Giorgio.* Elementi di statistica. Roma: Athenaeum 1916.
- Mühlemann, K.* Über die Entwicklung und Förderung der amtlichen Statistik. Brugg: „Effingerhoff A. G.“ 1916. 36 p.
- *
- Feld, W.* Resignation. DStatZentralbl. 1916. 8, 7. p. 193—204.
- Grossmann, H.* Die Anfänge und geschichtliche Entwicklung der amtlichen Statistik. StatistMonatschr. 1916. 21, 6—7. p. 331—423.
- Guradze, H.* Notwendigkeit der gesetzlichen Regelung für statistische Erhebungen. DStatZentralbl. 1916. 8, 8—9. p. 241—44.
- Leubuscher, Ch.* Die Zahl der Zwangskonsumenten im Deutschen Reich. DStatZentralbl. 1916. 8, 8—9. p. 243—6.
- Meerwarth, R.* Wege und Ziele der modernen Aussenhandelsstatistik. AllgStatistA. 1916. 9, 4. p. 657—701.
- Mayer, G.* Kriminalstatistische Probleme. AllgStatistA. 1916. 9, 4. p. 465—500.
- Neymarck, A.* Statistique internationale des valeurs mobilières. IISocStatParis. 1916. 57, 7. p. 273—97.
- Saitzew, M.* Die Hauptergebnisse der

- intern. Motorenstatistik. ZSchweizStatist. 1916. 52, 4. p. 453—94.
- Salvioni, S. B.* L'insegnamento della statistica nel passato e nell'avvenire. GiornEconomisti. 1916. 53, 3. p. 250—65.
- Schiff, W.* Die Methode der Individualstatistik von sozialen Veränderungen auf Grund von Bestandaufnahmen. AllgStatistA. 1916. 9, 4. p. 702—733.
- Schmid, F.* Die Zukunft unserer statistischen Gesellschaften. DStatZentralbl. 1916. 8, 8—9. p. 225—32.
- Würzburger, E.* Allerlei „statistische“ Irreführungen und ihre Ursachen. DStatZentralbl. 1916. 8, 7. p. 189—94.

312 Demográfia

- Blondel, Georges.* La guerre et le problème de la population. Paris: Lethielleux 1916. 32 p.
- Deutsche Volkskraft* nach zwei Kriegsjahren. Leipzig: Teubner 1916. 41 p.
- Ehrenberg, Richard.* Die Familie in ihrer Bedeutung für das Volksleben. Jena: Fischer 1916. 48 p.
- Gide, Charles.* De la reconstitution de la population française. Paris: Giard 1916. 19 p.
- Mombert, Paul.* Bevölkerungspolitik nach dem Kriege. Tübingen: Mohr 1916. IV. 116 p.
- Szana Sándor.* Irányeszmék a magyar népesedési politikához. Bp.: Pesti Lloyd ny. 1916. 35 l.
- Ude, Johann.* Das Völkersterben des 20. Jahrhunderts. Der Neomalthusianismus. Graz: Volksheil 1916. 23 p.

Walter, Franz. Die Wiedergeburt der deutschen Familie nach dem Weltkrieg. Innsbruck: Tyrolia 1916. 131 p.

*

Ardant G. La famille et la conservation du patrimoine. RéfSoc. 1916. 72, 17—18. p. 193—222.

Bortkiewitz, L. Wie ist das Tempo der Bevölkerungsvermehrung zu erfassen? ZVersicherungswiss. 1916. 12. p. 692—718.

Burgdörfer, Fr. Die schottische Familienstatistik von 1911. AllgStatistA. 1916. 9. 4. p. 529—560.

Furlan, V. Kontinuität und Diskontinuität im Bevölkerungszuwachs. ZSchweizStatist. 1916. 52, 4. p. 418—46.

Guradze, H. Der Einfluss des Krieges auf die Bevölkerungsbewegung Preussens 1914. JBNationalök. 1916. 107, 2. p. 239—45.

Guradze, H. Knaben- und Mädchen- geburten in Krieg und Frieden. JBNationalök. 1916. 107, 6. p. 819—22.

Huth, H. Zur Volkszählung im Deutschen Reich am 1. Dez. 1916. DStatZentralbl. 1916. 8, 8—9. p. 231—4.

Kunfi Zs. Háború és népesedés. Szocializmus. 1916. 9, 1. p. 1—9.

Mauschke, R. Die Bewegung der Bevölkerung in Belgien und in den Niederlanden. AnnDReichs. 1916. 49, 1—2. p. 107—34.

Massabnan, J. Les lois contre la famille. RéfSoc. 1916. 72, 21—22. p. 353—80.

Meuriot, P. La population et les lois électorales en France, de 1789 à nos jours. HSocStatParis. 1916. 57, 7. p. 298—305, 8. p. 324—70.

Rahts, J. Ermittlung der Säuglingssterblichkeit in Kriegszeiten. DStatZentralbl. 1916. 8, 7. p. 185—90.

Rahts, J. Die neuen deutschen Sterbetafeln. ZVersicherungswiss. 1916. 12. p. 663—679.

Riballier, L. La dépopulation et la crise agricole après le guerre. RéfSoc. 1916. 72, 17—18. p. 223—44.

Saunders, P. A. Zur Erhebungstechnik der Volkszählungen. DStatZentralbl. 1916. 8, 7. p. 203—10.

Schlossmann, A. Ein Vorschlag zur Abänderung des statistischen Ausdrucks für die Säuglingssterblichkeit. JBNationalök. 1916. 107, 5. p. 668—71.

Weinberg, W. Zur Technik familienstatistischer Untersuchungen über

sozialbiologische Probleme. AllgStatistA. 1916. 9. 4. p. 501—528.

Wolf, J. Erklärung des Geburtenrückganges durch die Wohlstandstheorie. ZSozWiss. 1916. 11. p. 687—697.

325 Gyarmatpolitika Vándorlások Telepités

Belgrano, L. T. Storia coloniale dell'epoca antica medievale e moderna. Firenze: Barbèra 1916. VI, 266 p.

Blanckenhorn, Max. Syrien und die deutsche Arbeit. Weimar: Kiepenheuer 1916. 63 p.

Du Vivier de Streel, E. Le rôle des nos colonies dans et l'après guerre. Paris: Challamel 1916. 38 p.

Greesol, Jos. K. Leavening the Levant. Boston: Pilgrim 1916. 12, 353 p.

Möhr, Jacob. Auswanderung. Chur: Sprecher 1916. 16 p.

Mondaini, G. Storia coloniale dell'epoca contemporanea. Firenze: Barbèra 1916. LXXXIII, 810 p.

Preyer, Thierry. Aegypten und Indien. Zwei Säulen britischer Weltmacht. Berlin: Ullstein 1916. 309 p.

Salomon, Felix. Der britische Imperialismus. Leipzig: Teubner 1916. VII, 223 p.

*

Buchholz, P. Wie muss die innere Kolonisation geleitet werden? PolitAnthropMonatschr. 1916. 15, 4. p. 200—8.

Broedrich, S. Siedlungsarbeit im Osten. JBBodenref. 1916. 12, 3. p. 161—92.

Holle, H. G. Zur Frage der inneren Kolonisation. PolitAnthropMonatschr. 1916. 15, 5. p. 255—62.

Pesl, Ch. D. Ansiedlungsfragen. AnnDReichs. 1916. 49, 7—9. p. 522—47; 10—12. p. 720—68.

Ujzélánd. Die innere Kolonisation in Neuseland. InternAgrarökRdsch. 1916. 7, 6. p. 68—71.

33 Sociálpolitika

Buday Dezső. Magyarországon honorácior osztályai. Bp.: Eggenberger 1916. 24 l.

Ehrlich, Eugen. Die Aufgaben der Sozialpolitik im österreichischen Osten. (Juden- und Bauernfrage.) 4. Aufl. München: Duncker 1916. 48 p.

- Foss, W. & Julius West.* The social worker and modern charity. New York: Macmillan 1914. 11, 220 p.
- Jezsovics János és Ferenczi Imre.* Gondoskodás a háború rokkantjairól Ausztriában és Németországban. Bp.: Athenaeum ny. 1915. 99 l.
- Lányi Márton.* A háború és a jövő. Közlélési kérdések háborus megviágításban. Bp.: Grill, 1916. 216 l.
- Pályi Ede.* Az új ember erkölestana. Bp.: Singer és Wolfner 1916. 207 l.
- Szterényi József.* A háború szociálpolitikája. Bp.: Munkásügyi Szemle 1915. 24 l.
- Wenn der Friede kommt. Sozialpolitische und wirtschaftliche Forderungen der deutschen Handlungsgehilfen für die Überleitung der Kriegsin die Friedenswirtschaft. Hamburg: Deutschnationale Buchhandl. 1916. 64 p.
- Wild, A.* L'assistance volontaire organisée en Suisse. Trad. par Paul Monnerat. Zürich: Füssli 1916. VIII, 301 p.

*

- Erdberg, R.* Der Zentralstelle für Volkswohlfahrt zu ihrem fünfundzwanzigjährigen Bestehen. Concord. 1916. 23, 24. p. 379—91.
- Kürten, O.* Die Wohnungsverhältnisse in Stadt und Land, dargest. nach den Ergebnissen der sächsischen Wohnungsstatistik. JBNationalök. 1916. 107, 3. p. 345—76.
- Mühl E.* A szegénység psychológiája. SzociálpolSz. 1916. 6, 11. p. 293—98.
- Zahn, F.* Deutsche Sozialpolitik und der Krieg. AnnDReichs. 1916. 49, 1—2. p. 1—58; 3—5. p. 169—350; 7—9. p. 449—521.
- Zimmermann, C. K.* Belgische Arbeiterwohnungen. ArchSozWiss. 1916. 42, 1. p. 142—68.

331 Munkáskérdés

- Backert, E.* Geschichte der Brauereiarbeiterbewegung. Berlin: Verband der Brauerei und Mühlenarbeiter 1916. 606 p.
- Balkányi Béla.* A munkanélküliség és munkatorlódás a magyar mezőgazdaságban. Bp.: Benkő 1915. 124. l.
- Commons, John R. & John B. Andrews.* Principles of labor legislation. New-York: Harper 1916. 524 p.

- Döhmer, Wilhelm.* Das System der Trennung. Erfolgreichste Methode der modernen Stellenbewerbung. Bp.: Légrády-ny. 1915. 48 számozatlan lap.
- György Endre.* A munkáskérdés lényege. Bp.: Kilián biz. 1916. 21 l.
- Hacker Ervin.* A rabmunka. Bp.: Toldi 1916. 239 l.
- Halvác Kornél.* Övórendszabályok az ipari betegségek és balesetek elhárítására. Bp.: Iparegészségügy. 1914. 590. l.
- Jászai Samu.* Hadfelszerelő üzemek munkásainak szolgálati, munka- és bérvizonyai. Bp.: Népszava 1916. 32 p.
- Janes, G. Milton.* The control of strikes in American trade unions. Balt.: Johns Hopkins Press 1916. 131 p.
- Kenedi László.* Munkaviszályok Magyarországon. Bp.: Athenaeum-ny. 1915. 92 l.
- Méhely Kálmán.* A munkáskérdés lényege. Bp.: Pátria 1916. 104 p. 25 t.
- Somogyi Manó.* A munkapiac a háború után. Bp.: Kilián 1916. 44 l.

»

- Albrecht, G.* Haushaltsrechnungen baderischer Arbeiterfamilien. Concord. 1916. 23, 20. p. 322—6.
- Brauer, Th.* Arbeiterbewegung und Bodenfrage. JBBodenref. 1916. 12, 4. p. 225—64.
- Gerlach, Otto.* Die Landarbeiterverhältnisse in der Provinz Ostpreussen. Berlin: Parey 1916.
- Grempe, P. M.* Gewerbehygiene im Bergwerksbetrieb. Concord. 1916. 23, 15. p. 253—4.
- Lorenz, J.* Die Abwanderung schweizerischer Arbeiter ins Ausland. ZSchweizStatist. 1916. 52. 4. p. 447—52.
- Nieder, L. L.* Brentano und die deutschen Arbeiter. DArb. 1916. 1, 12. p. 582—88.
- Schmidt, R.* Der Haushalt im Kriege. Gewerksch(Berl.) 1916. 29. 43. p. 688—92.
- Stegerwald, A.* Die christlich-nationale Arbeiterbewegung im Lichte der Kriegserfahrungen. DArb. 1916. 1, 1. p. 5—12.
- Syrup, Fr.* Die Beschaffung von Arbeitskräften für die Industrie während des Krieges. JBNationalök. 1916. 107. 5. p. 768—90.
- Ziese, C. H.* Die Beschäftigung von Kriegsgefangenen in der deutschen Industrie. DWirtschZ. 1916. 12. 17. p. 513—23.

331.2 Munkabér

- Lennard, Reginald.* Economie notes on English agricultural wages. New York: Macmillan 1914. 12, 154 p.
- Loria, Achille.* Il salario. Milano: Valardi 1916. 253 p.
- Sinzheimer, Hugo.* Ein Arbeitstarifgesetz. München: Duncker 1916. X, 270 p.

331.4 Női- és gyermekmunka.

- Fejérváry Imréné, báró.* A háború és a nők kereseti viszonyai. Bp.: Benkó 1915. 72. l.
- Wolf, Gertraud.* Der Frauenerwerb in den Hauptkulturstaaten nach amtlichen statistischen Quellen. München: Beck 1916. XII, 258 p.

*

- Hartman, G.* Die allgemeinen Bedingungen der Frauenarbeit in der Metallindustrie während des Krieges. ArchFrauenarb. 1916. 4, 4. p. 264—76.
- Schumann-Fischer, E.* Die Qualität der Frauenarbeit in der Metallindustrie. ArchFrauenarb. 1916. 4, 4. p. 277—90.
- Wedel, I. V.* Die Berufsausbildung in der Wäscheschneiderei. ArchFrauenarb. 1916. 4, 4. p. 291—301.

334 Szövetkezetek

- Grabein, W., N. Feldmann etc.* Einkaufsvereinigungen auf dem Lande. München: Duncker 1916. 111 p. (Schriften des Vereins für Sozialpolitik, 151, 2.)
- Kalitsunakis, Demetrius E.* Die genossenschaftliche Bewegung in Griechenland. Berlin: Verl. für Fachlit. 1916.
- Horváth János.* Gróf Károlyi Sándor és vezérkara. Bp.: Pátria 1916. 134 l.
- Horváth János.* A magyar szövetkezeti rendszer. Bp.: Magy. orsz. szövetk. szöv. 1916. 34 l.
- Paur Ödön, Hajnik Pál, Kirschaneck Ödön és Vantsó Gyula.* A biztosító-, a tej- és a földbérlet-szövetkezetek. Bp.: May 1915. 49 l.
- Schlosser, Robert.* Konsumentenkaufmännern. Köln-Mühlheim: Verl. deutscher Konsumvereine 1916. 24 p.

*

- Dánia.* Die dänischen Schlächtereigenossenschaften. InternAgrarökRdsch. 1916. 7, 5. p. 1—15; 6. p. 1—17.
- Lumpiansky, L.* Die Genossenschaftsbewegung in Russland. ArchSozWiss. 1916. 42, 1. p. 169—201.
- Nagybritannia.* Die Molkereigenossenschaften. InternAgrarökRdsch. 1916. 7, 5. p. 16—25.
- Schlack, P.* Konsumgenossenschaftsbewegung und Arbeiterstand. DArb. 1916. 1, 4. p. 181—5.
- Wasmansdorff, R.* Das Genossenschaftswesen in Elsass-Lothringen. JBNationalök. 1916. 107, 3. p. 377—83.

335 Szocializmus

- Bendixen, Friedrich.* Sozialismus und Volkswirtschaft in der Kriegsverfassung. Berlin: Guttentag 1916. 32 p.
- Hutchinson, R. H.* The „Socialism“ of New Zealand. New York: Mases Publ. 1916. 10, 155 p.
- Romanecz Aladár.* Néhány szó a keresztény szocializmusról. Beregszász: Nagy 1915. 75 l.
- Webb, Sidney.* Towards social democracy? London: The Fabian society 1916. 48 p.

*

- Bendixen, F.* Sozialismus u. Volkswirtschaft. BankA. 1916. 3. p. 46—51.
- Die christlich-nationale Arbeiterbewegung im neuen Deutschland. DArb. 1916. 1, 9. p. 417—52.
- Ciccotti, E.* Guerra e socialismo. NuovaAnt. 1916. 1076. p. 190—200.
- Lee, A.* Neutral socialists and the war. SocialistRev. 1916. 13, 79. p. 313—20.
- Mayer, G.* Der deutsche Marxismus und der Krieg. ArchSozWiss. 1916. 43, 1. p. 108—70.
- Snowden, Ph.* The I. L. P. and socialism during the war. SocialistRev. 1916. 13, 79. p. 321—8.
- Winnig A.* Új útra kell-e térnie a szociáldemokrata pártnak? Szocializmus. 1916. 9. 2. p. 145—54.

38 Közgazdaság

- Diehl, Karl.* Theoretische Nationalökonomie. Bd. 1. Einleitung in die Na-

- tionálökonomie. Jena: Fischer 1916. IX, 500 p.
- Fellner Frigyes.* Ausztria-Magyarország nemzeti jövedelme. Bp.: M. Tud. Akad 1916. 152 p. 7 t.
- Gobbi, U.* Elementi di economia politica. Milano: Fed. Ital. della Bibl. Popolari 1916.
- Gruntzel, Josef.* Die Idee der Gemeinschaft. Eine Vorfrage der Ethik und Volkswirtschaftslehre. Dresden: Globus 1916. VII, 65 p.
- Kovács Gábor.* A közgazdaságtan elemei. 1. k. Alapvetés. A közgazdaságtan története. A közgazdasági szervezet és fejlődése. Debreczen: Csillag 1915. 291. l.
- Kovács Gábor.* A közgazdaságtan és a világháború. Debreczen: Csillag 1916. 42 l.
- Münsterberg, Hugo.* Psychologie und Wirtschaftsleben. 3. Aufl. Leipzig: Barth 1916. VIII, 192 p.
- Perreau, Camille.* Cours d'économie politique. P. 1—2. Paris: Libr. gen. de droit & de jurispr. 1914—1916.
- Sombart, Werner.* Der moderne Kapitalismus. München: Duncker 1916. 919 p.
- Valenti, G.* Principii di scienza economica. 3 ediz. Vol. 1. Firenze: Barbèra 1916. XXVIII, 360 p.
- *
- Amoroso, L.* Contributo al metodo delle minime differenze. GiornEconomicisti. 1916. 53, 1. p. 50—86.
- Buday D.* A gazdasági fejlődés három utja. KözgazdSz. 1916. 56, 5. p. 744—771.
- Eine neue Aera der deutschen Volkswirtschaftslehre. ÖstVolkswirt. 1916. 9, 12. p. 194—6.
- Földes B.* Individualizmus és háború. SzociálpolSz. 1916. 6, 11. p. 285—92.
- Harpi, A.* Das Fichtesche Wirtschaftsideal. PolitAnthropMonatschr. 1916. 15, 3. p. 126—31.
- Kellenberger, Ed.* Gibt es ein Gesetz des Ausgleichs der Grenzerträge? ArchSozWiss. 1916. 42, 1. p. 119—41.
- Schumpeter, J.* Das Grundprinzip der Verteilungstheorie. ArchSozWiss. 1916. 42, 1. p. 1—88.
- Terhalle, F.* Wirtschaftsleben und Hochschulunterricht. DWirtschZ. 1916. 12, 16. p. 481—6.
- Voigt, A.* Theoretische und praktische Vernunft in den Sozialwissenschaften. ZSozialwiss. 1916. 12. p. 761—770.
- Weber, A.* Unter Wirtschaftsleben als Gegenstand des Universitätsunter-
- richts. Nord&Süd. 1916. 41, 12 p. 263—5.
- Weyermann, M. R.* Sozialökonomische Begriffsentwicklung des Vermögens und Volksvermögens. JBNationalök. 1916. 107, 2. p. 145—214.

380.8 Gazdasági leírás

- Barker, I. Ellis.* The foundation of Germany. A documentary account revealing the causes of her strength and efficiency. London: Smith 1916. 280 p.
- Bulgária és Törökország gazdasági és jogi viszonyai. Előadások a Keleti keresk. Akadémián. Bp.: Benkő 1916. XII, 327 p.
- Endres, Franz Karl.* Die Türkei. München: Beck 1917. XI, 301 p.
- Grothe, Hugo.* Türkisch-Asien und seine Wirtschaftswerte. Frankfurt a. M.: Expedition von Henschels Telegraph 1916. 90 p.
- Haas, Albert.* Die Vereinigten Staaten von Amerika in der Weltwirtschaft. Berlin: Hermann 1916. 40 p.
- Hettner, Alired.* Russland. Eine geographische Betrachtung von Volk, Staat und Kultur. Leipzig: Teubner 1916. X, 357 p.
- Iširkov, A.* Bulgarien, Land und Leute. Leipzig: Parlapanoff 1916.
- Koebel, W. H.* Argentine, past and present. 2. ed. New York: Macmillan 1914. 20, 465 p.
- Miller, Marion Mills.* American debate. a history of political and economic controversy in the United States, with critical digests of leading debates. Vol. 1—2. New York: Putnam 1916.
- Pfannenschmidt, E.* Boliviens Land- und Volkswirtschaft. Berlin: Parey 1916. IV, 58 p.
- Posner, Stanislaw.* Poland as an independent economic unit. London: Allen 1916. 40 p.
- Rusmisel, Levi Clyde.* Industrial commercial geography of the United States. New York: Palmer Co. 1914. 9, 294 p.
- Szende Gyula.* Bulgária és Törökország gazdasági viszonyai. Bp.: Benkő biz. 1916. 78 l.
- Thurston, Chas. B.* An economic geography of the British Empire. London: Univ. of London Pr. 1916. XVI, 372 p.
- Törngreen, Adolf.* L'évolution de la Russie pendant les années 1904—

1907. Traduction du suédois par F. Pluche. 2. éd. Paris: Plon 1914. III, 323 p.
- Wagener, Clemens.* Persien. München-Gladbach: Volksvereins-Verl. 1916. 72 p.
- Williams, W. L.* Armenia; past and present. With an introduction by T. P. O'Connor. London: King 1916. XI, 211 p.
- Wirth, Albrecht.* Vorderasien und Aegypten in historischer und politischer, kultureller und wirtschaftlicher Hinsicht geschildert. Berlin-Wilmersdorf: Rothschild 1916. VI, 396 p.
- Xénopol, Nicolas.* La richesse de la Roumanie. Bucarest: Socec 1916. 249 p.

*

- Girard, J.* Le Japon, notre ami et notre allié. JISocStatParis. 1916. 57, 7. p. 249—72.
- Margócsy G.* A gubások gazdasági és szociális helyzete Debrecenben. KözgazdSz. 1916. 56. 4. p. 716—724.
- Pinner, W.* Die Volkswirtschaft des bisherigen Königreichs Serbien. JB-Nationalök. 1916. 107, 6. p. 742—55.
- Ullmann, G.* Die wirtschaftliche Lage im serbischen Okkupationsgebiet. Handelsmus. 1916. 31, 52. p. 773—78.

380.9 Gazdaságtörténet

- Bogart, E. L. & Ch. M. Thompson.* Readings in the economic history of the United States. New York: Longmans 1916. XXVII, 862 p.
- Borcsiczky Béla.* A politikai változások befolyása Magyarország kereskedelmi utjaira a 14—15. században. Bp.: Fritz-ny. 1914. 31 l.
- Clark, Victor Selden.* History of manufactures in the United States, 1607—1860, with an introductory note by H. W. Farnam. Washington, D. C.: Carnegie Inst. 1916. 12, 675 p.
- Domanovszky Sándor.* A harmincadvám eredete. Bp.: Magy. Tud. Akad. 1916. 54 l.
- Hóman Bálint.* Magyar pénztörténet. Bp.: Magy. Tud. Akad. 1916. 710 l.
- Jánossy István.* A magyar jobbágyosság Mátyás korában. Komárom: Szent-István-ny. 1914. 51 l.
- Kérészy Zoltán.* Adalékok a magyar kamarai pénzügyigazgatás történetéhez. Bp.: Benkő 1916. 201 l.
- Koller Gusztáv.* A soproni céhek éle-

- téből. (16. 17. sz.) Bp.: Markovits és Garay-ny. 1915. 72 l.
- Schäfer, Wilhelm.* Der Wein in kulturgeschichtlicher und naturwissenschaftlicher Beziehung. Braunschweig: Wollermann 1916. 32 p.
- Scholler, Ernst.* Der Reichsstadt Nürnberg Geld- und Münzwesen in älterer und neuerer Zeit. Nürnberg: Koch 1916. XII, 280 p.
- Singer, Egon.* Die Entstehung der hamburgischen Staatsanleihen 1801—1857. Hamburg: Lütcke 1916. 52 p.
- Sipos Kamilló.* Az 1840-es évek közgazdasági eszmeköre. Bp.: 1916. 84 l.
- Voigt, F.* Der Haushalt der Stadt Hamburg: Gräfe 1916. X, 259 p.

*

- Zur Naturgeschichte der amerikanischen Herrschaftsschichten. Bodenref. 1916. 27, 18. p. 542—50.

381 Gazdaságpolitika

- Altenburger Gyula.* Magyar politika a háború után. Bp.: Kókai 1916. 138 l.
- Ancona, Ugo.* La rinascenza economica dell'Italia. Roma: Loescher 1916. 158 p.
- Biard d'Aunet.* Après la guerre. Pour remettre de l'ordre dans la maison. Préface d'Étienne Lamy. Paris: Payot 1916. XXVIII, 341 p.
- Boenigk, Otto v.* Deutschlands künftiger Ruf im Ausland. Greifswald: Bamberg 1917. 148 p.
- Buchanan, L. George.* After the war. Preliminaries of reconstruction. London: Soc. for Promoting Christ. Knowledge 1916. V, 79 p.
- Chambly, Jean.* Dernière bataille. L'avenir économique de la France. Bordeaux: Librairie Sociale 1916. 76 p.
- Finály István.* Hegyvidéki vizierök gazdaságos kiépítéséről. Bp.: Pátria ny. 1915. 24 l.
- Frech, F., A. Hönig, A. Sack.* Die Grundlagen türkischer Wirtschaftsverjüngung. Berlin: Reimer 1916. XVI, 184 p.
- Hegedüs Lóránt.* A magyarság iövöje a háború után. Bp.: Athenaeum 1916. 110 l.
- Iklódy-Szabó János.* A jövő Magyarországa. Bp.: Singer és Wolfner 1916. 38 l.
- Ilosvay Lajos.* Az erdélyi földgáz értékesítése. Bp.: Pesti Lloyd-ny. 1916. 15. l.

- Kral, Josef. A.* Das Deutschland von Morgen. Dillingen a. D.: Keller 1916. VII, 118 p.
- Loria, A.* Evoluzione economica. Milano: Fed. Ital. della Pobl. Popolari 1916.
- Makai, Ödön.* Gründungswesen und Finanzierung in Ungarn, Bulgarien und der Türkei. Berlin: Haude 1916. XVI, 377 p.
- Rittener, Julien.* L'expansion économique de la Suisse après la guerre. Genève: Eggimann 1916. 31 p.
- Roberts, George E.* Business after the war. Michigan: Flint 1916. 21 p.
- Stillich, Oskar.* Gehen wir einer Hochkonjunktur entgegen? Berlin: Industriebeamten-Verlag 1916. 56 p.
- Ströhmfeld, Gustav.* Was nach dem Kriege? Neue Wege und Ziele. Stuttgart: Beil 1916. IV, 112 p.
- *
- Alexinsky, G.* Les éléments européens dans l'économie nationale russe. Scientia. 1916. 10, 9. p. 202—14.
- Herlt, G.* Zur künftige Stellung der Pontusländer in der Weltwirtschaft. WeltwirtschA. 1916. 8, 2. p. 372—381.
- Jastrow, J.* Wirtschaft und Verwaltung nach dem Kriege. ArchSozWiss. 1916. 43, 1. p. 42—107.
- Lederer, E.* Die Überleitung des Wirtschaft in den Friedenszustand. Arch-SozWiss. 1916 43, 1. p. 1—41.
- Say, P.* Bedeutung der Niederlande für die Weltwirtschaft. Weltwirtsch. 1916. 9. p. 205—210.
- Stroh, A.* Sozialpolitik, Wirtschaftspolitik und Bildungspolitik der letzten Jahrzehnte in ihren Beziehungen zur Arbeiterschaft. DArb. 1916. 1, 12. p. 461—68.
- Szterényi J.* Gazdasági feladatunk a háború után. KözgazdSz. 1916. 56. 6. p. 805—826.
- Varga J.* Konjunktura-problémák a háború után. Szocializmus. 1916. 9, 3—4. p. 215—21.
- Walling, W. E.* The prospects for economic internationalism. AnnAmAcad. 1916. 68, 157. p. 10—22.
- Weiss-Bartenstein.* Bulgariens Wirtschaftspolitik u. wirtschaftliche Entwicklungsmöglichkeiten. WeltwirtschA. 1916. 8, 1. p. 94—126; 2. p. 322—345.
- 381:355 Gazdaságpolitika és a háború
- Bernfeld, Edmund.* Der Einfluss des Krieges auf die Erfüllung von Verträgen. Wien: Perles 1916. 36 p.
- Carpenter, C. N.* War restrictions as they affect your business. London: Wilson 1916. 23 p.
- Dickinson, G. Lowes.* Economic war after the war. London: The Union of Democratic Control 1916. 20 p.
- Dresdner Bank in Berlin.* Die wirtschaftlichen Kräfte Deutschlands im Kriege. Berlin: Stilke 1916. 27 p.
- Egrille, Howard de.* The Empire and the war. Westminster: Empire Parliamentary Assoc. 1916. VI, 101 p.
- Fulda, Ludwig.* Amerika und Deutschland während des Weltkrieges. Dresden: Globus 1916. 38 p.
- Halmi Gyula.* A világháború gazdasági indító okai és várható következményei. Bp.: Kilian 1915. 48 l.
- Hantos Elemér.* A világháború gazdasági okai és hatásai. Bp.: Könyvkereskedő r.-t. 1915. 28 l.
- Hantos Elemér.* A világháború gazdasági és pénzügyi hatásai. Bp.: Benkő 1915. 86 l.
- Jacobi Andor.* A gazdasági háború jogt fegyvertára. Budapest: Jogállam 1916. 41 p.
- Katona Béla.* Gazdasági érdekeink és a háború. Bp.: VII. ker. kereskedő és iparos szöv. 1914. 21 l.
- Klein, Franz.* Der wirtschaftliche Nebenkrieg. Tübingen: Mohr 1916. VII, 92 p.
- Kovács Béla.* A rekvirálások. A hadiszolgáltatások igénybevétele és kifizetése. Bp.: Athenaeum 1915. 207 l.
- Kovács Gábor.* A világháború közgazdasági háttere. Debreczen: Csillag 1916. 31 l.
- Kovács Gábor.* A világháború közgazdasági okai. Debreczen: Csáthy 1916. 50 l.
- Der Krieg und Amerika.* Grundlagen der amerikanischen Wirtschaft. Frankfurt a. M.: Frankf. Societäts-Dr. 1916. 52 p.
- Le Personne, Louis.* Notes relatives à la situation économique entre les Alliés et l'Allemagne avant et après la guerre. 2. ed. London: The author 1916. 12 p.
- Lewy, Hermann.* Die englische Gefahr für die weltwirtschaftliche Zukunft des Deutschen Reiches. 2. Aufl. Berlin: Curtius 1916. 64 p.

- Liebscher.* Die politischen und wirtschaftlichen Triebkräfte im Weltkriege. Berlin: Concordia 1916. 88 p.
- Morgan, H. E.* The munitions of peace. Our preparation for the tradewar. London: Nisbet 1916. 188 p.
- Németsország. Reichstag.* Denkschrift über wirtschaftliche Massnahmen aus Anlass des Krieges. Berlin: Heymann 1916.
- Oswalt, H.* Wirtschaftliches Durchhalten. Stuttgart: Deutsche Verl.-Anst. 1916. 44 p.
- Radványi László.* A háború és a hadseregszállítások, Bp.: Könyvkereskedő r.-t. 1915. 136 l.
- Ruzička, Ernst.* Kriegsschade und Wiederherstellung. Bp.: Benkő 1916. 69 l.
- Szabó Ervin.* Gazdasági szervezet és háború. Bp.: Politzer 1915. 39 l.
- Varga Jenő.* Az imperializmus gazdasági bírálata. Bp.: Politzer 1916. 26 l.
- Weck, Hermann.* Kriegsschäden und Kriegsschadenersatz. Charlottenburg: Ostland-Verl. 1916. VII, 216 p.
- Wekerle Sándor.* A háború gazdasági következményei. Bp.: Franklin 1916. 38 l.
- Wekerle Sándor.* A háború gazdasági következményei. Bp.: Könyvkereskedő r.-t. 1915. 24 l.

*

- Breuer, R.* Hauswirtschaftliche Kriegserfahrungen. DArb. 1916. 1, 6. p. 288—94.
- Brodnitz, G.* Englands Kriegswirtschaft. BankA. 1916. 4. p. 66—74.
- Clark, J. B.* The economic dynamics of war. Scientia. 1916. 10, 8. p. 114—23.
- Fitger, E.* Krieg und Wirtschaft. DWirtschaftZ. 1916. 12, 8. p. 247—50; 14. p. 432—6; 16. p. 486—91; 18. p. 556—60; 20. p. 612—17; 22. p. 671—76; 24. p. 734—40.
- Gutierrez-Gamero, F.* Einfluss des Krieges auf das wirtschaftliche Leben Spaniens. WeltwirtschaftA. 1916. 8. 1. p. 53—64.
- Halasi B.* Svájc és a háború. Huszadik-Száz. 1916. 34. 3—4. p. 222—243.
- Hausmeister, P.* Die schweizerische Kriegswirtschaft. WeltwirtschaftA. 1916. 8. 1. p. 29—52.
- Hildebrand, K.* Die wirtschaftlichen Verhältnisse Schwedens unter dem Einflusse des Krieges. JBNationalök. 1916. 107, 5. p. 645—67.
- Howe, F. C.* Dollar diplomacy and financial imperialism under the Wilson administration. AnnAmAcad. 1916. 68, 157. p. 312—20.
- Krautinger, G.* Finanz- u. Wirtschaftslage Italiens. BankA. 1916. 4. p. 61—65.
- Mackay.* Türkische Wirtschaftspolitik während des Krieges. DWirtschaftZ. 1916. 12, 17. p. 524—32.
- Mackay.* Weltkrieg und Weltwirtschaftskampf in China. DWirtschaftZ. 1916. 12, 24. p. 727—33.
- Neurath, O.* Die Naturalwirtschaftslehre u. der Naturalkalkul in ihren Beziehungen zur Kriegswirtschaftslehre. WeltwirtschaftA. 1916. 8, 3. p. 245—258.
- Sokal, M.* Wirtschaftskrieg und Auslandsforderungen. OstVolksw. 1916. 9, 9. p. 133—5; 10. p. 153—55.
- Tonelli S.* Orosz-Lengyelország közgazdasága. KözgazdSz. 1916. 56. 5. p. 772—785.
- Turroni, C. B.* Relazioni fra sconto e prezzi durante i cicli economici. GiornEconomici. 1916. 53, 5. p. 365—479.
- Vonp, I. de.* Wirtschaftliche Mobilmachung der Niederlande. Weltwirtschaft. 1916. 9. p. 210—213.

381.2 Vállalat Vállakozás

- Ackerman, K. H.* Organisationen im elektrotechn. Grosshandelshaus und im Installationsgeschäft. Dortmund: Ruhfuss 1916. 83 p.
- Frick, Theodor.* Die Frage der Einführung einer Gesellschaft mit beschränkter Haftung in der Schweiz. Zürich: Seemann 1916. VII, 151 p.
- Hise, C. R. van.* Concentration and control. A solution of the trust problem in the United States. New York: Macmillan 1914. 13, 298 p.
- Hollands Not.* Der niederländische Übersee-Trust. Bern: Wyss 1916. 44 p.
- Pratt, Edwin A.* A London Transport Trust. London: King 1916. 70 p.
- Taft, W. Howard.* The anti-trust act and the Supreme Court. New York: Harper 1914. 133 p.
- Timmerman, Karl.* Das Kartellproblem in der rheinisch-westfälischen Zementindustrie. Borna - Leipzig: Noske 1916. III, 103 p.

*

- Fitger, E.* Fortschreitender Zusammenschluss des Grossunternehmertums. DWirtschaftZ. 1916. 12, 13. p. 389—92.

Werner, E. Finanziellen Ergebnisse der deutschen Maschinenbau-Aktiengesellschaften. Techn&Wirtsch. 1916. 12. p. 542—549.

381.4 Tudományos üzemtan Taylorizmus

Batey, J. The science of works management. New York: Van Nostrand 1914. 8, 233. p.

Briscoe, Norris Arthur. Economics of efficiency. New York: Macmillan 1914. 15, 385 p.

Novák Sándor. Nagyobb ipari és kereskedelmi vállalatok adminisztratív szervezése. 2. r. Bp.: Franklin 1916. 48 p.

Szönyey Lóránt. Műhelyszervezet és tudományos üzemvezetés. Bp.: Franklin ny. 1915. 58 l.

Thompson, Clarence, B. Scientific management, a collection of the more significant articles describing the Taylor system of management. Cambridge, Mass.: Harvard Univ. 1914. 878 p.

381.6 Közéletmezés Drágaság

Bauer & Kaufmann. Wie bekämpfen wir die Lebensmittelteuerung? Bühl: Konkordia 1916. 58 p.

Bresciani-Turroni, C. Di alcune relazioni fra prezzi presenti e prezzi futuri nel mercato dei prodotti. Roma: Athenaeum 1916. 30 p.

Grünspan, Arthur. Ernährungsfragen. Danzig: Kafemann 1916. 24 p.

Hall, Georg W. Ford in war time. London: Bell 1916. 48 p.

Hansen, J. & Fritz Arnold. Die Kartoffeln in der Kriegswirtschaft. Berlin: Hobbing 1916. 52 p.

Judik József. A fízetöeszközök mennyisége és a drágaság. Kolozsvár: Stein 1916. 39 p.

Mendel, Lafayette B. Changes in the food supply and their relation to nutrition. New Haven: Yale Univ. Pr. 1916. 61 p.

Paillard, Georges. La question des sucres. Lausanne: Impr. Réancies S. A. 1916. 31 p.

Pinner, Walter. Dauer und Abbau der Kriegswirtschaft in Getreide und Futtermitteln. Berlin: Springer 1916. 29 p.

Schür, Oskar. Probleme und Streitfragen aus dem Gebiete der heutigen Lebensmittelversorgung. Basel:

Verband schweiz. Konsumvereine 1916. 118 p.

Schlittenbauer, S. Die staatlich geregelte Vieh- und Fleischversorgung. Dillingen: Keller 1916. 64 p.

Schneider, Karl. Wie sichern wir die Ernte 1916? Frankfurt a. M.: Schack 1916. 20 p.

Thiess, Karl & Kurt Wiedentod. Die Preisbildung im Kriege. Mit einer Einfg. v. Batocki. Berlin: Hobbing 1916. 56 p.

Tyszka, Karl v. Der Konsument in der Kriegswirtschaft. Tübingen: Mohr 1916. III, 56 p.

Tyszka, Karl v. Teuerung und Krieg. Berlin: Puttkammer 1916. 51 p.

Ude, Johann. Die tiefsten Ursachen der Brotnot, der Fleischnot, der Milchnot und deren Bekämpfung. Graz: Volksheil 1916. 28 p.

Welker, Georg. Die münchener Erhebungen über den Lebensmittelverbrauch im Februar 1915. München: Schweitzer 1916. V, 201 p.

Voegele, Karl. Volksschädigung durch den Handel und die Mittel zur Abwendung. Berlin: Scheffer 1916. 64 p.

*

Ausschuss des Deutschen Arbeiterkongresses. Die Lebensmittelversorgung im dritten Kriegsjahr. Denkschrift. DArb. 1916. 1. 6. p. 273—87.

Beaucourt. Le problème de la vie chère et les familles nombreuses. RévSoc. 1916. 72, 23—24. p. 430—39.

Bergmann, J. Preisprüfungsstellen und Verbraucherinteressen. DArb. 1916. 1, 2. p. 569—74.

Deite. Der gerechte Preis. DWirtschZ. 1916. 12, 23. p. 697—713.

Englisch, K. Die Verbrauchswirtschaft von 65 Lehrerfamilien in Mähren. StatistMonatschr. 1916. 21, 8. p. 429—81.

Guradze, H. Die Brotpreise in Berlin in der ersten Hälfte des dritten Kriegsjahres 1916. JBNationalök. 1916. 107, 3. p. 342—44.

Katscher, E. Verwertung von Abfällen. ZSozWiss. 1916. 11. p. 730—734.

Mendel, H. Zur Frage des Getreidemonopols. ÖstVolkswirt. 1916. 9. 1. p. 4—7.

Nagybritannia. Our index-numbers of prices. Statist. 1916. 88, 2007. p. 305—7; 2011. p. 467—8; 2020. p. 1061—2.

Pudor, H. Preisregulierung. AnnD-Reichs. 1916. 49, 6. p. 425—43.

- Zilioli, S., O. Bacci etc. La lotta contro il caro viveri. NuovaAnt. 1916. 1074. p. 485—504.
- Zitzen. Das Kartensystem bei der Lebensmittelversorgung. SozKultur. 1916. 36, 11. p. 669—76.

382 Bányászat

- Bacon, R. F. & W. A. Hamor. The American petroleum industry. Vol. 1—2. New York: Mc Graw-Hill 1916. 456, 419 p.
- Krusch, P. Die nutzbaren Lagerstätten Belgiens, ihre geologische Position und wirtschaftliche Bedeutung. Essen: Glückauf 1915. 75 p.
- Ries, Heinrich. Economic geology. 4. ed. New York: Wiley 1916. 860 p.
- Ungeheuer, M. Berggesetzgebung und Bergwirtschaft im Grossherzogtum Luxemburg. Luxemburg: Bück 1916. 134 p.
- Wiedenfeld, Kurt. Ein Jahrhundert rheinischer Montan-Industrie 1815—1915. Bonn: Marcus 1916. VIII, 155 p.

*

- Barlai B. Magyarországnak vasérc-ekkel való ellátása. KözgazdSz. 1916. 56, 4. p. 692—704.
- Engel. Bergwerks- u. Hüftenindustrie in Japan. Weltwirtsch. 1916. 7. p. 157—160.
- A világ vasérckészlete és termelése. KözgazdSz. 1916. 56, 4. p. 725—729.

383 Mezőgazdaság

- Alvinczy Mihály. A többtermelés könyve vagy a kisgazda tudománya. Bp.: Lampel. 1916. 512 l.
- Bársony István, Czettler Jenő és Kovács Béla. Többtermelés a mezőgazdaságban. Bp.: Pátria 1916. 368 l.
- Bekény Aladár. A hegyvidék közgazdasági hivatása. Ungvár: Székely és Illés ny. 1915. 38 l.
- Böhme, Karl. Landwirtschaft und national-liberale Partei. Berlin: Meissner 1916. 80 p.
- Czettler Jenő. A földmiv. Magyarország és a világháború. Bp.: Pátria 1915. 25 l.
- Dimpfl, Adolf. Einfluss der Bauernbefreiung in Bayern auf den landwirtschaftlichen Betrieb. München: Fröhlich 1916. 105 p.
- Fellner Frigyes. Magyarország mezőgazdasága és a gazdasági közle-

- dés Németországhoz. Bp.: Franklin ny. 1915. 15 l.
- Grábner Emil. A növénynevelés jelentősége a háború alatt és az azt követő időben. Bp.: Pátria 1915. 13 l.
- Magyar Kázmér. A magyar paraszt. Nagykovács: Székely biz. 1915. 135 l.
- Molnár István. A kisgazda teendője a háború alatt és azután. Bp.: Szt.-István társ. 1916. 272 l.
- Pfannenschmiedt, E. Die Landwirtschaft in den nördlichen Provinzen und Territorien Argentinien. Berlin: Parey 1916. 19 p.
- Rémy, Th. Ein Ausblick auf die Lage des rheinischen Kartoffelbaues und der Mittel zu seiner Hebung. Bonn: Landw. Kammer f. d. Rheinprovinz 1916. 24 p.
- Wittschieben, Otto. Die Bauernlegungen in Steiermark. 1903—1912. Graz: Leuschner 1916. X, 127 p.

*

- Gillette, J. M. Training for rural leadership. AnnAmAcad. 1916. 67, 156. p. 87—96.
- Münzinger, A. Organisation im landwirtschaftlichen Grossbetriebe. A-ExacteWirtschaftsforsch. 1916. 3, 2. p. 169—362.
- Nagybritannia. Agriculture and the war office. Statist. 1916. 88, 2021. p. 1107.
- Prinz, H. Babyloniens Landwirtschaft einst und jetzt. WeltwirtschA. 1916. 8, 1. p. 1—28.

383.1 Földbirtokpolitika

- Buday Dezső. A többtermelés és a birtokkategóriák. Bp.: 1916. 22 l.
- Kenéz Béla. Nép és föld. Bp.: Grill 1917. 476 l.
- Polónyi Géza. Birtokpolitika. Bp.: Rényi 1916. 91 l.
- Schutzverband für deutschen Grundbesitz. Ein ernstes Wort in ernster Stunde. Berlin: Schutzverb. f. deutsch. Grundbes. 1916.
- Végh Kálmán Mátyás. A magyar mezőgazdaság legnagyobb ugara. Magyaróvár 1915. 12 l.
- Wiechula, A. Die Kleinfarm als Wirtschafts-, Erwerbs- und Kriegerheimstätte. Berlin-Friedenau: Kleinfarm-Gesellsch. 1916. IV, 75 p.

*

Bisherige Hauptergebnisse der Studienkommission für Erhaltung des

- Bauernstandes, für Kleinsiedlung und Landarbeit. *AE*xacteWirtschaftsforsch. 1916. 8, 2. p. 153—68.
- Oertmann, P.* Rentengut und Besitzbefestigung. *AnnD*Reichs. 1916. 49, 6. p. 393—407.
- Rumänische Agrarreform. *Z*Staatswiss. 1916. 72, 2. p. 252—4.
- Stechele, J.* Die landwirtschaftliche Grundbesitzverteilung in Bayern und Süddeutschland. *AnnD*Reichs. 1916. 49, 10—12. p. 707—19.

383.6 Állattenyésztés

- Adametz, Leopold.* Über Massnahmen zur Förderung der durch den Weltkrieg geschädigten Viehzucht Österreichs. Wien: Frick 1916. 16 p.
- Bühlmann, Josef.* Beitrag zur Geschichte der Viehseuchen. Sursee: Kung 1916. XIII, 339 p.
- Glaser, L.* Über inländische Seidenraupen-Zucht. Rostock: Warkentien 1916. 8 p.
- Grundmann, E.* Die Ziegenzucht im Königreich Sachsen. Selbstverl. des Landeskulturrats i. Kgr. Sachsen 1916. VI, 152 p.
- Puteami, Ernst.* Die Schafzucht und ihre wirtschaftliche Bedeutung nach dem Weltkriege. Wien: Firck 1916. 93 p.
- Reimers, I. H. W.* Die Bedeutung des Mendelismus für die landwirtschaftliche Fierzucht. 's-Gravenhage: Nyhoff 1916. VII, 105 p.
- Reinicke, Gustav.* Die Entwicklung und der gegenwärtige Stand der Schafzucht in Schlesien. Langensalza: Beyer 1914. 89 p.
- »
- Simmersbach, B.* Die Entwicklung der Viehhaltung in Uruguay. *Z*Staatswiss. 1916. 72, 2. p. 256—65.

384 Iparpolitika

- Benn, Ernest J. P.* Trade as a science. With introd, pref. by the Lord *Bur*nham. London: Jarrold 1915. 184 p.
- Brandt, Otto.* Die Industrie während des Krieges. Berlin: Siegismund 1916. 48 p.
- Carmelutti, Francesco.* Studi di diritto industriale. Roma: Athenaeum 1916. 270 p.
- Gantt, H. L.* industrial leadership. New Haven: Yale Univ. Pr. 1916 XII, 128 p.

- Halmi Gyula.* A világháború hatása az iparra. Bp. 1915. 25 l.
- Hueder, Walter.* Wirtschaftliche Betrachtungen über den Dieselmotor. Leipzig: Brandstetter 1916. 71 p.
- Pigou, A. C.* The reorganisation of industry. With criticisms by well known trade unionists and co-operators. Oxford: Ruskin Coll. 1916. 95 p.
- Rathenau, Walther.* Deutschlands Rohstoffversorgung. Berlin: Fischer 1916. 61 p.
- Rüst, Ernst.* Eine schweizerische Versuchsstätte und Beratungsstelle für Industrie und Gewerbe. Zürich: Rascher 1916. 61 p.
- Schütz, I. H.* Wie müssen Landwirtschaft und Industrie zusammenarbeiten jetzt und nach dem Kriege. Köln: Schütz 1916. 79 p.
- Verrill, Alpheus Hyatt.* South and Central American trade conditions of to-day. New York: Dodd 1914. 14, 255 p.
- Zachár Dénes.* Beszámoló két évi üzemgyakorlattételről a magyar kir. államvasutak gépgyárában. Miskolc: Klein és Ludvig ny. 1915. 113 l.

»

- Berker, J. E.* Britain's coning industrial supremacy. *NinetCent.* 1916. 476. p. 675—700.
- Brauer, J.* Gewerbepolitik in Handwerk. *D*Arb. 1916. 1, 10. p. 471—78.
- Bentz, G.* Die Industrie Russlands im Weltkriege. *AnnD*Reichs. 1916. 49, 7—9 p. 553—60.
- Fromm, M.* Kriegserfahrungen in ländischen Industriegebieten. *D*Arb. 1916. 1, 5. p. 254—60.
- Graziani, A.* Le nostre condizioni industriali secondo uno scrittore francese. *NuovaAnt.* 1916. 1173. p. 357—61.
- Lach.* Der gewerbliche Rechtsschutz nach dem wirtschaftlichen Zusammenschluss von Mitteleuropa. *D*WirtschZ. 1916. 12, 19. p. 577—89.
- Staat und Industrie. *ÖstVolksw.* 1916. 9, 8. p. 118—22.
- Wilden, J.* Neue Richtlinien für die wirtschaftliche Organisation des Handwerks. *AnnD*Reichs. 1916. 49, 3—5. p. 358—66.

384:— Egyes iparágak

- Flatau, Paul.* Das Schlossergewerbe zu Berlin. Leipzig: Hertmann 1916. 62 p.

Jantoch, Albert Ritter v. Die Entwicklung der Zuckerindustrie Mährens und ihr Einfluss auf die Landwirtschaft. Weida i. Th.: Thomas 1916. 107 p.

Kriegswirkungen in der Holzindustrie. Berlin: Verlagsanst. des Deutschen Holzarb.-Verb. 1916. 23 p.

Nast, Leo. Die Berliner Brauindustrie. Berlin: Trenkel 1916. 46 p.

Lambrecht Kálmán. A magyar malmok könyve. Történeti anyag. Bp.: Lampel 1915. 21 l.

Plümpe, Theodor. Die westfälische Schieferindustrie. Leipzig: Veit 1917. VII, 77 p.

Stichel, Bernhard. Argentinien als Absatzgebiet der Eisenbedarfsindustrie unter besonderer Berücksichtigung Deutschlands. Hamburg: Lütke 1916. 120 p.

Szilágyi Gyula. A mezőgazdasági iparok hatása a töbftermelésre. Bp.: Pátria 1916. 16 l.

*

Fröhlich, F. Stellung der deutschen Maschinenindustrie im deutschen Wirtschaftsleben und auf dem Weltmarkt. Techn&Wirtsch. 1916. 9. p. 407—415; 10. p. 449—458; 11. p. 496—507; 12. p. 550—556.

Kirsch, A. Chemie und Weltkrieg. DARb. 1916. 1. 4. p. 186—93.

Kühl, H. Der Einfluss der deutschen Eisen- und Kohlenindustrie auf den Weltkrieg. DARb. 1916 1, 3. p. 123—28.

Pawlowski, A. Le papier. RevPolParl. 1916. 89, 263 p. 68—77.

385 Közlekedés

Brailstord, H. N. Turkey and the roads of the East. London: Union of Dem. Control 1916. 23 p.

Haas, Robert. Die Rückstellungen bei Elektrizitätswerken und Strassenbahnen. Berlin: Springer 1916 XVI, 171 p.

Hennig, Richard. Die drahtlose Telegraphie im überseeischen Nachrichtenverkehr während des Krieges. Berlin: Mittler 1916. 40 p.

Jackonan, W. T. The development of transportation in modern England. Vol. 1—2. Cambridge: Univ. Pr. 1916.

Liszt Frigyes. Emlékirat a magyar közlekedésügy reformjáról. Közli Földes Béla. Bp.: Grill 1916. 173 p.

Zeppelin, Ferdinand Graf v. & Dornier. Über Zeppelin-Luftschiffe. Friedrichshafen: Selbstverlag 1914. 32 p.

*

Future of Russian's trade routes. Statist. 1916. 88, 2014. p. 587—8.

385.5 Vasútügy

Jenny, Conrad. Die Durchschnittsgeschwindigkeit der Schnellzüge. Zürich: Rascher 1916. IV, 44 p.

Martner, Daniel. Die Eisenbahnen Chiles. Berlin: Springer 1916. 98 p.

Morris, Keith. The story of the Canadian Pacific Railway. London: Stevens 1916. 154 p.

Schaefer, C. A. Die Entwicklung der Bagdadbahnpolitik. Weimar: Kiepenheuer 1916. 78 p.

Schöneborn, C. Die wichtigsten Bestimmungen für den Eisenbahn-, Personen-, Gepäck- und Güterfrachten-Verkehr. Hagen i. W.: Hammerschmidt 1916. VIII, 144 p.

Szabolcsy Antal. Irányváltás államvasutunk bevételi politikájában. Bp.: Pesti kny. 1914. 21 l.

Tuckermann, Walther. Verkehrsgeographie der Eisenbahnen des europäischen Russland. Essen: Baedeker 1916. V, 123 p.

*

Freymark. Vereinheitlichung der Beförderungsbedingungen der Eisenbahnen im mitteleuropäischen Verkehr. Weltwirtsch. 1916. 8. p. 183—186.

Pratt, E. A. Railways and their critics. NinetCent. 1916. 474. p. 398—10.

Schultze. Einfluss des Krieges auf die Eisenbahnen in den Ver. Staaten. Weltwirtsch. 1916. 7. p. 160—163.

Schumacher, H. Die belgischen und holländischen Eisenbahnen und ihre Tarifpolitik. DWirtschZ. 1916. 12, 14. p. 419—31.

385.6 Hajózás

Balkányi Béla. A dunai út fejlesztése és keleti gazdasági érdekünk. Bp.: Pesti Lloyd társ. 1916. 30 p.

Bleyer, Josef. Die zwischenstaatlichen Fragen des öffentlichen Donaurechtes. Bp.: Házi ny. 1916. 19 l.

Bogdánfi Ödön. A Panama-csatorna. Bp.: Pesti Lloyd társ. ny. 1915. 32 l.

- Braams, Heinrich.* Die Rheinschiffahrt unter besonderer Berücksichtigung der auf die Herstellung einer neuen Wasserstrassenverbindung vom Rhein zur deutschen Nordsee gerichteten Bestrebungen. Borna-Leipzig: Noske 1916. VII, 103 p.
- Heiderich, Franz.* Die Donau als Verkehrsstrasse. Wien: Deuticke 1916. VII, 55 p.
- Jones, M.* Navigation laws. Washington: Gov. Pr. Office 1916. 190 p.
- Kvassay Jenő.* A Duna, mint a szövetéséges államok viziútja. Bp.: Athenaeum 1916. 25 p.
- La Marine* marchande et le commerce d'exportation. Paris: Challamel 1916.
- Meyer.* Die Donau im Rahmen der mitteleuropäischen Verkehrs- und Wirtschaftspolitik und der Verbindungen mit den deutschen Wasserstrassen. Hameln: Meyer 1916. 19 p.
- Steinert, Hermann.* Die Weichsel und ihr Verkehr. Königsberg in Pr.: Lankeitt 1916. 129 p.
- Thilo, Georg.* Die zukünftige Stellung der Binnenschiffahrt in der Weltwirtschaft. Berlin: Gea-Verl. 1916. 36 p.

*

- Blessich, A.* Le tasse del canale di Suez e la guerra. GiornEconomici. 1916. 13, 5. p. 420—44.
- Colson, C.* Le Conseil supérieur de la marine et la défense des intérêts généraux. RevPolParl. 1916. 89, 263. p. 5—21.
- Freymark.* Der Donau-Oder-Kanal. Weltwirtsch. 1916. 8. p. 177—180.
- Funke.* Flussschiffahrt Frankreichs in Friedenszeiten. Weltwirtsch. 1916. 7. p. 163—166; 8. p. 186—189.
- Hansen.* Der Aufschwung der japanischen Handelsflotte im Kriege. Weltwirtsch. p. 181—183.
- Mathies, O.* Die Binnenschiffahrt und der Krieg. DWirtschZ. 1916. 12, 20. p. 601—11.
- Tonelli S.* A dunakonierencia. KözgazdSz. 1916. 56. 4. p. 705—715.

386 Kereskedelmi politika

- Adalékok a magyar gazdasági élethez. Kereskedelmünk állása a nemzeti életben. Bp.: Hunnia 1916. 163 p.
- Dégen Árpád.* A háború és a magyar kereskedelem. Bp.: Pátria 1915. 23 l.
- Fiedler, L. K.* Polen als Absatzgebiet für die mitteleuropäische Maschi-

- nen- und Bauindustrie. Charlottenburg: Selbstverl. 1916. 70 p.
- Keller, Franz.* Die Ethik der Geschäftsreklame. München-Gladbach: Volksvereinsverlag 1916. 23 p.
- Lebenbaum, J.* Der Grosshandel im Kriege. Hamburg: Boysen 1916. 26 p.
- Lueder, V.* Die Handelskammer zu Hildesheim 1866—1916. Hildesheim: Gerstenberg 1916. 239 p.
- Roncali, Angelo.* Sunti di politica commerciale. Firenze: Barbèra 1916. VIII, 230 p.
- Schack Béla.* Svájci kereskedelmi oktatásügye. Bp.: Lampel 1915. 36 l.
- Schweizerische Bankgesellschaft.* Das Lagerhausgeschäft und die Wertpapiere. Winterthur: Ziegler 1916. IV, 12 p.
- Segny, Joseph.* La leçon commerciale de la guerre. Paris: Sirey 1916. 73 p.
- Valentényi Gáspár.* A felső kereskedelmi iskolák kialakulása és eloszlása hazánkban. Bp.: Pátria 1916. 17 p.
- Vielsack, Robert.* Der Edelsteinmarkt. Pforzheim: Knoblauch 1916. 66 p.

*

- Biller, K.* Sonderrabatte. DWirtschZ. 1916. 12, 22. p. 665—70.
- Kempkens, J.* Die Ausschaltung des Handels. AnnDReichs. 1916. 49, 6. p. 408—24.

386.2 Külkereskedelem

- Arndt, Paul.* Deutschland und der Weltmarkt. Leipzig: Teubner 1916. IV, 48 p.
- Artand, Arien.* Bericht über die dringende Notwendigkeit in den deutschen und österreichisch-ungarischen Absatzgebieten Fuss zu fassen. Jena: Fischer 1916. 27 p.
- Austien, Oscar Phelps.* Economics of world trade. New York: Business Training Corp. 1916. 141 p.
- Berrogain, Charles.* L'expansion du commerce extérieur et l'organisation bancaire. Paris: Delagrave 1916. VIII, 212 p.
- Die deutsch-türkischen Wirtschaftsbeziehungen. Weimar: Kiepenheuer 1916. IV, 51 p.
- Edwards, W. H.* Englische Expansion und deutsche Durchdringung als Faktoren im Welthandel. Jena: Fischer 1916. V, 89 p.

- Eulenberg, Franz.* Weltwirtschaftliche Möglichkeiten. Berlin: Fischer 1916. 136 p.
- Farrow, Thomas & W. W. Crotch.* The coming trade war. London: Chapman 1916. 164 p.
- Filsinger, Ernst B.* Exporting to Latin America; with a foreword by S. Rowe. New York: Appleton 1916. 14, 565 p.
- Fitger, E.* Unsere zukünftige Handelspolitik, namentlich in Österreich-Ungarn. Berlin: Simion 1916. 39 p.
- Fowler, J. F., C. Richards, H. A. Talbot.* Export houses. New York: Business Training Corp. 1916. 112 p.
- Földes Béla* A nemzetközi kereskedelem elmélete. Bp.: M. Tud. Akad. 1916. 73 p.
- Gretton, R. H.* Commercial politics (1837—1856). New York: Macmillan 1914. 8, 119 p.
- Grey, Edward.* Grossbritanniens Massnahmen gegen den deutschen Handel. Lausanne: Payot 1916. IV, 40 p.
- Harms, Otto.* Hat Deutschlands Handel und Schiffahrt sich auf Kosten Englands ausgedehnt? Hamburg: Schröder 1916. II, 18 p.
- Heineman, B. & J. Neumann.* Die feindlichen Grenzgebiete in ihrer Bedeutung für das deutsche Wirtschaftsleben. Berlin: Kalkoff 1916. 80 p.
- Kovács Gyula.* A m. kir. Kereskedelmi muzeum és a világháború. Tájékoztató a multról és a jövőről. Bp.: Keresk. mezeum. 1915. 27 l.
- Kübert, R.* Völkerrechts-Handbuch für den österreichisch-ungarischen Aussenhandel. Wien: Braumüller 1916. IV, 290 p.
- Vogel, Walther.* Deutschlands Zurückdrängung von der See. Berlin: Mittler 1916. III, 25 p.
- Wyman, W. F.* Export trade — a profit maker. New York: Business Training Corp. 1916. 47 p.
- *
- Apt, M.* Ein Zentralamt zur Förderung des deutschen Aussenhandels. D-WirtschZ. 1916. 12, 8. p. 229—43.
- Argentina külkereskedelme a háborúban. KözgazdSz. 1916. 56. 4. p. 729—731.
- Blisch.* Handelsbeziehungen zwischen Deutschland und den Niederlanden. Weltwirtsch. 1916. 9. p. 213—216.
- Feiler, A.* Das Weltreich der deutschen Arbeit. DWirtschZ. 1916. 12, 21. p. 639—50.
- Fraschetti, A.* La politica commerciale italiana e suoi effetti sull' economia nazionale. GiornEconomi. 1916. 53, 1. p. 20—49; 3. p. 229—49; 4. p. 301—19.
- Lewinski, J. St.* Polens Handelsbilanz. JBNationalök. 1916. 107, 2. p. 258—71.
- Kieseritzky, E.* Der Aussenhandel unserer Hauptgegner während des Krieges. DStatZentralbl. 1916. 8. 8—9. p. 232—42.
- Nagybritannia.* Our foreign trade. Statist. 1916. 88, 2007. p. 304—5; 2009. p. 381—2; 2011. p. 468—9; 2016. p. 669—9; 2020. p. 1062—3; 2021. p. 1105—6.
- Nagybritannia.* Our trade with Italy. Statist. 1916. 88, 2006. p. 256—7.
- Schuchart, Th.* Zur Frage der deutschen Aussenhandelsförderung. Techn&Wirtsch. 1916. 9. p. 377—388; 10. p. 425—435; 11. p. 473—495.
- Stolper, G.* Studien zur künftigen Handelspolitik der Monarchie. Öst-Volksw. 1916. 9, 1. p. 1—4; 10. p. 149—53; 11. p. 169—73; 12. p. 189—94; 15 p. 242—6.
- Taubes, E.* Rumäniens wirtschaftliche Beziehungen zu den Zentralmächten und zum Vierverband. JBNationalök. 1916. 107, 2. p. 246—57.
- Wiesinger, K.* Der Aussenhandel Deutschlands mit Österreich-Ungarn, der Türkei und den Balkanstaaten einschl. Griechenland. AnnDReichs. 1916. 49, 10—12. p. 778—83.
- Wiesinger, K.* Der deutsche Aussenhandel mit Russland. AnnDReichs. 1916. 49, 3—5. p. 367—76.
- Zach, L.* Der deutsche Aussenhandel nach dem Kriege. SozKultur. 1916. 36, 12. p. 708—15.

386.3 Vámpolitika

Barta Artur. Magyarország gazdasági vámpolitikája. Bp.: Eggenberger 1916. 33 l.

Beck Dénes. Gazdasági élet és vámpolitiszer a háború után. Bp.: Europa ny. 1916. 7 l.

Bernát István. Románia vámpolitikája. Bp.: Stephaneum ny. 1915. 15 l.

Rosinski, Stefan. Der Getreidehandel im Königreich Polen und die deutschen Getreidezölle. Posen: Niemierkiewicz 1916. XII, 148 p.

Daudé-Bancel, A. Le protectionisme et l'avenir économique de la France. Paris: Giard 1916. 63 p.

Horváth Ödön. A gabonabehozatali jegyek meghonosításáról. Bp.: Pesti kny. r.-t. 1915. 28 l.

Rubinek Gyula. Kereskedelmi szerződésünk Ausztriával. Bp.: Magy. mezőgazd. vámpol. közp. 1916. 51 l.

Schulz Manó. Fa-vámok. Bp.: Károlyi-ny. 1916. 15 l.

Schunk, Werner. Die preussischen Freihändler und die Entstehung der nationalliberalen Partei. Leipzig: Quelle 1916. VIII, 86 p.

*

Magnan, L. J. La douane et la guerre. JISocStatParis. 1916. 57, 10. p. 377—91.

Schröter. Ein Beitrag zur Klärung des materiellen Zollrechts. ZZollwesen. 1916. 16, 5. p. 129—32.

Trautvetter, E. Zollwesen und Reichsteuern im Kriege. ZZollwesen. 1916. 16, 6. p. 161—70.

386.391 Vámszövetség Középeurópa

Ágoston Péter. A mi utjaink. Nagyvárad: 1916. 111 l.

Charmatz, Richard. Minister Freiherr von Bruck. Der Vorkämpfer Mitteleuropas. Leipzig: Hirzel 1916. X, 281. p.

Fenyő Miksa. A vámszövetség formái. Bp.: Ráth 1915. 32 l.

Fodor Oszkár. Magyarország és a középeurópai vámunió. Bp.: Benkő 1915. 29 l.

Havas Mór. Vámközösség és vasúti tarifapolitika. Bp.: Ráth. 1915. VIII, 184 p.

Herkner, H. Die wirtschaftl. Annäherung zwischen d. Deutschen Reich und seinen Verbündeten. München: Duncker 1916. XII, 127 p.

Jückh, Ernst. Das grössere Mitteleuropa. Weimar: Kiepenheuer 1916. 1916. 27 p.

Középeurópa. A társadalomtudományi társaság által rendezett vita. Bp.: Politzer 1916. 127 l.

Landauer, Karl. Literatur zur Frage der deutsch-österreichisch-ungarischen Wirtschaftsannäherung. Jena: Fischer 1916. VI, 63. p.

Lukács, Géza. Die deutsch-österreichisch-ungarischen Handelsbeziehungen. Göttingen: Hapke 1916. 118 p.

Matkovits Sándor. Vámegegyülés Németországgal. Egy német-magyar-osztrák vámunió. Bp.: Franklin ny. 1915. 31 l.

Matkovits Sándor. Vámelőnyök a német-magyar-osztrák gazdasági

közeledés tervezet eszköze. Bp.: Europa irod. és ny. r.-t. 1916. 28 l.
Naumann, Friedrich. Central Europa. With an introduction by W. J. Ashley. Translated by Christäbel M. Meredith. London: King 1916. XIX, 354 p.

*

Stolper, G. Deutsch-Österreichisch-Ungarischer Wirtschaftsbund. Arch-SozWiss. 1916. 43, 1. p. 171—217.

Szterényi, J. Das Problem der Schaffung Mitteleuropas vom Standpunkt der ungarischen Interessen. Arch-SozWiss. 1916. 43, 1. p. 218—43.

387 Pénz- és hitelügy

Beckerath, H. v. Kapitalmarkt und Geldmarkt. Jena: Fischer 1916. IX, 198 p.

Demorgny, Gustave. Les institutions financières en Perse. Paris: Leroux 1915. 132 p.

Devisenkurse und Devisenpolitik. München-Gladbach: Volksverein-Verlag 1916. 61 p.

Futterknecht, Hermann. Der jetzige und zukünftige bargoldlose Verkehr im Reiche „Eine vaterländische Pflicht“. Bonn: Huthmacher 1916.

Goldziher Károly. A kamatszámítás gazdasági-matematikai elmélete. Bp.: Pesti kny. 1915. 16 l.

Makai Ödön. Tartalékpolitika, mérleganalízis és rentabilitás. Bp.: Nap 1916. 36 p.

Moulton, Harold G. Principles of money and banking. Chicago: Univ. of Chic. 1916. 40, 502 p.

Lambert, Henri. International morality and exchange. With an introduction by Lord Courtney of Penwith. Transl. f. Journal des économistes. London: Allen 1916. 40 p.

Lansburgh, Alfred. Der internationale Kapitalmarkt im Kriege und nach dem Kriege. Stuttgart: Encke 1916. 68 p.

Sokal, Max. Die Sicherung der Forderungen im feindlichen Auslande. Wien: Manz 1916. 53 p.

Wagner, V. Der Giroverkehr der deutschen Sparkassen. Leipzig: Veit 1916. 71 p.

*

Anderson, G. B. The effect of the war on new security issues in the Uni-

- ted-States. AnnAmAcad. 1916. 68, 157. p. 118—30.
- Die bankmässige Erschliessung der Türkei. Bank. 1916. 11. p. 944—949.
- Conway, Th. Financing american war orders. AnnAmAcad. 1916. 68, 157. p. 131—50.
- Diehl, K. Zur neueren Literatur über die Theorie des Kapitalzinses. JB-Nationalök. 1916. 107, 5. p. 672—93.
- Federn, W. Hinauf mit Bankratea. ArchSozWiss. 1916. 42, 1. p. 202—12.
- Fisher, J. The rate of interest after the war. AnnAmAcad. 1916. 68, 157. p. 244—51.
- Huebner, S. S. The American security market during the war. AnnAmAcad. 1916. 68, 157. p. 93—107.
- Landmann, J. Der schweizerische Kapitaleexport. ZSchweizStatist. 1916. 52, 4. p. 389—417.
- Liszka V. A változó kamatozású kötvények. KözgazdSz. 1916. 56. 4. p. 661—691.
- Die Neuordnung des Zahlungsverkehrs mit dem Ausland. ÖstVolksw. 1916. 9, 14. p. 226—9.
- Paterson, E. L. S. London and New-York as financial centers. AnnAmAcad. 1916. 68, 157. p. 264—77.
- Vogel, E. H. Die Bewegung des Kapitalzinses unter dem Einfluss der Entwicklung. ZStaatswiss. 1916. 72, 2. p. 143—203.
- Zimmer, G. Foreign exchange during the war. AnnAmAcad. 1916. 68, 157. p. 151—60.

387.1 Bankügy

- Baecker, Willy. Die deutschen Banken im Jahre 1915, zugleich eine vollständige Statistik der deutschen Banken seit dem Jahre 1883. Berlin: Christian 1916. 42 p.
- Beck L. A pénzüntézet reform. Bp.: Ráth 1916. 50 p.
- Blaskovits Ferencz. A pénzüntézet központ szervezete területi alapon a magyar szent korona területén levő kereskedelmi kamarák területei szerint. Bp.: Pátria-ny. 1915. 28 l.
- Colombo, Giorgio. Fatti economici: le grandi banche in Italia nel 1915; fatti finanziari: le spese di guerra in Italia ne 1915. Roma: L'Italiana 1916. 60 p.
- Eisfeld, Curt. Das niederländische Bankwesen. Haag: Nyjhoff 1916. VIII, 95 p.
- Gellért Henrik. A pénzüntézet központ

- és hitelszervezetünk. Nagykanizsa: Elite kny. 1915. 11 l.
- Hantos Elemér. Pénzüntézet reform. Bp.: Benkő 1916. 144 p.
- Katona Lajos. Pénzüntézetek szanálása és revíziója a gyakorlatban. Bp.: Pallas 1916. 203 p.
- Marer Gyula. Pénzüntézetek ellenőrzése. Pancsova: Kohn-ny. 1915. 24 l.
- Sanftenberg, G. Die deutschen Reichsgesetze über das Bankwesen. 5. Aufl. Leipzig: Reclam 1916. 160 p.
- Seidel, Max & J. Pfitzner. Das Sparkassenwesen. Wien: Deuticke 1916. IV, 118, 3 p.
- Sitescu, Pantelimon M. Die Kreditbanken Rumäniens. Craiova: Ramuri-Verlag 1915.
- Vermes Zsigmond. Bankszervezet. Szeged: Endrényi 1915. 92 l.

*

- British banking. Position after 2 years of war. Statist. 1916. 88, 2008. p. 348—50.
- Egyesült-Államok. The new U. S. Bank Act. Statist. 1916, 88, 2006. p. 257—8.
- Lansburgh, A. Von der Sparkasse zur Sparbank. 1916. 12. p. 1017—1032.

387.4 Pénz Valuta

- Cremer, J. Einführung des Scheck- und Giroverkehrs bei Sparkassen und sonstigen öffentlichen und Privatkassen. 2. Aufl. Düsseldorf: Schwann 1916. 97 p.
- Gesell, Silvio. Gold und Frieden? Les Hauts Geneveys: Verl. Freibund-Bund 1916 IV, 51 p.
- Gide, Charles. L'or et le change. Paris: Tenin 1916. 17 p.
- Heyn, Otto. Unser Geldwesen nach dem Kriege. Stuttgart: Enke 1916. 46 p.
- Schlesinger Károly. A pénztérték háborús változása. Bp.: Ráth 1916. 19 l.
- Szana Zsigmond. A háború hatásai a pénz lényegére. Bp.: Pesti könyvny. 1915. 9 l.

*

- Diehl, K. Unser Geldwesen nach dem Kriege. JBNationalök. 1916. 107, 6. p. 721—41.
- Christen, Th. Die Quantitätstheorie des Geldes. AnnDReichs. 1916. 49, 1—2. p. 85—106.

- The gold question. *Statist.* 1916. 88, 2012. p. 504—5.
- Kovács J.* A jegybankok nemesérc-politikája és a háború. *KözgazdSz.* 1916. 56. 5. p. 786—799.
- Lansburgh, A.* Weltgeldeigenschaft des Goldes. *Bank.* 1916. 10. p. 833—840; 11. p. 923—935.
- Pályi, M.* Die romantische Geldtheorie. *ArchSozWiss.* 1916. 42, 1. p. 89—118.
- Seiffert, K.* Der Markwechsel-Kurs 1913—1916. *AnnDReichs.* 1916. 49, 10—12. p. 769—77.
- Vanderlip, F. A.* Our gold reserves after the war. *AnnAmAcad.* 1916. 68, 157. p. 278—86.

387.7 Hitelügy

- Herrick, M. T. & R. Ingalls.* Rural credits; land and cooperative. New York: Appleton 1914. 19, 519 p.
- Moor, Johann Jacob.* Kantonale Hypothekenkasse. Zürich: Genossenschaftsdruckerei 1916. IV, 32 p.
- *
- Babson, R. W.* The rural credits act and its effect on the investment market. *AnnAmAcad.* 1916. 68, 157. p. 235—43.
- Behrend, R.* Anleihe und Organisation. *AnnDReichs.* 1916. 49, 7—9. p. 548—52.
- Bonn, M. J.* The nationalization of capital. *AnnAmAcad.* 1916. 68, 157. p. 252—63.
- Guyot, Y.* The amount, direction and nature of french investments. *AnnAmAcad.* 1916. 68, 157. p. 36—54.
- Hobson, C. K.* British oversea investments, their growth and importance. *AnnAmAcad.* 1916. 68, 157. p. 23—35.
- Humar, J.* Bekämpfung der Hypothekennot in Bayern. *Nord&Süd.* 1916. 14, 12. p. 251—62.
- Kemmerer, E. W.* The theory of foreign investments. *AnnAmAcad.* 1916. 68, 157. p. 1—9.
- Mc. Roberts, S.* Russia's future needs for capital. *AnnAmAcad.* 1916. 68, 157. p. 207—15.
- Needs for capital in Latin America. *AnnAmAcad.* 1916. 68, 157. p. 161—206.
- Oroszország.* Die genossenschaftliche Volkskreditwesen. *InternAgrarökRdsch.* 1916. 7, 5. p. 26—33; 6. p. 20—29.
- Pohlmann-Hohenaspe, A.* Hypothekennot und Staatskredit. *Bodenref.* 1916. 27, 17. p. 509—14.

- Roberts, G. E.* America's ability to make foreign investments. *AnnAmAcad.* 1916. 68, 157. p. 298—311.
- Skelton, O. D.* Canadian capital requirements. *AnnAmAcad.* 1916. 68, 117. p. 215—25.
- Wilcox, D. F.* The future of public utility investments. *AnnAmAcad.* 1916. 68, 157. p. 226—34.
- Wilson, H.* The relation of government to foreign investment. *AnnAmAcad.* 1916. 68, 157. p. 298—311.
- Youngmann, E. H.* Short-term investments as a stabilizing influence in international finance. *AnnAmAcad.* 1916. 68, 157. p. 108—17.

388 Biztosításügy

- Edvi-Illés László.* A munkásbiztosítás bajai. Bp.: 1915. 41 l.
- Förster, Georg.* Die Gefahrerhöhung in der Privatversicherung. Leipzig: Hoffmann 1916. 103 p.
- Gallai Marcell.* A magyarországi balesetbiztosítás költségei. Bp.: Pesi kny. r.-t. 1916. 40 l.
- Gow, W.* Sea insurance: according to British statute. New York: Macmillan 1914. 40, 478 p.
- Herzog Oszkár.* Mit várunk az új biztosítási törvénytől az életbiztosítás szempontjából. Bp.: 1914. 23 l.
- Pap Géza.* Anyasági biztosítás. Bp.: Stefánia-szövetség 1916. 16 l.
- Selig, Gertrud.* Entwicklung und Ausbau der Mutterschaftsversicherung in Deutschland. Borna-Leipzig: Noske 1916. XII, 162 p.
- *
- Manes, A.* Der internationale Versicherungsmarkt in und nach dem Kriege. *Weltwirtsch.* 1916. 7. p. 153—157.
- Mussner, F.* Die weiblichen Dienstboten in der allg. Ortskrankenkasse. *ArchFrauenarb.* 1916. 4, 4. p. 302—14.
- Sternheim, A.* Die Entwicklung der Arbeitslosenversicherung in Holland während des Krieges. *JBNationalök.* 1916. 107, 6. p. 791—99.
- Tauber, A.* Versicherungsmonopol und Versicherungsstatistik. *ÖstVolksw.* 1916. 9, 3. p. 35—38.
- Wrede, E. F.* Die Waldbrandversicherung in Finnland. *InternAgrarökRdsch.* 1916. 7, 5. p. 41—47.

389 Állami pénzügy

- Aghnides, N. P.* Mohammedan theories of finance. New York: Longmans 1916. 540 p.

- Borgh, R. van der.* Finanzwissenschaft. 4. Aufl. Berlin: Göschen 1916. 102 p.
- Einaudi, Luigi.* Corso di scienza della finanzia. Torino: Bono 1916. XVI, 594 p.
- Genrud, Léon.* La nouvelle politique fiscale suisse. Lausanne: Jannin 1916. 36 p.
- Lotz, Walter.* Finanzwissenschaft. Tübingen: Mohr 1916.
- Waldecker, Ludwig.* Reichseinheit und Reichsfinanzen. Tübingen: Mohr 1916. IV, 207 p.
- Withers, Hartley.* International finance. New York: Dutton 1916. 8, 183 p.

*

- Denby, Ch.* The national debt of China. AnnAmAcad. 1916. 68, 157. p. 55—70.
- Gerling.* Organisation der städtischen Finanzverwaltungen. AnnDReichs. 1916. 49, 3—5. p. 351—57.
- Meuriot, P.* Le revenu domanial des États allemands. JSocStatParis. 1916. 57, 8—9. p. 313—23.
- Milhaud, E.* Les monopoles et la municipalité des prix. AnnRégieDir. 1914—15. 7, 67—78. p. 1—50.
- Milliet, E. N. & A. Frey.* Le projet de monopole du tabac en Suisse. AnnRégieDir. 1914—15. 7, 67—78. p. 90—146.
- Musy, J.* Le réforme des finances fédérales. ZSchweizStatist 1916. 52, 4. p. 495—504.
- Österreich und Ungarns Staatswirtschaften. ÖstVolksw. 1916. 9, 5. p. 68—72.
- Pfitzner, J.* Die sog. privatwirtschaftlichen Einnahmen des Deutschen Reichs und der deutschen Einzelstaaten. AllgStatistA. 1916. 9. 4. p. 561—615.

389:355 Háború pénzügyei

- Eheberg, Karl Th. von.* Die Kriegsfinanzen, Kriegskosten, Kriegsschulden, Kriegssteuern. 13. Aufl. Leipzig: Deichert 1916. VIII, 116 p.
- Eulenburg, Franz (Hg.)* Kriegswirtschaftliche Zeitfragen. In Verbindung mit F. Schmid und W. Stieda. 1—H. Tübingen: Mohr 1916.
- Farrow Thomas & W. W. Crotch.* How to win the war. The financial solution. London: Werner Laurie 1916. 98 p.
- Hantos Elemér.* A monarchia hadikölcsönei. Bp.: Benkő 1916. 40 l.

- Hobson J. A.* Labour and the cost of war. London: Union of Dem. Control 1916. 15 p.
- Huart, Albin.* Finances de guerre comparées. Préface par R. G. Léon. Paris: Giard 1916. 123 p.
- Kirkaldy, Adam W.* Labour, finance and the war. London: Pitman 1916. V, 344 p.
- Sartorius v. Waltershausen, A.* Die Kriegsanleihen in der volkswirtschaftlichen Eigenart der einzelnen Länder. Stuttgart: Enke 1916. 49 p.
- Webb, Sidney.* How to pay for the war. London: Fabian Society 1916. 278 p.
- Wolf, Julius.* Finanzwirtschaftliche Kriegsaufsätze. Stuttgart: Enke 1916. 82 p.
- Zedlitz, Frhr. v. Neukirch.* Die Reichs- und Staatsfinanzen im Kriege. Berlin: Siegismund 1916. 47 p.

*

- Boorchard, J.* Kriegskosten und Kriegswirtschaft. Bank. 1916. 12. p. 1033.
- Cabiati, A.* Problemi finanziari della guerra. GiornEconomisti. 1916. 53, 2. p. 113—59.
- Crammond, E.* The reckoning. Ninet-Cent. 1916. 474. p. 221—38.
- Goldschmidt, H.* Zur Statistik des deutschen Kriegsanleihen. AnnDReichs. 1916. 49, 6. p. 444—48.
- Köppe, H.* Die Kriegsanleihen Englands. JBNationalök. 1916. 107, 3. p. 289—338.
- Köppe, H.* Die Kriegsanleihen Russlands und Italiens. JBNationalök. 1916. 107, 5. p. 577—618.
- Lawson, W. R.* The British treasury and the London stock exchange. AnnAmAcad. 1916. 68, 157. p. 71—92.
- Limonkohl, Th.* Herkunft der Kriegsmilliarden. ZSozWiss. 1916. 11. p. 717—726.
- Nagybritannia.* War finances. Statist. 1916. 88, 2004. p. 159—60; 2015. p. 624; 2019. p. 1020; 2023. p. 1195—6.
- Orlando, P.* Il risorgimento economico della capitale. NuovaAnt. 1916. 1066. p. 486—96.
- Pupui, R.* La balance économique de la France en 1912 et 1915. JSocStatParis. 1916. 57, 10. p. 392—403.
- Varga J.* A pénz szerepe a háborús közigazdaságban. Szocializmus. 1916. 9, 1. p. 27—35.
- Vogel, H.* Die Anleihen der kriegführenden Staaten im Jahre 1915. Arch-SozWiss. 1916. 43, 1. p. 244—301.

389.2 Állami adók és illetékek

- Bocquet, L.* L'impôt général sur le revenu. Paris: Tenin 1916. 196 p.
- Combat, F. J.* L'impôt sur les bénéfices de guerre. Paris: Berger-Levrault 1916. 116 p.
- Fellner Frigyes.* Az egyenes adók reformja Magyarországon. Bp.: Ráth 1916. 83 l.
- Fuisting, B.* Die preussischen direkten Steuern. Bd. 1. 2. Hälfte. Nach d. Tode d. Verf. bearb. v. Strutz. 8. Aufl. Berlin: Heymann 1916. XIX, 813—1757. p.
- Hadenfeldt, H.* Die Geldsteuer oder der Gegenzins. Ein Hilferuf gegen den Goldkriegswahn. Berlin: Politik, Verl. Anst. u. Buchdr. 1916. 36 p.
- Hauß, Albert.* Ungenützte Steuerquellen. Zur Frage einer Besteuerung der Kunstwerke und Kunstsammlungen. Dresden: Globus 1916. V, 28 p.
- Hirschfeld, E.* Die Warenumsatzsteuer. Berlin: Moeser 1916. 12 p.
- Hirschfeld, Erwin.* Die Warenumsatzsteuer. Berlin: Moeser 1916. 60 p.
- Jakobovits Daniel.* A villamos áram tervbevet megadóztatásáról. Bp.: Weiss ny. 1916. 10 l.
- Keil, Wilhelm.* Die ersten Kriegsteuern und die Sozialdemokraten. Berlin: Vorwärts. 1916. 73 p.
- Kloss, R.* Die gesetzlichen Vorschriften über den Warenumsatzstempel. Leipzig: Rosberg 1917. 234 p.
- Loeck, P.* Frachtkundenstempel und Warenumsatzstempel nach den Reichsgesetzen. Berlin: Guttentag 1916. 92 p.
- Mayer, Ph. O.* Umlagen und Steuerreform in Bayern. Neustadt: Wiltner 1916. 42 p.
- Moll, Walter.* Staat und Abgabenrecht. Ein Beitrag für finanzpolitische Richtlinien. Berlin: Heymann 1917. V, 55 p.
- Schüler, Alfred.* Die Wehrsteuer. Borna-Leipzig: Noske 1916. 73 p.
- *
- Bensch, P.* Die Kriegsteuern. DARb. 1916. 1. 6. p. 295—300.
- Bensch, P.* Steuerfragen. DARb. 1916. 1. 4. p. 169—80.
- Bensch, P.* Die steuerliche Lastenverteilung nach dem Kriege. DARb. 1916. 1. 10. p. 465—70.

- Elster, K.* Nochmals: Die Reichsaufwandsteuer. JBNationalök. 1916. 107, 6. p. 800—18.
- Graminger, M.* Zur Frage der Genossenschaftsbesteuerung. ZStaatswiss. 1916. 72, 2. p. 204—41.
- Gerling.* Die zukünftige Gestaltung der gemeindlichen Steuerwirtschaft. AnnDReichs. 1916. 49, 7—9. p. 561—76.
- Griziotti, B.* La pressione tributaria sulle società per azioni in Italia. GiornEconomisti. 1916. 53, 4. p. 327—41.
- Maroussen, P.* La famille et la législation fiscale. RéfSoc. 1916. 72, 19—20. p. 277—99.
- Mascarel, A.* Les familles terriennes et l'impôt progressif sur les successions. RéfSoc. 1916. 72, 19—20. p. 300—25.
- Rorgh, R. van der.* Die neuen Steuer auf den Eisenbahn- und Postverkehr. DWirtschZ. 1916. 12, 7. p. 203—12.
- Tetzlaff, O.* Die steuerliche Belastung in Preussen im Rechnungsjahre 1913. AnnDReichs. 1916. 49, 10—12. p. 784—88.
- Vogel, E. H.* Die neuen Kriegsteuern in Österreich. BankA. 1916. 2. p. 31—32.
- Weisbart.* Kriegsteuer und Tantieme. DWirtschZ. 1916. 12, 18. p. 547—55.
- Wolf, J.* Das System in den Kriegsteuervorlagen. DWirtschZ. 1916. 12, 7. p. 185—90.

389.4 Közmunkák Közüzemek

- Cunev, Adolfo.* Gli appalti di opere pubbliche e la guerra. Torino: Unione Tip. Ediz. Torinese 1916. 40 p.
- Hochström, N.* Die öffentliche Elektrizitätsversorgung als Einnahmequelle für den Staat. Stuttgart: Lucke 1916. 95 p.
- Nasch, Karl.* Die Berliner Rieselfelder. Städtischer Eigenbetrieb und Kleinverpachtung. Berlin: Heymann 1916. VIII, 131 p.
- *
- Heiss, C.* Auf dem Wege zum Staatlichen Elektrizitätsmonopol. DARb. 1916. 1, 12. p. 575—80.
- Heiss, Cl.* Privates oder staatliches Elektrizitätsversorgungsmonopol. SozKultur. 1916. 36, 11. p. 620—29.

HOSZPOTZKY ALAJOS †

A Magyar Közgazdasági Társaságot súlyos veszteség érte: elnöke, Hoszpötzky Alajos, folyó évi április hó 11-én elhunyt.

1914. évi február 12-én választotta meg őt a Magyar Közgazdasági Társaság közgyűlése elnökének. Bár az alapszabályok rendelkezése szerint, éppen ezen időponttól kezdve, évről-évre volt elnökválasztás tartandó, mert Társaságunk az elnöki váltógazdasággal elő akarta mozdítani ügyeit más-más érdekkörökből választott elnökök megválasztásával, mégis három éven át Hoszpötzky Alajost újból megválasztotta Társaságunk elnökének, egyrészt a háborus viszonyokra való tekintettel, másrészt, mert közkedveltségnek örvendett Társaságunk körében a kiváló szakértelemmel és nagy tapintattal párosult ügyvezetése miatt.

Hoszpötzky elnökösködésének ideje alatt az 1914-iki közgyűlésen tartalmas megnyitó beszédet mondott; az 1915. évi közgyűlésen pedig nagyszabású programbeszédet mondott Magyarország víziutairól, a melyeket a háborúval kapcsolatban ismertetett és különösen a Duna-Száva-csatorna és az Adria felé vezetendő víziut létesítésének kérdésére vonatkozólag értékes felvilágosításokat nyújtott. Az 1916. és 1917-iki közgyűlésen legnagyobb sajnálatunkra, betegség miatt, nem jelenhetett meg és most igaz szomorúsággal szivünkben jelentenünk kell elhalálózását.

Emlékét a Magyar Közgazdasági Társaság kegyelettel meg fogja őrizni.

Hoszpötzky Alajos életrajzi adatai a következők: Született 1851. március 27-én Budapesten. Itt végezte el az elemi és a középiskolát és jeles gimnáziumi érettségi bizonyítvánnyal iratkozott be a budapesti kir. József-műegyetem hallgatói közé. Műegyetemi tanulmányainak befejeztével állami szolgálatba lépett s a közszolgálatot mint kir. mérnökgyakornok kezdte meg 1879-ben Ipolyságon, az ottani m. kir. állami építészeti hivatalnál. Rövid idei itteni működés után a budapesti m. kir. folyammérnöki hivatalhoz helyezték át, a hol tevékeny része volt a budapesti Dunaszakas pótszabályozási munkálatainak végrehajtásában.

E hivatal egyik fontos állomás volt életében. Itt vált vízépítő mérnökké, itt szerzett sok oldalú vízépítési elméleti és gyakorlati képzettséget, úgyszintén az adminisztrációban is kellő gyakorlatot és fiatal koradaczára olyan előkelő nevet biztosított magának, hogy csakhamar az akkori közmunka- és közlekedésügyi ministeriumba hívták meg az újonnan szervezett „vizrajzi osztály“-ba Péch József ministeri osztálytanácsos; hivatalfőnök mellé főnökhelyettesnek és egyúttal előléptették kir. mérnökből ministeri főmérnökké. Erre az állami mérnökök hierarchiájában igazán kivételes előléptetésre, melynél praetereálta az összes kir. főmérnököket — mindig büszke volt Hoszpötzky. Új hivatalában alkalmat nyílt szervező tehetségét és hatalmas munkaerejét is érvényesíteni. A Tisza-meder nyilvántartásának alapvető munkáiban az ő szellemét ismerhetjük fel. Mint a vizrajzi osztály főnökhelyettese számos esetben közvetlenül a ministernek, Baross Gábornak tett előterjesztést és a köztük fennforgó hivatali viszonyra jellemző Hoszpötzkynak ministeri tanácsos korában sokszor tett azon kijelentése, hogy ministeri főmérnök korában könnyebben juthatott Baross Gábor elé, mint későbbi ministeriumi szolgálata alatt a ministerek elé.

Baross Gábor felismerte benne a törekvő és tehetséges munkaerőt és mikor sorra került a Vaskapu és az aldunai többi zuhatagnak szabályozása, az aldunai m. kir. művezetőség helyettes főnökévé Hoszpötzkyt, az akkori fiatal ministeri főmérnököt nevezte ki. Ezzel elérkezett élete folyásának és hivatalos pályájának harmadik állomására. Új tér nyílt meg előtte, ahol tudását és munkaerejét érvényesíthette. Az Alduna szabályozása, melyhez hasonló nehéz vízépítési feladat addig az ideig az egész világon sehol sem fordult elő, nagy kitartást, sokféle újabb ismeretek elsajátítását követelték. Ehhez járult a szabályozandó Dunaszakaszmenti külállamokkal szükséges állandó érintkezésből eredő adminisztrációs feladatok elintézése, ami sok esetben csakis az ő tapintatos modorával sikerült. Orsován kifejtett munkásságát a hivatalos aktákon kívül dicsérik azon tanulmányai is, miket az Aldunáról, a rómaiaknak itteni vízépítkezéseiről, magáról az Alduna szabályozásáról és ennek várható eredményéről, úgyszintén a hajóvontatási kísérletekről és a hajóellenállás kiszámításáról tett, mely utóbbiak örökbecsű tanulmányok is lévén, átmentek a műszaki irodalomba és külföldi tankönyvekbe is.

Érdemes munkásságát felsőbbsege azzal honorálta, hogy 1893-ban előléptették kir. műszaki tanácsossá, rá három évre, a Vaskapu-csatorna ünnepélyes megnyitásakor pedig a király ministeri osztálytanácsossá nevezte ki. Ugyanezen alkalommal rendjelekkel külföldi uralkodók is kitüntették.

Az aldunai zuhatagok szabályozásának befejeztével értékes munka-

erejét felettes hatósága más téren gyümölcsöztette. Orsováról áthelyezték Budapestre a kereskedelemügyi ministeriumba, a hol a II. szakosztályba ügyosztályvezetővé és emellett előbb a Duna-Tisza közti hajózó csatorna, majd később még a Duna-Száva közti hajózó csatorna tervezésével is és a budapesti kereskedelmi kikötő tervezésére alakított kirendeltség vezetésével is megbízták. Eme nagyszabású újabb feladatok megoldása körül tanusított kiváló munkássága jutalmául Őfelsége 1905-ben ministeri tanácsossá nevezte ki. Ebben a rangban a kereskedelemügyi ministerium II. szakosztályának főnöke lett, a hol tengerhajózási és folyamhajózási administratio, tehát újabb természetű ismereteket igénylő teendők ellátása képezte feladatát. Az új feladatok megoldását a nála megszokott ambícióval és kitartással végezte. Azok a tanulmányok, miket munkatársaival a tervezett hajózó csatornákról és a tervezett budapesti kereskedelmi kikötőről szerkesztett s melyek könyvalakban több vaskos kötetben közkezen forognak, megszerezték számára az összes illetékes körök osztatlan elismerését; a Magyar Tudományos Akadémia a Wahrmann-jutalommal tüntette ki, a Magyar Közgazdasági Társaság elnökévé választotta, a m. kir. kormány a kir. József-műegyetemen a szigorlati bizottságok és a Közmunka-Tanács tagjává nevezte ki és a király Őfelsége a Lipótrend lovagkeresztjével tüntette ki. Számos egyesületnek volt tagja, magas hivatali állásából folyólag pedig több helyen képviselte a kormányhatóságot mint ministeri biztos.

Élte alkonyán még azon fáradozott, hogy a budapesti kereskedelmi kikötő megvalósulását siettesse és ennek fundamentumát lerakhassa. Ebben még hirtelen fellépő betegeskedése sem gátolta. A jövő igazolni fogja, hogy fáradozását siker koronázta. Joggal mondhatná: exegi monumentum aere perennius.

A könyvrevizorok képzése.

I.

A könyvrevizor fogalma nem egységes. Különböző országokban más és más hivatást töltenek be, más és más a törvényes jogállásuk, más és más megítélés alá esnek akár működésük kereteit, akár társadalmi helyzetüket, akár végül a gazdasági életben elfoglalt állásukat vizsgáljuk.

Általában olyan egyént mondunk könyvrevizornak, a ki kereskedelmi számvitelben és kereskedelmi ügyekben szakértő és a ki hivatás-szerűen foglalkozik üzleti könyvek berendezésével, a számvitel ellenőrzésével és felülvizsgálatával.

A könyvrevizorok eredeti hazájában: Angliában és az angol gyarmatokon, továbbá Amerikában, Hollandiában, Franciaországban a revizorok önálló gazdasági alanyok, a kiknek saját irodáik vannak és e részben körülbelül a mi ügyvédjeink, vagy még inkább közjegyzőink helyzetével volnának összehasonlíthatók. Teendőik főleg a következőkre terjednek ki:

1. Magánczégek, társasvállalatok, egyesületek, kartellek és szindikátusok számvitelének ellenőrzése és felülvizsgálati jeletések szerkesztése.

2. Mérlegek felállítása és nyereségfelosztási tervezetek készítése.

3. Vállalatok jövedelmezőségének megállapítása a könyvek és egyéb feljegyzések nyomán; hiányok és szabálytalanságok felfedése és megállapítása.

4. Hiányosan vezetett könyvek kiegészítése, czélszerűtlen könyvviteli berendezések átalakítása, alapítási tervezetek megbírálása, különösen az apporttal történő alapításoknál, az üzletkezelés organisatiója és reorganisatiója.

5. Szakvélemények adása könyvviteli ügyekben, bírósági és bíróságon kívüli ügyekben.

6. Vagyonkezelés és végrendeletek végrehajtása, általában a trustee teendőinek ellátása.

7. Csődtömegek, hagyatékok és felszámolások kezelése, illetve lebonyolítása.

Nem célom e helyen a könyvrevizorok működésének jelentőségét és a könyvrevizoroknak a külföldi gazdasági életben elfoglalt jelentős szerepét méltatni. Ez alkalommal csak a könyvrevizorok képzésének és képesítésének módját akarom bemutatni, a mint az a különböző külföldi államokban történik és azután meg akarom kísérelni annak a kérdésnek a megoldását, hogy miképen volna a revizorképzés nálunk a legcélszerűbben megvalósítható.

A kérdés az által vált most időszerevé, hogy a Pénzügyintézeti Központ alapításával a revízió nálunk is bizonyos fokig legalitást nyert és ha könyvrevizoraink ezzel még a szó nyugateurópai vagy amerikai értelmében nincsenek is, kétségtelen, hogy a revízió gondolata a Pénzügyintézeti Központ törvényhozási létesítésével súlyban és térben annyit nyert, hogy a mostani pénzügyintézeti facultatív revíziót hovatovább a kötelező revízió fogja felváltani, mert hiszen a tapasztalat mindenütt azt mutatja, hogy a revízió csak akkor éri el igazán célját, ha kötelező. Az sem igen kétséges, hogy a pénzügyintézeti revízió után a kereskedelmi törvény reformja alkalmával nem lesz elkerülhető az összes nyilvános számadásra kötelezett vállalatok revíziója. Azzal ugyanis már összes közgazdasági és jogi mérvadó tényezőink tisztában vannak és állásfoglalásaikkal több ízben documentálták is, hogy a felügyelőbizottságnak mai rendszere, mai összeállítása nem felel meg többé a közérdeknek és így e téren a reform általános érdekből szükséges. A változás iránya azonban mindenképpen csak a revízió felé vezethet és így a dolgok helyes, logikus sorrendje és a növekvő közgazdasági szükségesség követeli, hogy a revizorok képzésének kérdése dülőre jusson. Fontos ez a kérdés azért, mert bármily szép és helyes intézmény maga a revízió, tartalmat a gondolat csak az eleven élet, a gyakorlat által kap és így a revizori intézmény sikere vagy sikertelensége azon fordul meg, hogy alaposan képzett, kellő elméleti és gyakorlati tudással vértézett, magas színvonalon álló revizori kar álljon rendelkezésre.

Ismertetésem nem kimerítő, vagyis nem terjed ki minden ország revizorképzésének intézményére. Csak azokat az intézményeket ismertetem, amelyeket a néhány év előtt e célból a ministerium támogatásával tett külföldi utamon személyes tapasztalásból megismertem és továbbá azokat, amelyeknek összes adatai teljesen rendelkezésemre állanak.

A revizorképzés és képesítés terén általánosságban két irányt látunk. Az európai kontinensen majdnem mindenütt főleg a képzésre vetik a fősúlyt és intézmények állanak fenn a revizorképzés céljaira, rendszerint valamely már fennálló iskolával kapcsolatban. Ezzel szemben Angliában és az Egyesült Államokban inkább a képesítés és a könyvrevizori cím viselése van szorosán szabályozva, míg a megfelelő elő-

tanulmányok folytatására az egyetemek adnak bőséges alkalmat, a melyek a kereskedelmi szaktudományokat rendszerint igen alaposan művelik.

Lássuk már most az egyes államokban fennálló intézményeket a revizorképzés terén:

II.

a) Ausztria.

Ausztriában a Gremium der Buchsachverständigen nevű könyvszakértői egyesület kapott 1913-ban engedélyt a cs. kir. kereskedelemügyi és pénzügyministerektől revisorképző tanfolyam szervezésére. Az első tanfolyam az 1913/14. tanévben nyílt meg a wieni kiviteli akadémián, paedagogiai vezetője Julius Ziegler, az Exportakademie jónévű tanára.

A tanfolyam célja, hogy a kellő elméleti és gyakorlati előképzettséggel rendelkező hallgatóknak mindazokat a jogi, kereskedelemelméleti és kereskedelemgyakorlati ismereteket közvetítse, a melyekre a könyv-revisoroknak hivatásuk helyes gyakorlásához szükségük van.

Rendes hallgatók csak olyanok lehetnek, a kik legalább valamely felsőkereskedelmi iskolát vagy avval egyenértékű tanintézet felső osztályát jó eredménnyel elvégezték és legalább három évi kereskedelmi gyakorlatuk van.

A tanfolyamon a következő rendszeresített előadásokat tartják:

1. A könyv-revisor hivatása a bel- és külföldön és a könyv-revisio szervezete.

2. A könyvvitelre és könyv-revisióra vonatkozó törvényes intézkedések és az idevágó egyéb törvények ismertetése. (Két féléven át heti 1 óra.)

3. Adózás és könyvvitel. (Két féléven át heti másfél óra.)

4. Könyvviteli rendszerek és könyvviteli módok. (Egy féléven át heti 1 óra.)

5. Mérlegelmélet és mérlegtechnika. (Egy féléven át heti 1 óra.)

6. A könyvvitel szervezése.

7. Gyakorlatok a bírósági és bíróságokon kívüli könyv- és mérleg-revisio köréből és szakértői vélemények fogalmazása. (Két féléven át heti 1 óra.)

8. Egyes különleges kereskedelmi ágazatok könyvelése, ellenőrzése és mérleg-revisiója és pedig:

a) áru- és gyári vállalatoknál;

b) bankoknál;

- c) szállítmányozási üzletben ;
- d) biztosító vállalatoknál.

Gyakorlati demonstrációra egyes nagyobb cégek adnak alkalmat.

Azok a rendes hallgatók, a kik a tanfolyamot rendszeresen hallgatták, záró vizsgálatra jelentkezhettek. A vizsgálóbizottságnak a tanári karon kívül még a cs. kir. kereskedelemügyi és közoktatásügyi ministereknek, továbbá a wien-i kereskedelmi és iparkamarának egy-egy kiküldöttje is tagja. A vizsga részben zárthelyi írásbeli, részben pedig nyilvános szóbeli és kiterjed az összes fent ismertetett kötelező tárgyra.

Az előadások ideje naponta 7—9 közt este. Az utolsó tanfolyamon 70 rendes hallgató vett részt a legkülönbözőbb kereskedelmi üzemekből, a minimális előképzettséget általában jóval meghaladó előtanulmányokkal, 22 és 50 korév között.

III.

b) Németország.

Németországban a lipcsei kereskedelmi főiskolán van könyvrevizori tanfolyam, azonkívül a kölni kereskedelmi főiskolán is fennáll egy u. n. Trenhänder-Seminar.

A lipcsei tanfolyam szabályzatai szerint a tanfolyam célja, hogy alkalmat adjon a gyakorlati könyvrevízióhoz szükséges ismeretek megszerzésére.

A tanfolyam résztvevői lehetnek :

1. a kik a lipcsei kereskedelmi főiskola záróvizsgálatát (Diplomprüfung) jó eredménnyel letették és ezenkívül hosszabb kereskedelmi gyakorlatuk van ;

2. a kik a lipcsei kereskedelmi főiskolán kereskedelmi iskolai tanári vizsgálatot tettek jó eredménnyel és legalább két évi üzleti gyakorlatuk van.

Kivételesen felvehetők rendes hallgatókul más főiskolák végzett hallgatói, illetve más a fentiekkel legalább is egyenértékű előképzettséggel rendelkezők.

A tanfolyam rendes tárgyai :

1. mérlegismeret és mérlegreviso ;
2. a könyvrevízió technikája ;
3. gyakorlatok ipari és kereskedelmi üzemekben ;
4. csődjog és csődkezelés ;
5. a könyvrevízióval kapcsolatos egyéb ismeretek.

A tanfolyam tartama egy félév, még pedig rendszerint a téli félév.

A tanfolyam elvégzése után a hallgatók vizsgára jelentkezhetnek. A vizsgálóbizottság elnöke a belügyminister biztosa, tagjai pedig a tanfolyam néhány előadója.

A *kölni* főiskola „Treuhänder Seminar“-jának voltaképen külön előadásai nincsenek, hanem a főiskola rektora és a seminarium vezető tanára állítják össze azokat az előadásokat, a melyeket a seminarium résztvevői a főiskolai előadások közül hallgassanak. Ezentúl a résztvevők csak utasításokat és irányításokat kapnak a seminariumban az önképzésre és a nehezebb kérdéseket élőszóval megvitatják.

Épen ezért a seminariumi szabályzat szerint nagyon meggondolandó a belépés előtt, hogy

1. képes lesz-e a hallgató a tanfolyam egész tartama alatt megkivánt nagyon megerőltető munkát és igen terjedelmes otthoni dolgozatokat elvégezni?

2. rendelkezik-e a jelölt a könyvviteli-technikában és számolásban azzal a tudással és készséggel, a mely a revisori gyakorlathoz szükséges?

3. módjában van-e a házi dolgozatok elkészítéséhez szükséges terjedelmes irodalmat megszerezni.

A seminariumba felvehetők:

a) kereskedők vagy magántisztviselők legalább is egyéves önkéntességre jogosító előképzettséggel és legalább öt évi üzleti gyakorlattal;

b) külföldiek, legalább a főiskola felvételi szabályainak megfelelő előképzettséggel és legalább öt évi üzleti gyakorlattal;

c) a *kölni* főiskola rendes hallgatói, a három félév elvégzése és legalább két évi üzleti gyakorlat után;

d) valamely német kereskedelmi főiskolán záróvizsgálatot tett abiturientek és kereskedelmi iskolákra képesített tanerők, legalább egy évi üzleti gyakorlattal.

A seminarium tartama két félév.

IV.

c) Franciaország.

A Société Académique de Comptabilité kebelében alakult vizsgálóbizottság 1905 óta könyvszakértői vizsgálatokat tart és jogosítva van könyvszakértői diploma (Brevet d'Expert-Comptable) kiállítására, a mely okmány arra is jogosítja tulajdonosait, hogy neve után az (S. H.) jelet használhassa. A könyvszakértői vizsga harmadik fokozata a könyvviteli

vizsgálatnak, a mennyiben azt másodfokon „Diplôme de Comptabilité“ és ezt viszont első fokon a „Certificat de Teneurs de Livres“ vizsga előzi meg.

Könyvszakértői vizsgálatra jelentkezhet az alanti feltételek mellett mindenki, a ki a „Diplôme de Comptable“ felett rendelkezik. Kivételesen még vizsgálatra bocsáthatók azok is, a kik a következő bizonyítványok egyikét felmutathatják:

Certificat d'aptitude à l'enseignement de la comptabilité dans les écoles Normales ;

Certificat d'aptitude a l'enseignement commercial dans les Écoles pratiques de commerce et d'industrie ;

Licence en droit ;

Licence en sciences mathématiques ;

Diplôme de l'Institut des Actuaire français ;

végül a következő intézetek végzett növendékei:

École Polytechnique, École Centrale des Arts et des Manufactures, École Nationale supérieure des Mines, Institut national Agronomique.

A jelöltnek legalább 30 évesnek kell lennie és igazolnia kell, hogy

1. legalább hét év óta és hosszabb megszakítás nélkül könyvek berendezésével, ellenőrzésével és könyvszakértői teendőkkel foglalkozott, vagy

2. legalább tíz év óta hosszabb megszakítás nélkül különböző vállalatoknál mint könyvelő, avagy ugyanazon vállalatnál különböző állásokban, de legalább öt év óta mint főkönyvelő működött, vagy

3. legalább tíz év óta fizetéses tisztviselője valamely vizsgázott könyvszakértőnek, syndikusnak vagy liquidátornak.

Mindazoknak, akik a fentebb megjelölt főiskolák valamelyikén oklevelet szereztek, a gyakorlati időből három évet elengednek.

A vizsgálat tisztán szóbeli, ezt megelőzően azonban a vizsgatárgyak anyagából választott önálló értekezést kell a jelöltnek bemutatni.

A vizsga tárgyai:

1. *A könyvelés technikája.* (Magánvállalatok kezelése.) Kereskedelmi, ipari, mezőgazdasági és pénzügyi vállalatok kezelésének általános elvei; kereskedelmi és technikai szolgálat; könyvelés és ellenőrzés.

Vállalatok több teleppel. Francia vállalatok külföldön.

2. *A könyvvitel elmélete.* A könyvvitel általános elmélete. A könyvviteli okmányok. Hibák, eltitkolások és csalások a könyvvitelben. — A leltári vagyonebecslés elmélete. A használatos könyvviteli módok és rendszerek kritikai ismertetése. Az államszámvitel elvei és a kereskedelmi könyvvittel való összehasonlítása.

3. *Alkalmazott könyvvitel.* Különböző vállalatok könyvelésének szervezése: kisebb és nagyobb belkereskedelmi vállalatoknál, külkereskedelmi vállalatoknál, bizományi üzletben, ingatlan vállalatoknál és más üzemeknél. Bánya- és kohóművek, mechanikai, vegyi és villamosági üzemek, vasutak, hajózási vállalatok, erdő és mezőgazdasági üzemek, bankok, biztosító társaságok és egyesületek könyvvitele és ellenőrzése.

A számadási év megnyitása. Az alaptőke változásai. Zárás. Tartalékok. Leírások. Statistikai munkák.

4. *A könyvvittel kapcsolatos törvények.* A felügyelőbizottság feladata és jogai. A magánvállalatok viszonya az államhoz. Adó és illetékügyek. Önkéntes és kényszerfelszámolás.

5. *Könyvszakértői munkák.* A könyvszakértő feladata bírósági és bíróságonkívüli ügyekben. A revisio technikája, hibák, csalások és hamisítások felfedése; a könyvek bizonyító erejének megállapítása.

V.

d) Svájc.

Svájcban a baseli egyetemen és a st. galleni kereskedelmi főiskolán áll fenn revisorképző tanfolyam.

I. *Basel kanton kormányzótanácsa* 1913-ban engedélyezte a baseli egyetemnek olyan szaktanfolyamok szervezését, amelyeknek az a céljuk, hogy könyvrevisoroknak beható és a tudomány színvonalán álló kiképzést nyújtsanak.

A tanfolyam hallgatói lehetnek:

- a) a baseli egyetem rendes hallgatói;
- b) valamely svájcezi kereskedelmi főiskola, vagy azzal egyértékű külföldi főiskola végzett hallgatói;
- c) kereskedelmi iskolákra képesített tanárok;
- d) kereskedők, iparosok, magántisztviselők, ha a középiskola felső osztályát jó eredménnyel végezték és legalább két évi gyakorlati működést igazolhatnak.

Nők azonos feltételek mellett hallgatói lehetnek a tanfolyamnak.

A tanfolyam tartama négy félév, mely egybeesik az egyetemi szolgalmi idővel:

Előadási tárgyak:

1. *Közgazdaságtan:*

- a) közgazdasági politika (mezőgazdasági, ipari és szociálpolitika);
- b) államtudományi seminarium;

- c) pénz- és bankügy ;
- d) tőzsdék és tőzsdeügyletek ;
- e) a kereskedelmi politika rendszere ;
- f) svájci közgazdaság ;
- g) a közhitel szervezése ;
- h) közgazdasági gyakorlatok.

2. *Magángazdaságtan* : (Kereskedelmi üzemtan, közlekedés, könyvvitel és mérlegelmélet, kereskedelmi számtan.)

- a) a nagybankok gazdasági szerepéről ;
- b) a kereskedelmi hirszolgálat ;
- c) bevezetés a rendszeres könyvvitelbe ;
- d) könyvviteli formák és könyvviteli rendszerek ;
- e) mérlegelmélet ;
- f) kereskedelmi számtan.

3. *Gazdaságtudományi segédanyagok* : (Gazdaság- és kereskedelem-történet, gazdasági földrajz, árúismeret és alkalmazott matematika.)

4. *Jogi ismeretek* :

- a) svájci kötelmi jog ;
- b) csődjog ;
- c) szabadalmi jog, védjegy és mintaoltalom ;
- d) svájci magánjog ;
- e) kereskedelmi jog.

Az előadásokat részben az egyetemen, részben a tanfolyam keretében külön tartják. Az előadások hallgatásán kívül a hallgatók kötelesek az összes előirt semináriumi gyakorlatokon is résztvenni.

A négy félév végeztével a jelölt vizsgára jelentkezhet, amely alkalommal igazolnia kell, hogy

a) az egyetemen az előirt előadásokat négy féléven keresztül hallgatta és

b) legalább öt évi olyan kereskedelmi gyakorlata van, amely a könyvrevizori hivatáshoz elegendő gyakorlati előképzettségnek elfogadható.

A vizsga részben szóbeli, részben írásbeli. A vizsgán a jelöltnek igazolnia kell, hogy a nemzetgazdaságtanban, pénzügytanban és kereskedelmi jogban járatos, különösen pedig alapos tudást kell kimutatnia.

a) a gyakorlatban előforduló könyvviteli módokban (gyári, kereskedelmi, bank, biztosítási és államkönyvvitel) ;

b) kereskedelmi számtanban ;

c) mérlegolvasás és mérlegbirálatban ;

d) a megelőző (preventív) és felfedő (detectív) ellenőrzésben ;

e) a csődeljárásban és hagyatékoknál előforduló könyvelésben, számlálásban és jogban ;

f) a kereskedelmi szokványok (usanceok) ismeretében.

II. *A st. galleni kereskedelmi főiskolán* is fennáll revizorképző seminárium, melynek vezetője Dr. R. Debes, a főiskola tanára.

Az előadások anyagát jórészt a főiskola általános előadásainak sorozatából a semináriumot vezető tanár irányítása szerint állítják össze a hallgatók, az előadásokon kívül pedig még a következő különleges előadásokat hallgatják :

1. mérleganalysis ;
2. mérlegelmélet ;
3. általános magángazdaságtan.

Az összes kereskedelmi szaktárgyak alapos tanulmányozására egyébként a főiskolán bőséges alkalom van.

A revisori seminárium hallgatója lehet mindenki, aki a főiskolán rendes hallgató lehet, e részben tehát a főiskolai felvételi szabályok mértékadók. Revisori vizsgára azonban csak az jelentkezhetsz, aki

- a) a főiskolának 4 féléven át rendes hallgatója volt ;
- b) legalább három évi gyakorlati kereskedelmi működést tud igazolni ;
- c) 25. életévét betöltötte.

A vizsga írásbeli és szóbeli.

Az írásbeli vizsga kiterjed :

- a) a könyvvitel gyakorlatban alkalmazott módjaira ;
- b) a kereskedelmi számtanra, beleértve a kamatos kamat, járadék és törlesztési számításokat.

A szóbeli vizsgálat tárgyai :

- a) általános és különös kereskedelmi üzemtan ;
- b) közgazdaságtan ;
- c) pénzügytan ;
- d) a magánjog alapelemi, különösen azonban a kereskedelmi-, váltó- és csődjog.
- e) mérlegjog, mérlegelmélet, mérlegolvasás és mérlegbirálat ;
- f) felülvizsgálatok és ellenőrzések a gyakorlatban.

VI.

e) Északamerikai Egyesült Államok.

Az Unióban minden egyes állam maga szabályozza a revizorok képesítését és minősítését. Mintául a new-yorki egyetem szabályzatából közlöm a következőket:

Az Egyesült Államok minden polgára beiratkozhat a kollegiumba, ha 21. életévét betöltötte és a new-yorki egyetem akadémiai oklevelével kellő előképzettségét igazolja.

A Certified Public Accountant címet, vagy annak rövidítését (C. P. A.) csak azok viselhetik, kik az egyetemen az előirt vizsgát letették és a cím viselésére jogosítványt kaptak. Vizsgára csak az jelentkezhethet, aki legalább 25 éves és legalább három évet töltött olyan kereskedelmi gyakorlatban, amely a vizsgáló bizottság véleménye szerint kielégítő, legalább egy évet azonban feltétlenül valamely jogosított revizor (C. P. A.) irodájában kellett töltenie. A vizsga tárgyai:

A könyvvitel elmélete	(Theory of accounts)
Gyakorlati könyvvitel	(Practical accountig)
Könyvvizsgálat	(Auditing)
Kereskedelmi jog	(Commercial law).

Az egyetem kereskedelmi facultása: University of New-York, School of Commerce, Accounts and Finance alkalmat ad, hogy a vizsga letételéhez szükséges ismereteket a jelölt az egyetemen elsajátíthassa és evégből a következő előadásokat tartják:

1. *A könyvvitel technikája.* (Bookkeeping technique). 30 óra.

Az előadás célja, hogy a hallgatót az egyetemi könyvelői vizsgára előkészítse. Az előadás ennek megfelelően kiterjed mindarra, a mi az üzlet észszerű vezetéséhez elengedhetetlenül szükséges. Az előadás az egyszerű könyvvittel (single entry system of bookkeeping) kezdődik és a kettős könyvvitelen (double entry) át elvezet egy modern üzlet fejlett számviteléig. Az előadáson alkalmazott könyvek és gyakorlatok úgy vannak összeválogatva, hogy a hallgató végül is tökéletesen uralkodjék a modern könyvviteli rendszereken.

2. *A könyvvitel elvei.* (Principles of accounting) 60 óra.

Az előadás célja, hogy a hallgatót a könyvvitel alapvető elveivel megismertesse. A hallgatók főleg practicumi munkát (laboratory practice) végeznek a tanár vezetésével. A hallgatók különböző üzletterveket dol-

goznak ki, a gyakorlatban használatos könyvekkel teljesen egyező könyvekben. Az üzletterveket megbeszélik és analizálják és a tanár az alkalmazott könyvviteli módszer elméletét ismerteti.

Az üzletterveket a valóságos üzleti életből veszik és evégből állandó érintkezést tartanak fenn a különböző szakmákkal. Az előadás az egyéni cég könyvelésével kezdődik, az egyszerű könyvvitel módszerével. Ezt követi a kettős könyvvitelre való átmenet, az egyéni cégből társas vállalat, a kereskedésből gyáripár lesz; a régi tulajdonos visszalép, új tulajdonos veszi át az üzemet, aki azt részvénytársasággá alakítja, új és modern könyvviteli és nyilvántartási rendszerek kerülnek megbeszélésre, export- és importügyleteket, a tengeri kereskedelmet, kötvények kibocsátását, visszaváltását és lebélyegzését tárgyalták, végül pedig a vállalat pénzügyi nehézségekbe jut és felszámol.

A munka ez üzletterv kidolgozásánál nemcsak könyvviteli, hanem pénzügyi és statisztikai kimutatásokat mérlegeket, veszteség- és nyereségszámlát, status összeállításokat és felszámolási leltárokat is készítenek.

3. *Könyvviteli gyakorlatok.* (Accounting practice) 60 óra.

Az előző előadások folytatása másodéveseknek.

Az előadás főleg a társasvállalatok könyvelésének kérdésével foglalkozik, nevezetesen a részvénytársaságok könyvelésének szervezése, a különböző tőkeelhelyezési módok, a befektetési és üzemviteli javak, értékcsökkenési tartalék, tartalékok és feltételes kötelezettségek: a leltári értékbecslés elmélete; átmeneti activák és passivák. Különös tekintettel vannak mérlegek, eredményszámlák, liquidáció és állománykimutatások stb. helyes elkészítésére.

4. *Költségszámvitel.* (Cost Accounting) 60 óra.

Cél: A termelési költségek pontos megállapítása, a termelési tényezők egybevetése és a calculatió. Megfigyelik az anyagok és termelési eszközök útját és átalakítási formáit azok megszerzésétől a termelvény teljes elkészültéig. A gyári számvitel és bérelszámolások különböző rendszereit elméletileg és practicumokban feldolgozzák.

5. *Felülvizsgálatok.* (Auditing) 30 óra.

Cél: a revízió elméletének és gyakorlatának megtanítása az önálló, hivatásos könyvrevizor munkájának ellátására.

6. *Revizori gyakorlatok.* (Auditing Practice) 30 óra.

Semináriumi gyakorlatok a revizori hivatáshoz. A nyilvános számadásra kötelezett vállalatok közreadott mérlegeinek kritikája, azokból pénzügyi jelentések szerkesztése, revizori jelentések fogalmazása stb.

7. *Könyvviteli rendszerek* (Accounting System) és a *könyvvitel elmélete* (Theory of Accounting). 120 óra.

Összefoglalása a különböző könyvelési módoknak, rendszereknek és tudományos elméleteknek.

Az egyetem egyéb kereskedelmi előadásai közül, melyek már nem szorosan könyvviteli tárgyuak, még a következőket említem:

A kereskedelem etikája. (Business Ethics) 15 óra.

Kereskedelmi szervezés (Business Organisation) 60 óra.

Kereskedelem és szállítás (Trade and Transportation) 60 óra.

Pénz és hitel (Money and Credit) 30 óra.

A bankügy elmélete és története (Theory and History of Banking) 30 óra.

A többi amerikai egyetemen lényegileg a new-yorki egyetemmel azonos követelményeket támasztanak a revizorok képesítésénél. A vizsgáló bizottságot mindenütt az egyes államok kormányzói nevezik ki.

VII.

f) Angolország

A revizorok classicus hazájában: Angliában külön revizorképző intézmények nem állnak fenn, a nagy revizori egyesületek: az „Institute of Chartered Accountants in England and Wales“ és a „Society of Incorporated Accountant and Auditors“ alapszabályai csak az auditori vizsgák tárgyát és a vizsgák rendjét szabályozzák, a vizsgákra való előkészülést azonban a jelöltekre bizzák. A helyzet azonban Angliában is az, hogy a legtöbb egyetemen igen behatóan adják elő a kereskedelmi szaktárgyakat, azonkívül a jelölteknek a legtöbb nagyvárosban egyesületeik (Students society) vannak, amelyeknek kebelében előkészítő seminariumok működnek. Különösen bőséges alkalmat ad az előkészületre a londoni egyetem közgazdasági facultása (The London School of Economics and Political Science), ahol a következő szorosan vett kereskedelmi szakelőadásokat tartják:

The Organisation of English Foreign Trade ;

Accounting and Business Methods ;

Business Organisation ;

Currency, Banking and the Money Market ;

The Stock Exchange ;

Railway Rates and Fares ;

Railway Organisation.

A két nagy egyesület körülbelül egyező vizsgaszabályzata szerint a „Chartered Accountant“ (C. A.), illetve „Incorporated Accountant“ (I. A.) címet a következő három vizsga sikeres letétele után használhatja a jelölt.

1. Preliminary examination. Elővizsgálat, melyet a jelölt a revisori pályára lépés előtt tesz le, jórészt az általánosan művelő tárgyakból. A vizsga célja annak a megállapítása, hogy a jelölt elég intelligens és és művelt-e ahhoz, hogy az auditori pályára mehessen. A vizsga tárgyai: Angol fogalmazás; Kereskedelmi és politikai számtan; Algebra és mértan; Felsőbb matematika; Történelem; Földrajz; Latin vagy görög nyelv; Franczia, vagy német vagy olasz nyelv; Fizika és kémia; Gyorsírás.

Az elővizsgát öt évi gyakorlat követi a társaság valamely tagjának irodájában. Ez idő alatt a jelölt előkészülhet a közbeeső vizsgálatra, az u. n. intermediate examination-ra.

2. Az Intermediate Examination tárgyai már szakirányúak, nevezetesen:

1. Könyvvitel (Book-keeping and accounts).

2. Revisio (Auditing).

3. A felszámolók, vagyonkezelők és treuhänderek jogai és kötelességei. (Rights and duties of liquidators, trustees and receivers.)

Átnéztem a vizsgálati kérdéseket, illetve a zárthelyi feladatok tárgyait (a vizsgakérdések minden évben nyomtatásban is megjelennek) és mondhatom, hogy már ezen a közbeeső vizsgán is igen magas követelményeket támasztanak a jelöltek szaktudása tekintetében és csak sajnálom, hogy a nagyon érdekes kérdéseket tér hiányában nem közölhetem.

További öt év múlva a záró vizsgálat következik.

3. A Final examination az anyag legteljesebb ismeretét tételezi fel. A vizsga tárgyai névszerint ugyanazok, mint a közbeeső vizsgánál, csak természetesen a kérdések mások és még mint 4. és 5. tárgy szerepelnek a vizsgán a kereskedelmi és csődtörvény, továbbá a társasági törvény.

VIII.

Az eddig ismertetett külföldi intézmények egyike sem alkalmas nézetem szerint arra, hogy annak mintájára a revizorképzés nálunk megoldható volna. Egyes ismertetett rövid lélegzetű, egy-két féléves, tanfolyamot pedig egyáltalán nem lehet komolyan venni, mert az ilyen gyorsforraló tanfolyamok inkább az intézmény diszcreditálására, semmint alapos szakképzésre alkalmasak. A viszonyok nálunk másként fejlődtek, mint a külföldön, mások a gazdasági előfeltételek, mások a törvényes intézkedések, mások az iskolaügyi intézmények és főleg mások az emberek. Mindezekre azonban tekintettel kell lenni és így semmiképen sem

volna jó egy intézményt átplántálni ide annak daczára, hogy másutt talán kitünően bevált és az egész közgazdaság hasznára működik.

Nézetem szerint a revisorképzés megoldására nálunk két út kínálkozik. Vagy önálló intézményt kellene létesíteni, a melynek egyedüli hivatása a revisorok képzése és képesítése volna, vagy pedig az intézményt hozzá kell kapcsolni valamely már meglevő főiskolához és annak a kereteibe illeszteni bele. Mindkét megoldási módnak vannak számbajövő előnyei, de hátrányai is.

Önálló revisorképző intézet felállításának nagy előnye az, hogy az intézmény a maga speciális feladatának ellátására különlegesen berendezkedik, az egész intézményt, annak minden egyes szervét kizárólag ennek az egy célnak a minél tökéletesebb elérése hatja át, az előadások és gyakorlatok összhangzatosan erre a célra vannak beállítva, szóval minden subjectiv és objectiv tényező ezt a specialis célt mozditja elő. Ugyanez nem szükségképen következik be akkor, ha valamely már meglevő főiskola kereteibe illeszkedik bele a revisorképzés, minthogy itt esetleg egészen alárendelt helyzetbe juthat, ámbár okkal-móddal intézményesen gondoskodni lehetne arról, hogy ez ne következék be. Viszont pedig egy önálló intézmény létesítése nehezebb, kétségesebb, e részben tehát a másik megoldási módnak vannak nagy előnyei.

A Magyar Revizori Szövetség 1912-ben egy önálló revisorképző intézmény létesítését vette tervbe és Trautmann Henrik egy ilyen intézet szervezetének javaslatát el is készítette. Az előadói javaslat indokolása szerint „a magyar revizorok képzésének kérdését olyképen igyekszik megoldása felé terelni, hogy minden más hazai kereskedelmi szakoktatási intézettől független, négy félévre, összesen két évfolyamra terjedő, önálló revisorképző intézet alapítását contemplálja. A revisorképző intézet tehát nem kívánhat versenyre kelni semmiféle más kereskedelmi oktatási intézményünkkel. Főiskolai jellegének megfelelő tanítástervezésében ennél fogva csak olyan elméleti tananyagot és olyan praktikumokat ölel fel, a melyeket hazánk más kereskedelmi szakoktatási intézményeiben elő nem adnak, a melyek tehát kizárólag az új intézmény kitűzött feladatának sikeres megoldását biztosítják.“

A javaslat főbb intézkedései a következők:

Az intézet célja, hogy az üzletkezelés szervezésének, vagy újjászervezésének, berendezésének, vagy felülvizsgálásának, az üzleti administratio korszerű alapozásának hivatásszerű végrehajtására képesített, elméleti és gyakorlati magas szinten álló revisori kart neveljen.

A megjelölt cél elérésére az intézet kiváló elméleti és gyakorlati szakférfiak bevonásával, a hazai üzleti élet állandó szemmel tartásával, hallgatóinak oly képzéséről gondoskodik, hogy a revisori önálló hivatás betöltésére szükséges elméleti képzettséggel párosult alapos gyakorlati jártasságot megszerezhessék.

Az intézet egyúttal alkalmat óhajt nyújtani hallgatóinak arra is, hogy a revisori intézménnyel kapcsolatos szaktudományok vonatkozó ágazataiban a hazai szakirodalomnak számottevő munkásaivá válhassanak.

Az intézet hallgatói lehetnek:

- a) rendes hallgatók,
- b) rendkívüli hallgatók.

Rendes hallgatókul az intézet első évfolyamába csak oly jelöltek vehetők fel, a kik az intézet felvételi bizottságától a vizsgálati szabályzatban megállapított felvételi vizsgálat megfelelő eredménye alapján a felvételre jogosultságot szereztek. Erre a felvételi vizsgálatra jelentkezhetnek:

1. a kik a felső kereskedelmi iskolai, vagy a középiskolai érettségi bizonyítvány megszerzése után legalább 8 évi üzleti gyakorlatot kimutathatnak;
2. a kik a kereskedelmi akadémia, vagy ezzel egyenlő rangú főiskola záró-bizonyítványának megszerzése után legalább 6 évi üzleti gyakorlatot igazolhatnak.

Az előbbi két pontban említett jelentkezők közül a felvételi vizsgálat alól senki fel nem menthető.

Oly jelentkezőket, a kik valamely hazai egyetemen, m.egyetemen, vagy más, egyetemi rangú főiskolán folytatott tanulmányaik befejezése után (ügyvédi, birói, mérnöki, vegyészeti, kereskedelmi szaktanári stb.) oklevelet szereztek, illetőleg az államtudományi vizsgálatot sikerrel kiállották, azonfelül pedig legalább 4 évi üzleti gyakorlatot kimutathatnak, a felvételi bizottság részben felmenthet a felvételi vizsgálat alól; köteles azonban ezer részbeni felmentés megokolását a felvételi vizsgálatokról vezetett jegyzőkönyvbe felvenni és a jegyzőkönyvet a Magyar Revisorképző Intézet tanácsa elé terjeszteni.

A második évfolyamba rendes hallgatókul az első évfolyam azon rendes hallgatói vehetők fel, a kik a vizsgálati szabályzatban előirt félévi vizsgálatokat az összes tárgyakból sikeresen kiállották.

Egy-egy évfolyamba legfeljebb 15 rendes hallgató vehető fel.

Rendkívüli hallgatókul a felvételi bizottság korlátolt számban felvehet oly egyéneket, a kik megfelelő elméleti előképzettségüket és üzleti gyakorlatukat hiteles okmányokkal igazolják.

Az intézet előadásai, illetőleg gyakorlatai a négy félév folyamán:

I. Az első évfolyamban.

1. A nyilvános számadásra kötelezett vállalatok szervezése, modern üzletkezelése és üzleti administrációja.
2. A számviteli rendszerek és módok ismertetése és bírálata.
3. A nyilvános számadásra kötelezett vállalatok mérlegének szerkesztése, elemzése, vizsgálata és bírálata.
4. A költségszámvitel elmélete és gyakorlata.
5. A tőkebefektetések módja és jövedelmezőségük kiszámítása.
6. A leltári vagyonbecslés jogi és gazdasági alapon.
7. A részvénytársasági jog tüzetes tárgyalása.
8. Jogi encyclopedia.

II. A második évfolyamban.

1. A pénz- és hitelintézetek, takarékpénztárak számvitelének és üzletvitelének revisiója.

2. Az áruüzletek, főként az ipari és gyári vállalatok számvitelének és üzletvitelének revisiója különös tekintettel a társas üzemekre.
3. Az előbbi két tárgyhoz külön-külön kapcsolódó revisori praktikum.
4. A revisorok jogainak és kötelességének beható tárgyalása.
5. A revisori munkálatok vagyonegyesítés, vagyonekülönítés, elhalálozás, felszámolás, illetőleg csőd esetében.
6. A nyilvános számadásra kötelezett vállalatok illeték- és adóügye.
7. Jogi encyclopaedia.

VIZSGÁLATOK.

a) Felvételi vizsgálat.

A felvételi vizsgálat célja, hogy ennek az intézetnek rendes hallgatói oly egyénekből kerüljenek ki, a kiknek elméleti előképzettsége és a gyakorlatban megszerzett szaktudása elegendő biztosíték arra, hogy a Revisorképző Intézet összes előadásait kellőképen meg fogják érteni, a hirdetett praktikumokban eredményesen fognak dolgozni és az előirt félévi vizsgálatok, valamint a revisorképesítő vizsgálat sikeres kiállása után a revisori hivatást teljes megalálandásra fogják betölteni.

A felvételi vizsgálat tárgyai:

1. Könyvvitel.
2. Kereskedelmi és politikai számtan.
3. Jogi ismeretek.
4. Közgazdasági ismeretek.

A felvételi vizsgálat anyaga:

1. A *könyvvitelből* megkivántatik: teljes jártasság és biztosság az áru- és bankügyletek számvitelében, az idegen és közös számlára kötött és lebonyolított ügyletek elszámolásában, a különböző folyószámlák alkalmazásában, továbbá a záró munkálatok végrehajtásában.
2. A *kereskedelmi számtanból* megkivántatik: jártasság és biztosság az áru-, bank- és börzeügyleti számításokban.
3. A *politikai számtanból* megkivántatnak a járadék- és kölcsöntörlesztési számítások a vonatkozó táblázatok alapján.
4. A *jogi ismeretekből* megkivántatik: a) a kereskedelmi jog, különös tekintettel a kereskedelmi társaságokra és a kereskedelmi ügyletekre, b) a váltójog.
5. A *közgazdasági ismeretekből* megkivántatik az alkalmazott közgazdaságtan különös tekintettel a kereskedelmi intézményekre és főképen a bankügyre.

b) Revizorképesítő vizsgálat.

A vizsga célja annak a megállapítása, hogy az intézetben négy féléven át elméleti revisori tanulmányokat és gyakorlati revisori munkálkodást folytatott, képesítő vizsgálatra jelentkezett rendes hallgatók megszerezték-e azt az elméleti készséget és azt a gyakorlati jártasságot, amely szükséges ahhoz, hogy az önálló revisori hivatást minden illetékes tényező teljes megalálandására betölthessék.

A revisorképesítő vizsgálat tárgyai:

1. A bankrevisio elmélete és gyakorlata.
2. Ipari és gyári vállalatok revisiójának elmélete és gyakorlata.

3. Revisori teendők és jelentések különös esetekben.
4. Revisorok joga és kötelessége.
5. Részvénytársasági jog.

Az 1. és 2. pontban említett tárgyakból a vizsgálat írásbeli és szóbeli, a 3. pontban említett tárgyakból csak írásbeli, a 4. és 5. pontban említett tárgyakból csak szóbeli.

Ez a minden részében alapos szaktudással és szépen megtervezett intézmény akkor nem létesülhetett mert egyrészt az eszme még nem talált olyan megértésre, mint a melyet megérdemelt volna, másrészt ide nem tartozó politikai okokból. A Revizori Szövetség, a mely az intézetet létesíteni akarta, akkor az önálló revisorképző felállítása mellett foglalt állást, mert annak — mint kifejtettem — vannak positiv előnyei, főleg azonban azért, mert nem volt olyan megfelelő más főiskola, a melyhez hozzákapcsolható lett volna. A helyzet időközben ez irányban annyiban változott, hogy megnyílt a Műegyetem közgazdasági szakosztálya, a melynek előadásai részben a revisorképzést is szolgálhatják és a melynek alapító okirata egyenesen utal a revisorképzésre. Megfontolandó volna már most a megoldásnak az a másik lehető módja, hogy miképen volna a revisorképzés a Műegyetem közgazdasági szakosztályába bekapcsolható, a mely mindenképen alkalmas, sőt egyedül hivatott volna a kérdés helyes megoldására.

A külföldi példák azt mutatják, hogy a revisorképzés a legtöbb helyen az egyetemen vagy a kereskedelmi főiskolákon történik, hogy tehát a revisorképzéssel kapcsolatos studiumok alkalmasak a főiskolai előadásokra, az nem lehet kétséges. Műegyetemünk közgazdasági fakultásán máris vannak előadások a nemzetgazdaságtan, a magyar magánjog, bányá-, kereskedelmi és váltójog; pénzügytan, statisztika, bányászat és iparpolitika, kereskedelem és bankügy, közlekedésügy, telekkönyvi jog, gyárüzem és költségszámítás, munkásbiztosítás, politikai és kereskedelmi számtan, kereskedelmi számvitel és adóügyi számítások köréből. Ezeket az előadásokat már most csak ki kellene egészíteni néhány specialisan revisori előadással (Részvénytársasági szervezés, üzletkezelés és administratio; a számviteli rendszerek és módok ismertetése és bírálata; a leltári vagyonebecslés; mérlegszerkesztés és mérlegelemzés, jövedelmezőségi számítások) és gondoskodni kellene olyan seminariumról, a hol a hallgatók minden irányban utasítást és irányítást nyerhetnek és a practicumokban a különböző oldalról hallott elméleti anyagot egységes rendszerbe foglalva gyakorlatilag feldolgozhatnak.

A megoldás e módja tehát azt igényelné, hogy a Műegyetem közgazdasági szakosztályán egy revisori seminarium létesüljön és az előadások anyaga kb. heti 10 órával bővülne. A hallgatók, mint rendkívüli

hallgatók iratkozhatnak be a Műegyetemre, (analógiául szolgálhatnak a tudományegyetemnek azok a rendkívüli hallgatói, a kik a kereskedelmi iskolai tanári vizsgára készülnek) a hallgatandó anyag beosztására és a practicum munkák rendjére vonatkozólag részben a revisorképző szabályzat, részben a seminariumot vezető előadó adnának irányításokat. A felvétel feltételei tekintetében nagyjában meg lehetne tartani a fentebb közölt tervezet intézkedéseit némi enyhítésekkel. A revisorképzés rendje ilyen módon nehézség nélkül megoldható volna.

A képesítés kérdését pedig úgy kellene rendezni, hogy azok, a kik a szabályzatban előirt előadásokat rendesen hallgatták és a practicum munkálatokban rendszeresen résztvettek: záróvizsgára jelentkezhetnek egy kinevezett revisorvizsgáló bizottság előtt. (Analogia: Középiskolai tanárvizsgáló bizottság, ügyvédvizsgáló bizottság, gyorsírástanítókat képesítő bizottság stb.)

A revisorképzésnek a Műegyetemmel kapcsolatos megoldása kétségtelenül az egyszerűbb mód, mert egy már meglevő intézményt kellene csak ez irányban kifejleszteni és minthogy most minden illetékes tényezőben meg van a hajlandóság ennek a régen vajudó ügynek a dülőre juttatására, talán megoldást nyer ez a kérdés végre már nálunk is.

Lengyel Samu.

Háborús népesedési és socialis problémák.

A háború súlyos következményei, egyéb gazdasági károk mellett a hadviselő államok népesedésénél mutatkoznak legerősebben.

A háborúban elhalt férfiak számához az elmaradt házasságok, s megcsappant születésekből előálló óriási veszteség, de nagyobb polgári halálozás is járul. Emellett áll még az ebből folyó közgazdasági kár s a családok, főleg a nők nagy részét sújtó rosszabbodott socialis helyzet.

A világpusztulással járó nagy népességcsökkenés az összes károk közt a legfájdalmasabb, s legnehezebben helyrehozható. Ezért a népesedési kérdés rendkívüli fontosságúvá vált. A nagyobb államok közül főleg a francziáknál, de nálunk is. A nagyhatalmak között ugyanis e kettőnek népessége pusztult e háborúban leginkább, s ezt főképp a francziák érzik majd meg, mert népesedési viszonyaik békében is igen kedvezőtlenek. Bárha mi e tekintetben a francziáknál összehasonlíthatatlanul jobban is állunk, mindazonáltal sok más államhoz viszonyítva nálunk sem kielégítő a népgyarapodás már béke idején.

A háború folytán pedig éppenséggel felfordult helyzet állott elő, s hogy ez milyen mértékben mutatkozik, azt a Magyar birodalomra vonatkozó alábbi statistikai adatok beszélő számai s hozzáfűzött számításaink hivatottak elmondani.

A népesedési mozgalom adataival kapcsolatban néhány fontos oly kérdésre is bővebben ki kell majd térnünk, melyeket a háborús helyzet vetett felszínre.

*

Mindenekelőtt a **házasságok**kal kapcsolatban a *nemek arányáról* kell megemlékeznünk, melyre a háborúnak számottevő befolyása van.

Európában a nők (1900-ban $4\frac{3}{4}$ millióval), más világrészekben (az amerikai Unióban is) a férfiak vannak valamivel túlsúlyban. Európában 1900-ban átlag 24; nálunk 1900-ban 9, 1910-ben (a növekedett férfi kivándorlás miatt) $19\frac{0}{100}$ -el több volt a nő mint a férfi, orsz. átlagban.

Városainkban (katonaság, tanulók, hatóságok miatt) kisebb, vidéken ez okból valamivel nagyobb a nőtöbbslet.

Hogy a nők békében is többsletben vannak, daczára hogy valamivel több fiú születik, az a férfiak gyermek- s későbbi korban való nagyobb pusztulása, főleg pedig a nagyobb férfikivándorlásban leli magyarázatát.

A régebbi háborúk kevésbé befolyásolták a nőtöbbsletet mint a mostani, mert a fő veszteséget az egész lakosságot pusztító járványok okozták, most pedig a háborúban elhalt férfiak.

Mindamellet a francziáknál, a 71-iki háború 6⁰/₀₀-el emelte a nőtöbbsletet, a napoleoni háborúk folytán pedig ott 59⁰/₀₀ nőfelesleg állott elő. A mostani világháború mindenesetre egész Európában jelentékenyen emelni fogja a nők többségét (a szerzett betegségek miatt a háború után is nagyobb lesz a férhialandóság). Ez nem azért jelentős, mert általában nagyobb mint békében, hanem azért, mivel békében elsősorban az öregebb korosztályokban volt több a nő; most pedig főleg a fiatal korosztályokban lesz nagyobb mértékben, ahol pedig előbb nem volt jelentős az aránytalanság.

Hogy a nőtöbbslet a férhialandóság növelése stb. okok folytán jelentősen fokozná önmagát, az nem valószínű s így az főleg csak a mostani productiv koruakra terjed.

Azonos viszonyok mellett természetesen ott a legkedvezőbbek a házassági kilátások, hol a nemek aránya egyenlő.

Békében nálunk a nőknek 2⁰/₀-ára nem jut férfi, a nem nősülöket is tekintve kb. 6·4⁰/₀-ára nem jut férj, de a vegyes palingam (többses) házasságok folytán csak kb. 4·4⁰/₀-uk marad aggieány.

*

1910-ben nálunk 20·88 millió lakó közül 40·2⁰/₀ (8·4 millió) élt házasságban, 59·8⁰/₀ (12·49 millió) pedig nem. Utóbbiak közül a 14 év felettiek (házasságképesek) száma a béke utolsó idejében kb. 5 millió volt, ezekből azonban évente csak kb. 380 ezer férfi és nő (190 ezer pár) kötött házasságot. Így: 1906—10. átlag évi 185, 1913-ban 195 ezer (a lakók 9·1⁰/₀₀-e) volt az esküvők száma. A házasságokat 90⁰/₀-ban 19—39 év közti férfiak s nők kötötték, átlag (27·7—24·0 év) 3·7 évi korkülönbséggel.

A házasulók átlagos életkora állandóan magasabb lesz, s ezzel kapcsolatban s különböző egyéb okokból a házasságkötések száma a megfelelő korú lakossághoz viszonyítva csökkenő irányzatot mutat. De nem csak nálunk csökkent erősen a házasodási hajlam az utolsó békeévtizedekben, hanem a legtöbb más országban is. S a mi házasodási

viszonyaink békében még egyike a legkedvezőbbeknek a kontinensen; (korai, s a lakosság nagy $\frac{0}{0}$ -át tevő házasságkötések, kedvező házassági arányszám, kevés agglagény s aggleány).

A házasodásra különben évente is több körülmény (gazdasági viszonyok, termés, kivándorlás stb.) nagy hatással van; legfőképen a háborúk. Kedvezőtlen körülmények nemcsak a házasságok számát csökkentik, hanem a férfiak házasodási korát is kitolják.

Igy a világháború kitörése óta az évi házasságkötések óriási mértékben, eddig a békeidők $\frac{1}{3}$ -ára csökkentek nálunk.

1914-ben még 153·80 ezer (a lakók 7·2⁰/₀₀-e), de már
 1915-ben csak 64·82 „ (a lakók 3·0⁰/₀₀-e), s
 1916-ban csak 68·36 „ (a lakók 3·2⁰/₀₀-e) esküvőről

számol be a statistika. S a kilátások a háború tartama esetén továbbra sem biztatóak.

*

Kapcsolatban e körülményekkel rá kell mutatnunk itt néhány érdekes, bár szomorú jelenségre.

Az elmaradt házasságok természetes következményeként erősen csökkent a házasok száma, felszaporodtak azonban a nőtlen férfiak s főleg a férjtelen maradt nők. Legutóbbiak száma az elmaradt esküvők összegével egyenlő, s ha tart a háború, ez évben következő lesz a helyzet:

1914—17. = 4 békeévben kötöttet volna à 190 = 760 ezer,
 1914—17. = 4 háborús évben kötöttik kb.
 (153·80 + 64·82 + 68·36 + 68·50) = 356 ezer,

Elmarad tehát legalább 404 ezer házasság, vagyis ugyanannyi olyan nő marad férjtelen, kik ez év végéig asszonyokká lettek volna béke esetén. E nagy számhoz hozzá kell még adnunk a sok-sok ezer háborús özvegyet is, hogy a háborúból folyólag (bárha nem is mind véglegesen) férjtelen nők teljes számát megkapjuk. •

Ha már most ez alapon csak azokat a férfiakat s nőket vesszük számításba, akik normális körülmények közt házasságra léptek volna, akkor azt találjuk, hogy e háborús évben csak minden 7-ik mehet férjhez azon nők közül, kik békében asszonyok lennének. De a valóságban ennél is jóval kevesebb, ha a háború házasulandó özvegyeit is tekintetbe vesszük; nem is számítva az esküvők esetleges további csökkenését. Ez az arány a háború tartamával folyton rosszabbodik (1915. végén csak 1:3 volt), mert a férjtelen nők száma emelkedik a házasodó férfiak száma pedig csökken vagy legjobb esetben stagnál.

*

Ez azonban csak átmeneti állapot, mert *a háború után* ez a körülmény elsősorban a veszteségek, főleg a nőtlen férfiakban való veszteség szerint alakul.

Nálunk nem sokkal több a nős, mint a nőtlen katona, az elhaltak számát pedig majdnem egyenlőre becsülhetjük; legalább is az egyik csoporté a másikat nem sokkal mulja felül.

Daczára pedig a hadviselő államok rendkívüli veszteségeinek, a régebbi háborúk példáját tekintve valószínű, hogy a békekötés után a házasságkötések száma nemcsak ismét rendes mederbe terelődik, hanem a béke első 2—3 évében az évi 200 ezret is felülmulhatja; mi különben a gazdasági helyzettől is függ.

Ha tehát ez évben béke lenne, az elmaradt házasságok egy része rövid időn belül pótlólag megkötetnék. A tekintetbe jövő nők nagyobb része azonban már ez esetben sem mehetne férjhez. Még pedig legvalószínűbben épp e kimaradottak közüliek.

Ha a háború után az összes nők s megmaradó férfiak számát összehasonlítjuk, túlnagy aránytalanság nem mutatkozhatik.

Egész más lesz azonban az eredmény, ha csak *a házasságban nem élő*, de erre képes 18—50 éves férfi, s megfelelő fiatalabb nő korosztályokat hasonlítjuk össze. Előbbiek száma ugyanis a nőkhöz viszonyítva kevesbedett, utóbbiaké pedig az özvegyekkel szaporodott. (Bár mindkét csoport nagyobb számmal lesz képviselve, mint békében.)

Érdekes megtudni, hogy e közel jövőben tekintetbe jövő korosztályokból 100 közül hány nő nem mehet férjhez?

Számításaink azt mutatják, hogy már, ha rövidesen béke lenne is, ezek közül több mint minden 4-ik nőre egyáltalán nem esnék férfi. A nem nősülők figyelembevételével pedig *több mint minden 3-ik nő férjtelen marad.*

Még *kedvezőtlenebb* az arány, ha csak a leginkább tekintetbe jövő 17—29(—39) éves férfiakra eső nőket számítjuk, mert a fiatalabb katonáknak nagyobb hányada púszult az átlagénál; de főleg mert *a fiatalabbaknál* (a kevés özv. és elvált miatt) nagyobb lesz a differentia a békés állapothoz viszonyítva.

(Rosszabb eredményt kaptunk volna, ha nem a békekötés idejét, hanem kb. 2 évvel későbbi időpontot választottunk volna e korosztályoknál számítási alapul, mikor a házas s nőtlen férfiak közt a rendes arány helyreáll.)

Ezen valódi aránytól azonban nagyon eltér az a viszony, mely az évente házasulók közt fog, a békekötést követőleg legalább 10 évig mutatkozni. Mivel ugyanis bizonyos számú nő évről-évre kimarad, a rendes körülmények közt férjhezmenendő nők közül évente alig minden 2-ik, az özvegyekkel alig minden 3-ikra esik csak egy házasságkötés.

Pontosabb, végleges megállapítás természetesen nem lehetséges. Nem tudhatjuk ma még, hogy alakulnak majd a végleges veszteségek, mennyivel szaporodott a háború folytán a családalapításra alkalmatlanok száma, s a házasságkötések a háború után. A háború előrehaladtával rosszabbodik a helyzet, s hogy mikor végződik tudni nem lehet.

Természetes, hogy a mai legifjabb generációnál ismét normális arányok állanak elő. Az idősebb korosztályoknál azonban a házasságban nem élő nők $\frac{1}{2}$ -a igen megsokszorozódik. Az elhalt s alkalmatlanná vált katonák számával egyezően, a békében is kimaradó nőknél, további *százvezrek maradnak férjtelenül*, mert a háború után is több mint 10 évig igen sok hajadon s még több özvegy házasságra nem léphet.

A soh'se képzelt férfitpusztulás tehát a nők nagy részére is súlyos következményeket von maga után. Nem csupán a nők által nehezebben elviselhető társadalmi kényszer-coelibatusra kell itt gondolnunk, hanem az önfenntartás nehezebb voltára is. S mivel nagyobb részben a leginkább ráutalt, főleg családos, özvegyek maradnak majd támasz nélkül, ezek fokozottabb segítése lesz szükséges.

Meg kell még említenünk, hogy a helyzet nem lesz teljesen azonos azzal, mintha átmenetileg csak a legközelebbi házasságképesekre terjedőleg rendkívül emelkednék az agglagények száma. Mert a kimaradó nőkre egyáltalán nem esik férfi, a többinek egy részére pedig családfenntartásra kevésbé alkalmas (s rokkant) férj jut. Mert a háború épp abban különbözik a természetes sellectiótól, hogy a legalkalmatlanabbak helyett éppen az emberiség legjavát követeli áldozatul.

Ezen contrasellectio (fordított kiválasztás)-nak, mivel a házasságok az idősb és satnyább férfiak javára tolnak el, az utódok feltétlen degenerációja is következménye lesz.

*

Az esküvők csökkenése, s a nők katonákban való veszteség következtében, szaporodás helyett, állandóan kevesbedik *a fennálló házasságok* száma is. 1910-ről kiindulva évente (kötés — felbomlás) kb. 53 ezernyi szaporodást feltételezve 1914. elején kb. 4.359, 1918. elején kb. 4.571 millió házasságnak kellene fennállani. Utóbbi szám azonban nemcsak az elmaradó házasságok számával, 404 ezerrel, lesz kisebb, hanem a nők katonák halálozási többletével is.

*

E helyen ki kell még térnünk néhány más kérdésre is. Így:

az elválásokra, melyek főleg a városokban, de általában is rohamosan szaporodnak. 1900-tól 1913-ig megkétszereződtek, s számuk már meghaladta az új házasságok $\frac{4}{10}$ -át. A háború következtében emelke-

désük várható; s ez esetben a többszörös (palingam) házasságok száma is aránylag megtöbbszednék.

A *törvénytelen viszonyok* a háború alatt aránylag, a háború után pedig előreláthatólag absolut számban is jelentékenyen megszorodnak. Ez a háborúnak s a házasságkötések csökkenése, illetve elmaradásának természetes következménye.

Meg kell azonban itt különböztetni a, rendesen törvényesedő, vadházasságokat, melyekre inkább a házasságokról mondottak vonatkozathatók.

A *feminismus* a béke utolsó idejében is elsősorban a férjtelen nők közt terjedt, mert a nőtöbblet emelkedett, s a gondtalanabb családi élet különben is nehezebben vált elérhetővé. (Példa erre Anglia, az aggleányok hazája.) A háború még inkább rontott a helyzeten, a nőkérdés nyert fontosságában, így e mozgalomnak, nálunk ugyan még nem nagy számú, hivei, annak további terjedésére számítanak.

Az *önálló kereső nők* számát ugyanezen körülmények szaporították meg már a háború előtt; (a 14 év feletti nőknek kb. $\frac{1}{3}$ -a volt férjtelen). Most még inkább rosszabbodott a nők nagy részének helyzete, s az említett körülmények mellett főként a bevonulások folytán kínálkozó munkaalkalmak rendkívül emelték úgy az alacsonyabb mint a középosztályban is a kereső nők számát. Az egyetemi hallgatók közt, úgy mint számos kizárólag férfifoglalkozásokban is rendkívül megszorodtak a nők.

Felesleges rámutatnunk ezen, ugyan átmenetileg szükségszerű, jelenség egészségtelen és káros voltára.

Alábbi táblázataink az orsz. beteg. bizt. pénztár összes, (13—70 s felüli éves) taglétszámának változásait mutatják a háború alatt.

Biztosítva volt *Magyarországon* (társországok nélkül), ezekben évi, illetve havi átlagban:

Év és hónap	Férfi	Nő	Összesen
1913. évi átlag	1,043·222	160·612	1,203·834
1914. „ „	920·365	152·760	1,073·125
1915. jún. hó átl.	671·425	168·968	840·398
1916. „ „ „	590·091	197·766	787·857
1916. dec. „ „	549·824	198·436	748·260

(Utolsó adatunknál Erdély nem teljes.)

Biztosítva volt *Budapesten*:

Év és hó	Férfi	Nő	Összesen
1914. jun. hó átl.	213·837	50·126	263·963
1915. „ „ „	148·571	58·088	206·659
1916. „ „ „	135·770	68·368	204·138
1916. dec. „ „	140·279	73·865	214·144

Láthatjuk a férfimunkának a kereskedelem és iparban való állandó rendkívüli (országos átlagban már majd felényire) csökkenését, s mivel a hiány hadifoglyokkal nem pótolható, a női munka állandó jelentékeny (25, a fővárosban 50⁰/₆-os) emelkedését. A mezőgazdaságban még nagyobb eltolódások lennének észlelhetők.

Németországban a női munka hasonló emelkedést mutat, bár a kisebb behívás miatt a biztosított férfiak száma valamivel kevésbé is csökkent. (Békeévekben mindkét nembeli tagok száma lassan emelkedett, de a női munka békében is jobban szaporodott.)

A *prostitúció*-ról végül megemlítjük, hogy az engedélyezett alakjában számbelileg a háborúban alig változott; virágzik ellenben ezzel majd azonos formában a titkos prostitúció, (fizetéstelen vagy minimális javadalmazású női alkalmazottak!) s terjeszti a venereás betegségeket. De ezek előbbiektől is sokkal gyakoribbak, mint békében.

Közelfekvő e helyen a háborút követőleg bizonyára ismét fokozottan meginduló export leánykereskedelemeire gondolni, mely az ország szégyene, s szükséges, hogy még csirájában letiportassék.

*

A népesség gyarapodását tekintve legfontosabbak

a születések, melyek arányszáma a házasságkötések számától s azok termékenységétől függ. Ezért az esküvők számát befolyásoló tényezők a születésekre is kihatnak. Egyebek közt a civilizatio is befolyásolja a natalitást. Elsősorban a kultúra fejlődésének következménye, hogy a születések száma a lakóssághoz viszonyítva, s a termékenység úgy nálunk, mint más államokban, már béke idején állandóan s jelentékenyen csökken. A termékenység nálunk kedvezőtlen, mert az 1—2 gyermekrendszer s a meddőség terjed, s a házasságoknak majd felét teszi. Országunkban már 1908-ban csak 4·04 születés esett egy házasságra, de sokkal kevesebb élve maradt gyermek. S csak aránylag nagyszámú házasságaink következtében, volt natalitásunk békében kedvezőnek mondható.

Az utóbbi békeévek országos átlagában évi 750 ezer gyermek született, azaz a lakók 36·7⁰/₁₀₀₀-ét tette ki. A háború következtében azonban a tekintbe jövő férfiak fokozatosan a harctérre kerültével s az elmaradt házasságok folyományaként, *a születések száma* rendkívül megcsökkent; a normális számnak *felénél is alább esett*. Míg azonban a házasságkötések száma már a háború kitörése napjától fogva esett, a születések, természetesen csak a háború 9-ik hónapjától, de viszont az eljövendő béke első 9 hónapjának elteltéig mutatnak jelentékeny csökkenést. Így:

1915-ben . . . 481·8 ezer (a lakók 22·4^{0/00}-e) volt a születés, de már 1916-ban csak 333·6 ezer (a lakók 15·6^{0/00}-e) születés számítható összesen!

A tendencia pedig, a különböző intézkedések daczára is, a háború előrehaladtával eső irányzatot mutat.

A *törvénytelen csecsemők* nálunk békében az összes újszülötteknek körülbelül 9^{0/0}-át tették ki; mi nem sok s csak a házasságképes férjtelen nőkre vonatkoztatva, mutatkozik magasnak. Nem tudjuk, hogy a háború alatt a számuk viszonylag mennyire emelkedett; a háború után abszolút emelkedésük is várható. (A fővárosban, hol különleges a helyzet, az arány alig változott a háború alatt.)

A *gyermekelhajtások* számát a legtöbb államban, már békében, igen jelentékenyre becsülték (a németeknél évi 100 ezerre); bár erre nincs megbízható statistika. A mennyire megállapítható a háború következtében a számuk, több ok folytán, aránylag megsaporodott (főleg a törvényteleneknél).

*

A halálozások-ra is sok körülmény van befolyással. Kedvezőbb culturalis és egészségügyi viszonyok (termés, időjárás stb.) számukra apasztólag hatnak. A nemeket tekintve: nőknél; családi állapot szerint: házasoknál; vidék szerint: hegyvidéken s részben városokban; korosztályok szerint: 8—40 éves korban legkedvezőbb; férfiaknál, nem házasoknál, lapályvidéken, agg-, főleg csecsemőkorban legnagyobb a halálozás. Legkedvezőtlenebb a törvénytelen, főleg fiú csecsemőknél.

A mortalitás (főleg gyermekhalálozás és túberkulózis) nálunk utóbbi békeidőkben csökkent, miben nagy része van a születések erős visszaesésének. Mindamellet rendkívül kedvezőtlen s halálozási számunk minden korosztályban, már békében, Románia és Oroszország mellett legrosszabb Európában. Még a Balkánon pl. a mienknél jóval nagyobb (bár kevés törvénytelen) születésű, Szerbiában is (!) a mienknél sokkal jobb volt a csecsemő- s felnőtt-halálozás.

A béke utolsó éveiben nálunk évi átlagban körülbelül 500 ezer ember (a lakók 24^{0/00}-e) halt meg.

A polgári halálozásokra (a katonai ebbe nincs beleértve!) 1914-ben még nem volt nagy befolyással a háború (506·14 ezer); de már 1915-ben 529·8 ezerre emelkedett, daczára, hogy a lakosságnak jelentős, ugyan legéleterősebb része katona lett. 1916-ban azonban csak 428·1 ezer embert tett ki a polgári halálozás. E csökkenés daczára nagyobb a mortalitás, mert a születések óriási csökkenését s a polgárság kevesbedését (behívások) tekintve, még kevesebbnek kellene lennie. Tehát

(élelmezés, tej, egészségügy stb. hiányossága folytán) a *p.lgári halálózásokra is kedvezőtlen hatással van a háború*. Eddig majd 50 ezerre tehető a halálózási többlet, melyből nagy rész esik beteg- és aggokra, de főként a *gyermekhalálózásokra*.

Ez, főleg csecsemőhalandóságunk pedig már békében is egyike a legnagyobbaknak a művelt államok között; így évente elhalt:

1 év alatti korban körülbelül 150 ezer, a születések 20°/o-a,
7 év „ „ „ 230 ezer, a „ 31°/o-a.

Tehát 7 év alatt körülbelül minden harmadik gyermeknek el kell pusztulnia s e halottak az összes elhaltaknak majd felét teszik!

A háborúban főleg a csecsemőhalandóság növekedett. Egy év alatti korban az évi születéseknek 1914-ben 19·7, 1915-ben 26·4, 1916-ban pedig 23°/o-a pusztult el.

E tekintetben azonban az ország egyes részeiben (délen s az Alföldön) egyenesen elrémitőek a viszonyok. Példa erre *Fogl ujvidéki* jelentése. E körülbelül 34 ezer lakosú városban 1912. aug. 1.—1914. aug. 1-ig 980 gyermek született s 454, 0—2 éves csecsemő (46°/o) halt meg. A háború kitörése után 1914. aug. 1-től 1916. aug. 1-ig csak 392 születésről, ellenben 481, 0 - 2 éves csecsemőelhalásról számolnak be. S az elhaltak közül 373 volt törvénytelen. A születés 60°/o-kal csökkent, a csecsemőhalálózás 122°/o-kal emelkedett! Ez adatokat nem kell kommentálni, mert maguk beszélnek.

Németországban, ahol aránylag szintén nagy a gyermekhalandóság a háború alatt javulás mutatkozott. Ott a 16°/o-os csecsemőmortalitást nemzeti szégyennek tartják. Mit szóljunk mi a 23 s 26°/o-os arányszámunkhoz!?

A nagy csecsemőhalálózás főokai: a saját táplálás képtelensége, a mesterséges táplálás és nevelésben való tudatlanság, tisztátalanság s hiányos egészségügy. E mellett, főleg a leányanyák nehéz helyzete, a szegénység s ezzel kapcsolatban a szeretetlenség és hanyagság, valamint az újszülöttek nagy részének terhelt volta is. A segélyek túl alacsonyak, pedig a háború (drágaság, tej- s orvoshiány) még inkább megrontotta a viszonyokat.

*

A kivándorlás főleg az Unió felé, 1900. óta nálunk rendkívüli méreteket öltött, s legnagyobb részben legmunkaképesebb s katonának alkalmas férfiakból rekrutálódott. A háborúban, tilalom folytán, úgyszólván megszűnt, valamint a sokkal csekélyebb vissza (s be-) vándorlás is.

Az utolsó békeévtizedben a kivándorlási többlet évente körülbelül 80 ezer embert, vagyis a születési többlet 1/3-át vitte el. E mellett ki a

legjava, vissza főleg a rokkantja vándorol. A hazaküldött milliós pénzüsszegek ezt nem kárpótolják.

A körülményektől függ, hogy a háború után mennyivel lesz kedvezőbb a kivándorlási mérleg. S előnyös lesz, ha a kormány pl. „az adózás lehető megfeszítésé”-nél egyebek közt ezt sem hagyja figyelmen kívül.

*

A népesség szaporodása elsősorban a születések és halálozások közti különbségtől függ. Ezen természetes szaporodást azonban befolyásolja a ki- és visszavándorlás közti különbség is, melynek tekintetbevételével a valóságos szaporodást kapjuk meg. Az utóbbi évtizedekben, a legtöbb államban számottevőleg esett a halálozási, de a születési arányszám is. Az emelkedőleg szaporodó államok (pl. Németország) gyarapodásukat főleg a halálozások erősebb csökkenésének köszönhetik. Franciaországban viszont a születések csökkentek sokkal jelentékenyebben, mint a mortalitás, ezért stagnál a lakosság száma.

Nálunk is erősebben csökkennek a születések, ezért csökkenő irányzatú a természetes, de a valóságos szaporodásunk is. Ezért az erősebben szaporodó államok mögött állunk.

Főleg a nagy halálozás s növekvő kivándorlás miatt kevés aránylag a tényleges gyarapodásunk. Így 1869-től 1910-ig 34·6⁰/₀-al növekedett a népesség, míg kb. ugyanez idő alatt pl. Németországban 59·1⁰/₀ szaporodás mutatkozott!

A legutóbbi békeévekben nálunk az évi átlagos természetes szaporodás kb. következőkép alakult:

Élve születések . . .	750 ezer (a lakók 36·7 ⁰ / ₀₀ -e)
Halálozások . . .	500 „ (a lakók 24·0 ⁰ / ₀₀ -e)
Szaporodás . . .	250 ezer (a lakók 12·7 ⁰ / ₀₀ -e)

A háború következtében azonban a nagy halálozás s kevés születés eredményeképen a lakosság folyton csökken. Tehát *nem szaporodásról, hanem csökkenésről* kell e rovatban beszélnünk, csupán a polgári lakosságot tekintve is.

Nemcsak Párisban halnak meg tehát többen mint születnek, mint egy ujsághírünk nagy örömmel megállapította, hanem majd minden hadviselő államban. Nálunk is (Budapesten is). Még pedig jóval többen!

Csak a polgárságra vonatkozó statisztikai adataink a következők: (Erdély 1916. évi adatai nem teljesek.)

	1914.		1915.		1916.	
	Absolut ezrek	A lakók ‰-e	Absolut ezrek	A lakók ‰-e	Absolut ezrek	A lakók ‰-e
Élve születés .	746·91	34·7	481·82	22·4	333·55	15·6
Polgári halálozás	506·14	23·5	529·77	24·6	428·06	20·0
Szaporodás . .	+ 240·77	+ 11·2	— 47·95	— 2·2	— 94·51	— 4·4

A normális évi 12·0‰ szaporodás helyett tehát: 2·2, majd 4·4‰ csökkenés mutatkozik.

* * *

Megdöbbenő eredményekre jutunk, ha ezek után feltesszük azt a kérdést, mennyi a *népesedés kára*, mennyivel leszünk kevesebben mintha békében éltünk volna?

Már ha ez év okt. 1-én következnek is el ugyanis a leszerelés, a szaporodás, ill. csökkenés még 1918. június végéig (t. i. 9 hóval tovább) a háborús nivón maradna. Tehát 1915. jan. 1-től 3 és 1/2 háborús évet kellene számítanunk.

3 1/2 békeév alatt	à 250	lenne	875 ezer ember	szapo- rodás
3 1/2 háborús év alatt	(48· + 94·5 + 94·5 + 47·2)	lesz	284 ezer ember	csökke- nés

A 3 1/2 hadiév polgári hiánya 1.159 ezer ember!

A leszerelés hosszabb tartama folytán (4—6 hóra tervezik) 1918. év másik felére és kiható születési hiány, s a békekötést követő évek nagyobb polgári halálozása tekintetbevételével pedig, nem is számítva a háborús születések esetleges további csökkenését (nem számítva a vándorlásokat):

1. *több mint egy és egynegyed millió ember polgársági hiány* áll elő!

(Csak a születéseket számítva 3 1/2 békeév à 750 = 2·625 — 3 1/2 hadiév 1·316 = 1·309 milliós születési hiány mutatkoznék, de ebből a csecsemő-elhalás levonandó volna).

Ehhez hozzászámítandó:

2. A háború után jelentkező *további születési hiány*.

Mert bárha a béke első éveiben átmenetileg emelkedik is a natalitás arányszáma, azután mégis kevesebb lesz a születés, mint lett volna, ha a világpusztulás közbe nem jön. Mivel ugyanis sok ezer házasság végleg elmarad s megszűnt, sokkal kevesebb lesz a fennálló házasságok száma, mintha béke lett volna előbb. Az ebből előálló születési hiányt pedig nem képes elérni az a plusz, mely a természetes gyermekek csekélyebb többesedése s esetleges visszamenő pótlólagos törvényes születésekkel áll elő.

3. A háborúban *elhalt katonák* százezrei.

Végül, hogy a hadi veszteségi mérleg teljes legyen, rá kell még mutatnunk :

4. a népesség évtizedek mulva jelentkező *további szaporulati hiányára*, mely az elmaradó születések következtében, hatványozott mértékben fog mutatkozni. (Az első nemzedék után közel 2 millió!)

*

Általában a háborúban résztvettek legtöbbjének értékcsökkenése mellett a *rokkantak* száma is jelentékeny lesz s a productiv korú férfiaknak számottévő hányadát fogják tenni. A helyzet tehát egész más lesz, mint békében, mikor, a magukra hagyott, nyomorékok az összlakóságnak úgy mint a javakorú férfiaknak is csak csekély $\frac{0}{100}$ -eit tették. Remélni akarjuk, hogy az állam és társadalom mindegyikük megélhetéséről gondoskodni fog, valamint a támasz nélkül maradó családtagokról is.

Ma még ismeretlen a rokkantak tejes száma; most van folyamatban a pontosabb összeírás. Eddig a m. k. hadigondozó (rokkantügyi) hivatal kb. 45 ezer súlyos s jobbra gyógyíthatatlan (csonka, béna, vak és belbeteg) rokkantat tart nyilván Magyarország területéről (Horv.-Szl. orsz. nélkül). Ezek közt több száz a teljesen vak s kb. 8 ezer az amputált. Ezen, csak a súlyosan rokkantakra vonatkozó, szám azonban meg sem közelíti a valóságot. (Más összeírás 70 ezret mutat ki.) A tágabb értelemben vett, kevésbé csökkent munkaképességű, rokkantakat is számítva, a Magyar birodalom háborús invalidusaina számát 200 ezeren is felül becsülik.

*

Már a mondottakból kitűnik, hogy ez óriási veszteségek nem pótolhatók olyként, hogy a népesedésből a háború nyomai eltűnjenek. Az egész népesség $\frac{0}{100}$ -os kevesbedése ugyan kevésbé lesz érezhető. De már a jelen s közel jövő meg fogja sinyleni az elhaltak s rokkantak következtében a 15—60 éves, a productiv korban levő *munkaképes férfiak jelentékeny csökkenését*; mert e korosztályok képviselik a nép erejét. A sokkal nagyobb születési hiányok csak kb. 15 év eltelte után, de annál erősebb kihatással lesznek majd. Az érintett korosztályok gyengesége s ezzel a productiv évjáratok kevesbedése 50 év mulva is mutatni fogja a háborút.

* * *

Az eddigiekben a népmozgalom országos átlagát vázoltuk. De bárha mindenütt rosszabbodott a népmozgalom, természetesen nem változott

az egyenlően, valamint békében sem volt egyenlő országrészek, nemzetiségek és osztályok szerint.

A cultura és civilizáció emelkedésével későbbi s kevesebb házasság, nagyobb agglégény s aggléány $\%$, főleg kisebb termékenység s születés jár együtt; kedvezőbb azonban minden korban a halálozás s az átlagos élettartam.

Legjobban kifejezésre jutnak ezek városokban és a magasabb osztályoknál. (De a jobban situált, műveltebb népek s országrészeknél is.)

Főleg a városi intelligentiánál rendkívül eltér a népmozgalom az átlagétól. Ezeknél legfeltűnőbb a termékenység erősen csökkenő tendenciája, úgy, hogy itt már békében az átlagos 2 gyermekrendszer körülbelül megvalósultnak tekinthető.

A zsidóknál is, kik az átlagnál sokkal műveltebbek, meglepő visszaesésben volt a népmozgalom. Ezért születéseik az utóbbi béke-évtizedben már nemcsak relative, de abszolút számban is kevesbedtek; bár a termékenység még elég magas volt.

Legkedvezőbbek voltak a viszonyok békében az östermelésnél s ezek nagy tömege dönti el az ország szaporodását.

Az intelligensebb rétegek háborús népmozgalmára a városokról következtethetünk, hol, daczára a több alkalmatlan s felmentettek, a productiv korosztályok nagysága folytán a lakósságnak alig kisebb $\%$ -a vonult be s veszett el, mint vidéken.

Városainkban egyébként már békében igen kedvezőtlen volt, s állandóan romlott a népmozgalom; igen kevés volt a születési többlet, mert a születések sokkal erősebben csökkentek, mint a halálozás. A mortalitás ugyan békében általában kedvezőbb volt a vidéknél. De a különbség mindkét nemnél csak 20 éves korig, a nőknél egész életen jelentős; a 20 éven felüli férfiak halálozása, élettartama azonban (főleg a fővárosban) sokkal rosszabb, mint a megyékben.

Budapest viszonyairól, melyek a legszélsőségesebbek közé tartoznak, alábbi táblázat tájékoztat.

Az utóbbi békeévekben évente:

Országrész	A 15—59 éves lakókra esett esküvő $\%$	A 40 év feletiekből		A 15—49 éves nők közül férjtelen $\%$	Az újszülöttek közül törvénytelen $\%$	1000 lakóra esett kb.		
		Agglégény $\%$	Aggléány $\%$			Élvesztetés	Halálozás	Természetes szaporodás
Budapest	13·2	10·0	12·4	55·4	27·2	24·0	17·0	7·0
Magy. Birod. átlag .	16·1	4·6	4·4	35·0	9·0	36·7	24·0	12·7

Ha a főváros különleges helyzetét (idegen: halottak, természetes születések, nem házások, de esküvők is stb.) tekintetbe is vesszük, igen

szomorúak az állapotok. Mivel a termékenység és születések rohamosan estek, ez igen kevés, valamint a természetes szaporodás is. S ha a natalitás ezután is annyira csökken, mint békében eddig, akkor nemsokára békében is, a lakosság állandó természetes csökkenése fog bekövetkezni, mit majd csak a bevándorlás pótol.

Még sokkal rosszabb eredményeket mutatna a fővárosi magasb osztályok statistikája.

A háború alatt a fővárosban ugyan rendkívüli mértékben, de az országos átlagnál kevésbé estek a házasságkötések és születések. Mégis a népmozgalom várható alakulására itt különösen kedvezőtlenek a kilátások, mert már békében is igen hátrányos volt. A polgári halálozás különben a háború alatt igen rosszabbodott, mert a bevonulások s sokkal kevesb születés daczára ugyanannyi ember hal meg évente, mint békében! Ezt nem magyarázza meg a bevándorlás.

* * *

Hogy a háború véglegesen milyen kárt hoz a népesedésre, azt már csak azért sem tudhatjuk, mert, mint említettük, annak előrehaladtával mind kedvezőtlenebb helyzet áll elő.

Pedig, bárha mindenütt kerültük a pessimistikus számítást, már eddig is igen elszomorító eredményeket kaptunk.

Igaz ugyan, hogy a leirt körülmények a legtöbb hadviselő államnál szintén nagyon kedvezőtlenek, sőt részben a mienknél rosszabbak; ez azonban nekünk nem vigasztalás.

Németország sokban nálunk kedvezőbben áll. Ellenségeink közül azonban: Francia- s Olaszországnak, főleg a kedvezőtlen szaporodás, Belgium s Nagy-Britanniának, a rossz házassági viszonyok (15—19% agglégény s-leány). Szerbiának pedig a recordszerű népesedési veszteség fog a regeneratiónál nagy gondot okozni.

* * *

Népesedés-politikai tervek és intézkedések.

A háború okozta soh'sem képzelt genetikai s népesedési kérdések a hadviselő államokban sok, jobbára nem új, javaslatot vetettek felszínre; de egyes, részben átmeneti, törvények s kormányrendeletek megszületését is vonták maguk után.

A kedvező népesedés az államok eminens érdeke; a kérdések azonban nem egyszerűek s nem minden eszköz helyes s eredményes a cél elérésére.

A legtöbb terv a születések szaporítására irányul; e mellett a halálozás csökkentése s a vándorlások megjavítása teheti kedvezőbbé a gyarapodást.

*

1. A házasságkötések szaporítására irányuló tervek:

a) *A házasságok megkönnyítése.* Ez elérhető pl.: a vonatkozó törvények reformja, egyszerűsítése s a válások megkönnyítésével. E mellett: korábbi nősülés engedélyezése, ennek vagy minden nősülésnek jutalmazásával, mihez a tanévek csökkentése s a kezdő fizetések felemelése, de a nők igényeinek lefokozása is szükséges lenne. Alig könnyebben keresztülvihető a nők házassági korának felemelése, mely intézkedés az előbbivel együtt csökkentené (illetve megsztaná) a nőtöbbletet.

Nálunk a katonák gyors nősülését, a foglyok, internáltak s távollévő katonák meghatalmazott útján való egybekelését tették lehetővé. (Utóbbi rendelet ugyan egyelőre nem hat ki a születésekre!)

Javasolják az állami házasságközvetítést is, (mi felesleges és utópisztikus terv).

b) *Az agglegények házasságra szorítása,* mely büntetés, s társadalmi kényszerrel már az ókorban ismeretes volt. Mivel a legtöbb államban állandóan szaporodik a coelibatus s a késői nősülés, újabban az agglegények állampolgári jogainak megszorítását, s terheinek felemelését ajánlották. Németország rendkívül magas agglegényadó behozatalát vette tervbe.

Nálunk a férfiaknak amúgy is csak rendkívül csekély, körülbelül 4·6%-a marad agglegény (a legtöbb államban több mint 10%) s ezek sem szeszély vagy takarékoság, hanem rendesen egyéni szándékaikon kívül fekvő okokból. E spártai törvényre tehát nálunk szükség nincsen. Ez különben is legnagyobb igazságtalanság s az egyén legmagánabb ügyébe való beavatkozás.

c) Franciaországban *idegen férfiak betelepítését* is javasolták (!), mi ugyan a faj rovására megy, de nehezen is lenne megvalósítható.

*

Mivel nálunk békében jók a házassági viszonyok, ebben aránylag elég kedvezően fogunk állni a hadviselők között. Némely nyugati állam sokkal inkább rá lesz utalva megfelelő intézkedésekre, a hol nagy az agglegény %, s e körülmények már békében állandóan igen hátrányosan alakultak.

*

A házasságok szaporodása különben is nagyon korlátozott, mert a határ a tekintetbe vehető férfiak számával adva van.

Más tekintet alá esnek az időleges *törvénytelen viszonyok*. S e mellett már csak azért sem lehet szó nélkül elhaladni, mert nálunk már békében évente 72 ezer törvénytelen gyermek születik s előreláthatólag még több lesz a háború után. Ezeknek csak egy része lesz törvényesítve s a társadalom hibájából kétszer oly nagy $\%$ -uk pusztul el mint a törvényeseké.

Ha a társadalmi felfogás elítéli az erkölcsi romlottságot, igen helyesen jár el, mert kétségkívül vannak jelentős erkölcsi különbségek. Igazságtalan azonban mikor általánosít, lenézi az aggleányt, de megveti a leányanyát és gyermekét is, s ezzel szerencsétlenné teszi életüket.

A törvénytelen állapotok elterjedtsége ugyanis (s ha nincs akadály a ily újszülöttek száma is) elsősorban nem az erkölcsöktől, hanem a megfelelő korú férjtelen nők számától, s a házasság korától függ. Ha valahol, kedvezőtlen körülmények folytán kevesebb a házasságkötés a normálisnál, több lesz a férjtelen nő és a „viszony“ is. Morálprédikációk sohasem változtathatják meg a nagy számok és a természet örök törvényeit.

Daczára, a kedvező házasságnak nálunk is már békében a 15—49 éves nőknek átlag 35 (városokban több, Budapesten 55·4!) $\%$ -a állandóan házasságon kívül volt kénytelen élni. Ezek legnagyobb része ugyan szintén házasságra lépett, de részben csak későn. A helyzet már békében állandóan rosszabbodott; annál inkább a háború következtében, mikor e mellett még összehasonlíthatlanul többnek egyáltalán és fizikailag lehetetlenné vált a házasság. Már pedig az előítéletnek talán csak akkor lenne értelme, ha ez minden nőnek és idejekorán biztosítva volna.

A társadalmi felfogásnak tehát ebben meg kell változnia. Az pedig csak természetes, hogy a gyermeknél az ember a fontos, nem pedig a származása.

*

Némelyek tovább is mennek. Főleg a feministák. Kívánatosnak tartják egyebek között: a női morál egyenlővé tételét a férfiéival, a prostitúció eltörlését mindkét nemnél büntetés terhe alatt, vagy ennek s kapcsolatos dolgoknak megrendszabályozását; a nők egyenlő jogát, anyaság és munkára is, hogy anyagi függetlenítésük lehetővé tegye gyermekük eltartását. De törvényes intézkedéseket is: a leányok 14 éves védelmi korhatárának felemelését, a csábító férfi büntetését s jogi kötelezettségeit (ki igazolja, hogy melyik fél a hibás?); hogy a gyermek, vagy már hosszas közös háztartás törvényesítse a szülők viszonyát. (Ily rendelkezés sokkal többet ártana, mint némelyek előnyösnek hiszik!) Vagy a törvénytelen gyerek nagyobb jogait az apával szemben; hogy hosszas, becsületes „viszony“-nál a nő legalább bizonyos jogokra tarthasson igényt.

Valamennyi, a házasság reformjával együtt, sokat vitatott, jobbára nehéz, részben kényes kérdések. A nővédelem némely szószólói elfelejtik, hogy gyakran nem nő-, hanem férjvédelem lenne a helyén! E mellett a háború után nagyon megváltozott állapotokkal is számolni kell!

*

Ha az összes gyermekek törvényesítése nem is lehetséges, ezek s a vadházasságok törvényesülését meg kell könnyíteni, (alacsony fizetés, kautio stb.).

Franciaország egyébként a háború alatt született összes gyermekeket törvényesnek ismerte el; Németország s Ausztria pedig a hadiárva egyenjogúsítását vette tervbe. A németeknél még az elesettek menyasszonyai s törvénytelen özvegyei (ha gyermektelenek is) felvehetik az elhalt nevét s asszonyi czimet. S bárha törvényes özvegyekként nem is ismertettek el, segélyben is akarják őket részesíteni, (Ausztriában is).

Igazságos és kegyeletes gyengédségek ezek, az elesettek s törvénytelen családjaik iránt.

* * *

2. A születések szaporítását már az elmondott javaslatok is közvetve szolgálják. Különösen ide számíthatók:

A többgyermekes családok kedvezményei. Abból kiindulva, hogy ha a gyermeknevelés közérdek, az ne rosszabb, hanem, közáldozattal, jobb helyzettel járjon. Ilyen kedvezmények:

Ezen apák állampolgári s egyéb előnyei (adókedvezmények, kimélet a fronton, előny felmentésnél stb.). Továbbá: családi pótlék vagy biztosítás, olcsó lakás, tandíjmentesség. Törvényes és leányanyák magas praemiummal való megjutalmazása. Jog a gyermekek ingyenes vagy olcsó állami neveltetéséhez; esetleg csak bizonyos megszorításokkal.

Német- és Franciaországban nem egy ily javaslat valósult meg a háború alatt.

*

Szintén elsősorban a születések szaporítását czélozza:

A katonák 4—6 havonkénti 2 hetes szabadságolása a háború alatt, nálunk s a legtöbb hadviselő államban. A francziák emelleit akkor is szabadságolják a katonát, ha gyermeke születik. Helyenkint annyira megy a buzgalom, hogy a szabadságra menőket erre nézve külön katonai utasítással is ellátják (!)

A törvénytelen gyermek védelmére nálunk életbelépett rendelet, sürgősséggel végzésileg biztosíthatja már a születés előtt az anya s gyermek részbeni tartásdíját, a szülés költségét s ingyenes perlést. Ez előleg, ha nem illetékes, visszaperelhető, bár alig szereshető vissza.

A rendelet különben üdvös lenne. Mig azonban a leányanyaság a szegénysorsú kereső nőre nagy teher, főleg pedig szégyen lesz, nem hihető, hogy e rendelet főczélját, a természetes gyermekek szaporodását s a magzatelhajtás apadását vonja maga után.

Ugyanez mondható a magzatelhajtás, illetve az ezt előidéző szerek erélyesebb ellenőrzéséről s a, különben előnyös, csekély szülési államsegély tervéről is; mikor a ma is szigorú büntetés s főleg a tudott életveszély nem elég akadály. Eredménytelen az anticoncipienszek hathatósabb ellenőrzése is; ellenben ezek általános ismertetése erősen csökkentené az abortusok számát.

Arra is gondoltak, hogy az orvosokat s szülésznőket a cél érdekében megnyerjék; s a vidék népének pártolása s erősítésére, mert ott nagyobb a termékenység és szaporodás.

Németországban a kerítési törvény megváltoztatását is tervezik, hogy a prostitutót csökkentsék.

Ugyancsak a németek nem küldik a frontra az utolsó megmaradt fiút, hogy családok teljes kipusztulását megakadályozzák.

*

3. A halálozások csökkentése a legfontosabb nálunk, hol ennek még minden korosztálynál tág határa van. S ha igaznak fogadjuk el, hogy a halálozási arány szavaknál jobban jellemzi az országok kulturáját s socialis viszonyait, akkor nálunk igen sötét a kép. Ennek meg kell változnia, mert a nyugatnál kedvezőbb natalitásunk ennyivel nagyobb halálozást meg nem magyaráz. Javulást elsősorban a socialis helyzet, s a közjólét emelkedésétől, s az általános kultura terjedésétől várhatunk.

Mivel legfontosabb a gyermekhalandóság csökkentése, megfelelőbb anya- s gyermekvédelem (főleg törvényteleneknél; csecsemő-, illetőleg anyaság esetére általános biztosítás) szükséges. Elegendő s megfelelő berendezések és socialis intézkedések, főleg az egészségügy javítására, (egyres túlozók időnkénti egészségügyi vizsgálatot is javasolják); hygienia, lakás és munkásvédelem kiterjesztése (cselédügy reformja), elegendő orvos és szülésznő szükséges. Tekintetbe kell venni, hogy a háború után több lesz a beteg, s gyámolításra szoruló, mint azelőtt. A közjóléti intézményeknek mindenki által olcsón, illetve ingyenesen hozzáférhetőeknek kell lenniök.

Nagy jelentőségű a már békében elterjedt s a háborúban emelkedett venereás s egyéb betegségek, mint a tuberculosis s az alcoholismus elleni legerélyesebb küzdelem is. Csökkenésükkel kevesbednék a terhelt csecsemő, s a halálozás, de többesednének a születések is. Mig azonban

a szesz jövedék lesz, az abstínens küzdelemnek is csak kevés eredménye lehet. Tüdővészben nálunk békében évente több mint 72 ezer ember pusztult el, a háborúban több, s félni lehet, hogy e nagyon elterjedt betegség a háború folytán szaporodni fog.

A venereás betegségek ellen Németországban mindkét nemnél a kötelező bejelentést javasolják (teljes titoktartás mellett), különbeni elzárás terhe alatt. Az ellenük való védekezést is általánosan ismertetni kell. Ajánlják a fertőzés vagy már a veszélyeztetés szigorúbb büntetését, s a férfiak vizsgálatát (!) is; (a pornográfia leküzdését), s egyebek között a házasságkötéshez orvosi bizonyítvány kötelezővé tételét.

*

4. \ **kivándorlás** csökkentésére csak a propagálás korlátozása jöhet tekintetbe, mert ez minden kulturállamban elismert szabad emberi jog, éppúgy, mint a bevándorlás. Mely utóbbi is csak a nem kívánatos elemek távoltartására korlátozható. Ellenben a belső politikát kell olyképen irányítani, s nálunk oly helyzetet teremteni, hogy inkább a visszavándorlás váljék kívánatossá. S hogy ha, mint várható, a vándorlási mérleg az első békeévekben megjavul, az kedvező is maradjon.

Visszatelepítésre még az amerikaiak mellet (hol több mint 2 millió magyar honpolgár él), a romániai (200 ezer) s bukovinai magyarok jöhetnének tekintetbe.

*

Az elmondottakban még nem merítettük ki a népesítés s a szintén fontos háborús nőkérdés tekintetében felmerült terveket.

A hadviselő államok (főleg a francziák), egyebek közt számos *probagáló eszközzel* is előmozdítani igyekeznek a népesség szaporodását s felvilágosítását.

Ujságcikkek, regények, színi- s mozi-előadások, felolvasások, hirdetések (iskolák, kiállítások) szóllítanak küzdelemre: a születések csökkenése, a csecsemőhalálozás, venereás betegségek, tüdővész, alkohol, kivándorlás stb. ellen s az anyák védelmére. A gyermekvédelmi, népesítési s hasonló egyesületek és intézmények is többesedtek a háború alatt s fokozottabb munkásságot fejtenek ki. Nálunk szintén ismeretesek némely ily irányú hirdetések és felolvasások.

*

Végül megemlítjük, hogy egyes *reformátorok* a felmerült problémák megoldására több, rég ismert extrém tervet is vetettek fel. Többnyire abból a helytelen számításból indulnak ki, hogy a háború után egy férfira 4—5, sőt több nő is esik majd, tehát a születéseknek minimá-

lisra kell csökkenni. Ajánlatosnak tartják tehát: a polygamia (vagy többnejűség, mire már volt példa háború után), mellékházasságok, állami apaság, phalanster vagy szabad szerelem, vagy japán mintára a bizonyos, vagy bármely határidőre megköthető házasság behozatalát. Olyan terv is akadt, mely az állam hadi jogain felbuzdúlva, czélszerűnek véli, hogy az államnak az egyén házasságába (pl. gyermektelenség-nél) beleszólása is legyen!

*

A civilizált államok példájára idealis

a szaporodás, ha mérsékelt születések, minimális halálozással járnak együtt. (Oroszországban pl. ennek ellenkezőjét láthatjuk.)

Ezért a mai rendszer megváltoztatásával *elsősorban* arra kell törekedni, hogy a békében még kedvező natalitás lehető fenntartása mellett a lehetőségig *csökkenjen a halálozás, de a kivándorlás is*. Főleg a gyermekhalálozás és tuberculosis, melyek a kivándorlással együtt az ország átkának tekinthetők, mert békében az évi születések 50⁰/₀-át teszik s csak 27⁰/₀-át az egyéb halálozások. (Csökkenésükkel kevesbednék valamilyen a nőtöbblet is.)

Ha normalis születéseink mellett a halálozás csak 4⁰/₀₀-el, a kivándorlási többlet évi 60 ezerrel kisebbbednék, ez évi 140 ezer ember többletnek felelne meg. Alig hihető azonban, hogy a születési arányszám csökkenése feltartható, ezért a halálozásnak ennél jelentékenyebben kell esnie, hogy növekedjen a gyarapodás. (Békében a halálozás csökkenése daczára kisebbbedett a születési felesleg arányszáma.)

A javító intézkedések első sorban ott lennének fogatosítandók, a hol az állapotok a legkedvezőtlenebbek. De jelentős változtatás ország-szerte szükséges, mert még a legkedvezőbb esetben is hosszú évtizedek kellenének a regenerációhoz.

A születések gyarapítása nálunk nehezebb, mint a nagy mortalitás csökkentése; magában különben sem vezetne célhoz. A mai állapot mellett, mikor a nagy gyermekhalandóság, tüdővész és kivándorlás az ország állandó háborújának s elvérzésének felel meg, ez körülbelül ahhoz volna hasonlítható, mintha rostába akarnánk vizet meríteni.

* * *

A felsorolt quantitativ-politikai terveknél *fontosabb*

a kvalitási népesedéspolitika, mely közvetve az előbbinek is javára válik. Igazolja ezt nemcsak a háború, hanem a népek békés fejlődése is.

A gazdasági képességek fejlesztéséhez, megfelelő egészségügy, ilyen és jólét intézmények mellett megfelelőbb szellemi nevelés szükséges.

Nemcsak halálozás, kivándorlás (öngyilkosságok stb.) terén állunk a legrosszabbak közt a continensen, hanem analphabétákban is. (A 6 év feletti lakók $\frac{1}{3}$ -a analphabeta; Németországban 0.02%) A nevelés és taníttatás tehát megkönnyítendő elegendő és modern intézményekkel. E mellett, a most elhanyagolt népiskolai taníttatás szigorúbb kötelezővé tétele, egészséges gyermeknevelés és -védelem is szükséges. Legfőképpen pedig az erkölcsi nevelés, a kiskorúaknak a háborúban ijesztően szaporodó bűnstatisztikájára való tekintettel. Az ezek romlását gátoló rendeletek békében is fenntartandók volnának.

Kell, hogy az állam, hazafias, magyar politika mellett, mindenben jobban védje és segítse a népét, hatalmának alapját; s ne csak akkor forduljon hozzá, ha szavazat, adó vagy katonára van szüksége.

* * *

Az újabban alakult „Nemzetvédő Szövetség“ mostani ankétjén törvényelőkészítés céljából részben az általunk leirt tárgygyal foglalkozott. Örömmel üdvöznénk minden korszerű újítást, ha az az egyén lehető legteljesebb szabadságát s jogait tartja szem előtt. Ellenszenvesek azonban előttünk az ezzel ellentétes drákói és spártai törvénytervek. Ezek csak elégedetlenséget keltenének. A mai társadalmi és államrend fenntartása mellett azonban nem eredményezhetnék több és jobb emberanyag termelését, ahhoz viszonyítva, mintha béke lett volna előbb. Ezt csak phalanster keretében, szorosán vett eugenetika valósíthatná meg, mi pedig képtelenség. A fenmaradóknak megfelelőleg mindenesetre silányabb és kevesebb lesz az elkövetkező generatio is; s annál rosszabb lesz a minőség, minél inkább a számot tartják szem előtt. Javulásra csak bizonyos lehetőségig törekedhetünk, megfelelő intézkedések mellett felvilágosítás, nevelés s a kultúra, valamint a közjólét emelésével.

Ennek elérésére pedig elsősorban nem több ministerium, hivatal kell az adóssággal és bonyolult administratióval amugy is agyonterhelt országnak, hanem főleg megfelelőbb erők érvényesülése, egyszerűsítés s több munka a meglévőkben!

*

A nevezett szövetség gyűlésén helyes reformok mellett, felesleges, sőt káros javaslatok is szóba kerültek. S egyes ilyen, felnöttek felett gyámkodó, képtelen intézkedés megvalósításával állítólag a kormány is foglalkozik. Ilyenek többek közt:

A nőtlenségi adó, melynek igazságtalan s nálunk szükségtelen voltára már rámutattunk.

Ha ez alacsony, nem vezet célhoz ; ez különben akkor sem hihető, ha magasra szabnák is azt. Még rosszabb volna ha igen, mert kényszerű házassággal tehetne szerencsétlenné egyeseket és családokat.

A családalapítás akadályai t. i. nálunk mindkét nemnél legtöbbször betegség vagy hiba, mit a nem házasok rendkívül nagy halálozása is bizonyít. (Nem mert a házas élet egészségesebb). Ilyen pedig, kiknek nőülése nem is kívánatos, több lesz a háború után. Hátráltathatja továbbá, (gyakran az előbbi okkal kapcsolatban) nehéz szociális helyzet is. S ez inkább dicséretet érdemel, s terhek helyett a családalapítás lehetőségének megszerzését.

De nem törvényesíthető „viszony“, családtagok eltartási kötelezettsége (mi a mai segélyek mellett fokozott mértékben fog fennállni), s más okok is lehetnek, köztük olyan esetek is, melyek átkot hoznának a leendő családra. Az egyes esetek pedig semmiféle sorozással külön nem választhatók. De jogtalan ilyen adó még egyes indokoltnak látszó körülmények között is. E mellett nem sujtaná azokat az aggleányokat, kik sorsukért éppoly hibásak lehetnek, mint az agglegények.

Ezen példátlanul álló paradox intézkedés, tehát túlnyomólag a sors s a háborútól amúgy is sujtott embereket terhelné. Mint jövedelem sem lenne számottevő, mert az érdekeltek ez adó elől valószínűleg még a kritikus kor elérte előtt a kivándorlásban (mi nem akadályozható) keresnének menedéket. A kérdést egyébként sem oldhatná meg ; ha házasságot hozna a nők ezreinek, de semmiféle rendszabály a többi százazreknek !

A mindkét nemre terjedő venereás betegségek elleni *általános egészségügyi (s cseléd)-vizsgálat* egy-, vagy többször évente képtelenség, de egyáltalán vagy eredménnyel meg sem valósítható. De szigorú bejelentési s gyógykezeltetési kötelezettség, s a fertőzés lehető megakadályozása szükséges.

A leányok védelmi korhatárának felemelése s kapcsolatban a csábítás szigorú jogkövetkezményei, több okból is káros intézkedések lennének. Házasság vagy eltartás pedig éppenséggel nem lesz mindenkor a sértett(?) részére biztosítható.

*

Az igazságot pártoljuk, de sajnálattal látjuk, hogy csodálatosképen egyoldalulag s helytelen irányban túlzásba viszik most a nővédelmet ; mintha azok növekedő veszélyeztetéséről lenne szó. Holott épp az lesz a baj, hogy kevés lesz az olyan, akitől majd őket féltetni kell. Mai berendezésünk s joggyakorlatunk, kevés kivétellel amúgy is inkább a nőnek kedvez s védi a férfival szemben. A férfira a békés életküzdelen

is nagyobb súllyal nehezedik s főleg ennek a következménye sokkal nagyobb halálozásuk s rövidebb élettartamuk.

Visszaélések és visszáságok pedig mindig voltak s lesznek is. Még pedig mindkét részről!

Kevés szó esik a nagy halandóság és kivándorlásról. Pedig ezek csökkentése fontosabb, előbbrevaló s több eredménnyel is biztat, mint az összes többi intézkedések. Ezeknek kellene a népesítési programm túlnyomó részét kitölteni.

A célok elérésére kulturális eszközökkel kell törekedni. Erőszakos katonai rendszabályokra nincsen szükségünk. Csak a kivándorlási hajlamot növelnék; s némelyiküknek már a pusztá hire is áltatános felháborodást keltett. Mi is leghatározottabban tiltakozunk ily céltalan törekvések ellen s biztosan reméljük, hogy azokból soha törvény nem lehet.

* * *

Bárha a háború talán olyan régi, mint maga az ember, a hadviselők mostani veszteségei összegben rendkívüliek. Csak a hadseregek veszteségeit tekintve is kb. 6 millió a halott, s további milliókra rug a rokkantak száma már eddig is. E mellett további milliókat tesz ki a polgársági pusztulás, s mérhetetlenek az egyéb károk és szenvedések. Az áldozatok száma pedig napról-napra növekszik.

Soha még háború nem kívánt ily nagy számú áldozatot, a lakossághoz való arányt tekintve azonban a népeknek ennél nagyobb vesztesége is ismeretes. Keveset változtat, hogy a születési hiányok mellett, régebben inkább a háborús járványok okozták, míg ma nagyrészt a fegyverek. A régi nagy háborúkat is nyomon követték aztán a népesítési és telepítési tervek.

Mi a józan ész szavát követve, a népesítést megelőzőleg, e nagy néppusztulás okának megakadályozására hívánk össze tanácskozást. S a népek akaratának megfelelőleg mindenekelőtt lehetetlenné tennénk a fegyveres erőket, de felállítanánk a jogok igazságát!

Mert további „adóalanyok“ és „katonaanyag“ növelésére irányuló forszírozott népszaporítás, minden Malthus és Nitzsche-től függetlenül, senki előtt sem lehet sympathikus, sőt egyenesen ellenséges szemekkel nézzük, ha az egy eljövendő háború céljait szolgálja.

Ennek csak akkor lesz erkölcsi alapja, ha az állam biztosíthatja az eljövendő generációknak a békét, boldogulást — egy jobb kort és egy szebb jövőt.

Popper György.

A szövetkezeti biztosítás hazánkban és Ausztriában.

Magyarországon a szövetkezeti eszme a biztosítás terén csak a legújabb időkben tudott számbavehető eredményt elérni. Annál feltűnőbb körülmény ez, mivel tudvalevő, hogy Ausztriában, Német-, Olasz- és Franciaországban, Svájcban és az északamerikai Unióban a kölcsönös biztosítás a részvénytársasági alapon működő társaságok mellett igen előkelő, részben vezető szerepet játszik. Eleinte Angliában is túlsúlyban voltak a kölcsönösség elvére fektetett biztosítók körülbelül a XVIII. század elejéig, a mikor a vezetést ott a részvénytársaságok ragadták magukhoz a nélkül azonban, hogy a szövetkezeti biztosítást teljesen ki tudták volna szorítani a szigetországból.

A következőkben röviden vizsgálni fogjuk a kölcsönös biztosítás fejlődését és jelenlegi állását Magyarországon és ezzel párhuzamosan Ausztriában. A vizsgálódás eredményeként igyekezni fogunk az okokat megállapítani, melyek a szövetkezeti elvet hazánkban nem tudták kellőleg érvényre juttatni; megkíséreljük annak kifejtését, vajjon a szövetkezeti biztosítás térhódítása kívánatos-e és ha igen, mily feltételek biztosítanák egészséges fejlődését.

Lássuk mindenekelőtt a kölcsönös biztosítás történeti áttekintését nálunk és Ausztriában, különös tekintettel a jelenleg is fennálló társaságokra.

Amennyire megállapítható, hazánkban legelőször a XIX. század elején működött egy szabályos kölcsönös biztosító társaság *Győrben*, mely intézet az első magyar biztosító részvénytársasággal szemben, mely utóbbi 1807-ben Komáromban jött létre, erős versenyt támasztott. Marosvásárhelyen 1839-ben kezdte meg működését a *Marosszéki Tűzkármentesítő Társaság*, melyet némelyek tévesen az első magyar biztosító szövetkezetnek tartanak. A Marosszéki után több helyi jelentőségű társaság keletkezett, melyek több-kevesebb sikerrel a hatóságok támogatását keresték. Így a Marosszéki is idővel mint Maros-Torda Vármegyei Tűzkármentesítő Intézet működött a vármegye felügyelete és

támogatása alatt. — Budapesten 1844-ben „*Jégverés ellen kölcsönösen biztosító egyesület*“ alakult. Mindezen vállalatok azonban csak úgy, mint a legtöbb utánuk keletkező szövetkezet, aránylag hamar el is tűntek.

Az első nem lokális jellegű kölcsönös életbiztosítónk 1863-ban Budapesten alakult *Első Leánykiházásító Egyesület m. sz., élet- és gyermekbiztosító intézet* név alatt, mely társaság 1911-ben címét Unió Élet- és Gyermekbiztosító Intézet-re változtatta. — Az 1912-ben létrejött Unió Biztosító Részvénytársaság e hasonnevű szövetkezetnek alapítása.

Időrendben a szász nemzetiségű szinezetű *Transsylvania Általános Kölcsönös Biztosító Bank* következik, mely szövetkezet 1869-ben Nagyszébenben alakult és ma is fennáll; a tűz- és életbiztosítást műveli.

A *Caritas Önsegélyző Egyesület* 1872-ben kezdte meg működését; célja a szegény néposztály, főleg cselédek biztosítási szükségletének kielégítése. Szigorúan véve nem tekinthető magánbiztosítónak, miért a következő statisztikai összeállításunkban nem fog szerepelni.

1875-ben alakult a *Magyar Üvegbiztosító Társulat m. sz.*, mely társaság igen szerény keretekben működik.

Zagrebben 1884-ben *Croatia Biztosító Szövetkezet* névvel vegyes biztosító szövetkezet kezdte meg működését, mely társaság az élet, tűz- betörés- és balesetbiztosítási ágazatokat műveli.

1893-ban alakult az *Első Biztosító Intézet katonai szolgálat esetére*, mely jelentékeny életbiztosítási állománynyal bíró intézet teljesen egy 1912-ben alapított biztosító részvénytársaság érdekkörébe került.

A mezőgazdaság biztosítási igényei kielégítésére, főleg a jégbiztosítás cultiválására 1894-ben *Országos Magyar Kölcsönös Biztosító Szövetkezet* névvel társaság alakult, mely kedvező auspiciumok között kezdte meg működését. A vezetőség azonban csakhamar elfelejtette az alakulás célját és a nagy, régi részvénytársaságokat akarta letörni — legalább ezt mutatta az intézet politikája. Lehetetlen díjakkal fogadott el subjectiv sem mindig megfelelő kockázatokat és az előző évek kedvezőbb kárára által elkapatva, semmitéle tartalékot sem gyűjtött, pedig viszontbiztosítási fedezetet — éppen a túlalacsony tűz- és jégdíjak miatt — sem sikerült szereznie. Az 1898-iki nagy jégkárok (az összes magyar és osztrák intézeteknél a nettodíjak 137⁰/₀-a, szemben az előző 1897—1891. évek 98·2, 76·0, 73·8, 79·7, 58·8, 71·8 és 97·4 perzentjével) betetőzték a Kölcsönös megsemmisülését. A 236.704 korona jégdíjbevétel szemben a károk 408.950 koronát igényeltek, a mi a költségek tekintetbe vételével végeredményben 172.096 korona hiányt jelentett a jégüzlet-ágban.

A Kölcsönös összeroppanása hosszú időkre igen kellemetlen emléket hagyott hátra gazdáinknál. A kártérítést igen későn, vagy alig

kapták meg, az utódijat per útján kényszerültek kifizetni stb. E körülményeket nem volt nehéz újabb szövetkezeti alapítások ellen kihasználni. Mégis, mikor a jégbiztosító részvénytársaságok kartellbe tömörültek és kétségtelenné vált, hogy a Kölcsönöst áldozatok árán sem lehet megmenteni, az OMGE. vezetősége szükségesnek látta újabb jégbiztosító szövetkezet alapítását. Így jött létre 1899. december 11-én legnagyobb vegyesbiztosító szövetkezetünk, a *Gazdák Biztosító Szövetkezete*, melynek alakulásakor Darányi akkori földművelésügyi minster kezdeményezésére a kormány 400.000 koronányi alapítványi üzletrészt jegyzett, a mit az életüzlet bevezetésekor 960.000 koronára emelt fel. A „Gazdák” alapítása határkövet jelent a magyar szövetkezeti biztosítás történetében. A szövetkezet 1900. június 10-én kezdte meg működését a tűz- és harangbiztosítási ágazatokban; 1901-ben a jégbiztosítást, 1902-ben az élet-, 1909-ben a nép-, 1914-ben a betörés-, 1915-ben a baleset és szavatossági biztosítást vette fel üzletkörébe. A szövetkezet a nemzetközi tűzviszontbiztosítási üzletben is részesedik, amennyiben alapszabályai 1907. óta megengedik, hogy korlátolt mértékben viszontbiztosításokat vállaljon át. Különösen örvendetes, hogy a szövetkezet egy önálló viszontbiztosítási szerv — az 1911-ben alakult Budapest Viszontbiztosító Részvénytársaság — alapításában és működésének irányításában vezető szerepet tölt be.

Míg a nyugati államokban régóta számos kölcsönös állatbiztosító működik, hazánkban az 1898-ban alakult *Magyar Kölcsönös Állatbiztosító Társaság* aránylag csak igen szerény eredményt tud felmutatni.

1903-ban újabb életbiztosító szövetkezet alakult, a *Magyar Élet- és Járadékbiztosító Intézet* m. sz., melyet 1912. végén a Szabadkán székelő és a Cséplőgéptulajdonosok Országos Szövetsége támogatásával alakult tűzbiztosító, a *Magyarország Biztosító Intézet* m. sz. követett, a biztosító szövetkezeti alapítások sorát hazánkban lezárva.

Ausztriában már 1811-ben megkezdte működését az *Oberösterreichische Brandschaden-Versicherungs-Anstalt* Linz székhelylyel, melyet még ugyanazon évben a *Salzburger Brand-Versicherungs-Anstalt* követett. Mindkét intézet ma is fennáll.

Az 1914. év elején 51 nagyobb belföldi kölcsönös biztosító társaság működött a Lajtán túl. Ezek közül 1830. előtt alakult 8, 1830. és 1879. között 15, 1880. és 1899. között pedig 12. A legutolsó alapítás 1910-ben a *Böhmische wechselseitige Lebens-Versicherungs-Anstalt* (Prag) volt. E nagyobb társaságokon kívül — mint még látni fogjuk — számtalan önálló, de localis társaság működik Ausztriában.

A történeti fejlődés egész vázlatos áttekintéséből is láthatjuk, hogy hazánkban a szövetkezeti biztosítás korántsem tudott annyira tért hódí-

tani, mint a szomszédos Ausztriában. Azonban egyedül a kölcsönös biztosítók nagyobb száma korántsem fejezi ki hiven e vállalati forma nagyobb elterjedtségét. Legmeggyőzőbb az a statistika, mely azt mutatja, hogy az összes belföldi biztosító társaságok által az illető államban elért díjbevételeből mily hányad esik a kölcsönös intézetekre szemben a részvénytársaságokkal. Ezt a leghelyesebb fokmérőt a magyar viszonyok közelebbi vizsgálásánál sajnos, nem használhatjuk, mivel hivatalos statistikánk csupán az összes magyar intézet díjbevételeéről számol be és a részvénytársaságok és szövetkezetek eredményeit nem tünteti fel külön-külön. Így kénytelenek leszünk a hazai viszonyok részletes tárgyalásánál a biztosító társaságok mérlegeiben feltüntetett összes díjbevételeit venni alapul, ami a szövetkezetek részesedését a ténylegesnél is kedvezőtlenebbnek tünteti fel, mert a részvénytársaságok külföldi, valamint átvállalt (indirect) üzlete e vállalatok nemzetközibb jellegűek, el fogva általában nagyobb, mint a szövetkezeteké. A kölcsönös intézetek mérlegszerinti díjbevételeiből tehát általában nagyobb quota esik a belföldi közvetlen (direct) üzletre, mint a részvénytársaságoknál.

Vizsgáljuk tehát az osztrák viszonyokat az ottani legújabb, 1912. évre szóló hivatalos statistikai adatok felhasználásával.

Az *életbiztosításban* 10 belföldi részvénytársaság mellett 16 osztrák kölcsönös intézet működött, mely utóbbiaknál kerek 1244 millió korona tőke volt biztosítva (kizárólag Ausztriában). A kölcsönös intézetek a belföldi direct-üzletben az ausztriai társaságok közül 48% erejéig részesedtek, vagyis ez ágazatban csaknem ugyanoly eredményt értek el, mint a részvénytársaságok.¹⁾

Tűzbiztosításban a belföldi intézetek bevétele kerek 81,120.000 korona volt, a miből a kölcsönös intézetekre 61% esett; ez ágazatban tehát a részvénytársaságok eredménye a kölcsönös intézetekkel szemben messze elmarad.

Érdekes, hogy a tűzdíjbevétel miképen oszlik meg a különböző jellegű kölcsönös intézeteknél. Míg a 7 részvénytársaságra 31,575.000 korona díjbevétel esett, a kölcsönös társaságok bevétele így alakult (1000 koronában):

20 nagyobb intézet	39,216
5 ipari kötelék	7,080
11 nagyobb helyi társulat	1,359
254 kis kölcsönös társulat	1,890

¹⁾ Mindig csak az ausztriai, közvetlen üzletben osztrák intézetek által elért eredményről van szó.

Látjuk tehát, hogy a nagyobb kölcsönös intézetek egymagukban jóval nagyobb eredményt értek el, mint a hatalmas részvénytársaságok. Magyar viszonyaink mellett szinte érthetetlen a kis társaságok nagy száma is; e társulatok mind közmegelégedésre működnek és talán leghasznosabb harcosai a szövetkezeti eszmének.

A *jégbiztosítást* 4 részvénytársaság, 8 nagy és 3 helyi kölcsönös intézet üzte, melyek összesen 8,845.000 koronát vételeztek be Ausztriában, mely összegben 51⁰/_o erejéig részesültek a kölcsönös intézetek; a három kis társulatra a kölcsönös intézeteknek 4,539.000 koronányi összdíjbevételeiből 218.000 korona esett.

Ha a felsorolt három legfontosabb ágazat együttes eredményét nézzük, azt találjuk, hogy a részvénytársaságok bevétele 96,530.000 K volt¹⁾, tehát a kölcsönös intézetek részesedése a legnagyobb díjbevétel mutató három ágazatban 53⁰/_o, a mi igazán kiváló eredmény.

Az *üvegbiztosítást* 5 részvénytársaság és 8 kölcsönös intézet művelte és a 954.000 korona díjbevételeből nem kevesebb, mint 64⁰/_o esett utóbbiakra.

A *betörésbiztosításban* 9 részvénytársaság és 5 kölcsönös intézet működött; a 4,090.000 korona díjbevételenek csupán 7⁰/_o-a esik a szövetkezetekre.

A *balesetbiztosítás* díjbevétele — 9,636.000 korona — 9 részvénytársaság és 6 kölcsönös intézet között oszlik meg; utóbbiak részesedése 9⁰/_o.

A *szavatossági biztosításban* 6 kölcsönös intézet 800.000 korona díjbevételel 10⁰/_o részesedést ért el, a többi 9 részvénytársaság közt oszlik meg.

A *vízvezetéki biztosításban* 47.000 koronát — 18⁰/_o, — végül a *harangbiztosításban* 12.000 koronát — 45⁰/_o — ért el 3-3 kölcsönös intézet. Előbbi ágazatban két, utóbbiban egy részvénytársaság is működött.

Az összes felsorolt ágazatokban a részvénytársaságok 117,020.000 korona, a kölcsönös intézetek pedig 112,514.000 korona bruttodíjbevétel érték el hazájukban, vagyis utóbbiak részesedése 49⁰/_o. Ez eredmény annál inkább is kiváló, mert az újabb ágazatokat a dolog természeténél fogva előbb rendszerint a részvénytársaságok kezdik művelni.

Két ágazatot kell még megemlítenünk: a szállítmány- és állatbiztosítást.

A *szállítmánybiztosítást* kizárólag részvénytársaságok üzik, melyeknek egyedül hazájukban elért eredménye nem állapítható meg. Ezzel szemben az

¹⁾ Az életbiztosításban a díjbevétel a biztosított tőke 4·5⁰/_o-jével számítottuk.

állatbiztosítást csak kölcsönös intézetek cultiválták, amelyek 5,123.000 korona díjbevétel érték el. E bevétel 10 nagyobb intézet és nem kevesebb, mint 1.052 kis, de önálló társulat között oszlik meg. Az agrár Magyarország e tekintetben különösen sokat tanulhatna az ipari Ausztriától!

Az összes biztosítási ágazatok tekintetbevételével mondhatjuk, hogy az *Ausztriában belföldi intézetek által bevételezett biztosítási díjnak mintegy fele részvénytársaságokra, fele pedig kölcsönös intézetekre esik.*

Annak megítélésére, hogy az utolsó tíz év alatt melyik vállalati forma tudta Ausztriában üzletkörét jobban kiszélesíteni, a közölt adatokkal szemben az 1903. évre vonatkozó statistikát használjuk fel, a mely a vízvezetési és harangbiztosításról nem közöl részletes adatokat. A tekintetbe jövő többi ágazatnál a kölcsönös intézetek részesedése 1903-ban szintén 49°/_o volt, mint 10 évvel később. Közelebbi vizsgálódásnál azonban érdekes részleteket tapasztalunk. A kölcsönös intézetek részesedése ugyanis a tűzbiztosításban 58°/_o volt (1912-ben már 61°/_o) az életbiztosításban 46°/_o (48°/_o) a jégüzletágban pedig 52°/_o-ot (51°/_o) tett ki. A szövetkezeteknek e három legnagyobb díjbevételű kitévő és fegfontosabb ágazatbeli részesedése 51°/_o volt, ami tíz év alatt 53°/_o-ra emelkedett. Látjuk tehát, hogy az arány csak azért nem rosszabbodott végeredményben a részvénytársaságokra nézve, mert e vállalatok az újabb ágazatokban a kölcsönös intézeteknél aránylag nagyobb emelkedést tudnak felmutatni, a mi részben az újabb ágazatok természetében rejlik. Szép fejlődést mutat az állatbiztosítás e tíz év alatt; 1903-ban csupán 1,530.000 (1912-ben 5,123.000) korona volt a bruttodíjbevétel.

Felhasználva az igen részletes osztrák statistikát, röviden a kölcsönös intézetek külföldi és indirekt üzletéről teszünk még említést.

A *külföldi direktüzlet* az élet-, tűz- és üvegbiztosításban volt számottevő. Hazánkban és Bosznia-Hercegovinában 99,573.000 korona életbiztosítási tőkét érték el az osztrák kölcsönös biztosítók. Egyedül Magyarországon a tűzbiztosításban 718.000, üvegbiztosításban pedig 255.000 korona volt a díjbevételük. A vámkülföldön csupán az életbiztosításban jöhet üzleti eredményük számításba, a mennyiben 1912-ben 135,062.000 korona biztosított tőkét érték el.

Az összes ágazatokban elért díjbevételük Magyarországon 5,029.000, Bosznia-Hercegovinában fél millió, a vámkülföldön pedig 6,082.000 koronára tehető.

Viszontbiztosítások átvállalásával aránylag kis mértékben foglalkoztak az osztrák szövetkezetek. Az életbiztosításban 9 társaság 6,844.000 korona biztosított tőkét vett át, a tűzbiztosításban 3 társaság 2,863.000 korona díjbevételűt ért el. Az indirekt üzlet a jégbiztosítási ágazatban

2 társaságnál 689.000, a balesetbiztosításban egy intézetnél 130.000 és a szavatossági ágazatban ugyancsak egy kölcsönös intézetnél 108.000 korona díjbevételét eredményezett.

Az ausztriai kölcsönös biztosítás fejlettsége viszontbiztosítók alapításában is megnyilvánul. Az első ily irányú kísérlet — az 1871-ben alakult és már 1873-ban felszámolt *Allgemeine wechselseitige Rückversicherungs-Bank* — balul ütven ki, 1885-ben a *Rückversicherungs-Verein (wechselseitiger) Elementar-Vers. Gesellschaften* alakult, mely intézet csakhamar tekintélyes factorrá lett. 1913-ban 13 szövetkezet — köztük a Gazdák és Transsylvania is — volt tagja és 3,255.000 K díjbevételért el; $2\frac{1}{2}$ milliót meghaladó saját tartaléka van. — A Jann's vezetésével 1886-ban a *Teilungsverband wechsels. Lebensvers. Anstalten* jött létre, de nagyobb eredményt nem tud felmutatni; 1913. évi díjbevétele 279.000 korona.

Lássuk már most, minő eredményt értek el a részv.-társaságokkal szemben a biztosító szövetkezetek hazánkban. Mint már említettük, a magyarországi direktüzlelben elért díjbevétel nem vehetjük alapul s így az összdíjbevételből vagyunk kénytelenek kiindulni.¹⁾

Az *életbiztosításban* a magyarországi társaságok összdíjbevétele 49,889.000 K-t tett ki, melyből kerek 24% , vagyis 11,754.000 K-t a hat szövetkezet vételezett be. A szövetkezetek részesedését a hazai direktüzletről fentebb mondottak tekintetbe vételével mintegy 28— 30% -ra tehetjük. Ez ágazatban az Unió vezet 4,330.000 K díjbevétellel.

A *tűzbiztosítás* 53,091.000 K bruttodíjbevétel mellett 12% részesedést mutat fel szövetkezeteink részére; ez arány a hazai üzletben talán 16— 18% -ra tehető. Legnagyobb díjbevételét a Gazdák Biztosító Szövetkezete mutat ki, t. i. 4,986.000 K-t.

A *jégbiztosításban* 11,004.000 K-t vételeztek be biztosító intézeteink, melyből 1,334.000 K egyetlen jégbiztosító szövetkezetünkre, a „Gazdák“-ra esik s így ennek részesedése 12% . Ez ágazatban azonban megállapíthatjuk ezen szövetkezet helyes, csak a belföldi direktüzletre vonatkozó részesedési arányszámát. A magyar hivatalos statisztika szerint ugyanis 1913-ban 8,579.000 K-t tett ki az összes hazai intézetek magyarországi jégdíjbevétele, melyben a „Gazdák“ eredménye is bentfoglaltatik. Mivel e szövetkezet ezen ágazatot indirekt nem cultiválja — külföldi direktüzlete e magyar intézetnek egyáltalában nincsen — fenti összegben 1,334.000 koronával részesedik, ami 16% -nak felel meg és egyetlen szövetkezetünkre nézve igen szép eredménynek mondható hat részv.-társasággal szemben.

¹⁾ A magyar intézetekre vonatkozó 1913. évi adatokat az (Ehrenzweig-féle) *Assecuranz-Jahrbuch*ból vettük.

A három főágazatban a szövetkezetek 19,515.000 K díjbevételért értékeltek el, ami 17%-os részesedésnek felel meg; a hazai direkt-üzletben ez arányszám legfeljebb 25-re tehető. A szövetkezetek díjbevételének tekintélyes része, 7,075.000 K esik legnagyobb szövetkezetünkre, a „Gazdák“-ra.

Ha az ausztriai biztosító vállalatoknál is a mérlegben kimutatott bruttodíjbevétel vesszük számításba, a kölcsönös intézetek részesedése így alakul: életbiztosításban 32%, tűzbiztosításban 29% és a jégágazatban 28%, e három főágazatban a magyar 17 százalékkal szemben 31 perzent. Figyelembe veendő azonban, hogy az osztrák részvénytársaságoknak aránylag nagyobb a külföldi és átvállalt üzletből eredő díjbevételük, mint hazai részvénytársasági biztosítóinknak, tehát az ausztriai részvénytársaságok bruttodíjbevételéből kisebb hányad esik a belföldi közvetlen üzletre, mint hazai részvénytársaságainknál.

A többi ágazatban a részvénytársaságokkal való összehasonlításnak nincsen értelme. Egyrészt a szövetkezetek díjbevétele aránylag jelentéktelen, másrészt ez ágazatok eredményét több részvénytársaság egyéb ágazatokkal együtt mutatja ki a mérlegben s így a tényleges díjbevétel sem lehet mindig megállapítani.

A hazai kölcsönös biztosító intézetek díjbevétele a mérlegek szerint kitett: (1913-ban)

az állatbiztosításban 458.000 koronát, a mi állatállományunkhoz mérten igen kevésnek mondható;

a balesetbiztosítás esekély 26.000 K díjbevétellel zárult;

a betörésbiztosítás szerény 5¹/₂ ezer korona bevétel hozott, végül üvegbiztosítók mérlege 68.000 K bruttodíjbevétel mutat ki. Mind-ezen ágazatokban csupán egy-egy szövetkezet díjbevétele szerepel.

A felsorolt hét ágazatban 20,072.000 K összdíjbevétel mutatott ki szövetkezeink, a mely összegnek több mint egy harmada a „Gazdák“-ra esik.

Ugyancsak nincsen értelme a hazai viszonyok tárgyalásánál a tíz év előtti viszonyokat a tárgyalt 1913. évi adatokkal összehasonlítani oly célból, hogy az évtized alatt minő fejlődést mutatnak a szövetkezetek a részvénytársaságokkal szemben. Eltekintve attól, hogy a hazai közvetlen üzletre vonatkozó statisztika ez esetben sem nyújt kellő támpontot s így az indirekt és külföldi üzlet alakulása rendkívül befolyásolná az eredményt, az elemi ágazatokban ma vezető Gazdák Biztosító Szövetkezete akkoriban — 1904-ben — aránylag szűk keretek között mozgott, a mennyiben tűzdíjbevétele 695.000 korona volt, míg a jégágazatban 478.000 korona díjbevétel ért el.

Kellő statisztika hiányában a hazai szövetkezetek indirekt-üzletéről

semmit, külföldi közvetlen üzletéről is keveset mondhatunk. Így Ausztriában az Első Katonai és Unio az életbiztosítást, a Croatia pedig az élet és tüzbiztosítást üzi. E szövetkezeteknél 1912-ben 53,654.000 K tőke és közel 7.000 K járadék volt biztosítva. A tüzdíjbevételek 125.000 K volt, az Ausztriában elért bruttodíjbevételek tehát 2,540.000 koronára tehető.

Lássuk még a hazai és ausztriai szövetkezetek főbb vagyontételeit.¹⁾

A magyar szövetkezetek 67,449.000, az osztrák kölcsönös intézetek pedig 665,876.000 korona mérlegszerű összvagyonot mutatnak ki. E vagyonnak 27·1, illetve az osztrák intézeteknél 19·3 százaléka értékpapirokban van elhelyezve, a melynek 15·4, illetve 23·9 percentje monarchiabeli állampapírokra esik; az állampapírállomány tehát az összvagyonnak 4·2, illetve 4·6 százalékát teszi ki. E körülmény is mutatja, hogy a magánbiztosítókat nem lehet egyszerűen arra kötelezni, hogy vagyonuknak pl. 25 százalékát belföldi állampapírban helyezték el — mint a mily ideák különösen Ausztriában és Németországban kísértettek, — mert ily rendelkezésnek elsősorban a biztosítottak érezhetnék (csökkenő díjvisszatérítés alakjában) nagy hátrányát. Hazai szövetkezeteinknél az összes aktíváknak 3·8 percentje magyar állampapírokra esik.

A nem kamatozó vagyontételek összehasonlítása azt mutatja, hogy a nagyrészt régi, consolidált osztrák társaságok e tekintetben is előnyben vannak hazai szövetkezeteinkkel szemben. A képviselőknek levő könnlevőség ugyanis 5·6, illetve csupán 1·2 százalékát, egyéb nem kamatozó tételek pedig 12·0,²⁾ illetve 2·7 percentjét teszik ki a mérlegszerű összvagyonnak.

Érdekes, hogy a befizetett alapítványi- és üzletrészek összege hazai szövetkezeteinknél jóval magasabb, mint az ausztriai kölcsönös intézeteknél. A nyolcz magyar szövetkezetnél az összeg 4,752.000 koronát tesz ki, melynek mintegy fele, 2,355.000 K, a Gazdák Biztosító Szövetkezetére esik. Az Unio már teljesen visszafizette tagjainak az üzletrészeket. A tekintetbe vett 47 osztrák társaság közül csupán tíznek mérlegében szerepel még üzletrész 1,790.000 koronával és a legnagyobb tétel 400.000 K; a többi már mind visszafizette az alapítási tőkét a saját tartalék növekedésének arányában.

A magyar szövetkezetek saját tartaléka a mérlegszerű összvagyon után számítva 4·2 percent; biztosított tagok nyereségtartaléka csupán három intézetnél szerepel, a mi a vagyon kerek fél százalékát teszi ki. Díjvisszatérítést 1913-ban ugyancsak három szövetkezet nyújtott 102.000

¹⁾ Ehrenzweig Assekuranz-Jahrbuch nyomán, melyben a localis intézetek mellőzésével 47 osztrák szövetkezet eredménye szerepel.

²⁾ Az 1916. évi mérlegek tekintetbevételeivel a viszonyok már jóval kedvezőbbek.

korona összegben, a mi az összdíjbevétel *fél perczentjének* felel meg. Legnagyobb saját tartaléka a Croatia-nak van — 743.000 korona — míg a biztosítottak nyereségtartaléka az Első Katonainál éri el a maximumot, 265.000 koronát. — Szakértő a „Gazdák“ mérlegeiből arra a következtetésre jut, hogy e szövetkezet tekintélyes rejtett tartalékkal rendelkezik.

Ezzel szemben az ausztriai kölcsönös intézetek saját tartaléka az összes vagyon százalékában kifejezve 15,3, csupán a biztosítottak nyereségtartaléka 0,9%; díjvisszatérítést 14 intézet nyújtott, a mi az összes intézetek díjbevételének 3,6%-jét teszi ki. Legtöbb saját tartaléka az 1862-ben alakult Krakauer wechselseitige Versicherungs-Anstalt-nak van 18,481.000 korona, melyből 1,295.000 korona a biztosítottak nyereségtartalékát képezi; e hatalmas szövetkezetnek tehát több saját tartaléka van, mint bármelyik magyar vagy osztrák biztosító részvénytársaságnak és csak három monarchiabeli részvénytársaságnak van több saját tőkéje (a befizetett részvénytőke és saját tartalék összege), mint Ausztria e legnagyobb kölcsönös biztosító intézetének.

Hét magyar szövetkezet 1.797.000, tizenkilenc osztrák kölcsönös intézet pedig 22.307.000 koronát kezelt nyugdíjalap címén. E tekintetben az Unió 572.000, illetve Krakauer 5,515.000 koronával vezetnek; utóbbinál nagyobb nyugdíjalapja csak egy biztosító részvénytársaságnak van a Monarchiában.

Ha már most röviden azt vizsgáljuk, hogy mily körülmények segítették elő Ausztriában a kölcsönös biztosítás különös térhódítását, legelőször a vonatkozó törvényes rendelkezéseket kell tekintetbe vennünk. A mi kereskedelmi törvényeink a biztosító szövetkezetek megalakulását csupán a részvénytársaságokkal azonos feltételekkel engedik meg; a 453. § szerint minden biztosítási vállalat köteles ágazatonként legalább 100 ezer forintnyi tényleg befizetett biztonsági alapot kimutatni. Az Ausztriában érvényes 1896. évi március 5-iki ministeri rendelet 3. §-a hasonló intézkedést tartalmaz a részvénytársaságokra nézve azzal a kiegészítéssel, hogy a befizetett részvénytőke 300.000 forintnál kevesebb nem lehet. Ugyane rendelet 4. §-a szerint a kölcsönösségi alapon nyugvó intézetek alapítási tőkéje az uralkodó viszonyoknak és az üzlet előrelátható kiterjedésének megfelelő magasságban fizetendő be, de életbiztosítóknál 20.000 forintnál kevesebb nem lehet. Az állami ellenőrzéstől eltekintve egyéb intézkedéseket is tartalmaz a törvényerővel bíró rendelet, a melyek a szövetkezetek egészséges fejlődését elősegíteni és a kölcsönös intézetekbe vetett bizalmat megerősíteni képesek; így pl. a 20. §. intézkedése szerint felesleg felosztásának csak az esetben van helye, ha az amortisatiós alapítási, szervezési és üzletszerzési tételek

már teljesen leirattak. Azonkívül a rendelet függeléke (E, 44—53. §§.) a kisebb kölcsönös intézetek részére további könnyítéseket biztosít.

A törvényhozás általában a meglevő viszonyokhoz alkalmazkodik. A gazdaságilag sokkal műveltebb Ausztriában fel tudják fogni a szövetkezésben rejlő erőt és a szövetkezeti eszme nevelő hatását — nálunk még sokan félnek a szövetkezeti tagsági szavatosságtól. Kevesen tudják, hogy *a viszontbiztosítás mai fejlettsége mellett egy gondosan vezetett szövetkezetnél utódij bekövetelésétől emberi számítás szerint nem lehet tartani.* Nem véletlen, hogy hazánktól keletre a szövetkezeti eszme kevés eredményt ért el, míg tőlünk nyugatra általában mindenütt tért hódít. Magyarország még nem érett meg arra, hogy a biztosító szövetkezetek alapítását a törvényhozás oly irányban könnyítse meg, mint a Lajtán túli szomszédjainknál; ily intézkedésnek *conditio sine qua non*-ja mindenekelőtt a biztosításnak állami felügyelet alá helyezése. Mert nálunk a mai viszonyok mellett pl. lehetséges, hogy egy biztosító szövetkezet a szükséges 200.000 korona tőke befizetését egy törpebank folyószámlakivonatával bizonyítsa; másrészt a háború előtt egy szolnokmegyei, minden vagyon nélküli »temetkezési segélyző társulat« működött nagy szervezési költséggel vagy 8—10 szomszédos megyében is, mely intézmény 15—60 éves egyéneket vett fel tagokul, kiknek maximum 20 korona összdíjbefizetés ellenében 100 korona tőkét helyezett kilátásba. Az persze titok, hogy e társulat minő halandósági tapasztalatok alapján merészel ily lehetetlen dolgokat ígérni. A szövetkezeti eszmével való visszaélések egész sorozata nagyon megrendítette hazánkban a szövetkezetekbe vetett bizalmat. Számtalan szövetkezet ment nálunk a lelkiismeretlen és szakértelem nélküli vezetés folytán tönkre, köztük igen sok biztosító szövetkezet is. Természetes, hogy ily körülmények legkevésbé sem voltak alkalmasak arra, hogy a szövetkezeti eszmének Magyarországon híveket toborozzanak. — Az is igaz, hogy a magyar jellem nem szívesen veti magát alá a többé-kevésbé minden szövetkezéssel járó kényszernek.

Igen nagy mértékben segítette elő Ausztriában a kölcsönös biztosítás térfoglalását *a hatósági és társadalmi támogatás.* A tüzbiztosítók között kilencz tartományi biztosító — Landesanstalt — van, melyek számottevő anyagi és oly hathatós erkölcsi támogatásban részesülnek, hogy szinte nem is tekinthetők magánbiztosítóknak és a részvénytársaságok nem egyszer szólaltak fel a rájuk nézve ily körülmények folytán egyenlőtlen verseny miatt. A nagyobb állatbiztosítók — egynek kivételével — ugyancsak kellő anyagi támogatást élveznek, erkölcsileg minden kölcsönös intézetet pártolnak hatóság és társadalom egyaránt. Egyes ily intézetek ügyesen használják ki a localpatriotismust, sőt nem ritkán a nemzetiségi ellentéteket is.

Hazánkban a szövetkezeti biztosítás hatósági és társadalmi támogatása elég gyenge lábon áll. Különösen szembeszökő, hogy a kormány az állatbiztosítással nagyon mostohán bánik, holott ez ágazatnak nálunk óriási jelentősége van. A külföldi példák élénken bizonyítják, hogy ezt a biztosítási ágazatot a hatóság és társadalom anyagi és erkölcsi támogatása nélkül általában nem lehet eredményesen üzni.

Kivánatos, hogy hazánkban is minél nagyobb eredményeket érjen el a szövetkezeti biztosítás. A tapasztalat azt mutatja, hogy mindenütt, a hol a kölcsönös biztosítás elég magas fokon áll, a külföldi társaságok működése kevés sikerrel jár, viszont a belföldi részvénytársaságok is kénytelenek a rájuk nézve megnehezített verseny miatt a külföldi és indirect üzletre nagyobb figyelmet fordítani, a mi a fizetési mérleget kedvezően befolyásolja. Nézetünk szerint a kölcsönös intézeteknek nem jelentéktelen részük van abban, hogy pl. a német, svájci, francia és osztrák biztosítási mérleg activ. A mellett elismert tény, hogy a szövetkezetek az összetartozás gondolatát erősítik s így nagy népnevelő hatásuk van. Mindaddig azonban, míg a közgazdasági ismeretek szélesebb rétegekben el nem terjednek, csak erőltetve lehetne hazánkban számos kisebb-nagyobb biztosítási szövetkezetet létrehozni; a mi viszonyainknak inkább megfelel, hogy kevesebb, de erős szövetkezetek tartsák ébren a versenyt.

Hogy melyek azon módok, melyeket a cél érdekében követnünk kell, az ausztriai viszonyoknak fenti rövid ismertetése után — azt hisszük — nem szükséges külön felsorolnunk.

Fehér Gyula.

Közlemények és ismertetések.

Háborús ármaximálások Németországban és Ausztriában.

Németországban a birodalmi kormány már a háború kitörését követő első napokban, 1914. augusztus 4-én szentesített törvényben általános intézkedéseket léptetett életbe a mindennapi szükséglet cikkek, elsősorban az élelmiszerek és takarmányanyagok árára nézve. Ezek az általános rendelkezések azonban már sokkal pontosabban meghatározott intézkedéseket tartalmaznak, mint a magyar felhatalmazási törvény (1912: LXIII.), a mely 7. §-ának 5. és 6. bekezdéseiben csupán arról az esetről rendelkezik, „ha a katonai előkészületek vagy a háború következtében a fogyasztási cikkek árainak nem indokolt mértékben aránytalanul drágulása a katonaság elvonulása után, vagy más vidékeken jelentkezik.” Ebben az esetben a közigazgatási hatóság javaslatára a ministerium elrendelheti, hogy a legszükségesebb élelmezési cikkekért követelhető legmagasabb árakat a közigazgatási hatóság arra az időre és ott megállapítsa. Mindkét esetben ezeket a cikkeket az ekként hatóságilag megállapított áraknál drágábban árusítani tilos. A német birodalmi kormány rendelkezései sokkal mélyrehatóbbak, nagyobb gazdasági körültekintésre vallanak. Az 1914. évi augusztus 4-iki törvény több változtatáson ment keresztül, a mig azután 1914. december 7-én a végleges szöveget a birodalmi kancellár — törvényi felhatalmazás alapján — megállapította. Az ily módon készített törvény teljes szövege a következő:

1. §. A jelenlegi háború tartama alatt a mindennapi szükségletek cikkei, különösen az élelmi cikkek és takarmányfélék, valamint a nyers-termények, tüzelő- és világító-anyagok részére legmagasabb árak állapíthatók meg. A birodalmi tanács elrendelheti, hogy más cikkek részére is legmagasabb árak állapíttassanak meg.

2. §. Azon cikkek tulajdonjoga, a melyekre nézve legmagasabb árak vannak megállapítva, az illetékes hatóság által átruházható egyes egyénekre, a kik erre nézve ajánlatot tesznek. A rendelet a cikkek tulaj-

donosához intézendő ; nem vonatkozhatik egy mezőgazda oly készleteire, a melyekre gazdasága továbbvitele céljából szüksége van. A tulajdonjog akkor hárul át, a mint a rendelet a tulajdonoshoz ért. A rendeletet meg kell előznie az illetékes hatóság felszólításának, hogy a kérdéses cikkek átengedtesse. A felszólításnak az a hatása, hogy az általa említett cikkekre vonatkozó intézkedések semmivé válnak ; a jogügyleti intézkedésekkel egyenrangúak azok, a melyek kényszermegvalósítás útján tételtek. Az országos központi hatóság, a melynek kerületében e cikkek előfordulnak, meghatározott személyeket fölhatalmazhat ilyen felszólítások kibocsátására ; az ily módon meghatalmazott személy által kibocsátott felhívás hatálytalanná válik, ha attól az időtől számított egy héten belül, a mikor az általa érintett azt megkapta, a hatóság rendelete meg nem erősíti.

A rendelet által érintett köteles a hatóság által a rendeletben meghatározott időpont lejártáig az árúkat megőrizni. A hatóság a megőrzésért megtérítést állapíthat meg.

Az átvételi ár a legmagasabb ár, az árú jóságának és értékesíthetésének figyelembevételével magasabb közigazgatási hatóság által állapított meg véglegesen szakértők meghallgatásával. Ha olyan árúról van szó, a melynek legmagasabb ára meghatározott időpontokban változik, úgy a rendelet idejében érvényben lévő legmagasabb árat kell figyelembe venni.

Ha a rendelkezés egy birtok terményeire vonatkozik, úgy ez szabad lesz a jelzálogkölcsonökért, birtok- és járadékkölcsonökért való szavatosságtól, kivéve, ha a felszólítás a hitelező javára történt.

3. §. A mennyiben gabonára állapított meg legmagasabb ár, a rendelkezés fogantatható, mielőtt a gabona kicsépelte. Ebben az esetben a tulajdonjog akkor megy át a hatóság által megjelölt személyre, a mikor a gabona ki van már csépelve. Eddig az időpontig a felszólítás hatásai kiterjednek a gabonaszárra is. A hatóság elrendelheti, hogy a felszólítás által érintett, mezőgazdasági üzemének eszközeivel, meghatározott időpontig csépelje ki a gabonát. Ha a kötelezett nem tesz ennek eleget, a hatóság a kívánt ténykedéseket az illető költségére harmadik személylyel is elvégeztetheti, a kötelezett túrni tartozik a munkák elvégzését a saját gazdasági helyiségeiben és üzemének eszközeivel.

4. §. Az illetékes hatóság felszólíthatja azon cikkek tulajdonosát, a melyekre legmagasabb ár állapított meg, hogy ezeket a cikkek a megállapított legmagasabb áron adja el. A mennyiben a tulajdonos vonakodna a felszólításnak eleget tenni, az illetékes hatóság az árúkat átveheti és a tulajdonos számlájára és költségére a megállapított leg-

magasabb áron eladhatja, kivéve, ha a saját szükséglet fedezésére fordítatik.

5. §. A birodalmi tanács állapítja meg a legmagasabb árakat. Ha nem állapítaná meg, jogában áll az országos központi hatóságoknak vagy az általuk kijelölt hatóságoknak ezt a munkát elvégezni.

6. §. Egy évig terjedhető börtönnel vagy 10.000 márkáig terjedhető pénzbüntetéssel büntetetik az:

1. a ki az 1. §. szerint megállapított legmagasabb árakat túllépi;

2. a ki más valakit olyan szerződés kötésére szólít fel, a mely a legmagasabb árakat meghaladja, vagy ilyen szerződés kötésére maga ajánlkozik;

3. a ki oly tárgyat, a melyet valamely felszólítás említett (2. és 3. §§.) elrejt, megrongál, vagy megsemmisít;

4. a ki az illetékes hatóság felszólításának, hogy a legmagasabb árral sujtott tárgyat eladja, nem tesz eleget;

5. a ki olyan árú készletét, a melyekre legmagasabb ár megállapított, az illetékes tisztviselők előtt eltitkol;

6. a ki az 5. §-ban foglalt végrehajtási intézkedésekkel szembe helyezkedik.

7. §. A birodalmi tanács felhatalmaztatik, hogy meghatározza azt az időpontot, a mikor ez a törvény hatályát veszti.

8. §. Ez a törvény a kihirdetés napján lép életbe.

Ezen alapvető törvényen kívül három nagyjelentőségű rendelkezése volt még a német birodalmi kormánynak. Az első ezek közül az 1915. év szeptember 25-én kibocsátott rendelet az *árvizsgálóhivatalok* felállításáról és az ellátás szabályozásáról, a másik intézkedés 1915. június 23-án kelt és a mértéktelen áremelkedésre vonatkozólag tartalmaz fontos szabályokat; végül a harmadik, 1916. június 24-i kelettel a lánc-kereskedelem elleni intézkedéseket tartalmazza. Ez a három rendelet beszédes bizonyítéka annak a ténynek, hogy az augusztus 4-i legmagasabb arra vonatkozó törvény alapján kiadott maximálási rendeletek nem érték el teljes mértékben céljukat. Az első maximálási rendeletet 1914. október 28-án bocsátotta ki a birodalmi tanács. Ez a rendelet a búza, árpa és rozs árát szabályozta. Az első ármaximálási rendeleteknek hatásából azonnal kitűnt, hogy igazi eredményt az árak maximálásával csupán akkor lehet elérni, ha az összefüggő cikkek egész complexumára kiterjed a maximálás, nem pedig csupán egyes kiragadott fajtákra. A mikor egyes emberi fogyasztás céljaira használt gabonafajta árát maximálta a birodalmi kormány, más takarmányozási célra használt gabonafajtákat azonban nem, az volt ennek a következménye, hogy a gazdák a maximált árú emberi táplálkozásra használt gabonafajtákat kezdték takarmá-

nyozásra fordítani és a nem maximált árú takarmányfélét vitték piacra. Más hibái is voltak az első ármaximálási rendelkezéseknek. Így például kerületenként más és más árakat állapítottak meg. De még az úgy általában megállapított korlátokon belül is szabad kezet adtak a hatóságoknak az eltérő ármegállapításokra. A kereskedők értették a módját, miként lehet árúikat arra a helyre csempészni, a hol magasabb a maximális ár. Mindezek a tények rávezették a birodalmi tanácsot arra a megismerésre, hogy egymaguk a maximális árak csupán az áralakulás növéseit akadályozhatják meg, de magukban véve korántsem elégségesek ahhoz, hogy a fogyasztást szabályozzák. Éppen ezért radikálisabb eszközökhöz kellett fordulni: a termés lefoglalásához, a termés és készletek felvételéhez, igazságos, rendeleti úton való elosztásához az egyes kerületek között, a takarmánymennyiségnek az állatok száma szerint való megállapításához, stb. stb. Egyes esetekben az élelmezési cikkek maximális árát hatályon kívül helyezték. Így például a káposzta árát 1915. december 4-én maximálták, 1916. április 8-án azonban hatályon kívül helyezték a rendelkezést. Ugyanígy volt a sárgarépával is. A többi mezőgazdasági cikk ármaximálását több ízben módosították, a mi egyrészt abban leli magyarázatát, hogy minden termés után, a termés eredményéhez mérten újra állapították meg az árakat, másrészt azonban bizonyítja azt is, hogy nem sikerült előszörre tökéletesen megoldani a kérdést.

A birodalmi kormány nagyon óvatosan járt el a reá ruházott hatalommal és csak a legvégső esetben nyúlt a maximálás módszeréhez, a melyet nem tartott a leghelyesebb eszköznek. Ez az óvatosság még inkább fokozódott akkor, a mikor az iparcikkekről volt szó. A bányászat és vegyipar cikkei közül a legfontosabb nyersanyagokat kénytelen volt maximális árral sujtani, de egyszersmind más eszközökhöz is kellett fordulnia a birodalmi tanácsnak, mint például a készletek zár alá helyezéséhez stb. Az első ilyenmű maximálási rendelet 1914. december 10-éről kelt. Az iparcikkek maximális árának megállapításánál azt a tényt tapasztaljuk, hogy a 21 maximált cikk közül 19-nek maximális árát rövidebb-hosszabb idő múltán hatályon kívül helyezte a birodalmi tanács. Az ipari cikkek közül elsősorban maximáltattak azok, a melyeknek nyersanyaga újból feldolgozható a hadsereg közvetlen szükségletére, mint pld. alumínium-, nikkell-, rézárú stb. Ezenkívül a posztó és gyapjúszövet árúkat maximálták alig félévvel a háború kitörése után 1914. december 22-én. Mindezeket a maximálásokat azóta elejtették, ma csupán a műtrágya-zsákok és kötélárúkat ára van maximálva. A többi iparcikk árának megfelelő nivón való tartása érdekében más eszközökhöz fordult a birodalmi tanács, a mint az már említettünk, t. i. árvizsgáló helyek létesítéséhez, a lánczkereskedelem leküzdéséhez stb. A biro-

dalmi tanácsnak az iparczikkék árának maximálása ügyében elfoglalt álláspontjára jellemző az a rendelet, a mit a czipő árának szabályozása érdekében bocsátott ki.

Németországban a következő czikkek árát maximálták :

I. Mezőgazdaság : 1. Növénytermékek : árpa, burgonya (asztali, takarmány, burgonyaszélet, burgonyaliszt, burgonyakeményítő), búza, búzadara, dohány, főzelékek, gyümölcsök, gyümölcsíz, hagyma, káposzta (fehér, vörös, répakáposzta és savanyúkáposzta), korpá, méz, répa, répszörp, rozs, szalma, szecska, széna, sárgarépa, zab. 3. Állati termékek : disznó, disznóhús, édesvizi halak, hal- és vadhús, tej, vaj, túró, sajt, csontliszt.

II. Bányászat-vegyiipar : alumínium, antimon, ammoniak szóda, ammóniak (szénsavas), benzín, bronz, cink, foszforsav, kénsav, leblanc szóda, káliumsók, műtrágya, nikkél, oleum, petroleum, réz (sárgaréz, vörösöntvény), rézvitriol, szóda.

III. Iparczikkék : alumíniumrudak, alumíniumpléh, fésűsfonál, fésűsgyapju, hengerelt rézdrót, legénységi katonapoztó, kötélárúk, mosottgyapjú, műtrágyazsákok, nikkélanódok, nikkélrudak, nikkéldrótok, nikkélpléh, nikkélcsövek, rézcsövek, rézrudak, sárgarézrudak, sárgarézpléh, tengerészgyapjúsövet, tengerészposztó.

A német birodalmi kormány az első perctől kezdve átlátta, hogy az iparczikkék árának maximálása sokkal bonyolultabb probléma, mint a mezőgazdasági czikkek legmagasabb árának megállapítása. Az ipari czikkek legmagasabb ára csak abban az esetben állapítható meg, ha minden előállításához szükséges nyersanyag árát maximálják. De tekintve, hogy az iparczikkék árképződésére nemcsak a nyersanyag árának van befolyása, hanem a munkabéreknek is, a melyek viszont az élelmi czikkek és a legfontosabb iparczikkék árának alakulásától függnek, az iparczikkékre nézve még erősebben áll az a tény, a mit már mezőgazdasági termékeknél említettünk, hogy t. i. csak akkor lehet eredménye az ármaximálásnak, ha az egész árúcomplexum egyszerre vétetik maximálás alá. A birodalmi kormány felismerve ezt a tényt, csak a legszükségesebb esetben nyult a maximálás fegyveréhez, mint például a mikor a munitio készítéséhez szükséges anyagokról volt szó, vagy a mikor a ruhaneműek ára indult rohamos emelkedésnek. A mikor a polgári lakosság czipőszükségletének biztosítására került a sor, tartózkodott attól, hogy mereven megállapított maximális árakat szabjon meg, csupán az *árak megszorítására* törekedett az 1916. szeptember 28-án kiadott rendeletében. Ebben a rendeletben alapelvül mondja ki a birodalmi tanács, hogy a czipőárúkat nem szabad magasabb áron eladni, mint a

mely ár a nyersanyagok beszerzési árából, az általános költségek arányos részéből és a megfelelő nyereségből áll elő. Hogy ez az árszámítás megfelelő ellenőrzés alá kerüljön, a rendelet a czipőárúkra vonatkozólag becslőbizottságok felállítását rendeli el. A czipőket a nagykereskedők csak a kiskereskedőknek, a kiskereskedők pedig kizárólag a fogyasztóknak adhatják el. Az ellenőrzés céljából magán a czipőn, vagy a czipővel szorosan egybefüggő tartós anyagból készült kísérő czédulán feltűnően meg kell jelölni a következő adatokat: 1. a czipőt előállító cég nevét és helyét: 2. a kicsiben való eladási árat német pénznemben; 3. az évet és a hónapot, a melyben ezek az adatok az árúra rávezettek. Ez az előírás csak azokra a czipőkre nem vonatkozik, a melyeket kézzel, mérték után állítanak elő. A mennyiben a vevő azt hiszi, hogy a felszámított ár a rendeletben meg nem engedett magasságot ér el, a vételi szerződés megkötésétől számított két héten belül javasolhatja az árnak döntőbiróság által való megállapítását.

A döntőbiróság az illetékes hatóság bevonásával megvizsgálja az árat és a czipőárakat becslőbizottság által megállapított keretekben meghatározza az árat. Ha ez az ár alacsonyabb, mint az eladott czipőn kimutatott ár, akkor a döntőbiróság a birodalom javára az ár kitüntetésére kötelezettől olyan összeget szedhet be, mint a mekkora a különbség a két ár között, csak hogy ezt az összeget annyiszor kell számítani, a hány ugyanolyan minőségű czipőt adott el a kereskedő a legutolsó hónapban. Ezenkívül, a mennyiben úgy találja a döntőbiróság elnöke, hogy az áraknak büntetendő túllépése következett be, köteles az illetékes ügyészségnek ezt tudomására hozni. A döntőbiróság határozata ellen semminemű jogorvoslat sincsen, illeték- és bélyegmentes. A becslőbizottság tagjait a birodalmi kanczellár nevezi ki. Mindennemű kiárúsítás a rendelet értelmében tilos. E rendelkezések megszegésének büntetése hat havi börtön vagy tizezer márka pénzbüntetés. A birodalmi tanács rendelete úgy intézkedik, hogy a döntőbiróságokban czipőiparosok, czipőkereskedők és fogyasztók is helyet foglaljanak.

A czipő árának korlátozására vonatkozó rendeletben nyitva maradt az a kérdés, hogy tulajdonképen mit értenek „mértékletes haszon“ alatt. Erre a kérdésre választ ad az 1915. évi szeptember 25-iki rendelet, a mely árvizsgáló hivatal felállításáról intézkedik. Az árvizsgáló hivatalok feladata a mindennapi szükségleti cikkek áralakulásának és forgalmának ellenőrzése. Árvizsgáló hivatalt köteles felállítani minden tizezer lakósnál többel bíró község, a többi községek is jogosultak ilyen hivatalok felállítására. A hivatal élén az elnök áll, tagjai felerészben termelők-ből, nagy- és kiskereskedőkből, felerészben pedig pártatlan szakértőkből és fogyasztókból állanak. Az árfelülvizsgáló hivatalok feladata:

1. a piaczi viszonyok ismeretével, a termelési, feldolgozási és egyéb költségek alapján megállapítani a helyi viszonyoknak megfelelő árakat;

2. az illetékes hivatalokat az életszükségleti cikkekkel való kereskedelem ellenőrzésében, valamint a legmagasabb árak elleni vétségek üldözésében és az életszükségleti cikkek forgalmának szabályozásában támogatni;

3. törvényszékeknek és közigazgatási hatóságoknak véleményt adni árak jogosultságára vonatkozólag;

4. az illetékes hivatalokat a lakósságnak az áralakulásról és annak okairól való felvilágosításban támogatni.

A ki a kiskereskedelemben meghatározott fontos életszükségleti cikkeket árul, köteles eladóhelyiségében ezen árúk jegyzékét kifüggeszteni és ezen a jegyzéken megjelölni a pontos eladási árat, ha legmagasabb ár van megállapítva, azt. A megjelölt árakat túllépni tilos. Tilos továbbá megtagadni a kiskereskedelmi forgalomban szokásos mennyiségeknek készpénzfizetés mellett való kiadását. Az árvizsgáló hivatalok más hasonló hivatalokkal érintkezésbe léphetnek az áruforgalom, az árumennyiség és az árakra nézve. Ezenkívül joguk van a saját kerületükben: 1. mindenkitől mindenféle olyan felvilágosítást bekérni, a mely az áralakulásra fontossággal bír, különösen a mennyiben az áruszállítást, az áruállományt és árakat illetik ezek; 2. olyan helyiségeket, a melyekben a mindennapi életszükséglet cikkei be vannak raktározva, megtekinteni; 3. az illetékes hatóságok engedelmével követelni kötleveleket, számlákat, szállítóleveleket, conossamenteket, raktárjegyeket és más kereskedelmi forgalomban használatos iratok és könyvek bemutatását, a mennyiben azok a fontos életszükségleti cikkek eladására és vételére vonatkoznak. A hivatal elnöke elrendelheti tanuknak és szakértőknek meghallgatását. A birodalom részére egy birodalmi árvizsgáló hivatalt létesítettek, a melynek székhelye Berlin. Ennek a feladata: 1. a birodalmi kancellárt minden olyan kérdésben, mely a lakósságnak a legfontosabb életszükségleti cikkekkel való ellátására vonatkozik, tanácssal támogatni; 2. a többi árvizsgáló hivatalokkal összeköttetésbe lépni, azok munkaeredményét gyűjteni és végül; 3. a fontosabb eredményeket a többi hivatallal közölni.

A községeknek a lakósságnak meghatározott fontosabb szükségleti cikkekkel való ellátása érdekében joguk van a kerületük iparosai és kereskedői részére előírásokat bocsátani ki az üzemre, különösen a beszerzésre és eladásra vonatkozólag, valamint az árakat és a könyvvizetést illetőleg; az ellátást a kereskedelem és ipar kizárásával saját kezébe átvenni; a kizárólagos ellátás jogát közhasznú intézményekre vagy meghatározott kereskedőkre és iparosokra átruházni és ezzel kapcsolatban

rendelkezni az üzemre, a továbbeladósra és az árakra vonatkozólag. Az illetékes hatóságok hozzájárulásával elrendelhetik a készleteik bejelentését és azoknak beszolgáltatását megállapított áron. A büntető sancció hat havi börtön vagy 15.000 márka pénzbüntetés.

A német birodalmi kormány és tanács tehát a lehetőség szerint kerülte az iparczikkék árának maximálását más módon és igyekezett a mértéktelen áremelkedésnek elejét venni.

Szemben a német birodalmi tanács által óvatos háborús gazdasági politikájával, a mely gondosan kerülte az árak merev formák között való maximálását, Ausztriában erős áramlatot figyelhetünk meg oly irányban, hogy lehetőleg minél több cikk ára maximáltassék. Az alapvető rendelkezés az 1914. évi augusztus 1-én kiadott császári rendelet, a mely a készletek felvételéről (bejelentési kötezettségről stb.), a községeknek a nélkülözhetetlen árúkkal való ellátásáról, a hatóságokkal fennálló szállítási kötezettség megszegéséről, a készletek eltitkolásáról, az árdrágításról és végül a készleteknek elkobzásáról és az iparendély megvonásáról intézkedik. A készletek felvételére vonatkozó rendelkezések nagyjában megegyeznek a német hasonló rendelkezések alapelveivel. Az árdrágításra vonatkozó 7. és 8. §§. a következő rendelkezéseket tartalmazzák:

1. A ki a háború okozta rendkívüli viszonyok kihasználásával nélkülözhetetlen szükségleti cikkekért nyilvánvalóan mértéktelen árakat követel, kihágásért egy héttől hat hónapig terjedhető fogsággal büntetendő. A szadadságvesztés büntetésen kívül kétezer korona összegig terjedő pénzbüntetés szabható ki. A visszaeső bűnös büntetése egy hónaptól egy évig terjedő súlyos fogság és 2.000 koronáig terjedő pénzbüntetés.

2. A ki nélkülözhetetlen közszükségleti cikkek termelését vagy kereskedelmét csökkenti, hogy annak árát ily módon mértéktelenül emelje, továbbá aki valótlan híreket terjeszt, vagy más eszközt használ fel arra, hogy félrevezetés által valamely nélkülözhetetlen szükségleti cikk árának drágulását előidézze, az vétség címén egy hónaptól egy évig terjedhető fogsággal és 2.000 koronáig terjedhető pénzbüntetéssel büntetendő.

Íz a rendelet teljesen meghatározatlanul hagyja a legfontosabb pontot, azt ugyanis, hogy mi az a „nyilvánvalóan mértékenfelüli ár“. Erre nézve nélkülozi Ausztria még a mai napig is azokat a pontos rendelkezéseket, melyeket ebből a célból a német birodalmi tanács az árvizsgáló hivatalokról szóló rendelkezés és az árdrágításra vonatkozó rendeletek kibocsátásával fogatosított.

A másik alapvető rendelet 1914. október 10-én kelt. Ennek első paragraphusa így szól:

„Felhatalmaztatik a kormány, hogy a gazdasági élet, különösen a mezőgazdaság, ipar, kereskedelem és kézműipar, valamint lakosság ellátásának előmozdítása érdekében a szükséges rendelkezéseket fogantossítsa. Az erre vonatkozó rendelkezések kerestülvitele céljából a községek kötelezhetők a közreműködésre.“ (RGBtt. 1914. okt. 13.)

Ennek a rendelkezésnek alapján bocsátotta ki az osztrák kormány ármaximálásokra vonatkozó rendeleteit. Az osztrák kormány ezideig a következő cikkek árát maximálta:

I. *Növényi táplálékok*: 1. Gabonafélék: buza, rozs, sörárpa, takarmányárpa, zab, köles. 2. Lisztfélék: sütőliszt, főzőliszt, kenyérliszt (két-féle minőség), korpá, kukoriczaliszt. 3. Hüvelyesek: borsó, lencse, bab. 4. Kávé. 5. Burgonya. Burgonyakeményítőliszt. 7. Szilva és szilvaíz.

II. *Állatok és állati táplálékok*: 1. élő sertés, 2. sertéshús, 3. főtt sertéshús (sonka, czomb stb.), 4. nyers disznózsír, 5. szalonna (elkészített), 6. sertés belsőrészei, 7. kolbászarúk. 8. szarvasmarha (élő), marhahús, 9. tojás (magyar, galicziai, orosz-lengyel), 10. tej, 11. édesvizi halak, 12. bizonyos vadhúsfajták.

III. *Takarmányok*: 1. takarmánypogácsák, 2. széna, 3. szalma, 4. olajtartalmú anyagok (mák, olajos magvak stb.).

IV. *Mezőgazdasági iparok termékei és anyagai*: 1. cukorrépa, 2. cukor, 3. szörp, 4. spiritusz, 5. malátacsira.

V. *Kémiai ipar*: 1. gliczerin, gliczerinviz, szappanfőzéshez szükséges alapanyagok, 2. nitrogéntartalmú anyagok, 3. gyufa, 4. benzin, 5. világító petroleum, 6. egyéb olajok.

VI. *Bőrök és cserzőanyagok*: 1. borjúbőrök, 2. marhabőrök, 3. lóbőrök, 4. enyvesbőrök, 5. hazai cserzőanyagok.

VII. *Fémek és fémárúk*: 1. alumínium, 2. antimon, 3. ólom (3-féle minőségben), 4. ólomtárgyak (10-féle), 5. vas- és aczéledény, 6. réz (4-féle minőségben), 7. réztárgyak (9-féle), 8. sárgaréz (7-féle minőségben), 9. sárgaréztárgyak (12-féle), 10. nikkell, 11. cink, 12. cinktárgyak.

VIII. *Szövő- és fonóanyagok*: 1. gyapjú, 2. gyapot, 3. kender, 4. len.

IX. *Régi papír és csont*: 1. régi papír (8-féle), 2. csont (9-féle), 3. csontzsír, 4. csontliszt.

Természetesen az ármaximálási rendeleteken kívül a kényszerforgalmat is el kellett rendelni a legtöbb esetben. Mindezek dacára Németországban az árak jelentékenyen alacsonyabbak maradtak, mint Ausztriában. Maga ez a tény is elég világosan mutatja, hogy sokkal inkább lehet eredményt elérni az árak túlságos emelkedésével szemben, ha nem

mereven állapítjuk meg a maximált árakat, mert — mint minálunk is elég példa hozható fel arra nézve — igen sok alkalom kínálkozik ezek kijátszására. A német árvizsgáló hivatalok rendszere nem kényszerít olyan merev szabályokat a gazdasági életre, mert ezek ellenkeznek annak alaptermészetével, hanem a mindenkori viszonyokhoz rugalmasan simuló ármegállapítási rendszert statuál. Utóbbi időben Ausztriában, sőt nálunk is felmerült az árvizsgáló hivatalok felállításának terve, a mely már erősen közeledik a megvalósuláshoz. *)

(p—i)

Rokkantügy Németországban.

A háború rokkantjainak ügye természetesen állami feladat. A nemzetén végzett érvágás, a mely mindinkább eleven hústra ér, a rokkantak ügyét egyes személyek ügye helyett társadalmi kérdéssé fejleszti. Semmiféle munkaerőmaradványt sem szabad kiaknázatlanul hagyni, minden cseppnyi erőt ismét hasznosítani kell és ha ezt sikerül keresztülvinni, úgy a háború rettenetes pusztítását nagy mértékben fogjuk mérsékelhetni, e mellett a háború után meginduló óriási küzdelemre vértessük fel magunkat.

Ennek a célnak elérése az általános társadalmi gazdasági oldalán kívül még az egyéni megelégedettség érzetét is váltja ki az egyesekből és ez a körülmény különösen fontos a rokkantak ügyénél, mert minden egyesnek a legvégső határig fejleszthető munkaképességre kell szert tennie, hogy a társadalom ismét hasznos tagjának érezhesse magát és a lelki egyensúly visszanyerésével elfelejtse a testi elszenvedett veszteséget.

E kérdésnek jelentőségét Németországban a fejlett közgazdaság tipikus államában, hamar felfogták, és egyben hamarosan felülkerekedett az a nézet is, hogy a rokkantaknak nyújtandó járadék csak legvégső remédium lehet, csupán akkor szabad ehhez folyamodni, a mikor már semmi más módon nem lehet a rokkant munkaerejét értékesíteni.

A porosz királyi hadügyministerium ez ügyben kiadott útmutatója összefoglalja azokat a pontokat, amelyek szerint a rokkantak ügyét kezelni kívánja, e szerint: minden rokkant, vagy testileg sérült ismét dolgozni tanulhat, ha erős akarata van. Senkinek sem szabad elhagynia magát és jövőjén

*) E közlemény megírása óta úgy Ausztriában, mint Magyarországon számos új rendelkezés lépett életbe, így pl. a cipőárak szabályozása. Ezeket későbbi közleményünkben fogjuk ismertetni.

kétségbe esnie, a gyógykezelés idején az orvosi előírásokat pontosan kell teljesíteni. Még azok is, a kiknek több fontos testrészük hiányzik, ismét visszatérhetnek előző hivatásukhoz, ha a megmaradt testrészeket kellő módon tudják kihasználni és a művégtagok használatát megtanulni. A ki pedig régi hivatását nem is folytathatná, más foglalkozásban bizonyára megfelel még. Mindenki kellő szaktanácsot nyerhet már a kórházakban, ennek utána pedig szakiskolákban készülhet vagy új hivatására, avagy a régi foglalkozásának az új körülmények közötti gyakorlására.

Senki se tekintse magát ezért a társadalom hasznavehetetlen tagjának, mindenki büszkeségét lelje abban, hogy a hazáért szenvedett veszteség daczára is ismét teremtő és alkotó tagja lesz családjának. Mindenki óvakodjék, ha rokona, vagy jóbarátja is a rokkantnak, hogy tévesen értelmezeti részvétből sajnálkozzék gyámoltalanságán. Inkább bizalomra kell serkenteni a rokkantakat a jövő tekintetében és a reményt táplálni bennük, hogy önállóan fogják továbbra is kenyerüket megkereshetni, mit az orvosi tudomány és technika fejlődése folytán és a német nép hazafias, társadalmi hatalmas együttérzése úgy a munkaadók, mint munkakeresők részéről egyformán elérhetővé tesz.

Nagy vonásokban büszke önérzettel tükröztetik vissza a fenti sorok, miképen kell helyesen felfogni a rokkantügyet.

A rokkantügy területi szervezete tekintetében lényeges, hogy bár a türingiai államok közös berendezkedésekre szövetkeztek és Poroszországban járasonként (Provinz) tagozódik is a lakosság által szervezett hivatal vagy bizottság felügyelete alatt a rokkantügy, az összes szövetséges államok ministeriumi felügyelet alatt állanak. A magángondoskodás ez ügyben, mint munkaközvetítés stb. az állami gondoskodáshoz hozzásimul. A szakszervezetek iparos és kereskedelmi kamarák, felvilágosítások és jelentékeny anyagi segítség nyújtásával mozdítják elő a rokkantügyi gondoskodás áldásthozó munkáját.

A rokkantokról való gondoskodás feladatai között elsősorban áll a gyógykezelés. Ezt a feladatot a tisztán katonai intézményeken kívül mint magángondoskodás, hathatósan mozdítja elő a Vöröskereszt, különösen olyan esetekben, a mikor az egyéni óhajoknak a katonai kötelező gondoskodás nem felelhet már meg. Hogy az orvosi tudomány és kezelés milyen óriási mértékben szerveződött és fejlődött ki, különösen a háború ideje alatt is, arra élénk világot vetnek a következő adatok:

Míg a háború első hónapjában, 1914. augusztus havában a német kórházakba beszállított 100 sebesültből 84·8 szolgálatképpel szemben 3— holtat és 12·2 rokkantat számolhatunk, addig egy hónappal később 100-ból visszanyerte egészségét 88·1, tehát 40%-kal több, az elhunytak

száma ellenben 2·7-re csökkent 100-ból. Mig a sebesültekből felépültek száma 1915. július végéig, a meddig a megfigyelés pontos adatokat nyújt, az 91·8-re emelkedett, addig az elhalálozottak számát sikerült 3⁰/₀-ról ugyanezen idő alatt 1·2⁰/₀-ra csökkenteni, a mi pedig az elképzelhető legkisebb százalék, ennek megfelelőleg a rokkantak, illetve mint szolgálatképtelenek száma az eredetileg 12·2⁰/₀-ról is 2⁰/₀-ra csökkent.

A régi előregedett anatómiai gyógykezelés, gypskötések helyett, a melyek az illető testrészt egy időre megbénították, inkább oly módokat említ fel dr. König Frigyes marburgi orvostanár széles körben elterjedt orvosi munkáiban, a melyek a seb gyógyulásával egyidejűleg az idegek, izmok működését nem befolyásolják és lehetőleg előmozdítják a sérült testrészt gyors használhatóságát. A tisztán katonai kórházakban folytatólagos gyógykezelés mellett, a régi felfogással szemben most már enyhülést hozó fürdőhelyek és olyan gyógymódok találunk alkalmazást, a melyek a szolgálatképesség teljes visszaállítását célozzák, mig erre a katonai hatóságok régebbi elvei szerint nem nyílt volna kilátás.

A gyógyulás befejeztével következik a rokkantügynek nem kevésbé fontos feladata, a foglalkozás megválasztása. Az általános tanácsokkal szolgáló bizottságon kívül, a melynek tagjai általános, a közgazdasági életet kellően áttekinteni képes emberekből áll, a kik nem szabad, hogy szem elől tévésszék az arra szoruló rokkantak lelki szükségleteinek figyelemmelkísérését is; vannak különleges bizottságok, a melyeknek tagjai jogászok, orvosok, nemzetgazdák, sociologusok, ipari szaktanítók, a kik különleges tanulmányok végzése után érvényesítik gyakorlatilag tudásukat a rokkantak foglalkozásának megválasztásánál. Lehetőleg igyekezni kell megtartani az eddigi hivatást, a mit új gépek előállításával a csonkított testrészt majdnem teljesen pótolni képes művégtagokkal alaposan remélni lehet a technika jelenlegi fejlettsége mellett; ha ez azonban nem lehetséges, úgy a bizottság igyekszik legalább is visszartartani olyan hivatás választásától a rokkantakat, a melyeket könnyen előzőnlenek az emberek, a milyenek az irnoki, kapus, kosárfonó, dohánygyári és minden más inproductiv hivatás, a mely a megélhetéshez keveset, a meghaláshoz sokat nyújt, e helyett ipari hivatást annál nagyobb mértékben tartják ajánlatosnak, e végből csupán olyan rokkantügyi szaktanfolyamokat engedélyeznek, a melyek hivatalosan ellenőriztetnek.

A német rokkantügyi bizottságok tanácsadói munkásságának végleges eredményeit természetesen lezárni nem lehet, de az eddig ismeretes statisztikai adatok mindenesetre élénken tükrözik vissza az ez irányú munkásság gyümölcsét. A coblenzi rokkantügyi bizottság rendelkezésre álló adatai szerint 1915. évi június hó 1-től augusztus hó 1-ig:

	tanács előtt	tanács után
a régi hivatáshoz visszatért . . .	191, 42 ⁰ / ₀	404, 89 ⁰ / ₀
új foglalkozást választott	68, 15 ⁰ / ₀	18, 4 ⁰ / ₀
postai, vasuti, hivatalnoki pályán volt	118, 26 ⁰ / ₀	32, 7 ⁰ / ₀
tanács nélkül állott	77, 17 ⁰ / ₀	— —

A 2. utáni következő hónap adatai különösen érdekesek abból a szempontból, mert a tanács működésének tudható be, hogy annyian tértek vissza régi hivatásukhoz és találtak megfelelő foglalkozást.

	tanács előtt	tanács után
régi hivatását választotta . . .	326, 68·1 ⁰ / ₀	412, 86·2 ⁰ / ₀
új foglalkozást választott . . .	48, 10 ⁰ / ₀	26, 5·2 ⁰ / ₀
posta, vasut, hivatalnok . . .	20, 42 ⁰ / ₀	4, 0·8 ⁰ / ₀
régi foglalkozásban tovább ké- pezni akarta magát	7, 1·5 ⁰ / ₀	5, 1·4 ⁰ / ₀
kivánság nélkül	54, 11·3 ⁰ / ₀	8, 1·5 ⁰ / ₀
nem lehetett tanácssal meg- győzni	3, 0·7 ⁰ / ₀	3, 0·7 ⁰ / ₀
munkaképtelen volt	1, 0 ⁰ / ₀	1, 0 ⁰ / ₀
más bizottsághoz utaltatott . .	3, 1·5 ⁰ / ₀	8, 1·5 ⁰ / ₀
véglegesen nem választott foglalkozást	11, 2·7 ⁰ / ₀	11, 2·7 ⁰ / ₀

A tanácsnyújtás után nagyjelentőségű intézmény a rokkant iskola. Még ha a régi hivatáshoz visszatérhet is a sérült, gyakorolnia kell ismét magát pl. jobbkez elvesztése esetén a balkézzel. Már az üdülő intézetekben a kéziügyességük faragó-, a földművesek kertészet stb. munkával, a tanultabbak gyors, gépirás, balkézzel való írás, könyvelés stb. olyan tantárgyakkal foglalkoznak, amelyek általános alapot adnak minden más hivatáshoz. A szaktanulás csak azután következik, a művésztagok használata és különleges hivatásokra való előkészítéssel. A düsseldorfi, nürnbergi és wieni rokkantiskolákat emlithetjük itt mint intézményekül.

A düsseldorfi iskolában egy évi fennállás után 1916. év február havában 1700 háborúban sebesült nyert szakoktatást. Nagy súlyt helyez-

nek a gyakorlati képzésre. Különleges iskoláik vannak az egykarú, vak, süket rokkantoknak, a kik mind szakszerű kezelés után olyan pályákra léphetnek, a hol függetlenül, mások jótékonykodásából maguk kereshetik meg kenyérüket. Említésre méltó dr. Silex berlini orvostanár munkássága a vakok részére alkalmas hivatások ismertetéséről, az ő közreműködésével történt, hogy a spandaui municiógyárban mintegy 40 vak rokkant katona dolgozik, mintegy 100 márka átlagos havibér mellett; nemkevésbé nagyjelentőségű, hogy a vakok részére írógép utján az írás is hozzáférhetővé lett.

A rokkantügyi gondoskodás csupán akkor tökéletes, ha a szakképzett rokkantak elhelyezéséről is gondoskodik. A hivatalos munkaközvetítő intézményeken kívül a német ipari szövetkezetek még 1915. december havát megelőzőleg mintegy 3000 rokkant alkalmazottat intézményszerűen foglalkoztattak. Az ipari és kereskedelmi kamarák a hivatásos helyszerzőktől óvják a rokkantakat és felhívják a figyelmet, hogy ne állást keressenek, hanem állandó megélhetést biztosító alkalmas foglalkozást.

A rokkantoknak járó nyugdíj, sebesülési pótdíjak tőkésítésével indokolt esetekben az erre vonatkozó törvény lehetővé teszi egyes iparágaknak önálló iparosként való művelését, a következő szempontok figyelembevételével.

Évjáradék helyett megváltásképpen tőke adható 21 éven felül és 55 éven belül, amennyiben a későbbi ellátást nem teszi a foglalkozás megválasztása valószínűtlenné, végül ha a tőke hasznos felhasználása biztosítottatik. A tőke nagysága az igényjogosult rokkant korától, a katonaságnál viselt rangtól, illetve az igényjogosultságának megállapításakor élvezett zsold, sebesülési díj fizetési pótlék (Tropenzulage) nagyságától függ; például szolgáljon, hogy egy őrmesteri rangban álló 30 éves rokkant tőkésített nyugdíjképpen 2925 márkát, tőkésített sebesülési díjképpen 5265 márkát kaphat. A járadék tőkésítés az otthon gondolatát viszi a rokkant életébe éppúgy városban mint vidéken, ezért nagy jelentőségű és áldást hozó hatást várhatunk tőle. A németeknél a fentiekben vázolt rokkantügyi mozgalmakat bár nálunk is sok tekintetben sikerült megvalósítani, de helyes általános társadalmi és közgazdasági felfogást tekintve, bizonyára találunk követésre méltó példát.

Goll Aladár.

A világ gabonatermelése.

A gabonatermés statisztikája legnagyobb részben becsléseken és számításokon alapszik, a mi mindenestre magában foglalja azt a tényt, hogy ezek az adatok minden jóakarát és pontos eljárás mellett is csak megközelítik az igazságot, de el sohasem érik. A világtermelést több oldalról becsülik meg és így az adatok összevetéséből mégis nagyobb pontosság érhető el. Különösen nagy bizalomnak örvendenek a Beerhoms Corn Trade Evening List angol szaklap és a magyar kormány évről-évre kiadott jelentései, a mely utóbbiak megszerkesztésénél az osztrák-magyar konzulátusok adatai is figyelembe vétetnek. A világtermelés pontosabb felmérése céljából létesítették Rómában a nemzetközi mezőgazdasági intézetet, a mely működését a lehetőség szerint a háború ideje alatt is folytatja.

Az utolsó 35 esztendőben a világtermelés a gabonafélékben a következőképen alakult:

Évi átlag	Búza	Rozs millió	Árpa métermáz- sokban	Zab	Kukoricza
1878/1882	554·5	303·7	176·4	319·7	492·0
1883/1887	579·7	330·2	182·9	327·0	543·9
1888/1892	592·0	310·2	191·5	366·6	603·1
1893/1897	642·7	371·1	214·4	408·7	608·5
1898/1902	757·1	405·6	232·4	470·8	679·6
1903/1905	833·1	407·4	253·3	518·3	770·7
1906/1910	902·2	394·9	292·2	559·2	914·0
1911	955·8	398·5	309·5	577·1	923·7
1912	1.033·5	479·0	330·7	690·0	1.050·9
1913	1.101·6	476·8	361·2	699·3	910·4

A gabonatermelés mind az öt gabonafajnál folytonos emelkedő irányzatot mutat; a búza, árpa és zab termelése megkétszereződött az 1878/1882. évek átlagához képest. Ez a nagy növekedés részben csak látszólagos, a mennyiben a statisztika fokozatos fejlődésével mindig pontosabbak lettek a felmérések. De a termelési területek is növekedtek, így pl. 1905-ben búza-termő terület volt 98·7 millió hektár, 1914-ben már 110 millió hektár. A kukoriczatermő területek pedig 55 millió hektárról 61 millióra növekedtek.

Az egyes európai államok termelése az 1910-1914. évek átlagában volt:

Ország	Búza	Rozs	Árpa	Zab	Kukoricza
	millió métermázsákban				
Ausztria	16·7	27·7	16·4	23·6	3·7
<i>Magyarország</i>	49·3	13·4	15·6	12·9	49·9
Németország	41·8	111·2	32·7	85·7	—
Belgium	4·0	5·8	0·9	6·4	—
Bulgária	13·2	2·4	3·3	1·8	8·5
Dánia	1·6	4·1	5·4	7·6	—
Franciaország	84·3	12·2	10·6	51·3	5·4
Anglia	16·2	0·06	14·0	29·5	—
Olaszország	48·7	1·4	2·0	4·9	25·8
Luxemburg	0·2	0·2	0·02	0·5	—
Norvégia	0·08	0·2	0·6	1·7	—
Holland	1·4	4·0	0·7	2·9	—
Portugália	—	—	—	—	—
Románia	23·2	1·1	5·6	4·1	29·1
Európai Oroszország	173·2	221·6	97·8	132·4	19·9
Spanyolország	34·0	6·5	15·8	4·1	6·9
Szerbia	—	—	—	—	—
Svájc	0·9	0·4	0·1	0·7	—
Svédország	2·2	6·0	3·1	11·5	—
Európai Törökország	—	—	—	—	—
Európa összesen	529·2	418·7	225·9	382·4	156·0
Amerika	302·7	10·1	52·1	230·4	786·7
Ázsia	146·6	8·7	29·7	16·9	4·9
Afrika	20·3	—	13·7	2·4	18·2
Ausztrália	22·8	0·04	0·9	4·9	2·6
Világtermés	1021·6	437·5	322·3	637·0	968·4

A buzatermelés terén Magyarország Európában a harmadik helyen áll, csak európai Oroszország és Franciaország előzik meg; rozstermelésben negyedik helyen áll, előtte vannak európai Oroszország, Német-

ország és Ausztria; árpatermelésben ötödik helyen; a legnagyobb árpa-termelők európai Oroszország, Németország, Ausztria, Spanyolország és csak utánuk jön Magyarország; zabtermelésünk hatodik helyen van, többet termelnek nálunk európai Oroszország, Németország, Franciaország, Anglia, Ausztria; kukoriczatermelésünk azonban 49·9 millió méter-mázsával első helyen áll Európában, harmadrésze az egész európai termelésnek. Európa a kukoricza kivételével mindenből többet termel, mint a többi világrész. A búzának több mint felét, a rozsnak 94⁰/₀-át, az árpa-nak 70⁰/₀-át, a zabnak 52⁰/₀-át Európában termelik. Csak a kukoriczatermelés az, a melyben a többi világrészek jóval fölülmulják Európát; elsőhelyen Amerika, utána jön Anglia.

Magyarország termelési adatai a következők:

Évi átlag	Buza]	Rozs és kisebb gabonafajták	Árpa	Zab	Kukoricza
	a megművelt terület 1.000 hektárban				
1896/1900 . . .	3.331	1.120	1.059	1.063	2.476
1901/1905 . . .	3.672	1.134	1.096	1.100	2.536
1906	3.853	1.140	1.120	1.139	2.720
1907	3.552	1.065	1.168	1.174	2.841
1908	3.834	1.113	1.136	1.157	2.766
1909	3.561	1.076	1.220	1.191	2.858
1910	3.794	1.137	1.163	1.166	2.830
1911	3.708	1.106	1.171	1.173	2.879
1912	3.872	1.183	1.116	1.096	2.860
1913	3.433	1.170	1.231	1.271	2.919

Terméseredmény millió q-ban

1896/1900 . . .	37·6	11·5	12·6	11·3	35·2
1901/1905 . . .	44·2	12·5	13·3	11·9	31·0
1906	56·5	13·7	15·8	13·5	46·6
1907	36·0	11·6	14·3	12·2	44·1
1908	45·0	12·1	12·8	10·8	42·3
1909	34·0	12·0	16·1	14·2	46·6
1910	49·3	13·1	12·1	10·8	54·2
1911	51·7	12·8	16·6	13·8	41·0
1912	50·2	14·3	15·7	11·6	51·0
1913	45·8	14·2	18·0	15·4	53·6

	Terméseredmény hektáronként q-ban				
1896/1900	11·3	10·5	11·9	10·6	14·2
1901/1905	12·0	11·0	12·1	10·6	11·9
1906	14·7	12·0	14·1	11·9	17·1
1907	13·8	13·7	16·1	13·3	19·3
1908	11·7	10·9	11·3	9·3	15·3
1909	9·6	11·2	13·2	11·9	16·3
1910	13·0	11·6	10·4	9·3	19·2
1911	14·0	11·6	14·2	11·8	14·2
1912	13·0	12·1	14·1	10·6	17·8
1913	13·3	12·2	14·6	12·1	18·4

Leginkább változott a búza és a kukorica termőterületének nagysága. E kettő között különben is erős összefüggést tapasztalunk, a mikor a buzatermőterület növekszik, fogy a kukoriczatermőterület és viszont. A hektáronkénti hozadék nagyjában Ausztria alatt van, csak a kukoriczában lényegesen nagyobb a magyar hektáronkénti hozadék.

A nagyobb gabonatermő európai államok 1913. évi adatai a következők:

Ország	Búza	Rozs megművelt terület 1000 ha-ban	Árpa	Zab	Kukorica
Ausztria	1.212	1.964	1.092	1.905	285
Németország	1.974	6.414	1.654	4.438	—
Belgium	159	259	34	272	—
Franciaország	6.542	1.176	760	3.979	—
Anglia	724	26	781	1.603	—
Oroszország (európai)	25.118	29.089	12.208	17.013	—
Szerbia	—	—	—	—	—
Bulgária	1.030	185	230	170	650
Románia	1.623	90	562	522	2.146
Olaszország	4.744	124	251	506	1.574

	Terméseredmény millió q-ban				
Ausztria	16·2	27·0	17·5	26·8	3·4
Németország	46·5	122·2	36·7	97·1	—
Belgium	4·0	5·7	1·0	7·0	—
Franciaország	86·9	12·7	10·4	51·8	—
Anglia	15·4	0·05	14·9	29·2	—
Oroszország (európai)	207·8	246·9	121·4	160·5	—
Bulgária	16·5	2·7	3·5	2·5	11·5
Románia	22·9	0·9	6·0	5·5	31·1
Olaszország	58·4	1·4	2·3	6·3	27·5

	Hozadék hektáronként q-ban				
Ausztria	13·4	13·8	16·0	14·1	11·8
Németország	23·6	19·1	22·2	21·9	—
Belgium	25·2	22·0	27·0	25·6	—
Franciaország	13·3	10·8	13·7	13·0	—
Anglia	21·3	18·9	19·1	18·2	—
Oroszország (európai) .	9·1	10·5	9·9	9·4	—
Bulgária	16·0	14·9	15·2	14·7	17·7
Románia	14·1	10·5	10·7	10·6	14·5
Olaszország	12·3	11·4	9·4	12·5	17·5

A legbelterjesebb a termelés Belgiumban, Németországban és Angliában. A magyarországi viszonyok a hektáronkénti termés hozadék tekintetében nagyon szomorúak, még Bulgária is fölülmulja termés eredményeivel. A legkülterjesebb a termelés Oroszországban, Romániában és bizonyos tekintetben Olaszországban.

(p. p.)

Pénzelmélet.

Domány Gyula: A háborús valuta.

Domány könyve tudtommal az első magyar munka, a melyben a valutaügyre nézve lényeges adatokat, ha nem is rendszeres teljességben, úgy mégis túlnyomórészt együtt találhatjuk, még pedig táblázatosan összeállítva; az adatok egyes csoportjai grafikai ábrázolást is nyertek. Minthogy ezeket a táblázatokat és graphikonokat mindeddig a belöldi és külföldi napi lapokban csak elszórva lehetett találni, a munkának ez a része arra nézve, a ki az adatok számára meg tudja találni a helyes magyarázatot és le tudja vonni a helyes következtetéseket, bizonyos szolgáltatásokat tehet, ámbár nem minden pontban megbízhatók Domány közlései. Így pl. azt írja a 93. oldalon, hogy a „Német állam egy fillér hitelt sem vett igénybe a birodalmi banknál,“ a mi nem felel meg a valóságnak, mert kincstári váltók nagy mértékben discountáltak a Reichsbanknál és annak jelen váltótárczája túlnyomórésztben ilyen váltókból áll.

Igen gyöngének bizonyul Domány művének ama része, a melyben a valuta háborús jelentőségének magyarázatát igyekszik szolgáltatni; csak a legegyszerűbb kapcsolatokat látja, a melyeket a napi sajtó is már felkapott és banálisakká tett, a nélkül, hogy őket a mélyebben fekvő összefüggések segítségével szerves egésszé egyesítené és a háborús pénzérték és deviza-árfolyam oszthatatlan problémájának megértéséhez.

segítene. Minthogy arra nézve, hogy mi *hiányzik* e könyvben, a bizonyítás egy teljes pénzelmélet kifejtését igényelné, a könyvnek csak két pozitív tévedésére mutatok rá, hogy jellemezzem a mű theoreticus szakavatatlanságát.

» a másik ok a bankjegyforgalom szaporítására Franciaországban a tömérdek sok külföldi kölcsön. Rendkívül nagy különbség van ugyanis a között, hogy a háborús kölcsönöket egy állam saját határain belül helyezi-e el, vagy pedig a külföld segítségét veszi-e igénybe. Ha népkölcsönök kerülnek emissióra, úgy a pénz az ország határain belül circulál, nem kerül külföldre és új pénzjegyek forgalomba hozása nélkül, vagy legalább is jelentékeny szaporítása nélkül lehet a háborút financirozni. Ha azonban lehetetlen a belső kölcsönök elhelyezése, úgy a külföld a felvett idegen kölcsönök ellenértékét rendszerint a hadi szállítások kiegyenlítésére fordítja, a kölcsönből kevés pénz kerül az adósságot felvevő országba. Ezért szaporodik meg olyan háborús ország bankjegyforgalma, a melyik nagy mértékben van a külföld segítségére ráutalva.“ (65. old.) Kézenfekvő a tévedés. Mennél nagyobb a kölcsönöknek külföldön elhelyezett része, annál nagyobb a háború anyagszükségletének külföldön vásárolt hányada is; tehát — számtalan egyéb körülménytől eltekintve — legalább is ugyanannyival csökken a külföldi kölcsönök révén az állam részéről belföldön forgalomba hozott pénzmennyiség, mint a mennyivel csökkenne a belföldi forgalomból kölcsönjegyzések útján a jegybankhoz utólag visszaözönlő pénzek összege akkor, ha — a mi nyilvánvalóan nem felel meg a tényeknek — külföldi kölcsönök lehetősége arra bírná az egyes hadviselő államokat, hogy a belföldön való kölcsön-emissióikat korlátozzák. Domány egyébként későbben önmagát czáfolja, a midőn a háború utáni valuta magyarázásánál (megokolás nélkül) odaállítja azt a tételt [140. oldal], hogy „a külföldön szerzett követelésekből [hadi kárpótlásból] a belföldön nyomasztóvá lett nagy bankjegyforgalmat gyorsan lehet e mérsékelni.“ Nyilvánvaló, hogy e vonatkozásban hadi kárpótlás és hosszú lejáratú kölcsönök között, a minőket Franciaország szerzett, különbség nincs.

A másik bizonyíték, a mit Domány meglepő theoreticus tájékozatlanságára felhozok, az, hogy a kvantitatív pénzelméletet a Knapp-féle teoriának sarktétele gyanánt említi (11. old.), pedig Knapp műveiben úgyszólván nem is érinti a pénz és árú értékarányának problémáját (Knapp ex professo csak a pénzérték existenciájával, jogi teljesítőképességével és nemzetközi vonatkozásaival foglalkozik) és a kvantitatív pénzelméletet egyáltalán nem tárgyalja.

Schlesinger.

Ipari lakosságunk népmozgalma 1909—1912. években.

A népmozgalmi statistikának adatai, a melyek a házasságkötésekre, a születésekre és halálzásra terjednek ki, közvetve igen becses fölvilágosításokat nyújthatnak az ország gazdasági viszonyaira is. Áll ez nemcsak általánosságban, hanem az egyes foglalkozási ágakra külön-külön is, mert a mint kimutatható a termés eredményének hatása a kivándorlásra, házasságokra és születésekre, éppúgy igen jól következtethetünk például az ipari conjuncturák alakulásából az ipari népesség népmozgalmára és megfordítva.

Az 1909—1912. évek időszaka az iparra nézve küzdelmes éveket jelent, a melyek a válságok egész sorát idézték fel. Ennek hatása meglátszik például az ipari népesség házasodásának csökkenésében. Ezer 20 éven felüli nem házas kereső férfira esett 1900/901. években az iparnál 131·9 házasság, 1910/11. években 125·6 házasság, vagyis a házassági arányszám 6·3-el rosszabbodott 10 év leforgása alatt. Csökkent a házasságok száma a bányászatban is, még pedig sokkal rohamosabban, mint az iparban. A bányászatnál a születési arányszám 179·5-ről 158·1-re csökkent 1900/901-től 1910/911-ig, vagyis a csökkenés 21·4. Ezzel szemben az őstermelésnél a házasságok száma, ha nem is lényegesen, mindenesetre emelkedett. Az egyes ipari foglalkozásoknál a legkedvezőbb házassági viszonyok a borbélyoknál és kűműveseknél mutatkozik. Önálló iparos és iparossegéd az 1912. évben 34.118 kötött a magyar birodalomban házasságot, a mi az előző évvel szemben visszaesést jelent. Az egyes iparágakat nézve, legtöbb házasságot (absolut számokat véve) a kovács és lakatos iparosok kötöttek, azután az asztalosok, ácsok, bognárok stb., czipészek és csizmadiák, kűművesek, szabók, szűrszabók, varrónők, korcsmárosok stb.

Amint csökkent az ipari népesség házasságkötése, éppúgy csökkent az ipari népesség születési arányszáma. (A születési arányszámok ezer 15—49 éves nőre vonatkoznak.) Ez a születési arányszám 1900/91. években az iparnál 40·4, 1910/911-ben már 33·8, vagyis a csökkenés 6·2. Csökkent a születések száma a bányászatnál, sőt még az őstermelésnél is. De a mig 10 év előtt az őstermelés és az ipar egyforma magas születési számmal bírtak, addig ma már az ipari népesség születési arányszáma

az országos átlagon alul marad. Nagy még a hanyatlás a bányászatnál is. Az egyes ipari foglalkozásoknál a születési arányszám így alakult:

Iparág	Az		Az arányszám csökkenése (-), vagy növekedése (+)
	1900/901. évek átlagában	1910/911. évek átlagában	
1. Asztalos, ács, bognár stb. . .	43·3	37·6	—5·7
2. Borbély és fodrász	42·2	40·4	—1·8
3. Czipész és csizmadia	44·8	35·6	—9·2
4. Korcsmáros, vendéglős stb. . .	24·5	19·9	—4·6
5. Kovács, lakatos stb.	48·8	41·1	—7·7
6. Kőműves	58·0	47·8	—10·2
7. Könyv- és könyomdász	30·1	31·4	+1·3
8. Mészáros és hentes	37·6	31·5	—6·1
9. Molnár	38·0	32·1	—5·9
10. Pék	32·5	30·4	—2·1
11. Szabó, varrónő stb.	32·9	26·2	—6·7
12. Szűcs	36·1	29·0	—7·1
13. Takács, posztószövő stb.	24·4	25·9	+1·5
14. Egyéb iparágak	38·5	32·8	—3·7
Összesen	40·2	34·2	—6·0

Csupán két iparágnál: a nyomdászoknál és takácsoknál javult kissé a születési arányszám, a többinél mindnél romlott, még pedig leginkább a kőműveseknél, czipészeknél és a kovácsoknál, valamint a lakatosoknál. Az ipari tisztviselői osztálynál pedig egyenesen ijesztő a csökkenés.

A halálozások számadatai kedvezőbb képet mutatnak. Ezer lélekre az iparban az 1900/901. évek átlagában 23·5 halálozás esett, 1910/911. évek átlagában már csak 19·9, vagyis a javulás 4·4. Az őstermelésben alig állt be számbavehető javulás. Érdekes, hogy a míg a halálozásnak az iparnál igazán örvendetes javulás állott be, addig a születési arányszám itt csökkent a leginkább. Az egyes csoportokat illetőleg a halálozás az iparban így alakult:

Iparág	Halálozási arány		Az arányszám csökkenése (—), vagy növekedése (+)
	1900 901	1910. 911	
1. Asztalos, ács, bogsnár stb.	25·7	20·7	—5·0
2. Borbély és fodrász	23·3	21·1	—2·2
3. Czipész és csizmadia	27·2	21·3	—5·9
4. Korcsmáros, vendéglős stb.	17·2	15·4	—1·8
5. Kovács, lakatos stb.	25·4	20·1	—5·3
6. Kőműves	31·1	23·3	—7·8
7. Könyv- és könyomdász	17·2	16·0	—1·2
8. Mészáros és hentes	21·8	19·0	—2·8
9. Molnár	22·7	17·7	—5·0
10. Pék	19·1	18·1	—1·0
11. Szabó, varrónő stb.	22·7	17·9	—4·8
12. Szűcs	30·5	24·0	—6·5
13. Takács, posztószövő stb.	21·0	17·2	—3·8
14. Egyéb iparág	22·2	18·8	—3·4
Összesen	23·7	19·4	—4·3

A legkedvezőbb a halandósági arányszám ezek szerint a korcsmárosoknál és nyomdászoknál, a legkedvezőtlenebb a kőműveseknél. Az értelmiségi csoportokat nézve, megállapítható, hogy a legkedvezőbb halandósági arányszám az ipari és kereskedelmi tisztviselőknél mutatkozik.

Ha a halálokat nézzük, alapul 5 fontos halálokat kell vennünk: a tüdőgümőkört, a veleszületett gyengeséget, az aggkori végkimerülést, a tüdő- és mellhártya gyulladását és a gyomor- és bélhuratot. Ez az öt haláleset az összes halálozások 56 százaléka. Az őstermelésnél legáltalánosabb halálok a veleszületett gyengeség és aggkori végkimerülés, míg az iparnál a tüdőgümőkór és a gyomor és bélhurut. Különösen a tüdőgümőkór pusztít erősen az ipari népesség között, minden foglalkozási ágnál jobban. A bányászok közül pedig igen sokan halnak meg tüdő- és mellhártyagyulladásban. Az iparnál előforduló halált okozó fontosabb betegségek: a tüdőgümőkór 54·40 százalék, balesetek 5·47 százalék (a bányászoknál, a baleset okozta halálesetek az összeseknek 22·96 százalékát teszik ki), tüdő- és mellhártyagyulladás 4·76 százalék, öngyilkosság 4·66 százalék stb. A tüdővész pusztításáról az alábbi táblázat tájékoztat:

Iparág	Száz 20-39 éves korban elhalt kereső férfi közül tüdővészben halt el	
	önálló iparos	segédszemélyzet
1. Asztalos, ács stb.	50·63	57·69
2. Borbély és fodrász	63·07	67·78
3. Czipész és csizmadia	55·81	66·76
4. Korcsmáros stb.	40·56	56·83
5. Kovács, lakatos stb.	50·92	59·73
6. Kőműves	50·18	50·72
7. Mészáros és hentes	35·60	50·00
8. Molnár	35·38	46·80
9. Könyv- és könyomdász	70·00	66·76
10. Pék	44·45	51·94
11. Szabó	59·14	70·60
12. Szűcs	61·40	67·18
13. Takács	42·86	55·34
14. Egyéb iparágak	42·62	49·85
Általában	49·69	56·24

Tüdővészben, a nyomdászok kivételével, minden egyes iparágban több segéd hal meg, mint önálló. A tüdővész pusztítása szorosan összefügg a vagyoni viszonyokkal. Az önálló nyomdászok mellett igen nagy a tüdővész pusztítása olyan iparágakban, a melyek szobához, zárt levegőjű helyiséghez kötik az iparost, mint pl. borbélyok, szűcsök, szabók stb. A 40—59 éves korcsoportban általában 100 tüdővészben elhaltra jut 29·32 önálló iparos és 33·86 segéd.

A születések és halálozások adatait összevetve, általában azt látjuk, hogy kedvező az országban. Az iparosnépességnél, mint általában a 10 év előtti viszonyokhoz mérten, csökkenés állott be a természetes szaporodásnál. Az iparban 1.000 lélekre esett természetes szaporodás 1900—1901. évek átlagában 16·5, 1910—1911. évek átlagában 14·7, a csökkenés tehát 1·8, a mi alig van felül az országos átlagon.

(p. p.)

Rokkantspolitikánk eredeti fejleményei.

1. Hadigondozó Tanács.

Rokkantsügyi gondozásunkat kezdettől fogva jellemzi, hogy socialis részében a nyers empiria útján, nagy időveszteséggel és erős zökkenések után tér csak arra az útra, a melyet a socialpolitika eddigi rokon szervezési kísérletei és a hadirokkantoknak Németországban régebben megkezdett és sikeresen keresztülvitt rokkantsügyi gondozása számos tekintetben már az actio elején kijelöltek.

A „Budapesti Hírlap“ 1915. évi január 17-iki számában¹⁾ megjelent tanulmányban („A háború rokkantsjai“) e sorok írója sürgette, hogy a súlyosabban rokkantsvá vált katonák szülőföldi gondozására országos rokkantsgyámi szervezetet kell létrehozni. Ezt a javaslatot Dollinger Gyula egyetemi tanár magáévá tette és felvette abba a hivatalos programba, a melyet a Vöröskereszt Egyesülettől a rokkantsgondozás érdekében 1915. elején összehívott első, fényes nevekkel ékes értekezlet is elfogadott. A szerző a rokkantsgyámokat, — később rokkants-tanácsadók kifejezéssel helyesbitve²⁾ — mint szakszerű és lehetőleg szakmabeli tanácsadókat hozta javaslatba a pályaválasztás irányításánál, ellenben állandó, laikus pártfogókat csak a különös támogatásra szoruló, nevezetesen a tehetetlen rokkantsok testi-lelki gondozása érdekében vélt kirendelendőknék. Hivatalos rokkantspolitikánk vezetőségének, minden sürgetés daczára, két évre volt szüksége a végből, hogy ezt a mindenkinek tetszetős, a kivitelben is olcsó eszmét éppen az utóbbi részében megvalósítsa. A rokkantsügy egyik igen szerény requisitumából, t. i. a szaktanácsadásra alkalmatlan laikus jóléti gondozókból azonban immár egyetemes és végleges megoldásnak hirdetett rokkantsügyi gon-

¹⁾ Részletesen kifejtve a »Közgazdasági Szemle« 1914. deczemberi számában.

²⁾ »A rokkantsok gazdasági elhelyezése« 1915. Benkő, 47. lap.

dozó szervezet lett, a mely a munkába való visszavezetést is hivatott decentralizálni. Hogy ezért az 1917. márczius 8-áról 900/1917. M. E. szám alatt kelt kormányrendelet a hadirokkantakat és családjukat, továbbá a hadiárvékat és hadiözvegyeket gondozó szervezet tárgyában valójában micsoda újabb káros illuziókat rejt magában, ezt alább külön fogjuk elemezni. Itt csak más példákon is a rendszabályok elkészésére kívánunk rámutatni. Kezdetől fogva minden hozzáértő azt állította, hogy hazánkban sem lehet központilag és pedig tisztára bürokratikusán (a szakérdekeltség kizárásával) intézni a munkaközvetítés ügyét. De ezt a kézenfekvő felfogást is csak egy évi kísérletezés után 1916. augusztus 1-től fogva kezdték az országban szerény mértékben és nem mindenütt a legalkalmasabb formában megvalósítani. Csak újabban győződtek meg arról is, hogy nem lehet a súlyosabb mezőgazdasági hadirokkaniak zömét újonnan létesülő kézműves rokkant-iskolákban kisleiparosokká nevelni, hanem egyfelől az iparosmestereket, gyárüzemeket stb. is be kell vonni az ipari rokkant munkások oktatásának körébe, másfelől a főfeladatot hazánkban a mezőgazdasági munkába való visszavezetésben kell látni.

Ezek a tetszés szerint szaporítható Pál-fordulások arról győzhették volna meg rokkantügyünk vezetőségét, hogy számos kérdésben a helyes megoldást megfelelő szaktanács támogatásával korábban is felismerhetné és gyorsabban is valósíthatná meg, mintha az *eredetiség látszata* érdekében előbb mindig a maga kárán kíván okulni. Emellett a Rokkantügyi Hivatal munkásságának teljes nyilvánosságával és állandó kapcsolatával a különböző szakkörökkel nagyobb érdeklődést és szeretetet is válthattott volna ki a társadalomban, mint meglehetősen elzárkózásával a szakszerű tanulmányozás és bírálat lehetősége elől. Tényleg a rokkantak gondozásáról életbeléptetett első rendeletben¹⁾ kontemplált, legalább 18 és legfeljebb 36 tagú Rokkantügyi Tanácsot soha életre nem hívták. Ezért némi meglepetésül szolgált, hogy a hadigondozó szervezetről szóló újabb rendelet a Hadigondozó Tanács formájában új életre hívta az egyszer már halvaszületett eszmét. A rendelet szerint az Országos Hadigondozó Tanács feladata lesz „a hadirokkantak és családjuk, a hadiárvék és hadiözvegyek gondozásával járó tennivalók országos vezetése és irányítása“, szóval nemcsak a tanácsadás, de valósággal az ügyek kormányzása is. Szervezetét külön rendelet fogja szabályozni olyképpen, „hogy a tanácsban helyet foglalnak az érdekelt hatóságokon és közhivatalokon kívül a közegészségügygel, közjótékonyossággal, gyermek- és nővédelemmel foglalkozó szakegyének és társadalmi szerveze-

¹⁾ Lásd A Munkanélküliség Elleni Küzdelem 1916. áprilisi számát, 62. l. s. k.

tek, továbbá a gazdasági szervezetek képviselői“. E rendelkezés már eleve rosszat sejtetett azzal, hogy gondosan mellőzte a bizonyos körökben még nem egészen népszerű „socialpolitikai szakegységnek és társadalmi szervezetek“ megemlítését. Pedig éppen a socialpolitika a hadigondozásnak egyedül helyes alapja és iránya, viszont azt az átszármasztott közjótékonyssággal összekeverni az európai közfelfogás szerint elmaradt, hibás és nem méltányos politika. A hazánkban népjóléti kérdésekben még általánosan uralkodó, többnyire a felsőbb osztályok nemes önzetlenségének czukorhéjába burkolt, kenetteljes patriarchalizmus azonban csak önmagához maradt hű, a mikor legutóbb, a megígért szervezeti kormányrendeletnek a hivatalos lapban való előzetes közlése nélkül nem kevesebb, mint 800 tagból alakította ugyan meg a „tanácsot“, de néhány kivétellel kihagyta abból azt az igazán nem nagyszámú szakembert (köztük természetesen a munkásosztály képviselőit is), a kik a hadigondozás kérdéseivel nálunk csak az ügy érdekét tartva szem előtt foglalkoznak, az actio kezdeményezésében némi részük volt, sőt a véletlenül az ügy élére került közigazgatási embereket is részben talán átsegítették a kezdet nehézségein.

A létrejött Hadigondozó Tanács jellegét az a törekvés adta szemmel láthatóan meg, hogy miként lehet az állam által kötelezően vállalandó terheket a társadalom zsebéből a lehető legnagyobb mértékben — bár már eleve kilátástalan távolságban a szükségéstől — elővarázsolni. A Hadigondozó Tanács ugyanis túlnyomóan azokból az igen tiszteletreméltó társasági előkelőségekből alakult meg, akiktől közvetlenül vagy közvetve a hadigondozás javára a lehető legnagyobb *anyagi* tanácsokat lehet várni, a szűkebb végrehajtó bizottságba pedig túlnyomóan az e tekintetben legtöbb reményre jogosító férfiak kerültek. Szakértő tanácsot, sőt szakszerű tanácskozást, úgy látszik, a Hadigondozó Hivatal vezetősége a jövőben sem kíván igénybe venni. Különben nem olyan tanácsi szervezetet látott volna szükségesnek, amelytől tanácsot kérni nem kell, sőt nem is illik. Lehetséges, hogy a Hadigondozó Tanácsot a Hivatal előterjesztéseinek meghallgatására olykor mégis egybe fogják hívni, hiszen a javaslatok ott előreláthatóan mindig helyeslésre fognak találni. A szakértők kizárása azonban az *ilyen* tanácsból teljesen megokolt. Ha ugyanis a szakértők tanácsát a Hivatal nem is követné, esetleg felvilágosíthatnák azok a tanácsban ülő jóindulatú laikusokat és ez esetleg kedélytelen vitára is vezethetne. Ezzel szemben a decentralizált német rokkantgondozást 1915. szeptember 15. óta elveiben irányító „Reichsausschuss für Kriegsbeschädigtenfürsorge“ az egyes német államok országos rokkantügyi szervezeteinek egy-egy legkiválóbb szakfőnökét foglalja magában, a kik valamennyien a rokkantak ügyeivel elméletileg és gyakorlatilag foglal-

koznak, szakosztályai részére pedig kooptált más kiváló szakférfiakat és a német népben megnyilatkozó főbb szocialpolitikai irányok reprezentatív képviselőit. Ez a bizottság csakugyan az eszmék lehető tisztázására alkalmas módon van megszervezve és tekintélye biztosítja határozatainak gyakorlati érvényrejutását a nemzet minden tagja útján.¹⁾ A magyar nyelvszótárban ellenben lassankint a »tanács« önmagának ellentmondó fogalommmá lesz: »tanács« olyan szervezet, a melytől tanácsot senki sem kér és mégis fedezni látszik a közvéleménnyel szemben azokat, a kik mindenkitől inkább hajlandók tanácsot kérni — a nyilvánosság előtt, mint azoktól, a kiknek épp a közvélemény szerint tanácsok adására némi készülségük is van.

A Rokkantügyi Hivatallal szerzett tapasztalatok után az új hadigondozó szervezetnek is nagy mértékben volna szüksége a hatóságok képviselőiből és szakértőkből álló, nem túlnagy tanácsra, szakértőkből álló szakosztályokra és azok alapvető tanácskozásaiból folyó irányításra. Ezt jelenleg csak három példán kívánjuk közelebbről kimutatni: 1. a rokkant tanácsadás eddigi és a „rokkant tanácsadók“ tervbevett szervezetén; 2. a rokkant-munkaközvetítés eddigi eredményein és jövő kilátásain és 3. a rokkanttelepítés politikáján.

¹⁾ A német decentralizált szervezet mellett eleinte hiányoztak a rendkívül komplikált, majdnem valamennyi társadalmi és gazdasági kérdést érintő rokkantügyi problémák intézése terén az általánosan érvényes irányvonalak és alapelvek. A birodalmi bizottság feladatává tették tehát, hogy a különböző helyeken szerzett tapasztalatokat gyűjtse és a számottevő eseményeket és újításokat közzétegye, — erre szolgál »Kriegsbeschädigtenfürsorge« c. kitűnő folyóirata, — tanácskozásokat folytasson és a felmerülő kérdésekben szakvéleményt, tanácsot, ösztönzést nyújtson. Előmozdítja továbbá az összes gondozó szervezeteknek összeműködését, állást foglal és javaslatokat tesz a rokkantakat érintő törvények és rendeletek tárgyában. A folyóügyek intézésére a szűk munkabizottság (Reichsarbeitsausschuss) és annak irodája (Berlin) működik. Ez a bizottság tíz szakbizottságot alakított, amelyekben Németország legszámottevőbb szakemberei működnek és a következő kérdésekre vonatkozó anyaggal foglalkoznak: a törvényhozás és rendeletalkotás, gyógykezelés, pályaválasztási tanácsadás és szakképzés, munkateremtés, statisztika, más egyesületekhez való vonatkozások, a költségek kérdése, a telepítés és lakásügy, a rokkantak családtagjairól való gondoskodás. A birodalmi kormánnyal való kapcsolatot a belügyi államtitkártól kiküldött birodalmi megbízott tartja fenn. Az egyes államok belügyminiszeriumai, a mennyiben nem működnek közre közvetlenül a gondozó szervezetekben, a birodalmi bizottság ülésén szintén részt vehetnek. A birodalmi bizottság az 1916. augusztus 23., 24. és 25-én Kölnben megtartott tanácskozásaival már a nagy nyilvánosság előtt is foglalkozott szociális céljainak tisztázásával. Így azután ma már Németországban a fentemlített főbb kérdésekben az egész nép tájékozottsága folytán megvan az egység az általános irányelvekben és a helyi viszonyokhoz való rugalmas alkalmazkodás lehetősége a részletes keresztülvitelben.

2. Rokkants-tanácsadás és rokkants-tanácsadók.

Németországban a felelős hatóság mellett a társadalom, illetve annak egyes foglalkozási csoportjai a lehető legelső időponttól, a *rokkantak pályaválasztásának irányításától* kezdve közreműködnek a maguk szükségleteik szerint a munkába való visszavezetés egész folyamatában. A társadalomnak és illetve annak megfelelő foglalkozási rétegeinek közreműködésével sikerül is a rokkants polgártársakat a régi munkakörbe közvetlenül visszavezetni, illetőleg a közgazdaság igényei szerint kiformalni és azután megfelelően elhelyezni.

Míg a németek a minden irányban decentralizált szervezet alapján közgazdaságuk és a rokkantak egybehangzó érdekében mindent elkövethetnek a végből, hogy a háború *valamennyi* károsultja különbség nélkül ismét a lehető legmagasabb értékű gazdasági alanyná válják, a magyar rokkantspolitika szükségképpen kisszámú és csak lassan szaporítható új állami utókezelő és rokkantsiskolai „intézetek“ útján — talán a közháztartás vélt érdekében is (a szakoktatási stb. költségek megtakarítása) — eddig főleg ama hadirokkantak polgári keresetképességének helyreállításával foglalkozott kellő igyekezettel, a kik *régi foglalkozásukat egyáltalán nem folytathatják* és illetve a kikről az illetékes helyi hatóság azt jelentette, hogy *megélhetésüket* vagyonuk, hozzátartozóik vagy egyéb létfenntartási eszközök *sem biztosítják*. A rokkantsoknak ez a messze *túlnyomó része*, tehát nálunk eddig, a fokozottabb szükség ellenére sem került, a technikai és gazdasági lehetőséghez képest, közgazdaságunknak arra a helyére szükségképpen vissza, a melyen még a legtöbbet termelhetne, magára hagyatva gyakran eltévelyedett, sőt részben teljesen az *eltartottak* közé süllyedt le.¹⁾ De a szervezeti hibák következtében ama rokkants közül is sokan, a kik a kellő időpontban oktatásban részesültek vagy utókezelés alatt vagy a póttestnél valamelyes hivatalos irányítást mégis kaptak, egyéni és társadalmi gazdasági szempontból *hibás irányban* nyertek tanácsot.

a) Ama 6.580 rokkants közül, a kik a R. H. utógyógykezelő intézeteiből mint további katonai szolgálatra alkalmatlanok a polgári életbe 1915. augusztus 1-étől 1916. szeptember 15-ig visszabocsáttattak, — a régebben hazabocsáttottakról egyáltalán nincs adatunk — csak 22% részesült munkaközvetítésben és ennek kapcsán esetleg pályaválasztási útbaigazításban is. A többiek csak ama negatív tanácsadásban részesültek, hogy hivatalos igazolás (a megélhetési bizonyítvány) szerint

¹⁾ Lásd részletesen szerző: *Vita rokkantspolitikánk lényege körül. Munkanélküliség Ellenl Küzdelem* 1916. áprilisi szám.

valahogyan megélhetnek és ezért nem kell okvetlenül oktatásban, át- vagy továbbképzésben stb. részesülniök. Még kevésbé részesültek a háború alatt pályaválasztási tanácsadásban azok, a kiket a katonakórházakból közvetlenül bocsátanak haza. Ide tartoznak azok a belsőbetegek, a kiket már a kiképzés ideje alatt, illetve mint egészségügyi szolgálatosokat betegségük elmérgesedése folytán véglegesen elbocsátanak, mivel mindenféle népfelkelési szolgálataira alkalmatlanokká váltak. Félő, hogy ide fognak tartozni részben azok a polgári értelemben vett rokkantak is, a kiket kórházi illetve utógyógyintézeti kezelés annyira helyreállított, hogy ismét harctéri vagy egészségügyi szolgálatra váltak alkalmassá, de a háború után polgári foglalkozásukba közvetlenül, minden képzés, alkalmazkodás nélkül, sőt részben egyáltalában vissza nem térhetnek. Végül szép számmal vannak polgári értelemben vett hadi rokkantak, mint egyelőre hosszabb időre „szabadságolt“ sérült és beteg katonák az országban, a kiknek pályaválasztási irányításáról *kellő* időben szintén senki sem gondoskodik.

b) Még azoknak a viszonylag kisebb számú rokkantaknak foglalkozások szerint való pályaválasztásáról sem állnak pontos hivatalos adatok rendelkezésre, a kiket eddig rokkantiskolákban való képzésre utaltak és így a hivatalos politikának a pályaválasztás alapvető fontosságú ügyében való elvi szempontjait még ezen közvetett, de szemléltető úton sem ismerhetjük meg. De az illetékes vezetőférfiak nyilatkozatai arra mutatnak és a munkaközvetítés újabb közzétett adatai is azt igazolják, hogy a pályairányítás alapvető hibákban szenved. Nemcsak a súlyosabban sérült városi, de a mezőgazdasági rokkantakat is sokkal nagyobb arányban terelték hazánkban máris bizonyos kézműves mesterségekre, mint Németországban. Ez szükségképeni következménye annak, hogy a rokkantak pályaválasztását eddig úgyszólván csak paedagogusok, nevezetesen a rokkantokról már a kórházakban jegyzőkönyvet felvevő állami tanítók jelentései alapján, a rokkantiskolák igazgatói és főleg ipari tanférfiak („intézeti bizottságok“) irányították. Az utóbbiakban megvan az a természetes hajlandóság, hogy minden rokkantból lehetőleg csodaszámba menő iparost képezzenek, kellő tekintet nélkül a közgazdaság reális igényeire. Némileg az a politikai szempont is közrejátszhatott itt, hogy ezekkel az ipari középosztályt erősítsék, viszont a mezőgazdasági munkaadókat a rokkantak alkalmazásától tehermentesítsék, illetve az állam a telepítés terén *megfelelő* jogi és közgazdasági intézkedéseket mellőzhessen.

A rokkant-munkaközvetítés összefoglaló adatai²⁾ is erősen arra mutat-

¹⁾ A dunaparti rokkantiskola igazgatója például kimutatta, hogy a czípő-, szabó- és szijgyártó műhelyekbe utalt rokkantak 90%-a a mezőgazdaságból származik.

²⁾ Lásd: *A m. kir. Rokkantügyi Hivatal Közleményei* 4. sz.

nak, hogy a mezőgazdaságból származó hadirokkantak egyáltalán nem a kívánatos mértékben kerülnek hivatalos úton vissza régi foglalkozásuk körébe. Az 1915 évi augusztus hó 1-től 1916. évi október hó 1-éig a háborús rokkantközvetítés 2.447 rokkant katonát helyezett el. Ezek közül 1.442-t a R. H. utókezelő gyógyintézeteiből és rokkantiskoláiból jelentettek be munkaközvetítésre, míg 1.005 rokkant a hadsereg kötelékéből elbocsátva otthonából jelentkezett. Az összes elhelyezettek közül az iparban és kereskedelemben 875 (39¹/₂%), állami, közhivatali és egyéb állásban 885 (41%), ellenben a mezőgazdaságban csak 423 (19¹/₂%) katona nyert alkalmazást. Népeiségünk általános foglalkozási megoszlását tekintve, már ez az abszolút közvetítési eredmény is aggályos. Megerősíti ezt az aggályt az a további adat, hogy az elhelyezett rokkantoknak csak 60%-a maradt meg régi foglalkozásában, — ezek közül 27%-nak [ugyanazon foglalkozáson belül más, könnyebb foglalkozásra kellett átmennie, — és hogy az iparban és kereskedelemben elhelyezettek 38%-a, az állami, közhivatali és egyéb alkalmazásban elhelyezettek 56¹/₂%-a rokkantsága előtt más (házánkban természetesen túlnyomóan mezőgazdasági foglalkozást folytatott), a mezőgazdaságban elhelyezetteknek ellenben csak 11¹/₂%-a származott más foglalkozásokból.

Különösen aggályos emellett az állami, közhivatali és egyéb alkalmazásban, tehát a jellemzetes rokkantállásokban hivatalosan elhelyezettek nagy százaléka (41%) is. A tapasztalat is igazolja, hogy ezeknek, a súlyos rokkantak elhelyezése szempontjából rendkívül értékes, mivel korlátolt számú állásoknak betöltése nálunk nem a kellő gondossággal és gazdaságossággal történik. Számos olyan rokkant, a ki régi foglalkozását üzhethné, valamint olyan rokkant is, a kinek kifejezetten kedve volna értékesebb foglalkozást ujonnan tanulni, ez egyszerű módszer szerint nyert elhelyezést. Ez azonban a háború után úgy közgazdasági, mint rokkantügyi szempontból meg fogja magát bosszulni.¹⁾

¹⁾ Németországban egyfelől maga a hadügyminisztérium utasította a katonai hatóságokat arra, hogy alkalmazási igazolványt (Anstellungsschein) csak azoknak a rokkantoknak szolgáltatassanak ki, akik a polgári rokkantgondozó szervezetek véleménye szerint másra, mint rokkantállásokra csakugyan nem alkalmasak. A porosz ministereknek 1916. augusztus 29-én kiadott újabb rokkantügyi rendelete pedig erre vonatkozóan a következő utasítást tartalmazza: „A hivatási hajlamoknak eltévelyedését kétségenkívül előmozdítja az a hamis felfogás, amelyet a lakosság széles körei, de sőt hatóságok is a rokkant jól felfogott boldogulásáról táplálnak. Az igazolványos altiszteknek fenn nem tartott könnyebb állásokban (mint küldönczök, kapusok stb.) csak az olyan hadirokkantakat szabad alkalmazni, a kiket foglalkozásuk körében vagy az általános munkapiacra csak igen korlátolt mértékben lehet alkalmazni. A súlyosan megsérült hadirokkantak nagy számára való tekintettel az efajta rokkantalkalmazásokat kizárólag nekik kell fenntartani. Csak ha a hatóságok maguk jó példával járnak elől, követhetik is ezt a példát a magánüzemek.“

Ezek az adatok azonban még nem világíthatják meg a számszerűség szempontjából eléggé a rokkantak ferde pályaválasztási irányításának kedvezőtlen hatásait¹⁾. Először is a létrejött ipari rokkantiskolák is akkoriban csak nem rég kezdték meg növendékeiket a befejezett oktatás után a polgári életbe visszabocsátani²⁾, az újabb ipari rokkantiskolák pedig természetszerűen még az oktatás elején voltak. De a kioktatott és már elbocsátott ipari rokkantak közül azok sem szerepelnek a fenti munkaközvetítési kimutatásban, akik mint önálló kisiparosok kerültek vissza a gazdasági életbe és a kik egykor nagyrészt szintén mezőgazdák voltak, valamint azok a nagyszámú volt mezőgazdasági munkások sem, a kik nem hivatalos úton jutottak ipari vagy más munkaalkalomhoz.

A hivatalos jelentés azonban idevonatkozóan sem lát egészen tisztán, túlságosan optimista a tekintetben, hogy a rokkantmunkások (és törpegazdák) magukra hagyatva régi foglalkozásuk körébe térnek vissza. „A (hivatalos) munkaközvetítést igénylő rokkant katonák 0/0 számának aránylag csekély voltából — úgymond — azonban téves volna azon következtetést vonni, hogy a gazdasági életbe visszabocsátott rokkant katonák 78⁰/0-a a

¹⁾ Általában nélkülözzük azt a *minőségi* betekintést is a rokkantpolitikánk szellemébe, a mely jellemzetes rokkantsági esetek közlésében rejlik. Lásd pl. »150 Einzelfälle aus dem ersten Jahre der Tätigkeit der Kriegsbeschädigten fürsorge der Rheinprovinz.«

²⁾ Miután kereskedelemügyi m. kir. minister a m. kir. rokkantügyi hivatal Budapest dunaparti rokkantiskoláját, Budapest császárfürdői gyógyintézettel és a pozsonyi gyógyintézettel kapcsolatos rokkantiskoláját, végül a kalocsai rokkantiskolát azon intézmények közé sorozta, a melyek sikeres elvégzése a tanult iparágban munkakönyv választására és két évi gyakorlat beigazolása esetén azon iparág önnálló üzésére jogosít, az első ipari szabadítás 1916. évi június 30-án a budapesti császárfürdői gyógyintézettel kapcsolatos vasipari tanműhelyben (II. Szegényház-u. 21.) történt, a hol egy lábujjain amputált gyári csomagoló nyolcz hónapi kiképzés után géplakatosi képesítést nyert. Rövid időre rá a dunaparti (Révész-u. 9.) valamint a császárfürdői gyógyintézettel kapcsolatos (II. Szegényház-u. 36.) rokkantiskola is megkezdte az ipari felszabadítást oly méretben, hogy a budapesti rokkantiskolák 1916. okt. 10-ig — a fenti munkaközvetítési adatok az 1916. október 1-ig terjedő időre vonatkoznak — csak 124 rokkantat képesítettek. Ezek közül a cipésziparban 69, szabóiparban 12, lakatos (vasesztergályos) 12, szijgyártó 10, borbély 9, ékszerész 7, órás 4, mázoló 1, összesen 124 rokkant kapott kiképzést.

Ipari előképzettségük általában nem volt és csak kivételek azok, kik a rokkant iskolába való felvétel előtt félbenmaradt kiképzéssel szakmájukban dolgoztak. Legtöbbjük — különösen a cipész-, szabó-, szijgyártó- és ékszerésziparban — lábsérült. A kiképzés átlag 8—12 hónapot vesz igénybe. Kivételek 6—7 hónap alatt is felszabadultak. Viszont van olyan, a kit egy éven túl is foglalkoztattak. (*Társadalmi Múzeum Értesítője* 1916. nov.—decz.) Vajjon a rokkantaknak mekkora százaléka fog e *privilegiumban* részesülni. ?

vagyonnal bíró vagy önálló kereskedést, ipart, illetve mezőgazdaságot üzők sorába tartozik. A kibocsátott rokkant katonák nagy, százaléka azok a munkásosztályhoz tartozók, kiknek rokkantsága csekélyebb mérvű és régi foglalkozásuk továbbfolytatásában őket nem gátolja. Ezek közül azok, kik hadbavonulásuk előtt oly alkalmazásban voltak, melyet hadbavonulásuk nem szüntetett meg végleg, a hadsereg kötelékéből elbocsátva munkaközvetítés nélkül régi állásukba vagy munkájukhoz akadálytalanul visszatérhettek. Az ezen elbírálás alá eső rokkantak egy része pedig a napszámos és gyári munkásosztályból való, kik keresetképeség czimén a hadsereg kötelékéből való elbocsátásra javaslatba hozhatók voltak anélkül, hogy előzőleg a rokkant-munkaközvetítőkhöz utasítottak volna, mert a jelenlegi munkáshiány mellett különleges munkaközvetítés nélkül is régi munkahelyükön munkát nyertek.“ Vajjon ezek a hadirokkantak a mai kedvező ipari munkalehetőségek mellett csakugyan nem maradtak jórészt a kórházi városokban, ha a faluról származtak is illetve nem tévedtek le gyakran régebbi tanult ipari foglalkozásuk köréből a ma bőven kínáló rokkantállásokba?

A rokkantak eddigi hiányos és hibás pályairányítása kedvezőtlenül befolyásolja a foglalkozások egymáshoz való viszonyát hazánkban, de emellett a rokkantak egyéni boldogulására nézve is aggályos. Népeességünknek eddigi foglalkozási megoszlása és katonai alkalmassága következtében — hozzáértők becslése szerint — a hadbavonultak kb. 75–80%-a a mezőgazdaság köréből vonult be. A mezőgazdaság vereszetése viszonylag azért is nagyobb lesz, mint a városi népeességé, mivel annak egy része védett helyen (hadfelszerelő-ipari üzemek, hadtápvonal stb.) teljesít hadi érdekű szolgálatot. Pedig a mezőgazdaság a kivándorlás stb. következtében már a háború előtt is időleges munkáshiányban szenvedett. Valóságos csapássá fokozódhatik ez a munkáshiány a háború után, hiszen fokozottabb munkaerő alkalmazásától lehetne csak várni a mezőgazdasági többtermelést is, a melyben a háborús terhek fedezésének legfontosabb forrását látják. Még a mezőgazdaságunkból származó csonkitott rokkantakat is legalább oly mértékben kellene a falusi viszonyok közé visszavezetni, mint Németországban¹⁾. Sőt tekintve

¹⁾ Lásd idevonatkozóan szerző: *A rokkantak visszavezetése a német mezőgazdaságba*. Közgazdasági Szemle 1916. január. Az újabb irodalomból; Kraus Felix: *Die Verwendungsmöglichkeiten der Kriegsinvaliden*. Stuttgart, 1916. S. 171–188.; Maier-Bode: *Die Zukunft der ländlichen Kriegsinvaliden*. Hannover, 1916., u. a. *Der Arm- und Beinbeschädigte in der Landwirtschaft*. Leipzig, 1917. *Der Kriegsbeschädigte in der Landwirtschaft*. Selbstverlag der »Fürsorge für ostpreussische Kriegsbeschädigte« (Exc. v. Berg.) 1917. — A folyóiratok nagy irodalmából kiválik Dr. R. Radicke (Leitender Arzt des Reservelazarettes I. in Görden) az eddigi tapasztalatokat tömören összefoglaló tanul-

már a belbeteg rokkantjainknak felemás gazdasági jellegét, ezeket is lehetőleg vissza kellene hódítani a falunak. A rokkantügyi oktatási gyakorló intézményeket is tehát kezdettől fogva elsősorban e vezető szempont szerint kellett volna kellő arányokban megszervezni¹⁾, sőt az utógyógykezelőintézményeket is lehetően a vidéken kellett volna berendezni. Különösen a fővárost kell a huzamos ideig itt tartózkodó falusi rokkantak letelepedésétől, illetve utólagos bevándorlásától féltetni. Ha a főváros közönsége legkevésbé kíván elzárkózni a saját megrokkant polgártársainak visszafogadásától és esetleges kiegészítő ellátásától, semmiképen sem volna kívánatos, hogy az idegen rokkantoknak — és pedig mentől sikeresebb lesz a főváros helyi rokkantgondozása, annál nagyobb mértékben — hibás rendszabályok következtében valóságos menedékhelyévé váljék.

Nem kívánunk itt annak újabb részletes kifejtésébe bocsátkozni, hogy miként vezetik a németek szinte maradék nélkül a vagyontalan mezőgazdasági rokkantakat is valamely falusi munkakörbe vissza, elég megállapítani, hogy ez a politika a megfelelően magas törvényes rokkantellátás (és a tőkésítés lehetősége) és a modern telepítési törvények alapján rendszerint a legszélsőbb esetekben is sikerre vezet.²⁾ Minthogy eddig hazánkban ezt a két legfontosabb rendszabályt nem vették fogantatba, hamis illúzióknak hódolnak, a mikor a házi- és kézműiparban, rokkantállásokban stb. vélik biztosítani a súlyos mezőgazdasági rokkantak zömének is a megélhetést. A vagyontalan rokkantak telepedésére ellenben csak a *karitás* bizonytalan alapján létesülő *nyomoréktelepeken* hajlandók a kiválasztottak százainak alkalmat biztosítani. Hogy az utóbbi megoldás mennyire alkalmatlan a telepítés nagy közgazdasági-jogi intézkedéseinek helyettesítésére, arra külön vissza fogunk még térni.

Vajjon a „*rokkant-tanácsadóknak*“ most elhatározott országos szer-
 mánya: *Die Eingewöhnung Kriegsbeschädigter in die Landwirtschaft.* (Kriegsbeschädigtenfürsorge I. Nr. 4.) Eredményeit a következőkben foglalja össze: 1. A hadirokkantakat tagjaik elvesztése vagy megcsönkulása esetén a gazdasági munkák céljaira lehetőleg korán protézisekkel kell felszerelni. 2. Arra kell törekedni, hogy a hadirokkantak a mezőgazdasági munkákba korán és szisztematikusan gyakoroltassanak be. 3. A hadirokkant földmivesek telepítését lehetőleg elő kell segíteni és 4. alkalmas szervezeteket kell létrehozni, a melyek a háborúban megsérült mezőgazdasági munkások munkaközvetítésével különösen foglalkoznak.

Lásd: továbbá Spitzky nézetét „*Münchener Medizinische Wochenschrift*“ (1917. ápril. 10. sz.)

¹⁾ Ez a „*Mitteilungen des k. k. Ministerium des Innern über Fürsorge für Kriegsbeschädigte*“ folytatólagos jelentései szerint Ausztriában is aránytalanul nagyobb mértékben történt meg, mint a mi kevésbé iparos országunkban.

A rokkantak mezőgazdasági szakoktatásáról hazánkban eddig még nem jelent meg hivatalos jelentés.

²⁾ Lásd: *Anyaggyűjtemény a rokkant és harcostelepítés kérdéséhez.* A Munkánélküliség E. K. M. Egyesületének kiadványai 13. sz. (*Grill*) 1917.

vezete egyúttal az eddigi rokkant-tanácsadás elveinek és gyakorlatának is egészséges reformját jelentheti-e és általában alkalmas-e e nehéz feladatra? Ez a legfontosabb kérdés, a melyre most feleletet kell keresnünk.

A pályaválasztási tanácsadás sorsdöntő kérdésének intézését és az ezzel kapcsolatos egyéb feladatok (oktatás, munkaszerezés stb.) egyéni véleményezését a hadigondozó szervezetről szóló rendelet a hazabocsátott rokkantak részére közvetlenül a „rokkant-tanácsadók“ (a miniszterelnök óhaja szerint elsősorban tanítók és lelkészek) egyéni belátására bizza — az árvaszék és a törvényhatósági gondozó bizottság esetleges ellenőrzése mellett. A hadigondozó szervezetről szóló rendeletben contemplált tanácsadóknak azonban már a kiválasztása sem a pályaválasztás, munkaközvetítés érdeke, azaz gazdasági szakszemponatok szerint fog történni. A főszolgabíró elnöklete alatt álló 2—6 tagú bizottság összeírja a járásban a hadigondozó tisztségre alkalmas és arra vállalkozó férfiak és nők lehetőleg teljes névjegyzékét. (5. §.) A névjegyzékét a főispán az árvaszéki elnök meghallgatásával hagyja jóvá. Mint-hogy a tanácsadók összeírása a nagyszámú árva¹⁾ és özvegy patronizálásához szükséges egyénekkel egységesen történik, alkalmasságuk már eleve is aggályos — a rokkantszervezetek szakszerű érdekei szempontjából. A rokkant-tanácsadóknak a hadigondozók tömegéből való kiválasztása azután még inkább kelt aggályt. A rokkant-tanácsadókat ugyanis rendszerint a járási hadigondozó bizottságnak — tehát a hadigondozók laikus testületének — javaslatára a gondozott és a kiszemelt gondozó kivánságának meghallgatásával tett javaslatára az *árvaszék* rendeli ki. (9. §.) Ez a hatóság alkalmas lehet arra, hogy a jövőben a gyermek- és ifjúsági védelemmel gyámhatósági feladatain túlmenően intenzívebben foglalkozzék, de sem hozzáértése, sem ideje nincs arra, hogy a rokkantak gazdasági, orvosi, pedagógiai és socialpolitikai tudást megkivánó gondozását a munkába vezetés (*szűkebb értelemben vett rokkantgondozás*) érdekei szerint egyéniesen intézze és akárcsak azt megállapítsa, hogy a rokkantnak minő szaktanácsadóra van szüksége. A tanácsadók jórésze előreláthatóan még arra sem lesz alkalmas, hogy a teljesen önerejükre többé soha nem utalható súlyos nyomorékok és betegek életviszonyait felkaroló patronázsszerű munkával, lélekemelő vigasztalással és megfelelő állandó segélyezésének közvetítésével foglalkozzék (*tágabb értelemben vett rokkantgondozás*). Méltán tart maga a miniszterelnöknek is a hadigondozó szervezet életbeléptetéséről szóló 1.376/917. M. E. res. sz. rendelete is a következőktől: „Tájékozatlan lesz azok nagy része is, a

¹⁾ Számukat legutóbb hivatalosan 82.000-ben állapították meg.

kik a legnemesebb intencióktól eltelve állanak az ügy szolgálatába. Félő, hogy magukra hagyatva némi ingadozó tapogatódzás után a kezdet nehézségeitől, a gyors siker elmaradásától elkedvetlenedve a régi közönybe, nemtörődömségbe esik vissza az is, a kit kellő utbaigazítás mellett az áldásos munka hasznos részesévé tehetünk.“

A „tanácsadói“ functió azonban a 900/917. M. E. sz. rendelet 4. §-a értelmében egyáltalán nem szorítkozik a fentebb jellemzett tágabb értelemben vett rokkantgondozásra, a melyre a számbavett tanácsadók átlaga esetleg alkalmas lehet, de sőt arra sem, hogy pl. utókezelést és orthopediai eszközöket kérelmezzon az Országos Hadigondozó Hivatalnál. Feladata, hogy ha a rokkant tanulásra vállalkozik, azt is közvetlenül jelentse, hogy az illető hadirokkant „minő foglalkozásra érez hajlandóságot és körülményei milyen foglalkozást tesznek indokolttá“, vagyis szakszerű pályaválasztási kérdésekben is mértékadó véleményt kell mondania. (4. §. 3. pont.) Ez utóbbi körülménynek eldöntése azonban számos esetben oly sokoldalú szakismeretet feltételez, a melyet még akkor sem szabadna teljesen pusztán a jóakaratum alapján kijelölendő laikus polgárokra bízni, ha előzetesen a pályaválasztás irányelveire nézve egységes szakszerű kioktatásban részesülnének (tanfolyamok, útmutató füzetek). A hadigondozó azonban a rendelet szerint egyelőre csak a járadékügyekben való utbaigazítás és eljárás érdekében kap tanácsadó füzetet. És hogyan volna az átlagos hadigondozó a részletekben alkalmas akárcsak annak a megítélésére is, hogy a gondozott mennyire alkalmas régi foglalkozásának folytatására, vagy otthoni munkára, mennyire vannak meg a gondozásnak helyi feltételei, illetve mennyiben kell a hajlamánál és állapotánál fogva alkalmas rokkantat olyan lakóhelyén kívül eső kereseti telepre vagy műhelybe utalni, a hol nagyobb számban összegyűjtött hadirokkant, családtag vagy hadiözvegy számára munkát adnak? (7. pont.)¹⁾

Az egyetlen feladat, a melyet a helyes pályaválasztás szempontjából még a rendeletben kontemplált rokkanttanácsadókra is rá lehetne bízni, a következő (9. pont): „Ha a hadirokkant mező-

¹⁾ Emellett igen kényes feljelentő szerepet is ró a tanácsadókra a 8. p. E szerint a tanácsadóknak az a feladatuk, hogy a munkakerülő, kolduló rokkantat további intézkedés végett az illetékes főszolgabíróknak (rendőrkapitánynak) bejelentsék. Hogy az utóbbi miként fog eljárni, arra nézve nem tartalmaz intézkedést a rendelet, valószínűnek tartjuk azonban, hogy a közveszélyes munkakerülőkről szóló törvényt fogják reájuk is alkalmazni. Ez az intézkedés tehát önmagában az egész intézmény iránt mély bizalmatlanságot kelthet az értelmesebb rokkantakban a „tanácsadók“ iránt az esetben is, ha szakmai tudatlanságukat lépten-nyomon nem is kellene elárulniok.

gazdasági birtokot óhajt szerezni vagy haszonbérbe venni, a tanácsadó őt ebben a törekvésében támogatja, *feltéve*, hogy a szükséges anyagi és egyéb feltételek erre nézve megvannak és ez a hadirokkant sorsának biztosítása érdekében kívánatos.“ Ilyenkor {ugyanis rendszerint a tanácsadó szakszerű közbenjárására alig is van szükség.

A rendelet szerint a rokkanttanácsadó épen a pályaválasztási kérdésekben is közvetlenül tesz tehát jelentéseket a Hadigondozó Hivatalnak. De ha a törvényhatósági hadigondozás egységes irányítására hivatott törvényhatósági hadigondozó bizottság jogköre konkrétebb lenne is, az sem alkalmas teljesen arra, hogy *a rokkant pályaválasztását* és ennek alapján a munkába való visszavezetés egész folyamatát esetleg másodfokon szakszerűen irányítsa vagy akárcsak véleményezze is. A bizottságnak elnöke ugyanis a főispán, hivatalból tagjai a törvényhatóságnak több olyan tisztviselője, a kiknek legalább a *rokkantak* gondozása körül állandó szakszerű munkája nem lesz és akiket esetről-esetre lehetett volna az ülésre meghívni. Néhány idevaló szaktisztviselő (főorvos, kir. iparfelügyelő, a kir. gazdasági felügyelőség vezetője, esetleg a hadigondozó intézetek igazgatói) mellett, mint a társadalomnak gazdasági és socialis szakértelemmel, legalább is szintén nem szükségkép bíró képviselői e bizottságban is a már jellemzett laikus járási gondozó bizottságnak egy-egy kiküldöttje, továbbá törvényhatósági városokban a községi hadigondozó tanács által kijelölt intézményeknek egy-egy kiküldöttje vesz részt. (15. §.) Miért fontos ily összetétel mellett a rokkantak gondozása, útbaigazítása és állandó gondozása szempontjából épen az, hogy „az így meghívott tagok száma a járási, városi, illetve kerületi hadigondozó bizottság által választott kiküldöttek számát nem haladhatja meg“, előttünk homályos. Hiszen ez a bizottság is csak felügyel arra, hogy „a hadigondozás szervezete a törvényhatóság területén egységesen és hatékonyan működjék és e tekintetben mindenféle javaslatokat tesz“. „Igyekszik“ az ápolást igénylő rokkantakat kórházban, a rokkantak otthonában, esetleg megfelelő magán családnál elhelyezni, a háziiparnak és otthoni munkának a törvényhatóság területén való szervezését kezdeményezni, az arra ráutalt rokkantakat kereseti telepeken elhelyezni. Általában tehát törvényhatósági hadigondozó bizottság is legfeljebb a tágabb értelemben vett rokkant-gondozásra, de nem a pályaválasztás stb. szakszerű végzésére, illetve felügyeletére alkalmas. '

A rendelet újabb pozitív alkotásokra, illetve szolgáltatásokra sem nyújt más kilátást a rokkantnak, mint hogy az említett intelmeken kívül arra is buzdítja a törvényhatóságokat, hogy igyekezzenek a helyi társadalmat áldozatkészségre indítani árvaházak, ösztöndíjak, internátusok, gyermekkórházak, rokkantak otthonai, háziipart és otthoni ipart szer-

vező és értékesítő intézmények, továbbá kereseti telepek és műhelyek létesítése végett. Szép, hogy az államtól mindezek tekintetében is kérhet a bizottság valamit: az Országos Hadigondozó Hivatal „irányítását” és „támogatását.” A felsorolt új intézmények sorában vannak olyanok (rokkantak otthonai, zárt kereseti telepek), a melyek általában nem is kívánatosak és az azokra vonatkozó gyűjtéseket más országokban hatóságilag nyomják el.¹⁾ Különben nem is lehet általánosan arra számítani, hogy azokat a háború terhei alatt kimerült és országos jellegű gyűjtésektől is erősen igénybevett törvényhatósági közönségek megfelelő mértékben létesíthetnék. Ezek az intézmények a háború emberpusztításait vannak hivatva enyhíteni és oly tetemes pénzügyi költségekkel tarthatók csak fenn, amelyeket egyedül az állam tud fedezni.

Mindezek után valóságos szerencse, hogy „a tanácsadó kirendelését mellőzni kell, ha a hadirokkant viszonyainak és egyéniségének mérlegelése alapján kétségtelenül meg lehet állapítani, hogy a tanácsadó működése reánézve nélkülözhető.” A tervbe vett laikus tanácsadókra előreláthatóan rendszerint csak a legsúlyosabban munkaképtelen, valósággal karitatív gondozásra szoruló és így a kiskorú árvákkal némileg egy tekintet alá eső hadirokkantak, illetve e rokkantak családtagjai fognak szorulni. A rokkantgondozó szervezet teljes összekeverése egy rendeleten belül a hadi hátrahagyottak gondozásával legfeljebb ezen a ponton megokolt. De annál többen lesznek ráutalva időlegesen okos, szakszerű pályairányító tanácsra és megfelelő közintézmények és *a szak-társak hivatási gondozására*. E tekintetben igazán eredményes a rokkant-tanácsadók munkája csak akkor lehetne, ha kiválasztásuk, függetlenül a pártfogóktól, már a járásokban lehetően gazdasági szakszemponatok szerint történnék (értelmes gazdák, gazdatisztek, kereskedők a szakmából

¹⁾ A Német Vöröskereszt Egyesület központi bizottsága is nyilatkozattal fordult a különálló rokkantotthonok, hősök otthonai, harcostelepek létesítése ellen. »Azon az állásponton vagyunk, — mondja a nyilatkozat — hogy a különböző újonnan létesített egyesületektől stb. tervbe vett üdülőotthonok, hősök otthonai és hasonló intézmények a komoly, szakszerű és egységes hadigondozás szükségletei szempontjából aggályt keltenek. E mellett teljesen figyelmen kívül kívánjuk hagyni, vajjon egy-némely alapítás legmélyebb háttérében a megnyert pártfogóknak minden tudása nélkül — éles és beható tárgyi vizsgálódás alapján aligha nem egészen közönséges telekspekuláció derül ki. Mi ebben az irányban már egészen sajátságos észrevételeket tettünk. De a rokkantotthonok szociálpolitikai és közgazdasági szempontból sem kívánatosak.«

Spitzky pedig orvosi szempontból írja: „Ob und in welcher Form ihre Unterbringung zu erfolgen hätte, übersteigt den Rahmen dieser Ausführungen, nur soviel muss von ärztlicher Seite gesagt werden, dass ebenso wie bei den Kriegsblinden, die Unterbringung in Massenanstalten das schlimmste wäre, man muss diesen Armen, wenn sie irgendwie noch *häuslich* zu pflegen sind, den Vorteil des Bleibens in der gewohnten Umgebung zuteil werden lassen.“ — *Félre tehát a „Nemzet Háza” és hasonló czéjzatú tervekkel!*

való értelmes munkások és munkaadók, értelmiségi férfiak, kivált orvosok) és minden rokkantstanácsadót foglalkozásának, érdekkörének megfelelően foglalkoztatnának a rokkantak mellett. A járásokban a szolgabírókat kellene a felelős gondozással megbízni, a kit a rendelkezésre álló említett szakértők támogatnának azokban a kérdésekben, a melyekben még szakszerű véleményt önállóan tudnak mondani. Minden eset ellenőrzését és a komplikáltabb kérdésekben való szakvéleményezést azonban már a lehetőleg törvényhatóságoknál megszervezendő rokkantsgondozó szakhivatalokhoz kellene intézni. Ez a törvényhatóság egyik alkalmas egyéniségének felelős irányítása mellett a fent felsorolt és még néhány más hivatalnokból, továbbá az egyes foglalkozási köröktől (munkások és alkalmazottak is) kijelölendő társadalmi szakértőkből állana és a több foglalkozást érintő ügyekben bizottságilag határozná. A nem helyben lakó rokkantnak is módot kellene adni arra, hogy szükség esetén — természetesen ingyen — e bizottság előtt megjelenjen. A hatósági rokkantstanácsadást azonban lehetőleg a mezőgazdaság, iparszakmák (munkaadók és munkások rokkantsügyi közös bizottságai) és egyéb hivatások (értelmiségi, kézművesi tanácsadók) szerint a nagyobb városokban, de legalább a fővárosban tovább kellene specializálni és az illető rokkantakat szükség esetén más törvényhatóságok területéről is oda utalni. Az általános törvényhatósági (esetleg városi) rokkantstanácsadó szervezetek mindegyikének pedig legalább egy hivatásos, azaz erre központi *tanfolyamon* alaposan kiképzett alkalmazottra (*hivatásos rokkantstanácsadó*) volna szüksége, a kik az összes rokkantsügyi adminisztratív és technikai kérdésekben kiismernék magukat és az országos rokkantspolitika egységes irányát biztosítanák. Ez a tisztviselő azokban (egyelőre 17) a városokban, a hol az 1916. évi XVI. t.-cz. alapján kerületi munkaközvetítő intézet jön létre, a munkaközvetítő vezetője lehetne. Ezeket a vidéki városok szociális munkájának intézésére hivatott tisztviselőket amúgy is ki kell a munkaközvetítésben és a kapcsolatos kérdésekben, — ezek között éppen a hadigondozásban is — központi tanfolyamon oktatni, úgy hogy most a két kérdés személyi részének megoldása szerencsésen összekapcsolódjon.

A gondozásnak a *rendeletben contemplált* „decentralizációja“ mellett azonban szinte szerencse, hogy a „tanácsadók“-nak előreláthatóan szakszerűtlen és kevésbé megbízható jelentései alapján legalább a hivatalnoki alapon megszervezett rokkantsügyi „intézeti“ szervezetek fognak egyelőre végérvényesen a súlyos rokkantak sorsa felett dönteni és hogy különösen a munkaközvetítés egyelőre azok feladata marad.

3. Rokkant-munkaközvetítés.

A rokkant-munkaközvetítés decentralizálását a R. H. rokkantügyi utókezelő intézeteibe, rokkant-iskoláiba és egyes városi jótékonyági szervekre¹⁾ és ezzel önálló, különleges közvetítők létesítését hazánkban, mint kiegészítő rendszabályt bizonyos mértékig — t. i. a minden eszközzel már most első sorban fejlesztendő és fejleszthető autonóm szakmai közvetítés mellett²⁾ — helyeselnünk kell.

A m. kir. Rokkantügyi Hivatal Kiadványainak 4. sz. (1917.) idevonatkozóan jelenti:

»Munkaközvetítés rokkant katonák részére Budapesten a m. kir. Rokkantügyi Hivatal Timót-utczai intézetének Szocialis irodájában, Dunabalparti rokkant-iskolájában és császárfürdői intézetével kapcsolatosan, vidéken pedig a m. kir. Rokkantügyi Hivatal beszercebányai, debreczeni, kalocsai, kassai, kolozsvári, pozsonyi, rózsahegy, sátoraljaujhelyi intézményeiben, továbbá a tervezés alatt álló szegedi rokkant-iskolával kapcsolatosan Szeged szab. kir. város Munkaközvetítő Bizottságánál állíttatott fel. Ezekon kívül a tervezés alatt álló aradi és temesvári rokkant-iskolákban, valamint az ország több oly ipari, kereskedelmi és mezőgazdasági góczpontján, hol a m. kir. Rokkantügyi Hivatalnak utókezelő gyógyintézete vagy rokkant-iskolája nincsen, önálló munkaközvetítő fog még felállíttatni.

A m. kir. Rokkantügyi Hivatal munkaközvetítői azonban nemcsak az utókezelőintézetek és rokkant-iskolák állományába tartozó rokkant katonáknak, hanem az azokon kívül álló, a hadsereg kötelékéből már elbocsátott s otthonukban tartózkodó rokkant katonáknak is közvetítenek munkát, mert mint előbb említve volt, a rokkant katonák nemcsak a hadsereg kötelékéből való elbocsátásuk előtt, tehát a gazdasági életbe való visszavezetésükkor fognak munkaközvetítésre szorulni, hanem később egy egész emberöltőn át a polgári életben is.«

Ezt a megoldást nem lehet végleges, kivált pedig nem lehet a leg-

¹⁾ A rokkant katonák munkaközvetítésére létesült önkéntes helyi szervek, melyek a m. kir. Rokkantügyi Hivatal irányítása mellett azzal karöltve működnek, a következők:

Győr szab. kir. város Népszegítő Irodája, Népszegítő Iroda Zólyom, Arad város Rokkant Katonákat Elhelyező Bizottsága, Debreczeni Népiroda, Rokkantgyámi Hivatal Kecskemét, Polgármesteri Hivatal Miskolcz, Polgári Menházegyesület Versecz.

²⁾ E tekintetben utalunk a magyar nyomdászipar példájára, a mely elismerésre méltó alapossággal és a lehető legszebb eredményekkel foglalkozik az ipar rokkantjaival. (Lásd részletes szervezetét a Munkanélküliség Elleni Küzdelem 1916. április 96—98. l. és a »Typographia« folytatólagos ülés-jelentéseit.)

sikeresebb végső megoldásnak elfogadni, a mint azt a hivatalos kiadvány hirdeti. Tény, hogy hazánkban a nyilvános általános munkaközvetítés eddig kezdetleges volt; csupán Budapesten, Pozsonyban, Temesvárott és Szegeden vannak jelenleg helyi hatósági intézetek és a szakmai paritásos közvetítés is fejletlen. Az 1916 : XVI. t.-cz. a munkaközvetítés hatósági ellátásáról még nem. lévén végrehajtva, 1916. évi augusztus hó 1-én csak arról lehetett volna szó, hogy a hol már megfelelő általános hatósági és elismert szakmai munkaközvetítő szervek működnek, azokra biznák a rokkantak helyi közvetítését is. Az egyöntetűség és bizonyos szakszemponatok kedvéért egyébként el kellett határozni a rokkantközvetítésnek „intézeti“ decentralizálását, de csak – mint átmeneti intézkedést. Azokat a maradandó előnyöket azonban, a melyeket a rokkantközvetítés ezen módja mellett hivatalos részről felhoznak, a megszervezendő általános munkaközvetítők útján is biztosítani lehet még az intézeti gondozás alatt levő rokkantak számára is, a katonai kötelékből közvetlenül hazabocsátott rokkantak érdekében — vagyis a rokkant nemzedék egész későbbi élettartama alatt — pedig csak az a Németországban már teljesen bevált megoldás lehet végleges, a mely belekapcsolja a rokkantakat a munkapiacz általános problémáiba.

Azt az előnyt ugyanis, hogy az intézetekben levő rokkantak elhelyezésével már az utókezelés vagy oktatás ideje alatt foglalkozhatnak az „intézeti“ munkaközvetítők, éppúgy el lehetne érni, ha ott, a hol helybeli nyilvános munkaközvetítő van vagy lesz, annak erre hivatott osztályát, illetve tisztviselőjét bizzák meg ezzel a feladattal. Ez a tisztviselő állandó összeköttetésben lehetne az egyes rokkantakkal közvetlenül foglalkozó polgári tanácsadókkal, részt vezetne a pályairányító bizottság ülésein és a rendelkezésre álló adatok alapján, szükség esetén személyesen is idejekorán érintkezésbe lépve a rokkantakkal, az egész országos munkapiacz ismerete és a rokkantak elhelyezése terén szerzendő tapasztalatok értékesítése alapján a szakérdekeltségekkel, valamint ezek közvetítőivel is szoros kapcsolatban igyekeznék őket elhelyezni.

A rokkantaknak rokkantügyi intézetekbe, nevezetesen iskolákba egyáltalán nem kerülő,¹⁾ vagy onnan már elbocsátott és esetleg ismétel-

¹⁾ A m. kir. honvédelmi minister 14.713. eln. 20/a. 1915. sz. a. ezekre való tekintettel is elrendelte, hogy a honvédhelyőrségi és honvédhadikórházakban ápolás vagy utókezelés (gyógyítás és iskolázás) alatt álló, úgyszintén a lábadozó osztagoknál levő összes hadisérült és hadibelbeteg katonai (honvédnépfölkelő és csendőr) egyének az illető kórházak, illetőleg lábadozó osztagok parancsnokságai által haladéktalanul kitanítandók arra nézve, hogy a mennyiben felülvizsgálatásuk és a szolgálati kötelékből való elbocsátásuk után nem kifejezetten Horvát-Szlavonországokban óhajtanak munkát és alkalmazást szerezni, munkaközvetítés végett forduljanak a m. kir. Rokkantügyi Hivatalhoz.

ten is elhelyezésre szoruló munkaképes rokkantak részére pedig kilátásosabb és — lélektani szempontból — kellemesebb is volna, ha a tartózkodási helyükhöz legközelebb eső általános munkaközvetítő útján iparkodhatnának állásba jutni, mint ha az elsősorban a legsúlyosabb rokkantakkal foglalkozó „intézeti“ vagy egyéb rokkantközvetítőkhöz tartoznak ők is fordulni. Már ma is meg lehet állapítani, hogy a súlyos rokkantak is lehetőleg más utakon igyekeznek állásba jutni.

Az általános munkaközvetítés megszervezése és ez alapon a munkapiac igényeinek lehető beható ismerete nélkül nem lehet végeredményben a rokkantakat észszerűen visszavezetni a polgári munkába. Ne a kellő közgazdasági tájékozottság nélkül való „intézeti“ pályaválasztási tanácsadás, még kevésbé azonban a rokkant mellé delegálandó jóhiszemű férfi vagy nő „tanácsadó“ oktroáljon a jövőben, idővel alig is elhelyezhető rokkantakat a munkapiacra, hanem az egyes foglalkozási ágaknak a munkapiac általános nyilvántartása alapján kifürkészhető mindenkori szükségletei, természetesen a súlyos rokkantakkal szerzendő és gondosan nyilvántartandó tapasztalatok¹⁾ szolgáljanak, miként az ifjuság jövőbeli pályaválasztásánál, azonképen a rokkantak tanácsadásánál, az oktató intézmények stb. megszervezésénél is első kiinduló pontul.²⁾

A munkaközvetítés különben nem az a közigazgatási feladat, a melyet elméleti és gyakorlati munkaközvetítési szakképzettség nélkül való tisztviselők teljesen jól láthatnak el. A rokkantügyi intézetek munkaközvetítését ma szükségkép ilyenek végzik és ez annyival aggályosabb, mivel a munkaadókat és munkásokat, illetve szervezeteiknek szakképviselőit a közvetítés ellenőrzésénél is mellőzik (paritásos bizottságok).

A hivatalos kiadványban különben azt olvassuk, hogy „a rokkant katonák gondozása terén megoldásra váró feladatok közül az orvosi utókezelés, művégtagkészítés és iskolázás a rokkanttá vált katonák-

¹⁾ Már ma is attól kell tartanunk, hogy a súlyos rokkantakat aránytalanul nagy számban képezik ki nálunk a cipész, szabó, szijgyártó iparokra, a nád- és szalma fonás, kosárkötés önálló üzésére.

²⁾ Kraus idézett nagy munkája a hadirokkantoknak az összes németországi foglalkozásokban való elhelyezéséről a legpontosabb, táblázatokba is foglalt áttekintést nyújtja. Ezt a gyűjteményt a gazdasági érdekképviseletek és a szakértők közreműködésével, valamint a württembergi ipari főfelügyelőség ellenőrzése mellett adta ki a szerző. Ezen munka alapján ma már az összes német hadigondozó szerveknek kézi kodex áll rendelkezésére a végből, hogy minden eset számára a sérüléshez képest legalkalmasabb munkalehetőséget kikeressék. Minden értelmesebb munkás maga is tájékozódhatik némileg arról, vajjon régi foglalkozásában tovább dolgozhatik-e vagy kénytelen más foglalkozást kezdeni.

nak a katonai kórházból való kibocsátása után csak korlátolt időt, legfeljebb egy-két évet fog igénybe venni, azonban a rokkant-munkaközvetítés egy egész emberöltőn át folytatólagos tevékenységet fog igénybe venni“. Ha az első állítás helyes volna, akkor már azért sem lehetne elfogadni az utógyógykezelő és oktató „intézeteket“ a rokkantközvetítés végleges góczpontjaiul, mivel egy-két éven belül ez intézetek munka híján megszűnnének. Tényleg ép az ellenkező érvelés áll. Az egyszer elbocsátott rokkantoknak később is lehet és soknak lesz is szüksége (kivált belső betegeknek) utógyógykezelésre és ehhez képest, vagy csak pusztán a helytelen pályaválasztás következtében újabb pályaválasztásra, esetleg oktatásra is és azután munkaközvetítésre. Az államnak — a socialis rokkantbiztosítás és illetve megfelelő más közegészségügyi, részben oktató stb. apparátus híján — egyelőre hosszú időre feltétlenül fenn kell tartania tehát a rokkantgondozó intézeteket. A rokkant-munkaközvetítést azonban nézetünk szerint még sem lesz czélszerű intézetek szerint vagy egyébként az általános munkaközvetítéstől független külön szervek útján megvalósítani. A fenti érvektől eltekintve, a munkaközvetítést a decentralizálendő hivatási gondozás *egyéb feladataival való szerves összefüggésben*, az ezekre is berendezendő nyilvános általános munkaközvetítő intézeteknek kellene végezniök.

Ez azonban, kivált a háború után, így is csak akkor fog helyesen történni, ha az egész gondozást — mint alább kifejtjük — megfelelő törvényhatósági és illetve helyi *szakszerű* gondozó szakbizottságok fogják egységes elvek szerint irányítani és végezni. Még évek múltán is gyakran elő fog fordulni, hogy a rokkant régi foglalkozását nem folytathatja és akkor előbb új pályát kell neki ajánlani, esetleg gyógyítani és oktatni, mielőtt újra munkába lehetne közvetíteni. Más esetekben, ha a munkaközvetítés ismételten csütörtököt mondott, a rokkant nagyobb mérvű segélyezésére, vagy letelepítésére lesz szükség, vagy a családtagok neveltetése, elhelyezése útján lehet segíteni rajta, esetleg ingyenes jogsegélyt kell neki nyújtani stb. Az intézeti stb. rokkant-munkaközvetítők sem lehetnek tehát az egyetemes gondozás kizárólagos központjai, számos rokkantnak nincs is szüksége rájuk (önállók stb.), hanem csak oly rokkantügyi helyi (kerületi, esetleg központi) gondozó szakbizottságok, melyek a hatóságot és a társadalom szakértő és szakérdekeltségi elemeit kellően egyesítik és a melyeknek ott, a hol általános hatósági munkaközvetítő intézet lesz, éppen a munkaközvetítő tisztviselő lehet — mint jeleztük — képzett hivatásos gondozó hivatalnok. Ez úton lehet majd meggátolni azt is, munkakerülők bármiféle hatósági vagy társadalmi segélyhez jussanak.

Az „intézeti“ vagy bármely különleges hatósági munkaközvetítő

önmagában arra sem alkalmas, hogy hosszabb ideig eredményesen ellenőrizze a rokkant életét és kifürkéssze a legmegfelelőbb munkaalkalmakat. Az a módszer, a melyet a rokkant katonák munkaközvetítése körül követendő eljárás tárgyában kibocsátott II. sz. Utasítás (lásd Melléklet a 31.867/916. R. H. számhoz) e tekintetben előir, nem ígérkezik célszerűnek. E szerint az intézet a rokkant katona munkába állása után egy hónap múlva, majd egy negyedév múlva a rokkant katona munkaadóját írásban megkeresi és ez uton megállapítani igyekszik, hogy a rokkant mennyiben boldogul a számára kijelölt munkahelyen. A mennyire üdvösnek látszik ez az intézkedés — a papiroson, a rokkantak ezreivel szemben komoly eredményre egyáltalában nem vezethet. A mennyiben ez az eljárás a visszaéléseket felfedhetné is, nem birna a munkaadókkal szemben egyéb sanctióval, mint azzal, hogy a rokkantat elvonja. Az e fajta látszatra dolgozó ellenőrzés tehát legfeljebb elriaszthatja a munkaadókat utóbb, a mikor a szabad munkapiacson is sok lesz az egészséges munkaerő, a külön rokkantközvetítőktől. A rokkant lelkületére sem lehet jó hatással, ha állandóan ellenőrizni kívánja a hatóság, vajjon munkában van-e vagy sem.

Eredményre csak a szülőföldi gondozás (gondozó bizottság) ily irányú működése vezethet, a melynek sikerült a rokkant *bizalmát* megnyerni. Akkor a rokkant a visszaéléseket maga önként jelenti és a gondozó a panaszt esetleg a nyilvánosságra hozza, illetve a szükséges megtorló lépéseket megteszi. Még hatásosabb azonban e tekintetben a munkaközvetítést (és pályaválasztási) szakmák szerint decentralizálni. A rokkant kizsarolása esetén rendi érdekeikben szintén fenyegetett szaktársaktól és még inkább a munkaadók és munkások szervezeteinek — a nyomdász rokkant-bizottság mintájára — minden igyekezettel életbe hívandó közös szerveitől lehet a legtöbb eredményt elvárni. Ez természetesen a szakszervezkedés erőteljes, szabad fejlődését kívánná meg, a minek szükségességét azonban a világháború tanulságai daczára még mindig nem mindenütt látják át.

Mindezekre való tekintettel javaslatunk oda irányul, hogy a rokkantak munkaközvetítését a háború alatt és az azt követő egy-két évig a R. H. intézeteiben gondozott rokkantak első elhelyezésénél ám végezzék — a munkaközvetítés általános szerveivel való lehető mielőbbi szoros kapcsolatban — az intézetiközvetítők. Az egyszer elhelyezett ipari, kereskedelmi és bányászati rokkantak munkaközvetítését azonban — a helyi rokkantgondozó szervek irányítása mellett — az 1916. évi XVI. t.-cz. alapján legközelebb az egész országban kiépítendő hatósági munkaközvetítők és illetve ezek helyett megfelelő berendezés és szakszerű utasítás alapján a szakmai munkaközvetítők (közös rokkantbizottságok) lássák el.

A mezőgazdasági hatósági munkaközvetítés sürgős ujjaszervezése esetén, a mezőgazdasági általános közvetítők feladata lesz az idetartozó rokkantak elhelyezésének főfontosságú feladatával is foglalkozni. Itt nem kívánunk annak taglalásába bocsátkozni, hogy nem volna-e sokkal célszerűbb az egész országos munkapiacot *egységes* munkaközvetítő szervezettel behálózni, sem arra a nézetünk szerint bűnös mulasztás esetére provideálni, hogy a mezőgazdasági közvetítés a mai állapotában marad meg.

Annak a helyes célnak kitűzése különben, hogy a rokkant katonának közvetített munkaalkalom előreláthatólag *állandó* jelleggel bírjon, általában csak annyira érhető el, mint az egészséges nem alkalmi munkásoknál. Az eddig hivatalosan elhelyezett rokkantak nagy része is már olyan állásba került (276 gyári munkás, 60 munkás, 16 napszámos stb.), a melyek legfeljebb annyiban mondhatók állandóknak, hogy azokban talán már nem eleve átmeneti időre alkalmazták a rokkantakat. Általában azt lehet csak elérni, hogy a teljes értékű rokkantakat is ne eleve bizonytalan tartamú alkalmazásokba, hanem olyan tudományos módszerek szerint ellenőrzendő munkahelyekbe juttassák, a hol testi hibájuk legkevesebbé akadályozza őket a munkakifejtésben és ott munkateljesítményük szerint fizessék meg őket. Az erősen hibás munkaerők alkalmazásától később számos munkaadó mindenképp huzódozni fog azért, mivel velük üzemének korlátolt számú munkahelyét és berendezéseit — álló tőkét — nem használhatja esetleg kellően ki, időleges gyengélkedéseikkel kell számolnia (belső betegek) és így a termelés üteme és a számítások biztonsága szenved. És ha ezeket az akadályokat nagy jóakarattal el is lehetne háritani, a részleges munkaerők alkalmazásának *állandósága* szempontjából még mindig sok kétség marad fenn. A capitalistikus társadalomban a bizonytalanság az éptestű munkások helyzetének is egyik fő jellemvonása, mennyivel kevésbé lehet e körülményt kiküszöbölni a csökkent munkaképességű munkások életéből¹⁾.

Meg kell tehát állapítani, hogy a rokkantak elhelyezésénél nem lehet a munkaadó érdekét inkább mellőzni, mint a rendes munkaközvetítésnél; pedig az I. sz. Utasítás 6. pontja a rokkant katonák munkaközvetítése körül követendő eljárás tárgyában még mindig ezt tartalmazza. Ellenkezőleg a rokkant érdeke kívánja meg leginkább, hogy *tulajdonképpen a munkaadónak ne kelljen alkalmazásával anyagi áldozatot hozni*; a rokkant érdekét akkor szolgáljuk leginkább, ha a rendes munkaközvetítésnél szokásos mértéknél is inkább vizsgáljuk a munkaadó érdekét: Az Utasítás 6. a) pontja tehát az általános elvvel némileg meglepő ellentétben annak a mérlegelését is helyesen kívánja: vajjon a rokkant katona

¹⁾ Lásd e kérdés, ezen oldalának bővebb kifejtését: szerző, *A rokkantak visszavezetése az iparba és a kereskedelembé*. Budapest, (Singer és Wolfner) 1916.

a közvetített munkaalkalomban „a munkaadó követelményeinek teljes mértékben megfelelni képes lesz-e?“¹⁾ Ha erre kellő tekintettel nem leszünk és ez alapon a közhatalom (közszállítási és iparfejlesztési politika) valamint a munkaadó és munkásnak érdekelttség nyomását nem alkalmazzuk, a közhatalomtól közvetlenül elhelyezendő hadi rokkantak száma rendkívül meg fog növekedni.

4. Rokkant-telepek.

Kilátástalan és káros politikának tartjuk azonban ez esetre is azt, hogy a Hadigondozó Hivatal a súlyosan sérült rokkantakat *karitativ* alapon létrehozandó *zárt rokkant-telepeken* helyezze el. E terv szerint a kereseti telepek egyes jótékony adományozók, törvényhatóságok vagy egyesületek adományából a Hadigondozó Hivatal hozzájárulásával fognak létesíteni. A rokkant katonákat részben ipari, részben mezőgazdasági munkában, munkamegosztás mellett rokkantságuknak megfelelő munkával fogják foglalkoztatni és munkájuk közös értékesítésével, árúik részére piacszerezéssel és nyersanyag beszerzésével állandó és biztos keresethez juttatni. Az ipari kereseti telepekkel kapcsolatosan is konyhakert és egyéb gazdasági ágak üzésére alkalmas megfelelő nagyságú telkeken, családi házakat kívánnak társadalmi gyűjtésből építeni. »Ezen családi házak hozzátartozói telekkel együtt bizonyos szolgálati feltételek (!) beállása után a rokkantak tulajdonába is bocsáthatók lesznek«.²⁾ Az első telepek létesítését a kalocsai érsek Kalocsán, majd Pest vármegye közönsége Váczon, Győr város és Győrmegye társadalmi Győrött, a helyi törvényhatóság Szegeden kezdeményezte.

¹⁾ A két ellentmondásos pont így hangzik :

„6. A rokkant katonák munkaközvetítése az általános munkaközvetítéstől több tekintetben eltérő különleges tevékenység. Míg az általános munkaközvetítés egyaránt szolgálja a munkaadó és munkás érdekét, addig a rokkantak munkaközvetítője elsősorban a rokkant katona érdekét tartja szem előtt. A rokkant katonák munkaközvetítésénél a következő alapelvek irányadók.

a) A rokkant katona csak oly munkaalkalomba helyezhető el, amelyben az illető rokkantsága daczára munkakörében lehetőleg teljes munkaerőt képvisel. Ezért a rokkant katonának csak oly munkaalkalom közvetíthető, melyben a végzendő munka szellemi képességeinek, mesterségének, rokkantságának, valamint tehetségének megfelel és a melyben a rokkant katona a munkaadó követelményeinek teljes mértékben megfelelni képes lesz.“

²⁾ Az egyik pályázati felhívás így szól: »A családi házat és a hozzátartozó telket használatra a kereseti telepen elhelyezett rokkantak közül az ezen támogatásra legérdemesebbek kapják. kik idővel bizonyos feltételek mellett az általuk használt ingatlanra tulajdonjogot is szerezhetnek.« A kalocsai telepen 800, a váczi telepen 400 négyszögöles telkek lesznek.

A nyugdíjellását mielőbbi megfelelő reformját és nagyszabású socialpolitikai telepítési intézkedéseket karitatív alapon létrejövő telepekkel elütni és helyettesíteni nem lehet. Oly feladatokkal állunk itt szemben, a melynek megoldását a társadalomnak jelenleg itt-ott felbuzduló, de a háború után gyorsan ellanyhuló jótékonyágától várni nem is lehet.¹⁾ Ha azonban a czélt így teljesen el lehetne érni, akkor is ez a jótékonyági megoldás lélektani, erkölcsi és gazdasági szempontból egyaránt káros volna.

Lélektani szempontból világos, hogy a rokkantak testi és lelki bajait akkor viselik majd könnyen el és tanulják meg esetleg egészen elfelejteni, mentől kevésbbé figyelmezteti őket bajtársaik szomorú látványa napról-napra azokra, mentől kevésbbé érzik magukat a nép egészéből kiközösített kasztnak és mentől inkább bekapcsolódhatnak az egészségesek társadalmának törekvéseibe, örömeibe és bánatába. *Erkölcsi* szempontból is károsan hat majd az összezsúfolt rokkantakra az, hogy nem a nekik jogszerint járó törvényes ellátásból és az ezt kiegészítő erejükhöz mért munkából az általánosan hozzáférhető jogi és gazdasági alapokon szerzett telepeken élnek meg, hanem állandóan jótékonyásra vannak utalva, a melyben a felsőbbség illetve az adományozók belátása szerint részesülnek, de egyúttal épp oly önkényesen csöppenhetnek is ki.²⁾ *Gazdasági* szempontból pedig az a tudat, hogy életfentartásukat

¹⁾ Egyesek megelégednének az amputáltak (jelenleg 4.900) telepeken való elhelyezésével és azt 40—50 várostól várják el. Ezek elfelejtik, hogy a bénák és belső betegek gyakran még inkább szorulnak telepítésre.

²⁾ Dr. Várady L. Árpád kalocsai érsek a Hadigondozó Tanács első ülésén a következőket mondotta: »Betetőzi a rokkant-telep helyes elindításának feltételeit, ha ingyen telken felül képesek vagyunk a települőknek saját hajlékot, házat nyújtani. A külön hajlék adja meg az „otthonnak“ megnyugtató, nevelő, serkentő hatását s egyik biztosítéka a telep megszilárdulásának. Nem hallgathatom el e pontnál a gondolatot, hogy találkozhatunk egyes rokkantnál a jóakaratsnak, a kitartásnak hiányával, esetleg oly szenvedélyek felburjánzásával, a melyek nemcsak az illetőt sújtják, de károsaknak bizonyulhatnak a telep jövőjére is. Természetes, hogy az ily megtévedt egyén nem alkalmas a telepen való megtartásra, a telepről eltávolítandó s külön helyezendő el, a mi viszont feltételezi, hogy a telep vezetői rendelkezzenek olyan magánjogi kautélák fölött, a melyek a visszaélésnek, a jótétemények elfecsérlésének hatékonyan és eredményesen útját vágják. A Rokkantsügyi Hivatalban e kautélák a leggondosabb tanulmányozás tárgyát képezik és remélhetően rövid időn belül rendelkezésre fognak állani«. Tekintve különösen a német törvényhozásnak a hadi rokkantak és hátrahagyottak érdekében tett nagyszabású pénzügyi és közgazdasági telepítési intézkedéseket, *jogászai játéknál* egyébnek alig lehet tekinteni a hadirokkantak, hadiözvegyek és hadiárvaik megélhetésének elősegítésére szánt ingatlanokra vonatkozó magánjogi intézkedésekről kibocsájtott 1.820/1917. M. E. számú rendeletet.

Vajjon csakugyan hiszi-e valaki, az ország földbirtokosai elegendő „haditelket“ fognak ingyen följajlanlani, akár csak a *legsúlyosabb* rokkantak letelepítésére is?! És ha nem, szabad-e a „hősök“ között e fajta privilégiumokon alapuló megkülönböztetésre intézményesen alapot nyújtani?

a jótékonyosság minden esetre biztosítja, nem fogja oly mértékben munkára serkenteni őket, mintha az egészségesekkel való szabad verseny állandóan erőinek lehető megfeszítésére szorítaná. Ezt a nagy lélektani erőt a munkásosztályrendszer, a mennyiben annak általános nehézségeit sikerülne éppen a rokkantak körében leküzdeni, nem éri fel. A gyászos telepek a *politikai szabadság* szempontjából is kifogás alá esnek. Erős függésbe hoznak polgárokat a kormányhatalomtól, a mely esetleg politikai, vallási és társadalmi magatartása alapján több-kevesebb patriarchalis kegyet fog nekik nyújtani, illetőleg tőlük megvonni (ház, stb.).

A tervbe vett telepek, ha kellő arányokban közadakozásból ki is lehetne őket fejleszteni, nem fognak megfelelni valamennyi súlyos telepítésre, illetve külterjes lakásmódra utalt, kivált pedig a volt városi rokkantak jogosult igényeinek. Az ott végzett mezőgazdasági, illetve ipari munka egyoldalú jellege (faipar, bőripar, stb.). az elszigetelt, kulturálatlan élet, az e fajta telepeken bizonyos fokig talán elkerülhetetlen kényszer, az egyhangú miliő egyfelől, családi érdekek és kötelékek másfelől számos, nevezetesen a felvilágosodott fővárosi és városi rokkantakra azzal a hatással lesznek, hogy általában minden áron a régi környezetbe kívánnak majd visszatérni. Miként ma a tényleges rokkantázi ellátástól általánosan idegenkednek, e telepeket is csak a végső *kényszer* esetén lesznek hajlandók huzamosan igénybe venni. Sokan rövidebb-hosszabb idő után fognak onnan elköltözni.

Attól kell végül tartani, hogy a rokkantak kasztszerű kiközösítése az egészségesek társadalmából, további elkülönülésre fog a *telepeken belül*, esetleg az alapítókra való tekintettel a telepek között is vezetni. Az érseki telepítésen, felbuzdulva a zsidók körében is mozgalom indult már meg az iránt, hogy a zsidó rokkantak külön telepeket kapjanak. (Lásd Egyenlőség 1917. február 3.) Ezt az irányzatot a háború után fokozottan szükséges nemzeti egység szempontjából határozottan vissza kell utasítani. Vajjon az ellenséggel katolikus, protestáns és zsidó, vagy magyar csapatettek küzdöttek-e?

Miként a faluról való elvándorlást az egész nép érdekében el kell kerülni, épúgy mellőzni kell azt, hogy esetleg olyan munkaerőket tereljünk a vidékre, a melyek arra nem alkalmasak. Ezért a *nagyvárosi* rokkantak számára a munka- és lakáskérdésnek kétféle megoldása jön főleg tekintetbe. Az egyik az olcsó és egészséges, lehetőleg közhasznú alapon épített (hatósági vagy szövetkezeti) bérlakás, lehetőleg a munkatelep közelében, a második a súlyos lábsérülteknél és belbetegeknél a főváros közelében kisházás telepítés (nemcsak tulajdoni, de esetleg bérleti, örök-bérleti formában). Itt az egyes telephelyeknek elegendő kertterülettel kell birni avégből, hogy az egyes családok saját főzelék-, gyümölcs-, hús- és

apróállatszükségletét fedezzhessék, vagy a család eddigi foglalkozásához képest esetleg még némi felesleget is hozhassanak a piacra. E mellett a rokkant számára szükség esetén az államnak módot kell adni arra, hogy lakásában (otthoni munka) vagy a telepen létrejövő közeli műhelyekben megmaradt munkaerejét állandóan értékesítse. A telepítésnek azonban tudatosan más egészséges telepésekkel (hazatérő harcosok, tisztviselők, nyugdíjasok) *vegyesen* kell történnie (kertvárosok, kertfaluk); a különbözetet, a mely a sérült és nem sérült között a gazdasági versenyben meg fog nyilatkozni, a katonai járadék megfelelő megszállásával, kedvező tőkésítésével, könnyebb fizetési feltételekkel, olcsó és biztos jelzálogkölcsonokkal kell kiegyenlíteni.¹⁾

Az 1915. május 15-éről kelt porosz kormányrendelet hirdeti: „Az egyes eset körülményei szerint, a hol a rokkant saját kívánsága mellett nevezetesen az is számba jön, vajjon ő és felesége otthonos-e a földművelésben, mekkora a munkaképessége és milyenek a vagyoni viszonyai, ajánlatos lehet kizárólag mezőgazdasági viszonyok között való telepítést vagy pedig apró kertszerű üzemek létrehozását javasolni a városok közvetlen közelében. Nem kell közelebből megokolni sem, hogy kizárólag hadirokkantakból álló telepekről szó egyáltalában nem lehet.“

Ez a mi véleményünk is.

*

A fenti fejtegetések mutatják, hogy a rokkantokról való gondoskodásnak culturalis horderejét éppen hazánkban nem lehet kizárólag közvetlen erkölcsi, társadalmi és gazdasági jelentőségén mérni, hanem annak általánosabb socialpaedagogiai, nemzetnevelő jelentősége is van és azért nem lehet hatás nélkül az ország jövőendő egyetemes társadalmi politikájára. Hazánkban a világháború előtt korunk nagy socialis bajaival szemben még mindig lényegileg individualistikus világfelfogás vezette az államot és a társadalmat, a közhatalom népgondozó beavatkozása a gazdasági erők szabad játékába az elkerülhetetlen szükségesre szorított. Most, a mikor senki sem meri magát kivonni a hadirokkantak amaz állampénzügyi szempontból épp oly czélszerű, mint erkölcsileg kényszerítő feladatából, hogy a hadirokkantakat a felsőbbség irányítsa vissza a gazdasági munkába, e gondozás során államférfiainknak is lépten-nyomon fel kell ismerniök az ország szervezetének ama socialis hiányait

¹⁾ Lásd id. von. szerző: Hozzászólás és javaslat a rokkanttelepítés közléséhez az 1915. évi decz. 5-én Bécsben tartott szakértekezleten. (Idézett anyaggyűjtemény stb. 50–56. l.)

és hibáit, a melyek miatt az egészséges dolgozók társadalma is régtől fogva szenved és a melyek alól eddig szemmel leginkább láthatóan a kivándorlás útján igyekezett magát kivonni. A hadirokkantokról való gondoskodás ugyanis aránytalanul gyorsabb ütemben, szélesebb körben és modernebb elvek mellett foglalhatott teret azokban az államokban, a hol alapjait többek között már a született nyomorékokról való kiépített gondoskodás és a kötelező rokkantbiztosítás intézményesen előkészítették, a pályaválasztási tanácsadás és a munkaközvetítés céljaira rögtön életrevaló és gyakorloti szervek állottak rendelkezésre, a szakképzés, belső telepítés és a lakásreform a virágzás magas fokán állott, az írás-olvasás tudás a népműveltség magas fokán volt, az állam és a társadalom pedig azonos socialis szellemtől áthatva, demokratikus szervezetekben már begyakorolta volt magát közös népjóléti feladatok elvégzésére, – mint a hol a vezető osztályok még mindig rendszerint caritativ és patriarchalis gondoskodással kísérelték meg a kapitalistikus korszak nagy társadalmi kérdéseit megoldani és e mellett a dolgozó osztályok minden független önsegélyező törekvése a hatalom hideg elutasításával, ha nem merev ellentállásával és nyílt üldözésével találkozott.

A fenti fejtegetések remélhetően igazolták, hogy a hadirokkantgondozást minden más irányú kísérletezés daczára csak a következő elvek alapján lehet gyökeresen megoldani :

1. A tudomány, technika, a közgazdaság és socialpolitika mai vívmányaihoz képest az eredmény maximumát csak akkor lehet elérni, ha az állam épp úgy megteszi a maga kötelességét a hadirokkantakkal szemben, nevezetesen a *sürgősen* megfelelő alapokon és mértékben biztosítandó *törvényes ellátással* és jogigények biztosításával *telepítésre* stb., a mint hogy szakszerű irányítás mellett a nép minden tagjának módot ad arra, hogy különösen szabad szakegyesületei útján is, részt vegyen a megoldásban.

2. A rokkantokról való gondoskodás minden egyes részletkérdésében beletorkol az általános népjóléti politikába és csak akkor lehet szakszerűen megoldani, ha a megfelelő *állandó socialpolitikai berendezéseket* kiépítjük az azokra utalt összes társadalmi elemek számára, tekintet nélkül arra, hogy ezt a ráutaltságot egyénileg a háborúval járó, vagy a békében fellépő bajok okozták-e.

3. Miként senki sem túrné ma már, hogy kuruzslók foglalkozzanak a rokkantak testi bajainak orvoslásával, azonképen *véget kell vetni* a rokkantak véresen komoly socialis ügyeinek gondozásában is a *dilettántizmusnak* és éppen az *irányítást* kell itt is a *szakképzett egyénekre* bízni.

Ha ez a meggyőződés fogja hivatalos hadigondozásunkat áthatni,

ha az erélyesen szakítani fog elfogult, nem eléggé tanult, tisztán bürokratikus irányzatával, akkor teljesebb mértékben lehet remélni azt, hogy a hadirokkantokról, valamint a hadiözvegyekről és árvákról való gondoskodás a magyar állam és a magyar társadalom socialpolitikai szervező akaratának és képességének általában új korszakot fog nyitni. S akkor ez az új korszak a hadirokkantokban nemcsak hősokeket fog tisztelni, a kik egészségüket a hon védelmében áldozták fel, hanem polgárokat is fog látni, a kik még törődöttségükben is nevelőleg hatottak nemzetükre. Mert munkaképességüket és munkakedvüket csak az ország belső socialis megerősödése, demokratikus berendezkedése és az egész nemzet culturalis haladása következtében nyerhették a lehető legteljesebben vissza és értékesíthetik állandóan a közgazdaságban.

Ferenczi Imre.

A gazdasági eltolódás és a háború.

A háború által felvetett problémák közül egyik sem vág annyira húsba és vérbe, mint a gazdasági eltolódás kérdése. Sokszor és sokféle formában tárgyalták ezt, de a dolog igazi lényegére nem akadtak rá. Oka ennek az, hogy közgazdasági iskolázottságunk egyoldalú. Mindig csak a gazdasági javakról, az értékről, a szükségletről, a gazdálkodó személyekről, a termelésről, a fogyasztásról stb. beszélünk, szóval csupa általánosságokról és nem akarjuk észrevenni, hogy az egyes foglalkozáscsoportok szerint a gazdasági fogalmak lényegbe vágó különbségeket tüntetnek fel. Más a jelentősége a termelésnek, a fogyasztásnak, az értéknek, a gazdálkodásnak stb. a földművelésben, más az iparban, más a kereskedésben. Ezek a különbségek a közgazdaságtan megalapítójának, Smith Ádámnak híres munkájában a „Wealth of Nations“-ben kifejezésre is jutottak, a mint arra „A földjáradék“ című munkámban rámutattam. De a későbbi írók mindinkább eltávolodtak az alapító felfogásától, ezek mindjobban abstraháltak s a nagy közönség gazdasági tudása, a közgazdaságtan aprópénzre váltott jelszavai mindinkább ellentétbe jutottak a mester tanításával. A famulusok azt hitték ugyan, hogy ők a magister nyomdokain haladnak s a közvélemény is ebben a hitben ment utánuk, pedig a tanítványok már mást hirdettek, mint a mit a mester. Egy Luthernek kellene jönnie, a ki visszavezesse a közgazdaságtant a „Wealth of Nation“-re, ennek a tudományágnak a bibliájára, a melyből a mai tudomány csak bizonyos részeket vett át, míg másokat s éppen a legfontosabbakat elhallgatja s azok további kiépítésétől tartózkodik.

A gazdasági eltolódás a háború előtt is meg volt, csak nem jutott olyan élesen kifejezésre, mint most. Az ütem lassúbb volt s éppen azért azt nem tudták vagy nem akarták észrevenni. A lényeg azonban azelőtt és most is az, hogy a három gazdasági főfoglalkozásnak: a földművelésnek, iparnak és kereskedésnek alaptermészete más és más. *Ez a foglalkozás természetéhez tapadó,* abban rejli s onnan ki nem írtható különbség az oka annak, hogy más a gazdálkodó ember, ha az föld-

míves, ha az iparos, ha az kereskedő, hogy más gazdasági súlya és jelentősége van a javaknak, a szükségleteknek, az értéknek a földművelésben, az iparban és a kereskedésben s hogy a munka és munkamegosztás, a termelés, a fogyasztás stb. is más a három főfoglalkozási ág szerint. A homo oeconomicus a valóságban nincs, de igenis van földműves, iparos, kereskedő típus. A közgazdaságtan előtt e három ember egyenlő, de ennek a tudomány előtti egyenlőségnek legtöbb hasznát a kereskedő, legtöbb kárát a földművelő látta. A földművelő passiv, a kereskedő activ gazdasági szerepet játszik. A kettő közt a középhelyen áll az iparos. A földművelő — a termelés szempontjából tekintve — növényi és állati organismusokat nevel, a fogyasztás szempontjából pedig nyersanyagot termel, a mit az iparos feldolgoz, a kereskedő a fogyasztóhoz szállít. *Mentől közelebb van valaki a fogyasztóhoz, annál erősebb a gazdasági posíciója*, annál inkább van befolyása az érték kialakulására s ezen keresztül az ár képzésére. A fogyasztóhoz legközelebb a kereskedő áll, tehát az ő értékképző hatása, befolyása és hatalma a legnagyobb. Oka ennek az, hogy az érték ott a legnagyobb, a hol a szükséglet a legközvetlenebb. A kinek kenyérré vagy ruhára van szüksége, az elsősorban nem búzát és gyapjút, sem lisztet és szövetet, hanem kész kenyeret és ruhát fog keresni. A ki ezt neki adhatja, a kinél ilyen készlet van, az sem nem a termelő földműves, sem nem a molnár vagy posztószövő iparos, hanem a kereskedő. A lehető legmagasabb érték mindig a fogyasztónál lévén, az annak kielégítését vagy ki nem elégitését hatalmában tartó kereskedő lesz az, a ki az értékből az aránylag legnagyobb nyereséget megszerezheti. Miután pedig a gazdasági életet az értékesítés irányítja, annak lesz az egész gazdasági életre kiható legtöbb hatalma, a ki az értékképzésre a legnagyobb befolyást gyakorolja. A földműves már foglalkozásának természete: a növényi és állati organismusok nevelésének helyhez kötöttsége kizárja az értékképzésben való nagyobb arányú részvételtől. Kevés ügyletet köt, mert termelési periodusa hosszú, viszont ha termése kész, azt értékesítenie kell, mert ezt hozza magával a természet rendje, ezt sürgeti a helyszüke s termékeinek romlandósága. Vele szemben a kereskedő mindig fölényben van, mert az üzletkötésben jártasabb, mert a termelési költségeket, a keresletet és kínálatot jobban ismeri s mert a sok ügylet révén cenztralizált hatalommal rendelkezik, a földműves vevő vagy eladó decentralizált hatalmával szemben. Az iparos valamivel közelebb áll ugyan a fogyasztóhoz, mint a földműves, különösen áll ez arra az iparosra, a ki nem fél gyártmányt, hanem kész gyártmányt termel, de az értékképzésre neki is csak akkor van igazi befolyásra, ha cikkével egyúttal kereskedik is. Hogy a nagyobb haszon, nagyobb gazdasági hatalom mennyire a keres-

kedés gazdasági természetével függ össze s erről száll át arra a személyre, a ki éppen kereskedéssel foglalkozik, az abból is kitűnik, hogy *ha a más foglalkozású, egyúttal kereskedik is, akkor a földművelést, illetőleg ipart éppen kereskedése révén tudja jobban gyümölcsöztetni.* A kereskedés gazdasági fölénye azután kifejleszt bizonyos tulajdonságokat a kereskedőben s persze, a ki csak kereskedéssel foglalkozik, annál e tulajdonságok élesebbek, kizárólagosabbak lesznek, mint azoknál, a kik pl. földműveléssel vagy iparral kapcsolatosan üznek kereskedést.

E rövid vázlat, a melynek keretébe a kérdés sokféle elágazása a maga teljességében természetesen be nem vonható, csak a következőket kívánja megállapítani: 1. A szükségletek kielégítése a készletektől függ. A készletek fölött a fogyasztóval szemben a kereskedő rendelkezik. 2. A készletek fölötti hatalom egyúttal a szükségletek kielégítése s ezen keresztül a fogyasztók fölötti hatalommal is jár. 3. A fogyasztó szemében lévén legnagyobb a szükséges jószágok értéke, a kereskedő érheti el a legnagyobb nyereséget a beszerzési és eladási érték közötti különbözetről. 4. A földművesnél és iparosnál az általuk termelt javak értéke mindig kisebb, mert ők fölöslegeiket értékesítik, tehát azt, a mire maguknak szükségük nincs, a mire nézve tehát ők nem fogyasztók.

Az értéket úgy szokták feltüntetni, mintha az egészen magától állna elő, mintha arra befolyást gyakorolni nem lehetne. Pedig még primitív viszonyok közt is nagy szerepe van a rábeszélésnek, az irigység felkeltésének, az ügyes üzleti fogásoknak. Fejlett gazdasági élet mellett pedig ezerféle módja van a szükségletek felkeltésének, sokszorosításának és finomításának s ami ezzel együtt jár, új értékek teremtésének vagy régi értékek növelésének. Különösen a városi élet, a sajtó, a művészet, a reklám tűnnek ki értékalkotó és értékfokozó működésükkel. Mindezekre a földművelésnek és iparnak jóval kisebb befolyása van, mint a kereskedésnek. A kereskedés eminenter szervező hatalom. A kereskedés rendezi, osztályozza és egybegyűjti a szükségleteket s az azoknak megfelelő készleteket. Ezzel egyrészt szervezi a fogyasztást, de másrészt hatalmi körébe vonja a termelést is. Termelni csak úgy, akkor és annyit érdemes, amennyi simán értékesíthető. A földművelés és ipar tehát az értékesítésre való tekintettel, szemeit erre függesztve fog nyersanyagot és fél, valamint egész gyártmányt előállítani. A szervezettséget kiegészítik a jó és gyors hírszolgálat, a nemzetközi összeköttetés, az alkalmazkodás, a mozgékonyosság. Mindezt csakis a kereskedés szerezheti meg magának a legtökéletesebben és ebben vele az ipar s legkevesebbé a földművelés nem versenyezhet. Nem az ezekben foglalkozók személyes tulajdonságánál fogva, hanem mert *a foglalkozás gazdasági természete* teszi lehetetlenné iparban és földművelésben a szervezetségnek azt a

magas fokát, ami a kereskedés természetes segítsége. A hatalmas tudatára ébredt, öntudatos kereskedés a szervezést azután tovább is fűzi. Befolyást szerez a közélet minden terén s a jogot, erkölcsöt, divatot saját érdekei szerint alakítja át. Segítségére siet e tekintetben a nagyvárosi élet is, mely sokkal sűrűbb összeköttetésbe jut a kereskedéssel, mint a többi gazdasági foglalkozásokkal. A nagy város teljesen a kereskedelem készleteiből él, egyenes összeköttetése a nyerstermelő földműves falukkal s az iparcikket gyártó vidékkel inkább ritkaságszámba megy. Az állam akaratelhatározó és intézkedő szervezetei is városokban székelvén, ezek öntudatlanul is átveszik a kereskedés által suggerált eszmekört s mindinkább eltávolodnak az ipartól s még inkább a földműveléstől. Mivel végül maga a modern állam is első sorban szervezett hatalom, a kereskedés szervezetei hol előkészítőleg, hol kiegészítőleg szövődnek át az állami élet egész tevékenységi körén is.

Az így szervezett kereskedelem mindig több és több hatalmi posztót, monopol helyzetet szerez meg s ez által értékkepző és fokozó befolyását szinte a végtelenségig viheti. A pénz- és hitelügy, a bankszervezet, a fejlett forgalmi eszközök egymásba kapcsolódása mind a modern kereskedés leltárába tartozik. A kereskedelem szervezte ezeket s csakis a kereskedelmi élet tarthatja őket a tekintély és befolyás magas polczán. Hogy ezek a kísérő szervezetek kevésbé fognak törődni az önálló iparral és a földműveléssel, az ismét az ő gazdasági természetükből következik. A legtöbb, legnagyobb nyereséget hajtó s leggyorsabban folyó üzleteket a kereskedéstől kapják, tehát azt és annak érdekeit fogják legjobban kiszolgálni és támogatni.

A modern kereskedés tehát régen kinőtt azokból a szűk keretekből, a melyekbe az a közgazdasági definitio szorította, hogy a kereskedés a a termelőt és fogyasztót köti össze s azért a szolgálatért, melylyel a jószágokat a termelésből a fogyasztásba átviszi, kapja a maga jutalékát, a maga nyereségét. Ez csupán az első közgazdasági igazolása volt a kereskedésnek és a kereskedő nyereségének. Ez csak kezdete volt az erőgyűjtésnek, alkalom a termelés és fogyasztás megismerésére. De az igazi nagy, rendkívüli nyereségek, a hatalmi posztiók, a szervezeti erők gyümölcsei nem ebből a szerény, a végzett közvetítői munka igazságos díjazását szem előtt tartó szolgálatból származtak. Ma a kereskedelem — békében és háborúban egyaránt — nem csak azért és nem főleg azért és nem abban az arányban tesz szert nyereségre, mert a jószágokat a termelőtől a fogyasztóhoz szállítja, hanem mert a termelő és fogyasztó számára egyaránt ő állapítja meg az értékeket, mert a jószágoknak a pénzhez való viszonyát ő szabja meg és mert szervezett hatalmánál fogva uralkodik a termelés és fogyasztás egész terején felett.

A földművelés, ipar és kereskedelem között lévő eltörülhetetlen különbség már háború előtt is éreztette hatását. A földművelésből világszerte szöktek az emberek s a kevesebb fáradsággal több nyereséget adó iparra és kereskedelemre tértek át. A kereskedelem szervezte a tömegcikkeket gyártó nagyipart, felkutatta és érdekkörébe vonta a nyersanyagot szolgáltató távolabbi agrárterületeket s az anyagimportot áruexporttal fizette ki. Ippal és kereskedéssel több embert lehet eltartani, egyenletesebbé lehet tenni a termelést, nagyobb hatalmat lehet kifejteni. Az iparcikk hódít, az agrártermék szolgál, a kereskedői tevékenység szervez és irányít. Idegen nyelv, jelvény, szokás és erkölcs ipari export révén talál utat messzi vidékekre is. Az állandóan cserébe adott nyersanyag csak a kivivő országot szegényíti s azokat, kik azt termelik, függő helyzetbe hozza. Az agrártermelés fokozása tartósan csak akkor válik az illető ország javára, ha a feldolgozást és árucserét is belföldön, belföldiek hasznára lehet végezni. Máskülönben a többtermelés csak pillanatnyi könnyebbülést jelent, melynek igazi hasznát a feldolgozó és kereskedő idegen teszi félre.

A történelmen végig mindenütt a kereskedő népek hódítottak gyorsan, könnyen és haszonnal. Igaz, hogy hódításaik a felszínen maradtak, nem gyúrták át gyökeréig az idegen népet, de a legnagyobb hasznot gyorsan leszedve, tovább mehettek, új tájak felé. A kereskedők voltak mindenütt az első kémek, az első vesztegetők, az első diplomaták. Az általános szabályokon mindenütt túteszik magukat, mert ők a kivételt keresik. A kivételes helyzet, a kivételes összeköttetés hozza a legnagyobb nyereséget. Az embereken lehet a legtöbbet keresni, nem az árukon. Az árúnak is csak akkor van értéke, ha embereknek van rá szükségük. Az emberismeret a kereskedő legerősebb fegyvere.

A földművelés, ipar és kereskedelem szülte gazdasági eltolódást a háború soha nem sejtett arányokig fokozta. A készlet fölötti rendelkezés megdöbbentő hatalmat adott a kereskedelem kezébe, egyeseknél és népeknél egyaránt. Bár teljesen szabad verseny azelőtt sem volt, mégis a kereskedelem túlsúlyát enyhítette az iparnak és földművelésnek aránylag szabad mozgása. Legalább is az emberek azt hitték, hogy ők szabadok s a hit boldogít. De a háború megmerevítette az ipart, még inkább a földművelést és legkevésbé kötötte meg a kereskedést. Sem a korlátozó szabályok nem egyforma mértékűek, sem az alkalmazkodás, a végrehajtás nem egyöntetű a három főfoglalkozás körében. A kivételek pedig, a melyek már békében is legszámosabbak voltak a kereskedelem berkeiben, most még aránytalanabban növelték számuknál és bonyolultságuknál fogva egyaránt a túlsúlyt. De az aránytalanság az értékre való befolyás és szervezett hatalom tekintetében a három főfoglalkozás: föld-

mívelés, ipar és kereskedés között, nem a háború eredménye. Meg volt ez s meg lesz ez békében is, mert a foglalkozások természete, a gazdasági élethez való viszonyuk különböző gazdasági súlyt ad munkájuknak, készleteiknek és a bennük foglalkozó embereknek egyaránt.

Ha azonban helyes gazdasági politikát akarunk folytatni, akkor a valóságnak megfelelő közgazdasági elméletre is kell támaszkodnunk. Nem szabad tehát a földmívelést, ipart és kereskedést az elméleti általánosítások kényszerzubbonyába bujtatni s azt hirdetni, hogy egyformák s hogy a közgazdasági fogalmak ugyanazt jelentik mind a három foglalkozásban. Vissza kell térni Smith Ádámhoz, a ki rendszerét az életből merítette s a földmívelés, ipar és kereskedés eltérő sajátosságait őszintén feltárta.

Mattyasovszky Miklós.

A tőzeglápok ipari és mezőgazdasági hasznosítása Németországban.

A tőzeglápok ipari és mezőgazdasági hasznosítása a legutóbbi években különösen Németországban részesült nagy figyelemben. Németországban 2,300.000 hektárnyi területet, Németország európai összes területének 4,24%-át, tőzeglápok borítanak. E lápoknak körülbelül fele az úgynevezett siklápok kiterjedésébe tartozik, amelyek többnyire folyó vagy álló vizek mentén vagy közelében terülnek el s melyeknek felszíne ez esetben csak kevéssel magasabb a szomszédos víz szintjénél. A lápok másik fele úgynevezett dombos láp, amely kiszáradt vízmedenczék helyén keletkezik és közepük felé domborodó, nagy felületeket alkot.

A tőzeglápok természetes állapotukban nagy víztartalmú posványos területek, melyek állat és nehezebb járművek részére járhatatlanok és mezőgazdasági művelésre alkalmatlanok.

A dombos lápokon legfeljebb néhány rosszabb fűfajta tenyészik, a siklápok pedig természetes állapotukban ugyancsak rosszabb fajta fűvel, sással, helyenként cserjékkel vagy égerfaerdőkkel vannak benőve.

A tőzeglápoknak mezőgazdasági művelésre való alkalmassá tétele mindenekelőtt a lápok lecsapolását, felesleges víztartalmuk eltávolítását teszi szükségessé. Ez lecsapoló-csatornák építésével történik. Az ilyenformán felesleges víztartalmától megszabadított talajt azután fizikai és kémiai behatásokkal, főleg nitrogén- és káliumtartalmú műtrágyának, a dombos lápokon ezenfelül mésznek hozzáadásával, továbbá a talajnak ezen különleges célra alkalmas talajművelő-gépekkel való megmunkálása, különösen nehéz hengerekkel való tömörítése és tárcsás-boronákkal való porhanyítás révén a behatoló levegő kémiai hatásának felhasználásával kell mezőgazdasági művelésre alkalmassá tenni.

Németország 2,300.000 hektárnyi lápterületéből eddig körülbelül 250.000 hektár, azaz körülbelül az összes lápterület 11%-a vértett mezőgazdasági művelés alá. Az eredmények minden várakozást felülmúlóan kitűnőek voltak, különösen a lápföldeken létesített rétek és legelők adtak valóságos rekordterméseket, amelyek a legjobb ásványi

talajon elért eredményeket is felülmúltak. A még a jövőben művelés alá veendő terület, több mint 2 millió hektár, oly jelentékeny, hogy egy nagy németországi belső kolonizatio mozgalomnak képezi az alapját, melynek czélja ezen a területen, valamint a szintén igen jelentékeny ásványi talajú terméketlen területeken még 1—2 millió főnyi mezőgazdasági lakósságnak megélhetést szerezni. A létesítendő mezőkkel és legelőkkel főleg Németországnak állattenyésztését és hústermelését kívánják oly mértékben fokozni, hogy az országnak húsban és állati termékekben a külföldi behozataltól való jelenlegi függősége nagy mértékben csökkentessék.

A tőzeglápok művelésének ügye a jelzett okokból Németországban a birodalom vezetői részéről a legnagyobb mértékű támogatásban részesül. Maga a német császár is, aki schmolsini birtokán maga is rendezett be tőzegculturát, a legélénkebb érdeklődéssel és támogatással kíséri minden, a tőzeglápok megművelésére irányuló mozgalmat.

A tőzeglápok mezőgazdasági művelésre való alkalmassá tételének, valamint a tőzeg ipari hasznosításának ügyével Poroszországban a mezőgazdasági kamarákon kívül a porosz királyi központi tőzeg-bizottság (Kgl. Preussische Zentral-Moor-Kommission), továbbá — az egész német birodalomban — a tőzegtermést előmozdító egyesület (Verein zur Förderung der Moorkultur im deutschen Reiche) foglalkozik; az utóbbi a német állami vezetés alatt álló kalisyndicatus propaganda alapjából jelentékeny támogatást élvez, mely lehetővé teszi neki, hogy kisebb mezőgazdák földjein néha tetemes befektetéssel kísérleti tőzegculturákat létesítsen. Az így eszközölt kiadások a kali-alapnak az ujonnan mezőgazdasági művelés alá fogott területek kalifogyasztása által térülnek meg.

A tőzeg azonban, melyből ezek a kiterjedt lápterületek állanak, nemcsak mezőgazdasági művelésre alkalmas földdé tehető, hanem értékes tüzelőanyag is, a melynek értéke, ha azt a barnaszén vagy kőszén caloriánkénti értékének alapulvételével számítjuk ki, Németországban milliárdokra menő összeget képvisel. Ha Németország 2,300.000 hektárnyi tőzegterületén — lecsapolás után — átlag csak 2 méter tüzeléstechnikailag kihasználható réteggel s 1 m^3 tőzegeből átlag csak 100 kg. légszár, 3.000 caloriás tőzeg nyerésével számolunk, úgy 4·6 milliárd tonna összes légszár tőzegmennyiséget kapunk, melynek értéke tonnánként 5 márkányi ár mellett 23.000 millió márka.

A tőzegtelepek ideális kihasználásának módja az volna, ha a tőzegtelepek mezőgazdasági kihasználását a tőzeg-tüzeléstechnikai értékesítésével lehetne egyesíteni. Ez Németországban számos helyen sikeresen meg is történt. Különösen a dombos lápok művelés alá vett részének egy jelentékeny hányadában a lápok mezőgazdasági hasznosítását már a

tüzeléstechnikai értékesítésével is kapcsolatba hozták. Ezen cél elérésére az eljárásoknak három csoportjára van szükség:

1. eljárásokra a tőzegnek a lápból való kitermelésére, megszáritására és esetleges további feldolgozására,
2. eljárásokra a tőzegrétegtől még meg nem fosztott területeknek mezőgazdasági művelésére,
3. eljárásokra a tőzegrétegtől már megfosztott területeknek mezőgazdasági művelésére.

Az eljárás e három csoportjára azért van szükség, mivel bármilyen módját választják is a tőzeg tüzeléstechnikai értékesítésének, mindenestre kívánatos lesz, hogy az értékesítés ezen módját az évtizedek egy hosszabb során át, pl. legalább 30 éven át üzhessük, hogy ezalatt a tőzeg termelésére és további felhasználására létesített gépberendezések amortizálhatók legyenek. Ebből azonban következik, hogy valamely, a tőzeg-tüzeléstechnikai értékesítését célzó vállalatnak minden esetben legalább oly nagy területet kell megszerezni, amely legalább is az évenként termelendő tőzegnemnyiség harminczszorosának felel meg, a területnek évenként tehát csak harminczad részét fogjuk tüzeléstechnikailag értékesíteni és ha nem akarjuk, hogy a további terület megszerzésébe fektetett tőke parlagon heverjen, gondoskodnunk kell mindenekelőtt egy oly módszerről, amelylyel a még tőzegrétegtől meg nem fosztott területeket tehetjük mezőgazdaságilag megművelhetőkké. Amint azonban az évek folyamán a tőzegtermelés előrehalad, a területnek mind nagyobb része lesz olyan, melyből a tőzeget már kitermeltük és ezen utóbbi területnek mezőgazdasági megműveléséről ugyancsak gondoskodnunk kell, ami az előbbtől eltérő módszerek szerint történik.

Németországban a lápok tüzeléstechnikai és mezőgazdasági egyesítése elsősorban az úgynevezett dombos lápokon történik. A siklápoknál ugyanis alacsony fekvésüknél fogva az a veszély forog fenn, hogy ha azokból pl. 1 méternyi magasságú tőzegréteget kitermelünk, úgy esetleg már oly mély nivóra jutunk, melyről a talajvizet már nem tudjuk levezetni és így a tőzegrétegtől megfosztott területek nem adnak már mezőgazdaságilag művelhető területet, hanem hasznavehetetlen mocsarat, illetve tavat. Hogy lehet-e ilyen esetekben az e területeket elöntő vizet töltések építésével és mesterséges szivattyuzó vagy vizemelő berendezések alkalmazásával túlságos költség nélkül eltávolítani s így a területeket mezőgazdasági művelés alá vonni, az főleg az altalaj minőségétől függ. Németországban a siklápok altalaja kagylómész, mely a vizet igen könnyen eresztí át és így ott siklápokon a tőzeg kitermelése után elöntött területek kiszáritása mesterséges vizemelő berendezésekkel is rendszerint túlságosan költséggel jár. Az ilyen helyeken gyakran ma-

gámgazdaságilag rentabilisnak mutatkozott a tőzeget kitermelni anélkül, hogy a mezőgazdasági termőterület helyreállításáról gondoskodnánk; ezt azonban köztekintetekből, a mezőgazdasági terület csökkentésének megakadályozása szempontjából a tőzeglápok védelméről szóló törvényben (Moorschutzgesetz) eltiltották. A siklápok tőzegének tüzeléstechnikai kihasználása ennek folytán Németországban csak kivételesen egyes helyeken történik meg, ahol az altalaj minősége, vagy a sikláp egyéb hydrologiai viszonyai a tőzeg termelését megengedik, anélkül, hogy az illető területek mezőgazdasági kihasználhatóságát fel kellene áldozni. Így pl. a német császár schmolsini tőzegttelepén siklápon a tőzeg tüzeléstechnikai kihasználásának a mezőgazdasági kihasználással való kombinációját vizemelőgépek alkalmazása mellett kisebb mértékben keresztülvitték. Nagyobb mértékű ilyen telepek azonban Németországban ezideig nincsenek; a siklápok eddig hasznosítás alá vett területein legnagyobb részben tisztán mezőgazdaságilag hasznosítják, igen jó eredménynyel.

A dombos lápok esetében ellenben a tüzeléstechnikai kihasználásnak egyesítése a mezőgazdasági műveléssel Németországban már az eddig egyáltalán mezőgazdasági művelés alá vont dombos lápok nagy részénél keresztülvitetett. Ezen célból a lápot mindenekelőtt vízlevezetőcsatornákkal lecsapolják, és pedig nagyobb mértékben, mint a mely mértékben az tisztán a mezőgazdaság céljaira szükséges volna. A tőzeget, a melynek víztartalma ennek következtében $95^0/0$ -ról $85—90^0/0$ -ra csökken, részben kézi szerszámokkal ássák ki, részben gépekkel termelik. E gépek többfélék, a szerint, amint tisztán a kézzel kiásott tőzegnek keverését és tömörítését célozzák jobb és egyenletesebb anyag nyerése céljából, avagy olyanok, hogy magának a tőzegnek a tőzeglápból való kitermelése is már mechanikai úton, kotrás útján történik. Az utóbbi eljárás a gazdaságosabb, azonban csak ott alkalmazható, a hol a tőzegben fatörzsek maradványai nem foglaltatnak. Az így nyert tőzeget, a mely a présről, illetőleg kotrógépekből már téglányok alakjában jön ki, a szomszédos földre kitergetik és a levegőn száradni hagyják, míg annak $85—90^0/0$ víztartalma $25—30^0/0$ -ra csökken, vagyis míg úgynevezett légszáraz tőzeget kapnak. Ennek a kezdetleges eljárásnak az a hátránya, hogy tekintettel arra, hogy a tőzeg száradása kb. 2.hónapot vesz igénybe, a tőzegtermelés már július. második felében be kell szüntetni, hogy az anyag a szeptember második felében rendesen várható nagy esőzések előtt már teljesen megszáradjon. Másrészt a termelést megkezdeni csak április közepe felé lehet, a mikor már fagy veszélye ki van zárva, mert a levegőn megfagyott tőzeg széthull és már nem használható élőnyösen. A tőzegtermelés részére ennek következtében a leve-

gőn való szárítás mellett igen rövid, rendszerint kb. 100 napos időszak áll rendelkezésre, ami úgy az időszaki munkások beszerzésének szükségessége miatt, mint azért, hogy a tőzegtermelésre szükséges berendezések ennek folytán az év nagyobb részében parlagon hevernek, igen hátrányos körülmény. Ez okból hosszú idő óta törekszenek arra, hogy a gazdaságtalan levegőn való szárítást mesterséges préssel vagy szárítással pótolják. A feltalálók egész sora vetette magát erre a problémára, a nélkül azonban, hogy a mai napig egyetlenegy constructio teljes sikeréről lehetne beszámolni. Így pl. próbálták a vizet a tőzeg anyagától elektromos úton, az úgynevezett elektroozmotikus eljárással elválasztani és az ezen eljárást szolgáló telepekbe milliókat fektettek be, a nélkül, hogy mindeddig gyakorlati eredményt mutathatnának fel. Megpróbálták továbbá a tőzegnek mesterséges szárítását az úgynevezett nedves sajtolási eljárás alkalmazásával, mely azon alapul, hogy a nedves tőzeghez kb. $\frac{1}{4}$ résznyi előzetesen megszáritott tőzeget kevernek és e keveréket fokozatos sajtolásnak vetik alá. Az eddigi eredmények azonban itt sem kielégítőek. A kísérletek mindkét eljárással tovább folynak. Megemlíthető még az Írországból alkalmazott nedves elszenesítési eljárás, mely azonban gazdasági eredményeket eddig szintén nem tudott felmutatni. A technika mai állapotában tehát mint positivummal egyelőre csak a levegőn való megszáritással számolhatunk.

Az ilyen módon nyert 25—30% víztartalmú úgynevezett légszáraz tőzeg különböző módokon használható fel. Igen jó eredményt adtak azok a kísérletek, a melyeket az ilyen tőzegnek házi tüzelésekben, egyszerű cserépkályhákban vagy vaskályhákban való elégetésével tettek. A tőzegtelepek közelében levő városok lakói ennek következtében már igen sok helyen előnyösen pótolják tőzeggel a drága kőszénét. A tőzeg ezen alkalmazásának nálunk, a hol a kőszénárak sokkal magasabbak, mint Németországban, nagy jelentősége lehet, feltéve, hogy a fővároshoz és a többi nagy tüzelőanyagfogyasztó központhoz közeleső tőzegtelepeket sikerül feltárni.

A tőzeg ilyen természetű használatának azonban a légszáraz tőzegnek 25—30% nedvességtartalma, valamint az anyagnak könnyen szét hulló volta bizonyos határokat szab. A vasútra rakásnál és a lerakodásnál, a házhozszállításnál, stb. sok tőzeg vész el, házi tüzeléshez nem mindenütt veszik szívesen az ilyen porhanyó anyagot és végül a 25—30% víztartalom egy bizonyos körzeten túl túlságos sok fuvarköltéssel terheli meg a caloriaegységet, úgy hogy a tőzeg, legalább a németországi alacsony szénárak mellett, csak a tőzegtelepek közvetlen közelében levő városokban tud a barnaszén-brikettel és a kőszénnel concurrálni. Ennek

következtében felmerül annak a szüksége, hogy a tőzeg előnyösebb értékesítésére szolgáló módszerek dolgoztassanak ki. Ezek a következők:

1. A tőzegnek nagy, a tőzeglápok közepén elhelyezett elektromos központokban való eltűzélése elektromos energiának termelése céljából, mely magas feszültségű elektromos erőátvitel segítségével nagy körzeten osztható szét.

2. Tőzegebrikettek gyártása.

3. A tőzeg teljes elgázosítása, mely eljárás terméke egy erőtermelési célokra felhasználható m^3 -ként 1100—1300 caloriás gáz, mellékterményei pedig ammoniumsulphat, mely műtrágyául szolgál és kátrány.

4. A tőzeg destillációja tőzegkokszt gyártása céljából, mely esetben mellékterményképen kevés gázt, továbbá az előbbi eljárással szemben kb. félannyi ammoniumsulphatot és közel ugyanannyi kátrányt kapunk.

5. Tőzegkocszt gyártása lassú égéssel (a faszén gyártásához hasonlóan).

6. Tőzegpor gyártása különösen locomotivtüzelések részére.

A tőzegnek nagy elektromos központokban való elégetése egyebek között pl. a porosz királyi kincstár tulajdonában levő Aurich melletti nagy tőzeglápon (Auricher Wiesmoor) vitetett keresztül. A gyárba szállított légszáraz tőzeget gépeken szétépik, önműködőleg a kazántelep lépcsős rostélyaira szállítják és vízcsöves kazánok alatt elégetik. A termelt gőzzel 6, egyenként 1800 HP-s gőzturbinát tartanak üzemben és a termelt árammal Emden, Leer, Wilhelmshafen, Aurich és számos kisebb város világítását és ipari berendezéseit tartják üzemben.

A tőzeg brikettezésére irányuló kísérletek Németországban eddig még nem mutatnak gazdaságilag kedvező eredményt. Műszakilag a tőzeg brikettezésének nincs akadálya, de rendszerint az így nyert brikettek drágábbak a barnaszén-briketteknél. Ujabban Landsberg gróf Meppenben több millió befektetéssel épít tőzegebrikettgyárat, tehát úgylátszik bizakodnak az eljárás gazdasági keresztülvihetőségében. Nálunk, tekintve tüzelőanyagaink magasabb árát, az eljárás esetleg jelentőséggel bírhat.

A tőzeg elgázosítására szolgáló eljárások közül különösen figyelemreméltó a Mond-féle vizgázgyártási eljárásnak egy változata, melyet Németországban dr. Frank és Caro kezdeményeztek. A Frank és Caro-féle tőzegelegázosítási eljárásnak különös előnye az, hogy ezen eljárásnál a tőzegben levő nitrogénnek kb. 63%-a ammoniumsulphat alakjában nyerhető, mely anyag mint becses műtrágya oly nagy értéket képvisel, hogy annak eladásából a tőzeg termelési és gázzáalakítási költségeinek legnagyobb része megtérül, úgy, hogy a gáz maga majdnem ingyen áll rendelkezésünkre és így ezzel egy olcsó erőforrást nyerünk, a mely a

legolcsóbb vizierőkkel vetekszik. Németországban ezen eljárás szerint egy telep dolgozik eddig, a Schweger Moorban felállított központ. A központ már 2 év óta üzemben kívül van, ennek oka azonban nem magában az eljárás chemiai részében rejlik, hanem abban, hogy a tőzegtelep előzetes megvizsgálásánál nem vették észre, hogy a tőzeg fát tartalmaz és ennek következtében az alkalmazott kotrógépek felmondták a szolgálatot. A telep most reorganisatio alatt áll és a háború után előreláthatólag működését teljes mértékben fel fogja venni. A kísérleti üzem adatai igen kedvezőek. Az eljárás rentabilitása teljesen a tőzegnek nitrogéntartalmától függ, már pedig a mi tőzegeink — különösen a siklápok — nitrogénben különösen gazdagok és általában kb. felével több nitrogént tartalmaznak, mint pl. a Schweger Moorban feldolgozott tőzeg. Az ammoniumsulphatnak mint mellekterméknek nyerése egyébként a kokszyártásnál is lehetséges, ott azonban a gázgyártási eljárásnál talált 63°/o-kal szemben a tőzegben levő nitrogénnek csak kb. 30°/o-át lehet megnyerni. További mellékterménye ezen eljárásnak a tőzegkátrány, melyből Diesel-motorolaj és egyéb lepárlási termékek nyerhetők.

A tőzeg kihasználásának ezen módja természetesen csak akkor rentabilis, ha a termelt gázt, illetve elektromos energiát valamely hasznos célra fel tudjuk használni. Németországban, mint sűrű népességgel és kifejlett iparral bíró országban ez rendszerint nem jár nehézséggel, így p. o. az említett Schweger Moor-beli telep Osnabrück városnak és több kisebb városnak elektromos energia-szükségletét látja el. Nálunk rendszerint nem lehet arra számítani, hogy a tőzegtelepek közelében levő városok oly nagy energiaszükséglettel bírnak, hogy a termelt energiának hasznosítása nehézség nélkül lehetséges legyen, e kérdés azonban természetesen ismét csak esetről-esetre dönthető el. Nem tartom lehetetlennek pl., hogy a hansági tőzegtelepek ilyen módon való feldolgozása mellett a keletkező energiának egy részét a Sopron és Mosonmegyében aránylag kis területen nagy számban levő cukorgyárak hőenergia-szükségletének fedezésére lehetne csövezetékek által való szétosztás útján hasznosítani, feltéve, hogy egy kihasználásra alkalmas tőzegterületrészt találunk, mely a szóbanforgó gyárakhoz elég közel fekszik. A cukorgyárak a gázt kazánjaik alatti égetnék el és így ezzel energiaszükségletüknek azon részét is fedezhetnék, mely közvetlenül hőenergia alakjában, elpárologtató készülékeiknél szükséges, s a mely elektromos erőátvitellel nem pótolható. Ezen eszme gyakorlati kivihetőségét is azonban csak a helyszini viszonyok pontos számításbavétele után állapíthatjuk meg. A Frank és Caro-féle tőzegelgázosítás egyik feltalálója, Caro, egy nemrég megjelent tanulmányában azt az eszmét is felveti, hogy a tőzegelgázosító telepek termelte energiának hasznosítása végett a tőzegelgá-

zositó telepet egy — ugyanazon feltalálóktól eredő — gyártási eljárásra, a calciumcianamidnak (mésznitrogen) gyártására használjuk fel. Az energiát ezen esetben tulajdonképpen carbidnak szénből és mészből való gyártására használjuk és a carbidot azután külön előállított tiszta nitrogennel calciumcianamiddá egyesítjük. Ez az eljárás olcsó erőforrást tételez fel és így a tőzegelgázosítási eljárás, mely olcsó energiát nyújt, a mésznitrogengyártással előnyösen egyesíthető, feltéve, hogy a mészkövet nem kell túlságos messziről szállítani. A távolságnak, a melyből a szenet hozzák, nincs oly nagy szerepe.

Esetleg képzelhető volna ennek a kombinált eljárásnak a tőzégkokszyártással való egyesítése is, olyképen, hogy a carbidgyártásnál a szenet tőzégkokszyal pótoljuk.

A tőzegnek kokszyá való feldolgozása Németországban már évek óta folyik és műszakilag megoldottnak tekinthető, a kész termék azonban oly drága, hogy rendes célokra a kohók és gázgyárak által termelt kokszyal a németországi árak mellett nem veheti fel a versenyt. A tőzégkokszy azonban speciális tulajdonságánál, különösen kén-től, phosphorsavtól való teljes mentességénél fogva oly speciális célokra használható, melyekre eddig csak a Németországban igen drága faszenet lehetett felhasználni és pl. különösen finomvas gyártására, továbbá a chemiai ipar egyes céljaira. Ezen célra a tőzégkokszy nagyon bevált és a német tőzégkokszygyárak kielégítő eredménnyel dolgoznak. A háború azonkívül a tőzégkokszyt mint füstmentes tüzelőanyagot a tengerészetben is jelentékeny szerepet biztosított. Sajnos, a magyar tőzegek összetétele kevés reményt ad arra, hogy belőlük jó kokszyt lehessen gyártani, mert hamutartalmuk túlságosan nagy s ezért a belőlük termelhető kokszy fűtőértéke túlságosan alacsony. Tőzégkokszyt Németországban különösen a dr. Hoering- és Wielandt-féle szabadalmak alapján, a Wielandt-féle Elisabethfehn (Oldenburg mellett) gyárban állítanak elő. Egy tonna tőzgeből kb. 300 kg., kb. 7.500 caloriás tőzégkokszyt gyártanak; a mellékterményképen kapott gáz nagy részét magában az eljárásban, a kokszykemenczék fűtésére, felhasználják, feleslegét elektromos energia termelésére fordítják.

További módja a tőzeg tüzeléstechnikai értékesítésének a tőzegpor készítése, mely poralakú tüzelőanyag úgy ipari tüzelésekben, mint locomotivok tüzelésében jól vált be. Ez az eljárás különösen Svédországban használatos, ahol azt feltalálója, Ekelund mérnök vezette be sikerrel. Ujabbban a svéd államvasutak von Porat és Odelstierna mérnökök javított eljárása szerint tőzegpor gyártására szolgáló telepet szándékoznak építeni, melyben briquettet is fognak gyártani. A svéd államvasutak ezen

célből megszerezték a vakői tőzegtelepet és 500.000 svéd koronát fektetnek be az új gyártelepbe.

Az ezen eljárással elért gyakorlati tapasztalatokról csak később lesznek adatok kaphatók, ha a berendezés üzemben lesz. Valószínű, hogy a tőzegportüzelés ügye magas szénáraink mellett államvasutaink számára is jelentőséggel fog birni.

A tőzeg ipari kihasználásának egy további módja a tőzegalom készítése, mely főleg dombos lápok felső, könnyű tőzegrétegének értékesítését teszi lehetővé. A tőzegalom rendkívüli vizszivóképességénél fogva az istállóban kitűnő eredménnyel helyettesítheti a szalmát, tisztántartja az istálló levegőjét és folyékony trágya felszívása következtében az istállótrágyának lényegesen jobb hasznosítását teszi lehetővé. Tőzegalomgyárak Németországban nagy sikerrel számos helyen vannak üzemben. Ez az ipar szerény mértékben már hazánkban is meghonosodott.

A mi már most a fentieknek hazai tőzeglápjaink hasznosítására vonatkozó alkalmazását illeti, a következők veendő figyelembe:

Hazai tőzeglápjaink pontos fekvésére, mélységére, összetételére és kiterjedésére nézve eddig pontos adatokkal nem rendelkezünk. Eddig két nagyobb felvétel történt meg: az egyik 1859-ben Pokorny Lajos bécsi gymn. tanár részéről (Math. és Természettud. Közlöny 1862. II. kötet), a másik 1894-ben Dr. Staub Mór részéről (Földtani Közlöny 1894. XXIV. kötet 9—12. A tőzeg elterjedése Magyarországon.) Utóbb Dr. Primics György ismertette Erdély tőzegtelepeit (M. K. Földtani Intézet évkönyve X. köt. 1. füz. el. lap.).

1912-ben Vajda Ödön mérnök foglalkozott igen beható tanulmányban a magyarországi tőzeptepek hasznosításának kérdésével. Tanulmánya a Magyar Mérnök és Építész Egylet részéről a Kossuth-Közigazdasági pályadíjjal jutalmaztatott. Vajda mérnök a magyar kormány megbízásából tanulmányutat tett Német- és Svédországban és az Egyesült-Államokban s ott értékes anyagot gyűjtött. 1916-ban e sorok írója a Magyar Közigazdasági Társaság megbízásából, a magyar kir. kormány erkölcsi támogatása mellett utazott Németországba e kérdés újabb fejlődésének tanulmányozása végett.

A geológiai felvételek alapján tudjuk, hogy nagyobb tőzegtelepeink a következő helyeken vannak: Siklápok: a Hanságon, a Fertőtótól keletre, a Rábacsatorna mindkét oldalán, különösen Eszterházy Miklós herczeg kismartoni és Frigyes kir. herczeg bélyei birtokain, Zalamegyének több helyén, a Marczal völgyében, a Balaton délnyugati részében, főleg Keszthely és Kéthely környékén, Somogy megyének több helyén, a Velencei tó környékén, Baranyamegyében, Pestmegyében egy Soroksár és Kalocsa között húzódó hosszú sávon, Biharmegyében és Sebes-

körös középső folyásánál és a Berettyó mentén, Hajdú- és Szabolcs-megyék több helyén, Szatmármegyében Ecsed község közelében (Ecsedi láp), a Bodrog és Tisza közében (Bodrogköz), a Csallóköz, Pozsony és Nyitra vármegye több helyén. Nagyterjedésű dombos lápjaink vannak mindenekelőtt Árva-megyében, a hol e lápok igen nagy területet borítanak, Szepes- és Liptó-megyékben, továbbá Erdélynek több helyén, különösen nagy kiterjedésben Csik vármegyében.

Tőzeglápjaink kiterjedésére vonatkozólag jobbára becslésekre vagyunk utalva, különösen annak megállapítása, hogy mennyi lápterület vétetett már eddig mezőgazdasági üzembe, felette bizonytalan. Hozzávetőleg azt mondhatjuk, hogy Magyarország összes lápterülete valószínűleg nem haladja meg a 150.000 hektárt, mely területből kb. 75.000 hektár esik már mezőgazdaságilag kihasznált síklápokra, 50.000 hektár még parlagon heverő vagy csak nagyon kezdetleges módon kihasznált síklápokra és 25.000 hektár ugyancsak parlagon heverő dombos lápokra.

A lápok mélységére vonatkozólag nincsenek pontos adataink. Különböző helyeken 20 cm.-től 6 méterig terjedő mélységeket állapítottak meg. Ha átlag csak 1 méter tüzeléstechnikailag kihasználható mélységgel számolnánk is, tőzegkészletünk már sok száz millió értékű tüzelőanyagot tenne ki. Sajnos azonban a magyarországi tőzeglápok kombinált mezőgazdasági és tüzeléstechnikai kihasználásának felette sok akadálya van. Mindenekelőtt lápjaink nagyobb része síkláp és így azok az akadályok, a melyek Németországban a kombinált tüzeléstechnikai és mezőgazdasági kihasználás alkalmazását a síklápokon — egyes kivételektől eltekintve — megakadályozták, részben nálunk is fennállanak. Az altalaj tekintetében azonban általában a helyzet kedvezőbb, mint Németországban, mert nálunk az altalaj többnyire finom szemcséjű, kékes anyag és így a mesterséges kiszáritás vizemelőgépek segítségével egyes helyeken valószínűleg gazdaságosabban volna keresztülvihető, mint Németországban. Arra nézve azonban, hogy hol és milyen mértékben volna a magyarországi síklápoknál a tüzeléstechnikai és mezőgazdasági kihasználásnak kombinációja keresztülvihető, csak az egyes lápok hydrologiai és geológiai, valamint a tőzeg hőfejtképességére és egyéb phisikai tulajdonságaira vonatkozó vizsgálata után volna megállapítható. Dombos lápjaink, valamint a melyeknél ezek a nehézségek nem állanak fenn, földrajzilag kedvezőtlen fekvésű helyeken, nagy energiafogyasztó központjainktól távol fekszenek, és oly helyeken, melyek nedves klímája a tőzegtermelés időszakát még 100 napnál is jóval rövidebbre szorítja; a mezőgazdasági kihasználás azonban, bár jobbára legelőkre szorítkozhatna csak, e téren jó eredménnyel kecsegtet.

További nehézsége tőzegtelepeink kihasználásának, hogy azok

némelyike tulságosan magas hamutartalommal bír ahhoz, hogy tüzelőanyagul feldolgozható legyen (ecsedí lúp); végül némely tőzegfajtánk oly illó alkatrészeket tartalmaz, melyek azt közvetlen házi tüzelésben való elégetésre erős szaguk miatt teszik alkalmatlanná.

Mind e nehézségek daczára valószínűnek tartom, hogy tőzegtelepeink kombinált mezőgazdasági és tüzeléstechnikai kihasználása erre különösen alkalmas helyeken kivihető. Így szóba jöhetnek e célra különösen a Hanság tőzeglápjainak egyes részei. Különösen megvizsgálandó volna, hogy a hansági, zalamegyei nitrogénben igen dús lúpok elgázosításra és ammoniumsulfátnak mellékterményként való gyártására nem volnának-e alkalmasok. Megvizsgálandók továbbá a főváros közelében levő tőzeglápok, mint pl. a Velencei-tó vidékén és a Soroksár—kalocsai vonalon azon szempontból, vajjon nem lehetne-e azokat még esetleg a mezőgazdasági terület veszendőbe menése árán is a fővárosi házi-tüzeléseknél mutatkozó széndrágaság enyhítésére felhasználni, különösen, ha a brikettezési eljárás Németországban sikerrel járna. Végül az árvamegyei nagy dombos lúp kihasználásáról is lehet esetleg szó. Bizonyos, hogy a tőzeglápok kombinált tüzeléstechnikai és mezőgazdasági kihasználása Magyarországra nézve már ma is jelentőséggel bír; Magyarország industrializódása és az erőforrások utáni mindig nagyobb kutatás, másrészt a tőzefelhasználási módszerek tökéletesítése folytán pedig a jövőben mind nagyobb fontosságot fog nyerni.

A tőzegtelepek mezőgazdasági racionales hasznosítása azonban már legközelebbi szükségleteink szempontjából is sürgősen kívánatos; e cél elérésére pedig szükséges volna, hogy azok a módszerek, melyeket a német tudomány a tőzeglápok racionales mezőgazdasági kihasználására vonatkozólag kidolgozott, nálunk is mielőbb közkinccsé váljanak és alkalmaztassanak. Különösen a háborúban sokat szenvedett állattenyésztésünk az, melynek a tőzegtelepeken létesíthető rétek és legelők jelentékeny támogatására szolgálhatnának.

Felmerült az az eszme, hogy a tőzegtelepeket nem volna-e célszerű állami monopólium tárgyává tenni. Ha tisztán fiskális jellegű monopóliumra gondolunk, melynek célja az államháztartás részére új és biztos jövedelmeket megnyitni, úgy erre a célra az állami tőzegmonopólium kevésbé látszik alkalmasnak. Fiskális jelentőségű monopóliumra elsősorban oly cikkek alkalmasak, a melyek más versenyző cikkekkel nem pótolhatók, a melyeknek árát tehát a monopólium tulajdonosa, az állam, a jövedelmi szempontoknak megfelelően szabadon határozhatja meg. Ilyen pl. a dohány, a só, a szesz stb. Ilyen monopóliumra a tőzeg nem alkalmas, minthogy a tőzegtelepek racionales kihasználása csak a tüzeléstechnikai és mezőgazdasági kihasználás egyesítésével lehetséges

és e kombinált üzemek végső termékei mezőgazdasági terményekből, élő állatok húsából és egyéb termékeiből és tüzelőanyagból állanak, mely termékek árát természetesen a verseny szabja meg.

Képzeltető volna azonban az állami monopóliumoknak egy másik fajtája, melyet közgazdasági célú monopóliumnak lehetne nevezni, a melynél t. i. a cél nem az, hogy állami kezelésben levő üzemeket létesítsünk és ezek által az államnak új monopolisztikusan kihasználható jövedelmi forrásokat teremtsünk, hanem a melyeknél az állami beavatkozás célja tisztán az, hogy bizonyos közgazdaságilag szükségesnek felismert ipari tevékenységek üzésére a magánérdekeltség államilag szerveztessék. Ezen esetekben az állam valamely iparágat vagy természeti kincset tulajdooképen csak azért foglal le, hogy azután ismét magánérdekeltségnek ipari vállalkozás céljából kiadja, olyképen azonban, hogy ezen úgyszólván *concessio* alapján üzött magánipari tevékenységre magának bizonyos ingerentiát biztosít, melynek segítségével bizonyos általános közgazdasági érdekeket megóvhat, melyek az esetben ha az illető ipari tevékenység teljesen szabad vállalkozásnak volna tárgya, valószínűleg nem vétetnének kellő mértékben figyelembe. Tulajdonképen nagy részben ilyen monopóliumnak tekinthető pl. a földgázmonopólium is, a mit az állam nem azért statuált elsősorban, hogy magának abból lényeges jövedelmet biztosítson, hanem azért, hogy ingerentiát gyakoroljon arra nézve, hogy e természeti kincsnek a magánvállalkozás kezébe való átadásakor az állam és a hazai közgazdaság érdekei kellő mértékben megóvassanak. Sok szól ama felfogás mellett, hogy közigazgatásunk fejlettségének mai fokán, a mikor az állami közigazgatás bonyolult chemiai üzemek vezetésére talán még nem eléggé alkalmas, az állami monopóliumokat csak ilyen céllal és rendeltetéssel fogjuk fel. Ha ebből a szempontból tekintjük a tőzegmonopólium kérdését, úgy az előbbitől eltérő következtetésre jutunk. Ha a tőzegmonopólium alatt csak azt értjük, hogy az állam ráteszi kezét az összes tőzegterületre, de csak azon célból, hogy azoknak lehetőleg mostani tulajdonosaik által történendő rationalis kihasználását biztosítsa, a kérdés azonnal sokkal egyszerűbbé válik. Így pl. a kisajátítási ár megállapításánál nem lehetnek nehézségek akkor, ha az állam kijelenti, hogy kész a kisajátítástól elállani az esetben, ha az illető birtokos kötelezi magát arra, hogy tőzegtelepén bizonyos számú év alatt bizonyos a tőzegtelepek rationalis kihasználására szolgáló berendezést létesít. A kisajátítás tehát csak azzal szemben volna foganatosítandó, a ki saját érdeke és a közérdek ellenére az ily földeket parlagon heverteti és ebben az esetben természetesen igen olcsó áron is történhetnék.

Egy a fenti értelemben vett nem fiskális, hanem közgazdasági célú

kat követő állami tőzegmonopolium képzelhető volna, bár létesítésének nehézségei igen nagyok. Mindenesetre azonban ajánlatos volna a tőzeglápoknak a kor színvonalán álló mezőgazdasági és ipari hasznosítása érdekében egy oly állami irányítás alatt álló szervezetet létesíteni, mely a kérdést állandóan napirenden tartja s a magyar tőzegtelepek legrationalisabb kihasználására vonatkozóan beható tanulmányokat folytat. Szóba jöhetne tehát, hogy — a porosz Zentral-Moor-Kommission mintájára — egy központi bizottság alakuljon, mely a pénzügyministerium, földművelésügyi ministerium, kereskedelemügyi ministerium s az illetékes tudományos intézetek kiküldötteiből álljon és mely nagyszámú mezőgazdasági és technikai szakértő bevonásával a tőzegkérdés végleges megoldását előkészítse. Tekintettel azonban arra, hogy nálunk a tőzegterületek nem oly nagy kiterjedésűek, mint Németországban, másrészt pedig arra, hogy a tőzeghasznosítás kérdése a mezőgazdasági politikánk számos más kérdésével van összefüggésben, célszerűbbnek látszik a tőzegkérdést is egy nagyobb, a mezőgazdasági reformok s a többtermelés egész complexumával foglalkozó, megalakítandó tudományos bizottság hatáskörébe utalni. Egy ilyen irányú tudományos bizottság állami szervezése és vezetése szervesen kapcsolódna be abba az általános irányzatba, mely a jövőben bizonyára át fogja hatni mezőgazdasági politikánkat, azon irányzatba, hogy az állam szervezett hatalmát és befolyását használjuk fel egy okszerűen termelő intensív és ipari segédeszközökkel minden tekintetben felszerelt mezőgazdaságnak megteremtésére.

Rényi Arthur.

Az áralakulás elméletéhez.

I. Ha valami jelenséget matematikai vizsgálatnak óhajtunk alávetni, nem lehet azonnal a legösszetettebb formájából ezen jelenségnek kiindulni. Az első lépés az, hogy az illető jelenséget a legegyszerűbb formában idealizáljuk és ezt vizsgáljuk meg, a többi — feltételünktől eltérő — parameter hatását csak ezután állapítjuk meg.

Vegyünk fel egy teljesen izolált, autarkistikus társadalmat, mely egyelőre csupa termelőből és fogyasztóból áll. A kereskedelem, tőke és administratio szerepét hagyjuk későbbre. Tegyük fel továbbá, hogy a termelés a fogyasztással teljesen egyensúlyban van. A különféle termékekből

$$A_1, A_2, A_3, \dots, A_n, \dots, A_\omega \quad 1.$$

mértékegységet termelnek és az egyes termelő osztályok szükségletei — szintén mértékegységekben kifejezve — rendre

$$S_1, S_2, S_3, \dots, S_n, \dots, S_\omega \quad 2.$$

Ez azt jelenti, hogy pl. az A_1 javakat termelő osztály szükséglete S_1 , az A_2 javakat termelő osztályé S_2 , s. i. t., melyek természetesen megoszlanak a többi termékek között. Ha az A_n javakból az egyes termelő osztályok szükségleteit a_n -el jelöljük és fent egy kis indexxel megjelöljük, hogy mely termelő osztály szükségletét fejezi ki, akkor közvetlenül belátható a következő schéma értelme:

$$\begin{array}{l}
 S_1 \\
 S_2 \\
 \dots \\
 S_n \\
 \dots \\
 S_\omega
 \end{array}
 \left|
 \begin{array}{l}
 a'_1, a'_2, a'_3, \dots, a'_n, \dots, a'_\omega \\
 a^{(2)}_1, a^{(2)}_2, a^{(2)}_3, \dots, a^{(2)}_n, \dots, a^{(2)}_\omega \\
 \dots \\
 a^{(n)}_1, a^{(n)}_2, a^{(n)}_3, \dots, a^{(n)}_n, \dots, a^{(n)}_\omega \\
 \dots \\
 a^{(\omega)}_1, a^{(\omega)}_2, a^{(\omega)}_3, \dots, a^{(\omega)}_n, \dots, a^{(\omega)}_\omega
 \end{array}
 \right.
 \quad 3.$$

$$\underline{A_1, A_2, A_3, \dots, A_n, \dots, A_\omega}$$

A vízszintes sorok összege adja egy termelő osztály szükségletét, részletezve a különféle javak szerint; a függőleges oszlopok pedig valamely termelési ág produktumainak összegét, részletezve az egyes termelő osztályok szükségletei szerint.

Meg kell jegyeznünk, hogy a termékek igen sokfélék, de nem végtelen számúak. Azaz ω igen nagy szám, de nem végtelen.

A termelés és fogyasztás egyensúlyának feltételéből következik, hogy a szükségletek összege egyenlő a termelés összegével

$$\sum_{k=1}^{\omega} S_k = \sum_{k=1}^{\omega} A_k \tag{4}$$

Az egyes termelő osztályok szükséglete valamely termékből vagy zéró, vagy valami pozitív szám.

$$a_k^{(j)} \geq 0 \tag{5}$$

Hogy az egyes termelő osztályok szükségleteiket kicserélhessék, a termékek mértékegységeinek, bizonyos absztrakt — a termékek jellegzetes tulajdonságaitól független — értéket kell tulajdonítaniuk. Ezen értéket egy tetszőlegesen felvett pénzegységben fejezzük ki. Ezt nevezzük az illető termék árának. Jelöljük ezeket rendre az egyes termékek szerint.

$$P_1, P_2, P_3, \dots, P_n, \dots, P_\omega \tag{6}$$

A pénzegység kialakulásával — mint a továbbiakban látni fogjuk — foglalkoznunk nem kell, mert ezen adatokból ugyanis csak az árak viszonyát tudjuk megállapítani.

Az alapul felvett fiktív társadalomban az áraknak úgy kell kialakulniuk, hogy valamely termelő osztály termékei pénzbeli értékének egyenlőnek kell lenni, ugyanezen osztály szükségleteinek pénzbeli értékével.

Ez a tétel a következő lineáris egyenletrendszerrel adja: ¹⁾

$$\begin{aligned} a_1^{(1)} P_1 + a_2^{(1)} P_2 + \dots + a_n^{(1)} P_n + \dots + a_\omega^{(1)} P_\omega &= A_1 P_1 \\ a_1^{(2)} P_1 + a_2^{(2)} P_2 + \dots + a_n^{(2)} P_n + \dots + a_\omega^{(2)} P_\omega &= A_2 P_2 \\ \dots \dots \dots \dots \dots \dots \dots \dots \dots \dots \dots \dots \dots \dots \dots \dots &\tag{7} \\ a_1^{(n)} P_1 + a_2^{(n)} P_2 + \dots + a_n^{(n)} P_n + \dots + a_\omega^{(n)} P_\omega &= A_n P_n \\ \dots \dots \dots \dots \dots \dots \dots \dots \dots \dots \dots \dots \dots \dots \dots \dots &\dots \dots \dots \\ a_1^{(\omega)} P_1 + a_2^{(\omega)} P_2 + \dots + a_n^{(\omega)} P_n + \dots + a_\omega^{(\omega)} P_\omega &= A_\omega P_\omega \end{aligned}$$

¹⁾ A most következő matematikai tárgyalásra vonatkozólag l. Bauer : Höhere Algebra, vagy egyéb algebrai kézikönyvet.

Ha ezen determinánsból egy sort és egy oszlopot elhagyunk, ugyanez okból semmi módon nem tudjuk ezen determinánst zéróvá tenni, tehát következik, hogy ezen determináns összes aldeterminánsa egyszerre zéró nem lehet.

Vagyis a lineáris egyenletrendszerek elmélete szerint a 8. egyenletrendszerből a $P_1, P_2, P_3, \dots, P_n, \dots, P_\omega$ árak egymáshoz való viszonyai kiszámíthatók.

$$P_1 : P_2 \dots P_n : P_\omega =$$

$$\left| \begin{array}{cccc} a_1^{(1)} - A_1, a_2^{(1)}, \dots, a_n^{(1)}, \dots, a_\omega^{(1)} \\ a_1^{(2)}, \dots, a_2^{(2)} - A_2, \dots, a_n^{(2)}, \dots, a_\omega^{(2)} \\ \dots \\ a_1^{(n)}, \dots, a_2^{(n)}, \dots, a_n^{(n)} - A_n, \dots, a_\omega^{(n)} \\ \dots \\ a_1^{(\omega-1)}, a_2^{(\omega-1)}, \dots, a_n^{(\omega-2)}, \dots, a_{\omega-1}^{(\omega-1)} - A_{(\omega-1)}, a_\omega^{(\omega-1)} \end{array} \right| \quad 11.$$

Az árak úgy viszonylanak egymáshoz, mint ezen mátrixból képezhető determinánsok, a megfelelő előjellel véve.

A 11. szimbolikus egyenletek által sikerült az árak viszonyát, mint a termelés és szükséglet analitikai függvényét előállítani.

II. Ha valamely termékből a szükségesnél több vagy kevesebb állítatik elő, a társadalom oeconomicus egyensúlya megbomlik. A 9. determináns többé zéró nem lesz és a 8. egyenletrendszer megoldhatatlanná válik.

Ilyenkor az illető termékek árai oly változásokat mutatnak, melyek a termelést növelni, illetve csökkenteni igyekeznek; ezenkívül ezen árváltozások folytán az egyes termelő osztályok szükségletei is változást fognak szenvedni.

Ugy az ár, mint a szükségletváltozások olyan tendenciájúak, hogy ezek a felbillent egyensúlyi helyzetet ismét helyre állítani törekcsenek.

Termelés- és szükségletváltozások nélkül az árak egy ilyen társadalomban nem változhatnak.

Természetszerűleg következik, hogy egy ilyen árváltozás s szükségletváltozás maga után vonja a többi árak változását is és az egyensúlyi helyzet helyreállta után, az áraknak nem kell szükségképen ugyanolyan viszonyban lenni egymással, mint azelőtt.

Árváltozással reagál a társadalom: a cultura növekedése vagy

csökkenése által beállított szükségletváltozásokra, a pótszerekre, a termelést javító találmányokra és felfedezésekre. Mindezek a termelő osztályok létszámát és szükségletét módosítják.

A termelés és fogyasztás tehát állandóan az oeconomicus egyensúlyi helyzet körül ingadozik. Minden legkisebb változásra reagál. De tulajdonképpen soha egyensúlyban nincs. Az árváltozás a társadalom gépezetének automatikus szabályozója.

Az árváltozások tehát a 9. egyenletek tanulmányozása által vizsgálhatók. Azonban az egyenletek igen nagy száma miatt oly nagy nehézségek merülnek fel, hogy ezek egyelőre a numerikus kiértékesítést lehetlenné teszik és csak bizonyos általános következtetések levonását engedik meg.

Vizsgálódásaink közben tehát a következő törvényszerűséghez jutottunk:

A javak árait azon oeconomicus egyensúly szabályozza, mely szerint valamely termelő osztály szükségleteivel aequivalens pénzösszegnek egyenlőnek kell lennie, a termelt javakkal aequivalens pénzösszeggel. Minden hatásra, az árak oly módon reagálnak, mely a hatást ellensúlyozni törekszik.

Ez a fizikában Le Chatelier-Brunnról elnevezett elvnek, a társadalmi gazdaságra való alkalmazása.

III. Vegyük figyelembe most azon körülményeket, melyek az előbb felvett fictiv társadalmi rend és a mai tényleges társadalmi rend között mutatkoznak.

Ezek három pontban foglalhatók össze: administratio, tőke és kereskedelem.

Ha a termelők közé soroljuk mindazon egyéneket, a kik valamely termék előállításában, a fogyasztóhoz való juttatásában, vagy csak hasznában is részesülnek és ezek szükségleteit az illető termelő osztály szükségleteihez számítjuk, akkor ezen különbség azonnal elenyészik.

Elméletünk szempontjából mindenki termelőnek tekinthető. Az administratio, hadsereg, igazságszolgáltatás nyújtja a közbiztonságot. A közoktatás a termékek előállításához szükséges általános és szakismereteket. A tőke az eszközöket, melyek segítségével számos termék jobban előállítható. A kereskedelem saját munkája árán a terméket a fogyasztóhoz viszi, ezáltal használhatóságát emeli. A fogyasztó előtt használhatóbb az a kávé, a mely az üzletben van, mint az, a mely Braziliában van.

Ez a felfogása a dolgoknak, az előbbi fictiv társadalomtól való különbséget eltünteti, legfeljebb abban nyilvánul, hogy a tényleges viszonyoknál egyenleteink száma igen megszorodik.

Más kérdés az, hogy valakinek szükséglete jogos-e és helyesen aránylik-e az általa termelt javakhoz. A mi tárgyunk azonban a termelésnek és fogyasztásnak quantitativ és nem moralis vizsgálata.

Erről a részről tehát kifogás nem merülhet fel. A kereskedelem bevezetésével azonban más zavaró jelenségek merülnek fel. Tudniillik a *speculatio* és a *concurrentia*.

Idáig ugyanis mindig a termelésről és szükségletről beszéltünk mint árszabályozóról. A kereskedelem bevezetésével azonban ezt felváltja a kereslet és kínálat. Világos, hogy a kereslet és kínálat általában a termeléstől és szükséglettől függ. Lehetséges azonban — sőt állandóan tapasztalható — hogy nagyobb keresletet, illetve kínálatot oly okok is előidézhethetnek, melyek nem állanak kapcsolatban a termeléssel és szükséglettel. Ekkor *speculatio*ról és *concurrentia*ról beszélünk. Ez a mi társadalmunknál szintén egy ok, mely az oeconomicus egyensúlyt megbontja. A társadalom azonban erre is szintén úgy reagál, mint a természetes okokra: igyekszik az egyensúlyt helyreállítani. Minthogy azonban a *speculatio* és *concurrentia* mindig azt célozza, hogy valaki nagyobb haszonra tegyen szert, mint a mennyit érte nyújt, ez végeredményében mindig az árak emelkedésében nyilvánul, melynek a többi árakra is visszahatása van. Egy olyan társadalomban tehát — mint a miénk — a hol a kereskedelemnek szabad tere van, az áraknak általában emelkedő tendenciát kell mutatniok. Ha a gazdaságtörténelmet vizsgáljuk, ezt a tendenciát félreismerhetetlenül meg is találjuk.

Ugyanilyen szerepet játszanak a monopóliumok, kényszerárfolyamok, kartellek is. Ezeket is az őket megilletőnél nagyobb haszonra való törekvés jellemzi, tehát oly elbirálás alá esnek, mint a *speculatio* és *concurrentia*.

Gazdasági crisiseket okoznak más autarkistikus társadalmak beolvadása is, melyre a történelem folyamán számos példa van (Amerika felfedezése). Ilyenkor a társadalom oeconomicus súlypontja a szokottnál nagyobb ingadozásokat végez az egyensúlyi helyzet körül és nagyobb időbe kerül, míg lengései némileg csillapodnak.

Hasonló zavarokat okoz, ha egy társadalom több autarkistikus társadalomra bomlik. (Continentalis zár, háború, blokád.) Zavart okoz a nemes érc tulságos beáramlása is.

Az árszabályozódásnak tehát a mi társadalmunknál a termelés és fogyasztáson kívül még egy oka is van: a nyerészkedés. Mig azonban az első egy gépezet biztosító szelepének működéséhez hasonlítható, addig a másik egy idegen zavaró hatásnak, melyre a biztosító szelep akarva nem akarva kénytelen reagálni.

IV. Az eddigi elméletek az árak alakulását vagy tisztán pszichológiai, vagy tisztán mechanikai alapon magyarázták.

Világos, hogy az árat a javak subjectiv értéke befolyásolja. Azonban ez nem közvetlenül az árra, hanem a szükségletre hat. Azaz ha valamely tárgy subjectiv értéke — mondjuk a növekvő cultura behatása alatt — növekedik vagy csökken, ez iránt a szükséglet is növekedik vagy csökken, a melyre azután a társadalmi gazdaság a tárgyalt módon reagál. Ennyiben hat a subjectiv érték az objectiv értékre.

Két egyén subjectiv értékelése az árat helyesen nem állapíthatja meg. Mert bármily nagy valaki előtt valamely jószág subjectiv értéke, azért ha annak a közállapotok által megállapított árnál magasabb árat kell megfizetnie, magát becsapottnak érzi. Nincs kizárva természetesen, hogy az ilyen árat, akkor, ha az eladó az árfolyamot kényszerrel fenn tudja tartani, az áralakulást általánosságban is módosítsák.

Az áralakulások tehát a jelenkorban ki vannak véve az egyes individuum subjectiv értékelései alól. Másképen volt természetesen a társadalom legkezdetlegesebb állapotában. Itt a subjectiv értékelésnek sokkal nagyobb szerepének kellett lenni. Az első megállapodott árrendszer óta azonban a fejlődés folytonos.

A pretium affectionis kérdését is érintve, azt vélhetjük, hogy ez csak ott keletkezhetik, a hol valamely osztálynak pénzfeleslege van.

A mi a mechanikus árelméleteket illeti, azt hiszem, elméletünk valamennyiüket egyesíti. Idáig is minden árelmélet az egyensúly feltételéből indult ki, de ezeket nem általánosította az egész társadalomra, az összes termékekre és szükségletekre. Mint alapvető szerepel a termelés és szükséglet, mely többé-kevésbé a kereslet és kínálatban nyilvánul és viszont. Minthogy pedig az árak, mint a termelő összes (termelési és egyéni) szükségleteinek függvénye, tulajdonképpen nem egyéb, mint a munka és költség hypothesis egyesítése. Az árba bele van kalkulálva az előállítási költség, termelő eszközök fentartásának a költsége, természetesen tehát, hogy a legfontosabb munkagépnek, a munkásnak fentartási költségei is jogosan beleszámíthatók, minél finomabb, összetettebb munkáról van szó, annál nagyobbak ezek a költségek.

*

Összefoglalva röviden elméletünket: a termékeknél a subjectiv érték, csereérték, vevőképesség megkülönböztetése helyes, de felesleges. Az ár nem egyéb, mint a termékek helyes eloszlódásának szabályozója, mint ilyen előállítható a szükségletek függvényeként. Ha a termékek eloszlódása megváltozik, szükségképpen megváltoznak az árak is. A subjectiv érték csak a szükségleteket módosítja. Az árak változásának szabályai egyenleteinkből megállapíthatók, ezen vázlatos értekezés keretében azonban mindenre nem tartottam tanácsosnak kitérni.

Petricskó Miklós.

Közlemények és ismertetések.

Ösztönök a gazdasági életben.

(F. W. Taussig : Inventors and Money-Makers. New-York, Macmillan 1915. + IX
† 138 l.)

Taussig könyve azokat az előadásokat tartalmazza, melyeket a kiváló amerikai professor a Brown-egyetem alapításának 150-ik évfordulója alkalmából tartott. A gazdasági lélektan egy fejezetét fejtegeti bennök: az ösztönökét, példáját nyujtva annak, miképpen befolyásolják a gazdasági tünemények magyarázatát a modern lélektan módszerei és eredményei. A régi associatiós lélektan s az utilitarius ethika az embert túlságosan egyszerűen fogták fel, egy elvvel akarták megértetni a lelki történést s az emberi cselekvés bonyolult folyamatait. A túlzóttan egyoldalú intellectuális módszerekkel szemben a modern lélekbuvár tudja, hogy lelki életünkben tudattalan s félig tudatos tényezők is nagy szerepet játszanak, cselekvéseinket ezek is meghatározzák. Főleg James lélektana világított rá e tüneményekre, melyeket a sociologusok is mindinkább felhasználnak, hogy megvilágítsák „az emberi természetet a politikában,” a gazdasági és társadalmi életben.

Az ösztönöknek sem meghatározását, sem osztályozását illetőleg nincs egyöntetűség. Némelyek az „ösztön“ kifejezés alá foglalják az automatikus cselekvés minden formáját a reflexiótól az általános, velünk született hajlamokig, míg mások s ezek között többnyire a társadalmi tünemények kutatói, rendesen csak az utóbbiakra gondolnak. A gazdasági életben szerepet játszó ösztönök között tán legfeltűnőbb a *feltalálás ösztöne* (instinct of contrivance or workmanship). Az állatoknál is megtaláljuk s eredete bizonyára az, hogy azok az élőlények, melyek jobban tudtak inventiók által alkalmazkodni a lét követelményeihez, fennmaradtak s e képességeiket utódjaikra hagyták. Hogy a feltalálás hajlandósága tényleg emberi ösztön, azt önkéntes megnyilvánulása s egyesekben való rendkívüli fejlettsége mutatja. Ha egy tulajdonság igen nagy mértékben van meg néhány egyénben, abból bizvást következtethetjük, hogy bizonyos mértékben mindenkiben megvan, bár a másik végletnél tán már

alig ismerhető fel. A feltalálás ösztönének rendkívüli fokát látjuk a nagy felfedezőknél, de általános létezését jelzi, hogy minden gyerek szeret eszközöket készíteni, fúrni, faragni, s a felnőttek is örömet lelnek ilyenekben, új fogások kitalálásában. Természetes, hogy az embernél a feltalálás ösztöne kevésbé specifikus, mint az állatoknál, iránya többféle, foka, erőssége változó. De hogy valódi ösztön, mely parancsolólag cselekvésre készíti, azt a feltalálók életrajzai is mutatják, leírva a sajátos belső boldogságot, melylyel e hajlamnak való engedelmeskedés, annak kielégítése jár.

Ha a találmányokra való törekvésben az ember ösztönnek engedelmeskedik, e tényből fontos következtetések vonhatók. Így az utilitarius iskola azt állította volt, hogy az ember mindent a haszon végett cselekszik s a feltalálókat is a nyereség vágya ösztönzi; ezért kell lenniök szabadalmi törvényeknek, védjegyeknek stb. De ha a feltalálókat valamely ősi ösztön készíti tetterre, akkor mindegyre, úgy látszik, nincs olyan nagy szükség. Az emberek a nélkül is igyekeznek találmányokra, a belső elégedettség kedvéért, a minőt munkájukért a költők, zenészek, tudósok élveznek. És tényleg, a nagy feltalálók már gyermekkoruktól kezdve alkotnak, kísérleteznek, új fogásokon törnek a fejüket s anyagi helyzetükkel gyakran nem törődnek. A nagy feltalálók nevei rendszeren egy-egy felfedezéshez vannak kötve, mint Watté a gőzgéphez, Edisoné a mozgófényképhez, holott ezek folyton és mindenféleképpen kísérleteztek. Azonban éppen az ösztönnek sokirányúsága a kísérletek, próbálkozások tömegében bizonyos selectiót kíván. Ehhez a hideg és számító üzletember vezetése szükséges; a feltaláló ritkán ilyen, mert ritkaság, hogy ugyanazon egyén egyszerre a különböző tehetségek magas fokával bírjon. Ezért társul a feltalálóhoz az üzletember; Wattot a gőzgép feltalálására és tökéletesítésére társa, Boulton bírta rá. Mindamellet magának a feltalálónak energiáit szintén irányítja a nyereség szempontja, megmutatva, hol van szükség tényleg alkotásra s elterelve tevékenységét az impraktikus irányokból. A kevésbé kiváló feltalálóknál az ösztön kevésbé erős, azért itt egyéb motivumok még inkább érvényesülhetnek. Így Morsét anyagi nehézségei bírták rá, hogy abbahagyja a festést s a táviró tökéletesítésének szentelje erejét. Látnivaló mindezeknél fogva, hogy a feltaláló ösztön elismerése mégsem vezet oly forradalmi következményekre, mint az első perczen gondoltuk. Ha a feltaláló magáért az alkotás örömeért törekszik is felfedezésre, azért a szabadalmi rendszernek megmarad a jogosultsága, mint a mely elősegíti az üzletember szerepét és selectiót idéz elő a felfedező tevékenységében.

De, mint a többi ösztön, a feltalálás ösztöne is minden emberben megvan. A közönséges emberben inkább szerkesztés (construction) ösz-

tönének nevezhető. Ez az ösztön okozza, hogy a jól végzett munka mindenkit az elégedtség érzésével tölt el. Ezen alapszik az öröm, melyet az üzletember jól berendezett gyára látván érez s mely különbözik a nyereség feletti örömtől. Vannak annyira pedánsul szervezett üzemek, hogy azt semmiféle üzleti szempont sem igazolja. De fontosabb az a hatás, melyet ez az ösztön a munkásokra, az alkalmazottakra gyakorol. Tán túlzás azt állítani, hogy az ipar capitalistikus szervezete s a bérendszere minden érdeklődést és gyönyört elragad a bérmunkás munkájától, de bizonyos, hogy az egyéni kezdeményezésnek igen csekély a tere s ennek folytán kisebb az alkalom a feltaláló és szerkesztő ösztön kielégítésére; a végtelenségig megosztott munka, a gépezet mind nagyobb differentiatiója, az a hajlandóság, hogy a munkás csupán a gép táplálója és őrizője legyen — mindez csökkenti a munka örömét, veszteséget jelent az érdeklődés, ügyesség és szerkesztő hajlam gyakorlásában.

De a komoly baj más irányban keresendő: a veszedelem a munkaadó és a munkás viszonyából származik. A bérszerződés által a munkaadó bizonyos időre s bizonyos összegért rendelkezést nyer a munkás ideje és energiája fölött. A nagyban való termelés következtében azonban a munkaadó és munkás közötti összeköttetések személytelenek és gépiesek. A munkás egy szám. Ebből következik az a viszony, melyben munkájához áll: első sorban a bérré néz s nem törődik a termelvényvel. Ezen untig ismert tény következményeit az ösztönök lélektana jobban megvilágítja. Tudvalevőleg a munkásszervezetek politikája sokszor a munka korlátozása, amerikázás által küzd a munkáltatók ellen, de ez a módszer teljesen a szerkesztés ösztönének elnyomását követeli s megszünteti a munkából eredő belső elégedettséget. Képzhető-e valami, a mi a munkát ellenszenvesebbé teszi, mint az annak legjobb végzésétől való tartózkodás, mint annak képességeinknél kisebb mértékben való teljesítése? Viszont a munkaadó helyzete éppen ellenkezője a munkásénak; környezete erősíti benne a szerkesztés hajlamát, nem csupán a nyereség vágya, hanem a vele született ösztön készíti, hogy vállalatát a legnagyobb hatékonyságra emelje. S a siker, melyet a munka ügyes megszervezése, új fogások kitalálása által elér, belső elégedettséggel tölti el, de viszont haraggal a munkások iránt, a kik megakadályozzák, hogy kitűnően megszervezett gyárában a termelékenység maximumát érje el. A surlódás annál erősebb, mert egyik fél sem érti a másikat, sőt önmagát sem. A modern bérmunka-rendszer megakadályozza ösztöneink normális működését. A tudományos üzemrendszer tán fog hozni némi javításokat, de az eddigi kísérleteknél tulságosan a mechanikus szempontokat nézték s nem eléggé a lélektaniakat. Olyan módszerre van pedig szükség, mely úgy a termelékenységet, mint a munka vonzóerejét növeli.

A mi már most a nagy pénzember lélektanát illeti, e részt nyilván szövevényes, összetett tünetnycsoporttal állunk szemben, melyben, Taus-sig szerint, a következő ösztönök jöhetnek számba: a már elemzett feltaláló vagy szerkesztő ösztön, a szerzés vagy gyűjtés ösztöne, az uralomé, a versengése s végül a sympathia, az altruismus, az önfeláldozás ösztöne. A szerzés (acquisition) ösztönét illetőleg vannak, a kik birtokösztönről beszélnek. De az élettani analogia sokkal inkább a *gyűjtés ösztönére* vall, mely mindenféle állatok körében fellelhető s gyermekekben s felnőttekben egyaránt különböző, sokszor furcsa formában nyilvánul. De kérdés, hogy ez az ösztön a pénzembernél nagy szerepet játszik-e? Hisz a hol gyűjtési hajlamot látunk, ez inkább a vagyonnak ritkaságokra, képekre stb. való elköltésében, mint szerzésében mutatkozik. Kétségtelen, hogy a pénzembernek lelki motivációjában többféle tényező van, de, úgy látszik, a gyűjtés ösztöne nem tartozik a jellemző vonások közé. Nézzük már most az *uralom ösztönét*; élettanilag ez kétségkívül a hímek küzdelmére s így a nemi ösztönre vezethető vissza, tipikus példája a csordában levő him. Az embernél az uralom ösztöne valószínűleg a létért való küzdelem ama szakaszában fejlődött ki erősen, mely a föld birtokáért folyt: a törzsek és fajok harczában azé lett a győzelem, a kiben legjobban ki volt fejlődve a hódítás akarata, az uralom vágya. Ez az ösztön az ipari világban nagy szerepet játszik. Sombart mondja, hogy azok a fajok, a melyekben erős volt a kaland- és hódítási vágy, szolgáltatották a legjellegzetesebb tulajdonságokkal biró üzletembereket. A modern üzletemberben van valami a hódítóból s megvan benne a kaland szeretete, melyet az üzleti életben „vállalatnak“ nevezünk. És az uralom vágya főleg pályája későbbi folyamán feltűnő; kezdetben a jólétre, társadalmi helyzetre való törekvés is szerepet játszik. Csak midőn a vállalat nő, érzi birtokosa a hatalom csábos vágyát s „Nagy Sándor vagy Napoleonként kormányozni akarná a világot“. S nem tud megállni, a benne levő erő, az uralom ösztöne hajtja mind tovább.

Ez az elemzés ipari életünk több tünetnyének könnyebb megértésére képesít. Ez magyarázza, hogy emberek, a kiknek kész helyzetük, hatalmuk s rengeteg vagyonuk van: minden energiájukat latba vetik vállalatok egyedárusági combinatiói érdekében s könnyörtelenül küzdenek a betolakodók ellen. Mindez az uralmi ösztön megnyilvánulása, de az illetők, nem ismerve lelki életük titkait, az ipar érdekeit, consolidatióit s más efféléket fognak felhozni érveikül. És ez az ösztön magyarázza meg a nagy üzletemberek ernyedetlen küzdelmét a munkásszervezetek ellen is. Az ipari hódító maga akarja vezetni üzletét s nem tűr beleszólást. E mellett munkásairól sokszor nagy jóakarattal gondoskodik, csak azt nem engedi meg, hogy dolgába beleavatkozzanak. S ugyanez

az uralmi ösztön ejti rabul gyakorta a szervezeteket s nevezetesen vezetőiket. A hatalomtól ittas munkásvezér épp oly természetes alak, mint a hatalomtól ittas tőkés.

A versengés és kísérője az *utánzás* ösztöne a legáltalánosabb lelki tünetmények közé tartoznak, James szerint a világ munkájának kilencz-tizedrészében ezek a főtényezők. A gazdasági életben legjelentősebb az a megnyilvánulási módjuk, melyet a „társasági kitűnés“ vágyának mondhatunk s mely a pénzembernél főleg pályája kezdetén játszik szerepet. Egyébként a társasági kitűnésben való versengés modern formái a feudális ideálok és hagyományok maradványai.

Érdekesebb az önfeláldozás (devotion) ösztöne, az *altruismus*, melynek szerepét régebbi nemzetgazdászok teljesen figyelmen kívül hagyták s melyet ma is tagadnak azok, a kik a gazdaságtan tudományából a „szigorúan gazdasági okoskodáson“ kívül minden egyebet kirekesztenek. Ugyanis az ember intellectualista hajlandóságánál fogva szereti a kerek, befejezett tételeket, a „tudományos“ alapelveket, melyekből szép következtetések vonhatók és szívesen tolja félre a motivumokat, melyek őt következtető ösztönében (ratiocinatio instinct) zavarják. S a gazdasági élet magyarázatában az altruismus elvének elhanyagolása könnyen érthető; úgy látszik, hogy e területen „az üzlet üzlet“ elv az egyedüli uralkodó, melyet nem szokás és nem szabad a jótékonyosság elvével keverni. Mindamellett az üzletember viselkedésében vannak olyan sajátosságok, melyeket nem lehet csupán a hideg számítás alapján megérteni. Először is itt van magához az üzlethez való ragaszkodás, mely sokszor valószínűs szenedély s melyért birtokosa sokszor egész vagyonát s egészségét áldozza. Az altruista tényező hatása mutatkozik a közüzemekben; látjuk, hogy emberek szívesen állnak a köz szolgálatába kevesebb haszonért, mint a mennyit a magántevékenység terén nyernének. Igaz, hogy e részt a közhivatal tekintélye is hat rájuk, de még nagyobb befolyást gyakorol a kötelességérzet, a közjólét előmozdításának vágya, a másoknak való odaadás ösztöne. Már most meggondolandó, hogy a köz- és magánvállalatok közötti megkülönböztetés mesterséges, mert végeredményben minden üzlet a köznek szolgál s a köz szempontja is, bár esetleg elenyészően csekély fokban, ott szerepel az üzletember lelki motívumjában.

Mindezekből látható, hogy a vagyonszerzés vágya nem valamely egyszerű, alapvető lelki szükséglet, hanem igen szövevényes complexum, melynek elemei között különböző ősi ösztönök játszanak szerepet.

Nézzük végül, miféle következményeik vannak a mondottaknak a társadalmi szervezet és emberi gazdálkodás problémáira. Az elemzett ösztönök némelyikét, mint a felialálását, minden fenntartás nélkül pártol-

hatjuk s az emberi boldogságot csak szaporítaná, ha ennek az ösztönnek érvényesülésére a bér munkások körében több tér nyílnék. Hely adandó a gyűjtés ösztönének is, mely nem képez feltétlen akadályt a collectivizmussal szemben sem. A társadalmi versengés szintén nagy erő s az egyéni boldogság és a köz érdekében fel lehet használni oly módon, hogy ennek az ösztönnek kielégítésére czímek, elismerések által, melyek vagyontól függetlenek, kell módot adni. Az uralmi ösztönt illetőleg nem szabad felednünk, hogy ez a vezérlés fejlődésének egy phasisát jelenti. Már pedig az iparban, a gazdasági életben a vezetés épp oly fontos, mint a kormányzásban és a háborúban. Emberi szempontból már az is nyereségnek tekintendő, hogy az uralom ösztöne a politikai és katonai életből az ipari életbe kezd átmenni. S a jövő ipari vezéreit finomabb eszmék vezérelhetik, mint a maiakat. S hogy a vezetés mellett mégis létezhesék ipari demokratia, ezt létrehozni a közszellemnek, a solidaritásnak feladata. A nagy vállalatok igazgatóiban ma is megvan a solidaritás részvényes társaikkal szemben, ennek kell mind szélesebb körre kiterjeszkednie. Ha nem is várható, hogy az üzleti morál alapjaiban megváltozék, mégis remélhetjük, hogy a köznek való odaadás, az altruismus erősebb tényezővé lesz. Hogy a társas sympathia érzelme növekvőben van, azt a XIX. század socialis törvényhozása is bizonyítja. Az üzletnek nem kell mindig szükségképpen „csak üzletnek“ maradnia.

Nagy Dénes.

Az adókezelés reformja.

Legutolsó költségvetési törvényünk az 1914—15. évi állami kiadásokat 2,264.096·830 koronával irányozta elő és erre 61,053 korona fölösleggel 2,264.157·883 korona állami bevételt ajánlott meg.

Az eddig felvett öt hadikölesön mintegy nyolcz milliárd névértéke az állam évi kiadásait közel 450 milliók k. évi kamatteherrel növeli. Ha ehhez hozzászámítjuk a még felveendő kölcsönök kamatszükségletét és azokat a várható rendkívüli kiadásokat, a melyek a békés munkára való újabb berendezkedéssel okvetlenül előállanak: úgy azt hiszem, hogy állami költségvetésünk kiadási oldala a négy milliárdot rövidesen meghaladja.

Az eddig megalkotott háborús pénzügyi törvények az eredeti javaslatok indokolásai szerint mintegy 350 milliós bevételi előirányzattal készültek. Ez az összeg az utolsó költségvetésünk fölöslegével együtt számbavéve igen messze marad a négy milliárdos háztartás egyensúlyának biztosításától. Az állami jövedelmeknek még igen messzemenő

fejlesztése szükséges tehát arra, hogy állami gazdálkodásunk jövője biztosított legyen.

Új adóforrások azonban az egyenesadók körében aligha akadnak. Inkább a közvetett adók kiterjesztésére, esetleg a monopóliumok szaporítására lehet gondolnunk. Az egyenes adóknál legfőleg az adótel vagy adókulcs emelésének a lehetőségét mérlegelhetjük. De nézetem szerint nem is szükséges az, hogy az adójövedelmek emelését tisztán új adóforrások nyitásával és a meglévők mérvének az emelésében keressük. Az anyagi rendszabályok reformja mellett lényeges eredményeket lehetne az alaki szabályok, más szóval a közadókezelés reformjával is elérni. És az a jövedelemszaporulat, a mely az adókezelés tökéletesebbé tételéből fakad: az adóelmélet kritikáját is jobban kiállja, mint akárhány új adó, mert az nem jelent egyebet, mint az általános és arányos teherviselési kötelezettségnek a jobb megközelítését.

Ennek az állításnak a megkoczkáztatásánál gondolok egyfelől az adókiivetésnél előfordulható amaz egyenlőtlenségekre, a melyek — tekintettel az adómorál hiányára — az alaki jogszabályok egyes gyöngéiből táplálkoznak; másfelől azokra az adóvesztésekre, a melyek az adóbehajtás tökéletlensége folytán érik az államkincstárt. Különösen veszedelmes következményeiben ez az utóbbi. Meg vagyok győződve, hogy a létező adótörvények alapján is még lényegesen fejleszteni lehetne az adóelőírást, ha az igazgató hatóságoknak nem kellene attól tartani, hogy a behajtási rendelkezések gyöngéi miatt a cselekvő hátralelékek lényegesen felszaporodnak.

Távol áll tőlem, hogy teljesen kidolgozott reformtervezettel álljak elő. Inkább csak vázaltszerűen kívánok rámutatni azokra a hiányokra, a melyeknek sanálása szerintem alkalmas lenne az egyenesadó jövedelmek fokozására.

Mindenekelőtt rá kell mutatnom arra az egyenlőtlenségre, amely az egyes adóalapok kidolgozása tekintetében fennáll és amely egyenlőtlenség első sorban a vallomási kényszer különböző alkalmazásából származik.

Amíg a fundált jövedelmek körében a föld és házbirtok gyümölcsötetésének módjára és annak minden változására a legszorosabb vallomási kényszer áll fenn és a kellő ellenőrzés gyakorlását nyilvánkönyvek biztosítják: addig a szintén fundált tőkejövedelem vallomási kényszere csupán névleges. Egyedül a jelzálogilag biztosított tőkekövetelések azok, a melyekről az adókivető közegek tudomást szerezhetnek; míg ellenben a részvényekbe vagy állampapírokba fektetett, vagy a pénzügyintézeteknél gyümölcsözőleg elhelyezett tőkék kamatairól sohasem tudjuk megállapítani azt, hogy kinek a kezeihez folynak és így a

jövedelemadó szempontjából ezeknek a jövedelmeknek a számbavétele az adózók — sajnos gyöngé adómorálról tanuskodó — vallomásán nyugszik.

Hasonló ellentétes elbírálás észlelhető a nem fundált jövedelmek kezelésénél is, a mennyiben a fix illetmények szoros vallomáskötelezettségével szemben az úgynevezett szabad pályákon elért személyes keresetek vallomás kötelezettsége szintén névleges. Ennek a névleges vallomási kötelezettségnek az eredményét fényesen dokumentálják a III. oszt. kereseti adóstatisztika kötetei. Az országos átlagban 800—1.000 korona között mozgó ügyvédi, orvosi és mérnöki jövedelem, valamint a kereskedők és iparosok adóalapul vett hasonlóan nevetséges jövedelme azt hiszem mindennél ékebben beszél. És ezt az éles megkülönböztetést az adókulcs se igazolhatja a maga egészében. Hiszen a fix fizetések adótétele is eléri 12.000 koronánál a 10⁰/₀-ot, azon alul pedig már a 6.000 koronát meghaladó összegeknél az 5⁰/₀-os kulcs kerül alkalmazásra. A fent említett átlagjövedelmek mellett tehát a szabad pályákon elért keresetre a 20⁰/₀-os adókulcs sem jelentene ezzel egyenlő megterhelhetést.

A vallomási kötelezettségnek ezt a hiányát sem a könyvvizsgálat mai módszere, sem pedig az újabb adótörvényekben gyakorlatba vett pótlékolási rendszerek nem pótolják. A gyakorlatban ugyanis azt tapasztaljuk, hogy a kereskedelmi törvénynek a kötelező könyvvezetésre vonatkozó rendelkezései nagyon erőtlenek. Mindaddig, a mig egy kereskedő vagy iparos fizetéképtelenné nem válik, vagy ellene a csődeljárást meg nem indítják: senki sem ellenőrzi, hogy a könyvvezetési kötelezettségeknek eleget tesz-e és ha igen, hogyan teljesíti azt? Különösen pedig nem felelnek meg az érdekeltek a leltározási kötelezettségüknek. Már pedig évenkénti leltár és vagyon mérleg nélkül a nyereség- és veszteségszámla alapján a valóságos jövedelmet megállapítani nem lehet. Végül nem helyes az a gyakorlat sem, a mely újabban tisztán a pénzügyi tisztviselőkre kívánja bízni a netán elrendelt könyvvizsgálat teljesítését. A kettős könyvvitel alkalmazott módjainak annyi speciális alakzatával találkozunk a mindennapi életben, hogy azok fölött a tisztán kereskedelmi könyvvitel terén működő szakemberek közül sem mindenki tud kellő bírálatot gyakorolni.

A mi már most a vallomási kötelezettség elmulasztása esetére meghatározott pótlékokat illeti, azokat a notorius adócsönkítők egyszerűen regiekiadásnak tekintik. Már eleve be tudják az adókulcsba, akár a közismert árdrágítók és áruhalmozók a várható birságot Úgy számítanak, hogy így is jobban jönnek ki, mintha tisztességes vallomást adtak volna.

Mindaddig tehát, a míg az adóalap meghatározásánál ilyen nehézségekkel küzdenek a kivető közegek; tisztán az alaki eljárás hiányai miatt a legjobb anyagi szabályok mellett sem tudjuk az adózókra az egyenlő mértéket alkalmazni. Másfelől pedig a kincstár sem kapja meg az adónemnek azt a valódi jövedelmét, a melyet a törvényhozás tulajdonképpen megajánlott.

Hasonlóképpen veszteségek érik az államkincstárt az adóbehajtási szabályok gyöngéi miatt is.

Az első gyöngéje adóbehajtási rendszerünknek az, hogy a kincstári követelések jelentékeny részének a behajtását az autonom községi közegekre bizza. Már az 1909. évi adóreform idejében sokan vallottuk azt a felfogást, hogy nemcsak az addigi főszolgabírói behajtási jogkört, hanem az egész kényszerbehajtást államosítani kellene. Rámutattunk már akkor, hogy a jegyző jogi helyzete, hivatása és a néphez való viszonya kizárja azt, hogy valóban jó végrehajtó lehessen. Akkor az a másik felfogás győzött, a mely a régi rendszer fenntartásával az adókezelés főmíndenesének a jegyzőt tekinti.

Ha valaha bizonyítani lehetett ennek a rendszernek a gyengéit, úgy a mai viszonyok különösen tanuskodnak róla. A háború az amúgy is megapadt személyzettel dolgozó községi irodáknak ezer meg ezer specialis megbizatást ad. A békés feladatokra csak lopva jut a jegyzőnek ideje. Ezek között is legutóljára az adóbehajtásra. Pedig sohasem volt alkalmasabb idő a felgyült köztartozások rendezésére, mint a mostani napok, a mikor a falvakon pénzbőség észlelhető és a nép úgyszólván egy második földtehermentesítést rendez.

Az állami adóhátralékok rendezése azonban, úgy látszik, csak akkor kerül majd sorra, a mikor az új közterhek tömege is megtorlódik s a mikor a régi követeléseknek nagy része rossz, leírásra érett lesz.

Az adóbehajtásnak teljesen az adóhivatalok kezébe való összpontosítása ezeken az állapotokon sokat segítene és az államnak újabb megterhelésével nem járna. A közvetlen adófizetők tartozásainak behajtására amúgy is ki kell szállni az adóhivatali tisztviselőnek minden községbe. Nem változnék lényegesen a helyzet az által, ha ugyanekkor az összes adózókra kiterjesztené működését. Viszont az által, hogy így az adóbehajtási illetékek az állam javára számoltatnának el, az egész kiküldetés költsége már ott közvetlenül megtérülne. Különben is az újonnan szervezett kezelőkből igen alkalmas behajtó közegeket lehetne nevelni és így ha kisebb qualificatióval bíró tisztviselőkkel végeztetjük el a feladatot, a minimumra csökkennek a tulajdonképeni költségek. De más oldalról elmarad a sok behajthatlan követelés leírása, a mely körülmény közvetve teszi előnyössé ezt a megoldást.

A második lényeges gyöngéje a mai helyzetnek az, hogy végrehajtási törvényeink igen tág teret nyitnak a visszaélésre és a míg az adókimetés rosszhiszemű kijátszásának megtorlására erősebb eszközök állanak rendelkezésre: addig az adóvégrehajtás kijátszói — egy új nemesi osztály gyanánt, — büntetlenül élvezik az adómentességet.

A míg elegendő, hogy valaki ingóit egyszer elárvereztesse és azokat „strohmannal“ megvásároltassa és azután nem kell többé adót fizetnie: addig mindig számtalan lesz az olyanok száma, a kik az adókötelezettség alól rendszeresen kibujnak. Hiszen a mai rendszer annyira liberális (helyesebben álliberális), hogy az adó alól való kibuvás semmi joghátránnyal nem jár. Az illető lehet gyakorló ügyvéd, lehet orvos, mérnök, sőt köztisztviselő is — a minthogy ismerünk is ilyeneket — egyedül a legutóbbi koczkáztatja 2.000 koronát meghaladó javadalmozás mellett összfizetésének egyharmadát, a fizetését közvetlenül nem terhelő köztartozásáért. Valamennyien gyakorlatában maradnak összes polgári jogaiknak és élvezik a társadalmi felfogásnak azt a még máig is fennálló elnézését, a mely az adócsalást dehonestálónak nem tekinti. Hiszen e mellett az illetőnek lehet a bankban készpénzbetétje, vagy folyószámlája és módja van rá, hogy nyílt házat vigyen és mosolyogjon behajtási törvényünk gyöngéi fölött.

Vagy ott van az a második typos, a mely már direkt szállodai szobákban rendezkedik be, saját ingósága soha sincs több ebben az idegen helyiségben, mint a mennyit a végrehajtási törvény kivesz a foglalás alól. A leggondatlanabban él és a lehangosabban követeli annak az államnak védelmét; igényli közintézményeinek előnyeit, a melyeknek fenntartása alól olyan mesteriesen kivonja magát.

Pedig van módja az ilyen paraziták elleni védekezésnek is. Megmutatja ezt az illetéktörvényünknek az a speciális rendelkezése, a mely az ügyvédek némely illetékrövidítését adott esetekben jövedéki kihágásnak minősíti. Ez az osztály ugyanis csak egytől fél: a lecsukatástól. Mihelyt a jövedéki ítélet jogerős és terhükön az elzárásra átváltoztatható bírság: kifizetik az eljárás alapjául szolgáló tartozást és az az után járó bírságot is.

A helyi viszonyokkal ismerős jurszerűleg alakított bíróságnak mindig módjában volna az érdekeltek életviszonyaiból megállapítani azt, hogy valaki rosszhiszeműleg játsza-e ki az adókezelési törvénynek a valóban szegények védelmére statuált rendelkezéseit, avagy az illető csakugyan rászorult a védelemre és az adómentességre. Semmi esetre sem indokolt tehát az, hogy a míg az adókimetés kijátszását szigoruan büntetjük, addig teljesen szemet hunyunk az adóbehajtás kijátszása előtt. Hiszen ilyen felfogás mellett iskolát teremtünk azoknak, a kik az adókimetést

még elő is mozdítják és esetleg a virilismus dekorumát is élvezik, holott a terhükre kivetett adókból tényleg semmi sem folyik be a közpénztárba.

Azt, hogy az ilyen czímen előálló veszteségek mennyire rughatnak, alig lehetne kimutatni. Akadálya ennek egyfelől az, hogy a zárszámadási eredményekben az előírások zárlata a törlések kompenzálásával van számbavéve; másfelől az is, hogy közelebbi vizsgálat nélkül nem lehet megállapítani azt, hogy a törlések közül mennyi irható a vétlen és mennyi a rosszhiszemű adókötelezettek javára. A ki azonban ismeri az adórendezések során előforduló tömeges ilyen természetű törléseket: az mindenestre tisztában van azzal, hogy hatalmas összegeket veszít el így az állam és még nagyobb a valódi veszteség a miatt, hogy a kivető közegek — nehogy csak a rossz cselekvő hátralékok összegét emeljék — mihelyt valamely adózóról megállapították, hogy ebbe az osztályba tartozik: vele szemben a kivetési munkálatoknál nem járnak el azzal a teljes szigorral, a melyet kellő sanctio esetén épp ezekben az esetekben kellene gyakorolni.

Egyelőre csak ennyit kívántam felszínre vetni. Ma, a mikor minden jövedelemforrásra annyira szüksége van az államnak s a mikor annyira elengedhetlen, hogy mindenki az őt megillető igazi terhet vállalja az államszükségletekből: azt hiszem, nem lenne indokolatlan az alaki és eljárási szabályok javításával is hozzájárulni egyfelől az állami jövedelmek növeléséhez, másfelől az eddig észlelt egyenlőtlenségek megszüntetéséhez.

Papp Antal.

Születési számunk alakulása a háború után.

Sokan azzal a vérmes reménynyel vannak eltelve, hogy születési számunknak most a háború alatt és a háború következtében mutatkozó ijesztő megcsökkenése a háború után egy igen magas születési aránynak fog helyet adni, a mely esetleg még a háború alatt mutatkozó fogyatéket is pótolni fogja. Nem szólva arról, hogy a háború miatt meg nem született gyermekek pótlása teljességgel lehetetlen, mert a meddőségben eltöltött három évet nem lehet utólag termővé tenni s az asszonyok szülési korhatárát sem lehet három évvel meghosszabbítani, már csak azért sem számíthatunk a háború után állandóan magas születési arányra, mert éppen a nemzőképes korban lévő férfinépességünk fog leginkább megfogyatkozni s ennek folytán a házasságban élő és szülőképes korban lévő nők száma is erősen csökkenni fog. Ha tehát feltéte-

lezzük is azt, hogy a háború befejeztével a gyermek utáni vágy nem lesz kisebb az emberekben, mint a háború előtt volt, a productiv korú népesség nagy megfogyatkozása miatt matematikailag lehetetlen, hogy születési számunk a háború előtti arányokat elérje.

A következő számítással lehet igazolni ezt a tételt: a 18—49 éves férfiak száma Magyarországon (az anyaországban) volt az 1910. évi népszámlálás szerint 3,736.740, ebből házas 2,397.237, nem házas 1,339.503. Ezek a számok 1914. év közepéig csak kevéssé növekedhettek, mert a népszámlálás tanulsága szerint a kivándorlás éppen ezt a korcsoportot fogyasztja leginkább. A háború kezdetén tehát a 18—49 éves férfiak számát kerekén 3,800.000-re tehetjük, kikből körülbelül 2,450.000 (64⁰/o) volt nő és 1,350.000 élt házasságon kívül. Ha feltételezzük, hogy háborús veszteségünk 1917. év végéig 400.000 ember halottakban, s az elesetteknek nem a fenti 64⁰/o-a, hanem csak 50⁰/o-a volt nő, (mert az elesettek között inkább a fiatalabb korévek vannak képviselve), úgy 1917. végén a 18—49 éves férfiak száma így alakulna:

Összesen	3,400.000
ebből nő	2,250.000
nem nő	1,150.000.

A férfiaknak ez a megfogyatkozása természetesen a nők családi állapot szerint való megoszlására is hatással lesz. A 15—39 éves nők száma, kik a születések szempontjából leginkább jöhetnek figyelembe, volt a háború kezdetén

körülbelül	3,600.000
ebből férjes	2.200.000
nem férjes	1,400.000.

Mint hogy a háború alatt a női népesség sem szaporodott a megromlott halálozási viszonyok folytán, továbbá minthogy az elesett 400.000 harczos fele, 200.000 nő volt, a kik ugyanannyi özvegyet (ezek majdnem mind 40 éven aluliak) hagytak hátra, a 15—39 éves nők száma és családi állapot szerint a háború után, illetőleg 1917. év végén körülbelül így fog alakulni:

15—39 éves nő	3,600.000
ebből férjes	2,000.000
nem férjes	1,600.000,

tehát 200.000 főnyi eltolódás fog mutatkozni a férjes nők hátrányára. gy ennek milyen nagy befolyása lesz születési számunk háború utáni

alakulására, erre nézve elég csak arra utalni, hogy milyen nagy különbség van a férjes és nem férjes nők szülési valószínűsége között. 1914-ben, tehát a születések szempontjából még normális évben a 2,200.000 15—39 éves férjes nőtől 563.000 gyermek született élve Magyarországon, míg az 1,400.000 nem férjes nőtől csak 54.500. A férjes nők szülési valószínűsége tehát 1.000 nőre 256, a nem férjes nőké pedig csak 39.

Ha már most feltételezzük is, hogy a férjes nők szülési valószínűsége a háború után is olyan lesz, mint a háború előtt, vagyis 256, a 15—39 éves férjes nők számának 200.000-rel való megfogyatkozása következtében a háború után 563.000 gyermek helyett már csak évi 512.000 (256×2.000) születésre számíthatunk a 15—39 éves férjes nőktől. Igaz, hogy az ugyanilyen korú nem férjes nők száma viszont 200.000-rel több lesz, de ezek sokkal kisebb gyermekproductiója nem pótolhatja a férjes nőknél elmaradt születéseket, már csak azért sem, mert nem valószínű, hogy a törvénytelen születések száma emelkedni fog. A nem férjes nők száma ugyan jóval nagyobb lesz, de viszont a nem nős férfiak száma ugyanannyival csökken, így a törvénytelen születések absolut száma aligha fog változni. Ha még felteszszük, hogy a 40 éven felüli anyák is ugyanannyi gyermeket (31.500) fognak szülni, mint a háború előtt, arra a végeredményre jutunk, hogy a háború előtt élve született 649.000 gyermek, a háború után pedig csak 598.000 fog születni még akkor is, ha ugyanazt a gyermek utáni vágyat tételezzük fel.

A háború kezdetén 1914. év közepén Magyarország kiszámított népessége volt 18,893.000, 1917. év végén lesz körülbelül 18,300.000 (a népesség fogyása ugyanis 1915-ben volt 30.000, 1916-ban 75.000, 1917-ben lesz körülbelül 85.000, ehhez a háborús veszteség 400.000, összesen 590.000). 1914-ben a születési arány volt 1.000 lélekre 34·5, a háború után legfeljebb 32·7, de csak abban az esetben, ha a férjes nők szülési valószínűsége a háború előtti arányra visszatér.

Nem lehetetlen, sőt valószínű is, hogy a háború utáni első évben, illetőleg a demobilisatiót és a hadifoglyok visszatértét követő kilencz hónaptól számított évben a szülések száma igen magasra fog szökni, mert hiszen a házi tüzhelyhez való visszatérésnek körülbelül ugyanolyan hatása lesz, mint békeidőben az egyes hónapokban nagy számmal kötött házasságkötéseknek, a melyeknek hatása meglátszik a következő évben a születések alakulásán (pl. a novemberi sok házasságkötés folytán a következő év augusztus, szeptember havában rendszeren jóval több a születés), de erre azután a következő évben már egy igen nagy esés fog következni s a későbbi években is ilyen nagy ingadozásokra lehetünk elkészülve, míg a népesedés megzavart rendje helyre nem áll. A fentebb remélt 32·7⁰/₀₀-es születési arány tehát nem a háború utáni

egy-egy évben, hanem ezeknek az éveknek *átlagában* fog mutatkozhatni, ha feltevéseink bekövetkeznek. Félő azonban, hogy még ezt az átlagos születési arányt sem fogjuk elérni, ha figyelembe vesszük azt, hogy 1. születési arányunk már a békeidőben majdnem állandó csökkenést mutatott; 2. a háború után a gazdasági viszonyok még sokáig olyan rosszak lesznek, hogy az emberek a gyermekáldástól vissza fognak riadni; 3. a háborúból visszatérő katonák jó része megrokkanna, megbetegedve, nemi bajokkal megfertőzve tér vissza; 4. a családi élet kötelékei a hosszú távollét folytán meglazulnak s bizonyos erkölcsi decadentia fog következni; mind olyan körülmények, a melyek nem emelik a születési arányt. Még jó lesz, ha születési arányunk a háború után *átlagban* eléri a 30⁰/₀₀-et, a mi 549.000 évi születésnek felel meg, tehát éppen 100.000-rel kevesebbnek, mint a mennyi a háború előtt született. Hogy ilyen alacsony születési arány mellett népszaporodásunk régi arányait fentarthatjuk, halálozási arányunknak 18 – 19⁰/₀₀-re kellene lesülyedni, amit csak úgy lehetne elérni, ha sikerülne csecsemőhalandóságunkat körülbelül 12-re leszorítani (a mostani 20 helyett), mert a felnőtt népesség halandóságának javulására a háború után csak kevéssé számíthatunk.

Kovács Alajos.

Középeurópa viziútja.

Erzherzog Heinrich Ferdinand: *Die Wasserstrasse Mitteleuropas*. Als Manuskript gedruckt 1917. Friedrich Jasper, Wien (28+ térkép).

A magas állású szerzőnek ez a kis tanulmánya részben mintegy kiegészítése a Duna-conferentia szeptemberi tárgyalásainak, részben pedig ellensúlyozni kívánja azt a felfogást, a mely a Dunának a német viziúttal való összeköttetésénél elsősorban a majna-rajnai kapcsolatot tolja előtérbe. Az actualis kiindulási pont közös: a mai angol blokád és egy másik angol blokádnak a jövőben való lehetősége szükségessé teszi az elhanyagolt Dunának elsőrangú viziúttá való kiépítését és a német viziút-hálózattal való kapcsolatba hozatalát. Középeurópa nagy, de kellően ki nem használt viziútja a Duna, a melynek igazi jelentőséget a német viziúttal való kapcsolat fogja megadni. A legfontosabb kapcsolatnak Henrik Ferdinand főherceg a tervezett Duna-Odera csatornát tartja, a mely felfogása szerint legjobban felel meg a három érdekelt állam és a forgalom igényeinek is. Mintegy általános megalapozás gyanánt ismertetve a Dunán még szükségesnek mutatkozó és részletes terveken alapuló munkálatokat, továbbá összehasonlítja a német és az 1901-ben hozott osztrák viziút-törvények intézkedéseit s az utóbbinak

keretében részletesen foglalkozik a Duna-Odera csatorna ügyével. E csatornának és mellékágainak építési költségei 1902-ben a k. k. Direktion für den Bau der Wasserstrassen a következőkben irányozta elő:

Duna-Odera csatorna 282 km. hosszúságban dupla zsilipekkel	340,000.000 kor.
Elágazás az Elbehez Prerautól Pardubitzig 185 km.	220,000.000 kor.
A Közép-Elbe csatornázása Ausztriában 180 km.	200.000.000 kor.
Csatlakozás az Odera csatornától a Visztulához	120,000.000 kor.

Hozzászámítva ehhez a Lundenburgtól Brünnig tervezett kiágazást 57 millió korona költséggel, az egész előirányzat kerekén 940 millió koronára rúg. Magától értetődőleg ezek a számítások a ma erősen emelkedett anyagárak és munkálati költségek mellett már csak útmutatás gyanánt fogadhatók el. E számításoknál 67 méter használható zsiliphossz, 9·60 méter zsilipszélesség, 3·00 méter csatornamélység, 16 méter fenék és 29·40 méter vízszínelesség vétegett alapul. Ezek a méretek mellett a 700 tonnás uszályok közlekedése volna lehetséges.

Első lépés volna a vázolt program végrehajtásához a sajátképpen Duna-Odera csatorna kiépítése, a mely az Északi és Keleti tengernek a Fekete tengerrel való összeköttetése és a vasutaknak nagyarányú tehermentesítése mellett olcsóbb díjtételeivel hasznára válnék a Németország és a monarchia között lebonyolódó teherforgalomnak és stratégiai értékkel is bírna. A mindkét irányú évenkénti forgalom előzetes becslés szerint, három csoportba osztva, a következőleg alakulna: szén 3 millió tonnától emelkedő tételekben 6 millió tonnáig; gabona 0·5 milliótól 1·5 millióig; fa, ércz, vas, építő anyagok, valamint iparcikkek 1·5 milliótól 3 millióig. Az összes forgalom 5 milliótól 10 millióig volna előirányozható. 260 km. és átlagos szállítási távolságokat véve alapul, ez 2·6 milliárd tonna legnagyobb forgalmi teljesítménynek felelne meg. Kombinálva a várható forgalom, a hajózási költség, fenntartási költségek és csatornailletékek költségeit, a jövedelmezőséget a tanulmány 3—6⁰/₀ között állapítja meg. Ennek előfeltétele természetesen, hogy Bécstől lefelé a dunai hajózás akadályai is kiküszöböltessenek. E munkálatokat 60 millióra téve, a Duna-Odera csatorna és a vele kapcsolatos folyam- szabályozási munkálatok mintegy 400 millió korona tőkebefektetést igényelnének. Az eredmény az volna, hogy Bécset Hamburggal 1.725, Hamburggal 1.320, Stettinnel 920 km. és Berlinnel 900 km. hosszú

belhajózási útvonal kapcsolná össze. Budapestig ezen távolságok 283 km.-rel növekedett. Magyar szempontból az Odera csatornának kétségtelenül nagy volna az az értéke, hogy az országnak szénrel való ellátását megkönnyítené, a magyar érdek mégis elsősorban a rajnai összeköttetés létesítését követeli meg, mert alig hihető, hogy az Odera csatorna kiépítése után az osztrák érdekeltség valami nagy erővel vetné rá magát a magyar és délnémet szempontból reudkívül fontos felsőausztriai Duna-szakasz szabályozására.

(t. s.)

A magyar egyenesadók.

(Dr. Klug Emil és dr. Soltész Adolf könyve. Megjelent az Országos Iparegyesület kiadásában.)

A magyar pénzügyi jogalkotás terén 1875. év után az 1909. év korszakalkotó időpont.

Régi egyenesadóink, melyek lényegükben még az absolut kormányzat maradványai, csak részben valósították meg azt a kettős elvet, mely az 1848. évi VIII. t.-cikkében van lefektetve, t. i. a közteherviselés és arányos adóztatás elvét, a mennyiben ezek merev, majdnem kizárólag az adótárgyhoz igazodó hozadéki adók lévén, az adózó személyes viszonyait annak valóságos adózó képességét úgyszólván teljesen figyelmen kívül hagyták s így az arányos adóztatás megvalósításától távol állottak.

Azok a változások, melyeken ezen adók időközben átmentek s melyeknek utolsó állomásául az 1897. év tekintendő, az arányos adóztatáshoz alig vezettek közelebb, mert állandó deficit mellett, a fő cél elsősorban mindig az állami bevételek fokozása volt, a mi mellett az adóztatás elveinek megváltoztatására irányuló törekvésnek háttérbe kellett szorulni. Csak a pénzügyi egyensúly helyreálltával lehetett az erre vonatkozó első lépéseket megtenni, haladván azon az úton, melyet a modern pénzügyi tudomány ezen kérdésnek socialis alapon való megoldására megjelölt.

A különböző forrásból származó jövedelmek arányos megterhelése, a legszegényebb néposztály tehermentesítése s általában az adók terhének a gyengébb vállakról az erősebb vállakra való átvitele a progressiv adózás útján, voltak azok a vezérelvek, melyek alatt az adóreform megindult s melynek eredményeképen 1909. évben hét új adótörvény nyert szentesítést. Nevezetesen:

- az 1909. évi V. t.-cz. a földadó kataszter kiigazításáról és a földadó százalékanak megállapításáról;
- az 1909. évi VI. t.-cz. a házadóról;
- az 1909. évi VII. t.-cz. a tőkekamat és járadékadóról;
- az 1909. évi VIII. t.-cz. a nyilvános számadásra kötelezett vállalatok kereseti adójáról;
- az 1909. évi IX. t.-cz. az általános kereseti adóról;
- az 1909. évi X. t.-cz. a jövedelmi adóról;
- az 1909. évi XI. t.-cz. a közadók kezeléséről.

Ezen új egyenes adótörvények általános életbeléptetése azonban lehetetlenné váltott, mert a társadalom egy része, különösen a városi lakosság, azokkal szemben oly erős ellentállást fejtett ki, hogy a kincstár érdekében is opportunusabbnak látszott a régi egyenes adók túlnyomó részének változatlan fentartása s így történt, hogy az 1913. évi VI. t.-cikkkel az 1909. évi VII., VIII., IX. és X. t.-cikkek végrehajtása további rendelkezésig felfüggesztett.

Időközben kitört a világháború s az államra új pénzügyi problémák megoldása hárult. A felmerülő rendkívüli szükségletek fedezésére új alapot kellett teremteni s egyben már eleve gondoskodni kellett a háború költségeinek liquidálása után várható tehertöbblet viseléséről. Ezen célból az egyenesadók keretén belül is újabb fontos törvényalkotások váltak szükségessé, a mi részben az eddig végre nem hajtott egyenesadó törvények egynémelyikének életbeléptetését, részben pedig egészen új adók létesítését eredményezte. Ezen újabb egyenesadó törvények

- az 1916. évi XXVI. t.-cz. a jövedelemadónak részleges életbeléptetéséről;
- az 1916. évi XXXIV. t.-cz. a nyilvános számadásra kötelezett vállalatok kereseti adójáról szóló 1909. évi VIII. t.-cz. életbeléptetéséről;
- az 1916. évi XXXIII. t.-cz. az 1916. évi III. oszt. kereseti adó érvényének fentartásáról;
- az 1916. évi XXIX. t.-cz. a hadinyereségadóról és végül
- az 1916. évi XXXII. t.-cz. a vagyoadóról.

Tételes pénzügyi jogunk tehát, melynek magvát ma is a régi 1875. évi törvények képezik, aránylag rövid idő alatt számos új törvénnyel bővült s ma az a tényleges állapot, hogy vannak változatlan érvénnyel fentar-

tott 1875. évi adótörvényeink, de van ugyanezen évről olyan törvényünk is, mely az 1909. évi adóreform során módosított, érvényben van továbbá az 1909. évi adótörvények egy része, melyek azonban már időközben módosítást szenvedtek s végül 1917. év január hó 1-ével egészen új adók illesztettek be pénzügyi jogrendszerünkbe.

Kétségtelen, hogy a régi, a módosított régi, az új, a módosított új és a legújabb adótörvények, s az azok végrehajtása iránt kiadott utasítások szövevényes tömkelege között eligazodni úgy a végrehajtó közegeknek, de különösen az adófizető polgároknak felette nehéz feladat, sőt majdnem lehetetlen, s hogy ezen csak oly módon lehet segíteni, hogy a jelenleg érvényben levő összes egyenesadó törvényeket, s az ezekre vonatkozó kormányrendeleteket egy szerves egészbe összefoglalva adjuk a közönség kezébe.

Ezen szükséglet már az országgyűlést is foglalkoztatta, hol oly kijelentések hangzottak el, melyek a novelláris törvényalkotások helyett, egy egységes pénzügyi codex megalkotását sürgették.

Elvitázhatatlan, hogy egy pénzügyi codex felette áll a novelláris rendezéseknek, azonban el kell ismernünk, hogy ma, midőn a háború vége, a jövő szükséglete, az ország jövő gazdasági helyzete ismeretlen, s csak az látható előre egész positivitással, hogy a háború után a kialakulandó helyzetnek megfelelő újabb pénzügyi törvényalkotások lesznek szükségesek, a codifikálás nem időszerű s hogy annak, akkor következik el az ideje, midőn adórendszerünk végleges megállapodáshoz jutni, midőn remélhetjük, hogy legalább is éveken át nem fog új alkotások szüksége felmerülni.

Mindazon okok azonban, melyek egy pénzügyi codexnek törvényhozás útján való megalkotását ma még időszerűtlenné teszik, nem változtatnak annak szükségességén, hogy a nagyközönség kezébe, ily — hogy úgy mondjuk — hivatalos codex helyett, egy oly összeállítást adjunk, melyben együtt talál minden tudnivalót a mire adózási kötelezettségét illetőleg szüksége van.

Ezt a munkát teljesítették Dr. Klug Emil ügyvéd és Dr. Soltész Adolf az Országos Iparegyesület igazgatója, midőn a „Magyar egyenesadók“ címén az érvényben lévő összes egyenesadó törvényeket, a vonatkozó kormányrendeletekkel együtt, szerves egészbe feldolgozva közre bocsátották.

Teljes elismeréssel kell adóznunk a szerzőknek már azért is, hogy erre a munkára vállalkoztak, s hogy a szétszórt anyagot nagy gondnal és éles kritikával összehordták, de különösen elismerés illeti meg őket azért, a hogy azt rendszerbe öntötték, mert a mód, a hogy azt össze-

állították, a hogy az anyagot tárgyalják egészen új és ezzel oly ösvényre léptek, a melyen a hasonló gyakorlati célú szolgáló műveknek haladni kell.

Felismerték ugyanis, hogy a pénzügyi jog és a közgazdasági élet szoros összefüggésben van, hogy a pénzügyi jog behálózza az egész közgazdasági életet, hogy az adó minden üzleti számításnak egyik fontos coefficiente, s hogy ezen tényezőnek megismerése végett hozzáférhetővé kell tenni a nagyközönség részére az adótörvényeket.

Ezért eltértek az eddigi rendszertől, mely az adóalanyokat és az adótárgyakat és az adómentességi eseteket stb. elvontan tárgyalja és tárgyalási rendszerük középpontjába az adófizető polgárt helyezték, köréje csoportosítva mindent, a mi őket érdekli, a mit nekik tudni kell.

Kik tartoznak adót fizetni? Hogyan kell az adóköteles jövedelmet megállapítani? Kinek kell adóvallomást adni? Hol kell azt benyújtani és mikor? Hogyan kell a vallomást elkészíteni? Hogyan és mikor kell az ideiglenes adómentességet kérelmezni? Mely esetekben és hova lehet a kivetés ellen jogorvoslással fordulni? Hogyan kell az egyenesadókat fizetni? stb, ezek azok a nagyközönséget érdeklő gyakorlati kérdések, melyekre világos és kimerítő választ kapunk, e nagy gondnal és bő tudással összeállított munkában, minden egyes érvényben levő adónemre nézve.

E mellett azonban figyelemmel voltak a szerzők arra is, hogy a szakközégek is együtt találják mindazt, a mire a végrehajtás során szükségük van. Ezen szempontból különösen értékesek a jövedelemadónál, a hadi nyereségadónál és vagyonadónál az adóalap meghatározásához fűzött gyakorlati értékű magyarázatokat és variáns példák, melyek a kivetési eljárást vannak hivatva lényegesen megkönnyíteni, de egyúttal az adófizetőknek is értékes útmutatásokat nyújtanak.

Végül meg kell emlékezni ezen könyv függelékéről is, mely a nagyközönség előtt még kevésbé ismert új adótörvények, nevezetesen az 1916. évre kivetett III. o. kereseti adó érvényének fentartásáról, a nyilvános számadásra kötelezett vállalatok kereseti adójáról, a jövedelemadóról, vagyonadóról és a hadi nyereségadóról szóló törvények teljes szövegét adja, azokkal a módosításokkal, melyek időközben eszközöltettek.

(L. S.)

A magyar népmozgalom és a Malthus-féle elmélet.

I.

Malthus népesedési elméletének harmadik tételét (. . . the checks which repress the superior power of population, and keeps its effects on a level with the means of subsistence, are all resolvable into moral restraint, vice, and misery“) az antimalthusisták — közöttük jómagam is — azon az alapon támadják és vetik el, hogy ez a születések számának általában tapasztalt csökkenését kielégítő módon egyáltalán nem tudja megmagyarázni. E kérdésben feltétlenül az ellenfeleknek van igazuk és Malthus elveszti a csatát, mihelyt a vizsgálat tárgyát egyedül és kizárólagosan a születések alakulása alkotja.

Vizsgáljuk csak a statistika világánál, miképen alakult a *születések arányszáma* hazánkban 1881-től kezdve? Az *élveszületéseknek* 1.000 lélekre eső, u. n. *nyers arányszáma* öt éves időszakokban az egész Magyarbirodalomban:

1881—1885 között	45·1
1886—1890	”	43·4
1891—1895	”	41·7
1896—1900	”	39·4
1901—1905	”	37·4
1906—1910	”	36·7
1911—1915	”	32·6

Ha az 1915-iki háborús esztendő $22·4^{0/00}$ -es arányszámát kikapcsoljuk és csak az 1911—1914. közti négy éves időszakot vizsgáljuk, akkor is az előbbi öt éves periódusokhoz képest újból csökkenő arányszámot: $35·1^{0/00}$ -et kapunk eredményül.

A szűkebb értelemben vett, vagyis Dráván inneni Magyarországon és Horvát-Szlavonországban ezek az arányszámok a következőképen alakultak:

	Magyarország	Horvát-Szlavonország
1881—1890	44·1	44·7
1891—1900	40·4	42·4
1901—1905	37·0	40·0
1906—1910	36·3	39·5
1911—1915	32·4	33·5

Ha az 1915-iki háborús esztendő magyarországi 22·6 és horvátországi 21·4^{0/10}-es arányszámát itt is kikapcsoljuk, akkor a szűkebb értelemben vett Magyarországon 1911—1914 közti négy év alatt 1.000 lélekre az elveszületések arányszáma 34·9, Horvát-Szlavonországban pedig 36·8 lesz.¹⁾

Ezzel szemben az 1.000 lélekre eső elveszületési arányszám az európai államokban a következő:

	1901—1905.	1906—1910.	Az arányszám változása
Bulgária	40·9	42·1	+ 1·2
Románia	39·4	40·3	+ 0·9
Szerbia	38·8	39·1	+ 0·3
Ausztria	35·7	33·7	— 2·0
Spanyolország	35·3	33·6	— 1·7
Olaszország	32·6	32·7	+ 0·1
Németbirodalom	34·3	31·6	— 2·7
Portugália	32·2	31·4	— 0·8
Finnország	31·3	30·9	— 0·4
Németalföld	31·5	29·6	— 1·9
Dánia	29·0	28·2	— 0·8
Norvégia	28·6	26·4	— 2·2
Nagybritannia és Ir- ország	27·8	26·1	— 1·7
Svájc	27·8	26·0	— 1·8
Svédország	26·1	25·4	— 0·7
Belgium	27·7	24·7	— 3·0
Franciaország	21·2	19·9	— 1·3

Négy ország kivételével mindenütt súlyedt az elveszületések aránya az előző évötöd átlagához képest, leginkább Belgiumban, a Németbirodalomban, Norvégiában és Ausztriában, a hol a csökkenés meghaladja a 2^{0/100}-et.²⁾

¹⁾ *Magyar Statisztikai Évkönyv.* Új folyam. XXII. kötet. 1914-ről. Budapest, 1916. 28—29. old. és *Statisztikai Havi Közlemények.* Huszadik évfolyam. 1916. decemberi füzet 8. old.

²⁾ *Magyar Statisztikai Közlemények.* Új sorozat. 50. kötet: *A magyar szent korona országainak 1909., 1910., 1911. és 1912. évi népmozgalma.* Budapest, 1916. Kovács Alajos bevezető közleménye 10. old.

Vallás szerint az élveszületések arányszáma így alakult Magyarországon:

	1901—1905.	1906—1910.	1914.
Római kath.	38·6	37·5	36·2
Görög kath.	39·8	40·4	37·9
Református	34·0	34·1	32·3
Ág. hitv. ev.	33·5	32·2	30·8
Görög kel.	36·2	35·9	33·4
Unitárius	32·4	32·9	33·2
Izraelita	31·8	28·9	24·7

Anyanyelv szerint pedig:

Magyar	36·9	36·1	34·3
Német	34·2	32·3	30·4
Tót	41·1	39·6	39·7
Román	36·3	37·0	34·6
Ruthén	41·4	41·8	37·4
Horvát	39·3	39·7	37·1
Szerb	40·0	39·5	37·2
Egyéb és ismeretlen .	31·1	26·5	25·9
Valamennyi vallású és anyanyelvű együtt .	37·0	36·3	34·5 ¹⁾

Országrészek szerint az élveszületések aránya a következőképen alakult:

	Ezer lélekre esett	
	az 1900—1901. évek átlagában	az 1910—1911 évek átlagában
Duna jobbpartja	36·6	32·3
Duna balpartja	40·3	35·4
Duna-Tisza köze	38·6	34·7
Tisza jobbpartja	40·4	35·2
Tisza balpartja	42·1	40·1
Tisza-Marosszöge	36·2	32·9
Királyhágóntúl	35·5	35·6
<i>Fiume</i>	38·2	33·3
<i>Magyarország</i>	38·4	35·1
<i>Horvát-Szlavonország</i>	39·7	36·9
<i>Magyarbirodalom</i>	38·5	35·3 ²⁾

¹⁾ Magyar Statisztikai Évkönyv. XXII. Budapest. 1916. 50. old.

²⁾ Magyar Statisztikai Közlemények. Új sorozat. 50. kötet. 88. oldalán levő tábla alapján.

Magyarország 549 vármegyei járásában és rendezett tanácsú városában 1901—1910. között az élveszületések arányszáma a két népszámlálási népesség számtani középarányosa alapul vételével a következő összefoglaló eredményt mutatja:

Legkisebb élveszületési arányszámot mutatnak ez évtizedben:

Temes vármegye, Fehértemplom r. t. város	19·8
Zólyom vármegye, Besztercebánya r. t. v.	19·9
Szeben vármegye, Nagyszeben r. t. v.	21·5
Háromszék vármegye, Kézdivásárhely r. t. v.	22·4
Sopron vármegye, Kismarton r. t. v.	23·1
Krassó-Szörény vármegye, oraviczabányai járás	23·1
Csik vármegye, Csikszereda r. t. v.	23·2
Udvarhely vármegye, Székelyudvarhely r. t. v.	23·3
Hunyad vármegye, Szászváros r. t. v.	23·3
Krassó Szörény vármegye, jámi járás	23·5
Baranya vármegye, slklósi járás	23·6
Krassó-Szörény vármegye, Karánsebes r. t. v.	23·7
Vas vármegye, Kőszeg r. t. v.	24·3
Szolnok-Doboka vármegye, Szamosujvár r. t. v.	24·4
Trencsén vármegye, Trencsén r. t. v.	24·8
Alsó Fehér vármegye, Nagyenyed r. t. v.	25·0
Bars vármegye, Körmöczbánya r. t. v.	25·2
Krassó-Szörény vármegye, bozovicsi járás	25·2
Krassó-Szörény vármegye, Lugos r. t. v.	25·3
Alsó-Fehér vármegye, Abrudbánya r. t. v.	25·5
Alsó-Fehér vármegye, Gyulafehérvár r. t. v.	25·6
Brassó vármegye, Brassó r. t. v.	25·9
Fogarás vármegye, Fogarás r. t. v.	25·9
Baranya vármegye, szentlőrinczi járás	25·9

Legnagyobb élveszületési arányszámot mutatnak:

Szabolcs vármegye, ligetaljai járás	48·7
Máramaros vármegye, ökörmezői járás	48·0
Hajdu vármegye, központi járás	48·0
Máramaros vármegye, técsői járás	47·5
Arad vármegye, eleki járás	47·4
Bihar vármegye, vaskohi járás	47·1
Csanád vármegye, mezőkovácsházai járás	47·1
Bihar vármegye, béli járás	46·7
Ung vármegye, szolyvai járás	46·6

Torontál vármegye, törökbecsei járás	46·6
Bihar vármegye, magyarcsékei járás	46·4
Szabolcs vármegye, nyirbogdányi járás	46·4
Arad vármegye, borosjenői járás	46·4
Máramaros vármegye, szigeti járás	46·2
Máramaros vármegye, taracsvizi járás	46·2
Zólyom vármegye, nagyszalatnai járás	46·0
Heves vármegye, hatvani járás	45·9
Pest vármegye, alsódabasi járás	45·9
Pest vármegye, nagykátai járás	45·8
Máramaros vármegye, dolhai járás	45·8
Liptó vármegye, rózsahegy-i járás	45·6
Máramaros vármegye, huszti járás	45·5
Szabolcs vármegye, dadai felső járás	45·4
Jász-Nagykun-Szolnok vármegye, tiszai közép járás	45·3
Heves vármegye, gyöngyösi járás	45·3
Bereg vármegye, munkácsi járás	45·1
Bihar vármegye, központi járás	45·0
Nyitra vármegye, érsekújvári járás	45·0
Csongrád vármegye, csongrádi járás	45·0
Szatmár vármegye, nagykarolyi járás	45·0
Arad vármegye, battonyai járás	45·0

44⁰/₀₀-en felül volt a születési szám 25, 43⁰/₀₀-en felül 13, 42⁰/₀₀-en felül 26, 41⁰/₀₀-en felül 35 és 40⁰/₀₀-en felül 33 járásban, illetve rendezett tanácsú városban. Az átlagos születési arányszám egyébként ez évtizedben Magyarországon 36·6⁰/₀₀ volt.

Vármegyénként és törvényhatósági jogú városokként rendezve a születési arányszámokat, ezt a képet nyerjük:

Legkisebb élveszületési arányszámot mutatnak az 1901—1910. közti évtizedben, szembeállítva az 1891—1900. közti évtized arányszámaival:

		1901—1910.	1891—1900.
Komárom	tvh. jogú város	25·4	25·3
Pécs	” ” ”	25·4	30·4
Temesvár	” ” ”	25·4	26·1
Maros-Vásárhely	” ” ”	26·5	27·1
Arad	” ” ”	27·2	31·8
Sopron	” ” ”	27·7	29·6
Hódmező-Vásárhely	” ” ”	27·7	32·1
Budapest székesfőváros	27·7	34·6
Baja	tvh. jogú város	28·3	30·2

	1901—1910.	1891—1900.
Ujvidék tvh. jogú város	28·9	34·0
Nagy-Várad „ „ „	29·0	33·3
Krassó-Szörény vármegye	29·0	32·8
Pancsova tvh. jogú város	29·1	33·1
Győr „ „ „	29·7	29·3
Szatmár-Németi „ „ „	30·0	33·1
Selmecz-Bélabánya „ „ „	30·2	36·2
Zombor „ „ „	30·5	31·3
Pozsony „ „ „	30·8	34·4
Hont vármegye	30·9	34·2

Legnagyobb élveszületési arányszámot mutatnak:

	1901—1910.	1891—1900.
Máramaros vármegye	44·5	46·5
Ugocsa „	43·9	47·7
Szabolcs „	43·4	52·3
Bereg „	43·3	49·4
Bihar „	42·4	44·6
Szabadka tvh. jogú város	42·1	42·3
Heves vármegye	41·9	45·6
Hajdu „	41·8	45·4
Trencsén „	41·1	45·8
Arad „	40·8	46·5
Komárom „	40·5	43·0
Nyitra „	40·5	44·8
Csanád „	40·3	44·8
Szatmár „	40·3	45·1
Szilágy „	40·0	41·8
Jász-Nagykun-Szolnok vármegye	40·0	43·7

A többi vármegye és törvényhatósági jogú város élveszületési arányszáma 1901—1910. átlagában 31 - 39^{0/00} között van. ¹⁾)

¹⁾ Az 1901—1910-es adatok a *Magyar Statisztikai Közlemények*. Új sorozat. 46. kötet: *A magyar szent korona országainak 1901—1910. évi népmozgalma községenként* című munka összefoglaló adatai alapján vannak összeállítva, az 1891—1900. évi adatok pedig a *Magyar Statisztikai Közlemények*. Új sorozat. 7. kötet: *A magyar korona országainak 1900., 1901. és 1902. évi népmozgalma*. Budapest 96^x—101^x. oldalain közölt adatokból vannak kiszámítva. Sajnos, hogy járasonkénti összehasonlítást nem lehet adni; 1901-ig a statisztikai hivatal a népmozgalom eredményeit is csak törvényhatóságokként ismertette, járasonként ellenben csak elvéve közölt kimutatást.

II.

A törvényszerűségek megállapítása szempontjából sokkal helyesebb a *korrigált születési arányszám*, amely a születéseket a szülőképes korban levő nők számához való arányítása útján fejezi ki. A nyers születési arányszám ugyanis nem veszi tekintetbe a népességnek nem és kor szerinti összetételét és magas arányszámot mutat ott, a hol egyedül a szülőképes korban levő női népesség nagy száma idézi azt elő. Ha csak általában véve nézzük az élveszületések arányát, akkor ezer 15—49 éves nőre esett az alábbi évek átlagában:

	1876—1885.	1886—1895.	1895—1905.
Anglia és Wales	135	118	104
Skótország	133	121	111
Irország	101	92	89
Dánia	133	128	118
Németbirodalom	153	146	141
Németalföld	150	142	133
Belgium	132	118	114
Franciaország	99	89	85
Olaszország	148	149	138
Norvégia	127	125	119
Svédország	119	117	110
Ausztria	149	148	145
Magyarország	172	172	155
Svájc	117	110	109
Poroszország	153	149	143
Bajorország	159	146	145
Württemberg	162	139	139
Szászország	167	157	140
Baden	144	130	135
Szerbia	—	198	171 ¹⁾

¹⁾ *Statistique internationale du mouvement de la population d'après les registres d'état civil*. Páris, 1907. 196—198. oldalain közölt adatok alapján, de kiegészítve Karl Oldenberg *Über den Rückgang der Geburten- und Sterbeziffer* című értekezése (*Archiv für Sozialwissenschaft und Sozialpolitik* XXXII. kötet, Tübingen, 1911.) 331—333. oldalán közölt pótlásokkal. Meg kell jegyezni, hogy a szövegben közölt táblázat Magyarország adatait Horvát-Szlavonországnaké nélkül, de Fiumével együtt adja 16—50 évben felvett korhatár alapján. Svédországnál és Ausztriánál 1896—1904., Szerbiánál pedig 1891—1900. évek átlagát mutatja ki.

Országrészek szerint tekintve a korrigált születési arányszámot, ez a Magyarbirodalomban a két utolsó népszámlálás adatai alapján a következőképpen alakult:

	Az 1900—1901. évek átlagában esett ezer 15—49 éves nőre	Az 1910—1911. évek átlagában esett ezer 15—49 éves nőre
Duna jobbpartja	153	139
Duna balpartja	164	149
Duna-Tisza köze	150	135
Tisza jobbpartja	165	145
Tisza balpartja	174	165
Tisza-Maros szöge	144	133
Királyhágón túl	150	149
<i>Fiume</i>	139	121
<i>Magyarország</i>	156	144
<i>Horvát-Szlavonországok</i>	161	149
<i>Magyarbirodalom</i>	157	145 ¹⁾

Csak a szűkebb értelemben vett Magyarországon a vármegyei és a városi törvényhatóságok szerint a legkisebb korrigált születési arányszámot mutatják:

	1900—1901. évek átlagában	1910—1911. évek átlagában
Budapest	101	79
Pécs	99	87
Temesvár	83	88
Arad	103	97
Nagy-Várad	111	99
Ujvidék	112	102
Sopron városa	112	102
Baja	104	102
Győr városa	108	103
Pozsony városa	114	104
Komárom városa	121	106
Selmecz- és Bélabánya	131	107
Kolozsvár	116	107

110-es arányszám alatt vármegye nincsen, csak törvényhatósági jogú város. A három legkisebb arányszámot mutató vármegye Krassó-Szörény, a hol 121, illetőleg 113, Baranya, a hol 132, illetőleg 116 és Hont, a hol 132, illetőleg 118 az 1900—1901., illetőleg az 1910—1911.

¹⁾ *Magyar Statisztikai Közlemények.* Új sorozat. 50. kötet. 11.× old.

évek átlagában a korrigált születési arányszám. Ezzel szemben a legnagyobb arányszámot mutatják:

	1900–1901.	1910–1911.
	évek átlagában	
Csik vármegye	189	187
Komárom vármegye	185	182
Hajdu „	182	178
Máramaros „	182	178
Bihar „	176	174
Ugocsa „	186	172
Csongrád „	175	171
Szabadka városa	170	171
Bereg vármegye	194	170
Fejér „	177	170
Szabolcs „	200	170 ¹⁾

Vallás és anyanyelv szerint a szülésre alkalmas korú, vagyis 15–49 éves női népességhez viszonyítva az élveszületések aránya volt Magyarországon ezrelékekben:

	1900–1901.	1910–1911.
	évek átlagában	
Római kath.	162	149
Görög kath.	169	161
Református	146	138
Ág. hitv. ev.	144	130
Görög keleti	152	143
Unitárius	144	138
Izraelita	131	106
Magyar	156	143
Német	142	128
Tót	173	156
Román	152	149
Ruthén	172	162
Horvát	174	168
Szerb	166	161
Egyéb és ismeretlen.	144	107
Általában	156	144 ²⁾

¹⁾ Ugyanott a 88. oldal adatai alapján összeállítva.

²⁾ Ugyanott 93. old.

Hazánkban a születések 86⁰/₀-a a 20—39 éves anyákra jut, így szinte elégséges, ha az élveszületések számát csak az ilyen korú nőkhöz viszonyítjuk. E szerint a Magyarbirodalomban volt:

	A 20—29 éves nők száma.†	Az élveszülettek száma az 1890—1891., az 1900—1910. [†] és az 1910—1911. évek átlagában.	Ezer 20—39 éves nőre esett élveszület.
1890.	2,574.830	721.866	280
1900.	2,711.638	742.219	274
1910.	2,957.651	737.833	249 ¹⁾

III.

A felhozott adatokból az világlik ki, hogy a születések aránya — legalább is csekély kivétellel — úgy Európaszerte, mint hazánkban állandóan csökkenőben van. A Magyarbirodalom, a Dráván inneni Magyarország és a társországok élveszületési nyers arányszáma 1881-től kezdve folytonosan csökken az öt éves átlagok alapul vételével. Az 1901—1905. és 1906—1910. közötti két lustrum alatt az európai államok élveszületési nyers arányszáma csak Bulgáriában, Romániában, Szerbiában és Olaszországban nőtt, de a két első országban is csak 1⁰/₀₀ körül jár az emelkedés, a két utóbbiban pedig a ¹/₂⁰/₀₀-et sem éri el. Magyarországon e két ötéves periodus alatt a vallás és anyanyelv szerint figyelembe vett élveszületési nyers arányszám nem mutat ugyan minden vallásnál és minden anyanyelvnél csökkenést, mert hisz 1901—1905-tel szemben 1906—1910 közt nőtt a görög katolikusok, reformátusok és unitáriusok, valamint a románok, ruthének és horvátok nyers születési arányszáma, de azért országos átlagban, valamennyi vallás és anyanyelv együtt 37⁰/₀₀-ról 36³/₀₀-re csökkent, s a félig háborús 1914-ik esztendőben 34⁵/₀₀-re szállott alá. Az 1901—1910. közti országos 36⁶/₀₀-kel szemben rendezett tanácsú városok és vármegyei járások szerint is kimutattuk az átlagostól felfelé és lefelé erősen eltérő évtizedes átlagot (a két szélsőség Fehértemplom r.-t. város 19⁸ és Szabolcs vármegye ligetaljai járása 48⁷/₀₀-es arányszámmal) s a vármegyei és törvényhatósági jogú városi nyers születési arányszám csökkenésének bemutatása végett szembeállítottuk egymással az 1901—1910. és 1891—1900 közti évtized arányszámait. Nagyon kevés az olyan törvényhatóság, amelynek nyers születési arányszáma 1901—1910. között nagyobb lenne, mint volt a meg-

¹⁾ Kovács Alajos *Népesedésünk újabb jelenségei* című dolgozata a *Közgazdasági Szemle* XXXVI. évfolyam 48. kötet. Budapest, 1912. 786. old.

előző évtizedben. Komárom városé 0·1, Győr városé 0·4^{0/00}-kel nőtt, a táblázatban vagy túlságos alacsonysága vagy túlságos magassága folytán felsorolt többi törvényhatóságé ellenben mind csökkent. A csökkenés legnagyobb Szabolcs vármegyénél, a hol 8·9 és Budapest székesfővárosnál, ahol 6·9^{0/00}-et tesz. De nem ritka a 4—5^{0 00}-es arányszám-változás sem.

A korrigált születési arányszám hasonlóképen erősen haladó csökkenést tüntet fel Európaszerte, a mikor az 1876—1885. közti évtizedhez mértük a két következő évtizedet. A táblázatban felsorolt országok közt egyetlen egy sincsen, a melynek arányszáma növekedett volna, sőt a csökkenés némely esetben nagyon jelentékeny. Így van ez az ország-részek szerint bemutatott s az 1900—1901. és 1910—1911. évek átlagát alapul vevő élveszületési arányszámok hazai alakulásánál is. A legkisebb korrigált születési arányszámot mutató magyarországi törvényhatóságok közül csak a Temesváré nőtt e tíz év alatt s a legnagyobb korrigált arányszámot feltüntető törvényhatóságok arányszáma is kivétel nélkül csökkent. A két szélsőség ezer 15—49 éves nőre eső élveszületés tekintetében a Budapest székesfőváros 1910—1911-iki 79-es és Csik vármegye 187-es arányszáma, a mikor az országos átlag 144^{0/00}. A vallás és anyanyelv szerinti összeállítás hasonlóképen a korrigált születési arányszám csökkenését mutatja s ennek körében erősen feltűnik a zsidók arányszámának 25-tel, az ágostai evangélikusok számának 14-gyel való csökkenése. Az anyanyelv szerinti statistikánál az egyéb és ismeretlen anyanyelvűek 37-es arányszámcsökkenésén kívül a tótok 17-es s a németek 14-es csökkenése a legnagyobb, a mit a magyarság korrigált születési arányszámának tíz év alatt 13-mal való csökkenése követ. Végül a 20—39 éves nők számához arányított korrigált születési arányszám is, a mely a három utolsó népszámlálási és az azt követő év átlagában kiszámított élveszületések számát veszi alapul, a Magyarbirodalomban a születéseknek folyton előrehaladó csökkenéséről tesz tanubizonyosságot.

IV.

A népesedés alakulásáról s ennek körében az élveszületésekről tiszta képet véleményem szerint csak akkor nyerünk, hogyha a népességet alkotó részeire bontjuk fel és így vizsgáljuk az egymástól különvált csoportok, a *társadalmi osztályok* népesedésének jelenségeit, Ezt az álláspontot képviseltem Georg Hansen ismeretes munkájának (*Die drei Bevölkerungsstufen*. Első kiadása München, 1889) hatása alatt, majd az

idevágó terjedelmes irodalom megismerése után a népesedési elmélet kérdéseivel foglalkozó s évekkal ezelőtt megjelent dolgozataimban.¹⁾ Ez az álláspontom ma is.

A magyarországi népesedés jelenségeinek a társadalmi osztálytagozódás szempontjából való vizsgálata elé azonban nagy akadály toltul. Ez pedig az, hogy mindmáig hiányzik olyan statistikánk, a melynek alapján megnyugtató biztonsággal lehetne rétegeire bontani az álló népességet s ugyanezen az alapon lehetne vizsgálni a mozgó népességben végbemenő változásokat. A hivatalos magyar statistika ugyanis a társadalmi osztályok megállapításához csak a foglalkozási statistika adatai közlésével járul hozzá. Mivel pedig jövedelmi adónk nincs, illetve a háború alatt csak részben, a 10.000 koronán felüli jövedelmekre van életbe léptetve, nincs jövedelmi adóstatistikánk s a hivatalos kimutatások nem ismerhetik a jövedelmi adó statistikájával kombinálható foglalkozási adatokat. Már pedig a társadalom gazdasági osztályainak meghatározása céljából egyik legfontosabb segítő eszköz a jövedelmi viszonyok ismerete volna. Ilyen mostoha körülmények között sokszor labilis azután az az alap, a melyen az osztálytagozódás szemszögéből vizsgált népesedésre vonatkozó kutatás felépül. Ezt tapasztaltam magamon, eddigi kutatásaimnál s erre figyelmeztettek bírálóim is. Mégis, *faute de mieux*, a foglalkozási statistikához kell nyulnunk. Több helyen megkísértem felbontani társadalmi osztályaira a magyar foglalkozási statistika adatai alapján a szűkebb értelemben vett Magyarország *egész* népességét és megállapítani az *egész* népesség 1900—1905. közötti élveszületési adataiból a 20—39 éves nők számának alapul vételével a korrigált születési arányszámot.²⁾ Ez a kísérletem a miatt nem adott teljesen megnyugtató eredményt, mert *először* a foglalkozási nomenklatura alapján nem sikerült egymástól élesen elhatárolni a társadalom osztályait s e mellett a birtokos és birtoktalan osztály elválasztása s mindakettőben a gazdaságilag erősebb és gyengébb rétegek felvétele újból csak a foglalkozási elnevezés

¹⁾ *Népesedési politika* című birálat a *Közgazdasági Szemle* 1906. évi XXX. évfolyam 35. kötet 58. old. *A népesedési elmélet újabb fejlődése* című dolgozat XXX. évfolyam 35. kötet, 330. old. *Kritikai észrevételek Malthus népesedési elméletére* című dolgozat, ugyanott az 1908. évi XXXII. évfolyam, 39. kötet, 260. old. *A népesedés elmélete*. Debreczen. 1908. 215—328. old. *A demographia irodalma és az osztályokba tagozódás* című dolgozat a *Közgazdasági Szemle* 1909. évi XXXIII. évfolyam 41. kötet 147—170. old. *Házasságkötés és élveszületések* című dolgozat ugyanott 289—313. old. stb.

²⁾ *A népesedés elmélete* című könyvem 227. és köv. old. *A demographia irodalma és az osztályokba tagozódás* című dolgozatom 166. és 168. oldalain közölt táblázatok. *Házasságkötés és élveszületések* című dolgozatomnak főleg 301—305. oldalai.

alapján történt. *Másodszor* pedig azért nem sikerült megfelelő eredményhez jutnom, mert az 1900—1905. között lefolyt hat év alatt szükségképpen megváltozott a foglalkozások alapján megállapított osztályokba tartozó 20—39 éves nők száma, holott az 1900—1905. között ezekre eső születések arányszámainak kiszámításánál újabb adat hiányában mindig az 1900-iki népszámlálás által megállapított fix számot kellett alapul vennem. Mindezeknél fogva helyesbitenem kell eddigi számításaimat s e helyesbités ideje a magyarországi népmozgalom 1909—1912. évi adatainak közrebocsátásával most érkezett el a számomra.

Először is új társadalmi osztálymegállapítás szükséges. Eddigi munkáimban az *értelmiség*, a *véderő* és az *ismeretlen osztályhelyzetűek* nem gazdasági osztályán kívül *birtokos* és *birtoktalan osztályt* különböztettem meg Magyarország gazdasági osztályai sorában. A birtokos osztályt két csoportra választottam szét: *földbirtokos osztályra* és *barzsoáziára*. A földbirtokos-osztályban *gazdaságilag erősebb* és *gyengébb elemeket* különböztettem meg. A birtoktalan osztályt *őstermelési* és *ipari proletariátusra* választottam szét s mellettük a közszolgálat és a szabad foglalkozások szolgaszemélyzetét, valamint a napszámosokat és a házi cselédeket is külön felvettem ez osztály rétegeiül. Ez a beosztás — belátom — nem volt helyes, mert nem volt hiba nélküli. Ezen tehát segíteni kell. Segíteni pedig olyanformán, hogy az osztályok alkotó rétegeinek éles határvonalát elmosó minden tényezőt kiküszöbölendő, csak abban az esetben szabad valamely társadalmi osztályt felvenni, ha a foglalkozási megjelölés magában véve is biztos alapjául szolgálhat az osztályelnevezésnek. De sohasem szabad szem elől téveszteni, hogy a magyar statistika nem társadalmi osztálystatistika, hanem foglalkozási statistika. Csak ennek és semmi más kimutatásnak az adatai alapján kíséreljük meg az osztálytagozódás megállapítását, ezért szükséges már eleve is hangsúlyozni, hogy dolgozatunk tulajdonképpen csak a foglalkozási adatok sorában található álló és mozgó népességi adatok további feldolgozása.

De *másodszor* új időbeli korlátolás is kell. Ma már nyilvánosságra hozattak az 1910-ik évi népszámlálásnak a 20—39 éves nőkre vonatkozó s a foglalkozással kombinált adatai és ki van adva az 1909—1912. évi népmozgalom statistikája, a minek a foglalkozással összevethető adatai is rendelkezésünkre állanak. Legmegfelelőbb lesz tehát és a valószínűségnek megfelelő eredményt is leghelyesebben biztosítja, ha nem az 1900-ik évtől kezdve évenként egész 1912-ig vizsgáljuk a 20—39 éves nőkhöz arányított korrigált születési arányszám alakulását a foglalkozási statistika alapján felvehető osztályokban, illetve rétegekben, mert hiszen a két népszámlálás között igen nagy eltolódások következtek be az

egyes foglalkozások keretén belől, hanem ha a két népszámlálás évének és a két népszámlálást követő esztendőnek elveszületési adatai átlagát mérjük össze a két népszámlálási évben az egyes foglalkozásokban, illetve az egyes társadalmi osztályokban és ezeken belől az egyes rétegekben megszámlált 20—39 éves nőkkel. Ez a szembeállítás feltétlenül helyesebb eredményekre vezet majd, minthé ha az 1901—1905., 1906—1910. és 1911—1912. évek elveszületési átlagát számítanók ki s ezt a 20—39 éves nőknek az első két esetben az 1900-iki, a harmadik esetben pedig az 1910-iki népszámláláskor talált számához viszonyítanók. Jól tudom, hogy a korrigált születési arányszám kiszámítására tulajdonképen a szülésre alkalmas korban levő, vagyis 15—49 éves nők számát kellene alapul venni. De az a baj, hogy a népszámlálás azon statisztikai adatai, a melyek a foglalkozási tagolódással összevethetők, ezt a csoportosítást nem engedik meg. A népszámlálási statistika megmondja, hogy foglalkozásonként mennyi a 7 éven alóli, a 7—14, a 15—19, a 20—39, a 40—59 és a 60 éves és azon felüli, valamint az ismeretlen korú férfiak és nők száma, de a 40—49 éveseket külön nem tünteti ki. Lehetne esetleg a 15—59 éves nőket venni alapul, de mivel az 50-ik éven túl csak a legnagyobb ritkaság a szülő nő, teljesen fölösleges eddig kiterjeszteni a figyelembe veendő nők számát. És a mint a statisztikai kimutatások is operálnak a 20—39 éves nők csoportjával, mi is megelégedhetünk a csak ezen csoportra vonatkozó számok alapul vételével.

Ennyi körülbástyázás után keresvén a foglalkozás alapján elkülöníthető társadalmi osztályokat és ezek keretén belől az egymástól elválasztható rétegeket, a következő eredményekre jutunk:

A magyar hivatalos statistika a népmozgalmi csoportokat nem a foglalkozásoknak a *Magyar Statisztikai Közlemények* új sorozatának 9. kötetében (*A magyar szent korona országainak 1900. évi népszámlálása*. Negyedik rész. A népesség foglalkozása részletesen), illetőleg az új sorozat 56. kötetében (*A magyar szent korona országainak 1910. évi népszámlálása*. Negyedik rész. A népesség foglalkozása a főbb demográfiai adatokkal egybevetve s a népesség ház- és földbirtokviszonyai) foglalt névjegyzéke alapján készíti, hanem e névjegyzéknél kevésbé részletes nomenklatura szerint. Éppen ezért nem is lehet messzire visszamenni s nem lehet felhasználni a Statisztikai Hivatal 1873. és 1884. évi specialis foglalkozási felvételeit. Az előbbi Jekelfalussy beismerése szerint teljesen hasznavehetetlen, az utóbbi pedig hasonlóképen hibás és megbizhatatlan. De meg ha jók lennének is e felvételek s nemcsak az iparosokra vonatkoznának, nem lehetne őket felhasználni, mert nem kombinálhatók a népmozgalmi adatokkal. Az első népmozgalmi statisztikai kiadványunk, a mely a foglalkozások adta

különbséget is tekintetbe veszi, csak 1897-re vonatkozik. Ennek csoportjai azonban, a miknek az alapjául az 1890-iki népszámlálás csoportosítása szolgált, sok helyen eltérnek az 1900. és 1910-iki népszámlálás csoportjaitól, az összehasonlítást tehát csak kivételesen engedik meg. Az 1890—1891. és 1892—1893. évi népmozgalmi statistika pedig foglalkozások alapján nem tagolja a népességet. Így azután egyedül az 1900-ik évi népszámlálási mű VII-ik része (*Magyar Statistikai Közlemények*. Új sorozat. 15. kötet. A népesség foglalkozása a főbb demográfiai adatokkal egybevetve) és az 1910-ik évi népszámlálási mű már említett IV-ik része (*Magyar Statistikai Közlemények*. Új sorozat. 56. kötet) szolgál az alábbiakban a szűkebb értelemben vett Magyarország álló népességének társadalmi osztályokba tagolása tekintetében alapul. E népesség élveszületési adatait pedig a *Magyar Statistikai Közlemények*. Új sorozat. 7., 22., 32. és 50. kötetéből veszem, a hol az 1900—1902., az 1903—1905., az 1906—1908. és az 1909—1912. évek népmozgalma van foglalkozások szerint feldolgozva.

A foglalkozási főcsoportok, illetve foglalkozási ágak alapján a következő rétegek alakíthatók ki Magyarország népességéből: I. 1. Az *őstermelés körében* az 5—100 kat holdas kisbirtokosok és kisbérlok és az 5 kat. holdon alóli kisbirtokosok, kisbérlok és kisbirtokos-napszámosok összefoglalásával a *földbirtokos-osztály gazdaságilag gyengébb rétege*. 2. A gazdasági cselédek és mezőgazdasági munkások összefoglalásával a *földművelés proletár rétege*. 3. A nagybirtokosok, a 100—200 és a 200—1.000 kat. holdas középbirtokosok, a haszonbérlok, a részes földművesek, a majorosok, juhtenyésztők, kertészek, valamint az erdészeti segédszemélyzete és az egyéb őstermelés önálló és segédszemélyzete összefoglalásával egy csoport *egyéb őstermelő* gyűjtőnéven. Itt a miatt nem lehet a földbirtokos-osztály gazdaságilag legerősebb rétegét: a nagybirtokosokat s a középbirtokosokat külön választani s így vizsgálni, mert számuk nagyon csekély ahhoz, hogy az arányszámokat a születések alapján megbízhatónak tarthassuk. Viszont a többi idetartozó mező- és erdőgazdasági foglalkozás jövedelmi szempontokból különböző osztályhelyzetének meghatározására semmiféle biztos támpontunk sincs a foglalkozás elnevezése alapján.

II. A *bányászat és kohászat, az ipar, kereskedelem, hitel és közlekedés körében* más rétegekialakító momentum nincs, mint a foglalkozási statistikának önállókat és segédszemélyzetet megkülönböztető beosztása. Jól tudom, hogy nagyon ingadozó ez a megkülönböztetés a gazdasági helyzet szempontjából. Hiszen sok kisiparos mester nincs gazdaságilag jobb helyzetben, mint a gyárakban alkalmazott munkásság, mégis amaz az önálló, emez pedig a segédszemélyzet körébe tartozván, két külön

csoport tagja. És az sem élesíti a lencse alá fogott foglalkozási főcsoportról felvett képet, hogy a hatalmas gyárur vagy a bányabirtokos, a leggazdagabb bankár vagy szállító az „önálló“ kifejezés miatt egy kalap alá kerül a kis csizmadiával, szatócscsal stb. Épen ezért itt nem is lehet valamely társadalmi osztály, hanem egész egyszerűen az *iparforgalmi népesség önálló és segéd személyzete* népesedési viszonyainak törvényszerűségét kutatnunk.

III. Miután a napszámosok és a házi cselédek gazdasági helyzete, de főképen az előbbiekké, a legbizonytalanabb, ezeket külön is figye-

	A 20–39 éves nők száma		A z é l v e s z ü l e t é s e k			
	1900	1910	száma		arányszáma	
			1900 1901	1910/1911	1900 1901	1910 1911
I. 1. A földbirtokos osztály gazdaságilag gyengébb rétege	839.623	888.484	245.369	225.589	292	274
2. A földmivelés proletár rétege . .	589.196	552.842	190.682	195.995	324	345
3. Egyéb östermelők	46.359	45.310	10.445	8.571	225	189
II. 1. Az iparforgalmi népesség önálló	252.455	301.080	64.618	41.299	256	137
2. Az iparforgalmi népesség segéd-személyzete	243.413	355.826	71.775	88.383	295	248
III. A legszegényebb társadalmi osztályok	796.576	735.388	225.659	228.076	283	310
IV. 1. Értelmiség (közszolgálat és szabad foglalkozások)	69.038	84.903	10.564	10.570	153	124
2. Összes értelmiség	104.700	137.221	16.697	16.858	159	123
V. Véderő	5.399	7.499	1.520	1.967	281	262
VI. Egyéb és ismeretlen foglalkozásuk	56.571	71.387	5.648	5.082	100	72
sOrszágos átlag . .	2,336.888	2,577.467	646.183	641.047	270	249

lembe kell vennünk s a mezőgazdasági cselédekkel és munkásokkal egyetemben azután, a mint ezt a statisztikai kimutatások bevezető cikkei is teszik (pl. *Magyar Statisztikai Közlemények*. Új sorozat, 7. kötet, 38. old.), a *legszegényebb társadalmi osztályok* címen összefoglalhatjuk a foglalkozásokat.

IV. A *nem gazdasági tevékenységet kifejtő osztályok* körében a *polgári és egyházi közszolgálat és a szabad foglalkozás*, mint *értelmiség*, külön vehető figyelembe, a mikor azt a gazdasági üzemekben alkalmazott tisztviselőktől elválasztva vizsgáljuk, vagy ezekkel az utóbbiakkal kapcsolatosan is, *összes értelmiség* néven vizsgálat tárgyává tehetjük.

IV. Végül az *egyéb és ismeretlen foglalkozásuakhoz* tartozó elemeken kívül a *véderő* is figyelembe veendő külön, nem gazdasági réteget alkot.

Ezekre a rétegekre bonthatjuk fel a népességet s vizsgálhatjuk a népmozgalmat is a foglalkozási kimutatások alapján.

(Lásd a táblázatot a 408. oldalon!)

Ehhez a táblához még hozzáfűzhetjük, hogy az őstermelésben alkalmazott tisztviselők csoportjában 1900-ban 6.333, 1910-ben pedig (az itt külön nem választható erdészeti önállókkal együtt) 5.124 husz-harminczkilencz éves nő volt, az élveszületések száma pedig 1900—1901. átlagában 1.263, 1910—1911. átlagában pedig (ismét az erdészet önállóival együtt) 1.045 volt. A korrigált születési arányszám tehát 1900—1901. átlagában 199, az 1910—1911. évek átlagában pedig 204. Az iparforgalmi tisztviselőknél 29.329, illetve 47.194 husz-harminczkilencz éves nő s 5.195, illetve 5.243 élveszületés alapján 177, illetve 111 a korrigált születési arányszám. A közszolgálat és a szabad foglalkozások szolgaszemélyzeténél pedig 21.792, illetve 31.008 husz-harminczkilencz éves nő, 4.957, illetve 5.437 élveszületés alapján 1900—1901. átlagában 227-ről 1910—1911. átlagában 175-re csökkent az arányszám.

Ime, a társadalom rétegződésének figyelembe vételével az tűnik ki, hogy a születések csökkenése ugyan előrehalad, azonban a földművelés proletár rétegében és a legszegényebb társadalmi osztályokban, a hová az 1900-iki népszámlálás szerint összesen 5,260.033, az 1910-iki népszámlálás szerint pedig 4,956.550 lélek tartozott, az élveszületések korrigált arányszáma emelkedik. Nem akarok e tényhez ez alkalommal bővebb magyarázatot fűzni, csak megállapítom, hogy a legszegényebb osztályok az állam és a társadalom sok embert kívánó óhajtásának az élveszületések nagyobb aránya folytán inkább eleget tesznek, mint a magasabban álló s gazdaságilag jobb helyzetű rétegek.

V.

Nem terjeszkedhetem itt ki arra, hogy mi az oka a születések csökkenésének? Igyekeztem ezt kifejezni, főleg a magyar viszonyok alapul vételével, kilencz esztendeje megjelent könyvemben. Most csak hivatkozom azokra az írókra, akik újabb időben ugyancsak keresik a születések csökkenésének magyarázatát. Ezeknek a sorából Budge például hat csoportba osztja a születések csökkenésének magyarázóit. Az *első csoport* szerint a születések csökkenésének az az oka, hogy a jólét és a cultura növekedése physikai mérlegelések közvetítésével az ember akaratára a születések korlátozása irányában gyakorol befolyást. A *második csoport* szerint a társadalmi hajcsövesség ösztöne munkálkodik ebben az irányban s ez a kapillaritási ösztön a tömegek demokratizálódásával együtt mindjobban érvényesül. A *harmadik csoport* a születések csökkenését a népességnek a városi agglomerációra irányuló s egyre jobban növekvő hajlandóságával magyarázza. A *negyedik csoport* e mellett főként a conceptió meggátlására szolgáló eszközök gyártásának tökéletesedését és az ez irányban történő felvilágosítás munkáját teszi felelőssé a születések csökkenése miatt. Az *ötödik csoport* a jólét és a cultura növekedésének a szaporodási képesség csökkentésére irányuló physiologiai hatását emeli ki. Végül a *hatodik csoport* a halálozási arány csökkenésére vezeti vissza a születések csökkenését.¹⁾

Wolf már nem kevesebb, mint tizennégy okát tudja adni ennek a problémának, A születések csökkenése 1. csak optikai csalódás, hiszen a népesség kor szerinti megoszlása változott meg. A születések arányát csökkentő többi ok: 2. a halandóság csökkenése; 3. a házasságok csökkenése; 4. physiologiai elértéktelenedés, vagyis a faj rosszabbodása; 5. a néptömegek jólétének növekedése; 6. a néptömegek művelődése és terjedő rendszeretete; 7. a kényelmesebb életmód és a kevesebb gyermek után való vágy; 8. a gyermekek boldogulásának előmozdítására és a vagyon fenmaradására irányuló törekvés; 9. a nő testi jólétére való tekintet a nők kereseti alkalmainak szaporodásával együtt; 10. a gyermekek gazdasági alkalmazása lehetőségének csökkenése; 11. az urbanizálódás; 12. az egyháztól való függetlenítődés; 13. a preventiv technika ismeretének terjedése és végül 14. a drágaság növekedése.²⁾

¹⁾ Siegfried Budge *Das Malthus'sche Bevölkerungsgesetz und die theoretische Nationalökonomie der letzten Jahrzehnte*. Volkswirtschaftliche Abhandlungen der badischen Hochschulen. Neue Folge. Heft 8. Karlsruhe 1912. 159–160. old.

²⁾ Julius Wolf *Der Geburtenrückgang. Die Rationalisierung des Sexuallebens in unserer Zeit*. Jena 1912. 7–133. old.

E dolgozat célja szempontjából megelégedhetünk a születések csökkenése okainak ilyen csoportokba szedésével s más munka számára tartjuk fenn műveik bírálata kapcsán azon írók lehetőség szerint kimerítő ismertetését, a kik a születések csökkenésének magyarázatával foglalkoztak.¹⁾ Most csak annak a leszögezésére szoritkozunk, hogy ennyi születéscsökkentő tényező láttán valóban kérdés, mennyiben van Malthusnak igazsága, a ki a maga hármaskategóriájába szinte bele akarta szoritani a születések csökkenésének tényezőit és elhelyezni vélte azokat az erkölcsi önmegtartóztatás, a bűn és a nyomor fejezete alatt? Nem beszélék a kulturának a propagatív képesség csökkentésében nyilvánuló physiologiai hatásáról, a mit statisztikailag nem lehet igazolnunk, de szólok arról, hogy a városi agglomerációra irányuló hajlandóságot csak erőltetett magyarázattal lehet a bűn vagy a nyomor fejezete alá foglalnunk s hogy véleményem szerint épen így, a mindenáron belemagyarázni akarás illesztheti be a Malthus kategóriába a nő kereseti alkalmainak szaporodását, amit talán bűnnek vagy nyomornak magyaráznak a malthusisták, vagy a modern socialpolitika gyermekvédelmi intézményének következményeit: a gyermekek gazdasági alkalmazásának kevesbbedését, a miről igazán nem tudom, hogy a bűn vagy nyomor fejezete alatt volna-e az erőltetett magyarázással elhelyezhető.

VI.

A malthusi elmélet hívei a születési arányszámokkal nem elégsznek meg s azt állítják, hogy a népszaporodást csak a születések és a halálozások különbözete alapján lehet igazában megítélni s maga Malthus is elméletének történelmi igazolása közben arra az álláspontra helyezkedett, hogy egyedül és kizárólag csak a születés adataiból nem lehet bizonyító következtetéseket levonni. Teljes egészében aláírom ezt az állítást és ha munkámban annak idején a francia és az olasz irodalom ezen irányú fejtegetéseinek hatása alatt csak a születések arányára helyeztem súlyt, nyíltan és őszintén beismerem, hogy egyoldalú

¹⁾ Fentebb említett munkám most készülő második bővített és átdolgozott kiadásában, a mi *A népesedés elmélete és a magyarországi népmozgalom* címen remélhetőleg már a jövő évben megjelen, bőséges alkalom nyílik majd a már említetteknek kívül az újabbak közül Brentano, Mombert, Bertillon, de Félice, P. Jaffé, Kautsky, Leroy-Beaulieu, Most, Sonolet, Stephany, Oldenberg, Tönnies, Grassl, Wingen, Roesle stb. munkáival foglalkozni.

voltam s eredményeim, amikhez jutottam, minden pontosságuk daczára sem lehettek döntő erejűek.¹⁾

Épen ezért akarom most a népesedés másik tényezőjének, a *halálozásoknak* adatait is vizsgálat alá venni. Csakhogy a halálozások számaránya nem önmagáért fontos, hanem a *természetes szaporodás* arányának megállapítása céljából. Így azután a most következő vizsgálat a halálozással kapcsolatban azonnal felöleli majd a természetes szaporodást is s amennyiben az élveszületések adatait egyik-másik vizsgálandó területen nem közöltem volna, egymás mellett adom mindahárom népmozgalmi tényező: az élveszületések, a halálozások és a kettő különbözetét nyújtó természetes szaporodás adatait. A házasságkötés adatai minden népmozgalmi tényező létökre sem olyan fontosak ebben az esetben, hogy különleges súlyt kellene helyezni rájuk. Hiszen a házasságkötés arányszáma emelkedhetik, több házasságot köthetnek az emberek s a házasságból származó gyermekek számának aránya mégis kevesebb maradhat. Ha pedig egyszer arra az álláspontra helyezkedtünk, hogy az élveszületések arányánál is fontosabb, mert egyedül az adhat tiszta képet: a természetes szaporodás aránya, akkor igazán mellőzhetjük ez alkalommal a házasságkötések arányszámának ismertetését.

A *halálozások* s ezekkel kapcsolatban a *természetes szaporodás* arányszáma ezer lélekre kiszámítva volt a Magyarbirodalomban:

¹⁾ Főleg a báró Láng Lajos kritikájára kell hivatkoznom, a ki *A statistika története. Bevezetésül Magyarország statistikájához.* Budapest. (1913.) című hatalmas munkájában behatóan foglalkozott népesedélméleti dolgozataimmal (305--320 old.) s ezek hiányát és egyoldalúságát egyenesen abban látja, hogy csak a születési arányszámok alakulására építék s ebből vonok következtetéseket Malthus ellen. Felfogásom annak idején az volt, hogy a születések számából azért lehet következtetéseket levonni, mert ez igazolja, minő mértékben veszik ki részöket az egyes társadalmi osztályok a népesség növelésére irányuló társadalmi és nemzeti kötelességből? Elismerem, hogy a kérdés ilyen beállítása egyoldalú s Lángnak igaza van, hogy »csak az oly népességi tanulmány adna helyes képet, a mely a halálozást is tekintetbe veszi. Halálozás nélkül nincs semmi megbízható adat a tényleges szaporodásra. Népességi tanulmánynak pedig csak ez ad igazi értéket.« Itt talán csak az kifogásolható, hogy nem a *tényleges*, hanem a *természetes szaporodás* arányának megállapítása a fontos, hiszen a tényleges szaporodás mértékére a születés és halálozás különbségén kívül még a vándorlási különbözet is befolyást gyakorol. Láng hihetőleg csak azért irt itt tényleges szaporodást, mert hangsúlyozni akarta, hogy a születés magában véve még nem szaporodás és hogy a szaporodás mértékének megállapítása céljából a halálozásokat is multhatatlanul figyelembe kell venni.

	Halálozás	Természetes szaporodás
1881—1885.	32·8	11·3
1886—1890.	31·8	11·6
1891—1895.	31·8	9·9
1896—1900.	27·9	11·5
1901—1905.	26·4	11·0
1906—1910.	25·0	11·7
1911—1915.	24·0	8·58

A természetes szaporodáson az utolsó évötödben már meglátszik a háborús 1915-ik év hatása, a mikor $-2\cdot20/00$ volt a népszaporodás, vagyis ennyivel csökkent a népesség. De az idegen harcztereken elesett katonák beszámításával, a kiket a statistikai hivatal kimutatása nem ölel fel, bizonyára nagyobb lenne a népesség csökkenése.

A tulajdonképpeni Magyarországon és a társországokban ezek az arányszámok a következőképen alakultak :

	Magyarország		Horvát-Szlavonország	
	halálozás	természetes szaporodás	halálozás	természetes szaporodás
1881—1890.	32·8	11·3	31·3	11·5
1891—1900.	29·6	10·8	31·6	10·0
1901—1905.	26·2	10·8	27·7	12·3
1906—1910.	24·9	11·4	26·1	13·1
1911—1915.	23·8	8·66	25·5	8·06 ¹⁾

Az európai államokban a *halálozás* és a *természetes szaporodás* arányszámának alakulását az alábbi táblázat mutatja, a melyben az állam neve utáni első sor a halálozások (halvaszülöttek nélkül), a második sor pedig a természetes szaporodás számát jelzi, ezer lélekre kiszámítva :

		1851/60.	1861/70.	1871/80.	1881/90.	1891/900.	1901/10.
Németbirodalom .	I.	26·4	26·9	27·2	25·1	22·2	18·7
	II.	8·9	10·3	11·9	11·7	13·9	14·3
Franciaország .	I.	23·9	23·6	23·7	22·1	21·5	19·4
	II.	2·4	2·7	1·7	1·8	0·7	1·3
Belgium	I.	22·5	24·4	22·6	20·5	19·2	16·6
	II.	7·8	7·6	9·7	9·7	9·9	9·8

¹⁾ Lásd e dolgozat 1. jegyzetét!

		1851 60.	1861 70.	1871 80.	1881 90.	1891 900.	1901 10.
Anglia és Wales	I.	22·2	22·5	21·4	19·1	18·2	15·3
	II.	11·9	12·7	14·0	13·4	11·7	11·8
Dánia	I.	20·6	19·9	19·4	18·6	17·5	14·3
	II.	11·9	10·8	12·0	13·4	12·5	14·3
Norvégia	I.	17·1	18·0	17·0	17·0	16·3	14·3
	II.	15·9	12·9	13·9	13·8	14·0	13·1
Svédország	I.	21·7	20·2	18·3	16·9	16·4	14·9
	II.	11·1	11·2	12·2	12·2	10·7	11·9
Európ. Oroszország	I.	.	36·9	35·7	33·2	33·5	28·0
	II.	.	11·9	13·6	14·0	13·6	14·0
Ausztria	I.	31·4	30·7	31·5	29·5	26·6	23·3
	II.	6·2	8·0	7·5	8·4	10·5	11·6
Magyarország	I.	.	.	41·1	32·5	29·9	25·4
	II.	.	.	2·3	11·5	10·7	11·3
Svájc	I.	.	25·8	23·5	20·8	19·0	17·0
	II.	.	.	7·3	7·3	9·1	10·3
Románia	I.	.	26·1	31·3	27·5	29·2	26·1
	II.	.	6·9	3·7	13·9	11·4	13·9
Szerbia	I.	.	30·7	34·3	25·2	27·0	23·4
	II.	.	13·9	6·2	19·8	14·7	15·3
Bulgária	I.	26·0	23·4
	II.	13·4	18·1
Olaszország	I.	.	.	29·9	27·1	24·2	21·5
	II.	.	.	5·0	10·7	10·7	11·0
Spanyolország	I.	.	30·8	30·4	31·7	29·5	25·0
	II.	.	6·8	7·5	4·5	5·3	9·3
Portugália	I.	.	21·4	24·2	22·6	21·3	19·8
	II.	.	9·3	8·2	10·6	9·3	11·9 ¹⁾

Az 1906—1910. évek közötti évötöd alatt a halálozások és a természetes szaporodás számaránya ezer lélekre a következőképen alakult az egyes európai országokban:

¹⁾ Otto Most *Bevölkerungswissenschaft. Eine Einführung in die Bevölkerungsprobleme der Gegenwart.* Berlin-Leipzig. 1913. 60—61. oldalán levő F. táblázat után. Az európai Oroszország 1901—1910-es adatai tulajdonképen csak az 1901—1905. évek átlagára vonatkoznak.

	Halálozás	Természetes szaporodás
Dánia	13·7	14·5
Norvégia	13·8	12·6
Svédország	14·3	11·1
Németalföld	14·3	15·3
Nagybritannia	15·1	11·0
Belgium	15·9	8·8
Svájc	16·0	10·0
Finnország	17·4	13·5
Németbirodalom	17·5	14·1
Franciaország	19·2	0·7
Portugália	20·3	11·1
Olaszország	21·2	11·5
Ausztria	22·4	11·3
Bulgária	23·8	18·3
Spanyolország	24·3	9·3
Szerbia	24·3	14·8
Magyarbirodalom	25·0	11·7
Románia	25·9	14·4 ¹⁾

Hazánkban — az egész Magyarbirodalmat véve — vallás és anyanyelv szerint a halálozás és a természetes szaporodás adatai a következőket mutatják:

Ezer lélekre esett
az 1900—1901. az 1910—1911.
évek átlagában

	halálozás	természetes szaporodás	halálozás	természetes szaporodás
Róm. kath.	26·2	13·7	23·9	12·2
Görög kath.	28·1	12·5	27·3	11·8
Református	25·0	10·4	23·6	9·6
Ág. hitv. ev.	24·3	11·2	22·1	9·6
Görög keleti	29·3	8·8	28·3	7·7
Unitárius	25·1	9·0	21·7	11·5
Izraelita	17·0	16·4	14·9	12·4
Általában	26·2	12·3	24·3	11·0
Magyar	24·7	13·6	22·8	12·2
Német	24·0	12·0	22·1	9·6
Tót	28·6	14·4	25·6	11·8
Román	28·1	8·7	28·1	8·2
Ruthén	26·8	14·6	25·6	13·8
Horvát	27·3	12·1	25·1	11·2
Szerb	31·2	10·4	30·0	9·4
Egyéb	24·3	9·6	19·4	7·3 ²⁾

¹⁾ Magyar Statisztikai Közlemények. Új sorozat. 50 kötet, 20.^x és 53.^x oldalain közölt adatok alapján.

²⁾ Ugyanott a 30.^x és 54.^x oldalak táblázatai alapján.

E kimutatásnál azonban fontosabb számunkra az, a melynek alapján az élveszületésekkel vallás és anyanyelv szerint összehasonlítást lehet eszközölnünk:

	Ezer lélekre esett a szűkebb értelemben vett Magyarországon az 1901—1905.		az 1908—1910.		az 1914. évben	
	halálozás	természetes szaporodás	halálozás	természetes szaporodás	halálozás	természetes szaporodás
Római kath.	26·3	12·3	24·8	12·7	23·1	13·1
Görög kath.	28·6	11·2	27·3	13·1	26·7	11·2
Református	25·7	8·3	24·4	9·7	23·3	9·0
Ág. hitv. ev.	24·4	9·1	22·6	9·6	21·0	9·8
Görög keleti	28·6	7·6	28·7	7·2	26·3	7·1
Unitárius	24·0	8·4	22·8	10·1	22·9	10·3
Izraelita	16·9	13·6	14·3	12·7	14·9	9·8
Általában	26·2	10·8	24·9	11·4	23·4	11·1
Magyar	25·3	11·6	23·8	12·3	22·2	12·1
Német	23·8	10·4	22·7	9·6	21·2	9·2
Tót	28·6	12·5	26·2	13·4	25·8	13·9
Román	28·1	8·2	27·9	9·1	26·3	8·3
Ruthén	27·3	14·1	25·8	16·0	25·7	11·7
Horvát	27·2	12·1	26·2	13·5	23·8	13·3
Szerb	32·4	7·6	33·4	6·1	30·2	7·0
Egyéb	23·8	7·3	20·7	5·8	19·4	6·5 ¹⁾

Országrészek szerint a halálozás és a természetes szaporodás aránya a következőképen alakult:

	Ezer lélekre esett az 1900—1901		az 1910—1911 évek	
	halálozás	természetes szaporodás	halálozás	természetes szaporodás
Duna jobbpartja	24·3	12·3	21·9	10·4
Duna balpartja	27·2	13·1	23·7	11·7
Duna-Tisza köze	25·1	13·4	23·1	11·5
Tisza jobbpartja	25·4	15·0	23·3	11·9
Tisza balpartja	27·9	14·2	27·3	12·8
Tisza-Marosszöge	26·4	9·9	25·7	7·2
Királyhágóntúl	26·4	9·1	24·7	10·9
<i>Fiume</i>	28·2	10·0	25·0	8·4
<i>Magyarország</i>	26·0	12·4	24·1	11·0
<i>Horvát-Szlavonország</i>	27·3	12·4	25·6	11·3
<i>Magyarbirodalom</i>	26·1	12·4	24·3	11·0 ²⁾

¹⁾ *Magyar Statistikai Évkönyv* XXII. 50. old.

²⁾ Ugyanott a 20.^x és 67.^x oldalak táblázatai szerint.

Az 1901 – 1910. közti évtizedben Magyarország vármegyei járásai, rendezett tanácsú és törvényhatósági jogú városai sorában a legkisebb halálozási arányt mutatják:

Zsolna rendezett tanácsú város	17·0
Erzsébetváros r. t. v.	18·3
Budapest székesfőváros	19·1
Szászváros r. t. v.	19·2
Szászsebes r. t. v.	19·2
Vas vármegye, muraszombati járás	19·2
Sáros vármegye, giráltyi járás	19·3
Zala vármegye, alsólendvai járás	19·4
Besztercebánya r. t. v.	19·4
Kismarton r. t. v.	19·5
Szászrégen r. t. v.	19·6
Pest vármegye, kispesti járás	19·9
Újpest r. t. v.	20·1
Pest vármegye, váczi járás	20·2
Pápa r. t. v.	20·4
Hont vármegye, vámosmikolai járás	20·6
Vas vármegye, szombathelyi járás	20·7
Zala vármegye, zalaegerszegi járás	20·8
Hátszeg r. t. v.	20·8
Zala vármegye, balatonfüredi járás	20·8
Zala vármegye, novai járás	20·8
Ung vármegye, nagykaposi járás	20·9
Zólyom r. t. v.	20·9
Kőszeg r. t. v.	20·9
Veszprém vármegye, enyingi járás	21·0

Legnagyobb a halálozási arány a következő vármegyei járásokban, rendezett tanácsú illetőleg törvényhatósági jogú városokban:

Rimaszombat rendezett tanácsú város	39·9
Gyöngyös „ „ „	38·8
Trencsén „ „ „	37·4
Bihar vármegye, béli járás	35·8
Torontál vármegye, törökbecsei járás	34·9
Gyula rendezett tanácsú város	34·7
Bihar vármegye, vaskohi járás	33·8
Pest vármegye, nagykátai járás	33·7
Szabadka törvényhatósági jogú város	33·4

Nyitra rendezett tanácsú város	33·0
Déva „ „ „	32·9
Bihar vármegye magyarcsékei járás	32·7
„ „ tenkei „	32·6
Felsőbánya rendezett tanácsú város	32·4
Liptó vármegye rózsahegy-i járás	32·3
Bihar „ belényesi „	32·2
Jász-Nagykun-Szolnok vármegye jász-sági felső- járás	32·0
Torontál vármegye antalfalvi járás	31·7
Nagybecskerek rendezett tanácsú város	31·6
Nagyszombat „ „ „	31·6
Bács-Bodrog vármegye zsablyai járás	31·6
Csanád vármegye mezőkovácsházai járás	31·4
Ungvár rendezett tanácsú város	31·4
Szepesváralja „ „ „	31·2
Jászberény „ „ „	31·2
Dicsőszentmárton rendezett tanácsú város	31·1
Arad vármegye eleki járás	31·1
Kiskunfélegyháza rend. tanácsú város	31·1
Rozsnyó rend. tanácsú város	31·1
Bács-Bodrog vármegye titeli járás	31·1
Nagykikinda rend. tanácsú város	31·0
Alsófejér vármegye verespataki járás	30·6
Hajdu „ központi „	30·5
Trencsén „ zsolnai „	30·5
Csongrád „ csongrádi „	30·5
Torontál „ pancsovai „	30·4
„ „ alibunári „	30·3
Szatmár „ avasi „	30·3
Hajdu „ hajduböszörményi járás	30·2
Zilah rendezett tanácsú város	30·1
Szabolcs vármegye nyirbátori járás	30·1 ¹⁾

A többi törvényhatósági és rendezett tanácsú városban, illetőleg vármegyei járásban a halálozás számaránya ezer lélekre 21—30 között volt az 1901—1910. közti évtizedben.

¹⁾ Magyar Statistikai Közlemények. Új sorozat. 46. kötet.: *A magyar szent korona országainak 1901—1910. évi népmozgalma községenként* című munka adatai alapján.

Ami a természetes szaporodás számarányát illeti, vármegyéenként, illetőleg törvényhatósági városokként az 1910—1911. évek átlagában az a következőképen alakult (mind a legkisebb, mind a legnagyobb természetes szaporodást feltüntető adatokhoz zárjelben hozzá van téve az 1900—1901. évek természetes szaporodási átlaga):

Legkisebb természetes szaporodást mutatnak:

Baja törvényhatósági jogú város	— 3·3	(+ 1·10)
Pécs „ „ „	— 2·8	(+ 1·15)
Pancsova „ „ „	— 0·7	(+ 4·95)
Temesvár „ „ „	+ 1·5	(+ 4·15)
Nagy-Várad „ „ „	+ 1·6	(+ 4·15)
Arad „ „ „	+ 1·6	(+ 4·30)
Zombor „ „ „	+ 3·6	(+ 5·50)
Komárom „ „ „	+ 3·9	(+ 5·35)
Pozsony „ „ „	+ 4·2	(+ 4·00)
Ujvidék „ „ „	+ 4·3	(+ 6·30)
Versecz „ „ „	+ 4·6	(+ 1·30)
Selmecz- és Bélabánya törv. hat. város	+ 5·0	(+ 7·75)
Árva vármegye	+ 5·0	(+ 10·05)
Krassó-Szörény vármegye	+ 5·2	(+ 6·75)
Baranya vármegye	+ 5·3	(+ 8·05)
Hódmező-Vásárhely törvh. jogú város	+ 5·6	(+ 7·30)
Maros-Vásárhely törvényhatósági jogú város	+ 5·7	(+ 2·70)
Kolozsvár „ „ „	+ 5·7	(+ 6·45)
Sopron „ „ „	+ 5·8	(+ 8·90)
Temes vármegye	+ 5·8	(+ 9·20)

Legnagyobb természetes szaporodást mutatnak:

Máramaros vármegye	+ 16·4	(+ 14·65)
Komárom vármegye	+ 16·1	(+ 15·75)
Szabolcs vármegye	+ 15·8	(+ 20·30)
Bereg vármegye	+ 15·7	(+ 19·15)
Pest vármegye	+ 15·2	(+ 15·40)
Csik vármegye	+ 14·9	(+ 12·10)
Csongrád vármegye	+ 14·7	(+ 13·50)
Ugocsa vármegye	+ 14·5	(+ 16·00)
Hajdu vármegye	+ 14·3	(+ 14·50)
Bórsod vármegye	+ 14·2	(+ 15·00)
Maros-Torda vármegye	+ 14·1	(+ 11·50)

Kolozs vármegye	+ 14·1	(+ 11·00)
Győr vármegye	+ 13·8	(+ 14·20)
Nyitra vármegye	+ 13·6	(+ 14·90)
Zala vármegye	+ 13·5	(+ 14·40)
Csanád vármegye	+ 13·3	(+ 15·20)
Bars vármegye	+ 13·2	(+ 13·90)
Kisküküllő vármegye	+ 13·0	(+ 8·50)

Ezenkívül az 1900—1901. évek átlagában legnagyobb természetes szaporodási arányt mutatták a következő vármegyei törvényhatóságok, a melyeknek 1910—1911. évi természetes szaporodási átlaga van zárjelbe téve:

Ung vármegye	+ 17·00	(+ 12·70)
Zemplén vármegye	+ 15·65	(+ 12·10)
Sáros vármegye	+ 14·95	(+ 11·80)
Heves vármegye	+ 14·70	(+ 12·50)
Szatmár vármegye	+ 14·65	(+ 12·50) ¹⁾

Mindezekhez az adatokhoz tulajdonképen nem is szükséges kommentár. Ezek a számok hangosan beszélnek annak, a ki ért a számok nyelvén. Egy kétségtelenül kiviláglik a halálozási arányszámokból: s ez a halálozás arányának fokozódó és előrehaladó csökkenése. De ez a csökkenés kapcsolatos az élveszületések arányának már ismert csökkenésével. Mivel azonban az élveszületéseknek aránya jobban csökken minálunk, mint a minő mértékben a halálozás aránya csökken, a természetes szaporodás aránya nem emelkedik, hanem egyes kilengéseket nem tekintve, körülbelül azonos színvonalon marad. Azokban az országokban, a hol a közegészségügyi intézkedések sokkal fejlettebbek, mint nálunk, az élveszületések folyton fokozódó csökkenése mellett is mind erősebb a természetes szaporodás aránya, a mint erről a Németbirodalom, Ausztria, Svájc stb. példája is meggyőzhet. Igaz, hogy erős higienikus érzékű államokban is csökken a természetes szaporodás, főképen ott, a hol a halálozás aránya már annyira leszorított, hogy további csökkenés alig várható.

Az anyanyelv és a hitfelekezet szerinti halálozási és természetes szaporodási adatokat mutató táblához, valamint az országrészek, törvényhatóságok, városok és járások adataihoz nincs sok hozzátenni való. Mind ez sokat illusztrál, de itt csak általános kép alkotására való:

¹⁾ *Magyar Statistikai Közlemények.* Uj sorozat. 7. kötet 96^x—101.^x és 50. kötet 72^x—76.^x oldalai alapján.

miképen alakult az utóbbi évtizedekben, illetve egyes években a halálozás és a természetes szaporodás? Lehetne a Malthus-féle elmélet kategóriáinak nyelvén szólva kommentálni ezeket az adatokat: mennyiben akadályozza meg az erkölcsi önmegtartóztatás, a bűn vagy a nyomor egyes hitfelekezetek, nemzetiségek, vidékek, a falu, illetőleg a város népének szaporodását? — de erről ez alkalommal nem akarok szólni. A mi kérdésünk más e tanulmányban, erre kell rátérnem: a magyarországi népesség osztálytagozódása kérdésére a halálozás és a természetes szaporodás tekintetében.

VII.

Épen úgy, mint az élveszületések kérdésének vizsgálatánál tettem, ez alkalommal is felbontom a két legutolsó népszámlálás alkalmával talált 16·8, illetve 18·2 millió főnyi népességet társadalmi osztályaira, illetve ezen belől rétegeire, mindenkor figyelemmel levén arra, hogy ez a művelet tulajdonképpen csak a foglalkozási tagozódás képét adja, de nem a valóságos osztálytagozódását. S ugyanúgy, mint fentebb volt, az alábbiakban is vizsgálom az 1900—1901. és az 1910—1911. évek átlagában a népmozgalmi statistika foglalkozási adatai alapján a népességben végbemenő változásokat. Mivel azonban az élveszületéseknek a 20—39 éves nők számához való mérését a halálozások és a természetes szaporodás változásainak rendén tovább folytatni nem lehet s így az osztálytagozódás alapján nyert élveszületési adatokat a most nyerendő halálozási és természetes szaporodási arányszámokkal összemérni nem tudjuk, kiszámítottam az élveszületési nyers arányszámot. Jól tudom, hogy ez csak hozzávetőleges képet nyújthat, de az osztálytagozódással karöltve még is biztosabb alapokat ad, mint akár a vallás, akár a nemzetiség alapján készült statistika, mert sokkal inkább behatol abba a nagy problémába, mennyire veszik ki részöket a nemzetfentartás nagy kötelességéből az egyes rétegek, az egyes osztályok? Ha a vagyoni és jövedelmi statistika kombinációja alapján gazdasági osztálytagozódást lehetne csinálnunk, akkor igazán be lehetne igazolnunk azt az így csak szórványos és hézagos adatokkal támogatható meggyőződésünket, hogy a népesedés menetére az osztályhelyzet gyakorol döntő befolyást.

A következő táblázat az élveszületések, a halálozások és a természetes szaporodás alakulását mutatja e rétegeződés szerint:

Sorszám	A társadalmi osztály, illetőleg réteg neve	Az összes népesség száma		Az éveszületések				A halálzások				A természetes szaporodás			
		1900	1910	száma		arányzáma		száma		arányzáma		száma		arányzáma	
				1900-1901	1910-1911	1900/1901	1910/1911	1900-1901	1910-1911	1900/1901	1910/1911	1900-1901	1910-1911	1900/1901	1910/1911
I.	1. A földbirtokos-osztály gazdaságilag gyengébb rétege	6,465.292	6,905.874	245.364	225.589	38-0	32-7	170.169	162.080	26-3	23-5	75.195	63.509	11-6	9-2
	2. A földmivelés proletár rétege	4,249.913	4,098.104	190.682	195.995	43-9	44-6	124.538	134.610	27-1	28-6	66.144	61.385	16-8	16-0
	3. Egyéb östermelők	446.812	366.144	10.445	8.571	23-4	23-4	6.256	5.329	14-0	14-6	4.189	3.242	9-4	8-9
II.	1. Az iparforgalmi népesség önálló	1,633.347	1,883.151	64.618	61.300	39-5	32-6	39.528	36.853	24-2	19-6	25.090	24.447	15-3	13-0
	2. Az iparforgalmi népesség segédszemélyzete	1,700.573	2,453.709	73.290	88.384	43-0	36-0	37.865	45.466	22-2	18-5	35.425	42.918	20-8	17-5
III.	A legszegényebb társadalmi osztályok	5,260.033	4,956.550	225.659	228.071	39-9	40-9	151.941	159.961	26-9	28-8	73.718	68.110	13-0	12-1
IV.	1. Értelmiség (közszolgálat és szabad foglalkozások)	375.928	438.278	10.564	10.570	28-1	24-1	6.461	7.046	17-2	16-1	4.103	3.524	10-9	8-0
	2. Összes értelmiség	574.220	712.536	16.462	16.860	28-6	23-6	9.131	10.334	15-9	14-5	7.331	6.526	12-7	9-1
V.	Védető	133.315	144.550	1.520	1.968	11-4	13-6	936	1.142	7-0	7-9	584	826	4-4	5-7
VI.	Egyéb és ismeretlen foglalkozások	485.209	655.624	5.648	5.082	11-6	7-8	18.942	16.228	39-0	24-8	13.294	11.146	27-4	17-0
	Országos eredmény	16,838.255	18,264.533	646.183	641.052	38-4	35-1	437.508	440.514	26-0	24-1	208.675	200.538	12-4	11-0

*) Magyar Statisztikai Közlemények. Új sorozat. 7., 9., 22., 48. és 50. köteteknek nyers adatai alapján összeállítva.

A két népszámlási és az ezt követő év átlagában nyert eredmény nagyon hézagos abból a célból, hogy a magyarországi népesedés alakulására nézve általános érvényű törvényeket lehessen levonni belőle. Csak hosszú idő múlva, ha mind több és több adat áll e tekintetben rendelkezésünkre, lehet az inductiv statistikai alapot teljesen terhelésbirónak tekintenünk. Azonban ebből a két adatból is kiviláglik, hogy a természetes szaporodás — hiszen tulajdonképen ez az igazán fontos, az élveszületés és a halálozás csak ennek a kialakulására befolyást gyakorló coefficiens, ha Malthus tanát úgy akarjuk értelmezni, mint ahogy a malthusisták kívánják — az egyes rétegekben nem egyenlő. Mind a két kettős év átlagában legnagyobb volt a természetes szaporodás az iparforgalmi népesség segédszemélyzeténél (20·8, illetőleg 17·5⁰/₀₀), majd az őstermelés proletár rétegénél (16·8, illetőleg 16·0⁰/₀₀), tehát annál a társadalmi rétegnél, a mely nem a lázárreteg ugyan, de a melynek tőkéje helyett két keze dolgos munkájából kell magát fentartania. Ha az őstermelés proletár rétegét (a mezőgazdasági munkásokat és cselédeket) a napszámosokkal és a házi cselédekkel összekapcsoljuk s mint legszegényebb társadalmi osztályokat vesszük figyelembe, akkor — legnagyobbbrészt a házi cselédek csekély szaporasága miatt — ez a réteg már 13·0, illetőleg 12·1⁰/₀₀-re csökken le, tehát hátrább kerül, mint az iparforgalmi népesség önálló, a kknél 1900—1901-ben 15·3, 1910—1911-ben pedig 13·0⁰/₀₀ volt a természetes szaporodás. A legszegényebb társadalmi osztályok természetes szaporodását 1900—1901-ben az összes értelmiség (mező- és erdőgazdasági tisztviselők, az iparban és forgalomban alkalmazott tisztviselők és a polgári és egyházi közszolgálat önálló, tisztviselői és díjnokai) 12·7⁰/₀₀-es arányszáma követi és csak azután jön a földbirtokos-osztály gazdaságilag gyengébb rétegének: a kisbirtokosoknak és kisbérlőknek 11·6⁰/₀₀-es aránya. 1910—1911. átlagában már megváltozott a sorrend: előbb jönnek a kisbirtokosok és kisbérlők a maguk 9·2 s csak azután az összes értelmiség a maga 9·1⁰/₀₀-es arányával, bizonyosságául annak, hogy a 10 év óta lényegesen rosszabbodott megélhetési viszonyok az értelmiség természetes szaporodására sokkal erősebben hatottak vissza, mint a falusi kisbirtokosságra. De 1900—1901-ben az összes értelmiség természetes szaporodása még nem esett az országos átlag alá. Ide süllyedt a földbirtokos-osztály gyengébb rétegének arányszáma s vele együtt a szorosabb értelemben vett értelmiség, az egyéb őstermelők és a véderő arányszáma, nem is érintve az egyéb és ismeretlen foglalkozású és osztályhelyzetű rétegnek — 27·4⁰/₀₀-es, azaz egynegyedénél is többel fogyó arányát. 1910—1911-ben pedig az országos átlag alá süllyedt a földbirtokos-osztály gazdaságilag gyengébb rétegének, az összes és a

tulajdonképeni értelmiségnek s az egyéb őstermelők néven szereplő conglomeratumnak, a véderőnek az aránya és természetesen az egyéb és ismeretlen foglalkozásúaké is.

VIII.

Most már csak az a kérdés, ellentétes-e ez a statisztikai eredmény a szaporodást gátló hármass tényezőről Malthus által mondottakkal? Kétségtelen, hogy a természetes szaporodás statisztikai adatai kevesebb ellentétet mutatnak a Malthus állításaival, mint a kizárólag és egyedül az élveszületés arányára vonatkozó adatok, hogy ha a Malthus hármass szaporodásgátló tényezőjét a legtágabb értelemben vesszük. Ez esetben az erkölcsi önmegtartóztatást nem magyarázhatjuk betű szerint és úgy, mint a hogy Malthus vette („... the restraint from marriage which is not followed by irregular gratifications may properly be termed moral restraint“, és később egy jegyzetben: „By moral restraint I would understood to mean a restraint from marriage from prudential motives, with a conduct strictly moral during the period of this restraint; and I have never intentionally deviated from this sense.“ *An essay on the principle of population*. VIII. kiadás, London 1878., 8. oldal), hanem inkább úgy, a hogy az első kiadásban a „fore sight“-tal erre útbaigazítást ő maga adott. Vagyis nem szószerinti, tulajdonképeni erkölcsi önmegtartóztatásról, hanem a gyermekek nemzésével járó felelősség előrelátásáról lesz szó ebben az esetben. Épen így vesszük legtágabb értelmében a bünt és a nyomort is, a mely utóbbi a társadalmi nyomoruságnak akkor minden nyilvánulását feleleli. Ebben az esetben, a legtágabb magyarázattal minden társadalmi réteg természetes szaporodási arányának meg lehet adni azt az okát, hogy vagy azért nem szaporodik egyik réteg annyira, mint a másik, mert az emberek vagy önmegtartóztatók, vagy bünt követnek el, vagy pedig nyomorban sanyalódnak. Önmegtartóztatók, mert nem akarnak utódokat, bünt követnek el, mert pl. fogamzást gátló eszközöket használnak, vagy nyomorban vannak, mert született gyermekeiket nem bírván betegségükben gyógyítani, elvesztik azokat. Csak példaként mondom e három esetet, nem pedig kimerítő felsorolásul.

De ezzel az egész tág magyarázattal megfejtettük vajjon a természetes szaporodás alakulásának egész problémáját? Ezt a kis táblázatot, a mely igazán parányi kis részét öleli fel a természetes szaporodás kérdésének, valójában, az okok és kapcsolatok gyökeréig hatóan meg tudja fejteni a Malthus hármass kategóriája? Megmondja ez a „triple

alliance“ minden okát egyik vagy másik réteg nagyobb vagy kisebb arányú szaporodásának? Én azt hiszem, hogy nem. Azok a hatalmas gazdasági okok, a melyek az osztályhelyzet szerint a szaporodást hol elősegítő, hol pedig gátló irányban működnek közre, azok a nagy és hatalmas erkölcsi, vallási, politikai, nemzeti szempontok, a melyek mind befolyanak a népesedés alakulására egy bizonyos pszichikai milieun keresztül, nem skatulyázhatók be valamennyien a „moral restraint, a „vice“ és a „misery“ fejezete alá, nem is szólva az olyan adott természetes tények befolyásoló hatásáról, mint a minő — hogy csak egy példát említsek — a korösszetétel végtelenül fontos ténye.

Töredelmesen beismerem, hogy eddigi dolgozataimban Malthusszal szemben elfogult voltam s készséggel elismerem az igazát annak a bírálómnak, a ki azt mondta, hogy talán könnyebb lett volna egyik-másik statistikai adatot Malthus tételeivel igazolnom, mint Malthus tételei ellenére. Csakhogy azért magyarázgattam eddigi dolgozataimban egyik-másik adatot így, mert véleményem szerint a Malthus hármas tényezője nem tudja gyökerében megragadni azt a statistikai jelenséget, a minek magyarázatát adni kellene. És ha be tudom is helyezni Malthust az őt kétségtelenül megillető fényes helyre a klasszikus közgazdaságtan ragyogó palotájában, s ha tudom is méltatni népesedési munkáját, mint a korlátlan optimizmusnak gátat vető és kiváló kritikai elmével megírt hatalmas munkát, a mi nevét örökre fentartja, nem jelenti ez azt, hogy népesedési elméletét örökre megkövült olyan dogmának lássam, a mihez nyulni egyáltalában nem szabad.

Nagyon sokan megpróbálkoztak már ennek az elméletnek boncolgatásával s nagyon sokan szolgáltatottak statistikai adatokat egyik-másik ország népesedési adatai alapján a Malthus-féle elmélethez. Ebben a munkában nekünk magyaroknak önként kínálkozik kiaknázható, de sajnos, még mindig nem eléggé kihasznált kincses bányául saját hazánk népmozgalmi statistikája. Ehhez a munkához szerény adalékul, a melyből s az itt közöltekénél sokkal kiterjedtebb adattömeg alapján a következtetéseket összefüggő módon majd egy külön dolgozat vonja le, kíván ez a kis értekezés is szolgálni.

Kovács Gábor.

Csupán termelési fogalom-e a tőke?

1. A tőkeelméletek kritikájánál mindenekelőtt az a kérdés merül fel, vajjon helyes volt-e a tőke fogalmát attól függővé tenni, hogy vajjon az a valami, a melyet tőkének nevezünk „termelő“, „termelési“ tényező-e vagy sem? Szóval helyes dolog-e „tőke“ alatt csakis termelési kategóriát érteni?

Az irodalomban ugyanis az írók egy része, még pedig mondhatjuk, hogy a nagyobbik része, kizárólag termelési kategóriának tekinti a tőkét. Különös súlyt adott ennek a felfogásnak, hogy az ily irányú theoretikusok között a közgazdaságtannak sok legelsőrendű képviselőjét találhatjuk, másrészt pedig, hogy a gyakorlati életben főleg a termelés és az üzleti élet terén működők, a pénzük után kamatot és jövedelmet várók beszélnek tőkéről, a kik a pénz hatalmát nagyra értékelik s így a köznapi élet felfogása is helyeselte látszólag elméleti álláspontjukat. Azok közül a theoretikusok közül, a kik a tőkét termelési kategóriának állítják oda, elég a *Turgot*, *Smith Ádám*, *Marx Rodbertus*, *Menger*, *Schmoller*, *Marshall*, *Kleinwächter*, *Kühnast*, *Böhm-Bawerk*, *J. B. Clark*, *Földes*, *Schumpeter*, *Pesch* neveit megemlítenem a többi közül.

Vizsont mások teljes mértékben helytelenítik ezt az említett felfogást, hogy t. i. a tőke fogalmát annak termelési szerepétől tegyék függővé, sőt akad olyan felfogás is, mely a fogyasztási javak között véli a tőkét helyesen feltalálhatni.

Azok közül, a kik a tőke fogalmát nem teszik annak termelési szerepétől függővé és fogyasztási javakat is sorolnak alája, kik tehát termelési és fogyasztási kategóriának egyaránt tartják ezt, a következőket említem meg: *St. Mill*, *Hermann*, *Knies*, *Walras*, *Wicksell*, *Fawcett*, *I. Fisher*, *Pareto*, *Jevons*, *H. George*, *Y. Guyot*, *M. Block*.

Lássuk most már ezt a kérdést, mely a tőke fogalmának tisztázására kétségtelen fontossággal bír, közelebbről.

Nézetem szerint annak az iránynak az eredete, mely a tőke fogalmát a termelési javakra korlátozta, az elméletben voltaképp onnét magyarázható, hogy a közgazdaságtan első tudományos megalapozói a fogyaszt-

tás, a használat szempontjait mintegy kirekesztették a tudományos közgazdaságtan vizsgálódásainak köréből s csak a termelés és jövedelemoszlás körére terjesztették azt ki. Ebből folyólag a közgazdaságtan egyedül a csereértékek vizsgálója lett, a csereforgalom tudománya. A klasszikus angol gazdaságtan épűgy, mint a Marx-féle tudományos socialismus, — ez az a két irány, mely oly nagy elméleti tekintélyt képviselt a közgazdaságtanban, — a termelését főleg az ipari termelés céljait szolgáló javakat vizsgálták csak jóformán.

Ezek előtt az írók előtt tehát jobbára csak az volt tőke, a mi „termel“, a mi üzleti hasznot hoz, eltekintve attól, hogy az ily felfogás már magában véve is a termelés-technikai kategóriák összezavarását jelenti a társadalmi, illetőleg vagyoni jogi fogalmakkal.

2 Szerintem — és sokak szerint — az az elmélet, mely a tőkét termelési kategóriává tette és ezzel szembehelyezte a nem termelési javak kategóriáját, mint a melyek tőkének nem tekinthetők, nagyon erős logikai akadályt gördített a tőke helyes fogalom meghatározásának útjába. E szerint a felfogás szerint ugyanis, a javak két részre oszlanak, olyanokra, melyek a termelés céljait szolgálják és tőkék, meg olyanokra, a melyek nem szolgálnak termelési célokat s így nem tőkék.

Két helytelen elméleti következtetés fakad ebből a felfogásból, mely azután uralkodó bélyegét rányomja a tőke teoriák legtöbbszörére. Az egyik, hogy a tőke valamiféle konkrét dolgokból vagy javakból áll, a másik pedig az, hogy a tőke olyasvalami, a mi a termelés és nem a fogyasztás céljait szolgálja.

A kevésbé önálló és az uralkodó elméletek áriával uszó theoretikusok azután osztályozni kezdték a legkülönbözőbb gazdasági javakat olyanokra, a melyek tőkék s olyanokra, a melyek nem azok. Minthogy peoig egyes jószágokra nézve nagyon nehéz volt megállapítani azt, hogy azok csak termelési s nem egyszersmind használati vagy fogyasztási javak is, hiszen a két szempont a dolognak csupán két különböző oldala, nagy elmésséget fejtettek ki annak magyarázatában, hogy bizonyos javak mikor és mily szempontból tőkék és mikor nem azok.

A tőkének termelési jav gyanánt való felfogása vont a maga után, hogy az elméleti tőkemagyarázatok azután lassanként a javaknak annyira különleges csoportjaira korlátozták a tőke fogalmát, illetve annyira külön jószág-csoportokat jelölték meg a tőke nevével, hogy lassanként szembehelyezkedtek azzal a mélyebben át nem gondolt, de a gyakorlatban elfogadott és használt fogalommal, melyet a mindennapi élet tőkének tart.

A gyakorlati élet ugyanis egyszerűen és felületesen pénzüsszeget, a

bizonyos pénzösszegeket mondja tőkének, a nélkül, hogy a tőke mivoltának, a tőke néven nevezett fogalom ható ereje természetének mélyebb megmagyarázásával törődnek. A gyakorlati élet csak azt a vagyoni fogalmazást nézi, amelynek alakjában a tőke megjelenik. Csak azt az igazolványt keresi, a melynek birtoka a tőkében levő vagyoni hatalom részesévé tesz. Ez pedig valamely konkrét pénzösszeg, legyen bár az megtestesítve akár ércpénzben, akár folyószámlakövetelésben.

A termelési javként való feltüntetése a tőkének azonban annak a konkrét pénzösszeg gyanánt való felületes és tovább nem magyarázott, de practicus köznapi felfogása helyett egy olyan fogalmat állított bele az elméletbe, a mely teljesen különböző fogalom a modern gazdasági élet gyakorlati tőkefogalmától. Már pedig az elméletnek ezt az utóbbi fogalmat kellett volna megmagyaráznia, nem pedig e mellé egy másikat kitalálnia.

Igy aztán odajutottunk a teoriák következtében, hogy a közgazdaságtanban jártas ember kétféle fogalmat ért tőke alatt, oly két fogalmat, amelynek egyike egészen más, mint a másik. A köznapi és tovább nem magyarázott s általában pénzösszeget, vagy pénzösszegeket jelentő modern tőkefogalom mellett ott van a másik, az elméleti tőkefogalom is, a melynek körébe annyi mindenfélét magyaráznak bele s a melyről a legelterjedtebbnek mondható elméletek azt mondják, hogy főleg termelési javakat kell érteni alatta.

Ezt a fogalmi dualismust a legjobban a két legkövetkezetesebbnek mondható tudományos tőkeelmélet, tudnillik a Rodbertus és a Böhm-Bawerk-féle tárja elénk leginkább. Az előbbinek Nationalkapital-ja és az utóbbi Sozialkapital-ja lényegileg azonos fogalom, mely mind a kettőnél következetesen kiépített materiális termelési kategória. Legkijegyezettebb és a köznapi tőkefogalmát nem fedő kifejezését e tudományos tőkefogalomnak Böhm-Bawerk abbeli formulázása adja, hogy a tőke: további termelés céljára szolgáló közbenső termék (Zwischenprodukt), mely fogalom amaz elvhez való következetes ragaszkodás eredményének tartható, hogy a tőke csak termelési kategória, tehát helyesen csak materiális-technikai dolog lehet.

Mondhatjuk tehát, hogy míg a köznapi tőkefogalom általában bizonyos pénzösszeget, az uralkodó theoretikus fogalom pedig termelési jószágokat jelent. Egyéb elméletek pedig ismét mást és mást neveznek tőkének.

3. Meg kell állapítanunk itt egyelőre annyit, hogy: 1. „tőke“ alatt köznapi értelemben mást értünk, mint amit a legtöbb elmélet tőkének definiál és hogy: 2. ennél fogva ezek az elméleti tőkemeghatározások és tőkemagyarázatok nem magyarázzák meg a modern gazdasági élet köz-

napi tőkefogalmát, hanem egy ettől különböző más fogalomnak magyarázatai és definiálói azok.

A Smith-féle theoria tekintélyének köszönhetjük főleg, hogy a gyakorlati élet tőkefogalma helyett az elmélet sokáig túlnyomó részben a termelési javakra alkalmazta a tőke elnevezését és hogy „tőke“ elnevezés alatt a termelési javakat elemezte és magyarázta, a valódi, a gyakorlati tőkefogalom magyarázata, kifejtése pedig kimaradt az uralkodó elméletből, szinte elveszett az.¹⁾

Smith Ádám kimondotta ugyanis, hogy a javak készlete „két különböző részre oszlik. Azt a részt, a mely után jövedelmet vár valaki, tőkének nevezzük. A másik rész alatt a javak készletének azokat a részeit érti, „melyeket az emberek rendszerint közvetlen fogyasztási szükségleteik kielégítésére elfogyasztható javakban visszatartanak.“²⁾

A termelés céljaira szolgáló jószág tőke volna e szerint, a fogyasztás céljaira szolgáló ellenben nem.³⁾ Minthogy pedig ugyanazt a jószá-

¹⁾ Ezt ma már többen kiemelik, így például Menger, Komorzynski l. az utóbbit: Die nationalökonomische Lehre vom Credit, Innsbruck, 1909. 2. kiad. 140. l.

²⁾ II. könyv. 1. fejj., 2. bek.

³⁾ Erősen hangsúlyozza e felfogás helytelenségét Jevons is:

„Nem tudom sehogysem elfogadni, úgymond azt a nézetet, a mely szerint a jószágok, amikor a fogyasztó kezei közé jutnak, teljesen megszűnnének a tőke tulajdonságaival birni. Ez a tanítás Smith Ádám idejéből maradt ránk és követőinek kétkedés nélkül való hozzájárulása általánosan átvette azt. Ezek a Smith-követők általában nem vettek aztán tudomást ezekről (a fogyasztó kezei közé jutott) javakról s úgy bántak el velük, mint a melyek nem érdeklik többé a közgazdászt. Smith Ádám, habár a fogyasztó javaitól megtagadta a tőke nevet, mégis gondja volt arra, hogy azokat felsorolja, mint a társadalom készletének egy részét (a part of the stock of the community). Meglepő ekként, hogy a gazdasági írók általában véve megnyugodtak Smith nézetében, habár világos ellentmondásokra vezet az. Ahoz az absurd conclusiohoz vehet az, hogy ugyanaz és ugyanazon célokra szolgáló dolog tőke is, meg nem is, a szerint, hogy véletlenül kinek van a tulajdonában. Hogy például jó porter borra tegyünk szert, több éven át állania kell annak előbb. Itt Smith nem tagadhatja, hogy a borkereskedőnél kereskedelmi célra bepincézett borkészlet tőke, jövedelmet hoz. Ha most már a fogyasztó vesz új bort és tesz félre, hogy megérjen, az nem lesz többé tőke, habár világos, hogy ugyanúgy nyer abban az esetben az ujboron a fogyasztó is, mint a kereskedő, mert olcsóbban veszi azt meg (az óborból). Ha a szénkereskedő tesz szénkészletbe befektetést, amikor az olcsó, hogy eladja, ha megdrágul a szén, akkor ez tőke. Ha ellenben ugyanúgy tesz a fogyasztó befektetést, akkor nem az többé.

(Jevons: The Theory of Political Economy. 4. kiad. VIII. fejj. 259—265. l.)

1. Fisher szerint a gyakorlati üzleti élet szempontjából abban a kérdésben való habozás, vajjon a fogyasztó kezei között levő javak tőkének tekintendők-e vagy sem, főleg a könyvvitel gyakorlatára vezetendő vissza:

1. Fisher: The Nature of Capital and Income. (63—64. l.)

got gyakran már ugyanaz az egyén termelési és fogyasztási célokra egyaránt használhatja: ugyanaz a jószág tőke is lehetne és nem is. Például ugyanaz a zsák liszt a kereskedőre nézve tőke, ha eladja, nem tőke, ha nem adja el, amint az eféle ellentmondásokat Jevons is kiemeli.

De menjünk tovább. Az üzleti számításban a javak technikai mi-volta helyett, azok pénzbeli értéke lép előtérbe.

Ha tehát valaki pénzbeli jövedelmének, vagy nyereségének egy részét termelésre, a másik részét pedig fogyasztásra használja fel, a termelésre fordított részt tőkének tekintik, a fogyasztásra elköltött pénzt pedig nem.

Daczára annak, hogy jól tudjuk, hogy csak egyféle pénzből áll ez az egész jövedelem, azért mégsem ütközünk meg azon az ellentmondó állításon, hogy a pénzbeli jövedelem egy részének megadjuk a tőke jellegét, a másinak ellenben nem.

Pedig egyforma pénzt költünk el a jövedelem mind a két részében, sőt a modern gazdálkodó embernél igen sokszor csak bizonyos pénzösszegnek két eszményi hányadáról van szó, akként, hogy az egyik hányadot termelési, a másikat fogyasztási célokra utaltatja oda.

Tökéletesen igaz az, hogy a javak egyrészét használhatjuk termelésre, a másik részét fogyasztásra, sokszor ugyanazokat a javakat akár az egyik, akár a másik célra. De ez csak azokra a javakra áll, a melyek technikai természete e kettős használatot megengedi. Tehát ez csak a technikai termelésre és fogyasztásra áll.

A pénzt azonban technikailag mindenki egyformán használja. Ugyanoly módon adja a termelő a fogyasztó kezébe, mint a fogyasztó a termelő kezébe, az uzsorás a kölcsönvevő, a kölcsönvevő az uzsorás kezébe. E mellett ugyanolyan pénzt ad és kap az egyik, mint a másik.

4. A mig tehát különbséget tehetünk a technikailag termelésre és fogyasztásra használható javak e két különböző technikai felhasználása között, addig a pénz különböző célokra való felhasználása között ilyen technikai különbség nincsen. Ugyanazt a pénzt, ugyanoly módon használjuk akár termelési, akár fogyasztási célra. Sőt a pénz használata épen azzal a természettel bir, hogy azt mindig egyszerre két különböző egyén, két különböző célra kell, hogy használja: az egyik kiadja, a másik beveszi azt. Ugyanakkor jövedelmet gyarapít, értéket „termel” ugyanaz az a pénz az egyik, jövedelmet fogyaszt a másik oldalon.

A pénz használati módja t. i. abban áll, hogy kézről-kézre menjen: forogjon. Használata az átadás. Ugyanakkor az átadáskor használja a termelő és fogyasztó egyaránt. Az, hogy más célra használja a pénzt

a termelő s másra a fogyasztó, az nem tesz különbséget ugyanannak a pénznek a természetén.

Még kevésbé lehet különbséget tenni a termelési és fogyasztási célokra történő pénzhasználat módjai között, ha a pénzdarab háttérbe szorul és a pénzösszeg marad előtérben.

A tőke gyakorlati megjelenése bizonyos pénzösszeg értékében, képében történik. Ugyanúgy jelenik meg akkor, a mikor a fogyasztás, mint akkor is, a mikor a termelés céljait szolgálja a pénzösszeg. Minden pénzszolgáltatás ugyancsak egyféle módon kettős hatású minden alkalommal: tevőleges az egyik, nemleges a másik oldalon. Bevétel itt, a kiadás amott.

Minden pénzösszeget lehet megfelelő eljárással növelni és lehet csökkenteni. Minden tőke gyakorlatilag bizonyos pénzösszeg értékében, pénzösszegben jelenik meg a modern gazdasági életben, tehát megfelelő eljárással minden tőke növelhető és csökkenthető.

A modern gazdasági életben csak egyféle minőségű pénzösszegek, vagy pénzösszegekre hozott csereértékek szerepelnek. A termelési célokat szolgáló vagyონrészek az egyénre nézve a növekvő, a fogyasztási célokat szolgáló vagyónrészek pedig a csökkenő pénzösszegek alakjában mutatkoznak bizonyos időközökön belül. Ugyanoly természetű, egyaránt csökkenthető és növelhető pénzösszeg szerez és szolgáltat javakat úgy termelés, mint a fogyasztás céljaira. A mint tehát valamely pénzösszeget, akként a pénzösszeg képében megjelenő tőkét is lehet növelni és csökkenteni, úgy termelési, mint fogyasztási célokra kiadni, felhasználni.

A pénzösszeg képében megjelenő tőke közvetlen felhasználási módja tehát e pénzösszeg csökkentésében, kiadásában van. E pénzösszeg természetén nem tesz különbséget az, hogy az eszközölt kiadás megtérül-e (magnagyobbodva) később, vagy hogy nem térül az meg. Nem tesz tehát különbséget e körülmény annak a tőkének a természetén sem, a mely a pénzösszeg alakjában megjelent. Az utólag való megtérülés mit sem változtat az előbb elköltött pénzösszeg természetén. A mint nincs külön termelési pénz, pénzösszeg és csereérték s a mint a csereérték és pénzösszeg ugyanakkor bevételi és kiadási, termelési és fogyasztási categoria, akként nincs minőségbeli különbség e pénzösszegek alakjában megjelenő tőkék között sem. Ugyanaz a tőke használható termelési és fogyasztási célokra egyaránt éppen úgy, mint az a pénzösszeg, melynek alakját a csereforgalomban magára vette. És habár a tőke szerepe a termelésnél a legszembetűnőbb, az a termelés és fogyasztás céljaira egyaránt felhasználható valami.

5. Minden tőke tehát termelési és fogyasztási tőke egyaránt s a

kettő egy és ugyanaz, mert mindkét irányban nemcsak használható, hanem a termelés és fogyasztás a tőke jövedelemeloszlásbeli felhasználásának csak a különböző felhasználók szempontjából tekintett két különböző oldala. Nem szabad összetévesztenünk ekként a termelés és fogyasztás processusában szereplő javakkal történő jelenségeket a tőkén, illetve annak gyakorlati megjelenésén, a bizonyos pénzösszegeken végbe menő jelenségekkel.

Ugyanigy megtévesztő ez a kifejezés: „a pénz átváltozása tőkére“. (Die Verwandlung von Geld in Kapital: Marxnál.) Ez is semmi egyéb, mint mistikussá és bonyolultabbá tétele annak az egyszerű ténynek, hogy a pénzt a csereforgalomban akként is lehet felhasználni, hogy azt nyereséggel forgatván, a pénzt forgatónak, használónak egyre nagyobb s természetesen tovább forgatható összeg álljon rendelkezésére vagy tulajdonában. Ha a tőke fogalmát nem korlátozzuk mesterségesen, csak a termelési, helyesebben a szerencséivel mindig nagyobb összegűre forgatott tőke fogalmára, akkor teljesen felesleges bármiféle „átváltásról“ beszélni és a tőke fogalma sok feleslegesen készített babonás homálytól szabadul meg.

A tőke fogalmának a termelési tőkére való korlátozása egyik legfőbb elméleti hibaforrás tehát azért is, mert e korlátozásból származik az a nézet, hogy a tőke alaptermészetének elválaszthatatlan lényege az értéknövekedés, a további értékfakasztás. Pedig ez nem az összes emberek tőkéinek kijutó szerencse. A tőke rendszerint csak az egyik oldalon nő a csereforgalomban, a másik oldalon gyakran fogy ez. A tőke termelési szerepének összetévesztése magával a tőke fogalmával okozza azt, hogy helytelenül vagy irányzatosan definiálják e fogalmat még azok is, a kik annak jogbeli természetét is felismerték. Ha alaptermészetéhez, lényegéhez csatoljuk ugyanis a tőkének termelési szerepét, helyesebben azt a módot, a mellyel a tőkét a termelésben érvényesítik, akkor ezzel már mintegy socialpolitikai irányok csempészik be magukat a tőke definíciójába.

Hogy tehát a tőkének fogalmát objektíve felállithassuk, akkor nem csak a „termelő“ tőkékre kell gondolnunk, hanem azokra is, melyek a fogyasztás céljait szolgálják. Mert mi is tulajdonképpen a termelési tőke: oly tőke, melynek segítségével pénzösszeget, vagyont, „vagyonértéket“ növelünk. Tehát ne csak akkor tartunk tőkének vagy nem tőkének valamely pénzösszeget, ha annak növekvéséhez azt a fictiót csatolhatjuk, hogy az a tőke „termel.“ Küszöböljük ki továbbá lehetőleg azokat a további fictiókat vagy szólásmódokat, melyek szerint a tőke „átváltozik“ materialis tárgyakká, vagy a materialis javak visszaváltoznak pénzösszeggé, tőkévé, holott a tőke, a pénzösszeg nem szolgált

egyébre, mint arra, hogy az illető materialis tárgyak feletti jogi hatalomnak közvetítője s az illető tárgyakkal rendelkezni jogosult személyek változtatója legyen.

6. A tőke fogalmának tisztázása végett tegyünk meg ezenkívül még egy fontos megkülönböztetést, t. i. tegyünk különbséget tőke és tőkebefektetés között.¹⁾

Hogyha megtesszük a különbséget a tőke és tőkebefektetés között, akkor nem szükséges többé tőke alatt anyagi és anyagtalan javakat, erőt és anyagot, jogot és dolgot ugyanegyszerre értenünk, a „tőke“-fogalom alatt. A mire tőkét, pénzt, pénzüsszeget költünk, az tőkebefektetés.

Nagyon természetes, hogy termelési és fogyasztási „gyümölcsöző“ és meddő tőkebefektetés egyaránt elgondolható. Az u. n. szabad tőkét értsük tehát csupán e fogalom alatt és nem egyszersmind azt, a mire elköltöttük. Ennek a különbségetésnek a segítségével nem kell többé tőkének tekintenünk az u. n. „álló“ tőkét, a gépeket, a haszonhajtó épületeket, a talajjavításokat s a föld termékenységének fokozására szolgáló műveleteket, sem az ország lakosságának ügyességeit és képességeit, sőt még a nyersanyagot és kész iparcikkeket sem.

A tőke e megkülönböztetés folytán nem kénytelen többé a fogalomzavar Noé-bárcája gyanánt szerepelni, hanem egységes, tehát valószerű és könnyebben tárgyalható fogalommá válik. Megszűnik egyszersmind mesterkéltége is, mert hiszen a tőke és tőkebefektetés fogalmának éles elkülönítésével ott állunk a valóságos élettél és nem egy oly elméleti fogalommal szemben, melyet különböző, nem egyesíthető materiális létű és gondolati kategóriákból egységessé csak a fictio rakhat össze.

Az „álló“, a „lekötött tőke“, sőt a „forgó“ tőkének az a része, a mely már el van költve valamire, nem más tehát, mint tőkebefektetés. A tőke tehát csak addig tőke, a meddig meg van még és nem tőke, hanem tőkebefektetés csupán, ha már nincs meg, ha el van költve.

Balás Károly.

¹⁾ E különbségetés megtételének szükséges voltára figyelmeztet Jevons is: (Jevons: The Theory of P. E. 4 kiad. 243. l.)

Háborús pénzviszonyok, különös tekintettel a pénz- bőségre. A pénzintézetek alaptőkeemelése.

A pénz értéke.

A háború következtében sok gazdasági probléma jutott felszínre, melyekre normalis viszonyok között nem is gondoltunk volna. Az a sok változás, amin az egész gazdasági élet keresztülment, nagy átalakuláson vitte át az általános értékmérőt és legfőbb fizetési eszközt: a pénzt is.

Először a pénznek háborúokozta értékváltozásával foglalkozunk, azután a mennyiségének változásával.

A háború elején az általános bizonytalanság és félelem következtében pénzgyűjtési törekvés volt észlelhető. Nagyobb értéket tulajdonítottak a pénznek, mint más javaknak, a miért is — bár csak az első hetekben — pénzdrágaság mutatkozott az összes európai államokban. Nálunk egy pár napig 8, később 6, de Angliában még 10⁰/₀ is volt a hivatalos váltóleszámitolási kamatláb.

Árdrágulás ekkor még nem volt tapasztalható, vagy legalább is sokkal kisebb mértékben, mint a pénzé. Mikor azután belátták azt, hogy a háborúnak nem a pénzkereslet a jellemzője, hanem inkább más javakra növekszik a szükség, fordított helyzet állt elő: olcsó lett a pénz s nagy méreteket öltött az áru drágasága.

Ez a jelenség könnyen megérthető, mert lehetetlen a termelést fokozni olyan mértékben, a mennyire a háborús fogyasztás következtében a meglévő javak tömege csökken. Gregory King szerint 50⁰/₀-os termés-csökkenésnél 450⁰/₀-os áremelkedés mutatkozik. Gondoljunk csak élelmi-szereink árára s vegyük figyelembe azt az óriási emelkedést, a mi a háború kezdetétől napjainkig mutatkozik. A készlet apadása folytán tehát drágulás áll elő, csökken a pénznek vásárló ereje.

A pénz vásárló erejének csökkenése akkor kezdődik, a mikor az áralakulást nem a normalis kereslet és kínálat szabályozza, hanem az

egyik erősebb a másikonál. Tehát a vásárló erő csökkenése háború alatt nem azonosítható a pénz rosszabbodásával.

Bár napjainkban nemzetközi kereskedelemről nem lehet szó, a külföldi — szövetségesek és semlegesek közötti — kereskedelemben is tapasztaljuk, hogy minden állam drágábban fizeti importcikkeit, mint háború előtt. A hadviselő államok fizetési eszközei ugyanis kevesebbet érnek, mint a mennyi az érmeparitás a két-két valuta között. Az angol aranyváltó disagiója a holland és amerikai piacokon mutatja, hogy még az angol pénz vásárló ereje is érzi a háborút.

A disagio azonban a háborúban normalis jelenségnek vehető, a mit még Riesser és Lansburgh is elismernek, pedig háború előtt az ellenkező álláspontot védték. A disagióknak egyes hatásai ugyanis disagio nélkül is bekövetkeznének. Pl. háború kitörésekor eltűnik a forgalomból a teljes értékű ércpénz, tekintet nélkül a kedvező vagy kedvezőtlen váltóárfolyamra, Egyes hatásai azonban a háború folytán meggyengülnek, pl. kisebb lesz az ércpénz külföldre vitelének veszélye s a hazafiasság a legitim pénzkereskedelmet visszatartja sokféle üzlettől. Nem állítható, hogy a valuta disagiója a nagyobb mérvű bankjegy kibocsátásának az eredménye. Annak 400—500 a milliárdnak, amit a háború eddig elnyelt, csak $\frac{1}{5}$ -öd részét szerezték be fedezetlen bankjegyekkel, a mi természetesen magában véve is jelentékeny összeg. Még Angliában is adtak ki fedezetlen papírpénzt, sőt egy ízben a Peel-aktában megjelölt kontingenst is túllépték. Bár a törekvés: kerülni az inflációt az összes kormányoknál megvolt s a háború folyamán consolidált és függő kölcsönökkel iparkodtak előteremteni a hadviselés költségeit: a meglevő pénzállományt részben az említett módon kellett fokozni, hogy az előteremtett nagyobb pénzkészlet elégséges legyen az értékében felszökött árukészlet beszerzésére. A kormányok tehát kénytelenek igénybe venni a jegybankok hitelét, adósságaikat azonban időnként törlesztik.

Franciaországban az állam 9 milliárd erejéig vette igénybe a jegybankot a nélkül, hogy a valuta szenvedt volna. Pedig nem is a francia valuta az, mely a háborúban legjobban tartotta értékét.

Következő összeállítás a német, angol, francia és orosz jegybankoknak 1914. július végén és 1916. július végén volt bankjegyforgalmát és aranykészletét tünteti fel:

	1914. július	1916. július
	millió márka	
<i>Német birodalmi bank:</i>		
Érckészlet	1.691·3	2.491·—
Bankjegyforgalom	1.890·8	7.024·5

	1914. július	1916 július
	millió font	
<i>Angol bank :</i>		
Érczkészlet	40·05	56·30
Bankjegyforgalom	29·30	36·05
	millió fr.	
<i>Franczia bank :</i>		
Érczkészlet	4.104·—	4.515·—
Bankjegyforgalom	5.911·—	16.090·—
	millió rubel	
<i>Orosz állami bank :</i>		
Érczkészlet	1.740·—	1.546·—
Bankjegyforgalom	1.640·—	6.812·—

Örömmel kell konstatálnunk a tényt, hogy az összes hadviselő felek között a németbirodalmi bank aranykészlete mutat legnagyobb emelkedést. Megmagyarázza ez azt a körülményt, hogy a M árfolyama miatt emelkedett oly magasra, míg a rubel értéke az aranykészlet csökkenése folytán mily óriásit esett.

A mi jegyforgalmunk 1914. június 23-án 2.081 millió korona volt, ma lényegesen nagyobb. A fedezet ismeretlen. Tagadhatatlan, hogy a korona disagióját a nagyarányú bankjegyforgalom is okozza, de nem szabad elfeledkeznünk arról, hogy a monarchia külkereskedelmében, tengerhajózásában és külföldi banküzleteiben az összes államokénál nagyobb fennakadás állott be. Ez oknak a disagio az előbbinél sokkal közvetlenebb okozata.

A pénz mennyisége.

A háború első izgalmaiban a betevők aggódva tódultak a pénzintézetek pénztáraihoz, hogy betétjeiket kivegyék, a leszámítolóbankok pedig görcsösen tartották a háború előtt kapott váltókat. Természetesen ily körülmények között a pénzintézeteknek is korlátozniok kellett a hitelnyújtást, sőt néhol azt meg is kellett vonniok.

Az első félelem elmúltával azonban az állapotok rohamosan javultak elannyira, hogy már a második hadikölcsön jegyzésénél csak a legminimálisabb korlátokkal, az ezt követőknél pedig minden korlát nélkül adták ki a betéteket. Az állapotok csakhamar az ellenkező végletbe csaptak át, a betétek csakhamar visszaáramlottak a pénzintézetekhez.

Igy jutunk a pénzbőség problémájához, melynek gyakorlati részét a következő fejezetben tárgyaljuk, kö vetkezőkben okaival foglalkozunk.

Megemlékeztünk az előző fejezetben tapasztalható nagyfokú bankjegykibocsátásról, a mi által nagymennyiségű pénz jut forgalomba.

E körülmény magában véve még nem jelentené a pénznek az országban való felgyülemelését, ha a pénz nem volna kényszerülve az országban maradni. Ezen ok tehát csak az előbbinek a kiegészítője, a kibocsátás csak úgy idézhet elő pénzbőséget, ha a meglevő készlet általa növekedhetik.

Még így sem tapasztalhatnánk, érezhetnénk a pénzbőséget, ha hozzá nem járulna e két körülményhez az, hogy a forgalomban csakugyan sokkal több pénz szerepel, mint azelőtt. Jellemzője ugyanis a háborús kereskedelemnek a készpénzzel, azonnal való fizetés. Míg a háború első félelmében e jelenség a bizalom hiánya s a hitelnyújtás megszorítása miatt volt tapasztalható, pénzbőség esetén már a hitel igénybe nem vevésének a következménye. A forgalom tehát alig lát hitelügyletet, moratjuk minden ügylet készpénzügyletté vált.

Az egyes embert már sokkal kevésbé érinti a pénzbőségnek az a megnyilvánulása, hogy a pénzügyintézeteket a szó szoros értelmében elárasztják a betevők pénzeikkel annyira, hogy ezek nem is tudnak mit kezdeni a sok pénzzel. Ennek következménye az, hogy a pénzügyintézeteknek sok pénzüik hever, mivel a pénzbőség az intézeteknek közös bajuk lévén, egymásnál sem helyezhetik el betétjeiket.

Hogy a sok pénz az intézeteknél ilyen módon felszaporodik, annak okait tovább kutatva a következőkben kereshetjük:

Kisebb vállalkozások, a melyek békés időkben sok pénzt fogyasztottak, háború alatt nem igen szerepelhetnek. Háborús vállalkozások jellemzője az, hogy nagy tőkét igényelnek és nagy rizikóval járnak. Ilyen vállalkozások csak a hadviselés céljait szolgáló szükségleteket elégítvén ki: a vállalkozók megbizásaikat az államtól kapják. Az állam persze szintén készpénzzel fizet, sőt ha a vállalkozáshoz szükséges nyersanyagot nem ő adja, ennek beszerzésére már a megbízás alkalmával hatalmas előlegeket folyósít. Tehát még a nagy vállalkozások sem nagyon mozgatják meg a pénzügyintézeteknél elhelyezett tőkéket, mert ezek kész kiadásai az állam pénztárából folynak.

A dolgok ilyenén állását úgy magyarázhatjuk, hogy háborúban az állam kiadása bevételeivel szemben sokkal nagyobb, mint békében. Bár nagy összegek folynak be adók, hadikölcsönök stb. formájában az állami pénztárba, s előbbiek maguk is nagyon megnövekedtek és megszaporodtak a háború következtében, mégsem közelítik meg a békében befolyó jövedelmek és kiadások közötti különbséget. Igaz ugyan, hogy a háborúban

mindenkinek több a kiadása az árak drágulása miatt, de egyeseknél mégis megvan és kell is hogy meglegyen a kiadások és bevételek közötti egyensúly. Gondolnunk kell itt az állandó fizetésből élők hadi drágasági pótlékaira, melyek bár nem fedezik egészben a megélhetéshez szükséges cikkekre fordítandó jóval nagyobb kiadásokat, mégis hozzájárulnának az ezeket élvezők anyagi egyensúlyának megteremtéséhez. Ezen hadi drágasági pótlékoknak nagy része természetesen szintén az államot terheli az állami tisztviselőket illetőleg.

Tehát nemcsak a hadviseléssel közvetlenül együttjáró költségek, hanem a hadviselés következményeképpen felmerült nagyobb kiadások fedezésére fordítandó jövedelmek kiegészítésének nagy része is az államot sújtja. A pénzbőség lehetősége ennél fogva annak tudható be, hogy az állam összehasonlíthatatlanul többet ad ki, mint a mennyi pénztárába befolyik, mert a már megnövekedett pénzkészlet nagyobb része egyesek kezére jut.

Összefoglalva a pénzbőségről mondottakat, ennek okait a következőkben foglalja össze:

1. Nagy bankjegy kibocsátás.
2. A pénz az országban marad.
3. Részint megnyilvánulása, de részben oka is a pénzbőségnek a készpénzforgalom és ennek sebességi növekedése.
4. A vállalkozások nagy részének kiadásai az államot sújtják.
5. A pénz nagy része egyesek kezén marad s aránylag kevés folyik vissza az állam pénztárába.

A pénzkészlet tehát a bankjegy kibocsátás által és ennek összegével növekedik. A pénzbőség további okaiul felhozottak a pénz mennyiségének forgalmára vonatkoznak, tehát ezek által beszélhetünk pénzbőségről akkor, mikor előbbi már bekövetkezett.

A pénzbőség és a pénzintézetek.

Említettük, hogy a különböző termelő osztályok kezében szokatlanul nagy pénzfeleslegek gyűltek fel, a melyek egyéb alkalmak hiányában pénzintézeteknél nyertek és nyernek elhelyezést.

Másik megnyilvánulása a pénzbőségnek a hitelügyek csökkenése, illetőleg az igénybe vett hitelügyletek fokozatos lebonyolítása, vagy — a mi ezzel egy — a kihelyezések visszaözlése.

Ily körülmények között természetesen a pénzintézetek mérlegtételeinél sok eltérést észlelhetünk, ha összehasonlítjuk a mostaniakat a békebeliekkel.

Legfeltűnőbb jelenség a betétállománynak abnormis megnövekedése.

Szolgáljon itt példának egyelőre a Győri első takarékpénztár betétállományának növekedése a háború alatt. Ez intézet feltétlenül a legjobb vidéki intézetek közé tartozván, alkalmas arra, hogy betétállományának és egyéb üzletágának változásaiból következtetést vonjunk a többi intézetek üzletágaira is.

A legutolsó (1916. évi) zárókimutatás szerint az 1915. év

30,687.484 K-val szemben

41,553.622 K-ra rugnak a betétek.

Összehasonlítva ez adatot az 1913. évi állapottal:

19,538.612 K emelkedés mutatkozik, a mi 89⁰/_o-os növekedésnek felel meg annak daczára, hogy az ötbendbeli hadikölcsön céljaira

12,179.220 K vétetett igénybe.

Egyéb üzletágak változása: csökken a váltótárcza és jelzalog, emelkedik az értékpapírállomány (hadikölcsönkötvények és egyéb elhelyezés hiánya miatt). Passzív oldalon idegen tőkék szaporodnak, a reescompt eltűnt.

Ez adatok oly intézetekre vonatkoznak, melyeknek ügyköreiben háborús üzletágak nem szerepelnek. Annál nagyobb ez intézetek érdeme, ha működésük — a régi keretben is — ilyen sikeres, a mely sikerekről a zárószámadások tanuskodnak és nemcsak az állami pénzszükségletek kielégítéséből veszik ki részüket, hanem meglevő jövedelmező üzletágaikat eredményesen fejlesztik, mikor a pénznek jó elhelyezése nemcsak nehézségekbe ütközik, hanem valósággal művészetnek mondható.

Nem foglalkozunk e helyt az üzletágak számszerű eltolódásaival, s nem térünk ki azon új üzletágakra sem, melyeknek művelésére a pénzintézeteket nemcsak a háborús nyereségvágy vitte rá, hanem a melyekre a pénzbőség, mondhatjuk, rákényszerítette őket.

Úgy véljük, hogy általános közgazdasági szempontból legjobban figyelemreméltó a háborúnak az a hatása — a mi a pénzintézetek életében a legnagyobb változást idézte elő — mely az alaptőkeemelésekben nyilvánul.

Már a háború előtti években is észrevehető volt pénzintézeteink tőkeemelő mozgalma. Mielőtt a most aktuális tőkeemelések részleteit tárgyalnánk, foglalkozzunk röviden az ezekre a mozgalmakra vonatkozó adatokkal.

Ez adatok szerint pénzintézeteink tőkeemeléseinek hullámvonala a mult évtized alatt két nagy emelkedést mutat és pedig az 1905—1907. években, majd az 1909—1911. években.

Az első emelkedés 1905. évben kezdődik és 1907-ben éri el a csúcspontot. 1905-ben összesen 117 (105 vidéki és 12 fővárosi), 1906-ban 161 (136 + 25), 1907-ben pedig 216 (202 + 14) intézet emelte alaptőkéjét, mikor a tőkeemelés összege + 54·9 (vidék 19·9, főváros 35), 77·7 (22·2 + 55·5), illetőleg 89·8 (44·6 + 45·2) millió koronát tett ki.

Az 1908. évben visszaesés mutatkozik. Ez évben a fővárosban mindössze 7 intézet emelte alaptőkéjét 8·3 millió koronával, a vidéken pedig 133 intézet 23·4 millió koronával.

1909-ben a tőkeemelések hullámvonala ismét emelkedést jelez. 16 fővárosi intézet emelte alaptőkéjét 22·5 millióval és 152 vidéki intézet 46·3 millióval.

A már 1909-ben ilykép érezhető nagy tőkeemelési mozgalom 1910-ben már hatalmas méreteket ölt, mely 1911-ben a vidéki intézetek tömeges tőkeemelésében tetőpontját érte el. 1910-ben 246 (215 + 31) intézet 182·3 (66·9 + 115·4) millióval, 1911-ben pedig 371 (339 + 32) intézet 232 (124 + 108) millióval emelte alaptőkéjét.

E nagyarányú tőkemozgalom a vidéki intézeteknél az 1912. évre is átnyult. Ez évben 16 fővárosi intézet 57·1 millióval emelte alaptőkéjét, míg a vidéken 283 intézet 80·5 millióval.

1913-ban a balkáni háború és a feszült külpolitikai viszonyok folytán egyre kedvezőtlenebbé váló gazdasági és pénzügyi viszonyok a tőkeemelésekre is nyomasztólag hatottak. Nagy esést mutat ez évben a tőkeemelések hullámvonala. A fővárosban mindössze hét intézet emelt 18·6 millióval, a vidéken pedig az előző év 281 intézetével szemben csak 95 intézet 26·5 millióval. Az 1912. évi 137·6 milliónyi tőkeszaporulattal szemben az 1913. év csak 45·1 milliónyi tőkeszaporulatot eredményezett.

További esést mutat az 1914. esztendő, amelynek második felében a világháború következtében tőkeemelés már alig történt. 1914-ben összesen 95 intézet emelte alaptőkéjét 23·3 millióval, amelyben hét fővárosi intézet 5 millióval, 88 vidéki intézet pedig összesen 18·4 millióval volt részes.

1915-ben a fővárosi intézetek adatai ismeretlenek, a vidéken 16 intézet emelt 2·7 millióval.

1916-ban a tőkeemelések hullámvonala újabb nagy arányú emelkedést mutat. Ez évben 68 (vidék 57, főváros 11) intézet emelte alaptőkéjét 123·9 (22·2 + 101·7) millió koronával.

Összegezve az 1905–1915 évek összes tőkeemeléseit arra az eredményre jutunk, hogy 1905 óta az összes hazai intézetek 1.069·8 millióval emelték alaptőkéjüket. Ebben a fővárosi intézetek tőkeemelése 572·3

millió, a vidéki intézeteké pedig 497·5 millió. Végeredményben megállapíthatjuk, hogy hitelintézeteink alaptőkéje az elmúlt évtized alatt 165⁰/₀-kal emelkedett.

A tőkeemelési mozgalom a folyó évben még nagyobb arányokat ölt, a mit a folyó év első negyedének és az egész 1916-ik évnek tőkeemelési adatainak szembeállítása bizonyít:

	1916 egész évben		1917. I. negyedében	
Budapest	11	101·7 millió	8	75·6 millió
Vidék	57	22·2 „	79	31·7 „

Ezen összehasonlításból levonhatjuk azt a következtetést, hogy a háború utolsó éveiben megindult tőkeemelési mozgalom nemcsak állandósul, hanem mindig növekedő arányokban halad előre.

Az alaptőkeemelést indokolja az a nagy pénzszükséglet, amire a háború után számítani lehet, tehát oka az erre való felkészülés; indokolja továbbá az a szükség, hogy a saját tőke az idegen tőkével egyensúlyba hozassék. E célok elérését nagyban elősegíti, sőt egyedül teszi lehetővé a pénzbőség.

Mint ilyen a pénzbőség mint az alaptőkeemelés oka is szóba jöhet. Ez úgy értendő, hogy a pénz elhelyezésének nehézségein akarnak az egyébként is indokolható alaptőkeemeléssel segíteni. Ez esetben ugyanis az intézet szabad kezét nyer a betétállománynak az alaptőkebefizetésekre fordított része felett s rendelkezésére fog állani az elhelyezésnek olyan módja is, mely a tőkének hosszabb időre való lekötését is megengedi.

Nézetünk szerint ez az összefüggés az alaptőkeemelések és a pénzbőség között. Tehát ha nem is közvetlen oka a pénzbőség az alaptőkeemeléseknek, ebben a relatióban azonban mindkettő szorosan összefügg. S a pénzbőség gyakorlati tárgyalásánál^o ennek az alaptőkeemelésekben való szerepe nem hagyható figyelmen kívül. Sőt tekintettel az alaptőkeemeléseknek közgazdasági és pénzügyi szempontból való igen nagy fontosságára, a pénzbőséget itt elsőrangú hely illeti meg.

Már a háborút megelőzőleg és a háború alatt is a nagy pénzintézetekre a rendes bankszerű műveletek lebonyolításán kívül nagy horderejű feladatok hárultak. Kétségtelen, hogy a békekötést követő időkben is lesznek ilyen feladatok, sőt biztosan lehet rá számítani, hogy ezek száma és súlya megnövekedve fog a megoldásra várni. Gondolunk itt a nagy állami hitelműveletekre, arra, hogy a háború alatt tetemes városi és községi hitel igények kielégítése halasztatott el, továbbá, hogy az

ország vasuti hálózatának — különösen a helyi érdekű vasutaknak — fejlesztése már elődázhatatlan lesz, végül, hogy a bányatermékek fokozott kiaknázása és számos új iparág meghonosítása is valóban szükségessé vált. A mezőgazdaság részéről hazai pénzforrásainkkal szemben támasztandó igények is nagy fontossággal bírnak nemcsak azért, mert a lényegesen emelkedett árak előreláthatólag egyhamar a háború előtti nivóra visszatérni nem fognak, hanem azért is, mivel kétséget nem szenved, hogy a háború okozta pénzügyi sebek beheglesztését elsősorban a földnek észszerűbb kihasználása fogja lehetővé tenni. Mindezek olyan feladatok, melyek hatalmas pénzügyi felkészültséget igényelnek.

Hogy az intézetek mennyire veszik ki részüket e feladatok lebonyolításából, az intézet nagyságától függ. A főtőrekvésnek annak kell lennie, hogy az intézet ily feladat elvállalása után is a mobilitás egészséges elve alapján működhessék, tehát nagyon kell ügyelni arra, hogy tőkéiket az említett feladatok érdekében ne kössék le tulságos mértékben és annyira állandó jelleggel, hogy ez a mobilitás rovására essék.

Különösen a nagyipar az, mely rendkívül nagy tőkét igényel s melynél különösen kell az erőt meghaladó vállalkozástól tartózkodni. A nagy iparvállalatok hiteligényének kielégítésére csak nagy pénzügyintézetek vállalkozhatnak annál is inkább, mivel a vállalat üzemének irányítására és ellenőrzésére is csak ezek rendelkeznek megfelelő közegekkel, illetőleg csak ezek képesek a szakembereket megfelelően díjazni.

Ezzel szemben kisebb vidéki intézetek feladata elsősorban a körzetükben szükségelt helyi iparágaknak, különösen pedig a mezőgazdasággal összefüggő iparoknak a lehetőség szerint való istápolása.

Az alaptőkeemelések második okául említettük azt az aránytalanságot, a mi a saját és idegen tőkék között jelen viszonyok között igen gyakori. Hogy eredeti példánk mellett maradjunk, vizsgáljuk ezt a helyzetet a Győri első takarékpénztárnál. Idegen tőkének csak a betéteket (könyvecskékre és csekkszámára) véve

2,000.000 K részvénytőke és

920.000 » tartalékalap, tehát

összesen 2,920.000 K saját tőke áll

41,553.000 K idegen tőkével szemben.

Általános elvként megállapítható, hogy ott, ahol az intézet fejlődése biztató, a hol a saját tőke aránylag alacsony volta megkívánja s az új tőkének az eddigi mérvben való kamatoztatása emberi számítás

szerint remélhető, a tőkeemelés indokolt. Ezzel szemben helytelen az a tőkeemelés, mikor az intézet a mondott körülményeknek meg nem felelő az intézetei az új tőke kamatoztatása arra kényszeríti, hogy mindenáron gyakran kockázatos üzletekbe bocsátkozzék. Feltétlenül kárhóztandó az olyan tőkeemelés is, a hol az új tőkét a részvényesek tényleges befizetései helyett hitelműveletek útján szerzik meg. A helyes módon létrejött alaptőkeemeléseket mindene setre kívánatosoknak kell tartanunk tekintettel arra, hogy ezekkel készítik elő azoknak a nagy feladatoknak megvalósítását, melyek megoldásukban a pénzüintézetekre várnak. Ezért megérdemlik az alaptőkeemelések, hogy állandó érdeklődéssel kísérjük figyelemmel őket.

Ifj. Weiss Vilmos.

Közlemények és ismertetések.

A munkáskérdés lényege.

Méhely Kálmán: „A munkáskérdés lényege.“ Társadalompolitikai tanulmány. 25 táblával. 104 oldal. Bemutattatott a Magyar Tudományos Akadémián 1916-ban.

A Közgazdasági Szemle olvasóitól engedelmet kell kérnem azért, hogy Méhely Kálmánnak könyve, a melyet a Magyar Tudományos Akadémián tavaly mutatott be és mely tulajdonképen a Magyar vasművek és gépgyárak országos egyesületének 25 éves jubileumára készült monographia, csak most kerül bíráló alá, de elvállalván a könyv ismertetését, nem hittem, hogy annyi dolog fog visszatartani attól, hogy végre gondosan és alaposan átdolgozzam magam ezen igen komoly és megbecsülésre méltó tanulmányon. A munka azonban nemcsak hogy nem veszítette el actualitását, daczára a késelemnek, hanem nőtt abban, már azért is, mert derék szerzője 1917. évi április hó 25-én mutatta azt be az osztrák gyáriparosok úgynevezett Neunkirchner Verband-jának, mely az ottani Industrieller Club munkaadó szervezete. A mű ott is kiváló sikert aratott, sőt statistikai adatgyűjtésének módszerét jövő példák gyanánt fogadták el.

A könyvről nézetem az, hogy az mindenféle socialpolitikai vonatkozásnál, akár a munkásbiztosítást, akár a sztrájkkérdést, akár a választójogok ügyét vesszük, igen alkalmas lesz arra, hogy a közgazdák és politikusok beletekintsenek graphikonjaiba. Ezek a graphikonok nemcsak hogy nagy gonddal és valóságos adatgyűjtés alapján készültek, hanem rendkívül elmés összeállításukban több szemléltető anyagot adnak, mint bármely szöveg tenné azt. Evvel egyúttal szerencsésen kint vagyunk egyes különben kiváló sociologusok amaz általam mindig irigyelt könyvelműségéből, hogy néhány munkáscsalád napi fogyasztásából, vagy néhány kórterem betegségi számaiból a legáltalánosított következtetéseket vonták le. Méhelynek a saját egyesületében jó és állandóan tartott rendszerrel naponként beszerzett nagy adattömeg áll rendelkezésre és miután a szövő-fonó szakmát kivéve, a gép- és vasipari.

gyártás az, a hol egy standard-iparág legtisztább kiképzése látható és e nagy szakmában még az is emeli az adatgyűjtés fontosságát, hogy igen sokféle képzettségű alkalmazottal és munkással van dolguk: ennél fogva nyugodtan azt mondhatjuk, hogy Méhely graphikonjai elsőrangú idézési anyagot fognak szolgáltatni a munkáskérdésről szóló vitáknak; kívánatosnak tartanám, hogy a parlamentben is mielőbb hallanók pro és contra az ő számaint.

Szándékosan emeltem ki előbb az így vitatás alá kerülő közgazdasági kérdések között a választójog kérdését is, mert éppen a budapesti gépgyárak és vasmunkások adatai az ipari korhatár tekintetében elsőrangú bizonysgot adnak és szerintem megdönthetetlenül érvelnek amaz, a Magyar Gyáriparosok országos szövetségében immár tiz év óta hirdett álláspontom mellett, hogy az ipari munkásságnak választási korhatárát 24 évnél feljebb tenni nem lehet.

Ha már most azt kérdezzük, hogy e nagy anyagból, melynek — ismétlem — maradandó becsét örömmel kell elismernünk, a szerző maga mit construált, vagy — mint jó mérnök — micsoda gépezetet szerelt fel, válaszom a következő: Mindenekelőtt kaptunk egy írásmódoában, gondolatkötésében kitűnő stílistikai könyvet. Ha e szó, hogy „beképzelt“ nem fordulna elő a munkában, azt mondanám, hogy tökéletes magyarsággal van írva. Idézetei igen szerencsések és bár nem mindig a tárgyhoz valóak, erőteljesen domborítják ki a szerző világos célzatait. Legkevésbé világos kifejezései között a könyvnek a címe, mert túlsokat vagy túlkeveset mond. A mit igazán ad a szerző, az a magyarországi vas- és gépmunkások munkaviszonyairól a budapesti gyárakból szerkesztett monographia és ennek világos következtetései. Ez azonban még nem a munkáskérdés lényege, hanem a munkások és munkaadók közti viszony igen erőteljes megvilágításának egy próbája. Viszont kevesebbet mond azért, mert nemcsak a munkások viselkedésének, hanem a munkaadók viselkedésének birálatáról is van szó a könyvben, miután szerző igen erősen foglal állást a socialpolitikailag gondolkozó munkaadók mellett. Hogy ennek az alapelvnek, vagy inkább alapérzésnek következtetéseit nem mindig úgy vonja le, mint magam tenném, az más elbirálás alá tartozik.

Kifogásolnom mindössze azt kell, hogy Méhelynek elméleti gondolkodása, mely különösen az idézeteknél szűrődik le, nem mindig megy párhuzamosan az ő gyakorlati ismereteivel, melyeket a saját statistikájából merit. Innét van a munkának az a további hiánya is, hogy néha váratlanul egy folyamatban levő gondolatsorra egészen más problema következik, mely elméleti igényekkel lép fel és azután ismét eltikkad, hogy a megkezdett gyakorlati gondolat sorát folytatni lehessen.

A könyv két főrésze oszlik: az első a budapesti gépgyárak munkásainak kor- és munkabérvizonyait tárja elénk, még pedig közvetlenül a háború előtti időből merítve számaikat. Először itt a módszerrel ismerteti meg szerző igen világosan. Azután átmege adatainak bonczolására, a gazdasági conjunctura hatását kutatva a munkásokon, a különböző szakmabeli munkások munkabérmaximumának összehasonlítását mérve, majd a gépgyári munkások életkoráról, azok állandóságáról és nemzetiségéről, vidékek szerint való származásáról és végül a munkások előképzettségéről adván fontos és világos anyagot.

A III. fejezetben „Munkabérlitikai megfontolások“ címen mind-ezeknek következtetései vonattak le. Főtételei abból állanak, hogy a magyar ipari munkásság egészségügyi és halandósági viszonyai sokkal kedvezőbbek, semmint azt socialista rémképek az olvasók elé (kik azonban rendesen csak regényolvasók) kifesteni szokták. Nagyon érdekesek ezután azok a kutatásai, melyek azt bizonyítják, hogy a szak-képzett munkások állandósága mennyivel erősebb, mint a napszámosoké, vagyis hogy a melyik munkás kiképzzi magát, az majdnem oly állandó alkalmazásra számíthat (daczára az ipari conjunctura változásainak), mint ha valamely banknak vagy akár községnek alkalmazottja lenne. Itt hozzá kell tennem azt, hogy miután az iparnak legfőbb törekvése az kell hogy legyen, hogy a conjuncturát lehetőleg önmagában paralisálja, ennél fogva remélhető, hogy a jövőben ez még fokozottabb mértékben fog érvényesülni. Hozzátehetem azt is, hogy éppen a gép- és vasipari szakmában kell ezt a következtetést felállítanom, mert ez a következtetés nem más, mint az, hogy ez a szakma mennél jobban igyekszik a munkamegosztást keresztülvinni.

Nem kevésbé érdekelni fog minden socialpolitikust az, hogy a munkások kora tekintetében a helyzet úgy áll város és vidék között, hogy a gyári munkás 32 éves korában éri el teljesítményének maximumát, viszont a városok vonzó hatása a klimaxot a 21 éves életkorban éri el, melytől kezdve lassú lendülettel, de állandóan csökken, míg a negyvenes korévek elején a falu ismét visszanyeri az idevonzottak feletti uralmat.

Jellemző az a táblázat, mely szintén régen hirdetett előitéletek megdöntésére alkalmas, hogy az ipari munkásság Magyarországon első sorban magyar. A gépgyári munkásoknál a magyar anyanyelvűek száma 86—88⁰/₀-ot tesz. Érdekes, hogyan telik meg Budapest az egész ország ipari munkásságával és válságok esetén hogyan mennek haza először a székelyek és legmakacsabban ragaszkodik a Budapesti való maradáshoz a vidéki városokból felkerült polgári elem.

Szerző a munkabérfizetési rendszerek között az accord-rendszer

előnyét hangsúlyozza, kívánja az egyéni érték teljes érvényesülését. Igen érdekes matematikai finomságokban vész el az a fejtegetése, mely a maximális és minimális órabér és kereset egymás közti arányát bonczolja.

Azt a következtetését, hogy — tabellái szerint — a leginkább szervezett munkásszakma, azaz a műhelyasztalosoké, szervezkedésével az önmagának is romlást okozó helyzetet okoz, mely a túlzásig vitt szabályozási törekvésekből fakad: ezt az erős következtetését (mely ha igaz volna, sok socialpolitikai szervezkedést veszélyeztetne) magukból a táblázatokból nem bírom ily határozottan kiolvasni. Lehet, hogy későbbi statistika szerzőnek fog igazat adni, most csak — gondos olvasás után — azt állithatom, hogy itt egy kérdőjel van, de nem egy határozott nyugvópont.

Bár *Méhely* kétségtelenül munkája másik részére, mely a következtetéseket foglalja magában, helyezett nagyobb súlyt, azt kell mondanom, hogy az első részt tartalmasabb és maradandóbb becsűnek tartom; először azért, mert — mint már fentebb jeleztem — elméleti fejtegetései nem mindig párhuzamosak munkásságával. Másodszor azért, mert bár nagyjában igaza van abban, hogy „most új munkáskérdés van“, vagy — mint én mondanám — „a munkáskérdést most új szempontból látjuk“, mégis ezek az új szempontok ma még állandósulva nincsenek, úgy hogy a világháború végén talán még újabbak lesznek a szempontok és így az is lehet, hogy némelyek közülük a ma elvetett régi szempontokhoz fognak közeledni.

Kettőben mindenesetre igaza van és ezt a háború még fokozottabban fogja munkásoknak és munkaadóknak egyaránt a szükség kemény öklével fejébe verni. Az egyik a következő: (81. oldal) „A socialpolitika nemes és hazafias törekvés, úgy szűkebb hazai, mint széles látkörű kosmopolita szempontból gazdasági és socialis hasznú, ámde csak akkor, ha a gazdagosságot, a legnagyobb hatás fokát, tartja szem előtt. Ne kívánjon olyant, a mi a közgazdaság teljesítőkéességét meghaladja, de különösen ne legyen olyan, a mivel csak zavarokat, bonyolultságot, ellentéteket szít.“ Másik tétele így hangzik: „Az, a mit ma socialpolitikának neveznek, az nagyon gyakran takarója mérhetetlen sok üres bürokráciának, tényleg productiv erőfeszítéstől való irtózásnak.“ Ezt a tételt ily világosan még senki sem mondotta ki, azt hiszem, hogy igen sok idézője lesz nálunk is, másutt is.

Kivánságom az volna, hogy az utolsó fejezettel, a mely az új munkáskérdésről szól, *Méhely* munkája ne legyen lezárva, nemes lendülete, mely Marx híres proclamatióját így változtatta át: „világ munkásai

egyesüljete!“ hevitse annyira, hogy a háború után előálló legújabb munkáskérdésről is adjon monographiát. Akkorra talán egy hadi munkásstatistikát is kapunk tőle és a könyv képe teljes lesz.

Hegedüs Loránt.

Rathenau könyve.

Walther Rathenau: „Von kommenden Dingen“ 1917. Berlin. S. Fischer. 345 oldal.

A téli német könyvpiacznak egyik legkeresettebb olvasmánya Rathenau Walternek „Von kommenden Dingen“ című könyve volt, mely nemcsak a közgazdasági művek szokásos olvasó közönségét érdekelte, hanem nálunk is erősen benyomult a politikai körökbe. Rathenau-nak a német iparban részben örökölt, részben kivivott nagy pozíciója, továbbá az a néha szónoki, néha papi lendület, mely könyveit áthatotta, ez új könyvében még fokozottabb mértékben jelentkeztek. Ez és az a nem mindennapi bátorság, a mely követelményeinek felállítására vezette őt, biztosították azt, hogy rövid időn belül első kiadásai elfogytak és számosan olvasói közül jelentik, hogy reájuk a munka maradandó hatást gyakorolt.

A magam részéről nem egészen osztom a bámulatot, miután a könyvet átvettem, ellenben sok kiváló tulajdonságát, főképen pedig a politikai dolgokban való bátor szókimondását mindenek fölé kell tennem. Már előbb jeleztem azt, hogy bizonyos részben szónoki, részben papi lendület az, mely Rathenau félig közgazdasági, félig politikai művét áthatja és mely viszi magával az olvasót is bizonyosságául annak, hogy érdemes stílusával és meggyőződésteljes emberrel van dolga.

Ha először ebből a szempontból nézem a művet, azt kell mondanom, hogy stílusa, amely erősen emlékeztet arra az ónémet írásmódra, melyet mintegy 25 évvel ezelőtt a Németországban akkor nagy feltűnést keltett könyv „Rembrandt als Erzieher“ próbált meghonosítani: ez a stílus határozottan egyéni, de túlterhelt és nem mindig természetes. Erőteljes szófordulatai és nem egyszer szokatlan mondatkötései, bár legtöbbször meglepnek, nem mindig hagynak hátra tiszta esztétikai benyomást, holott ezek az igazán nagy stílusnak feltétlen kellékei. Így is tagadhatatlan, hogy kivált a közgazdasági irodalomban, hol a lapos, sőt mindennapi beszédet erénynek tartják, Rathenau vállalkozása nem köznap jelenség.

Áttérve magának a könyvnek érdemére, azt kell mondanom, hogy az a meggyőződés, amelyet Rathenau itt közgazdasági és politikai ügyek-

ben érvényesíteni akar, legnagyobb részben nem gyakorlati tények következtetésein alapszik, hanem egy majdnem vallásos lendületnek az eredménye, vagyis metaphisica. Ez alatt azt értem, hogy bár ő igen sok ipari, mezőgazdasági vagy — másik oldalról nézve — igen sok parlamenti tényre, tapasztalatra hivatkozik, alapjában véve következtetése mégsem ezekből az adatokból származnak, hanem mindig apriosztikus tendenciákból, amelyeken a szerző vallásos hévvel csüng, melyeknek prófétája akar lenni és melyek őt jobban érdeklik, mint maguk a logikai következtetések. Hogy az ő beszédmodoránál maradjak: ha egy separatórgépet állítanék be munkájába, azt ketté tudnám vágni: következtetéseit az egyik oldalra és azok mind deduktívok volnának, adatait a másik oldalra, melyek mind induktívok, de a két gondolatsorozatnak egymáshoz nincs köze. Ez az, amiért a munkája mesterkélt, amiért könyve nem mindig bír, daczára lendületének, meggyőzően hatni. Alap-tétele — amelyet több ízben feszeget és végre a 336. oldalon következőkép formuláz, voltaképpen a következő: „Auf Vorrech und Entsagung aber erbaut man keinen Staat“.

Ebből kiindulólág először is bírál. Birálata közgazdasági mezőkön nem sokat tér el azok gondolkozásától, a kik vagy capitalista vagy anticapitalista alapon a fényüzési iparokat támadják. Igen eredeti itt az az okfejtése, hogy annak, hogy a fényüzési ipar és vele való kereskedés annyi százezer kezét von el a szükséges iparoktól, ennek voltaképpen a mai családi élet az oka, t. i. az, hogy a munkamegosztás előhaladása folytán a férfi teljesen házonkívüli foglalkozáshoz van kötve, ennélfogva a bevásárlás a nők hivatásává vált. Így a kereskedő és a gyáros *ennek* a bevásárlónak az izléséhez szabta úgy termelését, mint árúkinálási módszerét. Mindebből a szükségtelen, tetszetős, sok munkáskezet foglalkoztató árúknak nagy gyártása és felhalmozása következett és ez a közgazdasági termelésnek és közvetítésnek nagy pazarlásával jár.

Mélyebbre vág ott, a hol politikai bírálatba kezd. Nem ismerem német könyvet, mely az utóbbi időben a német külpolitikának néha váratlan fordulatait ily élesen bonczolná, még kevésbé tudnék éppen Rathenau körzetéből olyanokat, kik ebből azt a mostani könyvében alapelv-ként felállított tételt vonnák le, hogy Németországnak is át kell térnie a felelős parlamentáris kormányzatra. A felelőtlen tényezők kormányzásával egyáltalában szakítani akar és úgy hiszi, hogy egy óriási nép, mint a német, a felelős kormányzat porondjára bocsátva, a politikának küzdelmeivel és surlódásaival nagyobb vezető egyéniségeket fog termelni, mint a többi nyugati állam. Hogy itt mennyiben vakítja el szerzőt a mostani politikai helyzet és hogy nem feledi-e el azt, hogy a német nép politikai gondolkodása merőben eltér akár az angol és francia

parlamentari iskolától, akár csak a magyarságnak alkotmányos előképzettségétől is, ezt fejtegetnem itt nem volna helyes.

E kettős gondolatsorból Rathenau kettős következtetésre vezet bennünket. Az egyik az, hogy a fényüzési ipart egyáltalában el kell tiltani és fel kell szabadítani az itt szükségteleggé váló munkáskezeket az oly szükséges termelés számára. Ugyanekkor azonban a fényüzés alapját, a vagyon túlzott felhalmozását is meg akarja szüntetni. Itt teljesen radikális vizekben evez, a mennyiben legerősebben az örökségi jognak ront neki. Ezek a hadakozásai legerőteljesebbek, legvilágosabbak és úgy látszik, hogy gondolkozásának igazi középpontját képezik. Számítása szerint, ha jól veszem soraiból, mintegy 3.000 márka évi jövedelem volna az, mely egy-egy ember eltartására elegendő, a többi pedig az államé lenne, melynek örömmel kell adózni. Mint látszik az utóbbi gondolatból, itt már a világháború mély lelki hatása mutatkozik: az Állam a maga teljes súlyával belefészkeiődik az egyesbe. Ezeket a fejtegetéseit erős kirohanásokkal kíséri, amelyekben nem mellőzi az ismert socialista kitételeket sem. Nagy lendülettel és szivbőli nemességgel követeli a munkásosztály felemelkedését, a mihez bizonyára minden modern közgazdasatlakozni fog.

Második sorozata következtetései, mint fentebb említém, politikai és elsősorban német természetű. Szokatlan, amit a német politika mai perspektívájáról mond: „Der erschreckend schlechte Nutzeffekt unserer äusseren Politik bei höchstem Aufwand an Arbeit und Mitteln erklärt sich zur Hälfte aus Mangel an Richtung. Das unerhörte und unbegreifliche Misstrauen, das die Aussenwelt jahrzehntelang uns, die wir der Stille, der Aufrichtigkeit und Harmlosigkeit unseres Sinnes sicher zu sein glaubten, entgegenbrachte, ist eine der Folgen un stetiger, somit unverständlicher, somit verdächtiger Haltung.“

Hogy ily kirohanásokkal nem egy ellenséget szerez, úgy hiszem, nem nehéz megállapítani. Ezekhez kapcsolja Németországban a nagyobb politikai szabadság érvényesítése iránti indítványait.

Mint látni való, egységesnek gondolt munkájából két oly sora folyik a következtetéseknek, a melyek, ha cifraságaikból kivesszük őket, tényleg összefüggésben egymással nincsenek. Ezt legjobban az mutatja, hogy a közgazdasági és társadalmi probléma, melyet felvetett, mindnyájunké; a politikai kérdés, melyet felvetett, tisztán a németeké. De nem kell hinni, hogy a kettő semmiféle összefüggésben nincs. Van! Ez a belső összetartozás a világháború borzasztó súlya. Ez különösen ott nyilvánul meg, a hol Rathenau már az örökösödési jog radikális alapján is az állam felé fordul. Egészen helyesen vallja, hogy az államot a magángazdaságoknak örömmel és kedvvel kell táplálnia, hirdeti, hogy az adó nem kényszer,

hanem szükséges, sőt örömteljes szolgáltatás; bizonyítja, hogy elsősorban az Államé, amit termelünk és csak azután gondolhatunk magunkra. A német kötelességteljesítésnek és fegyelmezeítésnek egész diáthyrambusát halljuk, megforgatva a háború keserű következményeiben. Mert — és ez az, ami, midőn letesszük a könyvet Rathenau művéből az olvasó tanulsága gyanánt mély benyomásként nálunk marad — írása talán tudtán kívül, talán akaratán kívül és minden ellenkezése daczára, keserűséget lehel. Azt mondhatnám, hogy az első próféta, ki a világháború utánra nem fellendülést, hanem nehéz megróbáltatásokat jövendöl. „Im megjelent az első bölcselő, nagy sor jövend utánad“ mondá Madách.

Hegedüs Loránt.

Háborús adópolitika.

„Magyar háborús adópolitika.“ Irta: Szende Pál. Budapest, 1917. „A Világ“ kiadása. 138. lap.

Szende Pál könyve, a melyet a magyar háborús adópolitikáról irt, nem rendszeres tudományos munka. Ujságczikkeit adta ki, a melyekkel a mult nyáron a vagyoadó, jövedelem- és kereseti adó reformja alkalmából e javaslatokkal, azok ellenzőivel és barátaival egyaránt, hadakozott. Czikkeinek sorozatában az egységes meggyőződés adja az összefüggést. Írásaiban a kitünő ujságírói készség az, a mely az olvasót lekötöni tudja. E téren annyira megy, hogy a zszurnalistikai fifika minden eszközét kihasználja. Így teszem fel a jövedelemadó rejtelseinek felvilágosításából drámai párbeszéd származik, a melyet B. Kovács János két fia a debreczeni Bika-szállodában folytatnak egymással, viszont a kereseti adó eseteit a budapesti Bismarck-kávéházban ugyanazon Kovács János Antal nevű ipartestületi unokafivérével tárgyalja meg. Hogy mind e személyek bámulatosan ismerik az adótörvényt és annak végrehajtását és hogy mindegyikükből Szendének éles hangja hallatszik, ezt elárulnom azt hiszem felesleges.

Áttérve most már a könyvre azt kell mondanom, hogy daczára annak, hogy a fentemlitett törvényjavaslatok vitája már a multé. Szende Pál könyvét még ma is érdemes forgatni, mert nemcsak a jelen állapotaira, hanem a jövő várandóságaira is erős fénykévéket vetit elénk. Alapjában a teljes progressiv adózás hive. Ezt az elvet nemcsak a jövedelmi és vagyoadónál akarja keresztülvinni, a mi feltétlenül helyes, nemcsak a jelenlegi hozadéki adókon akarja kipróbálni, a mi csak igen korlátozott mértékben fog sikerülni, hanem az összes állami, városi és általában közszolgáltatások rendszerét erre az elvre akarja fektetni.

Azt hiszem, ezekben a részeiben igazságérzete, mely nagy hévvel csap felénk, erősebb, mint a gyakorlati megoldás, mely keresztülvihető. Hogy csak egy példát mondjak, szerinte igazságtalanság az (43. oldal), hogy a „milliomos és munkás részére a szakaszjegy ára egyaránt 12 fillér. A probléma nem megoldhatatlan és kivitele sem ütközik nehézségbe.“ Azt hiszem minden túlzás nélkül mondhatom, hogy ennél nagyobb nehézséget már csakugyan nem lehet elképzelni, mint, hogy minden villamosvasuti szakaszjegy váltásánál az embernek egyuttal egy vagyonadó- és jövedelmi adóvallomást is kelljen adnia és akkor — valószínűleg egy logaritmus tábla segítségével — a kalauz a Petőfi-tértől a Vigadóig kiszámítja azt, hogy a vagyoni állapothoz viszonyítva mennyi fizettségért a szakaszjegyért, melynek ára notabene világosan a nyújtott szolgáltatáshoz és nem az én képességeimhez van mérve. Hogy a kiváló könyviró és kritikus vagdalkozási módszerénél maradjak, helyes lenne ily esetben az illető villamosvasuton mindjárt egy adóügyi orvost is rendszeresíteni, mert ebből oly verekedések fognak az egyes szakaszvonalokon előállni, melyeket a szegény kalauz vagy kalauznő alig bír majd lecsillapítani és nem hiszem, hogy ezen a módon akár a városi villamosvasut forgalmának gyors lebonyolítását, akár a közönség kényelmét, legkevésbé pedig az idegenforgalmat növelni fogjuk.

De hagyjuk e túlzásokat. Alapfelfogásában, t. i. abban, hogy különösen a háború után a progressio elemi erővel kell, hogy helyet foglalhasson adópolitikánkban, igaza van és — tovább megyek — igaza van abban is, hogy ez nemcsak adóügyi téren kell hogy mutatkozzék, hanem az állami berendezés más területein is, így például igen könnyen elképzelem, hogy a dán büntetőtörvénynek az a rendelkezése, mely a büntetőpénzeket oly arányban osztja ki, a mint az a megbüntetett vagyoni viszonyainak megfelel, nálunk is meghonosítható lesz.

Nem akarok a könyvnek ama fejtegetéseire kitérni, melyek vagy egészen az elmúlt parlamenti adócsatának az igen kritizáló leírására vonatkoznak. (VII. fejezet. „Az adóvita socialis szempontjai“ czimmel), vagy a melyek a közigazgatási személyzetnek megválasztására adnak útmutatást. (XII. fejezet. „Az adóügyi biztos.“) Maradok a könyv alapelveinél. Igaza van itt szerzőnek legnagyobbbrészt abban, midőn nem enged a jövedelmi adó legutolsó statisztikájának abból a kérlelhetetlen igazságából, hogy a földbirtok jövedelme nem vette ki eléggé részét a bevallásból és hogy így a nemzeti jövedelemről torzképet kaptunk, a teher pedig eltolódott, torzítva, a városi kereső lakosság kárára. Semmiféle agrárelvvel ezt az igazságot kisémmizni nem lehet. Valahányszor erre üt rá Szende, mindig fején találja a szöveget. Itt egyetlen megjegyzése van, a mely személyileg bántóit, nevezetesen a junius—juliusi parla-

menti vitában az ellenzék egyik szónoka gróf Eszterházy Móricz, a pénzügyi bizottság előadójának, ki alulírott volt, folyton azt vetette szemére, hogy a jövedelmi adóstatistikában megtévesztettem a képviselőházat, mert midőn kimutattam, hogy az ipar és kereskedelem aránylag többet fizet, mint a földbirtok, az ipari és kereskedelmi jövedelembe a földbérlőnek jövedelmét is beleszámítottam. Szende Pál elébe megy gróf Eszterházynek és azt mondja, hogy 10–16⁰/₀-ot ezen a czímen az ipari és kereskedelmi foglalkozások jövedelmi alapjából leüt, azt állítván, (73. oldal), hogy „számos változatban ismételték azt a *különben senki által kétségbe nem vont tételt*, hogy a haszonbérlők jövedelme is a földjövedelemhez tartozik.“ Azt hiszem, itt ő is és gróf Eszterházy is, merőben tévednek és meg kell maradnom azon álláspontom mellett a melyer akkor elfoglaltam és a melyet igen helyesen a pénzügyi bizottság is vallott. Ez az álláspont a következő: Elméletileg véve, a föld jövedelme a földhozadék. Ez az, a mit a földadó meg akar adóztatni. Ellenben a földbérlő egy vállalkozó, az ő jövedelme kereset, vagyis a föld hozadéka nélkül munkából előállott nemzeti jövedelem, a mely mellett a földjáradéknak megfelelő hozadékot a földbirtokos élvezi. Mindebből az következik, hogy a földhaszonbérlet jövedelmét igenis nem a földbirtoknál, hanem az ipari és kereskedelmi foglalkozásnál kell számba venni és ehhez a csoporthoz számítani. Így van ez elméletileg. Most, hogy van gyakorlatilag? Gyakorlatilag a dolog úgy áll, hogy a különféle jövedelmi ágak kategoriája tekintetében az 1909. évi X. t.-cz. és annak úgy első, mint későbbi végrehajtási utasításai elfogadták a kategorizálás alapjául a Wekerle által 1896-ban megújított statistika nomenclaturáját. Ez a Wekerle-féle egyenesadó-statistika pedig az addig meglevő hozadéki adók alapján, tehát az 1875. évi XXIX. t.-cz.-ben incorporált kereseti adótagozódásainak alapján áll, a hol is a III. osztályú kereseti adó magában foglalja a földbérlő keresetét is, mint kereset adóztatván azt meg. Ennélfogva az adóstatistika egysége is megköveteli, hogy a földbérlő jövedelme továbbra is ezen kereseti ágak, vagyis az ipari és kereskedelmi jövedelmek csoportjához számíttassék, mert ha nem ezt tennék, akkor a jövedelmi adó ezutáni statistikája és azon statistika között, melynek alapján a jövedelemadó készült, oly különbség volna, melynek alapján minden összehasonlítás lehetetlenné válnék. Már pedig az adóstatistikának mindenekelőtt az összehasonlítás tekintetében kell biztosságot nyújtania. Így állván a dolog, úgy elméleti, mint gyakorlati alapon állítom, hogy dacára gróf Eszterházy Móricz akkori támadásának és daczára Szende Pál más szempontból való engedékenységének, mindkét nézetét vissza kell utasítanom.

A mit e rövid polémiában előtártam, az csak a felfogás, jobban

mondva a bírálai különbségére vonatkozik, ellenben gyökeres az ellentét köztem és Szende Pál között a kereseti adó kérdése tekintetében. Nem akarok erre részletesebben kitérni, mert 1914-ben „Pénzügyeink és az adó reformja“ című füzetemnek majdnem egész szövegét arra használtam fel, hogy éppen Szende Pál ebbeli törekvésével szemben bizonyítsam azt, hogy a kereseti adónak más megoldása nincs nálunk, mint annak petrifikálása. É tekintetben az 1916. évi törvény haladását tesz, sajnos azonban nem vitte következetesen keresztül azt az eszmét, melyet minden ellenzés és elbátortalanítás dacára immár több mint 25 év óta képviselek az adóügyi irodalomban és most is azt tartom, hogy a kereseti adó kérdését nálunk nem lehet másképp megoldani, mint hogy azt az adózóknál petrifikálják. Ezzel szemben Szende Pál felmutatja a francia patens adótáblázatát, mely (35. oldal) szerinti folytonos átdolgozás és javítás folytán majdnem teljesnek mondható és az 1892. évi osztrák tarifa-javaslatot, melynek alapjául gyakorlati úton eszközölt 142.000 számítás szolgált. Hogy Schönbachnak ez az osztrák javaslata még Ausztriában is megbukott, bizonyítja azt, hogy még ott, a kitűnő bürokratismus hazájában sem volt ez keresztül vihető. Hogy képzelem Szende tehát, hogy nálunk a mi kevésbé számító és kevésbé nyugodtan közigazgatott országunkban ily táblázatra lehetne a polgárok adóztatását, mely a háború után bizonyára igen krudélis lesz, rábizni. Én a magam részéről ebben nem bízom. Maga a szerző is érzi ezt, mondja (36. lapon): „ha a pénzügyi kormány a tarifa készítésével járó nehézségektől visszariadna, akkor e tétel elérésére legalkalmasabb eszköz volna a mai osztrák rendszer elfogadása.“

Azt hiszem mindazon gyűléseken, a hol Szende Pál kereskedelmi képviselőként megjelent, a contingentálás ily rendszere ellen tiltakozás történt. Bizonyára ő is tiltakozott. De még inkább tiltakozni fog, ha eszébe jut, hogy a háború után az államnak oly óriási szükségletei lesznek, hogy contingentálásokkal egyáltalában nem dolgozhat. Ez megöli ezt a második tervet is. Szeretném, ha végre meggyőződhetném a kiváló író arról, hogy a kereseti adó petrifikálása az egyetlen, mely megmennti a kereseti adót is, a jövedelmi adót is, az igazságot is és a polgárt is.

Még csak néhány szót kívánok szólni Szende Pál néhány oly tételéről, a melyeket aláírni nem lehet. A 114. oldalon ezt mondja: „Mihelyt a föld értékét a valóságnak megfelelően becsüljük, szétfoszlanak a közép- és nagybirtok nagymérvű eladósodásáról szóló legendák.“ Ez legalább is erős tulzás mindenki előtt, a ki valaha jelzálogkatasztert látott. A 124. oldalon ezt halljuk: „Úgy a házbirtok, mint az ingóvagyon körében szintén meg kell a kontingentálási rendszert honosítani.“ Ezzel szemben már fentebb állítottam, hogy másutt sem lehet majd,

még a földadónát sem, a kontingentálási rendszert fentartani, legkevésbé alkalmas rá a házadó, erre szükség sincs is, mert ez az adó egészen korrekt és objektív alapokon nyugszik.

Végül a következő alapelvet vallja: „A vagyoadó és jövedelmi adó után semmiféle más állami, vagy helyhatósági adó, illetőleg pótagó ki nem vethető. Adórendszerünkben a modern és demokratikus elemet ez a két adónem jelenti és ezért minden pótagózásnak hozzájuk kellene igazodni.“ Erre először is azt kell felelnem, hogy most, midőn úgy a hároméves jövedelmi adó, mint a néhány hónapos vagyoadó még csak gyermekkorát éli és első próbálépéseit teszi, nekünk is, de Szende Pálnak is erős kétségei vannak az iránt, hogy az elhamarkodott keresztülvitel nem fogja-e eltorzítani e gyenge lábcskákat és így nem fog-e valamely angolkóros adórendszer előállítani a tulságos életbeléptetési siettetés által. Ha most már ezt a rendkívüli nehézséget még azzal tetéznők, hogy szegény kis új adócskáinkat mindjárt községi terhekkal is megsulyosbíjuk, városi és megyei pótagókat is rakunk vállaira, egészen bizonyos, hogy két vagy három lépésnél fel fog bukni az adó és többé öt feltámasztani nem lehet. Ezért kell tehát az én szempontomból is, de szerző szempontjából is az ő ily javaslatának mostani keresztülvitelét mellőzni. De nagy kérdés, ha már a jövedelem-, vagyoni adó és általában minden beválláson alapuló progresszív adó meg is erősödik kissé, hogy akkor is lehetséges lesz-e ezt az eszmét keresztülvinni. A jövedelmi adó azért progresszív és azért alapul beválláson, hogy azt vigye keresztül, vagy legalább azt a hitet keltse, hogy *egyenlő* jövedelemmel bíró emberek *egyenlő* terhet viselnek. Mihelyt eltérünk ettől az egységes alaptól, az összetörött és a különféle városokban ugyanoly vagyonnal és ugyan oly jövedelemmel bíró adózók már a törvény vagy statutum parancsánál fogva is egyenlőtlen elbánásban részesülnek. Szerintem ez általában sem lehetséges, legkevésbé lehetséges azonban nálunk Magyarországon, mindazon okból, melyet a könyv élespengéjű szerzője mindannyiszor a kard élére tűz, valahányszor polémiába indul, t. i. abból a szempontból, hogy nálunk Budapesten nemcsak a Budapesten szerzett jövedelmet vallják be, hanem a budapesti lakosságnak az ország nagyrészből szerzett jövedelmét is. Ebből Budapest és a vidék között az adózás szempontjából oly antagonizmus támadna, melynek szószóolója lenni a magam részéről nem tudnék.

Szeretném, ha e néhány megjegyzésem szerzőt is eltántoritani attól, hogy oly követeléseket hangoztasson, melyek józan mértékkel igazságtalanságnak is beválnak.

Végül ismétlem, hogy daczára annak, hogy Szende Pál könyve efemer hírlapi polémia, benne a magyar adóirodalomnak értékes gyarapodását látom.

Hegedüs Loránt.

Népesedési kérdések a háborúban.

A születések csökkenése — mely már a béke utolsó éveiben is fokozódó mértékben foglalkoztatta a statisztikusokat és socialpolitikuskat — a háború folyamán természetesen oly ijesztő mérveket öltött, a háborúnak úgy közvetlen, mint közvetett emberpusztítása oly óriási, hogy a népesedés kérdése mindinkább egyik centrális problémájává válik az összes hadviselő népeknek. Különösen német szövetségeseinknél, de minálunk is, szünetlenül növekvő áradata ömlik az e témát a legkülönbözőbb szempontokból tárgyaló könyveknek, röpiratoknak, cikkeknek. Mindezeknek kitűzött célja utakat, módokat találni az emberveszteségek lehető pótlására, a háború utáni időben minél nagyobb mennyiségű és magasabb minőségű emberanyag produkálására. Fokozott súlyt általában a mennyiség emelésére helyeznek. Ide akarnak hatni morális eszközökkel: hazafias lelkesedés ébresztésével, a nemzeti társadalom iránt való kötelességérzet erősítésével a nemzeti élet racionalizálásának, a születések önkéntes korlátozásának ellensúlyozására. Ide akarnak hatni főleg oly gazdasági és socialis intézkedésekkel, amelyek a gyermekek nevelésének terhére bizonyos részben levonnák a szülők válláról és az államra hárítanák. Anyasági biztosítás, anyasági prémiumok, családi pótlékok, adókedvezmények, esetleg állami hozzájárulás a gyermeknevelési költségekhez s sok más hasonló terv kerültek szóba. Ezzel szemben erős áramlat van Németországban, mely a kérdést főként fajbiológiai, eugenikai szempontból tekinti. Ennek főorgánuma az „Archiv für Rassen- und Gesellschaftsbiologie“, mely állandóan foglalkozva a problémával, főleg az értékes faji tulajdonságok megőrzésének módjait kutatja s erre való, a jövő nemzedékek minőségét illető tekintetből általában ellenzi a népesedéspolitikának ilyenfajta „socializálását.“ Érdekes e fajta cikket találunk egyik legújabb számában,¹⁾ mely kiindulva abból, hogy a születések csökkenése mindenütt a kulturálisan és fajilag legértékesebb rétegekben, a felsőbb osztályoknál, a középosztálybeli értelmiségnél, a mezőgazdasági népesség körében a birtokos gazdáknál a legnagyobb, míg a legműveletlenebb, szegényebb, tudatlanabb, a szó legnyomoroságosabb értelmében proletárosztályok termékenysége még alig változott, arra a következtetésre jut, hogy a gyermekgazdagság jutalmazása ismét csak főképpen ezeknek az osztályoknak szaporodását fokozná s a jövő nemzedékek proletarisálódására vezetne. Az állam ugyanis oly csekély összegekkel segíthetné csupán a sokgyermekes családokat,

¹⁾ Dr. H. Siemens: Die Proletarisierung unseres Nachwuchses, eine Gefahr unrassehygienischer Bevölkerungspolitik.

melyek csak épen a legszegényebb embereknél szerepelhetnének indító okul a család nagyobbitására; alig hatnának így már a tanult munkások és önálló iparosok jobban kereső rétegére, vagy a jobbmódú parasztságra és teljesen hatás nélkül maradnának az intellektuális középosztályra. Nem is szólva a társadalom legfelsőbb, leggazdagabb rétegeiről, a melyeknek szaporodása a legcsekélyebb, bár — sok értékes faji tulajdonság fentartása végett — igen fontos volna.

Dr. Siemens tehát inkább a *a gyermektelen vagy kevés gyermekű vagyonos családok megterhelésében* látná a helyes megoldást, mint a nagy termékenységűek megjutalmazásában. A nőtlenek, valamint a gyermektelen és kevés gyermekes házaspárok vagyonának és jövedelmének oly fokú megadóztatását javasolja, mely szinté felér a gyermeknevelés terheivel s így módon kényszeríti a vagyonosokat, hogy már vagyonuk megtartása céljából is gyermekeket neveljenek. Kívánja továbbá az örökösödési jognak népesedés-politikai szempontból való megváltoztatását s a parasztok érdekében való belső telepítést. Hogy ezek az intézkedések, melyek okosan és szigorúan keresztülvive, lehet, hogy igen jó hatásúak volnának, mennyire megvalósíthatók, azt szerző maga sem meri nagyon megítélni.

Általában e német eugenikusok, bármennyire helyes bizonyos szempontból az ő felfogásuk s olyan társadalmi szervezetben, a hol az embernek minden életnyilvánulása szigorúan szabályozható lenne, tényleg igen előnyösen befolyásolhatná a jövő nemzedékek alakulását, kissé túlságosan megfélekedeznek azokról a socialis és gazdasági keretokről és szükségokről, a melyek közt az ember ma él. A jövő nemzedékek iránt való gondoskodásukban szinte ellenségei a ma élőknek és a faji selectio nevében olyan álláspontot foglalnak el például a socialhygiénés intézkedések kérdésében, — a melyek szerintük a „gyenge“ elemek fenmaradását és szaporodását könnyítik meg — a melyet mai socialis érzékünk brutálisnak és igazságtalannak érez, annál inkább és annál jogosabban, mert azoknak a súlyos nyavalyáknak nagy része, melyek ma népünknek különösen szegényebb rétegeit pusztítják s melyek ellen a mai nemzedék megmentéséért küzdeni kíván a társadalom, épenséggel nem selectorius betegség, nem a leggyöngébbek kipusztulását eredményezi, hanem a legerősebbek egy részének megnyomorodását. Érdekes e tekintetben például, hogy Schallmayer, a német fajbiologusok egyik legkiválóbbja ellentétes álláspontot foglalt el a socialis munkásbiztosítás ellen azért, mert ezt — véleménye szerint — betegségi segélyek, nyugdíjak stb. formájában nagyobb mértékben veszik igénybe a testileg gyenge, mint az értékes fizikummal bíró elemek s e révén ezek a kisebb értékűek jutnak előnyösebb, a fajfenntartásra kedvezőbb

helyzetbe, a nemzeti erő kárára. Dr. Agnes Bluhm szintén a fentemlített „Archiv“ hasábjain igen tanulságos cikkben („Die Socialversicherung im Lichte der Rassenhygiene“) különböző betegsegélyző pénztárak statisztikái alapján kimutatja, hogy a dolog épen fordítva áll. A betegsegélyezést nem a legbetegesebb, hanem a legveszélyeztetettebb, a legnehezebb iparágakban dolgozó munkások veszik a legfőbbet igénybe, főleg kőművesek, gép- és fémipari munkások stb., jórészt sérülések s egyéb, munkájukkal összefüggő akut megbetegedések alkalmából. Már pedig ezek a munkások, mint ez már magában véve is világos, de dr. A. Bluhm statisztikailag is kimutatja a katonaságra való alkalmasságuk aránya, halálozásuk átlagos kora és aránylagos tuberkulózismentességük alapján, épen a legerősebb, az átlagot meghaladó konstitúciójú emberek, kiket kiváló fizikumuk tesz alkalmassá a nehéz munkára s csak veszélyeztettségük tesz ki gyakrabbi megbetegedésnek. Kevesebb a betegségi napjuk, kevesebb segélyben részesülnek tehát a gyengébb elemek, a kik már kezdettől fogva könnyebb munkát választának (szabók, órásk, optikusok stb.). Még inkább áll ez természetesen a baleseti segélyekre nézve. Szintúgy csak előnyös hatású az anyasági biztosítás, mert a gyermekágyi láz s egyéb a szülésnél ápolás és tisztaság hiánya folytán fellépő betegségek épen nem csak a gyenge nőket pusztítják el.

Kétszeresen fontos az anyáknak támogatása, megóvása az ipari munkát végző nők körében, hogy szervezetük e kétszeres megerőltetését saját életerejük és a társadalom kára nélkül kibírják.

A népesedésnek is egyik legfontosabb kérdése a női munka, a dolgozó anya problémája. Már a háború előtti adatok is azt mutatják,¹⁾ hogy a fokozott női munka — habár nem is mint egyedüli tényező — a születések fokozott csökkenését vonja maga után. S ha már a háború előtt sem lehetett arra gondolni, hogy a kérdést a női ipari munka nagyfokú csökkentésével oldják meg, annál kevésbbé jelenleg, mikor a háború folytán a nőmunkások száma mindenütt oly óriási mértékben emelkedett. „A Reichsarbeitsblatt“ 1916. szeptember 29-iki számában részletes beszámolást közöl erről Németországra vonatkozólag. E statisztika szerint a betegsegélyző pénztárak tagjai között a nőmunkások száma 1914. július elsejéhez képest kb. 400.000-rel emelkedett. Mint-hogy azonban az összeírás a biztosítottaknak csupán 70%-ára terjedt ki, az egész többlet nyilván a félmilliót is meghaladja. A fém- és gépiparban az üzemi betegsegélyző pénztárak kimutatása szerint a nőmunk-

¹⁾ Dr. Marie Bernays: Zusammenhang von Frauenfabrikarbeit und Geburtenhäufigkeit in Deutschland.

kások száma 1914. július 1-től 1916. július 1-ig kb. 100.000-rei emelkedett. Hasonló fejlődést látunk a többi főbb iparágakban, még olyanokban is, a melyekben a női munka azelőtt a minimumra szorított. Az érdekes cikk végén szerzője annak a véleményének ad kifejezést, hogy noha a női munka meglepően jól bevált, a békében nem szabad ilyen mértékben megmaradnia, hanem olyan fokra kell majd leszállítani, a mely megfelel az egész nép „népesedéspolitikai és socialis érdekeinek“. Kétségtelen azonban, hogy a háborút követő nehéz időkben a női munkának ez a kikapcsolása alig lesz keresztülvihető. Csak minden kéz megfeszített munkájával lehet majd a háború kárait valahogyan pótolni. S lesz ugyan sok nő, a ki, férfi eltartója hazatérvén, visszavonulhat majd a család körébe, de végtelenül megnövekedett azoknak a száma, a kiknek, magukra maradván, egészen, vagy a megváltozott viszonyoknál fogva részben maguknak kell életüket fentartaniok. Úgy hogy e tekintetben a népesedéspolitika egyik legfőbb feladata az, hogy az iparhygiene és a socialhygiene kiépítése, az anyasági biztosítás, a lakás- és életviszonyok javítása által a nő kereső munkásságát az anyasággal összeegyeztethetőbbé tegye.

Kircz Andorné.

Lakásépítés.

A Magyar Mérnök- és Építész-Egylet meghívására az alulírott Egyesületek részvételével *dr. Wekerle Sándor* v. b. t. t. elnöklete alatt 1917. évi május hó 31-én tartott országos értekezlet azzal az előterjesztéssel fordul a kormányhoz, hogy a lakásépítés és általában az építkezések ügyeinek intézésére állítson föl az illetékes szakkörök bevonásával, kiterjedt hatáskörrel felruházott átmeneti építésgazdasági szervezetet és tegye annak feladatává :

1. Lakók és háztulajdonosok, építtetők és építkezéssel foglalkozók és általában az építkezési kérdések iránt érdeklődők minden idevágó kérdésben való tájékoztatását és hatékony támogatását.

2. A hatóságok és magánosok által való lakásépítésnek előmozdítását olcsó hitel, megfelelő adópolitika, az építési szabályzatok útján adandó könnyítések, valamint egyéb alkalmas intézkedések által, különös tekintettel a munkás- és a tisztviselő-lakásokra és az építkezéseknek szükséglet szerint való sorrendjére.

3. Építőanyagok, építőfuvar, munkaerő és az építkezés minden szükségletének alkalmas eszközökkel és módokon való előteremtését és a háború után fölszabaduló összes építőanyagok, szerszámok és szállító

eszközök Magyarországot megillető részének biztosítását és arányos elosztását.

4. A közhivataloknak magánházakból való kitelepítését, a lefoglalt bérlakások rendeltetésüknek való visszabocsátását és e célból a hatósági építkezések mielőbbi megindítását.

Államvasutaink.

(Dr. Szabolcsy Antal: A vasutak államgazdasági hivatásbetöltésének lehetőségei. Bp. 1917. 48. p. Megj. „Új Nemzedékben.“)

Államvasutaink állandóan deficizzel dolgoznak és zárszamadásaikban ennek csak azért nincs nyoma, mert a kamat és törlesztési szükséglet és az üzletfölösleg között hiány alakjában mutatkozó különbség az államháztartás adóssági mérlegén számolódik el. Az államháztartás mai megterhelhetése mellett ez az állapot tarthatatlan és indokolatlan. Külföldi adatok azt bizonyítják, hogy helyes politika mellett a vasutak nemcsak megkeresik a befektetett tőkék kamatait és a szükséges törlesztéseket, hanem ezenfelül a kincstárt még jelentékeny fölöslegek szolgáltatásával is gazdagítják.

Jövőben ez a feladat vár a mi vasutainkra is; mind az állam-, mind a magánvasutakra. Hivatásukat üzemgazdasági változtatásokkal, fölösleges közvetítést kiküszöbölő berendezkedésekkel, tarifapolitikai intézkedésekkel munkálhatják és hogy valóban munkálják is, erre nézve társadalmi és államgazdasági garantiákat kell létesíteni. E megkívánt biztosítékok: az intézkedő tényezők hatás-, felelősség- és munkakörének rendezése, a tarifapolitikai döntések körülményeinek törvényes körülhatárolása és társadalomgazdasági objectiv érdekképviselő létesítése.

E tényezők életrehozása vasuti politikánknak az államgazdaságba új minőségben való bekapcsolódását jelenti és vasutügyünknek átszervezését fogja maga után vonni. Csak a míg ez az átszervezés megtörténik, elégedhetünk meg új alapra fektetés helyett átmeneti jellegű tarifamelélésekkel.

K. P.

A katonai leszerelés gazdasági kérdései.

A kereskedelmi és iparkamarák 1917. június 6-án, Budapesten, országos értekezletet tartottak, melynek tárgya: *A katonai leszerelés gazdasági kérdései*. Az értekezlet érdekes napirendjét a következőkben mutatjuk be:

- I. Elnöki megnyitó. *Lánczy Leó* elnök.
- II. Országos átmenetgazdasági hivatal. Előterjeszti: dr. *Krejcsi Rezső*, a budapesti kamara főtitkára.
- III. A katonai leszerelés gazdasági sorrendje, a háború utáni árubeszerzés és azzal kapcsolatos kereskedelem-politikai kérdések. Előterjeszti: *Vágó József*, a budapesti kamara ügyvezető titkára.
- IV. A leszerelés és az ipar.
 1. A leszerelés általános ipari vonatkozásai. Előterjeszti: *Szávay Gyula*, a debreczeni kamara főtitkára.
 2. A demobilisatio és a kisipar. Előterjeszti: dr. *Siposs Aladár*, a kassai kamara titkára.
 3. Az állam iparfejlesztő hivatása a leszerelésnél. Előterjeszti: dr. *Holesch István*, a besztercebányai kamara főtitkára.
 4. Gazdasági szakműveltség a háború után. Előterjeszti: dr. *Wolff Gerő*, a pozsonyi kamara titkára.
- V. A demobilisatio és a belkereskedelem. Előterjeszti: dr. *Sugár Ignác*, a miskolczi kamara titkára.
- VI. A háborút követő korszak pénzügyi problémái. Előterjeszti: dr. *Varjassy Lajos*, az aradi kamara titkára.
- VII. Gazdasági regeneratio és többtermelés. Előterjeszti: dr. *Tonelli Sándor*, a szegedi kamara vezető titkára.
- VIII. Hajózási kérdések.
 1. Tengerhajózásunk hajóürváltóságainak nyilvántartása. Előterjeszti: dr. *Lazarus József*, a fiumei kamara alelnöke.
 2. A magyar viziuti program. Előterjeszti: dr. *Móricz Miklós*, a budapesti kamara s.-titkára.
- IX. Az ipar és kereskedelem hiélszükséglete a háború után. Előterjeszti: *Lendvai Jenő*, a temesvári kamara vezető titkára.
- X. Az ipari népesség megerősítése és pótlása háború után. Előterjeszti: *Sz. Szakáts Péter*, a marosvásárhelyi kamara főtitkára.
- XI. 1. Lakásügy a háború után. Előterjeszti: dr. *Sarkadi Lajos*, a nagyváradai kamara titkára.
 2. A lakásügy rendezésének előkészítése. Előterjeszti: dr. *Varró István*, a budapesti kamara s.-titkára.
- XII. A háborús károk jóvátétele.
 1. Erdély új életre keltése. Előterjeszti: dr. *Rátz Lajos*, a marosvásárhelyi kamara titkára.

2. Erdély iparfejlesztése és a földgáz. Előterjeszti: dr. *Gámán József*, a kolozsvári kamara titkára.
3. A háborús károk megtérítése és a károsultak támogatása. Előterjeszti: *Binder Ernő*, a brassói kamara titkára.

A Hieronymi könyvtár katalógusa.

(A m. kir. József-műegyetem könyvtárának tulajdonában őrzött Hieronymi Károly könyvhagyaték-czímjegyzéke. Bp., 1916. A Műgyet. könyvtár kiad. 232. l.)

Nem volna érdektelen összeállítani, hogy az utolsó tiz esztendőben hány magángyűjtemény ment át közkönyvtárak tulajdonába és kezelésébe. Sok. És ez a folyamat szinte törvényszerű. Nagy gyűjtők utódai ritkán viselik ugyanazt a lelki habitust; ugyanazt a könyvkuporgató ösztönt és lelkeséget ritkán sikerül továbbplántálni a családban. A nyomasztó teherré váló könyvtár így hárul a közre. Nem mindig oda, a hová beillenek, a hol hézagot töltene ki. Ezuttal nem így volt. Hieronymi Károly, az első magyar mérnökminister könyvtárát mágnesként vonta magához a Műegyetemi Könyvtár és nagyban és egészben jó helyre is került. Az 5.773 műből (10.061 darab) álló könyvtárnak igaz ugyan, hogy csak kb. 28°/o-ét teszik a műszaki tudomány s legnagyobb csoportját: 2.057 művel (2.829 darabban) a nemzetgazdaságtani tudományok alkotják, azonban éppen ez a csoportja a Hieronymi könyvtárnak nyeresége igazán a Műegyetem könyvtárának, mert kiindulását képezheti a hihetőleg a műegyetemmel kapcsolatosan megnevezendő Közgazdasági Egyetem könyvtárának s addig is nyeresége a Műegyetem közgazdasági szakosztályának. A katalógus hét csoportba osztja a könyvtár anyagát és a csoportokon belül betűrendbe sorakoztatja a címeket. Részletesebb tárgyi tagolásuk a csoportoknak nincsen és ez magában véve nem is volna baj, ha *tárgyszómutató is készült volna hozzá*. Így bizony, a legnagyobb csoportokban pl. a nemzetgazdaságiban valamely kérdés után kutatónak 80 oldalt is át kell néznie, míg a könyvére akad. A Hieronymi könyvtár anyaga egyébként a következő tárgycsoportokból áll: A) Állam- és jogtudomány, politika és közigazgatás. F) Folyóiratok. H) Egészségtan. K) Bölcsészet, nevelés, irodalom és művészet. N) Nemzetgazdaságtan, statisztika, pénzügyek. S) Műszaki tudományok. Y) Történelem, néprajz, földrajz. A csoportok sokfélesége ellenére is a Hieronymi könyvtár erősen egységes, gyűjtője tudatos elhatárolását és puritánságát dicséri. A nagy csoportokon belül mindössze a térképanyag alkot külön egységet.

Kőhalmi Béla.

TARTALOM.

1917. XLI. ÉVFOLYAM. — 57. KÖTET.

I. Értekezések.

	Oldal
Balás Károly: Megjegyzések két új pénzürtékelméletéről <i>II. 5. c</i>	157 — 66
Balás Károly: Csupán termelési fogalom-e a tőke? <i>II. 1.</i>	426 — 33
Dékány István: Az érték- és árjelenségek törvényeinek vizsgálata <i>II. 1.</i>	81 — 107
Fehér Gyula: A szövetkezeti biztosítás hazánkban és Ausztriában <i>II. 4. g. 5.</i>	285 — 96
Ferenczi Imre: Rokkantsáspolitikánk eredeti fejleményei <i>II. 4. g. 1.</i>	321 — 53
Hoszpótzky Alajos: †	241
Kovács Gábor: A magyar népmozgalom és a Malthus-féle elmélet <i>III. 3.</i>	393 — 425
Kovács Jenő: A Balkán államok jegybankjai <i>II. 1.</i>	167 — 89
Lengyel Samu: A népbiztosítás szervezése Magyarországon <i>II. 1. II. 2.</i>	108 — 32
Lengyel Samu: A könyvrevizorok képzése <i>IV. 1.</i>	244 — 61
Matlekovits Sándor: Csehország iparosai összehasonlítva Magyarországéival a népszámlálás adatai szerint <i>II. 1. 6.</i>	3 — 13
Mattyasovszky Miklós: A gazdasági eltolódás és a háború. <i>II. 1.</i>	348 — 253
Méhely Kálmán: Az ipari szövetkezetek szerepe az iparfejlesztésben <i>II. 4. a. 4.</i>	14 — 6
Mezey Lajos: Henry George eszméje <i>II. 1.</i>	133 — 39
Nagy Dénes: Az emberi munka bölcséletéhez (II.) <i>I. II. 1.</i>	63 — 70
Petricskó Miklós: Az áralakulás elméletéhez <i>II. 1. c.</i>	367 — 73
Popper György: Háborús népesedési és socialis problémák <i>III. 3; II. 1. 6.</i>	262 — 84
Rényi Artur: A tőzeglápok ipari és mezőgazdasági hasznosítása Német- országban <i>II. 8. 6. 1.</i>	354 — 66
Szabó Gyula: Az ipari szövetkezetek sorsa <i>II. 4. a. 1.</i>	190 — 216
Ifj. Weiss Vilmos: Háborús pénzüviszonyok, különös tekintettel a pénzübőségre. A pénzüintézetek alaptőkeemelése. <i>II. 5. d.</i>	434 — 43

II. Közlemények.

Az adókezelés reformja (Papp Antal)	379
Bulgária bőripara	77
Franciaország külkereskedelme	76
Ipari lkósságunk népmozgalma 1909—1912. években (p. p.)	317
Katonai leszerelés gazdasági kérdései	460

	Oldal
Közgazdasági írói jubileum	152
Lakásépítés	459
Lengyelország czukoripara a háború előtt	149
Liszt Frigyes Magyarországon (Varró István)	140
Magyar Közgazdasági Társaság	80, 154
Háborus ármaximálások Németországban és Ausztriában (pp)	297
Rokkantügy Németországban (Goll Aladár)	306
A nemzetközi heringpiacz	78
Népesedési kérdések a háborúban (Kircz Andorné)	456
Az orosz pamutipar	79
Születési számunk alakulása a háború után (Kovács Alajos)	384
A világ gabonatermelése (p. p.)	311
Társadalomgazdaságtani Bibliographia	222

III. Ismertetések.

Domány Gyula: A háborús valuta	315
Erzherzog Heinrich Ferdinand: Die Wasserstrasse Mitteleuropas. Als Manuscript gedruckt 1917. Friedrich Jasper, Wien	387
Hieronymi Könyvtár	462
Dr. Klug Emil és dr. Soltesz Adolf: A magyar egyenesadók. Országos Ipar-egyesület kiadása	389
Méhely Kálmán: A munkáskérdés lényege. Bemutattatott a Magyar Tud. Akadémián 1916-ban	444
Gustavus Myers: Geschichte der grossen amerikanischen Vermögens. Deutsche Übersetzung von Max Schippel, 1916. — S. Fischer, Berlin	71
A nemzetgazdasági statisztikai seminarium könyvtárának catalogusa a budapesti kir. m. tudományegyetemen. Földes Béla seminariumi igazgató megbízásából szerkesztették: Krisztics és Márki. Kiadja a nemzetgazdasági statisztikai seminarium. Budapest, 1916.	152
Walther, Rathenau: Von kommanden Dingen. 1917, Berlin, Fischer	448
Sós Ernő: A matematikus szerepe a biztosításban. Bevezető előadás a Budapesti Ker. Akadémia biztosítási tanfolyamán. Budapest, 1916.	151
Dr. Szabolcsy Antal: A vasutak államgazdasági hivatásbetöltésének lehetőségei. Bpest, 1917	460
Szende Pál: Magyar háborús adópolitika. Bpest, 1917.	451
F. W. Taussig: Inventors and Money-Makers. New-York, Macmillan 1915.	374
Vakságügyi Statistika eredményei. (1912. évi népszámlálás) 1916.	220
A Vakságügyi Statistika eredményei. A Magyar Statisztikai Közlemények 55-ik kötete. Az adatok feldolgozása s a táblázatokat megelőző általános jelentés dr. Szekeres János min. s.-fogalmazó munkája	217

KÖZGAZDASÁGI SZEMLE

KIADJA A M. T. AKADÉMIA
NEMZETGAZDASÁGI BIZOTTSÁGA HOZZÁJÁRULÁSÁVAL
A MAGYAR KÖZGAZDASÁGI TÁRSASÁG

SZERKESZTI:
MANDELLO GYULA

1917. — XLI. ÉVFOLYAM. — 58. KÖTET.

BUDAPEST
PESTI KÖNYVNYOMDA RÉSZVÉNY-TÁRSASÁG

1917

Új szempontok a közgazdaságtanban.

Tartalom: 1. Elméletek, általánosító szempontok a közgazdaságtanban. — 2. Elmélet és gyakorlat viszonya a közgazdaságtanban. Angol közgazdaságtan és angol közgazdasági politika. — 3. Az angol közgazdaságtan hatása a tudományra. — 4. Új hatások, új fejlődés. — 5. Hat-e a háború a közgazdaságtan fejlődésére? — 6. Malthus. — 7. A termelő tényezők tana. — 8. Viszi-e a háború a közgazdaságtant a socialismus felé? — 9. Capitalismus. — 10. Jövedelemeloszlástan és adóelmélet. — 11. Vámügy. — 12. Pénz- és valutaelmélet.

1. Valamely tudomány annál fejlettebb, minél kevesebb benne a különböző utakon járó, egymásnak sokszor ellentmondó elmélet és minél több a mindenkitől elfogadott, általánosan elismert igazság. Tulajdonképpen csak ezek az igazságok teszik a szoros értelemben vett, a teljességében előttünk álló tudományt. Az elméletek csak építőállványok a tudomány épületéhez.

Anyaguk természetének különböző volta és ennek folytán a náluk alkalmazható vizsgáló eljárás, a módszer, okozza különösen, hogy a különböző tudományok igen különböző hosszúságú pályafutás után jutnak el az elméletek ködéből a szó szoros értelmében vett tudomány magaslátára, a hol a tudomány már abszolút igazságok sorozatából áll. E tekintetben a természettudományoknak jóval szerencsésebb sors jutott osztályrészül, mint a társadalmi tudományoknak. Az utóbbiak az exact kutatás módszereit tárgyak természeténél fogva sokkal kevésbé alkalmazhatják, mint a természettudományok. Ezért mindig több lesz bennük az elmélet. Ezekből az „elméletekből“ a társadalmi tudományok terén csak nagyon lassan alakulnak ki az „igazságok.“

Szivesen írjuk ide e sorokat, mert a nemrég elhunyt nagy német nemzetgazdára, Schmoller Gusztávra emlékeztetnek, a ki szintén megemlékezett erről, mikor „Wechselnde Theorien und feststehende Wahrheiten im Gebiete der Staats- und Socialwissenschaften und die heutige deutsche Volkswirtschaftslehre“ című tanulmányával husz évvel ezelőtt, 1897-ben a berlini egyetem rektori székét elfoglalta.¹⁾

¹⁾ Megjelent a következő kötetben is: Über einige Grundfragen der Socialpolitik und der Volkswirtschaftslehre. Leipzig, 1898. 315—343. 11.

A közgazdaságtan története jellegzetes példát nyújt az elméletekkel dolgozó társadalmi tudományok fejlődésére. Mint olyan tudomány, mely a legéletbevágóbb problémával, az emberek és osztályok, a társadalmak és országok anyagi boldogulásának kérdésével foglalkozik, sohasem távolodhatott el teljesen a való élettől. Vizsgálendő anyaga a földhöz kötötte. De mert ezt az anyagot egészében megmarkolni nem tudta, mert nem lehetett például soha annyira urrá fölötte, mint a vegyész a lombikba zárt anyag fölött, arra kényszerült, hogy egyszerűsítő, általánosító szempontokat állítson vizsgálódásainál maga elé. Így születtek az elméletek.

Hogy ezekkel az elméletekkel mekkora szerencséje volt a közgazdaságtannak, az éppen attól függött, hogy milyen szerencsével és ügyességgel választották meg az egyes irányzatok, vagy az egyes buvárok kiinduló szempontjaikat, hogy mennyire fakadtak az ekként létrejött elméletek az élet egészséges talajából, más szóval, hogy mennyire jártak közel ahhoz, a mi lassankint mindjobban igazságnak bizonyult.

A hol az exact kutatás módszere az anyag természeténél fogva alkalmazható volt, ott a közgazdaságtan tudvalevőleg, különösen később, részletkutatásokba kezdett. A vizsgálódás exact módszereivel űzött ez a részletkutatás sokszor igen értékes eredményekre vezetett, de az igazságnak mindig csak részleteit nyújtotta. A részletkutatás csak építőköveket szolgáltatott a tudomány épületéhez, amelynek egész tervét és éppen ezért sokszor az egyes építőkövek megfaragásának stíljét is mindig az általánosító szempontok, azok a bizonyos elméletek, nyújtották. Ne felejtjük, hogy az objectiv részletkutatások tárgyát is mindig valamely „irányzat“ választja meg, mely már ezzel a választásával is irányt jelöl a tudomány fejlődésében. Bármennyire értékeljük is tehát az objectiv részletkutatások jelentőségét, a közgazdaságtant nagy léptekkel mindig az elméletek vitték előre.

2. Az elméleteknek e productiv voltát a közgazdaságtanban e tudomány anyagának természete magyarázza. A közgazdaságtani elméletek mindig nagyon szoros összefüggésben állottak a való éittel; másként gyökeret sem verhettek volna. Sőt az „elméleteket“, az általános, az irányító szempontokat — ezeket értjük itt röviden elmélet alatt — a közgazdaságtanban legtöbbször az élet, a gyakorlat, a közgazdasági politika fakasztotta ki. A kereskedelmi mérleg elmélete, mely az első nagy, átfogó, irányító szempont volt a közgazdaságtanban, ezt jól bizonyítja. Ezt az elméletet az általánosan követett merkantil gyakorlat hozta létre, amelyet az élet irt követendő szabály gyanánt az akkori közgazdasági politika elé. Az angol nemzetgazdák, a kik mind a tengerentúli kereskedelmet folytató érdekeltség szóvivői voltak, aztán szépen ki-

kalapálták, kicsiszolták ezt az elméletet, de megint csak a maguk érdekei szerint.

Úgy látszik, mintha a közgazdaságtan azt az elméletet, mely irányító szempontjai között eddigelé kétségtelenül egyike volt a legjelentősebbeknek, a szabadkereskedelem gondolatát, nem az élettől kapta volna. Mintha ez nem fakadt volna a gyakorlati élet, a már követni kezdett közgazdasági politika talajából. Tényleg ez az elmélet a XVIII. század végén uralkodott természetjog szülötte. Mint a természetjog közgazdaságtana jelenik meg a fiziokratáknál és mint ilyen kerül át, tudvalevőleg különösen Smith segítségével, az angolokhoz. De miért nem tudott a fiziokraták hazájában gyökeret verni és miért indult a közgazdaságtan tudományában világhódító körútjára angol zászló alatt? Semmiesetre sem Quesnay termelés- és jövedelemeloszlástanának geniális egyoldalúsága miatt. Ezeket a hibákat könnyen lerázhatta volna magáról francia földön is. Csak úgy, mint a hogy az angolok kiostálták Quesnay természetjogából a nekik meg nem felelőt. Az ok Franciaország akkori gazdasági állapotában és akkori és nem sokkal későbbi gazdaságpolitikai érdekeiben, helyesebben érdektelenségében keresendő. Viszont Angliában azért lett olyan könnyen tudományos köztudattá a szabadkereskedelem elve, mert a gazdasági szabadság rendszere az angol gazdaságpolitikai érdekeknek már akkor nagyon kedvezett. Az angol gazdasági politika a XIX. század elején valószínűleg minden természetjogi irányítás nélkül is rátért volna a free-trade elvére. A mint hogy valószínűleg a gazdasági szabadság fiziokrata gondolata, akár csak Quesnay félszeg tana a föld egyetlen termelő tényezői mivoltáról szintén a tudományos ócskaságok lomtárába került volna, ha az ipari fejlődés terén akkoriban messze az egész világ előtt járó Anglia a kontinens kikötőibe másként könnyebben tudott volna bejutni, mint a gazdasági szabadság elvének hangoztatásával és a szabadkereskedelmi gazdasági politika kezdeményezésével.

Az angol közgazdaságtan és az angol gazdaságpolitikai érdek párhuzamosan és együtt fejlődnek a XIX. század első felében. És mernők állítani, hogy úgy általános szabadkereskedelmi irányában, mint az egyes részletkérdésekben (pl. munkáskérdés — munkáltató érdek) az utóbbi fejleszti az elsőt.

3. A közgazdaságtan a XIX. század első felében angol földön angol viszonyokat vizsgálva, önkéntelenül angol kereskedelempolitikai érdekek szolgálatába szegődve, mint jellegzetesen angol tudomány fejlődik ki. Mint ilyen hódítja meg magának az egész világot. De ezt a világ nem veszi azonnal észre. Rohamosan nő az érdeklődés a gazdasági kérdések iránt. Mohón tanulmányozzák a gazdaságtant. És mert más gazdaság-

tan nincs, csak angol, ezt olvassák. Az angol gazdaságtan lesz „a gazdaságtan“-ná.

Hogy milyen nagy volt az angol gazdaságtan hatása az egész világ tudományok gazdaságtani gondolkozására, köztudomású. Franciaországban, a követett szabadkereskedelmi vámpolitikától hitükben megerősítve, a libre-échangiste-ok vakon esküsznek Smith Ádámmra és rendszerére. De a maradiaktól eltekintve az egészen modern közgazdaságtani irodalom is bőven mutatja az angol hatás nyomait. És itt nem annyira azokra az újabb és legújabb felélesztő kísérletekre gondolunk, a melyeket az amerikai irodalomban látni. Hanem jóval többre ennél, pl. a tárgyalás céljából történő kérdésválasztásnál mutatkozó közvetlenebb és őszinte, önkéntelen hatásra. Ha az összehasonlított termelőköltségek Ricardo-féle tanát, a nemzetközi értékek Mill-féle elméletét a kézikönyvek bőven magyarázzák a külkereskedelem tanában, úgy ez erős angol hatásra vall. Hiszen mindakettő csak teljesen szabadkereskedelmi állapotokra talál. Nem éppen ennyire, de szintén angol hatásra vall, ha a valutatanban mint sarkalatos tételt magyarázzuk az aranypontokat. Hiszen ezek csak aranyvaluta esetén szerepelnek.

A német tudomány, különösen egyes irányzataiban, úgy látszik, már csak nemzeti büszkeségből is, hamarabb akart szabadulni az angol befolyástól. A mai német tudománynak ez a törekvése az újabb, angol nyelvű irodalommal szemben határozottan megvan. Hogy ez mindenben előnyére válik-e, ez alkalommal nem akarjuk kutatni. Tárgyválasztásában mindenesetre nemzetibb jellegűvé lett.

A mi tudományos irodalmunk legújabb termékeinél is nyilvánvaló az angol hatás. Ez érthető is. Hiszen legjelesebb termékeinek tanúsága szerint a magyar közgazdaságtani irodalom sohasem hódolt teljesen és kizárólag a hozzá pedig közelebb eső német tudománynak.¹⁾

Az angol classikusokat örök tisztelet és hála illeti a közgazdaságtanban. Tőlük még ma is nagyon sokat lehet tanulni. Valljuk, hogy nagyon igaza volt McCulloch-nak, a mikor Quintilianusnak Cicero-ról szóló mondását Ricardo-ra alkalmazta: Ille se profecisse sciat, cui Ricardo

¹⁾ Földes nagy munkájának (Társadalmi Gazdaságtan) mindegyik kiadásában bőven találunk angol nyomokat. A mit nemcsak úgy értünk, hogy a mű szerzője az angol irodalomban is mindig teljesen otthonos. Pedig ő az ethikai iskola megalapítója nálunk. Báró Láng első munkája (A közgazdaság elmélete, 1882) szinte egészen angol könyv magyar nyelven. Legújabb műve (A statistika története, 1913) tárgyánál fogva kevésbé alkalmas arra, hogy szempontunkból vizsgálat tárgyává tegyük. De Malthus-ról szóló fejezetei azért az erős angol hatásnál többet is elárulnak: szigorú ragaszkodást az individualis-liberális közgazdaságtan elméleti álláspontjához. (L. különösen 189. l.). Tanítványainál az angol hatás már közvetettebb.

valde placebit.¹⁾ De Ricardo és a classikusok óta nagy idő mult el. Azóta nagyot fordult a világ és nagyot fejlődött a gazdasági élet, de a közgazdaságtan is. És különben is nyomatékosan szeretnénk itt is rámutatni arra, hogy a classikusok és az „angol közgazdaságtan“ régen sem volt egészen egyértelmű, és ma sem jelent egyet.

4. Az orthodox angol közgazdaságtan a XIX. század közepe óta megszűnt az egyedül üdvözítő gazdaságtani hitvallás lenni. A közgazdaságtan lassanként úgy szívott fel magába új elemeket, úgy hódolt újabb irányzatoknak és szempontoknak, a mint a fejlődő élet kívánta. Sismondi (1819) és List (1840) két különböző új oldalról kezdték továbbépíteni a közgazdaságtan épületét, a mikor az angol orthodox tanításokat támadták. Az egyiket a mind hangosabbá váló társadalmi kérdés, melyet éppen Angliában látott, a másikat pedig az készítette írásra, hogy érezte a continens államainak, különösen a szétdarabolt németiségnek magába zártabb, Angliától függetlenebb, önállóbb gazdasági életre irányuló, szinte szükséges törekvését. Sismondi nem irt volna „azokról a garantiákról, amelyeket a munkás joggal igényelhet a munkaadótól“²⁾, ha a gyárakban az ő idejében a gépek még nem zakatolnak. És Listnek is azért jutott a védővám eszébe, mert mint az akkor legfontosabb politikai és gazdasági problémát, folyton a Zollverein vámpolitikai törekvéseit és sakkhuzásait látta maga előtt. Az ilyen új szempontokból a közgazdaságtan természetesen csak az igazat, a maradandóbb becsüt teszi magáévá. De az „igaz“ kiválasztásában is gazdaságpolitikai szempont vezérli a gazdaságtant. Annak az országnak, annak a közgazdaságnak a gazdasági érdeke, amelynek fia az az író, a ki a tudományt műveli. Olyan kérdések iránt, a melyek a nemzetet nem érdeklik, az illető nemzet közgazdaságtani tudományának sincs sok érzéke.

A XIX. század második felének angol nemzetgazdaságtana sem az a gazdaságtan már, a melyet az orthodox iskola hirdetett és amelylyel az angol nagyipari és kereskedelmi érdekeltség köréből kikerülő epigon

¹⁾ The Works of David Ricardo, with a Notice of the Life and Writings of the Author by J. R. McCulloch. New edition. London, 1888. XXXII. oldal.

²⁾ „A munkás joggal igényelhet a munkaadótól garanciákat“ — ezt a címet adja Sismondi műve VII. könyve, kilencedik fejezetének. Magyar kiadás 312—331. oldal. — Tárgyunk szempontjából nagyon jellemző, hogy miként ír az angol közgazdasági szótár francia szerző tollával a történetíró Sismondinak Nouveaux Principes című igen értékes közgazdaságtani munkájáról: »A journey wich he made, at the commencement of the restoration, to England, where he had not been since 1793, had an unfavourable influence on his economic views. The influence exercised by the increase of machinery on the condition of the work-people on the other side of the Channel touched him deeply.« Palgrave, Dictionary of Political Economy. 1899. III., 408. 1.

nemzetgazdák a beralapelmélet megalkotása körül szorgoskodtak. A XIX. század második felének angol nemzetgazdaságtana már magáévá teszi azt a szempontot, a melyből a tudományos irodalomban először Sismondi nézte a gazdasági élet folyását. De List idegen marad előttük akkor is. A védővám iránt még akkor sincs érzéke az angol tudománynak, mert az akkori idők angol gazdaságpolitikai érdekeinek még erősen a szabadkereskedelem felel meg.

- Az élet, az életbevágó érdek fakasztja ki az elméleteket a gazdaságtanban. Vagy legalább is ez teszi az igaz elméleteket elismert igazságokká.

Elmélet és gyakorlat nagyon szorosan simulnak egymáshoz a közgazdaságtanban. Ez mutatja éppen, hogy milyen nagyon gyakorlati tudomány a közgazdaságtan. Ezért a legtisztább, a legelvontabb elméletnek is megvan a maga gyakorlati jelentősége. Ha nincs, akkor rossz az elmélet, vagy egyáltalában haszontalan a fáradságos munka, a melyet a levegőben theoretizáló tudós végzett. Az elmélet és gyakorlat szoros összefüggését a közgazdaságtanban jól bizonyítja, hogy még a legelméletibb kérdések megoldásának is mindig van valami gyakorlati jellegű ize. Nincs elmélet, amely valamely „szempontból“ ne nézné a kérdést, a mivel foglalkozik. Ricardo értékelmélete annak a közgazdaságtannak kiindulópontja, a mely még nem ismeri a munkáskérdést. A határhaszon-elmélet értéktana pedig, a mely legalább is éppen oly kevésbé terméke a gazdasági politikának, mint a Ricardo-é, már olyan megoldás, mely szociálpolitikai szempontból is jobban kielégíthet.¹⁾ Ricardo az értéket a termelő gyáros nézőpontjából veszi szemügyre, az utóbbi elmélet általánosabb emberi szempontra helyezkedik, mikor a kérdés megoldását megkísérli. Még tisztábban látszik az elmélet és a gyakorlat szoros kapcsolódása a gazdaságtan azon elméleteinél, a melyeket nagyon is gyakorlati kérdések magyarázatára eszeltek ki. A beralapelmélet például csak úgy a leghatározottabb, egyoldalú gazdasági érdekpolitika terméke, mint a mennyire az Thompson vagy Marx értéktöbblettana.

Az elméletnek és a gyakorlatnak ez a nagyon szoros kapcsolódása, a mely azt eredményezi, hogy a gazdaságtan tudománya irányító eszméit mindig az élettől, sok tekintetben a követendő gazdasági politikától kapja, mindenesetre előidézheti azt is, hogy a most folyó háború, a mennyiben befolyásolja a gazdasági életet, érintse a tudományt is, hogy azt nem egy ponton eddigi irányából eltérítse.

¹⁾ De persze semmi esetre sem a socializmus szempontjából. Ennek szintén a Ricardo egyoldalú kiindulópontjára volt szüksége. Csakhogy erre a kiindulópontra nem a termelő gyáros, hanem a gyáros alkalmazta munkás nézőpontjából helyezkedett.

5. A legnagyobb felfordulás, amely a világot és ezzel annak gazdasági életét is eddig érte, most köszöntött ránk a világháborúval. Ehhez a felforduláshoz némileg talán csak azt az átalakulást hasonlíthatjuk, amely a napoleoni háborúk alatt és után érte Európa gazdasági életét. Jó erre rámutatni ma, mert az akkor újjászülető angol gazdasági imperializmus éppen e háborúk utáni időkben igyekezett a klasszikus angol gazdaságtan eszméivel egyező közgazdasági politika segítségével Anglia XIX. századbeli gazdasági világralmának alapjait lerakni, illetve megszilárdítani. A mostani háború is a gazdasági világralom körül folyik. És akármelyik oldalról nézzük is annak fejleményeit, akárminő reményeket fűzzünk is befejezéséhez, tény, hogy a háború hosszú tartamának egész ideje alatt már eddig is nem sejtett módon hatott a háborúban résztvevő társadalom életére, de különösen ennek az életnek gazdasági oldalára.

A háború eddig nem tapasztalt, soha nem is sejtett gazdasági helyzeteket teremtett. Már eddig is alaposan megváltoztatta világrészek, nemzetek, emberek egymásközi viszonyát. E kapcsolatok megítélésénél „új szempontokat“ kellett életre, amint mondani szokták, nem egy irányban „új tájékozódást“ tett szükségessé. Már csak ezért sem valószínű, hogy az emberek és a javak viszonyát, tehát a gazdasági életet tekintve is, ne hozott volna létre új szempontokat.

A továbbiakban azt akarjuk éppen közelebbről vizsgálni, hogy a nagyon megváltozott gazdasági helyzetek eredményeznek-e ilyen új felfogásokat a gazdasági kérdésekkel foglalkozó tudományban.

Nem vagyunk feltétlen barátai a tudományban az újnak csak éppen azért, mivel új. Sőt a tudományos „új árú“ iránt bizonyos fokú bizalmatlansággal is viseltetünk, míg annak hasznavehetőségéről, szükségességéről meg nem győződünk. De tanulni nem akarás és struczpolitika volna tudomást nem venni az újról, ha az a tudományban és az életben kényszerű szükség gyanánt elénk áll.

A mostani háborúban nagyon megváltozott gazdasági életviszonyok kétségtelenül lényeges változást fognak előidézni az országok belső és külső gazdasági politikájában. Ez az új irányú gazdasági politika, az új helyzet teremtette gazdasági törekvések, az új irányú gazdasági érdekek pedig éppen úgy, mint a hogy azt a merkantilizmus és a szabad kereskedelmi irányzat idejében láttuk, könnyen létrehozhatja a tudományban is a maga új, helyes vagy félszeg, de a változott viszonyoknak inkább megfelelő elméleti tanításait. A rendszerezni szerető, szorgalmas németek a háborus közgazdasági élet külön tudományát is

kezdik írni „Kriegswirtschaftslehre“ czimen. Igaz, hogy legalább eddig, véleményünk szerint nem nagy sikerrel.¹⁾

A mai háború a gazdasági életet minden téren érinti. Ez a háború, a mely Anglia gazdasági világalalmának fenntartásáért folyik, a mely a szó legszorosabb értelmében vett gazdasági háború, a mely a szárazföldi zárlatot nem képzelte mértékben megnagyobbítva újra elének hozza, a mely országokat akar kiéheztetni, és emberéletben milliókat, anyagokban pedig milliárdokat emészt, megszámlálhatatlan régi gazdasági kérdést vet fel újra és nap-nap után új gazdasági kérdéseket is teremt. A népesedés, a jövedelemalakulás és jövedelemeloszlás, a termelés, az állami beavatkozás, az adóztatás, a vámkérdés, a valutakérdés tekintetében — hogy egyebeket most ne említsünk — ez a háború oly problémákat hozott máris felszínre, a melyeknek megoldása részint már most a háború folyamán, de azután mindenesetre a közgazdasági politika legégetőbb feladatai közé fog tartozni. És mert a közgazdasági politika foglalkozni fog velük, ezután az eddiginél valószínűleg még nagyobb mértékben és talán megváltozott módon fog velük foglalkozni a tudomány is.

6. Malthus népességi tanának jól ismert positive check-jét a mostani háború igen nagy mértékben érvényre juttatja. A statisztikus ezért hihetőleg nagy érdeklődéssel fogja vizsgálni a népesedés eredményeit a háború alatt és a háború után a háború által közvetlenül sújtott és csak közvetve érintett országokban. De alighanem még nagyobb figyelemmel fogja a közgazdaságtan a jövőben a Malthus-probléma egy másik kérdését vizsgálat tárgyává tenni.

Malthus népesedési tanának egyik sarkalatos pillére, a melyre a statisztikusok bírálataikban rendszeren nem fordítanak sok figyelmet, Malthus-nak a megélhetés feltételeinek szaporíthatásáról szóló nézete, tehát végeredményben a föld hozadékképességéről szóló az a megállapítása, a mely a Ricardo-féle földjáraadéktannak is gerinczvé lett. Malthus a föld csökkenő hozadékképességéről szóló tan megalkotója. És bár ezt a tételét csak jóval a népesedésről szóló munkájának megjelenése után fejté ki,²⁾ e tan magva már nagy munkájában is meg-

¹⁾ Lásd különösen Neurath (Probleme der Kriegswirtschaftslehre, Tüb. Zeitschrift 1913. és Die Kriegswirtschaftslehre als Sonderdisciplin, Weltw. Archiv. 1913.), G. v. Mayr (Volkswirtschaft, Weltwirtschaft, Kriegswirtschaft, Berlin, 1915.), F. Schmidt (Kriegswirtschaftslehre: Leipzig, 1915.) munkáit. Ezeket, valamint a Kriegswirtschaftslehre egyéb irodalmát, nemkülönben a háborus kérdésekkel foglalkozó közgazdasági német irodalmat bőven ismerteti Kovács Gábor A Közgazdaságtan és a világháború cz. dolgozatában a Budapesti Szemle 1916. évfolyamában 167. kötet.

²⁾ Nature and Progress of Rent, 1815. cz. dolgozatában. mely rövid foglalata Malthus azon előadásainak, melyeket e tárgyról Haileybury-ben az East India-College-ben tartott.

található. A napoleoni háborúk, különösen a szárazföldi zárlat alatti angol mezőgazdasági viszonyok idézték különösen elő, hogy Malthus e tanát kifejtse. De az angol mezőgazdaság nagymérvű fejlődése a napoleoni háború hatása alatt volt egyúttal a legelső bírálója is Malthus ama tételének, melyet az élelmiszerek mennyiségének a fokozhatásáról felállított. A mostani háború élelmezési viszonyai a Malthus-probléma kutatóját újabb, igen jelentős adatok birtokába juttatja, amelyeknek segítségével Malthus tanának ezt az eddig mindig joggal legsebezhetőbbnek tartott részét¹⁾ újra vizsgálat alá vonhatja. A probléma, mely itt a kutató elé áll, aki e közgazdasági és statisztikai probléma megoldásánál majd mindenestre egyes igen fontos technikai tudományok megállapításait is segítségül fogja venni' munkája közben, talán így volna formulázható: Mit bizonyítanak a háború alatti és utáni élelmezési viszonyok abban a tekintetben, hogy a föld csökkenő hozadékképességének megállapított ténye szükségképen maga után vonja-e az élelmiszerek szaporíthatási arányáról szóló Malthus-féle tan helyességét?

7. Nem valószínű, hogy a háború a megváltozott gazdasági életviszonyok és az ezeknek folyamányaként átalakult gazdasági politika eredménye gyanánt olyan tanításokat hozzon létre, a melyek helylyelközzel homlokegyenest ellenkezzenek a közgazdaságtannak ma általánosan elfogadott igazságaival. Ehhez a közgazdaságtan ma már túlságosan kialakult, erőteljes kifejlődésében megszilárdult tudomány. Nem áll kezdő gyanánt az új jelenségekkel szemben. Vannak már, még pedig szép számmal, mindenféle étetviszonyok közt beigazolást nyert, általánosan elismert igazságai. Ilyen például a termelő tényezőkről szóló, még Smith Ádám idejéből eredő tanítása. Mikor ezt mondjuk, azoknak a kísérleteknek egyikét sem hagyjuk itt figyelmen kívül, a melyek azóta több-kevesebb sikerrel módosításokat, változtatásokat, tökéletesítéseket igyekeztek létrehozni ezen a tanításon. De tény, hogy daczára mindezeknek a kísérleteknek, ez a tan sem eddig nem ment még soha keresztül olyan változáson, sem a jövőben nem fog olyan átalakulást szenvedni, mint a milyen nagy változás volt például az átmenet a fiziokraták egy termelő tényezőt valló tanáról az angolok azon tanítására, mely a termelő tényezők háromságát hirdette. Sem az a kísérlet, a mely a földet tőke gyanánt akarja termelő tényezőnek tekinteni,²⁾ sem az, a mely a vállalkozó

¹⁾ Lásd idevonatkozólag egyebek közt e sorok írójának bírálatos cikkét a Budapesti Szemle 1909. 139. kötetében 471—480. II.

²⁾ Amint ezt pl. Kleinwächter már régen tette a Schönberg-féle kézikönyvben, 1885-iki kiadás I. kötet 210. l., vagy Brentano. Agrarpolitik I. kötet 1897. 13. l. Vagy amikor így tesz ujabban Oppenheimer mint lényegesből, a monopol-helyzet szempontjából kiindulva Wert und Kapitalprofit, 1916. cz. munkájában 116. és köv. II.

munkájának fontosságát kiemelendő, a termelés szervezésében látna negyedik termelő tényező-félét,¹⁾ alapjában véve nem dönti meg azt a tant a termelő tényezőkről, a melyet még a régi angoloktól kaptunk. Az újabb amerikai irodalom idevágó kísérleteiről nem is szólunk.

De valamiféle haladás ezeknek a tanításoknak egyikében-másikában tagadhatatlanul van. A Marshall eljárása például nagyon egészséges ráépítés a három termelő tényezőről szóló tanra. A Smith ideje óta nagyot változott gazdasági viszonyok fejlődésének mindenben megfelel. Hiszen a gazdaságtan mindig a való élet gazdasági jelenségeit kell, hogy magyarázza. Ma pedig már a termelés szervezése olyan jelentős, első-sorban szemünkbe ötlő tüneménye a gazdasági életnek, annyira tényezője tényleg a termelésnek, hogy ennek a ténynek kiemelése a termelő tényezők között nem lehet fölösleges. A szervező munkának, a munka e különvált fájának hatása a termelés eredményében szemellátható.

A hosszantartó háború a hadakozó országokban mindenütt a háborús termelés egyik legerősebb szervező ereje gyanánt az államot fejlesztette ki. Az állam a háború alatt az érvényesülő összes érdekek szuverén képviselője. Az állam által képviselt érdeken kívül más érdek gazdasági téren sem juthat a háború alatt szóhoz. Az állam a termelés irányítását is magához ragadja. Szervezi a termelést, különösen azt a termelést, a mely a háború fogyasztását közvetlenül érdekli. De az évekig tartó katonai és gazdasági háború alatt szinte nincs olyan ága a termelésnek, a mely közelebbi vagy távolabbi összefüggésben ne volna a hadi érdekekkel. Az állam tehát az egész termelést vezeti. Szinte csak az termelődik, a mit az állam akar, és minden úgy állítódik elő, a hogy az állam akarja. Az államnak ez a föltétlen rászabadítása a termelésre, az állam szervező hatalmának ez a határozott túltengése a gazdasági élet terén, az átmeneti gazdálkodási idők itt közelebbről nem elemzendő természete miatt, még a háború után is nagyon sokáig — ez egészen bizonyos — feltétlenül fenn fog állani. A gazdasági életnek az eredményes termelés lehetővé tétele céljából akkor is szüksége lesz az állam mindenek fölött álló szervező hatalmára.

Mindennek következményeképen itt a mi szempontunkból az a kérdés merül fel, hogy az elmélet, a mely nem függetlenítheti magát sohasem az élettől, és amely ma az állam nagy termelő erejét és hatalmát látja, vajjon nem fogja-e a gazdasági élet termelő tényezőiről adott

Egészen bizonyosnak tartjuk pl., hogy Liefmann »uj subjectiv« elmélete (Grundsätze der Volkswirtschaftslehre, Stuttgart-Berlin, 1917. különösen 465. és köv. 11.) sem fogja megdönteni a mai közgazdaságtannak a termelő tényezőkről szóló tanát. A szövegben is csak e tan kiegészítéséről szólunk.

¹⁾ Marshall, Principles of Economics I. 1898.. 319. és köv. 11.

tanát magyarázni és a fentebb már említett nyomon továbbhaladva, most már az állam erejét is a termelés tényezői közé bevonni akarni. A mostani termelés productumaiban tényleg nagy része van az állam anyagi és erkölcsi hatalmának.

8. Az elmélet ezzel persze mérföldes lépésekkel haladna a gazdasági liberalizmustól az állami beavatkozás gondolatának elismerése felé. De az az út, a melyet az elméletnek itt be kellene futnia, már nem egészen ismeretlen előtte. A gazdasági liberalizmus az angol orthodox iskola tanításaival együtt ma már rég nem az egyetlen álláspont a közgazdasági politikában és a közgazdaságtanban egyaránt. A tudomány már eddig sem maradt érzéketlen azzal a fejlődéssel szemben, mely az állami beavatkozás gondolatát a gazdasági életben napról-napra mindjobban megvalósította. E tekintetben elsősorban, de nem egyedül, a modern állam socialpolitikája volt hatással a tudományra. Viszont az így szabad kezét nyert tudomány egyes irányzatai sietteték legjobban ebben az irányban a közgazdasági politika fejlődését. Egy bizonyos szempontból nézve — ez megint egyike az említett „szempontoknak“ — joggal mutatható rá a tudomány, hogy a modern állam gazdasági élete lassan, de biztosan halad az állami socializmus felé. Inkább csak az volt kérdéses, hogy vajjon ezen az úton csakugyan eljutunk-e, majd valamikor a socialismushoz.

A háború a jelzett irányban tényleg óriási lépésekkel vitt minket előre. A communismus soha nem várt mértékét értük meg. Láttuk, hogy a háborút, a védekezést és ezzel az egész létünket irányító állam ma mennyire szervezi a termelést. A szükségessé vált takarékoság okából, de meg azért is, mivel a termelés így jobban felelhet meg a háborús céloknak, az állam központosítani igyekszik a termelést nagy üzemekbe. („Ipari concentratio“). Az egyes termelőágakban folytatott termelés jobb áttekinthetése, a termékek mennyiségének a szétosztás céljából való könnyebb számbavétele érdekében pedig államilag hoz létre szindikátusokat. („Központok“).

A háború elején, a mikor háborús célokra nagymérvű kisajátítások kezdődtek, a mikor az állam az egyik embert a másik után szólította el polgári foglalkozásától, később, a mikor a rekvirálások bekövetkeztek, mindig sokat beszéltek az állam ténykedéseivel kapcsolatban a socializmusról. Socialismus-e mindez, a mi itt végbemegy? Semmiesetre sem. De annak egyik válfajához tényleg hasonlít.

A társadalmi tudományoknak és közöttük természetesen a közgazdaságtannak is nagy módszerbeli hátrányuk, hogy kutatásaik közben nem alkalmazhatják az inductív eljárás egyik legmeggyőzőbb eszközét, a kísérletét. Tárgyuk, anyaguk természete okozza ezt. A gazdasági élet

túlértékes ahhoz, hogy szándékolt kísérletek anyagául szolgálhasson. Azok a tünemények, a melyek rendes körülmények között a közgazdasági politikában még leginkább mehetnek kísérletszámba, pl. vasutépítés egy addig elhanyagolt vidéken, vagy egy új adó behozatala, már egyúttal intézkedések, a melyek ha nem sikerülnek, nem mulaszthatók el minden hátrányos nyom nélkül. A háború a közgazdaságtant bizonyos szempontból a módszer-alkalmazás tekintetében is új helyzet elé állította. A mit a socialismussal való kísérletezés terén sem a tudomány, sem az élet nem tehetett meg saját magáért, azt megtette a háború a maga céljaiért. A háborús állam a háborús célok érdekében a társadalom gazdasági életét nagymértékben socializálta, helyesebben communizálta. Ezzel az állam az embereknek, ha kíváncsiak voltak rá, saját magukon mutatta meg, hogy legalább egyes vonatkozásaiban milyen volna a társadalom communistikus berendezése.

Közelebb visz-e most már ennek a révén minket a háború a socialismushoz?¹⁾ Ez a kérdés hangzik ezekből a fejleményekből a tudomány felé. A közgazdaságtannak majd sok egyéb, a háború felvetette gazdasági problémával együtt erre a kérdésre is felelnie fog kelleni. A felelet valószínűleg nem lesz nehéz. Hiszen a mint maga az élet vetette fel a kérdést, úgy legalább részben már meg is felel rá az élet. Alig hihető, hogy az az izelítő, melyet a háború ad nekünk most a socialismusból, nagyon tetszenék az emberiségnek. Igaz, hogy mikor ezt mondjuk, az érzéseket tesszük urrá az objectív megállapítások fölött. De ezekben a nagyon is emberi dolgokban rendesen az érzések szabják meg az okoskodások útját.

Mi mindig azt tartottuk, hogy bár társadalmunk gazdasági élete szemmel láthatólag halad a socializálódás felé, mégis a teljes communizálódás bekövetkezni valószínűleg sohasem fog.²⁾ A fogyasztás éppen az a tér, melyen az egyén előreláthatólag mindig meg fogja őrizni individualitásának azt a fokát, a mely gazdasági élet eredményes folytatásához szükséges. A fogyasztást communizálni igyekvő eddigi törekvések sikertelensége is bizonyítja ezt. A háború kénytelen volt a fogyasztás terén bizonyos fokig életbe léptetni a communizmust. De kísérletei egyik társadalmi osztály előtt sem teszik rokonszenvesebbé a fogyasztás com-

¹⁾ Ezt kérdezi Liefmann is: „Bringt uns der Krieg dem Socialismus näher?“ (Der deutsche Krieg, 56-tes Heft.) 1915. cz. dolgozatában. Az ő felelete megfelel nagyjában annak a megoldásnak, melyet a szövegben mi is jeleztünk, ha okfejtésével nem értünk is mindenben egyet. Ennek a kérdésnek is már nagy az irodalma. A németeknél főleg az Archiv für Sozialwissenschaft und Sozialpolitik nálunk főleg a Huszadik Század foglalkozott vele.

²⁾ Lásd Közgazdaságtani és pénzügytani jegyzetek, 1906. 157. 1.

munis izű berendezését a régi individuálissal szemben. Minthogy ezek szerint éppen a háború okából az életnek nem fog valami nagyon kelleni a socialismus, azt hisszük a közgazdaságtan sem fog a jövőben a socialismus tanításai felé irányt váltani.

Amennyiben a közgazdasági élet militarizáltsága a háború után is intézményesen fenntartatnék, azt a háború legkárosabb következményének tartanók gazdasági téren, amiben kétségtelenül mindenki egyet fog velünk érteni. Éppen ezért a komoly közgazdaságtan, hisszük, majd a jövőben is résen fog állani, ha a tudományban olyan törekvések érvényesülnének, amelyek azt igyekezzenek bizonyítani, hogy a militarizáltság állapota, ha szükséges rossz is, de fenntartható, sőt gazdaságpolitikai okokból fenn is tartandó. A német tudományban, igaz hogy a háború régebbi szakában, de igen előkelő helyről hangzott el ilyen vélemény.¹⁾ Jövőben is inkább a német tudomány részéről várhatjuk a támadásokat e téren a közgazdaságtan régebbi, és azt hisszük, helyes megállapításai ellen.

9. A termelés terén a modern háborús állam sokkal távolabb áll az élet socializálásától, mint a fogyasztás terén. Létrehoz ugyan igen nagy mérvű termelő koncentrációt. De ez sokkal inkább a háborút is a capitalismus jegyében folytató állam nagyvállalkozói erőnyilvánulása, semmint socializálódás. Az állami felügyelet alatt álló, első sorban a háborúskodó állam érdekei szempontjából termelő, ennek a szükségleteit kielégítő központok működése, a nagy credit-mobilier-bankok tökérejekének a háború során ipari és mezőgazdasági vállalkozásokban, hadi kölcsönök nyújtásában közvetlenül és közvetve való megnyilvánulása a capitalismus igen nagy arányú megerősödését jelenti a háború alatt. Tényleg a világháború egy új, nagy fejezetet irt Sombart szép könyvéhez, melyben az magyarázódik, hogy mint járultak hozzá a nagy háborúk a capitalismus kifejlődéséhez.²⁾

A háború, mely a gazdasági fejlődés rendes menetéből, ebből az előre és felfelé, és rendes körülmények között a középúton lassan de biztosan haladó irányból, annyira elterelte a gazdasági életet, gazdasági életnyilvánulásaival szélsőségeket érint. Egyfelől soha nem képzelt nagy vagyonokat létesít, óriási mérvű eltolódásokat hozva létre a jövedelemeloszlásban a vagyonok agglomerálódása javára, a capitalismus erejét pedig a termelésben eddig soha nem látott fokra emeli; másfelől

¹⁾ Lásd Jaffé cikkét az Archiv für Sozialwissenschaft und Sozialpolitik III. Kriegsheftjében Die Militarisierung unseres Wirtschaftslebens czimmel.

²⁾ Studien zur Entwicklungsgeschichte des modernen Kapitalismus. II: Krieg und Kapitalismus, 1913.

communistikus életformákat kényszerít ránk fogyasztásunkban és a társadalmi élet democratizálódását is előmozdította. Az államtudománynak és a közgazdaságtannak mind e kérdések körül igen sok új alkalmat fog szolgáltatni vizsgálódásokra.

10. A háború utáni állam gazdasági politikáját ezek a fejlemények mind nagyon közlelről fogják érdekelni. Új gazdasági politikáját az állam rájuk fogja építeni. És mindezen fejlemények között azok közös eredményére, az új jövedelemeloszlásra, fogja ez a politika figyelmét legerősebben fordítani. Az államoknak ugyanis a háború után addig nem képzelt mérvű anyagi terhek fedezéséről kell majd gondoskodniok, és ennek megfelelően társadalmajk szolgáltatóképességét olyan mértékben kell majd igénybe venniök, a minöre eddig példa nem volt.

A tudomány feladata lesz az államokat arra figyelmeztetni, hogy adóztató, közszolgáltatásokat szerző törekvésükben helyes, célravezető jövedelemeloszlási politikát is követhetnek. És különösen a közgazdaságtani és pénzügytani tudomány lesz hivatva megmutatni az államoknak, hogy milyen eszközöket használjanak ebben a jövedelemeloszlást javító politikájukban. Az állam annál szivesebben fogja a tudomány útmutatásait fogadni, mert az új pénzügytan e közben oly bevételi forrásokra fog rámutatni, a melyeknek segítségével az állam közjövödelmei jelentősen fokozhatók.

A jövedelemeloszlási politika legerősebb eszköze, tudjuk, az adópolitika. De ilyen adópolitikát csak olyan állam folytathat, a melynek adóztató hatalma nemcsak elvileg áll vitán kívül, hanem amely ezt az elvet a gyakorlatban is, még pedig szinte korlátlanul érvényesítheti. A háború utáni állam roppant anyagi terhei miatt is rá fog szorulni arra, hogy adóztató hatalma igen erősen hangsúlyoztassék. A tudomány fogja az államnak ezt a szolgálatot megtenni. Nem akarjuk ezzel azt állítani, hogy a pénzügytan új adóelmélettel fog a háború után előállani. De az bizonyos, hogy a közel jövő pénzügytani irodalmában az állam feltétlen adóztató hatalmát tanító modern pénzügytani tétel igen lényeges kiszinezést fog nyerni az állami mindenhatóság irányában.

Fentebb láttuk, hogy különösen most, a háború alatti termelés során, az államot sok termelő folyamatban nemcsak közvetve, de közvetlenül is társtermelőnek tekinthetjük a termelő magángazdaság mellett. Az is nagyon valószínű, hogy a háború után az állam a monopolos megadóztató formát az eddiginél sokkal nagyobb mértékben fogja kihasználni jövedelmeinek szükséges fokozására. A mit az állam majd monopollá tesz, annak a termelésénél szinte csendes társ gyanánt ül be a termelők mellé a termelőfolyamatokba abból a célból, hogy a termelés hozadékában részesedjék.

Ezek a fejlemények könnyen életrekelhetnek a pénzügytanban igen régi elméleteket. Hiszen az állam társtulajdonjogáról szóló régi elmélet éled fel modernebb formában abban a gondolatban, amely az államról mint társtermelőről beszél. Modern írók már jóval a háború előtt megpróbálták — igaz, hogy erőltetett magyarázattal — az államot az adók révén, mint a jövedelemeloszlásnak szintén egyik alanyát a többi mellé állítani.¹⁾ Ezek a gondolatok most könnyen új erőre kaphatnak a háborús és a háború utáni állam pénzügypolitikai törekvéseitől.²⁾

Itt is erős irányítást fog kapni az elmélet a gyakorlattól, a tudomány a politikától. A fejlődés máris előre veti árnyékát. Dogma gyanánt tanította a pénzügytan mindig, hogy az úgynevezett tényleges vagyoni adókat a modern gazdasági és pénzügyi élet nem használhatja, mert „az adóforrást ölik el“. Ma pedig a pénzügyi politikusok hosszabb idő óta azon tanakodnak, hogy miként lehetne egy ilyen tényleges vagyonadóval elérni, hogy az államok roppant nagy háborús pénzügyi terheiknek legalább egy részétől egyszerre megszabaduljanak. Jaffé pedig már elméletileg is tudja igazolni az ilyen vagyoni adót. Ugyan ő új adófajokról, helyesebben új adómagyarázatokról is beszél már. Megtakarítási adóvá válnék szerinte az eddig fogyasztási adók legnagyobb része; termelékenységi adókká pedig az a részük, hol az új adó révén a termelésnél gazdaságosabb eljárásra kényszerülne a ter-

¹⁾ Így különösen Block, *Les progrès de la science économique depuis Adam Smith*. II. kötet, 2-ik kiadás. 1897. 407. és köv. ll., valamint Gide, *Cours d'économie politique*, 1909. (De ugyanez a szerző a *Principes d'économie politique*, 10-ik kiadás 1906. című munkájában még nem.) — Ezeket az írókat követi nálunk Balás Károly, mikor közjogi járadékról beszél *A jövedelemeloszlás főágai a capitalismus korában*, 1913. cz. munkájában.

²⁾ A világháború közvetlen hadi kiadásokban oly roppant költségekbe kerül, minőkre a háború előtt sem az elméleti, sem a gyakorlati pénzügyi szakember nem gondolt. Bloch a hármás és a kettős szövetség háborújának napi költségét kereken 100 millió franc-ra teszi. Most egyedül Anglia napi 5·4 millió font hadiköltséget állított be (a hadikölcsönök kamatterhe nélkül) 1917/8-ik évi költségvetésébe. Anglia háborús adóssága a legutóbb júliusban megszavazott 650 millió font hitellel 5·3 milliárd fontra emelkedett. De a többi hadakozó ország pénzügyi terhe sem nőtt sokkal kisebb mértékben. E terhek viselése a pénzügyi politikát eddig nem képzelt feladatok elé állítja. Franciaország közvetlenül a háború előtt behozott jövedelmi adójának kulcsát 2-ről 1916-ban már 5⁰/_o-ra emeli. Pedig, hogy irtózott Franciaország mindig a jövedelmi adótól. Nálunk a tervezett jövedelmi adót mindjárt mint háborús pótagót vették igénybe. Angliában a jövedelmi adó kulcsa a legmagasabb fokon ma 40⁰/_o. De már régebben célzott rá Mac Kenna, hogy az államadóság nagymérvű emelkedése szükségessé fogja tenni, hogy ez a kulcs az összes jövedelmekre kiterjesztessék.

melő. ¹⁾ A lelkiismeretes német tudomány a szükséges új adópolitikához új elméletet igyekszik faragni, melylyel az új adópolitika elvi helyességét igazolhatni véli. A francia nem csinál ilyen kerülő utat. Girault, a poitiers-i egyetem tanára, a jövő pénzügyi politikájának új alapelvei közül első gyanánt ezt állapítja meg: Az elméleti vitatkozások ideje egyes adófajok előnyei és hátrányai fölött egyszersmindenkorra lejárt. Az eddig leglehetőlenebbnek és legigazságtalanabbnak tartott adó is jogosult, csak elegendő hozadékot biztosítson. ²⁾

A társadalmi tudományok közül kétségtelenül a pénzügytanban merülnek fel legerősebben és legközvetlenebbül olyan új szempontok, minőket a háború vet fel. Így volt ez különben régebben is. Gondoljunk csak a czukoradóra, mely a napoleoni háborúk és a szárazföldi zárlat nélkül valószínűleg ma is ismeretlen volna. De a szoros összefüggés háborúk, pénzügyi élet és ennek folytán a pénzügyi tudomány között könnyen érthető is. Hiszen az állami tevékenység összes ágai között, a melyek a háborúval összefüggenek, a pénzügyi politika áll éppen a háború költségei révén a legsürgősebb, a legkövetelőbb új feladatok előtt. A háború után új adópolitika fog következni. Ehhez majd új elméletekre lesz szükség. Az új, igen nagy megterhelést, annak elviselhető és elviselendő voltát majd valamiképen a pénzügytannak kell magyaráznia. A pénzügytan ezzel persze egy kissé a pénzügyi politika járó szalagján fog haladni. De tudjuk, hogy ennek az irányító szempontjait a multban sem utasíthatta el egészen magától. A jövőben is el fogja fogadhatni. Eléggé szép feladat jut így is osztályrészül: megállapítani azt, hogy a választható utak közül melyiken igyekezzék az állam okvetlenül elérendő pénzügyi céljához eljutni. Elégtételül fog szolgálhatni az is, hogy legmodernebb irányzatának tudományos alapon álló szép elveit, a progressiv adóztatást, az örökösödési adó további kiépítését, a fogyasztási adók egészséges irányú kihasználását a pénzügytan most valószínűleg nagyobb mértékben fogja megvalósítva látni, mint háború előtt. ³⁾

¹⁾ Lásd Jaffének a Társadalomtudományi Társaságban Budapesten 1917. április 24-én tartott előadását, mely a Pester Lloyd 1917. április 25-iki számában (9-ik oldal) közölt bő kivonatban fekszik előttünk.

²⁾ Arthur Girault, La politique fiscale de la France après la guerre. Paris 1916. (Közelebbi ismertetését l. Ferenczi, Aus der volkswirtschaftlichen Kriegsliteratur Frankreichs. Pester Lloyd, 1917. aug. 11. sz.)

³⁾ Megemlítjük itt azt is, hogy a háború eredményeként a pénzügytani kézikönyveknek a közkiadásokról szóló részében is alighanem meg fog változni egy fejezet. Azt a fejezetet gondoljuk, mely a hadügyi kiadásokról szól. De hogy a pénzügytan e tekintetben a jövőben mit fog tanítani, az attól függ, hogy miként fog végződni a háború.

11. A világháború egyik legjelentősebb világpolitikai, de egyúttal gazdaságpolitikai következménye is volna, ha Anglia gazdasági elzárkózódását a központi hatalmakkal és ezek érdekszövetségeseivel szemben a háború után is fenn akarná tartani, és szinte hitvallásává vált szabadkereskedelmi irányzatával szakítva gyarmataival és tengerentúli birtokaival együtt a védővamos politikára térne át. Ma minden jel a mellett szól, hogy ez valószínűleg be fog következni. Anglia, úgy látszik, véglegesen el akarja felejteni a Cobden-Club szép jelszavát: Free trade, peace and good will among nations. De ez megint természetesen a mai központi hatalmak igen messzemenő vámpolitikai fegyverkezését is maga után vonná. Nem akarjuk itt a háború után vám- és kereskedelmi politika kérdéseit közelebbről érinteni. Csak rá akarunk mutatni arra, hogy ezek a kérdések a háború után a ma háborúskodó országok mindegyikében a legsürgősebben megoldandó gazdaságpolitikai problémák gyanánt fognak a politikai és gazdasági kérdések homlokterében állani. Nagyon sokat fognak róluk beszélni és a vámpolitikai kérdésekkel foglalkozó irodalom rendkívüli módon gyarapodni fog. Ezekből a fejleményekből, a hozzájuk fűződő vitákból a tudomány igen jelentős eredményeket fog a maga számára leszűrhetni. Különösen az angot irodalomtól várunk ebben az esetben újat és sokat.

Az elvi nagy ellentétek elsimulása az eddigi inkább szabadkereskedelmi és inkább protekcionista elvi alapon álló szélső felfogások között a tudományban mindenesetre könnyebb megértést vonna maga után. De új szempontokat a tudományra nézve ez a nagy védővamos fordulat felszínre nem vetne. Legfeljebb egy hatalmas példával fogja gazdagítani a védővamos fordulat fegyvertárát. Nem is lehet ez másként. Hiszen a vámpolitika csak másodlagos fejlemény. Csak megvalósítója az országok egyébként megtervezett közgazdasági politikájának. A közgazdasági munkálkodásnak az a része pedig, a mely a vámok hatását megvizsgálja, inkább mesterség. Ennek általános, erős védővamos politika mellett bőven lesz alkalma tapasztalatokat gyűjteni a háború után.

A szabadkereskedelmi elv egyértelmű félretétele és a védővamos gondolat általános érvényrejutása a különböző nemzetek közgazdasági politikájában maga után vonná, hogy ezentúl a tudomány is igen keveset beszélne a szabadkereskedelemtől. De hogy ez a megegyezés a tudományos irodalomban jelentene-e megegyezést a nemzetek közgazdasági politikájában, arra az olvasó fog mindjárt helyettünk tagadólag válaszolni. És ezzel a várható nagy védővamos fordulat általános emberi szempontból vett értéke fölött is ítél.

12. A világháború rettenetes pusztításai legközvetlenebbül a gazda-

sági életet érik. A háború országok és egyesek élete alól vonja el a gazdasági lehetőséget, minden élet talaját. Ezt a rontó hatását a gazdasági élettel foglalkozó tudománynyal is könnyen éreztetheti. A közgazdaságtannak is védekeznie kell a háború e hatásai ellen. Védekeznie annál éberebben, mert ezek a hatások szinte elemi erővel törnek ránk. Azok az új szempontok, a melyeket a háború a közgazdaságtanban felvet, nem mind egészséges szempontok; az új elméletek, melyeknek megalkotására késztet, nem mind igaz elméletek. Az az elmélet például, a mely a tényleges vagyonadót akarja indokolni, csak kényszerített igazság, és a védővám, bármennyire helyes közgazdasági politika legyen is sok esetben, a társadalmi gazdálkodás szempontjából mégis mindig csak viszonylagosan igaz álláspont marad. A háború a tudományban is könnyen tesz relatív álláspontokat abszolút igazságokká.

Legszembeszökőbbben a háborús országok valutáját szokta sújtani a háború. A valuta éppen az a kapu a háború pusztításai számára, a melyen keresztül a háború a maga bomlasztó erejét a gazdasági életbe legkönnyebben beviheti. A valuta romlása a háború kapcsán természetes dolog. A háborúskodó államnak azonnal fizetendő óriási kiadásai vannak a belföldön. Ezek jó részének fedezésére mást, mint papírpénzt a legjobb akarattal sem választhat, a mivel az inflatio hatásai a valutára azonnal érezhetővé válnak. Ha pedig a háborúskodó ország a külföldről bevitelre szorul, de oda semmit sem vihet ki, fizetési mérlegének állandó rosszabbodása pénze nemzetközi értékének további megrontásában fokozott erővel fogja folytatni azt, a mit a pénzsziporítás bent az országban már megkezdett, és hosszú háború esetén a mindjobban mutatkozó anyagihiány már úgyszólván növel, t. i. a pénz vásárlóerejének csökkenését. A most folyó háború ennek a folyamatnak bőséges példáit szolgáltatja.

A fentemlitett körülmények különösen a központi hatalmak körében és itt is főleg a mi monarchiánkban érvényesültek teljes mértékben, melynek már a háború előtti utolsó években is valamivel gyengülő valutáját az ügyes devisapolitika tartotta színvonalon.

A valuta elértéktelenedése láttára a hirtelen megindult háborús gazdaságtani irodalom legkedvesebb tárgyává a valutakérdés lett. Tekintettel arra, hogy az aranyvaluta anyagforrásai az egész világon békeidőben is mind ellenségeink, főleg Anglia kezén vannak, és tekintettel arra, hogy a háború német részről különösen az Angliától való függetlenítésért folyik, a német háborús valuta-irodalom szívesen foglalkozik azzal a kérdéssel, hogy miként lehetne a német valutát az angollal közös aranyalaptól függetleníteni. Heyn és Knapp jól ismert elméletei

nagyon alkalmas kiindulópontul kínálkoztak ennek az irodalomnak.¹⁾ Eddig csendben szunnyadó elméletek lesznek itt a pénzelmélet és a valutapolitika új szempontjaivá, a melyek ebben az új irodalomban követelő erővel törnek érvényesülésre.

Nincs itt helyén, hogy ezeket az elméleteket közelebbről bírálat tárgyává tegyük. Csak röviden jelezzük velük szemben álláspontunkat. A mint a háború a valutát megrontotta, úgy rontja az elméletet is. Egyáltalán nem hiszszük, hogy a magában véve sok igaz magot rejtő chartalismusból kifakadó új elmélet a pénz lényegét és különösen a pénznek szükséges funkciói teljesítéséhez megkivántató tulajdonságait jobban tudná magyarázni, mint a ma még uralkodó pénz- és valuta-elmélet. Miként a feltétlen és általános gazdasági elzárkózás politikája és az ezzel kapcsolatos védővamos gazdasági politika túltengése nem előrehaladás a társadalom gazdasági fejlődésében, úgy a valutapolitika eltérítésében az aranyalaptól — az úgynevezett Goldkernwährung fenntartása e felé vezetne — sem látunk a társadalom javát szolgáló egészséges irányú fejlődést. Az aranyalaptól függetlenített valuta a háború után is az elzárkózó közgazdasági politika fenntartani akarását jelentené. Nemzetközi gazdasági érintkezésben pedig kétségtelenül éreztetné a gazdasági inferioritást az arannyal fizető országokkal, tehát elsősorban Angliával szemben. Az az elmélet, a mely ebbe az irányba akarja terelni a valutapolitika fejlődését, a legjobb esetben is csak ránk kényszerített relativ igazság. Az aranyvaluta mellett szóló érveket a háború új próbának vetheti alá, de azt hiszszük, hogy azokat még nem döntötte meg.

A közel jövő valószínűleg igen termékeny pénz- és valutaelméleti irodalmának éppen az lesz a feladata, hogy ezeknek az eddig vallott elméleteknek és az új „igazságoknak“ a valódi értékét megállapítsa. A Heyn-Knapp-féle elmélet csak most fog komolyan a tudomány ítélőszéke elé kerülni.

*

Nem akartunk a fentiekben megoldásokat adni, csak szempontokat jeleztünk. Ezeket is csak azért, hogy rámutassunk arra a fejlődésre, melynek a közgazdaságtan és a pénzügytan a közel jövőben valószínűleg eléje néz. A háború mindnyájunk gondolkozásában első helyen áll; nagy erejével mindenféle gondolatmenetünkbe belefurakodik. Arra akartuk az olvasó figyelmét felhívni, hogy az említett tudományok mit arathatnak a háború vetéséből.

Navratil Ákos.

¹⁾ Ennek termékei közül csak a következő munkákra utalunk: Dalberg, Die Enttöronung des Goldes, 1916. Bendixen, Wahrungspolitik und Geldtheorie im Lichte des Weltkrieges, 1916. Liefmann, Geld und Gold, 1916. Heyn, Unser Geldwesen nach dem Kriege, 1916. Ruzicka, Das eherne Rentengesetz, 1917.

Magyarország 1914. évi külkereskedelme.¹⁾

A véget nem érő háború oly gyökeresen forгатott fel mindent — mindenekelőtt gazdasági életünk alapjait annyira megváltoztatta —, hogy noha csak három esztendő telt el a háború kitörése óta (jól érezzük a blasphemiát a „csak“ szónak ily vonatkozású használatában!), történet-írásként hat már az 1914. év jelenségeinek ecsetelése. A következő tanulmány az 1914. év gazdaságtörténetéhez óhajt adalékokat szolgáltatni a jelenségek azon tükrének felhasználásával, melyet a magyar külkereskedelmi forgalomról összeállított hivatalos adatok nyújtanak.

Magyarország külkereskedelmi forgalmának eredményei az 1914. évben tetemesen kisebbek a megelőző évek összegeinél. A számok — a nemesfém- és érczpenzforгалom adatai nélkül — a következők:

	Behozatal	Kivitel
	millió koronákban	
1910	1.852·4	1.716·8
1911	2.082·2	1.830·5
1912	2.212·1	1.962·8
1913	2.075·3	1.904·8
1914	1.829·5	1.757·9

Már a háború kitörése előtti része az esztendőnek sem állott élénk külkereskedelmi forgalom jegyében. Közgazdasági életünk 1914 első felében sem heverte ki teljesen a bukaresti békével egyelőre lezárt Balkán-háború okozta rázkódtatásokat s a vállalkozási kedvre, gyáralapítási és építkezési tevékenységre, nemkülönben az állami és városi beruházások terveire súlyosan nehezedett a külpolitikai helyzetnek nyomasztó feszültsége. Az ebből származó bátortalanság és kedvetlenség különösen behozatalunkat csorbitotta meg, melynek az utóbbi években — mint

¹⁾ Ez a cikk kivonata a magyar szent korona országai 1914. évi külkereskedelmi forgalmáról kiadott hivatalos közleményben foglalt bevezető értekezésnek, mely szerző tollából való.

ismeretes — elsősorban épp a gépek, vas, szén és más, investiciós és üzembővítési köz- és magántevékenységgel összefüggő árúk erős importja adott lendületet. Csak a gabonaüzlet terén volt az 1914. évnek első felében élénken pezsdülő élet; az importnál azért, mert 1913. évi búza-termésünk gyenge eredménye folytán a monarchiának és Magyarországnak is oly mértékben kellett idegen árút igénybe vennie, mint 1909 óta egyetlen esztendőben sem, a kivitelnél pedig azért, mert az előző évi tengeritermésnek a jó 1912. évi eredményt is felülmuló kedvező hozama oly forgalmat tett ismét lehetővé, mely hét hónap alatt meghaladta akár az 1913. évi, akár az 1912. évi egész esztendei kivitelt.

A háború kikapcsolta külkereskedelmünkől mindenekelőtt az ellenséges államokat s azonfelül szinte teljesen megszüntetve a monarchia és a Németbirodalom kikötőiben a hajóforgalmat, tengerentúli összeköttetéseinktől majdnem teljesen elzárt; a tengerentúllal való árucserének az európai semleges országok útján való fentartását pedig az angol blokádpolitikának egyre kiméetlenebbé váló eszközei csakhamar megakasztották. De a szövetséges és semleges continentális országokkal való forgalomnak is útját állották az egyre gyarapodó kiviteli tilalmak s a fontos árúk tekintetében a szabad forgalom helyébe csakhamar a háborús külkereskedelmi politika legfontosabb instrumentuma: a compensatiós forgalom lépett. Azonban a vámterületünkön belül az Ausztriával való külkereskedelmi forgalmunk is megbénult. A mozgósítás elrendelését követő hónapban a vasuti szállítás polgári javak számára úyszólván teljesen lehetetlenné vált, de különben is a háború hirtelen kitörése — melynek lehetőségével a jelen generáció számolni már elszokott — s az egymást követő hadüzenetek, melyek egyre szédítőbbé tették a világkatasztrópha arányait, megdermesztettek minden üzleti életet, mely nem vonatkozott a hadrakelt sereg és a hadbavonultak legközvetlenebb szükségleteinek fedezésére. Csak az év vége felé kezdett a kereskedelmi forgalomban érvényesülni — egyelőre még elég gyengén — az a két tényező, mely azután a háború későbbi folyamán a háborús közgazdasági életnek oly merőben új, előre nem látott jelleget adott: az addig igénybe nem vett emberanyag felhasználásával korábban el sem képzelt létszámba duzzadó hadseregnek hatalmas szükségletei egyrésztől, másrésztől pedig az otthonmaradtaknak a nagy események okozta első kábultság után újraéledő vásárlási kedve, melyet a csakhamar jelentkező pénzbőség is erősített. Külkereskedelmünknek a forgalmi korlátozásokból és az üzleti életnek hónapokon át tartott lethargiájából származó csökkenését ekkor még az árak emelkedése sem egyenlítette ki, mert ez a jelenség — mely pedig később a háborús forgalom legkirivóbb tünetévé lett — az első hónapokban csak épen a gabonaneműeknél,

lisztnél és hüvelyeseknél, takarmányneműeknél, lovaknál, gyapjúnál, bőroknél, szóval a hadsereg legközvetlenebb szükségleteinek fedezésére szolgáló árúknál öltött nagyobb arányokat.

Árúforgalmunk statisztikai eredményeit csökkentő tényezőként azután számba jön az is, hogy a háború kitörésével nagy árútömegek — mindenekelőtt gabona, liszt, takarmányneműek —, melyek egyébként a polgári szükségletek, s így a kivitel céljaira is rendelkezésre állottak volna, a hadsereg által vétettek igénybe, s így a mennyiben Ausztriába vagy Bosznia-Hercegovinába — vagy onnan Magyarországra — szállítottak is, részben kívül estek az adatgyűjtés körén — ha t. i. egyik katonai hatóság (intézet) küldötte a másik katonai hatóság (intézet) címére — részben pedig, ha magánfél adta is fel katonai hatóság (intézet) címére, a magyar külkereskedelmi statistika feldolgozásánál 1913 óta alkalmazásban levő elv szerint a rendes árúforgalom keretében nem vétettek számba. E tényezőnek hatását legjobban az mutatja, hogy a katonai hatóságok (intézetek) címére magánfelek által Ausztriába feladott árúk — a mennyire e küldeményekről árúnyilatkozatok egyáltalában befolytak — értékösszege a megfelelő stat. számok kiviteli egységértékével számítva az 1913. évi 12·7 millió K-val szemben 1914-ben 31·5 millió K-t tett. (Az Ausztriából Magyarországra irányuló hasonló forgalom értékösszege az 1913. évi 1·5 millió K-val szemben 14·7 millió K-t.) A valószínűségben e forgalom értékösszege a fenti számot bizonyára tetemesen meghaladta, részben azért, mert bizonyára az ily küldemények elég nagy hányadáról árúnyilatkozat egyáltalában nem folyt be, részben azért is, mert az értékösszeget a megfelelő stat. tétel évi átlagos egységértékével való szorzások útján nyertük, holott ennek a katonai rendeltetésű forgalomnak zöme a háború kitörését követő időszakra esvén, e forgalomra helyesen magasabb átlagérték lett volna alkalmazandó.

Természetesen a háború kitörése utáni időkben Ausztriába — nem katonai hatóságok címére — szállított árúk tetemes része közvetve szintén katonai rendeltetésű volt (pl. búza, mely katonai célokra osztrák malmokban őröltetett, élő állatok, melyeket osztrák hadseregszállítók adtak el katonai célokra stb.); ezek — csak úgy, mint a hasonló, bizonyára sokkal ritkább szállítások az Ausztriából való behozatalban — a forgalomban számba vannak véve. Figyelembe kell vennünk végül azt is, hogy a magyar külkereskedelmi statisztikai adatgyűjtésnek a szállítási vállalatokon alapuló, gondosan megalkotott rendszerét — az árúszállítási szolgálat a háború követelményeinek teljesen alárendeltetvén — az új helyzet súlyosan érintette s az események viharában az adatgyűjtés teljessége is bizonyára csorbát szenvedett.

Számolva azzal, hogy a világháború kitörésével a magyar külkeres-

kedelemnek egy korszaka teljesen befejeződött s azzal, hogy a háborús külkereskedelem teljes egészét is érdekes és fontos lesz összefoglalni, célszerűnek látszott teljes részletességgel megállapítani azt, hogy Magyarország 1914. évi külkereskedelmi forgalmából mennyi esik a háború kitörését megelőző hét hónapra és mennyi a háború alatti öt hónapra. Az erre vonatkozó — mennyiség és érték szerinti — főeredmények a következők:

	Behozatal		Kivitel	
	január— július	augusztus— december	január— július	augusztus— december
Mennyiség { ezer méter- mázsákban	50.413	18.222	36.104	16.875
{ ezer dara- bokban .	5.273	1.151	4.369	2.748
Érték ezer koronákban .	1,260.841	568.708	1,024.022	733.860

Nem ismervén pontosan más években a forgalom megoszlását a megfelelő két időszak szerint, nehéz határozottan megállapítani azt, mennyire volt befolyással a háború kitörése külön a behozatalra és külön a kivitelre, annyi azonban kétségtelen — noha bizonyára más években is a kivitel súlypontja az új termést követő hónapokban van —, hogy kivitelünk értékösszegei a háború kitörését követő időszakban sokkal kisebb mértékben csökkentek, mint a behozatal eredményei, részben azért, mert az üzleti életnek aléltága elsősorban természetesen azon áruk forgalmát bénította meg, melyek behozatalunk főcikkei, másrészt azért, mert viszont az áremelkedő irányzat leghamarabb kivitelünk főcikkeinél jelentkezett, azonfelül pedig egyes áruk számára éppen a háború folytán erős kiviteli lehetőségek nyíltak meg. Látjuk egyuttal a fenti adatokból, hogy ugyancsak a háború kitörését követő hónapok forgalmának alakulása) — tehát ugyancsak az imént vázolt néhány tényező — vezetett külkereskedelmünk passzivitásának 1914-ben jelentkező csökkenésére: az 1913. évi 170·5 millió K-ról 71·6 millió K-ra. Passzivitásunk ezen csökkenésének — a háború első hónapjaira vonatkozó muló jelenségről lévén szó — külkereskedelmi és fizetési mérlegünk komoly problémái szempontjából, sajnos, nincs semmi jelentősége.

*

Lényeges eltolódások jelentkeznek az előző esztendőkhöz képest 1914. évi külkereskedelmi forgalmunk azon eredményeiben is, melyek a forgalomnak a szerződéses vámterületen belül maradó és a vámhatárokat átlépő részét külön mutatják be. A végösszegek a következők:

		Behozatal	Kivitel	Behozatali (—) vagy ki- viteli (+) többlet
e z e r k o r o n á k b a n				
Ausztria	1913	1,482.827	1,381.958	—100.869
	1914	1,314.367	1,359.374	+ 45.007
Bosznia- Herczegovina	1913	26.441	59.114	+ 32.673
	1914	21.080	54.433	+ 33.353
Más országok	1913	566.068	463.704	—102.364
	1914	494.102	344.075	—150.027

Külkereskedelmi statistikánk szerint Ausztriával való forgalmunk 1903 óta nem eredményezett kiviteli többletet. Az 1914. évi eredmény — mely az előző évi mérlegnél kerek 146 millió K-val kedvezőbb — minden jel szerint a háború kitörésével függ össze. Erre vallanak a következő részletes adataink: volt ugyanis

	január— július hónapokban	augusztus— december hónapokban
e z e r k o r o n á k b a n		
a behozatal Ausztriából	858.526	455.841
a kivitel Ausztriába	726.100	633.274

A háború előtti forgalom tehát ezúttal is számottevő behozatali többletet mutat; a kiviteli többlet forrása a háborús hónapok forgalma. A normális évektől való eltérést — mint már más összefüggésben mondtuk — nem annyira az augusztus—decemberi kiviteli forgalom relatív nagyságában kell keresnünk, — noha a gabona- és lisztárak rögtön jelentkezett magassága is tetemes befolyással van —, hanem inkább a behozatal erős csökkenésében. Erre nézve jellemzésül elegendő talán arra utalnunk, hogy selyemárúkból Ausztriából a háború előtti hónapokban 27 millió K értékű importunk volt, a háborús hónapok alatt alig 5 millió K értékű, kalapokból való osztrák behozatalunk is a békehónapok 11⁶ millió K-jával szemben a háborús hónapok alatt csak 2⁵ millió K-t tett, hasonlóan faárúkból 19⁶ millió K-val szemben csak 4⁹ millió K-t, vagy pl. pamuthimzésekből 4⁵ millió K-val szemben a háborús hónapokban csak 300 ezer K-t stb.

A Bosznia-Herczegovinával való forgalom az adatok szerint az előző évvel szinte teljesen azonos eredményt adott; behozatal és kivitel egészen egyenlő mértékben csökkent. Ebben a viszonylatban egyébként a háború kitörését követő hónapokban a kivitel nem egy árúnál a rendesnél élénkebb volt, így mindenekelőtt Bosznia-Herczegovinában operáló seregeink szükségleteinek fedezésére szolgáló — s nem közvetlenül katonai hatóságok címére szállított vagy legalább is ilyenekként fel nem ismert — cikkekéből (vágóállatok, szalonna, itálművek, stb.).

Hogy behozatali többletünk az Ausztrián és Bosznia-Hercegovinán kívüli országokkal való forgalomban az 1914. évben nagyobbak mutatkozik, mint bármely korábbi esztendőben, annak számos oka van. Egyik az év első felében szükségessé vált nagy búzaimport, a másik az, hogy a vámhatárokon túlra irányuló exportunk legfőbb cikkének, a cukornak Nagy-Britannia, Brit-India és a Levante lévén legfontosabb piacjai, az új campagne-ban cukorkivitelről csak igen minimális mértékben lehetett szó. De különben is a háború kitörése kivitelünknek sokkal gyökeresebben vetett véget, mint behozatalunknak. Kivitelünk elsősorban oly cikkekből állván, melyekre mindenekelőtt a monarchia hadseregének volt szüksége, a kiviteli tilalmak szinte abszolút mértékben érvényesültek, míg viszont a tengerentúli nyersanyagokra ugyancsak elsősorban a háború céljaira nagy szükség lévén, azok bármely úton való behozatalának előmozdítására minden eszközzel törekedni kellett. Ezért van az, hogy míg külkereskedelmi statistikánk az 1914. év háborús hónapjai alatt természetesen csak néhány ország felé és kevés árúból mutat ki kiviteli forgalmat a vámhatárokon túlra, addig e viszonylatokban behozatali forgalmat a háborús hónapok alatt is majdnem minden árúból, sőt majdnem minden országból is kimutat. Az, hogy behozatali statistikánkban az 1914. évnek háborús hónapjai alatt is szerepelnek — sőt elég nagy összegekkel — az ellenséges államok és a tengerentúli országok is, legelsősorban azzal függ össze hogy a magyar külkereskedelmi statistika a behozatali adatoknak származási országok szerinti csoportosításánál az 1914. év végéig változatlanul az eredeti (termelési) származást vette alapul, tehát pl. Németalföldről beszerzett braziliai kávé Brazília alatt szerepel, hamburgi raktárakból importált crin d’Afrique Algír alatt stb. De számba jön az is, hogy a háború kitörésekor hozzánk útban s már semleges vagy szövetséges állam területén levő ellenséges származású árúk később is kerültek behozatalra, s hogy különösen tárházainkból, szabad vámraktárainkból nagymennyiségű ily árúk kerültek még forgalomba.

A vámhatárokon kívüli országokkal való forgalmunknak részletezése a háború kitörése előtti és az azt követő hónapok szerint a következő képet mutatja :

	január— július	augusztus— december
	ezer koronákban	
behozatal	387.295	106.807
kivitel	263.042	81.033

A fentebb mondottak ezekkel az eredményekkel némi ellentétben látszanak állani, merí hiszen ez adatok szerint a behozatal és kivitel

aránylagos megoszlása az év két időszaka szerint úgyszólván teljesen azonos, de igazolásukat találják abban, hogy a 81 millió K-ból 28 millió K két kivételes nagy szállításra esik, — babból és lovakból — mely a szövetséges német hadsereg részére végeztetett.

Az 1914. év jellegzetes változásokat mutat — de mindjárt hozzátehetjük, átmenetileg — a Németországgal való árucserénk tekintetében. Egy évötöd óta ezt a forgalmat stagnáló kivitel és erősen emelkedő behozatal s ehhez képest egyre növekedő passzivitás jellemezte; az 1914. évben ez a behozatali többlet lényegesen csökkent. Az adatok a következők:

	Behozatal ezer koronákban	Kivitel
1913.	207.240	122 016
1914.	169.059	138.965

A mérleg kedvezőbb alakulásának egyik forrása az importnak nagy csökkenése, részben már a háború kitörését megelőző hónapokban, másik forrása a kivitelnek felszökkenése a háború első hónapjaiban különösen a már említett két nagy szállítás következtében. Január—július hónapokban behoztunk Németországból 123·1 millió K értékű árut és kivittünk 72·9 millió K-ért, — a mérlegeredmény tehát már ekkor is kedvező volt —, a háború kitörését követő hónapokban pedig kivittünk 66·1 millió K értékű árut, míg behozatalunk értékösszege csak 46 millió K-t tett. A német import két döntő tétele közül a kőszén behozatala 25·7 millió métermázsáról 16·8 millió métermázsára csökkent (értékben a hanyatlás 18 millió K), a gépek behozatala pedig az 1913. évi 22·7 millió K helyett 15·1 millió K-t tett. A kőszénbehozatal nagy visszaesése a háborús hónapok jelensége volt — a háború kitörését megelőző időszakban az import csak kerek 100 ezer tonnával volt kisebb, mint az 1913. év megfelelő hónapjaiban — s érthető összefüggésben volt a szállítási eszközöknek s különösen a porosz-sziléziai kőszén szállításában döntő fontosságú útvonalnak a hadműveletek közelségénél fogva sokszoroson fokozott igénybevettségével. A gépek behozatalának nagy csökkenése — az 1914. évi értékösszeg felét sem teszi az investíciós konjunktura tetőpontját jelző 1912. évinek — már jórészt a béke hónapjainak pangó üzleti életével függ össze, csakúgy, mint a bőrök, vasárúk és számos más áru behozatalának kisebbedése. A háború okozta szükségletek a lovakon és babon kívül még különösen korpából tettek nagy kivittelt lehetővé Németországba.

Az ellenséges és a tengerentúli — részben semleges, részben az entente gyarmatait képező — országokkal való forgalom az 1914. évben

természetesen lényegesen kisebb az előző évinél; a fontosabb országokról szóló adatok a következők:

		Behozatal ezer koronákban	Kivitel
Nagy-Britannia	1913	40 305	66.147
	1914	25.546	21.946
Franciaország	1913	25.709	21.768
	1914	17.624	12.797
Belgium	1913	6.182	3.707
	1914	4.607	1.898
Oroszország	1913	9.739	11.142
	1914	6.500	10.006
Szerbia	1913	10.185	18.964
	1914	8.179	12.620
Brit-India	1913	52.473	23 458
	1914	46.587	13.965
Egyiptom	1913	5.271	12.496
	1914	2.953	3.550
Ész.-Am. Egy.-Áll.	1913	46.798	11.888
	1914	27.966	7.941

Annak, hogy mind e viszonylatokban a kivitel sokkal nagyobb mértékben csökkent, mint a behozatal, a háború alatti behozatal és kivitel alakulásáról korábban elmondottakban van a magyarázata. Azt is látjuk, hogy legerősebb a kivitel csökkenése azon országokkal szemben, melyek felé a cukor a döntő — s 1913-ban is különösen jó conjunkturának örvendő — exportárunk volt; ugyanez magyarázza pl. a kivitel nagy csökkenését más viszonylatokban is, így Görögországba 10·8 millió K-ról 4·8 millió K-ra, a török piacokra 27·8 millió K-ról 13·8 millió K-ra. Feltűnő, hogy az orosz rendeltetésű kivitel — noha csak hét hónap forgalma — alig kisebb az előző évinél; magyarázata az, hogy a háború előtti hónapokban szokatlan nagy (harmadfélmillió K értékűnek kimutatott) lóvásárlások történtek orosz számlára s körülbelül félmillió K értékű torpedókivitel is mutatunk ki ez időszakban. Szerb rendeltetésű kivitelünk is ahhoz képest, hogy csak hét hónap forgalma, aránylag nagy, mert tekintetbe kell vennünk, hogy az 1913. évi kivitelünk értékösszege — a balkán háborúval kapcsolatban végzett nagy szállítások (liszt, széna, bakancsok, zab stb.) folytán — kivételes magasságú volt. Itt is nagyarányú lószállítások (1·4 millió K értékkel) s még inkább a balkán háború következményeit sinylett szerb cukoripar termelési hiányának fedezésére itt vásárolt nyerscukor értéke (kerek 3 millió K) magyarázzák az aránylag magas kiviteli értékösszeget.

Külön megítélés alá esik a Romániával és Bulgáriával való 1914. évi külkereskedelmi forgalom. Ennek adatai a következők:

		Behozatal ezer koronákban	Kivitel
Románia	{ 1913	37.114	32.363
	{ 1914	68.107	26.597
Bulgária	{ 1913	3.726	11.649
	{ 1914	5.274	11.457

A behozatal emelkedésének Bulgáriánál egyetlen, Romániánál legfontosabb forrása a háborút megelőző időszak nagy búzaimportja. Romániai behozatalunk nagyságára azonban tetemes befolyással voltak azok a későbbi importok is, melyek a központi hatalmak részéről igen magas árakon kötött vételekből folyólag — hozzánk a gabona, hüvelyesek és liszt vámjának 1914. október hó elején történt felfüggesztése után — búzából, tengeriből, árpából, lisztből, borsból stb. történtek s melyeknek statisztikai számbavétele — a határon való átszállítás jórésztben közutakon bonyolódván le — csak igen nagy nehézségekkel és talán nem is teljes pontossággal sikerült. A bulgáriai viszonylatban is feltűnő a kivitel aránylagos nagysága, mert hiszen ez a forgalom is — tekintve, hogy Románia kezdettől fogva nagy nehézségeket gördített a bolgár rendeltetésű transitoforgalom elé — jóformán csak hét hónap eredménye s azonfelül itt is az 1913. évi kivitel a Balkán-háborúval összefüggő kivételes elemeket (széna, liszt) tartalmazott. A magyarázat abban keresendő, hogy Bulgária a Balkán-háború utáni reconstruálási és beruházási tevékenységében fokozott mértékben kereste a gazdasági kapcsokat is a monarchiával, a mi fából, gépekből, vasárúkból való élénkebb kivitelünkben jutott kifejezésre.

A központi hatalmak ellátásában a háború későbbi folyamán oly nagy szerepet vitt európai semleges államok — Németalföld, Svájc, a skandináv országok és 1915. májusáig Olaszország — 1914. évi külkereskedelmi forgalmunkban még változatlanul csekély, sőt általában kisebb összegekkel szerepelnek, mint rendes években, mert — mint már fentebb említettük — az ezen országok közvetítésével beszerzett tengerentúli árúk az 1914 végéig alkalmazott feldolgozási elvek folytán az eredeti származási országok alatt vétettek fel. Az ezekre az államokra vonatkozó adatok a következők:

		Behozatal	Kivitel
		ezer koronákban	
Olaszország	1913	28.332	40.717
	1914	28.418	34.983
Svájc	1913	10.372	11.811
	1914	7.999	8.272
Németalföld	1913	6.020	6.092
	1914	5.932	3.173
Dánia	1913	2.106	1.751
	1914	1.798	505
Svédország	1913	1.098	371
	1914	786	150
Norvégia	1913	1.263	1.095
	1914	754	1.055

Ezen országok közül Olaszország és Svájc felé a világháború kitörése után is volt kiviteli forgalmunk — az előbbi viszonylatban főleg fából, villamos gépekből és cukorból, Svájcba is leginkább cukorból —, a norvégiai kivitelünk azonban szinte egészen a béke hónapjaiban szállított torpedókra szorítkozott. Hogy az olasz behozatal értékösszege körülbelül megegyezik az 1913. évivel, részben egyes cikkeknek (heremagvak stb.) már a háború előtt fokozott importjával, részben egyes olasz áruknak (teherautomobilok, hagyma, konzervdobozokhoz való kaucsukgyűrűk stb.) a háborús hónapokban való elég nagy szállításával függ össze. A Németalföld alatt kimutatott behozatalnak is kisebb fele — 2·4 millió K — esik a háborús hónapok forgalmára, a valóságban azonban ez az import már ekkor is jóval nagyobb volt, mert pl. az a többlet, mely külkereskedelmi statistikánk szerint Brazília alatt kimutatott behozatalunknál jelentkezik (az 1913. évi 7·3 millió K-val szemben 9·8 millió K, melyből kerek 5 millió K a háborús hónapokat illeti), tetemes részben Németalföldből beszerzett árúkra (kávé stb.) esik. Hasonlóan a háború kitörése utáni hónapokban még Brit-India alatt számbavett 4 millió K értékű, a Holland-India alatt számbavett 1·9 millió K értékű, az Északamerikai Egyesült-Államok alatt számbavett 5·1 millió K értékű import stb. tetemes részben tulajdonképpen a holland, dán stb. kereskedelem közvetítésével került hozzánk.

*

Az eddig nagy vonásokban vázolt képet ki kell egészítenünk még azon árucsoportok forgalmának rövid ismertetésével, melyek a magyar külkereskedelem szignaturáját adják: a kivitelben a gabona- és állatforgalomnak, a behozatalban a kész iparcikkek forgalmának bemutatásával.

A gabonaforgalom adatai a következők:

	métermázs a		korona	
	1913	1914	1913	1914
	B e h o z a t a l			
búza	126.453	2,275.457	2,595.408	46,903.732
rozs	4.597	40.427	82.031	1,339.609
árpa	33.836	88.459	632.905	2,265.588
zab	239.690	75.278	4,093.683	1,122.199
kukoricza	2,248.856	902.422	28,090.496	13,309.659
gabonaliszt	110.568	157.496	3,029.354	6,020.445

K i v i t e l

búza	5,082.881	2,779.395	114,365.723	85,657.401
rozs	2,556.779	1,777.776	46,022.022	40,815.954
árpa	2,779.136	2,011.592	47,792.016	44,171.771
zab	1,346.031	1,071.559	22,712.667	19,430.435
kukoricza	1,735.923	3,411.846	28,426.304	59,451.235
gabonaliszt	8,031.279	5,466.512	253,498.325	234.249.589

Az inséges 1909. esztendő kivételével, a mikor búzaimportunk tetemesen meg is haladta a kivitelt, még alig volt év, a mikor a búza behozatalának mennyisége annyira megközelítette a kiviteli forgalmat. Az 1913. esztendő 45 millió métermázsányi búzatermést hozott s ez a mennyiségileg is gyenge hozam minőségileg is ritka silány volt. Az 1913/4. évi campagne előhaladtával ezért a készletek egyre csökkenvén s egyúttal az új terméstről is egyre gyengülvén a kilátások, nagyarányú importüzlet fejlődött ki, mely elsősorban a szokott román és bulgár áru felé fordult, később azután az árak tartós emelkedése folytán a nálunk korábban alig ismert kanadai nehéz minőségű búzára is kiterjedt. Lassankint nagy üzletkötések történtek az egyesült-államokbeli áruból is, ennek szállítását azonban már a háború kitörése megakasztotta. Az 1914. év hét első hónapjában a monarchia területére és hozzánk behozott búza mennyiségét provenienciára szerint a következő néhány adat mutatja:

	b e h o z t a k	
	a monar- chiába	Magyar- országba
Romániából	2,399.003	1,838 782
Bulgáriából	141.121	144 184 ¹⁾
Kanadából	180.650	32.418
Oroszországból	403.104	23.854
Németországból	628.553	17.451
Szerbiából	13.284	12.406
Észak-Am. Egy.-Áll.-ból	214.977	—

¹⁾ A szerződéses vámterület és Magyarország külkereskedelmi statistikája egymástól egészen függetlenül készül. Így az ezen két számban jelentkező ellenmondásnál nagyobbak is elég gyakoriak.

Rozs- és árpabehozatalunk emelkedését viszont a háború kitörése után Romániából — a már említett nehézségek és magas árak mellett — vásárolt tételek okozták; számszerint azonban ebben az időszakban is a búzabehozatal volt a legnagyobb. A zabimport nagy csökkenése az 1913. évi igen kedvező termésnek — 15,4 millió métermázsá az előző évi 11,7 millió mázsával szemben — volt következménye. Két egymást követő esztendő jó termése helyrebillentette ismét kukoriczaforgalmunknak két éven át megzavart mérlegét is, noha a román kukoriczaimport, melynek valamivel több mint harmada esett a háborús hónapokra, még mindig elég tekintélyes volt.

Annak megállapítása végett, hogy a gabona- és lisztkivitel 1914. évi alakulásánál mennyire volt befolyással a háború kitörése, a két időszak forgalmát külön is bemutatjuk, szembeállítva azt az előző évivel; kivittünk ugyanis:

	január—július		augusztus—december	
	1913	hónapokban 1914	métermázsát 1913	1914
búzából . . .	2,213.121	1,616.957	2,869.760	1,162.438
rozsból . . .	827.043	1,136.177	1,729.736	641.599
árpából . . .	512.238	990.497	2,266.898	1,021.095
zabból . . .	337.149	778.296	1,008.882	293.263
kukoriczából	1,246.056	2,150.972	489.867	1,260.874
gabonalisztból	4,064.675	3,663.366	3,966.604	1,803.146

Azt látjuk tehát, hogy — a kukoricza kivételével — a háborús hónapok gabona- és lisztkivitele felét sem, egyes árúkból csak harmadrészt tette a normálisnak. Nagy befolyással volt e csökkenésre kétségtelenül az 1914. évi termésnek — különösen búzából — oly sajnálatosan rossz eredménye is, azonban kétségtelenül nagy szerepe volt a készletek visszatartásának, az árú katonai célokra történt igénybevételenek s nem utolsó sorban annak, hogy gabona- és lisztkivitelünknek egyik piacát — Galicziát és Bukovinát — a háború hullámai és csakhamar az ellenség seregei is elborították. Érték szerint a háborús hónapok forgalma nem maradt annyira mögötte az előző évinek, mert a szállítások magas árakon történtek (a tiszavidéki 77 kg.-os búza átlagos készpénzjegyzése Budapesten novemberben pl. 43⁹⁰ K volt, a pestvidéki rozsé ugyanekkor 34 K, a kukoriczáé 23⁴⁰ K); az áraknak november hó végén történt maximálása az 1914. évi forgalomra már kevés befolyással volt. Lisztkivitelünk, miként az adatokból látható, már a háború előtti hónapokban sem alakult kedvezően; az 1913. évi gyenge termés folytán malmaink az osztrák malmokkal szemben, melyek könnyebben és olcsóbban jutottak idegen búzához, kedvezőtlenebb hely-

zetbe kerültek. Az így alakult árdisparitásnak volt következménye az is, hogy ugyanebben az időszakban az osztrák malmok szokatlan nagy mennyiségű búzalisztet szállítottak az ország határvidékeire, de még Budapestre is.

Állatforgalmunk körében a háború kitörésének esztendejében csak a ló kivitel mutat nagyobb eltolódásokat; a fontosabb állatfajokra vonatkozó kiviteli adatok a következők:

		darab	korona
szarvasmarha	1913 . . .	347.318	162,418.709
	1914 . . .	369.713	161,262.827
sertés	1913 . . .	893.192	128,789.365
	1914 . . .	785.384	133,624.413
ló	1913 . . .	46.567	28,693.410
	1914 . . .	73.305	69,282.665

A szarvasmarhakivitel számbeli gyarapodásának forrása a vágóökrökből és tehenekből való fokozott eladások a háborús hónapokban a bécsi piacra, hol különösen a gyengébb minőségű árút a katonai conservgyártás céljaira erősen keresték. Szállítottak ugyanis Ausztriába

		vágó- ökröt	vágó- tehenet
január—július	1913 . . .	87.142	25.360
	1914 . . .	93.975	26.401
augusztus— december	1913 . . .	68.040	15.872
	1914 . . .	114.102	29.171

Ugyanekkor viszont a továbbtartásra szánt állatokból való forgalom — mely különben a háború előtt is kisebb volt az előző évinél — minimálisra csökkent. A kivitel számbeli gyarapodása az értékösszegre nem lehetett befolyással, mert évi átlagban a marhaárak jóval kisebbek voltak az előző éveknél. A háború előtti általános depressio sem kedvezett már a húsfogyasztásnak s az árak januártól júliusig az élősúly kg.-ja szerint 10—20 fillérrel csökkentek. A háború kitörése utáni hónapokban — a vásárookra való felhajtás éténksége ellenére — az árak emelkedtek ismét, de mindössze 20—25 fillérrel az élősúly kilogrammjakint; mint-hogy azonfelül ekkor, mint említettük, legelsősorban nem a polgári lakosság igényeinek megfelelő hizott marhából, hanem a katonai conservgyártás céljaira szolgáló, félhúsban lévő állatokból volt forgalom, a kivitel átlagértéke az augusztus—december hónapokban csak nagyon kevéssel volt nagyobb a háború előtti hónapok átlagértékénél.

A sertés kivitel számbeli csökkenése a sovány sertések forgalmánál

jelentkezik legnagyobb mértékben; tulajdonképp csak korábbi színvonalára szállt alá ez a kivitel, mert 1913-ban kivételesen sokat szállítottak — különösen Horvátországból — a bécsi piacra, melyen akkor a rendesnél kevesebb galicziai sertést hajtottak fel. A kivitel értékösszegének csekély emelkedése csökkent darabszám mellett első tünete annak az áralakulásnak, mely a háború kitörése után októberben indult meg s mely három hónap alatt 50–55⁰/₀-os drágulásra vezetett.

Már az ismertetésnek korábbi részeiben kiemeltük, hogy a ló kivitelnek 1914. évi forgalmunk több viszonylatában volt nagy szerepe; a háború előtt Olaszország, Franciaország, Oroszország és a balkán államok vásároltak sokat, a háború kitörése után Németország szerzett be nálunk sok katonai lovat, azonkívül bécsi lókereskedők is — kik azután az árút jórészt tovább eladták Németországba — tömegesen vásárolták lovainkat. A háború előtti és a háborús hónapok alatti ló kivittelt a következő adatok mutatják; kivittek:

január—júliusban	40.153 darabot	32,732.955 K értékben,
augusztus—decemberben	33.152 „	36,549.710 „ „

A háborús hónapok kiviteli értékösszegének magasságát az árak rohamos emelkedése magyarázza. Statisztikánk szerint a háborús hónapok ló kiviteléből kerek 27 ezer db Ausztriába szállítottatott és alig hat ezer db Németországba; tekintve azonban azt, hogy az egész monarchiából 1914-ben kerek 30 ezer db lovat vittek ki Németországba, a magyar és osztrák lóállomány közötti arány mellett nagyon is alaposnak látszik az a feltevésünk, hogy a mi német rendeltetésű ló kivitelünk a kimutatottnál sokkal nagyobb volt.

Az 1914. évi külkereskedelemnek az ipari gyártmányok (és félgyártmányok) behozatali forgalmánál jelentkező tünetei számára egyetlen közös magyarázat van, melyet tulajdonképp a forgalomnak az ismertetés kezdetén adott általános jellemzése már magában foglal: s ez a háború kitörését megelőző hónapokban uralkodott általános depressioja minden vállalkozásnak és fennakadása minden beruházásnak, amelyet követett azután a háború első hónapjainak teljes aléltsága, a forgalomnak teljes megbénulása szinte valamennyi üzletágban. Ha tehát a forgalmi eredmények az alábbi összeállításban felvett legfontosabb árúcsoportoknál az 1913. évhez képest csökkenést mutatnak, annak részletes magyarázatát mellőzhetőnek véljük. Megjegyzéseink inkább csak azoknak a jelenségeknek megvilágítására fognak szorítkozni, melyek az 1913. évhez képest a számoknak növekedésére vezettek. A közlésre érdemes adatok a következők:

		Összes behozatal		Behozatal Ausztriából	
		méter- mázsa	ezer- korona	méter- mázsa	ezer- korona
pamutárúkból	1913 .	538.286	231.284	534.410	226.644
	1914 .	501.771	219.527	498.683	215.949
len-, kender-, juta- árúkból	1913 .	196.981	38.039	177.052	36.362
	1914 .	162.195	34.979	152.550	33.811
gyapjúárúkból	1913 .	170.836	137.659	163.398	130.219
	1914 .	147.849	131.564	142.642	126.143
selyemárúkból	1913 .	14.058	47.182	12.502	39.817
	1914 .	12.221	37.685	11.022	32.021
confectionált árúkból	1913 .	¹⁾ 72.644	117.700	¹⁾ 72.093	114.241
	1914 .	¹⁾ 58.416	92.237	¹⁾ 58.043	89.768
papirosból és papiros- árúkból	1913 .	741.056	39.565	722.932	36.120
	1914 .	648.290	33.992	635.369	31.287
kikészített bőrökből	1913 .	132.263	81.605	119.630	66.702
	1914 .	115.314	76.532	107.363	66.157
bőrárúkból	1913 .	58.284	58.262	51.502	48.756
	1914 .	54.588	61.361	47.618	50.379
faárúkból; celluloid-, gyöngyház-stb. árúkból	1913 .	272.439	39.144	243.532	32.620
	1914 .	198.875	27.306	177.621	22.394
nyersvasból és vas- félgyártmányokból	1913 .	2,669.516	41.496	1,991.294	33.106
	1914 .	1,684.756	29.426	1,247.561	21.058
vasárúkból	1913 .	1,197.500	75.174	1,075.403	65.081
	1914 .	841.960	57.610	772.334	50.004
egyéb fémekből és fémfélgyártmányokból	1913 .	333.694	40.413	172.251	20.869
	1914 .	291.475	37.162	147.499	16.236
egyéb fémárúkból	1913 .	72.029	23.049	61.769	18.997
	1914 .	55.974	18.007	48.828	15.221
gépekből	1913 .	897.245	99.039	564.770	61.850
	1914 .	549.656	61.175	371.889	39.996
nemesfémárúkból és ékszerekből	1913 .	650	35.269	518	21.252
	1914 .	421	23.725	337	15.212

¹⁾ Azonkívül 1913-ban az összes behozatalban 6.2 millió darab, az osztrák behozatalban 5.8 millió darab, 1914-ben az összes behozatalban 5.3 millió darab, az osztrák behozatalban 5 millió darab.

Azt látjuk tehát, hogy az 1913. évhez képest jelentkező csökkenés legnagyobb mérvű az investációs, üzembővülési tevékenység fokmérőjét képező árúknál: gépeknél, vasárúknál, nyersvasnál és vasfélgyártmányoknál s ugyancsak különösen számottevő a luxusfogyasztás körébe tartozó vagy ahhoz közel álló árúcsoportoknál, a mely utóbbi jelenség azután az egyes csoportokon belül is ismétlődik. A mely csoportoknál az értékösszeg csökkenése elmarad a behozatal számbeli visszaesése mögött, ott már a háború kitörése után nyomban érvényesült az áraknak kisebb-nagyobb emelkedése; leginkább szembetűnő ez a gyapjúárúknál és a bőröknél. A nagy árúcsoportok közül a bőrárúk csoportja az egyetlen, melyből az import értékösszege meg is haladja az 1913. évit. Ennek forrása ismét a cipők tétele, mely árú behozatala mennyiség szerint valami kevéssel alatta maradt ugyan az előző évinek, érték szerint azonban — a már a háború kitörése előtt is jelentkező drágulás miatt — 46 millió K-ról 51 millió K-ra emelkedett. S jellemző ismét, hogy a vámhatáron túlról való behozatalnak mennyisége is emelkedett, noha az angol cipőbehozatal csak hét hónapról szól, amerikai cipő is a háború kitörése után alig jött már s a német cipők importja is időnkint kiviteli tilalmak és forgalmi nehézségek miatt szünetelt. Az egyéb árúcsoportokon belül is vannak azonban kivételek az általános csökkenés alól. Így a pamutszövetek közül a nyersárúk behozatala meghaladta az 1913. évit, mert a háború kitörése utáni hónapokban csakhamar megindult a hadsereg számára való nagyarányú confectionálási munka nyers mollinokból és efféle szövetekből; hasonló okok vezettek emelkedésre a nyers lenszövetek behozatalánál is. Közös vonása a pamutárúk és gyapjúárúk csoportjának, hogy a takaró- és pokróczfélék, valamint a kötszövött árúk (főleg alsóruhák) forgalma nagy emelkedést mutat; mindkettőnél a hadsereg szükséglete s a hadbavonulók és már hadban állók vásárlása fokozta rendkívüli módon a keresletet s mindkettőnél az árak is igen gyorsan emelkedtek. A vasipar nagy köréből a fehérpléhek tétele az egyetlen, melynél — a conservgyárak hatalmas szükséglete révén — az import számottevő emelkedést mutat; az egyéb fémárúk közül figyelmet érdemlő növekedés egyiknél sem volt észlelhető s a fémek közül is csak a nikkelnél járt együtt a háború kitörése után jelentkezett áremelkedés nagy importtal is a hadfelszerelő vállalatok céljaira. Gépek közül is mindössze a háborús szükségletekhez alkalmazkodó s itt-ott bővülő textil- és bőripari üzemek beszerzései vezettek már 1914-ben az import emelkedésére.

A magyar külkereskedelemről összeállított hivatalos adatok — mint egyébkor is — a sorsfordulós 1914. esztendővel illetőleg is bővelkednek az érdekes részletekben. A háború folyamán a külkereskedelem jelentősége persze háttérbe szorult s az államhatalom is, melynek gazdaságpolitikai ténykedésében a behozatalnak vámokkal való megszorítása és a kivitelnek fejlesztése a legfontosabb rész volt, most teljes figyelmét a korábban aránylag elhanyagolt problemakörre: a belső termelés fokozására és a belfogyasztás szabályozására kénytelen fordítani. A háború befejeztével azonban a valutapolitika követelményei régi szerepéhez fogják juttatni a külkereskedelmet s azzal a régi érdeklődés bizonyára vissza fog terelődni a külkereskedelmi statistika felé is.

Ferenczi Izsó.

A községi üzemek jelentősége a magyar városok háztartásában.

A magyar városok népessége az 1880. évi népszámlálás után 1910-ig eltelt három évtized alatt rohamosan fejlődött: a városi lakosság körülbelül kétharmadrészszel (pontosabban 65·1⁰/_o-kal) lett nagyobb. Mint ismeretes, a városok lélekszámszaporodása korántsem az ott élő lakosság erősebb természetes szaporodásának eredménye: magára hagyatva, a benszülött vagy már megtelepült népesség csak igen gyarló fejlődési folyamatot tudna a városoknak biztosítani, több helyütt még az egyensúlyt sem tudná fentartani. A vidék meglevő vagy kényszerű emberfeleslege az a bőséges tartalék, melytől a városok megerősödése egyre súlyosabb áldozatokat kívánt: a belső vándorlások kiterjedt mozgalmának főútvonalai nálunk legelsősorban a városok felé vezettek s ha a múlt évtized folyamán az amerikai kivándorlás nem ölt olyan aggasztó méreteket s a korábban az inkább a városok felé tóduló emberhullámok nagy részét nem szívja magához, a városi népesség száma a vidéki rovására még jelentékenyebben gyarapodott volna.

A városi igazgatás rendszeressége, fejlettségi foka, culturgondossága, socialis érzéke stb. tulajdonképen független a lakosság számától. Sokszor a traditiókat megőrizve, máskor a város, mint jogi személy, vagyonnossága által elősegítve, gyakran pedig a lakosok áldozatkészsége, vagy a vezetőség rátermettsége által támogatva a kisebb vagy közép nagyságú városok is megvalósítják vagy megközelítik a városi életnek azokat az ideális céljait, melyeket a modernebb városi berendezkedés szükségszerű követelményeknek tart. A bevándorlás által szított népszaporodás azonban, minthogy az maga is legtöbbször okozat, a városban megnyitott új meg új gazdasági lehetőségek, tágkörű munkaalkalmak vonzásának következménye, a közigazgatást önmagától is változatos és folyton megújuló problémák elé állítja. A lakosság nagy tömegeinek polgárosodása, értelmi nivójának és anyagi jólétének gyors ütemű emelkedése fokozott igényeket támaszt a közigazgatással szemben, melynek ugyancsak résen kell lennie, hogy a szükségleteket a lakosság pénzügyi

teherbirásával összhangba hozhassa. Ez semmiesetre sem könnyű feladat, sőt igen nehéznek tűnik fel, ha a népesség számának fejlődésével szemben utalunk arra, hogy ugyancsak harmincz év alatt városaink évi kiadási terhei 537·00/o-kal növekedtek, az 1881. évi kiadásoknak több, mint hatszorosára; a városok administratiója akkor mindössze 42·7 millió koronát emésztett meg, 1910-ben pedig 275·9 millió korona is csak alig-alig tudta fedezni a városok elé tűzött program lebonyolítását.

A kiadások összegének ez a rendkívüli megduzzadása, a mit elsősorban a háztartási célok szerteágazása, de egyben a régiék gazdagabb javadalmazása is idézett elő, csak a bevételi források dúsabb jövedelme mellett jöhetett létre. A városok bevételeit fokozni, ez volt tehát mindenkor az önkormányzati igazgatásnak egyik legfőbb s legnehezebb gondja, melynek sikeres elhárítása: egy-egy új eszme a közpénztár helyzetének javítására, produktív befektetések vagy a városi vagyontárgyak jobb kihasználása alakjában stb. mindmennyi fontos lépcső abban a küzdelemben, melyet a magyar városok a haladásért harcolnak. Nem szólva a rendkívüli bevételi eszközökről, melyekhez városaink különösen közintézményeik létesítése végett ugyancsak gyakran voltak kénytelenek nyulni az idők során, a rendes bevételeknek főként két csoportja az, melyre a városok számíthatnak. Az egyik csoportot talán a *közigazgatási bevételeket* összefoglaló megnevezéseket jelölhetnénk meg, ide sorozva az állami egyenes adók után kivetett pótagókat, a fogyasztási pótlékokat, az önálló városi adókat, a különféle illetékeket és díjakat, a városi jogok és javadalmak bevételét stb., a másikba az ú. n. *gazdasági bevételek* tartoznak, értve ezeken a magángazdálkodásból, ingatlanok után a tőkék kamatjövödelméből s az üzemek kezeléséből eredő stb. jövedelmeket.

A közigazgatási bevételek a városoknak legbiztosabb, leghüségesebb jövedelmei.

Közülök a pótagók emelése volt a multban a legkedveltebb pénzügyi eszköz kiadások terjeszkedésének kiegyenlítésére, elsősorban a háziadóé, mely a törvényhatósági jogú városokban az egész állami egyenes adóalap, a rendezett tanácsokban pedig annak az érdekeltség elve szerint képezett csoportjai után vettetik ki. Nagyjában a hetvenes évekig visszanyuló s azóta gyakran toldozott-foltozott állami egyenes adórendszerünk, mely már évtizedek óta megérett a reformra, de a mely — ha időközben törvényhozásunk elvileg nálunk is meghonosította a Németbirodalomban annyira bevált jövedelmiadó-rendszert, a háborus pénzügyi gazdaság pedig a régi adórendszer számos kiegészítését tette szükségessé — csaknem egészében még ma is érvényben van, tudvalevőleg két főbenjáró bűnben szenved. Egyedül nem elégíti ki a fejlődő állami

háztartás pénzügyi érdekeit, nem nyújt szilárd alapot egy nagyobb-szabású államgazdasági terv kiépítéséhez, minthogy az adóforrásokat elégtelenül veszi igénybe vagy helytelenül közelíti meg; sociálpolitikai szempontból pedig igen nagy hibája régi adórendszerünknek, hogy az adótárgyakat és adóalanyokat nem egyenlő mértékkel, nem a teherviselési képesség arányában sújtván, az egyes társadalmi és keresőosztályok között az ellentétet kiélesíti. A közigazdasági és sociális hátrányokat, melyek az állami egyenes adók járulékai, a községi adókivetés még jobban fokozza s minél magasabbak az adószázalékok, annál érezhetőbbekké teszi. De e mellett a városi póttadók egymagukban a pénzügyi cél elérésére sem igen alkalmasak: a lakosság elviselhetetlenül nehéz megterhelése nélkül pénzügyi eredményük a közszükségletek emelkedésénél hova-tovább nem tud ellensúlyozó erőt kifejteni, pedig kétségtelen, hogy a városok industrializálódásával, vagyonosodásával párhuzamosan a városi háztartás fedezetlen kiadásainak eltüntetésénél alapul vehető állami egyenes adóösszeg is egyre gazdagabb lesz.

Csak az 1901—1910. évek között eltelt tíz év történetét is véve, a városi póttadók állami adóalapja 34·3⁰/₀-kal nőtt meg; magukat a póttadókivetéseket ezzel szemben már 65·4⁰/₀-kal kellett emelni s nyilván még inkább kellett volna, ha ugyanekkor az önálló városi adók összege is nem nő fel kétszeresére. A városi póttadók összegének emelkedése tehát messze felülmulja az állami adókét, a mi azt mutatja, hogy a városok nem érhették be az adóalap természetes fejlődésével s kénytelenek voltak a póttadókulcsokat is egyre inkább felhajtani. Vajjon milyen határig lehet ezt tenniük?

Néhány adattal megvilágíthatjuk, hogy városainkban mennyire hódít a háziadó kulcsának emelése.

Háziadó kulcsa	1881.	1901.	1910.
Nem volt kivetés	54	23	15
10 ⁰ / ₀ -on aluli	13	2	2
10—25 ⁰ / ₀ -os	31	22	8
25—50 ⁰ / ₀ -os	33	45	36
50—75 ⁰ / ₀ -os	6	25	46
75 ⁰ / ₀ -on felüli	—	13	31

városban.

Azoknak a városoknak a száma tehát, melyek háztartása nem szorult póttadókvetésre, rohamosan csökkent, valamint azoké is, a melyekben a póttadó kulcsa csak mérsékelt volt. Harmincz évvel előbb még két törvényhatósági városunk is volt, Debreczen és Marosvásárhely, melyek nem nyultak póttadóhoz, igaz, hogy csak az előbbi egyéb bevételi forrásainak bősége folytán, utóbbi inkább a még szunnyadó

városi élet kisebb kivánalmi folytán. Husz évvel később már ezek is csatlakoztak a pótadóztató városokhoz s a rendezett tanácsú városok közül is mind kevesebb és kevesebb tudta mentesíteni háztartását ettől a bevételi kényszereszköztől. A változást legjobban úgy jellemezhetjük, hogy 1881-ben a felvidéken, az Alföldön és Erdélyben mondhatni még azok a városok voltak a ritkák, a melyekben háziadó-kivetés történt; 1901-ben már az Alföldön csaknem mindegyik városban volt háziadó, a következő évtizedben pedig az erdélyi városok legtöbbször sem nélkülözhetette s csak a jómódú felvidéki városok egyike-másika tudta még háztartásától egyelőre távoltartani.

Párhuzamosan a háziadó-kivetés nélkül dolgozó városok számának csökkenésével mindinkább azok a városok jutnak túlsúlyra, melyekben a pótadó a lakosságnak érzékeny terhe.

A nyolczvanas években a városok elenyésző csekély részében lépte túl a pótadó százaléka az 50-et, 1901-ben már több mint egyharmaduknál, 1910-ben pedig erős többségüknél. Most már azok a városok is tömören sorakoznak fel, melyekben a pótadó kulcsa 75⁰/₀-ot meghaladja, sőt a szegényebb rendezett tanácsú városok között elég *szép számmal tünedeznek fel olyanok is, a hol a lakosság községi adó címén többet fizetett, mint állami adó fejében.* Ez már a városi lakosságnak olyan súlyos megterhelését jelenti, hogy nálunk is — mint fentebb említettük — egyik legégetőbb problémává nőtte ki magát a városi háztartás nehéz anyagi viszonyainak a megoldása. A sok gyógyjavaslat közül, melyeket ennek a kérdésnek sokoldalú tárgyalása a felszínre vetett, a legfőbbeket is csak vázlatosan említve fel: a városok mindenekelőtt az állam helyett — áthárított hatáskörben — végzett teendőik költségeinek aránylagos megtérítését kívánták; számos szószólója akadt a községi adózás olyan irányú reformjának, mely német mintára, bizonyos állami adókat engedne át a városok segítségére; új önálló városi adók neveinek is hosszú sorozata vonult fel a megbeszélésekben; sokan a városi ingatlanok intenzívebb kihasználását tartották alkalmas eszköznek a bevételek emelésére s újra meg újra egyik legalkalmasabb fegyvernek minősítették a városi háztartás bajainak leküzdésére az üzemekkel való gazdálkodás.

*

Mindezek közül a jelen értekezés csupán a községi üzemeknek a magyar városok háztartásában elfoglalt szerepével kíván foglalkozni, tárgyát annyiban is szűkítve, hogy az elméleti fejtegetések helyett inkább gyakorlati szempontból kísérli megismertetni azt a fejlődési fokot, a melyet a községi üzemek nálunk is elértek. Alkalmat erre az a lehetőség nyújt, hogy a múlt év végén a m. kir. statisztikai hivatal kiadásá-

ban nagyobb szabású kiadvány jelent meg, mely a városok 1910. évi háztartását legapróbb részletekben bonczolgatva, az üzemek pénzügyi viszonyait is különleges figyelemre méltatta. Igaz, hogy e hivatalos közlemény¹⁾ adatai az 1910. év végére, tehát több, mint 6 évvel előbbi időre vonatkoznak s ez az adatok frissesége iránt némi kételyt támaszthatna; valószínű azonban, hogy nagyban és egészben a felvétel eredményei még ma is helytállóak, minthogy a közben beállott annexiós válság, majd a háború szülte feszült gazdasági helyzet mellett a városoknak le kellett arról mondaniok, hogy üzemi politikájukat olyan árnyokban vagy egyáltalában is tovább fejlesszék, mint a hogy programmba vették.

Bizonyos irányban tényleg nem lesznek tájékozhatóak a kiadvány közlései: a városoknak a háború alatt rendkívül kifejlődött élelmiszer- és más árúüzleteiről, minthogy az üzemi vállalkozásnak ez az ága korábban alig volt ismeretes városainkban s tulajdonképeni jelentőségre csak a háború évekig tartó elhuzódása folytán emelkedett, csak igen halvány képet tudnak adni. *Nem hihető azonban az sem, hogy a szabad forgalom helyreállta után s a békés viszonyok konszolidálódásával czél-szerű volna a hatósági közellátás rendezését a mai tág terjedelemben fenntartani.* Bizonyos irányban mindenestre kívánatos volna, hogy a hatósági gondoskodás biztosítsa a közszükséglet kielégítését, mint pl. a tejét, melynek felhozatalát s a lakosság között való szétosztását külföldön sokfelé már hosszabb idő óta jól bevált rendszerrel községi üzemek végzik; a szegényebb néprétegek olcsóbb husanyagokkal való ellátását czélzó városi vállalatok jogosultsága is vitán felül álló; községi kenyérgyáraknak a fenntartása is — a mi különösen az olasz kommunális politika dicséretes törekvése — egyformán szolgáltatja a lakosság és a városok érdekeit. A háború okozta kényszerhelyzet azonban olyan irányokba is kiterjesztette a hatósági ellátás működési körét, hogy azoknak megfigyelése a háború közgazdasági története szempontjából ugyan kiváló fontossággal fog birni, jövőre vonatkozólag azonban, a különféle termelési ágak és a kereskedelem normális munkáját feltételezve, nem lesz nagyobb jelentősége.

Nagyobb baj az, hogy egyes városi üzemek pénzügyi viszonyai-ban a háború következtében érzékeny eltolódások történtek. Elsősorban az anyagbeszerzés nehézségei — melyek között legyen elég utalnunk a gázgyáraknál annyira fontos köszénmizériákra, s a gépberendezéssel bíró üzemek olaj stb. készleteinek alig lehetséges pótlására — másod-

1) Magyarország városainak háztartása az 1910. évben. Magyar Statistikai Közlemények 58. kötete. XII. + 191 + 400. old.

sorban pedig a munkabérek és tisztii fizetések növekedése folytán, mely körülmények az üzemek eredményszámlájának veszteségi oldalát kellemetlenül befolyásolták s melyekkel nem mindenütt s nem azonnal tarthatott lépést a kiegyenlítés a nyereség oldalán. Az árak maradandó emelkedésével az üzemeknek a jövőre nézve is számolniok kell, mert a készletek elhasználódása és valutánk megromlása miatt a közeli időben nem lehet várni a háború előtti üzleti calculátizók alapjául tett értékrelációk helyreállítását. *Ezért bármennyire is árt a községi vállalkozások népszerűségének s bármennyire is kíséri tiltakozó kritika, a városoknak nem lehet az elől elzárkózniuk, hogy üzemük rentabilitásának megőrzése végett az üzemi szolgáltatások jobb megfizettetése által védekezzenek.* A meddig ez a védekezés nem lépi át azt a határt, melyet a normális jövedelmesség biztosítása szükségessé tesz, feltétlenül jogos is, mert különben a keletkező bevételi hiányt a városnak más módon — alkalmasint pótdóból — kellene fedeznie, ezzel igazságtalanul sújtván az összes adózókat; viszont az üzemek egységárainak olyan magas megállapítása sem helyeselhető, mely túlhaladja a kiadások fokozódásából eredő mértéket: ez viszont olyan adóemelés lenne, a mely csak azokat éri, a kik a városi vállalkozás szolgálataira rá vannak utalva.

A háborúval kapcsolatos gazdasági változások a városok következő üzemi poliükájára annyiban is nagy hatást gyakorolnak, hogy a pénz értékének nagyarányú csökkenésével párhuzamosan rendkívüli módon megrágul az esetleg tervbevett új vállalkozások létesítésének vagy a régebbiek kibővítésének költsége. Egy villanygyárat, melynek üzembeállítása három évvel előbb nem került volna egy millió koronánál többbe, — ha majd egyáltalán lehet gondolni felállítására — háromszor annyiért is alig lehet felépíteni; csatornahálózat elkészítése, vízvezetékek lefektetése is stb. ma szinte megfizethetetlen munkálatok. Nagy kérdés, hogy a városok belebocsátkozhatnak-e majd ilyen nagy tőkét igénylő beruházásokba, mert világos, hogy az adósságösszeg amortisatiója hosszú időn olyan jelenékenyen megrágitaná a vállalkozások üzemét, hogy a későbbi generatiók közszükségleteinek ellátása csak jóval drágábban történhetnék, mint előbb. Igen valószínű, hogy a községi vállalkozások nálunk szokásos alakjai — új alapításoknál — gyökeres változásokon fognak keresztül menni, s részünkről nem tartjuk lehetetlennek azt a fejlődést sem, hogy *a vegyes községi üzemek olyan irányú típusai jönnek majd létre, melyeknél a befektetési tőke bizonyos hányadát — esetleg részvényjegyzés útján — magánosok adják ugyan, ezzel szemben azonban az üzem teljes nyereségében nem részesülnek, hanem csak meghatározott összegű kamatot élveznek tőkéjük után.* Azt hisszük, hogy a pénzpiacz mai pénz bősége folytán a vállalkozás nem is idegenkednék tőkéjének ilyen irányú

— habár alacsonyabb mértékű — gyümölcsöztetésétől sem, hiszen számos példát láthatunk arra, hogy a pénz mennyire igyekszik ingatlanokban elhelyezkedni: a valóságos értéknél sokkal magasabb árakon cserélnek gazdát a földbirtokok és házak, vásárlóik a jövőre vonatkozólag nyilván megelégedve a normálisnál is sokkal alacsonyabb, de biztos kamatjövedelemmel.

*

Mielőtt a városaink háztartásában fellelhető üzemi csoportok ismeretására térnénk rá, röviden vázolnunk kell még azt a nem egészen logikus kezelési módot, melylyel sok városunkban a közüzemek kezelése és számadásainak vezetése történik. Nagyjában ugyanis háromfelé osztályozhatjuk a községi vállalkozásokat. Az első csoportba tartozó üzemek közé azokat soroljuk, melyeknek egész számvitele (bevételek és kiadásai) a városi közpénztárban bonyolódik le s vagyonuk és adósságuk is a városi vagyonmérleg egyenlegét rontja vagy javítja. Előnye ennek a rendszernek, hogy a városi gazdálkodás képét egységesebbé, jobban áttekinthetővé teszi; hátránya, hogy a kereskedelmi elvek szerint vezetett üzemek egymással végeredményben egyező nyereség és veszteségadatainak felvételével mégsem híven tükrözi vissza a háztartás egész pénzforgalmának feleslegét vagy hiányát. Más városi üzemek kezelésénél az a szokás divik, hogy az üzem és a közpénztár kölcsönös elszámolási viszonyban vannak egymással. Pl. a város által felvett kölcsönből történik az üzem finanszírozása s a kölcsön törlesztését is a közpénztár végzi, ezt azonban megtéríti az üzem vagy a közpénztár meghatározott összeggel támogatja az üzemet, az viszont nyereségéből részesíti a központi háztartást; esetleg a közpénztár olyan viszonyban van az üzemmel, hogy annak szolgáltatásait ingyen vagy olcsóbban élvezi s ennek fejében vállal részt az üzem terheiből, stb. Akárhány kombinációban gomolyodnak is azonban össze a községi alap és a vállalkozások anyagi ügyei, annak megítélése, hogy egy-egy üzem mennyiben képes önálló életre, nehezebbé válik, mintha az teljesen függetlenül működnek. Az üzemek harmadik csoportja végül azokból alakul, melyek kereskedelmi elvek szerint végezve, saját maguk mérlegelve, tartalékolva, vagy leírásokat végezve folytatják tevékenységüket — pontos nyereségfelosztási terv mellett — s amelynél a városi hatósággal való összeköttetés főleg abban nyilvánul meg, hogy a szakértő elemekből szervezett üzemvezetőség köteles az üzem költségvetését, valamint az év végével számadási jelentését is a közgyűlés jóváhagyása elé terjeszteni. *Azoknál a nagyobb-szerű községi vállalkozásoknál, a hol a merev bürokratikus ügyintézés az üzem kárára volna, s a melyeknek kettős könyvvitelű számlarend-*

szere nem is volna beilleszthető a közpénztár rovataiba, bizonyára ez a legmegfelelőbb vezetési mód, minthogy az üzem így sokkal szabadabban, üzleti érdekeinek jobb kihasználásával dolgozhatik. Statistikailag igen nehézkessé teszi azonban az üzemi adatok összefoglalását az, hogy a városok egyik kezelési mód mellett sem foglalnak kizárólagosan állást, hanem az adott szükséghez képest azokat vegyesen is alkalmazzák, gyakran annyira össze is keverve a közpénztár és az üzemek ügyeit, hogy teljességgel lehetetlen a nagy adattömegből, mint pl. sok kölcsönfelvételnél, az egy-egy üzemet illető érdekeltséget kihámozni.

A m. kir. központi statisztikai hivatal kiadványa ennek ellenére kísérletet tett, a városi üzemek adatainak együttes kimutatására olyformán, hogy az üzemek adatait — bármilyen viszonyban állottak is azok a háztartási alappal — egymás mellé sorakoztatta. Éppen a fentebb előadott indokok folytán a kísérlet sikere nem lehetett tökéletes, egészben azonban a hivatal közlései nyomán érdekes bepillantást nyerhetünk a magyar városok üzemi gazdálkodásába.

Pár szóval meg kell még említeni, hogy a statisztikai felvétel a városok miféle vállalkozásait sorolta eleve az üzemek közé. Közismert dolog ugyanis, hogy a városok gazdasági vállalkozásainak fogalmát pontosan alig lehet körülírni. Ugyanaz a vállalat bizonyos körülmények között lehet pl. jótékonyági intézmény (népfürdő), más esetekben pedig nyereséges községi üzem, ha t. i. célja az, hogy a város pénzügyi helyzetén lendítsen. Az adatgyűjtés a városi üzemek legfőbb ismervét abban vélte feltalálni, hogy a vállalkozás, bár első sorban közszükségletet elégítsen ki, nyereségszerzésre is törekedjék. Ezért teljesen kimaradtak az üzemek statisztikájából a kórházak, szegényházak, valamint a könyvtárak stb. is. Épen így a városok mezőgazdasági üzemei is, minthogy ezek a közszükségletet csak közvetve — a belőlük szerzett bevételek felhasználása révén — szolgálják. Hasonló sors jutott a városok házbirtokainak, minthogy vezetésük rendszerint nélkülözi az ipargazdasági és socialis szempontokat. Az összes többi városi vállalkozásokat a kiadvány hat csoportba vonta össze. Az elsőbe azokat, melyek községi üzemből tartása a lakosság elsőrendű közegészségügyi érdeke, mint a vízvezetékeké, csatornaműveké stb. A második csoport élén a vásárcsarnokokkal és a községi kenyérgyárakkal, a városi közéletmezés érdekében álló üzemekből alakult. Külön csoportot alkotnak azok az üzemek, melyek ugyan szintén fontos közszükségleteket elégítenek ki, létesítésük, vagy megváltásuk azonban mégis inkább azért történik, hogy a városok előtt újabb pénzügyi lehetőségek nyiljanak meg; idevágó példák a gáz- és villanygyárak, közuti vasutak stb. Ismét más csoportba tömörülnek azok az üzemek, melyek a régi királyi kisebb haszonvételek maradványaiképen

találhatók fel a városok háztartásában (bánya-, vendéglő- és malom-üzemek), ma már legtöbbször bérleti úton értékesítve. Minden kétséget kizáróan *ipari és kereskedelmi* jellege van a városi üzem ötödik csoportjának: a téglagyáraknak, fűrésztelepeknek stb., melynek alapításánál az a szándék is közrejátszik, hogy a városok ily módon a lakosság és maguk szükségletét is fedezni tudják. Utolsó helyen említjük végül a községi *hitelalapításokat*, a takarékpénztárakat és a zálogházakat, melyek különösen a Németbirodalomban kedvelt és jól bevált alakjai a községi vállalkozásnak, de a melyek felállításához már hosszabb idő óta nem nyerik el a városaink az engedélyt.

Igen érdekes volna ismernünk a városi üzemek beruházási összegeit. Minthogy azonban a tényleges beruházási összegek megállapítása végett hosszú évtizedekre visszamenőleg kellett volna, sok helyütt az iratok és feljegyzések elkallódása folytán bizonyára szorgos kutatás után sem megtalálható adatokat kérni, a felvétel ezen tudakolást mellőzte s így nekünk is kiegészítő módszerhez kell nyulnunk. megelégedvén az üzemek vagyonmérlegéből kitűnő adatokkal.

Az alábbi néhány adat:

Városok jellege	Üzemi vagyon millió	Üzemi adósság kronában
Törvényhat. jogú városok	262·5	124·1
Rend. tan. városok	91·6	62·6
Összesen	353·1	186·7

világosan mutatja, hogy mennyire számottevő a városi közvagyonnak az a része, mely községi üzemekbe van befektetve, hiszen ezt a negyedfél millió koronát meghaladó összeg az egész városi vagyonnak mintegy ötödrésze. A vagyon jobbra ingatlanokban fekszik, főképp a törvényhatósági városokban; a tőkéknek és követeléseknek jelentős szerepe viszont inkább a rendezett tanácsú városokban van, abból eredőleg, hogy e városok üzemei között több a takarékpénztár. Az adósságösszeg túlnyomó része kölcsönvett tőkék maradványa s csak kisebb rész kifizetetlen tartozás; ez utóbbiakra a rendezett tanácsú városokban találunk rá gyakran.

A városokat egyenként szemlélve, igen keveset találunk, melyeknek igazán nagyszabású üzemei vannak, mindössze Budapestet, Fiumét és Temesvárt; ezek üzemi vagyona 10 millió koronánál is több. Rajtuk kívül még körülbelül minden harmadik városnak vállalkozásai érnek többet, mint 1 millió koronát, *a többiek üzemi vagyona ezen a határon alul maradt, tehát csak igen szerény keretek között mozgott 1910-ben.* Mint érdekes kivételeket, felemlítjük Besztercebánya, Igló és

Bártfa, e kisebb felvidéki városok, neveit, melyekben a fejlettebb városi élet hosszú multja az üzemekkel való gazdálkodást is elismerésre méltó fokra emelte. A felvidéki városi élet nyugodtabb fejlődése segítette még Késmárk, Lőcse, Breznóbánya, Körmöczbánya stb. városok háztartását is igen becses üzemekhez.

Ha a községi üzemek vagyonát és adósságát összehasonlítjuk, arra az eredményre jutunk, hogy városainknak csaknem felerésében az üzemi vagyonnak több mint 50%-át terheli adósság, sőt minden negyedik városban az üzemi adósság a vagyon 75%-ánál is több. Elhamarkodott volna azonban ebből azt a következtetést levonni, hogy a községi üzemek alapítása a városi lakosságnak fenyegető terhe. Ha ugyanis azokat a városokat szemléljük, mint pl. Nyiregyházát, Hódmezővásárhelyt, stb., melyekben az üzem megterhelése csekély mérvű, könnyű megállapítani, hogy egyik városban sincsenek drága, költséges üzemi vállalkozások: csak a primitív üzemi gazdálkodás jeleit találjuk meg náluk. Azokban a városokban viszont, mint Győrött, Komáromban, Marosvásárhelyen, Temesvárott stb., a melyeknek *csaknem annyi törlesztetlen vagy kifizetetlen tartozásuk volt, mint a mennyire üze­meik vagyonát becsülték, futólagos pillantás is meggyőz arról, hogy a kölcsönök legnagyobb részben olyan hasznos vállalkozásukban fe­küsznek, melyek jövedelme bőven fedezi a törlesztés és üzem­fentartás kiadásait.* A kedvezőtlen arányt többnyire az idézte elő, hogy az üzemek közül egy vagy több friss alapítás, melynél az üzemnek még nem volt ideje kifizetődnie; később azonban természetesen fokról-fokra javulni fog s így már 1910 óta is jelentékenyen javult a vagyon és adósság viszonya.

A városi üzemek legfőbb adatait érdekesen csoportosíthatjuk az üzemek jellege szerint:

Az üzemek csoportjai	Vagyon		Adósság		Bevétel		Kiadás	
	1000 K	%	1000 K	%	1000 K	%	1000 K	%
Közegészségügyi	166.915·9	47·3	54.214·0	29·0	31.585·6	50·1	25.613·7	33·0
Közélelmezési	14.463·6	4·1	905·5	0·5	4.320·7	6·9	3.587·1	4·6
Közvilágít. és közlekedési	80.929·9	22·9	72.967·7	39·1	16.215·6	25·8	38.745·8	50·0
Régi kir. haszonjogon alapuló	21.494·5	6·1	2.542·8	1·4	1.325·2	2·1	514·6	0·7
Ipari	16.680·4	4·7	3.573·8	2·0	5.620·0	8·9	5.406·7	8·0
Hitelintézeti	52.566·7	14·9	52.384·9	28·0	3.924·6	6·2	3.656·6	4·7

A városi közüzemek vagyonának nagyobb, csaknem felerésze a közegészségügyi vállalatokra esik; a terhek relativ többségét viszont a világítási és közlekedésügyi üzemek viselik. Mellettük az egymáshoz való erőviszony szempontjából még csak a községi hitelintézetek jönnek

számba, melyeknek az összes üzemi tartozásokhoz arányítva, különösen adósságuk jelentékeny. A bevételek terén a közegészségügyi vállalkozások szerepe még kimagaslóbb, míg a kiadásoknál a két legfőbb csoport ismét helyet cserél. Figyelemreméltó, hogy az ipari üzemek pénztári eredményei milyen szép helyet foglalnak el; élénk üzleti forgalom lehetővé teszi, hogy bevételeik és kiadásaik aránya lényegesen felülmulja vagyonuk és adósságukét.

*

Az egyes üzemi csoportok közül legelsőbben a *közegészségügyi üzemeket* vesszük sorba. Nemcsak azért, mert — mint az imént láttuk — a községi üzemi gazdálkodásnak legnagyobb pénzügyi érdekelttségét képviselik, hanem, mert *ezeknél érvényesül legtisztábban a közérdeknek és a magángazdasági szempontoknak az a kapcsolata, mely a községi vállalkozásoknak hatósági kézben tartását szükségessé teszi.* Közülük is minden kétséget kizáróan legfontosabbak a vízvezetékek. A lakosságnak tiszta, fertőzésmentes ivóvízzel való ellátása a városiasságnak olyan elemi követelménye, s a közegészségügyi viszonyok javításának oly nélkülözhetetlen feltétele, hogy a városok vezetőségének mindent el kellene követni a vízvezetési hálózat kiépítésére; köztisztasági és tűzbiztonsági tekintetek is egyaránt ajánlják a városok vizellátásának vízvezetékek útján való biztosítását s az utcák rendszeres öntözése, csatornaművek gazdaságos létesítése is leginkább csak a vízvezetékek megépítése mellett lehetséges.

Nem vet valami jó fényt városainkra, hogy közülük 1910-ben mindössze 42-nek volt vízvezetéke, — a törvényhatósági városok közül is csak a fele, a rendezett tanácsú városoknál pedig épen csak a negyed-résznek. Abban, hogy városainknak vízvezetékekkel való ellátottsága látszólag ennyire mostoha viszonyok között mozog, nagyrésze van a földrajzi helyzetnek, minthogy a Nagy-Alföld medencéjében fekvő városok egynémelyikében tényleg nehézségekbe ütköznék a vízvezeték lefektetése. Az Alföldön azonban a vízszükséglet kielégítésére más jellegzetes módszer fejlődött ki, az artézi kutak rendszere t. i., melyet a vízvezetékekkel nem bíró alföldi városok csaknem mindegyikében megtalálhatunk. A városi vízvezetékek közül különben egyik-másik hosszú multra tekinthet vissza, — elsősorban Bártfáé, melynek működése egészen a Rákóczi-korig nyulik vissza; általánosabb létesítésük azonban csak a '90-es években indult meg. A vízvezetékek ügyét városaink kezdettől fogva úgy fogták fel, hogy a közérdek kívánja azoknak hatósági kezelésben való tartását; nem községi üzemben csupán 2 város vízvezetéke létesült: Aradé és Sepsiszentgyörgyé, de egyik sem volt szerencsés üzlete a városnak

— rossz szerződések tették a helyzetet a városok és a vállalkozók között feszültté.

Igen fontos mozzanat a vízvezetékek pénzügyi vonatkozásai szempontjából az, hogy a vízfogyasztás ára milyen egységárak szerint állapítatik meg. Nyilvánvaló, hogy az egységdíjak szabályozásánál csakis az üzem beruházási tőkéje, illetőleg ennek évi amortisatiója lehet a kiindulási alap. A hol akár természeti nehézségek folytán (pl. ha az alkalmas vízterületek csak távolabb állnak rendelkezésre), akár egyéb okok miatt (pl. ha a város kisebb hitelképessége folytán csak súlyosabb feltételek mellett kapott kölcsönt) a vízvezeték csak költségesebb befektetések árán volt létesíthető, a vízszolgáltatás drágább lesz, mint egyéb helyeken. *Kizárólag pénzügyi politikai fegyvert azonban* — csak azért, hogy a vízvezeték bevételei s ezzel kapcsolatban feleslege minél jobban emeltessenek — *nem szabad kovácsolni a vízszolgáltatásból*, mert ily módon a lakosság olyan fogyasztási adóval sújtatnék, mely ellen a szükséglet lefokozásával sem védekezhetik, s minek kétségtelen eredménye lenne, hogy az adófizetők áthárítanák saját érdekkörükbe tartozó egyénekre az adót. Ebből a szempontból feltűnő, hogy a köbméterenként fizetett vízárak között olyan nagy eltérések vannak, hogy míg pl. Szegeden az egységdíj 10, vagy Sátoraljaújhelyen 15, Budapesten, Nagyváradon stb. pedig 16 fillér, addig Marosvásárhelyen és Nagyszebenben 40 fillér. Iparfejlesztési tekintetből célszerű intézkedés, ha az ipari vízhasználat ára olcsóbban állapítatik meg, mint a magánfogyasztásé. Erre itt-ott tényleg találunk példát, s az ipari vízfogyasztásnál gyakrabban találjuk meg annak is a nyomát, hogy a nagyobb fogyasztók árengedményben részesülnek (Marosvásárhely, Segesvár, Fiume).

A városi vízvezetékek összes vagyona 77·3 millió korona; a terhek összege ennél jóval kisebb, csak 29·4 millió korona, valójában azonban lényegesen több, minthogy éppen Budapest székesfőváros vízműveinek az 1910. év végén még fennálló terhét nem lehetett kivenni a vegyes beruházásokra felvett 100 milliós kölcsön maradványából. A vízmű céljaira vállalt kölcsönöket különben az adatgyűjtés Fiumében sem tudta a maguk helyén kimutatni, minthogy kikötővárosunknak érdekes háztartás-technikai vonása, hogy összes kölcsöneit külön, összesített alapként, kezeli. Érthető ezekből, hogy az üzemek adósságai a vagyonnak általában csak 38·0%-áig érnek fel; az egyes városok között már annál súlyosabban esnek latba a marosvásárhelyi, soproni, kaposvári stb. vízvezetékek törlesztéses terhei. Néhány olyan városra is találtunk, a hol a vízmű teljesen tehermentes volt; ezek azonban — mint Breznobánya, Felsőbánya stb. — inkább csak egyszerű vízművek felett rendelkeznek, melyeknek primitív a műszaki berendezése (facsatornákban stb. vezetik be a városba a környéki hegyekben fakadó forrásvizet).

A vízvezetékek 17·2 millió koronányi bevételeivel szemben kiadásuk 13·2 millió koronát tettek. Úgy a bevételek mint a kiadások tulajdonképpen nagyobb összegre rugnak annál, mint a mi a vízvezetékek közvetlen üzemi működésével kapcsolatos; elég jelentékeny, több mint 5 és fél millió koronányi kölcsönművelet is segítségére volt a városoknak abban a munkában, mely a vízvezetékek ügyét beruházásokkal és üzembővítésekkel akarta előresegíteni. A vízvezetékek összes közvetlen üzemi bevételeit adatgyűjtésünk évében mintegy 9 millió koronában állapíthattuk meg. Ez összegnek is túlnyomó nagy része a magánfogyasztás megfizetéséből ered; mikor azonban a statisztika ennek összegét 7·5 millió koronában mutatja ki, némileg a valóságnál magasabb számot is idéz, minthogy az ipari vízhasználat díjait csak a nagyobb törvényhatósági városok tudták külön kimutatni s a városi épületek vízdíjai is gyakran a magánfogyasztási díjakban vannak elszámolva, A hol adatunk van, az ipari vízhasználat mindenesetre igen intenzívnek látszik. Az ipari vízfogyasztás nem egészen 400 ezer koronányi bevételét tetemesen felülmulják az utcai öntözés fejében fizetett vízdíjak, melyek azonban városonkint igen eltérő mértékben emelik a vízvezetékek jövedelmeit: a szerint, a mint az üzem a locsolás céljaira alacsonyabb áráért vagy esetleg ingyen bocsátja a város rendelkezésére a szükséges vízmennyiséget.

A vízvezeteki kiadásokról szólva, érdemes egy pillanatig megállani a háztartási alaphoz való hozzájárulás mellett. Kifejezetten e czímen az üzemek mindössze csak 156.084 koronát számoltak el, ezt is csaknem kizárólagosan néhány nagyobb város: Győr, Nagyszében, Komárom és Pozsony. E városok vízvezetékeinek azonban elkülönített számadása van, s rajtuk kívül *igen jelentékeny haszon jut a háztartási alapoknak ott is, a hol az üzemek a többi háztartási ágazattal együtt kezeltetvén, feleslegük a város rendes fedezeti eszközét képezi.* Legyen elég itt utalni a székesfőváros példájára, melynek vízvezetéke ily módon 3·2 millió koronát jövedelmezett, vagy Fiuméra, a hol jóval kisebb forgalom mellett is 135 ezer koronát. E városok adatai, valamint az a tény is, hogy a törvényhatósági városok vízműveinek több mint a fele még a beruházási költségek hozzászámítása után is 10—100 ezer korona pénztári maradvány felett rendelkezett, igen előnyös fényt vetnek ez üzemek jövedelmezőségére. Ez akkor is beigazolódik, ha az üzemi ingatlanok és álló tőkék értékét akár a közvetlen, akár az összes kezelés feleslegéhez viszonyítjuk. *Annak ellenére, hogy az 1910. évi nagymérvű beruházások igazi kamatozásukat csak később hozzák meg, a közvetlen kezelés 9·8, az összes pedig 6·5⁰/₁₀₀ gyümölcsözést mutat.*

A közegészségügyi üzemek második igen fontos neme a csatorna-

művek, pénzügyi szempontból is igen jelentősek: mutatja ezt a csatornaüzemek 42 millió korona vagyona s eléggé élénk pénztári forgalma. Komoly értelemben vett csatornamű 1910-ben azonban csak 25 városunkban volt használatban; bár a csatornázásnak többé-kevésbé fejlett rendszerével természetesen sokkal több városunkban találkoztunk: így valamennyi törvényhatósági városban, de a rendezett tanácsú városoknak is $\frac{2}{3}$ -át meghaladó részében. A nagyobb népességű városok közül leginkább az alföldi, a kisebb lakosságúak közül pedig elsősorban a királyhágóntúli rendezett tanácsú városokban hiányzik viszont még teljesen a csatornázás. A céljt illetőleg feljegyezhetjük, hogy sok esetben csak a csapadék elvezetésére szolgál a városok csatornázása, leggyakrabban azonban a csapadék és szennyvizek együttes eltávolítását célozza; már ritkábban kombinálódik e kettős célhoz még a talajviz levezetése is. A városi csatornaüzemek közül is van egy-kettő, a melyek eredete a messze múltba nyulik vissza; Selmeicz- és Bélabánya üzemének alapjait még 1770-ben vetették meg, Sopronét 1870-ben kezdték használni, de a nagyobb üzemeknek mégis a múlt évtized hozott fellendülést. A kisebb, leginkább a felvidéken fekvő városok csatornaművei már előbb, főleg a 80-as és 90-es években keletkeztek, e városok csatornái közül azonban több csak egyszerűbb technikai alkotás, tényleges üzemi jelleg nélkül.

Lényeges előnye városaink csatornázási rendszerének, hogy kevés kivétellel a hatóság kötelezően kimondta a csatornához való csatlakozást, természetesen csak azokra a házakra nézve, melyek a megjelölt csatornázási körzetbe esnek. *A csatornázásnak olyan idealis fejlettségi foka, melynél a csatornahálózatnak a közegészségügy ápolása érdekében annyira fontos munkája minden városunkban s azoknak minden részén fogja éreztetni hatását, azonban ma még jobbára jámbor óhajítás számba megy s csak remélhetjük, hogy az az új korszak, mely országunkra a háború után felvirrad, a csatornázás kérdésének minél tökéletesebb megoldását sem fogja szem elől téveszteni.* A csatornaüzemek munkájában jelentkező közszolgáltatás 8 városban — a felvidéken — ingyenes; másutt igen változatos módon vannak a csatornadíjak szervezve. Aradon a csatornadíj a házbérlőjövedelemhez igazodik, 4⁰/₀-a ennek, minek felét a háztulajdonos, felét a bérlő fizeti; Temesvárott a kulcs az ingatlan állami adójának 20⁰/₀-a s azonkívül a bruttó házbérlőjövedelem 2⁰/₀-a, Brassóban a csatornázott ház és telek után a házbérlőjövedelem 3⁰/₀-a fizetendő, stb.

A csatornaművek közül néhány városé valóban monumentális alkotás; így a vidéki városok közül mindenekelőtt Temesvár és Nagyszében, továbbá Nagyvárad, Brassó és Győr városoké. Néhány egészen jelen-

téktelen intézményről is van azonban tudomásunk: ilyenek pl. Leibicz, Szepesbéla és Breznóbánya csatornái. Az üzemek bevételeinek tagozódása nem valami változatos; a csatornadíjakon kívül, melyek azonban igen szerény keretek között mozognak, csupán a nagyobb szerű kölcsönök mozgósítása (Temesvár, Debreczen) szolgál közre abban az irányban, hogy a csatornaművek üzeme fenntartható és fejleszthető legyen. A kiadások között ebből folyólag a beruházások dominálnak; kisebb-nagyobb összegeket csaknem minden városunk áldozott befektetésekre. Maga az üzemfenntartás jóval kevesebbe került, összes városainkban sem háromnegyedmillió koronába; részben azért is, mert néhány városunk az üzemi centralisációnak azt a praktikus módját honosította meg, melynél *több üzem adminisztrációját* (pl. a vízvezetékét vagy a villanygyárét stb.) *is közös személyzet végzi*. A csatornapénztárak közül is akadt néhány, mely a háztartási alapnak hozzájárulást szállított be, (Pozsony, Győr), ezek azonban csak szórványos esetek s ha a statisztika szerint — jórészen a kölcsönök fel nem használt maradványai folytán — a *csatornák* pénzkezelése egy millió koronánál nagyobb felesleggel zárul is, *általában mégis azok közé a községi vállalkozások közé tartoznak, a hol a városoknak a közérdek kielégítése végett sokszor áldozatot kell hozniuk*. A csatornaművekben fekvő ingatlan és állótóke mindössze 0·8°/o-os kamatozású akkor, ha csupán a közvetlen kezelést nézzük; az összes kezelésnél is csak 2·6°/o-os a nyereség.

Gyakori üzemi típus városainkban a *fürdő*. Számuk összesen 70, közöttük számos gyógyfürdő. Ilyenek pl. a budapesti (Artézi, Sáros, Rudas), továbbá a miskolci (görömbölyi természetes vasas hévviz), selmecz- és bélabányai (vihnyefürdői vasas hévviz), a poprádi (Virág-völgy klimatikus gyógyhely), a leibiczi (kénes), a kolozsi (sós), a tordai (konyhasós, jódos ásványviz), a bártfai stb. városi tulajdonban álló fürdők, többnyire azonban csak egyszerű nyári uszodák viselik a városi fürdő elnevezést. Mig a vízvezetékeknél ritka kivétel volt a magánvállalati kezelés, a csatornáknál pedig egyenesen kizárólagos a közhatósági jelleg, *a fürdőknél már erőteljesen jelentkezik a bérleti rendszer*: a városok fürdőik csaknem felét ily módon hasznosítják. Érdekes Szepesbéla esete; barlangligeti gyógyfürdője üzemét bérbe adta ugyan, de az azzal kapcsolatos cseppkőbarlangot maga kezeli.

A fürdők vagyona 12·8 millió korona, adósságuk alig van. Legértékesebbek a budapesti fürdők mellett Szeged és Bártfa, valamint Szabadka, Selmecz- és Bélabánya telepei. A bevételek, melyek valamennyi városi fürdőben együttvéve is alul maradtak az egy millió koronán, negative azt bizonyítják, hogy a vállalkozások forgalma nem valami élénk s hogy a bérleti szerződések megkötése sem szolgálja

különösebben a városok pénzügyi érdekeit. Szabadkának pl. a jóhírű Palicsfürdő után még 70 ezer korona bevétele sem volt; Bártfa országos nevezetességű modern fürdője után csak 28.000 korona bért kap. Jórésztben a bevételek alacsony összege okozta, hogy a fürdők kiadásai túlsúlyba kerülnek, mert azokat a nagyobbára kisebb terjedelmű beruházási tételeket sem lehetett belőlük fedezni, melyek folyósítása más, jobban kihasznált vállalkozásoknál rendkívüli eszközök igénybevétele nélkül megtörténhetik; a fürdőknél a hiányzó 400 ezer koronát a közpénztáraknak kellett pótolni. Egyébként megállapíthatjuk, hogy a fürdők ügyeinek jobb felkarolása tényleg nem is elsőrendű gondja városainknak: ritkán láthatjuk jelét annak, hogy a fürdők fejlesztését, vagy ilyenek építését is tervbe veszik, *pedig a kétségtelen közegészségügyi előnyökön kívül, melyekkel a tágas, jól felszerelt fürdők használata a lakosság egyetemére jár, nem volna kétséges a vállalkozás pénzügyi sikere sem.* A közönség drágábban és szívesen megfizetné a fürdők szolgáltatáit, ha több kényelmet, nagyobb tisztaságot élvezne, mint a magántulajdonban álló vidéki közös fürdők egynémelyikében, melyek már csak azért sem felelhetnek meg kifogástalanul feladatuknak, minthogy nagyobb részben csak melléküzemei más iparvállalatoknak.

A városi *közvágóhidak* a bennük levágott állatok állategészségügyi ellenőrzése által a közegészségügy védelmének igen fontos eszközei. Közvágóhid minden városunkban működött 1910-ben, csupán Nagyszombaton és Vizaknán nem; ezekben még csak az építkezés munkálatai folytak ekkor. A közvágóhidak közül is néhánynak fennállása messze a múltban vész el; így a pozsonyié, pancsovaié, szentgyörgyié stb. A legrégebbi közvágóhid, melynek működéséről adataink vannak, Szokolczái (már 1736-ban volt közvágóhídja); Modorban 1821-ben, Nyitrán 1830-ban állítottak fel közvágóhidat. Valószínű, hogy a törvényhatósági városok közül is sokban már előzőleg is voltak működésben ilyen, kezdetben talán husvágó helyek, a ma is fennálló vágóhidak közül azonban az első Kolozsvárott 1866-ban, a második Sopronban 1869-ben (Budapesten 1872-ben) keletkezett.

Mire terjed ki a városi közvágóhidak működése? Szarvasmarhát, növendékmarhát és borjúkat minden közvágóhidon vágják; a sertésvágás már nem oly általános, — juhok, bárányok s velük rokon állatok viszont ismét rendszeresen szerepelnek a vágóhidak forgalmában. Kíváncsinos volna ugyan, hogy a közfogyasztás alá kerülő minden állat hatósági felügyelet mellett vágassék le, s húsa gondos kezelés után jusson a közforgalomba, különösen a kisebb vidéki városokban azonban a házi vágás egyelőre még sokáig fogja kiegészíteni a közvágóhidak munkáját, minthogy nagyobb mennyiségű állatok elhelyezésére szolgáló helyiségek,

hűtők, mosók, stb. felállítása olyan költséges berendezéseket kívánna meg, melyeknek szerényebb üzleti kihasználhatása távolról sem nyújthatna fedezetet a kölcsönök törlesztésére.

A vágási díjakról, a közvágóhidak főjvedelmi forrásáról szólva a különböző üzemek egységárainál általában igen nagy eltéréseket vehetünk észre. A szarvasmarhák vágóhídi egységára 60 fillér (Szentés) és 12 korona 90 fillér (Nagyenyed) között mozgott. A növendékmarhák vágási egységdíjai valamivel alacsonyabbak, viszont magasabbak, mint a borjúk vágási illetékei, melyek fejében pl. Pancsován és Egerben 10 fillért, Marosvásárhelyen és Érsekújvároitt pedig három koronát kell fizetni. A sertések levágása Selmech- és Bélabányán 18 fillérbe, Győrött 4 koronába kerül; a rendezett tanácsú városok között Magyarkanisán a sertésvágás díjtalan, Nagyenyeden viszont 5·28 K az ára. A malacok levágásáért a soproni közvágóhid 4 fillért, a szombathelyi ugyanennyit, a fiumei már egy koronát, a sátoraljaújhelyi pedig 1 korona 50 fillért kér. Juhok vagy kecskék levágását sok helyen (Budapestben, Sopronban, Szentésen stb.) a vágóhidak 10 fillérért végzik, Szatmárnémetiben 1 korona 44 fillérért, Beregszászon pedig 1 korona 20 fillérért. Lóvágást inkább csak néhány törvényhatósági városban találunk; Pozsonyban 2 koronáért, Fiumében ezt is 10 koronáért. A felsorolt példákából az látszik, hogy a városok nagyon eltérő módon fizettetik meg az állatvágást s valószínű, hogy azok az üzemek, melyek a legmagasabb díjakat szedik — bár rendszerint már modernebb intézmények — a nyereség lehető fokozását is szem előtt tartják. A városoknak azonban a közvágóhidakat sem lehet csupán pénzügyi eszközökként tekinteni; a túlmagasra szabott vágási díjak szintén egyszerű fogyasztási adókként hatnának, azoknak minden hátrányával is egybekötve.

A közvágóhidak vagyonát felvételünk nyomán 29 millió koronára tehetjük. Igen nagy összegű beruházásokkal épültek — a fővároson kívül — a temesvári, debreczeni, győri, kolozsvári stb. közvágóhidak is, a rendezett tanácsú városok között pedig elsősorban a losonci, brassói és tordai üzemek. A közvágóhidak között azonban néhány olyan is van, melyek a vagyon után itélve, igen kezdetlegesek lehetnek: Pancsova közvágóhidját 3527, Szentését 960, Szentgyörgyét 1200 koronára becsüli a vagyonleltár. Rajtuk kívül is még 28 város vágóhidjának van 10 ezer koronán aluli maradó vagyona. Közvetlen adatok híján nem tudjuk eldönteni, hogy az utóbb felsorolt üzemek tevékenysége miként tudja a közigényeket kielégíteni, de alighanem közel járunk az igazsághoz, mikor azt véljük, hogy a városok közönségének érdekét is nagyon szolgálná, ha e legtöbbször rozoga, a legszükségesebb mellékhelyiségekkel sem rendelkező vágóhidak újakkal cseréltetnének fei.

A városi vágóhidak bevételi pénztáraiba 1910-ben összesen 4·8 millió korona folyt be, csaknem kizárólagosan az üzemek közvetlen működéséből folyólag, sőt a többi bevételek közül is a jégeladásból eredő, közel 220 ezer korona szoros összeköttetésben áll az üzemekkel (illetőleg a közvágóhidakhoz kapcsolódó jéggyárakkal). Maguk a közvetlen üzemi bevételek többnyire vágó- és szuródíjak alakjában folytak be; már kisebb a húsvizsgálati díjak eredménye, külön húsvizsgálati díjak azonban sok városban nem is szedetnek, minthogy ezek a vágási egységdíjakban benne foglaltatnak. Érdemes a felemlítésre, hogy a közvágóhidon levágott állatok vágó- és húsvizsgálati díjait néhány város nem az üzemnél használja fel, hanem a fogyasztási adó, illetőleg javadalmi alapjainak engedi át. Egyéb közvetlen üzemi bevételek közül Budapestnek a vásárdíjakból 700 ezer korona s a paczalmosó, istálló, húspároló és hűtőhelyiség használatából is jelentős bevétele volt; sűrűn előfordul még a bevételek között a takarmány- és trágyaeladás, akolpénz, mázsadíj, fertőtlenítés, itt-ott üzemi helyiségek bére is stb. A bevételeket mindössze 3·5 millió kiadás terhelté, elég csekély összeg ahhoz, hogy azt lehessen belőle következtetni, hogy a városok szempontjából a közegészségügyi célzattól függetlenül is hasznos a közvágóhidak fenntartása. Erre az eredményre jutunk akkor is, ha az üzemi felesleget az ingatlanok és állótőkék értékéhez viszonyítjuk: a közvetlen üzemi kezelés haszna 8·1, az összes kezelésé (beleszámítva a beruházásokat stb.) 4·6⁰/₀-os kamatozást mutat. Némileg meglepő ezek után az, hogy a közvágóhidak számadásaiban ritkán bukkanunk rá kölcsöntörlesztésre de korántsem azt jelenti ez, hogy a közvágóhidak közül a városokra nem még várna tennivaló, vagy hogy vágóhidi adósságok már mind visszafizetődtek volna, — inkább csak azt, hogy *városaink szegényes hitelviszonyaik mellett örülnek annak, hogy a közvágóhidi szolgálatot úgy a hogy el tudják látni s a közvágóhidak újabb beruházásait szívesen halasztják jobb időkre.*

A közegészségügy szolgálatában állanak végül a hatósági *jéggyárak* is, melyek feladata a városi lakósság jégszükségletét tiszta, fertőzésmentes, ipari úton előállított jég forgalomba bocsátásával kielégíteni. A jéggyárak közül 11 a közvágóhiddal, 2 pedig villanygyárral kapcsolatos: a városok ily módon csekély újabb befektetéssel a meglévő üzemek gépberendezését sokkalta előnyösebben tudják kihasználni; különösen az újabb időben épült közvágóhidak vannak jégüzemre is berendezve. Összes számuk 1910-ben 30 volt s főleg a rendezett tanácsú városok telepei egészen újkeletűek. Legélénkebb volt a kereslet a budapesti, szegedi, illetőleg a nyiregyházai jéggyárak termékei után. Az eladásra szánt jég egységárai nagyon különbözők: Budapesten 1 q 1 koronába, Bártfán viszont 6 koronába került; legáltalánosabb volt a 3—4 koronás ár.

A külön épült jéggyárak vagyona körülbelül egy millió korona s közülök legértékesebbek a kecskeméti, nagyváradai és miskolczi üzemek. A bevételek és kiadások összehasonlítása első pillanatra kedvezőtlen eredménnyel — mintegy 40 ezer korona hiánnyal — jár, figyelembe kell azonban venni, hogy néhány város a beruházásokra szükséges összeget a sajátjából folyósította. Czélszerűbb tehát, ha csupán a közvetlen üzemkezelés feleslegét vizsgáljuk; ez 7–8 városban is 10 ezer korona körül járt, a valamennyi üzemnél együtt 85 ezer korona volt.

A közbvágóhidakkal kapcsolatos jéggyárak bevételeinek és kiadásainak egybevetése rendkívül kedvező, bárha a valóságnál valamivel jobb is, minthogy a debreczeni, újvidéki és nagyenyedi jéggyárak bevételeit igen, de kiadásait nem lehet a közbvágóhidakétól elkülöníteni; Szeged és Temesvár jéggyárjai különösen értékes jövedelmi források a városoknak.

*

A városi üzemek második csoportjába a *közélelmezési* üzemek tartoznak. A háború alatt ez a csoport bizonyult legrugalmasabbnak s részben szükségből, részben a lakosság jól felfogott érdekéből egész sorozata támadt szinte máról-hónapra az élelmezési vállalkozásoknak. Lisztüzlet, konyhakertészet, sertéshizlalda, tejtermelés, tehéntartás stb. nem ritka jelenségek ma városaink gazdálkodásában, jelezve az igyekezetet, melylyel a hatóságok a nehéz időkben a lakosság szolgálatába szegődtek. Az 1910. évben ennek a kiterjedt élelmezéspolitikai rendszernek legtöbb városunkban még a váza sem volt meg, s csak elvétve találkoztunk itt-ott olyan községi üzemmel, melynek czélja a közfogyasztási árúczikkek forgalmának elősegítése vagy éppen kielégítése volt.

Mint ilyeneket elsősorban a *vásárcsarnokokat* említjük fel, melyek az élelmiszerárak forgalmát, a kereslet és kínálat találkozásának megkönnyítését — hatósági ellenőrzés mellett — vannak hivatva előmozdítani. Vásárcsarnok összesen 6 városunkban volt, ezek közül azonban csak a főváros, továbbá Pozsony és Fiume üzemei látszanak modern értelemben annak, Mezőtúré talán inkább csak fedett árúhelynek tekinthető. A vásárcsarnokok vagyona 13·2 millió, 1·4 millió korona bevétellel. A bevételek leginkább az árúhelyek bérei után származnak, de Budapesten ezeken kívül a rakodóhelyek, hűtőrekeszek bérei, a házalási díjak, a hatósági közvetítés s a mérlegdíjak is szaporítják az üzem közvetlen bevételeit, a többi bevételek között pedig lakások, boltok bérei stb. is előfordulnak. *A közvetlen üzemi bevételek és kiadások összehasonlítása a vásárcsarnokokat igen szerencsés vállalkozásnak mutatja* Budapesten több mint $\frac{1}{2}$ millió s Fiumében is 20.883 K az így kiszámított tiszta nyereség.

A többi közlekedési üzemek sorában a *húscsarnokok* (hatósági hússzékek) közül, melyek összvagyonra 255 ezer, adósságai 15 ezer, bevételei 2·1 millió, kiadásai pedig 2·0 millió koronára rúgnak, tulajdonképpen csak a budapesti húscsarnokok intenzív támaszai a közlekedésnek (a főváros 1905-ben állított fel 6 lóhússzéket s 1910-ben már 19 csarnok volt üzemben); a többi városok húscsarnokai azonban egyelőre inkább csak még jelezték a városokban a hatóság érdeklődését az iránt, hogy a város a közellátás érdekében is kiterjesztheti munkakörét. A húscsarnokok kezelése mindenestre csak igen csekély felesleggel zárult, tekintettel azonban az üzemek socialis vonatkozásaira, hasznosságuk nem tagadható.

Kenyérgyár (1909. vége óta) csak a fővárosban volt. Kenyértermékeinek súlya 1910-ben naponta körülbelül 25 ezer kg. volt, ennél azonban állandóan sokkalta nagyobb szükséglet jelentkezett. Vagyonra 840.931 korona, terhei ennél valamivel kisebbek. A 700 ezer koronához közel járó bevételekből fél milliónál több eredt kenyérárusításból, kisebb összeg különféle anyagok és hulladékok eladásából s a háztartási alap is nagyobb pénzüsszeggel támogatta — beruházási célokra — a gyárat. A bevételek kedvező alakulása azonban lehetővé tette, hogy az üzem 62.700 korona tőkét el is helyezhessen.

Pancsova és Czepléd városok *hal- (halász) csarnoka*, illetve hal-eladása pár száz korona bevételével alig jön számításba, szintúgy Temesvárott a tejcsarnok, melyet a város bérbe ad. Elég fontos üzemek azonban Sátoraljaújhelyen a *borpincze*, mely tokaj-hegyaljai és szamorodni borok árusításával foglalkozik, Debreczenben a városi *szeszüzlet*, Kecskeméten pedig a *sörkezelés*.

*

A világitási és közlekedési vállalkozások közül először a *világitási* üzemekről emlékezünk meg, rövid kitérést engedve meg előbb magunknak a közvilágitás városainkban legfontosabb két rendszerének a gáz- és a villanyvilágitásnak ismertetésére.

A közvilágitás kérdését, bármelyik világitási módról is van szó, a város kétféleképpen oldhatja meg: *a)* vagy saját üzemet állít fel a világitóanyag nagybani fejlesztésére és szétosztására, illetőleg a vásárolt anyag felhasználására *b)* vagy pedig e célból vállalkozóval köt szerződést. Annak eldöntése, hogy önálló üzem létesítése vagy pedig vállalkozóval kötött szerződések útján biztosítsa a város a közvilágitást, a gáz- és villanyvilágitásnál igen nagy horderejű s az u. n. községesítési mozgalomnak is mintegy sarkpontja a gáz- vagy villanygyárak megváltása vagy azonnali községi üzemben való építése.

Gázvilágitás városainknak egyötöd részében (27 városban) használ-

latos, sokkalta nagyobb számban a törvényhatósági jogú, mint rendezett tanácsú városokban (20, 7). A gázgyárak létesítése ugyanis hazánkban leginkább arra az időre esik, a mikor még a nagyobb szerű befektetéseket igénylő s így csak tömegfogyasztásnál jövedelmező gázgyárak rentabilitása csupán a fejlettebb közviszonyok között élő és népesebb törvényhatósági jogú városokban volt valószínű. Innen ered az is, hogy a városi gázgyárak nagyobb része, néhány megváltott üzem kivételével, tisztán vállalati jellegű (18).

Sokkal gyakoribb városainkban a villanyvilágítás s igen sok magyar városban egyáltalán csak azóta van rendszeres közvilágítás, mióta községi villanytelepek építése vagy a városokra nézve többé-kevésbé előnyös szerződések kötése a városokat hozzájuttatta a közvilágításnak ehhez a legmodernebb módjához. Törvényhatósági jogú városaink csaknem mind-egyikében (22) van villanyvilágítás, a rendezett tanácsú városoknak is kétharmadában (72). Részben a villanygyárak frissebb keletére vezethető vissza az, hogy a törvényhatósági jogú városokban e gyáraknak csaknem fele házi kezelésben áll (10) s rendezett tanácsú városokban bár csak egyötödrészüket (14), a kifejezetten magánvállalkozói üzemek mellett itt nagyon sok a város által bérbeadott üzem.

Mikor a város nem házi kezelésben állítja elő az utcák világításához szükséges világítógázmennyiséget vagy villanyáramot, a kiszemelt vállalkozóval terjedelmes közvilágítási szerződést köt a közvilágítás műszaki kérdéseire, továbbá mindkét szerződő fél jogaira és kötelességeire nézve is részletes körülírásokkal. A magyar városok szempontjából a szerződésnél igen fontos annak a körülménynek a megállapítása, hogy milyen hosszú a *szerződések tartama* s így mikor következik be az az időpont, a melyben a város a gáz vagy a villany előállítását és hasznosítását a saját kezébe veheti át. A városok érdekeire nézve nem előnyös, hogy a gázszerződések közül csupán három volt olyan, melynek tartama 30 évnél rövidebb (Budapest, Kolozsvár és Fiume városok, melyekben a szerződés 15, 25, illetőleg éppen 30 évre vonatkozik); bezárólag 40 évig terjedő szerződése is csupán két városnak van; az 50 évet elérő már összesen hétnek; ezen a határon felül is — legfeljebb 75 évi érvénnyel — van négy városnak szerződése, *míg Győr 80, Arad pedig 90 évre kötöttek szerződést.* Igen rossz a helyzet a villanygyáraknál is. A magánvállalati villanszerződések tartama leginkább 50 év és pedig 28 esetben; hosszabb ideig tartó — leginkább 60 éves — szerződése 5 városnak van. A bérbe adott villanygyárak bérleti tartamát tekintve — ezek a szerződéses villanygyárak második faja, mely a szegényebb, tökehiányban szenvedő, vagy a vállalat rentabilitásában kételkedő s az üzemek községi kezelésétől idegenkedő városoknak is módot nyújt arra,

hogy villamostelephez jussanak — két szerződési típust találunk: 8 város csupán 30 évig terjedő, 17 város azonban szintén 50 évre szóló szerződést kötött.

A *kizárólagossági* jogot, azaz azt a kiváltságot, hogy a szerződés érvénye alatt nem kaphat más vállalkozó jogot arra, hogy a város utcait gázfénnyel világítsa s a magánfogyasztás céljaira is iparszerűen csakis a szerződéses vállalkozó állíthasson elő világító vagy motorikus gázt, gázszerződéseink kivétel nélkül biztosítják és pedig mindig a szerződés egész idejére, — a vállalkozóra nézve legelőnyösebb módon; *a kizárólagossági jog tehát legsúlyosabb formájában jelentkezik városaink gázgyári szerződéseiben.* A magánvállalati villanyszerződésekben már nem látjuk a kizárólagossági jognak olyan széleskörű alkalmazását, mint a gázszerződéseknél; csupán 38 város szerződése tartalmaz erre vonatkozólag megegyezést s ezek közül is 8 városban nem a szerződés egész tartamára, hanem rövidebb időre.

Nézzük ezzel szemben, hogy a szerződési mennyiben biztosítják a városok részére az *átháramlást*, azt a jogot, hogy a szerződés letelte után az üzem minden tartozékaival együtt — vagy csak az üzemnek bizonyos részei — ellenszolgáltatás nélkül a város tulajdonába menjenek át.

A gázszerződések közül négy, köztük Budapesté, nem tesz említést az átháramlásról s a többiek közül is kettő bizonyos feltételekhez köti annak bekövetkezését. Szabadka város szerződésében pl. az átháramlási jognak az a korlátozása, hogy a város csupán úgy szerezheti meg ingyen a gáztelepet, ha az ötven évre kötött szerződés hatályát még további harmincz évre is meghosszabbítja; Szombathely város szerződésében biztosított átháramlási jog — bár a szerződés annak nevezi — viszont nem tiszta átháramlás, minthogy a város csupán a szerződés lejártával a megállapított becsár $\frac{3}{8}$ -ad része fejében kaphatja meg a gázgyárat. Elég sűrű az átháramlási jog kikötése a villanyszerződésekben, ez azonban csak 28 városnál felkötlen, 13 másiknál feltételes, legtöbbször az kötetvén ki, hogy a szerződés lejártával csak a vezetékhálózat lesz ingyen a városé, míg a telepet a felszereléssel együtt a város vagy megváltja vagy bérleti díj fejében használatja, ellenkező esetben az a vállalkozó üzemében marad. *A város tehát így maga nyújt módot arra, hogy a szerződéses lejárt után esetleg concurrens vállalat működjék az ő villanytelepe mellett.* A bérelt villanygyárak kezelését a teljes bérleti idő leteltével a város rendszerint minden feltétel nélkül átveheti. Egészen véve azonban arra a meggyőződésre juthattunk, ha a városok mindaddig várnak, míg a közvilágítási üzemeket átháramlás útján szerezhetik meg, oly hosszú idő telik el, mely egyfelől és egyre fokozódó

fogyasztás révén igen nagy jövedelmet biztosít a vállalkozóknak, másfelől pedig a várost csak akkor teszi az üzemnek — legjobb esetben — tulajdonosává, mikor már a berendezési tárgyak annyira elhasználódtak, hogy az egész telep gyökeres új beruházások nélkül alig ér valamit.

Különbözik a gyárak átháramlásától a megváltás, az a jogositvány, hogy a város még a szerződés lejárta előtt is — anyagi áldozatok fejében — megszerezheti a gyár tulajdonjogát. Kolozsvár, Győr és még két kisebb városok gázszerződése teljesen hallgatnak a megváltásról s a megváltás eszközölhetésének első időpontja is csak 5 városnál bezárólag 15 év, 7 városban már 25—30 évig terjed stb., Sopronban pedig csupán a 31-ik évben veheti fel a város a megváltás kérdését. A megváltás összegének megállapítása sem könnyen tekinthető át s legtöbbször még a város maga sem tudhatja a szerződés megkötésekor pontosan, hogy adandó alkalommal mit kell fizetnie a gázgyár birtokáért. A megváltás összege legtöbbszörre eséssel van megállapítva s minél jobban közeledik a szerződés lejárta, azaz minél inkább elhasználódnak a gyár berendezései, a csővezetékek stb., s másfelől minél inkább kihasználta már a vállalkozó befektetett tőkéjét, annál kevesebbe kerül az üzem megváltása. A megváltási jogot magánvillanygyáraink közül is összesen 35-nek a szerződése biztosítja, leginkább már 10—15 évi idő múltán (17 esetben); 16—20 év múlva bekövetkező megváltást 7 város kötött ki, 8 városban 21—30 év múlva válhatik esedékessé, — Szabadka, Sopron és Vizakna azonban csupán 30 évnél hosszabb idő múlva kezdhetnek szerződésük alapján a megváltás iránt tárgyalásokat. Maga a tény, hogy a szerződés szerint csakis meghatározott számú évek eltelte után van a városnak joga a megváltást eszközölni, nem zárja ki a gyakorlatban a lehetőségét annak, hogy a város korábban is házi kezelésbe vegye át a villanytelepet és *újabbán több városban tudunk példát arra, hogy a város áldozatok árán is jóvá akarja tenni azokat a hátrányokat, melyeket a megváltási időnek szerződésben messze kitolással kénytelen viselni.*

A gázgyári szerződések ritkán biztosítják a városok részére a *vállalat jövedelmében való részesedést*; mindössze négy esetben, melyek közül Szeged, Kolozsvár és Sopron városok azonnal élvezték azt, Budapest pedig az 1879-ben megkötött szerződés szerint csupán 15 év múlva. A jövedelemrészesedés a gázüzem netto vagy bruttó jövedelméhez igazodik. A villanyszerződések 15 esetben nyújtanak a városoknak kilátást arra, hogy a vállalat jövedelmében részesedhetnek és pedig 11-nél azonnal, 4 esetben pedig utóbb, de legkésőbb 10 év múlva. A jövedelemrészesedés kikötése relative gyakoribb a törvényhatósági jogú városok szerződéseiben. A jövedelmi részesedés csupán egy városban fixösszegű (Rózsahegyen 7000 korona), a többi városban pedig szintén majd

a netto, majd a brutto jövedelemhez simul. A netto jövedelemben való részesedés minden esetben feltételekhez van kötve és pedig legtöbbször a befektetett tőke 6⁰/₀-ot meghaladó gyümölcsözéséhez a brutto jövedelemben való részesedés ⁰/₀-os arányszáma rendszerint jóval kisebb mint a netto jövedelem utáni részesedése (25—30⁰/₀), leginkább 5⁰/₀.

A városi gázgyárak közül három és pedig Komárom, Nagyszombat és Medgyes városoké épült azonnal hatósági üzem gyanánt, a többi hét üzem közül négy, t. i. Budapesté, Pozsony, Temesváré és Brassóé már meglehetősen hosszú idei vállalati kihasználás után került városi tulajdonba. A tulajdonbavétel kétféleképen történt: vagy szerződészerű megváltással, mire nézve Budapest, Pancsova és Brassó a példák, vagy adásvételi úton. Budapestnek 20 millió koronánál többet kellett fizetnie, a többi üzemek közül pedig legdrágább volt Pozsony és Marosvásárhely; Brassó és Debreczen viszont melyek közül az utóbbi különösen jövedelmező vállalkozássá építette ki azóta gázgyárát, olcsón jutottak telepükhöz. A városi gázgyárak elsősorban a magánvilágításra szolgáló lámpákat látják el világítóanyaggal, természetesen azonban minden helyen az utcai lámpák világítási rendszerében is hely jut nekik. Melegítők és fűtők beiktatása a gázgyári forgalomba csak a nagyobb törvényhatósági városokban gyakori, viszont gázmotorok táplálása — Nagyszombatot kivéve — minden más városban előfordul. A gázfogyasztás ára magánfelek részére nem mindenütt olcsó, Debreczenben, Pozsonyban és Temesvárott ugyan 23, 24 és 26 filléres egységdíjak voltak érvényben, a többi helyeken azonban már kivétel nélkül drágább a fogyasztás ára, főként Komáromban: 32 fillér. Ha a városi villanygyárak egységárait a szerződéses gyárakéval összehasonlítjuk, az összehasonlítás nem egy helyen az utóbbiak javára üt ki; Budapesten, Fiumében és Ujpesten például 20 fillér volt egy köbméter gáz ára, s Kassán is csak 22 fillér. Viszont a legmagasabb árakat is a magánvállalatoknál látjuk; Szombathely lakosainak 36, Baja város fogyasztóinak pedig 34 fillért kellett a gáz köbméteréért fizetni. Fűtési és ipari célokra a városi gázfogyasztás ára előnyös — leginkább 14—24 fillér között mozog — ezzel a városok mintegy támogatni akarván az iparnak olcsó munkaerővel való ellátását. A városi háztartás szempontjából igen fontos előnye a gázgyárak házi kezelésének, hogy ez üzemek rendszerint csekély árat szabnak meg a közvilágításra: így Debreczen 10·55, Pozsony 13 fillért kér egy köbméter gázért; a temesvári gázgyár pedig épenséggel ingyen bocsátja a város rendelkezésére az utcai világításhoz szükséges gázmennyiséget. A magánvállalati gázgyárak rendszerint jóval magasabb egységárak mellett szolgálják ki a közvilágítást, s így a saját üzemben tartott gázgyárak már ebből a szempontból is elég jelentékeny előnyökkel járnak a városi háztartásra

nézve: azt a különbözetet, mely az alacsonyabb árak folytán, a város javára mutatkozik egyéb kiadások fedezésére lehet előirányozni.

A városi gázgyárak vagyona adatgyűjtésünk szerint 32·5 millió korona. A budapesti gázgyárra ebből az összegből 23·4 millió korona esik, de a többi gázgyárak vagyona is kivétel nélkül nagy értéket képvisel, még a legkisebb medgyesi gyáré is közel fél millió koronát. A vagyont igen nagy részében adósság terheli; a 28·2 millió koronányi gázgyári tartozásoknak azonban zöme a fővárosi gázgyáré, melynek megváltása az 1910. év végén történt meg, egyáltalán nem volt idő a törlesztések megkezdésére. A többi gázgyárak egyike-másikánál, így különösen a pozsonyi és brassói üzemeknél, az eredetileg felvett adósságok már jelentékenyen csökkentek.

A gázgyárak 3·6 millió bevételre tettek szert. A bevételek kétharmadrésze közvetlen üzemi természetű volt s kölcsönfelvételek csak két városnál járultak hozzá az eredmény számla növeléséhez. A közvetlen üzemi bevételek nagyobbik fele, 1·7 millió korona, a gázfogyasztás fejében folyt be a gázgyárak pénztáraiba, de a gázgyárak vezetősege a melléktermények kihasználását és a gázüzemekkel összefüggő technikai munkákat is ügyesen elvégzi. A gázfogyasztási díjak legnagyobb részét — $1\frac{1}{4}$ millió koronát — a magánvilágításért fizetik, a maradványon pedig a közvilágítás, valamint az ipari és fűtési használat csaknem egyformán osztozkodnak. Pozsony városnak csupán a gázfogyasztás fejében közel 600 ezer korona bevétele volt; ugyanitt azonban igen nagy a szerepe a kőszén, pirszén és kátrány eladásának is, a mire nagyobb méretekben még csak Temesvárott találunk. A gázórák használati díjai, magánosok részére eszközölt berendezések, Debreczenben a termelt ammoniáksó eladási ára stb. egészítik ki a közvetlen üzemi bevételeket.

A kiadások összegét a bevételekkel szemben óriási módon növeli a budapesti gázgyár megváltási ára és az új gázgyár beruházási költsége (23 millió korona), minthogy ez az összeg közvetlenül a házi pénztárból fedeztetvén, az ugyanott kezelt gázgyár bevételei között nem volt felvehető. A 26·4 millió koronányi kiadásoknak így csupán 5·9⁰/₀-a közvetlen üzemi jellegű; ha azonban Budapestet és Marosvásárhelyt — a hol kizárólag csak beruházások fordultak elő — kihagyjuk, az arány már jóval kedvezőbb: 60·2⁰/₀.

Igen fontos az üzemek gazdálkodása szempontjából annak megállapítása, hogy a gázgyárak üzemi költségeik fedezése után tudtak-e a háztartási alaphoz külön is hozzájárulni. E tekintetben érdekes annak feljegyzése, hogy a pozsonyi gázgyár, mindennemű költségeinek kiegyenlítése után is még 81.509 korona felesleget adott át a háztartási alaphoz — a mellett, hogy a közvilágítás árát is igen olcsón számította

fel — a temesvári pedig, hol a város a közvilágítást ingyen kapta, még külön 15 ezer korona készpénzt; Debreczenben, mely város utczái világításáért az összes városok közül legkevesebbet fizetett, 59 ezer korona vándorolt át az üzemtől a város közpénztárába. Komáromban már nem ennyire gazdaságos a város szempontjából a városi gázgyár; az elég olcsó közvilágításon kívül csak 1300 koronát kapott a város. Pancsovának semmit sem számolt át a gázgyár, minthogy egész feleslegét értékcsökkenési alap céljaira tőkésíti; a nagyszombati és medgyesi gázgyárak viszont készpénz gyanánt kezelték csekélyebb feleslegeiket.

A gázgyárak közvetlen üzemi kezelése sehol sem végződött veszteséggel, sőt e kezelés feleslege rendszerint igen magas, 20—40%-a volt a közvetlen üzemi bevételeknek. Pozsonyban, Debreczenben és Temesvárott a közvetlen üzemi kezelés tiszta feleslege jóval a 100 ezer, sőt Pozsonyban a 200 ezer koronát is meghaladta. *Az összes kezelés szintén legtöbb helyen kedvezőnek mondható, mert figyelembe véve azokat az előnyöket, melyek a városra saját gázgyárának alacsonyabb egységdíjai révén s a hozzájárulás által vagy pedig a gázgyár elhasználódását ki-egyenlítő tartaléktőkék gyűjtésével járnak, a gázgyárak mindenütt a városok hasznos vállalkozásainak mutatkoznak.* Az 1910-ben már városi kezelésben állott gázüzemek ingatlanai és állótőkéi a közvetlen üzemi kezelés feleslege után számítva, 13·1% kal kamatoztak. Az összes kezelés feleslegét itt nem volna célszerű a vagyonnal szembeállítani, minthogy a városok e felesleg nagy részét tervszerűen felhasználják. Pozsony város üzeme a leírások ellensúlyozására tartalékokat gyűjt (az ingók után 10, a légszszemérők után 5, az ingatlanok után 3, a légszsztartányok után szintén 3%-ot s b. irnak le a vagyomból); Temesvárott a feleslegből az értékcsökkenési tőke mellett 6%-ot a különféle városi szegényalapok kapnak; Pancsova az egész felesleget értékcsökkenési tőke alapítására fordítja, s b.

A városi villanygyárak összes száma 1910-ben 48 volt, ezek közül azonban házi kezelésben mindössze csak 24, a többi bérleti kezelésben állott. A bérleti kezelés a törvényhatósági városok között ritkább, a rendezett tanácsú városokban meglehetősen gyakori, úgy hogy e városok közül 22 egyelőre csak névleg birtokosa a villanygyárnak, a tényleges vezetés egyelőre az építési vállalkozó kezében van. A villanytelepek között általában kevesebb az olyan, mely a város tulajdonába megváltás vagy adás-vétel útján került, a minek oka az, hogy a villanygyárak építése csak akkor vett hazánkban nagyobb lendületet, a mikor a községességi mozgalomnak már nálunk is voltak számos hivei. A megváltási összegek közül kimagaslik Fiumeé (3·6 millió korona).

A mi a világítási egységárakat illeti, nem mondhatnánk, hogy a

városi villanygyárak áramhasználata feltétlenül olcsóbb lenne a magánfelek részére, mint a magánvállalati villanygyáraké; 1910-ben éppen a legmagasabb egységárakat is a házi kezelésben tartott városi villanygyáraknál találtuk meg: Fiumében 100, Kaposvárott 96 fillért kilowattónként s ezenkívül még 12 városban haladta meg az egységdíj a normális 60 fillért; ezért, vagy ezen aluli összegért 7 város számított a villanyáram kilowattóját, viszonylag mégis több, mint a magánvállalati üzemek között. Az ipari célokra a városok is olcsóbban szabták meg az áramfogyasztás árát s szórványos kivételeket kivéve, az ipari áramhasználat ára fele sincs a magánfogyasztásénak. Az utcái világítás a házi kezelésben tartott üzemek közül 8 városban teljesen díjmentes, 8 másik város pedig előnyös átalányösszeget fizet a világításért; kiegészítve ezeket az adatokat a városok által bérbeadott villanygyárak adataival, melyek közül is 7 ingyen szolgáltatja a város részére az áramot, a többi pedig kedvezményes ár fejében: ebből a szempontból a városokra mindenestre előny háramlik, ha a villanygyár-üzemeket saját vagyonuk alkatrészei közé iktatják be.

A városi villanygyárak vagyona (42·8 millió korona) nagyságra harmadik az összes üzemi vagyon alkatrészei között (12·1%), sőt a rendezett tanácsú városok üzemi vagyonának több mint 20%-a esik villanygyárakra. Mint érdekes tény, fel kell említeni azt, hogy a nagy számszerű túlsúly, mely egyéb üzemeknél általában a törvényhatósági városok részére mutatkozik, mennyire kisebbé válik a villanygyáraknál: a megoszlás aránya itt 53·7 és 46·3%. Az oka ennek az, hogy, mint említettük, a rendezett tanácsú városok közül is tényleg sokban van városi villanygyár s habár ezek a helyi viszonyokhoz mérten szűkebb terjedelműek, a legegyszerűbb villanygyár berendezése is már olyan befektetéseket igényel, hogy a számbeli gyakoriság csaknem kiegyenlíti a törvényhatósági városok szélesebbkörű szükségletek kielégítésére, több befektetéssel létesített üzemének vagyoni értékét. A törvényhatósági városok közül hármat is találunk (Kolozsvárt, Temesvárt és Nagyváradot), a hol a villanygyár vagyona 3 millió koronánál több, de Fiume, Pozsony s még több más törvényhatósági jogú város villanygyárjai is igen költséges alkotások; a rendezett tanácsú városok között Szolnok, Besztercebánya, Eger és Szászsebes villanygyárainak becsértéke a legmagásabb.

A villanygyárak 11·3 millió koronányi bevételeinek jellemző vonása, hogy igen nagy szerepet játszanak bennük a közvetlen üzemi bevételek (60·6%). Ezek legfőbb forrása az áramdíjak (5·4 millió korona); túlnyomó részük a magánvilágítási célokra szolgáltatott áram ellenértéke, míg ipari és erőátviteli használatért mintegy 1·2 millió koronát fizettek a fogyasztók. Áramdíjakból a törvényhatósági városokban a temesvári,

a fiumei és nagyváradai üzemek 7—800 ezer koronát vettek be, de a pozsonyi és győri városi villanygyárak áramfogyasztása is jövedelmező volt; a házi kezelésben tartott rendezett tanácsú városi üzemeknek is éppen fele 100 ezer koronánál nagyobb áramdíjjövedelmet hajtott. A közvetlen üzemi bevételeket árammérők díjain s a magánosok részére eszközölt berendezéseken kívül még a bérlet üzemek bérösszegei és haszonrészesedései egészítik ki, mely utóbbiak csaknem teljesen a rendezett tanácsú városok üzemi pénztárait gazdagították. Ezek figyelembevételével *úgy látszik, hogy bizonyos előnyöket, melyeket a bérleti kezelés mellett felhozunk, tényleg nem lehet megtagadni a kisebb hitelképességű városok bérleti alapon felépült villanygyáraitól.*

A kiadások 11·2 millió koronányi tételeiből csak 3·6 millió esik közvetlen üzemi természetű kiadásokra. Igen nagy és állandó terhe ezzel szemben a városi villanygyárnak a kölcsöntörlesztés és kamat; a törvényhatósági városok villanygyárainál mindössze Kolozsvárott és Marosvásárhelyt hiányzik; amott azonban csak a következő évre tolódott át, Marosvásárhelyt pedig az üzem kölcsöne mint a háztartási alappal szemben fennálló kifizetetlen tartozás kezeltetik, melynek fedezetéül szolgál részben az üzem által a házipénztárba beszállított járulék. A rendezett tanácsú városok között is meglehetősen ritka az olyan hely, a hol kölcsöntörlesztésre nem volt az üzemnek kiadása; ezekben vagy a vállalkozó fizeti a kölcsönt, vagy a házipénztár. A villanygyáraknak a házipénztárhoz való közvetlen hozzájárulása 223.001 korona összegű volt; a győri és pozsonyi üzemek 40, a debreczeni, nagyváradai villanygyárak 22-23 ezer korona s még három másik törvényhatósági város villanytelepei is 7-15 ezer koronányi összeggel segítik a háztartási alapot. A rendezett tanácsú városokban a pénzbeli hozzájárulás ritkább; Nagybecskerek és Segesvár üzemei azonban a mellett, hogy az utcai világítást ingyen szolgáltatják, még pár ezer korona készpénzt is tudtak a városi pénztárnak rendelkezésére bocsátani.

A közvetlen üzemi kezelés feleslege a törvényhatósági városok leg többjében a 100 ezer koronát meghaladta s még ott is, a hol ennél kevesebb volt, a házi kezelésben tartott villanygyáraknál elég tekintélyes. A közvetlen üzemi kezelés a rendezett tanácsú városok között is kivétel nélkül felesleggel zárult, néhány helyen: Szolnokon, Nagybecskereken, Segesvárott, stb. nagyobb maradvánnyal. Az összes kezelést tekintve, a legtöbb városi villanygyár szintén felesleggel zárta az üzleti évet, kivételeket csak Kecskemét s néhány más városnak leginkább a háztartási alap keretében kezelt villanygyára képezvén, a hol a város közvetlen beruházási kiadásai a bevételek és kiadások között az egyensúlyt többé-kevésbé megzavarták.

A villanyüzemeknél a felesleg szétosztását szintén előzetesen szabályozzák a városok: Pozsonyban a bruttó felesleg leírásokra, a közköltségekhez való hozzájárulásra, valamint készpénzértéket képviselő nettó felesleg képzésére fordítatik; Temesvárott 1%-kal a városi tisztviselők és alkalmazottak segélyalapját gyarapítja, 5%-kal különféle segélyalapokat segélyez a város, s a maradvánnyal tőkegyűjtést céloz; Fiumében az egész felesleg — de csak a következő évben — automatice a városi pénztár jövedelmét szaporítja stb.

A közlekedési üzemek közül elsőnek a városi *közuti vasutakról* szólnunk. 1910-ben csak két városunknak, Temesvárnak és Fiuménak volt közuti villanyos vasútja; az előbbi 1904-ben adás-vételi úton szerezte meg a concessiót a vállalkozótól, az utóbbi pedig 1906-ban, olyanformán, hogy a város 48 éven át évi 77 ezer koronát fizet a vállalkozónak. A két villanyvasut összes vagyona közel 4 millió korona, ebből azonban a fiúmeire igen kis rész esik. A villanyosvasutak bevételei kevés híján 1 millió koronál tettek s tulnyomó részük viteldíjakkól eredt. A kiadások összege valamivel kisebb, mint a bevételeké s közöttük mintegy kétharmadrész közvetlen üzemi kiadás. A *kiadások keretében Temesvár vasútja készpénzben 40 ezer koronát adott át a háztartási alapnak s ezenkívül is még 50 ezer koronát meghala ő feleslege volt.* Fiume vasútjának máskor mutatkozó feleslegét 1910-ben teljesen megemésztette az ugyanebben az évben részére a külön alap által felvett kölcsön törlesztése, melynek hatása a bevételek között egyelőre még nem mutatkozhatott, kétségtelen azonban, hogy a közuti vasutak is azok közé a városi vállalkozások közé tartoznak, a hol — megfelelő kereskedelmi készséget, műszaki szakértelmet és socialis érzéket tételezve fel a vezetőségben — a városok által hozott anyagi áldozatok a közszükségletek kielégítése mellett pénzügyi szempontból is kedvező eredményeket szülnék.

Az egyéb közlekedési üzemek közül legnagyobb a pénzügyi jelentősége a *helyi érdekű vasutaknak*. H. é. vasut csak két város tulajdonában volt: Szentesében a kunszentmárton—szentesi, Turkevéében a mezőtur—turkevei helyi érdekű vasut. E helyi érdekű városi vasutak tulajdonképpen továbbfejlesztett fajai annak a támogatásnak, melyet a vármegyékben és a községekben helyi érdekű vasuti részvények vásárlásában látunk megnyilvánulni. A vasuti al- és felépítményeket a városok építették fel, a vasutat azonban forgalmi eszközökkel és személyzettel az állam látja el s ennek fejében az össznyereség 60%-át magának tartja meg, 40%-ot pedig a városnak enged át. Ily módon Szentesnek 32.765, Túrkevéének 17.700 korona jövedelme volt 1910-ben, ami figyelembe

véve azokat a közgazdasági előnyöket, melyek a városi lakosságra és a környékre a vasutépítésből származtak, nem is éppen kevés.

Aradon *autobusz* volt házi kezelésben; bevételeit és kiadásait összehasonlítva, nem látszik nyereséges vállalkozásnak, bár az üzem 1910-ben valójában több nyereséget hajtott, mint az adatokból ki lehet venni, minthogy az 1909. évi (mintegy 7.000 korona) veszteséget is ekkor egyenlítették ki a bevételekből. Pancsova és Szentes városoknak *komp-vállalkozásuk van*; nagyobb szerű Vác *csavargőzös átkelési* vállalata, mely 1896 óta Vác város és Tahitótfalu között a révforgalmat bonyolítja le, 1901 óta a város tulajdonában és házi kezelésében; a körülbelül 18.000 koronányi bevételekből tiszta nyeresége is marad a városnak. Újvidék 1900 óta az újvidék—pétervárad-i hajóhidat bérlé, de bár hidvám- és hidnyitási díjakból 37 ezer korona s a hidsánczi markotányos helyiség bérlete folytán is több, mint 4 ezer korona bevétel volt, a hidbérlet összege pedig ugyanennyi, a személyi kiadások nagyszege és a sokba kerülő hidfentartási költségek következtében 1910-ben 10 ezer koronát ráfizetett erre a vállalatra. Szepesváraljának végül *sodronykötélpályája* volt, de nem állott városi üzemben, minthogy a város közönsége a szepesváraljai helyi érdekű vasut-részvénytársaságnak engedte át díjtalanul a Hernádvölgyi magyar vasipar-társaságnál lekötött mészanyag szállítására.

*

Az *ipargazdasági* üzemek ismertetését a városi *téglagyárakkal* kezdjük meg. Maga a téglagyár megnevezés talán nem is teljesen pontos, minthogy a városi téglauzemek közül nagyon sok nélkülözi a gyári jelleget s alig tekinthető másnak, mint egyszerű téglavetőnek. A városi téglatelepek közül néhány igen régi: a felvidéken Bártfa, Eperjes, Gölniczbánya, stb. és az ország egyéb részein is néhány város az idejéig sem tudják, mióta állnak fenn téglauzemeik. Rimaszombat, Korpona és Breznóbánya a 18. századig viszik vissza a telepek eredetét; a legutóbbi időre csak néhány telep keletkezése esik.

A téglagyáraknál, melyen 1910. évi száma 41 volt, túlnyomó a házi kezelés; bérleti úton csak 8 város hasznosította üzemét, legtöbbször igen csekély összeg ellenében. Rimaszombaton a kezelésnek az az érdekes faja divik, hogy a város a téglakészítés jogát 1000 darabonként 13 koronáért vállalkozónak adta ki s a város csak a kész téglamennyiségért fizeti neki, a gyári termékeket pedig magasabb árért adja el. A téglák eladási ára igen változó: a türkevei téglagyár 1000 darabért 25, a szentendrei 54 koronát kér; néhol különbség van aszerint, hogy kézi

verésű vagy géppel előállított tégláról van-e szó, másutt a helybeliek olcsóbban kapják a téglát, mint idegenek stb.

A városi téglagyárak összes vagyona több mint 2¹/₂ millió korona. Legnagyobb a becsértéke (612.393 korona) a marosvásárhelyi gőztéglagyárnak, a 200 ezer koronát meghaladja még a temesvári és a kecskeméti téglagyárak vagyona s közel jár ezekéhez a karánsebesi üzem becsértéke. A rendezett tanácsú városok téglagyárai között azonban számosat találunk, a hol az üzemi vagyon 10 ezer korona körül vagy azon is alul marad, a mi mindenestre szerény üzemi berendezkedés jele. Az összes üzemi bevételek mintegy 1·2 millió korona összeget képviseltek s csaknem teljes egészükben közvetlen eredetűek; ez utóbbiak legnagyobb része a gyári termékek eladása után eredt, Debreczenben és Marosvásárhelyen a 200 ezer koronához közel járó összeggel. A kiadások főösszege az 1 millió koronán alul maradt, főleg (79·0%) szintén közvetlen üzemi kiadásokból alakulván. A háziartási alaphoz való hozzájárulás elég ritka (3.707 korona), — azért csak ily kevés, mert *legtöbb városban a közpénztár azonnal felhasználhatja a téglagyárakból származó hasznót. Ez valóban nem is csekély összeg*; Debreczenben és Marosvásárhelyt csaknem 100 ezer korona. Olyan város, ahol a kezelés veszteséggel zárult, csak igen kevés van, (Kecskemet, Breznóbánya, Korpona stb.); valószínű azonban, hogy az év végén megmaradt anyagkészletek későbbi eladásából folyólag e városok vesztesége is csak átmeneti.

Budapesten és Debreczenben a városnak *nyomdája* van, — Debreczenben még a reformáció korából (1561), Budapesten pedig a millennium évében alapítva. A nyomdák közül a debreczeni magánrendelésre is dolgozik, míg Budapesté csak a saját, házi szükségletet hivatott kielégíteni. A két nyomdaüzem összes vagyona 1·15 millió korona (a debreczenié csak 292 ezer korona), összes üzemi bevételeik több mint 350 ezer koronára rugtak s kiadásaik alig valamivel maradtak el a bevételek mögött. *Ki kell emelni a debreczeni nyomda fényes üzleti eredményét: a mellett, hogy 16 ezer koronával járult a háztartási alaphoz, saját maga pénztárában is 32 ezer koronánál több készpénzt tudott megtakarítani.*

Városi *tüzelőszerraktár* két városban, Budapesten (1907. óta) és Iglón (1895. óta) volt üzemben, mindkettő nemcsak a város saját, hanem a lakosok szükségleteinek kielégítésére is. Budapest tüzelőszerraktára inkább szén, Iglóé pedig tüzi és hasábfá beraktározására szolgál. Egyik város üzeméről sem lehet állítani, hogy nyereszkes vállalkozás; Budapest a 3·34 koronán vásárolt porosz szenet 3·80 koronáért, az 1·46 koronás beszerzési árú aknaszenet 1·78 koronáért, a hasábfát 1·98 korona helyett 2 korona 40 fillérért adja el, az iglói üzem pedig a szénen 5 fillért

keres — a mi alig fedezheti a befuvarozási költséget is — a tüzi és hasábfára pedig egyenesen ráfizet. Bevétele a két üzemnek a 400 ezer koronát meghaladta; kiadásaik 200 ezer koronánál is többel multák felül a bevételeket. Budapesten a veszteséget a beruházások is okozták, legnagyobb részben azonban a hiány annak tulajdonítható, hogy a városok 1910-ben nagyobb arányú beszerzéseket eszközölvén, árúikat nem adták mind el s értékes anyagkészlettel kezdték meg következő évi üzletüket. A városi tüzelőszerraktárak alapítása a háború folyamán nagy lendületet vett. Az anyagbeszerzés nehézségei és a közlekedési akadályok igen sok városunkat kényszerítettek arra, hogy saját maga gondoskodjék a városi lakosság téli tüzelőszerszükségletének biztosításáról. Ezeknek az üzemeknek socialis vonatkozásai nem annyira az árak méltányos megszabásában, mint inkább céljukban nyilvánulnak meg, mindenütt hebizonyult életrealóságuk s a szén- és famizériáknak állandósodása azonban indokolttá teszi fenntartásukat.

A ipari vállalkozások közül elég gyakoriak a városi *faaprító- és fűrésztelep* üzemek is (3 tjt. és 10 rt. városban), Pozsonyon, Temesváron és Kassán kívül leginkább az erdőbirtokos felvidéki városokban. A faaprítók összes vagyona 619.500 korona volt. Legnagyobb Igló városé (136.402 korona). A bevételek nagyságára jellemző, hogy ezek összege (kerekszámban 400 ezer korona) csaknem akkora, mint a vagyon értéke, sőt a dobsinai üzem bevételei (263.326 K) ötszörösen felülmulják a vagyont. A kiadások összege (mintegy negyedmillió korona) erősen elmaradt a bevételek mögött, Dobsina telepéé is, mely ilyenformán több, mint százezer korona tiszta nyereségre tett szert.

Az ipari jellegű üzemeknek érdekes fajai a városi *cseléd-szerző intézetek*: öt törvényhatósági és egy rendezett tanácsú városban. A cseléd-szerző intézetekre a városok erősen ráfizetnek, számolva azokkal az előnyökkel, a melyek a cselédügy hatósági kezeléséből a városi lakosságra háramlanak.

Az ipari üzemek közé soroztuk Budapesten az *állatkertet is*, mely azonban 1910-ben átalakítás miatt zárva volt. Budapestnek egy másik nagyobb szabású üzeme, a *Tattersall és lóvásártelep* aktiv; ennek az 1.4 millió korona vagyonú üzemnek ugyanis 128.114 korona bevételével szemben a 60.500 koronányi beruházásokat is beleszámítva, csak 114.373 korona kiadása merült fel.

Az *egyéb városi ipari vállalkozások* közül kiemelkedik a *fuvartelep*, mely Temesvárott nem szorosán a házi és utczai szemét elszállításával, hanem utczaöntözéssel, valamint a tejközpont, a tűzifatelep és a műjéggyár részére történő szállításokkal is foglalkozik. A budapesti fuvartelep vagyona csaknem 2¹/₂ millió korona, a temesvári közel negyed millió

korona; a medgyesi viszont kisebbszerű vállalkozás. A budapesti fuvartelep (bevétel 1·41 millió, kiadás 1·28 millió korona) igen nagy nyereségre tesz szert, a temesvári azonban, minthogy itt a fuvarok javarésze ingyenes fuvar, közel 82 ezer korona kiadásával szemben jóformán semmit sem kap vissza. *Szemétegető telep* két városban: Miskolczon és Fiumében volt üzemben; a miskolczi tulajdonképpen a közvágóhid és jéggyár melléküzeme (a fejlesztett villamosáram ezek vízvezetékét hajtotta), a fiumei telep pedig a villanygyár gépei részére fejleszt gőzt.

Nevezetesebb üzemek még Budapesten a *zsibárus tőzsdecsarnok*, mintegy 50 ezer korona nyereséggel; a világítási berendezési vállalat Debreczenben, mely a gáz- és villanygyárnak egyformán melléküzeme; Budapesten a tanszerkészítő műhely; az iparvasutak közül az 1910-ben még építés alatt állott nagybányai a nevezetesebb; digesztor Makón működött, Gölniczbánya faszindelyeket készített; Dobsina vaskohóját adta bérbe; néhány kisebb város (Modor, Breznóbánya stb.) szénégetéssel és mészbeszerezéssel tett szert jövedelemre; trágyatelep végül Miskolczon, műtrágyagyár pedig Losonczon volt üzemben.

*

A régi királyi haszonvételekre visszavezethető üzemek közül a városi vendéglő-, csárda- és korcsmaüzemek csak kevés város üzemei közül hiányoztak, s legtöbbször városonként több egységet is jelentenek, úgy, hogy a városok tulajdonában álló összes ilyen üzemek száma 289. A városi vendéglők vagyona 15·5 millió korona (Debreczenben 1·6 millió, Nagybányán 1·1 millió korona); a bevételek 866.900 koronát értek el, csaknem teljesen haszonberek után. A korcsmák összes kiadásait (299.500 korona) a bevételek mellé állítva azt mutatják, hogy a vendéglők fenntartása a városoknak általában igen értékes bevételi forrása. *Nagyon sok helyütt semmit sem kellett a városoknak költeniük vendéglőikre, a mellett, hogy a bevételek valóban nagyobb összegűek voltak.*

A városi malmok közül igen soknak az eredete nem állapítható meg, számos üzembről tudjuk azonban, hogy nagyon régóta állanak fenn: így Breznóbányán már 1676. óta, Székesfehérvárott 1710. óta, Szamosújvárott 1760. óta stb.; korban valamennyit megelőzi Eperjes város üzeme (1610.). Malomüzeme összesen 41 városnak volt, rendszerint nem is egy: így Nagyszebennek 10. A malmok túlnyomó része vízimalom, csupán Temesvárott működik két, elektromos erővel berendezett s Kassán egy gőzmalom, ezenkívül a nagybányai és eperjesi városi malmok is arra az esetre, ha vizerő nem állna rendelkezésére, fel vannak szerelve villamos motorokkal. A malmok vagyona 3·6 millió korona; bevételeik 224.366 koronáig emelkedtek, csaknem kizárólag haszon

bérekből. A kiadások jórészen üzemfenntartási kiadások, mindössze 44.505 korona értékben.

Bányaiüzeme 30 városnak volt, nagyjából részben még a múlt század közepétől kezdve. Budapestnek köpor-, Pozsonynak és Temesvárnak kő-, Kassának mészkő- és homok-, Pécsnek kőszén- és egy kavics-, Sopronnak szintén két ugyanilyen, Beregszásznak kő- és malomkő-, Besztercebányának réz-, Dobsinának vaskő- és vassalak-, Breznóbányának kvarckő-, Jolsvának magnésit-bányája van, stb.; túlnyomó része a bányáknak azonban egyszerűen kő- vagy homokbánya. A bányák összes vagyona 2·4 millió korona; a vagyon több mint fele a soproni bányák javára esik (1·5 millió korona), s a többi városok bányái közül még csak a székesfehérvári, dobsinai, jolsvai és dévai bányák vannak 100.000 koronán felüli összegre értékelve. A bányák összes bevételei 233.949 koronát tettek, kisebb részben haszonberek után, nagyobb részben pedig bányatermékek eladásából. Ez utóbbiakból különösen Székesfehérvárnak, Pozsonynak, illetőleg Dobsinának volt legfőbb bevétele. A kiadások főösszege (170.555 K) jóval kevesebb, mint a bevételeké, de a házilag kezelt üzemek közül ismét van egy-kettő, a hol leginkább a bányatermékek eladásának elhazódása folytán az 1910. évben a számadás veszteséggel zárult.

*

Foglalkozunk végül a városok *hitelintézeteivel*, a takarékpénztárakkal és zálogintézetekkel.

Takarékpénztára Fiuménak (1859. óta), továbbá öt rendezett tanácsú városnak volt (Nagykörösnek, Hajduböszörménynek és Nagybányának még a hatvanas évekből, Kisujszállásnak 1893., Karczagnak pedig 1904 óta). A városi takarékpénztárak alaptőkéje (a fiumei nem mutat ki ilyet) 1·2 millió korona: takarékbetét- és folyószámlaállományuk 1910. év végén csaknem 40 millió korona volt, mely összegből Fiuméra 24·6 millió esett, míg másodsorban legnagyobb forgalmunak a nagykörös takarékpénztár látszik. A takarékpénztárak összes vagyona 51·5 millió korona. A leggazdagabbnak, a fiumei takarékpénztárnak vagyonában (mely azonban a városi zálogintézet vagyonát is magában foglalja, a mint hogy bevételei és kiadásai sem különíthetők el a zálogházétól) az értékpapirtárca és a jelzálogos kölcsönök játszik a főszerepet, váltótárczája egyáltalán nincsen: a nagykörös és általában az alföldi takarékpénztárakban viszont a fősúly éppen ezekre helyeződik. A teheroldalon a legnagyobb tételt a takarékbetétek és kamatok képezik, majd a rendes tartalékalapok (2·4 millió K).

A városi takarékpénztárak összes bevételeit adatgyűjtésünk 2·6

millió koronában állapította meg, ebből a fiúmeinél 1·2 millió, a nagykőrösinnél pedig 444 ezer korona bevételt. A bevételek 89·3⁰/₀-a a kamatok után ered, míg az ingatlanok közül 260 ezer korona jövedelmét csaknem teljesen a fiúmei takarékpénztár ingatlan vagyona szolgáltatja. A takarékpénztárak összes kiadása 2·35 millió korona, ismét a fiúmei és nagykőrösi intézetekkel az élén. A kiadások legnagyobb része (67·8⁰/₀) kifizeteti vagy tőkésített kamatokra esik. *A nem közvetlen üzemi kiadások között a takarékpénztáraknak 289 ezer koronaösszeget volt módjukban a háztartási alapoknak minden ellenszolgáltatás nélkül átutalni s a takarékpénztárnak kiváló gazdaságosságot mutatja, hogy még ezen felül is elég nagy felesleg et rakhattak maguk részére félre.* A városi zálogházak száma öt; közülük a legrégebb a brassói (1847.); a fiúmei a takarékpénztárral egyidőben létesült, a kecskeméti és bajai a nyolczvanas években, a szombathelyi pedig 1908-ban. Legnagyobb forgalmú a zálogházak között a kecskeméti és a brassói. A kamatszázalék, melyet a városok a zálogkölsönök után szednek, Kecskeméten az értékpapírokra, ékszerekre s egyéb ingóságokra adott kölcsönöknél egyformán 15⁰/₀, Baján a két első csoport után 12⁰/₀, harmadik csoport után 18⁰/₀, stb. A zálogházak összes vagyona 1·1 millió korona (leginkább tőke, vagy követelés), bevételeik fősszege 1·3 millió K, a kiadásoknál mindössze csak közel 5000 K-val több. A bevételek között leginkább a kiváltás a fontos, kerek egy millió korona bevétellel, a kölcsöndíjak már kevésbé; a kiadások között a főszerep a zálogkölsönöké. *Az összes kezelés csaknem minden városban legalább valami kis csekély hasznot mutat fel, daczúra annak, hogy a városi zálogháznál nem a haszon a fő, hanem a szegényebb lakosság pillanatnyi hitelszükségleteinek kielégítése.*

*

Végigmenvén városaink 1910. évi üzemi gazdálkodásának ismertetését, szemlénk tanulságait röviden összefoglalhatjuk. Az 1910. év a községi üzemek állapotát még elég kezdetleges fokon levőnek mutatja. Nagyobb-szerű, modern vállalkozások kevés városunkban voltak üzemben, a főváros mellett leginkább csak Temesvárott, Fiumében, Győrött és Pozsonyban. E városok beszédes példái s rajtuk kívül számos kisebb város — hogy úgy mondjuk — ügyeskedő üzemei azonban fényesen igazolják, hogy a városi üzemi politika hazánkban is nagy jövő előtt áll. Azok a szép üzleti eredmények, melyeket a városi vállalkozás rövid idő alatt is elért, erős érvül szolgálnak arra nézve, hogy az üzemek ügye — a háború okozta kényszerű pihenő után — újból: jobban, mint valaha felkaroltassék.

Laky Dezső.

Bécsi munkások életviszonyai a háború előtt háztartási számadások alapján.

E háborús napokban, melyekben a népesség fogyasztásának és fogyasztási szükségleteinek ismerete a legéletbevágóbb kérdések közé tartozik, erősen érezhető volt a háború előtti időkből való pontos és számítások alapjául szolgálható fogyasztási statisztikák hiánya, mely hiányt különösen Németországban a meglevő csekély anyag felhasználásával és a táplálék-szükséglet physiologiai törvényein alapuló bonyodalmas számításokkal igyekeztek pótolni. Kétszeres érdekességgel bír tehát manapság a bécsi Arbeitsstatistisches Amt — bár éppen a háború folytán megkésett — kiadványa: „Wirtschaftsrechnungen und Lebensverhältnisse von Wiener Arbeiterfamilien in den Jahren 1912—1914“, mely igen pontos és sok tekintetben eleven képet ad bécsi munkáscsaládok életmódjáról, fogyasztási és életviszonyairól közvetlenül a háború előtt 119 munkásháztartás pontosan vezetett és ellenőrzött és a legnagyobb gondossággal feldolgozott háztartási könyvei, valamint egyéb életkörülményeikről való feljegyzések alapján. Bár a közlemény anyaga még mindig elég kis körre szorul, nagy érdeme éppen az a részletesség és elevenesség, melyet módszereinek finomságával, megfigyeléseinek sokoldalúságával elért.

A fogyasztási statisztika eddigi aránylagos elmaradása — nagy érdekességének és fontosságának régtől való elismerése mellett — könnyen érthető technikai nehézségekben leli okát. Hogyan lehet a fogyasztási cikkek eloszlását, fogyasztását az egyes családokban, az egyes embereknel statistikailag megállapítani? Előbb csak magánemberek próbálkoztak meg azzal, hogy háztartási költségvetéseket vagy háztartási számadásokat gyűjtsenek egybe s ezek alapján megállapítsák egyes körök vagy rétegek életmódját; különösen Frédéric Le Play „Les Ouvriers Européens“ című munkájában, melyben 36, különböző országbeli munkáscsalád háztartási költségvetését közli. Módszerét többen követték, de természetesen igen sokat kellett általánosítaniok s csak hozzávetőleges eredményekre juthattak, különösen a míg főként költségvetésekre

támaszkodtak; úgy hogy mindinkább igyekeztek ezek helyébe rendszeresen vezetett háztartási könyvekre tenni szert. Különösen pontosan kidolgozta e háztartási könyvek rendszerét és tervét Engel német statisztikus („Rechnungsbuch der Hausfrau“ 1882), a ki e háztartási könyvek feldolgozását is tökéletesítette és kitűnően bevált módszert talált arra, hogy a család fogyasztását egyes tagjaira ezek különböző fogyasztóképességének számbavételével el lehessen osztani. Engelnek — kissé módosított — sémája az, mely a fogyasztás fejenkénti megállapításánál a legmodernebb fogyasztási statistikákban, a bécsiben is, érvényre jutott.

De természetesen még mindig fennmaradt a fő nehézség, t. i. kellő számú olyan családnak a megnyerése, mely hajlandó is, képes is a megkívánt részletességbe menő háztartási feljegyzések hosszabb időn (legalább egy teljes éven) keresztül való pontos és megbízható vezetésére. Ez a nehézség volt az oka annak is, hogy a hivatalos statistika aránylag oly későn s eleinte oly kevés eredménnyel kezdett a dologgal foglalkozni. Még 1903-ban teljesen csődöt mondott a berlini statisztikai hivatalnak az a kísérlete, hogy ilyen háztartási számadásokra tegyen szert. Az e célra szolgáló nagy számban kiosztott számadási könyvek legnagyobb része elkallódott, csak kis töredéke került — az is rendetlen és megbízhatatlan feljegyzésekkel — vissza a hivatalhoz, úgy hogy azután a tervezett közleményt enquete útján, a különböző munkásszövetkezeteknél és háztartásfőknél való kérdezősködés és ezek becslése alapján szerkesztették meg.

1907-ben jelent meg Németországban az első fogyasztási statistika, mely ténylegesen vezetett háztartási könyvek feldolgozásán épült s 879, különböző városokban élő szegényebb — legfeljebb 3.000 márkáig emelkedő jövedelemmel bíró — családra terjedt ki. Ezt követték egyes német városoknak, Münchennek, Strassburgnak, Hallenak, azután Dániának, Stockholm városnak, Finnországnak hasonló irányú statisztikái, melyekre, a mennyiben fontosabb adataik a bécsiekkel összehasonlíthatók, helylyel-közzel utalni is fogunk.

Mindezeket a külföldi kiadványokat messze felülhaladja a bécsi közlemény, úgy adatgyűjtésének részletessége és preczizitása, mint módszereinek finomsága, feldolgozásának plaszticitása által, habár — a háborús nehézségek miatt — nem valósítja meg teljességükben az adatgyűjtéskor eléje tűzött messzemenő célokat. Ezek főbbjei: a fogyasztás tényeinek, közös alapvonásainak, valamint különbözőségeinek megismerése, azoknak a legfőbb tényezőknek — kereseti viszonyok, családtagok száma — stb. feltárása, melyek az életszükségletek fedezésének fokát meghatározzák; ezeken kívül annak a hatásnak felderítése, a melyet állami intézkedések — adók, vámok, socialis biztosítás s egyebek

— a munkásrétegek életszínvonalának hullámzására gyakorolnak; az alsóbb néprétegek átlagos táplálkozásának mennyiségi s minőségi meghatározása s ennek összehasonlítása a physiologiailag megfelelő táplálékfelvétellel; ez alapokon a legfontosabb tápszerek szükségelt mennyiségének megállapítása, stb; mindoly fontos gazdasági és társadalmi problémák, melyeknek megoldásához a közlemény eredetileg némi anyagot kívánt szolgáltatni. Megszorított kiterjedésében azonban egyelőre csak az illető munkáscsaládok életviszonyait és fogyasztását ismerteti.

Ismeretetésének alapjául az Arbeitsstatistisches Amt egyrészt, mint már említettük, a legnagyobb részletességig menő, a család fogyasztását minden picziny ágában pontosan ellenőrző *háztartási könyveket* vette, a melyeket a háztartások fejei s kiegészítőleg egyes, a háztartás közösségén félig kívül álló tagjai is vezettek, másrészt *családleírásokat*, melyeket külön e célra kiküldött s a háztartási könyveket is ellenőrző hivatalos segéderők állítottak össze. A háztartási könyvek ily különleges intézkedésekkel biztosított pontossága által a feldolgozásnál sikerült a család fogyasztásának *teljes és igaz képét* adni, minden egyes családtag egész fogyasztásának hiánynélküli számbavételével, s a háztartásban esetleg előforduló idegen személyeknek (albérlők, kosztra, ágyrajárók) teljes kiválasztásával a rájuk jutó költségeknek az általuk fizetett bérből való levonása által. A fogyasztási statistika szempontjából fontos, hogy a bevételeknél minden természetbeni jövedelmet is beszámítottak s viszont a fogyasztásnál pontosan feljegyeztették a consumált élelmi cikkeknek nemcsak pénzértékét, hanem mennyiségét is.

Úgy a jövedelemnek, mint a fogyasztásnak fejenként való megállapítására — mint fentebb említettük — a javított Engel-féle skála szolgált, oly módon, hogy egy felnőtt, 19 éven felüli, térfit számítottak egy egész, felnőtt nőt 0·8, fiatalabb egyéneket nemük és koruk szerint fokozatosan kevesebb (0—3 év közöttieket 0·1) „*fogyasztási egységnek*“ s a család tagjainak számát megfelelő számításal ily fogyasztási egységekre redukálták. A „fogyasztási egységnek“ ez az egységes és pontosan egybevethető meghatározása minden összehasonlítás leghelyesebb alapja és — látni fogjuk — egyedül ez adja a tényleges viszonyoknak, hasonlóságoknak, különbségeknek tökéletes képét.

A *családleírások*, melyeket az említett hivatalos segéd munkások gyakori személyes látogatások, kérdezősködés, a lakások gondos meg szemlélése és felmérése alapján állítottak össze, beszámolnak mindazokról a körülményekről, melyek a háztartás számadásaiban szám szerint ki nem mutathatóan, a család gazdasági helyzetét és életszínvonalát mégis befolyásolják. A család tagjainak száma, kora, egészségi állapota, szokásai, az esetleg előfordult különleges események, a melyekről itt értesülünk, a

lakásviszonyok leírása, az időnként butorokról, ruhákról, stb.-ről felvett leltárak mind élénken állítják élénk a szóban forgó háztartásokat: családokat, egyéneket, embereket látunk magunk előtt, nem csak számokat. S egy-egy olyan megjegyzés, hogy az anya maga varrja otthon a család ruháit, vagy hogy — természetesen egy jobbmódú családnál — a háziasszony anyja mindennap ingyen ebédet és hetenként néhány korona zsebpénzt kap, sokszor mélyebben enged beleslátni a család gazdasági s ezzel szorosan összefüggő ethikai helyzetébe, mint a számok maguk.

Általános tájékozásul, mielőtt a részletes adatokra rátérnénk, meg kell jegyeznünk, hogy ezek a bécsi munkásoknak *magasabb* rétegét állítják élénk. Bár az Arbeitsschattisches Amt a háztartási könyvek szétosztásánál nem gyakorolt szándékos kiválasztást, mégis, egyrészt mivel a könyvek szétosztása a szakszervezetek útján történt s így csak *szervezett munkások* vettek részt a számadások vezetésében, másrészt, mivel az ily pontos könyvvezetés-igényelte intelligencia, önzetlen kitartás, rendesség és gazdasági érzék csak gazdaságilag és szellemileg magasabban álló munkásban lehet meg s már magában bizonyos kiválasztást hoz létre, statistikánk a magasabb és közepes munkásrétegek életét mutatja.

Ezt látjuk akkor is, ha az ismertetett 119 háztartás családfejeinek foglalkozását és kereseti viszonyait vizsgáljuk. A legkülönbözőbb iparokban dolgozó munkásokat találunk közöttük, de minden iparágból leginkább tanult, sok esetben magasan kvalifikált munkásokat. A „legelőkelőbb“ elemet talán három fix fizetésű alkalmazott képviseli közöttük: 1 inkasszáns, 1 betegsegélyzőpénztári ellenőr és 1 hivataloszolga s ezek mellett néhány magas tanultságot igénylő ipari munkás: 1 rajzoló, 1 korrektor, 3 szedő, 3 könyvkötő, 1 szerelő. Mindezek természetesen jövedelemben is aránylag a legmagasabb fokon állnak. A kulturigények — és kielégítésük — itt található legfelsőbb és a mi munkásaink közt, sajnos, igen ritkán található fokát, az egyik szedő, mellékfoglalkozásában szakegyleti pénztáros, és családja érik el: 119 család közt az övök az egyetlenegy fürdőszobás lakás. Legnagyobb számban fém- és gépipari munkásokat találunk; 57-et, kiknek nagyrésze szintén kvalifikált munkát végez, mechanikus, vésnök, ötvösmunkás, tanult segédmunkás stb.; ezekhez számítható még 1 vonatvezető és 5 tanult vasuti munkás. 14 családfő faipari, 10 élelmezésipari munkás, 6 szabólegény, további 6 egyéb ruhaiparban, egynehány az építőiparban dolgozik. Tanulatlan munkás alig van közöttük: számszerint csak 3 és 1 napszamos. Látjuk tehát, hogy statistikánk keretében a munkásság legszegényebb, legalsóbb része alig foglal helyet.

Hogy mennyire a munkásság gazdaságilag és szellemileg magas

szinvisonalon álló rétegevel van dolgunk, erre érdekes és élénk világot vetnek a szóbanforgó családfeők esetleges mellékfoglalkozásai. 46 családfeőnek volt bizonyos mellékkeresete: 46 eset közül 32-ben ezt szakszervezeti, vagy fogyasztási szövetkezeti hivatalmunkával (mint ellenőrök, pénztárosok, házgondnokok), egynéhány más esetben tanoncz- és segédvizsgálati díjak, rajzolásai és szabási tanítási díjak, ipari törvényszéki napidíjak, szakírói honorarium formájában szerezték.

Sőt nemcsak a családfeők, a férfimunkások egy része végez intellektualis munkát, hanem közöttük egy nő is: tanult fémmunkásnak a felesége, a ki valamely szakszervezet munkaközvetítő-irodájának helyettes vezetője. Általában, habár, mint láttuk, a munkásság felsőbb rétegevel van dolgunk, mégis elég nagy szerepe jut a férfié mellett a nő kereső munkájának is. A legtöbb háztartásban — 95%-nál — kereső munkát végez az asszony is. Igaz, hogy ezeknek csak kisebb fele — szám szerint 48 — üz rendszeres foglalkozást, a többi inkább mellékfoglalkozásképen igyekszik helylyel-közzel otthoni, vagy házonkivüli munkával némi keresethez jutni. Csak 4 családanya végez rendes gyári munkát, kettő szabónő, a többi leginkább takarítással, házonkivül vagy otthon végzett mosással, vasalással, fehérnemű- és ruhajavitással, ritkább esetben ipari otthonmunkával (gomblyukvarrás, gépkötés, toll- és virágcsinálás) szerez rendszeres vagy alkalomszerű keresetet. Ezeknek a viszonyoknak megfelelőleg a nő keresete a férfi keresetének általában elég csekély hányadát teszi: a 119 család átlagában a férfi szerzi az összes jövedelem 84,6, a nő 8,9%-át. A családok több mint két harmadánál a nő keresménye nem éri el az összes jövedelem egy tizedrészét. Természetes, mert különösen többgyermekes családoknál az asszony anyai és háztartási teendői teljesen lefoglalják munkaerejét; csak a hol a férfi keresete nagyon elégtelen a család eltartására, vagy a hol gyermekek nincsenek, ott vállal az asszony nagyobb mértékben kereső munkát.

Kereső gyermekek 32 családban vannak, számuk 50: nagyobb részük (36) 15–22 éves, 13 közülök 13–14 éves és egy 8 éves. 24-en tanonczok, 11 segéd, 9 segédmunkás, 1 hivataliszolga és kettő kihordó. A szóbanforgó családok aránylagos magasabb gazdasági és szellemi színvonalának megfelelőleg a gyermekeket nem adják túlságos fiatal korban — s főképp, mint fentebbi felsorolás mutatja — nem mindjárt megerőltető munkára. Soktagú családoknál, a hol felnöttebb gyermekek vannak, ezeknek keresete nagyobb jelentőségű, mint az asszonyé és a családfeő keresetével szemben is nagyobb quótát képvisel; maximálisan 2 családnál — az összjövedelem 30%-ára emelkedik.

A családfeő, az asszony, a gyermekek munkabérén kívül a tárgyalt

családok nagy részének van némi munkanélküli jövedelme is, a melynek jelentősége azonban általában minimális s mely — minthogy többnyire ajándékokból, egyesületek, jótékonyági intézmények támogatásából áll — inkább szegényebb családoknál játszik szerepet. Eléggé gyakran fordul még elő akötelező vagy önkéntes betegségi és baleseti biztosításokból járó jövedelem, melyre 60 család tartott igényt, melynek összege azonban általában igen alacsony. Végül 57 családnak voltak — meghatóan csekély összegű — kamatjövedelmei (sok esetben fogyasztási szövetkezeti osztalékok), melyek 28 családnál nem érték el a 20, és csak 7 családnál haladták meg az 50 koronát. Egyetlen esetben van számbavehető, a család jövedelmének 10%-át tevő, tőke utáni jövedelem följegyezve: egy fémcsiszoló munkás kültelki házikójából lakbért húz.

A családok egy része (34) szobák kiadása és kosztadás által is jut némi jövedelemhez, mely azonban igen kicsiny azért, mert a megszerzésére fordított költség aránylag magas.

Természetben való jövedelmei e nagyvárosi munkásháztartásoknak alig vehetők számba. Van egy-két eset, a melyben a család a munkaadótól olcsóbban kapja a lakást, vagy egyes szükségleti vagy élvezeti cikket (pld. sört), de általában a természetben kapott bevételek csak apró, pld. vidéki rokonok küldötte élelmiszerajándékokra s hasonlókra szorítkoznak.

Legfontosabb kérdés — mert a fogyasztás mértékének föltétlen meghatározója (minthogy a feldolgozott, körülbelül két évi időközben a pénz vásárlóképessége erősen nem változott) — az ismertett háztartások jövedelmeinek *absolut magassága*. A jövedelemnek nagysága azonban csak akkor volna önmagában, egyedül elhatározó befolyással a fogyasztásra, ha minden családnál egyenlő számú családtagra oszlanék meg, mert világos dolog, hogy 4.000 koronából egészen másképp élhet meg 2, mint 5 vagy hat ember. Tehát mindenütt a családtagok számát s a jövedelem nagyságát együtt, azaz ennek családtagonként való megoszlását kell tekintetbe venni, a mint ezt a közlemény meg is teszi, még pedig oly módon, hogy a családtagok számát a fent ismertett számítás alapján *fogyasztási egységekre* redukálja. A *fogyasztási egységekre* eső jövedelem nagysága adja a család *jómódjának*, a fogyasztási egységenként való fogyasztás a család *életszínvonalának* mértékét. S az ilyen alapon való összehasonlítások mutatják, mily óriási különbségek vannak az életszínvonalban még a munkásság e látszólag eléggé homogén rétegén belül is.

Az absolut jövedelem magassága a 119 család átlagában: 2472·8 korona, mely azonban 1284 kor. minimum és 5348 korona maximum

között ingadoz. A jövedelem nagysága szerint a háztartások megoszlása a következő:

A jövedelem koronákban	Háztartások száma	
	abszolút	%-ban
1.284—1.600	8	6·7 ⁰ / ₀
1.600—2.000	19	16·0 ⁰ / ₀
2.000—2.200	16	13·4 ⁰ / ₀
2.200—2.400	24	20·2 ⁰ / ₀
2.400—2.600	13	10·9 ⁰ / ₀
2.600—2.800	10	8·4 ⁰ / ₀
2.800—3.000	7	5·9 ⁰ / ₀
3.000—3.400	12	10·1 ⁰ / ₀
3.400—4.000	6	5·0 ⁰ / ₀
4.000—4.400	2	1·7 ⁰ / ₀
4.400—5.348	2	1·7 ⁰ / ₀

A legnagyobb jövedelmek soktagú családoknál fordulnak elő, a hol több kereső gyermek van, így egy asztalosmunkás családjában, a hol négy, egy másik asztalosmunkásnál, a hol három, egy lakatosnál, a hol két és egy házmesternél, a hol ismét 4 felnőtt gyermek hozza keresményét a háztartáshoz. Ez a négy család, a melynek jövedelme a 4.000 koronát meghaladja. Ellenkezőleg, a legalacsonyabb jövedelmek ott vannak, a hol csak a családfő keres. Ebből az következik, hogy a jövedelem nagysága a családtagok számával párhuzamosan növekszik, a mit a következő összeállítás is mutat, a mely a család jövedelmét a tagok számával veti egybe, úgy fejenként, mint konsumegységekre redukálva:

A jövedelem nagysága koronákban	A családok száma	A családtagok átlagos száma fejenként con-sumegységenként	
2.000 koronán alul	27	4·23	2·4
2.000—2.300	28	4·54	2·5
2.300—2.800	35	4·97	2·8
2.800-on felül	29	5·41	3·3

Ugyanezt látjuk, ha nem a jövedelem nagyságát, hanem a családtagok számát vesszük az összehasonlítás alapjául:

A családtagok száma	A családok száma	Átlagjövedelem korona
2—3 lélek	31	2.309
4 „	26	2.272
5 „	27	2.332
6 „	15	2.738
7—10 „	20	2.979

Világosan látszik azonban már itt is, hogy a jövedelem növekedése sokkal *lassúbb*, sokkal *kisebb arányú*, mint a családtagok számáé. Ha tehát a családok gazdasági helyzetük szerint való osztályozásánál nem a családi jövedelmet, hanem a családtagokra, *consumegységenként* elosztott jövedelmet, a mit a közlemény a család „jómódjának“ nevez, vesszük, mint fönnebb láttuk, egyedül helyes alapul, akkor éppenséggel nem a legnagyobb összjövedelemmel bíró, soktagú családok helyzete a legkedvezőbb. Az összes családok lélekszáma 572, a fogyasztási egységek száma 328·6. Egy fogyasztási egységre jutó jövedelem a 119 család átlagában: 895·5 korona, mely azonban 401·3 korona minimum és 1816·7 korona maximum között mozog.

A fogyasztási egységenként való jöved. koronákban	Családok száma abszolúte	%-ban	Consumegységek átlagos száma
401 - 600	5	4·2	3·1
600 800	33	27·7	3·3
800 - 1.000	42	35·3	2·9
1.000 - 1.200	20	16·8	2·3
1.200 - 1.400	12	10·1	2·1
1.400 - 1.817	7	5·9	1·9

A legjobbmódú családok, consumegységenként 1.400 koronát meghaladó jövedelemmel, mind egész *kicsinyek*. 4 gyermektelen házaspár van közöttük (1·8 consumegység) 2 család 1 kicsiny és 2 kicsiny gyermekkel (2·0 consumegység). A legszegényebb, consumegységenként legcsekélyebb jövedelemmel bíró családok majd mind 6—10 családtagot és több mint 3, sőt részben több mint 4 consumegységet foglalnak magukban; e legszegényebb kategóriába tartozik 24 nagy család, a melyeknek egységenkénti jövedelme erősen alul marad a hétszáz koronán.

A kiadások, mint az kezük munkájából, egyik napról a másikra élő embereknél magától értetődő, pontosan követik a jövedelmet. A legtöbb családnál a kiadásoknak majdnem összessége életfenntartási szükségletekre megy. Csak két családnál látunk nagyobb tőkeelhelyezést, pld. telekvásárlást, melynek nagy részét persze nem a keresetből, hanem részben már előbb megtakarított, részben kölcsönvett pénzzel fedezték.

A szoros értelemben vett fogyasztási, életfenntartási kiadások átlagösszege az összes családoknál családonként 2480·2 korona 2472·8 kor. jövedelemmel, consumegységenként 898·2 korona 895·5 korona jövedelemmel szemben, tehát a jövedelem és fogyasztás az összes családokat együtt tekintve, majdnem pontosan fedik egymást. Az egyes családoknál

azonban nagy különbséget látunk. 50 családnál a fogyasztás nem érte el, a többinél azonban felülmulta — általában csekély összeggel — a jövedelmet. Jövedelmük és családtagjaik száma szerint tekintve, az egyes családok háztartási mérlege a következőkép alakult:

A jövedelem koronákban	A háztartási mérleg hiánya (—) v. fölöslege (+) a jöv. ^o o-ában			
	2	2-1 ^{1/2}	2 ^{1/2} -3	3-nál több
	consumegy-éggel bíró családokban:			
2.000 koronáig . . .	-2·7	-2·7	-3·9	-14·5
2.000—2.300 K. . .	+0·8	-3·7	-7·1	-1·3
2.300—2.800 „ . .	+0·3	+0·7	-2·1	-0·9
2.800 koronán felül .	+4·3	+10·4	-0·8	+0·8

Azt látjuk tehát, hogy a fogyasztási mérleg a jövedelem nagyságához képest kedvezően, ellenben a családtagok számának emelkedésével kedvezőtlenül alakul: legrosszabbul a legkisebb jövedelmi osztályba tartozó soktagú családoknál zárul: 14·5°/o-os deficizzel, legjobban a magasabb jövedelmi osztályok kevéstagú családjainál: 4·3, illetve 10·3°/o-os fölösleggel; úgy hogy e mérleg alakulását bizonyos tekintetben az általános gazdasági helyzet mértékéül tekinthetjük.

De természetesen a háztartási mérleg activ vagy passiv záródásánál még sokkal fontosabb az a különbség, hogy a kiadásaik mérlegét kiegyenlíteni alig képes családok legelemibb szükségleteik kielégítését mennyire kénytelenek megszorítani. Általában az ismertetett családoknak fogyasztása — jövedelmüknek megfelelőleg — igen szerény. A 119 család átlagában háztartásonként, miní fennebb láttuk, a kiadások összege 2.480·2 koronát, konzumegységenként 898·2 koronát tesz ki. A fokozódás azonban a jövedelemmel párhuzamosan családonként véve 1.332 korona minimumtól 5.384 maximumig, konzumegységenként — a mi az életszinvonal különbözőségét még jobban mutatja — 521 koronától 1.808 koronáig emelkedik; a minimális és maximális fogyasztás eltérése tehát még e szűk körön belül is a családonkénti fogyasztásnál 304°/o-ot, a consumegységre eső fogyasztásnál 247°/o-ot tesz ki.

Az életszinvonalt meghatározza a család „jómódja“, azaz jövedelmének magassága tagjai számához képest. A családi jövedelem emelkedése csak az esetben emeli az életszinvonalt, ha vele párhuzamosan a családtagok száma nem emelkedik, ellenben a soktagú családok — mint már fentebb láttuk — a gyermekek és az asszony keresetével együtt fel tudják ugyan emelni a család jövedelmét, de mégsem eléggé ahhoz, hogy a fokozott szükségleteket megfelelően kielégíthessék, a mint ezt a következő tábla mutatja:

A konzumegységek száma	A háztartások száma	Konzumegységek átlaga	A család jövedelme koronákban	A kiadások összege családonként	A kiadások összege kor.-ban konzumegységenként
2-ig	23	1·9	3287·4	2273·8	1207·8
2—2 ¹ / ₂	37	2·3	3162·3	2155·7	939·7
2 ¹ / ₂ —3	24	3·8	2593·9	2649·0	953·1
3-on felül	35	3·8	2839·8	2845·2	744·3

Látjuk tehát, hogy habár a család növekedésével az összjövedelem, valamint a kiadások összege is emelkedik, az egyes konzumegységekre jutó fogyasztás összege erősen csökken.

Még világosabban áll előttünk ez az összefüggés, ha a szóbanforgó háztartásokat tényleges fogyasztásuk alapján osztályozzuk:

A fogyasztási kiadások konzumegységenként	A családok száma absolute %-ban	Az illető családok konzumegységeinek száma átlagban	A jövedelem konzumegységenként		
521—600 K	6	5·0	2·5—3·7	3·1	401—600
600—800 „	30	25·2	2·4—5·6 ¹⁾	3·3	600—788 ²⁾
800—1.000 „	42	35·3	1·9—5·1 ³⁾	2·9	755—1.002 ⁴⁾
1.000—1.200 „	22	18·5	1·8—3·0 ⁵⁾	2·2	996—1.168 ⁶⁾
1.200—1.400 „	13	11·0	1·8—2·9	2·0	1.158—1.393
1.400—1.808 „	6	5·0	1·8—2·1	1·9	1.479—1.816

Csakis a kisebb családok képesek valamivel magasabb életszínvonalat tartani fenn; minél több a gyermek, annál jobban romlik a család életmódja, azt a kis elérést, hogy családainknál a második fogyasztási fokozatban még több a családtag, mint a legszegényebben, a főt egyenkint is említett néhány, több *felnőtt*, nagyobb keresetű gyermekkel bíró család okozza. Általában a nagy családoknak már nemcsak kizárólag a nélkülözhetlen vegetatív szükségletek kielégítésére kell szorítkoznia, hanem még ezeket is nemcsak a kulturális, de a physiologiai minimum alá kell szorítani. Ezt a fogyasztási kiadások megoszlása s a fogyasztott élelmí szerek mennyisége, minősége s. b. — a miről lejjebb lesz szó — még szembe szökőbben mutatják. Ez a matematikai bizonyosságú megállapítása annak, hogy a gyermekek nagyobb száma a munkásosztályban is a család életküzdelmét megnehezíti, életstandardját lenyomja, kétszeresen fontos ma, a mikor a születések korlátozásának problémája

¹⁾ 15 családnál több, mint 3, 6 családban több, mint 4 konzumegység.

²⁾ Egyetlen családnál 870 korona.

³⁾ 20 családnál 1·9—2·4, 13 családnál 2·5—3·5 konzumegység.

⁴⁾ 3 család 800 kor. aluli jövedelemmel.

⁵⁾ Csak egyetlen családnál 3·0 konzumegység.

⁶⁾ Három családnál több, mint 1.200 korona.

annyira előtérbe tolult. Mert ha elfogadjuk is, hogy a jelenleg szóbanforgó családoknál a család korlátozott száma és magasabb életszínvonala közt bizonyos tekintetben kölcsönös az összefüggés; hogy nem csupán a család kicsiny volta könnyíti meg a jobb életmódot, hanem fordítva is, a magasabb gazdasági és kulturális nívőn állók alkalmazzák inkább a születések korlátozását, a szaporodás consideratiós típusát, alapján adataink kétségtelenül bizonyítják, hogy a gyermekek nagy száma oly szükséglet-többletet teremt, oly új terheket ró a családra, melyeknek fedezését a kielégítés fokának nagymérvű leszállítása nélkül sem a családapának, sem maguknak a gyermekeknek (aránylag sokkal rosszabbul fizetett) fokozott munkája nem biztosíthatja s melyeken csak nagyszabású gazdasági intézkedésekkel lehetne könnyíteni.

A fogyasztási kiadások az egyes szükségletek tárgyai közt természetesen ezek nélkülözhetetlensége és fontossága szerint oszlanak meg. Első a táplálkozás, azután következik a lakás, fűtés, világítás és a ruházkodás szükséglete; aránylag csekély százaléka a jövedelemnek marad fenn egyéb célokra.

A 119 család átlagában a kiadások megoszlása a fogyasztás e fő csoportjai között a következő:

A kiadások minősége	Összege családonként	Összege konzumegységenként	A jövedelem %-ában
Élelmiszerek	1253·5 K	454·0	50·7
Élvezeti cikkek	160·9 „	58·3	6·5
Lakás	339·1 „	122·9	13·7
Fűtés, világítás	106·2 „	38·4	4·3
Ruha és fehérnemű	210·1 „	76·0	8·5
Egyéb kiadások	410·4 „	148·6	16·6

Bár, mint a hogy fönnebb a jövedelem s a kiadások teljes összegének nagy változásából láttuk, az egyes családok életszínvonala a tárgyalt kis körön belül is igen változó, a mi minden egyes kiadásnál még feltűnőbb különbségeket okoz, mégis érdekes és érdemes a részletes tárgyalás előtt az átlagszámokkal is foglalkozni. Hogy ezek mennyire jellegzetesek, az legjobban akkor világlik ki, ha egynehány — fentemlített — külföldi statistika eredményeivel vetjük egybe. Daczára annak, hogy ott is a feldolgozott, külsőleg homogén rétegen belül (Dánia s a német városok adatai a városi munkásokra, a Németbirodaloméi a 3000 márkáig emelkedő jövedelmi családokra vonatkoznak) nagy különbségek vannak, mégis a nagy átlagban vett arányszámok bámulatos állandóságot és hasonlóságot mutatnak a felsorolt legfontosabb fogyasztási kiadásokra vonatkozólag:

Ország vagy város neve	Élelmi- és élvezeti cikkek az összes kiadások százalékában	Lakás kiadások	Fűtés, világítás	Ruházat, fehérnemű	Egyéb
Német birodalom: (869 háztartás átlaga) . . .	52	18·1	4·9	10·7	14·3
Strassburg városa :					
(19 család átlaga) . . .	53·7	15	4·5	12·9	13·8
Kiel v. (34 cs. átlaga) . . .	50·4	16·7	5·1	13·0	14·8
Halle (31 cs. átlaga) . . .	55·9	13·7	3·4	14·1	12·9
München (22 cs. átlaga) . . .	55	14·5	4	8·9	12·6
Dánia városainak át- laga (175 háztartás) . . .	49·2	16·2	4·8	8·9	20·9

Megjegyzendő, hogy a százalékszámok Bécsben a jövedelemhez, az összes többi statistikákban a kiadások teljes összegéhez vannak viszonyítva; az eltérés azonban, munkásháztartásokról lévén szó, melyek általában jövedelmüket majdnem egészében életük fenntartására fordítják, igen csekély.

Általában a kiadásoknak körülbelül felét foglalják le a táplálkozási és élvezeti (szeszes italok stb.) cikkek. Ennél — igen kevéssel — kisebb részét Dániában, a hol a kiadások alakulása a legkedvezőbb, mert az „egyéb“, a szorosán vett létfenntartáson felüli kiadások aránya a legmagasabb. Ez valószínűleg a reális bérek aránylagos magasabb voltára vezethető vissza. Az 50⁰/₀-ot jóval meghaladják az élelmezési költségek a Németbirodalomban főleg Halle városban, a hol a munkásság alsóbb rétegei is inkább vannak képviselve (31 háztartásfő közül 14 tanulatlan munkás, a háztartások átlagjövedelme évi 1.575 márka) és Münchenben. Ezenkívül Bécsben, a hol — élvezeti cikkekkel együtt — az összes kiadások 57·2⁰/₀-ára emelkednek. A lakás bére fűtéssel és világitással együtt az összes kiadások $\frac{1}{6}$ -ától valamivel több, mint $\frac{1}{3}$ -éig ingadozik s általában nagyobb eltéréseket mutat, mint a legállandóbb szükséglet, a táplálkozásé. Általában nagyobb összeget vesz igénybe Németországban mint Bécsben s nyilván sokkal jobban elégíti is ki a lakásszükségletet, mint itt, a hol — látni fogjuk — a lakásviszonyok igen rosszak. Még nagyobb az eltérés a ruházkodási költségeknél, minthogy a ruha, mely nem közvetlen fogyasztási, hanem használati cikk, az igényekhez és a szükséghez képest hosszabb hordás, vagy ócskán való beszerzés által aránylag nagyobb megtakarítással is beszerezhető. E felsorolt négy osztályba be nem sorozható „egyéb“ kiadások aránya Bécsben nagyobb, mint a német városokban. A legkisebb Münchenben, a mi annál feltűnőbb, mert ott szintén csupa tanult munkás háztartása került feldolgozás alá.

A felsorolt átlagszámok azonban jelentékeny eltéréseket mutató tényleges számokból jönnek létre. Mint a fogyasztás egész összegénél, úgy egyes ágainál is a családok jómódjához képest igen nagy különbségeket találunk.

Még a legfontosabb s ennél fogva legállandóbb fogyasztási ágnál: a táplálkozási cikkekénél is (az élvezeti cikkek nélkül) a maximális kiadás családonként számítva 3·8-szorosát teszi a minimálisnak (2588 K — 684 K) a kielégülés fokát tekintve, azaz consumegeységenként szintén majdnem háromszorosát (787 K maximum és 286 K minimum).

A legnagyobb abszolút kiadás persze nem jelenti egyszersmind a legjobb kielégülést; a családonkénti fogyasztás a sok tagú, az egységenkénti fogyasztás a kicsiny, jómódú családoknál a legnagyobb, mint azt fentebb is láttuk. Viszont a szegényebb soktagú családoknál a kevésbé kielégítő táplálkozás a jövedelemnek nagyobb %-át foglalja le.

A jövedelemnek a táplálkozásra igénybevett százaléka 32·9—72·1 között változik, azaz a maximum itt is több, mint kétszeresé nagyobb, mint a minimum. A legszegényebb családoknál a táplálkozási szükséglet — igen nyomoruságos — kielégítése a jövedelemnek közel $\frac{3}{4}$ részét emésztí fel. Ezt érdemes részletes adatokban is bemutatni.

Táplálkozási kiadások összege	Az illető háztartások száma	Az illető háztartások jövedelme családonként	Az ill. családok consumegeységenként	Az ill. családok consumegeységének száma
<i>a) Családonkénti koronában:</i>				
684 — 900	10	1594·0	656·0	2·4
900—1400	78	2262·4	926·3	2·4
1400—1600	14	2959·2	961·2	3·1
1600—1800	9	3078·9	827·2	3·7
1800—2000	3	3558·0	944·6	3·8
2000 — 2588	5	4408·8	851·0	5·2
<i>b) Consumegeységenkénti koronában:</i>				
276 — 350	10	1817·0	622·3	2·9
350 — 400	20	2189·0	693·8	3·2
400 — 450	26	2643·3	801·9	3·3
450 — 500	25	2415·8	942·2	2·6
500 — 550	18	2682·4	1087·5	2·5
550 — 600	13	2639·8	1217·0	2·2
600 — 700	5	2891·4	1145·7	2·0
700 — 787	2	3066·5	1572·6	2·0

Táplálkozási kiadások ő szege	Az illető háztartások száma	Az ill. háztartások jövedelme családonként	Az ill. családok consumegys. -kint	Az ill. családok consumegys. -kint
c) a jövedelem % -ában :				
32·9—40	8	2847·9	1415·1	2·0
40—45·0	10	2832·9	1205·5	2·4
45—50·0	38	2552·1	942·5	2·7
50—55	29	2421·4	873·4	2·8
55—60	20	2402·9	794·3	3·0
60—65	10	2123·7	645·5	3·3
65—72·1	4	1683·8	541·1	3·1

A családoknak körülbelül $\frac{2}{3}$ -a 900—1.200 koronát költ összesen táplálkozásra, $\frac{1}{10}$ -ede még 900 koronánál is kevesebbet, consumegységként 71 család 350—500 koronát, 10 még 350 koronánál is kevesebbet, csupán 7 család 600-nál többet. A táplálkozás a családok közel háromnegyed részénél a jövedelem 45—60%-át emészti föl, 14 családnál ennél is többet, 18 kis családnál kevesebbet.

A jobbmódú, kevés tagú családok táplálkozása természetesen az erre fordítható sokkal nagyobb összeggel arányosan nemcsak mennyiségileg, hanem minőségileg is megfelelőbb, a mi elsősorban abban fejeződik ki, hogy táplálkozási szükségletük kielégítésében értékesebb és jobb élelmiszereknek van nagyobb szerepük, míg a soktagú szegényebb családok a szükségelt nagyobb tápszermennyiséget kénytelenek rosszabb, kevésbé felhasználható anyagokban szereznii meg. Az egyes élelmiszerek megoszlása egyrészt a fogyasztott élelmiszerekre fordított kiadások, másrészt ezek mennyisége szerint a 119 család átlagában a következő:

a) A kiadások szerint:

Az élelmiszer neve	A kiadások a 119 család átlagában			A kiadások			
	családonként korona	consumegységként korona	Az összes élelmi kiadások % -ában	minimum családonként	maximum	minimum consumegységként	maximum
1. Hús	319·7	115·7	25·5	75	888	24·3	292·3
2. Kolbász-félék	67·8	24·6	5·4	6	383	2·9	90·0
3. Halak	3·9	1·4	0·3	0	20	0	8·7
4. Tojás	39·1	14·2	3·1	6	119	1·9	41·1
5. Tej	194·0	70·3	15·5	60	479	30·0	145·3
6. Vaj	39·2	14·2	3·1	5	159	1·4	45·2
7. Sajt	7·9	2·9	0·6	0	34	0	17·8
8. Zsirok	88·4	32·6	7·1	17	219	5·7	61·8

Az élelmiszer neme	A kiadások a 119 család átlagában			A kiadások			
	csalá- donkint korona	con- sumegy- ségenkint korona	az összes élelmi ki- adások %-ában	mini- muma esaládonkint	maxi- muma	mini- mum consumegységenkint	maxi- mum
9. Liszt, rizs, maccaroni, stb.	64·8	23·5	5·2	21	163	9·6	65·7
10. Kenyér és más süte- mény	181·5	65·7	14·5	67	432	35·6	102·9
11. Burgonya	22·0	8·0	1·8	5	60	2·8	19·2
12. Főzelék (friss)	31·9	11·6	2·5	5	118	1·6	33·3
13. Hüvelyesek	5·5	2·0	0·4	0	24	0	7·3
14. Gyümölcs, kompót	29·9	10·8	2·4	2	85	0·6	40·0
15. Cukor	60·6	21·9	4·8	22	213	8·8	47·3
16. Kávé, tea, cacao	46·9	17·0	3·8	7	119	2·9	44·4
17. Fűszerek	29·9	10·8	2·4	6	80	3·3	41·3
18. Egyéb s meg nem nevezeti élelmisze- rek	20·5	7·4	1·6	—	—	—	—

b) *Mennyiség szerint:*

	családonkint	Á t l a g consumegységenkint	fejenkint ¹⁾
1. Hús	133 kg.	50 kg.	28·5 kg.
2. Kolbásfélék	32·4 „	12·3 „	6·9 „
3. Halak	2·8 „	1·1 „	0·6 „
4. Tojás	465 db.	177 db.	99·6 db.
5. Tej	665 l.	253 l.	143 l.
6. Vaj	10·1 kg.	3·8 kg.	2·2 kg.
7. Sajt	5·7 „	2·2 „	1·2 „
8. Zsírok	47·4 „	1·8 „	10·1 „
9. Liszt, rizs, dara stb.	126 „	47·7 „	26·9 „
10. Kenyér és más süte- mény	414 „	157 „	88·6 „
11. Burgonya	164 „	62·2 „	35·1 „

¹⁾ Gyakorlati szempontból a táplálékok mennyiségére vonatkozólag a fejenkénti fogyasztás is közölve van.

	Átlag		
	családonként	consumegységenként	fejenként ¹⁾
12. Hüvelyesek	11·9 kg.	4·5 kg.	2·5 kg.
13. Gyümölcs (kompót)	74·5 „	28·3 „	16·0 „
14. Cukor	65·0 „	24·8 „	14·0 „

	Minimum		Maximum	
	családonként	Maximum	consumegységenként	Maximum
1. Hús	39 kg.	289 kg.	12·6 kg.	133·7 kg.
2. Kolbászfélék	2·3 „	78·9 „	1·0 „	29·2 „
3. Halak	0 „	21·4 „	0 „	8·5 „
4. Tojás	67 db.	1218 db.	20·9 db.	462·4 db.
5. Tej	283 l.	1649 l.	104 l.	489·7 l.
6. Vaj	1·4 kg.	45·7 kg.	0·4 kg.	15·2 kg.
7. Sajt	0 „	18 „	0 „	5·4 „
8. Zsirok	8·6 „	116 „	2·9 „	34·5 „
9. Liszt, rizs, dara stb.	10·1 „	333 „	5·3 „	106·7 „
10. Kenyér és más sütemény	139 „	1079 „	77·1 „	290·7 „
11. Burgonya	19·5 „	492·0 „	10·8 „	189·2 „
12. Hüvelyesek	0 „	50·5 „	0 „	13·8 „
13. Gyümölcs (kompót)	41 „	218·5 „	1·3 „	67·0 „
14. Cukor	23·9 „	228·9 „	8·7 „	50·9 „

Első tekintetre föltűnik, hogy a táplálkozás általános niveauja a munkásság e magasabb rétegénél is éppenséggel nem kielégítő; már maguk az átlagszámok sem valami magasak, különösen a drágább és physiologiai szempontból is értékesebb, egyrészt főleg fehérje tartalmú, másrészt friss, (zöld főzelék, gyümölcs) tápsótartalmuknál fogva mind fontosabbnak felismert élelmiszereknél. De különösen, ha a szegényebb családokban fogyasztott minimális mennyiségeket nézzük, teljesen elégteleneknek kell őket találnunk.

Itt van például a legfontosabb két fehérjetartalmú tápszer: a hús és a tojás. Húsból, noha átlagban a táplálkozási költségek kerek egynegyedrészt fordították erre, egy fogyasztási egységre 50 kg., egy személyre 28·5 kg. évi fogyasztás jutott: a mi, még ha a fiatal, húsfogyasztás szempontjából tekintetbe nem jövő gyerekeket leszámítjuk is, alig tesz ki személyenként napi 10 deka húsfogyasztást. De ez csupán az átlag. Néhány jobbmódú, kis családnak ezt jóval

¹⁾ Gyakorlati szempontból a táplálékok mennyiségére vonatkozólag a fejenkénti fogyasztás is közölve van.

meghaladó fogyasztása mellett — egész consumegeységenkint 133 kg.-ig — vannak azonban családok, a melyekben egy fogyasztási egységre egész évben 12·6 kg., egy személyre alig 7 kg. hús jutott! Ugyanigy van a tojással. Már a személyenkint évi 100 darabra fölmenő átlag is igen alacsony: kb. 1 tojást jelent minden negyed napra. A maximális fogyasztás több, mint kétszerennyire, személyenkint közel 250-re emelkedik — a mi még mindig jóval kevesebbet jelent, mint naponta egy tojást, noha a tojásnak minden formában való fogyasztása, pld. tésztaiban, kalácsban, stb. számba vétetett —, de viszont vannak családok, a hol egy consumegeiségre egész évben 21 darab, egy személyre 11 darab tojás jutott, tehát még nem is minden hónapra egy. Ezek az emberek egyes, ünnepeyes alkalmakon, ünnepeken kívül, hónapokig tojást sem látnak. S a legnagyobb baj az, hogy e nagyvárosi munkások és gyermekeik e drága fehérjetartalmú élelmiszerek hiányát más megfelelő táplálékkal sem pótolják, mint sok helyütt a jobbmódu falusi népesség. Náluk nincs meg az a vigasztalás, a mi azoknál a — különben virulóan piros pozsgás — déltiroli parasztgyerekeknél, a kik egyszer kérdésünkre, mikor ettek húst utoljára, magától értetődőleg azt felelték, hogy a falu szentjének ünnepén (nyár közepén volt ez) és azelőtt pünkösdt és még azelőtt húsvét vasárnapján, de aztán egyebet, nemcsak kenyeret és »gombócot«, hanem gyümölcsöt, salátát, paradicsomot (közel az olasz határhoz), zöldséget, sajtot és főleg tejet, kaptak mindennap quantumsatis.

A tejfogyasztás bécsi munkásainknál kissé nagyobb aránylag, de még mindig igen elégtelen: átlagban évi 142·5 liter személyenként s itt bizony a gyerekek is teljes személyeknek kell, hogy számitsanak. A maximális fogyasztás évi 490 liter fogyasztási egységenként, körülbelül 260 liter személyenként, tehát majd $\frac{3}{4}$ liter egy napra, a minimális elszomorítóan csekély: évi 103 liter fogyasztási egységenként, tehát személyenként alig napi $\frac{1}{6}$ liter — kevesebb egy kis pohárka tejnél. Igen elégtelen a legjobb, a szervezet számára legkönnyebben és legteljesebben használható szénhidrátok fogyasztása is: a zsiroké és a cukoré. A legelőkelőbb zsiradék, a vaj, sok családnál egyáltalán nem került asztalra, némely helyütt azonban nagyobb mennyiségben fogyasztották. Egyéb ételzsírból volt háztartás, a hol egy fogyasztási egységre egész évben nem egészen három kiló, még csak nem is napi 1 dekagramm jutott. A cukorfogyasztás minimuma consumegeységenkint 8·7 kilogramm egy esztendőre. Azután, mint már említettük, távolról sem közelíti meg a physiologiai minimumot a gyümölcs- és zöldségfogyasztás; a gyümölcsé, melynél az itt található maximum éri talán el a normális szükségletet (consumegeységenkint évi 67 kg.), de sok helyütt számba se vehető

(consumegységenként egy és fél kiló!) és a zöldségé, mely néhol súlyban ki sem fejezhető csekély mennyiségre szorítkozik — évi másfél korona értékben.

Mind e hiányokat, úgy a hogy, a lisztfélék, kenyér és süteményfélék és a burgonya vannak hivatva pótolni, a melyeknek fogyasztása, mint még látni fogjuk, fordított arányban van a felsorolt, drágább és jobb élelmiszerekével. A liszt, rizs, dara s egyéb lisztfélék átlagfogyasztása consumegységenként 48 kg., a minimum 5·3, a maximum 106·7 kg., a kenyéré és fehérsüteményé átlag 157 kg., minimálisan 77, maximálisan 290·7 kg. egy consumegységre. Burgonyát átlag 62·2 kg.-ot fogyasztottak egységenként, a minimum 10·8, a maximum 189·2 kg. volt. Ezek persze — mint már említettük — ott fogynak legnagyobb mennyiségben, a hol a többi drágább élelmiszerekre a legkevesebb jut. Meg kell azonban jegyeznünk, hogy nem csupán az anyagi eszközök elégtelen volta okozza a táplálkozás physiologiailag helytelen és elégtelen voltát, hanem bizonyos tudatlanság és hagyományos, helytelen szokások is. Azt látjuk például, hogy az olcsó s igen nagy — csak a húséhoz hasonlítható — fehérjetartalmuknál fogva elsőrendű tápláló erővel bíró hüvelyesek fogyasztása igen csekély, sőt sok helyütt egészen elmarad. Ugyanezt mondhatjuk — illetve mondhattuk, hiszen itt még a háború előtti időkről van szó — a sajtról s az olcsó tengeri halakról is, melyektől mifelénk túlságosan idegenkednek. Bizonyos tekintetben áll ez a zöldségfélékre, gyümölcsre is, a melyeknek fogyasztását, igen helytelenül, még középosztályunkban is gyakran luxusnak tartják, Olasz és Franciaországban pedig a legszegényebb rétegek is sokféle, izletes és egészséges táplálékot tudnak belőlük készíteni. Nem is beszélve arról, hogy a szeszes italoknak némely család háztartásában mily nagy a szerepük a táplálkozás rovására, bár általában az alkoholfogyasztás a tárgyalt háztartásokban nem túlságosan nagy. Vannak családok, a hol szeszes italra egész évben nem adtak ki 8 koronánál többet, de viszont vannak — nagyobb számmal — a hol e kiadások 100 korona fölé emelkednek.

Ha a bécsi munkások átlagos táplálkozását egyes német városok munkásságáéval hasonlítjuk össze, nem találunk igen nagy különbséget. Halleban például a consumegységenként fogyasztott hús szintén kb. évi 50 kg.-ot tesz ki, sőt valamivel azon alul marad, a bécsiéhez egész hasonló (11 kg., Bécsben 12·3 kg.) a kolbászfogyasztás is. A tojásfogyasztás még csekélyebb: 150 db fogyasztási egységenként. Sokkal nagyobb ellenben a vaj és zsirfogyasztás; átlag vajnál valamivel több, mint 10 kg. a bécsi 2·2 kg.-mal, a többi zsiroknál 11·1 kg. a bécsi 10·1 kg.-mal szemben fogyasztási egységenként. Ellenben a gyümölcs és

főzelékfogyasztás itt is igen csekély. A lisztfélékre és kenyérré vonatkozólag a hallei statistika nem közli a mennyiségeket. Igen hasonló viszonyokat találunk Münchenben is, habár az adatokat — különböző számítási alapjuk folytán — nem lehet részletesen összehasonlítani.

Hogy a tárgyalt körön belül észlelt eltérések a táplálkozásban az egyes családok jómódjával függenek össze, az természetes. Mint már láttuk, ez a jó mód a család jövedelmével egyenes, tagjai számával fordított arányban áll. A kicsi családok tehát azok, a melyek jobban és kielégítőbben táplálkoznak.

Érdekesen mutatja e változást, ha a háztartások kiadásait az egyes élelmiszercsoportokra jómódjuk foka szerint összehasonlítjuk. Azt látjuk akkor, hogy a legszegényebb, consumegeységenkint kevesebb, mint 800 korona jövedelemmel bíró családokkal szemben a legjobb módú, consumegeységenkint több, mint 1200 kor. jövedelmű családok kiadásai a következőkép módosulnak (consumegeységekre számítva):

	A kiadások emelkednek a köv. élelmi szereknél:		A kiadások esnek a következő élelmiszereknél:	
	K-ban	%-ban	K-ban	%-ban
Hús	119·7	161·8	Kenyér	7·0 10·1
Kolbászfélék	15·6	83·0	Burgonya	0·1 1·3
Halak	1·8	180·0	Hüvelyesek	0·6 27·3
Tojás	12·3	124·2	Czukor	1·6 7·3
Tej	14·9	21·7		
Vaj	8·6	78·1		
Sajt	2·6	118·0		
Zsírok	4·8	14·8		
Liszt stb.	4·8	21·0		
Főzelék	7·7	81·9		
Gyümölcs	11·9	179·9		
Kávé stb.	8·4	56·4		
Fűszerek s egyéb	8·5	106·4		

Legnagyobb az emelkedés a fehérjetartalmú élelmiszereknél s a gyümölcsnél, kisebb a zsiroknál, tejnél, lisztnél: a kenyérenél és burgonyánál — minthogy szerepük más, jobb tápszerek által hátrább szorul — a jobb módú családoknál esést találunk.

Még pontosabb képet kapunk a táplálkozásnak a család helyzetéhez való alakulásáról, ha a fogyasztott mennyiségeket is e szempontból vizsgáljuk:

I. Az évi fogyasztás családonként

A háztartások jövedelmük és consumegeik száma szerint	Hús	Kolbászfélék Kilogramm	Hal	Tojás darab	Tej liter	Vaj Kilogramm	Sajt
a) <i>A consumegekre eső jövedelem:</i>							
800 kor.-ig	104.1	33.3	2.7	342.9	719.9	8.8	5.7
800—1000 „	142.8	31.0	3.0	502.8	682.0	11.5	6.4
1000—1200 „	141.6	35.9	1.7	539.3	664.0	9.0	4.8
1200 koronán felül	155.1	29.9	4.0	522.4	539.0	11.1	5.2
b) <i>A család consumegeinek száma:</i>							
2-ig	132.7	26.4	2.2	414.9	495.3	8.1	4.3
2—2 ^{1/2} -ig	119.1	29.3	3.1	450.1	591.1	7.6	4.5
2 ^{1/2} —3-ig	158.2	34.6	2.6	539.4	717.9	14.0	5.6
3-on felül	134.7	40.0	3.1	474.2	867.4	12.4	8.5

A háztartások jövedelmük és consumegeik száma szerint	Zsír	Liszt- félék	Kenyér- sütemény kilogramm	Bur- gonya	Hüvelye- sek	Gyü- mölcs	Cukor	Szeszes italok liter
a) <i>A consumegekre eső jövedelem:</i>								
800 kor.-ig	50.5	160.0	551.3	195.3	15.6	55.1	73.9	209.8
800—1000 „	49.9	125.8	399.7	180.0	12.1	88.9	70.2	292.9
1000—1200 „	46.8	109.6	344.6	139.5	10.3	78.2	58.4	278.0
1200 koronán felül	37.6	82.1	276.8	100.8	6.6	76.0	46.6	301.3
b) <i>A család consumegeinek száma:</i>								
2-ig	33.1	66.0	255.6	94.4	5.0	62.7	43.1	255.4
2—2 ^{1/2} -ig	4.9	122.7	328.5	141.5	10.9	71.5	57.4	240.8
2 ^{1/2} —3-ig	46.8	120.5	461.6	199.5	10.8	86.9	66.3	348.4
3-on felül	61.4	181.1	623.5	224.8	19.4	79.6	92.2	253.6

II. Az évi fogyasztás consumegeenként

A háztartások jövedelmük és consumegeik száma szerint	Hús	Kolbászfélék kilogramm	Hal	Tojás darab	Tej liter	Vaj kilogramm	Sajt
a) <i>A consumegekre eső jövedelem:</i>							
800 kor.-ig	33.9	10.8	0.9	111.6	234.2	2.9	1.8
800—1000 „	52.5	11.4	1.1	185.0	250.9	4.2	2.4
1000—1200 „	61.3	15.5	0.7	233.4	287.4	3.9	2.1
1200 koronán felül	75.8	14.6	1.9	255.2	263.3	5.4	2.5

A háztartások jövedelmük és consumegeységük száma szerint

b) A család consumegeiségek száma:

	Hús	Kolbászfélék kilogrammm	Hal	Tojás darab	Tej liter	Vaj kilogrammm	Sajt kilogrammm
2-ig	70·6	14·0	1·2	220·6	263·3	4·3	2·3
2—2 ¹ / ₂ -ig	52·1	12·8	1·4	196·9	258·6	3·3	2·0
2 ¹ / ₂ —3-ig	57·4	12·6	0·9	195·8	260·5	5·1	2·0
3-on felül	37·2	11·0	0·9	130·9	239·4	3·4	2·3

A háztartások jövedelmük és consumegeiségek száma szerint

a) A consumegeiségre eső jövedelem:

	Zsír	Liszt- félék	Kenyér- sütemény kilogrammm	Bur- gonya	Hüvelye- sek	Gyü- mölcs	Cukor	Szeszes italok liter
800 kor.-ig	16·4	52·1	179·4	63·6	5·1	17·9	24·6	68·3
800—1000 „	18·4	46·3	147·1	66·5	4·4	32·7	25·8	107·8
1000—1200 „	20·3	47·4	149·1	60·4	4·4	33·8	25·3	120·5
1200 koronán felül	18·4	40·1	135·2	49·2	3·2	37·1	22·8	147·2

b) A család consumegeiségek száma:

	Zsír	Liszt- félék	Kenyér- sütemény kilogrammm	Bur- gonya	Hüvelye- sek	Gyü- mölcs	Cukor	Szeszes italok liter
2-ig	17·6	35·1	135·9	50·2	2·7	33·4	22·9	135·8
2—2 ¹ / ₂ -ig	20·1	43·7	143·7	61·9	4·8	31·3	25·1	105·4
2 ¹ / ₂ —3-ig	17·0	53·7	167·5	72·4	3·9	31·5	24·1	126·4
3-on felül	16·9	50·0	172·1	62·1	5·4	22·0	25·5	73·0

A jövedelem szerint való csoportosítás pontosan igazolja, a mit fentebb mondtunk; egészen hasonló eredményre jutunk, ha e csoportosítást a fogyasztási egységek szerint végezzük. Azt látjuk ugyanis, hogy a nagyobb számú családtagok emelkedő szükségletét főleg a kenyér, liszt, burgonya, azután még a tej, némileg a cukor, zsírok, kis mértékben a tojás és kolbászfélék nagyobb mennyiségei fedezik, míg a hús fogyasztása majdnem változatlan marad, akár kicsi, akár nagy a család. Ennek megfelelőleg változik a consumegeiségenkénti fogyasztás is, mely szintén a jómódú, kevéstagú családoknál a legkedvezőbb.

Maguknak az élelmiszereknek megfelelőbb megosztásán felül a jobbmódú családok táplálkozását az egyes élelmiszerek jobb minősége is emeli, a mi ezek változó egységárából világlik ki. Legnagyobbak a minőségbeli eltérések a húsnál, kolbászárúnál, zsíroknál. A jobbmódú családok a drágább marha-, borjú- és sertéshúsokat fogyasztották, a szegények főképp az olcsó „belső részeket“ (tüdő, lép, stb.). A jobbmódú családok inkább fehér kenyeret és zsemleféléket, a szegényebbek barnakenyeret fogyasztottak. A többi élelmiszernél e minőségi különb-

ségek kevésbé feltűnők s e minőségbeli árnyalatok nem bírnak oly döntő fontossággal egészségi, physiologiai szempontból mint maguknak bizonyos fontos anyagoknak megfelelő vagy elégtelen fogyasztása.

Az átlagos táplálkozási viszonyok a fenti számokból kivilágító elégtelenségének megfelelőleg a családleírások is sok helyütt jegyzik fel, hogy az egész család, vagy különösen a gyerekek, rosszul tápláltak, (unterernährt) vérszegények.

Úgy életszükségleti fontosságára nézve, mint a ráfordított költségek tekintetében a második helyet foglalja el a lakás. A lakásra fordított kiadások összege 155 és 600 korona között váltakozik; 64 család, tehát az összeseknek több mint fele, 250–350 korona, 86, azaz 72·3% 250–400 korona évi lakásbért fizet, 16 család kevesebb mint 250, 17 több mint 400 koronát. A kiadásoknak emelkedése, tehát a lakásviszonyok javulása természetesen épűgy, mint a táplálkozásé a családok jómódját követi. Itt is azt látjuk, hogy a nagyobb jövedelem önmagában emeli ugyan a lakásra fordított kiadásokat, de ez csak akkor jár a lakási szükséglet jobb kielégülésével, ha egyidejűleg a családtagok száma nem emelkedik; viszont a nagy családoknál a kevésbé kielégítő lakás költsége is nagyobb részét emészti fel a jövedelemnek. Azt látjuk azonban, hogy a lakásszükséglet kielégítése nem emelkedik oly fokban, mint a táplálkozásé; míg a szegényebb családokban még ennél is sokkal elégtelenebb. Ennek az az oka, hogy a lakásviszonyokat nehezebben lehet változtatni, esetleg javuló körülményekhez alkalmaztatni, mint a táplálkozást, viszont megszorítani ezt a szükségletet jobban lehet mint a táplálkozás állandó, zaklató követeléseit; inkább lehet ugyan egy helyiségbe mind több személyt szorítani, a nélkül hogy rögtönös, közvetlenül érezhető kárát vallanák.

Itt az a nagy baj, hogy Bécsben — úgy mint minálunk — igen kevés elérhető fokozata van csak a lakásszükséglet kielégítésének a munkásrétegek számára: tulajdonképpen csak egy szoba-konyha, vagy egy kamara, egy szoba és konyhából álló lakások jöhetnek tekintetbe; két szobás lakás már meghaladja a munkások anyagi eszközeit s e körökben ritkaságszámba megy. 119 családuknk közt csupán kettőnek volt kétszobás lakása, ezenkívül 33-nak egy kamrája és szobája, de ezek közül 16-nál a második helyiségben albérlők laktak. A többi lakás — $\frac{3}{4}$ részük — egyszobás. Fürdőszobája, mint már említettük, egyetlenegynek volt. Ily körülmények közt természetesen a lakosok sűrűsége (ez esetben az albérlőket és ágyrajárókat is be kell számítani) igen nagy. A lakók 76·4%-ka, több mint $\frac{3}{4}$ része, negyed- vagy többbedmagával, felét meghaladó, 57·4, százaléka, több mint ötöd-, harmadánál nagyobb része — 35·1%-a — több mint hatod-, 21%-a több mint hetedmagá-

val alszik egy szobában. Csupán $\frac{1}{10}$ rész bir oly szobát, melyben háromnál kevesebben laknak. A lakók sűrűsége a növekedő családi jövedelemmel egyáltalán nem, csupán növekvő jómóddal — tehát a családtagok számának esésével javul és esik le szobánkénti 8 vagy ennél több lakóról átlagos 3-ra (albérlőkkel együtt).

Ehhez járul, hogy a szobáknak nagysága és köbtartalma is igen elégtelen. A hálószobák nagysága a lakások $\frac{1}{4}$ részénél kisebb mint 20, a lakások kétharmadánál kisebb, mint 25 m². Ha a szobák nagyságát a lakók számával vetjük egybe, akkor azt látjuk, hogy ez a laksűrűséggel párhuzamosan emelkedik ugyan, de távolról sem egyenlő arányban: átlag 19·4 m²-ről 2 lakó mellett átlag 28·5 m²-re több, mint 7 lakó mellett. Úgy hogy az egy lakóra jutó terület a lakók számával fordított arányban rohamosan esik: 2 lakónál átlag 9·7 m²-t 7, vagy több lakónál átlag 3·2 m²-t, sőt 10, 11 lakónál 2·6 m²-t tesz ki. A lakások több mint $\frac{1}{4}$ részénél csak 2—3 m², közel felénél maximálisan 4 m² padlóterület jut egy lakóra. Ennek megfelelőleg a szobák levegőtartalma is teljesen elégtelen, átlagban a lakások $\frac{2}{3}$ részénél kevesebb mit 80, több mint felénél kevesebb mint 70, egy harmadánál kevesebb mint 60 köbméter. S a mint a lakók száma nagyobb arányban emelkedik, mint a szoba nagysága, úgy esik az egy emberre jutó levegőtartalom, a mely 2 lakóval biró szobáknál 29·9 m³-t tesz ki, 10·0 köbméterre a 7 és több lakójú szobákban, sőt 7·4 köbméterre ott, ahol 10—11-en vannak összezsúfolva.

E teljesen elégtelen, hygiene-ellenes lakásviszonyokat még kedvezőtlenebbé teszi az, hogy az egészségtelenül összezsúfolt emberek nagy része nemcsak egy szűk szobában, hanem egy ágyban kénytelen többedmagával összeszorulni. Összesen (albérlőkkel együtt) 616 személyre 437 ágy — diván, gyermekocsi stb. — jutott, úgy hogy 179 fekvőhelyen kellett két embernek megosztotnia. 358 személy, 58%^o, aludt másod- vagy többedmagával egy fekvőhelyen, csupán 42%^o-nak volt külön ágya. 41 lakásban volt elegendő ágy, a többiben kevesebb mint a lakosok száma, még pedig 25 háztartásban 1-gyel,

20	„	2-vel,
17	„	3-mal,
10	„	4-gyel,
1	„	5-tel,
2	„	6-tal
és 1	„	7-tel.

Milyen rettenetes összezsúfoltságot jelent ez! Természetesen ez is a családtagok számával emelkedik. A két tagú családoknál még előfordulnak használatlan fekvőhelyek — divánok — is, a három taguaknál

is körülbelül elegendő a rendes fekvőhelyek száma, de már a 4 lakón felüli lakások több mint $\frac{1}{5}$ részében kevesebb a fekvőhely mint kellene, a több mint 7 tagú háztartások közül pedig egyetlenegy sem bír elegendő fekvőhelylyel. E viszonyoknak az egészségre veszélyes és káros voltát nem szükséges bővebben magyarázni, különösen mikor a család-leírások feljegyzései szerint s mint ez a tuberkulózis nagy elterjedtsége mellett s 119 családról lévén szó, másképp nem is lehet, több családban voltak gümőkóros betegek és rachitikus gyermekek. Ugyanolyan szembeszökő ez állapotoknak a családi életre s az erkölcsökre való káros hatása, mikor még a munkásság e magasabb rétegében is ennyire összezsúfoltan élnek felnőttek és gyermekek, részben családtagok és idegenek; 30 családban vannak a családdal egy szobában háló ágyrajárók vagy albérlők, s ezeknek jórésznél felnőtt vagy félserdült gyermekek alszanak más nemhez tartozó ágyrajárókkal egy szobában.

A lakással szoros összefüggésben vannak a *fűtési és világítási* kiadások, a melyeknek átlaga 106·2 korona családonként. Az ingadozás természetesen itt is nagy s itt is a család gazdasági helyzetéhez igazodik. Igaz, hogy épen a lakások kicsisége folytán a nagy családok összes tagjai ugyanazzal a költséggel, ugyanabban a szobában melegednek — ha az egyáltalán be van fűtve. De sokhelyütt csak a főzéshez használnak fűtőanyagot; a lakások nagy részében a szoba nem is fűthető, nincs kályhája.

A *ruházkodás*, — a testi fehérneműt és ágyneműt is beleértve — mely bizonyos megszorított fokig elsőrendű életszükséglet, azonfelül azonban némileg kulturigénynek tekinthető, ennek megfelelőleg nagyobb ingadozásokat mutat fel az egyes családoknál. Természetesen a ruházkodásra is a jobbmodú családok költenek legtöbbet — legalább is fejenként — de itt már nemcsak a kiadások abszolút összege, hanem a jövedelemhez viszonyított *aránya is* a jobbmodúaknál nagyobb, épen fordítva, mint azt a táplálkozásnál és lakásnál láttuk. Az épen azért van, mert növekvő jómóddal a jövedelem nagyobb része marad fenn a legkezdetlegesebb életszükségletek kielégítésén felül; e tekintetben a ruházati költségek is úgy alakulnak, mint a többi, alább felsorolandó culturszükségletekre fordított kiadások. A ruházati költségek 50 koronánál kevesebbet tesznek ki 7 családnál, a melyeknek átlag 3·6 consumegeységük van, tehát kb. 5 tagjuk. A minimum egy családnál 6 korona, — a jövedelem 0·3°-a — a consumegeységre jutó minimum 1·6 korona, tehát úgyszólván semmi, a maximum családonként véve 724 K — a jövedelem 18°-a — és consumegeységenként 276 korona. Az egy consumegeységre jutó ruhakiadások így alakulnak:

A konsumegységenkinti kiadás koronában	A családok száma	Átlag jövedelme családonként	Átlag jövedelme egységenként	A konsumegységek száma
1·6 — 20	10	1.894·6	631·5	3·0
20 — 40	16	2.058·1	746·7	2·8
40 — 60	23	2.282·7	822·4	2·8
60 — 80	20	2.412·8	812·4	3·0
80 — 120	29	2.827·6	1.006·1	2·8
120 — 160	13	2.634·3	1.141·5	2·3
160 — 276	8	3.197·4	1.279·0	2·3

Az eddig felsorolt mulhatatlanul szükséges kiadásokon kívül átlag véve — mint már említettük — a jövedelemnek még 16·6⁰/₀-a, családonként 410 korona marad fenn egyéb, lényegükben culturszükségletek kielégítésére. Legfontosabbak ezek közötti egyrészt a szellemi célokra, főként társadalmi, politikai vagy gazdasági szervezetek fentartására, azután könyvekre, újságokra, gyermekek nevelésére, másrészt a testi ápolására, tisztaságra, esetleges falusi tartózkodásra fordított kiadások, végül külön csoportot alkotnak az adók és kötelező és önkéntes biztosítási díjak. A magasabb szükségleteknél természetesen még sokkal nagyobb az ingadozás az egyes családok között mint az elsőrendű életszükségleteknél.

A mi a szellemi szükségleteket illeti — ideszámítva a társas érintkezésre, szórakozásra, sportra fordított kiadásokat is — ezekre átlag 120 korona jut családonként, 43·6 korona consumegységenként, 4·9⁰/₀ a jövedelemhez arányítva. Vannak családok, a kiknek ily culturélvezetekre egyáltalán nem telik; egy héttagú család, a melynek consumegységenként való jövedelme körülbelül 450 koronát tesz ki, egész évben csupán 1 koronát, egy másik, öttagú család a melyben kb. 560 korona jövedelem jut egy consumegységre, csupán 6 koronát adott ki ilyen célokra. Ellenben a legjobb módúak közé tartozó — 1.600 korona körüli consumegységenkénti jövedelemmel bíró — két család, egy gyermektelen és egy egy-gyermekes házaspár, 142·8, illetve 88 koronát költött consumegységenként szellemi szükségletekre — az egyik jövedelmének 8·6⁰/₀-át. A családoknak pontosan a fele 50 - 90 koronát, 20 kevesebb, mint 50 koronát, 31 100 - 150 koronát, 10 ennél többet költ szellemi szükségleteire; consumegységenként véve a kiadások 72 esetben 20 - 49 koronát, 25 esetben 20 koronánál kevesebbet, 22 esetben 50-nél többet tesznek ki

A szellemi célokra fordított kiadások legnagyobb hányadát — kezen felét — a gazdasági és politikai szervezetek tagsági díjai stb. foglalják le, könyvek, újságok valamivel több, mint negyed, a gyermekek nevelése ötödrészét, vallásos és egyházi célok és ünnepek csak ötvenedrészét

A culturigényekre fordított kiadások a jómód emelkedésével párhuz-

zamosan, de ennél sokkal magasabb arányban emelkednek, a jómód 100°-os emelkedésének e kiadások 240°/-os fokozódása felel meg. Minél jobb a család gazdasági helyzete, annál nagyobb hányadát fordítja kulturszükségletekre jövedelmének.

Ugyanezt figyelhejük meg az egészségi és testápolási — s ezekkel összefüggő — kiadásokra vonatkozólag. Elsősorban orvosi, gyógyszer-költségekről, azután fürdőkre, hajápolásra, borotválkozásra, ruházat és lakás tisztítására fordított kiadásokról, esetleges légváltoztatásokról van itt szó. A test ápolására fordított kiadások általában igen csekélyek: átlag családonként 39 koronára, consumegegyenként 14.4 koronára, a jövedelem 1.6^o-ára emelkednek; körülbelül ugyanannyit tesznek ki a ruházat és lakás tisztítására fordított kiadások. Mindezek a legtöbb családnál igen kicsinyek, de növekvő jómóddal erősen növekednek. 28 családban, az összesek egy negyedrésznél, fordult elő, hogy valamelyik családtag — többnyire rokonoknál, egy-két esetben tüdőszanatoriumban — pár hetet falun töltött. Az összesek közt legjobbmodú házaspár, a hol, mint említettük, az asszony munkaközvetítő-iroda vezetője, kétheti utazást tett. Csak a nagyobbjövedelmű családoknál — 14-nél — fordulnak elő személyes szolgálatokra fordított, igen csekély, átlag évi 5 koronát tévő, kiadások.

Általánosak, mert kötelezők, az adók és biztosítási díjak, melyek átlag 87.7 K-t tesznek ki családonként s a jövedelem 3.6^o-át veszik igénybe. Ebből körülbelül a fele a kötelező biztosításra esik, átlag évi 10 korona az egyenes adóra, de itt tekintetbe kell venni, hogy a fogyasztási adók, melyek e szegény háztartásokat sokkal erősebben terhelik, nincsenek beszámítva; szintűgy nem lehetett számba venni a munkanélküliségi segélyre való szervezeti díjakat, melyeket nem lehetett a többi szervezeti költségektől különválasztani. Kötelező biztosítás alól csak 3 család, egyenes adótól 40 család mentes. Természetes, hogy mind e kiadások a jómóddal együtt növekednek; leginkább azonban az önkéntes biztosítási díjak, melyek inkább függenek az egyesek akaratától. Általában az önkéntes biztosítás a munkásság e magasabb rétegében annyira el van terjedve, hogy a ráfordított díjak nem sokkal kisebbek, mint a kényszerbiztosításéi.

Igy állítja elénk a bécsi statisztika a magasabb munkásrétegek életét; látjuk belőle e munkások az életszínvonal emeléséért való küzdelmét, látjuk, hogy gazdasági helyzetük bár csekély javulásával nemcsak a primitív életszükségletek, hanem még nagyobb mértékben a szellemiek színvonala emelkedik s mihelyt elérték azt a határt, melyen túl a pusztá létfenntartáson fölül némi fölöslegük marad, igyekeznek kultúr-
törekvésekbe bekapcsolódni, culturemberekké válni. *Kircz Andorné.*

Gazdasági életünk a jövőben,

különösen a Drágaság-, Vám- és a Pénzkérdés szempontjából.

A csaknem három év óta, csekély kivétellel változatlan hevességgel folyamatban levő, az emberek százezreit kegyetlenül irtó háború, az orosz forradalom révén kedvező fordulatot ígér, és némi kis reménnyel kecsegtet, hogy a népek országszerte megunván az egymást való lemészárlást és talán mégis, ha nem is mindenütt a háborút előidézett és előkészített vezérférfiak jóvoltából és akaratából, a béke felé fognak törekedni.

Hiszen ez volna tulajdonképpen az orosz forradalomnak természetes rendje és philosophiája. Az autocratismus alól felszabadult és a köztársasági formában új életre kelt orosz népnek nem lehet más feladata, más célja, mint saját boldogságának megalapozása, szabadságának kiépítése és megerősítése, a mit csak úgy teljesíthet és érhet el igazán és egészen, ha minden törekvése és tevékenysége, még pedig mind az ország határain belül, mind azon túl, a béke focussában egyesül és minthogy azután, a szomszédos és a körülötte élő népekben csak embertársait, testvéreit láthatja, hogy azokkal a cultura és a civilisatió jegyében, az emberiség érdekében és javára, közös munkára egyesüljön és szövetkezzék.

Ezt feltételezve, számításba vehetjük, ha nem is matematikai biztonsággal, de bizonyos valószínűséggel, hogy a békéhez közeledünk, hogy tehát megkezdendünk kell azt az előkészítő munkát, a mely gazdasági életünket, a háború okozta bizonytalan állapotából, a nyugodt és békés helyzetbe visszavezetni, vagyis háborus jellegéből békéssé való átváltoztatására képpessé tehesse.

Ennek a törekvésnek azonban nálunk ma még, mint egyik hadviselő államban sem, nagy, nagyon nagy akadálya van, gátat emel annak főleg, a még mindig emelkedésben levő általános drágaság, a mely, mint jégréteg a növényzetet, megfojtani képes minden életet, minden

mozgalmat, a mely minden gazdasági munka megindításánál megnyilvánulásra készül és szükséges és kívánatos. Épp úgy kell mély sajnálattal megállapítanunk, hogy alig volt egy hadviselő államban, Orosz- és Olaszországot kivéve, aránylag annyi visszaélés, annyi lelketlen árdrágítás észlelhető, mint fájdalom, nálunk Magyarországon és részben, de kisebb mérvben Ausztriában, a hol a gazdasági tényezők nagy része, aránylag kedvezőbb termelési viszonyok mellett, mint a nyugati hadviselő államokban lehetséges, a háboruból keletkezett nehéz helyzetet, saját céljaikra kiméletlenül kihasználni, kiaknázni törekedett.

Az árdrágítás hullámai megindultak a mezőgazdaságban és átcsaptak a maximálásra nem alkalmas iparra, a hol végtelen nagy területre kiterjedve, erős nyomással hatottak vissza a mezőgazdaságra és a mezőgazdák észre nem véve azt a circulus vitiosust, a melyet a magtermények és egyéb termelések magas ármaximálásával maguk teremtettek, az ipari tárgyak maximálását követelik, a helyett, hogy arra eszmélnének, hogy a drága kenyér, hús, tej és vaj, a melyet a többtermelés és az intenzivebb cultura révén, kellő mennyiségben kellett volna nekik termelni és olcsóbbá tenni, drágította meg az ipari munkás életét és következetesen ipari termelését is. A mezőgazdák tehát magukra vessenek, a mikor az iparcikkek megdrágulását csak érezni tudják, de okát megérteni nem akarják, sőt ma is a mezőgazdasági termények árának újbóli és magasabb maximálását kívánják, a mivel az általános drágaságnak alapját, a mely mindig és mindenütt a kenyér ára szerint alakul ki, még jobban megszilárdítani akarják és fognák. Ujabban pedig mezőgazdáink azt kívánják, hogy a mennyiben a buza árának maximumát a kormány megfelelően emelni nem volna hajlandó, és az iparcikkek maximálása sem volna keresztülvihető, hogy akkor ejtessék el inkább a maximálási elv egészen és a mezőgazdasági termékek adás-vevése képezze azon mennyiségnek biztosítása után, a melyre a hadvezetőségnek van szüksége, a szabad forgalom tárgyát. Ezzel ugyan esőt kerülnénk és vízbe jutnánk, mert tudjuk jól, hogy a szabad forgalom alatt mit kell értenünk. A szabad forgalom kizárná természetesen a requisitiót is. A magterménynek ára e szerint bár szabadon alakulhatna és a kereslet és kínálat törvényének megfelelőleg alakulna is, ha a kereslet elegendő kínálattal szemben állana, vagy kellő kínálatra találna. Ebben azonban már előre kételkedünk, a mennyiben azt hisszük, hogy a magterménypiacra csak az a kisebb része a termésnek jutna, a melyet a kis- és középbirtok termel és vásárra hozhat, míg a nagybirtok, mint az gyakran történik, visszatartaná árúját, míg az árakat árú hiányában ő dirigálná és szabhatná meg, a mi a maximált árakon bizonyára jóval túltenne.

Ettől a veszedelemtől azonban az országot okvetlen megóvni kell, a mire a kormány és a közvélemény figyelmét sürgősen hívjuk fel. Lehetetlenné kell tenni mindenképpen, hogy a mai drágaság, a melynek fentartására és állandósítására nálunk a hajlandóság nagyon is létezik, a háborút túlélhesse, hogy a háborúból hazakerülő munkás vagy iparos, a megélhetési gond és küzdelem nélkül vehesse fel a munkát, a mire minden téren égető szükség lesz és hogy ne kelljen neki esetlen alig hazatérve, mindjárt a vándorbothoz nyulni és idegen országok kapuján kopogtatni, a hol a világháborúból mindenütt keletkezendő munkahalmaz és a valószínű munkáshiány következtében, tárt karokkal való fogadtatásra számíthat és a hol, sőt a mint hiszszük bárhol, sokkal kedvezőbb kereseti és megélhetési viszonyok mellett élhet, mint nálunk drága hazájában.

Más viszonyok közt ugyan, a kereslet és kínálat törvénye maga végzetné az árszabályozásnak kiegyenlítő munkáját; ma azonban, a mikor a nyersanyag, mondhatjuk az egész világon hatványozott fogyasztásba jutott, előállítására pedig a háború szolgálatába állított minden ipar miatt, lasabban és valószínűleg nem kielégítő mennyiségben fog történetelni, a mikor tehát normális eszközökkel célt nem érhetünk, olyan kivételes és radikális expedienshez kell folyamodnunk, amely a fennálló nehézségek mellett is, eredményesen szolgálatunkba szorítható.

Ez pedig csak a *szabadkereskedelem* volna, a melynek keretében az árak képződése és alakulása, csak csekély elhajlással, a kereslet és kínálat határain belül mozoghat. A szabadkereskedelem, támogatva a verseny erejével, utat tör magának a hozzá távol vagy közel fekvő fogyasztási területek felé és megakadályoz minden más árképződést, a mely a kereslet és kínálati törvényével ellentétbe kerül.

Ámde a szabadkereskedelem nem fogadhat el, nem tűrhet vámsorompót, a mely szabad mozgásában megakaszthatná és kihatásait le szállíthatná vagy egészen megsemmisíthetné, ezt tehát lebontani, lerombolni kell, a mivel persze megszűnnék az elvámolási kötelesség és a vámszedésből való állami jövedelem, a mely — ugyan be nem vallott — czélnak szolgálatába, a ma fennálló, elavult középkori vámrendszer tulajdonképpen beállítva és szervezve van.

A mai nehéz viszonyok közt azonban nem lehet feladatunk, hogy az államot jövedelmi forrásaiban megrövidítsük vagy károsítsuk, de az sem, hogy ezt a jövedelmet csak egyes fogyasztó körökből merítsük, olyan módozatot kell ennél fogva keresnünk, a mely mellett, hogy triviális hasonlatot használjunk, a kecske is jól lakhasson és a káposzta is megmaradhasson, *ez pedig az amugy is igazságtalan strukturájú vámrendszerünknek a megváltoztatása volna, mint azt már a magyar ipar 1916. 41. számában kifejtettük.*

Ez a mai rendszer behozatalunkat, a nélkül, hogy a végcél elérésénél positiv eredményre számíthatnánk, mert az mivel sincs bizonyítva, sem biztosítva, mindenesetre szertelenül megdrágítja, de megdrágítja annak révén az itthon termelt hasonló árút is, különösen annak a fogyasztónak a rovására és terhére, a mely a nagy tömeget képezi és a mely az olcsóbb vagy a nagyobb termelési területekről behozható olcsóbb árúk beszerezhetésére, vitalis okoknál fogva egyenesen ráutalva van, kivitelünket ellenben esetleg egészen megakadályozhatja, vagy termelőink és közvetítőink nagy kárára engedélyezhetné csak, a mennyiben minden vám, rendesen kölcsönös concessio, illetőleg áldozat árán jöhet csak létre, ez is csak az államok közt fennálló jó politikai viszony révén. Különbén a vám szónak nomenclatúrája sem engedi meg annak szokássá vált alkalmazását. Vámot tulajdonképpen annak kell fizetni, a ki valamely országnak határát átlépni és árúját ott eladni kívánja.

Azért a kedvezményért, hogy termelését és gyártmányát, a melynek nincs otthon elég fogyasztási területe, más országban akarja eladni és azzal versenyezni kíván az ottani termeléssel, az ottani gyártmánnyal, áldozatot kell neki hozni és vámot fizetni. Az ilyen vám aztán indokolt, jogos és igazságos és az országnak, a nemzeti vagyonnak szaporodása szempontjából positiv bevételt, positiv jövedelmet jelent, a mai elvámolás ellenben, nem egyéb egy mesterséges árdrágításnál egyes fogyasztó osztályok rovására és az ország határán belül nem vagyonszaporodást, hanem pusztán vagyoneletlódást képez és pedig egyes kiváltságosak, helyesebben, a nagy vagyon, a nagy birtok javára és előnyére.

Eszerint az idegen országból behozandó árúért fizetendő vámot *nem a vevőnek vagy importáló félnek, de nem is az eladó vagy exportálónak kell teljesíteni, hanem a kiviteli államnak, egyenesen a behozatalt megengedő állam kezeihez és pedig három, esetleg hat havonként előre, az elmúlt évben bevett, illetőleg fizetett vámösszegnek átlagához viszonyítva, évenkénti végelszámolás mellett.*

Vámrendszerünk physiognomieája tehát az volna: *hogy a vám terhe nem a behozott árút nyomná és drágítaná meg, hanem a kiviteli államot terhelné meg, a melylyel épp úgy, mint a mai praxis szerint, előre egyeznénk meg bizonyos tarifa alapján, a szállítandó árúk kvalitása és quantitása szerint fizetendő vám tekintetében.*

Az eszerint fizetett vámot pedig, a kiviteli állam mint egyéb állami kiadásait, budgetjében számolná el, hogy a vámtétel az egész ország népére egyaránt legyen felosztható és ne csak az egyes fogyasztó osztályok legyenek vele megterhelhetők.

Lehetséges ugyan, hogy egyik vagy másik állam intimálni fogja exporteurjeit, hogy az aránylagos vámösszeget az árúhoz hozzászámít-

sák, hogy egyrészt fizetési mérlegének érdekében, másrészt az ország bevételeinek emelése céljából, a befizetett vámok megfelelő részét visszaszerezhesse, ez azonban vajmi ritkán volna lehetséges és eredménnyel sem járhatna mindig, minthogy az a kereskedelemtől és ennek ténykedésében, a kereslet és a kínálat hatásaitól is függ.

Változást in pejus, csak rossz aratás, marhavész vagy egyéb calamitások okozhatnak, a mely esetekben vámsorompóinkat, a kiviteli állami vámfizetése nélkül is, készséggel nyitva tartjuk, hogy az ilyen, elemi csapások számába menő események ellen, így védekezhessünk.

Mezőgazdáink pedig, a kik — a mi nem épen dicséretreméltó — csak a behozatalnál fizetett vámtól várják boldogságukat, mit sem törődve azzal, hogy önző célokból megdrágítják a népnek legfontosabb élelmiszerét: a kenyeret, mindazonáltal, ha a közvetlen eredménytől eltekinteni tudnak, vámrendszerünkben talán nagyobb előnyt huzhatnak és a mellett a mi az egész országra fontos és jelentőséges körülmény volna, ösztönt nyernének belőle, intensivebb culturára és a többtermelésre. A vámmal meg nem terhelt buza behozatala t. i. olcsóbbá tenné a munkásnak megélhetését, következetesen olcsóbb munkabért is teremtene, a mivel viszont olcsóbbá és természetesen jövedelmezőbbé tenné a termelést és az ipari gyártást egyaránt; *feléleszthetné továbbá az olcsóbb buza, a kipróbált őrlési eljárást és a finomabb magyar huzából gyártott liszt megint kivitelképessé válnék, a mit valutaris szempontból, különben is minden lehető módon előmozdítanunk kell.* Mindezekhez járulhatna még egy másik, a mezőgazdák érdekeit közvetlen szolgáló körülmény, hogy az állam részükre, az őrlési eljárás céljaira eladott buza arányában, a behozatalunk révén beszedett vámokból, esetleg kiviteli praemiumot biztosíthatna, illetőleg juttathatna.

Ezek egytől egyig olyan lényeges kedvezmények és előnyök volnának, a milyenek a mai vámrendszer mellett egyáltalában nem teljesíthetők és a melyek révén az ország gazdasági élete és vagyonosodása gyorsabb tempóban és biztosabban fejleszthető és előmozdítható volna!

Lássuk ezután a pénzkérdésnek problémáját.

Nincs társadalmi életünkben és gazdasági berendezésünkben — a legrégebbi idők óta sem — olyan határozott célnak szolgáló, mindenkitől kívánt és keresett absolute népszerű tárgy, eszköz, vagy medium, mint a pénz, ismerik és szeretik a vad népek és a civilisáltak egyaránt, ismeri és szereti az alig dadogó gyermek, mert tudja, hogy cserébe cukrot kap érte, ha felnő és szerencsétlenségére analfabéta marad, elbánni tud vele, sőt megtanulja általa, a négy számolási műveletnek egy részét és mégis, philosophusok, nemzetgazdászok, bankárok és laikusok, régebben és ma is, a legkülönösebb functiót tulajdonítanak a

pénznek, rendeltetésétől ki hogy, más mást vár, kifogásolják ha kevés, rosszalják ha sok, ha több mint felfogásuk szerint lenni szabadna, a miből theorieák keletkeztek, olyan és abban a korban, a mikor a világ még távol élt egymástól, a mikor modern érintkezési és közlekedési eszközökkel még nem rendelkezett, a pénznek ténykedése és hatása, nem volt úgy megfigyelhető mint ma, az észlelések csak egyes kisebb területekre szorítkoztak, a nélkül, hogy ok és okozat az egyes országokban pontosan megállapítható és conclusió czéljából egymással szembe állítható lett volna mint ma. Összefüggésben látták az értékek árképződésével, a pénzt okolták, ha az árúk olcsók voltak, épp úgy ha megdrágultak, sohasem az árúk oldalán keresték az okot, hogy t. i. azért drágult-e meg az árú, mert kevesebb termett, vagy mert nehezebb a gyártás, a nyersanyag beszerzése, vagy a munkáshiány révén, szerintük mindig csak azért drágult minden, mert sok a pénz. Ezeknek tanúságából keletkezett a quantitási theoriea, a melynek kényelmes voltánál fogva, sok híve akadt, talán több mint ellenzői, a kik azonban fajsúlyoknál fogva, kétségkívül a többséget jelentették. És noha az árelmélet *a legigazibb teoriát: a kereslet és kínálatét* is szülte, ma is azt látjuk, hogy a háború okozta nagy drágaságot, a mely különben fennáll Angliában és Amerikában is, eddig infláció nélkül, nem az árú oldalán keresik, hanem ma is a forgalomban levő nagymennyiségű pénz rovására írják a mely ennél fogva értékében, vásárlási erejében amint mondják, csökkent volna, hogy az értékek és árúk vele szemben megdrágulnak.

Elhangzott ez többször a képviselőházban, sőt a ministeri székből is, olvastuk egyetemi tanári nyilatkozataiban, hirdetik közgazdasági írók és a mi a nagyobb baj, felkapták a laikusok is, a kik megnyugvást keresnek benne, hogy a drágaság súlyos terhét mi okozza és miért kell elviselni, de holnap esetleg már arra indíthatja őket, hogy megtagadják pénzünk névleges értékében való elfogadását, ha azért elegendő árút nem, vagy kevesebbet adnak, mint tulajdonosa szerint követelhető volna, a mivel persze a kereskedelmi forgalomban nagy zavart és kárt okozhatnának. Részünkről a quantitási elmélet ellenzőit követjük, noha ennek következményei, illetőleg a pénz és az árúk árképződése közti viszony, az ország határain belül fennálló helyzettel, szerintünk összefüggésben nincs is.

Az a quantitási elmélet, a mely a nemzetgazdasági tan képviselői, főleg a nyugati államok nagyjai és kicsinyei közt, differenciálódásra adott alkalmat vagy okot, a mire itt különösen súlyt fektetni kívánunk, *nem a mai, azaz a háborús időre vonatkozik és a ma létező inflatio*, vagy a forgalomban levő nagyobb pénz- vagy bankjegymennyiség tekintetében, inkább csak az a kérdés tisztázandó: hogy mi okozta a nagy bankjegy-

forgalmat és mennyiben indokolható az? Előbb azonban megállapítani kívánjuk, hogy a pénznek nem volt és ma sincs vásárlási ereje, ez tehát nem változhatik, nem csökkenhet, jelentősége ma sem más mint akkor volt a mikor keletkezett, ma sem értékmérő és árképző sem, csereeszköz volt mindig és az ma is, az árúforgalomban helyettesítője az egymás ellen kicserélésre kerülő áruknak és pedig abban a viszonyban, a melyben azok a kereslet és kínálatban egymáshoz állanak. A háború egyes esetekben, a mint tapasztaltuk, ebből a tulajdonságából is kiforgatta és nélkülözővé tette a pénzt és visszatért az ősi, árút árú ellen való cseréhez, hiszen elég gyakran láthattuk, hogy a mai jegyrendszerhez kötött egynémely árút, ugyancsak korlátolt forgalmú árúért lehetett csak kapni de pénzért nem. A vidéki ember készséggel cserélt lisztet, tejet, tojást, azaz ezeket, ma szintén nehezen megszerzhető élelmi czikkeket, czukor ellenében, a fővárosi, czukor és szivar ellen, de pénzért nem és nem azért, mintha a pénzt nem értékelné vagy kevesebbre taksálná, hanem pusztán azért, mert tudja, hogy czukorjegy birtoklása nélkül hiába van pénze, czukrot nem kaphat, nem vehet.

Ebből a példából is csak arra a határozott eredményre juthatunk, hogy a pénz csak értékhelyettesítő, tehát csereeszköz, a melynek kisebb vagy nagyobb mennyisége, az árképződésre, az árak alakulására befolyással nem bírhat.

Különben sem érthető, hogy maximált árak mellett, a melyek nem a szabad forgalom hatása alatt, hanem rendeletek, tehát kényszer útján keletkeztek, hogy lehet a pénznek értéktelenítését feltételezni, vagy következtetni. Az ilyen feltevésnek csak akkor lehetne alapja, ha a vásárolt áruk kiegyenlítésénél, a maximált árnál többet kellene fizetni, p. o. az 58 fillérrel maximált egy kgr. kenyérért 65 vagy 70 fillért.

Vagy azt hiszik azok, a kik a pénz értéktelenítését hirdetik, hogy az csak a nagy mennyiség papírpénzben leli okát, de az aranypénznél nem mutatkoznék, — természetesen mindig csak a belforgalmat érve, — akkor szintén nagyon tévednének.

Próbálná csak meg valaki aranyért kenyeret vásárolni ha kenyérgyegyje nincsen, vagy ha a maximált áron alul akarná megfizetni, hogy megkaphatja-e? Mennyivel többet ér tehát ez esetben az aranypénz mint csereeszköz, ha esetleg éhezni lehet mellette, vagy ha nem vásárolhatunk érte többet, mint a papirospénzért is kapunk.

Más beszámítás alá esik azonban viszonyunk a külfölddel szemben. Ott, azaz a nemzetközi forgalomban, békének idejében is, aranypénz a csereeszköz, csak akkor váltóink, a melyekkel a tartozások kiegyenlítése a könnyebb és biztosabb szállíthatás miatt, nemzetközi conventio lett, szintén aranypénz számban forgott és fogadtatott el, tulaj-

donképpen kölcsönös bizalom alapján. Ez a bizalom, mint az másképp nem is lehet, a háború miatt megszűnt, mivel a háborúban álló államok gazdasági helyzete és ereje, ha a háborúból nem mint győzők kerülhetnek ki, nagyon precariussá válhat. Azért a semleges államok váltóinkat, tetszésük szerint appreciálják nemcsak, de egyesek mint p. o. a Svájc, a melyre sok árúczikk miatt, a melyet az egyéb semlegeseknél sem szerezhettünk be, egyenesen rá vagyunk utalva, ezt a szorult helyzetünket még jobban kihasználja. Ilyen a helyzet a német márkánál is, a mely a hollandi forinttal mint a svájci francs-sal szemben szintén jelentékeny disagióban van. Épp úgy disagióban állnak azonban a francia francs, az angol font és különösen az olasz lira, vice versa, és éppúgy valamennyi, az entente újabb szövetségesénél az amerikaiknál és minden semlegesnél is.

Itt felemlitenünk kell, hogy nem helyeselhetjük és épp úgy sajnálattal, mint egész határozottsággal elítélnünk kell, a kormány hibájából is türt, német szövetségesünknek azt a velünk szemben tanusított, érdekeinket mélyen sértő és károsító eljárását, a melylyel koronánkat annyira alábecsüli, hogy azzal, úgy a többi hadviselő mind a semleges államok előtt, hitelünket is devalválja.

Szövetségesünk, a kivel közös célokért együtt küzdünk, együtt vérzünk és szenvedünk, jól tudja, hogy állami rendszerünk és gazdasági helyzetünk egészséges alapon állanak, hogy absolute solvensek vagyunk, minélfogva a legegyszerűbb kötelessége az volna, hogy koronánkat a paritásos árfolyammal fogadja és nem annyi meg annyi százalékkal olcsóbban, a mivel az erkölcsi hatáson kívül, az úgyis nagyon drágára szabott árúkat, még jobban megdrágítja.

Tudjuk, hogy a deviza árfolyam a piacon szabadon alakul, de azt is, hogy a deviza-centrumok az árfolyamot tetemesen befolyásolni és irányítani képesek.

Czél szerű azért az volna: *ha a Deutsche Reichsbank váltóinkat német fizető eszközök ellenében legalább lombardirozná és legkésőbb egy évvel a béke megkötése után elszámolná.*

A mi pedig a jelenlegi nagyobb papirospénzforgalmat illeti, az egyáltalában nem indokolhatja a pessimisták aggályteljes álláspontját és nem igazolja félelmüket a pénz értékének alábbszállása tekintetében. Meggyőződésünk szerint, a nagyobb pénzmennyiség teljes összhangzásban áll a háborús helyzettel, a mely azt, minden mellékkörülménytől eltekintve, egymaga megkivánja.

A monarchiának kelettől, dél- és nyugatig terjedő peripherieáján, valamint az ellenséges országokban álló milliomos hadseregének, mindennapi zsoldja nagy summa pénzt mozgósít állandóan, hatványozódik

ez a szükséglet azzal, hogy ezek a pénzek a nagy és terjedelmes területekről csak lassan és nagy idők után kerülhetnek vissza a kibocsátási helyre és rendes körforgalmat, mint normális időkben létesíteni egyáltalán nem képesek. Rengeteg pénzt igényel a hadsereg élelmezése, a közvetlen hadicélokra szükséges nyersanyag beszerzése és feldolgozása, a mindennapi szükséglet és a készletek beraktározása céljából is.

Már ezek a tételek szükségszerűen milliárdokra menő pénzforgalmat teremtenek.

A pénzforgalomnak terjeszkedését az is fejleszti, hogy a háború, az országnak minden téren való termelő munkáját igénybe veszi és a termelt értékek kiegyenlítésére fordított pénzüsszegek, ezer meg ezer csatornába kerülnek, a hol részei, itt is ott is tésaurálási célból visszamaradnak, és körforgalmukból átmenetileg nyugvó állapotba jutnak.

Sok pénzt fogyaszt továbbá a mezőgazdasági és ipari termelés, a nyersanyag és a munkabérek, mint minden munkának megdrágulása révén, hasonlóképpen sok árunak magas ármaximálása következtében.

Mindezen a forgalmi eszközöken nagyobb exponenst megkívánó tényezők mellé, csoportosult egy másik figyelemre méltó körülmény. A háború előtt, t. i. a boltokban felhalmozott volt fűszer-, kézmű-, posztó-, rövid- és galanterieárúk, a réz-, nikkel-, ólom- és egyéb fémkészletek, általában a beszerzési árnál sokkal, de sokkal magasabb árak mellett való, mondhatni végkiárulása és folyósítása.

Ezek a pénzek szaporítják, mellesleg megjegyezve, a bankok és takarékpénztárak takarékbetéti állományát és részben állandósítják is azokban az összegekben, a melyek a háború kitörése óta nem liquidált külföldre való tartozásokban, készpénzben nálunk hevernek. Numerál az is, hogy sok régen tőkésített és részben törlesztett investíciók, mint réz, nikkel és egyéb fémekből való armaturák, felszerelések és házi edényfélék, tetők és harangok, a requisitio útján mind pénzzé váltak ismét és nagy részben forgalomba kerültek.

Mindazonáltal nem mernők állítani, hogy a papírpénzforgalom olyan dimenziókat öltött volna, mint az a közönség képzeletében általában, de szakkörökben is él és feltételeztetik. A pénzforgalomnak meg van a maga törvénye, sőt az egyes bankjegyfélének csaknem szabályozott életkora is. Ez a forgalom normális viszonyok között olyan, mint a természetben a víznek körforgása, a pénz is visszatér kiindulási pontjához, ez teszi lehetővé, hogy kevés pénzzel is nagy áruforgalmat lehet létre hozni, hogy még a háború okozta anormál állapotban sem absolute követelés, hogy sok pénz alkossa és végezze a csereforgalmat, a mit egy gyakorlati példával bizonyítani kívánunk. *A.* fogyasztó, *B.* kiskereskedőnél p. o. 10 koronáért árút vásárol, *B.* kiskereskedő, ugyanazon tiz koro-

náért C. nagykereskedőnél, C. nagykereskedő ugyanazon tiz koronáért az Importeurnál vásárol ugyanannyi árút, összesen tehát tiz koronáért, vagy a mi itt fontos, egy tizkoronás pénzdarabért bankjegyen, harmincz korona értékű árú vásárlás történt, illetőleg harmincz korona összegű áruforgalom létesíthető volt és ez nem is fictio, mert az a tizkoronás bankjegy tényleg kézről-kézre ilyen sorrendben juthatott.

Fejtegethetjük ezt tovább: hogy az Importeur a kapott tiz koronáért beválthatja bankjánál hasonlóságú váltóját, esetleg az osztrák-magyar banknál, ha bankja oda tovább adta, és ezen az úton kerül a tizkoronás bankjegy megint vissza kibocsátójához: az Osztrák-magyar bankhoz, a hol, ha physikailag nagyon rossz, az az rongyos és piszkos állapotban van, egyszersmind befejezte életpályáját, különben újra megkezdheti körforgalmát, a mi legrövidebb életet jelent az ezer koronásnál és leghosszabb lehet a kétkoronásnál.

A monarchia bankjegyforgalmáról különben nem tudunk semmit, az Osztrák-magyar bank a háború óta nem ad kimutatást, miért is csak találgatásokra, vagy az egyesek vérmérséklete szerinti becslésekre vagyunk utalva.

Részünkről nem álljuk kijelenteni, hogy a jegybanknak ezen álláspontját csak helyeselhetjük, sőt csodálkoznunk kell, hogy egyes oldalról e miatt nyilvános recriminációk emeltetnek, hiszen ha ezzel segíteni, vagy a helyzetet változtatni lehetne, akkor érdemes és érdekes volna róla tudmást szerezni. Szakkörökben és a bankok világában ugyis tudják, hogy a normálisnál sokkal több bankjegy van forgalomban, mint a háború előtt és ha ez most hivatalosan is igazolhatnák, másképpen alakulna talán gazdasági életünk? korántsem, esetleg jobban ronthatnák az általános hangulatot a pessimisták, a kik minden kákán csomót keresnek.

Ugy nem hisszük, hogy a franciák általában nagy örömmel fogadják és olvassák a bank kimutatásaiban, hogy öt milliárdnyi érczkészletük mellett, a melyből a Banque de France pinczéiben csak három milliárd francs hever, a többi pedig biztosítékul a Bank of Englandnál van letéve, több mint husz milliárd bankjegy van forgalomban.

Váltóinak árfolyama is, mint már említettük, elég nagy disagiót mutat.

Persze, a kik Franciaországban a bank kimutatását értelemmel olvasni tudják, látják, hogy a 20·1 milliárd bankjegyforgalom, abban a 10·9 milliárd előlegben, a melyet a bank a háború kezdete óta az államnak és ama 2·6 milliárdban, a melyet az ország szövetségeseinek kölcsönként adott, szerintünk is, megfelelő fedezetet talál.

Ez a két összeg 13·5 milliárdot tesz ki, a még fedezetlen maradt

6·6 milliárdnyi összeg tekintetében, birtokában van a banknak: 3·2 milliárd aranykészlet, 0·26 ezer ezüstpénz, 2 milliárd arany, biztosítékképpen letétben a Bank of Englandnál és végül 0·66 ezer francs külföldi követelésekben, összesen 6·12 milliárd, hogy tehát bankjegyei csaknem teljesen fedezve vannak.

Majdnem ezen példa szerint ítélnélhetjük meg, minden további fejtegetéseinktől eltekintve, nálunk is a forgalomba jutott nagy bankjegymennyiség természetét, a mennyiben itt is, tulnyomó részéért, az államot terheli a szavatosság, a mely minden kétséget kizár és bankjegyeink forgalmi értékét a monarchia határain belül biztosítja.

Ma a Bank of England, eddig mindig a világ első bankjának bankjegyeiből is ötször annyi van forgalomban, mint a háború előtt és az ország határain belül aranyfedezet nélküli pénz is forog, a mi ott elképzelhetlen eseményszámba megy. A Német-Osztrák-Magyar gazdasági egyesület utóbb nálunk megtartott értekezletén, Fellner magyar előadótól halottunk először a forgalomba hozott bankjegyekről számszerint említést tenni, a ki azt mondotta: hogy a mozgósítás alkalmával a monarchia a jegybanknál sürgős kölcsönt vett fel, a mely 12·8 milliárd bankjegy kibocsátását tette szükségessé.

Ez ugyanis a szokásos eljárás minden államban, háborúnak megindítása előtt, hogy ne kelljen a parlamenttől hitelt kérni és nyilvános kölcsönt felvenni, a mivel elárulná szándékát és módot adhatna az ellenségnek a mozgósításban való megelőzésével és szokásos ez azért is, minthogy nincs állam, a melynek annyi mozgó tőkéje volna, hogy azzal modern és nagy költséggel járó háborút megkezdhetne.

Azonban, ha nem is kételkedünk Fellner adatának valóságában, nem hihetjük és nem hisszük, hogy az a bankjegymennyiség a forgalomban maradt, vagy hogy még ma is volna, sőt abban a meggyőződésben élünk, hogy míg az utolsó milliárdok kiadásra kerültek, az elsők részben már a jegybank pénztárához visszatértek, hiszen halottuk a parlamentben, hogy a háború kezdetben 40, majd 50 millió korona kiadással járt naponta, miért is a következő egyenletről:

40 millió: 12·8 milliárdhoz = 1:× = 320 nap = 10·6 hónap az tűnik ki, hogy ez az első kölcsön elég volt 10·6 hónapra, de több hónapra még akkor is, ha eleinte százával fogytak volna a milliók naponta.

Különben Németországban, a hol már régen nem olyan megrögzött szokás a készpénzzel való fizetés, mint nálunk, ma szintén nyolcz milliárd márka bankjegy van forgalomban.

Azért ne nyugtalanítson bennünket, hogy a bankjegyforgalom ma jelentékenyen nagyobb, hogy mennyi legyen vagy lehet, azt úgyszem tudjuk megállapítani tudományos kutatással sem.

Charles Dupont felállított ugyan egy schemát, állítólag tapasztalás szerint, a melyet azonban igazolni alig tudna.

Szerinte: gazdag népeknél annyi pénzt kíván a forgalom, a mennyi a föld tiszta hozadékának felét teszi ki, szegény népeknél, a mennyi az egész tiszta hozadéknak felel meg.

Minthogy most Fellner szerint: Magyarország tiszta földhozadéka évi 4.141 millió korona és Ausztriáé 3.616 millió, vagy együttesen 7.457 millió koronára rug és minthogy a monarchia fájdalom, a gazdag államok közé még nem sorolható, bankjegyforgalma normális időben is 7·4 milliárd korona lehetne, miért is 12·8 milliárd korona háboruban tulajdonképpen soknak nem is volna mondható.

A tények azonban a mellett tanuskodnak, hogy ilyen mennyiségű bankjegy, t. i. 7·4 milliárd, rendes viszonyok közt, a monarchieában forgalomban még sohasem volt, Dupont thesisé tehát, legalább nálunk nem alkalmazható és valóban nem bizonyult.

Mindazonáltal a háború után egyik főfeladatunkhoz fog tartozni, akkor természetesen leginkább valutánk rendezése és stabilitása érdekében, hogy a bankjegydagályt leszállítsuk és a forgalmat normális mértébe visszaszorítsuk, a mi, a mint hisszük, nagy nehézséggel nem járhat.

Hiszen már említettük, hogy a pénznek normális forgalma bizonyos törvény után indul és alakul, ehhez tartozik az is, hogy maga szabja meg szaporodásának határát és kiszorítja abból azt a mennyiséget, a melyre szüksége nincsen.

• Apadni fog a pénztorgalom első sorban a hadikölcsönökre való befizetések és a hadiadók révén, apadni fog továbbá a hadikölcsönökre sok aláírotól felveit lombardkölcsön visszafizetése útján és apadni fog végre a bankok és takarékpénztárakban aggregált és koncentrált tőkék decentralisatiója révén, a mi beállani fog, ha kereskedelem és ipar megint normális tevékenységbe lép és a kereskedők és iparosok az a törekvése, hogy megszerezhessék és elláthassák magukat azokkal a szükséges külföldi árukkal, a melyeket a háború alatt teljesen kiárultak és pótolni nem tudtak, lehetővé válik, mely esetben a jegybanktól bankjegyek ellenében külföldi csereeszközi kapnak.

Teljesen megszüntethető a plethora azon az úton, a melyen keletkezett, hogy az állam belföldi és külföldi kölcsön felvételével visszafizeti a banknak azokat a még fennálló kölcsönöket, a melyeket a háború kezdetén vagy folyamata alatt felvett.

Ez a külföldi kölcsön képezheti egyszersmind alapját valutánk rendezésének, a mely a mint hisszük, épp olyan könnyen fog szabályozódni, mint a nagy pénzáradat elsimulni.

Szintetikus részei így alakulnának: Megszűnnek a háború után, céljaira való külföldi bevásárlások, a mi valutánk legnagyobb károsítója volt és az ma is, felszabadulnak majd a külföldön rekedt követeléseink, a melyek teljességében érvényesíthetők lesznek, a mennyiben valószínűnek tartjuk, hogy a háborút előkészített angolok és francziák nálunk levő követeléseiket tulnyomó részben visszavonták, így megkezdődik majd, a kivándorlók részéről a háború tartama óta visszatartott pénzküldemények áradata, a mi tekintélyes összeget helyez kilátásba, kivált ha Amerikával, tényleges háborús állapotba nem jutunk, megindul exportunk is, ellenben korlátozni fogjuk legalább egy ideig importunkat, a minthogy építhetünk arra is, hogy a háborúnak kedvező befejezése után a külföld ismét bizalommal fogja elfogadni váltóinkat pur et simple, hogy tehát mi sem indokolná, hogy ezen két kérdés tekintetében a békét aggodalommal várjuk, miért is a pénzügyministernek a képviselőházban tett optimistikus kijelentését örömmel fogadjuk.

1917. július 15.

Beck Dénes.

Közlemények és ismertetések.

A hadikölcsönbiztosítás.

A biztosító társaságok a hadikölcsönökkel többféle módon jöttek kapcsolatba. Az első hadikölcsönök leghatalmasabb jegyzői között, a nagybankokkal egysorban, foglaltak helyet; ezt a helyzetüket állandóan meg is tartották s így a hadikölcsönök sikeréhez jelentős módon hozzájárultak. Természetes következménye volt ez annak, hogy a biztosítás kiváló módon tőkegyűjtő intézmény, ehhez az eredményhez még a biztos és jó kamatozás is hozzájárult.

Szorosabb kapcsolatba jutottak már a biztosítók a hadikölcsönhöz akkor, midőn némely társaság felhívást intézett mindama feleihez, kiknek biztosítása a közel jövőben (1--5 év) lejár, hogy hajlandó részükre a biztosított összeg erejéig hadikölcsönt jegyezni; kifizetés esetén a fél az összeget hadikölcsön alakjában kapja kézhez. Minthogy e felhívások eredményéről nem adtak közre statisztikákat, nincs módunkban erről az eljárásról magunknak számbeli képet adni. Privát információink szerint nem sokan vették igénybe a társaságok e felszólítását.

A legbensőbb összeköttetést a fejlődés legfiatalabb szakasza mutatja, a midőn a társaságok az életbiztosításnak egy oly formáját nyújtják a közönségnek, mely nem tartozik ugyan az elvileg teljesen új dolgokhoz, de technikai felépítése merészségénél, feltételei liberalitásánál fogva megérdemli a szélesebb közgazdasági közönség figyelmét. Ez az úgynevezett hadikölcsönbiztosítás.

A hadikölcsönbiztosítás történetéről kevés a mondanivalónk. Az ötödik osztrák hadikölcsön alkalmából a „Niederösterreichische Landes Leben- und Renten-Versicherungsgesellschaft“ elfogadott oly biztosításokat, melyeknél a fél 12 év múlva megkapja a biztosított tőkét hadikölcsönben kifizetve, ha ez időpontot megéri, illetve örökösei kapják meg ez összeget, ha ez időn belül meghal; ezzel szemben a biztosított most egyszerre lefizeti a tőke 20⁰/₁₀₀-t és azontul 48 negyedéven át negyedévenként 11⁰/₁₀₀-t.

A hatodik német hadikölcsönnél már sok kis- és középintézet vette

át több-kevesebb módosítással ezt az új kombinációt; a legnagyobb intézetek csodálatosképp nem vállaltak ily biztosításokat. A hatodik magyar és osztrák kölcsönnél már a belföldi intézetek legtöbbje előállt külön hadikölcsönbiztosítási díjszabásokkal és eleven verseny indult meg ily biztosítások szerzésére, mely bizonyára nem maradt eredmény nélkül.

Az összes díjszabások közös vonása az, hogy bizonyos, nem tulságosan hosszú idő (5—15 év) leteltével, illetve a biztosított fél halála esetén azonnal, kifizetésre kerülő összeget a biztosító nem készpénzben, hanem hadikölcsönben adja meg. A különbség az egyes díjszabások között csak a felek befizetésénél mutatkozik; e szempontból két csoport különböztethető meg. A társaságok egyik része rendes évi (fél-, negyedévi) díjakat szed és ezek nagysága vagy a rendes tarifákéval azonos, vagy pedig erre a célra valamivel csökkentetett. Ez nyilvánvalóan a rendes, szokványos vegyes biztosítás, melyhez csak még néhány kedvezményt csatoltak. A társaság ugyanis úgy fogja fel az üzletet, hogy a fél részére jegyez (lombardirozva) hadikölcsönt, mely a biztosított tulajdonába lép, mihelyt a biztosítás esedékes; a társaság adja a jegyzéshez szükséges pénzt, viszont a fél fizeti a kölcsön kamatait és a haláleseti risico díját. Ennek értelmében a társaság részelteti a felet a hadikölcsön és az elzálogolás közti kamatok különbségében, valamint az árfolyamnyereségben (de persze az esetleges árfolyamvesztésben) is.

Érdekesebb a második csoport, melynél a fél fizetési módja kétféle és pedig egyszeri fizetés, mely a tőkének $\frac{1}{4}$ — $\frac{1}{5}$ -ét teszi ki és a biztosítás kezdetével kifizetendő, továbbá szakaszos fizetés, melynél a többi díjak éves (fél vagy negyedéves) részletekben pótlandók. Ezt a módozatot akarjuk szűkebb értelemben hadikölcsön-biztosításnak tekinteni, mert a legtöbb sajátos jegyet viseli. Mindjárt a kétfős fizetési mód, is szokatlan a rendes életbiztosításban, hol a szakaszos fizetés a leggyakoribb, az egyszeri fizetés néha előfordul, de a kétfős együttesen soha sem található. Ugyancsak jellemző a rövid tartam: 5 éves biztosítást a rendes üzem nem igen ismer, a 11, 12 évig tartók sem tartoznak a gyakoriak közzé. A leginkább alkalmazott tartam (gyakoriság szerint) 20, 25, 15, 10 év. Ebben az esetben az eljárást úgy képzelhetjük, mintha a fél maga lombardirozná a hadikölcsönt egyszeri betétével, a biztosítás arra szolgál, hogy a fél elhalálása esetén a tartozást kifizesse. A szakaszos díjak tehát a tartozás törlesztésére, és a risico fedezésére szolgálnak; a kamatokról a félnek nem kell gondoskodnia, mert hiszen a hadikölcsön kamata nagyobb a lombardénál, a 6%-os kamatot a biztosító veszi fel a tőke esedékességéig, és a mennyivel több ez a lombard-kamatnál, az a díj mérsékeltebb voltában nyilvánul.

Maguk a díjak a jegyzett tőke után elsősorban az egyszeri betét

nagyságától és a tartamtól függenek; van olyan társaság is pl.: az előbb említett: „Niederösterreichische Landes-Lebens und Rentenversicherungsgesellschaft“, melynél a fél kora, bizonyos határok között (20—50, vagy 25—60 között nem játszik szerepet. Ezáltal a társaság azt éri el, hogy a mint láttuk, csak egy díjtéitelt kell (1 000 K tőke után) megadnia. Bármennyire is előnyösnek látszik ily nagyfokú egyszerűsítés, úgy a biztosítás elterjedése, mint a belső kezelés szempontjából, ezt a merész újítást nem tudjuk helyeselni. Nagyon könnyen lehetséges, hogy erős propaganda mellett elsősorban öregebb és veszélyebb risicók fognak jelentkezni. Ez annál könnyebben történhetik meg, mivel a legtöbb ily biztosító orvosi vizsgálatot sem kíván, sőt amellett, még óvóidőt (carentia) sem tart fenn a részére. Ez ellen a veszély ellen az, hogy a fél az ajánlatban megállapítja, hogy milyen volt egészségi állapota és hogy milyen az jelenleg, úgyszintén a társaság kikötése, hogy ravasz fondorlat fenforgása esetén kifogást emelhet, vajmi gyenge védekezés. Látnivaló, hogy ez a szűkebb értelemben vett hadikölcsön-biztosítás inkább a népbiztosításból ered, míg a másik csoport a rendes életbiztosításhoz áll közelebb.

A hogy a díjknál az egyszerűsítést láttuk mint irányt adó faktort, úgy ez a feltételek megállapításánál is észrevehető. Ismeretes, hogy a verseny a biztosítókat mindig kedvezőbb feltételekre viszi; eddig még nagyobb kárát ennek a biztosítók alig látták, mert a károk megszorodását a biztosítás nagyobb elterjedése helyre hozta. Remélhető, hogy ez a hadikölcsönbiztosításnál is így lesz. A feltételek a rendes biztosításnál is jóval liberálisabbak. Rendes biztosításnál a tarifadíj lefizetésén kívül, a fél még kötvénydíjat, továbbá bélyegilletéket is tartozik fizetni; ezeket a legtöbb biztosító elengedi a hadikölcsönbiztosításnál. A biztosítás öngyilkosság és párbaj folytán történő halálesetre is érvényes, úgyszintén fedi a hadi kockázatot is. (Némely társaság ezért külön 3°/_o egyszeri díjat kér, melyet azonban mindegyik fél megfizetni tartozik.) Nők biztosításáért külön pótdíj nem jár. Ha a fél nem fizeti e díjakat, úgy hat havi halasztást kap; ha ez letelne a nélkül, hogy a fél fizetési kötelezettségének eleget tett, úgy a biztosítás és pedig már az első évben (rendes biztosításnál csak a harmadik évtől kezdve) visszavásárolható. A visszaváltás értéket olyféleképen állapítja meg a legtöbb társaság, hogy a hathavi haladék után tőzsdeileg eladja a hadikölcsönt, a befolyt összegből levonja a díjtartozást és a tőketartozás maradványát, a megmaradó összeg a félé. A tőke tartozási összegét táblázatból olvashatni ki, mely az ajánlaton és a kötvényen rajta van és a mely, egy előttem fekvő példány szerint 1917. VI. 1. 860°/_o-ról szabályosan 1933. VIII. 1-re nullig csökken.

Melyek most e biztosítás előnyei a három részvevőre: a félre, a biztosítóra és az államra nézve? A fél biztosítást szerezhet magának a rendesnél jutányosabb áron, kedvezőbb feltételek mellett. A biztosítás módja is kényelmesebb: az ajánlat és az orvosi vizsgálat száz kérdése helyett, mely legintimebb egyéni és családi titkait tudakolja 5—6 kérdésre kell csak megfelnie. Hadikölcsönt jegyzett, bár jelenleg csak kevés pénzzel bír. Igaz, hogy ez lombardirozással is elérhető, de ekkor halála esetén adósságot hagy maga után hozzátartozói részére. A biztosító e kombinációval a biztosítási eszme nagyobb elterjedését éri el, — esetleg oly körökben is, melyek egy vagy más okból idegenkedtek tőle. A biztosítás rövidlejárátú, tehát a társaság rizikója csekélyebb; lehetséges, hogy a lejáratkor a fél újabb rendes biztosítást fog kötni. Ismeretes, hogy csak a legelső biztosítás megkötése nehéz, a többi már könnyebben megy. Ez az igazság épúgy áll egyébként az üzletszerzőre, mint a félre is. Nem megvetendő a kamatnyereség is, bár ennek legalább egy része a félnek jut s ezt a kamat nyereséget akkor is eléri a társaság, ha rendes díjbevételeit hadikölcsönbe helyezi. Az üzletszerzést a nagy hadikölcsön propagandája elősegíti, a belső kezelést a díjak egyszerűsége könnyíti. Végül az állam is jól jár, mert hiszen hadikölcsönei részére új piachoz jut. Egyik gyenge pontja az egész constructiónak az, hogy az állam bizonyos idő leteltével convertálhatja a hadikölcsönt. Veszteség nem éri a felet, a mennyiben erre az esetre visszavásárolhatja a biztosítást, káros a dolog csak annyiban, hogy a biztosítási alkalom elveszett és az ezt pótló biztosítás már csak drágábban lesz megszerezhető, mert hisz a fél azóta öregebb lett és a kamatviszonyok kedvezőtlenebbek lettek. De a converzió Damokles kardja minden rendes hadikölcsönt jegyző felett is függ, ki ily esetben a magasabb kamatozástól fog elesni. Másik nehézség pedig, hogy a féltől a biztosítás elején egy aránylag nagyobb összeg befizetését várjuk, melylyel rendelkeznie kell.

A biztosítási technika szempontjából határozottan érdekes ujitásnak tarthatjuk a hadikölcsönbiztosítást. Van oly iránya a technikának, mely legjobban szeretne minden egyes risico részére külön díjat megállapítani; külön pó lék jár, ha a fél testvére tüdőbajban halt meg, külön engedmény, ha a fél nem iszik szeszesítalt. Ennek a technikának szemében az ilyen átlagos díjakkal dolgozó tarifa nem fog kegyelmet találni; de ez nem fogja nagy elterjedését megakadályozni. Ugy gondoljuk, hogy a legközelebbi hadikölcsön (vagy, remélhetőleg, békekölcsön) alkalmából még igen nagy sikereket fognak társaságaink e téren felmutathatni.

Ifj. Sós Ernő.

Szerb helységjegyzék.

Ortsverzeichnis für das von den k. u. k. Truppen besetzte Gebiet Serbiens. Hrsg. vom Statistischen Amt des k. u. k. Militär-Generalgouvernements. Belgrad, 1917.

A szerbiai cs. és kir. katonai főkormányzóság 1916. július 10-ikén az egész megszállt területen népszámlálást rendezett, melynek eredményeit megyénként, kerületenként és egyes községekenként csoportosítva, ez év elején hozta nyilvánosságra, szembeállítva az 1910-iki szerb népszámlálás adataival. A népesség adatain kívül a táblázatok az illető területek pontos kiterjedését és — nyilván gyakorlati czéllal — a mindenütt található cs. és kir. hivatalokat és más közintézeteket (vasuti, hajóállomások, iskolák, stb.) sorolják fel; gazdasági vonatkozású adatokat azonban egyáltalán nem tartalmaznak. Eléggé sejtetik azonban a gazdasági romlást is a népesedési adatok, melyek daczára annak, hogy a szerb hadjáratok történetéből, onnan visszatért tisztjeink elbeszéléseiből tudtuk, hallottuk, hogy Szerbia egészen »férfi nélküli« országgá lett, valóban megdöbbentő olvasmányt nyújtanak.

Ó-Szerbia 48.302 km²-nyi területének szinte pontosan fele, 23.880 km², 18 départementja közül 10 van a cs. és kir. katonai főkormányzóság igazgatása alatt és ezenkívül 3 újszerb, a bukaresti békében Szerbiához csatolt kerület, Mitrovica, Novibazár és Prijepolje, körülbelül 5.000 km² kiterjedésben.

A 10 megszállt ó-szerb département (Belgrád, Cacak, Rudnik (jelenlegi elnevezés szerint Gornji Milanovac), Kragujevac, Krusevac és Morava, Podrinje (jelenlegi főhely Sabác), Smederevo, Uzice és Valjevo) nagyrészt a főváros és megyéje körül fekszik és általában az ország kultiváltabb, gazdaságilag fejlettebb, egyszóval nyugatiabb részét képezte. Ez országrész termelése minden téren aránylag jóval fölülmulta a többi rész termelését. Az 1910-iki szerb statisztikai évkönyv adatai szerint ezek a megyék, melyek, mint fönnebb láttuk, területileg az ország kisebb felét teszik, minden fontos terménynek aránylag sokkal nagyobb mennyiségét produkálták: a legelterjedtebb szerb szemes gabonának, a tengerinek, — az 1910-iki össztermés 7,391.978 q volt — valamint a Szerbiában igen jelentékeny, 1,520.915 q.-nyi főzeléktermésnek valamivel több, mint $\frac{3}{5}$ -öd részét, a közel 4 millió méterházasát tevő búzatermésnek teljes $\frac{1}{5}$ -ét, az ipari növényeknek — melyek közt első helyen a cukorrépa áll — majdnem $\frac{7}{8}$ -ad részét s a Szerbiában ezekhez sorozható, aszalással, de főképp óriási mennyiségben szeszfőzés-sel feldolgozott szilvának, melynek össztermése ez évben körülbelül 2 és

$\frac{3}{4}$ millió métermázsát tett ki, szintén $\frac{1}{5}$ -öd részét ezekben a megyékben termelték. Még kifejezettebb ez országrész vezető szerepe az ipari termelés terén, minthogy Szerbia kezdetleges ipara természetesen elsősorban a fővárosban és környékén alakult és központosult.

E fejlettebb gazdasági helyzet a népesség elhelyezkedésében is megnyilvánult; Szerbia 1910-ben 2,911.701 lélekszámra emelkedő népességnek több mint fele, 1,568.048 élt a szóbanforgó területen, a laksűrűség — Szerbia átlagában $60\cdot3$ km²-kint — e megyék átlagában, a fővárost nem számítva, $66\cdot7$ -re emelkedett. Annál feltűnőbbek a jelen háború pusztításai. Szerbiának népszaporodása, mint közismeretes, egészen a legutóbbi évekig igen gyors volt; noha még igazi rablógazdaság uralkodott az emberanyagra vonatkozólag s a halálozási százalék igen nagy volt, a nagyon magas, az 1905—1910. években 38—42 közt mozgó, születési szám a természetes szaporodás arányát ez évek átlagában $15\cdot5\%$ -re emelte. 1905—1910-ig Szerbia összlakossága majdnem 10% -kal emelkedett. Úgy hogy feltehető, hogy 1914. közepén a lakosság száma — az 1912/13-iki balkánháború dacára — nem volt csekélyebb, mint 1910-ben. Az 1916-iki összeírás már most a megszállt terület 10 ó-szerb départementjára vonatkozólag az egész népességnek óriási, 22% -ot tévő megfogyatkozását mutatja: 1,568.048-ról a lakosság száma 1,218.027-re esett. A csökkenés természetesen összehasonlíthatatlanul nagyobb mértékben mutatkozik a férfi, mint a női népességnél. Szerbiában a háborúk előtt meglehetősen erős férfiféltetés volt: 1910-ben 93 nő jutott 100 férfira. Jelenleg a megszállt terület férfinépessége, mely 1910-ben 808.626 lelket tett ki, 498.715-re esett, tehát majdnem 40% -kal. S habár e csökkenést nem csupán a bevonulások okozták, meri Szerbiában hosszú időközön át pusztító járványok dúltak, melyek a női népességnek is 1910-hez képest — több, mint 5% -át pusztították el s valószínűleg sok gyermeket is elvittek, mégis ez óriási arány azt mutatja, hogy a katonaképes korcsoportokba tartozó férfiak — 14—15 évtől fel egészen 60-ig — úgyszólván mind eltávoztak. S jól tudjuk, hogy ezeknek legnagyobb része tényleg el is pusztult, hadban elesett, vagy menekülés közben, nélkülözéstől, éhségtől, vagy járványos betegségekben hullott el. Sokkal kisebb rész az, mely semleges országban internálva, hadi fogóságban vagy az orosz hadseregbe beosztva, még életben van. A női népesség, habár, mint említettük, szintén megfogyva, a férfi népességet több, mint 30% -kal fölülmulja és 719.312 lelket tesz ki. A csökkenés kisebb hullámzásokkal az összes ó-szerb départementokban megvan, legnagyobb az annyiszor megvívott Belgrádban, a honnan természetesen a legtöbben menekültek is el, melynek lakossága 89.876-ról 47.908-ra, férfinépessége 51.112-ről 17.578-ra, tehát egy harmadára esett.

A három új-szerb kerületre vonatkozólag hiányoztak a régibb adatok s így nincs összehasonlítási alapunk; de mindenestre feltűnő, hogy ott a férfiak és nők aránya megközelítőleg normális; Mitrovicában nagyobb, Novi-Bazárban és Prijepoljében 4—5⁰/₀-kal kisebb a férfiak, mint a nők száma. Úgy látszik, e területeken a sorozásokat nem tudták annyira rendszeresen megtartani, vagy nem volt oly nagy az önkéntesen fegyvert fogók száma. A három kerület népessége: 76.928 férfi, 78.556 nő, összesen 155.484 lélek; az egész megszállt területé, ó-szerb és új-szerb départementokat egybevéve: 575.643 férfi, 797.868 nő, összesen 1,373.511 lélek.

Kircz Andorné.

Az átmenet gazdaság problémái.

Smolka János: *Az átmeneti gazdaság problémái.* Budapest, 1917. 59 old.

Szerző összefoglaló áttekintést igyekszik adni a háború gazdasági hatásairól, melyek a békés gazdaságot fenekestől fölfordították és a felismerhetetlenségig megváltoztatták s keresi az utat, a melyen a háborús gazdaságból egy új békés gazdaság formái kialakulhatnak, a nélkül, hogy a háborús pusztítások és terhek hosszú időre, jövő generációkra kiterjedőleg megbénítsák és tönkretegyék a nemzet gazdasági erejét. A háborús gazdaság tipikus jellemvonásait — az állam pénzügyeinek rettenetes megterhelésén kívül — főleg a következőkben karakterizálja: 1. zavar a javak termelésében és fogyasztásában, melyet a magánfogyasztás csökkenése és a hadsereg specialis, collectiv fogyasztásának óriási mérvű emelkedése jellemez; legnagyobb kára ennek, hogy rengeteg mennyiségű, nem fogyasztási, hanem használatra, termelésre szolgáló javak pusztulnak el s hogy a legnagyobb fogyasztó, a hadsereg tagjai a termelésből teljesen kikapcsolatnak. Következménye ennek mindennemű nyersanyagok, fogyasztási cikkek, használati és termelő eszközök fokozódó hiánya. 2. Zavarok a piacz és áralakulásban, melyek a világpiacz megszűnésében, a belföldi piacz izolálásában s a megcsökkent termelésben gyökereznek s főleg az óriási árdragulásban nyilvánulnak, végül 3. zavarok a pénz és hiteléletben. Ezeknek a viszonyoknak megfelelőleg az átmeneti gazdaság legfőbb problémáit a nyersanyagpótlásban s egyéb fogyasztási cikkek pótlásában, a liquid tőke hiányában s a valuta kérdésben, de mindenképp a *háborús költségek fedezésében* látja. Ez utóbbi Smolka szeriut az átmeneti gazdaság *centralis problémája*. A háborús költségek ugyanis oly nagyok, — szerző számítása szeriut 1917. június végéig Magyarországra eső részük 23—24

milliárdra rúg, tehát a Szerényi szerint 42 - 45 milliárdra tehető nemzeti vagyonnak több mint felét, a kb. 7 milliárdnyi nemzeti jövedelemnek 3 és félszeresét teszi — hogy a fedezésük-kivánta óriási összegeket az állam csak *gyökeres pénzügyi reformok segítségével teremtheti elő* a nélkül, hogy a népet, a nemzeti gazdaságot csődbe döntené. A haditerhek távolról sem fedezhetők egyszerű adóemeléssel. Ez adóemelésnek oly óriásnak kellene lennie, hogy az egész nemzeti jövedelmünknek legalább egy harmadát lefoglalja s még így is csak akkor lenne elegendő, ha egész nemzeti jövedelmünk fokozására számíthatunk. Ily horribilis adóemelésnek jelenlegi adópolitikánk mellett azonban végzetes következményei lennének „az adónak a fogyasztótömegre való áthárítása, fokozott árdrágulás, versenyképtelenség a külfölddel, ennek alapján újabb, az eddigieknél magasabb védővámok, új gazdasági háború“. „Új adópolitika, hatalmas pénzügyi reform“ akadályoztatná csak meg e végzetes alakulást, melyet szerző egy *vegyes gazdasági adórendszeren felépülő adópolitikában* vélne megvalósíthatni. Az államnak a háborús gazdaság organisatiójában bele kellett a gazdasági életbe kapcsolódnia: hatalmának e kiterjesztését az átmeneti gazdaság idejében fokozottan fenn kell majd tartania, a vegyes gazdasági rendszer alakjában részt kell vennie a termelésben, részt kell vennie a gazdasági élet összes busasan jövedelmező vállalkozásaiban. Az állam például nem a jövedelemnek, hanem a vagyonnak egy harmadát foglalná le (a létminimum adómentessége természetesen figyelembevételnek); így díjtalanul kisajátítaná az ipari vállalatok részvényeinek harmadrészét s ezzel bevonulva a termelés irányításába, ellenőrizné és megakadályozná, hogy áremeléssel hárítsák át az adót. Ugyanigy a földbirtoknál, melynek egy harmadrészét az állam előre meghatározott időre, péld. 70 évre, ellenérték nélkül bérbe venné. E földek felét haszonbérletbe adná, másik felén maga gazdálkodván, az áralakulást szabályozná. Magánvagyonra vonatkozólag a vagyon egy harmada készpénzben fizettetnék ki.

E terv kivételét szerző igen nehéznek, de e rendkívüli időkben nem lehetetlennek tartja. A háború utáni viszonyok javítására vonatkozó propozíciókat, a „kisebbik rossz“ szempontjából szabad csak — mondja — mérlegelni s hiszen e háború alatt annyi keresztülvihetetlennek látszó dolog vált valóra. A háború után is „egy nagy hatalmas alakulásnak kell végbemenni, hogy a mi megtörtént, soha többé ne ismétlődhessék és nyomai mielőbb elsimuljanak.“

Kircz Andorné.

Trieszt közgazdasági szerepe.

Alfred Escher: *Triest und seine Aufgaben im Rahmen der österreichischen Volkswirtschaft* Wien, 1917. Manzsche Hofbuchhandlung. (8° 112.)

Annak a közgazdasági irodalomnak, a mely legfőként a békegazdaságba való átmenetnek az ügyét kívánja szolgálni, egyik érdekes terméke ez a könyv, a mely most jelent meg Escher Alfrédnak, az osztrák urakháza tagjának a tollából. A kötet megjelenését tulajdonképpen a trieszti kereskedelmi és iparkamara határozatának köszönheti, a mely egy szűkebb körű szakértő bizottságot küldött ki tagjainak sorából, azzal a megbizással, hogy állapítsák meg a trieszti kikötőnek a háború utáni fejlesztése érdekében szükséges teendőket. Escher Alfréd az így összegyűjtött anyagot állította össze a szóban forgó kötetben, a mely azonban tulajdonképpen feladatán kívül a trieszti kikötőnek történetét és a hajózási politikának általános irányelveit is ismerteti. A trieszti kikötő fellendülését a levantei kereskedelemnek köszönheti, a mely különösen az osztrák Lloyd alapítása óta Triesztnak megkülönböztettt jelentőséget biztosított a Földközi tenger kikötőinek sorában. Igaz, hogy e jelentőség a vasutak kiépülése óta, más szerencsésebb fekvésű kikötők javára később megcsappant, de az utóbbi évtizedek óta, az osztrák kormány kikötőfejlesztő tevékenysége folytán, melynek egyik legjelentősebb ténye a Tauern vasut kiépítése, ismét emelkedő tendenciát tüntet fel. Escher a meglevő alapokról kiindulva, a háború után a trieszti kikötő és az osztrák tengerhajózás erősebb fejlesztését sürgeti, hogy ezen a réven az osztrák közgazdaságnak a külföldtől való függetlenségét biztosítsa. Magától értetődőleg némi túlzással a trieszti kikötőt előnyben kívánja részesíteni az északnyugati és fekete tengeri kikötőkhöz vezető belvizi utak rovására. Igen érdekes az a fejezete, melyben Triesztnak az átmenetgazdaságban elfoglalandó szerepét vázolja. Végső conclusiója, hogy Triesztnak osztrák kézben kell maradni, mert csak a monarchia adhatja meg neki a megfelelő hinterlandot, míg olasz kézben másodrangú, helyi jelentőségű kikötővé sülyedne, teljesen igaz és éppen ezért az osztrák kormánynak és közgazdaságnak mindazt meg kell tenni, hogy e fontos külforgalmi kaput, jóllétének emelése révén, szoros kapcsolatokkal fűzze Ausztriához. Osztrák szempontok szerint megirt tanulmány nyal lévén dolgunk, nem csoda, hogy Trieszt érdekeit még Fiume rovására is ki akarja domborítani. A tanulmány azonban reánk nézve annál érdekesebb, mert megállapításai mutatis mutandis, Fiuméra is alkalmazhatók.

Dunai évkönyv.

Donau-Jahrbuch 1917. Herausgegeben von Julius Seress. Wien—Leipzig. Selbstverlag. (8° 264.)

Igen figyelemreméltó és hasznos munkát végzett Seress Gyula Bécsben élő magyar ujságíró Duna-évkönyvének összeállításával és kiadásával. A szerző, a ki már évek óta behatóan foglalkozik a dunai kérdésekkel, — ő a Bécsben megjelenő Donau-Korrespondenz kiadója és tőle származott a Budapesten tartott Duna-conferentia gondolata is, — ezúttal egy kötetben foglalta össze a Dunára vonatkozó összes nemzetközi, magánjogi, topographiai, hydrographiai, forgalmi és egyéb adatokat. A kötet beosztás szerint tulajdonképpen két részre oszlik. Az első rész az elmúlt évnek elég gazdag dunai történetét ismerteti, részletesen tárgyalja a különböző dunai terveket, különösen a magyar szempontból rendkívül fontos rajnai összeköttetést, a Duna—Odera-csatornát, valamint a különböző conferentiák határozatait is az egyes államoknak a dunai hajózás fejlesztése érdekében kifejtett tevékenységet. A második rész a már említett általános ismertetést tartalmazza. Ez a rész, a mely nem a tulajdonképpeni évkönyvszerű anyagot nyújtja, hanem a Dunát általánosságban ismerteti, mintegy megalapozása kíván lenni az ezután következő köteteknek. Áttekinthetőségénél, az összes részletekre kiterjedő voltánál fogva ez a rész kiválóan hasznos szolgálatokat tehet mindazoknak, a kik dunai kérdések iránt érdeklődnek. A kötet Lajos bajor királynak van ajánlva, a ki tudvalevőleg egyik legerősebb előmozdítója a dunai forgalmi ügyeknek.

t. s.

Az orosz lenipar helyzete.

A legújabb közlések szerint az orosz szövő- és fonógyárak termelésük 75⁰/₀-át a honvédelem rendelkezésére bocsátják, a mennyiben a szövötteket átengedik meghatározott árakon az intendanturának és a tengerészeti ministeriumnak. A magánforgalomba csak jelentéktelen mennyiségű árú kerül, nevezetesen finomabb kelmék. A lenárak emelkedésének megakadályozni nem tudása, továbbá annak lehetetlensége, hogy a fonál és kelme ára az intendantura számára továbbra is visszatartassék, vezettek oda, hogy a fonál és kelme árait, valamivel alacsonyabban kalkulálták, a mint azt a nem maximált lenrotsárokhoz képest kellett volna. A magánforgalom részére pontosabb árszámítást kell végezni, a melyben a drágulás minden faktorát figyelembe kell venni; miért is a végleges árszabályozásig tizenöt százalékos felárat számítanak hozzá a finomabb czikkek árához.

Miután ez a közlés köztudomásúvá vált, igen nagy kereslet mutatkozott lenárúkbán. A vidék teljesen el van zárva annak a lehetőségétől, hogy a gyáraktól árút szerezzen. Miután a gyárosoknak nagyon kevés szabad árújuk van, inkább adják el a legnagyobb kereskedőcégeknek, a melyek aztán valóságos egyedárúsokként lépnek fel a vidéki piacon. Ily körülmények közt kétféle ár létezik a piacon, a melyek lényegesen különböznek egymástól: a gyári és a nagykereskedelmi árak. Vannak egyes fajták (Persennige Nr. 4 A), melyet a gyárosok 2·15 rubellel adtak el, viszont a nagykereskedők 2·60—2·75-tel. Ezek az árak a múlt évi megfelelő árakkal szemben 75 - 100⁰/_o-os emelkedést jelentenek. Valamint a mechanikai szövőszéken készült árú, épp úgy a kézi szövésű is emelkedett árban. A középfinomságú, kézisövésű lenekért, melyeknek arsinje a háború előtt 80 kopek és 1·50 rubel között mozgott, jelenleg 1·40—2·90 rubelt és még annál is többet fizetnek. Rendkívül nagy a kereslet máris zsákokban, de rendkívül nehéz árút kapni. A legtöbb nagyvállalat külföldről szerzett jutásukat használ. Miután sokszor kénytelenek kenderzsákokat venni, meg kell fizetniök 160 rubelt a könnyű kender-gabonazsákok százáért, míg a közönséges darazsákok száza 190 rubellel kel el. A lenfonalárak a magánforgalomban hihetetlen magasak. A kereskedők az okot a gyárakra tolják, a kik ezt az árút rendkívül súlyos feltételekkel adják.

Alapítások és tőkeemelések Németországban.

A „Die Bank“ című pénzügyi folyóirat összeállítása szerint a Németbirodalomban az elmúlt évben bejegyeztek összesen, millió márkában

	rezsvény- társ.	korl. fel. társ.	összesen	
az első évnegyedben . . .	20·0	25·6	45·6	(48·5)
a második „ . . .	23·8	30·0	53·8	(44·9)
a harmadik „ . . .	23·1	63·6	89·1	(41·9)
a negyedik „ . . .	46·6	81·3	127·9	(50·9)
az egész évben . . .	116·5	200·8	317·7	(186·2)

A zárjelben levő adatok 1915-re vonatkoznak. A bejegyzésre került tőkefelemelések összege körülbelül megmaradt az 1915. évi magasságban. A cégjegyzékekbe bevezetve látunk ugyanazon forrás szerint (millió márkában — az 1915-iki számadatok zárójelben):

	részvény- társ.	korl. fel. társ.	összesen	
első negyed	21·9	9·2	31·1	(91·7)
második negyed	58·9	15·3	74·2	(10·3)
harmadik „	72·3	13·3	85·6	(49·5)
negyedik „	95·2	13·4	108·6	(122·2)
az egész évben	248·3	51·2	299·5	(282·6)

Ezek szerint Németország gazdasági élete sokkal erősebb mértékben fejlődött, mint 1915-ben és az 1916-ban alapított fentjelzett társaságok tőkéje több mint egy harmadával nagyobb, mint az 1915-ben alapítottaké. Az első helyet a hadiiparok üzemei foglalják el, a melyekkel szemben a háború folyamán mind nagyobb igényeket támasztanak. Erre, valamint a hadikölcsönjegyzések ragyogó eredményére való tekintettel, úgy látszik, a birodalmi kormány újabb kevesebbé tartózkodó magatartást tanúsít az új iparvállalatokba való tőkebefektetés és ennek szaporításával szemben.

Hajóépítési productió 1916-ban.

A világ hajóépítési statistikája két jellemző vonást mutat. Mindkettő a háború következménye. A számok ugyanis azt mutatják, hogy Anglia hajóépítése visszafejlődött, míg más országoké hatalmasan megnövekedett. Különösképen áll ez Japánra és az Északamerikai Egyesült-Államokra. Ezidőszerint Amerikának az a nagy előnye, hogy tonnage-t termelhet, míg a brit hajógyárak nem tudják az ebbeli hazai szükségletet fedezni. Azonban az angol forrásból eredő közlések szerint erősen igyekeznek az angol kormány oly intézkedéseket tenni, a melyeknek célja a fokozott tonnage-előállítás. Az itt következő összeállítás mutatja az elmúlt két esztendő hajóépítő tevékenységét az egész világon:

	1915.		1916.	
	jármű	tonnage	jármű	tonnage
Nagybritannia	517	649.336	412	582.305
Északamerikai Unió	217	270.124	178	554.810
Japán	127	98.213	250	246.234
Németalföld	390	217.592	390	211.693
Németbirodalom	46	179.804	20	81.960
Olaszország	4	20.230	30	60.472
Franciaország	32	41.438	10	39.458
Norvégia	86	61.477	70	44.982
Svédország	33	25.927	35	40.090
Dánia	40	51.361	30	37.150
Spanyolország	7	14.306	10	11.171
China	50	3.073	38	7.862
Oroszország	13	792	—	—
Összesen	1.472	1,638.673	1.383	1,918.096

Mint a táblázatból látható, az Északamerikai Egyesült-Államokban 1916-ban újonnan épített járművek tonnage-a több mint kétszer akkora, mint az előző évben. A hajógyárak foglalkoztatása az elmúlt évben rengeteg volt szemben az 1915. évvel. Japánt illetőleg azt látjuk a statisztikából, hogy 1916-ban háromszor annyit készítettek, mint 1915-ben. Hollandiában nagy nehézségekkel küzdenek a hajóépítők, mert nyomja őket az építőanyag hiánya.

Ausztrália külkereskedelme 1916-ban.

Ausztrália külkereskedelme 1916-ban úgy a bevitel, mint a kivitel tekintetében lényeges emelkedést mutat, a melyben az import számai eddig nem ismert magasságot értek el. Az 1913-tól 1916-ig terjedő időszakban a bevitel kitett 75·7, 72·4, 68·5 és 81·1 millió font sterlinget, arany és érmék levonásával. Az 1916. évi emelkedés részben az áruk nivójának általános emelkedésében leli magyarázatát. Ausztrália kivitele az 1913. és 1916. közti időben a következő számokat mutatja millió font sterlingben: 74·9, 65·3, 60·5 és 73·4. A gyapjúkivitel, a mely az egész exportnak közel egy harmadrészét alkotja, 1914-től 1916-ig a következő tételeket mutatja: 18·4, 28·2 és 26·2 millió font sterling. Az ár ezen idő alatt 14¹/₂ pence-ről 17¹/₂ pence-re emelkedett. 1914-hez képest tehát a quantum nagyon nevezetes mértékben növekedett, a mivel szemben az 1915-iki export mögött 25⁰/₀-al maradt vissza. A gabonakivitel értéke 1916-ban 14·8 millió font sterlingre rúgott (az

előző record 1914-ben volt: 11·5 millió font sterling. Miután a buza ára 1914 óta 31/4-ről 53/6-ra emelkedett 1916-ban, mennyiség tekintetében az előző legmagasabb szám nem éretett el). Az előző évvel való összehasonlításban csappanás csak a fagyasztott hus és egyéb állati élelmiszerek kivitele terén észlelhető. A fémek és érczek kiviteli csoportja ezzel szemben 2·4-ről 9·8 millió font sterlingre emelkedett. Összegezve az ausztráliai külkereskedelem végeredményeit, 7·8 millió font sterling értékű beviteli többletet állapíthatunk meg, szemben az 1915. évi 8 millió font sterlinges importtöbblettel.

Franciaország külkereskedelme 1916-ban.

A francia kormány nemrégiben áttekintést bocsátott ki a francia külkereskedelem 1916-iki állapotáról, a mely áttekintés amaz alapokra nézve, a melyeken nyugszik, lényegesen eltér az eddigi hónapról hónapra kiadni szokott kereskedelmi kiadásoktól. 1916-ra csak „ideiglenes“ adatok vétettek fel, 1915-re ellenben „végleges“-ek, még pedig az ezévi árak alapulvételével. Hogy az 1916-iki ideiglenes számok minő alapon számítottak, nem tudni. Ezen adatok szerint kitett a bevétel (1.000 frankban):

	1915	1916		
Élelmiszerekben	3,314.797	4,076.052	+	761.255
Ipari nyersanyagban	4,653.404	6,452.320	+	1,798.916
Készárúban	3,067.593	4,631.040	+	1,563.447
Összesen	11,035.794	15,159.412	+	4,123.618

A kivitel pedig következőleg alakult (ugyancsak ezer frankban):

	1915	1916		
Élelmiszerekben	648.953	483.262	—	165.691
Ipari nyersanyagban	767.521	801.090	+	33.569
Készárúban	2,341.317	3,587.024	+	1,245.707
Postacsomagokban	179.578	244.313	+	64.736
Összesen	3,937.469	5,115.690	+	1,178.321

Tehát ilyenformán a francia kereskedelmi mérleg az 1915-iki „végleges“ számok szerint ezen évben 7,098.425·000 frankkal lett volna passiv. Az 1916. évi ideiglenes számadatok szerint, amelyeknek számítási alapja, miként fent említve volt, nem ismeretes, ezen év passiv tétele 10,043.722 000 frankot tett ki. A régebbi kimutatások szerint,

amelyek az 1914-iki árúmegállapítások alapján számítottak, a francia kereskedelmi mérleg már az 1916. évi első tizenegy hónapot, illetőleg 12,942.000.000 frankkal, azaz majdnem tizenhárom millióval volt passiv. A most kiadott hivatalos áttekintés ki is emeli, hogy a tizmilliárdos passiv kereskedelmi mérleget, a mely a fenti szembeállításból adódik, a valóság még túl fogja szárnyalni.

Temesvári Balkán-iroda.

A Temesvári Balkán-Iroda kiadványa a Délvidék és a Balkán kereskedelmi összeköttetéseivel foglalkoznak. Eddig a következő kiadványok jelentek meg: Dr. Fodor Ferencz: *A Délvidék és a Balkán közlekedési kapcsolata.* Dr. Szávay Zoltán: *Arad és a Balkán.* dr. Faludi Oszkár: *Mi legyen Magyarország szerepe a magyar-bolgár gazdasági viszony kiépítésében?* Dr. Fodor Ferencz: *Temesvár és Szeged földrajzi helyzete és balkáni hivatása.*

TÁRSADALOMGAZDASÁGTANI BIBLIOGRAPHIA

1917 JANUÁR—MÁRCZIUS

31 Statisztika

- Fischer, R.* Beiträge zu einer Statistik der deutschen Lehrerschaft. Leipzig: Klinkhardt 1916. 46 p.
- Wittschieben, O.* Die Reform d. Anbauflächen- und Erntestatistik. Graz: Leuschner 1917. 32 p.
- *
- Abel.* Vorschläge zu einer Reichsstatistik über die Kriegsverluste an Toten, Verwundeten und Vermissten im gegenwärtigen Kriege. ZVersicherungswiss. 1917. 2. p. 136—154.
- Albrecht, G.* Mietpreisstatistik und die Entwicklung der Wohnungspreise in den letzten Jahrzehnten. ZWohnungsw. 1917. 15, 9. p. 117—21; 10. p. 145—49.
- Brämer, K.* Gedanken über die Würdigung der Statistik. DStatZentralbl. 1917. 9, 1—2. p. 3—12.
- Chervin, A.* L'Allemagne de demain. JISocStatParis. 1917. 58, 3. p. 74—91.
- Gumbel, E. J.* Zur Interpolation des Bevölkerungsstandes. DStatZentralbl. 1917. 9, 1—2. p. 13—22.
- Gürtler, A.* Die Anfänge und geschichtliche Entwicklung der amtlichen Statistik in Österreich. Statist-Monatsschr. 1916. 21, 11. p. 673—75.
- Menriot, P.* Les divisions administratives de l'Italie et la statistique. JISocStatParis. 1917. 58, 1. p. 24—26.
- Mühlemann, C.* Die amtliche Preisstatistik in der Schweiz. DStatZentralbl. 1917. 9, 3. p. 55—62.
- Pfützner, J.* Die Notwendigkeit staatswirtschaftlicher Forschungsinstitute. DStatZentralbl. 1917. 9, 3. p. 50—53.

Pudor, H. Aufgaben der Produktionsstatistik. DStatZentralbl. 1917. 9, 3. p. 51—56.

312 Demográfia

- Brend, Wm.* An inquiry into the statistics of deaths from violence and unnatural causes in the United Kingdom. London: Griffin 1915. 80 p.
- Dyck, S.* Bevölkerungsprobleme. Breslau: Preuss&Junger 1917. 47 p.
- Geburtenrückgang und Bevölkerungspolitik. Heidelberg: Zentralverb. f. Parität d. Heilmethoden 1916. 117 p.
- Madzsar J.* A meddő Budapest. Bp.: Pfeifer 1917. 78 p.
- More, A.* Fecundity versus civilisation. 2. ed. London: Allen 1916.
- Rosenfeld, S.* Die Kindersterblichkeit in Österreich. Wien: Hölder 1916. III, 142 p.
- Turquan, J. et J. Auziac.* La dépopulation française. Paris: Tallandier 1916. VI, 90 p.
- *

- Budge, S.* Der Krieg und das Bevölkerungsproblem. ArchSozWiss. 1916. 43, 2. p. 438—77.
- Carver, T. N.* The probable effect of the European war upon the redistribution of population. Scientia. 1917. 11, 2. p. 144—51.
- Descombes, P.* Le déficit de la population dans les régions montagneuses. JISocStatParis. 1917. 58, 2. p. 38—45.
- Feld, W.* Die Züricher Heiraten. SchweizBl. 1915. 6. 22, 18—19. p. 582—91.

- Manschke, R.* Die beschränkte Zuverlässigkeit der Methode, die Geburtenhäufigkeit nach der „ehelichen Fruchtbarkeit“ zu beurteilen. *JB-Nationalök.* 1917. 108. 1. p. 101—4.
- Manschke, R.* Die Bewegung der Bevölkerung im Deutschen Reich. *ArchExacteWirtschaftsforsch.* 1917. 8. 3. p. 449—517.
- Oldenberg, K.* Geburtenrückgang und Aufwuchsziffer. *SchmollersJB.* 1916. 40. 2. p. 241—312.
- Peller, S.* Die Morbidität im Wiener Drechslergewerbe 1900—1913. *StatistMonatsschr.* 1916. 21. 11. p. 631—72.
- Schenker, O.* Über einige Voraussetzungen und Grundlagen der Bevölkerungsstatistik. *SchweizBl.* 1915. 6. 22, 14. p. 417—27; 15. p. 458—69.

325 Gyarmatpolitika

- Acquaviva, S.* L'avvenire coloniale d'Italia e la guerra. Roma: Athenaeum 1916. 130 p.
- Currey, C. H.* British colonial policy 1893—1915. Oxford: Univ. Pr. 1916. 266 p.
- Gibons, H. A.* The new map of Africa. 1900—1916. A history of European colonial expansion and colonial diplomacy. New York: Century Co. 1916. 14. 503 p.
- Girault, A.* The colonial tariff policy of France. Oxford: Clarendon pr. 1916. VIII., 305 p.
- Haggard, R.* The after-war settlement. London: Royal colonial Inst. 1916. 67 p.
- Jack, J. C.* The economic life of a Bengal district. New York: Oxford Univ. 1916. 158 p.
- Mukerjee, R.* The foundations of Indian economics. New York: Longmans 1916. 26, 515 p.
- Paladini, C.* Impero e libertà nelle colonie inglesi. Firenze: Bemporad 1916. XXVII, 508 p.
- Rein, K.* Wie England die deutschen Kolonien bewertet. Berlin: Gsellius 1917. 80 p.
- Ronard de Card, E.* La Turquie et le protectorat français en Tunisie 1881—1913. Paris: Pedone 1916. VI, 92 p.
- Root, E.* Military colonial policy of the United States. Cambridge, Mass.: Harvard Univ. 1916. 24, 502 p.
- Zimmermann, E.* Kann uns Mesopotamien eigene Kolonien ersetzen? Berlin: Mittler 1917. 16 p.

*

- Quessel, I.* England und die deutsche Kolonialpolitik. *SozialistMh.* 1917. 23. 2. p. 70—77.
- Die Presse der Südafrikanischen Union. *WeltwirtschA.* 1917. 9. 1. p. 101—4.
- Einarsson, J.* Die Entwicklung Islands. *WeltwirtschA.* 1917. 9. 1. p. 1—10.

325.33 Telepités

- Berne, P.* L'immigration européenne en Argentine. Paris: Rivière 1915. 242 p.
- Dade, H.* Zurück aufs Land z. Quelle deutscher Volkskraft. Berlin: Siegmund 1916. 48 p.
- Plügge, W.* Innere Kolonisation in Neuseeland. Jena: Fischer 1916. V, 148 p.
- Uul, A.* Kann die zunehmende Aufsaugung d. landwirtschaftl. Kleinbetriebe durch d. Innenkolonisation kompensiert werden? Leipzig: Wehner 1916. 29 p.
- Weber, H. S.* Deutsch-russische Rück-siedlung. Dresden: Globus 1917. VII, 63 p.
- *
- Gargas, S.* Das moderne Auswanderungsproblem. *SchweizBl.* 1915. 22. 1. p. 13—14; 2. p. 33—41; 3. p. 85—87.
- Innenkolonisation und Aufragung der landwirtschaftlichen Kleinbetriebe. *Concord.* 1917. 24. 7. p. 99—101.
- Jenkins, J. E.* Die innere Kolonisation im Staate Victoria. *InternAgrarök. Rdsch.* 1917. 67. 7. p. 65—72.

33 Szosiálpolitika Szegényügy

- Aronovici, C.* The social survey. Philadelphia: Harper 1916. 9, 255 p.
- Deutscher Verein für Armenpflege.* Die Armenpflege nach dem Kriege. München: Duncker 1917. XII, 155. XX p.
- Hughes, T. J.* State socialisme after the war. Philadelphia: Jacobs 1916. 351 p.
- Plate, H.* Fürsorge für d. deutsche Handwerk. Berlin: Siegmund 1916. 48 p.
- *
- Czettler J.* A rokkanttelepités Németországban és Ausztriában. *Magy-GazdákSz.* 1916. 9/10. p. 306—327; 11/12. p. 344—366.

- Elster*. Soziale Fürsorge für Kriegsbeschädigte in Deutschland. ZVersicherungswiss. 1917. 17, 1. p. 19—38.
- Heil, C. P.* Der Geldbedarf für Kriegerheimstätten. JBBodenref. 1917. 13, 1. p. 1—33.
- Klunker, Chr. J.* Die Herkunft der Armen. ZSozialwiss. 1917. 1. p. 15—37.
- Tisztviselői költségvetés 1913—1916. HuszadikSzáz. 1917. 35, 2. p. 154—156.

331 Munkáskérdés

- American Academy of political and social science*. The present labor situation. Philadelphia: The academy 1917. 6, 302 p.
- Kurth, J.* Staatserbeiterrecht. Berlin: Selbstverl. 1916. 32 p.
- Schiff, W.* Geltungsbereich des Arbeiterschutzes. Berlin: Springer 1916. 83 p.
- Szabó B.* Munkásképzés és munkáltató érdekek. Bp.: Városi könyvtár 1917. 15 p.

*

- Fleisher, A.* Welfare service for employers. AnnAmAcad. 1917. 69, 158 p. 50—57.
- Ihlder, J.* Better living conditions for employes and their relation to stability in employment. AnnAmAcad. 1917. 69, 158. p. 58—65.
- Kleis, F.* Welche Reformen müssen im Lehrlingswesen durchgeführt werden? SozialistMh. 1917. 23, 3. p. 145—50.
- Manly, B.* Labor's share of the social product. AnnAmAcad. 1917. 69, 158 p. 128—32.
- Oberutschef, K.* Die Angestellten in den schweizerischen Konsumgenossenschaften. SchweizBl. 1915—6. 22, 16. p. 492—6; 17. p. 535—37; 18—19. p. 566—70; 20. p. 618—21.
- Syrup.* Die Gewerbeaufsicht im Kriege. SozPrax. 1916. 26, 11. p. 209—14; 12. p. 229—34.
- Syrup.* 25 Jahre preussische Gewerbeaufsicht. SozPrax. 1916. 26, 5. p. 81—86.
- Weinstock, H.* Immigration and American labour. AnnAmAcad. 1917. 69, 158. p. 66—71.
- Winnig, A.* Die Frage der ausländischen Arbeiter in Deutschland. SozPrax. 1916. 26, 7. p. 121—25.
- Witte, E.* The doctrine that labor is a commodity. AnnAmAcad. 1917. 69, 158. p. 133—39.

331.15 Egyeztetés Békéltetés

- Bernett, G. E. & A. Mc Cabe.* Mediation, investigation and arbitration in industrial disputes. New York: Appleton 1916. 8, 208 p.

*

- Acland, F. A.* Canadian legislation concerning industrial disputes. AnnAmAcad. 1917. 69, 158. p. 157—69.
- Carlton, F.* The advantages and defects of compulsory arbitration. AnnAmAcad. 1917. 69, 158 p. 150—56.
- Hertel, L.* Arbeiterausschüsse in der Industrie. SozPrax. 1917. 26, 21. p. 409—13.
- Hoffmann, L. E.* Federal arbitration legislation. AnnAmAcad. 1917. 69, 158. p. 223—28.
- Jones, G. M.* The trend of voluntary conciliation and arbitration in labor disputes. AnnAmAcad. 1917. 69, 158. p. 173—82.
- Young, J. F.* Government arbitration and mediation. AnnAmAcad. 1917. 69, 158. p. 268—79.

331.2 Munkabér Munkaidő

- Kleene, G. A.* Profit and wages. New York: Macmillan 1917. 6, 171 p.
- Lemaire, F.* Questions de régimes de salaires et d'organisation industrielle. Liège: Mambourg 1916. 124 p.

*

- Brauer, Th.* Vom Reallohn. DArb. 1917. 2, 2. p. 79—83.
- Broda, P.* Aussichten der gesetzlichen Lohnfestsetzung nach dem Kriege. SchweizBl. 1915—6. 22, 15. p. 449—57; 16. p. 497—502.
- Curtler, W. H. R.* Erhebungen über die Arbeitskosten pro Acre i. I. 1913—1914. InternAgrarökRdsch. 1916. 67, 8. p. 55—69.
- Feiss, R.* Maximum vs. minimum hour legislation. AnnAmAcad. 1917. 69, 158. p. 87—90.
- Groat, G.* Hours of labor. AnnAmAcad. 1917. 69, 158. p. 79—86.
- Haase.* Die Lohnordnung der preussisch-hessischen Staatseisenbahnen vom volkswirtschaftlichen Standpunkte. AEisenbahnw. 1917. 2. p. 207—47.
- Holcombe, A. N.* The effects of the legal minimum wage for women. AnnAmAcad. 1917. 69, 158 p. 34—41.

- Lauck, W. J.* The case of railroad employes for an eight-hour day. *AnnAmAcad.* 1917. 69, 158. p. 13—22.
- Parmlee, J. H.* The problem of railway trainmen's wages. *AnnAmAcad.* 1917. 69, 158. p. 1—12.
- Rubinow, J. M.* The present trend of real wages. *AnnAmAcad.* 1917. 69, 158. p. 28—33.
- Schmitz, K.* Die Nominallohne der gewerblichen Arbeiter zur Kriegszeit. *DArb.* 1917. 2, 3. p. 97—104.
- Stühmer, H.* Tarifverträge und Lohnaufbesserungen während der Kriegszeit. *SozialistMh.* 1917. 23, 6. p. 298—303.
- Van Hise, Ch. R.* The railroad hours of labor law. *AnnAmAcad.* 1917. 69, 158. p. 256—64.

331.4 Női- és gyermekmunka

- Mac Lean, A. M.* Women workers and society. Chicago: Mc Churg 1916. 135 p.
- Strong, A. L.* Child-welfare exhibits. Washington: Gov. Pr. Off. 1915. 58 p.
- Summer, H. & E. A. Merrit.* Child legislation in the United States. Washington: Gov. Pr. Off. 1915. 1131 p.

*

- Die Frauenarbeit während des Krieges. *SocPrax.* 1916. 26, 1. p. 10—12.
- Imbusch, H.* Arbeiterinnen im Bergbau. *DArb.* 1917. 2, 3. p. 113—18
- Kloth, E.* Zur Frage der Frauenarbeit. *SozialistMh.* 1917. 12, 4. p. 195—202.
- Mattutat, H.* Die Heranziehung der Frau zur gewerkschaftlichen Organisation. *SozialistMh.* 1917. 23, 5. p. 242—49.
- Quarck, M.* Organisation und Lohnpolitik der Frauenberufsarbeit. *SozialistMh.* 1917. 23, 1. p. 24—32.
- Schmitt, W.* Probleme der gewerblichen Frauenarbeit. *DArb.* 1917. 2, 3. p. 105—12.

331.68 Munkaközvetítés

- Corsepius, W.* Die deutsche Arbeitsnachweise im gegenwärt. Kriege und ihre künftige Gestaltung. Leipzig: Hedelen 1916. 50 p. 1. T.
- Willits, J. H.* Steadying employment. Philadelphia: Amer. Acad. of polit and soc. science 1916. V, 104 p.

*

- Hodges, H.* Progress of the public employment bureaus. *AnnAmAcad.* 1917. 69, 158. p. 91—102.
- Israel, G.* Die gemeinnützige kaufmännische Stellenvermittlung für Frauen. *ArchFrauenarb.* 1917. 5, i. p. 24—42.
- Leiserson, W.* A federal labor reserve board for the unemployed. *AnnAmAcad.* 1917. 69, 158. p. 103—17.

331.88 Szakszervezetek

- Barthel, P.* Handbuch d. deutschen Gewerkschaftskongresse. Dresden: Kaden 1916. IV, 490 p.
- Groat, G. G.* An introduction to the study of organized labor in America. New York: Macmillan 1916. XV, 494 p.
- Romen, A.* Das Vereins- und Versammlungsrecht der Gewerkschaften. Berlin: Guttentag 1917. 117 p.
- Sanders, W. S.* Trade unionism in Germany. Westminster: Fabian Soc. 1916. 52 p.
- Winnig, A.* Die deutschen Gewerkschaften im Kriege. Stuttgart: Dtsche Verl. Anst. 1917. 36 p.

*

- Beer, M.* Jahreskongress der britischen Trade Unions. *SozPrax.* 1917. 26, 21. p. 421—25.
- Winnig, A.* Die deutschen Gewerkschaften im Kriege. *Recht&Wirtsch.* 1917. 6, 1. p. 13—20.
- Wolman, L.* The extent of trade unionism. *AnnAmAcad.* 1917. 69, 158. p. 118—27.

331.89 Sztrájk

- Hunter, R.* Violence and the labor movement. New York: Macmillan 1916. 18, 374. p.
- Stein, H.* Schadensersatzansprüche bei Streik und Aussperrungen. Tübingen: Laupp 1916. 45 p.

*

- Ballantine, H.* Evolution of legal remedies as a substitute for violence and strikes. *AnnAmAcad.* 1917. 69, 158. p. 140—49.
- Bruère, R. W.* Issues in the street railway, strike in New York city. *AnnAmAcad.* 1917. 69, 158. p. 23—27.

333.32 Lakáskérdés

Cornaz, A. Propriétaires! diminuez vos intérêts a moitié. 2. étude de la question des habitations à bon marché. Lausanne: Impr. du Léman 1916. IV, 88 p.

Kuczynski, R. Das Wohnungswesen und die Gemeinden in Preussen. T. 2. Städtische Wohnungsfürsorge. Breslau: Korn 1916. VI, 354 p.

*

Fuchs, C. J. Die Aufgaben der Wohnungspolitik in und nach dem Kriege. ASozPolGesetzg 1917. 5, 1—2. p. 101—55.

Kuczynski, K. Der preussische Wohnungsgesetzentwurf von 1916. ASozPolGesetzg. 1917. 5. 1—2. p. 175—201.

334 Szövetkezetek

Bittel, K. Eine Bibliographie des Genossenschaftswesens. Esslingen: Langguth 1916. 24 p.

Sambree, G. Projet de création d'une coopérative nationale suivi d'un projet de statuts. Bruxelles: Impr. Sambree 1916. 24 p.

Vogel, R. Das Abkommen des Verbandes schweizer. Konsumvereine in. d. Grossmetzgerei Bell A.-G. in Basel. Jena: Fischer 1916. V, 94 p.

Weden, M. Der Genossenschaftsverband im Kriege. Prag: Calve 1916. 27 p.

*

Becker, J. Der Verbraucherbund. DARb. 1917. 2, 2. p. 64—71.

Bellom, M. Les sociétés de secours mutuels en temps de guerre. EconomisteFranc. 1917. 45, 5. p. 166—7; 11. p. 323—25.

Heber, A. Das Genossenschaftswesen in Japan und sein moderner Ausbau nach deutschem Vorbild. WeltwirtschA. 1917. 9, 1. p. 95—191.

Horváth J. A szeszfőző szövetkezetek. MezőgazdSz. 1917. 35, 1. p. 1—4.

Méhely K. Az ipari szövetkezetek szerepe az iparfejlesztésben. KözgazdSz. 1917. 57, 1. p. 14—63.

Schandl K. A szövetkezetek sikerei. MagyGazdákSz. 1916. 9—10. p. 277—293.

Szabó Gy. Az ipari szövetkezetek sorsa. KözgazdSz. 1917. 57. 1. p. 190—217.

335 Szocializmus

Snowden, Th. Socialism and syndicalisme. Baltimore: Warwick 1916. 15, 262 p.

*

Mezey L. Henry George eszméje. KözgazdSz. 1917. 57, 2. p. 133—40.

Peuss, H. Der Sozialismus und der sogenannte Kriegssozialismus. SozialistMh. 1917. 23, 4. p. 190—95.

Winnig, A. Die neue Sozialdemokratie und die Gewerkschaften. SozialistMh. 1917. 23, 4. p. 171—76.

Zimmermann, W. Die christlich-nationale Arbeiterbewegung im neuen Deutschland. SozPrax. 1916. 26, 3. p. 41—4; 4. p. 61—65.

38 Közgazdaság

Ely, R. T. Outlines of economics. 3. ed. New York: Macmillan 1916. 14. 740 p.

Fetter, F. A. Economics. Vol. 2. Modern economic problems. New York: Century Co. 1917. 11, 498 p.

Hell, H. Die Arbeit des freien Mannes, als Quell des Friedens. Versuch einer deutschen Volkswirtschaftslehre. T. 4. Leipzig: Krüger 1916. 313—504 p.

Hellauer. Weltwirtschaftliche Forschungen vom privatwirtschaftlichen Standpunkte. Berlin: Reimer 1917. 28 p.

Jung, J. Die Volkswirtschaft der Zukunft im Lichte d. Christentums. St.-Gallen: Leobuchh. 1916. 16 p.

O'Hara, F. Introduction to economics. New York: Macmillan 1916. 8, 256 p.

Schwiedland, E. Technik und Wirtschaft. Wien: Manz 1917. 18 p.

*

Dékány J. Az érték- és árjelenségek törvényeinek vizsgálata. KözgazdSz. 1917. 57, 2. p. 81—108.

Hellauer. Ein Institut für internationale Privatwirtschaft. DWirtschZ.-Beil. 13, 1. p. 1—3.

Lenbuscher, Ch. Die Nationalisierung des Kapitals. ArchSozWiss. 1916. 42, 2. p. 505—45.

Plenge, J. Grundlegung der vergleichenden Wirtschaftstheorie. ASozPolGesetzg. 1917. 5, 1—2. p. 39—101

Pribram, K. Über die Beziehungen zwischen der Handelspolitik und der

- auswärtigen Politik. ZVolkswSoz. PolVerw. 1916. 25, 4. p. 357—81.
- Liefmann, R.* Das Gesetz des Ausgleichs der Grenzerträge. JBNationalök. 1917. 108, 1. p. 1—64.
- Reichesberg, N.* Die Entstehung der modernen Verkehrswirtschaft. SchweizBl. 1915—6. 22, 8. p. 225—35; 9. p. 266—80; 10. p. 289—305; 11. p. 333—42; 12. p. 353—62.
- Schwiedland, E.* Gesellschaftskunde und Volkswirtschaftslehre. SozKultur. 1917. 37, 1. p. 11—19.
- Varga J.* Szervezett és szervezetlen kapitalizmus. Szocializmus. 1917. 10, 1—2. p. 50—63.
- What is profit. Economist(Lond.) 1917. 84, 3836. p. 425—26.

380.014 Átmeneti gazdálkodás

- Aibrecht, G.* Übergangswirtschaft und Arbeiterfrage. Berlin: Heyman 1917. 24 p.
- Gruntzel, J.* Unsere künftige Wirtschaftspolitik. Warnsdorf: Strache 1917. 33 p.
- Labor und Löwe.* Wirtschaftliche Demobilisation. Berlin: Kriegswirtsch. Vereinigung 1917. 69 p.
- Leipzig. Verband reis. Kaufleute.* Von der Kriegswirtschaft zu Friedenswirtschaft. Leipzig: Verb. reis. Kaufl. 1916. 20 p.
- Stieda, W.* Ausblicke in das deutsche Wirtschaftsleben nach dem Kriege. Leipzig: Edelmann 1917. 24. p.
- Szterényi J.* Gazdasági és szociális feladatok a háború után. Bp.: Katz 1917. 39 p.
- Webb, S.* When peace comes: The way of industrial reconstruction. London: Fabian Soc. 1916. 32 p.
- *
- Albrecht, G.* Übergangswirtschaft und Arbeitsvermittlung. Concordia 1917. 24, 1. p. 3—6.
- Die Arbeitslosigkeit und Übergangswirtschaft. SozPrax. 1916. 26, 13. p. 263—65.
- Ballin, A.* Übergangswirtschaft. DWirtschaftZ. 1917. 13, 2. p. 61—62.
- Jastrow, J.* Die Organisationsarbeit nach dem Kriege und die Aufgaben der Wissenschaft. SchmollersJB. 1916. 40, 2. p. 89—156.
- Jastrow, J.* Wirtschaft und Verwaltung nach dem Kriege. (II.) ArchSozWiss. 1916. 43, 2. p. 397—437.

- Manes.* Friedensrüstungen in der deutschen Versicherung. ZVersicherungsW. 1917. 17, 1. p. 1—18
- Übergangswirtschaft und Arbeiterfrage. Gewerksch(Berl.) 1917. 21, 7. p. 97—100.
- Waldecker, L.* Kreditorganisatorische Probleme der Übergangswirtschaft. JBNationalök. 1917. 108, 2. p. 163—82.

380.8 Gazdasági leírás

- Barker, J. E.* The foundations of Germany. New York: Dutton 1916. 9, 280 p.
- Boetticher-Wechsungen, K. A.* Die Grundlagen d. natürl. Kampf- und Lebensgemeinschaft Deutschlands und Österreich-Ungarns. Berlin: Puttkammer 1916. 151 p.
- Bachi, R.* L'Italia economica nel 1915. Città di Castello: Lapi 1916. XVI, 317 p.
- Cadoux, G.* La prospérité économique de l'Allemagne. Paris: Berger-Levrault 1916. 42 p.
- Cassola, C.* La proprietà e la distribuzione della ricchezza. Milano: Valardi 1917. VIII, 196. p.
- Charriant, H.* La Belgique moderne. Paris: Flammarion 1916. 390 p.
- Deckert, E.* Das britische Weltreich. Frankfurt a .M.: Keller 1917. V, 155. p.
- Fayolle, B.* Les forces économiques des puissances belligérantes avant la guerre. Paris: Berger-Levrault 1916. 19 p.
- Gautschy, H.* Die schweizerische Volkswirtschaft und die Bundesfinanzen. Basel: Birkhäuser 1916. 55 p.
- Kranold, H.* Wirtschaftsgeographische Grundlagen zur Weltpolitik. Augsburg: Augsburgischer Buchdr. 1916. IV, 87 p.
- Militärverwaltung in Rumänien.* Die rumänische Volkswirtschaft. Berlin: Germania 1917. 120 p. 1 T.
- Pingaud, H.* Le développement économique de l'Allemagne contemporaine. Paris: Berger-Levrault 1916. 108 p.
- *
- Fellner, F.* Das Volkseinkommen Österreichs und Ungarns. Statist-Monatschr. 1916. 21, 9—10 p. 485—625.

- Gehrig, H.* Belgiens Wirtschaftsleben und die Entente. DARb. 1917. 2, 2. p. 72—78.
- Krautinger, G.* Finanz- u. Wirtschaftslage Italiens. BankA. 1916. 4. p. 61—65; 1917. 10. p. 189—193.
- Schmidt, P. H.* Die Wasserkräfte der Schweiz und ihre Ausnützung nach dem Kriege. DWirtschaftZ. 1917. 13, 5. p. 136—45.

380.9 Gazdaságtörténet

- Bissegger, A.* Die Silberversorgung der Basler Münzstätte bis zum Ausgang des 16. Jh. Basel: Reinhardt 1917. 226 p.
- Brooks, E. C.* The story of corn and the westward migration. Chicago: Rand 1916. 9, 308 p.
- Echholzer, E.* Über eine Kriegssteuer aus dem 15. Jh. Zürich: Schulthess 1916. 8 p.
- Goetz, L. K.* Deutsch-russische Handelsverträge des Mittelalters. Hamburg: Friedrichsen 1916. XV, 394 p.
- Homan B.* Magyar pénztörténet 1000—1325. Bp.: M. Tud. Akad. 1916. 710 p.
- Huse, C. Ph.* The financial history of Boston from May 1. 1822, to January 31. 1909. Cambridge, Mass.: Harvard Univ. 1916. 9, 395 p.
- Kérészy J.* Adalékok a magyar kamarai pénzügyigazgatás történetéhez. Bp.: Benkő 1916. 201 p.

*

- Czobel E.* Szocializmus és munkáskérdés Magyarországon 1848 előtt. Szocializmus. 1917. 10, 1—2. p. 64—80.
- Goldschmidt, H.* Amtliche Statistik am Niederrhein im 18. Jahrh. JBNationalök. 1917. 108, 3. p. 327—71.
- Lange, R.* Assignatenwirtschaft. JBBodenref. 1917. 13, 1. p. 34—47.

381:355 Gazdaságpolitika és a háború

- Herriot, É.* Agir. Paris: Payot 1916. 470 p.
- Hilmer, F.* Österreichs wirtschaftliche Zukunft. Neutitschem: Ender 1916. 51 p.
- Kahl, F.* Die pariser Wirtschaftskonferenz vom 14—17. VI. 1916. Jena: Fischer 1917. IV, 94 p.
- Kranold, H.* Der Wirtschaftskrieg in Gegenwart u. Zukunft. Augsburg: Augsburgischer Buchdr. 1916. IV, 107 p.

- Niedecker, G.* Der Kampf nach dem Kriege. Zürich: Rascher 1916. 16 p.
- Lehtfeldt, R. A.* Economics in the light of war. London: Wesley 1916. 56 p.
- Marenzi, F. K. Gr.* Die interparlamentarische Pariser Handelskonferenz vom 27., 28. und 29. April 1916 und die Pariser Wirtschaftskonferenz vom 14., 15., 16. und 17. Juni 1916. Bp.: Benkő 1917. 33 p.

Poroszország. Landesgewerbeamt. Staatsbürgerliche Belchrungen in der Kriegszeit. Bd 1—2. Berlin: Heymann 1916. VIII, 282 p.

Storey, H. The Paris conference and trade after the war. London: Unwin 1916. 32 p.

Türkische Wirtschaftsgesetze. Weimar: Kiepenheuer 1917. IV, 57 p.

*

Behr, C. Die Wirkung der Beschlagnahme nach den Kriegs- und nach den Zollgesetzen. ZZollwesen. 1917. 17, 1. p. 1—4.

Cassola, C. L'azione economica dello stato durante la guerra. NuovaAnt. 1916. 182, 1060. p. 236—49.

Eulenburg, F. Zur Theorie der Kriegswirtschaft. ArchSozWiss. 1916. 43, 2. p. 349—96.

Ferraris, M. L'Italia e la conferenza economica di Parigi. NuovaAnt. 1916. 182, 1061. p. 448—66.

Fitger, E. Krieg und Wirtschaft. DWirtschaftZ. 1917. 13, 2. p. 52—56; 4. p. 103—0; 6. p. 185—90.

Gide, Ch. La quadruple entente économique. Scientia. 1917 11, 1. p. 40—53.

Gothein, G. Die volkswirtschaftliche Bedeutung eines selbständigen Königreichs Polen. DWirtschaftZ. 1917. 13, 2. p. 33—45.

Hesse, A. Krieg und Arbeit der Wirtschaftswissenschaft. JBNationalök. 1917. 108, 2. p. 145—62.

Hirsch J. Über die Berechnung von Durchschnittspreisen in der Kriegswirtschaft. DWirtschaftZ. 1917. 13, 5. p. 129—35.

Müller, H. Freie oder gebundene Preisentwicklung in der Kriegswirtschaft. Recht&Wirtsch. 1917. 6, 3. p. 62—67.

Müncks, H. E. Die Einwirkung des Krieges auf die Struktur des Wirtschaftslebens der Vereinigten Staaten. DWirtschaftZ. 1917. 13, 5. p. 151—7.

Osel, H. Die Verdrängung Deutschlands vom Weimarkt. SozKultur. 1917. 137, 1. p. 7—11.

Das öffentliche Lieferungswesen im Kriege. Handelsmus. 1917. 32, 8. p. 113—15.

Payen, E. Le Canada et la guerre. *Économiste Franc.* 1917. 45, 1. 12. p. 357—59.

Pirelli, A. Gli stati alleati e la conferenza economica di Parigi. *Nuova Ant.* 1916. 182, 1061. p. 439—47.

Raffalovich, A. Les relations économiques et financières avec la Russie. *Économiste Franc.* 1917. 45, 1. 1. p. 3—5; 2. p. 39—41.

Reichesberg, G. Die wirtschaftliche Notstandsaktion des schweizerischen Bundesrates. *SchweizBl.* 1915—6. 22, 17. p. 513—22; 18—19. p. 571—81; 20. p. 618—21.

Seligman, E. R. A. The economic prospects of the United States after the war. *Scientia.* 1917. 11, 3. p. 226—34.

Strupp, K. Der Wirtschaftskrieg gegen Deutschland und die Neutralen. *ZPolitik.* 1916. 10, 1. p. 144—51.

Weill. Notenumlauf und Preisbewegung. *BankA.* 1917. 16, 12. p. 223—9.

381.2 Vállalat, vállakozást

Hoorn, W. Th. E. van. Corporation finance in Holland. Hague: Van Stockum 1916. XII, 306, 2. p.

Huxley, E. K. Awakening of business. Garden City, N. Y.: Doubleday 1916. 16, 240 p.

Panow, R. Staatliche Elektrizitätswerke in Deutschland. Jena: Fischer 1916. V, 77 p.

Perine, E. Ten. Broeck. The story of the trust companies. New York: Putnam 1916. 17, 327 p.

Tönnies, F. Die niederländische Übersee-trustgesellschaft. Jena: Fischer 1916. IV, 34 p.

*

Edwards, N. H. Zur Bilanzpolitik einer verkehrspolitischen Finanzierungsgesellschaft. *AExakteWirtschaftsforsch.* 1917. 9, 3. p. 18—32.

Die englischen Kautschukgesellschaften im Kriege. *WeltwirtschA.* 1917. 9, 1. p. 88—91.

Fehr, H. Der Gemeinschaftsgedanke im Handel während des Krieges. *Recht&Wirtsch.* 1917. 6, 2. p. 35—37.

Gemeinwirtschaft oder Privatmonopole? *Gewerksch(Berl.).* 1917. 1. p. 5—8; 2. p. 21—22.

Heiss, C. Die gemischt-wirtschaftlichen Unternehmungen bei der öffentlichen Elektrizitätsordnung. *SchmollersJB.* 1916. 40, 2. p. 313—86.

381.21 Tudományos üzemtan Taylorizmus

Finn, J. J. Operative ownership. Chicago: Langdon 1916. 301 p.

Jones, E. D. The administration of industrial enterprises. New York: Longmans 1916. 442 p.

Weidenmüller, J. Kurzer Grundriss der Werbelehre. Hannover: König 1916. 102 p.

Zach, L. Die Statistik in kaufmännischen und industriellen Betrieben. Leipzig: Glöckner 1916. 95 p.

381.63 Közélelmezés

Arnold, J. Über Ernährungsfragen im Kriege. Wiesbaden: Bergmann 1916. 32 p.

Beschwerden gegen die Zentral-Einkauf-Gesellschaften in Berlin. 2. A. Leipzig: Fritsch 1916. 34 p.

Bonne, G. Mehr Nahrungsmittel. München: Reinhardt 1917. 179 p.

Deutscher Verein zur Erhaltung wichtiger Nahrungsmittel. Ziele des Vereins. Stuttgart: Mimir 1917. 16 p.

Elsas, F. Die Lebensmittelversorgung einer Grossstadt im Kriege. Stuttgart: Dtsche Verl. Anst. 1917. 32 p.

Hacks, J. und H. Ranitsch. Vorschläge zur Ernährung des deutschen Volkes im Krieg und Frieden. Breslau: Kern 1917. 96 p.

Heyl, H. 3 Monate Volksspeisung. Berlin: Habel 1916. 33 p.

Hoppe, H. Die Regelung der Volksernährung in Deutschland. Wirsik i. Posen: Spicker 1916. 32 p.

Jochen, M. Die Volksküche. Werdan: Meister 1917. 47 p.

Obst, G. Was ist Kriegswucher und wie bekämpfen wir ihn? Leipzig: Teubner 1917. 48 p.

Pugliese, A. Alimentazione popolare durante la guerra. Firenze: Bemporad 1916. 46 p.

Risch und Wagner. Neue Wege zur Förderung d. Lebensmittelproduktion. Leipzig: Veit 1917. 32 p.

Schiavi, A. I provvedimenti contro il rincaro della vita. Firenze: Bemporad 1916. 37 p.

- Schiele, G. W.* Volksversorgung durch Zwang oder durch Freiheit. Naumburg a. S.: Handschriftl. gedr. 1916. 72 p.
- Schindler, F.* Die Getreidenproduktion Österreich-Ungarns im Hinblick auf Krieg und Volksernährung. Wien: Denticke 1916. VIII, 74 p.
- Schröder, A.* Bedeutung und Verwertung der Ziegenmilch. 9. Aufl. Hannover: Schaker 1917.
- Spee, A., G. W. Schiebe und Crone.* Beiträge zur Ernährungsfrage. Berlin: Schutzverb. f. dtshen Grundbes. 1917. 35 p.
- Stille.* Ernährungslehre und Kriegsernährung. 2. Aufl. Berlin: Schweizer 1917. 30 p.
- Thomas, Th.* Die Massenspeisung in Wort und Bild. Frankfurt a. M.: Zentralküchenkommission 1916. 35 p.
- Weiser, M.* Regelung und Schutz der Bevölkerungsverorgung. Wien: Manz 1917. VI, 154 p.
- Zitzen, E.* Die Lebensmittelversorgung der Städte. München-Gladbach: Volksver.-Verl. 1917. 58 p.
- *
- Freudiger, H.* Existenzminimum und Kosten der Lebenshaltung in der Stadt und im Kanton Bern. Schweiz-Bl. 1915—6. 21—22. p. 641—61.
- Gaertner, F.* Die Brotversorgung in Österreich. ArchSozWiss. 1916. 43, 2. p. 610—64.
- Günther, A.* Lebenskosten und Lebenshaltung. SchmollersJB. 1916. 40, 2. p. 157—240.
- Herbst.* Die reichsgesetzlichen Massnahmen der deutschen Volksnahrung. JBNationalök. 1917. 108, 1. p. 81—100.
- Nagybritannia.* Increasing cost of living. Statist. 1917. 69, 2029. p. 63—65.
- Nagybritannia.* Our home and foreign meat supplies. Economist(Lond.). 1917. 84, 3832. p. 179—80.
- Nagybritannia.* Our index number. Economist(Lond.). 1917. 84, 3828. p. 3—5.
- Nuese.* Der Stand unserer Volksnahrung. Nord&Süd. 1916. 40, 4. p. 75—100.
- Paas, H.* Brauchen wir die Z. E. G.? DWirtschZ. 1917. 13, 2. p. 45—52.
- Philippe, E.* Zur Frage der Einführung eines deutschen Stickstoffmonopols. SchweizBl. 1915—6. 22, 20. p. 609—14; 21—22. p. 687—99.

- Schmittmann, B.* Teuerung und Kinderzahl. DAnb. 1917. 2, 2. p. 49—55.
- Steinert, H.* Deutschlands besorgung mit Seefischen. WeltwirtschA. 1917. 9, 1. p. 68—82.
- Tschumi, H.* Die Lebensmittelversorgung der Schweiz und der Einfuhrtrust. SchweizBl. 1915—6. 22, 13. p. 385—99.
- Wahlmannstätter, H.* Die Ernährungsverhältnisse in den Industriebezirken. DArb. 1917. 2, 1. p. 22—29.

382 Bányászat

- Alfassa, M.* L'après-guerre. Le fer et le charbon lorrains. Paris: Belin 1916. XII, 79 p.
- Arndt, A.* Zur Geschichte und Theorie des Bergregals und der Bergbaufreiheit. 2. Aufl. Freiburg i. Br.: Bielefeld 1916. IV, 288 p.
- Papp K.* A magyar birodalom vasérc-és köszénkészlete. Bp.: Kilián 1916. 964 p. 1. t.
- Pothmann, W.* Der im Ruhrbergbau auf d. Kopf der Belegschaft entfall. Förderanteil und d. Problem seiner wirtschaftl. Steigerung. Jena: Fischer 1916. III, 74 p.
- Skinner, E. N. & H. R. Plate.* Mining costs of the world. New York: MacGraw-Hill. 1915. VI, 406. p.
- Thompson, A. B.* Oil-field development and petroleum mining. London Lockwood 1916. XVIII, 1648 p.
- *

- Bellet, D.* Comment économiser le charbon. ÉconomisteFranc. 1917. 45, 1. 10. p. 295—6.
- La crise du charbon. ÉconomisteFranc. 1917. 45, 1. 2. p. 35—37.
- Ferraris, M.* Il trasporto dei carboni e lo stato. NuovaAnt. 1916. 181, 1058. p. 620—45.
- Payen, É.* La production minière et métallurgique aux États-Unis. ÉconomisteFranc. 1917. 45, 1. 5. p. 131—33; 6. p. 164—66.
- Schwarz, A.* Das Steinkohlenrevier von Dombrowa. Handelsmus. 1917. 32, 11. p. 157—9; 12. 173—75.

383 Mezőgazdaság

- Borgmann.* Die Mitwirkung der deutschen Forstwirtschaft an d. Aufgaben d. Volksnahrung im Kriege. Berlin: Parey 1916. 89 p.

- Engelbrecht, Th. H.* Landwirtschaftlicher Atlas des russischen Reiches in Europa und Asien. Berlin: Reimer 1916. 41 p. 30. T.
- Kósa M.* Termeljünk többet. Bp.: Pfeifer 1916. 53 p.
- Kreutzer, E.* Hönlingers Waldertrags-theorie besprochen. Prag: Neugebauer 1916. 15 p.
- Middleton, T. H.* The recent development of german agriculture. London: H. Maj.'s Stat. Off. 1916. 74 p.
- Schenk, A.* Die Kornkammer der Erde. Halle: Knapp 1916. 31 p.
- Schütze, P.* Küchenabfälle und andere Ersatzstoffe als Viehfutter. Leipzig: Reichenbach 1917. 26 p.
- Wald- und Forstwirtschaft im Weltkrieg. Dresden: Globus 1916. VII, 85 p.
- Wien. Hochschule für Bodenkultur.* Staatsnotwendigkeiten auf dem Gebiete der Land- und Forstwirtschaft in Österreich. 1. T. Wien: Frick 1916. V, 87 p.
- Wirth, H.* Der elektrische Pflug auf der Herrschaft Detenitz. Wien: Frick 1916. IX, 36 p.

*

- Das Molkereiwesen in Schleswig-Holstein. InternAgrarökRdsch. 1916. 67, 8. p. 1—4.
- Lachmann J.* A felvidéki kisgazdák háborús gazdálkodása. MezőgazdSz. 1917. 35, 1. p. 9—14.
- Die Milchindustrie der Provinz Quebec und die Molkereigenossenschaften. InternAgrarökRdsch. 1917. 67, 8. p. 5—9.
- Raffalovich, A.* L'agriculture en Angleterre et en Allemagne. Économiste-Franç. 1917. 45, 1. 13. p. 389—91.
- Schandl K.* Villamos erő a mezőgazdaságban. MezőgazdSz. 1917. 35, 2. p. 35—40.
- Stolberg-Wernigerode, A.* Gr. z. Wirtschaftsorganisationen und Wirtschaftsberatung in der Landwirtschaft. AExakteWirtschaftsforsch. 1917. 8. 3. p. 427—48.

381.1 Földbirtokpolitika

- Ábrahám S.* Városi belsőségek értékszámítása. A telekbecslés elmélete. Szilágyosmlyó: Heimlich 1916. 81 p.
- Brauer, Th.* Bodenfrage und Arbeiterinteresse. Jena: Fischer 1916. VI, 217 p.

- Ereký K.* Parcellázás, mezőgazdasági nagyüzemek és élelmiszertermelés. Bp.: Kilián 1916. 24 p.
- Kampf, R.* Der Grundstückswert. 2. T. Berlin: Taschke 1916. 8, 97—193. p.
- Mosdorfer B.* Bauernstand und Staat. Graz: Leuschner 1917. 77 p.

*

- Dymovszki, F.* Urgrundeigentum im Lichte der neuesten Forschungen. SchweizBl. 1915—6. 22, 6. p. 161—70; 7. p. 202—9.
- Fryda, E.* Das ottomanische Immobilienrecht. WeltwirtschA. 1917. 9. 1. p. 30—47.
- Gerster B.* A tagosítás s a birtokpolitikai reform. MagyMérnKözl. 1917. 51, 8. p. 68—69.
- Grundbesitzverteilung in Serbien. InternAgrarökRdsch. 1916. 67, 8. p. 74—79.
- Heil, Ch.* Bodenfrage und Arbeiterinteresse. Bodenref. 1917. 28, 3. p. 81—84.
- Huber, Eng.* Güterzersplitterung, Güterzusammenlegung und Güterschlächtereie, mit bes. Berücks. der Verhältnisse im Kanton St. Gallen. SchweizBl. 1915—6. 22, 1. p. 1—12; 2. p. 42—53.

384 Iparpolitika

- Barlesse-Luxemburg, H.* Die belgische Grossindustrie vor und während des Krieges. Berlin: Zentralbl. d. Hütten- u. Walzwerke 1917. 36 p.
- Brandt, O.* Die Industrie während des Krieges. Berlin: Siegismund 1916. 48 p.
- Dessauer, L.* Die Industrialisierung von Gross-Stuttgart. Tübingen: Weil 1916. VII, 205 p.
- Dóczi S.* Kézművesiparunk háborús gazdasági újjászervezése. Bp.: Benkő 1917. 64 p.
- Hesse, A. und Grossmann. (Hg.)* Englands Handelskrieg und die chemische Industrie. N. F. England, Frankreich, Amerika. Stuttgart: Enke 1917. 344 p.
- Leonetti, F.* Mobilizatione industriale italiana. Roma: Tip. d. Camera dei deputati 1916. 268 p.
- Meyer, C.* Aktuelle Hauptfragen des Schweizer Gewerbestandes. Zürich: Rascher 1917. 72 p.

- Roman, F. W.* The industrial and commercial schools of the United States and Germany. New York: Putnam 1915. XV, 382 p.
- Schiff, E.* Staatliche Regelung der Elektrizitätswirtschaft. Tübingen: Mohr 1916. 28 p.
- Stewart, A.* British and German industrial conditions. London: Odhams 1916. 47 p.
- Tribot-Laspière, J.* L'industrie de l'acier en France. Paris: Vuibert 1916. VII, 355 p.
- Trommershausen.* Die Spiritusinteressen und die Brennergewerbe. Berlin: Mässigkeitsverl. 1917. 19 p.
- Wirz, W.* Voraussetzungen der Qualitätsproduktion. Zürich: Rascher 1916. 240 p.
- *
- Bulgária böripara. KözgazdSz. 1917. 57, 1. p. 77—78.
- Feraud, C.* L'industrie des constructions navales en France. RevPolParl. 1917. 90, 266. p. 23—37.
- Fiedler, L. K.* Die wichtigsten Industrien im Königreich Polen. Techn-&Wirtsch. 1917. 1. p. 15—23.
- Forgeot, P.* La reprise de l'activité industrielle dans les régions envahies. RevPolParl. 1917. 90, 266. p. 5—12.
- Gafner, G.* Über die Notlage in der Hotelindustrie. SchweizBl. 1915—6. 22, 21—22. p. 662—86.
- Kleinwächter, F.* Die staatliche Überwachung von Unternehmungen, die von Ausländern im Inlande betrieben werden. ZVolkswSozPolVerw. 1916. 25, 4. p. 455—64.
- Kump J.* Tengeri hajóépítő és hajógépiparunk. MagyMérnKözl. 1917. 51, 11. p. 93—94.
- Lengyelország cukoripara a háború előtt. KözgazdSz. 1917. 57, 2. p. 149—51.
- Mattekovits S.* Csehország iparosai összehasonlítva Magyarországéival a népszámlálás adatai szerint. KözgazdSz. 1917. 57. 1. p. 3—14.
- Ris, K.* Das Hausirwesen mit bes. Berücks. der schweizerischen Verhältnisse. SchweizBl. 1915—6. 22, 18—19. p. 545—54; 20. p. 622—32.
- Schiff, E.* Staatliche Regelung der Elektrizitätswirtschaft. ArchSozWiss. 1916. 43, 2. p. 478—503.
- Vigoni, G.* Guerra e industria. NuovaAnt. 1916. 182, 1062. p. 572—9.
- 385 Közlekedés
- Köster, R.* Postgesetz und Postordnung. Wien: Manz 1917. XII, 274 p.
- *
- Ofermann.* Die technisch-wirtschaftliche Entwicklung in Patagonien. AEisenbahnw. 1917. 1. p. 82—91.
- Spielmann, E.* Das Postwesen zu Kriegszeit. SchweizBl. 1915—6. 22, 13. p. 400—10.
- 385.5 Vasútügy
- Edwards, W. H.* Die Reichseisenbahnfrage. Jena: Fischer 1917. VIII, 178 p.
- Egyesült Allamok. Bureau of railway economics.* List of references on valuation of steamrailways. Chicago: Am. Railway Engineering Assoc. 1917. 154 p.
- Horniman, R.* How to make the railways pay for the war. London: Routledge 1916. XX, 348 p.
- Kirchhoff, H.* Die Reichsbahn. Stuttgart: Greiner 1917. 83 p.
- Phelps, E. M.* Selected articles on government ownership of railroads. 3. ed. White-Plans N. Y.: Wilson 1916. 37, 201 p.
- *
- Ahlberg, Norrmann.* Die Betriebskosten der Eisenbahnen und ihre Bedeutung für die Tarifbildung. AEisenbahnw. 1917. 1. p. 43—81; 2. p. 288—97.
- Baltzer.* Die wirtschaftliche Entwicklung der deutschen Kolonialbahnen in Afrika bis zum Ausbruch des Krieges. AEisenbahnw. 1917. 2. p. 298—314.
- Jezewski.* Die Fahrgeschwindigkeit der Schnellzüge in Frankreich. AEisenbahnw. 1917. 1. p. 20—42.
- Johnson, E. R.* Legislation concerning the railroad service. AnnAmAcad. 1917. 69, 158. p. 247—55.
- Krakauer, V.* Die österreichischen Staatsbahnen im dritten Kriegshalbjahr. AEisenbahnw. 1917. 1. p. 1—19.
- Mertens.* Die russische Eisenbahnen i. J. 1911. AEisenbahnw. 1917. 2. p. 248—87.
- Peschaud, M.* Les chemins de fer des États-Unis et les dernières menaces de grève. RevPolParl. 1917. 90, 168. p. 360—77.

Siemens, Werner und die Eisenbahnen. AEisenbahnw. 1917. 2. p. 197—206.

385.6 Hajózás

- Bubendey, J. F.* Die Elbschiffahrt und ihre Fortsetzung zu Donau. Hamburg: Herold 1916. 45 p. 1 T.
- Delfino, C.* La marina mercantile italiana. Campobano: Colitti 1916. 147 p.
- Harms, B.* Das kgl. Institut für Seeverkehr und Weltwirtschaft an der Christian-Alberts Universität zu Kiel. Kiel: Schmidt 1916. 42 p.
- Johnson, E. R. & G. G. Huebner.* Shipping in its relation to our foreign trade. New York: Business Training Comp. 1916. 156 p.
- Johnson, E. R.* The Panama canal and commerce. New York: Appleton 1916. 295 p.
- Lemarchand, G.* L'après guerre et la victoire économique. Le port de Paris et ses affluents commerciaux. Paris: Dunod 1916. 278 p.
- A naval digression. The story of a ship's company. Edinburgh: Blackwood 1916. VIII, 247 p.
- Phelps, E. M.* Selected articles on the American merchant marine. White Plains, N. Y.: Wilson 1916. 28, 218 p.
- Roller B.* A Budapesteni létesítendő országos kereskedelmi kikötő jelentősége. Bp.: Benkő 1917. 128 p.

*

- Hennig, R.* Die wirtschaftliche Bedeutung des Suezkanals. JBNationalök. 1917. 108, 3. p. 372—83.
- Kende, O.* Der Anteil des Seeverkehres am Aussenhandel der öst.-ung. Monarchie i. J. 1913. WeltwirtschA. 1917. 9, 1. p. 20—68.
- Perrée, E.* Le port de Rouen. RevPol-Parl. 1917. 90, 266. p. 69—84.
- Steiner, H.* Die Weltschiffbau 1915. WeltwirtschA. 1917. 9, 1. p. 13—17.
- Weil, F.* Der Donauweg. JBNationalök. 1917. 108, 3. p. 384—88.

386 Kereskedelmi politika

- Hirsch, J. und K. Falck.* Der Kettenhandel als Kriegerscheinung. Berlin: Hobbing 1916. 64 p.
- Mataja, V.* Die Reklame. 2. Auflage. München: Duncker 1916. VIII, 495 p.
- Roscher, W.* System d. Volkswirtschaft. Bd 3, Hbbd 2. bearb. v. W. S t i e d a. Nationalökonomik des Handels. 8

verm. Aufl. Stuttgart: Cotta 1917. XIII, 795 p.

*

- Frei, J.* Über die wirtschaftliche Bedeutung in der rechtliche Auslegung und Regelung des Eigentumsvorbehalts. SchweizBl. 1915—6. 22, 4. p. 97—101; 5. p. 142—52.
- Leicht, E.* Die Warenhäuser. SchweizBl. 1915—6. 22, 7. p. 193—201; 8. p. 236—48.
- Lyon-Caen, Ch.* De la création d'un registre du commerce en France. ÉconomisteFranc. 1917. 45, 1. 9. p. 259—61.
- Schär, J. F.* Die Krisis des privatwirtschaftlichen Handels während des Krieges. DWirtschZ. 1917. 13, 3. p. 65—75.
- Stähli, H.* Das kaufmännische Bildungswesen in der Schweiz. SchweizBl. 1915—6. 22, 9. p. 257—65; 10. p. 306—12.

386.2 Külkereskedelem

- Bellet, D.* Le commerce allemand. 2. éd. Paris: Plon 1916.
- Curti, A.* Der Handelskrieg von England, Frankreich und Italien gegen Deutschland und Österreich-Ungarn. Berlin: Heymann 1917. XII, 146 p.
- Delfino, C.* La grande Italia ed i nuovi orizzonti del commercio internazionale. Prato: Martini 1916. 215 p.
- Jastrow, J.* Die handelspolitische Zukunft Deutschlands. Berlin: Schwetschke 1916. 48 p.
- Landry, A.* Notre commerce d'exportation avant, pendant et après la guerre. Paris: Dunod 1916. 241 p.
- New York.* National foreign trade council European economic alliances. 2. ed. New York 1916. 128 p.
- Palac, L.* Notre commerce extérieur d'après-guerre. Paris: Dunod 1917. VIII, 288 p.
- Peddie, I. T.* On the relation of imports to exports. 2. ed. New York: Longmans 1916. 24, 148 p.
- Schär, J. F.* Umgestaltung und Neuorientierung des Handels infolge des Krieges. Berlin: Reimer 1916. 31 p.
- Schuchart, T.* Zur Frage der deutschen Aussenhandelsförderung. Berlin: Simion 1916. 61 p.
- Tyszka, K.* Das weltwirtschaftliche Problem der modernen Industriestaaten. Jena: Fischer 1916. VIII, 210 p.

*

- Beckmann, Fr.* Abbruch der deutsch-russischen Handelsbeziehungen? *WeltwirtschA.* 1917. 9, 1. p. 47--58.
 Der Handel und fremden Valuten in der Schweiz i. J. 1915. *WeltwirtschA.* 1917. 9, 1. p. 93--95.
 Der internationale Schafwollmarkt 1916 und dessen nächste Aussichten. *Handelsmus.* 1917. 32, 9. p. 125--27.
Dronke. Einfuhr, Ausfuhr und Durchfuhr. *ZZollwesen.* 1917. 17, 2. p. 33--38; 3. p. 69--72.
Herkner, H. Die Zukunft des deutschen Aussenhandels. *SchmollersJB.* 1916. 40, 2. p. 23--42.
Herlt, E. Der Handel mit der Türkei nach dem Kriege. *Handelsmus.* 1917. 32, 7. p. 97--99.
Martius, C. A. Zur Frage der Errichtung deutscher Handelskammern im Ausland. *DWirtschZ.* 1917. 13, 1. p. 1--16.
Meuriat, P. Le commerce de l'Italie durant le 15 dernières années. *Il-SocStatParis.* 1917. 58, 1. p. 6--19.
Mises, L. Vom Ziel der Handelspolitik. *ArchSozWiss.* 1916. 42, 2. p. 561--85.
Nagybritannia. Our foreign trade 1916 and 1913. *Statist.* 1917. 89, 2029. p. 140--42.
Nagybritannia. Our trade with the United States. *Economist.* 1917. 84, 3833. p. 225--26; 3834. p. 274--75.
Nagybritannia. Overseas trade in 1916. *Economist(Lond.)* 1917. 84, 3829. p. 48--49; 3830. p. 80--82; 3831. p. 130--31.
 A nemzetközi heringpiac. *KözgazdSz.* 1917. 57, 1. p. 78--79.
Oske, E. Neuerrichtung von Auslandshandelskammern. *WeltwirtschA.* 1917. 9, 1. p. 104--6.
 Russlands Holzausfuhr i. J. 1915. *WeltwirtschA.* 1917. 9, 1. p. 82--88.
 Die Steigerung des japanischen Wettbewerbes auf dem Weltmarkte. *Handelsmus.* 1917. 32, 10. p. 141--42.

386.3 Vámpolitika

- Battaglia, R.* Die wirtschaftliche Annäherung zwischen d. Zentralmächten u. d. wirtschaftl. Zukunft Polens. 1. Bd. Ein Zoll- u. Wirtschaftsbindnis zwischen Österreich-Ungarn u. Deutschland. Wien: Braunmüller 1917. XXXVI, 5, 803 p.
Grunzel, J. Economic protectionism. Oxford: Clarendon Pr. 1916. XIII, 357 p.

- Hobson, J. A.* The new protectionism. New York: Putnam 1916. 20, 153 p.

*

- Lukács, L.* Zollunion und Vorzugszölle. *Nord&Süd.* 1916. 158, 4. p. 292--302.
Roepstorff. Zur Schiffbau-Zollordnung. *ZZollwesen.* 1917. 17, 2. p. 39--43; 3. p. 78--81.
Schilder, S. Ein Zoll- und Wirtschaftsbindnis zwischen Österreich-Ungarn und Deutschland. *Handelsmus.* 1917. 32, 13. p. 189--92.
Schippel, M. Bewährter Zollschatz oder bewährter Freihandel. *SozialistMh.* 1917. 23, 5. p. 236--42.
Schmoller, G. Die Handels- und Zollannäherung Mitteleuropas. *SchmollersJB.* 1916. 40, 2. p. 1--22.
Schnemacher. Der deutsche und das österreichisch-ungarische Zolltarif. *ZZollwesen.* 1917. 17, 1. p. 11--15.

387 Pénz- és hitelügy

- Philipps, Ch. A.* Readings in money and banking. New York: Macmillan 1916. 8, 845 p.
Respondek, E. Frankreichs Bank- und Finanzwirtschaft im Kriege. Jena: Fischer 1917. XVI, 203 p.

*

- Federn, W.* Österreich-Ungarns Geld- und Kreditwesen im Kriege. *Arch-SozWiss.* 1916. 43, 2. p. 566--609.
Grull, W. Der Wertansatz in Kriegsbilanzen. *Techn&Wirtsch.* 1917. 1. p. 24--31.
Lansburgh, A. Dienstpflicht des Kapitals. *Bank.* 1917. 1. p. 1--8.; 2. p. 91--103.
Prato, G. Nazionalismo economico e rincaro del capitale. *GiornEconomist.* 1916. 53, 6. p. 513--41.
Ricard, P. L. La mobilisation financière de l'Allemagne. *RevPolParl.* 1917. 90, 266. p. 85--90.
Weiss, F. X. Professor Diehls Kritik der Kapitalzinstheorie von Böhm Bawerk. *ZVolkswSozPol-Verw.* 1916. 25, 4. p. 327 p. 5--6. p. 553--81.

387.1 Bankügy

- Du Moulin, A.* Nos banques, nos trusts et la guerre. Bruxelles: Fischlin 1916. 64 p.
Eisfeld, K. Das niederländische Bankwesen. 1--2. T. Haag: Nijhoff 1916. VIII, 95 p.

Kautzsch, S. W. Banken und Börse als zersetzende Kräfte in d. Sozialwirtschaft. 2. Aufl. Berlin-Lichterfelde: Dietze 1917.

*

Bloch, S. Einiges zur Kommunalbankfrage. SchweizBl. 1915—6. 22, 2, p. 54—57.

English banks — a year's results. Economist(Lond.). 1917. 84, 3831. p. 128—30.

Fischer, A. Die Wertverschiebung ausländischer Zahlungsmittel durch den Krieg. SchweizBl. 1915—6. 22, 14. p. 428—42.

Imborsteg, E. Die schweizerische Darlehnskasse und die Frage ihres Einflusses auf die Landeswährung. SchweizBl. 1915—6. 22, 16. p. 481—91; 17. p. 523—34; 18—19. p. 555—65.

Kovács J. A Balkán államok jegybankjai. KözgazdSz. 1917. 57. 1. p. 167—190.

Lansburgh, A. Kapitalserhöhung der Deutschen Bank. Bank. 1917. 9. p. 185—196.

Laur, E. Die Verwendung der Ersparnisse in bäuerlichen Verhältnissen. AExakteWirtschaftsforsch. 1917. 8, 3. p. 367—85.

Mossner. Kleinbesitzer und Einlieger der Kreise Grottkan. AExakteWirtschaftsforsch. 1917. 8, 3. p. 386—426.

Der Notenumlauf der drei skandinavischen Zentralbanken 1911—1915. WeltwirtschA. 1917. 9, 1. p. 91—93.

387.4 Pénz Valuta

Bendixen, F. Das Inflationsproblem. Stuttgart: Enke 1917. 42 p.

Domány Gy. Háborús valuta. Bp.: Benkő 1917. 141 p. 6 t.

Greulich, C. Der bargeldlose Verkehr. 2. A. Berlin: Brandes 1917. 20 p.

Ansatz. Die Förderung des bargeldlosen Zahlungsverkehrs durch Gemeinden. Gotha: Hartung 1916. 40 p.

Kemmerer, E. W. Modern currency reform. New York: Macmillan 1917. 22, 552 p.

Liefmann, R. Geld und Gold. Stuttgart: Deutsche Verl. Anst. 1916. 241 p.

Peiri, E. Die Verstärkung des Goldbestandes d. Reichsbank und d. bargeldlose Zahlungsverkehr. Strassburg: Strassb. Verl. Anst. 1917 16 p.

Säglitz, A. Die bargeldlose Zahlungsverkehr und seine Vorteile. Mee-rane: Herzog 1917. 63 p.

Schippel, H. Bargeldloser Verkehr, unsere Reichsbank und der Krieg. Stuttgart: Deutsche Verl. Anst. 1917. 50 p.

Schmidt, A. Währungspolitik und staatsbürgerliche Erziehung. München-Gladbach: Volksver. Verl. 1917. 30 p.

Varjassy L. A korona intervalutáris árfolyama. Arad: Klein 1916. 15 p.

*

Balás K. Megjegyzések két új pénzértékelméletről. KözgazdSz. 1917. 57, 1. p. 157—167.

Blum, L. Inflation. Recht&Wirtsch. 1917. 6, 3. p. 73—75.

Esslen. Vergangenheit und Zukunft des lateinischen Münzbundes. BankA. 1917. 16, 7. p. 125—132; 8. p. 150—158.

Fitger, C. Währungsreform u. Kriegserfahrung. DWirtschZ. 1917. 13, 3. p. 76—82.

Heyn, O. Die Bewertung unserer Valuta im Auslande. JBNationalök. 1917. 108, 7. p. 212—22.

Lessing, H. Bargeldloser Zahlungsverkehr in Frankreich während des Krieges. BankA. 1917. 8. p. 145—150.

Lieimann, R. Über die gegenseitige Abhängigkeit der Goldwährungen. WeltwirtschA. 1917. 9, 1. p. 1—19.

Moll, Br. Der Goldschatz der Reichsbank im Lichte der Geldtheorien ZSozialwiss. 1917. 1. p. 1—15.

Payen, É. L'argent metal. Économiste-Franc. 1917. 45, 1. 11. p. 325—27.

Payen, É. L'or en 1916: sa production, sa répartition dans le monde. Économiste-Franc. 1917. 45, 1. 9. p. 261—63.

Schmidt, A. Währungspolitik u. staatsbürgerliche Erziehung. SozKultur. 1917. 37, 2. p. 65—84.

387.6 Értékpapir Értéktőzsde

Devisenkurse und Devisenpolitik. München-Gladbach: Volksvereins Verl. 1916. 61 p.

Ott, E. Die Wechselkurse im Kriege. Bern: Neukomm 1916. 24 p.

Strahm, E. Le change et la guerre. Genève: Bienne 1917. IV, 16 p.

*

Agnet, J. Il proposito dell'apertura dell' borse. NuovaAnt. 1916. 181, 1056. p. 269—89.

- Buffi, S.* Die auswärtigen Wechselkurse im Kriege. ArchSozWiss. 1916. 43, 2. p. 564—62.
- D'Eichthal, E.* De la participation des étrangers aux sociétés commerciales françaises. ÉconomisteFranc. 1917. 45, 1. 7. p. 195—97.
- Köhler, F.* Die Börse zwischen Krieg und Frieden. Bank. 1917. 2. p. 23—28.
- Payen, É.* Les cours des principales valeurs fin décembre 1913, 1914, 1915 et 1916. ÉconomisteFranc. 1917. 45, 1. 2. p. 37—39; 3. p. 67—69.
- Raffalovich.* Les cours des principales valeurs aux bourses allemandes. ÉconomisteFranc. 1917. 45, 1. 4. p. 101—3.
- Schultze, E.* Wiedergewinnung amerikanischer Eisenbahn-papiere durch die Vereinigten Staaten und das englische Auslandskapital. BankA. 1917. 16, 9. p. 169—175.

387.7 Hitefügy

- Gross-Berlin.* Verband der Baugeschäfte. Antrag auf reichsges. Errichtung öff.-rechtl. Anstalten f. d. Gewährung unkündbaren Realkredits an die Besitzer von Mietshausgrundstücken. Berlin: 1915. 6 p.
- Putnam, G. E.* The land credit problem. Lawrence: Univ. of Kan. 1916. 107 p.

*

- Egyesült Államok.* Die Bedeutung der Lebensversicherungsunternehmen für den landwirtschaftlichen Bodenkredit. InternAgrarökRdsch. 1916. 67. 8. p. 32—39.
- Die Hypothekenbewegung in Preussen nach Berufsgruppen der Hypothekenschuldner. InternAgrarökRdsch. 1916. 67, 8. p. 40—45.
- Leiske, W.* Zweite Hypotheken nach dem Kriege. JBNationalök. 1917. 108, 3. p. 273—326.

388 Biztosításügy

- Breuil, R.* Assurances et assureurs. Paris: Giard 1916. 248 p.
- Dudley, N. A.* Finance and life insurance. Mexiko: Mexiko Pr. & Publ. 1916. 227 p.
- Gebistorf, S.* Die Viehversicherung insbes. die staatliche Rindviehversicherung in der Schweiz. Luzern: Ziegler 1916. IV, 84 p.

- Neumann, K.* Das Versicherungswesen. Berlin: Allg. Deutscher Sprachverein 1916. VIII, 112 p.
- Nylen, A. van.* Les assurances et la guerre. Anvers: Van Nylen 1916. 46 p.
- Piccard, P.* Haftpflichtpraxis und soziale Unfallversicherung. Zürich: Füssli 1917. 150 p.
- Schäfer, W. & Fr. Lübströf.* Volkswirtschaft und Versicherung. Hannover: Rechts-, Staats- u. sozialwiss. Verl. 1916. XII, 269 p.
- Wyler, J.* Die Tontinen in Frankreich. München: Duncker 1916. VIII, 138 p.

*

- Anders, J. B.* Social insurance. Ann-AmAcad. 1917. 69, 158. p. 42—49.
- Bellon, M.* Chronique des questions ouvrières et des assurances sur la vie. HSocStatParis. 1917. 38, 3. p. 93—99.
- Brunn.* Zur Frage der Beseitigung der Angestelltenversicherung als Sonderversicherung. ZVersicherungswiss. 1917. 1. p. 61—70.
- Burg, M.* Die Kranken- und Unfallversicherung in der Schweiz und in Deutschland. SchweizBl. 1915—6. 22. 3. p. 77—84; 4. p. 102—8.
- Christensen.* Die neue soziale Unfallversicherung Dänemarks. ZVersicherungswiss. 1917. 17. 2. p. 227—230.
- Hülse.* Versicherungswissenschaft und Versicherungskunde. ZVersicherungswiss. 1917. 17. 1. p. 39—60.
- Lengyel S.* A népbiztosítás szervezése Magyarországon. KözgazdSz. 1917. 57, 2. p. 108—33.
- Pap G.* Törvényhozásunk és a munkásbiztosítás. MunkásüSz. 1917. 8, 3—4. p. 69—80.
- Propper S.* A balesetbiztosítás nálunk és a külföldön. Szocializmus. 1917. 10, 3—4. p. 144—54.
- Rocca, G.* Die Vertragsbedingungen bei der Transportversicherung von Getreide. InternAgrarökRdsch. 1916. 57, 7. p. 33—44.
- Schnittmann.* Ausbau der Sozialversicherung. ZVersicherungswiss. 1917. 17, 1. p. 71—83.
- Varga J.* Az angol szociális biztosítás. MunkásüSz. 1917. 8, 5—6. p. 149—54.

389 Állami pénzügy

- Cunow, H., O. Huc, M. Schippel.* Monopolfrage und Arbeiterklasse. Berlin: Vorwärts 1917. 256 p.

- Konrad, H.* Handbuch des österr. Finanzverwaltungsrechts. Wien: Manz 1916 IV, 106 p.
- Madsen, A. W.* The state as manufacturer and trader. London: Union 1916. IX, 281 p.
- Smolka J.* A gabonamonopolium kérése. Bp. Benkő 1917. 48 p.
- Steiger, J.* Der Finanzhaushalt der Schweiz. 1. Bd. Bern: Stämpfli 1916. XII, 400 p.
- *
- Bensch, P.* Eine grosse Zehntung? Darb. 1917. 2, 2. p. 56—63.
- Fischer, E.* Zur Frage des Tabakmonopols. SchweizBl. 1915—6. 22, 5. p. 129—41; 6. p. 171—79; 7. 210—16
- Katona S.* A szesz italok forgalmának szabályozása. AdóIII Sz. 1917. 6, 2. p. 92—98.
- Matthias.* Finanzielle Folgen eines staatlichen Elektrizitätsmonopols. BankA. 1917. 16. 10. p. 181—184.
- Monopolfrage und Arbeiterklasse. Gewerksch(Berl.) 1917. 21, 10. p. 145—48.
- Zur Monopolfrage. Gewerksch(Berl.). 1917. 21, 12. p. 177—80.
- Patzauer, H.* Österreichs und Ungarns Staatswirtschaften. ZVolkswSozPolVerw. 1916. 25, 4. p. 382—454; 5—6. p. 582—615.
- Schwarz, O.* Die Finanzen der europäischen und der wichtigeren ausser-europäischen Staaten. FinArch. 1917. 34, 1. p. 219—88.
- Waldecker, L.* Finanz und Steuerrecht als juristische Disziplin. FinArch. 1917. 23, 1. p. 155—78.
- 389:355 Háború pénzügyei**
- Borhardt, J.* Woher kommt das Geld zum Kriege? Leipzig: Buchdr. 1916 51 p
- Zedlitz-Neukirch.* Die Reichs- und Staatsfinanzen im Kriege. Berlin: Siegismund 1916. 47 p.
- Landau, F.* Die Schulden der Kriegführenden Staaten vor und während des Krieges. Hamburg: Knackstedt 1916.
- Liesse, A.* Les emprunts de guerre de l'Allemagne. Paris: Berger-Levrault 1916. 54 p.
- Mayer, E.* Über die Deckung der Kriegsausgaben mit bes. Berücks. Deutschlands, Österr.-Ungarns, Englands, Frankreichs, Russlands und Italiens. München: Buchholtz 1916. XII, 157 p.
- Noyes, A. D.* Financial chapters of the war. New York: Kriebner 1916. XI, 255 p.
- Rey, B.* 400 milliards. Étude sur le cont de la guerre. Paris: Berger-Levrault 1916. 62 p.
- *
- Amorow, L.* Il costo della guerra. GiornEcon. 1916. 53, 6. p. 489—512.
- Financing of the war. Increasing expenditures. Statist. 1917. 89, 2034. p. 274—75.
- Financing the war. The need for „new money“. Statist. 1917. 89, 2033. p. 226—28.
- Jöhlinger, O.* Die Finanzwirtschaft unserer Gegner während des Krieges. FinArch. 1917. 34, 1. p. 42—108.
- Glier, L.* Die Finanzierung des Krieges in England während der letzten zehn Monate. ArchSozWiss. 1916. 43, 2. p. 665—709.
- Hobson, J. A.* Shall we be poorer after the war. ContempRev. 1917. 613. p. 42—53.
- Ricard, P. L.* La conduite financière de la guerre en Allemagne. RevPolParl. 1917. 90, 268. p. 378—95.
- Würfel, G.* Die bisherigen Kriegsausgaben. ZSozialwiss. 1917. 2—3. p. 97—126.
- Vogel, E. H.* Österreich-Ungarns Kriegsanleihen. BankA. 1917. 16. 11. p. 209—213.
- 389.2 Állami adók és illetékek**
- Bredt.* Unsere Steuerpolitik. Berlin: Heymann 1917. 41. p.
- Buck, L.* Kommentar zu Besitzsteuergesetz. Köln: Quos 1916. 261, 18 p.
- Colshorn, R.* Die neuen Besitzsteuergesetze. Hamburg: Broschek 1917. 93 p.
- Eisenmüller J.* Besitz- und Kriegsteuergesetz. Kitzingen: Wirth 1917. 30 p.
- Franckel, E.* Zur Kriegsgewinnbesteuerung. Wien: Manz 1917. VII, 89 p.
- Hachenburg.* Die Vermögenzuwachssteuer und die Gesellschaften mit beschränkter Haftung. Berlin: Möser 1917. 23 p.
- Hantos E.* A nyilvános számadásra kötelezett vállalatok adója. Bp.: Benkő 1917. 141 p.
- Hirschfeld, E.* Le.tiaden f. Kriegsteuergesetz. 2. Aufl. Berlin: Möser 1917. 124 p.
- Iloupin, Ch. et É. Magnéro.* La contribution sur les bénéficos de guerre. Paris: Sirey 1916. 191 p.

- Klug E. és Soltész A.* A magyar egyenes adók. Bp.: Benkő 1917. 463 p.
- Koppe, F. und P. Varnhagen.* Kriegsteuergesetze. 4. Aufl. Berlin: Spaeth 1917. XVI, 374. p.
- Leconturier, E.* La taxation des bénéfices de guerre. Paris: L'Information 1916. V, 86 p.
- Marcuse, P.* Die Einkommensteuer der Kriegsteilnehmer in Preussen. Berlin: Möser 1917. 51 p.
- Ormándy J. és Túry Z.* Az új magyar adótörvények. Bp.: Pátria 1917. 203 p.
- Rochnik, R.* Die Gebührengesetze 1916. Wien: Manz 1916. III, 39 p.
- Snelling, W. E.* Excess profits. London: Pitman 1916. XII, 250 p.
- Stier-Somlo, F.* Kommentar zu Kriegsteuergesetze. 2. Aufl. Berlin: Vahlen 1917. 44 p.
- Strutz, G.* Kommentar z. Kriegsteuergesetze. Berlin: Liebmann 1917. XVIII, 528 p.
- Weber, J.* Die Tabaksteuer. Berlin: Decker 1916. II, 13 p.
- *
- Ballod, K.* Die Reichssteuervorlagen von März 1916. SchmollersJB. 1917. 40, 2. p. 449—62.
- Benedek S.* Új adórendszer küszöbön. AdóIII Sz. 1917. 6, 1. p. 1—7.
- Borgh, R. van der.* Die neuen Reichssteuervorlagen. DWirtschaftZ. 1917. 13, 6. p. 161—80.
- Jantzen, R.* Das Kriegsteuergesetz unter bes. Berücks. des Besitzsteuergesetzes. FinArch. 1917. 34, 1. p. 133—54.
- Haristoy, J.* L'impôt complémentaire sur le capital. RevPolParl. 1917. 90, 266. p. 38—54.
- Krug v. Nidda, G.* Besitzsteuer. FinArch. 1917. 34, 1. p. 19—41.
- Mátyás J.* A hadinyereségadó alapja a vállalatoknál. AdóIII Sz. 1917. 6, 2. p. 65—76.
- Moll, W.* Kriegsänderung des preussischen Einkommenssteuergesetzes. FinArch 1917. 34, 1. p. 289—93.
- Myrbach, F.* Über den Begriff der Gebühr und der Taxe. FinanzArch. 1917. 34, 1. p. 1—18.
- Norden, A.* Die neuen Steuervorlagen. DWirtschaftZ. 1917. 13, 6. p. 181—5.
- Nyulász J.* Glosszák a pénzintézetek adózásához. AdóIII Sz. 1917. 6, 3. p. 129—38.
- Nyulász J.* Hogyan számítjuk ki a hadinyereségadót. AdóIII Sz. 1917. 6, 2. p. 77—81.
- Schultze, E.* Die Alkoholsteuerepolitik des Zarenreichs. FinArch. 1917. 34, 1. p. 169—32.
- Steiner, P.* Die Militärpflichtersatzsteuer. SchweizBl. 1915—6. 22, 3. p. 65—76; 4. p. 109—18.
- Strutz, G.* Die neuen Reichsabgaben des Jahres 1916. ASozPolGesetzg. 1917. 5. 1—2. p. 201—48.
- Szende P.* A német szociáldemokrata párt adópolitikája. HuszadikSz. 1917. 35. 2. p. 114—128.
- Vargha J.* A háztartás szerint való adózás. AdóIII Sz. 1917. 6, 1. p. 7—11.
- Vogel, E. H.* Die Massnahmen auf dem Gebiete der Abgabengesetzgebung Österreichs zur Zinsdeckung der Kriegsanleihen. ZVolkswSozPolVerw. 1916. 25, 5—6. p. 487—552.

Adalékok a fizetési mérleg elméletéhez. (I)

A nemzetek gazdasági élete az egyének gazdasági tevékenységének összességéből állván, a fizetési mérleg alakulása is nagyjában ugyanazon törvények hatása alatt áll, mint az egyes embernek évi budgetje. A különbség csak az, hogy a míg az egyes ember költségvetésének megállapításában csak egyénnel áll szemben, a nemzetközi fizetési mérleg nem operál egyénnel, hanem gazdasági és iparágakkal, még pedig tekintet nélkül a gazdasági és iparágakban közreműködő egyes gazdaságoknak egyéni jellegére.

Épp úgy, mint a gazdag és szegény embernek költségvetése más-más alakulatokat mutat, ugyanúgy különbözik egymástól a gazdag és szegény népek fizetési mérlege is. Hogy egy egyszerű példát vegyünk: tegyük fel, hogy valamely jómódú egyén három forrásból meríti jövedelmeit, van egy 100.000 koronát érő gyára, a mely 20.000 korona hasznot hajt, vannak 100.000 korona értékű értékpapirjai, a melyek 5.000 koronát hoznak neki és e mellett oly magán- vagy nyilvános jellegű funciókat is végez, a melyek után 2.000 korona külön jövedelmet ér el. Ez a jómódú polgár összesen 27.000 korona évi jövedelemmel fog rendelkezni, a melyből 22.000 koronát elkölt lakásra, ruhára, élelmezésre, utazásra, stb. 5.000 koronát pedig megtakarít és ezt az összeget újabb befektetésekre fordítja. A jómódú embernek ez a típusa tehát háromféle forrásból meríti jövedelmét és pedig: 1. saját gazdasági tevékenységéből, 2. korábbi megtakarításainak a jövedelméből, 3. mások részére végzett személyes szolgálatokból. A gazdasági tevékenységnek és vagyonkezelésnek célja a jövedelem, a jövedelemnek rendeltetése pedig a fogyasztás, és ha a most említett példánkban a gazdag ember nem költötte el azonnal a felesleges 5.000 koronáját, ezt is a fogyasztásnak növelése céljából tette, azért, hogy később a megtakarított 5.000 koronának a kamatait is elkölthesse és így magának nagyobb jólétet teremtsen. Az egyéni gazdaságban mindenkit saját érdeke vezet, kiadásaival mindenki arra törekszik, hogy mindent megszeressen, a mire szüksége van és ott szerezze be, a hol a legolcsóbban

teheti, esetleg a külföldről is, ha az adott körülményekre való tekintettel, a szükségletet és az árviszonyokat mérlegelve, ez a legelőnyösebb megoldás. Az ipari és gazdasági termékeinek az értékesítéseinél is ugyanily szempontok szerint jár el a termelő. Az 5 000 korona összegű megtakarítás elhelyezésénél szintén a célszerűségi kérdés vezeti a tőkepénzest és az lebeg a szemei előtt, hogy mennél nagyobb biztonság mellett mennél nagyobb jövedelmezőséghez jusson. A pénzt tehát vagy saját vállalatának nagyobbítására fordítja, vagy belföldi, esetleg külföldi papirokba fekteti, ha ez a megoldás reá nézve a legmegfelelőbb. Ugyanígy az új hitelforrásokat kereső belföldi bank is szívesebben adja el zálogleveleit annak a külföldi consortiumnak, amely magasabb árfolyamot ad és alacsonyabb kamattal is beéri, mint annak a belföldi tőkepénzesnek, akivel szemben nem érhetett el ily kedvező feltételeket.

Mi okozta azt, hogy konkrét esetben a kiindulásunk alapjául szolgáló typushoz tartozó gazdasági alanyok:

- a) a terméküknek egy részét külföldön értékesítik,
- b) szükségletüknek egy részét külföldről fedezik,
- c) tőkefeleslegüknek egy részét külföldön helyezik el,
- d) tőkeszükségletüknek egy részét külföldről fedezik.

Ezekből az egyes gazdasági tételekből alakul a nemzetközi fizetési mérleg és ha megállapítjuk az egyes gazdasági alanyok akaratelhatározását befolyásoló körülményeket, akkor megtaláltuk a feleletet is a fizetési mérleg legfontosabb problémájára, t. i. arra, hogy mi irányítja a nemzeteknek internacionális gazdasági tevékenységét.

Alábbi fejtegetéseinkben nem törekszünk számadatok csoportosítására. A fizetési mérlegek konfigurációjára nézve a multa vonatkozólag az irodalom már sok becses anyaggal rendelkezik,¹⁾ a jövő tekintetében pedig ma, a midőn új gazdasági és pénzügyi elhelyezkedés küszöbén állunk, csak bizonytalan jóslatokba bocsátkozhatnánk. De éppen azért, mert a kereskedelmi és fizetési mérlegünkben nagy változásokra van kilátás, tekintve e változásoknak szerves összefüggését a valutakérdéssel, indokoltnak látszik, hogy éppen most, egy új gazdasági- és valutapolitikai korszak elején állva, közelebbről megismerkedjünk a nemzet-

¹⁾ V. ö.: A. Sartorius Freiherr von *Waltershausen*: Das volkswirtschaftliche System der Kapitalanlage im Auslande (Berlin 1907). Dr. *Fellner* Frigyes: A nemzetközi fizetési mérleg és alakulása Magyarországon (Budapest 1908). Dr. *Walter Zollinger*: Die Bilanz der internationalen Wertübertragungen (Jena 1914). Dr. *Franz Bartsch*: Statistische Daten über die Zahlungsbilanz Österreich-Ungarns vor Ausbruch des Krieges (Mitteilungen des K. k. Finanzministeriums XXII. Jahrgang, Wien 1917.)

közi tőke- és áru mozgalmaknak alapmotivumaival, mindig szem előtt tartva a kitűzött célt, t. i. azt, hogy nem számadatokat kívánunk összehalmozni, hanem elméleti alapot nyújtani a nemzetközi tőke- és áru mozgalmak törvényszerűségére és ezeknek valutáris hatására nézve.¹⁾

A) A nemzetközi tőkeelhelyezés politikája.

A közgazdasági kézikönyvek rendszerint két részből állanak. Az első rész a közgazdaságtan alapfogalmaival foglalkozik, a második rész pedig a közgazdaság tanainak gyakorlati alkalmazását, vagyis a közgazdasági politikát tárgyalja. A gyakorlati élet azonban gyakran ráczáfol az elmélet legplausibilisebbnek és legtermészetesebbnek látszó tanaira, úgy, hogy a közgazdasági tankönyvek íróinak néha nem kis gondot okoz könyveiknek első és második részét harmónikus egészszé önteni. Iskolai példa erre a külföldi tőkeelhelyezések rendszere. A legtöbb tankönyv azt tanítja, hogy a tőke ott keres elhelyezést, a hol a lehető legnagyobb biztonság mellett a lehető legnagyobb hozadékot szolgáltatja. Ez azonban a gyakorlatban csak részben alakul ily simán, mert a valóságban annyi mindenféle akadály van ez egyszerű tantétel érvényesülésének, hogy ha egy nagyobb szabású külföldi tőkeelhelyezéssel állunk szemben, első sorban nem is gondolunk a legegyszerűbb és legtermészetesebb folyamatra, a kamatkülönbözetek kihasználására vagy a tőke felesleg elhelyezésére irányuló törekvésre, hanem önkénytelenül is valamely hátsó gondolatot, valamely elrejtett és titokba burkolt politikai törekvést sejtünk a *transactio* megett vagy pedig bámuljuk azt a finánczművészetet, amelynek sikerült a külföldi kölcsönműveletet létrehozni.

És tényleg, a különleges viszonyok és körülmények hosszú sora tárul elénk, ha a nemzetközi tőkemozgalmakra döntő befolyást gyakorló tényezők után kutatunk. E tényezők részben pénzügyi, részben pedig politikai természetűek.

¹⁾ Az irodalomban hasonló törekvés szolgálatában áll Schär munkája a fizetési mérlegről. (Dr. Joh. Friedr. Schär: Zahlungsbilanz und Diskont, Berlin 1908), Schär e munkájában a németországi viszonyok nyomán a fizetési mérleg és a váltóárfolyamok közötti szoros összefüggést igyekszik kimutatni és a paritástól való eltérés fokából von következtetést a fizetési mérleg passivitásának mérvére. Ámbár Schär munkájával az elmélet sokat foglalkozott, nézetünk szerint tulságos jelentőséget tulajdonítanak fejtegetéseinek, mert a háborút megelőző időkben kifejlődött paritási politika mellett, a váltóárfolyamok alakulását a jegybankok mesterségesen befolyásolták.

a) A nemzetközi tőkeelhelyezés pénzügyi akadályai.

1. Valutakülönbség. A hitelező és az adós országok valutáinak különbözősége lényegesen megakasztja a külföldi tőkeelhelyezést és a kamatláb tekintetében fennálló különbözetnek kihasználását. Ha az adós ország valutája rossz és a hitelező ki van téve annak a veszélynek, hogy azt a tőkét, melyet jó valutában adott kölcsön, az értékpapír eladása vagy a kölcsön visszafizetése esetén rossz valutában kapja vissza, úgy az ezzel járó tőkevesztés már eleve visszatartja a kölcsönművelettől illetve értékpapírtransactiótól. De érzékeny veszteség érheti a hitelezőt ily esetben a kamathozadéokban is, mert ha például 10⁰/₀-kal romlik az adós ország valutája, akkor a 4¹/₂⁰/₀-os kamat a hitelezőre nézve valóságban csak mintegy 4⁰/₀-ot jelent. A valutabeli veszteségek ellen csak úgy védekezhetik a hitelező, ha már eleve alacsony árfolyamot és magas kamatot köt ki, amiáltal bizonyos risico-alapot teremt magának a tőkében és kamatban beálló veszteségek fedezésére. Még hatályosabb azonban ez az eljárás, amidőn a *hitelező* ország valutájában stipulálják a tőke- és kamatfizetést. Ez a hitelezőt megóvja ugyan a valutavesztésegektől, de viszont az adósra rendkívül terhes akkor, ha, — a mint azt most is látjuk, — a külföldi fizetési eszközök jelentékenyen megrágulnak, úgy, hogy ily eset beálltával az adós tulajdonképen ¹/₂ vagy 1⁰/₀-kal magasabb kamatot fizet. Igaz ugyan, hogy ez az állapot akkor szokott bekövetkezni, a mikor a pénzpiacz helyzete egyébként is megrendült, úgy, hogy ilyenkor az adósra nézve csak természetes a kamatnak emelkedése; sulyosabban esik azonban latba ez a körülmény akkor, ha a kötvények kamata bizonyos előre megállapított transactióknak képezte az alapját, úgy hogy az effectiv kamatlábnak utólagos módosulása ilyenkor visszahat az eredeti műveletek rentabilitására is.

2. Pénzügyi illetékek, adók és költségek. A külföldi emissióknál fontos szerepük van az emissiókkal járó költségeknek, a melyek az egyes pénzpiaczok szerint különbözőek, de minden esetre sulyosabbak azoknál a költségeknél, amelyekkel belföldi emissiók járnak. A magyar belföldi emissiókat rendkívül megkönnyíti az a körülmény, hogy az értékpapírok bizonyos faja, mint állampapírok, záloglevelek, városi, vasuti és községi kötvények, meghatározott előfeltételek mellett illetékmentességet élveznek, a részvények pedig csak másod- illetve harmadfokú bélyegilleték alá esnek.¹⁾ Ezzel szemben a külföldön a nem honi származású papírokat igen terhes illetékekkel sújtják, részben

¹⁾ 1899. évi XXX. t.-cz. 9. és 10. §§. 1897. évi XXXII. t. cz. 22—24. §§. ill. díjj. 89. t. I. B. a. pontja.

hiskális okokból, részben pedig a belföldi piac védelme érdekében. Németországban és Angliában a külföldi emissiók után egyszeri illeték rovandó le, amely a kölcsönczímlet 2⁰/₀ illetve 1⁰/₀-át teszi ki, Franciaországban azonban az illeték évente fizetendő és ez különböző címekből összetéve a kölcsön névértékének mintegy 1¹/₂⁰/₀-ára rúg.¹⁾ A német vagy angol emissió tehát 2⁰/₀ illetve 1⁰/₀-kal drágább a belföldinél, a francia pedig, ha az évi 1¹/₂⁰/₀ kamatiöbbséget például 5⁰/₀ mellett kapitalizáljuk, majdnem 10⁰/₀ kal drágítja meg a kibocsátást. Az illeték-költségekhez járul még a közvetítő bank vagy consortium díjazása, a mely a pénzpiacz helyzete szerint 3—5⁰/₀-nál kevesebb nem szokott lenni,²⁾ de néha még több is, ha a kibocsátással járó effectív kiadásokat, mint aminők a hírlapi költségek, nyomtatványok, stb. hozzászámítjuk. Mind-ezen felül jön azonban a tőkebefektető közönség igényeinek a kielégítése, mert az, aki külföldi papirt vesz, olcsón akar venni, — a kibocsátási árfolyam pedig egyébként is alacsonyabb szokott lenni a tőzsde-cursusnál. Ily körülmények között a külföldi emissióval járó költ-

¹⁾ Franciaországban 1914. július 1-én új értékpapir-adók és illetékek léptek életbe, amelyek alapján például egy 500 frcs névértékű, 4⁰/₀-kal kamatozó 475 árfolyammal bíró értékpapirnak adója és illetékei következőkép alakulnak:

1. 0.09 ⁰ / ₀ droit de timbre a papir névértéke után (az eddigi tétel 0.06 volt)	0.45
2. 4 ⁰ / ₀ impot sur le revenu, fizetendő a szelvény összege után, tehát 20 frcs után	0.80
3. droit de transfert 0.3 ⁰ / ₀ az árfolyamérték után (ezelőtt 0.25 ⁰ / ₀ volt) tehát 475 frcs után	1.425
	<u>Összesen 2.675</u>

A fentiekből tehát az következik, hogy ha az értékpapirtulajdonos viseli a fenti adókat és illetékeket, úgy 20 frcs helyett csak 17.325 fr-ot hoz a papirja, vagyis a papir 4⁰/₀ helyett csak 3.465⁰/₀-ot kamatozik, viszont ha az értékpapir kibocsátója viseli a fenti adókat és illetékeket, akkor az 500 frcs után nem 20 fr.-ot, hanem adókkal együtt 22.675 fr.-ot fizet és így ez a pénz az emittáló intézetnek nem 4⁰/₀-ba, hanem 4.535⁰/₀-ba kerül; az összes adóteher tehát az emittáló intézetre nézve 13.375⁰/₀. Természetesen nyitva marad még az a kérdés, vajon az abonnálás alkalmával a francia kincstár az abonnement alapjául tényleg a kibocsátott egész értékpapirmennyiséget veszi, vagy pedig annak csak egy részét, mert ez esetbe végeredményben az adóteher az emittáló intézetre nézve redukálódik.

²⁾ Budapest székesfőváros 1910. évi 2 millió font összegű kölcsönét egy angol banksoport 95¹/₄ árfolyamon helyezte el a londoni piacon, míg a főváros 91¹/₂-et, illetve az 1⁰/₀-os bélyegköltség levonásával csak 90¹/₂-et kapott a kölcsönt finanszírozó banksoporttól. E szerint 5¹/₄⁰/₀-ot tett ki a költségek teljes összege. Az 1911. évi 100 millió frankos kölcsönt egy francia pénzcsoport 90.56¹/₄ árfolyamon vette át Budapest fővárostól és a 420 frankos címleteket 399 frankkal, illetve 95 árfolyamon helyezte el. Ez esetben tehát a külföldi közvetítés költsége — az adók és illetékek nélkül — 4.4375⁰/₀-ra rúg.

ségek a külföldi hitelt rendkívüli módon megrágítják s ha a külföldi piacznak meg is van a felvevő képessége, sok transactió meghiusul konkrét esetben a tetemes emissió-költségek miatt. A külföldi tőke tehát gyakran csak látszólag olcsóbb a belföldinél és a valóságban ugyanoly drága, mint a belföldi, úgy hogy közgazdasági szempontból néha csak a belföldi piac tehermentesítése nyújt kárpótlást a külföldi tőke drágaságáért.

3. Az értékpapírok categorizálása. Nagyszabású nemzetközi emissiók esetén, ami az orosz államkölcsönöknél vagy a nagy amerikai vasuti kötvénykölcsönöknél szokott előfordulni, ugyanabból az emissióból az emissió körül érdekelt pénzpiaczkok szerint más-más categoriájú czimleteket szoktak forgalomba hozni. Így például a londoni piac számára angol fontra szóló és angol bélyeggel ellátott, a német piacok számára márkára szóló és német bélyeggel ellátott, a francia piacra pedig frankra szóló és Franciaországban abonnált papirokat bocsátanak ki, de úgy, hogy az angol fontra szólók csak a londoni tőzsdén, a frankra szólók csak a párisin és a márkára szólók csak a berlini és frankfurti tőzsdén vannak jegyezve. A tőzsdei jegyzés, külön valuta és bélyeg, ehhez képest csak korlátolt forgalmi képességet biztosít az ily papíroknak, mert az egyes országokban csak az illető ország valutájáról szóló czimletek kerülhetnek forgalomba. Az ily elzárkózás természetesen lehetlenné teszi az arbitraget, az értékpapírok elé láthatatlan vámsorompókat emel és végeredményben a szabad tőkemozgalmat megnehezíti.

4. A tőzsdeforgalom korlátozása háborúban. Sokáig tartotta magát az a hiedelem, hogy a külföldi értékpapírokban való tőkeelhelyezés különösen háború esetére, rendkívül előnyös, mert az idegen papírok eladásával lehetővé válik jelentékeny tőkék beszerzése külföldről, éppen akkor, a midőn a belföldi piac egyébként is túlságosan igénybe van véve. A mostani világháborúban természetesen ez a teória is módosult. A tőzsdék bezárása és fizetési tilalmak az ellenséges országok polgáraival szemben, lehetlenné tették a külföldi értékpapírokban elhelyezett tőkék realizálását. Az egyetlen kivételt a neutralis államok értékpapirjai képezték, de ezeket sem tőkebeszerzési, hanem valutáris okokból értékesítették.

Sokkal helyesebb az a felfogás, a mely azt tartja, hogy a külföldi értékpapírok igazi hivatásukat pénzügyi téren tulajdonképpen a háború után töltik be, a midőn a tőzsdék már teljesen functionálnak és így a külföldi értékpapírok értékesítése nem ütközik nagy nehézségekbe. A háború pénzügyi liquidálásával kapcsolatos rendkívüli tőkeszükséglet (hadisarcz, restituálások stb.) a külföldi papírok eladásával könnyebben

fedezhető. Ez a felfogás az 1870-71-iki francia háború pénzügyi tanulságaiban gyökerezik, a mennyiben a francziák a háború után mintegy 3 milliárd frank összegű idegen értékpapírt értékesítettek külföldön és az így eladott értékpapírok ellenértékét fordították az új francia 5%-os rente beszerzésére. Igaz, hogy ilyenkor, a tömeges értékesítés és a tőkepiac feszült helyzete következtében, az eladó állam polgárai tetemes árfolyamvesztéséget szenvednek, a felvevő állam polgárai pedig jóval a kibocsátási árfolyam alatt szerezhetik vissza a papírokat, úgy hogy az ily művelet a külföldi hitelezőre éppen nem nevezhető gazdaságosnak. Helyesen jegyzi meg Sartorius von Waltershausen ezekre a műveletekre,¹⁾ hogy ily módon a belső kölcsön tulajdonképpen egy rossz feltételekkel kötött külföldi kölcsönné válik, mert a tőkét végeredményben a külföld adja.

b) A nemzetközi tőkeelhelyezés politikai motivumai.

1. Pénzügyi chauvinismus. A háborút megelőző politikai áramlatok közül a chauvinistikus és imperialistikus politika volt az, a mely a legtágabb körben éreztette hatását és természetesen a gazdasági és pénzügyi életre sem maradt következmények nélkül. Ez vezetett a gazdasági és pénzügyi elzárkózásra az ellenséges blockhoz tartozó népekkel és barátságos gazdasági és pénzügyi politikára a politikai szövetségben álló nemzetekkel szemben. A tőke mindinkább a politika szolgálatába szegődött. A hatalmas hitelező államok ezzel jutalmazták vagy büntették a tőkeszegény adós országokat. Különösen Franciaországban erre hathatós eszköz állt a kormány rendelkezésére a tőzsdei jegyzés meg vagy meg nem engedésével, ámbar szükség esetén a német kormány is érvényesítette a németországi tőzsdékkal szemben ily irányú befolyását. Hogy az ily rendszer nem vezethet sem a népek közötti solidaritás érzetének a fokozására, még kevésbé azonban a nemzetközi tőkemozgalomnak természetes kialakulására, ahhoz kétség sem férhet.

A külföldi értékpapíroknak tőzsdei forgalmát Franciaországban egy 1880. február 6-án kelt kormányrendelet szabályozza. E rendeletnek első pontja kimondja, hogy az értékpapírok tőzsdei jegyzésének kérdése a tőzsdeügynökök syndicatusának hatáskörébe tartozik.²⁾ Elvileg ez a syndicatus határoz az értékpapírok tőzsdei jegyzésének meg- vagy meg nem engedésének és esetleg a jegyzés megszüntetésének tárgyában is.

¹⁾ Waltershausen : id. m. 409. l.

²⁾ La Chambre syndicale des agents de change est maitresse de sa cote. (Jean Meeus : La Défense de l'Épargne française contre l'Emission et le Commerce en France des Valeurs mobilières étrangères. (Paris 1913. 48. lap.)

A rendeletnek 6. pontja azonban akként intézkedik, hogy a pénzügyministernek viszont jogában áll a *külföldi* értékpapirnak forgalomba-hozatalát Franciaországban betiltani.¹⁾ Ahhoz tehát, hogy egy külföldi értékpapir Franciaországban tőzsdei forgalom tárgyát képezze, nem kell a pénzügyministernek positiv engedélye, hanem csak az a határozata, hogy a konkrét esetben nem fog a veto-jogával élni. A pénzügyminis-terium azonban minden ily esetben a külügyminis-teriumnak előzetes meghallgatása után határoz. Ennek tudatában, a külföldi emissiókat financirozó párisi bankárok, ha egy új papirnak tőzsdei bevezetéséről van szó, nem a tőzsdeügynökök syndicatusának, hanem első sorban a pénzügyministernek elvi hozzájárulását szokták kikérni²⁾ és csak akkor fognak hozzá az emissió előkészítéséhez, ha már biztosítva vannak az iránt hogy a minister nem fog a vetó-jogával élni.

A francia tőzsdeirodalom sohasem csinált titkot abból, hogy ennek a ministeri beavatkozásnak politikai háttere van. „A kormánynak azzal — mondja Meeus³⁾ — hogy piaczainkat bizonyos államoknak rendelkezésére bocsátja, míg másokat attól távol tart, kitűnő diplomatai eszköze van arra, hogy külpolitikai kapcsolatokat létesítsen vagy megerősítsen, illetve hogy e kapcsolatokból a lehető legnagyobb hasznot merítse.“ A francia kormány, a midőn a magyar értékpapiroknak Franciaországban való elhelyezéséről volt szó, tényleg mindig következetes volt ehhez az elvéhez. A magyarországi pénzügyintézetek zálogleveleinek és községi kötvényeinek, valamint Budapest székesfőváros kötvénykölcsonneinek bevezetéséhez többnyire hozzájárult ugyan a francia kormány, azonban különösen az utolsó évtizedben mereven elzárkózott minden olyan pénzügyi művelettel szemben, a mely a magyar vagy osztrák *államhitel-szükségletnek* kielégítésére szolgált. Ennek a magatartásnak az éle két-ségkivül a hármasszövetség ellen irányult, jóllehet a tárgyalások folya-mán a francia kormány — talán csak a látszat kedvéért — oly kifogá-sokat hozott fel, a melyek nincsenek szoros kapcsolatban a külpolitika kérdéseivel. Jellemző volt e tekintetben annak a kölcsöntervnek a sorsa, a melynek megvalósítását 1911-ben kíséreltek meg Egy félmilliard frank összegű magyar államkölcsonnek Franciaországban való elhelyezéséről volt szó, de a terv nem volt megvalósítható. Erről a kérdéstről annak idején igen bizonytalan tartalmú nyilatkozatok láttak napvilágot és egyéb-ként sem mutatkozott az ügy iránt nagy érdeklődés nálunk, mert a kölcsönt az eredménytelen franciaországi tárgyalások után sikerült csak-

¹⁾ Le ministre des finances peut toujours interdire la négociation en France d'une valeur étrangère. (Meeus : id. m. 49. lap.)

²⁾ »Avis de principé« (Meeus : id. m. 50. lap.)

³⁾ Meues : id. m. 53. lap.

hamar teljes sikerrel Németországban elhelyezni. Annál nagyobb figyelmet fordított azonban ez ügy fejleményeinek a német pénzügyi irodalom, a mely az 1911. évi magyar államkölcsön kérdését a pénzügyi és külpolitikai problémák közötti összefüggés classikus eseteként kezeli.

Hugo Heymann azt mondja például a német államkölcsönökről szóló munkájában, hogy a francia kormány a magyar államkölcsön tőzsdei jegyzése ellenében azt kötötte ki, hogy az Ausztria-Magyarország területén érvényben levő vasuti törvények a Franciaországban elhelyezett „Déli Vasut“-kötvények tulajdonosai érdekének megfelelően módosíttassanak¹⁾ és mivel a magyar kormány ebben az irányban nem tudott biztosítékokat nyújtani, a kölcsönmívelet nem jött létre. Dr. Walter Zollinger svájci közgazdász viszont azt állítja a „Die Bilanz der internationalen Wertübertragungen“ című munkájában, hogy a francia kormány a magyar kölcsön elől az Ausztriában működő, de francia tőkével létesített „Limanova“ kőolajfinomító részvénytársaság miatt zárkózott el. Ez a társaság ugyanis kénytelen volt üzemét a vasuti tarifák mérséklése miatt beszüntetni, a mennyiben a mérséklés nem terjedt ki azokra a nagy üzemekre — s ezek közé tartozott a Limanova-társaság is — a melyek évente 70 millió tonnánál többet szállítottak. A francia kormány ezt az érvelését fentartotta annak daczára, hogy a magyar kormány hivatkozott Magyarország önálló államiságára és arra, hogy nem vállalhat felelősséget az Ausztriában történt kormányintézkedésekért.²⁾

A Franciaország és Magyarország közötti pénzügyi kapcsolatoknak kérdését 1914. elején ismét felvetették a párisi lapok, abból kifolyólag, hogy Budapest székesfőváros egy nagyobb kölcsönt nem Párisban, hanem Berlinben helyezett el. A párisi „Le Journal“ című napilap ebből az esetből kifolyólag egy cikksorozat keretében³⁾ kritika tárgyává tette a francia kormánynak magatartását a magyar kölcsön-elhelyezési törekvésekkel szemben. A lap felette sajnálatosnak tartotta, hogy a francia kormány nem tanúsít nagyobb előzékenységet a magyarországi tőke- és hiteligenyek iránt, csodálatosképen azonban — és éppen ez jellemző a francz a felfogásra nézve — a „Le Journal“ nem azzal érvelt a magyar kölcsönök mellett, hogy azok financialis szempontokból, tehát a tőkeelhelyezés biztonsága és a magasabb kamathozadék szempontjából érdemelnek nagyobb figyelmet, hanem politikai háttérrel adott a kérdésnek, a mennyiben szerinte a francia pénzpiacznak nagyobb előzékenysége segítségével Magyarországot, vagy legalább

¹⁾ Hugo Heymann: Die deutsche Anleihen (Berlin 1911. 211. lap.)

²⁾ Dr. Walter Zollinger: id. m. 124. lap.

³⁾ »Le Journal« 1914. márczius 14. és márczius 29. száma.

is a mérvadó magyar politikai tényezőket el lehetne téríteni a hármasszövetségtől.¹⁾

A chauvin lapoknak ily értelmű agitatója természetesen más nemzetek finansziális kérdéseire is kiterjedt; ez a körülmény, valamint a hitelező államok kormányainak politikája ennél fogva még a háború előtt egészen természetellenes mederbe terelte a felesleges külföldi tőkét, a minek a politika teren alig volt meg a kellő eredménye, gazdasági és pénzügyi teren pedig mélységes károk okozója lett.

2. A külföldi tőke a háború szolgálatában. A külföldi tőkeelhelyezésről és a háborúról kétféle vonatkozásban lehet szó, amennyiben a külföldi tőkeelhelyezés a háborút megakadályozhatja vagy előmozdithatja, aszerint, a mint pénzügyi eszközökkel sikerül a békepolitikához barátokat vagy a háborúhoz fegyvertársakat szerezni.

A midőn az 1870-71-iki francia-német háború utáni hadi kárpótlás képezte a megbeszélések tárgyát, komolyan felmerült az az eszme, hogy a francia állam a hadi kárpótlást ne készpénzben, hanem francia állampapirokban fizesse meg. E terv propagálói azzal érveltek, hogy ha a francia állam a későbbi idők folyamán ellenséges magatartást tanúsítana a Német Birodalommal szemben, úgy a francia papiroknak piacra dobásával oly pánikot lehet előidézni a francia rentierek körében, hogy ez okvetlenül a háborús szándékú kormány megbuktatására vezetne. E terv természetesen nem valósult meg és a mostani háború kitörésével kapcsolatos események igazolják, hogy a tulajdonképeni cél nem is lehetett volna ezzel elérni.

A most duló világháború eseményei eléggé igazolják, hogy államkölcsonműveletekkel a háborúkat megakadályozni nem lehet.

Görögországnak 919 millió drachma külföldi kölcsönéből csak mintegy 80 millió van Németországban elhelyezve²⁾, a többi Angliára és Franciaországra esik. Angliának és Franciaországnak finansziális befolyása Görögországra egyébként is igen nagy, amennyiben az államadóssági kamatok fedezésére lekötött állami jövedelmeket kezelő nemzetközi pénzügyi bizottság angol és francia kiküldöttekből áll, a görög jegybanknak alaptőkéje és concessiója ugyancsak angol és francia tőkés kezében van, a jegybanknak mintegy 300 millió drachma összegű külföldi követelése pedig párisi és londoni bankoknál van elhelyezve. E nagy anyagi lekötöttség daczára, Görögország még sem volt teljesen vak eszköze az entente államok politikájának és Konstantin király uralma alatt semlegességét tőle telhetőleg igyekezett megóvni.

¹⁾ »Les laisser à d'autres mains, à d'autres initiatives, serait, croyons-nous, à l'heure présente, *une erreur grave.*« (»Le Journal« 1914. márczius 29. száma.)

²⁾ Frankfurter Zeitung 1916. szeptember 5. száma.

Románia consolidált államadóssága Romániának a háborúba történt beavatkozása előtt 1.720 millió leit tett ki, amiből mintegy $\frac{3}{4}$ milliárd lei Németországban volt elhelyezve¹⁾. Németországnak ezenkívül a petroleum-ipar terén is igen nagy érdekeltsége volt Romániában. A német tőkével dolgozó Steaua Romana petroleum-vállalat befektetései magában véve mintegy 70 millió leit tesznek ki. Németország érdekeltségéhez járul Ausztria-Magyarország érdekeltsége. A magyar és osztrák tőke Romániában főképp a bank, biztosítási és malom-szakmában volt engageálva. A központi hatalmak mintegy 1.000 millió lei összeggel tehát a legnagyobb hitelezői voltak Romániának, amely állampénzügyi, finansziális és ipari fellendülését főképpen a német, osztrák és magyar tőke hathatós támogatásának köszönhette. E szempontok mindazonáltal mégsem tartották vissza Romániát attól, hogy a központi hatalmakkal saját elhatározásából, minden kényszerítő körülmény nélkül háborúba keveredjék.

Törökországnak pénzügyi szervezete²⁾ szintén beszédes példája annak, hogy finansziális eszközökkel nem lehet politikai téren mindig kellő eredményt elérni. Törökországnak 1.000 millió fontra rugó consolidált államadóságából ugyanis a háború kitörése előtt mintegy 90% külföldön volt elhelyezve, még pedig a következő megoszlás szerint³⁾:

Ország	Százalék	Összeg török fontokban
Franciaország	57·0	80·5
Németország	20·0	29·0
Anglia	10·9	15·8

A francia és angol tőkének érdekeltsége a török állami pénzügyek terén Németországgal szemben szembeszökően nagyobb, különösen ha meggondoljuk, hogy a török jegybank is francia és angol tőkével létesült, ezenfelül pedig a török államadóságokat ellenőrző bizottság is tulnyomórészt francia és angol kiküldöttekből állott. A világháborúban Törökország mindemellett a központi hatalmak mellé állott, mert meggyőződése az volt, hogy a nemzeti önállóságra való törekvésében csak a központi hatalmak oldalán juthat el kitűzött céljához.

¹⁾ Frankfurter Zeitung 1916. augusztus 29. száma.

²⁾ *Magyarország, Bulgária és Törökország Közgazdasága*. Időszaki Közlemények. 1. sorozat. Kiadja: A Magyar Bank és Kereskedelmi Részvénytársaság. (Budapest 1916. 45. lap.) Továbbá: Dr. Makai Ödön: *Gründungswesen und Finanzierung in Ungarn, Bulgarien und der Türkei*. (Berlin, 1916. 316. lap.)

³⁾ Frankfurter Zeitung 1916. szeptember 10. száma.

A mostani világháború tehát a külföldi kölcsönök politikai hatását illetőleg kétségkívül erős kiábrándulást okozott.

Annál szélesebb körben és nagyobb sikerrel használják fel a hitelező államok a pénzügyi műveleteket a háború folyamán a gyengébb tőkeerejű fegyvertársaik anyagi ellátására, amit a lefolyt háború pénzügyi eseményei is eléggé igazolnak.

Láttuk, hogy a háború folyamán Oroszország, Szerbia s Belgium, Anglia¹⁾ és Franciaország részéről, Törökország pedig a Német Birodalom részéről részesült a háború folytatásához szükséges kölcsönökben. Ugyanígy volt ez a háborút megelőző években is. Ismeretes, hogy közvetlenül a háború kitörése előtt kapott Oroszország Franciaországtól 2 milliárdnyi kölcsönt a stratégiai vasutainak kiépítésére, a minthogy egyébként is az oroszországi és szerbiai kölcsönök tulnyomó részét a katonai célú kiadások fedezésére szolgálták. Az orosz-japán háború alatt Oroszországot Franciaország, Japánt pedig Anglia támogatta pénzügyileg. Franciaország és Anglia akkor még nem követtek egyöntetű politikát.

Sajátságos helyzetük volt a háborút megelőző években azoknak a Balkán-államoknak, mint Romániának, Bolgáriának és Törökországnak, amelyeknek politikai hovatartozósága nem volt tisztázva. Ezeknek az államoknak közkölcsöneiért, a politikai kapcsolatok megszilárdítása végett, úgy Franciaország mint Németország egyaránt versengett és az adós államok nem mulasztották el ezt saját érdekükben kihasználni. Különösen érdekes volt az 1910-iki török kölcsön sorsa, amely több tekintetben hasonlított az 1911-ik évi magyar államkölcsön sorsához. Törökország ugyanis egy nagyobb államkölcsön elhelhezése miatt tárgyalásokba bocsátkozott a francia kormányval, amely szokás szerint csak politikai concessiók ellenében volt hajlandó a Franciaországban leendő emissióhoz hozzájárulni. Miután a franciaországi tárgyalások eredménytelenül végződtek, a török kölcsönt egy, német, osztrák és magyar bankokból álló pénzcsoport vette át. Az átvétel után néhány hónappal azután a francia tőkés a berlini tőzsdén nagy tételekben vásárolták magasabb árfolyamon ugyan azt a török kölcsönt, a melyhez közvetlenül és alacsonyabb árfolyamon is hozzájuthattak volna, ha a francia kormány nem gördít akadályokat a tőzsdei jegyzés elé.²⁾

¹⁾ Anglia a háború első két évében mintegy 400 millió fonttal támogatta szövetségétársait.

²⁾ A Francia Bank activái közt mintegy 1300 millió frank követelés szerepel szövetséges állambeli (főképp orosz) kincstári váltók leszámítolása alapján, a Franciaországban esedékes orosz szelvények beváltására.

³⁾ Báró *Madarassy-Beck* Gyula: *Österreich-Ungarn und der französische Markt* (Pester Lloyd 1912. február 15. száma).

c) Összefoglalás.

Az előző fejezetekben a nemzetközi tőke-mozgalmaknak irányát konkrét példákkal demonstráltuk. A tőkeszükséglet és külföldi eladósdás szempontjából a hazai viszonyainkat vettük alapul, a mivel szembe helyeztük a nyugati hitelezőinknek tőkepolitikáját. Láttuk, hogy a külföldi tőkeelhelyezésnek vannak természetes és politikai előfeltételei. A természetes előfeltételek: a tőkeerőben és kamathozadékban mutatkozó különbség, a politikai előfeltételek pedig: bizalom,¹⁾ a tőkeelhelyezés jogi biztonsága és azok a közvetett célok és előnyök, melyeket a tőke-mozgalmak irányítói szolgálni kívánnak. Meggyőződhattünk arról, hogy a természetes, azaz a gazdasági előfeltételek *ellenére* nem jöhet létre tőkemozgalom két ország között, viszont azonban a gazdasági előfeltételek magukban véve még *nem elegendők arra*, hogy két ország között szerves tőkemozgalom heletkezzék; a politikai tényezőknek közreműködése legalább is oly fontos mint a gazdasági előfeltételeknek jelentősége.

Az irodalomban *Heiligenstadt* által képviselt az a felfogás tehát, hogy a fizetési mérleget befolyásoló nemzetközi tőkemozgalmak természetes előfeltételekben gyökereznek, csak bizonyos korlátozással állhatja meg a helyét. *Heiligenstadt* munkáját még az 1894. évben írta; azóta nagyot változott a nemzetközi tőkeelhelyezéseknek rendszere, amennyiben a gazdasági feltételekkel szemben előtérbe léptek a politikai előfeltételek. Az 1905. évi első és az 1911. évi második marokkói bonyodalom egy-egy mértföldjelzője az újabb iránynak. A háborúnak nemzetközi pénzügyi transactiói pedig teljességgel betetőzték az új rendszert. Legkirivóbb példák ebben a tekintetben a valutakölcsönök. Anglia 800 millió és Franciaország 400 millió dollár kölcsönt vett fel a háború folyamán Amerikában, kétségkívül nem a belső tőkeerejüknek kimerülése folytán — hiszen a valutakölcsönöket többnyire értékpapirokkal fedezték — hanem azért, hogy a dollárváltó árfolyamának további emelkedését megakadályozzák. Mindezek a transactiók azonban erősen befolyásolják a fizelési mérleget, anélkül, hogy akár az adós ország tőkeerejének akár pedig a pénz vásárlóerejének alakulása adta volna e míveletekre a közvetlen impulzust.

¹⁾ *Leroy-Beaulieu* például azzal érvelt egyik tanulmányában a 4%-os osztrák aranyjárdék magasabb árfolyama mellett a 4%-os magyar aranyjárdékkal szemben, hogy a politikai viszonyok Ausztriában nagyobb bizalmat érdemelnek, mint Magyarországon, amelynek gazdasági jövőjét a függetlenségi törekvések problematikusná tehetik. (*Leroy-Beaulieu P.: L'Art de Placer et Gérer sa Fortune. Paris 1906, 145*). Főlöszlegesen tartjuk *Leroy-Beaulieu* véleményének teljes szakszerűtlenségére bővebben kiterjeszkedni, csak egy példával kívántuk illusztrálni, hogy miképen mutatkozik az összefüggés a politikai viszonyok conszolidálásába vetett bizalom és a külföldi állampapírok értékelése között.

Ennek a rendszernek a háború után kétségkívül meglesz a visszahatása még pedig azért, mert a külföldön felvett kölcsönök oly célokra szolgáltak, amelyek magukban véve még nem biztosítják a kölcsönök kamatozását. A háború előtt a külföldi kölcsönök nagyjából közgazdasági célokra, vasutépítésre vagy egyéb beruházásokra vétettek fel és a befektetéseknek hozadéka nagyrészt fedezte a külföldi kölcsönök kamatait; a belföldi kölcsönök tehát természetes kiegészítői voltak az ország közgazdasági és pénzügyi szervezetének. Ha ennek ellenében meggondoljuk, hogy például Oroszország a háború folyamán mintegy 10 milliárd rubel összegű külföldi kölcsönöket vett fel, amelyek hadi, tehát inproductív célokra szolgáltak, úgy lehetetlen elzárkózni ama feltevés elől, hogy e 10 milliárdnak évi félmilliárd összegű kamata oly passiv tétele lesz a külföldi kamatfizetések által már eddig is erősen befolyásolt orosz fizetési mérlegnek, a melynek fedezése sok valutáris kalamitást fog okozni Oroszországban, mindaddig, a míg a közgazdasági élet hozzá nem simul az új állapothoz, illetve a míg a termelés fokozása és a kiviteli növelése révén a háború előtti egyensúly helyre nem állott.

Heiligenstandt egy helyütt azt mondja: hogy a szegény népeknek senki sem hitelez.¹⁾ Erre a józan ész által diktált felfogásra azonban, — mely normális körülmények közötti többé-kevésbé érvényesült is — erősen ráczáfol a háborús politika, a mely oly tőkemozgalmakat hoz létre, a melyeknek előfeltételei nem természetes, hanem politikai viszonyokban gyökereznek és a mely irányzat ilyképen meghiusítja a gazdasági törvények természetes érvényesülését.

B) A nemzetközi áru mozgalmak alapja és iránya.

A kereskedelmi és fizetési mérlegek a nemzetek közötti gazdasági kapcsolatoknak keresztmetszetét adják. A kereskedelmi mérlegek a gazdasági kapcsolatoknak bár szűkebb de legjelentékenyebb kategóriáját ölelik fel. A világ culturnépeinek nemzetközi áruforgalma mintegy 100 milliárd koronát tesz ki, rendkívüli nagy tehát a külkereskedelem jelentősége, különösen ha a fenti összeghez hozzáadjuk még a cultura alacsonyabb fokán álló népeknek statistikailag fel nem dolgozott külkereskedelmi adatait.

¹⁾ »Den capitalärmeren, wirtschaftlich weniger entwickelten Staaten wird im Handelsverkehr wenig oder garnicht kreditiert Sie sind keine Factoren des internationalen Verkehrs. Sie müssen baar kaufen und werden aus gleichem Grunde auch nur baar verkaufen können.« Dr. Karl Heiligenstadt: Die internationalen Goldbewegungen, ihre Ursache, ihre Richtungen und die Stellung der Bankpolitik ihnen gegenüber. (Schmoller-féle „Jahrbuch für Gesetzgebung, Verwaltung und Volkswirtschaft.“, 18. évf. Leipzig 1894.)

A külkereskedelmi forgalom a gazdasági életnek épp oly relentékeny mint bonyolult jelensége, mert alakulása nem függ egyedül a kereslet és kínálat, a termelés és fogyasztás viszonyaitól, hanem befolyással van rá még a gazdasági tényezőknek egész sora is, mint a minők: a nemzetközi pénz-, tőke- és hitelforgalom, valamint a valuta és állampénzügyi viszonyok, a mely utóbbi factorok külkereskedelmi jelentőségének különösen az újabb irodalom szentel nagyobb figyelmet.

A magunk elé tűzött célt szem előtt tartva, az alábbiakban különösen a külkereskedelmi forgalom és a pénzügyi szervezet közötti összefüggést kívánjuk megvilágítani.

a) A pénz vásárló erejének különbözősége.

Ha megakarjuk találni a feleletet arra a kérdésre, hogy a pénz vásárló erejének egyes országok szerinti különbözősége mikép érinti a külkereskedelmet, akkor el kell tekintenünk azoktól a földrajzi, politikai és valutaris korlátoktól, a melyek ez egyes népeket egymástól elválasztják és az egész világot egységes gazdasági területnek kell tekintenünk, a melynek keretében a vámsorompók és valutabeli különbségek csak technikai akadályokat képeznek, a melyeknek leküzdése, egyéb előfeltételek fennforgása mellett, másodrendű számtani kérdéssé devalválódik. A gazdasági tevékenységnek célja a szükségleteknek legczélszerűbb kielégítése. A szükségletek legczélszerűbb kielégítésének előfeltétele pedig a legolcsóbb és legjobb bevásárlási forrásoknak és a legelőnyösebb értékesítési piacoknak a felkutatása. Az olcsóság és drágaság viszont az áralakulás kérdése, erre pedig a valutaviszonyok vannak nagy befolyással. Ott, a hol bizonyos cikkeket olcsóbban lehet beszerezni mint másutt, a pénznek *nagyobb* a vásárló ereje, mint ott, a hol ugyanazért a cikkért több pénzt kell adái. A pénz elsősorban nem oda tódul, a hol a kamat magas, nem oda, a hol nagy árfolyamáldozatok árán törek-szenek a pénz megszerzésére, hanem a pénz oda áramlik, a hol *legolcsóbban* lehet vásárolni, vagyis, a hol a pénznek legnagyobb a vásárló ereje.¹⁾

A nemzetközi gazdasági kapcsolatoknak kiinduló pontja tehát a pénz vásárló erejének az egyes országok szerinti különbözőségében rejlik. Az az ország, a hol a pénz vásárló ereje nagy, vagyis, a hol az árak alacsonyak, ha a nemzet egyébként széleskörű termelési tevékenységet fejt ki, könnyű szerrel fogja a gazdasági szervezetéhez hiányzó pénzmennyiséget beszerezni, mert az alacsony árak lehetővé teszik reánézve, hogy exportálja azt, a miben bősége van, az ipari és nyerstermékeket.

¹⁾ Theodor Hertzka: Das Wesen des Geldes (Leipzig 1887. 70. lap).

és importálja azt, a mire szüksége van, vagyis a pénzt. A pénz behozatala folytán a valuta értéke csökken, az árak emelkednek és azután már nincs kiviteli lehetőség, kivéve, ha a külföldön még nagyobb a valuta értékcsökkenése, vagyis még nagyobb az áremelkedés. A pénz vásárló ereje a gazdasági viszonyok nyomása alatt állandóan fluktuál, úgy a bel- mint a külföldön és nem nyilvánul egyenlő mértékben valamennyi áruval szemben. Azok az árúk, a melyeket a pénz vásárló erejének csökkenése a belföldön nem érint olyan arányban, mint a többieket, vagy a melyeket a pénz vásárló erejének csökkenése a külföldön nagyobb arányban érintett, mint a belföldön, a bel- és külföldi árak közt mutatkozó különbség folytán legalkalmasabbak az exportra. Ha Magyarország évente 100 millió korona értékű fát exportál, ennek oka az, hogy a bőséges fatermelés folytán nálunk a fával szemben különösen nagy a pénznek vásárló ereje, még pedig sokkal nagyobb, mint külföldön s így a fát nálunk olcsón meg lehet venni, viszont külföldön a vám daczára, könnyen lehet nyereséggel értékesíteni, mert külföldön a fa ritkább és becsesebb és így ugyanezért a mennyiségű fáért külföldön, többet fognak adni, mint a belföldön. Annak, hogy a monarchia évente 100 millió korona értékű kémiai cikket importál Németországból, az oka szintén az, hogy a kémiai iparczikkék nagy mérvű termelése folytán Németországban a pénznek relativ értéke a kémiai iparczikkékkel szemben annyira hanyatlik, hogy csak külföldön értékesíthetők előnnyel.¹⁾

Ha a pénz vásárló ereje nem egyforma az egyes országokban, akkor kölcsönös pénzáramlás kezdődik, a melynek eredményeképpen a pénz abból az országból, a hol kisebb a vásárlóképessége, kiárad oly országba, a hol a pénz vásárló ereje nagyobb. Ez a kiáramlási folyamat addig tart, amíg bizonyos egyensúly-állapot az egyes országok között helyre nem állott, ugyanúgy, mint a közlekedési edények törvénye is egyenlő vizszintet teremt a különböző edényekben elhelyezett, de közlekedési csövekkel összekötött folyadékok között. A pénznek kiáramlása az áru- és valuta-forgalom kapcsán történik. Mises ezt úgy fejezi ki, hogy ha egy meghatározott mennyiségű áru, például egy mázsa buza, *A.* országban x koronába, *B.* országban pedig y márkába kerül, akkor az *A.* ország valutája úgy aránylik a *B.* ország valutájához, mint x az y -hoz. Ha a viszonyok úgy alakulnak *A.* országban, hogy az összehasonlítás alapjául szolgáló árumennyiség megrágnál és x_1 -be kerül, akkor a két ország valutája között is, ha nem is névleg, de az áruforgalmi relációkban, effektive eltolódás áll be és *A.* ország valutája, a külkereskedelmi forgalomban, úgy viszonylik *B.* ország valutájához, mint x_1 az

¹⁾ E tünetek összefüggenek a productivitás különbözőségének kérdésével is, a melyről alább lesz szó.

y-hoz. Feltételezve, hogy a normális valutaparitásnak $x : y$ felel meg és hogy ezen az árfolyamon egyelőre legalább tovább is kaphatók devisák, csak természetes, hogy mihelyt beáll az eltolódás, a mely az $x_1 : y$ viszonyzámban jut kifejezésre, ez erős impulsust ad a két ország közötti áruforgalomnak. A *B.* országból tömegesen fognak árút importálni *A.* országba, mert ott az előbbi árnyiveaival szemben, vagyis x helyett x_1 áron lehet az árúkat értékesíteni. A nagy behozatal folytán addig árad ki a pénz *A.* országból *B.* országba, a míg a normális árnyiveau ismét helyreáll és a két ország valutája közt az internationalis cursus ismét $x : y$ lesz.¹⁾

Körülbelül ugyanazok a tanok ezek, a melyeket már Goschen is kifejtett annak meghatározására, hogy miképpen alakul az intervalutáris cursus egy arany- és egy papirvalutás állam között és a melynek eredményeképpen azt a tételt állította fel, hogy a váltóárfolyam a külkereskedelmi forgalomtól, a külkereskedelmi forgalom pedig a belső áralakulástól függ, következésképpen tehát a devisa-cursus és a belső áralakulás (belső agio) között szoros összefüggésnek kell lennie.

A most kifejtett elmélet a fizetési mérleg tekintetében ma az uralkodó nézet. Az elmélet alapjai tulajdonképpen Ricardo tanaiban gyökereznek, a ki először hirdette, hogy nem a pénzforgalom függ az áruforgalomtól, hanem az áruforgalom a pénzforgalomtól. Ugyanezt a nézetet vallják azok a modern pénzügyi írók is, mint Hertzka,²⁾ Heiligenstadt,³⁾ Mises,⁴⁾ Földes⁵⁾ és Jankovich,⁶⁾ a kik a fizetési mérleg problémáját tették vizsgálat tárgyává.

A fenti tanokból a következő gyakorlati elvek következnek:

a) A fizetés-mérlegnek activ vagy passiv volta relativ fogalom és nem veendő szó szerint. Miután a mérleg egy bizonyos egyensúly-állapotnak visszatükrözésére szolgál, ennél fogva a nemzetközi fizetési forgalomnak activitása és passivitása akkor mutatkozik, a mikor még az activ vagy passiv egyenleg nincs eliminálva.

Igy például tudjuk azt, hogy Anglia fizetési mérlege 64 millió font, Franciaország fizetési mérlege 1.500 millió frank és Németország fize-

¹⁾ Mises: Theorie des Geldes und der Umlaufmittel (Leipzig 1912. 202. l.)

²⁾ Hertzka: Das Wesen des Geldes (Leipzig, 1887. 44. lap). A valutakérdés magyar szempontból. (Budapest 1892. 141. lap.)

³⁾ Heiligenstadt: Die internationalen Goldbewegungen. (Schmoller: Jahrbuch für Gesetzgebung, Verw. und. Volksw. 1894. 498. lap.)

⁴⁾ Mises: id. m. 202—210. lap.

⁵⁾ A képviselőház bankügyi bizottságának jelentése a jegybank tárgyában. 234. lap.

⁶⁾ U. o. 53. lap.

tési mérlege 350 millió márka activ egyenleggel zárul,¹⁾ vagyis ezekbe az országokba külföldről annyi pénz folyik be évente, hogy a külföldről importált árúk és egyéb műveletek alapján felmerült tartozások kiegyenlítése után még mindig egy jelentékeny egyenleg mutatkozik az illető országok javára. Mi történik ezzel az egyenleggel? Talán készpénzben behajtják az angolok, francziák vagy németek? Távolról sem, hanem túlnyomórészt külföldön hagyják, tovább hitelezik, sőt ennek az újabb külföldi követeléseknek a kamatjait sem hajtják be effektív készpénzben, hanem a külfölddel szemben fennálló tartozások compensálására és a külfölddel szemben fennálló vásárlóképességük erősítésére fordítják.

Miért nem hajtják be ezek az országok effektív készpénzben a jelentékeny saldo-követelést? Az ok csak az lehet, mert nincs szükségük reá, mivel a valutájuknak egyensúly-helyzete a legmegfelelőbb reájuk nézve. Ha a valutájuknak egyensúly-helyzetében lényeges változás állana be, ha a hitelező országok valamelyikében kevesebb készpénz volna forgalomban, mint a mennyit a közgazdasági szervezet igényel, úgy ennek következtében alacsonyok volnának az árak, az illető ország exporteurjei forciroznák a kivitelt, a külföldiek viszont készpénzzel fizetnének, mert náluk a pénz vásárló ereje nem változott meg. A külföldi adós országok már azért sem volnának abban a helyzetben, hogy az áruküldeményeket áruküldeményekkel compensálják, mert az exportáló hitelező országban oly nagy volna az olcsóság, hogy az export oda veszteséggel járna.

b) Ugyanezek a szempontok érvényesülnek a külföldi tőkeelhelyezés kérdésében is. Említettük, hogy Anglia, Franciaország és Németország activ saldójuknak legnagyobb részét meghagyják kölcsönképen az adós országnál. Ha az illető hitelező államoknak belső tőke-szervezete kiegészítésre szorulna, úgy bizonyára nem hagynák meg a külföldi adós kezei közt a külföldi követeléseknek egyenlegét, sőt a régi követeléseiket is behajtanák. De mivel ez az eset nem forog fenn, sőt mivel Anglia, Franciaország és Németország az adós államokhoz képest rendszerint jelentékeny tőkebőséggel rendelkeznek, amely abban nyilvánul, hogy a befektetési értékek kamatlába ezekben az országokban alacsonyabb, mint az adós országokban, ennél fogva az egyes hitelező érdekének jobban megfelel az, ha követelésének kamatjait nem hajtja be effectív, hanem további külföldi papirok beszerzésére fordítja. Ebből következik egyúttal az is, hogy az újabb külföldi tőkeelhelyezés nem jár okvetlenül effectív tőke-, illetve pénz- vagy árúexporttal, hanem abban nyilvánul végeredményben, hogy az adós ország az új kölcsön összegének megfelelő kamatokat nem fogja a hitelező országnak remit-

¹⁾ *Waltershausen* : Kapitalanlage im Auslande. (96, 98. 104. lap.)

tálni. A midőn egy párisi bankcsoport átvesz egy budapesti pénzügyintézetől 25 millió frank záloglevelet értékesítésre, ez a nemzetközi fizetési mérleg szempontjából azt jelenti, hogy a monarchiának a Franciaországgal szemben fennálló 200 millió frank évi kamattartozásából 25 millió frankkal kevesebbet kell effectiv kiegyenliteni, mert a 25 millió frank kamat a magyar záloglevelekkel nyert kiegyenlítést.

c) A kamatoknak záloglevelekkel való compensatioja egyúttal élénk fényt vet a fizetési mérlegnek egyik fontos problémájára, t. i. az állandóan visszatérő pénzügyi szolgáltatásokra, amelyeket a fizetési mérleg megkövesedett tételeinek nevezhetünk. Ennek tipikus esete az Osztrák-Magyar Monarchia fizetési mérlege. A mi fizetési mérlegünknek legfontosabb tétele ugyanis mintegy 500 millió koronát kitevő külföldi kamattartozásoknak összege, a mi annak az eredménye, hogy a monarchia idők folyamán mintegy 12 milliárd koronával adósodott el a külfölddel szemben.¹⁾ Az 500 millió korona összegű külföldi kamattartozás, mondhatni, fontosabb tétele a fizetési mérlegnek, mint az áruforgalom, mert az áruforgalmat tetszésünk szerint irányíthatjuk a behozatal korlátozásával, ami csak rajtunk mulik, az 500 millió korona évi kamatot azonban feltétlenül és minden körülmények közt meg kell fizetnünk a külföldnek ha csak nem akarjuk a hitelképességünket kockára tenni, a mivel azt érhetnők el, hogy papírjaink visszaküldésével még a 12 milliárd korona tőkének a visszafizetésére is rákényszerítenének bennünket. Az 500 millió korona külföldi kamattartozásunk tehát oly tétele a fizetési mérlegünknek, a mely azt már előre terheli. Ezt az 500 milliót normális körülmények közt úgy egyenlítjük ki, hogy a külföldiek 500 millió, sőt ennél nagyobb összegben megvásárolják termékeinket és a vételért a kamatokkal compensálják. Ha árukivitelünk nem volna, úgy ezt, a kötelező kamattartozásra való tekintettel, igen megsínylené a monarchia valutája. Mert a fentebb kifejtett elmélet alapján hogyan történnék az 500 millió kiegyenlítése idegen fizetési eszközökben? A két kormány, a bankok és iparvállalatok a szelvényesedékesség előtt rohamos keresletet támasztának külföldi fizetési eszközök iránt. Miután a külföldi fizetési eszközöket a belföldön nem szerezhetnék meg, külföldön koronákban fizetnének, de a külföldi hitelező a koronákat csak az általa appreciált értékben fogadná el; bekövetkeznék Goschen ama tantételének érvényesülése, hogy a belföldi fizetési eszközök árának külföldön azoknak versenye szab határt, kiknek történetesen szükségük van koronára szóló fizetési eszközökre. Hogy ez a valutánk külföldi értékelése szempontjából mily bizonytalan alap, nem szorul bővebb magyarázatra. Szeren-

¹⁾ L. részletesebben szerző „Valutapolitika“ cz. munkáját (Budapest 1917. 148. lap.)

csére azonban ez oly elméleti eset, a mely a gyakorlatban alig következhetik be, mert épúgy, mint a mi fizetési mérlegünknek vannak megkövesedett tételei, a külföldi fizetési mérlegekben is szerepel a tételeknek egész sora, a mely évről-évre aránylag csekély hullámozást tüntet fel. Éppúgy, mint a hogy mi kénytelenek vagyunk a külfölddel szemben évente 500 millió korona kamattartozást leróni, ugyanúgy reá van utalva a külföld is arra, hogy a monarchiából évente milliárdnyi összegben mezőgazdasági és iparczikkeket vásároljon. Rá van utalva azért, mert már évek, évtizedek, sőt évszázadok óta a monarchiabeli importra számítva rendezték be közgazdasági szervezetüket a külföldi államok, a mire az a körülmény kényszerithette azokat, hogy az általunk termelt czikkeket egyáltalában nem, vagy csak drágábban termelhetik, mint mi, vagy más szóval, a pénz vásárló erejének nemzetközi egyensúlyát — a mely kérdésben mi épúgy vagyunk érdekelve, mint a külföldiek — az biztosítja legjobban, ha a külföld évről-évre megvásárolja a mi exportczikkeinket.

Minden állam fizetési mérlegének jelenlegi configuratioja szerves viszonyok történeti kialakulásának az eredménye. A monarchia fizetési mérlege évszázadok folyamán alakult ki a mai formájában és méreteiben. De éppen az a körülmény, hogy a fizetési mérleg szerves fejlődésnek az eredménye, biztosítja a nemzetközi gazdasági helyzetünknek az egyensúlyát. A monarchia külföldi adósságainak összege sohasem szaporodhatott volna 12 milliárdra, *a)* ha a külföld nem rendelkezett volna ezzel a felesleggel, *b)* ha a 12 milliárd nem talált volna gazdaságos elhelyezést közgazdasági szervezetünkben, *c)* ha a 12 milliárdos adóssággal szemben nem állott volna a nemzeti vagyonnak ugyanolyan arányú, sőt talán még nagyobb gyarapodása, *d)* ha a 12 milliárdos befektetésnek hozadéka közvetlenül vagy közvetve nem biztosította volna a 12 milliárdos tartozás kamatozását, *e)* és végül, ha az 500 millió korona összegű kamattartozás erejéig nem állott volna fenn ellenkövetelésünk a külföldiekkel szemben exportczikkeken vagy egyéb követelésekben.

b) A munka termelékenységének különbözősége.

A pénz vásárló erejének befolyását a nemzetközi áruforgalomra Cairnes, a nagy angol nemzetgazda, a munka productivitásának szempontjából magyarázza. Cairnes ugyanis abból indul ki, hogy a drágaság és olcsóság igen relativ fogalom; szerinte nem azon fordul meg a drágaság és olcsóság lényege, vajjon valamely országban az árak magasak vagy alacsonyok, hanem azon, *vajjon az arany, azaz a pénz megszerzésének költsége alacsony vagy magas-e.* E szerint a termékek magas

ára összeeshetik az aranynak alacsony beszerzési költségével és viszont. Ha valamely nép könnyen juthat az aranyhoz, akkor egyuttal könnyen viselheti el a magas árakat is. Az aranyat kétféleképpen lehet olcsón beszerezni, és pedig *a)* bőséges aranytermeléssel, *b)* az ipari munka nagy productivitásával. Az előbbi esetre példa Ausztrália (a mult század ötvenes és hatvanas éveiben), az utóbbira pedig Anglia. Ausztráliában ugyanis az aranymezők felfedezése után oly remuneratív lett az aranytermelés, hogy egy munkanap fáradságával annyi aranyat lehetett termelni, mint 5–6 napi mezőgazdasági és ipari munka eredményével. Ily körülmények között mindenki aranytermelésre adta magát és noha a mezőgazdasági és állati termékekben eléggé bővelkedik Ausztrália, nemcsak az ipari, hanem még a mezőgazdasági termékeket is külföldről importálták az ausztráliaiak, mert bármily drágák is voltak ezek a cikkek, könnyen megfizethették ezeket az alacsony termelési költséggel (kevesebb munkanap segítségével) beszerzett arannyal. A midőn később az ausztráliai aranyforrások elapadtak, az ausztráliaiak beszüntették ezt a rendszert és nem aranyat, hanem mezőgazdasági termékeket hoztak piacra a külföldről importált árúkkal szemben¹⁾. Angliában természetesen nincs aranytermelés, az angol nép azonban — mondja Cairnes — mégis olcsóbban tudja magának beszerezni az aranyat, mint bármely más nép, mert vasban és kőszénben való bőségénél és népeségének magas intellectuális képességénél fogva bármely más népnél is olcsóbban állíthatja elő a világpiaczen általános kereslet tárgyát képező iparcikkeket. A kedvező termelési viszonyok dacára azonban Angliá mégis a lehető legdrágábban adja el az iparcikkeit, vagyis alacsony termelési költség mellett viszonylagosan több aranyat tud a világpiaczen magához vonni, mint bármely más nép²⁾. A bőséges productivitás és az aranynak alacsony beszerzési költsége tehát szerinte a népek közötti gazdasági kapcsolatoknak a punctum saliens.

A közgazdasági tudomány ezt az elméletet egyébként Ricardo nyomán a *comparativ termelési költségek tanának* nevezi, a mi alatt azt értik, hogy minden nép annak a cikkeknek az előállításával foglalkozik

¹⁾ Cairnes: A Nemzetközi Kereskedelem. (Értekezések az angol és francia nemzetgazdaságtan köréből. Fordította, ill. átdolgozta és jegyzetekkel ellátta Földes Béla, Budapest, 1882. 49. lap.)

Hasonló jelenségek mutatkoztak az aranymezők felfedezése után a mult század ötvenes éveiben Kaliforniában, a midőn az aranymezők népe a következő árakat íizette:

tojás darabja	— £ 12 sh 6 d
bor palaczkonként	8 £ 7 sh —
ásó darabja	3 £ 2 sh 6 d
kőműves egy napra	2 £ 1 sh 8 d
női cseléd egy óra	15 £ 12 sh 6 d

(Földes Béla: A Nemzetközi Kereskedelem elméletéhez. Budapest, 1915. 27. lap.)

²⁾ Cairnes id. m. 52. lap.

főképpen, a melyben a productivitása a legnagyobb, vagyis a melyből a legkisebb tőke- és munkabefektetés segítségével a legnagyobb piaczi értéket tudja előállítani. Ily körülmények között könnyen érthető, miért van némely népnek behozatala oly czikkekből, a melyeket egyébként maga is elő tudna állítani és miért veti magát oly iparczikkék előállítására, a mely a belföldi szükségletet jóval felülmulja.

Az Ausztria és Magyarország közötti gazdasági forgalmat ezen az alapon Földes Béla a következőképpen magyarázza meg:

Tegyük fel — fejtegeti a nemzetközi kereskedelemről szóló tanulmányában,¹⁾ hogy Ausztria termelési előnyei folytán mindent olcsóbban tudna termelni, mint Magyarország: vagyis 100 munkanappal mindazt, mihez Magyarországon 150 nap kellene. Ily körülmények között kereskedelmi forgalom a két állam között nem jöhetne létre, mivel Magyarország minden árúnál hátrányban volna, minden árúban az előny Ausztriáé volna. De ha a termelési költségek nem minden árúnál mutatják egyformán a fenti különbséget 100 : 150 arányban, hanem egy árúnál az előny nagyobb, mint a többiekénél, pl. a vászonból Ausztria 100 nap alatt annyit volna képes előállítani, mint Magyarország 200 nap alatt, akkor úgy Magyarországra, mint Ausztriára előnyös lesz egymással kereskedelmi összeköttetésbe lépni, mert ha Ausztria a vásznat 190 nappal számítja, akkor 90 munkanapot nyer; ha pedig Magyarországtól a búzát 160 napért cseréli be, 60 napot veszít, össznyeresége mégis 30 nap, a mely természetesen elmaradna, ha a két állam között egyáltalában kereskedelmi összeköttetés nem volna. Magyarország pedig nyer 20 napot, 10-et a vételnél, 10-et az eladásnál. Ebből Földes a következő képletet vezeti le:²⁾

Legyen A = a vászon ára, A_1 = a buza ára, P = a vászon termelési költsége Ausztriában, p_1 = a buza termelési költsége Ausztriában, P_1 = a vászon termelési költsége Magyarországon, p = a buza termelési költsége Magyarországon, akkor Ausztria nyeresége lesz:

$$Ny = (A - P) - (A_1 - p_1);$$

Magyarország nyeresége pedig:

$$ny = (P_1 - A) + (A_1 - p)$$

A külkereskedelemből származó össznyereség e szerint:

$$S = Ny + ny.$$

Igy hat ki a nemzetközi áru- és fizetési forgalomra a munka és tőke termelékenységének különbözősége.

Folytatása következik.)

Makai Ernő.

¹⁾ Földes Béla: A Nemzetközi Kereskedelem elméletéhez (Budapest, 1915. 22. lap).

²⁾ Földes Béla: A Nemzetközi Kereskedelem elméletéhez. 23. lap.

A biztosítási díjátvitelek kérdése.

Hazánknak tulajdonképeni biztosítási törvényei tudvalevőleg nincsenek, csupán régi keresk. törvényünk, az 1875. évi XXXVII. t.-cz. véli a biztosítási ügyletnek ma már számtalan problémáit 62 rövid paragrafussal elintézhetőnek. A közgazdaság a múlt század második felétől oly rohamos fejlődésnek indult, hogy a törvényhozás alig képes vele lépést tartani; csaknem azt lehetne mondani, hogy minden új kereskedelmi törvény már érvénybe léptekor nem felel meg egyes részleteiben a napról-napra új jelenségeket feltűntető közgazdasági fejlődésnek s így a birói felfogásnak mind tágabb teret kénytelen átengedni.

Különösen óriási fejlődést tüntet fel a biztosítás. Egyrészt megtudta magának a legalacsonyabb néposztályt is hódítani, másrészt egész sereg új ágazatot produkált, melyeket még nemrégiben megoldhatatlannak hirdettek — vihar-, árvizbiztosítás¹⁾, a tüzbiztosításnak a föld-rengési kockázatra való kiterjesztése, — avagy a melyekre a régi általános biztosítási jogszabályok nehezen alkalmazhatók, így pl. óvadék, sikkasztás, szavatossági és hitelbiztosítás.

Német mintára készült keresk. törvényünk négy fejezetben tárgyalja a biztosítást: a 453—462. §§. az általános határozatokat tartalmazzák; a második fejezet (463—497. §§.) a kárbiztosításról, a harmadik (498—507. §§.) az élet-, végül a negyedik (508—514. §§.) a viszontbiztosításról szól. Tudjuk, hogy e törvényünket is egyes részeiben már szentesítésekor túlhaladta a fejlődés; míg azonban a németek a fejlődésnek megfelelő új törvényt készítettek²⁾ és a biztosítást még külön is szabályozták³⁾, addig nálunk néhány tervezeten kívül nem történt semmi. Így nem csoda, hogy biztosítási judicaturánk bizonytalan és főleg a bíró belátására támaszkodik, a kitől azonban biztosítási szak-

¹⁾ Hidak, malmok és egyéb építmények nem rég óta nálunk is biztosíthatók árviz ellen.

²⁾ Handelsgesetzbuch für das Deutsche Reich vom 10. Mai 1897.

³⁾ Reichsgesetz über die privaten Versicherungsunternehmen vom 12. Mai 1901.

tudást nem tételezhetünk fel; a véleményadásra felkért kereskedelmi és iparkamarák is kénytelenek a biztosító intézetekhez fordulni, a kik — természetesen — vitás esetekben a maguk igazát igyekeznek bizonyítani.

Kétségtelen, hogy kereskedelmi törvényünknek a biztosításra vonatkozó részének gyökeres átdolgozása a háború után nem sokáig várthat magára; a magyar biztosításügy rohamos fejlődése az állami ellenőrzést is szükségessé teszi.

A számos problémából, a melyek megoldásra várnak, a természetesnek tetsző és azért elhanyagolt, de tényleg rendkívül fontos *díj-átvitelek* kérdését óhajtjuk ezuttal megvilágítani.

A díjátvitel — a biztosítási díjaknak a számadási éven túl eső időszakára szóló része — a modern fejlemény következménye. A régi idők társasági és egyesületi biztosítóinál a károkat esetről-esetre, vagy bizonyos időszakokban, később évenként utólag osztották fel a tagok között. Mikor nyereszkesedési célzattal alakult magánbiztosítók előre fizetendő fix díjakat állítottak fel, e díjakat lehetőleg a naptári, egyúttal számadási év végéig szabták meg. Ez az eljárás azonban a szállítmánybiztosításnál nem mindig volt lehetséges. Hajótestek biztosítását lehetett ugyan a számadási évvel összhangba hozni, de nem így oly bizonyos útra szóló rakományokét, melyek az évfordulókör még úton voltak. Itt merült fel legelőször a díjátvitelek kérdése. A fejlődés a nagy verseny miatti magas szerzési költségek folytán odairányult, hogy elemi (dologi) biztosításokat is — bár évenkénti díjfizetéssel — hosszabb időre, 5, 6, 10, sőt ennél is több évre igyekeztek a társaságok lekötöni; végül egyes ágazatokban a szerződés megkötésekor a több évre kötött biztosítás egész tartamára egyszerre is lehet a díjat megfizetni. A biztosítási év már nem esik össze a naptári, illetve számadási évvel s így díjátvitellel minden ágazatban találkozunk.

Fentiek szerint tehát díjátvitel alatt nemcsak a folyó biztosítási évre eső díjnak a számadási éven túl fizetett részét kell értenünk, hanem több évi díjnak egy összegben előre való fizetése esetében ezen kívül a következő biztosítási évekre eső díjrészleteket is; e megkülönböztetésre, mint később látni fogjuk, szükségünk van.

Nem szabad a díjátvitelt (Prämienübertrag) a díjtartalékkal (Prämienreserve) összetévesztenünk, ámbár utóbbi kifejezést is használják helyette. Mindenekelőtt hangsúlyoznunk kell, hogy a *díjtartalék* kifejezés helytelen, mert itt nem a társaság saját tőkéjéről van szó; Svájcban helyesen „*Deckungskapital*“-nak mondják a matematikai díjtartalékot, a mi élet- és egyszeri díjfizetéssel kötött élethossziglanra szóló biztosításoknál (nálunk vasuti balesetbiztosítás) fordul elő.

A díjátvitel lényegével tisztába jöven, lássuk milyen intézkedéseket tartalmaznak ez irányban keresk. törvényeink; hasonlítsuk össze e rendelkezéseket az idevágó osztrák, német és svájci törvényekkel, a mely országokban modernebb biztosítási törvények vannak és a melyekben a biztosítás hosszabb idő óta állami felügyelet alatt áll. Vizsgáljuk azután a tényleges viszonyokat a Monarchiában, Németországban és Svájcban. Mindezek alapján pedig meg kell állapodnunk, hogy milyen álláspontot foglaljunk el e kérdésben hazai keresk. törvényeink vonatkozó részének szükségszerű revisiója esetére.

Az életbiztosítási díjátvitelt következő tárgyalásainkban teljesen kihagyjuk; ez ágazatban ugyanis a díjátvitelt egészen pontosan, pro rata temporis, szokásos számítani.

Keresk. törvényeink 459. §-ának minket érdeklő része így szól:

„A mérlegre nézve következő elvek szolgálnak irányadóul:

A követelések közé felveendők:

8. a szerzési költségek a 460. §. értelmében;

a tartozások közé helyezendők:

4. *A számadási éven túl befizetett díjak (díjátvitel).*“

Az említett 460. §. minket érdeklő része ezt mondja:

„A szerzési költségek kárbiztosításoknál, valamint a testi épséget és egészséget tárgyazó biztosításoknál a biztosítási időre oszthatók fel.“

Arra nézve, hogy a díjátvitel miképpen számítandó ki, semmiféle utasítás nincsen. A 460. §. egybevetésével csupán azt lehet megállapítani, hogy a díjátvitelből a számadási évre eső szerzési költségeknek aránylagos része levonásba hozható; ugyancsak nem tesz a rendelkezés az egyes ágazatok között különbséget.

A keresk. törvény szószerinti értelmezése szerint tehát a díjátvitel minden ágazatban pro rata temporis a befizetett díjak után, az erre eső szerzési költségek levonásával állítandó be a mérlegbe. Vajjon ez helyes intézkedés-e, arra még visszatérünk.

A *német törvények* sem tartalmaznak e téren különösebb intézkedéseket; a felügyelő hivatal is szabad kezet ad e tekintetben a biztosító társaságoknak.

A biztosítást legrégebben *Svájcban* helyezték állami felügyelet alá.

A vonatkozó törvény⁴⁾ 2. cikkének c) pontja a díjávitelekről úgy intézkedik, hogy tűz-, jég-, szállitmány és egyéb dologi károk ellen biztosító intézetek a szövetségtanácscsal kötelesek azon elveket közölni, melyek szerint a még le nem járt biztosítások és előre fizetett díjak után a díjávitelét kiszámítják.

Ezen intézetektől a felügyelőhivatal rendes nyomtatványai leszámolást is kívánnak a díjávitelekről a következő módon:

Az előző évben kimutatott díjávitel:
ebből:	
kifizetett károk a jelentés évében	
függő " " " "	
ismét tartalékolandó	
előre kifizetett díjak	
törlések és díjvisszatérítések	
Nyereség a díjávitelből	
Veszteség	

Az újabb *osztrák Assekuranz Regulativnak*⁵⁾ a díjávitelekre vonatkozó intézkedése bennünket első sorban érdekel, hiszen Ausztriának biztosításunkra különösen nagy befolyása van.

A 28. §. többek közt a következőleg intézkedik:

2. *Tűzbiztosításoknál* a díjtartalék érvényben levő biztosítások befizetett díjai után pro rata temporis, vagy átalányozásnál legkevesebb negyven perczent tartalékkal számítandó ki és állítandó be.

A kiszámítás előtt levonhatók mindkét esetben a törlések és viszontbiztosítások, első esetben a díjakra eső szerzési és beszedési költségek is.

3. *Szállitmánybiztosításoknál* a díjtartalék időbiztosításoknál pro rata temporis, útbiztosításoknál a még le nem járt biztosítások után fizetett díjak teljes összegével számítandó ki.

Mindkét esetben csupán a viszontbiztosítók részének és a díjakra eső szerzési és beszedési költségek levonásával fenmaradó nettódíj jön számításba.

4. *Jégbiztosításoknál* a későbbi évek előre kifizetett díjai a szerzési és beszedési költségek levonásával vitezendők elő.

⁴⁾ Schweizerisches Bundesgesetz betreffend Beaufsichtigung von Privatunternehmungen im Gebiete des Versicherungswesens vom 25. Juni 1885.

⁵⁾ Verordnung der Ministerien des Innern, der Justiz, des Handels und der Finanzen vom 5. März 1896, betreffend die Errichtung, die Einrichtung und die Geschäftsgebarung von Versicherungsanstalten (R. G. Bl. Nr. XIII. v. 11. März 1896).

5. *Balesetbiztosításoknál . . .* (mint a tüzbiztosításnál).

Méltányos esetekben ezen §. előírásaitól kivételek engedélyezhetők oly célból, hogy egyes biztosító intézeteknek a lehetőség megadásék arra, hogy lassanként ezen előírásokhoz tudjanak alkalmazkodni.

Az osztrák 1905. évi áprilisi törvénytervezet 78. §-a a szállítmány- és jégbiztosításra vonatkozólag a Vers. Regulativ intézkedéseit vette át; megemlítendő ujtása, hogy a 40%-os átalányozást az összes többi elemi ágazatokra nézve is elfogadta.

Látjuk tehát, hogy a díjvitel kiszámításának módjával részletesen csak az osztrák törvényerővel bíró rendelet foglalkozik; a Versicherungs-Regulativ idevágó részeit tehát behatóbban kell megvizsgálnunk.

Mindenekelőtt azzal kell tisztába jönnünk, hogy mi értendő „die entfallenden Acquisitions- und Incassokosten“ alatt. Bizonyos, hogy nem minden *szervezési költséget* lehet az azon évben szerzett biztosításokra áthárítani a *szervezési jutalékon* felül, de az is kétségtelen, hogy csupán utóbbit e költségek alatt értelmezni nem lehet. Hasonlóan *beszedési költség* több, mint egyedül a *beszedési jutalék* és a vidéki vezérképviseltek (főügynökségek) intern költségeinek tekintélyes része tartozik ide. Végeredményben az *összköltségnek nagyobbik hányadát szervezési és beszedési költségek teszik ki.*

Mi esik már most ezen költségekből a mindenkori díjakra, vagyis mi értendő „entfallende Kosten“ alatt? Kezdő intézet általában nagyobb költséggel dolgozik, mint a régi társaságok: a tíz évre kötött biztosítások szervezési és első évi beszedési költségei átlag akár a 80–100 százalékot is meghaladják; tekintetbe vehető e nagy hányad a díjvittek kiszámításánál?

Nézetünk szerint a teljes költség igenis levonásba hozható a díjakból, ha a biztosító társaság a szervezési költségeket nem ossza fel tíz évre, hanem a biztosítás megszerzése évében teljesen elszámolja; ellenesetben természetesen csak a szervezési költség aránylagos, a mi példánkban tízedrésze jöhet tekintetbe a levonásnál a díjvitel kiszámítása előtt.

A gyakorlatban fenti megállapításoknak nem minden biztosítási ágazatban van jelentősége, mert a díjvitteknek pro rata temporis kiszámításával oly ágazatokban, melyekben átalányozás van megengedve, csak kivételesen találkozunk, hiszen óriási apparátust igényelne egy kiterjedt üzletkörrel bíró társaságnál a pro rata díjak kiszámítása.⁶⁾

⁶⁾ A kölcsönös osztrák tüzbiztosítók a díjvisszatérítés könnyebb elszámolása miatt a kötvényeket általában úgy állítják ki, hogy a biztosítási év az elszámolás évvel essen össze; a hol ettől kénytelenek eltérni, a díjvitteket pro rata számítják ki.

Sokkal fontosabb annak megvizsgálása, vajjon a Vers. Regulativ által a tűz- és balesetbiztosításra előirt, de a többi elemi ágazatokban (szállítmány és jég kivételével) is elfogadott 40 perczentes díjítvitel honnan ered és megfelelő-e? ⁷⁾

Renfer, a svájci felügyelő hivatal osztályfőnöke e tekintetben így nyilatkozik ⁸⁾: „Hosszabb ideje fennálló, állandó fejlődést mutató biztosító intézeteknél a díjítvitések időpontja az egész éven át körülbelül arányosan oszlik meg, sőt talán az év vége felé emelkedés tapasztalható. Ha a megoszlás tényleg teljesen arányos lenne, a díjak 50⁰/₀-át kellene díjítvitelként kimutatni. Azon körülmény azonban, hogy az év második felében bebizonyíthatóan növekedik a biztosítási szerződések száma, egy magasabb hányadú díjítvitelt tesz szükségessé, pl. 60⁰/₀ körül. Az osztrák Vers. Regulativ által választott 40⁰/₀-os átalányozás tehát — úgy látszik — nem egészen kifogástalan.“

Renfernek a 40⁰/₀-os quota magasságára vonatkozó megjegyzése súlyos tévedésen alapul. Ha ugyanis feltesszük, hogy a tekintetbe jövő biztosítások az egész évben aránylagosan oszlanak meg, egyáltalában nincsen szükség 50⁰/₀-os díjítvitelre, hiszen a *pro rata temporis kiszámításnál a díjból szerzési és beszédési költségek levonhatók*. Ha tehát ily czímen 20⁰/₀ költséget tételezünk fel, a 40⁰/₀-os quotához jutunk; a Vers. Regulativ ezen intézkedése tehát e tekintetben megindokolható annál is inkább, mivel az alapul vett 20⁰/₀ költségarány feltétlenül alacsony; tűzbiztosítóink átlagos 32—35⁰/₀ összköltségének ennél nagyobb része esik szerzési és beszédési kiadásokra, a többi tekintetbe jövő ágazatot pedig — főleg a betörés, baleset, szavatossági stb. biztosításokat — jóval magasabb jutalékok terhelik, mint a tűzbiztosítást.

Két körülményt kell azonban vizsgálat tárgyává tennünk, hogy a helyes quotához közelebb jussunk: egyrészt a biztosítások elosztását az év folyamán, másrészt pedig a halasztott díjítvités befolyását a díjítvitelre.

A biztosítások megoszlásánál különbséget kell tennünk éves ⁹⁾ és éven alóli biztosításoknál; a tekintetbe jövő ágazatokban több évi díjnak előre való fizetése nálunk kevésbé szokásos.

⁷⁾ A régi Vers. Regulativ (Verordnung vom 18. Aug. 1880. R. G. Bl. Nr. 110) 25. §. 2. pontja a tűzbiztosításnál csak 33¹/₃⁰/₀-os díjítvitelt irt elő.

⁸⁾ Prof. Dr. H. Renfer: „Die Reserven der Aktiengesellschaften für Sachversicherung“ a Zeitschrift für die ges. Vers. Wissenschaft XIII. kötetében, 796. oldal.

⁹⁾ Ide értendők a több évre kötött biztosítások is, melyek bármely évfordulókor megszüntethetők.

Hazánkban legerősebb a szervezés a téli hónapokban, különösen a tűzbiztosításnál októbertől február végéig, míg június a legkevesebb üzletet hozza. Csupán az éves biztosítások tekintetbevételével tehát az első félév két erős és egy gyenge hónapjával szemben a második félév három erős hónappal jön tekintetbe, vagyis a díjak nagyobb része a második félévre esik s így a díjvitel, ha a költségektől eltekintենk, 50⁰/₀-nál többet tenne ki. Hazánkban azonban nagy szerepet játszanak a mezőgazdasági biztosítások s az éven alóli üzleteknek túlnyomó részét az u. n. szalmásgabona-biztosítások alkotják, melyeket főleg július—augusztus, sőt szeptember hónapban is kötnek. E biztosításoknak csak igen kis része van a számadási éven, azaz december 31-én túl érvényben; de ha át is megy az ily üzlet a következő évre, a biztosító társaság által viselt kockázat tényleg jóval kisebb, mint a mi a következő évre eső pro rata díjnak megfelelne, egyrészt mert a társaságra a cséplés ideje jelenti a legnagyobb kockázatot, másrészt, mert a biztosított termény mennyisége — rendszerint változatlan biztosított összeg mellett — fokozatosan csökken. Szalmásgabona-biztosítás az egyes intézeteknél az évi új díjnak 20⁰/₀-át is kiteheti, tehát régi állománynál azösszdíjbevétel 3—4⁰/₀-ának felelhet meg, a mi mondhatni kizárólag a második félévre esik és díjvitelt alig igényel.

A többi tekintetbe jövő ágazatban — betörés, baleset, szavatossági, üveg-, gépkár stb. — a biztosítások az üzletéven belül egyenletesebben oszlanak meg, mint a tűzbiztosításnál, mert ezen ágazatokban a szervezést nem kell a mezőgazda elfoglaltságával összhangba hozni.

Hazánkban a mezőgazdasági tűzbiztosítások díjait a társaságok tudvalevőleg aratás utánig hitelezik és így a díjnak túlnyomó nagy része szeptember-november hónapokban folyik be. Könnyű belátni, hogy e díjhalasztás a díjvitel szempontjából nem okoz számbavehető eltolódást. Tegyük fel ugyanis, hogy egy számadási, egyuttal naptári év tényleges díjbevétele éves biztosításokból n korona, melyből az egyes hónapokban $\frac{n}{12}$ korona körüli összeg lenne esedékes, de a szeptember előtti esedékesség nagyrészt az elszámolási év szeptemberéig hitelezte-tett, míg az október-decemberi évfordulóú díjak több mint fele csak a következő évben fizetendő. Ez esetben a díjbevételből mintegy $\frac{9}{12} n$ korona esik az elszámolási év első három negyedében aránylagosan megoszló biztosításokra, míg a maradék nagy része oly kockázatokra vonatkozik, melyek az előző évben lettek volna díjhalasztás nélkül esedékesek, viszont az elszámolási év ugyanazon szakának díjai a díjvitelben az adott halasztás folytán csak részben szerepelnek, habár a kockázatviselés megkezdődött. Kiterjedt üzletkörrel bíró intézetnél feltehető, hogy

azon biztosítások díjainak összege, melyek az elszámolási évben kezdődő, de a következő évben fizetendő kockázatokra vonatkoznak, évről-évre nem mutat nagy különbséget s így a díjátvitelt alig befolyásolja.

Fentiek eredményeként a következőket véljük megállapíthatni.

a) Régibb (legalább 10 éves) intézetnél a közvetlen biztosítások az első és második félévben eléggé egyenletesen oszlanak meg s így a bevett díjak fele — 20% költséggel csökkentve, tehát végeredményben az évi összdíj 40%-a — díjátvitelnek általában elégséges; tűzbiztosításnál oly intézeteknél, melyek különösen a mezőgazdák körében fejtenek ki tevékenységet, a megosztás talán nem teljesen egyenletes ugyan, de a második félévre eső valamivel magasabb díjakat a sok éven alóli termésbiztosítás körülbelül kiegyenliti a díjátvitel szempontjából;

b) új biztosító társaságoknál, melyek hónapról-hónapra mind erősebben szervezkednek, a második félévre nagyobb díjbevétel esik, mint az elsőre; tűzbiztosításoknál azonban a szalmás gabonából eredő éven alóli biztosítások díjai oly nagy hányadát tehetik ki az összdíjbevételnek, hogy a díjátvitelnek pro rata temporis beállítása a megengedett költségek levonásával kevesebbet eredményezhet, mint az évi összdíjbevétel 40%-a; viszont más ágazatokat űző társaságoknál, még ha 20%-nál nagyobb szerzési és beszedési költségeket is acceptálunk, legalább az első években a 40%-os díjátvitel általában nem lesz elégséges.

Mindezekben azonban csupán a közvetlen (direkt) biztosítási üzletre terjeszkedtünk ki; röviden vizsgálnunk kell, vajjon van-e a helyes díjátvitelre az átvállalt, indirect (viszontbiztosítási) üzletnek hatása.

Könnyen belátható, hogy kiterjedt, számos viszontbiztosítási és retrocessió-szerződésből eredő indirect üzletkörrel bíró társaságnál a díjbevétel az év különböző szakaszaiban egyenletesen oszlik el. A viszontbiztosítást kultiváló kezdő intézeire azonban ez még kevésbé áll, mint a közvetlen biztosításnál, mert egyes egész állományok — viszontbiztosítási tárcák — átvétele és átadása (törlése) a díjak, illetve a vonatkozó kockázatok elosztását igen egyenetlenné teheti. Ha például egy üzletév folyamán a régebben fennálló viszontbiztosítási szerződések nem töröltetnek, ellenben különösen az év vége felé számos újabb és újabb quotákra és excedensekre tesz szert az intézet (ami a gyakorlatban egyáltalában nem ritka), a díjbevétel felénél jóval több esik a következő évre. Oly intézeteknél, amelyek egy ágazatot közvetlenül régóta kultiválnak és az indirect üzletet később veszik fel, e körülmény különösen fontos. Ily biztosítónál viszont előfordulhat, hogy a díjak felénél kisebb rész esik a következő évre, mikor tudniillik a társaság bármely oknál fogva évközben sok viszontbiztosítási szerződését szüntette meg

Fiatal, viszontbiztosítással foglalkozó intézeteknél tehát a 40⁰/₀-os díjvitel általában nem feltétlenül megfelelő.

A svájci felügyelő hivatal által kívánt lebonyolítása az előző év díjtartalékának (mint a nyomtatványok nevezik) alapján véve csak helyeselhető. Nagy hibája azonban, hogy a díjvitelekre eső költségekről teljesen megfeledkezik, holott kétségtelen, hogy helyes díjvitelből nemcsak a károkat, díjvisszatérítéseket és esetleges további díjtartalékolást, hanem a szerzési és beszédési költségen felüli — tehát kezelési és központi — kiadások aránylagos részét, adó és illetékekkel egyetemben, kell fedezni tudni. A díjvitelnek oly összeget kell elérnie, hogy abból az esetben, ha a társaság az illető ágazattal az üzletév végével teljesen felhagy olyképen, hogy az akkor érvényben levő biztosítások csak természetes lejártukkor (illetve a legközelebbi évfordulóval)¹⁰⁾ szűnnek meg, nemcsak minden e biztosítási szerződésből eredő kötelezettségét, hanem az ezen ágazatra eső összes egyéb költségeit is tudja az intézet a díjvitelből fedezni. A 40⁰/₀-os quota elégséges voltának megítélésakor e célú tartjuk szemünk előtt.

Ezek után térjünk át a tényleges viszonyok ismertetésére.

Sem Monarchiánkban, sem pedig Németországban nem kötelesek a biztosító társaságok azon irányelveket bejelenteni, melyek szerint a díjviteleket kiszámítják¹¹⁾ s így azokat nem is közölhetjük. Fontos és bennünket első sorban érdekel, hogy a mérlegben kimutatott díjvitel hány százalékát teszi ki a saját számlán maradt díjaknak; a mi összeállításainkban nagyrészt a saját számlán maradt díj- és illeték-bevételt voltunk kénytelenek alapul venni, tehát az egészen pontos eredmény ennél egy-két perccenttel kedvezőbb.

A balesetbiztosítástól helyesnek véltük eltekinteni, mivel ezen ágazatban is van matematikai díjtartalék (az egyszeri díjfizetéssel élethossziglanra kötött vasuti balesetbiztosításoknál), ami a díjviteltől a mérlegekben nincsen elkülönítve.

A legnagyobb díjbevételt a tűzbiztosítás tünteti fel; lássuk tehát ezen ágazat díjviteleit a Monarchia részvénytársaságainál.

A tűzdíjvitel¹²⁾ a saját számlán maradt díj és illeték százalékában kifejezve volt 1913-ban:

¹⁰⁾ Itt gondoljunk könnyebbség kedvéért egy éves tartamú biztosításokra.

¹¹⁾ Kereskedelmi törvényeink 455. §-a az életbiztosítás matematikai díjtartalékára vonatkozik.

¹²⁾ Néhány intézet üveg- sőt betörésbizt. ágazatát a tűzbiztosítással együtt mutatja ki, de e körülmény a nagy tűzdíjbevétel mellett alig jön számításba.

Hazai	138·9
Első Magyar	100·0
Generali	64·2
Adriai	62·1
Ált. Bizt. (Nagyszében)	60·0
Magyar-Franczia	55·3
Bécsi	53·4
Duna	48·8
Osztrák Elemi	44·7
Phönix	39·1
Foncière	37·2
Herczeg-Bosna	37·1
Első Osztr. Betörés	36·4
Hungária	36·0
Moldavia	31·1
Átlag	59·7 ⁰ / ₀

Aránylag legmagasabb tüzdíjvittele a Hazai Általános Biztosító Társaságnak van; ez intézet azonban állományának igen tekintélyes részét kénytelen részvényeseinek viszontbiztosításba átengedni, úgy hogy tulajdonképen az Első Magyarot illeti és elsőség. Három osztrák, két magyar és egy boszniai részvénytársaság díjvittele 40⁰/₀-nál alacsonyabbnak tűnik fel, legtöbbször nyilván az illetékeknek tekintetbevétele folytán; különben bizonyos, hogy részvénytársaságra nézve a 40⁰/₀-on alóli tényleges tartalékolás nem lenne jó reklám.

Ha az átlag 40⁰/₀ díjvitelt helyesnek fogadjuk el nagy állományánál, mondhatjuk, hogy a *Monarchia részvénytársasági tüzbiztosítói a díjvitelben összesen mintegy 21·5–22 millió korona rejtett tartalékkal rendelkeznek*; ebből az Első Magyarra 7·3, Generalira 5·8, Adriaira pedig 4 millió koronánál nagyobb összeg esik.

A 635. oldalon levő ⁶⁾ jegyzet alatt említettek miatt az osztrák kölcsönös intézeteket nem tehetjük e szempontból vizsgálat tárgyává. Legnagyobb hazai szövetkezetünk, a *Gazdák Biztosító Szövetkezete* tüzdíjvittele a saját számlán maradt díjnak 48·1⁰/₀-át teszi ki.¹³⁾

A viszonyok azon monarchiabeli részvénytársaságoknál, melyek a tűzágazatot kizárólag viszontbiztosítás útján üzik, ugyancsak 1913-ban a következők:

¹³⁾ Az 1916. évi mérleg alapján.

Pannónia	95·3
Magyar Jég- és Viszontb.	72·0
Meridionale	50·0
Első Cseh	48·0
Nemzetközi	41·9
Bécsi Viszb.	41·3
Danubius	41·0
Budapest	40·1
Securitas	40·0
Nemzeti Balesetb.	40·0
Providentia	40·0
Átlag	<u>49·0</u> ⁰ / ₀

Látjuk, hogy a viszontbiztosítási üzlet a díjávitelek túldotálását nem teszi annyira lehetővé, mint a közvetlen biztosítás.¹⁴⁾ A két átlag — 60 illetve 49⁰/₀ — összehasonlításánál még azt is tekintetbe kell venni, hogy a viszontbiztosítóknál illeték bevétel nincsen, míg a tűzbiztosítók díjávitelét a díj- és illetékbevétel után kellett számitanunk; a különbség tehát végeredményben az utóbbiak javára valamivel nagyobb.

Egyúttal a többi ágazatban is a következő összeállítás engedi meg az összehasonlítást:

A Monarchia részvénytársaságainál volt a díjávitel a díj- és illetékbevétel percentjében:

<i>biztosítás :</i>	1904 :	1913 :
tűz	53·7	59·7
betörés	62·5	78·1
üveg ¹⁵⁾	99·4	79·6
gép	—	39·4

a díjbevétel százalékában :

<i>viszontbiztosítás :</i>	1904 :	1913 :
tűz	46·3	49·0
betörés	69·3	56·8
vízvezeték	40·3	107·5
óvadék	54·1	45·0

¹⁴⁾ Behatóbban lásd szerző részletes munkáját: »Die österreichisch-ungarische Rückversicherung«, Assekuranz-Jahrbuch, 38. Jahrgang, Wien 1917.

¹⁵⁾ Itt a Bécsi Kölcsönöst, mint a legnagyobb üvegbiztosítót, helyesnek véltük az összeállításba bevenni.

A fejlődés a tűzbiztosításban és a szintén számottevő díjbevétellel bíró (direkt) betörési ágazatban kedvező.

Úgy látszik tehát, hogy a társaságok nem kötik magukat a díjvitel szempontjából szigorú elvekhez, hanem a törvényes rendelkezéseknek eleget téve, igyekeznek a díjvitelben minél nagyobb *tartalékhoz* jutni, mi által az *díjvitel* jellegét többé-kevésbé elveszti. Így a Pannónia 1911. évi tőkeemelésekor az árfolyamnyereségből 1,850.000 K-t utalt „tűzdíjtartalék“-ba, az Első Magyar betörés-díjtartaléka 1904-ben kerek 300%, 1913-ban 200% volt; a Bécsi Tükörüvegbiztosítónál 1904-ben több mint 100, 1913-ban pedig több mint 90%-ot tett ki a díjvitel. A társaságok e politikája közgazdasági szempontból kétségtelenül rendkívül hasznos, a mennyiben képesíti őket arra, hogy igen kedvezőtlen üzletéveket is simán usszanak meg. Szeszélyes, vagy nem eléggé kiterjedt üzletkörű ágazatban egyenesen szükséges a díjvitel magas dotálása. Az államot azonban e kérdés *adóügyi szempontból* érdekli elsősorban. E tekintetben nehéz határt vonni, hogy hány százalékos fedezetet lehet még tényleges díjvitelnek tekinteni; azt hisszük, hogy régibb intézetnél az 50%-on felüli díjvitel már erősen saját tartalék jellegével bír, de abban nyilván mindenki egyetért velünk, hogy 100%-os vagy azon felüli fedezet semmiesetre sem lehet *díjvitel*.

Németországban a díjvitel a részvénytársaságoknál a következő képet mutatja a díjak (és illetékek) százalékában.

<i>Biztosítási ágazat:</i>	1904:	1913:
tűz	67·8	73·2
üveg	95·6	90·8
betörés	76·0	92·1
vizvezeték	77·0	73·3
ékszer	—	49·8
vihar	151·4	112·3
gépkár	45·5	36·3
hitel	46·2	64·7
óvadék	50·7	114·1
sikkasztás	—	45·3
jármű	—	49·6
automobil	—	56·4
 <i>viszontbiztosítás:</i>		
tűz	42·3	43·1

A németországi biztosítók díjvitel tekintetében sokkal erősebbek mint a mi társaságaink. 1913-ban 50⁰/₀-on alóli díjvitelt ugyyszólván csak a sikkasztás és gépkár elleni ágazatokban találunk, mely utóbbinál a díjvitel 40⁰/₀-on alul maradt. Viszont a tűzbiztosításban több mint 45 millió márka tuldotátiót mutatnak fel a német részvénytársaságok.

Érdekes, hogy a tűzvizontbiztosítás díjvittele nem tulságosan magas, ámbár a német vizontbiztosítók a kontinensen vezető szerepet játszanak. Ennek okát úgy magyarázzák, hogy üzleti érdekből (reklám céljából) a vizontbiztosítók inkább különböző saját tartalékukat (pl. Katastrophenreserve) dotálják erősen.

Svájcban a díjvitel számításának igen különböző módozatait találjuk. Renfer szerint 1910. végével pl. a tűzbiztosításban 2 intézet 100⁰/₀-os, 8 társaság 40⁰/₀-on alóli, 11 pedig 40⁰/₀-os, vagy ezen felüli díjvitelt tüntetett fel; 8 tűzbiztosító törtrészrendszer¹⁶⁾ követett, míg 4 társaság különböző biztosításnál különböző elvek szerint állította be a díjvitelt. 40⁰/₀-on alóli, en bloc számított díjvitelt 8 tűzkárbiztosítón kívül még alkalmazott: a balesetbiztosításnál 3, az üveg- és vízvezeték-biztosításnál 1—1 társaság. Mindez azonban korántsem jelenti azt, mintha a 40⁰/₀-os, vagy azon alóli díjvitel feltétlenül elégséges lenne; utalunk előbb tett megjegyzésünkre, mely szerint a svájci felügyelőhivatal által kívánt díjvitel-elszámolás az ezen díjrészeket még terhelő költségekről megfelelkezik s így a látszólag elégséges díjvitel tényleg nem ritkán alacsony lehet.

Eddigi vizsgálódásunk alapján keresk. törvényünk vonatkozó részének megváltoztatása tekintetében a következő álláspontra helyezkedünk:

A törvényhozásnak különbséget kell tennie a szerint, hogy szándékolva van-e állami felügyelet vagy sem. Ámbár mi az állami felügyelő hivatal felállítását igen hasznosnak találjuk, mindkét eshetőséggel kell foglalkoznunk.

Amennyiben a biztosításnak állami felügyelet alá való helyezése a közel jövőben nem szándékolatik, az alanti megoldást tartjuk helyesnek:

A díjvitel dologi és balesetbiztosításoknál — a szállitmány és jég-biztosítás kivételével — a következőleg számítandó ki:

a) a le nem járt időre a kifizetett díjak után pro rata temporis, legfeljebb 20⁰/₀ szerzési és beszedési költség levonásával; vagy

b) az u. n. törtrész-módszer tizenketted vagy huszonnégyed-rend-

¹⁶⁾ Pl. a hatodrendszer 2—2 hónap biztosításait foglalja egybe és feltételezi, hogy azok a kéthavi periódus közepére esnek; a január—februári díjvitelből tehát $\frac{1}{12}$, a november—decemberiből $\frac{11}{12}$ viteleztetik át. Leginkább használatos a tizenketted- és huszonnégyed-rendszer, melyeknél a hónapok illetve félhónapok díjbevételei képezik a díjvitel kiszámításának alapját.

szerével, mely szerint a biztosítások *tényleges kezdetük* az illető hónap illetve félhónap végén tételeztetvén fel, ezen díjösszegekből annyiszor $\frac{1}{12}$ illetve $\frac{1}{24}$ rész viteleztetik át, a mennyi hónap illetve félhónap a következő számadási évre esik; átvitelezés előtt az éven alóli, a számadási éven túl nem menő biztosítások, továbbá 20⁰/o költség levonható; végül

c) legalább 10 éve fennálló, vagy oly intézeteknek, melyek az alapítási és ezen ágazatok szerzési költségeit már teljesen elszámolták, jogukban áll a díjávítelt az előbbi két pontban említett számadások mellőzésével az évi díjbevételeknek legalább 40⁰/o-nyi összegében kimutatni, amennyiben az igazgatóság az így kiszámított díjávítelt elégséges voltáról meggyőződött.

Mindhárom esetben csak a törlések és viszontbiztosítások levonásával saját számlán maradt díjbevételek (illetékek nélkül) képezi a számítás alapját.

Azon *belföldi* biztosító társaságoknak, melyek a díjávítelt eddig más elvek szerint számították ki, öt évi idő engedélyezhető az ezen rendelkezésekre való átmenet céljából, ha e körülményt és a fenti rendelkezésekre való átmenet módjának elveit a cégbejegyzésre illetékes törvényszéknél bejelentik.

A szállitmány és jégbiztosítási ágazatokra vonatkozólag az osztrák új Versicherungsregulativ idézett intézkedéseit véljük elfogadandónak.

A mennyiben a keresk. törvény revisiója alkalmával a biztosításnak állami felügyelet alá való helyezése is kodifikáltatnék, legmegfelelőbbnek vélnénk a svájczhoz hasonló megoldást, mely szerint a biztosító társaságok a díjávítelt kiszámításának elveit a felügyelő állami hivatalnak bejelenteni és a díjávítellel évente külön elszámolni kötelesek lennének.

A díjávítelt lebonyolításánál természetesen — mint már fentebb említettük — az erre eső költségeket is tekintetbe kellene venni. Nem nehéz annak megállapítása, hogy minő költségarányt kell itt feltételezni, illetve számítani: azon év költségarányából indulva ki, melyre a díjávítelt vonatkozik, ezen összköltség aránylagos részéből a díjávítelt nagyságának kiszámításánál esetleg már tekintetbe vett (szerzési és beszédési) költségek levonhatók.¹⁷⁾ Természetes, hogy oly intézetek, melyek a teljes díjbevételek, vagy ennek legalább 80⁰/o-át viteleztetik át, a díjávítelt elszámolása alól az illető ágazatokban felmentendők.

Fehér Gyula.

¹⁷⁾ Ha tehát az összes költségek (a viszontbiztosító megtérítésének levonásával) a saját számlán maradt díjaknak 35⁰/o-át teszik és a díjávítelt kiszámításánál 20⁰/o szerzési és beszédési költség levonásba hozatott, a díjávítelt 15⁰/o egyéb költség terheli.

A kir. József műegyetem közgazdasági szemináriumának hároméves működése.

A m. kir. József műegyetemen 1914. őszén nyílt meg a közgazdasági osztály azzal a célzattal, hogy azok, a kik már más főiskolai (egyetem, műegyetem, gazdasági vagy kereskedelmi akadémia stb.) végzettséggel bírnak, e fakultáson a magasabb közgazdasági szaktudást elsajátíthassák. A közgazdasági osztály tehát immár három éves multra tekinthet vissza, a mely idő alatt elért eredményeket összegezni mindenestre kívánatos, nem szabad azonban figyelmen kívül hagynunk azt a tényt, hogy az osztály működése a háború kitörésével egyidejűleg indult meg és egész eddigi működése a megváltozott viszonyokat teremtő háborús aerába esik.

A világháború eseményei a közgazdasági fakultáson is erősen éreztették hatásukat, annál is inkább, mert a Műegyetem e legfiatalabb osztályának a békés korszakban való megizmosodásra ideje már nem maradt. Mindjárt megnyitásakor érzékenyen sújtotta egyik fontos tárgyköre tanárának fegyveres szolgálattételre való bevonulása, majd a fokozatos behívások hallgatóinak sorait ritkították meg mindjobban.

E személyi vonatkozású momentumokhoz csatlakozott még az az ideges psychikai vibratio is, mely a háború első felének közhangulatát annyira jellemzi és a mely épp úgy ellensége az intensiv tudományos munkálkodáshoz szükséges lelki koncentrálódásnak, mint az a fáradt lethargia, a mivé ez a háború második felében tompult. Még egy zavaró körülményt kell itt megemlítenünk; azt a nehézséget ugyanis, a melyet a háború a külföldön megjelenő folyóiratoknak és szakkönyveknek a közgazdasági osztály szépen fejlődő könyvtára számára való beszerzése elé gördített.

Mindezen zavaró mozzanatok ellenére is a közgazdasági osztály meglegegettséggel tekinthet vissza három éves működésére, mert azon

aránylag rövid idő alatt mely megnyitása óta elmúlt, nemcsak életképességének adja tanujelét, hanem további fennállása szükségességének is. Az a számos gazdasági és társadalmi problema, a mely a mai nagy átalakulások idején vetődött felszínre és a melyeknek megoldására mind több és több szakavatott művelőre lesz szükség, a közgazdaságtan tudományának mind szélesebb rétegekben való tanítását és ennek következtében a közgazdasági osztály szélesebb alapokon való kiépítését teszi szükségessé. Az a nagy hiányérzet tehát, melyet fejlődő gazdasági életünk a tágabb látókörű és szakszerű vezetők iránt már esztendőik óta támasztott, a háború alatt létesített közgazdasági osztálylyal némi kielégítésre talált és egyszersmint annak a háború után való kibővítését is időszerűvé tette.

A fakultásra három év alatt beiratkozott hallgatók számát, évenkénti és félévenkénti megoszlásukat is figyelembe véve, a következő összeállítás tünteti fel:

Tanévben	1914—15.		1915—16.		1916—17.		Összesen	
	I. félév	II. félév	I. félév	II. félév	I. félév	II. félév	I. félév	II. félév
beiratkozott: . . .	52	36	47	33	40	31	139	100
végzett:	—	20	—	7	—	6	—	33
doktorált: . . .	—	—	—	—	—	1	—	1

A fakultás hallgatói között legnagyobb számban a műegyetemet végzettek voltak képviselve, de voltak hallgatók a gazdasági akadémiákról, a keleti, a budapesti és a kolozsvári kereskedelmi akadémiákról, a tudományegyetemről valamint a selmeczbányai bányászati és az erdészeti főiskoláról is. Részint az a körülmény, hogy a hallgatók már végzett emberekből rekrutálódtak, részint a háború támasztotta nagy munkáshiány hozta magával azt, hogy a hallgatóság egy bizonyos hányada előbb szerzett oklevelének gyümölcsöztetésére lévén utalva, a fakultás látogatásáról illetve annak elvégzéséről lemondani volt kénytelen. A folytonos behívásokon kívül az első évben tehát ennek tudható be főképen az a jelentős számbeli különbség, a mi az első és második félév hallgatói között állt fenn egyrészt, a második félévre beiratkozott és végzett hallgatók között másrészt. Utóbbi két év alatt azonban inkább a katonai szolgálatra való bevonulások szerepeltek indokul, mert az osztály előbb végzett hallgatóinak sikeres elhelyeződése, a később jöttekben a fakultás elvégzése iránti kitartást nagyban növelte.

A közgazdasági osztály hallgatói az anyaggyűjtés és anyagfeldolgozás módszereivel az alább felsorolt három szemináriumban ismerkedtek meg:

1. Agrár-, bányá- és ipar-, valamint socialpolitikai szeminárium.
Vezető: Dr. Heller Farkas ny. r. tanár.
2. Kereskedelem- és bankügyi, valamint statisztikai szeminárium.
Vezető: Dr. Mandello Gyula ny. r. tanár.
3. Közlekedésügyi szeminárium.
Vezető: Zelovich Kornél ny. r. tanár.

A hallgatók ezek közül szabadon választhattak;¹⁾ a szemináriumok között való megoszlásukat — mindig az első félév magasabb létszámát tartva szem előtt — a következő tabella tünteti fel:

T a n é v :	Agrár bánya- és iparpolitikai, valamint socialpolitikai szeminárium:	Kereskedelmi és bankügyi, valamint statisztikai szeminárium:	Közlekedés- ügyi szeminá- rium:
1914—15. . . .	22	17	14
1915—16. . . .	21	24	6
1916—17. . . .	21	25	7
Összesen . . .	64	66	27

Az 1. számú szeminárium az 1914—15. tanévben, Dr. Heller Farkas katonai szolgálatra való bevonulása folytán, kivételesen a 2. számú szemináriummal összevontan tartatott meg. A 2. számú szeminárium vezetését pedig, mint dr. Mandello Gyula ny. r. tanár helyettese állandóan dr. Varró István assistens látta el.

A szemináriumokban végzett munkálatokat általában három csoportra tagolhatjuk:

1. olvasás és könyvismertetés;
2. adatok feldolgozása szűkebb tárgykörből;
3. kollektív munkálatok végzése;

mely utóbbi kettőt később — lehetőség szerint — vita követett.

A hallgatók előképzettség szerint való megoszlása folytán azonban nem minden szemináriumban és tanévben volt lehetséges a kollektív munkálatok tanulságos és a közérdeklődést állandóan ébrentartó módszerének alkalmazása; ilyenkor kiegészítőképen a külön-külön tárgykörből választott témák feldolgoztatásához kellett folyamodni. Utóbbi esetekben azonban — tapasztalat szerint — a hallgatóságnak egy-egy szűk körre való speciálizálódottsága következtében, a viták keletkezése elé nagy **nehézségek** gördültek.

¹⁾ Egy hallgató több szemináriumot is hallgathatott.

A mi e szemináriumokban végzett munkálatokat illeti, az azokra való részletesebb kiterjeszkedés jelen sorok szűk kereteit messze meghaladná és így inkább csak azokat a fontosabb tárgyköröket fogjuk röviden megjelölni, melyek e szemináriumokban több oldalról való feldolgozás vagy hosszabb megbeszélés tárgyai voltak és a melyek egyúttal a hallgatóság előképzettség szerint való megoszlására is következtetni engednek. Így

1. az agrár-, bányá- és ipar-, valamint socialpolitika köréből:

A mezőgazdasági többtermelés és ezzel összefüggő kérdések.

Munkabérfizetési rendszerek általában.

A vasöntők munkabérfizetési rendszere.

Munkásbiztosítás.

Községi üzemek gazdaságos kezelése.

A szénbányák államosításának kérdése.

Ipari telephelyek.

A Magyar Birodalom fontosabb iparágai és az ipari fejlődés feltételei Magyarországon.

Ipartörténeti részletek.

A magyar erdőtermelés.

2. A kereskedelem és bankügy köréből:

Jegybankok. Szerepük és nemesérczpolitikájuk.

Finanszírozás és részesedés. Az ezen üzletekkel foglalkozó társaságok jelentősége.

A Magyar Birodalom fontosabb termékeinek kereskedelme,

A kereskedelem háborús berendezkedése. Lánckereskedelem.

Magyarország és a közelebbi kelet kereskedelempolitikai vonatkozásai.

3. A közlekedésügy köréből:

Magyarország vizierőinek kihasználása.

A M. Á. V. fontosabb üzemköltségeinek összeállítása. A befektetési tőke amortizációja nélkül 1901—1913-ig.

Izochron térképek készítése.

A hadviselő népek háborús ellátásának közlekedési vonatkozásai.

Az *elméleti* nemzetgazdaságtan köréből megemlítjük még a következőket:

Pénzelméleti kísérlet.

A drágasági kérdés elméleti megvilágításban.

A kereskedelmi, fizetési és gazdasági mérlegről tartott vita.

A társadalomgazdaság pathológiája.

Elméleti kérdések a szemináriumokban csak a legutóbbi időben voltak önállóan fejtegethetők, a mi e nagyobb előképzettséget kívánó tételek nehezebb voltában leli magyarázatát. A jövőben azonban ezek a kérdések is mind nagyobb mértékben fognak a szemináriumok körébe vonatni, a mit a kezdet nehézségeinek leküzdése után most már a szükséges előismeretekkel rendelkező haladók csoportja is lehetővé tesz. Egyébként a gazdaságpolitikai témák elenzésénél is az elméleti vonatkozások kidomborítása állandóan gondoskodás tárgya volt.

Kivált az 1915—1916. tanév tavaszán az osztály végzett hallgatóinak részvétele mellett kezdett lendületet venni a szemináriumi munkáság, a midőn a már a vállalati életben működő tagjai a szemináriumnak gazdag tapasztalataikkal vettek részt kivált az iparfejlesztés körül megindult fejtegetésekben és vizsgálódásokban. Sajnos, a rákövetkező évben e résztvevők katonai szolgálatuk folytán elmaradtak és így az a terv, hogy a haladott hallgatók részére külön szeminárium tartassék, egyelőre a tervezett alakban meg nem valósulhatott.

Végezetül megemlítiük még, hogy a közgazdasági osztály végzett hallgatói egyrésze mint önálló vállalkozó fejt ki eredményes tevékenységet, többen mint érdekképviselőti tisztviselők működnek, egyesek pedig nagyobb ipari üzemeknél vezető állást töltenek be.

Hallóssy István.

Háborús közgazdasági archívum a debreczeni egyetemen.

I.

A világháború közgazdasági hatásának tanulmányozása, a mely háború keletkezése különben legnagyobbrészt közgazdasági okokra vezethető vissza, a gazdasági tudomány elsőrendű feladata. A világgazdasági vonatkozások erőszakos felbontásával kialakult zárt közgazdasági rendszer, a maga összes függvényeivel egyetemben hatalmas vizsgálati anyagot szolgáltat a közgazdaságtan részére. Ennek az anyagnak alapos tanulmányozása egyfelől elméleti szempontból a törvényszerűségek megállapítása, esetleg az elméleti tételek revideálása vagy újabb alátámasztása tekintetében mulhatatlanul szükséges, másfelől pedig úgy a még hátralevő háborús időtartam, mint a háború utáni békésebb idők közgazdasági politikájának helyes berendezése végett nélkülözhetetlen.

Ezen megfontolás mellett a debreczeni magyar kir. tudományegyetem közgazdaságtan-statistikai szemináriumának aktuális feladatául a meglévő könyv- és folyóiratanyag további gyűjtése és szaporítása, valamint a rendes szemináriumi tevékenység, mint állandó feladat mellett nem is tudtam volna megfelelőbb munkakört kitűzni, mint egy *háborús közgazdasági archívum* létesítését. Ennek az archívumnak célját abban találtam elsősorban, hogy gyűjtse össze mindazon hatósági rendeleteket, árszabásokat, hivatalos kimutatásokat, tervezeteket, munkálatokat, hírlapi cikkeket, a melyek Debreczen városának, környékének, esetleg a tiszántúli alföldi részeknek, amelyeknek gazdasági központja ez egyetem székhelye, háborús közgazdasági viszonyaira vonatkoznak. Ezeket az adalékokat, a melyek a jövőben úgy a gazdasághistorikus, mint aktuálisan az elméleti közgazdaságtan művelője és a gyakorlati közgazdasági politikus szempontjából egyaránt jelentősek, össze kell gyűjteni, a feledéstől meg kell óvni s a későbbi tanulmányok céljaira megfelelő tudományos alapul rendszerezni.

De másodsorban azt tűztem ki ez archívum feladatául, hogy a köz-

gazdaságtan-statisztikai szeminárium tagjainak (egyetemi hallgatóknak és rajtok kívül más érdeklődőknek) közreműködésével tudományos anyaggyűjtés történjék arra vonatkozólag, miféle hatást gyakorolt a világháború Debreczen város és a debreczeni lakosság közgazdaságára? Olyan adatok megszerzéséről van tehát szó, a melyeket semmiféle hivatalos kiutatásban sem lehet megtalálni, olyan adatokról, a melyekről csak a város vezetősége, illetve csak a közgazdasági érdekeltség adhat felvilágosítást akár úgy, hogy az egyes szakmák repraesentansait kikérdezzük, akár pedig, hogy az érdekképviseltek támogatása mellett az egyes közgazdasági ágak vezetőit ankétre hívjuk meg és ott kérünk tőlük szakmabeli társaik ellenőrzése mellett felvilágosítást. Az archívum anyagának összegyűjtését tehát részint az illetékes helyi hatóságok megkeresése és ezek szives segédkezése útján gondoltam el, részint és főképpen pedig a szeminárium tagjai és a háborús közgazdasági archívum céljait szolgáló s e végből beállítandó segéderő munkásságának igénybevétele útján.

E célból a jog- és államtudományi kar és az egyetemi tanács útján, azok egyhangú és hálával fogadott támogatásával folyamodtam a vallás-és közoktatásügyi ministeriumhoz, kérve a ministert, járuljon hozzá, hogy a háborús közgazdasági archívum a debreczeni egyetemen felállíttassék. Jankovich Béla kultuszminister 1916. november 25-én 148.916/1916. IV. számú rendeletével a felterjesztésben foglaltak alapján hozzájárult ahhoz, hogy az egyetem közgazdaságtan-statisztikai szemináriumával kapcsolatban irányításom, vezetésem és felügyeiletem mellett egy háborús közgazdasági archívum létesíttessék és abban egyelőre a folyó tanévben alkalmas segéderő alkalmaztassék. Az archívum folyó tanévi dologi szükségleteire 1.500 koronát, a segéderő díjazására pedig 800 koronát egyidejűleg kiutalványozott. E rendelet alapján, a mely csak 1916. december 9-én érkezett le a jog- és államtudományi karhoz, az archívum december folyamán megkezdette működését. A ministeri rendeletben adott felhatalmazás alapján Balkányi Béla, okleveles gazdát, a Magyar Vámpolitikai Központ referensét biztam meg az archívum tudományos munkálataiban való segédkezéssel, de természetesen igénybe vettem a szeminárium joghallgató tagjainak és a debreczeni hatóságoknak, hivataloknak, valamint az intézmény iránt érdeklődő gyakorlati szakférfiaknak tevékenységét is. Az intézmény létesülése után azonnal szélesebb körben keltett meleg érdeklődést, a mit lehetővé tett, hogy Jankovich minister a háborús közgazdasági archívum létesítésének a hírlapok útján való nyilvánosságra hozatalához készséggel hozzájárult. Így a magyar tudományegyetemeneken létesült ezen első háborús közgazdasági archívum elég távoli körökben is felköltötte maga iránt a jóakarató figyelmet

ennek köszönhető, hogy az archívum több olyan érdekes háborús adalék birtokába jutott, a mi nem közvetlenül debreczeni vonatkozású, pedig az ilyenek gyűjtése nem is volt feladatunk.

II.

Az archívum létesítése utáni első feladat volt a szeminárium háborús közgazdasági kutatásaira vonatkozó *tájékoztató* kidolgozása. A *vizsgálatok célja* már meg volt állapítva: a világháború Debreczenre és környékére gyakorolt közgazdasági hatásának felkutatása és okmányyszerű megállapítása. E cél elérésére a szemináriumban közreműködő egyetemi hallgatók és a vezető tanár engedélyével ott dolgozó más egyének is. a kik e tudományos munkálkodásban részt venni és a kutatás munkáját előmozdítani hajlandók, a vezető tanárral való megállapodás után *munkamegosztás* alapján szervezettek más-más kutatási terület vizsgálatára. Így külön kutatást végeznek a tagok a háború és a mezőgazdaság, a háború és a kisipar, közép- és a nagyipar, a kis és nagykereskedelem, a bankok, a biztosító társaságok, a közlekedés, a posta, táviró és telefon, a háború és a közigazgatás, a háború és a köz-, valamint a magánháztartás stb. közti kapcsolat felderítése s a világháborúnak e gazdasági és közigazgatási ágakra gyakorolt hatásának megállapítása céljából. Minden kutató a vezető tanárral való megbeszélés alapján az illető kutatási területre vonatkozó *specialis kérdőpontokat* állít egybe. Az ezekre adott válaszokat az illető szakma érdekeltjeivel, a szakmán kívül álló, de a szakma viszonyait ismerő egyénekekkel folytatott eszmecsere és tárgyalás alapján készíti el. A vizsgálatoknak lehetőleg folytatólagosoknak kell lenniök, azaz nemcsak az egy adott időpontban létező állapotot, hanem az időközben beállott változásokat is fel kell jegyezni.

A kutatóknak az érdekeltség véleményének meghallgatásán kívül munkálataikban más *segédeszközöket* is igénybe kell venniök, elsősorban a rendelkezésre álló vagy éppen e célból beszerzett statisztikai adatokat. Ilyenek pl. a munkásbiztosító pénztár taglétszámának hullámzására, az új cégek bejelentésére, a megszűntek törlésére, a telekkönyvi bekebelezésekre, az ingatlanforgalomra, az anyakönyvi változásokra, a földbérletekre, a hatósági árak megállapítására, a községi üzemekre, a gáz-, villam- és vízfogyasztásra, a vasuti forgalomra, a nyilvános számadásra kötelezett egyletek és vállalatok számadásaira, a takarékbetétek s a váltótárczák változásaira, a bor-, hus-, szesz-, cukorfogyasztásra, a városi és az állami adóztatásra stb. stb. vonatkozó adatok, amiknek megszerzésénél a közgazdaságtan-statisztikai szeminárium vezető tanára

a tisztán tudományos cél hangsúlyozása mellett a kutató munkáját a lehetőségig támogatja.

A megszerzett adatok feldolgozása tekintetében az volt a munkaprogram, hogy a munkálatok részben mint önálló munkák, részben mint havi jelentések, részben pedig mint okmánytári (dossier) anyag készíttetnek el s helyeztetnek el a szeminárium gyűjteményében. Minden önálló munka egyébként a kutató tulajdona marad. A szeminárium vezető tanára a lehetőségig támogatja a kutatót munkája kiadásában vagy a szaklapokban való közzétételben. Az egyes adatok, vagyis a nyersanyag, úgyszintén a napilapokból kivágott s a háborús közgazdaságot érdeklő cikkek, hirdetések, hatósági árszabások, rendeletek stb. a háborús közgazdasági archívumban helyeztetnek el. Minden okmány, ujságkivágás, hirdetés, könyvkivonatolás, önálló dolgozat stb. nyilvántartatik. A nyilvántartás az illető adatra jellemző címszó szerint történik. Minden címszó mellett adva van a dossier száma (I., II., III. stb.), a melyben az illető közlemény megtalálható és az illető okmány száma (1., 2., 3., 4. stb.). A hatóságokkal, az érdekképviselőkkel stb. történő érintkezés a háborús közgazdasági archívum, illetőleg a közgazdaságtan-statistikai szeminárium nevében, esetleg az egyetem jog- és államtudományi kara által szétküldött hivatalos levelek útján, valamint a közvetlen személyes felkeresés útján történik. Az adatok közvetlen megszerzése azonban az egyes kutatók feladata, a kiket a szeminárium a lehetőségig támogat.

A szeminárium ezen háborús közgazdasági archívumával a háborús adatok összegyűjtésén kívül *távolabbi célt* is kíván szolgálni. Nemcsak azt, hogy az összegyűjtött adatokat annak idején feldolgozva publikálja és így Debreczen közgazdaságának a világháború alatti történelmét nyilvánosságra hozza, hanem hogy alapját vesse meg a német és észak-amerikai egyetemek hasonló intézményei mintájára egy olyan egyetemi kutató intézetnek, a mely elméleti és gyakorlati szakférfiak közreműködésével háború és béke idején egyaránt törekedjék a nagy közgazdasági kapcsolatok, összefüggések felderítésére.

III.

E tájékoztató csak az általános elveket foglalta magában; a munka végzése közben derült ki, hogy a háborús közgazdasági archívumnak is alkalmazkodnia kell a tényleges, a tudományos munkának bizony sokszor nem kedvező viszonyokhoz. Először is már munkánk kezdetén ki-világlott, hogy bármennyire igyekszünk is a speciálisan debreczeni

vonatkozású gazdasági eseményeket megfigyelni s azokon a háború hatását megállapítani, minden gazdasági és társadalmi jelenség csak az egész országban megállapítható háborus hatásokat juttatja kifejezésre. A debreczeni főbb termelési ágakban: a mezőgazdaságban és az állattenyésztésben, valamint az ipar egyes terein, továbbá a közvetítő foglalkozásokban: a kereskedelem egyes mezőin: az árú- és értékkereskedelemben, s ezenfelül a közlekedési vállalatokban tulajdonképpen ugyanaz a fejlődési processzus, sőt a háború egyes étappejainak is ugyanazon jellegzetes fő- és mellékhatásai állapíthatók meg, mint az ország egyéb részeiben. A háború Debreczenben is ugyanolyan eltolódást idézett elő a termelő és a fogyasztó osztályoknál, mint egyebütt. A számszerű megállapítások s a levonható következtetések tehát — mutatis mutandis — az egész országra vonatkoztatva is jellemzők lesznek. Ezért a háborus közgazdasági archívum adatgyűjtéseinek és vizsgálatainak feladata nem szorítkozhatott egyedül arra, a mi speciálisan helyi jelentőségű s a mi az itteni társadalmi és gazdasági viszonyokkal kapcsolatos, hanem ki kellett, hogy terjeszkedjék arra is, a mi az egész ország háborus közgazdaságára jellemző, éppen úgy, mint ahogy egyetlen vércsepp kémiai és mikroszkopikus elemzése tájékoztatással szolgálhat az egész szervezet állapotáról.

De másodszor kiderült az is, hogy mindaz a terjedelmes anyag, a mi az újságokban, a folyóiratokban, az egyesületek jelentéseiben, a nyilvános számadásra köteles vállalatok mérlegeiben és zárszámadásaiban feltalálható, a vizsgálatoknak csak elősegítője és támogatója. De a legegyszerűbb kérdések legtöbbször, mihelyt az nem valamely konkrét dologra vonatkozik, sem az összegyűjtött nyomtatványanyagban, sem pedig a levéltárakban nem kaphatunk kész feleletet. Ezért az ilyen adatok különbeni gyűjtése mellett legfontosabb feladat a kérdőívek elkészítése volt, a mikkel a szemináriumban dolgozó hallgatók és más segítőtársak az egyes gazdákhöz, iparosokhoz, kereskedőkhöz stb. fordultak, kikérdezve őket arról, minő hatással volt a háború gazdasági üzemükre?

A kérdőívek alapján való kérdezősködés is eleinte nagy nehézségekkel járt. A megkérdezettek legnagyobb része könnyen érthető bizalmatlansággal fogadta a kérdezősködést. A gyakorlati emberek normális viszonyok között sem szívesen szolgálnak felvilágosítással üzleti ügyeik felől. A kérdezősködésben valamely üzleti versenytárs megbizottját gyanítják, a ki üzleti titkaikat akarja ellesni, hogy saját előnyére használja fel. Csak az igen intelligens gazda, iparos, kereskedő stb. látja be a tudományos vizsgálódás fontosságát. A háború alatt pedig, a mikor kényszerítő szükségből az államhatalomnak be kell avatkoznia az egyesek eddig érinthetetlennek tetsző magánügyeibe, a mikor a készletek össze-

írása, a fölöslegek requirálása s annyi más hatósági intézkedés a magánosok egyéni érdekébe mélyen belevág, a mikor a pénzügyi kormány újabb meg újabb adóterhek kirovása útján kényszerül az állam jövedelmeinek szaporítására, — akkor még a tisztán tudományos célú kérdészködés is azt az aggodalmat kelti fel az egyesekben, hogy a válaszadás egyéni és üzleti érdekük szempontjából hátrányos lehet.

A kérdőívek, a miknek alapján e háborús közgazdasági felvételt az archívum részére eszközöltük, a következő pontokat foglalták magukban :

A) A z i p a r o s o k r é s z é r e :

1. Mennyire volt az iparág foglalkoztatva a háború első, második, harmadik évében? Több vagy kevesebb volt-e a munka, mint békében és körülbelül hány százalékkal? és ha igen, milyen hadimunka?

2. Az egyes munkák ára körülbelül hány százalékkal emelkedett? (A főbb munkák egyenként való felsorolását kérjük!)

3. Mentettek-e fel sokat a mesterek és az alkalmazottak közül? Rendeltek-e be egyeseket közülök máshová hadimunkára?

4. Mik voltak a háború alatt a termelés nagyobb akadályai? Volt-e hiány nyersanyagban? Milyen tapasztalatai voltak a központokkal való érintkezésben? Tudott-e egyes hiányzó nyersanyagot más pótanyagokkal helyettesíteni? Milyen tapasztalatai voltak e téren?

5. Voltak-e egyesek a szakmában (név megnevezése nélkül), a kik hadimunka vagy meglevő készleteik magasabb áron való eladása útján, avagy más módon jelentékeny haszonra tudtak szert tenni?

6. Más tekintetben van-e fontosabb megfigyelése vagy előadni valója a szakma helyzetéről? (Géperő hiánya, stb.).

B) A k e r e s k e d ő k r é s z é r e :

1. Körülbelül hány százalékát csinálta meg a háború alatt a háború előtti üzleti forgalmának? a) A háború előtti árakat véve alapul? b) A tényleges (jelenlegi) árakat véve alapul?

2. Ismer-e olyan kereskedőket, a kik a háborús áremelkedés révén igen nagy háborús nyereségre tettek szert és így adósságaikat letörleszthették, illetve letörlesztették?

3. A kereskedők künnlevőségeinek körülbelül hány százaléka folyt be a háború alatt?

4. Áll-e módjában ugyanolyan raktárt tartani, mint a háború előtt? Ha nem, úgy hány százalékát teszi a mostani raktár (háború előtti pénzértékben) a háború előtti raktárnak?

5. Alakultak-e új czégek a háború alatt szakmájában vagy szüntek-e meg régiék?

6. Alkalmi vállalkozóknak, nem szakmabeli embereknek vásárlásai és eladásai milyen hatással voltak az Ön szakmájára?

7. Milyen intézkedésekre volna szükség az Ön véleménye szerint, hogy a háború további folyamán és a háborúból a békére való átmenet idejében a kereskedők árúhoz jussanak és rendes gazdasági funkciójuk teljesítéséből ki ne zárassanak?

8. Milyen volt az alkalmazottak helyzete? Hány százaléka volt a rendes alkalmazottjainak? Mennyiben helyettesítették nők és tanulatlan egyének rendes alkalmazottjait? Mi volt alkalmazottainak fizetése és munkateljesítménye?

C) A mezőgazdák részére.

Körülbelül olyan, mint az iparosok részére szóló kérdőívek, természetesen megfelelő változtatással, de további részletes kérdésekkel a földbirtok nagysága, a termés mennyisége felől és az egyes termények előállításának költségeiről. Ily kérdőív azonban eddigelé még nem érkezett be, mert hiszen ennek elkészítését a hallgató szempontjából komplikálttá teszi, hogy bizonyos fokig ismernie kell a mezőgazdasági üzemet. A nyár folyamán azonban remélhetőleg több ilyen kérdőívre kap választ az archívum a szemináriumi hallgatók útján, a kik több különböző típusú gazdát keresnek fel s gazdasági számadásait is több évre visszamenőleg teszik tanulmány tárgyává.

IV.

A kérdőívek alapján eszközölt felvételek kétfélék voltak: *egyéni felvételek és ankét útján nyert felvételek*. Az egyéni felvételek kérdőívei kitöltését nem bíztuk magára a megkérdezett iparosra vagy kereskedőre, hanem a szeminárium hallgatói maguk kérdezték meg az illetőket gazdasági helyzetük felől. A válaszok feljegyzésénél nem ragaszkodtunk szigorúan a kérdőív szövegéhez, hanem igyekeztünk még az illető egyéni véleményéből is minél többet feljegyezni, hogy miképpen látja és ítéli meg az illető a saját maga és társai gazdasági viszonyait.

Az egyéni felvételek elkészítésénél közreműködő hallgatók, a kik eddig saját családi környezetükön kívül nagyon kevés alkalmat találhattak arra, hogy más foglalkozású egyének gazdasági és üzleti ügyeibe bepillantást nyerjenek, e vizsgálatok folyamán eléggé meg nem becsülhető, jó adag üzleti tájékozódást szereztek. Együtt számolták utána a

fűszeressel meg a czipésszel, hogy mennyit tesz ki az illető hozzávetőleges keresete, minő befolyást gyakorol erre a háború vagy a kedvező conjunctura és hogy a hatósági intézkedések és rendeletek mennyire mennek át az életbe és mennyire maradnak írott malasztként papíron? Úgy, hogy ebből a szempontból feltétlenül sokat nyert még az a pedagógiai cél is, hogy a főiskolai tanuló saját szemével tanulja meg nézni és látni az életet.

Az egyéni felvételek másik fajtája a termelő és közvetítő foglalkozásokkal szemben a *magánháztartás* viszonyaira vonatkozott, vagyis a fogyasztás alakulását igyekezett vizsgálat tárgyává tenni. Az illető jövedelmi viszonyai, munkával való elfoglaltsága, kiadásainak a béke és a háború éveiben való alakulása, lakás-, élelem-, ruházat-, szórakozás, stb. szükségletei fedezésére szolgáló kiadásainak emelkedő összege, az életmódnak ezzel szemben történő leromlása, a fogyasztási cikkek egyik-másik fajánál bekövetkezett kényszerű lemondás stb. alkották a vizsgálat főbb pontjait. Ilyen térről egyik szorgalmas hallgatótól több háztartási leírást kaptam, a mik ugyan nem versenyezhetnek a Le Play iskolájának exakt módszere szerint készült leírásokkal, de a kezdet munkái sorában megállják a helyüket.

Az intézetekben, konviktusokban kialakult háztartások vizsgálata is teret nyert a háborús archívum részére készült munkálatok sorában s elég szép számmal gyűltek kimutatások e térről is.

A gazdasági termelés alakulására vonatkozó kérdőívek megválaszolásának másik módja a már említett *ankéttartás* útján készült felvétel volt. E tekintetben teljesen eredményesnek mondhatom a debreczeni ipartestületben 1917. márczius hó 25-én és május hó 3-án két ízben tartott szaktanácskozmányt, a melyen az ipartestületben szervezett iparosok széleskörű érdeklődése folytán és az ipartestület elnökségének jóindulatú támogatásával áttekintést nyerhettünk a debreczeni kisipar háborús viszonyairól. Az egyes szakmák előbb a szakosztályokban foglalkoztak a kérdőívvel. A szakosztályok nagy része kérdőívünkre írásban válaszolt s így az ankétnak, a hol az iparhatóság és a kereskedelmi és iparkamara is képviselve volt, az érdekelt iparosok felvilágosító felszólalása alapján már inkább csak összefoglaló volt a jellege.

A Debreczen szabad királyi város közigazgatására váró háborús feladatok mérvének összegezése s annak a megállapítása céljából, miképpen vette ki a város a maga részét a feladatok teljesítéséből s mi-féle változásokat okozott a háború a város háztartásában, külön szaktanácskozmányt igyekeztünk tartani külön kérdőívek alapján. E kérdőívek pontjai ezek voltak :

1. Tanácsnok (polgármester, főkapitány, főmérnök, főügyész, főszámvevő, árvaszéki elnök stb.) úr ressortjában milyen munkaszaporulatot jelentett a háború? Milyen új feladatokkal kell foglalkoznia?

2. Milyen körülmények nehezítették meg munkáját?

3. Volt-e elegendő segédszemélyzet a rendelkezésére? A nők hogyan váltak be a hivatali munka elvégzésénél?

4. Tanácsnok úr hivatalos működése közben milyen különleges tapasztalatokat szerzett a háború közgazdasági hatásairól Debreczenben?

5. Az előadottakat illusztráló adatokat hol tudnók megszerezni?

6. Milyen új feladatokat lát az Ön hatáskörében a háborúból a békére való átmenet idejére?

7. Mi módon tartaná szükségesnek, hogy ezek a feladatok már most előkészítettessenek?

Ez a szaktanácskozmány, miután a polgármester és a tanács részéről a lehető legmelegebb pártfogás részére biztosítva van s miután az összes idevágó polgármesteri jelentések, jegyzőkönyvek stb. rendelkezésre bocsátása is meg van ígérve, szeptember első felében ül össze s fogja letárgyalni és összefoglalni alólirott előadása mellett azokat a válaszokat, a melyek a feltejt kérdésekre összegyűltek.

Hasonló ankéttartás lehetőségét helyezte kilátásba a debreczeni kereskedelmi és iparkamara titkára is, a ki kész örömmel bocsátja rendelkezésünkre a kamara saját céljára már gyűjtött tekintélyes anyagot. A Debreczeni Gazdasági Egyesületben, a Gyáriparosok Országos Szövetsége és az Országos Magyar Kereskedelmi Egyesülés debreczeni fiókjában hasonló jellegű tanácskozmányok tartása van tervbe véve.

De talán még nagyobb jelentőségűnek ígérkezik a háborús idők előtt már nagyon leromlott, a világháború alatt pedig egyenesen megdöbbszentően lecsúszott debreczeni pénzpiacz jelen állapotáról és a mai helyzetig való fejlődéséről tartandó szaktanácskozmány. Ennek előadói tisztét *Ungár Jenő*, az Általános Forgalmi Bank egyik igazgatója vállalja, a ki a vele közölt kérdésekre már most állítja össze előadói munkálát, a mely az ankét tanácskozásának alapanyagát foglalja magában. Ez a munkálat kiterjeszkedik a debreczeni pénzintézeteknek és azok iparvállalatainak a háború alatt készült mérlegeiből megállapítható adatok (betétállomány, váltótárcza, visszleszámítolás, alaptőkeemelés vagy leszállítás, nyereség-veszteség stb.) mellett az árúk magas áron való eladásából, a katonai bevásárlásokból, a normálisat messze felülmúló katonai- és idegenforgalomból, úgyszintén a Debreczenbe költözött vagyonos idegenek révén a városba özönlött pénzösszeg nagyságának hozzávetőleges megállapítására, keresvén és kutatván ennek a pénzmenységnek itt megtett útját. Így pl. azt, hogy mennyiben szolgált ez

a pénzmennyiség az adósságok letörlesztésére, a hadikölcsönjegyzésben való részvételre, vagy másfajta befektetésekre? Hogyan alakult az ingatlanok (földbirtok és városi telek) ára, miféle változást mutatott a helyi bankok és iparvállalatok részvényeinek a háború alatti ára az ezen idő előtti árakhoz képest? Mily nagy a háború alatt a háború folytán megdagodott egyének száma? Milyen széles réteget teszi ki ez a város lakosságának? Ezekre és más itt nem részletezhető kérdésekre óhajt felelni az előadói munkálat s az ősz folyamán tartandó ankét, a mely a helyi bankemberek bevonásával a megfelelő előkészítés után tudományos szempontból bizonyára sikeres munkát fog végezni.

A háborús közgazdasági archívum a debreczeni pénzpiacz háborús helyzetére vonatkozólag megkereste a Pénzintézeti Központot is, mely a debreczeni hitelszövetkezetek szanálását végezi, kérvén arra, hogy amennyiben ez lehetséges volna, bocsássa a felülvizsgálatok eredményét archívumunk rendelkezésére. Természetes, hogy mivel a Pénzintézeti Központ alapszabályainak 7. szakasza értelmében az iratok szigorú titoktartás kötelezettsége alá esnek, a hitelszövetkezetekben teljesített felülvizsgálatok eredményét az archívum nem kaphatta meg; azonban meg van a biztató ígéret, hogy a munkálatok anyagának szigorúan tudományos feldolgozás céljából való átengedésére legilletékesebb helyen előterjesztést tesznek a Pénzintézeti Központ vezetőségének, mihelyt a válságba jutott hitelszövetkezetek ügye lebonyolítást nyer. Ugy hogy ebben az esetben erről az oldalról is hiteles és tiszta képet kap majd az archívum a helyi pénzpiacz helyzetéről.

Egyes statisztikai és másnemű hivatalos adatok megszerzése céljából még az 1916. év végén intéztem megkeresést az egyetem hivatalos szervei útján a Debreczenben székelő hatóságokhoz, kérvén őket arra, hogy a hivatali működésükre vonatkozó háborús adatokat sziveskedjenek az archívum részére átengedni. Hajdu vármegye alispánja, a m. kir. államépítészeti hivatal, a kir. tanfelügyelőség, a m. kir. gyermekmenhely, szives készséggel bocsátották adataikat rendelkezésünkre — a kir. tanfelügyelőség a felügyelete alatt álló debreczeni és hajduvármegyei iskolák vezetőitől pláne egész terjedelmes, írásbeli jelentéseket kívánt be — s kilátásba helyezték a magyar államvasutak debreczeni üzletvezetősége, a rokkantiskolával kapcsolatosan a magyar kir. állami fémipari szakiskola, továbbá a tiszántúli ref. püspöki hivatal, hogy a háború után, vagy addig is, de későbbi időpontban, összes adataikat rendelkezésünkre bocsátják. A kir. pénzügyigazgatóság pedig, a melynek hivatali működése az archívum szempontjából egyike a legfontosabbaknak, melegen felkarolta az archívum ügyét s a pénzügyigazgató megbizta referens hivatalnokait az általunk kért adatok összeállításával.

Annál sajnálatosabbnak kell mondanom, hogy bizony sok hivatal, hatóság és testület teljesen közönnnyel viseltetik a háborús közgazdasági archívum munkássága iránt s adatokkal, ismételt kérésre sem jön segítségre, pedig ezzel nagyon nehézzé teszi, hogy Debreczen háborús közgazdaságáról tiszta képet szerezhessünk. Kétségtelen, hogy a munkával való túlterhelés is oka lehet ennek és ez esetben túlkövetelők volnánk, ha még ilyen munka elvégzését is kérnők e hivataloktól. Ezen azonban lehet segíteni: az archívum a rendelkezésre álló erők munkájával kész e hatóságok munkáját megkönnyíteni, csak tegyék lehetővé, hogy az adatokhoz hozzáférhessünk. Annál megnyugtatóbb, hogy más hatóságok, testületek és magánosok legmesszebbmenőbb támogatásban részesítették az archívum céljait (igy pl. igen érdekes tanulmányt kaptunk a „Hungária“ biztosítótársaság helyi titkárától a biztosítótársaságok debreczeni háborús üzleteiről) s a mi a lefolyt tanévben nem sikerült, az nem ezen támogató hatóságok jóindulatán mulott.

A háborús közgazdasági archívum tevékenysége az adatok megszerzésével még nem merült ki. Megszerezte a debeczeni pénzüzetek s általában a nyilvános számadásra kötelezett helybeli egyletek és vállalatok háborús mérlegeit és zárszámadásait, a városi nyomdában nyomtatott háborús vonatkozású falragaszokat és nyomtatványokat 1917. januárjától kezdve s megvan a reménység, hogy az előbb nyomtatott hirdetések, ha nem is teljes kollekciónban, megszerezhetők lesznek. Ezek különben a városi muzeumban teljes gyűjteményben megvannak. Sikerült az archívumnak megszereznie az országos mezőgazdasági, ipari és kereskedelmi érdekképviselőket, a budapesti kereskedelmi és iparkamara, a Magyar Vámpolitikai Központ, a Magyar-Bosnyák és Keleti Gazdasági Központ évi jelentéseit, könyv-, folyóirat- és nyomtatvány-anyaga háborús vonatkozású részét. Nagy sulyt helyeztünk arra, hogy az adott eszközökhöz képest a magyar és idővel a külföldi háborús közgazdasági irodalomból is a lehetőségig teljes gyűjteményt állíthassunk össze. Ugy hogy tulajdonképpen erre a célra fordítottuk az állami támogatás túlnyomó részét.

*

Nyilvánvaló, hogy a háborús közgazdasági archívum még csak a kezdet kezdetén van, és munkássága e tanév végén nincsen befejezve. Ha nem akarjuk, hogy az eddigi szervezési és gyűjtési, sokszor bizony nagyon fáradságos munka és az eddigi állami támogatás eredménye kárba vesszen, ezt a munkát tovább kell folytatnunk. Először is nagyon sok adát rendelkezésre bocsátása meg van ígérve, de nincs be-

szolgáltatva, ezt meg kell és meg is lehet szerezni. Sok adatot pedig csak ezentúl lehet még felkutatni. Ha a katonáknak bevonult hallgatók számának emelkedése következtében kevesebb volt is a segítőtárs és több az a munka, a mi egyenesen az én vállamra nehezedett, s ha kevesebb tényleges eredményt adott is az archívum, mint a mennyit magam vártam tőle, — a kezdetnek is vannak reménységre jogosító eredményei.

Több dolgozatban adtam már kifejezést annak a gondolatnak, hogy figyelmen kívül hagyva a par excellence elméleti problémákkal való foglalkozást, a vidéki városok egyetemeinek társadalomtudományi intézetei elsősorban akkor végeznek termékeny munkát, ha saját körükben keresik a feldolgozandó anyagot, mert így használnak legtöbbet a környezetüknek. Ennek az anyagnak a feldolgozása azután didaktikai tekintetben is nagyon nagy hasznára válik annak az ifjuságnak, a melynek nevelése a tudományos intézet feladata: a kezdő tanuló ebben az esetben közvetlenül láthatja a konkrét tényeket. Ez a megfoghatóság pedig termékeny hatású: a gyakorlati élet közvetlen szemlélete irányító vezetés mellett könnyebbé teszi a jelenségek kapcsolatának s a jelenségek mögött elrejtett törvényszerűségeknek felismerését, megértését és könnyebben készíti az elmélkedésre.

Ezek szerint nemcsak az archívum háborús gyűjteményi céljáért fontos az én szememben ez a kezdet kezdetén álló intézmény, hanem a közgazdaság tudományának tanításában segítő mivoltáért is. Természetesen az a leghőbb vágyam, és ezt minden erőmmel előmozdítani töreksem is, hogy ebből az archívumból idővel egy egyetemi kutatóintézet fejlődjen ki; így legyen meg az összhang az elméleti tanítás és a gyakorlati közgazdaság, s az egybefűző kapcsolat az egyetem és az élet között. Mert ez a kettő egymásra van utalva.

Kovács Gábor.

Közlemények és ismertetések.

List Frigyes Magyarországon. (II.)

A forradalom előtti esztendőkből nem jelent meg olyan magyar közgazdasági és politikai vonatkozású komolyabb munka, amely List Frigyesről tudomást ne vett volna, amelyeket valamiképpen meg nem térmekeyített volna. Áll ez nagyobb munkákra, kisebb brosürákra, melyekben a márczius előtti idők különösen dúsak voltak, hirlapi és revue-czikkekre egyaránt.

List Frigyes eszméinek terjedését, főmunkájának magyar fordítása nem tulságosan segítette elő. A mértékadó körök eredetiben olvasták; a fordítás azonkívül nem tartozott a legszerencsésebbek közé. Nyelve kissé nehézkes, némiképpen mögötte áll az akkori viszonylag fejlett közgazdasági tudományos nomenclaturának.

A fordító hosszú előszavában és bevezetésében csak az érdekes, a mit magáról List rendszeréről mond: ime néhány szemelvény az egyébként majdnem teljesen feledésbe merült és elég ritka munkából:

„A jelen munkát illetőleg, miután a mostani német vámelegesület semmi nem egyéb, mint a List status gazdálkodási rendszerének és elméletének gyakorlatba hozása: nem szükség fejtegetnem annak rendkívüli fontosságát, sem Németország, sem Anglia és általa a világviszonyok tekintetéből; mert ezt világosan kitünteti részint az, hogy a vámelegesületi országok szemlátomást előhaladnak; részint az, hogy Angliában a tudománynak és észnek ez idő szerint legdicsőbb honában, mindeddig e munka ellen semmi jelesebb czáfolat nem próbáltatott; azonban a mély hallgatás közben e rendszer kiszámíthatatlan hatásainak, mindennemű kereskedési és politikai rendszabályok által lehető erőmegfeszítéssel dolgoztatik ellene; végre ugyanazt bizonyítja az is, hogy e rendszer Európa műveltebb s' nevezetesebb országaiban ily hamar nyilván közelmélkedések tárgyává lett.

Én tehát e munka fontosságát csupán Magyarországra nézve kívánom itt előadni; azt is csak általánosan s rövideden. Míg Európa legtöbb országában a status szerkezet minőségénél fogva, csupán a Fejedelem és kormány akaratja elhatározó mindenekben: honunkban a nagy kincsértékű alkotmány Fejedelem s nemzet közt osztván meg a közhatározás jogát; nálunk, mondom, mulhatatlanul országos tanácskozások tárgyává és pedig legközelebb kell válni azon nemzeti életkérdés megfejtésének, melyik status gazdálkodási rendszert akarandjuk nemzetünkre alkalmaztatni? Vagyis akarunk-e a német vámszövetséghez csatlakozni vagy sem? Nem szándékom itt e kérdést részletesen fejtegetni; egyrészt, mert annak eldöntéséhez még hosszabb idő s több oldalú megfontolás kívántatik, noha az utóbbit nagyon hasznosan elősegítették s érlelik a „Pesti Hirlap“ ez évi (1842.) folyamatábani többrendű szellemdús értekezések, másrészt, mert különben is az nem egy előszó, hanem egész munka méltó tárgyát képezné. Azért itt általánosságban csak annyit jegyzek meg, hogy akár csatlakozik honunk a német vámegegyesülethez, akár nem: a jelen munka ismerete reánk nézve is mindenik esetben egyaránt kimondhatatlan fontos, sőt mulhatatlanul szükséges. Ugyanis, ha ahhoz csatlakozunk, akkor mind azt, mit List könyve, a német vámegegyesületnek teendőkként javall: nekünk is összemunkálólóg tennünk kell; ha pedig nem csatlakozunk; azt lehet belőle kiszámítgatnunk, mily rendszabályokat kellend használnunk, hogy különálló nemzeti gazdálkodást alkothassunk s mily politikát kellend követnünk mind a német vámegegyesület, mind Anglia ellenében, hogy kereskedésünket jelen silányságából kiemelhessük, sőt mennél nagyobb virágzásra hozhassuk.¹⁾

A magyar mémoire-irodalomban is sok nyomát lehet találni List Frigyesnek. Így *Pulszky Ferencznek*, az újabb időben, sajnos, mind kevésbé olvasott kitűnő emlékirataiban, a negyvenes évekről szóló részben olvashatni:

„Sokat foglalkoztam közgazdászattal, a védvámok érdekében, de nem ám Ausztriára, hanem Magyarországra nézve, mert akkor fennállt még e közbenső vámvonal, melynek rendeltetése volt kipótolni a nemeség adómentességét, annak indirekt megadóztatása által s a mellett lehetetlenné tenni minden gyáripárt Magyarországon. Ezen vámvonal eltörlése lehetetlennek látszott az osztrák dohány-monopolium és szeszadó miatt, melyet nálunk behozni nem lehetett, mi tehát hittük, hogy jogosan s méltányosan követeljük a vámtételek meghatározását az

¹⁾ A politikai gazdálkodás nemzeti rendszere. Irta dr. List Fridrik. Fordította Sárvány Antal, hites ügyvéd. Kőszegen nyomtatott Reichard Károlynál 1843. 1—3. kötet. Előszó XIV. és köv. old.

országgyűlés által. List Fridriknek hires munkája a közgazdaszat nemzeti rendszeréről adta nekünk a fegyvereket, melyekkel a kormányt ostromoltuk s ezen írónak szellemdus előadása csakugyan életet és szint tudott adni a legszárazabb statistikának is.“¹⁾

És ez valóban így is volt. Úgy tele van szöve az egész akkori irodalom a listi eszmékkel és fordulatokkal, hogy az alig képzelhető el mai távlatból.

Majd később azt írja Pulszky:

„Ez időben List Fridrik, a hires közgazdasági író, a mérsékelt védvámok tudós apostola Bécsben mulatott, hol kitűnő szép leányát Pacher gazdag gyártulajdonoshoz férjhez adta, felolvasásokat tartott s a vasuthálózat kérdésével foglalkozott. Én is erre fordítottam figyelmet . . .

A vasutak nehezen honosultak meg az európai szárazföldön. Csak Belgium követte Angolország és Amerika példáját, hol az ország vasutakkal volt behálózva, Franciaország, a német államok és az ausztriai monarchia messze elmaradtak, mert a rendőri állameszme nem tudott megbarátkozni a gyors közlekedéssel, mely mellett az útlevelrendszer nem volt fenntartható s nem lehetett a szabadelvű, vagy a mint mondani szokták, forradalmi eszmék terjedését gátolni. Ausztriában csak az északi vasut volt kiépítve, mely egyrésztől Berlinbe és Hamburgba, másrésztől Varsóba vezetett. A déli vonal, a trieszti összeköttetés épen most közelített befejezéséhez, Magyarországon pedig a bécs—pesti csak alig kezdett épülni. Ez alatt Kossuth egész erejével oda hatott, hogy az országot Fiumével hozza összeköttetésbe s a vukovár—fiumei vonal felmérésére megnyerte Kreutert, egy fiatal, igen ügyes bajor mérnököt. Széchenyi nem szerette a vasutakat s a fiumei összeköttetést nem méltatta figyelmére. Ő a viziutaknak adta az elsőbbséget, befolyását arra irányozta, hogy a dunagőzhajózási társulat szaporítsa gőzöseit s azokon a Tiszán és Száván rendezze be a rendszeres közlekedését, fősúlyt pedig a Dunára fektetett s összeköttetésére a fekete tengerrel s annak kikötőivel. Helyes nézete szerint a Duna a monarchia külpolitikájának útmutatója, ez jelöli az irányt, melyben külügyi politikánk befolyását üdvösségesen terjesztheti ki, hogy kereskedésünk az Alduna-tartományokat hódítsa meg a monarchia iparának. Ugyanazért folyvást foglalkozott azon akadályok elhárításával, melyek az aldunai közlekedést nehezítik . . . A nagy gróf a vasuthálózattal keveset gondolt, ámbár erre nézve is meg volt egy terve az országos gazdasági egyesületnek, sőt egy ország-

¹⁾ Pulszky Ferencz. Életem és korom 1. 220—5.

gyűlési törvény is. A magántőke ez időben még tartózkodott a vasuti vállalatoktól, mind a mellett, hogy az északi pályának finanziaális sikere meghaladta a várakozást, a kormány pedig pénzerejéhez képest elégségesnek tartotta, ha a déli vonalat a Semmeringen és Karston keresztül közköltségen építi.

Érkezésem lévén, irtam egy memorandumot a szükséges magyar vonalak irányáról s figyelmeztettem a magyar kormányt, hogy egy vasuthálózat megállapításával s kiépítésének megkezdésével az ország anyagi helyzetét nagyban javíthatná, megelégedést idézne elő s népszerűséget szerezne magának, mire csakugyan nagy szüksége volna s megjegyeztem, hogy azon száz vagy kétszáz millió, melybe az ily terv kivitele, nem is egyszerre, de évek során kerülne, mindenesetre jobban volna beruházva, mintha ezen összeget arra kellene fordítani, hogy egy felkelést s beháborút elnyomjanak . . .“¹⁾

Nem kevésbé érdekes egy a maga idejében feltűnést keltett magyar útleírás szerű memoire is, a mely külön fejezetet szentel List Frigyesnek. *Gorove István* a negyvenes évek elején megírja és pompás kiadásban közrebocsátja európai utazásának történetét, a melyből nem érdektelen egy-más idevonatkozót kiemelni a feledésből. Gorove a leglelkesebb elragadtatás hangján ír Listről, aki óriási hatással volt a fiatal államférfira.

„Kit nem érdekelne — úgymond — egy férfi, ki merész tollal, ajkkal megingatja az emberinem meggyőződését, ki az előítéletek fellegei közé odaáll, mint villanyhárító, hogy egyszersmind rajta megtörjenek, általa kiürüljenek a sujtó mennykövek, — ilyen embert tanultunk megösmerni Augsburgban List Fridrikben — mellyiteket érdekel élet, melly egyik hivatalszobából másikba hurczolja át magát, melly egy gazdasági körben oszlik fel, egy műhelyet tölt be? s mellyitek maradna hideg az életfolyam mellett, mellyen nyugtalan változattal egymás mellett dicsőítés, áldozás, gazdagság, szükölködés, száműzetés, visszahívás, csendes házi kör s bebarangolása a félvilágnak, most siri nyugalom, majd ismét hullámok közti hányatás? ilyen életképet mutatott be List, midőn elbeszélé életét; — és most annyi hányatás után, életének 62. évében azt vélné az ember, letette a villámélű tollat, hogy kandalója mellett élje a csend élveit, — nem . . . hisz nálunk is még folyvást tartanak tribunszerű iratainak, declamatióinak visszarezgései; ő folyvást dolgoz röpiratokban, hírlapokban, havi füzetekben, azért, mert természete, mint tényező, nyugtalan? vagy azért, hogy nemzete nem gondoskodik ősz napjainak ernyejéről? — mind a kettő miatt.“

¹⁾ Lásd u. o. I. köt. 261. old.

E bevezető szavak után elmondja röviden Gorove List élettörténetét, melyet nyugodtan meilőzhetni vélek. De nem érdektelenek következő sorai:

„List, a midőn a tények s számok granit-súlyával, midőn égető hevével szónoktollának leszoritja a szabad kereskedés doctrináját s elárasztja a tért, mellyen ez vitatlan működött, egyszersmind egy eszmenővény gyökét metszi el s ez a népek harmoniája, az annyszor félreértett világpolgárság, melly kifolyása leendett ama doctrinának . . . s ez az, miért felül mondám, hogy műve nagyszerű tünemény s nagyszerű tünemény azért, mert időszakba esett, midőn minden nép eljött visszakövetelni sajátját, hona határait, nemzeti kincseit, midőn érintkezések állottak elő, mellyekből könnyen erőszak, könnyebben villongások származhatának s azért, midőn szóközben előfordultak a nemzetek surlódásai s én megjegyzém: „pedig, uram, rendszered által nem fognak ezek enyhülni, nem fog a világbéke előmozdittatni“, feleletül mondá: „Uram, én Platóval tartok, ha a pácza görbe s ki akarjuk egyenesíteni, az ellenkező félen kell meghajtanunk.“

„Különös — úgymond tovább Gorove —, hogy művének fontosságát talán mi magyarok leghamarább fogtuk fel, List tudta már ezt s örömmel emlité, miként munkájának több negyedrésznél Magyarországbán kelt el, — de e jelenetnek magyarázata kéznél van kereskedelmi viszonyainkban.“

Végül List családi életéből említ néhány szót Gorove. Megmentett vagyonának romjaiból „s tollának működéseiből szükelmesen tartja fönn magát, csendesén, elvonultan kedves családi körében. Nője szelid, mondhatnám szenvedő kedélyű, egyik leánya fordítgatásokkal könnyít dolgozatán, másik bájos olasz teljű hangjával deríti fel el-elfáradó munkásórait, a harmadik a gyermeki vidámság szelid mosolyával öleli körül a nehéz életet.

Naplója Listről szóló fejezetét az utazó kissé túl lyrikus ábrándozással fejezi be, mondván:

Különös érzés vitt rajtam körében; de midőn szép dalnok leánya ajkairól Proch vándordala, s ennek, hol vagy te, hol vagy szeretett hazám szavai tiszta csalogányhangokban megzendültek, akkor elért lelkem az érdekesség teréről s minden érzelmeimmel tied voltam hazám s nemzetem!¹⁾

Ez elhagyottságában irta a honunkban is annyira elterjedett s le is fordított nemzeti rendszerét a politikai gazdaságnak . . . előttetek a

¹⁾ Nyugot. Utazás külföldön. Irtá Gorove István, Pest, Heckenast 1844. 1—2. IX. fejezet List Fridrik 1842. jul. 4.

könyv, ítéletek, vegyék kezetekbe a történetet, ennek lapjain jegyzék fel az ítélet indokai, — de ítéletök legyen kárhóztató, legyen fel-dicsőítő, — a munka mindenesetre rossz tünemény marad.

Kossuth Lajosnak a negyvenes évek elején megjelent cikkei közt alig van olyan közgazdasági vonatkozású, amelyben Listre ne hivatkoznék. Idézi pedig nemcsak olyan kérdésekben, a mikor a maga érvelésére teheti, hanem ellenkező esetben is valaminő nem vitás problémáknál adatforrásként a legnagyobb elismerés hangján.

Az itt következő idézetek kizárólag közgazdasági cikkeiből vannak kiemelve. Bátran elmondható, hogy valósággal saturálva volt Kossuth a Listi eszmékkel.

Pl. a vámszövetségről szólván, azt mondja „akármiként vélekedik is valaki List statusgazdasági elveiről, annak valódiságát senki sem fogja tagadhatni, hogy egy műiparos nemzet magas állásához mérve, végetlen alacsonyságban hever minden tartomány, mely csak nyers termékeket ad el, mert amannak a munkabér, a productivus erő is megfizettetik, míg emez régi angol példabeszéd szerint garasért adja a rókabőrt, hogy holnap a rókafarkat forintért visszavegye“.

„Halljuk az angol Bowringot, vagy a német Listet, ezt a vámszövetség exaltált barátját, ki abban nemzetgazdasági alapeszméit szemléli megtestesülve; amazt, ki a praktikus angol irigy szemével nézi a már bölcsőjében is óriási vetélkedőt, s a nemzetiségi szempontra nézve mindketten egyetértenek . . . List . . . magát így fejezte ki: „Németalföld kormányai népei napról-napra erősebben belátandják, hogy nemzetegység az erős szikla, melyre jólétük, becsületük hatalmuk, jelenlételük s jövőendő nagyságuk épületét egyedül alapíthatják.“ Ez a közvélemény Németországban, ezt ignorálnunk kábaság volna . . . “¹⁾

Iparegyesület című cikkében Listnek „egy thesisére és egy népszerű bizonyítására“ hivatkozik. A thesis ez: „A mely nemzet csak földművelést űz, hasonló oly egyénhez, kinek csak egy karja van. Következik a bizonyítás Listnek Ingersollhoz a philadelphiai iparegyesület elnökéhez 1828-ban intézett leveléből vett idézet. Hozzáteszi Kossuth, hogy „az egyszerű bizonyítást, melynek legyőzhetetlen ereje elnémit minden ellenvetést, List alkalmasint a maga nemében egyetlen lord Broughamtól tanulta . . . “²⁾

Vagy: „Midőn mi az ausztriai birodalom tartományaival igen, de a német vámszövetséggel egyesülni nem akarunk, az úgynevezett keres-

¹⁾ Vámszövetségi érdekek. Az 1842. Pesti Hirlap 112. számából Kossuth Lajos iratai 12. köt. Bp. 1906. 255 és köv. l.

²⁾ Iparegyesület. u. ott 262—3. ll.

kedési szabadság fennhangzó nevével élnek ellenünk, — ellenünk, kiknél a szívnek minden érverése szabadságért dobog.

Ez ellenvetésre ugyan a statusgazdaság tudományos terein nálunknál sokkal honosabb barátunk Trefort Ágoston úrnak fontos értekezése s a német vámszövetség előbajnoka dr. List epochális tanjának ismertetése, a felelettől nagyrésztben feloldozhatna, azonban mégsem mellőzhetjük, hogy a szabadság nevét helytelenül bitorló kereskedési kosmopolitismus szemkápráztató fénymezején, a közvélemény tájékoztatásához ne nyujtsuk csekély adalékunkat, mert a szükség naponként sürgetőbben int, hogy e kérdésben a vezérelvek iránt tisztába jöjjünk.¹⁾

A védegyeleti vitával kapcsolatos Kossuth-iratok is saturálva vannak List-féle eszmékkal. Ugyanebben a vitában az elhamarkodás ellen figyelmeztetők épúgy mint a radikálisak egyformán szívesen hivatkoznak Listre. Pl. Pusztay Sándor röviddel List pesti tartózkodása után hivatkozik rá mondván:

„Die Manufakturkraft, sagt Dr. List sehr richtig, umfasst soviele Zweige des Wissens und des Könnens, setzt soviele Erfahrungen, Übungen und Gewohnheiten voraus, dass die industrielle Bildung einer Nation nur allmählig von Statten gehen kann. Jede Übertreibung und Übereilung des Schutzes straft sich selbst durch Verminderung des eigenen Wohlstandes der Nation.“ Ez ellen a nézet ellen úgymond Pusztay, nem lehet kifogást tenni. A jegyzetben furcsán hozzáteszi: Dr. List erschien en Oeconomie voyageur in Ungarn.²⁾

Kevéssel azután, hogy List „Das Nationale System“-jének első kötete megjelenik, előadást tart Trefort Ágoston a Magyar Tudományos Akadémiában a „Nemzeti gazdaságnak rendszerei“ czímen.³⁾ Hogy mily hatással volt e munka, mutatja az a körülmény, hogy Trefort, mielőtt a teljes művet ismerte volna,⁴⁾ kijelenti, hogy „e könyv a nemzeti gazdaság tudományában korszakot fog képezni, s a Smith-féle előítéletek s veszélyes tévedések kiküszöböléséhez legtöbbet fog járulni.“ Ismertetését teljes szövegében nem ismétlem itt, a Kossuth által dicsért és fentemlített dolgozatnak. Fejtegetéseinek csak ama részére mutatok rá, melyekben List elveit a magyar viszonyokra alkalmazza Trefort.

Mindenekelőtt ama kérdést veti fel, vajjon áll-e Magyarország a közgazdasági fejlettség oly fokán, hogy »gyári erőt ébresztenünk kel-

¹⁾ Nemzetiség és kereskedési szövetkezés. u. o. 276. l.

²⁾ Ungarns Industrie und der Schutzverein Lpzg. W. Engelmann, 1845. 31. old.

³⁾ Trefort Ágoston: Emlékbeszédék és tanulmányok. Budapest: Akadémia 1881.

⁴⁾ Csak az első kötet jelent meg.

lene«? Véleménye szerint ha nem is igen távol, de egészen még sem vagyunk még e stádiumban, mert:

1. Hazánkban még roppant természeti erők hevernek parlagon és szegénységünknek nagyrészt csak az az oka, hogy keveset termeszünk.

2. Nincsenek még elegendő tőkénk, s törvényeink mindeddig nem bátorítják a külföldet tőkének ide helyezésére.

3. Hazánk népessége még nem oly nagy, hogy egy részét a földműveléstől elvonhatnók.

4. Institutioink mindeddig a középosztály fellábadását gátolják; de közel lévén ez idő, mikor a föld szabad lesz, az aviticitás s fiskalitás eltöröltetnek, a városok rendeztetnek, a megyei visszaélések megszűnnek, az igazság kiszolgáltatása gyors és olcsó leend, s a terhek jogszerűleg minden osztályra eloszolnak, — mindezek következtében hazánk termesző ereje s ipara nőni fog, s akkor természetményeink vásárárt tágitani kell.«

Nem lesz érdektelen bemutatni néhány töredéket *gróf Dessewffy Emil*nek, a kor kiváló conservativ politikusának munkáiból, a melyek ugyancsak érdekesen világítják meg, minő hatással volt List a magyar elmékre.

Az 1841-dik év közepe táján jelent meg List Fridrik dr. nevezetes munkája „Über das n. S. d. p. Ö.«. Ugyanez év vége felé kezdte élenkebben megújulni német hirlapokban azon óhajtás: »bár az ausztriai birodalom is csatlakoznék már a német vámszövetséghez«, melyet sok német táplált már azelőtt is keblében és a vámszövetségi ügy egyik igen tudos szószólója Nebenius¹⁾ már 1835-ben kifejtett. Meglehet, hogy az 1841-iki háborús kilátások, az érdekek egybeolvadását és az egységi kapcsok szilárdítását politikai tekintetből is ajánlották és hogy ezen óhajtások eleve nebb megújulása innen származhatott. Azonban a vésztyósló fellegek eloszlása után sem némulának el a német hirlapi és könyvirodalom e nembeli felszólasai. A magyar időszakai sajtó organumai közül mint egyebekben, úgy e tárgyban is, a Pesti Hirlap szerkesztője lépett ki légelől a térre, nemzetiségi fenntartási szempontokból kivált, a csatlakozás ellen nyilatkozva, és szokás szerint, a kik őt oraculumnak tartják: obstupuere omnes, intenticque ora tenebant“. Megelőzte ezt, ha jól emlékezünk, Sopron vármegye körlevele az országhoz, mely a csatlakozás mellett emelt szót. Később a többi magyar hirlapokban is vitattatott ezen kérdés, úgy hogy jelenleg a több oldalról hozzászólasok által némileg vitatva fekszik már a közönség előtt.

Ha nem lehet elágadni azon nagy benyomást, melyet Németthonban

¹⁾ Über den deutschen Zollverein, sein System und seine Zukunft, Karlsruhe 1835.

tett List Friderik munkája, még kevésbé lehet behunyni szemeinket azon gyökeres változás látása előtt, mely nálunk sok elmékben, egyenesen csak ezen munka által eszközölték. A hajdan háborús szellemű magyar, geographiai helyzeténél és egyéb körülményeknél fogva, csak igen kis részt vehetett a világkereskedésben eddigelé és ő, a magába zárkozott, nemzeti fennmaradás körül fáradozó, természetesen nem művelhette a status gazdasági tanulmányok mezejét, bárcsak elméletileg is azon sikerrel, melylyel azt más nemzetek teheték; gyakorlatban kísérteni pedig meg a teoriák helyességét, még ritkábban volt alkalma. Kimondhatatlan kárral nélkülözte a magyar maiglan azon jótékony hatást, melyet nagyobb szerű részvét a világkereskedésben a nemzetek szellemi kifejtésére gyakorolni szokott, ellenben bőséges rész jutott neki mindazon okokból, melyek a féltékenység, túlságig vitt bizalmatlankodás és szörszálhasogató akadékoskodás lelkét, vagy más szavakkal, a prókatori szellemet kifejlesztik. És innen van, hogy országos dolgainkra befolyó embereink közül oly kevesen tudtak magasabb statusfériás álláspontra és a nemzetnek, úgyszólván vérebe ment, prókatori fogásokon felül emelkedni. Hogy az elmék ily helyzetében, az eddig traditio gyanánt táplált vélemények hirtelen és könnyen fognának ellenkezőknek helyt adni, hogy a kereskedési szabadság leventáiból egyszerre védvámrendszer bajnokai, az ausztriai vámsorompók ellen panaszkodókból ezeknek magasztalói fognának válni, azt mindenki előre láthatta, ki előtt ismeretes, hogy nálunk vajmi keveseknek nézetei efféle tárgyokról alapulnak tudáson vagy tapasztaláson. Reánk nézve tehát ezen tüenmény nem vala meglepő. De List Friderik doktorra nézve, ki hő pártolója az Ausztria vámszövetséghez csatlakozása eszméjének, éppen oly szomorú lehet tapasztalni, hogy munkája Magyarországon egyenesen ezen csatlakozás ellenei által zsákmányoltatik ki, mint a milyen leverő reánk nézve látni, hogy ez nem az ország, vagy a tisztább fogalmak érdekében, hanem némely kürtölők miatt népszerűkké vált, de kellőképp meg nem rágott eszmék javára történt.

Nem célunk itt a L. F. által felállított statusgazdasági tanokat vizsgálat alá venni. A munka minden gyengéi mellett, geniális szellemben van írva és azon hirt, melylyel bir, igen nagyon megérdemli s minthogy inkább oda terjed szándékunk, hogy elleneinket, azokat t. i., kik a mondott író által a német vámszövetségnek ajánlott kereskedési politikát Magyarországra már alkalmazhatónak gondolják és minden gondolkozót ezen utóbbi vélemény hibás voltáról meggyőzzünk, List F. tanjait, mint igazakat, de csak azért elfogadjuk, hogy köztünk és elleneink között a vitatásnak közös alapja lehessen.

Mindenek előtt constatirozzuk a helyzeteket. L. F. „a német ipar

O'connellje“ és egyik a védvámrendszer apostolai közül. Könyve legközelebből Anglia kereskedési és hajózási egyedárúságra törekvései ellen és a német vámszövetség érdekeinek emelésére, terjedelmének előmozdítására van irányozva. Ezen szempontot nem lehet munkája bírálásában, vagy az általa felállított tanok más körülményekre alkalmazásában szem elől veszíteni. Jelszava így hangzik: „mind a haza, mind az emberiség“ (et la patrie et l'humanité), de könyvének tartalma ez: „Németország mindenekfelett.“ Az újabb világesemények között alig van nevezetesebb a német vámszövetség keletkezésénél. Ez ragadja meg hatalmasan a német író hazafi érzelmeit, ezen, ennek erősítésén, kiképzésén és terjesztésén függenek minden vágyai és ő egy bizonyos kereskedési politikát ajánl nem nekünk magyaroknak, hanem a német vámszövetségnek. Idézünk ime a jegyzésben néhány helyet munkájából, annak megbizonyítására, hogy az általa felállított általános tanokból azon politikának, melyet ő a német vámszövetségnek ajánl Magyarországra alkalmazhatósága épen nem következik miben, reméljük, az olvasó, ha L. F.-nek munkájából csak a jegyzésben aláhuzott sorokat — melyeket figyelmébe különösen ajánlunk — olvasta is, nem kételkedhetik. És ime ez a helyzet L. F. tanai tekintetében.

Nézzük a csatlakozás ellenei helyzetét. Mindenek előtt szembeötlik ezek okoskodásainak és L. F. munkájának összehasonlításából, hogy azok nagyjából ebből vannak kivonva, csak hogy azon fegyver, melyet ő az Angolok ellen kovácsolt, itt ellene fordított. A csatlakozás elleneinek okoskodása három főszme körül forog: 1-ső a magyar nemzetiség veszedelme a csatlakozás által; 2-dik a magyar műipar keletkezésének ezáltal lehetetlenítése; 3-dik a csatlakozás anyagi hasznainak csekélyisége. Az első és második jobbra L. F. véleményeivel és könyvéből merített okoskodásokkal, a harmadik felületes és biztos alapon már csak azért sem nyugtató számításokkal támogatatik, mert egy 60 millió emberből álló és egymással tökéletesen szabadon kereskedő vámszövetségben a termékek és készítmények cseréje micsoda arányban és terjedelemben fogna helyt foglalni, előre kiszámítani teljes lehetetlen.¹⁾

Egyébként műve további folyamán ismételtén visszatér>Listre, akit a legnagyobb elismerés hangján idéz.

Másutt megint több példát hoz fel annak igazolására, hogy „mily nehezen hatnak a tudomány elvont elvei a gyakorlatilag fennálló állapotokra vagy balfogalmakra, mihelyt ezek a már azelőtt szabálytalanul

¹⁾ Parlagi: eszmék, igénytelen nézetek, szerénytelen tervek a függő kérdések s az országgyűlés körűl, írta egy konservatív. 1. füzet. Gr. Dessewffy Emil. Pest, 1843. Landerer & Heckenast.

és a véletlennek, világeseményeknek, vagy más száz és százféle okoknak befolyása mellett keletkezett érdekekkel vannak kapcsolatban. Mert miután ezek adnak irányt az általános politikának, természetes, hogy az elmélet tagjai, kereskedési politikára alkalmazva, mely az általánosnak csak egy részét teszi, mindannyi módosításokat szenvednek, a mennyiszer más meg más viszonyokhoz kell illeszteniök, úgy hogy bizvást állithatni, miszerint majdnem minden nemzetnek más és más kereskedési politikára van szüksége; mert hol az állapotokban többnyire csak különbségeket lehet észrevenni, ott balgatagság volna a reájok alkalmazandó elvekben ugyanazonságot (identitást) létezőnek gondolni. Meglátszanak ezen kénytelenség nyomai a legnagyobb e szakbeli írók munkáin. Smith Ádám, Ricardo, M. Culloch, Senior legtöbb tanjaik a kereskedési politika tekintetében csupán önhazájokra alkalmazva állják ki a kritikát, és ez oka, hogy ezek ott által is kezdenek menni az életbe. List Fridrik „et la patrie, et l'humanité“ szépen hangzó jelszava mellett a német vámszövetség érdekét hordja mindig szeméi előtt, és ezért van ott könyvének oly hatása, mialatt Magyarországbani befolyása megfoghatlan volna, ha csupán azt tekintjük, mit nálunk az érdekek kívánnak, és nem tudnók, hogy ezeket mindannyiszor háttérbe szorítják nálunk bizonyos kedvencz eszmék, valahányszor Eldorado mutattatik fel keleti képzelő tehetségünknek, agitációval fűszerezve és nagy szavakkal felczifrázva. És itt fekszik List könyve kedvességének titka. Csillogó fényben mutatta fel ő a szegény sziléziai gyapot- és lenszövőnek azon boldogságot, melyet ő, aki most talán 30 garast sem keres egy héten át, élvezend majd akkor, ha 40 garasnyi kereset mellett „die grossgewordene Deutsche Industrie durch ein kräftiges Schutz- und Differential-Zollsystem geschützt“, tulajdon kereskedési flottáival, „unter dem Schutze einer deutschen Kriegs-Marine“ fogja küldeni a világ minden részeibe, mellyel vásznait, kartonjait és schwarzwaldi falórait, daczolva a tengeren, versenyezve a legtávolabbi piaczkon az annyira irigylett, mert utól nem érhető Albionnal, és német felsőség alá kerítve a jó számító és pénzes hollandit, komoly dánt stb. És ime a magyar elszédítve a sok nagy szavak, felpuszkaporozva az agitáló modor által, még végkép azt találja hinni, hogy ő is német, és hogy neki is föl kell húzni az egészen más testre szabott kabátot! ¹⁾

List hatását a magyar közgazdaságtudományra eddig legteljesebben és legjobban Kautz Gyula ismertette ²⁾. Élesen meglátta, hogy miért bir

¹⁾ Gr. Dessewffy Emil: A magyar vám- és kereskedési ügy és annak végelgazitási módja. Pest, Lederer és Heckenast 1847.

²⁾ A Nemzetgazdasági eszmék fejlődési története és befolyása a közviszonyokra Magyarországon. Pest 1868.

ránk nézve List közvetlen érdekekkel. List, úgymond, „az első nagy continentalis statusgazda, aki elméletét a gyakorlati étellel közvetlen viszonylatba helyezni s az abstract Smithianismus tanrendszerén öntudatosan túl- és továbbmenni törekedett . . . mivel List az egyetlen külföldi nagy nemzetgazda, ki Magyarországot vizsgálódásai körébe belevonta, anyagi előbbrehaladásunk föltételeinek felderítésével foglalkozott, s különösen döntő befolyást gyakorolt eszmefejlődésünkre s közgazdasági életünkre azáltal, hogy tanrendszere a negyvenes évek folyamában Kossuth által felkaroltatván, majdnem evangéliumszerű tekintélyre emelkedett, törekvéseink és kísérleteink sinórmérveül szolgált, céljaink szövétneke gyanánt tekinttetett“.

Kautz a régi magyar közgazdasági irodalomnak eddig utolérhetetlen ismerője, kinek figyelmét semmi lényeges ki nem kerülte. List fényes magyarországi szerepét is mesteri kézzel állította megfelelő folie-ba, a maga megfelelő helyére. Azért az, aki List magyarországi szerepével bővebben kíván foglalkozni, még elegendő munkát talál és így csak örömmel üdvözölhető a M. Tud. Akadémia által adott vonatkozó megbízás.

Varró István.

Erdély vasút-politikája.

Erdély vasút-politikája. Irta Rácz Lajos Marosvásárhely 1917. Szerző kiadása (84 p).

A három erdélyi kereskedelmi és iparkamara még tavaly megbizta a szerzőt, hogy rendszeres tanulmányban foglalja össze az erdélyi vasuti törekvéseket és tudományos előkészítő munkát nyújtson a kamaráknak nagy feladatukhoz, Erdély vasútpolitikájának rendszeres kialakításához. E feladatnak a legteljesebb mértékben megfelelt, a mennyiben a rendes érdekképviselői mértéken túlmenő nevezetes tanulmánnyal gazdagította a szakirodalmat.

Erdély vasútpolitikai feladataként a következőket tűzi ki: vasuthálózat okszerű reformálása és a gazdaságföldrajz, közgazdasági és katonai érdekek szerint energikus kifejlesztése az egész forgalmi rendszer javítása, a berendezések korszerű fejlesztése; a nemzetközi kapcsolatokhoz fűződő érdekeink biztosítása.

Találó képét nyújtja Erdély mai vasútrendszerének és tüzetesen ki mutatja jelenlegi erdélyi vasúthálózatunk hátrányait. Bemutatja a régebbi vasútpolitikai törekvéseket, a vasútépítkezés terén Erdélynek nyújtott vasúti ígéreteket és e téren való csatlakozásokat.

Erdély aktualis vasútpolitikai kivánalmait két főcsoportra osztja: az egyik, a sürgősebb, a vonathálózat céltudatos átalakítása és kifejlesztése: Erdély sajátos érdekeire és az ország egyéb részeinek érdekeire egyaránt tekintettel, mindkét vonatkozásban különös figyelemmel a nemzetközi forgalmi céljainkra. A másik főcsoportba foglalja össze mindazokat az óhajításokat, a melyek a vasuti forgalom célszerű kihasználását biztosító tárgyi és üzemrendi berendezésekre vonatkoznak.

Rácz művében az erdélyi vasútpolitika kivánalmait következőleg rendszerezi. A vasúthálózatra vonatkozólag azt kívánja, hogy Erdély vasútforgalmi fővonalául, a *keleti körvasút* alakíttassék ki, a melyen Budapest—Nagyvárad—Kolozsvár—Marosvásárhely—Székelyudvarhely—Csikszereda—Sepsiszentgyörgy—Brassó—Fogarás—Nagyszeben—Arad—Budapest körvonalban, ellenvonatokkal, állandó körforgalom tartassék fenn.

Továbbá a keleti körvasúttól *nemzetközi* forgalmi kapcsolat biztosíttassék, forgalmi érdekeink teljes megóvásául: *Konstancia-kikötőhöz*, mely Erdélyre legfontosabb; Magyarbodza—Buzeu-i új vonalkapcsolaton; *Gyimesen át* (a román kapcsolatok javulásával) a Dunatorkolati kikötőhöz és *Predeálnon*, Bukaresten át a mai kapcsolatok javítandók; *Vöröstoronyi átszeléslől*, meglevő román és kiegészítendő bulgár kapcsolaton át Sofijá-ig kiegészítendő.

Főleg Erdély *katonai* védelme érdekében azt kívánja, hogy a máramarosi Felsővissó völgyet, Beszterczevidéket és a Felső-Marosvölgyet haránt összekötő *határvasút*, a meglevő vonalterületek összekapcsolásával, létesüljön. Ez a határvasút és általa Erdély belső vasútrendszere, nyerjen nemzetközi vonalkapcsolatot Dornavatrán át *Bukovinához*.

E tervekkel kapcsolatban különösen kívánatosnak mondja, úgy közgazdasági, mint katonai érdekekből, az országból Erdélybe futó harmadik főirányként a *szamosvölgyi h. é. vasút* államosítását, energikus fejlesztését és a bukovinai átkapcsolásnál is figyelemben részesítését.

A *helyiérdekű vasútak* tekintetében a következő kivánalmakat hangsúlyozza: Kolozsvár közvetlen környékének bekötése; a szamosvölgyi vasútterületnek Kolozsvárhoz bekapcsolása; Marosvásárhely—segessvári vonal által a Marosvölgy—Nyárádvölgy, Küküllővölgyek, Segesvár—Nagyszebeni—Fogarás vidékek haránt összeköttetése, a homoródvölgyi h. é. vasútvonal létesítése, délfelé folytatva Kőhalomtól a Fogaras vidékhez; háromszékmegyei h. é. vonalhálózat újabb fejlődése.

Az így jelzett irányokban a különböző h. é. vonalterületeknek egymással kiegészítő összekapcsolódása, közgazdaságilag és hadászatiilag fontos egységes rendszerbe kialakulása. A *gépkocsivonat-járatok* léte-

sítése (személy- és áruforgalomra), különös tekintettel a fürdőkire, bányákra stb.

A forgalom tárgyi és üzemrendi feltételei tekintetében a következő óhajtások jutnak kifejezésre. Kivátnatik a hálózat oly jellegű kifejlesztése, mely lehetővé teszi, hogy a mennyiségben fokozódó és gyorsuló forgalom zavartalanul bonyolítottassék le. A míg többszörös sinpár és a speciális tömeg-tehervonalhálózat ideálja elérhető lesz az egész keleti körvasúton, addig kívánja az egyes váltakozó szakaszok, kitérő célra, kettős kiépítését, az állomások szaporításával az állomás-közök rövidítését, az állomásterek bővítését, rakodók, raktárak, felvételi építmények és berendezések terjesztését.

Kivátnatosnak mondja továbbá a forgalom gyorsítását, gyorsvonatok szaporítása, áruforgalomból is sürgős (romló árúk stb.) gyorsvonati szállítását lehetőséghez képest a *mozgó szerelvénykészlet* gyarapítását, gondos, kiegyenlítő kezeléssel az egyoldalú forgalom okozta hátrányok elhárítását, waggonkészlet gazdaságos kihasználására való törekvést.

Menetrendi vonatkozásokban szükségesnek tartja a fölösleges járatok, fölösleges állások korlátozását a szükségesek lehetővé tétele érdekében; a háború utáni első normális menetrend szigorú közgazdasági kutatások alapján való előkészítését.

Tarifális vonatkozásokban szükségesnek mondja: a tarifaelterések kiegyenlítését, egységes rendszert, tarifakedvezményeket Erdély szenei, kőzetei, ásványvizei, fatermékei és földgázvidék termékei stb. céljaira; közvetlen tengerentúli kombinált díjszabásokat, ha erre megjön a lehetőség.

A helyi érdekű vasúttak forgalmi inferioritását megszüntetni kívánja lehetőleg általános állami kezeléssel energikus fejlesztéssel, a gyorsaság, pontosság irányában.

Erdély vizierőinek (és vizierő-lehetőségeinek: völgyzáró gátak által) villamos áramfejlesztéssel villamos vontatás céljaira való kihasználása is javasoltatik úgyszintén a közúti rendszernek, de különösen a vasuti állomásokhoz vezető közútaknak energikus, céltudatos fejlesztése is.

OMKE.

Az országos magyar kereskedelmi egyesülés hivatalos lapja.

Az OMKE már a háború előtt is adott ki ilyen címen egyesületi organumot, a mely azonban rendszertelenül, különböző formákban és változó tartalmi irányelvek szerint jelent meg. A jövőben a folyóirat havonként háromszor fog kiadatni és az első számok után ítélve, a kereskedelem ügyeit igen kimerítően tárgyalja. Ez annál is inkább örven-

detes, mert az egyetemes kereskedelmi kérdéseket tudományos szakszerűséggel és állandósággal nyilvántartó magyar szaklapunk eddigelé nem volt. Az első szám nem volt ugynevezett program szám. Nagyobb cikkei a központokkal, a Haditermény r.-t. rayonirozásával az árdrágítással és a kereskedelem legkülönbözőbb ágainak aktuális kérdéseivel foglalkoztak. Az újabb számok is a legszebb reményekre jogosítanak. A lap főszerkesztője Szende Pál dr., az Egyesülés ügyvezető alelnöke.

A középeurópai vámunió.

Barcza Imre: A középeurópai vámunió kérdésének irodalma. Budapest, 1917. (71.)

Napjaink egyik égető kérdése, mikép fog alakulni a háború után Magyarország gazdasági viszonya Németországhoz. Már is erős irodalmi és társadalmi mozgalom mutatkozik, mely egy magyar-osztrák-német vámunió eszméjével foglalkozik és ismét látunk talán ép oly erős törekvéseket, melyek az efféle unió lehetőségét kétségbe vonják és a három állam gazdasági közeledését más úton kívánják elérni. Ezen élénk gazdasági mozgalomban — úgymond — a bibliografiához irt előszavában Matlekovits Sándor szerencsés gondolat volt, a német vámunió bibliográfiáját a magyar közönség számára elkészíteni.

A szerző, a kinek kezéből már több magyar standard bibliografikus munka került ki, valóban érdemes munkát végzett, a mikor a rendelkezésre álló bibliografiai apparatussal feldolgozta a kérdés — complexumra vonatkozó német, francia, angol és magyar irodalmat. A legbővebb természetesen a magyar rész benne. A feldolgozás az unió első nyomaitól kezdődik és a legujabb időkig terjed. Figyelembe vette a szerző nemcsak a könyvirodalmat, hanem mintegy százötven folyóirat és napilap anyagát is.

Hirlapok és folyóiratok 1867-ig.

A gazdaságtörténeti kutatónak végtelenül hasznos eszközt ad Kereszty István, a midőn a Magyar Nemzeti Muzem könyvtárának címjegyzéke keretében összeállította a Magyarországon 1867-ig megjelent periodikumok címjegyzékét.¹⁾ Nagy szolgálatot tett vele a kutatónak, a ki eddigelé rengeteg munkát pocsékol, mivelhogy időszaki sajtónk kronológiája egybeállítva nem volt. Előtte az efféle katalógus gyanánt

¹⁾ A Magyar Nemzeti Muzem könyvtárának címjegyzéke v. Hirlapok és folyóiratok 1867-ig. Budapest, 1916.

használhatott egyetlen mű Szalády¹⁾ könyve, a mely csak a magyar sajtót ölelte fel, tökéletlen volt. Előnye a Szinnyi-féle bibliografiával szemben, hogy száz esztendő felölelő anyagát egy betűrendben adja. De a ki — mint a kutatók legnagyobb része — csak bizonyos évekre terjedő korszakot tanulmányoz, annak végtelen fáradság átböngészni az egész anyagot.

Kereszty, egyharmad századja az ország egyetlen hirlaptárában fejt ki csendes tudományos működést. Ez idő alatt megbecsülhetetlen culturmunkát végezett minden tudományos kutató számára, a kiknek szemében gyönyörű monumentumot állított jelen művével magának.

Magyar—német kapcsolatok.

Szterényi: Ungarn und Deutschland. Jena: Fischer 1917. V. 170 p.

Monarchiánknak Németországhoz való gazdasági viszonyával több alkalommal foglalkozott a szerző, ki most e tárgyban különböző helyeken tartott előadásait és publikált értekezéseit értékes kötetecskében egyesíti. Az első cikkben²⁾ a vámunió és kedvezményes vámok kérdésével foglalkozik, Ausztria-Magyarország és Németország gazdasági közzeledésének szempontjából. Abból indul ki, hogy valamely politikai szövetség csakis úgy lehet igazán életerős, ha gazdasági téren is minden tekintetben megvan az együttműködésre való akarat és lehetőség. A gazdasági szövetségnek azonban olyan természetűnek kell lenni, hogy a politikai szövetségnek csak hasznára válhassék és azt az esetleges gazdasági egyenetlenségek semmiképen meg ne zavarhassák. Hogy a vámunió ennek a követelménynek megfelelné-e, politikai és közjogi gyakorlati szempontból vizsgálja és gazdasági hatásait kémleli. Politikai és közjogi szempontból arra az eredményre jut, hogy a vámunió nagyon nehezen vihető keresztül, mert egyik nagyhatalom sem mond le egykönnyen külkereskedelmi politikája önálló irányításáról. Ez önállóságról való lemondás elsősorban ránk nézve birna jelentőséggel, Németországnál inkább csak formai volna, mert mint kétségtelenül legerősebb fél, ő képviselné az uniót s irányítaná politikáját. De ha ez az önállóságról való lemondás elvi szempontból meg is történhetnék, Ausztria-Magyarország közjogában csak mélyreható átalakulások útján lenne lehetséges és éppen ez a körülmény vezetne legkönnyebben az annyira kerülni

¹⁾ A magyar hirlapirodalom statistikája 1780 – 1880.

²⁾ Zollunion oder Vorzugsbehandlung. Referat erstattet an der gemeinsame Tagung der deutschen und ungarischen Mitteleuropäischen Wirtschaftsvereine. Berlin 1915.

óhajtott politikai egyenetlenségekre. A közös vámtörvénykezés útjába is sok akadály áll és az eddig ezen a téren felvetett megoldások semmiképpen sem kielégítőek. Gyakorlati szempontból nézve a vámuniót, a közös autonóm vámtarifa megalkotása okozna sok, de legyőzhető nehézséget. Külkereskedelmi politikánk szabad mozgását azonban a vámunió föltétlenül akadályozná, hiszen már Ausztria-Magyarország dualistikus államformája mellett is bizonyos nehézkesség tapasztalható. Menyire súlyosodnának ezek a bajok, ha a kereskedelempolitikai kérdések három parlamentben kerülnének döntésre. A gazdasági törvényhozást, mely vámunió esetén egységes, évekig tartó tárgyalásoknak kellene megelőzni, hogy félig-meddig kielégítő eredményeket lehessen elérni. A vámbevételek elosztása, valamint az, hogy a monopóliumokkal és fogyasztási adókkal mi történjék, az egységes vasuti tarifapolitika mint jöjjön létre, hogyan oldjuk meg a valutakérdést, a márka és korona közötti relációt, mindmeggannyi nyitott kérdés, melyeket előzőleg kell tisztázni. A vámunió gazdasági hatásait nézve, azt állapítja meg, hogy pénzügyeink szempontjából, mint idegen tőke igénybevételére utalt országnak a vámunió kívánatos volna. A magyar mezőgazdaságra is mindenképpen fejlesztően hatna. Nem szabad azonban figyelmen kívül hagyni az ipar szempontját. Minden egyébtől eltekintve, vámunió nehezen képzelhető el három olyan fél között, melyeknek egyike elvben hajlamos eltérni a magas védvámós rendszertől, a másik kettő pedig a védvámós rendszert, fokozottabb védelmet igénylő ipara érdekében, még megerősíteni óhajtja. A vámunióban elképzelt közbenső vámvonal az osztrák ipart valamennyire védheti, de nekünk nem sokat használna és országunk iparának kétszeres nyomást kellene elviselnie. Bár Magyarország elsősorban agrárállam, a hazai ipar védelme életkérdés, mert hiába a legeredményesebb mezőgazdasági többtermelés, ha nem halad párhuzamosan az ország iparának megerősödésével. Ilyenformán csak az osztrák és német iparcikkeknek biztosítunk nagyobb piacot s mezőgazdasági termelvényeket vihetnénk csak ki, hogy értékesebb és több iparcikket hozhassunk be helyettük. Gazdasági életünk évtizedek előtti állapotba süllyedne vissza és a kivándorlás fokozódna. Az osztrák ipar védelme is elsőrendű érdekünk, meggyöngyülésével a Monarchia gyöngyülne. A vámunió helyett a hosszabb időre megállapított preferenciális vámokat ajánlja, mint a gazdasági közeledésre legalkalmasabb rendszert, természetesen anélkül, hogy ezek a kedvezményes vámok más államokat a legtöbb kedvezmény alapján megillethessenek. Ez a rendszer más államokkal való kereskedelmi szerződések kötésénél komplikációkkal járhat, de feltételezhető, hogy valamilyen megoldást lehet találni.

A Die wirtschaftliche Annäherung zwischen Deutschland Österreich u. Ungarn című essay¹⁾ a vámunió gondolatának bár vázlatos, de találó történetét adja. Az előbbieken felsorolt szempontok beható tárgyalása után kívánatosnak mondja a három ország gazdasági structurájának egységessé tételét. Ennek legjobb és úgy a gazdasági szövetség, mint Németország érdekében egyaránt legcélravezetőbb módja Magyarország industrializása német segítséggel. Hangsúlyozza, hogy egységes gazdasági törvényhozás nélkül eredményes gazdasági közeledés el sem képzelhető és keresztülvihetetlen.

A harmadik cikk²⁾ a Monarchiának Németországhoz való viszonyát a nemzetiségi szempontok figyelembe vétele mellett tárgyalja és szembe száll a Németországban egyes helyekről hallható felfogással, mely szerint a magyarok a közeledés gondolatával szemben ellenséges magatartást tanusítanak. Magyarországnak Ausztriához való közjogi viszonyát bonczolva, biztossággal megállapíthatni véli, hogy Magyarországon nem igen akad már mértékadó tényező, a ki az Ausztriától való különválás álláspontján állana. Magyarországon németellenes érzelmeket komoly elemeknél feltételezni helyt nem álló, osztrákellenes érzelmeket feltételezni pedig lehetetlen.

A Németországhoz való gazdasági közeledést következő cikkében³⁾ politikai szükségességnek mondja, melynek problémája a háború nélkül is felszínre vetődött volna. Ezt a közeledést azonban Ausztria-Magyarország gazdasági viszonyának gyökeres rendezése kell, hogy megelőzze. A középeurópai gazdasági közeledés elé hármassal tűz: a három gazdasági területnek ki kell egymást egészíteni, egységes kereskedelmi politikát kell folytatni más országokkal szemben és közösen kell kihasználni az ebből folyó eredményeket. A megoldások közül azt a vámuniót, mely a mai német Zollverein kibővítéséből és mintájára alakult Deutsch Öst-Ungarischer Zollverein volna, daczára annak, hogy a legradikálisabb elintéző módnak tartja, mint keresztülvihetlent elveti. A közbenső vámvonalas vámunióval azt vizsgálja, hogy nemzetközi jogi alapon megoldható-e. Az eddigi vámuniók közjogi szempontból mind lehetségesek voltak, úgy a Zollverein, mint Ausztria-Magyarország vámuniója. Nagyon kérdéses azonban, hogy külön külképviselettel bíró nagyhatalmaknál nemzetközi jogi alapon létre jöhet-e a vámunió.

¹⁾ Megjelent a Nord und Süd 1916 októberi számában.

²⁾ Ungarns Verhältnis zu Österreich und Deutschland. Nord und Süd, november 1916.

³⁾ Wirtschaftliche Verbindung mit Deutschland. Flugschriften für Österreich-Ungarns Erwachen. Heft 6—7.

A közbenső vámvonal hatásait vizsgálva számadatokkal igazolja a három gazdasági terület között ipari és mezőgazdasági téren levő nagy különbségeket, arra a konkluzióra jut azonban, hogy 25 évi időtartamú lassanként csökkentendő közbenső vámokkal, a mezőgazdaság és az ipar okszerű fejlesztése mellett, a vámunió alkalmas forma a gazdasági területek egymás kiegészítésének elérésére és hogy a gazdasági autarkia ezzel a rendszerrel biztosítható volna. A preferenciális eljárás azonban ha nem csak a vámokra szorítkozik, hanem a gazdasági élet minden terén érvényesül, a vámuniónál sokkal alkalmasabb a cél elérésére. A preferenciális rendszer mellett egységes kereskedelmi politika is sokkal eredményesebben folytatható, ha más államokkal való kereskedelmi szerződéseinket egymást támogatva, egyidejűleg kötjük, egymás gazdasági érdekeinek kölcsönös és különös figyelembe vétele mellett. A külkereskedelmi politika a legtöbb kedvezmény elvének szempontjából a háború következtében úgy is revízióra szorul, és ez a kérdés a preferenciális vámokra vonatkozóan nem legyőzhetetlen akadály. Arra az esetre, ha a legtöbb kedvezmény adását más államok számára nem lehetne megszorítani, marad fenn a gazdasági közeledésnek negyedik és legkevésbé kielégítő formája a Németországgal kötendő előnyösebb kereskedelmi szerződés. Ennél a kereskedelmi szerződésnél azonban már figyelemmel kellene lenni a legtöbb kedvezmény elvére. A kereskedelem-politikának sok bevált eszköz áll rendelkezésére és speciális vámokkal, egyes tarifatételek közelebbi meghatározásával kedvezményes útvonalak megállapításával, a kikészítési eljárás különböző formáival, a középeurópai hatalmak által egymásnak nyújtott előnyöket, a többi államok számára, a legtöbb kedvezmény elvének érvényesítése mellett és annak dacára, illuzórássá teheti.

»Középeurópát« a magyar érdekek szempontjából világítja meg az 5. és 6. közlemény.¹⁾ Középeurópa nem önálló államalakulat. Lényegileg olyan természetű, mint mostani szövetségünk Németországgal csak a változott viszonyoknak megfelelő és Törökország és Bulgária csatlakozásával bővült.

A magyar politikának Középeurópa megalakulása elsőrendű érdeke, mert Középeurópa keretein belül a szláv előzönléstől biztonságban, a nemzetiségeknek nagyobb engedményeket lehet tenni anélkül, hogy Magyarország nemzeti egységét veszély fenyegetné. Németország pedig

¹⁾ Mitteleuropa in ungarischer Beleuchtung Vortrag geh. 6. Februar 1916 in Brassó.

Das Problem der Schaffung „Mitteleuropas“ vom Gesichtspunkt d. Ungarischen Interessen. Archiv f. Soc. Wissenschaft u. Socialpolitik. Bd. 43 H. 1.

fa háborúból levonhatja a tanulságot, hogy az egységes magyar állam, magyar vezetéssel vagyis az egységes magyar nemzet, éppen olyan fontos alkatrésze Ausztria-Magyarországgal való szövetségének, mint az erős osztrák állam a németek hegemoniájával. A politikai szempontot figyelmen kívül hagyva Középeurópa megalakulása Magyarország és a Balkán államok viszonyának kedvező rendezése miatt is fontos. Mindig szem előtt kell tartani, hogy a Balkán fekvésénél fogva a mi iparunk természetes piacza.

Állami pénzügyeinkre és mezőgazdaságunkra csak kedvezően hathat Középeurópa, amint ezt az előző tanulmányok meggyőző adatai és fejtegetései alapján már tudjuk. A Németországhoz való gazdasági közeledés következtében a magyar iparra háramló hátrányokat a Balkán van hivatva rekompenzálni. A nyersanyagbeszerzés szempontjából is alkalmas a középeurópai terv. A magyar mezőgazdaság lehető magas fokra fejlesztve Középeurópa élelmiszerszükségletének fedezésében fontos tényező volna, az ipari nyersanyagok nagyrészét pedig a Balkán államok, de elsősorban Törökország szolgáltatná. A mi a középeurópai forgalmat illeti, Magyarország központi fekvésénél fogva sok közlekedési előnyhöz jutna és a magyar Duna a forgalom lebonyolításában öt megillető fontos szerepet játszanék.

Az utolsó cikk¹⁾ az entente tervezte gazdasági háborúval foglalkozik. Felsorolja a párisi gazdasági konferencia óta az entente minden államában megalakult társadalmi és gazdasági természetű, nagyon változatos című, de egy programmú egyesületeket. Ezeknek az egyesületeknek célja a saját iparuk pártolása és a középeurópai ipar bojkottálása. Sok példából látni, hogy különösen ennek az utóbbi fogadkozásnak milyen hévvel és pontossággal tesznek eleget, sőt még a semleges államok útján a középeurópai hatalmakkal való esetleges közvetett forgalmat is a legrigorozusabb intézkedésekkel teszik lehetetlenné. A háború utánra is sok megtorló intézkedést terveznek a német ipar és kereskedelmi forgalom ellen s már is tesznek intézkedéseket a háború utáni német hajózás megbénítására.

Minden tekintetben elérkezett tehát az idő a középeurópai hatalmak gazdasági szervezkedésére.

s. k.

¹⁾ Wirtschaftskrieg nach dem Krieg Referat erstattet a. a. gem. Konferenz der Mitteleuropäischen Wirtschaftsvereine in Budapest 1916.

Városi családok élelmezési viszonyai Németországban a háború második évében háztartási számadások alapján.

Minden hosszabban tartó háború drágaságot s a legfontosabb élet-szükségleti, különösen élelmezési cikkekben szükségét okoz — e tekintetben elég a francia forradalom, vagy Napoleon háborúira visszagondolnunk —, de még egy háború sem tette e kérdéseket annyira égetőkké, annyira élet-halál felett határozókká, mint a mostani. Nemcsak a jelen háború soha nem látott, azelőtt elképzelhetetlen óriási kiterjedtsége miatt, hanem, mert, jól tudjuk, Anglia hadakozása még élesebb, konokabb gazdasági téren, mint fegyverrel; Anglia győzelmét a központi hatalmaknak a világforgalomból való hermetikus kizárásával, teljes „kiéheztetésével“ akarja elérni. E nehéz helyzetben a központi hatalmak csak a legnagyobb erőfeszítéssel, a háborús gazdaság óriási és bonyolult gépezetével tudnak megállani, a lehetőségig megszorítván a szükségleteket egyrészt, másrészt sokrétű intézkedésekkel gondoskodván a nélkülözhetlen cikkek nélkülözhetlen mennyiségének előteremtéséről és szétosztásáról.

A háborús gazdaság egyik igen értékes segédmunkása a statisztika, melynek hivatalos része főképen a legkülönbözőbb anyagok termelésének, készleteinek állandó, pontos ellenőrzését vállalta magára s ezzel különösen a megfelelő beosztást előkészítette. Talán kevesebb gyakorlati haszna, de igen nagy érdekessége van a háborús fogyasztási statisztikáknak.

A fogyasztók érdekeit védő német háborús bizottság „Kriegsaus-schuss für Konsumenteninteressen“ 1916. április és július havában egy-egy hónapra kiterjedő adatgyűjtést rendezett háztartási kérdőívek, illetve számadások alapján,¹⁾ mely elsősorban az élelmezési kiadásokra s a fogyasztott mennyiségekre, ezenfelül a többi háztartási és kulturszükségletekre terjedt ki. Az áprilisi adatgyűjtés 858 családot foglalt magában 55 városban és pedig 472 nagyvárosi, 279 középvárosi és 107 kisvárosi család vezetett könyveket. A családok a családfő foglalkozása és gazdasági helyzetük szerint a következőképen oszlottak meg:

- 48 családfő magasabb hivatalnok,
- 114 közepes hivatalnok,
- 63 kishivatalnok,
- 166 kereskedelmi alkalmazott,
- 22 szabad foglalkozású,
- 183 munkás volt.

¹⁾ Közölve a Reichsarbeiterblatt 1917. 2. és 3. (febr. és márcz.) számában.

31 családfő katonai szolgálatot teljesít,
231 nek foglalkozása ismeretlen.

A család jövedelme (csak munka utáni kereset) az egész hónapban 100 márkáig emelkedett 25 családnál, 100—200 марка között volt 319 családnál, 200—300 márkát tett 271 családnál, 300—400 márkát 139 családnál, több, mint négyszáz márkát 69 családnál. 35 család jövedelme ismeretlen. A családok nagy többsége tehát a középosztályhoz tartozott. Az összes családtagok száma 4.079 és pedig 2.261 felnőtt, 758 11—16 éves, 986 1—10 éves gyermek és 74 csecsemő. A fogyasztási egység megállapítása úgy történt, hogy az összes 11 éven aluli gyermekeket fél-egységnek számították, úgy hogy 3.733 egységet állapítottak meg. Az összes kiadásokat s a fogyasztási mennyiségeket fogyasztási egységre vonatkoztatták.

A juliusi adatgyűjtés sokkal kisebb terjedelmű, 146 családot foglal magában, 101 nagyvárosi, 39 közép- és 6 kisvárosi háztartást. Ezek között csak 46 van, a ki már az áprilisi könyvvezetésben is részt vett. A családfők közül 22 magasabb, 36 közepes hivatalnok, 31 kereskedelmi alkalmazott, 9 szabad foglalkozású volt és 48 munkás. Kereseti viszonyaikra nézve 100—200 марка keresettel bírt 46, 200—300 márkával 50 és 300 márkán felül szintén 50 család. Az összes családtagok száma 644 volt, közöttük 382 felnőtt, 122 gyermek 11 és 16 év, 128 gyermek 1—10 év között és 12 csecsemő. A fenti módszer szerint megállapított fogyasztási egységek száma 601.

Mint már ez a nagyon összevont ismertetés is mutatja, a szóbanforgó statisztika nem tarthat igényt nagyobb pontosságra; már maga az, hogy csupán egy hónapi jövedelmet és kiadást vesz alapul, — mint-hogy régi tapasztalat szerint az egyes hónapokban a fogyasztás igen ingadozó — továbbá, hogy olyan számadásokat is felhasznált, (különösen áprilisban) melyekben sok fontos adat hiányzik s hogy a családok gazdasági helyzetére vonatkozólag nem tesz finomabb megkülönböztetéseket, — a jövedelmi fokozatoknál csak a családi összjövedelemre van tekintettel, a családtagok számának számbavétele nélkül — csak nagy átlagban való áttekintést enged meg. Igen bizonytalan értékű végül a fogyasztási egység ilyen való megállapítása is. De úgy, a hogy van, érdekes és figyelemreméltó a szegényebb és középosztályú városi népesség élelmiszerének nagy vonalakban megrajzolt képe, melyet e statisztika nyomán összeróhatunk.

A fogyasztott élelmiszerek mennyiségét s a rájuk fordított kiadásokat abszolút összegben s az összes táplálkozási kiadások hányadában a következő táblázatok mutatják párhuzamosan az áprilisi és juliusi felvételek szerint :

Az egyes élelmiszer- csoportok	Áprilisi	Juliusi	Áprilisi	Juliusi	Áprilisi	Juliusi
	felvétel a fogyasztott mennyiség grammokban		felvétel a ráfordított márkában		felvétel kiadások %-ban	
Kenyér, zsemlye	8.304	8.879	3.44	3.85	9.69	9.76
Egyéb sütemény, keksz	466	366	0.85	0.72	2.39	1.83
Liszt, dara, kásafélék	1.445	1.917	1.48	1.79	4.17	4.54
Burgonya	16.793	12.779	2.06	2.56	5.80	6.49
Vaj	—	462	—	1.91	—	4.84
Állati és növényi zsírok	—	352	—	1.91	—	4.84
Vaj és zsírok együtt	862	784	4.16	3.82	11.72	9.63
Friss hús	—	989	—	4.40	—	11.16
Sonka, kolbász	—	411	—	2.02	—	5.12
Friss hús és kolbászáru együtt	1.524	1.400	6.55	6.42	18.46	16.23
Húsconserv	377	368	1.18	1.30	3.52	3.30
Hal, halconserv	848	794	1.54	1.45	4.41	3.68
Tojás	12 db.	6 db.	2.36	1.56	6.65	3.95
Tej	8 l.	9 l.	2.23	2.46	6.28	6.24
Tejconserv	270 gr.	170 gr.	0.55	0.93	1.55	2.36
Sajt és turó	363	520	1.01	1.55	2.84	3.93
Főzelék, gyümölcs	1.703	4.430	1.35	3.51	3.80	8.96
Főzelék, gyümölcsconserv	870	468	0.73	0.53	2.06	1.34
Marmelade, lekvár stb.	890	959	1.02	1.30	2.86	3.30
Cukor	1.180	1.299	0.77	0.83	2.17	2.10
Cacao, csokoládé	142	98	0.70	0.75	1.97	1.90
Kávé	226	188	1.06	1.05	1.62	1.83
Kávépótlék	345	368	0.40	0.48	2.99	2.66
Tea, szemnélküli italok	—	—	0.42	0.55	1.13	1.22
Fűszer, só	—	—	0.57	0.72	1.18	1.39
Élelmiszerpótlók	—	—	0.34	0.37	0.96	0.94
Egyéb	—	—	0.67	0.94	1.88	2.34
Összesen	—	—	35.50	39.44	100.00	100.00

A mint e számok mutatják, a háborús élelmezést már 1916. első felében a fogyasztásnak, különösen a hús- és tojásfogyasztásnak igen nagy csökkenése jellemezte. Míg a békeidő statisztikái szerint úgy bécsi, mint müncheni s más német városokbeli *munkás-háztartásokban* egy consumegegységre kb. havi 10 kiló hús jutott kolbászárukkal együtt; 1916. áprilisában többnyire középosztálybeli családokban már csak másfél kiló, júliusban még kevesebb. Daczára a hús óriási áremelkedésének, a kiadások $\%$ -ában is esett az erre eső hányad, mely a háború előtt az említett munkásháztartásokban kb. 25 $\%$ -ot, vagy ennél többet, 1916. áprilisában a felvett családoknál 18 $\frac{1}{2}$, júliusban 16 $\frac{1}{4}$ $\%$ -ot tett ki. Ugyanigy van a tojásfogyasztással, mely még hozzá áprilistól júliusig felére esett. Erősen csökkent a zsírok és vaj fogyasztása. Feltűnő nagy azonban — természetesen — a mindenféle conservék és pótszerek fogyasztása, mely az összes élelmiszerkiadások kb. 17 $\frac{1}{2}$ $\%$ -át emészti fel.

Elég csekély a kenyérfogyasztás is, a mi a liszt- és kenyéradagok megszabása mellett természetes. A juliusi adatgyűjtés itt némi emelkedést mutat, a mi talán a közben behozott pótejgyekre vezethető vissza. Ellenben a burgonyafogyasztás — áprilisban $16\frac{3}{4}$, júliusban $12\frac{3}{4}$ kiló — erősen esett, mert közben a burgonya fogyasztását is korlátozták. Általában a juliusi adatok a fogyasztás további korlátozását s az árak további emelkedését mutatják az áprilisiakkal szemben: ezt látjuk főleg a burgonyánál, husnál, tojásnál, zsiroknál, a finomabb tésztaneműeknél (keksz) és a tejconservnél, a mely utóbbi két cikk 1916. nyár elején kezdett a nagyvárosi piacról mindinkább eltűnni. Ezeket a hiányokat valamivel nagyobb tejfogyasztással, azután a liszt- és darafélék, sajt és turó, de főképen — a nyári időszaknak megfelelőleg — a friss főzelék és gyümölcs erősen fokozott fogyasztásával igyekeztek pótolni.

A családok jövedelmének emelkedésével a fogyasztás módosul ugyan, de sokkal kisebb mértékben, mint a háború előtt. Így például a legkisebb 100—200 márka közötti és a legnagyobb, 300 márkán felüli jövedelmi fokozatokba tartozó családoknál van némi, de csak 1—200 grammnyi különbség a husfogyasztásnál, 1 db. különbség a tojásnál, ellenben a tej, cukor, kávépótlék fogyasztás a szegényebb családoknál nagyobb. Érdekes, hogy júliusban a burgonyafogyasztás a jövedelemmel párhuzamosan *emelkedik*, a mi azt mutatja, hogy már a jobbmódú családok is a fiziológiailag értékesebb tápszereket burgonyával voltak kénytelenek pótolni. Legnagyobb fokban emelkedik a családok nagyobb jövedelmével a főzelék- és gyümölcsfogyasztás, nemcsak azért, mert ezek drágábbak, hanem mert ezeknek fogyasztása nem volt élelmiszerjegyhez kötve.

Általában a német városi családok háborús élelmezése egyrészt meglehetősen megszorított, másrészt — az élelmiszerek racionálása és az ármaximálások folytán — a különböző jövedelmi fokozatokban bizonyos nivellálódást mutat; a háborús élelmezési rendszabályoknak e tekintetben socialis hatásuk volt.

Kircz Andorné.

A zsidóság gazdasági szerepe.

Ágoston Péter: A zsidók útja. Nagyvárad, 1917. (323 p. 8°).

Ágoston munkája a tudományok különböző tereire átnyul: e helyen csak gazdaságtudományai vonatkozásairól szeretnénk egyetmást megjegyezni.

Történetkutatói módszere aggályos, a mennyiben a térben és időben való elhatárolás könyvében nem történik meg kellő pontossággal.

(Pl. 14., 18., 43., 44., 47., 59. old.) Módszertani bizonytalanság nyilvánul meg már az antisemitizmus történetének külső felosztásában is és az egész gazdaságtörténeti strukturán át ismételtén tapasztalható.

Aggályosnak látjuk továbbá forráskritikáját is több helyen, úgy az eredeti mint pedig a közvetett forrásokat illetőleg. (Pl. 17., 21., 37., 45., 50., 66., 220. old.)

A rendkívül nagy számban található vagy egyáltalán nem vagy pedig csak kevéssé előkészített értéktételek ugyancsak a megkívánt objektivitás rovására esnek. (Pl. 49., 51., 9., 273. stb.)

A zsidóságnak a gazdaságtörténetben való szerepéről szóló irodalmat Ágoston könyve nem viszi előbbre, holott e téren még sok volna a tennivaló.

Anglia szénkereskedelme 1916-ban.

Az angol éveleji napilapok élénken foglalkoznak a szénkereskedelem állapotával. Így a Times január 17-iki száma rámutat arra a körülményre, hogy a kormány már a háború első hónapjaiban beható árszabályozó és kivitelkorlátozó lépéseket tett. 1916 folyamán ezek az intézkedések még szigorubbak lettek és az év végén már közölte ama szándékát, hogy az egész kőszénipart állami ellenőrzés alá veszi. A belföldi piacon az a lényeges változás történt, hogy egy londoni központi bizottságra bízta a kőszénipar felett való legfelsőbb ellenőrzést. Ennek albizottságai a szénbányavidékeken működnek. E bizottság legfontosabb feladata a lőszer és egyéb iparoknak, valamint a háztartásoknak elegendő és rendes árú szénrel való ellátása volt. Némi nehézséget okozott az export érdekekkel való összeütközés, ezenkívül gyakran nehezen voltak megoldhatók a termelési és elszállítási kérdések. A kormánynak főelve az volt, hogy előbb a belföldi szükségletet kell kielégíteni, aztán következnek a szövetségesek érdekei, végül a semlegesekéi. A kivitel terén a legfontosabb eredmény a szénbányák tulajdonosai és a hajótulajdonosok közt a Franciaországnak és Olaszországnak megfelelő árú szénellátását illető egyezményét. A Franciaországgal való egyezmény június 1-én az Olaszországgal kötött pedig november 1-én lépett életbe. Az 1913-ik, 1915-ik és 1916-ik évi szénkivitelre nézve a következő szám adatok állanak rendelkezésre: 97 79 millió tonna, 59 40 millió és végül 44 15 millió tonna. A széntermelés Angliában kitett 1913-ban 287 5 millió tonnát, 1914-ben 265 5 millió tonnát és 1915-ben 253 millió tonnát. Az 1916-ik évi első három évnegyedben a produktó valamivel nagyobb volt, mint az 1915. év megfelelő szakában.

Fogyasztók országos szövetsége.

Ez újonnan megalakult szövetség, a következő programmszerű működést tűzte maga elé:

1. Az összes fogyasztási alakulásokat egységes együttműködés céljából tömöríteni fogja azért, hogy ezen alakulások tagjainak egész évre megállapítandó szükségleti cikkei nyilvántarthatók és egységes eljárással biztosíthatók legyenek.

2. Igyekszik a még meg nem szervezett és szervezésüket a Fogyasztók Országos Szövetségénél sürgető fogyasztókat az egyes fogyasztási szervezetekbe való bekapcsolás révén, vagy ha ez nem lehetséges, ezek részére megalkotandó külön szervezet útján, ezen tömörülés előnyeiben részesíteni.

3. A fogyasztói alakulások tömörülése után a fogyasztóknak az egész évre való ellátása céljából szükséges közigazgatási rendelkezéseket a ministeriumoknál, a közélélmezési hivatalnál és a közigazgatási, illetve törvényhatóságoknál kisürgeti.

4. A háború utáni időre a Városok Országos Congressusával való együttműködésben a nagyobb városokban iparkodik olyan berendezéseket létesíteni, a melyeknek révén a fogyasztók és a termelők között közvetlenebb érintkezés és a megszervezett fogyasztók szükségleti cikkeinek minőségileg, mennyiségileg és árbelileg megfelelő biztosítása lehetségessé válik.

5. A fogyasztási kérdés megoldásának, valamint felderített sérelmeinek megszüntetése érdekében, az erre vonatkozó adatokat és tényeket csoportosítva és feltárva emlékiratban fordul az országgyűléshez és kormányhoz.

A szövetséghez csatlakoztak a következő alakulások:

A magyar városok országos congressusa.

Állami tisztviselők országos egyesülete.

Magyar közgazdasági társaság.

Magánmérnökök Országos Szövetsége.

Országos birói és ügyészi egyesület.

Országos polgári iskolai egyesület.

Tanítóképzőintézeti tanárok országos egyesülete.

A magyar szent korona országai vasutas szövetsége központi elnöksége.

Országos Orvos Szövetség.

Országos Hajós Szövetség.

- Vidéki Hirlapírók Országos Szövetsége.
 Vármegyei Tisztviselők Országos Egyesülete.
 Országos Középiskolai Tanár Egyesület.
 Magyar posta, táviró és távbeszélő tisztviselők kaszinója.
 Magyar posta és távirda altisztek és szolgák országos egyesülete.
 Magyar iparosok országos szervezete. 71
 A magyar szent korona alá tartozó mozdonyvezetők országos szövetsége.
 Magyar Vasuti és Hajózási Club.
 Feministák Egyesülete.
 Magyar háziasszonyok országos gazdasági szövetsége.
 Katholikus Népszövetség.
 „Uránia“ országos növédő egyesület.
 Általános Közjótékonyági egyesület.
 Budapesti posta és távirda tisztviselők sportegyesülete.
 Katholikus Háziasszonyok országos szövetsége.
 Cs. kir. szab. kassa-oderbergi vasut vezérigazgatósága.
 Szamosvölgyi vasut igazgatósága.
 MÁV. alkalmazottainak Rudolf trónörökös Egyesülete.
 Magyar kir. államvasuti irodakezelők köre.
 Vonatkisérők Országos Otthona.
 A m. kir. állami vasgyárak budapesti tisztviselőinek társasköre.
 Magyar telepítő és parcellázó bank r. t.
 Kárpitos és paszományos mesterek országos egyesülete.
 A magyar szent korona országainak vasutas szövetsége brassói kerületfogyasztási szövetkezete.
 Magyar vegyipari Gépgyár r. t.
 Aradi és csanádi egyesült vasutak igazgatósága.
 Első cs. kir. szab. dunagőzhajózási társaság.
 Gróf Csáky László prakfalvi vas- és aczélgyára r. t.
 Szamosvölgyi vasut alkalmazottainak fogyasztási szövetkezete.
 MÁV. alkalmazottai fogyasztási szövetkezete.
 Olajipar társaság.
 Magyar kir. folyam- és tengerhajózási r. t.
 „Hazánk“ vasuti dal- és olvasóköri (Szeged Rókus).
 Budapesti egyesült lakatos, puskaműves, késes reszelővágó, lánczkovács, stb. és köszörüs ipartestület.

A Duna Középeurópának gazdasági ütőere.

A háború Dunánk jelentőségét emelte. A hadvezetők nagyon megéreztek azt, hogy a Duna eddig kevésbé jött számba a tömegforgalom lebonyolításánál; tapasztalták azt, hogy a vasút számos előnyei mellett nem győzi a hadmiveletekhez annyira megkövetelt tömegeket, emberekben épúgy mint állatokban és árukban lebonyolítani, és szívesen vette volna, ha e részben a hajózás nagyobb mértékben támogathatta volna a hadsereget, mint mostani erejének megfelelően tényleg tette. A német gazdasági állapotoknak jól esett, hogy midőn a szószegő Rumánia termékeny részét csapataink és szövetségeseink elfoglalták, a rendelkezésre jutott gabona a Dunán gyorsan eljuthatott a vasutak átrakó helyeire és így lehetővé tette Németország élelmezésének biztosítását. Az Alduna nélkül Németország még most sem jutott volna a rumán bőséghez, mert a vasutak útján ez a szállítás Rumániából a hadiállapot következtében lehetetlen lett volna. Anglia elszigetelő politikája is utalja Középeurópát és elsősorban Németországot arra, hogy saját bensejében keresse az élelmezés ellátásának lehetőségét; ez pedig csak akkor valósulhat meg, ha Németország, Ausztria, Magyarország, Bulgária és Törökország belsejében egy egészen ezektől az országoktól függő közlekedési eszköz áll rendelkezésre és ilyennek kínálkozik a Duna, mely óriási szalag gyanánt összefűzi ezeket az országokat.

A jövő gazdasági helyzet, még ha a háború befejezte után mai ellenségeink teljesen kibékülnek, annyi keserőséggel lesz kénytelen megküzdeni és a politikai óvatosság egyelőre még a háború előtt dialra jutott „világgazdasági“ irányzat helyébe inkább a „nemzetgazdasági“ követelmények felé fog hajlani: úgy hogy a közgazdasági vezéreszme egyelőre abban álland: minél szorosabb gazdasági kapcsolatot teremteni Németország, Ausztria, Magyarország, Bulgária és Törökország közt. Ezek az államok a háborus tapasztalatok alapján a közgazdaságnak oly egymásra utaltságát fogják megteremteni, mely által megélhetési szükségleteiknek kielégítése legalább a nélkülözhetetlenek tekintetében,

saját területeikből lehetővé válják. És ezen eszme keresztülviteléhez a Duna rendszeres forgalma mulhatlanul megköveteltetik.

A közvélemény már is erősen nyilatkozik a Duna kérdésében. Kvassay Jenő, vizi építkezésünk érdemdús vezetője, még a háború előtt megírta a Duna állapotáról szóló alapos munkáját, mely nemcsak nálunk, hanem Ausztriában és főként Németországban nagy figyelmet keltett és élénk vitatkozásra és irodalmi fejtegetésekre adott alkalmat. A múlt év (1916.) szeptember első napjaiban Regensburg városa polgármesterének kezdeményezésére a Duna forgalmában érdekelt német, osztrák és magyar városok Budapesten conferentiát tartottak, melynek nagy jelentősége abban fekszik, hogy jól előkészített tárgyalási anyag alapján a Duna nemzetközi jelentőségű kérdéseket összefoglalta és mikénti megoldásukra határozatokat hozott, melyek az illető kormányok elé terjesztettek. Ugyancsak a múlt évben a bajor kormány törvényjavaslatot terjesztett elő, a melynek célja: a Rajnát és vizeit a Dunával kapcsolatba hozni és ekkép az Északi-tengert a Fekete-tengerrel összekötni. A bajor képviselőház a törvényt elfogadta, s most már az érdekeltségek, egyes városok, melyek ebből a vizi hálózatból nagy előnyöket várnak és maga a birodalom pénzáldozatokkal sietnek a vízügyek iránt oly előszere-tettel viseltető bajor király (ki a magyar hajózási egyesületnek régóta tiszteletbeli tagja) kendvenc tervét valóvá válásában támogatni. Ezt a bajor törvényjavaslatot az angol és francia lapok jelentőségében a félelem bizonyos nemével ismertették és tárgyalták és a központi hatalmak gazdasági összekapcsolásának legbiztosabb és legerősebb tényezője gyanánt tüntették fel. Ugyancsak a Duna kérdésével foglalkozott a középeurópai közgazdasági egyesületek budapesti összeülése október havában. A bécsi vizügyi ülés (Wasserstrassentag) az osztrák folyóknak a Dunával kapcsolatba hozandó csatornázási műveleteknek gazdasági jelentőségéről tárgyalt.

Szóval a Duna kérdése, még pedig abban az értelemben, hogy a belső forgalom épúgy, mint az Északi- és Némettengerből a Fekete-tengerig szóló közlekedés a Duna útjára tereltesse és terelhelő legyen: ez képezi ma a leginkább tárgyalt közgazdasági kérdéseknek egyikét a központi államokban és főkép Németországban.

Ily körülmények közt nekünk, magyaroknak, nemcsak figyelemmel kell kísérni ezt a mozgalmat, hanem tekintettel arra, hogy a Duna nagy része, még pedig hajózási szempontból szabályozott része, éppen a mi kezünkben van és országunkon halad keresztül, nekünk kell vezetnünk és így nem lehet eleget foglalkozni a Duna ügyével. Mert a Dunával kapcsolatos számos kérdés csak nemzetközileg szabályozható és ennek a szabályozásnak meg kell történnie közvetlenül a háború befejezté-

vel, sőt elvi részeire nézve magában abban a békeegyezményben, mely jövőre a nemzetközi életben irányadó lesz.

Közgazdasági szempontból a főelv, melyet a Dunán érvényre kell juttatni, hogy szabadon, természetes és mesterséges akadályok nélkül a Duna hajózható legyen. Lehet, hogy e kérdésben szűkkeblű felfogással találkozhatunk; lehet, hogy „nemzetgazdasági“ érdekből felállítják azt az elvet, mely szerint a magyar Dunán a forgalmat úgy kell szabályozni, a mint azt az ország nemzetgazdasági érdeke követeli, és ha ez az érdek az idegen hajózás meggátlását vagy megnehezítését tanácsolja, mellőzni kell a „nemzetköziséget“ pártoló szabadhajózást. A mikor a vaskapu szabályozása volt napirenden, akkor is hallottuk ezeket a hangokat; akkor is utaltak arra, hogy a Vaskapu akadályainak elhárítása a magyar nemzetgazdaságnak és kivált fő foglalkozásának, a mezőgazdaságnak ártalmára lesz. A tapasztalás eddig ellenkezőjét igazolta. De ha netán egy „nemzeti“ külön érdek szerint kezelhető Duna egyik-másik szempontból előnyöket látszanék is nyújtani, nem szabad felejtetni azt, hogy éppen az a körülmény, mely szerint a magyar Duna a Duna-folyam középső része s így hajózásunk mind fölfelé, mind lefelé további szabad utat, azaz szabad hajózást kíván, kényszerít bennünket arra, hogy a Duna szabad hajózása mellett kardoskodjunk. Hajózásunknak — sajnosan tapasztaltuk eddig is — mily nehézségekkel kell küzdenie, ha a parti államok a Dunán „nemzeti“ politikát követnek; nemcsak az ellenséges érületű Szerbia és Rumánia gátolta hajózásunkat saját Dunájukon, hanem az egységes vámterületben levő és loyaltást követelő Ausztria sok esetben hajózásunknak mesterséges akadályokat teremtett, vagy mondjuk jobb hangzású osztrák szellemben nagyobb előnyökben részesítette saját hajózását, mint a magyart.

A Duna hajózásának szabadságát azonban csak nemzetközi úton és nemzetközi intézményekkel lehet biztosítani.

A nemzetközi megállapodások a folyamok és a Duna hajózhatásának szabadságával tényleg foglalkoztak is. Már a bécsi congressus 1815. évi június hó 9-én kelt actájában (108. cz.) kimondotta azt az elvet, hogy azok az államok, melyeknek területét ugyanaz a hajózható folyó választja el, vagy ugyanaz vonul át területükön, a hajózási viszonyokat e folyón a hajózhatás szabadságától áthatott általános elvek szerint kölcsönös egyetértésben szabályozni fogják. Az elv a Dunára vonatkozólag a gyakorlatban alkalmazást nem talált; egyrészt a török kormány — miután nem tartozott a congressus actájának aláírói közé — azt magára kötelezőnek nem tartotta és így a hatalmában levő Aldunára nézve tárgyalásokba nem bocsátkozott; másrészt a hajózás abban az időben még oly fejletlen és annyira helyhez kötött volt, hogy az országon túli szabá-

lyozásnak szüksége nem merült fel. Mikor a harminczas években a gőzhajózás első jelenségei feltűnedeznek, a Duna hajózási viszonyainak nemzetközi szabályozására is nyomokra akadunk. Így 1840. évi július hó 25-én kötött meg Ausztria és Oroszország között a pétervári egyezmény, melyben, hivatkozással a bécsi congressus határozataira, a szerződő felek hajói számára a hajózási szabadság biztosítatik, és habár Ausztria az egyezmény által abban a véleményben volt, hogy Oroszország az akkor birtokában volt Kilia Dunaágot az eliszaposodás ellen meg fogja védeni, illetőleg, hogy abban a folyóágban a hajózás lehetőségét alkalmas vízi művek által biztosítani fogja: nagyban csalatkozott reményében, mert Oroszország már akkor követte azt a nemzetgazdasági politikát, mely a Duna torkolatának hajózhatását, a mennyire lehet, gátolja. A bécsi congressus szellemében kötött Ausztria Bajorországgal 1851. évi deczember hó 2-án egyezményt a hajózási viszonyok szabályozására nézve, melyhez 1855. évben Württemberg is hozzájárult.

A bécsi congressus által kifejezett hajózási szabadság elvi alap maradt a nemzetközi jogban, és a nagy békeszerződésekben ismételtelen igyekeztek külön intézkedések ezt az elvet a gyakorlatban érvényre juttatni.

A párisi békeegyezmény (1856 márczius 30.) a Dunára alkalmazza a bécsi congressus szóban álló elvét, — 15. §-ban mondja: „miután a bécsi congressusi acta által megállapítottak a hajózás szabályozására vonatkozó elvek azon folyókra nézve, melyek több államot elválasztanak vagy több államon keresztül folynak, a szerződő felek egymás közt meg egyeznek arra nézve, hogy ezek az elvek a jövőben hasonlóképen alkalmazást nyerjenek a Dunára és torkolatára. Ezt a határozatot ezentúl az európai közjogba tartozandónak nyilvánítják és azt garantiájuk alá helyezik.“ A párisi béke azonban meg nem elégszik az elv kimondásával, hanem folytatólag mondja: — „a hajózás a Dunán jövőben nem vetendő alá semmiféle olyan akadálnak vagy adónak, mely a következő cikkekben foglalt határozatokban világosan nem engedtetik meg. Nem szabad tehát sem vámot, mely egyedül a folyó hajózásának tényére alapítottatnék meg, sem bármiféle adót a hajón levő áruktól szedni. A folyó által elválasztott és mosott államok biztonságára kibocsátandó rendőri és egészségügyi szabályzatok akkép készítendők, hogy a hajók szabad forgalmát lehetőleg előmozdítsák. Ezen szabályzatok kivételével a szabad hajózást semmiféle akadályok nem fogják megnehezíteni.“

A párisi béke ezen elvek keresztülvitelére bizottságokat küldött ki és pedig a 16. §. rendelkezése szerint „egy bizottság, melyben Ausztria, Franciaország, Nagybritannia, Poroszország, Sardinia és Törökország (tehát a békét aláíró hatalmak) egy-egy küldöttjével lesz képviselve, azt a feladatot kapja, hogy azokat a szükséges munkálatokat megjelölje és

végrehajtsa, melyek Izakcsától kezdve a Duna torkolatáig és a határos tengeren a zátonyokat és a hajózást megnehezítő akadályokat eltávolítják, és ekkép a folyó és a tenger említett részét a hajózhatóság lehető legjobb állapotába helyezték. Hogy ezen munkálatok, valamint azon intézmények költségei fedeztessenek, melyek a Duna torkolatában a hajózást biztosítják és előmozdítják, meghatározott a bizottság által szótöbbséggel megállapított megfelelő illetékek szedhetők, de azzal a kifejezett feltétellel, hogy ebben, valamint minden más tekintetben valamennyi nemzet lobogója teljesen egyenlő bánásmódban részesüljön.

Ezen később európai Dunabizottság neve alatt ismeretes bizottságon kívül a párisi béke (17. §.) egy bizottságot küld ki Ausztria, a magas porta, Bajorország és Württemberg egy-egy kiküldöttjéből, kikhez a három dunai fejedelemség (akkor Oláhország, Moldva és Szerbia) biztosai csatlakoznak, ez utóbbiaknak kinevezése a magas porta jóváhagyását igényli. Ez a bizottság állandó lesz (holott az európai csak bizonyos időre — két évre — volt tervezve) és feladata a következő: 1. kidolgozza a hajózási és folyamrendőrségi szabályzatot, — 2. elhárítja azokat a bármilyen természetű akadályokat, melyek a bécsi szerződésnek a Dunára való alkalmazásánál útban állanak, — 3. elrendeli és végrehajtatja a folyó egész hosszában szükséges munkálatokat, — 4. és az európai Dunabizottság feloszlása után öröködi a Duna-torkolatok és a határos tengerrészek hajózhatóságának fenntartásáról.

Ezen elvi megállapodások után azt hitték a béke szerzői, sőt a miként ezt a 18. §. kifejezi, „meg voltak győződve arról, hogy két év időtartama alatt az európai bizottság feladatát megoldja és hogy a parti államok bizottsága a kijelölt munkálatokat befejezi. Mihelyt erről a tényről a conferentián volt aláíró hatalmak tudomást szereznek és ezt elismerik, fel fogják oszlatni az európai Dunabizottságot és azontúl a parti államok állandó bizottsága ugyanazokkal a jogokkal fog felruházni, a melyekkel az európai bizottság ellátva volt.

A párisi békének ezen intézkedései a Duna folyam rendezésére nézve teljesen megfelelők és helyesek. Gondoskodtak arról, hogy a törvényhozást és a vele kapcsolatos rendszabályokat egy közös szervezet teremtsen meg; hogy így ezek az egyes parti államok önkényéből kivétessenek és mint egységes, a folyó természetének megfelelő szabályzatok jöjjenek létre; gondoskodtak, hogy az így megteremtett egységes szabályok közös szervezet útján érvényre jussanak és hogy legyen egy állandó közös szerv, mely a hajózási akadályokat időnként felismerje és elhárításukról intézkedést tegyen.

Bármilyen szépen, helyesen és a Dunafolyam nemzetközi viszonyainak megfelelően intézkedett is a párisi béke, csak részben érte el törek-

véseit; nagyjában azt, hogy a Duna egész hosszában nemzetközi alapon biztosítsa a hajózást, nem érte el; a parti államok politikai szét-huzásában és abban, hogy a nemzetközi intézkedésben állami függetlenségüket vélték megsérítve látni, papiroson maradtak a szép törekvések; minden állam a saját partjai közt folyó Dunán függetlenül rendelkezett.

A párisi béke alapgondolata az volt, hogy a hajózás szabadságát egy a parti államok kiküldötteiből alkotott állandó bizottság teremtsen meg és tartsa fenn. Ez okból a szükséges szabályzatokat az illető bizottság el is készítette és 1857. november 7. kelettel közölte. Ámde Oláh-, Moldvaország és Szerbia életbeléptetése ellen óvást emeltek és a nagyhatalmak, melyeknek a párisi béke értelmében hozzájárulásukkal kellett volna a Dunaactát érvényre emelni, elleneztek ezt abból az okból, mert a Dunaacta a parti hajózást a parti államok hajóinak tartotta fenn. Ellentétbe jutott tehát a párisi béke szellemével és szavaival, a melyek egyenlő bánásmódot biztosítanak minden lobogó számára. Miután a vitás kérdésben egyetértés nem jött létre, a parti államok bizottsága megszűnt. Magát a Dunaactát Ausztria, Bajorország és Württemberg mint saját folyamukra érvényes hajózási rendszabályt életbeléptették. A londoni béke 1871-ben 2 cikkében próbálkozott ugyan visszatérni a párisi béke határozatainak életbeléptetésére, de sikerre ez sem vezetett.

A Duna torkolatának szabályozására vonatkozó intézkedések teljesen beváltak, nem csak, hanem az ideiglenesnek gondolt európai Dunabizottság a mostani háború kitöréseig állandó működésben volt. Az európai Dunabizottságnak a párisi béke szavai szerint feladatát két éven belül kellett volna elvégeznie, miután azonban a két év leteltével alig fogott hozzá nehéz feladatához, működési ideje ekkor és később ismétleten meg lett hosszabbítva. 1866. május 28-án a párisi conferencia még további 5 évre nyújtotta ki működési idejét, és ezt az 1871. március 13-án kötött londoni béke egész terjedelmében jóváhagyta. Az 1878. július 13-án kötött berlini béke kiterjeszti az európai bizottság hatáskörét Galaczig és felveszi a bizottság tagjai közé (a Dobruđa birtokbavétele folytán a Duna Sulina ágának parti részését) Rumániát. Az 1883. március 10. londoni egyezmény kiterjeszti a hatáskört Brailáig (ez a határozat Rumánia ellen-szenvé folytán nem tudott keresztülhatolni) és meghosszabbítja működési tartamát az 1883. április 24-től számított 21 évre, azzal a megjegyzéssel, hogy ezen idő lejáratára után is 3 évről 3 évre terjed működési ideje mindaddig, míg a szerződő felek egyike a 3 évi időszak letelte előtt egy évvel a bizottság összeállítása vagy jogosítványai tekintetében javaslatot nem tesz. (Ezen intézkedés szerint az európai Dunabizottság, miután 1917. április 24-ig egy részről sem merült fel javaslat, fennállana még 1920. április 24-ig és azontúl 3 évről 3 évre, míg valamely

résről javaslat nem tétetik.). A londoni egyezmény a Kiliaágról intézkedik, melyre nézve az elvi intézkedést már a párisi béke megtette, mert az az összes Dunatorkolatra egyformakép határozott. Az új intézkedés világosan csak azért történt, hogy a Kiliaágnak azon részét, mely mindkét parton egy s ugyanazon hatalomé (Oroszország), kivegye az európai bizottság kezéből és azon a részén, mely orosz és román partot mos, az orosz és román egyetértő eljárásnak engedje át a szabályok végrehajtását.

Az európai Dunabizottság teljesen megfelelt a párisi béke követelményeinek. A Duna torkolata a hajózás szabadságát biztosítja; műszaki és hajórendőri tekintetben teljesen rendezve van. Hosszas tanakodás után abban történt a megállapodás, hogy a hajózás számára a Sulina-ágot fogják szabályozni, habár a dunai torkolatok közül ez a legkisebb, csak 70% vízmennyiséget visz le, holott a Szent György ága 33, sőt a Kilia ága 60%-kal rendelkezik. 1868-tól kezdve 1902-ig számos átvágással 27 kanyarodás szűnt meg. Ezen átvágások folytán a hajóút 21 kilométerrel lett rövidebb. A Sulina-ágban a szabályozás előtt csak 2·7, most 7 méter a mélység, úgy hogy most a legnagyobb tengeri hajók juthatnak föl Galatzig. Már 1865. évben kibocsátotta az európai Dunabizottság a Dunaactát, mely 1912-ben mind az alsó Dunán érvényes hajórendtartási szabályzat ismét közhírré tétetett. Az európai bizottság szabályozási célokra 1912 végéig 54 millió frankot költött. E költségek fedezésére a párisi béke határozatai alapján hajózási illetékeket szed, melyek 1911-ben 3·7 millió franc évi bevételt adtak.

Az európai Dunabizottság sikeres működése arra bírta a nagyhatalmakat, hogy a berlini békében (55. cikk) megbízatást adjanak neki a Vaskaputól Galatzig terjedő Dunarészre is. E szerint az európai bizottság a parti államok kiküldöttjeitől támogatva a Vaskaputól Galatzig terjedő Dunára hajózási és folyamrendőri szabályzatot lett volna hivatva kidolgozni.

Ki is dolgozták a szabályrendeletet, de Rumánia ellenkezése folytán ez életbe nem lépett. Ez az állam ugyanis kezdetben semmiképp sem akarta tűrni, hogy a szabályrendelet végrehajtására alakítandó bizottságban a parti államokon kívül más állam is szerepeljen és különösen ellenezte az osztrák-magyar monarchia képviseltetését. és miután végre nagynehezen beleegyezett az osztrák-magyar monarchia részvételébe és elnökségébe, ezt csak azon föltétellel tette, hogy Ausztra-Magyarország ebbeli functióját európai mandátum alapján gyakorolja. Ez a kívánsága nem teljesült és miután különben is zokon és politikai számba vette azt, hogy a conferentián mint meghívott fél és nem mint egyenrangú tárgyaló vehetett részt: nem engedte meg a szabályzat

életbeléptetését. A londoni egyezmény (7. cikkében) ugyan még kísérletet tett az ügy tisztába hozatalára és kimondja: „az európai Dunabizottság által Szerbia és Bulgária kiküldötteinek közreműködésével kidolgozott 1882. június 2-án kelt hajózási folyamrendőri, és felügyeleti szabályzat, úgy a mint az a jelen szerződéshez mellékeltek, elfogadtatik és a Vaskapú és Braila közt elterülő Duna részeiben alkalmazandónak nyilvánítatik“ de ez a határozat is papiroson maradt; és Rumánia megmutatta a világnak, hogy a Dunaügyben nemcsak a szomszéd osztrák-magyar monarchia, hanem az összes nagyhatalmak akarata ellenében függetlenül saját felfogása szerint intézkedik — és a nagyhatalmak Ausztria-Magyarországgal együtt túrték Rumánia hatalmaskodását.

Nemzetközi szabályozást nyert a Dunának az a része, mely Vaskapu elnevezés alatt zuhatagok és kiálló sziklák által veszélyeztette a hajózást. Már az 1871-iki londoni szerződés (6. cikkében) elvi álláspontot foglal el és mondja: miután parti államai a Duna azon részének, melyen a folyó zuhatagjai és a Vaskapu a hajózásnak akadályokat okoznak, szándékozna ezen akadályok elhárítására maguk közt egyezményt kötni. A magas szerződő felek már most megadják a jogot arra, hogy ideiglenes díjat szedhessenek bármely lobogójú hajótól, mely az ebből keletkező előnyt élvez, még pedig mindaddig, míg a munkálatokra felvett kölcsön törlesztve lesz és ezúttal kinyilatkoztatják, hogy az 1856. évi párisi szerződésnek 45. cikke (mely hajózási illetekek szedését tiltja), az adósság visszafizetésére szükséges időre a folyam ezen részére nem lesz alkalmazandó.“ A londoni békének ez a határozata a parti államok feszült politikai helyzete mellett szintén papiros-intézkedés maradt. Ezért a berlini béke (1878-ban, 5. cikk) más intézkedéshez nyúl midőn mondja: „Azoknak a munkálatoknak keresztülvitele, melyeknek rendeltetése, hogy a Vaskapunál és a zuhatagoknál jelentkező hajózási akadályokat mellőzzék, Ausztria-Magyarországra bizatik. A folyó ezen részeinek parti államai mindazokat a könnyebbitéseket nyújtani fogják, melyek e munkálatok érdekében követeltetni fognak. Az 1871. márczius 13-iki londoni szerződés 6. cikkének azon határozatai, melyek arra a jogra vonatkoznak, hogy a munkálatok költségeinek fedezésére ideiglenes illetekek szedhetők, Ausztria-Magyarország javára fenntartatnak.“

Az osztrák kormány 1880-ban megállapodott abban, hogy a munkálatok keresztülvitelét a magyar kormány vállalja át és a berlini szerződés szerinti illetekeket költségeinek fedezésére Magyarország fogja szedni. A munkálatok rendkívüli nehézségek leküzdése, egészen külön szerkezetű gépek alkalmazásával és nagy technikai tudással tíz év lefolyása alatt hajtattott végre. Stenka, Korla-Dojka és Islas-Tachtaliánál egy-egy 60 m. széles, az orsovai jelző 0 pontja alatt 2 m. mély hajó-

súlyesztésű csatornát vágtak, illetőleg repesztettek; Greben Milanovánál összeköttetett és Svinicánál csatorna készült; Jucznál összeköttetés és csatorna létesült; a Kazán-szoros alatt Orsova és a Vaskapu közt sziklarepesztések és szabályozások hajtottak végre és végül a Vaskapu csatornája kiépült. Szakértők véleménye szerint sem Európában, sem más világrészben oly nagyszabású és nehéz vízi-építkezés, mint a milyen az aldunai, még eddig nem készült. A Vaskapu és az alsódunai zuhatagok szabályozása befejeztetvén, 1896. szeptember 27-én Ferencz József király a román és szerb királyok kíséretében ünnepélyesen megnyitotta az új forgalmi utat, a mely azóta a hajózás előnyére szolgál.

A Vaskapu szabályozásáról gyakran rágalomokkal telített nézetek hangzanak fel és főképp román szomszédaink nem szüntek meg és a német és francia közvéleményben ismételten Magyarország tulhatalmaskodásáról és zsarnokságáról terjesztettek mesebeszédeket. Utalunk Sturdza és Renitescu czikkeire. De bármikép tüntetik is fel a helyzetet, vergődésük alaptalansága kitűnik kifogásaik egyszerű felsorolásából. Szerintük a berlini béke nem Magyarországra, hanem Ausztria-Magyarországra bizta a Vaskapu szabályozását és így a szabályozási munkálatok vizein az intézkedési jog nem illeti Magyarországot. A berlini szerződés által biztosított illetékek megállapítása a congressusi hatalmak joga s így ezt Magyarország önhatalmilag nem tehetné. Épp oly kevésbé volt jogosítva a szabályozott víziútra vonatkozólag hajózási szabályokat és folyammrendőri utasításokat hozni. Nem állott jogában az, hogy hajózási intézményeket rendez be. Határozottan ellenkezik a víziútnak nemzetközi szabályozásával az, hogy kizárólag a magyar nyelv talál alkalmazást a hajózási forgalomban. Végül felpanaszolják a Vaskapun szedett illetékek magasságát.

Mellőzve a felhozott nagyon is politikai ellenszenvet eláruló kifogások taglalását, csak az illetékek magasságára jegyezzük meg a következőt: A Dunagőzhajótársaság a Vaskapunál, ha Orsován a vizállás 1·58—0·96 volt egy 1000 tonnás hajótól a terjedékeny áruknál 12.000, a többieknél 8000 K pótlóilletéket és ha a vizállás 0·96 m. aluli volt 24.000, illetőleg 16.000 K pótilletéket szedett. Ma ugyanezen áru után 2000, sőt köszén, terméskő, kavics, cement, mész, téglá, építőfa, tűzifa, trágyaszér és petróleum után csak 800 K illeték jár. A berlini béke szerint az illetékek nem szedhetők magasabb összegben, mint az illető munkálatok fentartási és építési költségei. Már pedig 1899-től 1912 végéig, tehát 14 év alatt összesen az aldunai szolgálat fentartása 4,568.326 koronába került, az építési költségekre felvett kölcsön kamatai és törlesztése 20,328.700 koronát igényeltek és így ezen víziút fentartása került Magyarországnak összesen 24,897.026 koronába. Az említett 14 év

alatt összes illetékben bevett 10,119.629 koronát és így a magyar állam 14,777.496 koronával többet áldozott a Vaskapúért, mint a mennyi a berlini szerződés szerint járt volna. Egyetlen egy évben, 1909-ben, fedezték az illetékek (1,518.108 K) a kamat- és tőketörlesztést (1,446.480 K), de ekkor is a fentartási és kezelési költségek (294.964 K) beszámításával a hiány 223.336 koronára rúg. A panasz az illetékek magassága ellen tehát sem magában véve nem alapos, nemzetközi megállapodás szerint pedig határozottan téves.

A nemzetközi szabályozás, mely a bécsi béke szellemében a Dunán a hajózás szabadságát biztosítani volna hivatva és melyre a párisi béke óta a nagyhatalmak állandóan törekedtek, leginkább politikai velleitások és Ausztria-Magyarország közvetlen szomszédainak, Szerbia és Románia rosszakarata következtében eddig nem volt lehetséges. A parti államok a saját Dunájukat nemzeti szükségleteik szerint rendezték és a Dunának ezen részeiben saját felfogásuk szerint biztosították a rendet; Németországgal, Romániával, Szerbiával és Bulgáriával az osztrák-magyar monarchia kereskedelmi szerződéseiben biztosította kölcsönösen a hajózás szabadságát és azt az elvet, hogy a hajók és a hajózás ugyanazokban az előnyökben részesek, a melyeket a saját nemzetbeliek élveznek. Ezek a szerződések, a mennyiben érvényt lehetett határozataiknak szerezni, annyira-mennyire biztosították a hajózás szabadságát, de a rossz-hiszemű fél szeszélyei vagy szándékos gáncai ellen nem nyújtottak védelmet, pedig hajózásunk mind Szerbiában, mind Romániában sokat szenvedett főleg politikailag borús időszakokban a hatóságok bosszantásai és jogtalan eljárásuk folytán. Csak Galattól lefelé a tengerig és a Vaskapú és zuhatagjai közt sikerült a nemzetközileg biztosított rend és különösen az európai Duna-bizottság, mint nemzetközi intézmény, oly sikereket mutat fel, melyekre a nagyhatalmak büszkeséggel mutathatnak. Mennyiben van része ebben Nagybritanniának anyagi érdeke és tengerészeti érdekelttsége, ezt csak érinteni akarjuk, a nélkül, hogy belőle következtetést vonnánk. Csak megjegyezzük, hogy az európai bizottság által 1911-ben szedett hajózási illetékekből Angolország 1,586.000, Görögország 924.000, Ausztria 284.000, Magyarország 226.000, Románia 182.000, Olaszország 154.000, Németország 91.000 és Franciaország 64.000 frankot fizetett. Nagybritannia e szerint a hajózási illetékek 3,753.600 fr. összegének 40°/o-át fizette, vagyis az aldunai forgalomnak közel fele részét angol hajók látják el.

A nemzetközi megállapodások ezek szerint csak részben vitettek keresztül és a Duna egész hosszában nagyobb részt az illető parti államok jóvoltától függ ma is a hajózás szabadsága és a folyónak karbantartása. Ép ezért a mostani háború befejeztével s főképp ha a Duna

rendeltetése az leend, hogy a szövetséges államok forgalmi ütőeréül szolgáljon, a kötendő béke pontjai közé a Duna kérdését is fel kell venni és a bécsi congressus óta hirdetett hajózási szabadságot ismét nemzetközi megállapodások útján úgy kell biztosítani, hogy a határozatok ne csak papiroson maradjanak, hanem testet is öltsenek és az életben valókká váljanak.

A hajózás szabadságának biztosítása a cél, mely jövőre is főelvül kimondandó. E cél elérésére több irányban részletes intézkedéseket kell tenni.

Mindenekelőtt a Duna technikai viszonyára nézve a legkisebb természetes víz mellett a megfelelő medermélység biztosítandó. Egyelőre a hajónak 2 méter mély merülése az a cél, melyet a vízszabályozás és fentartás tekintetében a hajósérdekelték követelnek. Ez a mélység megfelel az 1000 tonnás hajónak, vagyis annak a hajónagyságnak, mely nagy folyók hajóinál szokásos. Jelenleg 650 tonnás hajó a szabályos méretű (normal typus). Felmerült ugyan a 3 méter mélységnek óhaja is, a melynél tengeri hajók számára is biztosítva volna a Duna hajózása; és habár ez mint végső cél talán a messze jövőre nézve elérendőnek látszik (és a tengertől Budapestig nagy költségek nélkül rövid idő alatt elérhető), egyelőre, a mai felforgó viszonyoknál a 2 méteres merülési mélység az, a mely mellett állást kell foglalni és mely nemzetközi úton elérhető, de el is érendő.

Ha a Duna viszonyait ebből a szempontból vizsgáljuk, az egyes parti államokban még sok vizimunkálatra és építkezésre lesz szükség.

Bajorországban, a hol a Duna hajózható hossza 362 km., — Ulmtól Passauig eddig is már 26 millió márka költség fordított a Duna szabályozására és Regensburg kikötőjének kiépítésére; de a legkisebb víznél csak 1·4 méteres merülési mélység biztosítható. A folyamnak 2 méteres merülési mélységig leendő szabályozása, esetleg zsilipek és mellékcsatornák építésével Ulmtól Kehlheimig (a Majna-csatorna betorkolásáig) 83 millió és Kehlheimtől Passauig 150 millió márka költséggel van számítva. A legújabb csatornázási törvényjavaslat, mely hivatva van a Rajnát a Dunával kapcsolatba hozni, ezeket a költségeket és munkálatokat is célba veszi.

Ausztriában a Dunára Passautól Dévényig 346 km. hosszúságban eddig 170·8 millió korona fordított szabályozási és vízépitési költségekre, mely összegből 58·4 millió korona a Bécs körüli Dunára és 24·3 millió korona a bécsi kikötőművekre esik. Nagyban és egészben az osztrák Duna a 2 méter merülési mélységgel rendelkezik, illetőleg az időnként mutatkozó zátonyok és hordalékok könnyen eltávolíthatók, csak a Felső-Dunán van három nagy akadály, a hol a zuhatagok a nagy hajók-

kal való közlekedést lehetetlenné teszik; ugyanis Bécs felett 231—225·5 kilométerre az aschachi és brandstätti Kachlet és Bécs felett 148—147 kilométerre a Struden örvényei igényelnek szabályozást. A szabályozásra vonatkozólag állítólag még nincsenek is tervezetek. Szakértők véleménye szerint itt valószínűleg csak külön csatornaépítkezés segíthet a bajon. Pedig ha a Duna nagy folyamút akar lenni az Északi- és a Fekete-tenger között, és ha Németország folyam- és csatornahálózatával a Dunával kapcsolatba akar jutni, az osztrák Dunának említett akadályait mulhatlanul el kell háritani és Ausztriában le kell mondani arról a kedvencz eszméről, mely a Duna szabályozását és az osztrák csatornázási rendszert elsősorban Bécs szempontjából nézi és összes vízi munkáinál csak e főváros érdekeit kívánja érvényesíteni.

A magyar Duna 941 kilométer hosszában Dévénytől Orsováig ma 2 méteres vízre szabályozva van, illetőleg a Dévény és Gönyő közti szakaszon minden úgy van előkészítve, hogy a még hiányzó szabályozás rövid időn belül teljesen végrehajtassék; szabályozási és vízépitési célokra Magyarország 185 millió koronát fordított, miből a Vaskapu szabályozására 45 millió korona esik. Ha így nagyjában a magyar Duna megfelel a nagyjáratú közlekedésnek, meg kell jegyezni azt, hogy a Dévény—Gönyő közti szakaszon a folyam hordaléka zátonyok képzésére hajlik, miáltal időnként a szükséges medermélység rendetlenné válik; a magyar kormány gondoskodik egy állandó kotrógép alkalmazásával, hogy a felmerülő hiányon gyorsan segítve legyen. A Dunának az a része, mely Nándorfehérvár és Verciroova közt elterül és mely a leigázott Szerbiával közös (233 km. hosszúságban) megfelel ugyan mély járatú hajóknak, de a szerb partok irányában nem szabályoztatott abban a szellemben, a mint ezt a magyar Duna megköveteli. Szerbia a fennálló nemzetközi megállapodások ellenére Magyarország vízépitkezési és szabályozási terveinek keresztülvitelére nemcsak nem nyújtott támogatást, hanem ellenkezőleg, mindenben gátolta azokat. Végül meg kell jegyezni, hogy Ómoldova és a Vaskapu közt vannak még sziklás helyek, melyek az orsovai 0 jelzésnél a 2 méteres merülési mélységet nem biztosítják; ezen akadályok mellőzése, illetőleg a sziklák kellő ki-repezítése még 20 millió korona költséggel járna.

A Verciorova—Braila közti Dunán, mely Románia, Bulgária és Szerbia határait 747 kilométer hosszában mossa, a folyó természeténél fogva a 2 méter merülési mélység mindenütt megvan, mesterséges vízi építkezések nem szükségesek és a folyam természetes hordaléka által időnként támadó zátonyok és gázlók rendszeres kotrások által elháríthatók.

Brailától a torkolatig (legalább a Sulinaágon át) 173 km. hosszúságban az európai bizottság szorgos működése következtében ma 7

méter merülésig mély a Duna s így itt csak a folyam vizi építkezéseinek rendszeres fentartása szükséges arra, hogy a hajózás továbbra is kellően biztosítva legyen.

Végh Károly igazgató tanulmánya szerint a Dunán közlekedő 650 tonnás hajótypus az időnként rendelkezésre álló vízmélységben teljesen kihasználható a 743 kilométer hosszú Gönyő—Ómoldova, a 23 km. hosszú Orsova—Kladovo és a 924 km. hosszú Kladovo—Sulina folyamrészekén. A 95 km. hosszú Ómoldova—Orsova zuhatagrészen már csak 550 tonnáig, azaz 85⁰/₀-ig; a Bécs—Gönyő szakaszon 137 km. hosszában csak 500 tonnáig, azaz 77⁰/₀-ig; a bécs—linzi 206 km. szakaszon 390 tonnáig, azaz 60⁰/₀-ig; a 91 km. hosszú passau—linzi szakaszon 430 tonnáig, azaz 60⁰/₀-ig és a 135 km. hosszú passau—regensburgi szakaszon csak 350 tonnáig terjedhető, vagyis csak 55⁰/₀ erejéig használható ki a szabályos hajó. A hajózás tehát még sok vízépítési művelet végzését követeli, hogy a Duna mint nagy folyami út szolgálhasson.

Ha jövőre a Dunán a hajózás fejlődését nemzetközi úton biztosítani akarjuk, ki kell mondani azt az elvet, hogy az illető érdekelt parti államnak kötelessége a saját Dunáját a legkisebb vizálláshoz viszonyítva, 2 méter merülési mélységig szabályozni és az így szabályozott folyamon az említett mélységet és így a hajózás gazdaságos kihasználását alkalmas munkálatok útján fentartani.

A dunai hajózás érdeke megköveteli azt, hogy a szükséges vízszabályozási munkálatok rendszeres keresztülvihetősége ott, a hol a Duna határt képez és két állam partját mossa, tehát Nándorfehérvár és Verciorova közt, hol bal oldalon Magyarország, jobb oldalon a volt Szerbia, Verciorova és Braila közt, hol bal oldalon a levert Románia, jobb oldalon a volt Szerbia és Bulgária és a Duna torkolataiban, a hol Oroszország és Románia és ma Bulgária határos: a két vagy több állam egyetértő eljárása biztosítsák.

Tekintettel arra a nagy fontosságra, melylyel éppen a nemzetközi forgalom szempontjából és kivált Németország jövőendő kereskedelmi fejlődésére nézve az alsó Dunának Nándorfehérvártól Verciorováig terjedő része bir, felette kívánatos, hogy a Dunának ezen része mindkét parttal Magyarország fenhatósága alá tartozzék. Bármilyen felfogással legyen is valaki a mai háború végcéljaira, az európai Duna-forgalom jövője megokolja azt, hogy a volt Szerbiának azon részei, melyeket a Duna mos, Magyarországhoz kapcsoltsanak. Magyarország szempontjából nagyon is megfontolandó, vajjon szerblakta országrészekkel nagyobbított területünk, de hajózási és a nemzetközi forgalom igényei a Duna említett részének mindkét parton a magyar fenhatóság alá jutását multhatatlanul megkövetelik. Ha a volt Szerbia dunamenti kerületeiben alkalmas

módon magyar jellegű határőrvidék szerveztetik, ha az említett részek magyar megyékké alakíttatnak, szóval, ha magyar nemzetiségű telepések által biztosítatik annak a vidéknek politikai jellege, nem kell attól félni, hogy az elfoglalandó terület veszélyes lehet Magyarországra nézve, de biztosítva lesznek a hajózás érdekei nemcsak számunkra, hanem Németország javára is. Ha Németország egész vízihálózatával a Dunához akar csatlakozni, ha a szövetséges államok a Földközi-tenger, Gibraltár és az Atlanti-óceán, a Canal à la Manche tengeri útjai helyett az őket szorosán átfűző Dunát kívánják főközlekedési vonallá avatni, akkor Magyarország érdekét és az ő törekvéseit a Dunán saját érdekükben kell támogatni, védeni és érvényre juttatni. Egységes kezelés alatt álló Duna megköveteli azt, hogy ezen a Dunán Magyarország játssza a főszerepet. Ugyanezek az okok szólnak a mellett, hogy a Duna bal partján Orsován túl Turnseverinig, ezt a várost is beleértve, a terület Romániától elszakíttassék és Magyarország hatáskörébe kapcsolassék. A Vaskapu hajózásának igazgatása megköveteli, hogy már Turnseverinben intézkedjék az a hatóság, mely ezen szabályozott folyamrészt egészére nézve dönteni van hivatva. Az, hogy más állam kezében van a szabályozott folyam kezdete, illetőleg vége, sok esetben az egységes kezelés tekintetében hátrányos.

A hajóútnak 2 méter merülésig való szabályozása és ebben az állapotban karbantartása oly állami feladat, melyet a fennálló nemzetközi elvek szerint az illető államnak kötelessége és épp ezért a hajózás szabadságának biztosítása céljából nemzetközi elvként kimondandó az, hogy ezekért a teljesítményekért sem szabad a hajózást bármiféle címen illetékekkel terhelni. Ez annyival szükségesebb ma, mert a háború következtében a pénzügyi szakkörök mindenütt keresik az újabb jövedelmi forrásokat és nagyon könnyen megeshetik, hogy a Duna-hajózás tényére is adót vetendének. Szükséges ennek az elvnek nemzetközi biztosítása továbbra is, mert Németország példája a hajózási illetékeknek meghonosításával megmutatta, hogy még oly gazdaságilag előrehaladt állam mint Németország, sem riad vissza a hajózás megterhelésétől, okul adva azt, hogy a viziutak fenntartása az államot költségbe verik, melyeknek illetékek útján való megtérítése követelhető. Nemzetközi utat képező folyón az illetékszedés esetleg a hajózás tönkretételét jelenti, mert ha a szabályozás címén csak egy államnak is jogában állna illetékeket szedni, a többi parti államtól sem lehetne szedésüket megtagadni s így a hét állam partját mosó Dunán hét adószedő várná a hajó érkezését és beállanának azok a régi állapotok, melyeknél a sötét középkorban a folyamok arra szolgáltak, hogy a partjaikon fekvő lovagvárak urai a kereskedést megsarczolják.

A párisi és a berlini béke az illetékszedést a Duna két szakaszán

megengedte. Először is megadta az európai Duna-bizottságnak a jogot, hogy a Duna torkolatában eszközlendő szabályozási munkálatok költségeinek fedezésére a torkolattól Brailáig terjedő folyamon illetékeket szedhessen. Másodsor a londoni conferentia elvi álláspontja alapján a berlini béke felhatalmazta Ausztria-Magyarországot, hogy az aldunai zuhatagok és a Vaskapu szabályozását elvégezvén, a felmerülő költségek törlesztése céljából megfelelő hajóilletéket szedjen. Ez a két kivétel jövőre is fenntartandó, mert a Duna két említett részében oly rendkívüli az összes parti államokat, sőt minden hajózással foglalkozó ország érdekeit előmozdító rendkívüli és költséges munkálatokról van szó, melyek elsősorban az illető parti államok feladatát alig képezhetik, de melyeknek végrehajtása a Dunának, mint nemzetközi folyamnak hajózhatását egyedül teszik lehetővé. E munkálatokkal szemben a többi vizi-építkezések elsősorban az illető parti állam hajózását és egyéb édekeit, kivált az áradások és partelmosások elleni védekezést biztosítják, s így ha a folyó nemzetközi közlekedésre nem szolgálna is, a szabályozás és a folyó medrének karbantartása az illető parti állam saját természetes feladata, és ez okból egészen helyes a nemzetközi jognak eddigi álláspontja, mely nemzetközi folyón a hajózás szabadságát követelvén, egyúttal a hajózásnak illetékmentességet biztosít.

Kérdés lehet, vajjon jövőre a Dunatorkolat és a Vaskapu területén, megengedett illetékszedés éppen a nemzetközi forgalom fejlesztése érdekében megszűnjék-e és ekkép a vizi munkálatok és szabályozások, valamint fentartásuk által követelt költségek nemzetközi úton megváltassanak, illetőleg fedeztessenek. Az a körülmény, hogy a Dunánál közlekedő forgalom a tengeri szállítással versenyez és az a tapasztalat, hogy háború előtt a tengeri út lényegesen olcsóbb volt, a mellett szól, hogy a hajózást a Dunán lehetőleg minden hajózási illetéktől felszabadítsák. Ámde alig valószínű, hogy az eddigi kiadások az érdekelt országok terhére átvállaltassanak és még kevésbé valószínű, hogy az említett művek fentartására, valamint a használatuk által mngkövetelt igazgatás évi költségei nemzetközi úton fedeztessenek és így ha fel is vetitük a kérdést, a mai állapot fentartását tartjuk valószínűnek, annyival is inkább, mert az említett illetékek ellen a hajózás helytálló kifogást nem tett és a Vaskapu illetékei ellen a sajtóban emelt észrevételek nem dologi okokból, hanem politikai ellenszenvből és gyűlölködésből támadtak.

A hajóutnak vizi építkezések útján való szabályozásán kívül a hajózás biztosításának szempontjából gondoskodni kell arról, hogy a hajózásra veszélyes helyek, mindaddig, míg az illető akadályok el nem háríttatnak, illetőleg ha általában el nem háríthatók, alkalmas módon jeleztessenek, hogy a hajós elkerülésükre nappal épúgy, mint éjjel,

figyelmeztetve legyen. Ez a kötelesség azon állam feladata, a melyet az illető folyamrész fentartása illet. Ezzel kapcsolatban gondoskodni kell a partoknak oly fentartásáról, hogy a hajók elég biztosan kiköthessenek. Gondoskodni kell továbbá arról, hogy a parton a vontatásra szükséges vontatóút rendelkezésre álljon. Kikötők, kikötésre és lerakódásra és felrakódásra alkalmas építkezések, raktárak, daruk, kikötőfalak, de különösen téli kikötők építése, a hová a hajózásra alkalmatlan zord időben a hajók biztonságban visszavonulhassanak, hasonlóképp gondoskodni kell. Míg a folyam akadályainak jelzése, a kikötési helyek fentartása és a vontatóutak rendelkezésre állítása oly kötelesség, mely a hajózás szabadságának biztosításából önként következik és így ezért illetékek szedése nem követelhető: a kikötők építése és felszerelésük már oly munkálat, melyért a költségek megtérítése és a fentartás kiadásaira méltányos, és azokra, a kik ezeket az építkezéseket vagy szerelvényeket igénybe veszik, megfelelő illetékek vethetők ki. Ezen illetékek nagyságát mindazáltal a tényleges kiadások, illetőleg azok törlesztése határolja és e címen nyereséges bevételek nem származhatnak. Kiszabásuk és szedésük minden hajóra nézve egyenlő elvek szerint történjék és még a saját nemzetbeliek hajói sem részesülhetnek előnyben vagy kedvezményben.

A hajózás fejlődése érdekében megkövetelendő, hogy a vízhasználatok és a velük kapcsolatos vízi építkezések tekintetében is az az elv érvényesüljön, mely szerint a Duna elsősorban a hajózásra szolgál és így vízhasználat és vízi építkezés csak annyiban lehetséges, illetőleg az illető állam által engedélyezhető, a mennyiben az által a hajózás sérelmet nem szenved. Ez okból gondoskodni kell arról, hogy hidak oly magasságban építtessenek, miszerint még a legmagasabb vízállás mellett a szabályos és szokásos legnagyobb hajó is veszély nélkül átjuthasson. A hidak pillérjei akképp épüljenek, hogy a folyam árja a megkövetelt merülési mélységben ne szenvedjen, szóval a hidak építése ne sértse a hajózhatóság nagy elvét. Ugyancsak ily értelemben kell eljárni a vízhasználatokra szükséges építkezéseknél. Korunkban, midőn a vízierők kihasználása közgazdasági követelmény, midőn a villamosság előállítására mindenütt a vízi erőt óhajtják felhasználni: természetes, hogy a Duna vizében rejlő energia sem hagyható parlagon. De a vízépítési technika mai fejlődése oly magas, hogy a vízhasználatok számára szükséges vízi erőt a hajózás sérelme nélkül elő tudja teremteni, ha mindjárt talán nagyobb költséggel is.

Az a körülmény, hogy a Duna most, midőn Középeurópa forgalmi ütőere leendő, feladatának csak akkor fog igazán megfelelni, ha szerves kapcsolatba jön az Északi- és Némettengerbe omló folyamok vízi rend-

szerével, föltételezi azt, hogy a Rajna, az Elbe, az Odera, a Visztula régóta tervezett és részben már kiépült csatornái iránt is nemzetközi megállapodások létesüljenek. Ezek a vizek ugyanis nemcsak a parti állam, hanem jövőre a nagy Duna-forgalom számára valók, a nagy Duna-forgalom kiegészítő részét képezik. Ha mindjárt a mesterséges vizi utakra nézve mindazokat az elveket nem is lehet alkalmazni, melyek a Dunára nézve a hajózás szabadságának biztosítására mulhatlanul szükségesek, a forgalom folytonossága és a szabad verseny biztosítása céljából két elv mindenestre kimondandó, illetőleg a mesterséges vizi utakra is megköthető. Az egyik, hogy a Dunán szokásos hajófajta számára a megfelelő mélység és szélesség meglegyen, hogy így a Dunáról jövő megterhelt hajó átrakodás és könnyítési munkálatok nélkül folytathassa útját. A másik, hogy a mesterséges vizi utakon bármely nemzet hajója minden tekintetben (illeték vagy adók, kikötés, zsilipnyítás sorrendje stb.) ugyanabban a bánásmódban részesüljön, mint a saját nemzetbeli.

A Duna hajózhatóságának biztosítására az említett elvek keresztülvitelére és a keresztülvitel ellenőrzésére mulhatlanul szükséges egy nemzetközi úton szervezendő és nemzetközileg fenntartandó közeg. Ily közegek, illetőleg állandó bizottságok tényleg különböző hatáskörrel különböző folyamokon felállítottak és több helyütt sikerrel működnek is. Így magán a Dunán a párisi béke által ideglenesnek tervezett európai Duna-bizottság Galatztól a tengerig nemzetközi immunitással szabályozza a folyam medrét és tartja fenn a hajózási rendtartást. A Dunán ugyancsak a párisi béke tervezett parti államok bizottságát, de ez nem tudott életereire jutni, épp oly kevésbé mint a berlini béke 55 czikke alapján az európai Dunabizottság által 1882. június 2-án tervezett szabályzatban a Vaskapu és Braila közt szándékba vett folyam-bizottság. Tényleg működnek az 1821-ben keletkezett Elbe-hajózási acta alapján a parti államok ellenőrző-bizottsága (Revisionskommission), az 1867. évi Pruth-hajózási acta alapján az Ausztria-Magyarország, Oroszország és a Dunai fejedelemségek küldötteiből alakuló állandó vegyes bizottság a Pruth folyó ügyeinek rendezésére és az 1868. évben létrejött Rajjna hajózási acta alapján a Rajna parti államok kiküldötteiből álló központi bizottság a Rajna folyó egész hosszában a tengerig való rendtartására nézve.

Tekintettel arra, hogy a Duna mentében szerzett szomorú tapasztalatok a parti államok bizottságára nézve nagy óvatosságra intenek, most a kérdés megoldását illetőleg a bizottság ügyeit tisztázni kell, és több irányban a teendőkre nézve a különböző oldalról felmerülhető szempontokat tüzetesebben kell kifejteni.

Mindenekelőtt tisztába kell jutni arra nézve, hogy az egységes

Duna egységes rendezést és így egységes törvényhozást, egységes végrehajtást és egységes ellenőrzést igényel és erre az egységes intézkedésre, szervezet vagyis egy állandó központi bizottság teremtendő, mely a Duna összes részeire, tehát nemcsak a német, osztrák és magyar Dunára, hanem a Vaskapú alatti részre és a Duna torkolataira is irányadó tényező legyen és mely ennél fogva az európai Dunabizottság megszüntével, úgy a mint az a párisi békében máris tervezve volt, az európai Dunabizottság teendőit is átveszi. Az európai Dunabizottság összealkotása ma amúgy is anachronistikus. Ezt a bizottságot a párisi béke kötésekor, e béke határozata szerint a nagyhatalmak, illetőleg a békét kötő hatalmak alkották: tehát akkor Nagybritánia, Franciaország, Ausztria, Poroszország, Oroszország, Törökország és Sardinia. Ma, illetőleg a háború előtt Nagybritánia, Franciaország, Ausztria-Magyarország, a Németbirodalom, Oroszország, Törökország, Olaszország és Rumánia képviselői vannak benne a bizottságban. Nincs semmi jogosultsága annak, hogy a Duna torkolatának ügyeibe nem parti államok, mint Nagybritánia, Franciaország beleszóljanak és ha mindjárt el kell ismerni azt, hogy például Nagybritánia közreműködése a Duna-torkolatok szabályozásánál nagy előnyül szolgált, mégis a dolog természete kizárja idegen nem parti állam beavatkozását a Duna kérdéseibe.

Az állandó központi bizottság, melynek hivatása lesz jövőben a Duna ügyeivel foglalkozni, *csakis a parti államok képviselőiből alakítható*, harmadik idegen államnak benne helye nem lehet. A mai háborús viszonyok közt ugyan még a jövőbeni parti államokról szó nem lehet, mert habár több mint valószínű, sőt gazdasági, forgalmi és politikai tekintetben igen is kívánatos, hogy Szerbia megszünjék parti állam lenni, még nagy kérdés, mi történik Romániával és Oroszországgal, mely ma a Duna torkolatának Kilia ágával parti állam. Nem lehetetlen, sőt a központi hatalmak politikai érdekeinek megfelelő, hogy Rumánia helyébe ismét visszaállíttassanak a régi Moldva és Oláhország és a folyvást agyarkodó egy nagyobb állam helyébe két külön fejedelem alatt két külön kisebb ország nevelje a népek érdekeit s ekkor természetesen, az egy Rumánia helyébe két parti állam lép s mind a kettő elküldi képviselőjét a bizottságba. Oroszország, mely ismételen már bírta, már nem bírta a Kilia ágát, a Duna egységes érdekeit nem igen hordja szíven, a Dunára befolyást elsősorban hadi célokból kíván gyakorolni és Kilia ágát arra használja, hogy hadi hajóival szükség esetén a Dunánál érvényesítse politikai befolyását. Eddigi magatartása is mutatta, hogy a Dunát egészen önös céljai szerint használja; a Kilia ágát a mennyire lehet eliszapolni engedi s legalább más nemzetbelieknek a hajózhatást megnehezíti. A Duna forgalmi érdekében kívánatos volna, hogy Orosz-

országtól vegyék el a Kilia ágat és lehetőleg annak az államnak birto-
kába jusson, a mely valószínűleg a Sulina ág ura marad, vagyis Bul-
gária szövetségünk kezébe. De bármiként alakuljanak is a területi
viszonyok, a központi bizottságban minden parti állam képviselői tarto-
znak. Egy kérdés merül fel, mikép képviselje magát Németország. Ha szo-
rosan vesszük a dolgot tulajdonképpen parti állam a német birodalom is,
azonban a német birodalom államai közül csak Bajorország és talán még
Württemberg is a parti államok. Miután a Duna jövőbeli jelentősége
az, hogy az összes németországi folyam- és csatornahálózattal jöjjön
összekötetésbe, és a Rajna, Elbe és Odera hálózata ebben az értelem-
ben fejlesztetnek, bizonyos, hogy nemcsak Bajorország és Württemberg
tulajdonképpen parti államok, hanem magának a német birodalomnak is
kiváló érdeke az, hogy az állandó központi bizottságban képviselve
legyen.

A bizottság hatáskörének és feladatának kérdése egyáltalában, de
különösen azért felette kényes, mert a parti államok fejlődési állapota,
gazdasági és politikai törekvései nagyon is eltérők; megnehezíti a kér-
dés megoldását az a körülmény is, hogy a Duna különböző részei a
nemzetközi forgalom szempontjából különböző jelentőségűek és minél
közelebb esik valamely rész a tengerhez, annál fontosabbá válik az
nemcsak a folyam felső részének országaira, hanem a világforgalom szá-
mára is. Már az eddigi nemzetközi intézkedésekben is kifejezést talál
az az elv, hogy a Duna egyes részei más-más jogviszony szerint ren-
dezendők; így a Duna torkolatát a párisi béke szerint az európai
Duna-bizottság rendezte, a Vaskaput a berlini szerződés szerint Magyar-
ország szabályozta, a Vaskapu és Braila közti részt a londoni egyez-
mény szerint egy parti bizottságnak kellett volna igazgatni, mely bizott-
ság élén Ausztria-Magyarország képviselője állott volna. Jövőre nézve az
állandó központi bizottság hatáskörére az eddigi elvet kellene követni,
és pedig külön intézkedések, illetőleg külön hatásköre lenne a bizottság-
nak a szerint, a mint a Duna mindkét partja egy állam hatalmában áll,
vagy több állam partjait mossa, vagy Brailától kezdve a tengerbe torkol.

Az állandó központi Dunabizottság hivatása törvényhozási (illetőleg
előkészítési) végrehajtási és ellenőrzési működésben áll.

A *törvényhozás* a Duna hajózását illető közjogi és közrendészeti
ügyekre terjed. Megállapítja a *Dunahajózási actát*, vagyis azokat a köz-
jogi elveket, melyek szerint a Dunán a szabadhajózás biztosítottik.
Tekintettel ezen okmány nagy fontosságára és arra, hogy egy ily nagy-
jelentőségű törvény az eddigi tapasztalatok szerint számos politikai ellen-
vetésre talált, czélszerű volna ezt a törvényt már a békekötés alkalmá-
ból tisztába hozni, illetőleg a béke kiegészítő része gyanánt tekinteni.

Ez nagy nehézséget nem képezhet, miután a béke pontozataiban a főelvek iránt, melyek a Duna szabad hajózását biztosítják, amugy is dönteni kell. Így dönteni kell az európai Duna-bizottság sorsa iránt, el kell határozni, mi történik a Vaskaputól Brailáig, fentartandók-e a londoni egyezménynek eddig végre nem hajtott elvei, mi történik a párisi béke által tervbe veti, de meg nem valósult parti államok bizottságával. Szóval a Duna-hajózási acta sarkpontjait amugy is meg kell vitatni és tisztába hozni, s így a hajózási acta fogalmazása magában véve nagy nehézséget nem képezhet.

A központi bizottság további törvényhozói feladata az egész Duna számára a *hajózási és folyamrenlőri szabályzatot* megállapítani. Az az állapot, hogy e részben minden állam külön intézkedik, még ha a főelveiben megegyezőleg is, a hajózásra nem előnyös.

Ma a Dunán tizenegy különböző hajórendszabály áll fenn, összesen 1025 szakasszal, és ha sok szakasz elvileg egybehangzó is, a hajósnak mégis mindig az illető állam hajórendtartásával kell foglalkozni, melyben hajója épen jár.

Nem képez semmi nehézséget, hogy a nemzetközileg amugyis egyforma szabályok egységes rendeletbe foglaltassanak, a mi természetesen ki nem zárja azt, hogy az egyes Dunaszakaszok által követett külön és eltérő intézkedések fel ne vétessenek. Természetes, hogy az élet követelményei szerint ez a szabályzat időnkint módosítható és kiegészíthető, szóval a központi bizottság törvényhozói működése egy állandó teendő, mely a hajózás érdekeit folyvást figyelemmel kíséri és a szükségesek szerint határoz.

Ugyancsak a bizottság feladata a hajózásra vonatkozólag az egész Dunára érvényes közegészségi és állategészségi rendszabályokat megállapítani, mert az az állapot, a mely jelenleg érvényes és mely többé-kevésbé az egyes parti államok önkényes és sok esetben meglepetés-szerű intézkedésekben áll, megbénítja a hajózást és a hajózás szabadságával homlokellenest ellenkezik.

Ezen és más fontos és egyöntetűen rendezendő ügyekben, mint a hajóközbözés, a hajóigazolvány, a hajóskapitány, gépész ügyekben a bizottság által készített rendeletek a parti államok által hozzájárulásuk után léptetnek életbe.

A központi bizottság második feladata az *ellenőrzés*. Ügyel arra, hogy a Dunára nézve megállapított nemzetközi elvek, szabályok és rendeletek kellően érvényesülnek-e. Figyelemmel kíséri tehát, vajjon a Duna szabályozása a 2 méter merülésig megtörtént-e, az így szabályozott Dunán a netán feltűnedező akadályok kellő időben elháríthatnak-e, a hajózás biztosítása céljából szükséges jelzések megtörténnek-e, a kikö-

tési helyek és téli kikötők kellő mértékben fentartatnak-e, a hajó von-
tatására szükséges utak rendben vannak-e és a folyamrendészetre nézve
megtétetnek-e a szükséges intézkedések. Mindezekről az illető intézke-
désre hivatott hatóságok figyelmét felhívja, illetőleg arra ügyel, hogy a
hiányok minél előbb pótoltsanak.

Végül az állandó központi bizottság harmadik föladata a *végrehajtás*,
Ugyanis végrehajtja az európai bizottság összes teendőit, tehát Brailától
kezdve a tengerig saját közegeivel a szükséges szabályozásokat, a rendé-
szeti szolgálatot és a hajózási intézkedéseket. A Vaskaputól Brailáig a
a szabályozási és víziépítkezéseket saját közegeivel, a hajórendtartási
és folyamrendőri teendőket az illető parti állam által kinevezett, de alája
rendelt közegeivel. Sürgős esetekben saját közegeivel végzi azon munká-
latokat, melyek a folyam bármely részében hajózási akadályok elhárítá-
sára szükségesek, vagy a parti állam által felhívás ellenére elmulasztatnak.

A bizottság hivatását csak akkor teljesítheti, ha a hajózásra vonat-
kozó ügyekről mindig tájékoztatva van. Ez okból feladata rendes statis-
tikát vezetni a Duna forgalmáról, a Duna hajóinak, kapitányainak, gépé-
szeinek főkönyvét és lajstromait vezetni és a Duna területi és vizrajzi
felvételeit gyűjteni.

Az állandó központi bizottságba minden illetékes állam két-két
képviselőt küld, kik közül egy a vízi építkezésben jártas. A bizottság
határozatait szótöbbséggel hozza; a szavazásnál minden állam egy sza-
vazattal bir. Azok a határozatok, melyek 10.000, illetőleg a Duna tör-
kolatán 100.000 koronánál nagyobb kiadásra vonatkoznak, csak akkor
foganatosíthatók, ha az érdekelt államok jóváhagyásával járulnak hozzá.
A bizottság költségeit a parti államok egyenlő arányban viselik, kivéve
a Brailától a tengerig terjedő szakaszra nézve, amelynek költségei saját
bevételeiből fedeztetnek.

Az állandó központi bizottság működése megköveteli, hogy az *egyes
parti államok vízügyi igazgatásával szerves kapcsolatba jöjjön*. Az ügyek
természete megkívánja, hogy az illető államok vízügyi intézői közvet-
lenül álljanak viszonyban a bizottsággal és hogy a vízi szolgálatot
teljesítő végrehajtó közegek a központi bizottság hatáskörét ismer-
jék. Ha a Duna egyes részeit tekintjük: a Brailától a tengerig terjedő
Dunarészben, az összes intéző és végrehajtó közegek magának a bizott-
ságnak saját közegei csak úgy mint voltak eddig is az európai Duna-
bizottság közegei. Galatzban működő hivatala épúgy mint a többi
alkalmazottjai nemzetközi jellegűek, tehát az illető parti államok ható-
ságaitól hivatalos működési körükben függetlenek, velük semmiféle
kapcsolatban nem állanak épúgy, miként az eddig is törvényesen elis-
mert nemzetközi intézmény volt. A Vaskaputól Brailáig czélszerűség

szempontjából kívánatos volna, hogy a vízszabályozási és vízéptési ügyeket egy Rusischukban felállítandó vizügyi hivatal intézné, mely a bizottság szerve és a parti államok hatóságaitól független. A hajórendőri ügyekre nézve az illető parti államok egy-egy felügyelőiséget szerveznek, mely a fennálló szabályzatokat végrehajtja, az illető állam közegeivel ugyan, de a bizottság utasítása szerint és a bizottsággal közvetlen összeköttetésben állna, annak jelentéstételre köteles volna. A Duna többi részeiben minden állam egy vagy több vizügyi felügyelőiséget tartana fenn és saját közegeivel látná el a folyamszabályozási és rendőri teendőket, de hasonlóképen gondoskodnék arról, hogy az állandó központi bizottsággal a közvetlen összeköttetés fentartassék.

Az állandó központi bizottság évenként tapasztalatairól minden parti államhoz jelentést tenne és általában ügyelne arra, hogy a parti államok a Dunának és hajózásának mibenlétéről kellő tájékozást nyerjenek.

Utóljára hagyunk az állandó központi bizottság szervezetéből két pontot: az elnök és a székhely kérdését. A *székhelyre* nézve nemcsak magyar érdekekben, de a természet rendje szerint is *Budapestet* tartjuk leginkább megfelelőnek. Ez a város a Duna kellő közepében, a szabályozott magyar Duna partján fekszik. A magyar Duna hajózási és forgalmi tekintetben a Dunának nagy jelentőségű része. Innen könnyen érhető el a Duna bármely pontja; nemzetközi összeköttetései mind vasúti, mind távirati és postai tekintetben teljesen megfelelők egy nemzetközi központ hivatásának. Magyarország kormánya régóta gyűjti és birtokában van a Dunára vonatkozó technikai felvételeknek és adatoknak s így Budapesten mindezek az adatok rendelkezésére állhatnának a bizottságnak. Magyarország valamennyi parti állam közt már eddig is legtöbbet áldozott a Duna hajózhatóságának biztosítására s így talán ezáltal is érdemet szerzett arra, hogy a Dunát ellenőrző bizottság fővárosában székeljen. Tulajdonképpen Budapest mellett csakis Bécs jöhetne még szóba a székhely választásánál, mely maga mellett egyedül csak azt az érvet hozhatja fel Budapesttel szemben, hogy a diplomacia Bécsben van s így a bizottságra nézve nemzetközi kérdésekben előnyösebb volna; mert minden más tekintetben Budapesttel szemben hátrányban van. Ausztria leginkább csak Bécs érdekében építette viziműveit, a Duna nagy forgalmi útját Bécsen felül majdnem szándékosan elhanyagolja s úgy tűnik fel működése, mintha a Duna nagy forgalmát csak Bécsig kellene terelni, azontúl az érdekek Bécs ellen szólnak. Maga a Bécsben székelő Dunagőzhajózási társaság forgalmának és üzletének nagyobb részét Magyarországon bonyolítja le és Budapesten van hajógyára. A mi pedig Bécs előnyét Budapesttel szemben a diplomacia jelenlétében feltünteteti, ezt Budapestnek Bécshez való közelsége ellen-

súlyozza. Komoly ok Bécs mellett és Budapest ellen tényleg fel nem hozható, és egyedül Bécsnek irigykedése az, a mely a székhely megválasztásának kérdésében eddig vitás pontot támasztott.

A bizottság *elnökére* nézve több módozat kínálkozik. Elnököt maga a bizottság kebeléből választhatna, még pedig vagy több évre, vagy évenként felváltva más-más ország képviselőiből esetleg sorshuzás útján. A bizottság feladata inkább a mellett szól, hogy elnöke hosszabb időre bírja az elnöki hatalmat. A teendők természete és folytonossága bizonyos tapasztalatot követel, melyet hosszabb idei elnöklés jobban biztosít. Egyébiránt ha évenkénti választás fogadtatnék el, a megkívánt folytonosság az által biztosítandó, hogy a bizottság teendői számára egy állandó igazgató alkalmaztatnék, ki a mindenkori elnököt a folyó ügyek rendszeres elintézéséről kellőkép tájékoztatná, és a bizottság elé kerülő tanácskozási tárgyakat képező ügyek kellő előkészítéséről gondoskodnék. A választás vagy sorshuzás helyett elnökül Magyarország mindenkori képviselőjének egyikét (a magyar kormány által kijelöltet) is lehetne az elnökséggel megbízni, a miként ez egy állandó elnök az osztrák-magyar képviselőben a Vaskapu brailai szakasza számára a londoni egyezmény által tervezett bizottság alapszabályaiban meg volt határozva. A magyar elnök javára szól az, hogy ő a székhely összes kormányhatóságaival természetes összeköttetésben áll, az ügyek gyorsabb menetéről gondoskodhatik és a helyi viszonyok előnyeit könnyebben érvényesíthetné.

A székhely és az elnök körül felmerült vitás kérdések elsimitása végett felmerült az az eszme, hogy *a központi bizottság ne is legyen állandó intézmény, hanem a parti államok képviselői évenként egyszer váltakozva más-más helyen gyűljenek össze*, utazzák be az egész Dunát, szerezzenek maguknak meggyőződést a Duna állapotáról, tanácskoznak tapasztalataikról, és tegyenek jelentést és javaslatokat a teendőkre nézve az egyes államok kormányainak. Egy ilyen se hideg, se meleg intézmény kiveikőztetné a bizottságot tulajdonképpen hivatásából, mely abban áll és mindig úgy is volt *contemplálva*, hogy a parti államok egyoldalú nemzeti felfogás szerinti intézkedését egy a Duna egységes forgalmi szabadságát biztosító nemzetközi szervezet ellensúlyozza. A bécsi congressustól kezdve minden nagy békekötés és összejövétel, mely a Dunával foglalkozott, abból az elvből indult ki, hogy a Duna igazgatása nemzetközi követelmény szerint egységes szellemben történjék, és épp ebből az okból mindig kerestek valami szervet, bizottságot, mely az egyes parti államok önkényes intézkedései helyett nemzetközi szellemben biztosítsa az igazgatást. Egy vándorló, időről-időre más helyütt tanácskozó bizottság ennek a célnak nem felelhet meg. Egy állandó intézményt kell megteremteni, mely működésében a folytonosságot fentartja,

és mely állandóan gondoskodik arról, hogy az egész Dunán tényleg az egységes igazgatás szelleme érvényre jusson.

Összefoglalva az előadottakat, a Dunára vonatkozólag a kötendő békében a következő elveket kellene kimondani:

A hajózásnak szabadsága jövőre is minden nemzet kereskedelmi hajói számára biztosított, és ez az elv jövőre is a nemzetközi jog részét képezi, úgy, miként ez a bécsi congressus és a párisi béke óta elismertett.

Ez okból a Duna egész hosszában, a legkisebb vizálláshoz viszonyítva, legalább két méter merülési mélységre és kellő szélességben szabályozandó, és a hajózás igényeinek megfelelő állapotban fentartandó.

A szabályozás és fentartás az illető parti állam költségén végzendő. Kivételt képez: *a)* a Brailától a tengerig terjedő Dunarész, melyre nézve a párisi béke határozatai, *b)* a Vaskapu, melyre nézve a berlini béke intézkedései továbbra is irányadók, és *c)* a két állam partjai közt folyó Duna, melyre nézve az állandó központi bizottság intézkedik.

A hajózás tényeért sem a hajó, sem rakománya illetékekkel, adóval vagy más néven nevezhető fizetéssel nem terhelhető. Kivételt képez ezen elv alól: *a)* a Brailától a tengerig terjedő Dunarész, melyen a párisi béke szerint, és *b)* a Vaskapu, melyen a berlini béke szerint illeték szedhető.

A parti államok kötelessége hajóvontató útról, alkalmas kikötőhelyekről és téli menhelyekről gondoskodni. Amennyiben valamely parti állam kikötőket, raktárakat, a ki- és berakodásra készülékeket létesít: ezen építkezéseket és készülékeket használó hajósoktól méltányos illetékeket szedhet. Az illetékek mindazáltal az illető költségek törlesztésére szükséges összegnél nagyobbak nem lehetnek.

A Dunába torkoló hajózási csatornákon minden nemzetek kereskedelmi hajója ugyanabban a bánásmódban fog részesülni, mint a saját nemzetbeli.

Vizhasználatra építkezések csak a hajózás szabadságának veszélyeztetése nélkül engedélyezhetők.

A Duna a hajózás szabadságának érdekében egész hosszában egységes igazgatás alatt fog állani. E célból a Dunahajózási acta és az egységes folyamhajózási és rendtartási szabályok lépnek életbe.

Ezen elvek keresztülvitelére Budapesten egy állandó központi bizottság fog működni. A bizottságba minden parti állam két-két képviselőt küld ki, kik közt az egyik technicus. A bizottság elnöke a magyar állam egyik képviselője.

Az állandó központi bizottság feladata:

a) elkészíti (amennyiben a békekötés alkalmával el nem készülne) a Dunahajózási actát és a folyamhajózási és rendőri szabályokat;

b) ellenőrzi a hajózás szabadságának biztosítására fennálló törvényeket és rendeletek alkalmazását;

c) végrehajtja a két parti állam közt folyó Duna szabályozását és karbantartását;

d) az európai Dunabizottság helyébe lép és továbbra végzi feladatát;

e) vezeti a Duna hajóinak, kapitányainak és gépészeinek lajstromát;

f) statisztikai hivatalt tart fenn a Duna összes műtani, forgalmi és kereskedelmi adataira nézve;

g) évenként kimerítő jelentést tesz a Duna állapotáról minden egyes parti államnak.

Az állandó központi bizottság költségeit a parti államok egyenlő részben viselik.

Az állandó központi bizottság feladatának teljesítése céljából szerves kapcsolatban áll a parti államok vízműszaki és folyamrendőri közegeivel.

Az állandó központi bizottság épügy mint valamennyi közege a parti államok területi fennhatóságától működésükben függetlenek.

Az állandó központi bizottság függetlenségének jelzéseül külön lobogót visel.

Matlekovits Sándor.

A megszállott Szerbia gazdasági élete. (I)

E sorok írója a hadsereg főparancsnokság meghívására a közelmúltban részt vett egy Szerbiában rendezett közgazdasági jellegű tanulmányúton, a mely a monarchia és részben a Bulgária által is megszállott területekre terjedt ki. Az alábbiakban közölt adatok részben személyes megfigyelésen, részben a különböző katonai és polgári functionáriusok közlésein alapulnak, részben pedig a nyilvánosság számára közzétett hivatalos jelentésekből, közleményekből vannak merítve. A kép, a mely ezen adatokból kialakul, természetesen nem lehet tökéletes, mert a háborús viszonyok még azok számára is, a kiknek módjukban volt a részletekbe betekintést nyerni, tartózkodást parancsolnak. Így az okkupáció gazdasági történetének megírása egy későbbi időpontra vár. A mit a jelen sorok tartalmaznak, a mulhatatlanul szükséges általános megjegyzéseken kívül, a mai gazdasági helyzetnek főbb vonásokban való ismertetése, megjegyezvén, hogy az adatok 1917. július végével vannak lezárva.

Szerbiának meghódítása 1915. október 5—8. között Belgrád elfoglalásával kezdődött, melyben osztrák-magyar és württembergi német csapatok vettek részt. A hódítás munkája, a melynek vezetése Mackensen kezében volt letéve, a következő hetek folyamán igen gyors tempóban ment végbe. A mieink a Száva és Duna vonaláról, a bulgárok pedig keletről nyomultak előre és a kettős nyomással szemben a szerbek, a kiknek hadserege részben már 1914 végén és az 1915. évi szlavóniai betörés alkalmával felőrlődött, nem tudtak megállni. Egész Szerbia a szövetségesek hatalmába került és a szerb hadseregnek némi töredéke ma is csak Ujszerbiának déli szögletében, Monasztir környékén tudja magát az entente szalonikii hadseregének támogatásával tartani.

A hódítást követő hetek folyamán tulajdonképen közigazgatásról szó sem lehetett, a közigazgatási és közgazdasági tevékenységet kizárólag katonai szempontok irányították. A területek elhatárolva sem voltak, a legszükségesebb teendőket az osztrák-magyar, német és bulgár csapat- és hadiapparancsnokságok felváltva, gyakran közösen, ad hoc meg-

állapodások alapján végezték. A hódítás befejeztét követő időkben, a mi részünkről a harmadik hadsereg hadtáparancsnoksága volt Szerbia északi részében a legfőbb hatóság, a mely a polgári közigazgatásnak legszükségesebb részét is végezte. Ebből fejlődött ki a hadseregfőparancsnokság szervezeti utasításai alapján a mostani közigazgatási szervezet, a melynek élén a belgrádi cs. kir. szerbiai katonai főkormányzóság áll, a mely hivatalosan 1916. január 1-én kezdette meg működését.

A hódított területen szükséges rend megteremtésének első feladata a közigazgatási területek elhatárolása volt. A szövetségesek között létrejött megállapodás alapján az osztrák-magyar közigazgatás kapta nagyjából a régi Szerbiának a Morava völgyétől nyugatra eső részét, a melyhez még a régi sandzsákhhoz tartozó három kerületet, Prijepoljét, Novibazart és Mitroviczát is hozzákapcsolták. A határ itt a Rigómezőnek az északi részét vágja keresztül. A bulgárok kapták a Moravától keletre fekvő területeket, továbbá Macedoniát, a mely tárgya volt régi aspirációknak, egészen odáig, a hol a Szaloniki ellen operáló hadseregnek a hadiápkörzete kezdődik. Ez a beosztás azonban távolról sem abszolút jellegű, mert számos kivétel van alóla. A németek a közigazgatásban való részesedésről lemondottak, de megtartották maguknak a szerb államvasutaknak belgrád-ristováci vonalát és ennek folytatása gyanánt a régi keleti vasutat Üszkübön túl, egészen a szalonikii frontig. Ezt az intézkedést a katonai szempontok indokolták. Német kézben maradt a szemendriai cigarettagyár, azzal a kötelezettséggel azonban, hogy nemcsak a balkáni német csapatok, hanem a Szerbiában létesített közös monopolum számára is készít cigarettát. Hasonlóan a németek tartottak meg több fűrésztelepet is. A mi kezünkben van a Duna bázisai környékétől délre eső majdanpeki réz- és kénkovandbánya, valamint az üszkübi cigarettagyár, noha bulgár területen fekszik. Vasúti és egyéb hatóságaink szintén működnek bulgár területen. A közigazgatási területeknek ez a nem teljesen körülhatárolt jellege és a hatásköröknek bizonyos mértékig való összeolvadása és egymásmelleltisége természetes kísérő jelensége volt a háborús állapotoknak.

Szerbiában létesített, főként katonai jellegű közigazgatásunknak, a melyre a hágai conventio kötelezett bennünket, de a melyet a gyakorlati szempontok is szükségessé tettek, első feladata a romok eltakarítása és a tatarozás munkája volt.

Az occupatio korszakának ez volt az első periodusa, a mely még a harmadik hadsereg hadtáparancsnoksága és az újonnan szervezett szerbiai főkormányzóság működésének első idejére esik. A második periodus a katonai, polgári és gazdasági közigazgatás kialakulása és a kereteknek a megteremtése. Ez a periodus, a melynek aktái még lezárva

nincsenek, körülbelül Tisza miniszterelnök szerbiai útjáig és az első fő-kormányzónak, Salis Seewis grófnak távozásáig terjed. Ezt az időszakot, a katonaság számlájára való nagy behozatal, a szükséges investíciók, továbbá a polgári elemnek a közigazgatásban való térfoglalása jellemzik.

A harmadik periodus, mely még ma is tart, irányváltozást jelent. A változás részben összefüggött a világpolitikai helyzetről, a hadicélok-ról és az occupált területek berendezéséről alkotott felfogás átalakulásával. Kidomborodó elv ebben a periodusban, hogy az occupált területen a közigazgatás, legyen az katonai, vagy polgári, más feladatokra, mint a mire hivatva van, ne törekedjék és csak az igazgatási teendőket lássa el a még érvényben levő nemzetközi megállapodások és célszerűségi szempontok figyelembevételével. Ez a periodus mintegy a kiegyenlítődést hozta meg az occupált Szerbia és a monarchia gazdasági, különösen pedig közéleti viszonyai között és gondoskodott róla, hogy Szerbia agrárius termelésének fölöslegei, rendszeres értékesítés révén a központi hatalmak részére felhasználtassanak. Ennek ellenében viszont hatósági tevékenységgel megindult az occupált területeknek olyan szükségleti cikkekkel való ellátása, a melyeket maguk előállítani nem tudnak. A központi közigazgatás így számos gazdasági szervvel szaporodott és a helyi közigazgatási szervek gazdasági feladatai is megszáporodtak, melyekre az alábbiakban fogunk kiterjeszkedni.

A terület.

A bukaresti békében erősen megnagyobbodott Szerbiának a területe 87.303 km.²-re rugott. Az occupatio után történt megállapodás szerint e területből osztrák-magyar közigazgatás alá került 29.664 km.², a mely túlnyomó részben a háború előtti Ó-Szerbiához tartozott. Ebből a régi szandzsákhhoz tartozó három kerületre 5.784 km.² esik.

Gazdasági, közlekedési, kulturális, sőt nagyrészt ethnikai szempontból is Szerbiának a mi közigazgatásunk alatt álló része két, egymástól eltérő jellegű területre tagozódik, melyek között nagyjából a Szerb Morava alkotja a határt. Az első észak felé nyitott és folyamrendszerének megfelelően a Duna-Száva vonala és Magyarország felé gravitál. Gazdaságilag, kulturailag ez a rész sokkal haladottabb. Mezővárosai külső megjelenésükben sok hasonlatosságot mutatnak a hasonló nagyságú délmagyarországi, különösen szerémségi településekkel. A Moravától délre eső hegyvidék kevésbé termékeny, közlekedési utai alig vannak és nagyon kezdetlegesek és sokkal inkább orientális jellegű. Az általános képet illetőleg az országnak ez a része inkább Bosznia központi részeinek hegyvidékeivel mutat hasonlóságot.

A keleti jelleg még inkább erősödik a Golija és Jagodina planinától délre, a régi szandzsákhöz tartozó három kerületben. Ezen a vidéken a szerbeknek a balkáni háborútól a mi hódításunkig még idejük sem volt teljesen berendezkedni és a szerb befolyásnak nyomai is alig mutatkoznak. E vidéknek a gazdálkodása teljesen primitív. A lakosság nagy százaléka nem is szerb, hanem mohamedán albán, az élet jellege pedig törökösen keleti. Itt csapatainkat nem is mint hódítókat fogadták, hanem a legtöbb helyen felszabadítók gyanánt üdvözölték.

Közlekedési és gazdasági szempontból ez a vidék a háborút megelőző időben a Rigómezőn át Üszküb felé gravitált, a melylyel Mitroviczáig vasuti összeköttetésben is állott. Az ide tartozó három kerület ma sincs szerves összeköttetésben a kormányzásunk alatt álló többi vidékekkel és akár e három kerületbe, akár a szandzsáknak Montenegrohoz csatolt részeibe csak nagy vargabetűvel, a bulgár területen keresztül, Nis és Üszküb érintésével lehet vasuton eljutni.

A lakosság.

A kezdetleges gazdasági viszonyokhoz mérten és a többi balkáni államokkal összehasonlítva, a régi Szerbia a békében elég sűrűn lakott ország volt és km²-kint 60 lélekre rugó népsűrűsége alig maradt el Magyarországtól mögött. A Száva és Duna mentén azonban a népsűrűség a 78, a középszerbiai medenczében 68, és a déli Morava völgyében 61 lelket érte el. Csekélyebb volt a népsűrűség a délnyugati és keleti hegyvidéken, ahol az egy km²-re eső lélekszám csak 43-ra, illetőleg 40-re rugott. A régi Szerbia lakossága az 1910. évi népszámlálás szerint nagyon megközelítette a három milliót.

A mai lélekszámot illetőleg csak az osztrák-magyar közigazgatás alatt álló területekre vannak adataink, ahol a cs. és kir. katonai főkörmányzóság 1916. július 10-én népszámlálást rendeztetett, de a viszonyok körülbelül hasonlatosak lehetnek a bulgárok által megszállt országrészekben is. A háború Szerbia lakosságában igen nagy részt ütött. A pusztulásnak azonban csak kisebb része esik a tulajdonképeni hadviselésre, a harcban elesettekre. 1914—15. telén és 1915. folyamán Szerbiában állandó járványok pusztítottak, melyek az osztrák-magyar hadifoglyok között is nagy veszteséget okoztak. Hozzávetőleges becslések szerint mintegy 450.000 lélek esett e járványoknak áldozatul. A hiányzókat számát szaporítják a hadifoglyok, internáltak, valamint azok is, a kik csapataink elől Albánián és Szalonikin keresztül elmenekültek. Utóbbi természetesen csak a népszámlálás alkalmával jelentkezett hiány gyanánt és nem jelent állandó effectív veszteséget az országra nézve.

Ma azonban az ország képéhez ez a nagy hiány, a mely a 16—60 év közötti férfilakosság körében helyenkint 60%-ra is rug, hozzátartozik.

Mikor csapataink az országot meghódították, a városok lakosságának fele hiányzott. Belgrádnak a háború előtti, kilenczvenezer főnyi lakosságából az ostrom után alig tizezer maradt vissza és csak lassan szaporodott fel ismét ötvenezerre. Az uzsiczei kerületben hiányzott az összlakosságnak egynegyede, a gornji-milanovaczi kerületben a férfilakosságnak kétharmada. Később a menekültek egy része kezdett ugyan visszaszivárogni, de még így is az általunk megszállott területek lakossága 350.000 lélekkel (22%) kevesebb, mint volt 1910-ben. Legnagyobbak a veszteségek az északi kerületekben, legkisebbek a szandzsákban.

A mitroviczai kerületben állítólag még emelkedett is a lakosság száma. Amennyiben el lehet fogadni az összehasonlítási alap gyanánt nagyon is bizonytalan török népszámlálási adatokat, ezt a jelenséget másként megmagyarázni nem lehet, minthogy az előlünk Albánia felé menekülő szerbeknek egy része ezen a vidéken megrekedt.

A lakosság számában és nem szerinti összetételében történt változásokat legjobban az alábbi táblázat mutatja, a melyben az 1916. július hó 10-én rendezett és az 1910. évi utolsó szerb népszámlálás adatai vannak egymással szembeállítva¹⁾:

Kerület	Terület km ²	L a k o s s á g s z á m a					
		Férfi	1910. Nő	Összesen	Férfi	1916. Nő	Ös-zesen
Belgrád város ..	12	51.112	38.764	89.876	17.578	30.330	47.908
« környék	360	15.874	15.213	31.087	9.869	15.067	24.936
« kerület	1.665	63.562	61.166	124.728	39.128	58.741	97.869
Csacsak	3.798	71.189	67.122	138.911	49.130	65.643	114.783
Gornji Milanovac	1.569	43.783	41.557	85.340	28.935	41.044	70.029
Kragujevac . . .	2.295	96.741	91.196	187.937	63.539	91.922	155.461
Krusevac	3.607	111.085	109.182	224.267	84.356	112.299	196.655
Sabác	3.551	121.742	116.553	238.275	63.774	97.795	161.569
Szemendria . . .	1.277	72.800	70.416	143.216	47.777	69.477	117.254
Uzsicze	3.288	74.950	71.813	146.763	47.765	66.296	114.061
Valjevo	2.458	81.788	75.860	157.648	46.814	70.688	117.502
Összesen . .	23.880	808.626	759.422	1,568.048	498.715	719.312	1,218.027
Mitrovicza	1.312	—	—	—	23.185	22.727	45.212
Novibazar	2.759	—	—	—	34.694	35.049	69.743
Prijepolje	1.713	—	—	—	19.049	20.780	39.829
Összesen . .	5.784	—	—	—	76.928	78.556	155.484
Egész terület . .	29.664	—	—	—	575.643	797.868	1,373.511

¹⁾ Ortsverzeichnis für das von den k. u. k. Truppen besetzte Gebiet Serbiens. Zusammengestellt auf Grund der Ergebnisse der Volkszählung von 10. Juli 1916. in Gegenüberstellung zu jenen der Volkszählung vom 31. Dezember 1910. Herausgegeben von Statistischen Amte des k. u. k. Militär-General-Gouvernements in Serbien. Belgrad. 1917.

A három ujszerbiai kerületnél az összehasonlítási alapul szolgáló 1910. évi népszámlálási adatok, a török statistika megbízhatatlanságára való tekintettel, nem vétettek figyelembe.

A lakosság egészségügyi viszonyai a hóditástól kezdve erős javulást tüntetnek fel. Először a tisztán katonai igazgatás, utóbb a főkormányzóság, Szerbiában elhelyezett csapataink és odahelyezett tisztviselőink jól felfogott érdekében igen szigorú egészségügyi rendszabályokat léptetett életbe. Aránylag primitív, de éppen azért hatékony rendszabályok, mint pl. utczák seprése, szemétdombok eltávolítása, kutak tisztán tartása, melyek azelőtt a benszülött lakosság előtt teljességgel ismeretlenek voltak, csodákat művelnek. Az 1915. év folyamán mindenfelé dult járványokat sikerült elfojtani. Az occupatio óta epidémiák, a csacsaki és uzsiczei kerületben előfordult elszigetelt tifusz-eseteket kivéve, egyáltalán nem voltak. Állandóan pusztit azonban a benszülött lakosság körében a tuberculosis, a mely magától értetődőleg rövid egy-két esztendő intézkedéseivel ki nem irtható. Ehhez járulnak még a háborús viszonyok és a nyomor által nagyra növekedett prostitutió következtében rendkívül elhatalmasodott venereás betegségek, még pedig nemcsak a városokban, a vidéken is. Mindent összegezve, a nemzőképes férfilakosság erős megcsappanása, a visszamaradottaknak a nyomor által meggyöngített fizikuma és a nemi betegségek nagy elterjedése, a háború után is igen kedvezőtlenül fogják befolyásolni a népesség szaporodását. A szerb háborús politika legirtózatosabb hatása az ország természetes szaporodásának legalább félszázadra való visszavetésében fog megnyilatkozni.

Állapotok közvetlen a hóditás után.

A hóditás alkalmával Szerbiának nemcsak keresőképes férfilakossága hiányzott, hanem hiányzott úgyszólván minden alap is, amelyre közigazgatásunk építhetett volna. Orosz-Lengyelországban csak az állami hivatalnokok hagyták el a vert seregekkel együtt az országot, a városok képviselőtestületei nagyrészt visszamaradtak és visszamaradtak nagyrészt a különböző gazdasági intézmények is. Szerbiában minden eltűnt. A kormányt és a hadsereget valóságos népvándorlás kísérte menekülő útjában. A mi az állam kormányzására és a közigazgatásra vonatkozott, — levéltárak, ministeriumok irattárai, telekkönyvek, adózási adatok, — a szerbek még idejekorán elszállították az exponált Belgrádból Nisbe. Az állam példáját követték a különböző magánintézmények, vállalatok, pénzintézetek, amelyek magukkal vitték pénztári készleteiket, betéteiket is. A bulgár hadüzenet után megindult a pánikszerű menekülés nyugat és

délnyugat felé. A mit lehetett, a menekülők magukkal czipeltek, azután itt is, ott is elhagyogatták. Az állami levéltár egyes részeit szétszórta a nyugati hegyvidék eldugott kolostoraiban megtalálták, Csacsakban csapataink négy millió dinárt találtak, a melyet a szerb kormány visszahagyott, de az így szórványosan fellelt anyag távolról sem volt elegendő a nyilvános élet megszakadt folytonosságának helyreállítására.

Közvetlenül is nagy pusztításokat okozott a háború. Belgrádot az ostromot megelőző ágyuzás nagyon megrongálta; a szávaparti gyárnegyed csaknem teljesen elpusztult, de sokat szenvedtek a városnak a hegyen épült lakónegyedei és az ott elhelyezett állami hivatalok is. Közvetlenül tél előtt nagy nehézségekbe ütközött megfelelő iparosok nélkül legalább az épületek egy részének a lakható állapotba való helyezése és a különböző kormányzósági hivatalok elhelyezése is. 1915—1916. telén Belgrádban úgyszólván egy háznak sem volt rendben a vízvezetéke; lift, központi fűtés sehol sem funkcionált és a fűtés mindenütt a legnagyobb nehézségekbe ütközött. Körülbelül hasonló állapotok uralkodtak a többi városokban is, a melyek közvetlenül szenvedtek a háború pusztításaitól.

A városokban irtózatos nyomoruság fogadta a miéinket. A kereső nélkül visszamaradt családoknak úgyszólván semmijök sem maradt, a mivel életüket fenntarthassák. A városokban alig volt valami készpénz, mikor a mieink bejöttek. Minthogy a bankok elvitték betétjeiket, házbért pedig a zavaros viszonyok között már hónapokon keresztül senki sem fizetett, nemcsak a hivatalnokok és egyéb értelmiségiek családjai, de máskülönben gazdag emberek, tőkésék, háztulajdonosok is kegyelemkenyérre voltak utalva. A városi administratiót úgyszólván semmivel kellett megkezdeni. A különböző városi pénztárakban a mieink összesen 10 ezer dinárt, a raktárakban pedig alig valamelyes gabonát találtak, a mely a lakosságnak néhány napi élelmezésére volt elegendő.

A vidéken valamivel jobbak voltak ugyan az állapotok, mint Belgrádban és a többi városokban, de nyomoruság ott is elég volt. A hóditás éppen az őszi munkálatok idejére esett, a földek nagyrészt megművetetlenül és bevetetlenül maradtak, a szerb hadsereg pedig menekülésében mindent elszedett és magával hurczolt, a mit csak lehetett. Sok helyütt a vetőmag is hiányzott és a nyugati hegyvidékeken valóságos éhínség tört ki.

Katonai igazgatásunknak így a legsürgősebb feladata az inségnatio volt. Közvetlenül az operáló seregek háta mögött meg kellett kezdeni a lakosság élelmezését, a városokban pedig pénzbeli segélylyel való támogatását is. Majdnem mindenütt teljesen hiányoztak a különböző currens kereskedelmi cikkek, só, petroleum, cukor, melyeket egyelőre

a katonaság számlájára kellett a lakosság ellátása céljából a monarchiából behozni.

Megnehezítette a katonai hatóságoknak idevágó tevékenységét, de egyáltalán minden működését, hogy az első hónapokban a rendszeres közlekedés helyreállításáról szó sem lehetett. Habár egyes helyeken, gyors előnyomulásuk közben csapataink teljes vonatokat fogtak el, a gördülő anyag nagyrésze elpusztult, Bulgáriába került, vagy a szerbek még előzetesen elszállították görög területre. Az ország belsejébe vezető vasutak nagyrészt el voltak pusztítva, a műépítmények részben felrobantva, részben más módon használhatatlanná téve. Mikor pedig karbahelyezésük sikerült is, hónapokon keresztül teljesen az operáló seregek foglalták le őket és a közvetlen katonai célok mellett mindennek háttérbe kellett szorulnia.

Magától értetődőleg a zavaros viszonyok közepette a jog és vagyon terén is teljes bizonytalanság állott be. Az enyém és tied fogalmának szigorú elhatárolása megszűnt, a szerb kormány menekülése és a mi igazgatásunk berendezkedése közötti időben akárhány helyütt megtörtént, hogy az állami birtokokat és az elmenekült magánosok birtokait a szomszédok elsajátították, vagy legalább is lekanyarítottak belőle, sőt egyes esetekben még az üresen maradt házakat is lehordták, hogy építési anyagnak használják fel őket. Minden hivatalos feljegyzés, adat hiányában a mieink a tulajdonjogot nem is kutathatták, hanem a tényleges birtokállapotot vették irányadónak és csak kétségtelenül bizonyítható esetekben döntöttek a jogszerű tulajdonos javára. Egyes helyeken, különösen a hegyvidékek rejtett zugaiban, a szerb hadsereg törmelékeiből, menekülőkből komitácsi bandák is verődtek össze, a melyek veszélyeztették a közbiztonságot. Mindenekelőtt e zavaros viszonyokban kellett rendet teremteni, hogy valamelyes közigazgatási és közgazdasági működést egyáltalán meg lehessen kezdeni.

A közigazgatás megszervezése.

A tulajdonképeni, egyelőre teljesen katonai jellegű közigazgatás, melyre a hágai egyezmény szerint, de saját jól felfogott érdekünkből is kötelezve voltunk, az occupált Szerbiában 1915. évi november hó 1-én kezdődött meg. Hivatalosan e napon kezdték meg működésüket a sabácsi, valjevói és belgrádi cs. és kir. kerületi parancsnokságok, a melyek a harmadik hadsereg hadtápparancsnokságának voltak alárendelve. Közigazgatási egységnek ugyanis a katonai igazgatás a régi szerb kerületeket fogadta el. Fokról-fokra, a mint a viszonyok consolidálódtak, kö-

vetkezett a többi kerületek megszervezése is, úgy hogy ma Szerbiában tizenhárom kerületi parancsnokságunk működik, u. m.: Belgrád, Belgrád környék, Sabác, Valjevo, Gornji Milanovac, Szemendria, Kragujevac, Csacsak, Uzsicze, Krusevac, Mitrovicza, Novibazar és Prijepolje. Minden kerület élén parancsnok gyanánt egy törzstiszt áll, mint a tényleges hatalom képviselője, mellette áll a vezető polgári biztos, a kinek kezében a közigazgatás tulajdonképeni szálai összefutnak, alatta a rendőri, közegészségügyi, gazdasági, pénzügyi stb. referens, a kiknek száma kerületenkint és a szükséghez képest eltérő. Közigazgatás és jog szempontjából ez az újonnan felépített szervezet, a lakosságra való tekintettel, a régi szerb törvényeket és rendeleteket vette irányadónak, a melyet a szükséghez képest természetesen az analog magyar és osztrák jogi és rendeleti anyaggal is kiegészített. Mindehhez az anyaghoz járultak az 1916. évi január hó 1-én a szerb közigazgatás élére állított cs. és kir. belgrádi katonai főkormányzóságnak, valamint a legfőbb hatóság gyanánt működő hadseregfőparancsnokságnak a rendeletei.

A közigazgatás legalsó szerve tehát, a melynek kezében minden összefut, eredetileg a kerület lett volna, a melynek végrehajtó közegei gyanánt szerveztettek a járási parancsnokságok. Később azonban, célszerűségi szempontból átruházott hatáskörben úgy az ítélkezés, mint a gazdasági közigazgatás mezején, a járási parancsnokságoknak is nagyobb teret kellett biztosítani, a mi az új szervezetnek nem is vált kárára. A járási parancsnokságok részére biztosított hatáskör természetesen kerületenkint változó.

Mint minden hirtelenében megteremtett közigazgatási szervezetnek, úgy a szerbiai kormányzatnak is sajátsága, hogy a közigazgatás jósága sokkal inkább függ az egyénektől, mint megállapodott, rendes viszonyokkal bíró országokban. Az irányítás teljesen a belgrádi főkormányzóság kezében van ugyan, de számos esetben előfordult, hogy a kerületek a szervezés dolgában a pillanatnyi szükséghez képest megelőzték a főkormányzóságot, a mely rendeleteivel tulajdonképen csak sanctionálta azt, a mit a kerületek már megvalósítottak.

Nehézségekkel járt a városi, de különösen a községi közigazgatás megszervezése is. Kormányzatunk egyrészt a szerb viszonyokhoz alkalmazkodott, megtartotta a szerb szervezetet, de a választásokat kinevezéssel helyettesítette, a collegiális szerveket pedig a legtöbb esetben egyéni alapra helyezte. Ennek természetes és érthető magyarázata a meghódított népnek a lelkiállapotából folyik. Egyénenként hajlandó közérdekű célok szolgálatában a hódítóval együtt működni, míg testületben, a többiek nyomása alatt szükségképen ellenségnek érzi magát.

A városi közigazgatás megszervezése annyiban könnyebb volt, hogy

ott lehetett megfelelő hivatalviselésre alkalmas egyéneket találni. Belgrád városának ma például mintegy négyszáz alkalmazottja van, nagyrészt régebbi szerb állami és városi tisztviselők sorából. A községekben gyakran előljárónak alkalmas írni-olvasni tudó embert is alig lehetett találni. Éppen ezért a legelső időszakban azzal kellett megelégedni, hogy az ideiglenes előljárókat behívták a járási parancsnokságokhoz és ott nekik a különféle rendőri, gazdasági, pénzügyi, közegészségügyi stb. tartalmú rendeleteket előszóval elmagyarázták. A főkormányzóság által kihirdetett új községi törvény életbeléptetése nagyrészt úgy történt, hogy e célra kiképzett és lehetőleg már a békében is a közigazgatásnál szolgált al-tisztek az egyes községekben az előljárót és helyettesét, a kmetet¹⁾ néhány hét alatt működési körébe bevezették és feladatait vele megismertették. A községi szervezetnek ez a berendezése a belgrádi kerületben kezdődött és fokról-fokra haladva lépett életbe a többi kerületekben is.

Mindezeknek a hivataloknak és hatóságoknak működése ma a belgrádi cs. és kir. főkormányzóság kezében fut össze, a mely azonban belső szervezetében szintén nem volt állandó, hanem a feladatok változásához és az ügkörük módosulásához képest beosztásában több ízben megváltozott. Élén a hadseregfőparancsnokságnak alárendelt főkormányzó áll. Maga a kormányzóság ügkörök szerint ez idő szerint 14 osztályban végzi működését, u. m.: katonai osztály, csendőrség, egészségügy, hadbiztosság, katonai igazságszolgáltatás, polgári igazságszolgáltatás, politikai és közigazgatási osztály, gazdasági osztály, pénzügyi osztály, bányahivatal, katonai építési osztály, statisztikai hivatal, áruforgalmi központ és termésértékesítési központ.

Ezen osztályok közül a katonai jellegűeknek, továbbá a katonai szempontból szintén fontos gazdasági osztálynak, az áruforgalmi központnak és a bányahivatalnak közvetlen főnöke a vezérkari főnök, míg a politikai és közigazgatási osztály három alosztályával (1. ipar, kereskedelem és szocialpolitika, 2. általános közigazgatási csoport, 3. vallás- és közoktatásügyi csoport), továbbá a pénzügyi osztály és a polgári igazságszolgáltatás, az osztályfőnöki rangban levő polgári országos biztos alá tartozik.

Többszöri változásnak volt alávetve a gazdasági osztály, a mely eredetileg felölelte a pénzügyi szolgálatot, kereskedelmet és ipart, áruforgalmat, mezőgazdaságot, erdőgazdaságot és termésértékesítést. A pénzügyi szolgálat a dolog természetéből folyólag a polgári országos biztos-

¹⁾ A szerb *kmet* fogalma, mint ebből kitűnik, lényegesen eltér a boszniai *kmet* fogalmától. Az utóbbi jobbágyot jelent, az előbbi a *predsednik* nevű községi előljárónak a helyettese. A mi viszonyaink szerint középhelyet foglal el a kisbíró és bíróhelyettes között.

ság hatóság hatáskörébe utaltatott át, az árúforgalmat lebonyolító cs. és kir. árúforgalmi központ és a termésértékesítési központ pedig inkább technikai és közvetlen üzleti természetű működésére való tekintettel önállósult. Ma így a gazdasági osztályhoz tartozik a mezőgazdaság, erdőgazdaság, iparügyek egy része.

A politikai és gazdasági közigazgatás alapjainak lerakásával együtt gondoskodni kellett egyuttal e közigazgatás költségeinek a fedezéséről is. Kormányzatunk abból a hágai egyezményben is lefektetett elvből indult ki, hogy az igazgatás költségeit az occupált kerületnek kell viselni és e célból igénybe vette ugyanazokat a jövedelmi forrásokat, a melyekkel a szerb kormány is rendelkezett. A rövid átmeneti idő után, melynél a főszempont a lakósságnak a legszükségesebb fogyasztási cikkekkel való ellátása volt, életbeléptette ismét a só-, dohány-, cigarettapapír-, gyufa-, szesz- és petróleum-monopóliumot, melyeknek központi kezelését a Magyar bank és kereskedelmi részvénytársaság és a Pesti magyar kereskedelmi bank között osztotta meg. A cukor-monopóliumról, a mely 1916 végén lépett életbe, alább teszünk említést. A monopóliumokat követte a bélyeg- és illetékkötelezettség elrendelése. E jövedelmi források megnyitása aránylag könnyen ment végbe.

Sokkal nagyobb nehézségekkel járt az adórendszernek a kiépítése, a mely épen ezért csak 1916 végén kezdődhetett meg, mikor a közigazgatási szervezet lefelé egészen a községekig működésben volt. A háború ugyanis e téren valósággal tabula rasat csinált. A régi Szerbiának egyenes adónemei voltak a földadó, házadó, tőkekamat és járadékadó, forgalmi adó, iparadó, jövedelmi adó és fejadó, mindezek után körülbelül 150% pótagó állami szükségletek, valamint a kerületi és községi közigazgatás fedezésére. A háború folytán azonban nem csupán az adóalapot szolgáltató jövedelmek igen nagy része szűnt meg, hanem eltűntek a járásokban vezetett adókönyvek, nyilvántartások is, úgy, hogy még a támpontok is hiányoztak az adókivetésre. Éppen ezért a főkormányzás egyelőre megelégedett azzal, hogy előleg gyanánt kerek összegeket vetett ki a kerületekre, a melyek ezeket viszont a járások, ezek pedig a községek között felosztották. A községekben helyi bizalmi emberek végezték az individualis felosztást, még pedig, mint a későbbi ellenőrzés mutatta, igen alaposan. A későbbi hónapok folyamán sikerült ugyanis az adónyilvántartások egy részét felkutatni és ezeknek adatai azt tanúsítják, hogy a kivetések legnagyobb része teljesen igazságos volt és a régebben megállapított vagyoni erőnek megfelelt. Ilyen alapon beszolgáltató Szerbia adóban 1916-ban 17 millió koronát. Ma az egyenes adók beszedése természetesen egyéni megadóztatás alapján történik.

Az egyenes adókon kívül a főkormányzóság megfelelő változtatásokkal életbeléptette az 1909. november 9-i szerb törvényben megállapított fogyasztási adókat is. A községek háztartását ezek a fogyasztási adók fedezik.

Az adók fizetése csaknem kizárólag a mi valutánkban történik. A szerb pénz ugyanis a dinár lebélyegzéséről szóló rendelet megjelenése óta csaknem teljesen eltűnt. Becslés szerint Szerbia jegyállománya a mi bevonulásunk alkalmával 70 millió dinárra rugott, a melyből a rendeletben megállapított 1916. június 1—25. közötti időben mindössze 10 millió került lebélyegzésre.

A mezőgazdaság.

Szerbia gazdasági életének súlypontja, noha a háborút megelőző esztendőkből az industrializálódásnak erős jelei is mutatkoztak, a mezőgazdaságra esik és az ország lakosságának mintegy 80 százaléka a mezőgazdaságból él. A mezőgazdaságnak relatív jelentőségét legjobban mutatja, hogy Szerbia kiviteléből, a mely a balkáni háború előtti esztendőkből 90—100 millióra rúgott, kerekszám 60 millió a különböző növényi productumokra esett. Így a termény- és mellette a húskivitel, domináló szerepet játszott az ország nemzetközi gazdasági viszonylataiban. A mezőgazdasági termelés értékét a háború előtti években — csak a régi Szerbiára vonatkozólag — 250—350 millió koronára becsülték.

Jellemző vonása volt a háború előtti Szerbia mezőgazdaságának, hogy a nagybirtokot egyáltalán nem ismerte és az egész mezőgazdaságilag művelt terület kis és törpe birtokokra volt felosztva. Az 1910. évi szerb statistika szerint a parasztbirtokoknak 55 százaléka nem haladta meg az egy-két hektárt és a további 40 százalék is a 20 hektár alatt maradt. Egy további adat a szerb birtokviszonyok megítélésére, hogy az általunk megszállott területen mindössze 183 üzem volt 100 hektáron felül.

A birtokmegoszlásnak ez a jellege reányomta bélyegét Szerbia mezőgazdaságára gazdasági és socialis szempontból egyaránt, sőt, mint arra alább utalni fogunk, a háborus gazdasági viszonyok szempontjából is fontos következményekkel járt. Szerbia a békében nem ismerte a mezőgazdasági munkás típusát és szerencsére hiányzott agrár-proletariátusa is. Ezt a rendszert még a törvényhozás is támogatta, a menyinyiben a 2.8 hektáron aluli birtokokat mindennemű végrehajtás alól mentesítette és a parasztnak a létminimumát biztosította. A kizárólagos kisbirtok rendszernek másik következése volt viszont, hogy hiányozván a racionálisan vezetett nagy- és középbirtok példája, a paraszt conser-

vativismusa mellett a mezőgazdaság a régi termelési formáktól és módoktól nem akart eltérni. Kivéve a duna- és szávamenti kerületeket, a szerb paraszt sem az okszerű váltógazdaságot, sem a műtrágyát nem ismerte, sem pedig az istállózásra gondot nem fordított. A belső, különösen a nyugati Moravától délre eső kerületekben sok helyütt még a faeke volt használatban.

A jövedelmezőbb gazdálkodásnak egyik nagy akadálya Szerbiában egészen napjainkig a *zadruga* néven ismer házközösség, a mely nem engedi meg, hogy az egyéni tevékenységben rejlő ösztökélő erők érvényesüljenek. A házközösségek felbomlása azonban már néhány éve megindult és a háború sietteti ezt a felbomlást. A felbomlást még a szerb kormány is támogatta, a mely a balkáni háború után nagyarányú telepítési politikát kezdeményezett a meghódított területeken. Eredményei a politikának természetesen az idő rövidsége folytán még nem lehettek.

A kisbirtoknak úgyszólván kizárólagos voltán kívül másik jellemző vonása a szerb birtokviszonyoknak a nem magánosok kezében levő területnek nagy kiterjedése. A szerb statistikának az adatai szerint Szerbia összes területének 21 százaléka esett gabonára és kapás növényekre, 4 százaléka gyümölcsösre, kertre és szőlőre, 6·3 százaléka erdőre, 11 százaléka rétre és legelőre, míg 57 százaléknál több, mint nem magánosok kezében lévő terület, egyáltalán nem volt osztályozva. Noha ez a terület nincsen a magánosok tulajdonában, helytelen volna állami birtoknak minősíteni, mint azt külföldiek gyakran cselekedték. Nagyrészt olyan területek ezek, melyeket a török uralom megszűnte után nem osztottak fel, a nélkül, hogy az állam sajátképpen birtokába vette volna őket és rendszeres gazdálkodást kezdett volna rajtuk. Leghelyesebb volna rájuk a „szabad föld“ kifejezést alkalmazni. Kiterjedésük legnagyobb a gyéribben lakott hegyvidékeken. Jellemző különben, hogy e szabad földből a zavaros viszonyok alatt a parasztok meglehetősen sokat birtokaikhoz hozzákanyarítottak.

A mi megállapításaink szerint, melyek a cs. és kir. főkormányzóság statisztikai hivatalának 1916. júliusi adatain alapulnak, a mezőgazdaságilag művelt területek megoszlása a következő volt:

szántóföld	530.386 hektár	
szőlő	11.381	„
gyümölcsös	193.383	„
rét	207.195	„
legelő	113.613	„
	összesen	945.958 hektár
mocsár, tó	11.921	„
terméktelen	52.871	„
erdő	375.847	„
	Összesen	440.639 hektár
szabad terület összesen		1,001.627 „
	Végösszeg	2,388.324 hektár.

A szabad területbe az olyan magánbirtokok is be vannak számítva, melyeknek tulajdonosai nem jelentkeztek.

A birtokmegoszlásnak fentebb vázolt formájából következett a háború előtti Szerbia politikai életének teljesen demokratikus structurája ; annak viszont, hogy a mezőgazdasági lakosság csaknem kivétel nélkül önálló gazdákból állott, a kik mind directe voltak érdekelve terményeik értékesítésében, következése volt, hogy az osztrák-magyar vámháború kitörése alkalmávat a velünk ellenséges politikai körök agitációjukat a legszélesebb alapokra helyezhették. A russophil politika a közügyekkel különben is foglalkozni szerető parasztot anyagi érdekeinél foghatta meg és izgathatta a monarchia ellen, a mely határainak elzárásával az ő tönkretételére törekszik.

A háborúban az ország kisbirtokos jellege más következményekben nyilatkozott meg. A nagybirtok sokkal jobban megérzi a férfi népességnek elvonását, mint a kisbirtok, a mely nem munkásokkal dolgozik, hanem a családfőn kívül a családtagok munkaerejére van alapítva. Szerbia különben is abban a tekintetben orientális ország volt, hogy a mezei munkát a békében is nagyrészt az asszonyok végezték. Így a mezőgazdasági üzemekben a folytonosság fenntartása, különösen, mint-hogy közigazgatásunk is mindent megtett a mezőgazdaság érdekében, nem ütközött leküzdhetetlen nehézségekbe.

A vidéken ugyan, mikor a háború végigsöpört rajta, sok helyütt nagy bajok mutatkoztak. 1915—16. telén nem voltak téli vetések és az ország nagy részében a vetőmag is hiányzott. Erősen érezhető volt az igásállatok hiánya is. A menekülő szerb hadsereg és a tömeg, mely futásában kísérte, sok helyütt a visszamaradt lakosság betevő falatját is elvitte. Akármennyire nehezünkre esett is, a hóditást követő télen élelmi-

szereket kellett behoznunk Szerbiába, román és magyar gabonát és vetőmagot kellett kiosztanunk. A mezőgazdasági munkák gyorsabb végrehajtása érdekében a hadseregfőparancsnokság 1916 elején nagyszámú gézekét is rendelt a Macsvába, a mely döntő Szerbia gabonatermése szempontjából. Ezenfelül rengeteg mezőgazdasági eszközt osztottak szét a lakosság körében utólagos elszámolásra és pedig 1500 ekét, 14.350 kapát, 4280 sarlót, 15.000 kaszát, 150 boronát, 8 kaszálógépet, 7 fűkaszálógépet, 7 vetőgépet, 11 tengeriültetőgépet, 2000 villát stb., több mint félmillió korona értékben. A fő kormányzóság gazdasági osztálya közel 800 lokomobilt és cséplőgépet hozott helyre, melyek vagy meg voltak sérülve, vagy egyes alkatrészek teljesen hiányoztak és újakkal kellett pótolni.

A lakosságot a katonai hatóságok egymás földjének kölcsönös megmunkálására kötelezték, a hol pedig a birtokosok elmenekültek, vagy az állami birtokokon, a mezőgazdasági munkákat katonákkal és hadifoglyokkal végeztették. Különlegesség gyanánt érdemes megemlíteni, hogy Kragujeváczon az arzenálhoz tartozó tüzérségi gyakorlóterén gazdasági állomás létesült. Mindezen eszközökkel már az elmúlt esztendőben sikerült elérni, hogy az előző években megművelt területnek mintegy 80 százalékát ismét művelés alá vonták.

Az idén a bevetett terület még nagyobb emelkedést tüntet fel, a mi kétségtelenül összefüggésben van a rendezett állapotok megteremtésével. Az elmúlt esztendővel szemben Szerbiának igazgatásunk alatt álló részeiben, a három déli kerület kivételével, a melyeknél a megfelelő összehasonlítási alap hiányzik, be volt vetve, illetve ültetve:

	1916.	1917.	+ több - kevesebb
buza	136.274	170.544	+ 34.270
rozs	2.560	3.069	+ 509
árpa	8.037	9.966	+ 1.929
zab	17.266	14.507	- 2.759
tengeri	209.867	199.168	- 10.699
burgonya	4.893	3.867	- 1.026

Ez a táblázat egyúttal felvilágosítást nyújt a főbb terményfajták megoszlása tekintetében is. Legelső helyen áll a tengeri, utána következik a buza, míg mellettük a többi gabonafajták alárendelt szerepet játszanak. A két esztendő összehasonlításánál feltűnő a tengeri termelés csökkenése, a mi részben az emberi táplálkozásra inkább alkalmas anyagok előállításának szükségességében és a sertésállománynak a háború folytán beállott megcsappanásában találja magyarázatát.

Kerti veteményeket az osztrák-magyar igazgatás alatt álló kerületek közül leginkább a Morava völgyében és a Macsvában termesztettek, különösen babot, borsót, lencsét és hagymát. A termelés, bár a háború előtti években emelkedő irányzatot mutatott, a babot kivéve, inkább csak az ország szükségletének fedezésére volt elegendő. A cukorrépa-termelés a háború következtében visszament. Mindkét cukorgyár ugyanis, a belgrádi és csuprijai erősen megrongálódott és beszüntette működését. Hasonlóan visszament a dohánytermelés is, a mely a háború előtti esztendőekben a régi Szerbiában elég jelentéken volt. A legfontosabb termelőhelyek a vranjai, nisi, topliczei, moravai, uzsiczai és kruseváci kerületben voltak, szóval a dohánytermő vidékek nagy része ma bulgár közigazgatás alatt áll. Minőségére a szerb dohány a boszniaihoz hasonlít, de a maczedoniainak és hercegovinainak mögötte áll. A hódítás után a termelők kezén levő dohány átvétele és feldolgozása nagy nehézségekkel járt, mert a szerb állami dohánygyárak beszüntették működésüket. A feldolgozást a németek kezdték meg, akik 1915—16 telén provisorikus, de azóta már jól berendezett dohánygyárat állítottak fel Szemendriában.

A középső kerületekben, de leginkább a Morava völgyének bulgár részén és a vranjai kerületben vannak Szerbiának kendertermő vidékei, a hol elég jelentékeny házi és gyáripari jellegű kenderfonóipar is fejlődött ki. A vrjanska banjai és leskovaczi kendergyárak, mindkettő bulgár területen, a háború következtében beszüntették ugyan működésüket és 1916-ban nem dolgoztak, de már részben üzemben vannak. 1916-ban a bulgár területen termelt kender egy részét sikerült a hadvezetőségnek a monarchia ipara számára biztosítani; a többi Bulgáriában és Németországban került feldolgozásra.

A szőlőcultura Szerbiában szintén elég nagy és bár a legjelentékenyebb szőlőtermelő vidékek Paszarovicz, Nis, Pirot, Leskovacz, Negotin bulgár igazgatás alá tartoznak, az általunk okkupált részeken is a szőlők kiterjedése a 11.000 hektárt meghaladja. Nagy a szőlőtermelés Belgrád és Szemendria között a Duna mentén, továbbá Krusevác környékén, kisebb az ország nyugati részében. A szerb bor minősége általánosságban gyenge, a mi a nemesítés hiányával és a kevésbé szakszerű kezeléssel függ össze. A sok munkát kívánó szőlőtermelés a háborút és a munkáskezek hiányát a többi termelési ágaknál jobban megsínylette. Egyes helyeken a háború előtti esztendőekben a szerb kormány támogatásával sikeres kísérletek történtek úgy a szőlőculturának fejlesztésére, mint a forgalomba hozott bor minőségének javítására. A szerb bornak legfőbb hibája lévén a rendes pincézés hiánya, Arangyelováczon és Szemendriában a kormány hozzájárulásával szövetkezeti alapon nagyobb

szabású pinczészetek létesültek. Ezeket a pinczéket a főkormányzóság lefoglaltatta és az átvett bort ott kezelte. A többi borkészlet szakszerű kezelésével egyes monarchiabeli nagyobb czégek bizattak meg, literenkint 10 fillér díjazás ellenében. Nagyobb actiókba természetesen a kormányzóság nem mehetett bele, de az értékesítésről kellően gondoskodott.

Egészen mást lehetett mondani a gyümölcs, különösen a szilva termeléséről, a mely a szerb paraszt gazdaságának egyik alapja. Noha a mi statistikánk a többi terméscsoport mellett 193.000 hektárban veszi fel a gyümölcsösöket, a gyümölcsstermelés ennél a területi aránynál sokkal jelentékenyebb. Gyümölcsösök veszik ugyanis körül a földek, szőlők nagy részét, gyümölcsfák állanak a belsőségeken és falvakban, úgy hogy a gyümölcsfákban való óriási gazdagság adja meg sok helyütt az országnak jellegzetes képét. Legfontosabb az összes gyümölcsfajta közül a szilva, a mely részint friss vagy aszalt állapotban, részint pedig mint lekvár (pekmes) kerül forgalomba, eltekintve azokról az igen jelentékeny mennyiségektől, melyek szilvapálinka (rakija) főzésére szolgálnak.

A szilva fő értékesítési módja az aszalás, mely az itt szokásos prsnicában történik, a mely nem ideális aszaló-kemencze ugyan, de olcsó és a paraszt maga el tudja készíteni. Újabban modernebb telepek is létesültek. A forgalomba és kivitelre kerülő aszaltszilva minőségének ellenőrzése jól volt szervezve és szigorúan kezelték. Az országnak ugyanis érdeke volt a kereskedővilágnak bizalmát megnyerni. Jó esztendőben az országban 50.000 vagonnál több szilva termett, a mi fejenként átlagban 200 kg.-ot jelent. Ebből a mennyiségből évente átlag 5.000 vagon került aszalt állapotban és 1.500 vagon lekvár formájában kivitelre. A szilván kívül gyümölcsök közül különösen az alma játszott nagyobb szerepet.

A szilvatermés értékesítése ugyanúgy, mint a legtöbb mezőgazdasági terményé, már 1916-ban a kormányhatóságok közbejöttével történt, ez évben pedig teljesen kifejlődött a központi értékesítés hatósági szervezete. A részletes adatokat alább a kereskedelemről szóló fejezetben közöljük.

Abban az időpontban, mikor a mi kis társaságunk Szerbiát betakarta — az 1917. évi aratás után — a vidéken a háborúnak közvetlen nyomait már látni alig lehetett. Ellenkezőleg, a jó gabonatermés, a jó szüretet ígérő szőlők, a gazdag termést ígérő kender és a gyümölcsből roskadó fák külsőleg a jólétnek a képét mutatták. Az éppen cséplés alatt álló gabonatermés jó volt, gyümölcsben pedig Szerbiának egyenesen rekord termése ígérkezett. A háborút csak a férfilakosság hiánya árulta el, továbbá az állatállománynak megcsökkenése, bár ezt közvetlen

megállapítani nem lehetett. A városokkal szemben meg kell állapítani hogy a vidéken nyomoruság egyáltalán nem tapasztalható. Szerbiának a háború előtt is jó mezőgazdasági esztendői voltak, a szerb paraszt a balkáni háborúban is jó áron tudta értékesíteni terményét, az asszonyok és visszamaradt férfiak ma a gazdaságot nagyobb nehézségek nélkül viszik tovább és az általunk megállapított átvételi árak mellett igen szépen keresnek. A mezőgazdaságnak ezt a kedvező helyzetét különösen az általunk megszállott területeken lehetett tapasztalni, minthogy már a béke éveiben is ezek a területek voltak gazdaságilag sokkal fejlettebbek. Az 1910. évi statistika szerint a mi megszállott területünk, a mely körülbelül fele a régi Szerbiának, szolgáltatva a búzatermésnek $\frac{1}{5}$ -ét, a főzeléktermésnek $\frac{3}{5}$ -ét, az ipari növénytermelésnek $\frac{7}{8}$ -át és a szilvának $\frac{1}{5}$ -ét. A háború óta természetesen a relativ szám adatok hiányzanak, de az általunk megszállott terület gazdasági jelentőségét az 1910. évi adatokból is kellően meg lehet itélni.

Állattenyésztés.

Szerbia állatállománya tekintetében a belgrádi statistikai hivatal három ízben végeztetett felvételeket; jelesül állatszámolásokat eszközölt 1916. július és december, továbbá 1917. július havában. Mig az előbbi két felvétel csak számlálásnak a jellegével bírt, az idén július havában eszközölt felvételben már a marhaállomány kor szerint is meg van különböztetve, úgy hogy a most eszközölt számlálás súlyfelvétel jellegével is bírt. Mindezek az adatok belső jellegűek, miért is azoknak ismertetésétől el kell tekintenünk.

Bányászat.

Értékes ásványi anyagokban Szerbia kétségtelenül gazdag ország. Réz és ólom, ezüst és higanyérczek, antimón, horgany és vas, az országnak számos helyén fordulnak elő. Szénben az ország szegényebb és a mi van, inkább csak közepes és gyenge minőségű barnaszén. A geologiai felvételekről a multban a szerb kormány gondoskodott ugyan, de ezek meglehetősen általánosítva voltak és a mennyiségekre vonatkozólag megbízható becsléseket nem tartalmaztak. Noha az 1912. évi utolsó szerb statistika szerint, a mely rendelkezésünkre áll, a kibányászott anyagok értéke meghaladta az évi 15 millió dinárt, intensiv bányaiparról Szerbiában egyáltalán nem lehetett beszélni. A szerb kormány számos kísérletet tett ugyan, hogy a bányászat fellendítése érdekében külföldi tőkét édesgessen az országba, adott is bőven kutatási és fúrési engedélyeket mindenféle nemzetiségű vállalkozóknak, de más

oldalról viszont — a mint maguk a szerbek mondják, — attól félve, hogy az idegenek az ország legértékesebb kincseit kiviszik, mindenféle akadályokat gördített az útjukba. Állítólag — a valót ugyanis ma nem lehet megállapítani, — az uralmon levő politikusok nem is a legtisztább kézzel dolgoztak és sok értékes telepet jövő értékesítés reményében egymás között osztottak fel.

A szerb kormány által követett bányászati politikát legjobban Sztojanovics dr. volt közgazdasági miniszternek 1908-ban megjelent sorai jellemzik:

„Azok a feltételek, melyek mellett ma Szerbiában bányajogot kap valaki, nem súlyosak ugyan, de nem alkalmasak komoly tőkepénzeseket az országba csábitani, mert a legtöbb bányahasználati jogot nálunk nem azért szerzik meg, hogy bányásszanak, hanem hogy a jog eladásával keressenek valamit, mint ahogy tőzsdei értékek eladásánál keresnek. Szerbiára bizonyos tekintetben még ez is előnyös volt, mégis a fennálló bányatörvény megváltoztatásáról kell gondoskodnunk, nehogy speculáció hatalmasodjék el, a mely az ország tekintélyének rovására megy és az ipari köröket bányászatunktól elidegenítheti.“

Hogy Sztojanovicsnak mennyire igaza volt, kiviláglik abból a tényből, hogy 1907—1911-ig nem kevesebb, mint 952 szabad kutatást jelentettek be és 32 kizárólagos kutatási jogot adtak ki, de ugyan-ezen időszakban 817 kutató feladta a kutatást és ugyanannyi kizárólagos kutatási jog megszűnt, mint a mennyit kiadtak. Az engedélyezett bányák száma pedig csak hattal gyarapodott, a mi még mindig jelentett volna valamit, ha ez egyuttal az *üzemben levő* bányák számát szaporította volna. Ez azonban éppen a fenti körülmények mellett nem történt meg és a bányakincsek nagy része hiába várt a feltárára.

A legértékesebb bányatelepek az országnak a bulgárok által megszállott keleti hegyvidéken fekszenek és így azokra befolyást nem gyakorolnak. Kivételt alkotnak a majdanpeki, kucsajnai és bori réz-, ólom- és horganytelepek, a melyeket még békében az osztrák-magyar államvasút-társaság, illetőleg német tőkések szereztek meg.

A hódítás után egyes magyar és osztrák nagybankok foglalkoztak a bányaipar reaktiválásának tervével, de azt rövidesen elejtették. A munka így a főkormányzóság kebelében felállított bányahivatalra maradt, a mely a rendelkezésére álló rövid idő alatt tényleg szép munkát végzett. Az ország bányakincseinek megállapítása céljából több ízben magyar és osztrák geológusokat hívott és részint ezeknek, részint saját tisztviselőinek munkálatai alapján részletes geológiai felvételeket készített és megállapította a szerbiai bányáknak hozzávetőleges érczkészletét és értékét.

A bányahivatal ezenkívül a kerületi és járási hatóságok útján mindenünnen, ahol értékes anyagok előfordulását jelentik, mintákat gyűjt és azokat megvizsgálattja, úgy, hogy rövidesen Szerbiáról a legrészletesebb geológiai adatoknak leszünk birtokában. A háború folytán beszünt bányák közül ma már ismét hét van üzemben, természetesen mind kincstári kezelésben és leginkább azok, a melyek a hadviselés folytatásához fontos anyagokat, ólmot, rezet és antimónt szolgáltatnak.

Az üzemben levő bányák közül a legfontosabb a babei ólombánya. Babenál még régi római munkálatok nyomai láthatók és ezek salakja is most kerül olvasztásra és naponként egy vagon tiszta ólmot ad. Azonfelül azonban naponként még 100 vagon ólomérczet hoznak fel és ólomnyerés céljából a monarchiába szállítják. A gyors és alapos kiaknázás végett ehhez a bányához egy 9 kilométeres keskenyvágányú vasutat építettek Ralja állomásig. Nagy szakadékokat kellett itt áthidalni, a mi persze nagyon megdrágította az építést. Az ólomhiány és a magas ólomárak mellett azonban az építkezés mégis kifizetődött. Baben kívül még a ripanj-vidéki Crveni Bregben és Rudnikban bányásznak ólmot, Rudnikban érczet is.

A legnagyobb rézmenyiséget az osztrák-magyar hadiszükséglet fedezéséhez a majdanpeki rézbánya szolgáltatja, a mely az osztrák-magyar államvasút-társaság tulajdona és bár bulgár területen van, szövetségeseink lojálisan átengedték a kiaknázást Ausztria-Magyarországnak. Ez a bánya naponként 3 vagon tiszta rezet szolgáltat, azonfelül pedig még 2 vagon kénkovandót, a mely tudvalevőleg olyan robbantóanyagok előállítására szolgál, melyekhez az anyagot eddig Spanyolországból hoztuk be.

Az osztrák-magyar államvasuttársaság tulajdona a Dobri Potok bánya is, Krupanj mellett a sabáczi kerületben, melyből most kincstári kezelés mellett antimont nyernek.

Egy másik manapság fontos bányatermék a szén. Fontossága annál nagyobb, mert általa a drága fa fogyasztása csökkenthető, másfelől pedig a vasuti közlekedésnél okvetlenül szükséges. Ezekből a megfontolásokból kiindulva fogtak hozzá a szénbányászathoz is. Vlasko Poljeben, Belgrád közelében katonai kezelés alá vettek egy barnaszén bányát. Ez naponként 30 vagon szenet szolgáltat, a mely Belgrád városnak fűtőanyagul szolgál. A szén silányabb minőségű, mintegy 3000 kilogramm caloria fűtőértékű, de 1 K 70, 1 K 80 fillér ár mellett a magas faárakkal szemben biztos a kelendősége. A vasut ellátására az Ibar völgyben Uzsiczenél kutattunk kőszén után s ha az eredmény kedvező lesz, 46 kilométer hosszúságban gőzvasutat építenek, hogy a szenet rendeltetési céljaira szállíthassák.

Ezenkívül kutattak chrom után is, a mi Ljubovijanál, Csacsaknál és Kraljevonál kedvező eredménnyel járt. Végül legközelebb Trsteniknél elkezdének malomkövet fejteni. Ezek a kövek minőségre felérnek a drága francia kövekkel, melyeket eddig a monarchiába hoztak. A Venac melletti márványbányát is üzembe helyezik, a mely gyönyörű márványt szolgáltat.

Ipar.

Iparról a meghódított Szerbiában tulajdonképpen nem is lehet beszélni. A kisiparosság a háború következtében annyira eltűnt, hogy a hódítást követő hetekben a váosokban a legprimitívebb javítási munkák végzésére sem lehetett iparost kapni. A gyárak részint munkáshiány folytán még a szerb uralom idejében, részint a mi hódításunk alkalmával, a tulajdonosok elmenekülése következtében, beszüntették működésüket. Belgrádnak a gyárnegyede, a hol Szerbia gyáriparának legjelentékenyebb vállalatai concentrálódtak, az ágyuzástól rendkívül sokat szenvedett és a gyárépületek közül egy sem maradt üzemképes állapotban. Az ország belsejében sok gyárat a harczok megkimélték ugyan, de ezekből viszont a szerbek vittek el gépalkatrészeket, semmisítették meg egyes részeket, hogy üzembe helyezésüket legalább is megnehezítsék.

Szerbia gyáripára körülbelül 25 esztendő óta tekinthet vissza. Ez a gyáripár, nem számítva a meglehetősen nagy számú malmokat, kezdettől fogva az ország gazdasági berendezésének természetes talajából nőtt ki és különösen a velünk lefolyt vámháborúk periodusa alatt erősödött meg. A fejlődést igen érdekesen jellemzi a szerb kenderipár példája. A régi Szerbia déli részeiben nagy mennyiségben termesztett kendert eleinte csak háziiparilag dolgozták fel; a paraszt, illetőleg családja maga szőtt és a kis falusi köteles, a ki mesterségét csak mellékfoglalkozásként üzte, készített belőle kötelet. Tizenöt-husz éve két nagyobb kenderkészítő telep létesült, a melyeket két kenderfonálgár is követett. Gyermekebetegségei ennek az iparnak voltak ugyan, de kétségtelenül az ország arra az utra került, hogy termelését maga dolgozza fel.

Hasonló volt a fejlődés menete a szerb gyapjufonó és szövőiparnak is, a mely ezideig még csak primitív és a külföldi áruval nehezen versenyző, de egyre javuló minőségeket állított elő. Ennek fejlődését is leginkább a monarchia behozatalának mesterséges megakasztása segítette elő.

A gyümölcsstermés értékesítése egészen a legutolsó évekig teljesen kezdetleges formában történt, — a termelő maga aszalta szilváját, vagy kisüstön kifőzte szilvorumnak, — részben szövetkezeti alapon, részben idegen tőkével alakultak azonban már conservgyárak és nagyobb szesz-

gyárak is. Így fejlődött ki a söripar is. A gyárak száma a háború előtt a régebbi tizenegygyel szemben csak kilencz volt ugyan, de a befektetett tőke és termelőképesség erősen növekedett. Így keletkezett a belgrádi és csuprijai czukorgyár is. Közvetlenül a háború előtt a kisebb malmokon kívül 17 nagy malma is volt Szerbiának. A vámháború alatt fejlődött ki nagy húsfeldolgozó üzemmé a belgrádi vágóhid és ugyanekkor vetették meg más húsipari vállalatok alapját is. Az iparfejlődésnek ez a kétségtelenül helyes irányát a szerb kormány is erősen támogatta, noha maguk a gyárosok a gyakran igen magas vámvédelemmel még mindig nem voltak megelégedve. A szerb gyáriparnak különösen a válság és a balkáni háború évei nyújtottak alkalmat a megerősödéssel, mikor a kormány minden vállalatot bőségesen elhalmozott rendelkezésekkel.

A fejlődésnek ez a formája hozta magával, hogy a szerb gyáripar túlnyomó része magánkezekben és pedig bennszülött szerb kezekben volt és részvénytársasági forma aránylag nehezen tudott gyökeret verni. A belgrádi intézetek az ipari alapításokban való részvételtől általában tartózkodtak, mert a szerbiai pénzügyi viszonyok mellett a tiz-tizenkét százalékos váltó- és kölcsönügyletek rájuk nézve jövedelmezőbbeknek mutatkoztak. Intézetek ipari alapításokban csak a legutolsó években vettek nagyobb mértékben részt.

A szerb földművelés-, ipar- és kereskedelemügyi ministeriumnak 1911. évből származó adatai szerint az országnak 475 gyáripari vállalatja volt, összesen 62 millió dinár álló- és 20 millió dinár forgótőkével. Az évi termelés értéke ugyanebben az időben mintegy 35 millióra rugott, tehát Szerbia készárú behozatalának körülbelül a felére. Így a szerb ipar által elért eredmények mindenestre igen figyelemreméltóak.

Az ipart különben a szerb kormány is hathatós támogatásban részesítette. A 475 vállalat közül 95 részesült állami támogatásban; közszállítások esetén pedig a külföldi ajánlatoknál 10%-kal lehetnek drágábbak.

Ebből a gyáriparból, mint már mondtuk, alig maradt meg valami és a mi ma működik, azt legnagyobb részben a mieink helyezték üzembe. A malmokon kívül összesen 26 vállalat dolgozik, de ezek közül 11 fakitermeléssel foglalkozik és így nem sorozható a szorosán vett gyáriparnak a kategóriájába. A háziipartól és egyes kézműiparoktól eltekintve, Szerbiának ma legfőbb iparüzője a katonaság, a mely részben kivezényelt katonák, részben pedig hadifoglyok segítségével tartja fenn az üzemeket. Magánkézben a belgrádi gyárak közül csupán egy kisebb szalmakalapgyár működik. A katonaság helyezte üzembe teljes restaurálás és átalakítás után a belgrádi vágóhidat és malmot, szappangyárat, spodiumgyárat, két szeszfőzdét és természetesen a villamosági tele-

pet is. Berendezés szempontjából ma ezek a telepek sokkal tökéletesebbek, mint a szerb tulajdonosok idejében voltak. Nemrégiben kezdte meg működését a hadsereg szükségletének fedezését szolgáló belgrádi cigarettagyár. Ez a katonaságnak már második dohánygyára Szerbia területén. Az első a bulgárokkal történt megegyezés alapján Üszkűbben működik és főként maczedon dohányokat dolgoz fel. Ezzel szemben a németeknek van egy cigarettagyárunk a mi területünkön, Szemendriában, egy malmuk és szappangyárunk Velika-Planán, szalámigyárunk Jagodinában és több gyártelepük a bulgár területen, Nisben. A bulgárok helyezték üzembe a már említett kendergyárakat Leskovaczon és Vranjska-Banjában. A várható nagy bortermésre való tekintettel a főkormányzóság katonai hordógyárat is állíttatott fel.

Nagyrészt az ipar érdekében a főkormányzóság Belgrádban munkaközvetítőt is állított fel, a mely azonban nemcsak ipari és kereskedelmi, hanem értelmiségi foglalkozások közvetítésével is foglalkozik, a mit különösen az állás nélkül maradt állami és városi tisztviselők elhelyezése tett szükségessé. A nehéz viszonyok között nem lehet csodálni, hogy a hivatal csak nehezen tudott megfelelni hivatásának. Éppen az állásközvetítés nehézségeire való tekintettel azonban a hivatal maga is létesített olyan intézményeket, melyek révén a munkakeresőknek kenyeret biztosíthat. Ezek közül elsősorban a kosárfonógyárat kell megemlítenünk. Ez néhány hó leforgása alatt több ezer különböző kosarat gyártott, elsősorban hadicélokra, de jelentékeny mennyiségben került ki az üzemből gyümölcs-, szenes- és utazókosár is.

(Folytatása következik.)

Tonelli Sándor.

Adalékok a fizetési mérleg elméletéhez. (II)

c) Az uralkodó kamatláb különbözősége.

A míg Cairnes a népek közötti gazdasági kapcsolatnak forrását a munka termelékenységének, illetve az arany beszerzési költségének különbözőségében vélte feltalálni, addig a nemzetközi fizetési mozgalmaknak egy másik nagynevű theoreticusa, Heiligenstadt, az egyes országok kamatviszonyainak a különbözőségében látja a nemzetközi tőke- és ezzel kapcsolatban az árumozgalmaknak rugóját. ¹⁾

A tőkebőségnek vagy tőkehiánynak, a magasabb vagy alacsonyabb kamatnak ugyanis nagy hatása van az áralakulásra is. Ez a processzus a következőképpen megy végbe: ha valamely országban a tőkének nagy tömege kerül kikölcsönzésre, úgy ennek hatása mindenekelőtt abban nyilvánul, hogy a termelést fokozzák és a termelő eszközök iránt élénkebb kereslet fog mutatkozni. Emelkedik tehát a termelő eszközök ára, viszont csökken a pénznek vásárló ereje. Valamely gép vagy gyári telek megvételéhez ily körülmények között nagyobb pénzmennyiség szükséges, mint előbb a kisebb pénzkészlet idején. Különösen erősen érvényesül ez a folyamat a nemzetközi tőkemozgalmak hatása alatt. A külföldi tőkének beáramlását ugyanis az idézi elő, hogy a belföldi kamatláb magasabb, mint a külföldi. A külföldről beáramlott tőke rendszerint investíció-célokra vagy a termelés kiterjesztésére szolgál, mindkét esetben pedig a külföldről beáramlott tőke hatása alatt fokozott kereslet fog mutatkozni a termelő eszközök iránt. A termelő eszközök megdrágulása azonban csökkenti a tőke netto-hozadékát, vagyis a vállalkozás kevésbé eredményes lesz, a mi viszont visszahat a tőkekamatra is. Magas kamatot csak a nagy nyereséggel dolgozó vállalatok bírnak el és mihelyt hanyatlak a conjunctura, a tőkekamatnak is csökkennie kell. Így

¹⁾ *Heiligenstadt*: „Ein hoher Geldpreis in einem Lande muss mit Notwendigkeit, wird der Zufluss durch eine entwertete Valuta nicht verhindert, die erforderlichen Geldmengen herbeiziehen, da das Geld wie das Wasser an allen Orten das gleiche Niveau einzunehmen hat.“ (Id. m. 140. lap.)

vezeti le Heiligenstadt a szerves összefüggést a nemzetközi tőke mozgalmak, kamatviszonyok és áralakulás között. A belföldi magas árak aztán természetesen visszahatnak a külkereskedelemre is és a behozatal emelkedésére vezetnek.

Heiligenstadt eme fejtegetésének helyessége a magyar közgazdasági életből vett néhány gyakorlati példával is igazolható. Nálunk a külföldi tőke rendszerint egyáltalában nem vagy csak igen csekély mértékben vállalkozik közvetlenül, amennyiben a külföldi tőkének közreműködése a magyar közgazdasági életben abból áll, hogy a külföldiek tőkéje állami, városi, vasúti, községi és jelzálog-kötvényekben nyer elhelyezést. A külföldi tőkeelhelyezés eme rendszerének azonban mégis konkrét hatása van a belföldi közgazdasági életre, amennyiben élénkebb investícionális tevékenységre nyújt alkalmat és lehetővé teszi a vasiparnak, építő iparnak és községi üzemeknek fejlesztését, különösen pedig azt, hogy a rendelkezésünkre álló belföldi tőke más produktív célokra fordíttassék. Mint ismeretes, a kormány e század első évtizedében jelentékeny vasúti beruházásokat eszközölt nagyrészt külföldi tőke segítségével, nem utolsósorban azért, hogy a hazai pangó vasipart némiképpen fellendítse. A fővárosi intézetek jelentékeny külföldi záloglevél-elhelyezései 1905-től 1911-ig igen nagy mértékben fellendítették a budapesti építőipart, ami nagy mértékben hatott vissza az építőanyagok (tégla, mész, cement, építőfa, stb.) megdrágulására. Ezeket az építkezéseket és állami beruházásokat oly kölcsönpenzből eszközölték, a mely után átlag legalább is $4\frac{1}{2}$ — 5% kamat volt fizetendő. E fellendülési periódust megelőző években azonban a befektetési tőkéknek kamatja átlag $3\frac{1}{2}$ — 4% volt. A depressió idején tehát a közgazdasági élet nem bírta el a magas kamatot, — és ez vezetett annak idején a széleskörű conversionális műveletekre, amennyiben nemcsak az állam, hanem a pénzintézetek is reducálták conversió útján a forgalomban lévő címleteiknek kamatlábát; amidőn azután bekövetkezett a fellendülés, a vállalkozás könnyen elbírta úgy a magasabb kamatokat, mint pedig a magasabb árakat is.

Heiligenstadtnak a fent kifejtett nézete e szerint harmonizál Wicksell svéd írónak ama felfogásával,¹⁾ mely szerint a *kamatláb* hullámzásának nagy befolyása van az áralakulásra. Ebben a mozgásban azonban, a mint látiuk, Heiligenstadt igen nagy jelentőséget tulajdonít a *tőke-importnak* és *exportnak*, mert ez hozzájárul az egyes országok közötti kamatkülönbözetnek kiegyenlítéséhez és ezzel a gazdasági egyensúlynak automatikus helyreállításához.

¹⁾ Kut Wicksell: Geldzins und Güterpreise (Jena 1898. 105. 1.)

Ezzel kapcsolatban Heiligenstadt határozottan állást foglal Hertzkának ama felfogásával szemben, hogy a nemzetközi áru mozgalmaknak *egyedüli oka kizárólag* a pénz vásárló erejének az egyes országok szerinti különbözőségében rejlik. Heiligenstadt e nézetét azzal indokolja, hogy a pénzszükséglet, ha hirtelen fellépő hitelkrízis vagy pánik idézi elő, oly rohamos gyorsasággal manifesztálódik, hogy *a)* egyrészt nem tudnak oly gyorsan árút előteremteni, mint a mily sürgősen a pénzre szükség van; *b)* másrészt pedig az előállítható árúk mennyisége nem is lehet mindig elég arra, hogy e révén az ország külföldről új pénzmennyiséget vonzzon magához. Könnyen elképzelhető tehát, hogy a nemzetközi tőke- és pénzmozgalmak áruforgalom nélkül is tisztán hitelműveletek alapján bonyolódnak le.¹⁾

d) Vámpolitika.

Az, hogy két ország népe közti áruforgalom fejlődjék ki, vagy valamely abszolút, vagy valamely relatív előfeltételben gyökerezik. Az előbbi eset akkor forog fenn, a midőn természeti és éghajlati okokból csakis bizonyos területen lehet a behozatal tárgyát képező cikkeket, mint például a gyarmatárúkat, gyapotot stb. termelni. A második esetről akkor beszélünk, a midőn a behozatal tárgyát képező cikk termelésének a belföldön nincsenek abszolút akadályai, azonban az exportállam az illető cikk előállítása tekintetében oly rendkívüli előnyös helyzetben van, hogy a belföldön ugyanaz a cikk csak jóval drágábban volna előállítható.

A termelés előfeltételei nem mindegyik országban egyenlők. Az egyik ország népe általában véve drágábban, a másik pedig olcsóbban termel. Ehhez képest a productivitás is különböző az egyes gazdasági területek szerint. A productivitásnak vannak subjectív és objectív előfel-

¹⁾ „Wird der allgemeine Gleichgewichtszustand des Geldes dadurch gestört, dass in einem Lande Veränderungen in der Umlaufgeschwindigkeit des Geldes oder in dem Gebrauche von Kreditzahlungsmitteln stattgefunden haben, so liegen die Verhältnisse völlig anders. In diesem Falle können sich die einzelnen Länder veranlasst ja sogar gezwungen sehen, gegen die plötzlich und meistens auch ziemlich stark auftretende Nachfrage nach Geld Front zu machen. Es kommt hinzu, dass die Heranziehung des Geldes wegen des plötzlichen Auftretens des Bedürfnisses selten im Wege des Warenaustausches, der sich dieser Nachfrage gegenüber viel zu langsam abspielt, sondern meistens auf dem Wege des Kredits erfolgt. Geschieht dies, so wird in den Ländern, denen das Geld entzogen wird, seine Menge ziemlich schnell abnehmen, und die Kaufkraft des Geldes daselbst plötzlich stark steigen. Dem Übergreifen der Krise auch nach jenen hin wird hiedurch aber der Weg gebnet.“ (Heiligenstadt id. m. 150. lap.)

tételei. A *subjectiv* előfeltételek: kultúra, jellem, szorgalom, a munkás ügyessége, a munkaszervezet, a vezetők tudományos képzettsége, (ez utóbbi különösen a kémiai és villamos szakmában) stb. A *productivitas* *objectiv* előfeltételei: a nyers anyag feletti rendelkezés, az adózási rendszer, a közlekedésügy fejlettsége, a tökeszervezet, a munkabérek és munkaidő nagysága. A termelési előfeltételek különbözőségéből előálló gazdasági helyzetet *Strakosch* az osztrák agrárpolitikáról szóló alapvető munkájában „ökonomischer Koeffizient“-nek nevezi¹⁾. A tények azt bizonyítják, hogy az említett előfeltételek közül a *subjectiv* alapon nyugvó, vagyis a vállalkozó vagy a munkás egyéniségében gyökerező előfeltételek döntők a *productivitas* kérdésében. Sohasem érezték a culture népek a német kémiai iparnak fölényét annyira, mint a háború folyamán, a midőn a német behozatal elmaradt. Angliában ebben a kérdésben enquétet rendeztek és a legelső szakemberek oda nyilatkoztak, hogy kémiai gyárak alapításával és állami subventióval ezen a bajon radikálisan nem lehet segíteni, mert a kémiai szakmában működő német mérnökök tudományos képzettségét és a munkásoknak technikai iskolázottságát ezen a téren, a mi kétségkívül évtizedek szívós és kitartó munkájának az eredménye, az angolok nem képesek felülmulni. Más iparágban viszont más népek rendelkeznek a termelés *subjectiv* előfeltételeinek nagyobb előnyeivel. *Calwer* azt mondja például a világgazdaságról szóló alapos munkájában, hogy Amerikában egy leánymunkás egyszerre 6, Angliában 4, Franciaországban 2, Németországban pedig csak egy szövőszéket tud kezelni. Ez az oka azután annak, hogy magasabb munkabérek és rövidebb munkaidő dacára, az amerikai szövőiparnak versenyképessége bizonyos relációkban nagyobb a világpiaczon az európai textilvállalatok versenyképességénél.²⁾

A termelési előfeltételek különbözőségének hatását a népek közötti gazdasági kapcsolatra kétféleképen lehet megítélni. Vannak, akik azt mondják, — ezt az irányt képviseli az elméletben *Brentanon* az iskolája, a gyakorlatban pedig az angol gazdasági politika, — hogy ez a természetes állapot, ennek így kell lennie, ezt a természetes folyamatot semmiféle mesterséges intézkedéssel nem szabad megakadályozni, mert ez a rendszer lehetővé teszi, hogy mindenki a világpiaczi áron, tehát a legolcsóbban jusson a szükségletének kielégítésére szükséges javakhoz. Mások viszont a nemzeti termelés védelmét fontosabbnak tartják, mint az olcsóság kérdését és mesterséges módon igyekeznek a termelési

¹⁾ Dr. *Siegfried von Strakosch*: Die Grundlagen der Agrarwirtschaft in Österreich. — Eine handels- und productionspolitische Untersuchung. (Wien, 1916. 326. lap.)

²⁾ *Richard Calwer*: Einführung in die Weltwirtschaft. (Berlin, 1906, 90. lap.)

előfeltételekben rejlő különbséget a belföldi termelők érdekében kiegyenlíteni. E különbséget kiegyenlítésének leghatályosabb eszközéül eddig a vámokat alkalmazták és ezért tartjuk szükségesnek a vámpolitikának hatását a nemzetközi áruforgalom szempontjából az alábbiakban röviden megvilágítani.

A vámok kettős célt szolgálnak, amennyiben egyrészt az állami bevételeket szaporítják, másrészt pedig előmozdítják a belföldi termelést. A vámok állampénzügyi jellegére e helyütt nem terjeszkedhetünk ki részletesebben. Akár az államháztartási érdekekből, akár pedig a belföldi termelés fokozása miatt folyamodik valamely állam a vámrendszerhez, ezzel a belföldi áralakulást mesterségesen befolyásolja és így megakadályozza a nemzetközi gazdasági forgalom természetes fejlődését.

Az alábbiakban, az elénk tűzött célt szem előtt tartva, a vámok kérdésével négyféle szempontból kívánunk foglalkozni, amennyiben meg fogjuk világítani, hogyan hatnak a vámok 1. az áralakulásra, 2. a termelésre, 3. a fogyasztásra és 4. a külkereskedelemre.

1. Miután a vám a külföldről érkező árúkat sújtja, ennél fogva a vám úgy hat, mint a külföldi termelő termelési költségeinek fokozása. Vajjon a belföldi áralakulásban teljes mértékben érvényre jut-e a vám, az attól függ, hogy mily termelési költséggel dolgozik a külföldi termelő és a belföld mennyiben szorul reá az importra. A vámtétel nagyságának megállapítása mindkét szempontból gondos mérlegelés tárgyát képezi, sőt a tarifapolitikában rendszerint bizonyos konkrét belföldi ár elérése képezi a törekvések tárgyát. Világosan látható ez a gabonavámok megállapításánál. Láng Lajos báró a vámpolitikáról szóló nagy munkájában felemlíti például, hogy amidőn 1900-ban a különböző gazdasági érdekköröket meghallgatták vámpolitikai kívánságaik felől, az osztrák agráriusok vezére, Kolowrat gróf kijelentette, hogy a buza részére a mezőgazdák 8 koronás vámtételt igényelnek métermázsánként, hogy a buza ára ily módon 24 korona legyen, mint volt 15 évvel ezelőtt¹⁾. Még eclatánsabban domborodik ki a szoros összefüggés a vámok és az árak között a mozgó vámok rendszerénél (sliding scale), amidőn a gabona *árhanyatlásának* arányában a vám emelkedik, az áremelkedés arányában viszont csökken. Különösen jellemző volt ebben a tekintetben az az eljárás, amelyet 1819-ben követett a francia kormány a belföldi gabonatermelés védelme érdekében. Ebben az időben ugyanis az orosz gabona versenye folytán a buza ára Franciaországban métermázsánként 20 frank alá süllyedt, a mit semmiképen sem akartak elviselni a mezőgazdák, miután az előző években 24, 34 és 36 frankos árakhoz voltak

¹⁾ Láng Lajos: A vámpolitika az utolsó száz évben. (Budapest, 1904. 432. l.)

hozzászokva. Ez esemény hatása alatt — mondja Láng Lajos báró említett munkájában¹⁾ — a francia kormány 1819-ben javaslatot terjesztett be, mely a buza behozatali vámját egy általános 25 centime-os, illetve idegen hajón történt behozatal esetén 1 frank és 25 centime-os illetéken kívül annyi frankkal emeli, *mint ahány frankkal kevesebb a buza ára* 23, 21, illetőleg 19 franknál az I., II., illetve III. geográfiai zónában. Egyenesen eltiltatott pedig a buza behozatala, ha annak ára az egyes zónák szerint a 20, 18, illetve 16 frankot meg nem haladta. Az 1821. évben már 26, 24 és 22 frankra emelték fel azt a határt, a melyet a vámok segítségével feltétlenül el akartak érni.

Strakosch doktor igen érdekes számításokat végzett annak megállapítására, hogy a legutóbbi vámemeléseknek hatása miképen nyilvánul meg a buza áralakulásánál az Osztrák-Magyar Monarchiában. Számításainak eredményeképpen kimutatja,²⁾ hogy 1880 és 1887 között, a midőn a buza a monarchiában még vámmentes volt, a buza ára a bécsi tőzsdén csak 40 fillérrel volt magasabb a buza világpiaczi árnál. Az 1888. évtől az 1906. évig a buza szerződészerű vámjá 3 korona és 57 fillért tett ki és ez idő alatt a buza ára Bécsben 2.09 K-val volt magasabb a világpiaczi árnál; a 3.57 K-ás vámtételnek e szerint nem volt meg a teljes árnivelláló hatása. 1907-től 1913-ig a vámtétel 6.30 K-át tett ki, a bécsi buzaár pedig a londoni paritással szemben csak 5.35 K pluszt mutatott, úgy, hogy az áremelkedés a vámtételnek csak 85%-ára rugott. A fennforgó conjuncturához képest ugyanis vagy a belföldi termelő az, a ki lemond a vámtétel teljes kihasználásáról, vagy a külföldi termelő az, a ki magára veszi a vámtételnek egy részét (dumping-rendszer) és a paritáson alul árúsítja külföldön termékeit. Mindez attól függ, vajjon a belföldi vagy a külföldi termelőnek áll-e inkább érdekében az üzletnek létrejötte.³⁾

A dumping-rendszert különösen az amerikaiak fejlesztették nagystilűvé exportjuk fokozása érdekében, oly anynyira, hogy az amerikaiak bizonyos fémipari czikkeket olcsóbban árusítanak Európában, mint saját államukban. Ennek oka az, hogy az amerikai termelés a külföldi verseny ellen magas vámokkal kellőképen védve van, a belföldön pedig a termelők a trust-rendszer segítségével oly kitűnően vannak szervezve, hogy tetszésük szerint diktálhatják az árakat és így a belföldi piacon bőségesen behozzák azt, a mit a külföldön esetleg veszítenek. Calwer

¹⁾ Láng Lajos: id. m. 78. lap.

²⁾ Strakosch: Die Grundlagen der Agrarwirtschaft in Österreich. (Wien 1916. 211. lap.)

³⁾ Strakosch: id. m. 213. lap.

a világgazdaságról szóló munkájában az amerikai dumping-rendszernek következő kirivó eseteire mutat rá:¹⁾

	Ár dollárokbán	
	Amerikában	Külföldön
Bádóg (100 font)	14.90	3.19
Sodrony (100 font)	3.—	2.19
Drótszög (hordónként)	2.50	1.30
Lapát (tuczonként)	7.50	5.80
Mészáros-kés (darabonként)	2.70	1.50
Fúkaszáló	4.25	5.75
Varrógép	40.—	17.—
Írógép	100.—	55.—

Ebből tehát az a sajátságos helyzet áll elő, hogy a vámrendszer a *világpiac*on bizonyos relációkban épen ellenkező hatást vált ki, azaz áremelés helyett árcsökkenést idéz elő, még pedig a termelő hely rovására, ahol a vámtétel majdnem teljes egészében érvényesül. Ugyanez az eset forog fenn egyébként a cukoriparnál is, a mennyiben a cukorgyárak a külföldön olcsóbban árusítják a cukrot, mint a belföldön, mert a belföldi fogyasztóval szemben kartell keretében könnyen szervezkedhetnek, külföldön azonban a nagy verseny folytán a legnagyobb ár-engedmény mellett tudnak csak boldogulni. Különösen erősen éreztette hatását ez az irányzat a nyílt és rejtett kiviteli praemiumok idején, a midőn például az a sajátságos helyzet állott elő, hogy Párisban a detailforgalomban 1 frankba és 9 centimebe került egy kilogramm cukor, holott annak londoni világpiaczi ára kilogrammonként 34 centimere rúgott.²⁾

2. Bármily számszerű eredménye legyen is a vámnak az áralakulás terén, tény az, hogy a vámrendszernek főcélja nem az áralakulás, hanem a termelés befolyásolására, vagyis a nemzeti munkaerő és a nem-

¹⁾ *Calwer*: id. m. 85. lap.

²⁾ Yves Guyot 1899-ben a paritást következőképen számította ki:

0.34 londoni világár

0.07 a detaillista nyeresége

0.60 fogyasztási adó

0.01 gyártási adó

0.04 finomítási adó

0.003 illeték

0.0277 kiviteli jutalom

1.0907 frank.

(Közölve *Láng* Lajos említett munkájában 133. l.)

zeti tőke legtökéletesebb kihasználására irányul. A vámrendszer tehát akkor éri el valóban célját, ha a nemzeti termelést sikerül fokoznia. Calwer például egyenes összefüggést lát a kivándorlás csökkenése és a vámrendszer által előidézett fokozódott termelés között.¹⁾ Szerinte Németországra nézve létkérdéssé vált a német birodalmi egység megteremtése után a belföldi termelés fejlesztése vámvédelem segítségével, mert különben Németország képtelen lett volna az évente 8—900.000 lélekkel szaporodó népességét kellőképpen foglalkoztatni és a belföldi ipart az angol ipar, a belföldi mezőgazdaságot pedig az amerikai mezőgazdaság versenye ellen megvédeni. A Bismarck által kezdeményezett vámvédelmi rendszert azután akarva nem akarva, kénytelenek voltak az európai kontinens összes népei követni. Jellemző azonban a mi viszonyainkra, hogy az Osztrák-Magyar Monarchiában hosszú időn át a vámpolitikát főleg az ipar érdekében kezelték és igen sokáig tartott, a míg az agrár vámok kérdésében a magyar álláspont érvényesülhetett.

Az agrárpolitikusok sokat foglalkoztak azzal a kérdéssel, hogy a termelés fokozása terén mily eredménye volt a vámpolitikának. Strakosch adatai szerint²⁾ 1900-tól 1913-ig Ausztriában 400.000 hektár oly területet vontak eke alá, a mely eddig parlag volt; az átlag-hozadék pedig az intenzívebb termelés folytán hektáronként búzánál 7·1, rozsnál 14·5, árpánál 12·3 és zabnál 24 százalékkal emelkedett; az Ausztriában ily módon elért többtermelésnek pénzben kifejezett értékét Strakosch évente $\frac{1}{3}$ milliárdra becsüli.

3. A vámrendszer egyrészt a termelőnek bevételeit növeli, másrészt azonban a fogyasztók kiadásait szaporítja. Miután pedig mindegyik termelő egyuttal fogyasztó is, ennél fogva a vámvédelem által elért jövedelemtöbbletnek egy részét a termelő fogyasztói minőségében elveszti. A mezőgazda drágábban fizeti meg a ruhát, a takács pedig drágábban fizeti meg a kenyeret³⁾. A vámrendszer tehát végeredményben az egész közgazdaságot mesterséges alapra fekteti. Ez magában véve nem baj, mert ha a társadalomnak mindegyik rétege magasabb számolási tételekkel dolgozik, az egyes termelési ágak között az egyensúly nincs megzavarva. Nagyobb complicatiók csak akkor mutatkoznak, ha az áthárítás nem történhetik aránylagosan; ilyenkor azután az egyik osztály a másik rovására gazdagodik, a mi sociális bajoknak és politikai ellentéteknek válhatik forrásává.

¹⁾ Calwer : id. m. 81. lap.

²⁾ Strakosch : id. m. 228.

³⁾ Strakosch szerint a gabonavámok által előidézett árdrágulásból 8 korona, az ipari vámok által előidézett árdrágulásból pedig 12·28 korona esik fejenként a fogyasztóközönségre. (Strakosch : id. m. 288. lap.)

4. Az előbbi fejtegetésekből kitűnik, hogy tapintatos vámpolitika segítségével a belföldi piacot többé-kevésbé sikerül a belföldi termelők számára biztosítani és így a külföldi versenyt csökkenteni. A nemzetközi gazdasági politikának azonban rendszerint a belföldi termelésen túlterjedő céljai is vannak, amennyiben a fejlett iparral bíró államok semmiképen sem mondhatnak le arról a törekvésről, hogy a belföldi szükségletet meghaladó termelési eredményt külföldön helyezték el. A termelési feleslegnek külföldön való elhelyezése kétségkívül nehezebb feladat, mint a belföldi piacnak a belföldi termelés számára való biztosítása, mert hiszen — Anglia kivételénél — ma már az összes államok magas vámokkal védekeznek az idegen államok exporttörekvései ellen. Hogy a magas vámok dacára mégis sikerül a nagyipari államoknak jelentékeny kivitelre szert tenni, annak oka kétségkívül abban rejlik, hogy az egyes államoknak productivitása bizonyos exportcikkekben oly jelentékeny, hogy a termelési költségek tekintetében mutatkozó különbség a vámtételt is ellensúlyozza.

Ámde a vámpolitikai rendszerben is vannak fokozatok. Szabadkereskedelem és vámháború, azaz a vámmentesség és a maximális tarifa alkalmazása jelzik a két szélső határt. A kettő között foglal helyet a normális, azaz a szerződéses állapot, amidőn az egymással gazdasági összeköttetésben álló országok az autonom tarifa tételeinek mérséklésével igyekeznek egymásnak a külkereskedelmi forgalomban könnyítéseket nyújtani. A statisztika azt tanítja, hogy a szerződéses vámtarifa mellett sokkal élénkebb külkereskedelmi forgalom fejlődik ki az egyes országok között mint autonom tarifa alkalmazásával. Így például az autonom tarifa periódusában 1882. és 1891. között Ausztria-Magyarország külkereskedelme stagnált, amennyiben az egész tíz évi időszak alatt csekély eltéréssel 2.800 millió korona körül mozgott. A szerződéses vámtarifa korszakában azonban a külkereskedelmi forgalmunk rohamosan emelkedett, még pedig 1891-től 1901-ig 2.800 millió koronáról 3.538 millió koronára (+ 738 millió, vagyis 30%), 1901-től 1912-ig 3.538 millió koronáról 6.596 millió koronára (+ 3.058, vagyis 80%). Hasonló eredményt tapasztalunk más országok külkereskedelmi forgalmában is. Franciaország 1892. és 1900. között merev védvámpolitikát követett és az eredmény az volt, hogy külkereskedelmi forgalma 8.642 millióról mindössze 9.208 millióra, vagyis csupán 7%-kal emelkedett. A reakövetkező évtizedben Franciaország áttért a szerződési rendszerre és külkereskedelme 1913. végéig 14.258 millióra, vagyis 55%-kal gyarapodott. A vámháborús állapot viszont egyenesen megdöbbentően hanyatló irányzatot okoz a külkereskedelmi forgalomban. Ebben a tekintetben jellemző Olaszország külkereskedelmének fejlődése. Olaszország ugyanis a nyolcz-

vanás években politikai okokból vámháborúba keveredett Franciaországgal, amennyiben a két állam egymással szemben az autonóm tarifán túlterjedő ugynevezett megtorló tarifát alkalmazott. Az eredmény az volt, hogy Olaszország külkereskedelme 1886-tól 1889-ig 2.764 millió liráról 2.341 millió lirára csökkent. A kilenczvenes években azután Olaszország is áttért a kereskedelmi szerződések rendszerére, aminek hatása alatt külkereskedelme 1901-ig 3.092 millió lirára emelkedett¹⁾.

* * *

A fentiekből következik, hogy az egyes népek közötti gazdasági kapcsolatok biztosításának *legtermészetesebb* alapja a termelés produktívitásának különbözősége, viszont e különbséget *ellensúlyozásának* leghatályosabb eszköze a vámvédelem, amely azután a nemzetközi áruforgalmat természetes irányából mesterséges irányba tereli. Pendantja ez annak, amit a nemzetközi értékpapirforgalomnál láttunk. Kifejtettük fentebb, hogy az egyes országok közötti kamatkülönbséget természetes előfeltétele az egyes országok közötti tőkeáramlatoknak, de egyúttal reámutattunk arra is, hogy a természetes előfeltétel hatását erősen ellensúlyozzák a valuta-, illeték- és politikai viszonyokban gyökerező ellentétes erők.

A háború után a vámvédelem kétségkívül az eddiginél is nagyobb mértékben fogja az egyes országok közötti gazdasági kapcsolatok természetes kialakulását megakadályozni. Az entente-államok politikája ugyanis arra irányul — a közös gazdasági conferenciák eredményeként legalább is az szivárgott ki —, hogy a jövőben hármastarifát fognak alkalmazni. A legkedvezőbb vámtételekben csak az ententehoz tartozó államok részesülhetnek; a neutrális államok részére mérsékelt kedvezményt helyeztek kilátásba (ezzel akarták megnyerni a semleges államok sympáthiáját), az ellenséges államokkal szemben pedig egyenesen megtorló vámokat kívánnak életbeléptetni.

E tervezésnek jelentőségét azonban nem szabad tulbecsülni.

A gazdasági és vámpolitikának ugyanis csak relativ hatása van a áralakulásra, a melynél a productivitás foka a döntő tényező. Áll ez elsősorban azokra a cikkekre, a melyeknek — mint például a gabona, gyapot stb.-nek — áralakulására elsősorban is e cikkeknek világpiaczi ára van a legnagyobb befolyással. Ma, a háború közepette, be- és kiviteli tilalmak, valamint a leküzdhetetlen közlekedési akadályok folytán természetesen nem lehet szó oly *világpiaczi árak* kialakulásáról, a melyek

¹⁾ *Láng* Lajos: id. m. 419. lapon.

az országok szerinti áralakulásnak magvát képezhetnék¹⁾. A háborús állapot közepette az áralakulás terén majdnem ugyanolyan a helyzet, mint aminő volt a közlekedési rendszer fejletlenségének idején a vasúthálózat kiépítése előtt. E tekintetben hivatkozhatunk Földes Bélának a gabona áralakulására nézve végzett nagyértékű kutatásaira. Földes adatai szerint ugyanis a buza ára volt hektoliterenként koronákban ²⁾:

	1851—1850	1891—1900
Anglia	18·80	12·89
Franciaország	17·68	15·51
Magyarország	12·46	15·06
Oroszország	11·16	12·36

A fenti adatokból kitűnik, hogy a múlt század alatt nagy átalakulás ment végbe az árképződés terén. A gabonaárak csökkentek azokban az országokban, a melyek idegen gabonát fogyasztanak és emelkedtek azokban az országokban, a melyek idegen államokat látnak el gabonával. Ez átalakulásnak következménye, hogy az árak kiegyenlítődtek, a helyi különbségek csökkentek. Európa mintegy egységes piaczczá egyesült és daczára a 19. század végén alkalmazott gabonavámoknak, az árakban sokkal kisebb különbségek mutathatók ki, mint azelőtt. E jelenség okát Földes abban látja, hogy azelőtt a közlekedés drágasága következtében a termelők nem tudták fölöslegüket értékesíteni, nem tudták a távol fekvő piacokat elérni, a mi azonban a közlekedés nagyszabású kifejlődésével gyökeresen megváltozott.³⁾ A háború után is hasonló jelenségekre számíthatunk és bizhatunk abban, hogy a közlekedés szabadsága

¹⁾ Calwer a következő alapon számítja ki egy hektoliter gabonának világpiacon árát márkában :

Egy hektoliter gabona termelési költsége az Észak-amerikai Egyesült-Államok valamely farmjában	10·90
Szállítási költség vasuton Chicagóig	1·24
„ „ csatornán Chicagótól Newyorkig	1·36
„ „ Newyorktól Liverpoolig	2·—
Rakodási költség Amerikában	0·20
„ „ Liverpoolban	0·30
	Összesen M. 16·—

(Richard Calwer: id. m. 82. lap.)

²⁾ Földes Béla: Statisztikai vizsgálódások a XIX. század gabonaárainak alakulásáról (Budapest, 1905. 12. lap.)

³⁾ Földes Béla: Statisztikai vizsgálódások a XIX. század gabonaárainak alakulásáról. (Budapest 1905. 10. lap.)

mellett, minden elzárkózási politika és védvám daczára is, a világpiacz árák ismét egészséges hatást fognak gyakorolni az egyes országok közötti áruforgalom természetes kialakulására.

e) Összefoglalás.

A nemzetközi pénz-, tőke- és árumozgalmakra vonatkozó fejtegetések folyamán azt láttuk, hogy e mozgalmaknak alapja természetes és mesterséges előfeltételekben gyökerezik. A természetes előfeltételek (a tőkeerőben, kamatban, pénz vásárló erejében és a productivitásban mutatkozó különbözőség) nemcsak megkönnyítik és lehetővé teszik e mozgalmat, hanem egyuttal a nemzetközi gazdasági életben egy bizonyos egyensúlyi állapotot idéznek elő. A mesterséges viszonyok (pénzügyi és gazdasági politika) e mozgalmakat megkönnyítheik, ha elhárítják mindazokat a technikai (közlekedési viszonyok) és jogi (törvény előtti egyenjogúság, külföldiek védelme) akadályokat, a melyek a természetes folyamatnak útját állják, de viszont meg is akadályozhatják a nemzetközi gazdasági kapcsolatoknak természetes kialakulását, ha pénzügyi és gazdasági vámsorompókat állítanak fel. Tiszta és ideális helyzetet e tekintetben sehol sem találunk. A gazdasági és politikai viszonyok hol párhuzamosan fejlődnek, hol pedig ellentétes irányban alakulnak. Mindkét esetben a nemzetek közötti gazdasági kapcsolatban egy bizonyos adott helyzet jön létre — akár természetes, akár mesterséges előfeltételek mellett, akár pedig mindkettő alapján. A gazdasági élet azután kezd az adott viszonyokhoz hozzásimulni és mindegyik ország az ilyképen kialakult alapokra fekteti közigazdasági berendezéseit. A mi kezdetben mesterséges politika eredménye volt, később a közigazdasági életnek kiegészítő szerves alkotórészévé válik.

Ebből azután könnyen megmagyarázhatjuk magunknak a nemzetközi gazdasági és pénzügyi kapcsolatok egyik legjellegzetesebb tünetének okát, t. i. azt, hogy miért záródik a hitelező államoknak kereskedelmi mérlege passiv egyenleggel és miért mutat fel az adós országoknak kereskedelmi mérlege aktív egyenleget.

A kereskedelmi mérleg passiv egyenlege kitett 1912-ben:

	millió koronákban
Angliában	3566
Franciaországban	1725
Németországban	2265

Ugyanabban az időben a kereskedelmi mérleg activ egyenlege volt :¹⁾

	millió koronákban
Egyesült Államokban	2776·8
Oroszországban	690

Ha ezekre a rendszeres törvényszerűséggel mutatkozó tünetekre a feleletet meg akarjuk találni, akkor vissza kell térnünk fejtegetéseink kiinduló pontjára, t. i. arra, hogy az áruozgalmaknak alapja a pénz- és tőkeviszonyokban keresendő. Tegyük fel, hogy egy adós államnak évente $\frac{1}{2}$ milliárd korona összegű kamatfizetést kell külföldön teljesítenie. Az ilyen ország azonban éppen azért tartozik az adós államok típusához, mert bármily anyagi eszközt inkább tud nélkülözni, mint a pénzt és a tőkét. Az ilyen ország tehát a külföldről beáramlott tőke segítségével fokozottabb termelési tevékenységet fog kifejteni és a nemzetközi forgalomban ezen termelési plus segítségével fogja beszerezni azokat a fizető eszközöket, a melyekre a kamatok kiegyenlítése végett szüksége van. Az ilyen ország, éppen azért, mert gazdaságilag visszamaradottabb, relative olcsóbban tud termelni bizonyos cikkekét, mint a hitelező államok. Erre az adós államot a nyersanyag, munkabér olcsósága és a földjára alacsony volta képesíti. Ezek az előnyök azonban természetesen csak bizonyos cikkekénél, legfőképen mezőgazdasági termékekénél és nyersanyag-termelésénél mutatkoznak, vagyis oly árúknál, a melyeket a hitelező államok természetes előfeltételek hiányában vagy egyáltalában nem tudnának előállítani, (például: fa, kender, gyapjú stb.) vagy a melyeknek előállításától azért tartózkodnak, mert azzal a munkával, tőkével és fáradtsággal, a melyet az ily cikkeknek előállítására fordítanak, a termelés más ágában, pl. a textil-, vegyi- vagy gépiparban még nagyobb előnyöket tudnak elérni.

Ily körülmények között a hitelező államok passiv kereskedelmi mérlege és az adós államok passiv fizetési mérlege kiegyenlítésének megvan a természetes lehetősége a nemzetközi pénz-, tőke- és áruozgalmakban. A hitelező államokat az adós államok részéről árúk alakjában befolyó kamatfizetések képesítik arra, hogy passiv kereskedelmi mérlegre rendezkedjenek be, viszont az adós államokra az teszi lehetővé, hogy passiv fizetési mérleg mellett is prosperálhassanak, hogy a fizetési mér-

¹⁾ Az Osztrák-magyar monarchiában és a Balkán-államokban a kereskedelmi mérleg egyenlegének alakulása nem mutat egységes képet, a mennyiben az utóbbi évtizedben az activ egyenleg fokozatosan passiv egyenleggé változott át, a mi a fokozódó nyersanyagbehozattal, az ipar fejlődésével és a jelentékeny külföldi kölcsönökkel van kapcsolatban.

leg passiv saldója a hitelező államok újabb tőkekihelyezéseivel nyer kiegyenlítést. Ha valamely évben ez újabb tőkebeáramlás elmaradna, úgy az adós állam árúküldeményekkel, a termelés fokozásával, a kivitel növelésével és az exportképes árúknak esetleges árendedmény mellett való értékesítésével volna kénytelen a nemzetközi piacon a kamatfizetésre szükséges fizető eszközöket előteremteni. A passiv fizetési mérleg egyenlege tehát még ily körülmények között is, bár áldozatok mellett és válság árán, de mégis kiegyenlítést nyerne.

Ez a kritikus gazdasági és pénzügyi processus körülbelül a következőképpen folynék le: Az adós államnak, továbbá az adós államhoz tartozó vasútvállalatoknak és pénzügyintézeteknek, tegyük fel, 500 milliót kell külföldre remittálniok márkákban, frankokban és fontokban a külföldön elhelyezett állampapírok, vasuti, jelzálog- és községi kötvények kamatainak a fedezésére. Normális körülmények között az nem okoz nehézséget, mert — a legegyszerűbb esetet feltételezve — az 500 millió külföldi fizetések ellenében hasonló összegű új külföldi tőke áramlik be az országba. Mi történik azonban, ha a fél milliárdos külföldi hitel hirtelen elapad? Az állam, a vasutak és a bankok kétségkívül folytatni fogják továbbra is kötelezettségüknek pontos teljesítését. Az állam továbbra is beszedi adók alakjában a kamatfizetésre szükséges összeget, mondjuk 300 milliót, a vasutak tovább is kihatározzák a bevételekből kamatfizetésre megfelelő összeget, mondjuk 100 milliót és a pénzügyintézetek ezentúl is beszédnek a városoktól, községektől és a jelzálog-adósoktól a külföldön elhelyezett záloglevelek és községi kötvények kamatainak fedezésére szükséges 100 milliót.

Ennek ellenében azonban két téren mutatkoznék nehézség, és pedig :

I. A belföldi közgazdasági életben nagy pangás állana be, mert hiányzik az a fél milliárd tőke, a mely eddig külföldi csatornákon keresztül táplálta a belföldi vállalatokat. Hanyatlanék a nemzeti jövedelem és az 500 milliós kamatfizetést az adósok, illetve adóalanyok csak nehezen tudnák teljesíteni. Ezenkívül csökkenne a termelési eszközök iránti kereslet, a mi általános árhanyatlást idézne elő. A fél milliárdos külföldi tőkebeáramlás elmaradása folytán a pénzügyintézeteket és a jegybankot a szokottnál nagyobb mértékben vennék igénybe, a minek következtében a kamat megrágná, a hiteleket megszorítanák és ezzel a válság és az árhanyatlás csak fokozódnék.

II. Az előbbi tünetekkel párhuzamosan és egyidejűleg, az 500 milliós külföldi kamatfizetéssel szemben, a devisapiacra nem volna kellő kínálat külföldi fizető eszközökben, a mire a külföldi váltóárfolyamok is emelkednének. Az ebből előálló károk azonban végeredményben az

államot, a vasutakat és a pénzüzeteket terhelnék, a melyek az 500 millió kamatfizetést természetesen mégis pontosan teljesítenék.

Az I. és II. alatti tünetek azonban együttesen oly transzaktiókra vezetnének, a melyek végeredményben a fizetési mérleg egyensúlyát automatikusan helyreállítanák. A fenti kedvezőtlen tünetek hatása alatt ugyanis a következő ellenmozgalmakra lehet számítani:

a) a belföldi magas kamat új külföldi tőkét vonzana be az országba;

b) a belföldi alacsony árak, kombinálva a magas külföldi váltóárfolyamok után elérhető külön deviza nyereséggel, a kivitel fejlesztésére vezetnének és oly cikkek is eladatnának külföldön, a melyek normális körülmények között a belföldön fogyasztottak volna el.

A fentiekből következik tehát, hogy nincs a passiv fizetési mérlegnek oly jelentékeny saldója, a mely nem nyerhetne kiegyenlítést. A különbség csak a kiegyenlítés körülményeiben rejlik, a mennyiben normális viszonyok közt a fizetési mérleg passiv saldója a gazdasági élet megzavarása nélkül, sőt az összes gazdasági ágak harmonikus fejlődésével kapcsolatban nyer kiegyenlítést, abnormális időben azonban a kiegyenlítés a gazdasági életnek megrázkódtatásával járhat; a megrázkódtatások és a válságos tünetek ámde, amint láttuk, egyúttal magukban hordják a javulás természetes csiráit.

Makai Ernő.

Államsocialis feladatok.

I.

A gazdasági egyensúly feltétele, hogy a szükségletek kielégítésére elégséges javak és a rendelkezésre álló energiamennyiségek egyenlők legyenek olyformán, hogy a szükségletek közé sorolom a jövőben beálló szükségletek jelenlegi értékét, másrészt a rendelkezésre álló javak közé a jövőben valószínűen részemre fennálló javak discountált értékét. E gazdasági egyensúly a legtöbb esetben nem áll fenn; a szükségletek és javak mennyiségileg nem aequivalensek. Ennek oka egyrészt, hogy a múltban rendelkezésemre állt javak azon részét, a mely a jövőbeli szükségletekhez tartozott, egészben vagy részben elfogyasztottam, oka másrészt és ez a leggyakoribb, hogy a jövőbeli discountált javakban bizonyos előre nem látott esemény folytán devalvatio következett be. A jövedelem igazságtalan eloszlásából származó eltolódások is ide tartoznak.

A culturához tartozik, hogy a devalvatióból eredő gazdasági hátrány az egyes alanyok részéről elhárítható legyen. Fejlettnek csak igazában az a culturállam nevezhető, a hol a gazdasági energiák transformatiójából származó viszonylatai a társadalomban élő embereknek olyanok hogy a lehető legnagyobb megelégedettség uralkodjék köztük, a melynek hiányában az energiák egy része elvész a küzdelemben; a gazdasági effectus nem akkora, mint kellene. E nézőpontból tekintve, lehetetlen fel nem ismerni a biztosítás gazdasági jelentőségét. A biztosítás összes ágai a véletlen eseményekből az egyesek gazdasági egyensúlyában beállott kilengést a lehető minimalisra szorítani törekednek, idealis esetben a teljes egyensúlyt állítják helyre. Tehát voltaképpen minden olyan eseménnyel szemben preventiv intézkedés, a melyből számokkal kifejezhető gazdasági kár származik. E körülménynél fogva a biztosítás intézménye egyik legfontosabb társadalomgazdasági berendezés. Elterjedtsége valamely országban annak culturalis fokára vet fényt fentiek szerint; bepillantást enged a nép gazdasági érték gondolkodásába. Az államnak nem szabad tétlenül nézni a biztosítás féjlődését, hanem feladatának tudatában állam-

polgáraiban ki kell fejleszteni a gazdasági energiák öntudatos értékelését, a biztosítás intézményét nem mint a tőke jövedelmező vállalkozását láttatni, hanem az állammá egyesült emberek részére szükséges és nagyfontosságú gazdasági célú szolgáló berendezkedést, a melynek áldásai-
ban mindenkinek kell részesülnie. Már kora fiatalságukban kell ezen gondolkodást a gyermekek lelkébe plántálni. Ez aztán eredményezni fogja, hogy mindenki tényleg szükségletnek fogja tekinteni a biztosítást. Nem kell rábeszélni, ő maga fogja a megfelelő intézményeket felkeresni. Az *aquisiteur*ök jelentősége is háttérbe szorul ezáltal, a mi a díjak leszállításához vezet majd. A biztosítás intézménye számára az állam-
polgárokban kifejlesztendő gazdasági érték-gondolkodás által a talajt jól előkészíteni az első fontos államsocialis feladat a biztosítás terén.

II.

Mikor államsocialis feladatokról beszélünk, már első tekintetre is nyilvánvaló, hogy az állam nem elégedhetik meg azzal, hogy a gazdasági érték-gondolkodásnak a nép legszélsőbb rétegeiben való elterjedését lehetővé téve, ezáltal a biztosítás elterjedésének és népszerűsítésének egyengeti útját. Ez csak passiv állásfoglalás volna, *active* is bele kell nyulnia olyan értelemben, hogy tudván azt, hogy gazdasági egyensúly csak úgy érhető el, ha a jövő szükségleteit, a melyeknek akkor fedezetük nem lenne, a jelenre *discount*álva, ezen *discount*ált szükségletek ellenértéke gazdasági javak alakjában, végső sorban a generális *energiamérő*: a pénz egységeiben a jelenben megvan. És épp ez az, a mi sok helyen hiányzik; ezen hiány okozza sok helyen az egyensúly felbomlását. Okozza azt a bizonytalanságot, a jövőbe való révedező tekintetet, a mely az anyagi biztosság hiányából származik, a mely sok családfőnek, apának, anyának, fiunak, testvérnek lelkében a gond kinzó állapotát hozza a tudat látáspontjába. Hogyne, mikor azok a javak is hiányoznak sokszor, a melyek e jelenben esedékes szükségletek kielégítésére kellenek. Az anyagi javak hiánya oka tehát, hogy a biztosítás, mint legmegfelelőbb és sokszor egyedül lehetséges gazdasági egyensúlytényező nem terjedhet el akkor sem, ha a gazdasági értékelés öntudata meg is van. Voltak és vannak hangok, a melyek az anyagi biztosságot nem tartják éppen kívánatosnak a haladás szempontjából, sőt a bizonytalanságot mint bő és rejtett energiák forrását tekintik. Helytelenül, mert a bizonytalanság az energiák szétforgácsolását okozza, egyrészt teljesen veszendőbe megy, gazdaságilag hatályos részük pedig nem eredményezi azt a határfokot, a mely létrejött volna nyugodt, gondtalan fejlődhetés

mellett. A mai társadalmi berendezkedés mellett a gazdasági egyensúly helyreállítására ott van a társadalmi segítő actió. Hogy milyen türelmi próbáknak, megaláztatásoknak vannak az erre szorulóknak nagyon gyakran kitéve, azt nem kell példákkal illusztrálni. A kiknek pedig legalább némi összeköttetésük nincsen, a legtöbbször egyáltalában nem vehetik igénybe. Ha pedig tömeges egyensúlyfelbomlásról van szó, a közadakozás apparatusa is szokott működni. Itt azonban sokszor sajátságosan sok representálás és administrálás lép fel, úgy, hogy valahogyan jelentékenyen leolvad a rendeltetési helyre jutó, mondjuk, pénzmennyiség viszonyítva a befolyt összeghez. És a ki az emberi lélek megnyilatkozásaival csak egy kissé tisztában van, annak figyelmét nem kerülheti el, hogy a hiúsági szempont, nem pedig a gazdaságculturai és filantrópiás intentió a rugója sok adománynak. Az emberek ott szeretnek csak leginkább adakozni, a hol harsonák működnek, nyomdafesték érzékelteti adakozási tényüket embertársaik és ismerőseik elé. Titokban adakozó ember kevés van. Rendszertelenség, eredményében való bizonytalanság a társadalomnak ezen gazdaság-egyensúlyító működését illusoriussá tette mindig és tenni fogja ezután is. Az államhatalomnak kell az ügyet a kezébe venni. Oly módon kell megszerveznie a felbillent gazdasági egyensúly helyreállítását, a mely az érdekelteket megkíméli a megaláztatástól, az érte való könyörgéstől, jogot ad nekik arra. Szerintem a biztosítás eddigi és még kiépitendő formáival el lehet ezt érni. Az állam az arra szorulókat biztosítja mindazon eshetőségek ellen, a melyek itt számba jöhetnek. Hogy ne kelljen új intézményt létesítenie, leghelyesebben a magánvállalatoknál tehetné ezt. Ezek ilyen esetekben bizonyára a méltányosság legszélsőbb határáig fognak elmenni. Alapos statisztikai előmunkálatok és ezekkel kapcsolatos technikai calculatiók szükségesek előzetesen. És honnan vegye az állam a pénzt a díjakhoz, kérdezhetné valaki? Meggyőződésem, hogy az anyagilag gyengébbnek joga van az erősebb támogatásra, az állam ismerje el hivatalosan ezt a jogot és vesse ki a szükséges összeget közjótékonyági adó alakjában azokra, a kik jövedelmük alapján erre kötelezhetőknak mutatkoznak. Ha valakinél aztán beáll egy előre nem látott esemény, a mely gazdasági egyensúlyának felbomlását idézné elő, érvényesítheti jogát, a melyet az állam adott neki, igényét bejelenti, lelketől távol lesz a szégyen, megalázkodás. Felemelt fővel folytatja gazdasági culturtevékenységét. A társadalom képe más lesz. Az energiák transformatiójának határfoka a gazdasági biztosság mellett sokkal nagyobb és ezzel kapcsolatosan a pénzügyministerek is elérik törekvésüket: az adózóképeség is fokozatosan emelkedik.

III.

Fontos kérdés mi történjék azon a háborúban elesettek biztosításával, a kiknek biztosítása hadi koczkázatra nem terjed ki. A társaságok általában ezeknél csak az átlagos díjtartalék erejéig vannak kötelezve. Világos, hogy módot kell találni, hogy ezek hátramaradottjai a teljes összeget megkaphassák. Illetékes helyen is foglalkoztak e kérdéssel. Maguk a társaságok, bármennyire legyenek is conciliánsok, a többi biztosított érdekeinek veszélyeztetése nélkül nem fizethetik ki a biztosított összeget. Közelfekvő, hogy ezek az állam integritásának védelmében hősi halált halt állampolgárok hozzátartozói direct felülről kapják meg a díjtartalék megfelelő kiegészítését. Hogy mekkora megterhelést jelentene, azt természetesen ma még előre látni sem lehet, a háború után idő kell, míg ezen elszámolás megtörténhetik véglegesen, de ott vannak a központok közjótékonyági nyereségtartalékjai. Ezek szerintünk nagyon is helyesen e célra volnának használhatók. Ki kellene természetesen az államnak a díjtartalék kiegészítésből zárni azokat, a kiknél az elesett halála nem okoz nyilvánvaló gazdasági egyensúlyfelbomlást. Módot kell találni, hogy a kiknek halála kétségtelen megállapítást nyert, már most megkaphassák a teljes biztosított összeget úgy, hogy utólagos visszatérítési kötelezettség mellett a társaságok egyelőre sajátjukból folyósítják az összeget. A gazdasági egyensúlyfelbomlás fenforgásának körülménye gondosan mérlegelendő.

IV.

Tovább menve, az anormális életek biztosításának kérdéséhez érkeztünk. Bizonyos, hogy az emberi szervezet igen sokszor oly természetű elváltozásokat mutat, a melyek ezen egyéneknek a rendes díjakkal való felvételét a biztosítottak közé lehetetlenítik a társaságokra. Régi kérdés és sokféleképen kísérelték megoldani. Díjemelés, koremelés a legmegszokottabb módok a nehézségek elhárítására. A háború tette actualissá nagy mértékben e kérdést. A háború harmadik évének végén a normális életről nem igen beszélhetünk; azaz normálisról, mert az anormális lett normálissá. Alig lesz ember, a ki a harctérről visszajött, olyan természetű betegségben nem szenvedne vagy ne viselné egy átélt betegség utóhatásait, a melyek az eddigi értelemben anormálissá teszik biztosítási szempontból az ő életét. Az itthonmaradottak: nők, férfiak egyaránt szintén nagy számban ilyenek. A halálozás emelkedését várja a legtöbb statistikus háború után. És ezek az anormálisok mind

ki legyenek zárva a biztosításból? Nem; fenti nézőpontból tekintve éppen ezek szorúlnak leginkább rá, mert csökkent munkaképességük mellett is a gazdasági egyensúly felbomlásának veszélye rájuk és hozzátartozóikra nagy fokban fennáll. A társaságok minden országban észrevették, hogy itt üzleti szempontból is tenni kell valamit. Nálunk megalkották az abnormalis életek biztosítására országos köteléket, a melynek saját tarifái vannak.

Hogy ez tisztán a biztosítási cartell saját érdekeinek megóvására szolgál az egymásközti verseny kizárásával, ez bizonyos, mert ezen kötelék legfőbb pontja, hogy ha egy a kötelékbe tartozó társaság egy ajánlatot elutasít, a kötelék adja meg a díjat, a melyet, ha a fél nem fogad el, nem is mehet máshová, mert egyik társaság sem fogadhatja el biztosításra. Ezen megoldási módozat mellett azok maradnak ki, a kiknek nincsen kellő gazdasági erejük a nagy díjak fizetésére, a kiknek gazdasági egyensúlya jelenleg is meglehetősen ingatag. Az állam socialis tevékenysége oldhatja meg csak igazán közmegelegedésre e kérdést. Nincs szükség semmiféle kötelékre, hanem a társaságok legyenek kötelesek mindenkit normalis díjra elfogadni. Ezeket az anormalisokat lehetne aztán külön választani állományilag. A normalis halálozástól való eltéréstől származó fizetési megterhelési többletet az állam a következő évi költségvetés terhére fizetné ki. Svájc egyik kantonjában meg is oldották már a háború előtt e kérdést.

V.

Államsocialis feladat volna az aggkori, mindenkire kiterjedő nyugdíj-biztosítás, de mi oly messze vagyunk ettől, akkora culturfejlettséget és tőkeerősséget kívánna ennek megvalósítása, hogy egyelőre korai nálunk erről beszélni. Az államhatalom elérheti a czélt úgyis, hogy a különböző foglalkozási ágak alkalmazottjait védelembe veszi és ügyel, hogy részükre agg napjaikra megfelelő nyugdíj biztosítva legyen, a mely számukra késő öreg korokban a munkát feleslegessé teszi. Az egyes vállalatok apró-cseprő nyugdíjpénztárai nem tudják ezt kellően megvalósítani, a rokonágak között díjak és nyugdíjilletmények tekintetében nagy eltérések vannak gyakran. Ezeket megszüntetni, országos, az összes rokonvállalatokra kiterjedő nyugdíjintézettel egységes nyugdíjtervezettel, nagyon fontos és égető államsocialis feladat. Ide tartozik a legtöbb nyugdíjintézet azon antisocialis rendelkezése, hogy a tisztviselő saját befizetett járulékait csak akkor kapja vissza, ha a társaság mond fel neki, ellenben nem kap vissza semmit, ha ő mond fel. Minő korlátozása ez a moz-

gási szabadságnak, valósággal odalánczolója egy vállalathoz, mert a tisztviselő nagyon meg fogja gondolni, hogy családja nyugdíjigényeit és a sajátját is elveszítse. És nem kapja egyik esetben sem vissza azokat a díjakat, a melyeket a társaság fizetett. Mintha a fizetésbe nem lenne ez a tényező már beleszámítva. Biztonsági és technikai okokat szoktak emlegetni. De ezek nem állanak. Sok társaság humanus vezetősége nem szokta érvényesíteni e rendelkezéseket. Az államnak socialis feladata ezen rendelkezéseket eltörölni. Egyáltalában a nyugdíjbiztosítást a vállalatoktól teljesen függetleníteni kellene. A vállalatok a maguk és a tisztviselők járulékait az alakítandó nyugdíjközpontokba utalják. Ezek a központok az összes rokonvállalatokra terjedhetnének ki. Így a tisztviselők mozgási szabadsága biztosítva volna. A vállalatokra sem hátrányos ez, mert a kényszerűségből helyben maradó tisztviselő elégedetlen, munkakedvétől megfosztva, a mi működésének eredményességét a társaságra nagy mértékben csökkenti.

Frisch Ferencz.

Közlemények és ismertetések.

Magyarország közgazdasága.

Katona Béla: *Magyarország közgazdasága*. Pénzügyi és közgazdasági évkönyv 1916. évről. Budapest. Benkő Gyula. 581 oldal, ára 15 K.

Az idei évkönyvről is áll az, a mit a tavalyiról e helyen összefoglaláskép mondtunk: Az Évkönyvben összehordott, csoportosított és feldolgozott óriási anyag nemcsak a ma olvasóját tájékoztatja az elmúlt esztendő közgazdasági eseményeiről, a közeljövőben megoldandó problémákról, hanem becses támpontokat és adatokat szolgáltat annak, a ki majd békésebb időkben az akkor majd rendelkezésre álló anyag felhasználásával fog a háborús jelenségekkel foglalkozni. Hű képét festi a lefolyt gazdasági évről, tanubizonyosságát adva közgazdaságunk erejének és életrevalóságának.

A háború harmadik esztendejében az állam mindenhatósága még jobban érvényesül, mint az előző években. Míg a háború kitörése után két harctér volt, melyek közül az egyik a polgári munka lehetőleg változatlan terjedelemben való fenntartása, addig ma már csak az a törekvés érvényesül, hogy a küzdő hadsereg harczképessége és ellátása csorbát ne szenvedjen. Minden intézkedés oda irányul, hogy a tényleges készlet és a remélt termelés 2 részre osztandó: az egyik a hadseregé; a másik a polgárságé. Ezt a célt szolgálják a központok; ezekkel K. igen behatóan foglalkozik és megismerteti belső szervezetüket, vezetőségüket; az ármaximálások, a termelvények lefoglalásának és requirálásának sokszor bonyolult kérdéseiről is igen alapos tájékoztatást nyerünk. — Az állami beavatkozás másik csoportja a termelés irányításába kapcsolódik. Ide tartoznak a nyersanyag elosztására vonatkozó intézkedések, továbbá a termelés fenntarthatása érdekében a katonai szolgálat alól történt felmentések. A harmadik főcsoportba sorozhatók a közellátás biztosítására tett intézkedések, minők a Közélelmezési Hivatal szervezése, a kivitel és behozatal irányítása, valamint a valutáris kérdések. A negyedik csoportba a gazdasági és társadalmi élet u. n. folyó ügyei tartoznak, melyek különös állami beavatkozást igényelnek, minők

a panaszbizottságok, a nyári időszámítás, moratorium, erdélyi menekülők, hadikárok felvétele és megtérítése, rokkant ügy, munkaközvetítés stb. Az ezen intézkedéseket megtevő rendeleteket (406) a második fejezet sorolja fel időrendben.

A nemzetközi kérdések tárgyalásánál K. meglepéssel constatálja, hogy úgy az u. n. Entente-blokk, mint a Középeurópa gondolata is már lejárt a magát. Az utóbbi tervre vonatkozólag kiemeli, hogy nálunk elejétől fogva jól tudták, hogy a Hamburg-Bagdad eszméjét bizonyos német gazdasági tényezők inkább csak taktikai szempontból hangóztatják és hogy az E. blokk megvalósulása esetén a kivitelre berendezkedett német iparnak az elvesztett piacokért némi kárpótlást biztosítsanak.

Az Ausztriával való eredményes együttműködés előfeltétele a paritás helyreállítása. A jelenlegi surlódási felületet szerző szerint lényegesen csökkentené Bosznia-Hercegovina, valamint Dalmácia visszakapcsolása. Feltétlenül számítanunk kell arra, hogy a közös költségekhez való hozzájárulás a tényleges erőviszonyoknak megfelelően fog megállapíttatni; figyelembe veendő, hogy Ausztria ipara és kereskedelme a háború alatt oly aránytalanul részesedett a hadiszállításokból, hogy anyagi erejének velünk szemben való fölénye hosszú időre biztosítva van.

A vám- és kereskedelmi ügyekre vonatkozólag megegyezés létesült az osztrák és magyar kormány között, melynek részletei nem ismeretesek. E kérdésre vonatkozólag K. részletesen ismerteti érdekképviseleteink végleges állásfoglalását.

A középeurópai és a semleges államok külkereskedelme a szigorított angol blokád és a fekete listák jegyében állott. Az entente-államokban felszínre került gazdasági háború-tervek ismertetése után K. rátér az USA világgazdasági terveinek tárgyalására, majd arra a témára, a mely jelenleg még ennél is jobban érdekel bennünket: a megszállott tartományok és keleti szövetségeseink gazdasági viszonyaira és velünk való kereskedelmére és az ezen kereskedelem előmozdítására létesült intézményekre.

A mily váratlan fordulatokat okozott a háború a magángazdaság majdnem minden ágazatában, ép olyanokkal találkozunk az állami pénzügyek terén és még nagyobbaknak lehetünk kitéve a béke elkövetkezése idején, a mikor nemcsak a romok eltakarításáról lesz szó, hanem arról is, hogy új élet, tevékenység, törekvések és célok valósuljanak meg. Rengeteg munkaerő és anyag pusztult el. Ezzel szemben számítani kell arra, hogy a háború befejezésével a termelésnek rendkívül módon való fellendülése következhet. E sokféle szempontból alakul ki az állam gazdasági helyzete, úgy hogy ennek megítélése látszik a legnehezebb feladatnak. A figyelembe vehető eshetőségeket mérlegelve,

Szerző három gondolatot talált érdekesnek a kidolgozására. Az egyik, hogy a háború költségeit egyszer s mindenkorra kivetendő vagyონrészadóval kell fedezni; a másik, hogy az állam ne csupán az egyenes és közvetett adókra és illetékekre alapozza bevételeit, hanem az állami üzemek nagymértékű kiterjesztésével vállalkozói haszonra törokedjék. E két propozícióval ellentétben, mindenképpen, elméletileg is, teljesen kifogástalan K. harmadik javaslata, az t. i., hogy olyan gazdasági politikát kell kezdeményezni, a mely természetes és egyre erősödő alapot szolgáltat a megfelelő adók kivetésére. Persze, ez a javaslat a legtágabb értelmű és ennek megvalósítása fogja a legnagyobb nehézségeket okozni.

A hadikölcsönök részletes ismertetése közben K. kitér Magyarország jetenlegi államadósságainak kérdésére is és ezek nagyságát 1916. december 31-ével így állapítja meg:

a) háború előtti adósság	kb. 6.75	milliárd K
b) háborús államadósság	» 16	» »
	<hr/>	
	kb. 22.75	milliárd K

A pénzpiaczról szólva, szerző nem térhetett ki a pénz problémája taglalásának. Elmélete — melyet e helyütt nem akarunk bírálni — egészen röviden a következőkben foglalható össze:

A pénz csak fogalom, mely az árú létrejötte után ölt testet, olyan eszközben, melylyel az árú értéke mérhető s az árú megfelelő ellenértékül felhasználható. Jellegetes alkotó eleme az állam szuverénitása, mely azt, mint a gyors csere eszközét ékelte a termelés és forgalom közé. Tehát midőn a pénz értékéről beszélünk, mindig árút kell alatta értenünk, melynek ellenében a pénz született. Azt a rengeteg pénztömeget, mely a háború kitörése óta világszerte felhalmozódott, a forgalomba került pénz értékének megfelelő árú termelése előzte meg. Az árúk áralakulása a pénztől függetlenül, önálló tényezők hatása alatt történt, ilyenek a nyers anyag nehezebb megszerzése és a szükségletnél lényegesen kisebb munkaerő megfelelően nagyobb díjazása. A pénz mennyiségének változása eszerint magában még nem idézhet elő olcsóbodást vagy drágulást. Azonban a háború alatt fel kellett használni a meglevő készleteket is; a pénz ezen árúk helyett került forgalomba s legalább akkora értékben lesz az eladott árúknak visszavásárlására ill. pótlására fordítandó, a mily árat e termelő kapott érte. Ily körülmények közt devalvációról csak oly mértékben lehet szó, a mily mértékben a háborúban elpnsztult javak mennyisége a fogalomban maradt pénzzel szemben kevesbedett.

Jegybankunk a békében fényesen oldotta meg a paritás megóvása-

nak kérdését; a használt eszközök legnagyobb része azonban a háborúban nem áll rendelkezésre, mert csak aránytalanul kis külföldi követeléseink vannak. A jegybank nemes ércz készletéről és a kibocsátott bankjegyek mennyiségéről nem alkothatunk magunknak képet, mert az O. M. Bank nem ad erről kimutatást; ennek közzétételét szerző épp valutánk érdekében sürgeti. A végső konkluziókat nem vonja le K. valutapolitikai fejtegetéseiből, t. i. nem beszél valutánk értékének a háború után való helyreállításának kérdéséről, bár ez kézen természetesen fekvő lett volna.

A pénzpiacz legjellemzőbb tünete a pénzbőség, melyet a betétek rendkívüli mértékű emelkedése, a pénzintézetek künnlevőségeinek erős apadása és a visszleszámitolási hitelek nagymérvű visszafizetése, sőt egyes intézeteknél teljes megszűnése jellemez. A betétek összegét Katona 6·5—7 milliárd, a folyószámlán elhelyezett pénzeket 2—2·5 milliárd koronára becsüli. Növeli a pénzbőséget a kereskedelmi váltóanyag hiánya, általában a hitelügyek csökkenése s az a körülmény, hogy a jelzálogtartozásokból is igen jelentékeny rész fizettetett vissza. Ezekkel szemben az intézetek nem tehettek egyebet, minthogy leszállították a betéti kamatlábat és tevékenységüket eddig nem cultivált irányokba terjesztették ki. Miután mezőgazdaságunk kellő szakértelem és beruházások mellett ma és előreláthatólag a jövőben is rendkívül jövedelmező, természetes, hogy pénzintézeteink figyelme is ráterelődött, a mi pénzintézeteink nagyarányú birtokszerzéseiben és bérleteiben nyilvánul. A föld okszerű művelésének reformja elodázhatatlan abban az irányban, hogy a termelés mezőgazdasági iparunk minél rohamosabb fejlesztésének lehetőségéhez simuljon; ezt a feladatot Katona szerint a személytelen nagytőke inkább vállalhatja, mint a kockázatot szűkebb látókörrrel mérlegelő magántőke; ezért tartja kívánatosnak oly mérvű tőkeconcentratio kifejlődését, mely a terjeszkedés kockázatát különösebb veszély nélkül tudja elviselni. Nem hallgathatjuk el azonban, hogy azzal, a mit Katona a vidéki pénzintézetek árúüzletéről helyeslőleg mond, nem értünk egyet, legalább a mi a vidéki intézetek 99⁰/₀-át illeti és éppen ez irányban is várunk a P. K.-tól megfelelő intézkedéseket. Egy későbbi hely tanúsága szerint Katona is úgy képzei a dolgot, hogy a szakministeriumok egy egységes gazdasági tervet dolgozzanak ki az egész országra nézve a mezőgazdasági ipari termelést illetőleg, ezt a vidéki intézetek a P. K. közreműködése és felügyelete mellett hajtánák végre; ezért a P. K. kebelében gazdasági és műszaki tanács felállítását sürgeti.

A jelzálog-üzlet érdekében Katona szükségesnek tartja azt, hogy a kötendő békeszerződés pontozatai közé olyan is kerüljön, mely az ellenes külföldi államokban elhelyezett címletek forgalma és kamatainak

valutáris szempontból való kezelése tárgyában intézkedik; értékpapír-kivitelünk tekintetében pedig nemcsak az ellenséges államokkal, hanem szövetségeseinkkel is megállapodás létesítendő. Németországban ugyanis arról van szó, hogy teremteni kellene valami központot, melynél be kellene jelenteni a kibocsátások tervét, illetve a tőkeigényt, a mely N.-ban keres kielégítést; ezen központ az igényeket 3—4 évre elosztaná.

A pénzbőség következtében az elhelyezést kereső tőkék fokozottabb mértékben fordultak a tőzsdéhez. Miután új értékek nem produkáltak a keresletnek megfelelő mennyiségben, az árfolyamok nagyban emelkedtek a magánforgalomban.

A biztosításügyre a háború után igen nagy feladatok hárulnak és ezért mondja Katona, hogy a biztosítók csak saját, jól felfogott érdekében cselekednének, ha megteremtenék végre a biztosítók érdekképviseletét; a budapesti kereskedelmi és iparkamara ezirányú, ismert terve nem felel meg szerinte a kívánalmaknak.

A háború elhuzódása kétségtelenül az iparra gyakorolta a legnagyobb *átalakító* hatást; egyrészt lényegesen növekedett már meglévő ipari vállalataink termelőképessége, másrészt a felmerült katonai és polgári szükséglet fedezésére új vállalatok alakultak. Számos iparvállalat, mely normális időkben alig tudott prosperálni, a legutóbbi egy-két év alatt erősen fellendült. E kedvező tünetek ipari életünk majd minden ágazatában megfigyelhetők, de felmerül az a kérdés, mennyiben lehet számítani arra, hogy a háború befejezése után a megnövekedett termelési képesség fenttartható lesz-e. Legfontosabb itt a demobilisáció kérdése, jelesül a munkaalkalmak kellő nyilvántartása és a munkaközvetítés szervezése, valamint a nyersanyagbeszerzés kérdésének megoldása. Kidolgozandó egy olyan terv is, mely a beruházásokat öleli fel. Gondoskodni kell a hadvezetőség, valamint egyes ipartelepek tulajdonában levő és a háború után egyelőre feleslegessé váló anyagoknak és gépeknek az ipar körében való megfelelő szétosztásáról. Szerző sürgeti a kikészítési eljárás kiterjesztését, az ipari hosszú lejáratú kitel ügyének rendezését, külkereskedelmi képviseletünk helyes szervezését. A földgázforrások feltárása, a villamos áramtermelő központok felállításának népszerűsítése, a vizierők hasznosítása szerinte úgy történjék, hogy abból az államnak is megfelelő haszna maradjon. A kézműipar helyzete és ennek javítása, a háborúból visszatérő kisiparosok helyzete, a kisipari hitelszövetkezetek, a találmányi szabadalmak, az iparoktatás, a rokkantügy kérdései égetően actualisok s mind megfelelő szabályozást igényelnek, legkésőbb a háború után.

Az egyes iparágak helyzetének ismertetése azt bizonyítja, hogy a concentrationalis folyamat — különösen egyes iparokban — nagyobb volt,

mint a békében bármikor s hogy a banktőke is még nagyobb mérvben vetette magát az iparra. K. azon eljárása, hogy az egyes iparágak helyzetének vázolásánál a legfontosabb, szakmabeli vállalatok helyzetét és üzleti eredményeit bővebben ismerteti, igen helyesnek bizonyult.

Belkereskedelmünk mutatja gazdasági életünk valamennyi ága közt kétségtelenül a legkevésbé vigasztaló helyzet képét. K. méltán panaszolja kereskedőink bátortalanságát, energiátlanságát és mondhatni gerinctelenségét. Pedig, a mint K. helyesen állapítja meg, az ország egyetemes gazdasági érdekeinek szempontjából a legsúlyosabb károk származhatnak abból, ha a kereskedelem csak passiv szerepet játszik és nem egyúttal egyenrangú tényezője a társadalmi és gazdasági élet kialakításának. A kereskedelemnek elhatározó erővel bele kell nyulnia a termelésbe és ezzel együtt a termelési viszonyokat és árakat szabályozó kartellszervezetekbe. A szervezatlenség mai állapota nem maradhat meg s egyenesen a kereskedők létérdeke kívánja meg, hogy a legerősebb politikai és társadalmi szervezkedést megindítsák. A ma uralkodó kereskedelemellenes hangulat is csak így lesz megváltoztatható.

Az egyes kereskedelmi ágak ismertetése ép oly kimerítő, mint volt az iparéinál.

A közlekedés teljes mértékben — természetes — hadászati célokat szolgált, a mivel sajnos az is járt, hogy a polgári lakosság igényei nem vétettek mindég oly mértékben figyelembe, mint azt kellett és lehetett volna. A közlekedési utak és eszközök sürgős helyreállítása mellett a vasuti tarifapolitikának gyökeres reformja a legfontosabb feladat e téren a háború után. K. behatóan tárgyalja a dunai hajózás kérdését is, majd rátér a tengerhajózás, végül a posta terén történetek és tervezettek ismertetésére.

A sociálpolitika terén óriási feladatok várnak a háború után megoldásra; mindjobban kitűnik, hogy egyik legfontosab probléma, melynek helyes megoldásától nemcsak egy osztály jövő boldogulása függ, a helyes középosztálypolitika inangurálása lesz. Munkaközvetítés, rokkantügy, hátramaradottak ellátása stb. stb. jelzik még a legfontosabb tenni-valókat e téren. Azt kell még csak megjegyezni, hogy ezen (utolsó) fejezet az általános problémákon kívül részletesen ismerteti a munkásbiztosítás terén előfordult fontosabb eseményeket is.

Befejezésül egészen röviden csak azt kívánjuk mondani, hogy az idei évkönyv minden tekintetben újabb haladást jelent a Katona féle évkönyvek történetében és hogy az, különösen a kamarai évkönyvek meg nem jelenése miatt, mindenkinek, aki ma érdeklődik vagy a jövőben érdeklődni fog a háborús magyar közgazdaság iránt, teljességgel nélkülözhetetlen. Azonban épen a műnek ilyen forrásmunka jellegénél fogva

helyesnek tartanók, ha Katona a jövőben a használt forrásokat kivétel nélkül mindég, pontosan megemlítené. Ily módon különösen a későbbi években folyó gazdaságtörténeti munkálkodást nagyon megkönnyítené.

F. A.

A tengeri fuvardíjak emelkedése 1916-ban.

Az itt közölt áttekintésben a svéd tengeri szállítási piac átlagos számai szerepelnek a Journal of the Swedish Chamber of commerce for the United Kingdom adatai nyomán más folyóiratokbeli hasonló közleményekkel kiegészítve.

A londoni svéd kereskedelmi kamara folyóiratában közölt jegyzéket a kereskedelmi kamara svéd és angol hajózási ügynököktől szerezte be és az 1912—1916. évek decemberének hajófuvarjegyzéseit tartalmazza.

Ezek szerint a fuvarételek Svédország és Anglia közt 1913—1915 decemberében kitettek shillingben tonnánként:

	S z é n f u v a r		F a f u v a r	
	Gothenburgba shd	Stockholmba shd	Sundsvallból shd	Gefleből shd
1913	4/9 ¹ / ₄	5/9	25/9	23/3
1914	12/0	13/0	38/6	36/0
1915	20/10	21/3	105/7	102/6
1916	27/0	29/0	117/0	115/0

Hogy az emelkedés összevetését könnyebben szemlélhetővé lehessen tenni, indexszámot vettek fel. E szerint a fuvarételek Angliára vonatkozó száma 1914 = 100.

<i>Visszfuvarok :</i>	1914	1915	1916	1917
Alexandriából Londonba v. Hullba . . .	100	351·9	981·5	1.925·9
Ausztráliából Nagybritanniába	100	310·2	367·3	330·6
Bombayból „	100	206	735·5	1.217·4
Kalkuttából „	100	204·8	750	1.365·9
Birmából „	100	194·8	676·8	1.196·1
La Platából „	100	544	1.212·4	1.139·9

<i>Egyesült-Államok atlanti kikötőiből :</i>	1914	1915	1916	1917
Londonba vagy Hullba (gyapot)	100	379·8	961·8	1.168·5

<i>Egyesült-Államok kikötőiből:</i>	1914	1915	1916	1917
Nagybritanniába (gabona)	100	400	915·6	1.250
<i>Kiviteli fuvarok:</i>	1914	1915	1916	1917
Cardiffból Port-Saidba	100	357·7	901·9	964
„ La Plataba	100	194·4	276·2	453·7

A Svédországból Angliába szóló fuvarok az 1913-i adatokat 100 alvéve alapul, így alakultak:

	S z é n f u v a r		F a f u v a r	
	Gothenburgban shd	Stockholmba shd	Sundsvallból shd	Gefleből shd
1913	100	100	100	100
1914	251·5	226·1	149·5	154·8
1915	236·7	369·6	410	440·9
1916	565·9	504·3	454·4	494·6

E táblázatokból nyilvánvaló, hogy a fuvardíjtételek emelkedése egész rendkívüli. Így az alexandria-londoni vagy hulli viszonylatban 699-el tonnánként az 1914. évben 130/0-ra emelkedtek 1917-ben, a mi 1.825·9 százalékos emelkedést jelent.

Ezek szerint a legmagasabb emelkedést a kalkuttai fuvardíjak mutatják 1.265·9 százalékkal. Egyáltalában a földközi tengeren átvezető utak fuvardíjai mutatják a leg hatalmasabb fuvardíjemelkedést. Ugyanez észlelhető az atlantikus fuvaroknál is. Így a fuvardíjtételek La Platából az 1914. évi tonnánkénti 123/4-ről 137/8-ra szöktek fel 1917-ben, a mi 1.039·9 százalékos emelkedést jelent. A gyapotfuvarok az Északamerikai Egyesült-Államok atlantitengeri kikötőiből az 1914. évi tonnánkénti 27/9³/₄-ről 325/0-ra 1917-ben, azaz 1.068·5 százalékkal és a gabona-fuvarok tonnánkénti 2-ről 25-re vagyis 1.150⁰/₀-al. E fuvarok emelkedésével szemben az ausztráliai fuvarok növekedése egészen jelentéktelen, a mennyiben csak 230·6⁸/₀-ot tesz ki; legujabban még is vissza is ment tonnánként 112/6-ról 1916-ban 101/3-ra 1917-ben.

A kiviteli fuvarok úgy látszik nem emelkedtek oly nagy mértékben mint a visszfuvarok. Így ezek La Platát, illetőleg csak 353·7⁰/₀-al emelkedtek szemben az 1,039·9⁰/₀-os visszfuvarokkal és a cardiff—portsaidi jegyzések 866 százalékos emelkedést tüntetnek fel.

A svéd tengeri szállítványozás — legalább a mi a svéd—angol kőszén- és faszállítást illeti — nem mutat oly emelkedést mint az angol, de azért ez is elég jelentékeny. A Gothenburgba való kőszénzállítási

fuvardíj 1913-óta 1916-ig tonnánként $4\cdot9\frac{1}{4}$ -ről $27/10$ -re ment fel, a mi $465\cdot9$ százalékos emelkedést jelent. Stockholmba ugyanez 1913-tól 1916-ig $5/9$ -ről 29 -re emelkedett vagyis $404\cdot3$ százalékkal. A Nagy-britanniába szóló fafuvardíjtételek valamivel csekélyebb mérvben emelkedtek, Sundsvallból $354\cdot4$ százalékkal, Gefleből $394\cdot6$ százalékkal.

Vasiparunk fejlődése és Lengyelország.

(Fiedler L. K.: Polen [Königreich Polen] als Absatzgebiet für die mitteleuropäische Maschinen- und Bauindustrie, Charlottenburg, 1916.)

A mióta a szövetséges seregek felszabadították Lengyelországot, lassankint mind nagyobb tért hódított az a felfogás, hogy Lengyelország úgy nyersanyagokban való nagy gazdagsága, mint fejlődésképes gazdasági élete folytán a középeurópai ipar elhelyezési piaczául elsősorban fog tekintetbe jönni. E háború utáni gazdasági aera előkészítésének most, hogy Lengyelország politikai önállósága új, leronthatatlan látszó biztosítékokat nyert, határozott irányt kell vennie.

Ezért minden oly kísérletet, mely Lengyelország háború utáni gazdasági viszonyainak helyes felismerésére, a jövő gazdasági vérkeringés útjának megvilágítására irányul, átmenetgazdasági szempontból jelentősnek kell tartanunk és a megillető figyelemben részesítenünk.

Szerző ebben az irányban úttörő munkát végzett. Forrásaiul elsősorban az orosz gyárfelügyelőség 1912. évi jelentéseit jelöli meg, általános statisztikai alapul pedig az 1897. évi hivatalos orosz népszámlálást veszi.

Érdeme, hogy a hivatalos orosz statisztikai évi jelentések közismert felületességét ellensúlyozni, különösen a kisebb üzemek mellőzésében rejlő hiányosságát pedig magánforrásokból oly módon kiegészíteni tudta, hogy adatai a realitás jellegét viselik magukon és ezekre alapított kiindulási tételeit megnyugvással fogadhatjuk.

Szerző a megszokott német alapossággal nyújt tájékoztatást Lengyelország mindennemű ipari viszonylatáról és 44 számtáblázatában egyrészt iparágak szerint, másrészt a régi Orosz-Lengyelország területi beosztása szerint összeállítva mutatja be szemléltető és szinte önmagukért beszélő adatait. Legtöbbet az építőipar jövő fejlődési lehetőségeivel foglalkozik, melyek azonban inkább a németeket érdeklik. A legnagyobb részletességgel vázolt kilátások is a német építőipar előrelátható túltengő tevékenységének méreteihez vannak viszonyítva. Legnagyobb jelentőségű és ránk nézve legértékesebb, a mit egyrészt az ércbányászatról, másrészt

a vashámor-iparról mond. Kétségtelen, hogy a vasipar alakulása fogja dominálni Lengyelország gazdasági életét. Szerző felismeri a vasipar különös jelentőségét és ebből a szempontból tárja fel azokat a lehetőségeket, melyek vasiparunk érvényesülésére nagy mértékben kínálkoznak. Itt kissé kellemetlenül hat, hogy szerző nem terjeszkedik ki elég behatóan a nyersanyag-forrásokra és közvetve az ércbányászatra, hanem e helyett utalásokat találunk szerzőnek e tárgyról már különböző német műszaki folyóiratokban közzétett értekezéseire. Azzal, úgy látszik, nem számolt a szerző, hogy a vasipar iránt érdeklődőknek nem állnak mindenkor az összes német szaklapok rendelkezésre. De szerző így is elérve látja célját, mert az ásványok ismertetésével kapcsolatban a bányászati lehetőségekről szóló általános fejtegetéseivel is nyújtotta már azt a tájékoztató áttekintést, a mit a munkától várhattunk.

Nem tévesztendő azonban szem elől, hogy azon állapotok, melyekre szerző az építő- és gépipar jövője tekintetében levont következtetéseit alapítja, voltaképpen nem is fedik a hazai tényleges viszonyokat és bár szerző a „központi hatalmakat“ emlegeti, általában és nagyjában Németországot érti. Éppen ezért nem támaszkodhatunk kizárólagosan német kutatásokra, hanem felismerve azokat az ellentéteket, melyek az alapul vett és a tényleges viszonyok között fennállanak, ezeknek szem előtt tartásával alkothatunk csak magunknak célravezető és hamisítatlan átnézetet.

Nálunk mindenekelőtt az ipari többtermelés áll a háború utáni korszak gazdasági kérdéseinek homlokterében. Ennek előfeltételeit kell tehát elsősorban biztosítanunk. És ennél tekintetbe kell venni, hogy azok a korlátozó követelmények, melyek a háború kényszere folytán nehezednek vasiparunkra, a háború befejezése után önmaguktól fognak megszűnni. Ha tehát a parancsoló szükség folytán mindennek elébe helyeztünk katonai érdekek kielégítésére a vashámoripar által történő nagymennyiségű kiutalások gépiparunkat bénítják is, nem volna helyes, ha a jelenlegi állapotok csüggesztőleg hatnának és a jövő ipari fellendülésének előfeltételei tekintetében kétségekre adnának alkalmat.

A szóbanforgó munkában felvetett kérdések tehát ránk nézve is sürgős gyakorlati jelentőséggel bírnak és e jelentőség felismerésére valló gyakorlatiasság ad a részletes tájékoztatást nyújtó, figyelemre érdemes fejtegetéseknek értéket.

Arnót Jenő.

Az amerikai munkások socialis törekvéseinek története.

Dr. Schiff Péter: Az amerikai munkások socialis törekvéseinek története. Lugos, 1917. 1—26. 1.

Dr. Schiff Péter neve nem ismeretlen a történetírás terén. A legújabb kor történetéből vett, leginkább közgazdasági vonatkozású tárgyak kötik le figyelmét. Így eddig megjelent számos értekezésében egyszerre két tudománykörnek tesz szolgálatot. Előszeretettel foglalkozik az Unió viszonyaival, melyeket mint Amerikát járt ember személyes tapasztalatból is ismer s melyeknek rohamos fellendülése valóban hálás háttére értékes kutatásainak. Jelen értekezésében az amerikai munkásszervezetek keletkezésének és fejlődésének képét vázolja. Az első ilyenmű szakszervezet alakulásától (1724) 1881-ig, a mikor is Kanada és az Unió összes szervezetei egy nagy általános munkás-szövetségben egyesülnek (The Federation of Organized Trades and Labor Unions). Tömören és világosan adja elő, hogy miben állott az egyes munkásszervezetek gazdasági és politikai célja. Rámutat arra, hogy mily nagy szerepük jutott a német eredetű munkásvezéreknek a szervezetek életében. Az öntudatra jutott s helyzetén javítani óhajtó munkásság mozgalmi mellett kellő figyelmet szentel a tőkés ellenirányú szervezkedésének (trust-ök stb.) is.

Buday Gyula,

A hadirokkantak és hadihátrahagyottak ellátásának reformja.¹⁾

BEVEZETÉS.

A világháború nagyszámú hadirokkantjáról és hadihátrahagyottjáról való modern gondoskodás azt tűzte ki célul, hogy a háború ezen áldozatai részére lehetőleg régi életmódjuk folytatását tegye lehetővé.

A hadigondozó politika e cél elérésére két egymással sok tekintetben érintkező és összefonódó úton törekszik. Egyfelől a háborúban megcsökkent munkaképességű polgárokat a háború okozta rokkantság, a hadihátrahagyottakat pedig az elesett eltartóik elhunytával elvesztett jövedelemnek megfelelő kárpótlásként *törvényes járadékkal* kívánja ellátni, másfelől a rokkantak keresőképességét igyekszik lehetőleg helyreállítani és azután őket a keresőképesség fokához képest *a gazdasági életbe* pályaválasztási tanácsadás, szakképzés, munkaszerzés és munkaközvetítés útján *visszavezetni*.

Ugyancsak ezek a feladatok merülnek fel az anya- és ifjúság-védelem és a nevelési feladatok mellett a hadihátrahagyottakról való gondoskodás terén is. E két nagy feladatcsoport: a törvényes járadékkal való ellátás és a munkába való visszavezetés mellett meg kell különböztetni még egy harmadik csoportját is a rokkantügyi teendőknél: a *socialis segélyezést és gondozást*. A népjóléti politika ez új ága az esetben, ha az első helyen említett két orvosság teljesen célra nem vezet, igyekezik a rokkantakat legalább a *szegénységélyezéstől* megóvni.

A hadigondozó munkának elsőleges és nélkülözhetetlen alapja a megfelelő módon kiszabott törvényes ellátás. A míg az ellátás végleges összegeit és nemeit nem ismerjük, addig a socialis gondoskodás nem kelthet a rokkantban megfelelő bizalmat, tárgyi tekintetben pedig sokszor nem irányíthatja a gondoskodás alanyait az egészségi, socialis és anyagi érdekeiknek legmegfelelőbb irányában. Néha a megélhetés biz-

¹⁾ A Magyar Közgazdasági Társaságban 1917. november hó 8-án tartott előadás.

tosítása érdekében olyan pályára kell a rokkantat terelni, mely részére kevésbé kedvező, de megfelelőbben jövedelmező, az özvegyeket pedig családi kötelezettségeik alól kell nem egyszer a kereset érdekében mentesíteni. A legnagyobb nehézségeket az ellátási kérdések rendezetlensége, a telepítés ügyének megoldásánál jelenti. A nyugdíjügy rendezetlensége folytán olyan socialis bajok (hibás pályaválasztás, egészségi károk stb.) következnek be a háború alatt, a melyeket a háború után bekövetkező viszonylag kedvező megoldás sem tehet többé jóvá. Itt már ma is a minimális létszükséglettel le kellene számolni és ez alapon a reformot sürgősen keresztülvinni. Ezen a legszűkösebb létszükségleten a háború után bizonyára nem valami rózsás pénzügyi helyzetünk sem tud változtatni. A hosszas késedelmeskedés, az egyre fokozódó drágaság hatása alatt, az amugy is megfogyatkozott és megrokkant néperőt feles módon károsítja. Minthogy illetékes helyről reformjavaslat még napvilágot nem látott, talán nem lesz időszerűtlen a kérdéseket ezen a helyen felvetni és a vitákat concret javaslatainkkal megindítani.

Mielőtt reformjavaslatainkra rátérnénk, bírálatosan ismertetjük főbb vonásaiban a ma érvényes ellátási törvényeinket, a németországi állapotokat és reformokat, a melyekre, tekintve a közös erővel folytatott küzdelmeket, a jövőben fokozott figyelemmel kell lennünk.

I. A katonai rokkantellátás mai állapota.

Az 1875-ik évi LI. t.-cz. értelmében, a mely a közös hadsereg (haditengerészet és a m. kir. honvédség) egyéneinek katonai ellátásáról szól, az ellátás a következő módokon történik: *a)* állandó vagy időleges nyugdíj; *b)* sebesülési pótdíj engedélyezése; *c)* valamely rokkantakháza helyi állományába való felvétel, vagy valamely rokkantakháza tartozó javadalomnak a tartózkodási hely szabad választása melletti adományozása által.

A törvény a hivatásos altiszteknek és az önként tovább szolgáló altiszteknek és katonáknak *nyugdíjigényéből* indul ki, a mely azokat 18 évi, illetve 10 évi szakadatlan activ szolgálat után és pedig az előbbieket a rokkantságra való tekintet nélkül, az utóbbiakat katonai szolgálatra való alkalmatlanság esetén, de a polgári keresetre való tekintet nélkül illeti meg.

A tulajdonképpeni hadirokkantak zömére, azaz a polgári foglalkozásokból a háború tartama alatt katonai szolgálatra behívott polgárok rokkantellátásra való jogigényét a törvény következőképp szabályozza: „Az állandó nyugdíj azonban tiz szolgálati év betöltése előtt is életbe-

léphet, ha a hadképtelenség: *a)* az ellenség előtt megsebesülés, vagy hadi fáradalmak; *b)* elmebetegség, nyavalyatörés, mindkét szem világának elvesztése vagy szélhűdés által előidézett tehetetlenség; *c)* végre oly külsérülés következtében áll be, mely az illetőt saját hibáján kívül szolgálata teljesítésében érte, vagy ha a hadképtelenség az egészségnek más, olynemű állandó megrontása által idéztetik elő, mely a katonai szolgálat sajátlagos volta¹⁾ vagy oly járványos, vagy helyi betegségek által származik, melyek a szolgálattételre kitűzött helyen uralkodnak, vagy ha a hadképtelenség ragadós szembetegség által idéztetik elő, a mennyiben az illető annak következtében a katonai szolgálatra, valamint egyéb, eddigi szolgálati állásának megfelelő keresetre képtelenné válik.“

A felülvizsgálatnál a hadügyministernek 1915. január 22-én — praeter legem — kibocsátott rendelete értelmében már azokat is *polgárilag keresetképtelennék* kell nevezni, a kiknél a polgári foglalkozásnak folytatásához szükséges *munkaképesség* állandóan vagy legalább átmenetien 20⁰/₀-ra csökkent.

¹⁾ »A katonai szolgálat sajátlagos volta« fogalmához az 1896. évi április 11-éről (Verordnungsblatt No. 58.) kelt hadügyministeri körrendelet a következő magyarázatot tartalmazza: Bár ezen fogalomnak pontos megállapítása a számos különböző jellegű esetnél nem könnyű, mégis az lesz mérvadó, hogy az egészségnek valamennyi állandó zavarait, a melyeket a katonai szolgálatában önhibáján kívül bekövetkezett károk közvetlen következményeképp szenved, és a melyekről okkal fel lehet tenni azt, hogy azok az illető egyént polgári viszonyai között nem érték volna, a katonai szolgálat sajátos jellege következtében fellépett bajoknak kell tekinteni. Ilyen természetű betegségeknek kell tekinteni: akut izületi csúzt, a mely hideg és nedves helyen való tanyázás (bivuak), vagy nedves kazamatákba való beszállás, hőség, napszúrás, közvetlen következményeképp lépett fel, más rendű betegségeket, a melyek az illetőt kimerítő menetelés, ragályos betegségek következtében őrségi szolgálatban lepték meg és így tovább. Ellenben olyan betegségi állapotok, a melyek állítólag meghülés következtében támadtak, általában nem tekinthetők olyannak, a melyeket a katonai szolgálat sajátossága idéz elő. Mindazonáltal előfordulhatnak esetek, a melyekben a betegségek fellépte is olybá veendő, hogy azt a szolgálat közben szenvedett, meghülésnek nevezett károsulás következményének lehet nagy valószínűséggel, sőt bizonyossággal venni, úgy, hogy arról is azt lehet mondani, hogy azt a katonai szolgálat sajátossága idézte elő. A mit fentebbi meghülésekre nézve kifejtettünk, azt a *gümőkóros* jellegű megbetegedésekre is lehet alkalmazni, mivel a katonai szolgálat számos károsulással jár, a melyek alkalmasak arra, hogy a gümőkór kitörését arra hajlamos egyéneknél előidézzék, vagy legalább sietessék, mint pl. ujonckónál, a kik kevésbé ellentálló testi szervezet mellett, lappangó tuberkulózis folytán, a katonai kiképzéssel járó fáradalmak után, esetleg közbejött tüdővész vagy mellhártyagyulladás vagy egyéb kimerítő betegségek hatása alatt is, e baj áldozatául esnek. Ha tehát egyike a fentebb említett betegségeknek halált von maga után, akkor az ilyen esetet különösen gondos vizsgálat tárgyává kell, különösen orvosi szempontból tenni.

Azon altisztek és közkatonák, kik a felülvizsgálatnál való bemutatásuk alkalmával minden katonai szolgálatra alkalmatlanoknak — s a 4. §-ban említett esetekben, — polgárilag is keresetképteleneknek találhattak ugyan, kiknél azonban bajaikból részben való kigyógyulás, s ennek folytán valamely katonai szolgálatra ujraképesítésük, illetőleg önálló keresetképeségük visszanyerése remélhető, a rokkantsági nyugdíjban csak *időlegesen*, vagyis a felülvizsgáló bizottság javaslatához képest legalább *egy*, legföljebb pedig *három évre* részesíthetők.

Az illetők a kiszabott idő lejárta előtt ismét felülvizsgálat elé állítandók, a mikor is az újlagos felülvizsgálati leletnek megfelelő elbánásban részesülnek. (76. §).

Azon altisztek és közkatonák, kik a 4. §-ban elősorolt esetekben a felülvizsgálatnál rokkantaknak ugyan (72. §.), de polgárilag véve még keresetképeseknek találhatnak, s ezért távozási okirattal vagy igazolvánnyal küldetnek el, *állandó* rokkantsági nyugdíjra nyerneik igényt, ha a legközelebbi *öt év* alatt ugyanazon bajaik következtében, melyek a rokkantságot előidézték, újlagos felülvizsgálatnál bizottságilag elismert keresetképtelenség is állapítható meg.

Ezen fentartás a fentebbi időtartamnak lefolytával föltétlenül megszűnik. (75. §.)

Az 1912. évi LXVIII. t.-cz. értelmében a hadicélok teljesítéséhez szükséges személyes szolgálatokra bevont, valamint az önkéntes szolgálatokra vagy munkákra alkalmazott egyének, saját maguknak és hátramaradottjaiknak esetleges ellátási igényeit illetőleg, a mennyiben a fennálló törvények, vagy megállapodások szerint ellátásra igényük nem volna, ugyanazon elbánás alá esnek, mint a katonai személyek, ha a keresetképtelenségüket (szolgálatképtelenségüket) okozó fogyatkozás vagy a halál bizonyíthatólag e *szolgálat* következtében állott be.

Ezt az ellátást külön rendelet szabályozza. (8. §)

Ha a tartalékállománybeli és a szolgálaton kívüli viszonyban álló katonai egyének egyidejűleg a polgári állami szolgálattal egyenlő szolgálattal állanak és úgy a katonai, mint a polgári szolgálatképtelenség megállapíttatik, a nyugdíj kiszámításánál a körülményekhez képest *előnyösebb* szabályok alkalmazandók. Ha azonban az illető katonai személyek valamelyike bekövetkezett katonai szolgálatképtelensége esetében a polgári szolgálatra még alkalmasnak ismertetik el, akkor az őt netán megillető sebesülési pótdíj kivételével, katonai nyugdíjra nincsen igénye. (1875. évi LI. t.-cz. 6. és 82. §.)

A rokkantsági nyugdíj az illető altiszt vagy közkatona azon *valóságos rendfokozata* alapján szabatik ki, melyet az a katonai ellátásba fölvétele előtt viselt, azután pedig *a szolgálattal töltött azon idő* alapján is, *mely neki betudható*. (79.7)

A tiz tényleges szolgálati év betöltése *előtt* rokkantsági nyugdíjban részesítendő rokkant altisztek és közkatonák számára a nyugdíj azon összegben szabandó ki, mely őket rendfokozatukhoz képest, tiz szolgálati év betöltésével illetné meg. (80. §.)

Eszerint évi összegben kap a gyalogos: 72 koronát, őrvezető: 96 koronát, tizedes: 120 koronát, szakaszvezető: 154 koronát, őrmester 168 koronát, tiszthelyettes: 216 koronát. Hadapródok, akik az ellenség előtt történt megsebesülésük folytán válnak hadképtelenné, hadnagyi minőségben és évi 600 korona nyugdíjjal helyeztetnek nyugállományba. (81. §.)

Rokkantsági nyugdíjban állandóan részesülő minden altisztnak és közkatonának, a 23. §-ban meghatározott föltételek és módozatok mellett meg van engedve, hogy a neki járó nyugdíj *két évi* összegének megfelelő végkielégítést igénybe vegye. (86. §.) Ily végkielégítésben csak akkor részesíthető, ha az illetőnek nyilvántartási hatóságánál egy katonai orvostudor hozzájárulásával alakult bizottság megállapítja, hogy a végkielégítést kívánó egyén egészségi állapotához képest valószínűleg még *legalább két évig élhet*. (23. §.)

A sebesülési pótdíj a rokkantsági nyugdíjtól teljesen független és a szolgálati időre s a rendfokozatra való tekintet nélkül, csak a *megsebesülés fokához* képest szabatik ki. (90. §.)

A sebesülési pótdíjak az 1912. LXVIII. t.-cz. értelmében személyes szolgálatra bevont, valamint az önkéntes szolgálatokra vagy munkákra alkalmazott egyéneket is megilletik. (8. §.)

A sebesülési pótdíj összege: a) Altisztek és közkatonák, kik ellenséges fegyver vagy más hadiszerek által vagy béke idején is szolgálatuk teljesítésében, saját hibájuk nélkül sebesülnek vagy súlyosan sérülnek meg és ennél fogva válnak hadképtelenné, a szabályszerű rokkantsági nyugdíjon kívül évi 96 korona sebesülési pótdíjban részesülnek. (91. §.) b) Altisztek és közkatonák, kik a 91. §-ban jelzett módon egyik kezüket vagy lábukat veszítették el, a szabályszerű rokkantsági nyugdíjon felül, évi 192 korona sebesülési pótdíjat kapnak. (92. §.) c) Altisztek vagy közkatonák, kik a 91. §-ban jelzett módon két tagjukat veszítették el, vagy mindkét szemük világától megfosztatták, vagy csak igen nagy tárgyakat képesek közvetlen közelségből felismerni, illetőleg csak a világozottságot a sötétségtől megkülönböztetni, évi 288 korona sebesülési pótdíjban részesítendőek. (93. §.)

Valamely tagnak a keresetet kizáró hasznavehetlen volta, valamint a fejnek, mellnek vagy a hasnak olymértvű megsebesülése, vagy súlyos sérülése, mely fontos életszervek működésének teljes és maradandó gátolását idézi elő¹⁾: egy tag elvesztésével egyenlőnek tekintetik. (94. §.)

¹⁾ Ujabb rendelet értelmében egy szem elvesztése is

Olyan sérüléseknél és egészségi zavaroknál, a melyek nem esnek a sebesülés fogalma alá (pl. végtagok lefagyása), a hadügyministerium a sebesülési pótdíjak mértékében, személyes pótlékokat eszközöl ki legmagasabb helyen.

A sebesülési pótdíjak havonként előre fizethető, tovább nem osztható járadékok. Élvezetük megszűnik a jogosult halála, kivándorlása, vagy idegen állampolgársága esetén. (96. és 97. §-ok.)

A rokkantak valamely házába való felvételre igényük van azon rokkant altiszteknek és közkatonáknak, a kik: *a)* legalább harmincz évig megszakitás nélkül tényleg szolgáltak, vagy *b)* az ellenség előtt történt megsebesülés folytán, vagy általában a katonai szolgálatban szemük világát elvesztették, vagy olyan súlyosan sérültek meg, hogy *különös ápolásra és felügyeletre* van szükségük, végre azoknak, kik *c)* tényleges szolgálat közben elmetompultságba vagy nehéz nyavalyába estek, vagy szélhűdés által tehetetlenekké lettek s rokonaiknál a kellő ápolásban nem részesülhetnek. (99. §.)

A rokkantak házaiba fölvevett legénységet azon valóságos rendfokozat szerinti zsold illeti meg, melyben az illető a tényleges szolgálatban utoljára állott. (101. §.)

A rokkantak valamely házában ellátott altiszteknek és közkatonáknak szabadságukban áll: *a)* a rokkantak házában való ellátás helyett a rokkantsági nyugdíjat a házon kívül lakás mellett igénybe venni; vagy *b)* a rokkantak házában való ellátásról végkielégítéssel teljesen lemondani. (103. §.)

Azon rokkantak számára, kiknek a rokkantak házában való ellátásra igényük van, de a kik különleges viszonyuknál fogva inkább a rokkantsági nyugdíjat veszik igénybe, a rokkantak házába való ellátás mindenkor fentartva marad. (104. §.) Ha tehát egy rokkantat a törvény értelmében rokkantházi ellátás illeti meg, azt a felülvizsgálati bizottságnak és a katonai parancsnokságnak feltétlenül javasolnia és elismernie kell az esetben is, ha az illető rokkantnyugdíj ellenében egyelőre le is mondott. A katonai hatóságnak határozatában meg kell ezt az igényt kifejezetten állapítani. (A hadügyministerium 1915. július 19-iki rendelete, Abt. 9, No, 28.291.)

A hadügyminisztérium ugyane rendelete értelmében, tekintettel a jelenleg fennálló katonai rokkantházak csekély számú férőhelyére, első-sorban azokat a legénységi személyeket kell rokkantházakban elhelyezni, a kik állapotuk következtében és másnemű elhelyezkedésre való minden lehetőség híján, az ellátás ezen nemére *feltétlenül* rá vannak utalva. Valamennyi többi legénységi személyek, a kik az *ellátási törvények értelmében igénynyel bírnak a rokkantházi ellátásra*, egyelőre saját belátásán

múlik, vajjon katonai rokkantházakban tényleg el kíván-e helyezkedni, vagy pedig az őt megillető rokkantházi ellátásban megfelelő pénzátalány formájában kíván-e részesülni. A pénzátalány a tényleges rendfokozat alapján következő évi összegekben állapított meg: gyalogos 600 K, őrzetű 636 K, tizedes 684 K, szakaszvezető 720 K, őrmester 804 K, tiszthelyettes 864 koronát. Ezen pénzátalány mellett, a melyet rokkantházi nyugdíjnak neveznek, a rokkantat külön illeti meg a neki megszavazott sebesülési pótdíj. A rokkantházi nyugdíjat élvező legénységi személyek — a rendelkezésre álló helyhez képest — a nyugdíj beszüntetése fejében bármikor bemehetnek valamelyik rokkantházba.

Másrészt joga van a hadvezetőségnek a rokkantházi nyugdíjat a rokkantak rokkantházi állományba való beutalása mellett be is szüntetni, ha ez egyéb szempontokból megokoltnak látszik. Az idevonatkozó javaslatokat a katonai parancsnokságok tartoznak mindenkor a hadügy-ministeriumnak bemutatni.

II. A katonai rokkantellátás reformja.

A jelenlegi nagy háború a hadirokkantak ellátása terén is fokozott feladatok és súlyos problémák elé állította a kormányokat. Németországban népképviselő, sajtó és társadalom már behatóan foglalkozott a katonai ellátási törvények reformkérdéseivel és több nagyfontosságú kiegészítő intézkedést sikerült, — mint alább kifejtjük, — már a *háború alatt* megvalósítani. Nálunk ellenben még nincsenek eléggé tudatában azoknak a nagy érdekeknek, a melyek a kérdés kapcsán az egész polgári lakosságot érintik. A rokkantak katonai ellátását szabályozó 1875-ik évi LI. törvényczikk megalkotásánál legkevésbé sem gondolhattak azokra a viszonyokra, a melyekre a törvényt most alkalmazni kell. De nemcsak ez a régi törvény, hanem az 1915. évi XV. törvényczikk is, amely — *rászorultság* esetén — *ideiglenes állami segélyekkel* javítja fel az ötven év előtti életviszonyokra szabott minimális ellátási összegeket, socialis politikai szempontból teljesen elégtelen alapelvekből indul ki. A most érvényes törvények együttesen sem biztosítják a rokkantaknak a legszerényebb létminimumot és amaz összegeket, a melyeket e célra kell majd az államnak évente fordítania, a rokkantak különböző kategóriái között nem a gazdasági célszerűség és a socialis igazságosság szerint osztják fel.

I. A legfőbb hibája a mostani rokkantellátásnak az, hogy a régi, hivatásos katonákból álló hadsereg szempontjaihoz igazodik; a rokkantsági ellátás megállapítása a rokkantak katonai rangfokozata szerint, s nem eddigi társadalmi helyzetük és családjuk nagysága szerint történik

A polgári viszonyoknak még csak nem is sablonos számbavétele a munkaképesség csökkenésének megállapításánál egyáltalán nem felel meg ama modern kívánalmaknak, a melyek a socialis biztosítás gyakorlata nyomán is kialakultak. Békeidőben a katonai nyugdíjtörvény e gyökeres hibája alig járt káros következményekkel. A jelenlegi világháborúnak kényszere alatt azonban az állam valamennyi hadköteles korosztályt (hazánkban 55 éves korig) katonai szolgálatra vagy hadiszolgáltatásra vont be. Így vált kirivón érezhetővé, hogy ellátási törvényeinknek a hivatásos katonákra szabott alapelvei tarthatatlanok. Különösen kirívó ez az igazságtalanság azoknál a középosztálybeli hadirokkantaknál, a kiket most először vettek katonai szolgálatra igénybe és eközben még az sem volt módjukban, hogy előképzetségüknek megfelelően tisztí rangot elérjenek. Pedig a polgári foglalkozásuk köréből bevonult tartalékos katonatisztek ellátására, még a hivatásos tiszték ellátására vonatkozó törvényes rendelkezések sem kielégítőek. Lehetetlen ma már azzal a tiszttárral szempontra az alapos reformot elütni, hogy nem lehet ugyanarra a szolgálatra kirendelt katonát egyforma hadisérülés esetén nagyobb ellátásban részesíteni, mint társát, azért, mivel a polgári életben több jövedelme volt, vagy nagyobb volt a családja. A katonai ellátás a nem hivatásos katonákra nézve sem lehet teljes magánjogi kártérítés, még kevésbé azonban szolgálati nyugdíj, amely a teljesített *katonai* szolgálat fejében és arányában jár. A háború e résztvevői polgári foglalkozásukat csak átmenetileg cserélték fel a fegyverviseléssel és arra vannak utalva, hogy a háború után újra folytassák polgári életmódjukat. Ha e tekintetben a katonai szolgálat megkárosította őket, az államnak a maga érdekében is a rokkantak régebbi polgári viszonyainak gondos, egyéni, számbavételével kell méltányos ellátást nyújtania, mert a mostani sablonos ellátás valamennyi érdekelt polgárt *mélyen eddigi életmódja alá szorítaná*. Ez közgazdasági és közháztartási károk mellett a legnagyobb igazságtalanságokra is vezetne. Az a legénységi állományba tartozó napszámos és az az ügyvéd, a ki a jobb karját vesztette el, a mai sablonos szabályozás mellett egyforma ellátásban részesül, tekintet nélkül arra is, vajjon az illető nőtlen, családos-e vagy többgyermekes. Még a napszámos sem tudná a jelenlegi maximális nyugdíjösszeggel (600 K rokkant házi nyugdíj) a fővárosban eddigi sanyarú életmódját folytatni, még kevésbé elégséges erre a rendes nyugdíj (79 K) és az ideiglenes állami segély, ha a megmaradt — tegyük fel ötven százalékos — munkaerejével nem sikerül a megélhetéshez szükséges kiegészítő összeget megkeresni. Az ügyvéd kevésbé érezné foglalkozásában jobb karjának hiányát, mindazonáltal a katonai ellátási összegből még irtókeresztet sem tarthatna. Még nyilván-

valóbb a foglalkozási viszonyok számbavételének szüksége olyan testi károsulásoknál, melyek pl. az egyik rokkant képességét alig befolyásolják, míg a másikat teljesen keresetképtelenné teszik (a hangszálak megsérülése a énekesnél, az arcz eltorzulása színésznél, fodrásznál, pinczérnél).

A német socialis gondoskodásnak sikereit még a rokkantak polgári életbe való visszavezetése terén is részben annak lehet tulajdonítani, hogy ott a pénzbeli ellátás modern törvényeken (1906. évi „Mannschaftsversorgungsgesetz“ stb.) nyugszik. Ezeket a törvényeket a németek már a háború folyamán is több irányban megjavították, messzebbmenő elvi reformjukat pedig a háború után következő időre vették tervbe. A katonai ellátás fölénye mellett Németországban 16 millió alkalmazott a kötelező polgári rokkantbiztosítás körébe is tartozik. Amennyiben ezek a háborúban megrokkantak, a katonai járadéktól függetlenül polgári rokkantellátásban (átlag évi 150—200 márka) s hátrahagyottjaik is némi polgári, özvegyi és árvajáradékban részesülnek. Ezért, amikor a katonai rokkantellátás törvényes reformjával foglalkozunk, mindenekelőtt figyelemmel kell lennünk azokra az előnyökre, a melyekkel a német rokkant katonák javára az ottani törvényes ellátás a mienket már ma is meghaladja.

1. Ha szembeállítjuk azt, hogy mit kap a teljesen megrokkant magyar közlegény azzal, a miben vele válllvetve küzdő német bajtársa részesül, már a *katonai* ellátás összegeiben is nagy különbséget kell látnunk.

Évi rokkantnyugdíjak (koronákban az 1875. éviL. t.-cz. értelmében) nálunk.

	Örmester	Szakasz- vezető	Tizedes	Örvezető	Közember
Alapösszeg	168	144	120	96	72
I. fokú sebesülési pótdíjjal	264	240	216	192	168
II. „ „ „	360	336	312	288	264
III. „ „ „	456	432	408	384	360

*A legénységi nyugdíjellátás Németországban,
az 1906. május 31-éről kelt Mannschaftsversorgungsgesetz alapján:*

	Koronákban (1 márka = 1.20 korona)			
	Örmester	Sergeant	Altiszt	Közember
Alapösszeg	1.080	864	720	648
Hadipótlékkal (Kriegszulage)	1.296	1.080	936	864
Egyszerű sebesülési pótdíjjal	1.685	1.469	1.325	1.253
Dupla „ „	2.074	1.858	1.714	1.642

A magyar közlegény évi 72 korona *alapjáradékot* kap, a német 648 koronát, sőt a 10⁰/o-ot meghaladó keresetcsökkenés eseteiben minden német rokkantnak járó Kriegszulageval (havi 15 márka) együtt 864 koronát. A mi rokkantunk összes járadéka, a sérülés fokához képest, három fokozatban megszabott sebesülési pótdíjjal együtt 168,264, illetve 360 korona, a német közlegényé, a két fokozatú „Verstümmelungszulage“-val együtt 1.253 vagy 1.642 korona. A teljes rokkantság esetén nem kisebb az ellentét az örmesternél: a magyar 168 K alapösszeget, a III. fokozatú sebesülési pótdíjjal együtt maximálisan 456 koronát, a német örmester 1.080 korona alapösszeget és a mellékjáradékokkal együtt maximálisan 2.074 koronát kap. *A teljesen megrokkant német katona tehát Németországban négyszer, ötször akkora járadékszerű törvényes nyugdíjat huz, mint a magyar.* De nemcsak a Kriegszulage hiányzik nálunk, hanem az Alterszulage is, mely teljes keresetképtelenség esetén 55 éves kortól kezdve minden Kriegszulageval bíró rokkantnak jár, akinek összjövedelme nem ér el 600 márkát, ez összeg erejéig, Ehhez járul a háború után is még előreláthatóan huzamos ideig fennmaradó *valutakülönbözet.*

2. Régi katonai nyugdíjtörvényünk (1875. évi LI. t.-cz.) értelmében a katonai szolgálatra alkalmatlan rokkantak közül éppen csak *a polgárilag teljesen keresetképtelen rokkantnak* jár a szoros értelemben vett katonai nyugdíj, ellenben a sebesülési pótdíjat ettől független, objectiv ismérvek alapján állapítják meg. Ezen a méltánytalanságon először a hadügyministernek 1915. évi január 22-én — praeter legem — kibocsátott rendelete igyekezett enyhíteni, a mely a teljes polgári keresetképtelenséget már a munkaképesség 20⁰/o-os csökkenése esetén is megállapítani rendeli.

Az 1915. évi XV. t.-cz. a rászorultság esetén, a katonai nyugdíjtól függetlenül megállapítandó, ideiglenes évi állami segélyeket a munkaképesség 20⁰/o-os csökkenésétől kezdve, a következő fokozással állapítja meg:

A 20—50⁰/o-ig terjedő rokkantság esetére 60 korona,

az 50—100⁰/o-ig terjedő rokkantság esetére 120 korona, a teljes keresetképtelenség esetére 180 K.

Azonkívül a feleség után 60 korona, a törvényes vagy házasságon kívüli gyermek részére 36, illetve 60 korona, a felmenők után pedig egyenkint 60 korona, de az utóbbi categoria részére összesen legfeljebb 120 K segélyt állapít meg.

Németországban a tulajdonképpeni katonai nyugdíj (Militärrente) már a munkaképesség 10⁰/o-os csökkenésétől kezdve jár az altiszteknek és legénységnek. E nyugdíj 10⁰/o-os fokozatokban emelkedik, a nyugdíjat

ezenkívül a munkaképesség harmadában állapítják meg. A keresőképesség csökkenését, a bevonulás előtti foglalkozás számbavételével, ha pedig az illetőnek nem volt foglalkozása, az általános keresőképesség szerint ítélik meg.

3. A német tekintélyesebb rokkantsági ellátás *mellett* három hónapig tovább jár a hadbavonultak után járó háborús családi segély is. A magyar rokkant katonának és családjának összes rokkantellátása *jóval* alacsonyabb a háborús családi segélynél, a melyet a rokkant katona elbocsátása után azonnal beszüntetnek. A magyar teljes rokkant és családja tehát nemcsak a háború *előtti* életmódját nem folytathatja, hanem a háború *alatti* életmód alá is mélyen *lesüllyed*. A hadbavonult családjában a fővárosban minden családtag ugyanis havi 36 K-t, minden 8 éven aluli gyermek 18 K összjárandóságot húz — a *háború előtt* megállapított és a katonákra nézve már rég érvényen kívül helyezett átvo-nulási illeték alapján —; ellenben a rokkant ideiglenes államsegélye havonkint 10 K, felesége után 5 K, gyermeke után 3 K. Ehhez járul az évi 72 K katonai nyugdíj havi részlete és az *esetleges* sebesülési pótdíj vagy személyi pótlék.

4. Úgy a magyar, mint a német katonai nyugdíjösszegek megállapításának alapja a katonai rangfokozat. Ez talán megfelel a hivatásos katonaság szellemének, de semmiesetre a néphadseregének. A németek azzal igyekeznek máris az ebből származó visszásságot kiküszöbölni, hogy a birodalmi gyűléstől nyert utasítás alapján a hadügyministerium 1914. óta egyelőre esetről-esetre a régi munkakereset arányában megállapított pótlékkal (Zusatzrente) egészítik ki az eddig csupán katonai rangfokozat szerint és a keresetképeség százalékszerű csökkenésének megfelelően megállapított nyugdíjat. Ebben a kiegészítő járadékban azok a rokkantak részesülnek, a kik minden személyes igyekezetük és a socialis rokkantgondozás daczára rokkantságuk folytán megközelítőleg sem tudják régi munkajövedelmüket elérni. A pótlékkot ezidő-szerint csak a $33\frac{1}{3}\%$ -ot meghaladó munkaképtelenség esetében utalják ki, ha a jelenlegi jövedelem $\frac{1}{4}$ -del kevesebb, mint a háború előtt és nem haladja meg az 5.000 M. összeget. A törvényes járadékokat — kivéve a sebesülési pótdíjat — levonják a rokkant régebbi munkajövedelméből és a hiányzó összeg 30% -át utalják ki kiegészítő járadékképen. E pótléknak, hozzászámítva a hadiilletményeket (kivéve a sebesülési pótdíjat), a valamennyi egyéb közforrásokból származó illetményt, valamint a jelenlegi munkajövedelmet, együttvéve nem szabad a régebbi munkajövedelem $\frac{3}{4}$ -ét meghaladnia. A hadügyministerium jelenleg egy évre szavazza meg a pótlékkot, további megszabása végett folya-modni kell. Mihelyt a gyakorlat során határozottabb elvek alakultak ki, e járadék megállapítását a Generalkommandókra decentralizálták.

5. Régi nyugdíjtörvényünk a nyugdíj tőkésítésének csak azt a kezdetleges formáját ismeri, hogy egyszerre két évi nyugdíjat kaphat az a katona, a ki végkielégítésben kíván részesülni. Az 1906. évi német törvény sokkal messzebbmenő végkielégítésre nyújt módot, az 1916. július 3-áról kelt „Kapitalabfindungsgesetz“ értelmében pedig a rokkant-járadéknak (és az özvegyjáradék egy részének) az illető korához képest fokozatosan megszabott tőkeösszegekben való kiutalását teszik bizonyos célok (felújítás) érdekében lehetségessé. Ez is igazolja, hogy a nyugdíj-ügy megfelelő rendezése nemcsak a rokkant legszerényebb megélhetését biztosíthatja és ezzel pl. a községek háztartása szempontjából is (szegényügy, közegészségügy, közigazgatás, közháztartás stb.) igen fontos, hanem annak egyúttal a rokkant *munkakedvének felébresztése* és a *polgári jólét és foglalkozás megalapozása* szempontjából is (föld-, kert- vagy házbirtok szerzése stb.) alapvető fontossága van.

Fontos különbség van a járadékot megállapító *eljárásban* is. Míg a német katona az elsőfokú járadékmegállapítás ellen *két felsőbb katonai fórumhoz is felelbezzhet*, bizonyos esetekben pedig a polgári bíróságokhoz is folyamodhat, nálunk a *katonai felülvizsgálati bizottság végérvényesen dönt* és csak *kegyképen* rendel esetleg el a hadügyi, illetve honvédelemügyi ministerium újabb felülvizsgálatot.

A német rokkantellátás gondosan ügyel arra, hogy senkit a katonai ellátás vagy hadsegélyezés köréből addig végleg el ne bocsásson, amíg a járadékmegállapító eljárást be nem fejezték, sőt a hadisegélyt három hónapig ez idő után is párhuzamosan tovább folyósítják a hadbavonult családjának. Ezzel szemben nálunk az idevonatkozó hadügyministeri utasítások (1915. jul. 19. Abt. 28. 221. sz. rendelet) dacára bizonyos esetekben (kivált nőtlenek, tényleges állománybeliek) még mindig előfordul, hogy rokkantság miatt való elbocsátás esetén, sokszor huzamos ideig, félévig és tovább is várnak a katonai nyugdíjra, illetve az ideiglenes államsegélyre, ha ennek létezéséről egyáltalában értesülnek, személyesen utánajárnak és a folyamodványuknak, a rászorultság elismerése alapján, helyt is adnak.

A járadékellátásnak főcélja, hogy a rokkantat legalább a szegényellátástól megóvja. Ez pedig annál kevésbé alkalmas a mai ellátás mellett arra, mentől kedvezőbb polgári viszonyok közül vonult be a rokkant a haza védelmére és mentől nagyobb családot kell eltartania. A legalacsonyabb életmód költségei már a világháborút megelőző időben sem voltak kivált városainkban alacsonyabbak, mint Németországban. Sőt pontos adatok állanak rendelkezésre annak igazolására, hogy úgy lakás-, mint ételmezési viszonyaink kedvezőtlenebbek voltak. Németországban csak 1906-ban újították meg a katonai rokkantak ellátásáról szóló törvényt

és láttuk, hogy ez alkalomból mennyivel magasabb járadékokat állapítottak meg, mint nálunk 1875-ben, illetve az ideiglenes államsegélylyel együtt 1915-ben. Mindazonáltal tapasztaltuk, hogy az 1906. évi német törvényben megállapított nyugdíjteleket a német közvélemény és annak legfőbb szervezett képviselője, a birodalmi gyűlés, tekintettel különösen a megélhetésnek a háború után is várható nehézségeire, még ma sem tartja megfelelőeknek. Ezért már a háború alatt folynak az előkészületek a törvény alapos revíziójára és a birodalmi gyűlés jóvoltából (Kapitel 84. a des Allgemeinen Pensionsfonds) az említett kísérletszerű kiegészítő járadékokkal enyhítik a törvény hiányait. Semmi alap sincs arra a feltevésre, hogy a mi létviszonyaink, tekintettel különösen pénzünk vásárló erejének fokozott csökkenésére és a rengeteg közterhekre, a háború után kedvezőbben fognak alakulni, mint Németországban. A socialis és gazdasági szempontok mellett azonban számba jön az az erkölcsi tekintet is, hogy a szövetséges középeurópai államok védelmében német, magyar és osztrák polgárok vállelve küzdöttek egymás mellett. Teljesen méltánytalan lenne tehát, ha a mi rokkantjaink sokkal alacsonyabb ellátást kapnának, mint a minőt a németek adnak. A katonai zsold és fizetések, valamint a hadbavonultak gyámolítása tekintetében a német birodalmi és a magyar és osztrák államok — nagyjában és egészében — egymáshoz közeleső járandóságokat biztosítottak polgáraiknak. A jövő nemzedék testi épségének védelme érdekében, a kivándorlás, nevezetesen a Németországba való kivándorlás elleni védekezés, a községek közháztartásának védelme és az összes közállapotok szempontjából nem volna ésszerű, most a háború szánalomraméltó áldozatainak ellátásánál számottevő mértékben elmaradni szövetségeseink mögött.

Katonai nyugdíjtörvényeinket tehát — esetleg a hivatásos katonák több tekintetben más szempontok alá eső nyugdíjügyének egy időre való kikapcsolása, vagy párhuzamos megoldás mellett — a *polgári* foglalkozású hadi rokkantak számára a németeknél szerzett tapasztalatok számbavételével kell megoldani. A reformnak úgy a szoros értelemben vett rokkantsági nyugdíjakra, mint a pótdíjakra és a járadékmegállapítási formákra és eljárásra egyaránt ki kell terjednie.

II. A katonai rokkantellátás polgári érdekű reformjánál mindenekelőtt egy tekintet alá kell venni a *legénységi állományba* tartozó rokkantakat és a rokkant *tartalékos tiszteket*. A közös reformnak nem lehet alapja sem a nyugdíj elve, sem a teljes kártérítés elve, még kevésbé a szegénység elve.

A nyugdíjazás elve nem jöhet számba azért, mivel a polgári sorból hadbavonultak nem állottak állandó szoros szolgálati viszonyban az állammal és nincsen olyan törvény, amelynek alapján úgy, mint a köz-

tisztviselők vagy hivatalos katonák ilyen igényekkel ma felléphetnének. Másrészt azonban állami érdekből is mindenképpen meg kell akadályozni azt, hogy a háború rokkant résztvevői a olyan gazdasági nyomorba jussanak, hogy szegényellátásra, illetve közjótékonyosságra szoruljanak, vagy akár csak mélyen eddigi létszínvonaluk alá süllyedjenek.

A katonai ellátás elveinek és összegének megállapításánál nem szabad tehát a szegényügyi létminimumot sem alapul venni, hanem lehetőleg individualisálón az a létszükségletet kell a rokkantaknak biztosítani, a mely megfelelő munkakifejtés és takarékoskodás mellett, az eddigi socialis helyzetüknek legszerényebb színvonalán teszi lehetővé életük folytatását. Az államnak az összeségre kell a méltányosság és célszerűség elvei szerint kiróni az ezzel a kötelezettséggel járó terheket. A katonai ellátásra azonban nem szabad a kegyadomány (segély) bélyegét ütni, hanem azt gondosan körülírt tételeken alapuló törvényes *jogigényre* kell felépíteni.

Az egyénileg szükséges létminimum megállapítása kellő rugalmassággal csak oly módon történhetik, ha az összes polgári hadbavonultak számára bizonyos, az elsőrendű létszükségleteket biztosító alapösszegeket állapítanak meg, a lakóhely szerint való fokozással (kisközség, város, főváros) és ezen alapösszegeken felül kiegészítő járadékot ítélnének meg esetenként az egyéni, — társadalmi szükséghez képest. A legszerényebb létminimumot a fővárosban a normális családdal bíró (4 tagu) teljes rokkant részére legalább 1200 koronában kellene megállapítani. Hiszen a férfinapszám aligha lesz a háború után is 3—4 koronánál kevesebb, és többet, mint 60 munkanélküli napot évente nem helyes felvenni. Igaz, hogy a rokkantak vándorlásával a lakóhely szerint különböző mértékben kiszabott létminimumok terén némi igazságtalanság állhat elő. De mindenképpen méltányos, hogy a régi lakóhely szolgáljon az alapjáradék megállapításánál kiindulóponttul. Ez az eljárás a rokkantakat némileg meggátolná abban is, hogy megszokott létviszonyaikat könnyelműen elhagyva, a városba és különösen a fővárosba tóduljanak.

A socialis kiegészítő járadék szüksége akkor mutatkozik, ha az illetők a közilletményekkel, a megmaradt munkaképességgel szerzendő keresettel és illetve esetleges vagyonuk kamataival együtt egykori életmódjuk minimális költségeit sem fedezhetik. A létfenntartás minimális költségeinek megállapításánál az illető eddigi munkakeresetét, illetve azoknál, a kik még nem fejezték be tanulmányaikat, a *jövendőbeli* átlagos keresetet kell erre bizonyos határig (4000 K) számbavenni.

A kiegészítő járadék kiszámításánál a nyugdíj alapjáradékán és a jelenlegi jövedelmen kívül valamennyi katonai kitüntetés (vitéségi érmek) után járó díjat, sebesülési pótdíjat és egyéb közintézményektől élvezett

járandóságokat (balesetbiztosítási járadék stb.) is le kell az egykort munkajövedelemből vonni. A kiegészítő socialis járadékot a maradékösszeg egészében, illetve annak megfelelő hányadában kellene megállapítani.

Az alacsonyabb jövedelmi kategóriáknál a fővárosban (a lakóhely szerint 2.500 K-ig) az alapjáradékon felül, feltétlenül biztosítani kellene, hogy a rokkant a háború után is legalább akkora jövedelemmel rendelkezzen, mint a háború előtt. Ezek a polgárok keresetükkel a háború előtt is csak a lét legelemibb szükségleteit tudták kielégíteni és így nem segítene rajtuk, ha megmaradt keresetképességükre való tekintettel eddigi jövedelmüknek például csak $\frac{2}{5}$ -át biztosítaná számukra az állam. Annál kevésbé volna ez méltányos és célszerű, mivel a részleges rokkantak megmaradt munkaképességüket még azzal a valószínűséggel sem tudják majd a munkapiacra érvényesíteni, tekintettel a capitalistikus társadalmat jellemző állandó hullámzásokra, saisonmunkára, technikai változásokra és egyéni eshetőségekre. E jelenségek különösen a modern ipari munkás életét amúgy is állandó bizonytalanságban tartják és ezek között a rokkantak idővel a kevésbé kívánatos alkalmazottak közé fognak tartozni. Ezért sokan azt kívánják, hogy az állam, a mely a rokkant megmaradt munkaképessége arányában leszállítja a törvényes teljes járadékot, legalább a keresetnélküliség idején, a mely a rokkant fokozott valószínűséggel fenyegeti, biztosítsa számára átmenetileg a teljes járadékot. Ez a rendszabály azonban eltekintve a rengeteg anyagi terhektől, nagy ellentétet támasztana a mai társadalomban a keresetnélküliség kockázatára még nem biztosított egészséges polgárok és a hadirokkantak között, keresztülvitele éppen általánosabb intézmények híján rendkívül sok nehézségbe ütköznek, surlódásokkal járna és a rokkantaknak amúgy sem mindig kielégítő munkakészségét erősen próbára tenné.

A magasabb jövedelmek kategóriáknál azonban a fővárosban (2.500 K-n felül) meg lehetne elégedni az egykori jövedelemnek degressiv kulcs szerint megállapított részével. Bizonyos jövedelmi fokozaton (4.000 K) felül pedig egyáltalában nem kellene a jövedelmi veszteséget számításba venni. A rokkant számára azonban egykori és jelenlegi jövedelmi helyzetét a legszorgosabb utánjárás alapján, a községi közigazgatási adó, iparhatóságok stb. bevonásával sem lehet teljesen pontosan kipuhatolni. Ezért a kiegészítő járadék kiszabása céljából fokozatos táblázatot kell majd szerkeszteni, a melybe a rokkantak a rendelkezésre álló adatok alapján megállapítandó régebbi jövedelmük alapján soroztatnának be.

Nem lehet kétség aziránt, hogy ha a rokkantellátás reformját a kifejtett főelv alapján kívánjuk keresztülvinni, ezzel a költségeknek milliókra menő emelkedését okozzuk. Ezért meg kell fontolni, vajjon

nincs-e a mai törvényes ellátás körében — a jelenlegi háború tapasztalatai szerint — felesleges elem is, a melynek pénzügyi terheit ki lehetne küszöbölni.

Ha a háború valamennyi rokkantját a rendelkezésre álló pénzügyi erőkhöz képest, a socialis-gazdasági politika szempontjai szerint legcélszerűbben és egyénileg a legigazságosabban kívánjuk ellátni, a sebesülési pótdíjak rendszerét *meg kell szüntetni*.

A sebesülési pótdíj történetileg amaz emberies érzésnek kifejezése-ként alakult ki, a mely a háború leginkább szembeszökő rokkantjai, a csonkák, illetve külső erőhatás folytán egyébként nyomorékká vált katonák iránt tüntetően kívánta kifejezni az állam megkülönböztetett háláját. Ezt az érzelmi szempontot azonban ma már nem igen lehet összeegyeztetni a katonai ellátásnak amaz egységes és átfogó alap-gondolatával, hogy *minden* rokkant számára a *társadalmi* helyzetéhez képest kell a létminimumot biztosítani.

A régebbi háborúk rövid tartama folyamán különösen belső betegségek ritkábbak is voltak. Rendszerint csak a katonai szolgálatra leginkább alkalmas, életerős korosztályokat kellett akkoriban bevonni, a kiknek morbiditása egyébként is csekélyebb. A háború rokkantjai alatt ezért általában csak a külső hatások folytán megsérülteket értették. Ellenben a világháború rokkantjainak előreláthatólag túlnyomó és leginkább száanalomraméltó része, a belső betegek, elesnének a rokkantak törvényes ellátásának ezen számos esetben legjelentékenyebb hányad-résztől. Olyan testi károsulásnál és egyéb egészségi zavaroknál ugyan, a melyek nem esnek a sebesülés fogalma alá (pl. testrészek lefagyása) a ministeriumnak felsőbb kegyadomány jellegével bíró személy-pótlékokat kell sokszor kieszközölni a sebesülési pótlékoknak megfelelő összegekben. De ez a megfelelő intézkedés is mutatja, hogy a sebesülési pótlékok berendezése meghaladott álláspontot jelent.

Az immár harmadik esztendeje tartó világháború a 18—55 éves korosztályokba tartozó polgároknak, kivált azonban az egészen fiatal és az idősebb harcosoknak fizikai erői iránt, a legmagasabb követeléseket támasztja és éppen a belső szerveket, idegeket, szívet, tüdőt, vesét, emésztő- és légzőszerveket sokszor szélső próbára teszi. A nagyszámú kimerültségi állapotnak és szervi belső betegségnek utóhatása a polgári származású harcosok későbbi fizikai és gazdasági állapotára nézve sokkal végzetesebb lesz, mint a külső sérüléseké, nevezetesen a legtöbb csonkulásé. A mindkét alsó végtagján megcsonkult rokkant közérzése idővel általában sokkal kedvezőbb, mint a krónikusan remegő vagy súlyos gümőkórban szenvedő rokkanté. Egyformának vélelmezett kereső-képesség mellett könnyebb lesz továbbá a csonkákat a kereső életbe

visszavezetni, mint a betegeket. Hiszen a sebészet és az ortopédikus mechanika haladása folytán a művégtagon járó amputált számos foglalkozás körében visszanyeri munkaerejét, igazán nehéz csak az egykaruak elhelyezése. A belsőbeteg rovására azonban szintén abban az arányban szállítják le, illetve fogják előreláthatóan leszállítani a rokkantsági nyugdíjat, a milyen mértékben helyreállítják az egészségét, anélkül azonban, hogy az pl. 20—25°/_o megmaradt munkaképesség mellett a szabad gazdasági versenyben — a ragályozástól való félelmet nem is tekintve — ismét oly biztosan és állandóan elhelyezkedhetnék, mint a hasonló mértékben külsőleg megrokkant egyén. Éppen ezeknél a betegségeknel kell tovább is meglehetősen valószínűséggel a baj fokozatos súlyosbodásával számolni. A belsőbetegeknel tehát a sebesülési pótdíjnál magasabb, kiegészítő *járadékok* volnának megokoltak. Hiszen azoknak gyakran állandó ápolásra, jobb táplálkozásra, egészséges lakásra és szabadban való fokozottabb tartózkodásra is szükségük van. Ezek azok a tömegesen előforduló esetek, a melyek a mai rendezés mellett *rövidesen a községi szegényügy és jótékonyosság körébe jutnának*. A Hadigondozó Hivatal azokat, a kiknek jut fekvőhely, legfeljebb egy évig ápoltatja különleges intézeteiben, azután szülőföldjük szegényügyi gondozására bizza őket! Méginkább erre a sorsra fognak jutni azok a nagyszámú belbetegek is, a kiknél a katonai hatóságok nem ismerik el, hogy betegségük keletkezését vagy súlyosbodását a hadiszolgálat okozta és így rokkantellátás nélkül bocsáttatnak el a hadsereg kötelékéből.

Sérti a rokkantak nagy részének érdekeit az is, hogy éppen a sebesülési pótdíjak viszonylag magasak és e pótdíjaknak egyéb különleges előnyei is vannak. A sebesülési pótdíj ugyanis gyakran akkora, sőt esetleg nagyobb is, mint a tulajdonképpeni nyugdíj. Így az 50°/_o-os keresetcsökkenésre becsült egykarú csonka rokkantsági ellátása havi 6 korona nyugdíj, 10 korona ideiglenes állami segély és 16 korona sebesülési pótdíj, vagyis összesen 32 korona, míg az ugyancsak 50°/_o-os belsőbeteg hasonló esetben gyakran csak 16 koronát kap. Másodszor a sebesülési pótdíj független a munkaképesség későbbi javulásától, azt a rokkant akkor is megtartja, ha polgári munkaképességét teljesen visszanyeri vagy pedig teljes fizetéssel közalkalmazást nyer. Ellenben a nyugdíjat, illetve az államsegélyt esetleg erősen megnyirbálják, illetve teljesen megvonhatják.

Harmadszor a sebesülési pótdíjat ez az állandó jellege különösen alkalmassá teszi arra, hogy a járadék tőkével való megváltásánál is alapul szolgáljon. Az ellátásnak erre a formájára pedig — mint alább kifejtsük — a belső betegnek általában még nagyobb szüksége van, mint a csonkának (telepítés).

A sebesülési pótdíjak három merev fokozata (92 K, 192 K, 288 K), a súlyosan sebesültek rovására ellentétben van azzal a főelvvel is, hogy a rokkantellátás minden rokkantak lehetőleg a *szükséghez* képest biztosítsa az élettartás minimumát. Ez a pótdíj ugyanis nemcsak a rokkant szociális körülményeihez nem alkalmazkodik, de a sérülés fokára, illetve visszahatására: a keresőképességre sincsen tekintettel. Így pl. mindkét kar hiánya esetén, ha az a polgári keresetképesség 100%-os csökkenését jelenti, a nyugdíjellátás havi 6 korona nyugdíj, 24 korona sebesülési pótdíj és 10 korona kiegészítő államsegély, vagyis havi 40 korona. Ha azonban havi 40 koronát tekintünk 100%-os keresetcsökkenésnek megfelelő összjáradéknak, akkor ha a fenti esetben a munkaképesség csökkenése csak 50%, egységes járadékszámítás mellett 20 korona havi járadékot kellene a rokkantnak kapnia. Tényleg ugyancsak kap 6 korona rokkantsági nyugdíjat, 24 korona sebesülési pótdíjat és 10 korona ideiglenes állami segélyt, vagyis ugyancsak összesen havi 40 koronát. Vagyis a polgári szempontból súlyosabb hatású csonkaság esetén aránylag jóval kevesebb a nyugdíj, mintha az kisebb horderejű.

Ha a rokkantellátásnak mai kezdetleges rendszerét fenntartanák, akkor is legalább bizonyos fokú, talán az egy alsó végtag elvesztésének megfelelő, kb. 30%-os keresetcsökkenést jelentő keresetcsökkenésen túl, valamennyi rokkantnak és így a belsőbetegeknek is jogigényt kellene biztosítani a megfelelő fokozatokban megállapított személyes pótdíjakra. Ez azonban csak a száanalom nemes érzésének tenne nemileg eleget, körünk reális szükségleteinek nem felelne meg. Még kirívóbbak volnának a sebesülési pótdíjak jellemzett hatásai az esetben, ha egyébként a rokkantellátás reformját a fent kifejtett szociális gazdasági szempontokra helyeznék. Leghelyesebb volna a sebesülési pótdíjat, mint a katonai járadékellátás önálló részét általában *megszüntetni* és az így felszabaduló jelentékeny összegeket is az egyedül igazságos *socialis létszükségleti szempont* szerint való ellátásra felhasználni.

E háborúnak egyes rokkantjai azonban a fennálló törvény alapján jogigényt szereztek már a sebesülési pótdíjakra. Ezekről azoknak összegét megvonni nem lehetne. Vagy fenn kellene azokat formailag tartani, de akkor be kellene azokat is számítani az új törvény alapján a megállapítandó társadalmi szükségletnek fedezetére rendelkezésre álló tételek közé. Vagy pedig a reformnak elvileg el kellene törölnie a sebesülési pótdíjat, de ebben az esetben is ama rokkantakat, a kik netalán végösszegben az új törvény alapján kisebb ellátást kapnának, mint nyertek volna a régi alapján a sebesülési pótdíj következtében, a szociális kiegészítő járadékon felül kellene megfelelő összeggel kártalanítani.

A rokkantjáradékot ezentúl is csak a munkaképesség 20%-os csök-

kenésétől felfelé kellene megállapítani. A németeknél ugyan már a munkaképességnek a 10⁰/₀-os csökkenését is számbaveszik és azonfelül a keresetcsökkenéshez képest a „Militärrente“ alapösszegének megfelelő 10⁰/₀-os fokozatokban emelkedő százalékát állapítják meg. Sőt a munkaképességnek legalább 10⁰/₀-os csökkenése esetén már automatikusan jár a valamennyi rokkant számára sablónosan megállapított havi 15 márkára rugó Kriegszulage is. Ez a póttjáradék azonban a kedvező (10—20⁰/₀-os) rokkantsági esetekben a tulajdonképpeni járadékhoz képest (havi 5—10 марка) viszonylag is igen tekintélyes összeg, a mely megokolatlanul terheli az államkincstárt. E mellett károsan hat vissza a nagyszámú hazatérő harcosok munkakedvére, mert csekély és sokszor alig elbirálható defectus alapján mindent elkövetnek, hogy havi 20—25 марка ingyen jövedelemhez jussanak. Ezért a németek ma már általában szintén a mellett kardoskodnak, hogy a keresetcsökkenésnek ellátásra jogosító minimumát 20—30⁰/₀-ra emeljék fel. Számos nehézséggel és bizonytalan teherrel jár továbbá az, hogy a németek a rokkantságot 10⁰/₀-os fokozatokban (és azonkívül 33¹/₂ és 66²/₃⁰/₀ ban) fejezik ki. Tényleg a concret katonai járadékmegállapítás Németországban is a legtöbb esetben nem egészen megfelelő sablónos táblázat szerint történik, a mely a balesetbiztosítási gyakorlat alapján fejlődött ki. Másrészt azonban aligha lehetséges ezzel a három fokozattal beérni, amelyet az 1915. évi XV. t.-cz. megállapít, (20⁰/₀—49⁰/₀ 50⁰/₀—100⁰/₀ és teljes tehetetlenség), hanem át kell térni a keresetképeségnek 20⁰/₀-tól felfelé tizenöt, vagy esetleg husz százalékos fokozatokban való megállapítására.

A rokkantellátás reformjának igen fontos része, hogy miként, mely szervek útján és mennyi időre történjék a rokkantjáradék megállapítása és minő jogorvoslat álljon a rokkant rendelkezésére. Mihelyt nem a katonai rangfokozat alapján és kizárólag csak a polgári keresetképtelenség fennforgása esetén történik a jövőben a nem hivatásos katonák rokkanttá nyilvánítása és az ellátás nemének és fokának megállapítása, nem lehet azt az elvet fenntartani, hogy az ezen kérdésekben döntő szervezetben csak *katonai* személyek vehetnek részt. Ma a superarbitráló bizottság három katonatagja: egy magasabb csapattiszt (generális vagy törzstiszt), egy katonaeorvos és a katonai intendatura egy képviselője, vagy esetleg e helyett egy második csapattiszt mellé csak az esetben lehet *polgári* hatóság *orvosi* képviselőjét bevonni, ha a rokkant az illető hatóság szolgálatában állott. Mihelyt azonban a rokkantság fokának megállapítása a polgári keresőképesség kisebb-nagyobb fokához képest történik, annak megítélése nemcsak különös orvosi gyakorlatot feltételez, — a mely jelenleg leginkább csak a balesetbiztosítás és hadi utógyógykezelés terén működő orvosainkban van meg, — de e mellett pol-

gári szakemberek közrevonását is szükségessé teszi, a kik az illető egyén szakmájában való keresőképességet *gazdasági szempontból* tudják megítélni. Ezt az eljárást találjuk ma a munkás-balesetbiztosítás körében szervezett választott bíróságoknál. Ha pedig a járadék egy része, a kiegészítő járadék, nem járna feltétlenül, hanem — mint mi javasoljuk — a *sociális* helyzethez (egykori munkajövedelem) képest, a polgári helyi hatóságoknak és társadalomnak is szerepet kellene biztosítani a járadék megállapításánál, illetve annak előkészítésénél (a szükséges adatok megszerzése a megelőző néhány év átlagos munkajövedelméről, ellenőrzése az adóhivatalok, gazdasági szervezetek, iparfelügyelők, munkaadók útján stb.) Ehhez képest kívánatos volna, hogy a végleges reform keretében, a járadékmegállapítás céljából a katonai (kerületi) parancsnokságok mellett polgári szakorvosoknak és gazdasági szakértő elemeknek és a helyi hatóságoknak, illetve az ezen elemeket egyesítő törvényhatósági és helyi rokkantügyi gondozó szerveknek (l. alább) bevonásával működő *katonai járadékmegállapító hatóságok* szerveztessenek. Az ipari munkásokra nézve esetleg a már létező munkásbiztosítási választott bíróságokat is célszerűen fel lehetne használni.

Szükséges, hogy a járadékmegállapítás polgári szakértők bevonásával történjék azért is, mivel különben nagy ellentét származhatik a munkaképességnek ama megállapítása között, a melyet a katonai hatóság a járadék nagysága szempontjából — esetleg túlságosan optimistikusan — állapított meg és ama tényleges munkaképesség között, a melyet az élet is szentesít. E tényleges munkaképesség ugyanis az, a melyet a munkaadók a munkabér megfelelő hányadában honorálnak. Ezúton lehetséges csak elérni, hogy a munkaképesség azonos megítélése alapján legalább az alsó fokozatokban a járadék és a munkabér együttvéve a rokkant egykori keresetét megközelítően biztosítsa.

Különben már az 1915. évi XV. t.-cz. alapján is, a rászorultság esetén járó ideiglenes állami segélyek megállapítását, utalványozását, kifizetését és elszámolását ugyanazok a *polgári* hatóságok hasonló módon eszközlik, mint az a mozgósítás esetén bevonultak gyámol nélküli családtagjainak segélyezéséről szóló 1882. évi XI. t.-cz. alapján engedélyezhető segélyeknél. A rászorultságot nem is kell külön megállapítani ama családokra nézve, a melyek az 1882. évi XI. t.-cz. és az 1914. évi XIV. t.-cz. alapján húztak segélyt. A keresetképeség csökkenésének fokát pedig ilyenkor *polgári* hatóság orvosa állapítja meg.

A háború alatt vagy ennek következtében rokkanttá vált, s a katonaságnál a legénység állományába tartozott magyar állampolgároknak az 1915. XV. törvényczikk 7. §-a alapján való segélyezése tárgyában 1915. évi 70.000. P. M. szám alatt kiadott rendelet 13. §-ának második be-

kezdése szerint ugyanis, a mennyiben a katonai felülvizsgálati bizottságnak lelete a keresőképesség fokának megállapítására nem terjed ki, azt a körülményt, hogy a rokkantak keresőképessége korábbi foglalkozásában milyen mértékben csökkent, maga a rokkant köteles a községi előljáróságnak átadandó bélyegmentes *hatósági orvosi bizonyítvánnyal* igazolni.

A $\frac{179.808.}{\text{VII.-a.}}$ /1916. B. M. számú körrendelet értelmében a szóbanlevő rokkantaknak az említett célból való megvizsgálására a következő orvosok illetékesek:

- a) vármegyékben: a tiszti fő- és a járásorvosok, továbbá a községi orvosok, a körorvosok és a rendezett tanácsú városok városi orvosai;
- b) törvényhatósági joggal felruházott városokban; a tiszti fő- és a kerületi orvosok;
- c) Budapest székesfővárosban: a tiszti és a kerületi orvosok.

Az orvosi bizonyítványnak — az esethez képest — kifejezetten vagy azt kell tartalmaznia, hogy a rokkantnak keresőképessége korábbi foglalkozásában hány százalékkal csökkent, vagy pedig azt, hogy a rokkant bármilyen munkára képtelen.

Mindennek megállapítására egymagában a gyakorlott balesetbiztosítási szakorvos is *képtelen*. Annál kevésbbé lesz tehetsége és módja rá az elfoglalt *hatósági* szakorvosnak. A munkaképesség fokainak egységes megbízható megállapítása érdekében semmi esetre sem volna szabad szakorvosok mellett azokat a polgári gyakorlati férfiakat mellőzni, a kiket, mint gazdasági szakértőket, már a rokkantak pályaválasztásánál, szakképzésénél és munkábehelyezésénél is közre kellene vonni.

Kivánatos továbbá, hogy a járadékügyekben eljáró területi hatóságok döntésével szemben *jogorvoslat* legyen lehetséges egy szervezendő *legfelsőbb központi járadékmegállapító hatósághoz*, a melyet ugyancsak polgári szakértők bevonása mellett a birói függetlenség jellegével kellene felruházni.

A rokkant munkakedvének felébresztése és a baleseti járadékbiztosítás terén is tapasztalt ideges állapotok és betegségek (járadék-hysteria) elhárítása végett végül szükségcs volna, hogy azoknak a rokkantaknak, a kik örökre mindennemű katonai szolgálatra alkalmatlanok és testi hibájuk nem fog többé számottevő mértékben magjavulni, a járadékot a hadsereg kötelékéből való elbocsátásukkor egy- és mindenkorra állapítsuk meg (pl. csonkák). Azoknak a részleges rokkantaknak pedig, a kiknél a rokkanttá nyilvánítás időpontjában még remélni lehet azt, hogy bizonyos idő múltán rokkantságuk csökkenni fog, elegendő időt kell engedni (legalább 1—2 évet) a legközelebbi ellenőrző szemléig. Csak

igy tudnak teljes nyugalommal ama veszély nélkül újra a polgári munkába fogni, hogy időközben visszanyert munkaképességük és keresetük alapján járadékukat rövid időn belül csorbitani nem fogják.

A német hadvezetőség arról is intézkedett, hogy ha a rokkantat a nyugdíjeljárás befejezése előtt szabadságot adják, az ezen idő alatt szerzendő munkakereset ne befolyásolja az ellátás összegeit.

Kifejezetten biztosítani kell a rokkantakat arról, hogy a felülvizsgálat alkalmával a járadékot a rokkantság fokának beállott emelkedéséhez képest *emelni kell*, ellenben *nem lehet* azt testi állapotuk tárgyilagos javulásán túl, az elért kereseti többlet alapján *leszállítani*. A rokkantnak ezenkívül azt a jogot is biztosítani kell, hogy maga bizonyos időn belül (10 év) folyamodhassék a nyugdíjjáradék megállapítása illetve *fel-emelése iránt*, ha állapota igazolhatóan rosszabbodik.

A rokkantak ellátásának rendkívül üdvös formája az, ha a járadék egy részét tőkésített összegben fizetik ki, feltéve, ha gondoskodunk arról, hogy ezt a tőkét megfelelő módon használják fel. Nevezetesen falusi és városi ingatlan birtok szerzését (telepítést) illetve megerősítését kell ilyen felhasználási módnak tekinteni. A tőkével való kielégítésnek gondolata abból indul ki, hogy ha már a nemzetnek a rokkantak ellátása végett nagy pénzáldozatokat kell hoznia, kívánatos, hogy azt a járadékosok ne pusztán fogyasztási célokra, hanem egyuttal a népesedés, a közgazdaság és a közélet javára is használják fel. Ismeretes, hogy hazánkban a kivándorlás és a születések számának csökkenése folytán a falu egyre inkább elnéptelenedik és ez gátat vet a kellő munkaerőt feltételező intenzív gazdálkodásnak. Másrészt ismeretes az is, hogy a lakásviszonyok városainkban, nevezetesen a fővárosban már a háború előtt is igen kevésbé feleltek meg az egészségügyi és socialis igényeknek. Az emberitkítő véres háború után úgy a kisgazdaságok szaporítására irányuló belső telepítés, mint a lakásreform általában fokozott jelentőségre fognak emelkedni. Szakemberek véleménye szerint azonban kisbirtok gondos megművelését csak attól a tulajdonostól lehet várni, a ki maga is némi tőke felett rendelkezik és azt kockáztatja a birtokvásárnál. Már pedig a hazatérő harcosok csak kis számban lesznek ebben a helyzetben. A megfelelő járadékkal bíró rokkantakat és özvegyeket kell tehát abba a helyzetbe hozni, hogy a telepítés nagy munkájának cselekvő alanyai legyenek, illetve a lakásviszonyok javítása terén is segítőmunkát végezzenek a maguk és a köz javára.

Németországban már eddig is számottevő törvények voltak érvényben (porosz járadéktörvény) a melyek alapján az utolsó 25—30 évben 40.000 kisbirtokot létesítettek, továbbá nagyszabású intézkedések történtek a tervszerű lakáspolitikai szolgálatában (lakásépítő szövetkezeti moz-

galom támogatása, munkásbiztosítási tőkéknek felhasználása, birodalmi lakáspénzalap a közalkalmazottak javára stb.) A háború folyamán olyan újabb törvényt is alkottak, a mely lehetővé teszi, hogy a rokkantak járandóságukat részben telepítési célokra tőkésíthessék. Ez a törvény „Gesetz über Kapitalabfindung an Stelle von Kriegsversorgung“ (Kapitalabfindungsgesetz) kizárólag a telepítés céljaira, illetve meglévő földtulajdonnak megerősítésére, felszerelésére stb. engedi meg a járadék egy részének tőkében való megváltását. Nem tartották ezuttal megvalósíthatóknak azokat a javaslatokat, a melyek a járadék megváltását a célból is helyénvalónak vélelmezik, hogy a rokkant kisiparos tőkéhez jusson stb. Nem valószínűsítették továbbá meg azt a sok tekintetben tetszetős eszmét sem, hogy az erős járadékféltésben (járadékysteria) szenvedő rokkantakat nem közgazdasági, hanem tisztán egészségi érdekből tőkével lássák el. Minden, nem a telepítés célját szolgáló tőkemegváltásnál nagy a kockázat a rokkantokra és az államra nézve egyaránt. Ezért egyesek azt is javasolják, hogy a katonai járadékok egy részét ilyenkor közhasznú hitelszervezetnek, életbiztosító társaságnak engedjék át, vagy engedjék meg, hogy közhasznú építőtársaságok stb. az életjáradékokra kölcsönt nyújtsanak. Ezek az ellátási formák mindenesetre mentesítenék az államot attól, hogy tőkemegváltás címén egyszerre nagy tőkéket teremtsen elő.

A tőkemegváltás sikere a rokkantellátás általános reformja körébe tartozó több kapcsolatos kérdésnek helyes megoldásán: először az évi *járadékellátás kielégítő* voltán, másodszer a tőkésítés *kedvező feltételein*, harmadszer a nyugdíjellátás már fent taglalt *összetételének* (nyugdíj, sebesülési pótdíj) kérdésén, negyedszer a megváltott tőke helyes felhasználásának biztosításán, végül amennyiben csak a telepítésről van szó, ez utóbbinak helyes pénzügyi *technikai keresztülvitelén* mulik.

Ha hazánkban a reform az évi ellátás összegét — fenti javaslataink értelmében — nem emelné az egész vonalon tetemesen fel, a tőkésítés alapja, a járadék, oly csekély maradna, hogy teljes tőkésítése is csak kevés rokkantát segítene tűzhely alapításához. Ellenben ha a járadékminimumot a fent kifejtett módon felemelnék, a tőkésítés erős ösztönzést adhatna a telepítésnek hazánkban is. Az évi járadék megfelelő részének tőkemegváltásánál az életbiztosítás valószínűségi számításait kellene alapul venni. 21—55 éves koruaknál fokozatosan csökkenő összeg állana tehát rendelkezésre a telepítés céljaira, de még az utóbbiaknál sem kellene e számítások alapján — mint a mi régi törvényünk alapján — a rokkantat két évi járadékkal kielégíteni. *A tőkésítésnek nem volna szabad a nyugdíjjárandóság egész összegét felszívnia.* Kell, hogy a rokkantnak még az esetre is biztos pénzjáradék maradjon rendelkezésre, ha a tőkével megváltott járadékrésznek helyes felhasználását és megtartását a leggondosabban biztosítják.

A németek a rokkantak ellátásánál, a tulajdonképeni katonai járadékot (Militärrente) egyáltalában nem engedik érinteni, hanem csak a különböző pótlékok megváltásáról intézkednek. (Kriegszulage, Verstümmelungszulage.) Ez a megoldás lehetővé teszi, hogy az esetben, ha a rokkant egészségi állapotában változás következik be, a tőkemegváltás után is magát a nyugdíjjáradékot felemeljék, esetleg le is szállítsák. A mellékjáradékok ugyanis állandók lévén, a tőkemegváltás összegét pusztán a rokkant kora alapján, minden egyéb szemponttól függetlenül lehet megállapítani, függetlenül tehát attól is, hogy mekkora a keresetképeség csökkenése és melyek e tekintetben a jövőbeli kilátások. A megváltás összegét a járadékjogosultak életkora szerint fokozatosan állapítják meg és pedig a 21-ik életévben a megváltandó járadék évi összegének 18 és félszeresében, ez azután évről-évre csökken, végre az 55-ik életévben csak a járadékrész 8 és félszeresét fizetik ki. A következő tábla mutatja a tőkemegváltásnak összegeit:

Életkorévek	a)	b)	c)
	A hadipótlék (Kriegszulage) fejében (180 M)	Az egyszerű sebesülési pótdíj fejében (324 M)	A hadi pótdíj és az egyszerű sebesülési pótdíj fejében összesen 504 M.
21	3.330	5.994	9.324
22	3.285	5.913	9.198
23	3.240	5.832	9.072
24	3.195	5.751	8.946
25	3.150	5.670	8.820
26	3.105	5.589	8.694
27	3.060	5.508	8.568
28	3.015	5.427	8.442
29	2.970	5.346	8.316
30	2.925	5.265	8.190
31	2.880	5.184	8.064
32	2.835	5.103	7.938
33	2.790	5.022	7.812
34	2.745	4.941	7.686
35	2.700	4.860	7.560
36	2.655	4.779	7.434
37	2.610	4.698	7.308
38	2.565	4.617	7.182
39	2.520	4.536	7.056
40	2.475	4.455	6.930
41	2.430	4.374	6.804

Életkorévek	a)	b)	c)
	A hadipótlék (Kriegszulage) fejében (180 M)	Az egyszerű sebesülési pótdíj fejében (324 M)	A hadi pótdíj és az egyszerű sebesülési pótdíj fejében összesen 504 M
42	2.385	4.293	6.678
43	2.340	4.212	6.552
44	2.295	4.131	6.426
45	2.250	4.050	6.300
46	2.205	3.969	6.174
47	2.160	3.888	6.048
48	2.115	3.807	5.922
49	2.025	3.645	5.670
50	1.935	3.483	5.418
51	1.845	3.321	5.166
52	1.755	3.159	4.914
53	1.665	2.997	4.662
54	1.575	2.835	4.410
55	1.485	2.673	4.158

A puszta mellékjáraadékok tőkésítésének kizárólagos lehetősége folytán azonban Németországban kizárták abból a *belső betegek* túlnyomóan nagy kategóriáját, a mely a telepítésre különösen rá volna utalva. Pedig a rokkantak is így juthatnának leginkább kedvező lakás- és élelmezési viszonyok közé. Gazdasági szempontból is nagyobb érdekek fűzik őket e megoldáshoz. Hazánkban a *jelenlegi* törvény alapján járó sebesülési pótdíjak egymagukban kevésbé alkalmasak arra, hogy a tőkemegváltás alapjául szolgáljanak, mivel jóval alacsonyabbak a németek pótdíjainál s e mellett a rokkantaknak viszonylag még kisebb körére vonatkoznak, mint ott a „Verstümmelungszulage“. A másik állandó mellékjáraadék, a „Kriegszulage“ pedig — mint láttuk — egyáltalában nincs meg a mi ellátásunk rendszerében.

Ha azonban az a javaslatunk megvalósulna, hogy a járadék a szociális létminimum alapján nyerne megoldást, s a nyugdíj végleges megállapítása olyképen történék, hogy azt többé-kevésbé véglegesnek lehetne tekinteni, — a mennyiben fel lehetne emelni, de leszállítani csak kivételesen volna szabad — az összjáradéknak bizonyos, a rokkantak kora stb. szerint változó része, maximálisan körülbelül egyharmada olyan összeg volna, melyet époly állandósággal lehetne telepítési célokra tőkével megváltani, mint a mostani sebesülési pótdíjat. E megoldás

egyúttal ama belső betegek számára is lehetővé tenné a járadék egy részének megváltását, akinek valószínű élettartama bizonyos minimumo megüt.

A tőkésített összeg *megfelelő felhasználása* érdekében ki kellene nálunk is kötni, hogy azt az ellátásra jogosult hadirokkant *csak ingatlan szerzésére vagy megerősítésére* fordíthatja. Ennek azonban nem kellene nálunk sem feltétlenül tulajdonátruházás formájában történnie, hanem más jogi formákat, nevezetesen a köztulajdon elve alapján álló közhasznú telepítő vagy építő szövetkezet részjegyének megszerzését, egyéb dologi biztosítást, sőt hosszabb időbérletet is el lehetne alapul fogadni. A végből, hogy csakugyan arra való egyének jussanak mezőgazdasági tűzhelyhez, egyfelől az általános rokkantságon divó szervek véleményét kellene a katonai hatóságoknak előzetesen meghallgatniok, másfelől csak akkor lenne szabad a telepítési ajánlathoz hozzájárulniok, ha annak közhasznú jellegéről teljes biztosítékuk volna. *A magánosok és üzleti vállalatok útján való rokkanttelepítést hazánkban is elvileg ki kellene zárni.* Sajnos, egyelőre hazánkban nem állanak olyan közhasznú telepítőtársaságok rendelkezésre, mint aminőket pl. a porosz járadéktörvények keresztülvitele végett létrehozta; illetve városi építőszövetkezeteink sincsenek, amelyekbe a rokkantak beléphetnének. — Egyidejűleg tehát ebben az irányban is megfelelő törvényes, illetve társadalmi gondoskodásnak kellene történnie.

A tőkésített összeg átengedését olyan jogi formák között kellene megvalósítani, a melyek annak czélszerűtlen felhasználását megakadályozzák. Az eredeti német törvényjavaslat e czélból azon összeg visszafizetésére, a melyet a rokkant nem rendeltetésének megfelelően használ fel, az államnak perlési jogot és ennek biztosítására a katonai kincstárnak zálogjogot ad a tőkében meg nem váltott egész maradékjáradékra. Ezt a megoldást azonban a szakkörök egyfelől nem találták czélszerűnek, másfelől a rokkanttra nézve túlságosan terhesnek vélték. A törvény végleges szövege tehát azt a megoldást tartalmazza, hogy a legfelsőbb katonai hatóság elrendelheti azt, hogy a tőkemegváltás alapján szerzett földbirtokot két éven túl nem terjedő időn belül csak az ő engedelmével szabad tovább eladni, illetve megterhelni. Ezt a korlátozást a legfelsőbb katonai hatóság kivánságára a telekkönyvbe is be kell vezetni és az csak ezzel a beiktatással válik hatályossá. A legfelsőbb katonai hatóságnak joga van arra is, hogy a tőkésített összeget visszakövetelje, ha a tőkemegváltás célja megghiusul. Ezen igény jelzálog útján biztosítható. Csak azt az összeget kell a rokkantnak azonban visszafizetnie, a melyet mint megváltási összeget akkor kellett volna részére megállapítani, ha az illető tőkemegváltásra irányuló előterjesztését a visszakövetelés idő-

pontjában tette volna. Másrészt a megváltás kedvezményét igénybevevett rokkantnak saját kérelmére a tőkemegváltás folytán megszűnt évi illetményeket újra engedélyezni lehet, ha más kereseti lehetőségek szerzése céljából az ingatlant eladja vagy más fontos körülmények forognak fenn. A megváltási összeget ez esetben is abban a részben kell a rokkantnak visszafizetnie, mint ha a tőke megváltására irányuló előterjesztését csak a visszafizetés időpontjában tette volna. Végül megmaradt a legfelsőbb katonai hatóságnak az a joga is, hogy a megváltási összeget nem rendeltetésszerű felhasználása esetén visszakövetelje.

A tőkemegváltásra vonatkozó intézkedések kétségtelenül hazánkban is előmozdítanak a belső telepítésre és a lakásreformra vonatkozó általános törekvéseket és a hadirokkantak egyéni érdekeit szolgálnák úgy egészségi, mint socialis szempontból. Számos rokkant a légző- és emésztőszervek betegségében, rheumában és idegbajban szenved és ezért lehetetlen lesz életüket a levegő- és világosságnélküli nagyvárosi bérkaszárnnyában tovább tengetni. Jólétüknek és munkaképességüknek előfeltétele lesz az egészséges, szabadban fekvő és a szabadban való foglalkozással, kiskertműveléssel összekötött lakás. Csak így lesz állandóbban erejük eddigi foglalkozásukat folytatni. Számos más rokkant számára pedig általában lehetetlen lesz a nagyvárosi gyárüzemekben való tevékenység és a jövőben életfenntartásukat a vidéken mezei vagy kerti munkákban kell megtalálniok. A megmaradó pénzbeli rokkantjáraadéknak módot kell nyújtani ez esetekben esetleg arra, hogy a rokkant a legnehezebb munkát alkalmazott cseléddel végeztesse el. Ez a foglalkozás lesz az erősen megrokkant ipari munkások számára is a legalkalmasabb, a kik járóképességük erős megcsappanása, állandó remegés, epilepsia vagy pedig egyéb okokból többé a városban lakásukból rendszeresen nem járhatnak munkába, viszont az otthoni munka bizonytalansága, csekély jövedelmezősége és egészségügyi ártalmi folytán erre a megélhetési lehetőségre sem gondolhatnak.

A telepítésnél természetesen különösen számba kell majd venni nemcsak a rokkant egyéni tulajdonságait, hanem családját (feleség, gyermekek). A telepítés formáját, a választandó földbirtok nagyságát és végül azt is gondosan meg kell vizsgálni, vajjon inkább mezőgazdasági vagy kerti üzem van-e helyén. Ezt a vizsgálatot nem végezheti el más szerv, különösen későbbi időben, mint a helyi hatóság a rokkantgondozó szervezettel, illetve a közhasznú telepítés organisatióival.

A rokkantjáraadéknak összege és a tőkésítés lehetősége rendkívül fontos tényező a rokkantak jövő *foglalkozásának* megválasztásánál is. A pályaválasztással megbízott tanácsadók előtt tehát ezen kérdéseknek előzetes megfelelő intézményes megoldása esetén (Németország!) sokkal

több lehetőség nyílik a megfelelő gazdasági jövő ajánlására és biztosítására is, mint ott, ahol az egész kérdés még a levegőben lóg.

A rokkantak munkába való visszavezetésének nehéz kérdésénél ma hazánkban erősen nélkülözzük az egyik legfontosabb tényezőnek, a rokkantnyugdíj végleges alakulásának ismeretét és ez szükségkép számos hibára vezetett máris és a rokkantak számának emelkedésével egyre több hibát okoz. Különösen megnehezíti a mezőgazdasági rokkantak visszavezetését régi foglalkozásukba. A mennyiben szükségkép csalódásra vezethet, ha városi elemeket, a nélkül, hogy megvolna bennük a hajlandóság, igyekeznének a falusi életre rábeszélni és pénzügyi kedvezményekkel mezőgazdasági vagy kerti munkára kényszeríteni, éppúgy káros az is, ha hazánkban a legfőbb jelentőséggel bíró telepítés lehetősége hijján földműveseket képeznek ki egyre növekedő számban ipari foglalkozásokra. A következmény mindkét oldalon csalódás lesz.

Mindezek alapján a rokkantsági nyugdíjellátás reformjánál a következő alapelveket kellene irányadóul venni:

1. A fegyveres erőhöz tartozó azon személyeknek, ideértve a hadiszolgáltatásról szóló 1912. évi LXVIII. t.-cz. alapján személyes szolgáltatásra igénybevett egyéneket is — a kiknek keresőképessége a háború tartama alatt szenvedett sérülés, vagy az a közben szerzett betegség vagy betegség utóhatása alatt legalább 20%-kal csökkent, a kincstártól megfelelő évi rokkantsági nyugdíj jár. Nem tesz különbséget az, vajjon a rokkanttá vált tartalékos tisztek közé, vagy a legénységi állományba tartozott-e.

A nyugdíjjáradékot a katonai rangfokozattól függetlenül, úgy kellene megszabni, hogy az az alább közölt határon belül a régebbi munkajövedelemnek azt a részét pótolja, a melyet a rokkant munkájával már nem tud megkeresni. Ehhez képest kétféle járadékot kellene megkülönböztetni:

a) alapjáradékot, a melynek legalább a helyi legalacsonyabb polgári létfentartást kell a teljesen munkaképtelen hadirokkant részére biztosítani. E végből a községeket megfelelő csoportokba kell osztani. A létminimumot a fővárosban a normális (4 tagú) családra nézve legalább 1.200 koronában kell megállapítani. A nőtlenek alapjáradéka a normális létminimum háromnegyedrésze legyen, viszont minden 16 éven aluli gyermek után a harmadik gyermektől kezdve a létminimumon felül megfelelő évi nevelési járulékot (200 korona) kell biztosítani.

Az alapjáradékot a munkaképesség fokához mért 20%-os fokozatokban kell megállapítani. A munkaképesség fokának megállapításánál foglalkozás-változtatás esetén azt a foglalkozást kell alapul venni, amelyet a rokkant elbocsátása után fog keresetszerűen folytatni.

b) Mindazok a rokkantak, akik az alapjáradékkal; a megmaradt munkaképesség alapján szerzendő keresetükkel és illetve egyéb, állandó forrásokból származó jövedelmükkel együtt, régi munkajövedelmüket sem fedezhetik — az alábbi jövedelmi határon belül — az alapjáradékon felül kiegészítő socialis járadékban részesülnek. Ha az egykori munkajövedelem a 2.500 koronát nem haladta meg, a kiegészítő járadékot úgy kell megszabni, hogy a rokkant a háború után akkora összjövedelemmel rendelkezzen, mint amekkora jövedelmet a háború előtt munkájával megkeresett. A fővárosban 2.500 koronától 4.000 koronáig terjedő egykori munkakereset esetén a különbözeti socialis járadékot úgy kell megszabni, hogy a jelenlegi egyéb forrásból származó jövedelmet (tőkeamat-biztosításból származó ellátás, vitézségi érmek stb.) is számításba véve, az összjáradék a régebbi munkakeresetnek minden 2.500 koronát meghaladó részének, fokozatosan 10—30%-kal csökkenő hányadát biztosítsa.

Azoknak a hadirokkantaknak, akiknek kimutatható összjövedelme 10.000 koronát meghalad, a rokkantsági alapnyugdij sem jár.

2. Azon rokkantak számára, akik örökre mindennemű katonai szolgálatra alkalmatlanok és testi hibájuk nem fog többé számottevő mértékben megjavulni, a katonai nyugdíjellátást egyszer és mindenkorra kell megállapítani. A többi rokkant egészségi állapotát a nyugdíj egyszeri megállapítása után legkorábban két év múltán lehessen újabb vizsgálat alá venni. A járadékot a felülvizsgálat alkalmával a rokkantság tárgyilag megállapítható fokának alkalmazásához képest emelni, csökkenéséhez képest leszállítani kell. A járadékot ne lehessen az egészségi állapot tárgyilag javulása nélkül elért többkereset alapján leszállítani. A hadirokkantnak joga legyen arra, hogy bizonyos időhatáron (10 éven) belül, a helyi rokkantgondozó-szervezet orvosi szakvéleménye alapján bármikor folyamodhassék járadékának felemelése iránt, ha hadirokkantság okozta állapota és ezzel keresőképessége rosszabbodik.

3. A katonai parancsnokságoknak (kerületi parancsnokságok) a törvényhatósági rokkantgondozó szervezet iavaslatára kijelölt polgári (szakorvosi és gazdasági) szakértőket is be kelljen vonniok az elsőfokú járadékmegállapító eljárásba. Az elsőfokú döntéssel szemben a hadirokkant központi járadékmegállapító hatósághoz fordulhasson. Ezen bírósági függetlenséggel felruházandó központi hatóság még az esetben is polgári szakértők bevonásával kell hogy működjék, ha az elsőfokú hatóság mellett nem lehetne az említett szakértői intézményt megvalósítani.

4. A hadirokkantak, a belső betegeket is beleértve, évi járadékuknak a rokkant korához képest csökkenő és a biztosítás-technikai alapo-

kon megállapítandó részét, egyéni viszonyaik szakszerű mérlegelése mellett tőkével válthassák meg a célból, hogy mezőgazdasági ingatlant vagy kis családi házat és telket szerezhessenek vagy erősíthessenek meg.

5. A sebesülési és illetve személyi pótdíjakat el kellene törölni.

6. Azokat a törvényes rendelkezéseket, amelyek a hadirokkant közalkalmazottakat a mai törvényes ellátáson belül, a fenti szabályokkal szemben kedvezőtlen helyzetbe juttatják, megfelelően kellene módosítani.

Amennyiben a katonai érdek mellőzhetetlenné tenné, a hadirokkantoknak esetleg a fenti szabályok szerint járó nyugdíjellátáson felül a katonai rendfokozatok szerint emelkedő szolgálati mellékjáradékot lehetne kiutalni.

III. A hadi hátrahagyottakról való gondoskodás.

A háború a családok ezreit fosztotta meg eltartóiktól. Az állam a hősi halált halt katonák hátrahagyottairól gondoskodó törvények értelmében némi támogatást nyújt az özvegyeknek, árváknak, az elesettek szülőinek és nagyszüleinek stb., de ez az anyagi alap olyan keskeny, hogy a háborús hátrahagyottak még a rokkantaknál is nagyobb mértékben vannak más irányú támogatásra utalva.

A következőkben tehát mindenekelőtt a mai katonai járadékszerű ellátást ismertetjük, egybevetjük azt a német járadékellátással és az idevonatkozó törvényhozás reformjára nézve is épügy kifejtjük elvi nézőpontjainkat, mint a hogy azt a rokkantellátás reformjára nézve megtettük, azután ismertetjük azokat az intézményeket és intézkedéseket, a melyek eddig hazánkban a hadiözvegyek és árvák szorosabb értelemben vett socialis gondozása érdekében történtek és ismét szembeállítjuk azt a Németországban már sokkal tökéletesebben kiépített önálló szervekre ruházott gondozással. Ezek után kifejtjük elvi nézőpontjainkat a gondozás jövődjéről politikájáról, s arról a szervezetről, a melyre a hadigondozás ezen ágát a főváros területén ruházni kívánjuk.

1. A hadi hátrahagyottak törvényes ellátása hazánkban. Békeidőben a legénység állományába tartozók közül csak a valóságos altiszt özvegye számíthat nyugdíjra, ha az altiszt a katonai nősülési szabályokban jelzett első módozat szerint nősült, vagy ezen első módozat szerint nősültek közé átvették, s ha az altiszt elhalálósakor már nyugdíjjogosultsággal bírt, vagy nyugdíjazva, illetőleg valamely katonai rokkant házában felvéve volt. A törvény azonban elismeri, hogy a háborúban elsőrendű kötelesség valamennyi résztvevő katonának hátramaradottairól gondoskodni. Ezért mondja az 1887: XX. t.-cz. 21. §-a, hogy állandó évi nyugdíjra van igénye a legénységi egyén özve-

gyének, ha férje az ellenség előtt esett el, vagy ellenség előtt vagy másképp és saját hibája nélkül közvetlenül, vagy katonai szolgálat teljesítésekor szenvedett sérülés vagy a szolgálati tartózkodásra kijelölt helyen uralkodó járványos vagy helyi, vagy kórházban való szolgálat-tétele következtében kapott ragályos betegség, vagy hadi fáradoalmak következtében halt el. Az, hogy a házasság katonai engedéllyel vagy a nélkül kötött-e, nem bir jelentőséggel.

Az az özvegy, a ki férjével ennek elhalálózásakor nem élt együtt, csak úgy tarthat igényt özvegyi nyugdíjra, ha az együttműködésnek nem ő volt az oka. Ennek a körülménynek bizonyítása könnyű akkor, ha a különélő nő részére a férj ellen ideiglenes nőtartást bíróilag megítéltek, mert állandó bírósági gyakorlat alapján kifejlődött jogszabály az, hogy csak a hibáján kívül különélő feleséget illeti meg a nőtartás. Ha ilyen bírói ítélet nincsen, akkor az utalványozó katonai hatóság belátásától függ, milyen bizonyítékokkal lehessen kétségtelenné tennie a különélő feleségnek azt, hogy a különélés nem az ő hibájából következett be. A 29. §. elvált, nem saját hibájából törvényesen elvált nőről beszél. Elvált nő alatt azonban nem szabad olyan nőt érteni, a kinek férjével való házasságát felbontották, mert a házasság felbontásával a házastársak megszűnnek egymás irányában férj és feleség lenni.

Az özvegyi nyugdíj egyaránt jár a hadsereg, a haditengerészet, honvédség és népfelkelés legénységi állományába tartozó és a fenti módon elhalt személyek özvegyeinek (1887 : XX. t.-cz. 23. §.)

Az özvegyi nyugdíj összegét az 1887 : XX. t.-cz. 23. §-a a következő összegekben határozta meg :

gyalogos vagy vele egyenfokozatú özvegye részére	48 K
örvezető " " " " "	64 "
tizedes " " " " "	80 "
sz.-vezető " " " " "	96 "
a legkisebb őrmesteri zsold élvezetében állott őrmester vagy ezzel egyenfokozatú özvegye részére	120 "
a többi őrmester és ezzel egyenfokozatú özvegye részére	160 "
a haditengerészet főhajómestere vagy ezzel egyenfokozatú özvegye részére	200 "
hadapród özvegye részére	200 "

Az 1907 : XVI. t.-cz. 7. §-a ezt a nyugdíjat olyképp emelte, hogy e törvény életbelépésétől kezdve az özvegyi nyugdíjat a most ismertetett 23. §-ban megállapított és 50% hozzáadásával felemelt összegben kell

kiszabni. Vagyis pl. a gyalogos özvegye kap $48 + 24 = 72$ K nyugdíjat.

A mennyiben a férj bebizonyíthatólag az *ellenség előtt* esett el vagy az ott kapott sebesülés következtében egy év lefolyása alatt elhalt, az özvegy még 50°/o-os pótlékot kap; ha pedig az özvegy egyáltalán keresetképtelen és vagyontalan, keresetképtelenségének és vagyontalanságának tartamára további 96 K segélyt kap (1887 : XX. t.-cz. 24. §.). Vagyis az előbbi gyalogos esetét véve, ha az ellenség előtt esett el, kap az özvegye $72 + 36 = 108$ K évi nyugdíjat, s ha teljesen keresetképtelen és vagyontalan, 108 K nyugdíjon felül 96 K segélyt, összesen 204 K-t egy évre.

A törvényhozás kénytelen volt átlátni, hogy még ez a maximális ellátás sem biztosítja semmiképpen a mai viszonyok között a legszerényebb falusi létminimumot sem. Erre való tekintettel az 1915 : XV. t.-cz. nemcsak a legénységi állományba tartozó rokkant magyar állampolgároknak, hanem a háború alatt, vagy annak következtében elesett vagy meghalt s a legénységi állományba tartozó magyar állampolgárok özvegyeinek és árváinak is folyósított a törvényszerű katonai ellátásokon felül ideiglenes segélyt, a mely előzetes havi részletekben fizetendő. Ez a segély az özvegy részére évi 120 K-t tesz ki s így a például felhozott özvegy évi 324 K-t kap.

Az az özvegy, akinek férje akár az 1912 : LXV. t.-cz. 22. §-a, akár az 1914 : XXXVI. t.-cz. 20. §-a szerint, akár mint törvényhatósági vagy r. t. városi *tisztviselő* polgári nyugdíjra is igényt tarthatna, csak abban az esetben kaphat katonai özvegyi nyugdíjat, ha ez több, mint amennyi volna az özvegyet férje polgári állása után illető özvegyi nyugdíja. De még ha ilyen esetben az özvegy a férj polgári állása szerinti nagyobb özvegyi nyugdíjat kapja is, az őt különben megilletett katonai özvegyi nyugdíj 50°/o-át mindenesetre megkapja, ha a férj az ellenség előtt esett el, vagy az ellenség előtt kapott sebesülés vagy hadifáradalmak következtében egy év leforgása előtt elhalt (1887 : XX. t.-cz. 6. §.). E tekintetben az 1915. évi január hó 25-én 150.000. sz. a pénzügyministeri rendelet így intézkedik : megállapítandó

- a) az özvegy részére a katonai nyugdíj 50°/o-a pótlék nélkül ;
- b) a polgári nyugdíjnak az az összege, a mely meghaladja az a) pontbeli katonai özvegyi nyugdíjat ;
- c) végre az a) pontbeli katonai nyugdíj 50°/o-os pótléka.

A nyugállományban elhalt férj özvegyének özvegyi nyugdíja rendszerint nem lehet több, mint a férj nyugdíjilletménye.

A hadiözvegy nyugdíja megszűnik :

- a) az özvegy halálával ;

b) újra férjhezmenetelével. Újabb özvegyége esetén ismét feléled nyugdíja, kivéve, ha időközben a c)–f) pontokban foglalt valamely eset bekövetkezett. Ha az özvegyet későbbi házasságából is állami nyugdíj vagy ezzel egyenlő ellátás illeti, úgy csak az utóbbira van igénye; de ha ez kevesebb az előbb élvezett katonai nyugdíjnál, a különbség a katonai nyugdíj terhére ráfizetendő;

e) az özvegynek a nyugdíjról való időleges vagy állandó lemondásával;

d) az állam vagy valamely nyilvános intézet részéről való ellátás nyeresével, vagy apácául való belépéssel oly zárdába, mely nem nevelésre vagy betegápolásra van hivatva;

e) az osztrák-magyar monarchiából való kiköltözéssel vagy idegen állampolgárság szerzésével, valamint engedély nélkül vagy jogosulatlanul való külföldön tartózkodással;

f) oly bűnvádi elítéltetés esetében, mellyel a nyugdíj elvesztése van összekötve (1887 : XX. t.-c. 8. és 9. §.).

A katonai özvegyi nyugdíj hónaponként előre kiszolgáltatandó illetmény, a mely, tekintet nélkül arra, hogy az özvegynek halálozási negyed jár-e vagy sem, a férj elhalálozását követő hónapnak elsejével veszi kezdetét s ezen a napon már ki is fizetendő (1907 : XVI. t.-c. 6. §.).

A legénységi személy törvényes vagy későbbi házasság által törvényesített gyermekei után özvegyét, amennyiben maga is nyugdíjat élvez, a saját gondozása alatt álló minden egyes gyermek számára, és pedig fiuknál 16-ik, lányoknál 14-ik életévük betöltéséig, avagy a gyermek esetleg korábbi ellátásáig évi 48 K nevelési járulék illeti meg; azonban az özvegyi nyugdíj és nevelési járulékok összege együttvéve az 540 K-t meg nem haladhatja. Ha az egyenként évi 48 K nevelési járulék hozzászámításával a gyermekek nevelési járuléka és az özvegyi nyugdíj többet tenne ki, mint 540 K-t, akkor a gyermekek nevelési járulékaul csak az fizethető ki, a mi az özvegyi nyugdíjnak az 540 K végösszegeből való levonása után megmarad (1907 ; XVI. t.-cz. 8. és 9. §§.). Ehhez járul az 1915 : XV. t.-cz. 7. §-a értelmében még a háború tüzamára és annak befejezése után is 6 hónapon át előzetes havi részletekben fizetendő 12 K évi segély minden törvényes vagy törvényesített gyermek után és pedig a fiárva 16-ik, a leányárva 14-ik életévének betöltéséig.

Ha a legénységi állományba tartozó személy után árva maradtak, de özvegy nem; vagy pedig az özvegy nyugdíjra igényt nem tarthat, akkor az árva 12 K évi segély minden törvényes vagy törvényesített gyermek után és pedig a fiárva 16-ik, a leányárva 14-ik életévének betöltéséig.

haladhatja, ennél fogva ötnél több nevelési járulékra igényt tartó árva létében minden egyes árva csak azt kapja nevelési járulékul, a mi a 360 K-nak a gyermekek számával való elosztása után egy gyermekre esik (1907 : XVI. 10. §.). Az ilyen árvákat szülőtlén árváknak nevezi a törvény. Ezek is kapnak az 1915 : XV. 7. §-a értelmében ideiglenes évi segélyt a háború tartamára és annak befejezése után is 6 hónapon át. Ez az évi segély 36 K, ha egy árva maradt hátra; két árva esetében egyenként évi 30 K, három árva esetében egyenként évi 24 K, négy vagy több árva esetében egyenként évi 18 K a segély, a 16-ik, illetőleg 14-ik életév betöltéséig.

Az 1915 : XV. 7. §. második bekezdésének 10. pontja szerint a legénységi állományba tartozó és a háború alatt vagy annak következtében meghalt magyar állampolgár törvénytelen gyermeke is kap a háború alatt és annak befejezése után is 6 hónapon át évi segélyt és pedig 60 K-t, ha az özvegy katonai nyugdíjat kap; ha az elhalt ilyen özvegyet nem hagyott hátra, akkor az elhalt által eltartott törvénytelen gyermekek évi segélyének összegét a gyermekek száma határozza meg. Évi 108 K segély jár, ha egy ilyen árva, egyenként évi 102 K segély, ha két ilyen árva, egyenként évi 96 K segély, ha három ilyen árva és évi 90 K segély, ha négy vagy több ilyen árva marad hátra. A fiúk 16-ik, a leányok 14-ik életévük betöltéséig kapják ezt a segélyt.

Azoknak a legénységi árváknak, a kik hazai tanintézetbe járnak s megfelelő előmenetelüket igazolják, tanulmányaik folytatása céljából a nevelési járulék tanulmányaiknak befejezéséig, azonban legfeljebb 24. életévük betöltéséig meghagyható (1907 : XX. 3. §.).

Azok az árvák, a kiknek atyja az 1912 : LXV. és 1914 : XXXVI. törvénycikkben felsorolt szolgálatban állott, ha atyjuknak a katonai szolgálat tartama alatt bekövetkezett halálakor az említett törvények szerint ellátásra igényt nyertek is, csupán a katonai törvény szerinti nevelési járulékot igényelhetik. De ha ez a fenti törvények szerinti polgári ellátásnál kevesebb, akkor ezen ellátás és a polgári ellátás közti különbség a polgári javadalmazásból ráfizetendő (1887 : XX. 17. §.).

Az 1915. évi 70.000. p. ü. sz. rendelet 12. pontjának 6. bekezdése értelmében, az ideiglenes segélyek azoknál a családoknál, a melyek az 1882 : XI., 1912 : LXVIII. vagy 1914 : XLV. t.-cz. alapján segélyben részesültek, az ennek a segélynek teljes megszűnését követő hó elsejétől kezdve, azoknál a családoknál pedig, a melyek eddig nem részesültek az idézett törvénycikkek alapján segélyben, attól az időponttól kezdve járnak, a melytől kezdve a törvényszerű katonai ellátások megállapítottak.

A nevelési járulék megszűnik:

- a) a 24. életév betöltésével;
- b) valamely ellátásnak korábbi elnyerésével, míg az az ellátás tart;
- c) az árva halálával;
- d) a legalább 14 éves életkorban levő árva oly bűnvádi elítéltetésével, a mellyel a nyugdíj megszűnik;
- e) az osztrák-magyar monarchiából való kiköltözéssel vagy idegen állampolgárság megszerzésével, valamint engedély nélkül és jogosulatlanul külföldön való tartózkodással (1887 : XX. 19. §.).

Ennek a most ismertetett törvényszakasznak az a hiányossága, hogy az olyan vagyontalan, kereset- és munkaképtelen nyomorék árváról, a kinek egyik szülője sem él, nem gondoskodik az árva 24. életévének betöltése után, hanem az ilyen árvát a társadalom jótékonyosságának engedi át. Ellenben az állami alkalmazottak ilyen hátramaradottjai az 1912 : LXV. t.-cz. 76. §-a értelmében életjáradékot kapnak.

A nevelési járulék megszűnik, ha az árva ellátásban részesül. Az 1887 : XX. 13. §-a megmondja, hogy ellátás alatt értetik:

A) fiárváknál:

- a) valamely fizetéssel vagy díjazással járó nyilvános vagy magán-szolgálat elnyerése;
- b) valamely hatóságnál évi szolgálati átalánynak vagy csak napi-díjnak is elnyerése;
- c) a katonai nevelő- és képzőintézetbe egész kincstári vagy alapítványi helyre növendékül való felvétel;
- d) az állam által fentartott vagy legalább az állam felügyelete alatt álló oly nyilvános polgári-, nevelő-, képző- vagy ellátási intézetbe való felvétel, melyben a felvettnek minden szükségletei az intézet által fedeztetnek;
- e) valamely papi növeldébe, intézetbe vagy zárdába való felvétel;
- f) valamely kereskedőnél, iparosnál vagy művésznél tanonczul való alkalmazás, addig, míg a tanoncz minden szükségletei a gazda által fedeztetnek; a tanonczságból a legények, segédek közé átlépés, vagy valamely üzlet megkezdése.

B) leányárváknál:

- a) a férjhezmenetel;
- b) apáczául belépés oly zárdába, mely neveléssel vagy betegápolással nem foglalkozik;
- c) valamely katonai leányintézetbe egészen kincstári vagy alapítványi helyre növendékül való felvétel;

d) oly nyilvános polgári nevelő- vagy ellátási intézetbe való felvétel, melyben a felvettnek minden szükségletei az intézet által fedeztetnek.

Abban az esetben, ha a férj eltűnt és fogyatékbba vétetett, özvegyét és árváit ideiglenesen illeti meg az özvegyi nyugdíj és nevelési járulék, a mely véglegessé akkor válik, ha a férj törvényesen holtta nyilvánított. Ha ellenben a férj utóbb előkerül, az ideiglenes özvegyi nyugdíj és nevelési járulék magától értetődőleg megszűnik (1887 : XX. 37. §.).

A háborúban elesett vagy a háború következtében meghalt és illetőleg eltűnt legénységi állományú katona *atyja, anyja, nogyapja és nagyanyja* ugyanazon ideiglenes segínyt élvezi, a melyet (a fentiek szerint) a rokkant katona kap, felmenői részére, ha őket ő maga tartotta el. Ez az előfeltétel itt is fennáll (1915 : XV. t.-cz. 7. §. 2. bek. 12. p.).

A hadiszolgáltatásokról szóló 1912 : LXVIII. 8. §-a értelmében az ezen törvény alapján *személyes szolgálatokra* bevont, valamint az önkéntes szolgálatokra vagy munkákra alkalmazott egyének hátramaradottjai is részesülnek özvegyi nyugdíjban illetőleg nevelési járulékban, ha a férj, illetőleg apa halála bebizonyíthatólag a szolgálat következtében állott be.

2. A hadi hátrahagyottak törvényes ellátása Németországban. A hátramaradottokról való gondoskodás alapját Németországban az az ellátás képezi, a melyet az állam bizonyos hátramaradottaknak, tekintet nélkül gazdasági helyzetükre, a katonák hátramaradottairól szóló 1907. május 17-iki törvény (Militärhinterbliebenengesetz) alapján biztosít. Ezt a mieinknél összehasonlíthatatlanul jobb ellátást a törvényhozó testületek határozata folytán részben a háború tartama alatt, részben pedig a háború befejezése után lényegesen meg fogják változtatni és ki fogják egészíteni.

A birodalom a katonák hátramaradottairól szóló törvény alapján kétféle ellátást nyújt: *általános és háborús* ellátást (allgemeine und Kriegsversorgung). Az előbbi azon alsóbb rangfokozatú katonai személyek hátramaradottaira terjed ki, a kik a tényleges hadsereghez való tartozásuk ideje alatt szolgálatban történt sérülés folytán vagy pedig tíz évi szolgálati idő letelte után hunytak el és évi 300 M. özvegyi ellátásból, minden törvényes vagy törvényesített teljesen árva részére pedig évi 100 M ellátásból áll.

A háborús ellátás körébe azon legénységi állománybeli katonai személyek özvegyeinek és törvényes vagy törvényesített gyermekeinek ellátása tartozik, a kik a tényleges hadsereg kötelékébe tartoztak és harctéri hadsereghez voltak beosztva, ha a) a háborúban estek-el,

vagy a háborúban szerzett sebesülés folytán haltak meg, b) vagy pedig a háborúban más módon megsérültek és ennek következtében a békekötéstől számított 10 év lefolyása alatt hunytak el.

A háborús özvegyek ellátása (Kriegswitwengeld), ha az özvegy ezenkívül még általános ellátásban is részesül, az elhunytak rangfokozata szerint évi 100—300 M, ha pedig az özvegy nem tarthat igényt az általános ellátásra, 400—600 M. Az általános ellátáshoz számítják ilyen esetekben nemcsak azokat az illetményeket, a melyek a hátramaradottakat az elhunytak katonai ellátása folytán illetik meg, hanem azokat is, melyeket a hátramaradottak az elhunyt polgári hivatalbeli állása alapján kapnak. A háborús árvák ellátása minden apátlan gyermek részére évi 108 M, minden szülőtlen gyermek részére évi 140 M. Azoknak a hátramaradottai, kik az önkéntes ápolás terén a harctéren teljesítettek szolgálatot, szintén részesülnek háborús özvegyi vagy árvaellátásban.

Ezenkívül az említett katonai személyek és önkéntes ápolók felmenő rokonai (szülők, nagyszülők) részére is lehet háborús ellátást (Kriegselterngeld) az esetben megállapítani, ha az elhunyt a hadseregbe való belépése előtt vagy pedig a hadsereg kötelékéből való elbocsátása után beállott halála idején egészen vagy túlnyomó részben maga gondoskodott eltartásukról. Ez az ellátás évenként legfeljebb 250 M-ra rughat.

Ezenkívül a katonai hatóság a hátrahagyottakat a háborúban elesett katona halála után bizonyos időtartamra kegyilletményben részesíti (kegydíj vagy kegyzsold, mely megfelel az elhunyt katona illetményeinek). A szövetségtanács 1915. szept. 13-iki rendeletével továbbá kimondta, hogy az 1888. febr. 28-iki törvény értelmében a háborús családi segélyt a hátrahagyottak részére megállapított *ellátási összeg esedékességének napjától számított 3 hónapon túl is ki kell nekik fizetni* és az ezen időtartamra eső összeget nem szabad a hátramaradottak illetményeiből levonni.

A törvényes ellátás összege eddig kizárólag a háborúban résztvevő egyén katonai rangfokozatától függött. A törvényhozó testületek ezzel ellentétben közvetlenül a háború befejezése utáni időre új szabályozást helyeztek kilátásba, mely lehetővé tenné kiegészítő járadékok (Zusatzrente) kiutalását. Ezen kiegészítő járadékokat a hátramaradottak az eddig törvényesen megszabott ellátáson felül kapnák és annak összegeit az elhunyt polgári munkából származó jövedelmének arányában fokozatosan állapítanák meg. Ezen új elv alkalmazását a háborús hátrahagyottak ellátásánál először abban az emlékiratban indítványozták, melyet a mezőgazdák szövetsége és a Hansabund vezetése alatt 58 gazdasági egyesület terjesztett a birodalmi gyűlés elé. Miután pénzügyi okokból elfajta új szabályozást a háború tartama alatt nem lehetett megvalósítani,

a birodalmi gyűlés pénzalapot létesített a célból, hogy a hátrahagyottak ellátásának mostohaságát enyhítse. Ezen alapból először is azoknak az özvegyeknek és árváknak utalhatnak ki pótlékokat, kiknek nyugdíjellátása egyáltalában nem felel meg az elesett munkajövedelmének, továbbá azoknak, kiknek férje vagy apja mint tiszthelyettes, közvetlenül tisztte való kinevezése előtt esett el. Azonkívül bizonyos összegeket juttathatnak ezen alapból a hátrahagyottak egyes, ellátásra formailag nem jogosult, de támogatásra szoruló kategoriájának, nevezetesen saját hibájukon kívül elvált feleségeknél, kiknek eltartásáról a háborúban elesett volt köteles gondoskodni, törvénytelen gyermekeknek, mostohagyermeknek, az első házasságból származó házasság előtti megszületett gyermekeknek, adoptált gyermekeknek, segélyre szoruló szülőknek vagy nagyszülőknek, kiknek a hadi ellátásra (Kriegselterngeld) törvényes jogczimük nincsen.

Továbbá szabályozni kívánják a házasságonkívüli gyermekek ellátását is. Ezeknek jelenleg ellátásra nincs igényük, de az 1914. aug. 14-iki törvényben megállapított háborús segélyben a háború végéig az apa halála után is részesülnek. A birodalmi gyűlés és a birodalmi kormány ezzel a kérdéssel a német hivatásos gyámok szervezetének, a katolikus Caritas szövetségének és a katolikus nőegyesületek szövetségének beadványai kapcsán foglalkozott, elvben meg is állapította a házasságon kívüli gyermekek ellátási igényét, de egyelőre még nem döntött véglegesen abban a kérdésben, vajjon ezek a gyermekek akkora ellátásra fognak-e igényt tarthatni, mint a törvényes gyermekek.

Az 1916. július 3-áról kelt birodalmi végkielégítési törvény a hátrahagyottak ellátásáról szóló törvényes intézkedéseket szintén megváltoztatta. Gondoskodik ugyanis arról, hogy a háborúban elesettek özvegyei végkielégítésként egy bizonyos összeget kapjanak, melyen kis földbirtokot, vagy városi otthont vásárolhatnak maguknak. Ezt az összeget olyképpen lehet egyszerre megkapni, hogy a katonák hátramaradottairól szóló törvény értelmében jelenleg kijáró özvegyi ellátás felét tőkésítik. Ha az özvegy újból férjhez megy, akkor köteles házasságkötésétől számított 3 hónapon belül, a végkielégítési összeg azon részét visszafizetni, a mely meghaladja a végkielégítés megállapításánál irányadó és újabb férjhezmenetelig esedékes ellátási illetmények összegét. Rendkívüli körülmények között el lehet tekinteni a visszafizetéstől.

A magyar-osztrák és német katonai hadiözvegy- és árvanyugdíjak egybevetése :

	Osztrák-magyar rangfokokozatok :						
	törzs- őrmester	I. őrmester	II. őrmester	szakasz- vezető	tizedes	őrvezető	köz- legény
	Német rangfokokozatok :						
	őrmester			Sergeant	altiszt	közlegény	
k o r o n a (1 M = 1·20 K)							
Özvegy Ausztria- Magyarországban . . .	450	360	270	216	180	144	108
Németországban	720	720	720	600	600	480	480
Egy-gyermekes özvegy Ausztria-Magyar- országban	498	408	318	264	228	192	156
Németországban	922	922	922	802	802	682	682
Két-gyermekes özvegy Ausztria-Magyar- országban	546	456	366	312	276	240	204
Németországban	1124	1124	1124	1004	1004	884	884
Három-gyermekes öz- vegy Ausztria-Magyar- országban	594	504	414	360	324	288	252
Németországban	1326	1326	1326	1206	1206	1086	1086
Négy-gyermekes özvegy Ausztria-Magyar- országban	642	542	462	408	372	336	300
Németországban	1528	1528	1528	1408	1408	1288	1288

Félfárvák Ausztria-Magyarországon fiuk 16. és leányok 14. életévük betöltéséig 48 K.

Félfárvák Németországban 18. életévük betöltéséig 202 K.

Teljesen árvák Ausztria-Magyarországon 16., illetőleg 14. életévükig 72 K.

Teljesen árvák Németországban 18. életévük betöltéséig 288 K.

6. A legénységi állományba tartozó legtöbb német katona hátrahagyottjait járadékigény illeti meg a polgári socialis biztosítás alapján is. A munkásbiztosító-pénztárak az alapbér 20—40-szereséig (legkisebb összeg 100 márka) halálozási összeget fizetnek ama tagok hátramardottjainak, akik halálukig a pénztár tagjai maradtak. Azonban csak azok a hátrahagyottak bírnak igénynyel, akik a jogosultnak a hadseregbe való belépéséig az elhalttal közös háztartásban éltek. A rokkantság esetére való biztosítás egyszeri és folytatólagos segélyeket fizet (RVO. 1.258 – 66. szakasza.)

1. Özvegyi rokkantsági és özvegyi betegjáradékot fizetnek, ha a biztosított özvegy rokkant lesz, illetve 26 héten túl beteg,

2. árvajáradékot a gyermekeknek 15 éves koruk betöltéséig,

3. özvegysegélyt az özvegy járadékösszegéig a biztosított fél halála esetére, ha az özvegy maga biztosítva van,

4. árvakiházasítást az árvajáradék 8 hónapra szóló összegéig 15 életév betöltése után.

A törvényes kötelességeken túl a legtöbb országos biztosítóintézet az elesett tag özvegyének tiszteleti díjként 50 márkát, az első 16 éven aluli gyermeknek többnyire 30 márkát, minden további gyermek után 20 márkát, maximális összegként anyának és gyermeknek 80—120 márkát fizet ki. Sok intézet tagjainak hadi biztosításához 5—10 márka összeggel járult hozzá. A RVO. 1.277. szakasza alapján egyes biztosító intézetek különösen a Hansa-városokban saját otthonaikban és intézeteikben látják el árváikat.

A magánalkalmazottak biztosítása alapján nem illeti meg a harcosok hátrahagyottait járadékra való igény, ellenben kívánhatják, hogy az elhunyttól befizetett összegeknek felét, önkéntes biztosításnál a járulékok háromnegyedét visszafizessék. (Magánalkalmazottakat biztosító törvény 398. szakasza.)

A fenti összehasonlítás alapján megállapíthatjuk, hogy a hősi halált haltak hátrahagyottainak katonai ellátása hazánkban összehasonlíthatatlanul rosszabb, mint Németországban. Különösen hátrányunkra üt ki ez az összehasonlítás akkor, ha számbavesszük azokat az előnyöket, amelyeket az özvegyek és árvák a socialis biztosítás egyes ágainak alapján élveznek Németországban. A katonai nyugdíjellátás összehasonlítása alapján a részletekben a következő eltéréseket állapíthatjuk meg:

1. Úgy a törvényes özvegyi nyugdíj járadék, mint a nevelési járulékok többszörösen magasabb, mint a mi törvényeinkben megállapított összegek.

2. Az árvák ellátása nincs azzal korlátozva, hogy bizonyos számú árván túl (4 félárva, illetve 5 teljesen árva) megszűnik az ellátás.

3. Hazánkban az árvák csak 16., illetve 14. életévükig élveznek járadékot, ott pedig 18. életévükig.

4. A katonai ellátás folyósításától számított 3 hónapig még a hadisegélyt, sőt kegyképpen a katonai illetményeket is egyideig tovább folyósítják.

5. A végkielégítési törvény (Kapitalabfindungsgesetz) módot nyújt a járadék felének megfelelő tőkésítésére és ezzel a létfenntartás (lakóház), illetve a munkakereset (kiszolgáltatás) megalapozására.

Hazánkban a hadisegélyt a halálhír megérkezése után beszüntetik, úgy hogy a hadbavonult családja az alacsony törvényes ellátás és ideiglenes állami segély mellett nemcsak mélyen a háború *előtti*, de a háború *alatti* életmódja alá süllyed. *Teljesen keresetképtelen* özvegy pl. hadisegélyt kapott a fővárosban havi 36 K-át, özvegyi *összjárandósága* havi 27 K-át.

3. A reform. Elvi tekintetben úgy a német, de különösen a hazai katonai ellátási törvény *reformja* szempontjából a következőket kell hangsúlyozni:

1. olyan alapjáradékokat, de különösen nevelési járulékokat kell biztosítani az özvegyeknek és árváknak, amelyek legalább a legszerényebb létszükségletet biztosítják részükre,

2. az ellátás alapja nem lehet a jövőben a hősi halált haltak katonai rangja, hanem az a károsodás, amely a családfenntartó elestével a családot érte.

Azon magyar állampolgárok hátrahagyottai, akik a katonaság tényleges vagy nem-tényleges állományába tartoztak és illetve az 1912. évi LXVIII. t.-cz. alapján hadiczelok teljesítésére szükséges személyes szolgálatokra bevonattak és a háború alatt vagy a háború következtében elesetek, eltűntek vagy az ott szerzett betegségben vagy annak utóhatásai alatt meghaltak, a kincstártól megfelelő évi ellátást nyernek. A hátrahagyott családtagok közül az elesett, eltűnt vagy meghalt katona özvegyei és árvái, szülei és nagyszülei részesülnek ellátásban. Az elesetteknek házasságon kívül született gyermekei ugyanolyan tekintet alá esnek, mint házasságban született árváik, ha az elesettek eltartási kötelezettsége megállapítást nyert, vagy legalább annak valószínűségét megállapították és illetve az elesettek tényleg gondoskodtak eltartásukról. A törvényes feleséggel egy tekintet alá esik a házasságon kívüli anya is, ha az elesett annak eltartásáról is gondoskodott. A gondozás kiterjed az elesettek örökbefogadott gyermekeire, illetve az örökbefogadókra is, akiknek örökbefogadott eltartóik elesetek.

Az ellátás megállapításánál nem tesz különbséget az, vajjon az elesett a tartalékos tisztek közé vagy a legénységi állományba tartozott-e.

A törvényes ellátást a katonai rangfokozattól függetlenül úgy kell megszabni, hogy az az alább közölt határon belül a hadiözvegyek és hadiárvaik részére a régebbi munkajövedelmnek azt a részét pótolja, amely elégséges ahhoz, hogy régebbi életmódjukat a legszerényebb mértékben folytathassák. Ehhez képest itt is kétféle járadékot kellene megkülönböztetni:

a) *alapjáradékot*, a melynek legalább a helyi legalacsonyabb létfenntartási kell a teljesen munkaképtelen hadi hátrahagyottak részére biztosítani. E végből a községeket megfelelő csoportokba kell osztani. A létminimumot a fővárosban a hadiözvegy részére évi 600 koronában, elvileg élethossziglan, minden 16 éven aluli gyermek részére 18 éves korukig külön további évi 200 koronában kellene megállapítani.

A teljes árvaik ellátásának nevelési járadéka a fővárosban legalább évi 400 korona legyen.

b) Mindazoknak a hadiözvegyeknek a kik az alapjáradékkal, munkakeresetükkel és illetve egyéb állandó forrásokból származó jövedelmükkel együtt az elesett férj eltartási költségeinek leszámításával sem fedezhetik az elesett régi munkajövedelmét, az alábbi jövedelmi határon belül az alapjáradékon felül *kiegészítő socialis járadékot* kellene biztosítani. Ha az egykori munkajövedelem a 2.500 koronát nem haladta meg, a kiegészítő járadékot úgy kell megszabni, hogy a hadiözvegy a háború után legalább akkora összjövedelemmel rendelkezzen, leszámítva az elesett személyének eltartási költségeit, — mint a mekkora jövedelmet az elesett a háború előtt munkájával megkeresett. A fővárosban 2.500 koronától 4.000 koronáig terjedő egykori munkakereset esetén a különbözeti socialis járadékot úgy kell megszabni, hogy az a jelenlegi egyéb forrásokból származó jövedelmet (tőkekamat, biztosításból származó ellátás stb.) is számításba véve, az összjáradék a régebbi munkakeresetnek 2.500 koronát meghaladó, fokozatosan csökkenő hányadát is biztosítsa.

Azoknak a hadiözvegyeknek viszont, kiknek kimutatható összjövedelmük a 10.000 koronát meghaladja, az alapjáradék sem jár.

Ha a hadiözvegy újra férjhez megy, az évi alapjáradéknak háromszoros összegét egyszersmindenkorra végkielégítésképpen kapja.

A többi hadi hátrahagyott (szülők, nagyszülők) ellátásánál a fenti elveket megfelelően kell alkalmazni.

d) A család helyzetéhez alkalmazandó ellátás megállapításánál a katonai hatóságok mellett a hadi hátrahagyottakat gondozó törvényhatósági szervet is be kell vonni. Az elsőfokú döntéssel szemben a hadi hátrahagyottak a központi járadékmegállapító hatósághoz fordulhatnak.

e) A hadi hátrahagyottak évi törvényes összellátásuknak korukhoz képest csökkenő és biztosítás technikai alapon megállapítandó részét egyéni viszonyaik szakszerű mérlegelése mellett tőkével válthassák meg a célból, hogy ingatlant, családi házat vagy építőszövetkezeti részesedést szerezhessenek vagy erősíthessenek meg.

f) Azokat a törvényes rendelkezéseket, melyek a hősi halált halt közalkalmazottak hátrahagyottait a mai törvényes ellátáson belül a fenti szabályokkal szemben kedvezőtlen helyzetbe juttatják, megfelelően kell módosítani.

Hangsúlyozni kell azt is, hogy tekintettel arra a végső nyomorra, a melylyel a mai megélhetési viszonyokkal egyenesen kiáltó ellentétben álló ellátás és a hiányos socialis gondozás mellett élnek a rokkantak és családtagjaik, a hadiözvegyek és árvák, elsőrendű népesedési érdek, hogy a végleges katonai ellátási törvény megalkotásáig, a mely maga is legsürgősebben és tekintet nélkül a háború kimenetelére volna fogantatba veendő, az ideiglenes állami segélyek felemelésével és az özvegyek és árvák céljaira gyűjtött alapoknak kellő elvi program alapján *kiegészítő segélyezésre* való sürgős felhasználásával javítsunk helyzetükön.

Közben ugyanis a hiányos táplálkozás, az egyre szűkösebb lakásvizonyok, a terjedő népbetegségek és az erkölcsi züllés hatása alatt még azoknak a rokkantak és hősi halált haltaknak hozzátartozói is aránytalanul nagy számban fognak elpusztulni, a kiket polgári helyzetük eddig a nyomor színvonalától teljesen távoltartott.

A társadalmi pénzekből gyűjtött alapokat a reform után a törvényes ellátáson felül arra kellene fordítani, hogy a törvénynek mindig sablonos intézkedéseiből származó egyéni hátrányokat méltányosan ellensúlyozzák. Ehhez képest pl. járadékpótlást kellene nyújtani a socialis gondozás során betegség esetén, az anyák és gyermekek fokozott szakképzésének céljaira, a lakáskérdés helyes megoldására, a városbavándorlás észszerű meggátlására stb.

Az eddig gyűjtött alapok és különböző célú nagy összegű hagyatékok és adományok a legczélszerűbb felhasználása érdekében *törvényt* kellene alkotni, amelynek értelmében mindezen összegek *közös hadigondozó alappá* egyesítettének. Ezen alap előreláthatóan elégséges volna arra, hogy abból a háború áldozatai egyidőre a törvényes járadékon felül *megfelelő* szociális gondozásban részesüljenek. Csupán néhány évi kísérletezéssel szerzendő tapasztalatok alapján lehetne megállapítani azt az egyre csökkenő évi összeget, amelyet *kiegészítő segélyezés* és gondozás céljaira utóbb az *állami költségvetésbe* kellene a törvényes járadékok fedezetén felül beállítani, mivel annak előteremtését a jótékonyágtól egy nemzedéken keresztül hiába várnák.

Ferenczi Imre.

Nemzetközi socialpolitika.

(Javaslat a hágai Organisation Centrale pour une paix durable előtt a háború után a nemzetközi socialpolitika egységes elveinek inaugurálására.)

Vázlat :

A háború után az ujjaépítés lázas munkájában nagymértékben szükséges a socialpolitika solidaritása. Ennek határai :

I. A statistikai politika : A nemzetközi congressusok új munkája. A háború utáni gyors népszámlálás. Az 1920-iki egységes idejű népszámlálás. Új szempontok és kérdések. A statisztikai adatgyűjtést a magasabb socialpolitikai tudománynak kell irányitania. A titkos memorandumok és adatok mellőzése.

II. Egységes időszámítás : A Gergely-naptár általános elfogadása. Naptárreform 91 napos évszakokkal. Új ünnepszámítás. A földöv zónaidői. A huszonnégyórás nap. A sunlight-bill. A vasárnapi munkaszünet és a nemzetközi forgalom.

III. Egyforma mérték, egyforma pénz. Csak az anglo-amerikai kultura áll már a méterrendszer ellenében. A forgalomban szükséges az egyforma mérték. Az egyforma pénzsámítás nehézségei. Könnyebb átszámítási kulcsok. Áttérés a frankrendszerre. A disparitások nehézsége. A fedezet. Milyen lenne a nemzetközi pénz.

IV. A forgalmi eszközök nemzetközi administrációja : Vasutak és országhatárok. A tengeri segélynyújtásról és a radiotelegraphról szóló egyezmények bírálata. Egységes administráció a vasutakban, a hajózásban, az autóban, a légi közlekedésben. A posta jövője és új föladatai a collectiv életben. A táviró és szikratáviró, a telephon és szikratelephon administrációja.

V. Nemzetközi jogszabályozások. Egységes forgalmi jog. A nemzetközi váltójog és csekkjog. A szabadalmi törvények hibái. A szabadalmi, szerzői, védjegy- és árumintajogok egységesítése. A szabadalmi jogrendszerek és a nemzetközi technikai haladás.

VI. Az állami biztosítások. Terjedelmük. Államosításuk.

VII. Nemzetközi várospolitiká.

VIII. Nemzetközi vámpolitika.

A hágai Organisation centrale pour une paix durable negyedik szakosztálya részére a békekötés alkalmából nyomban megkötendő egységes socialpolitikai berendezkedésekről és nemzetközi megállapodásokról irt memorandumnak a nemzetközi socialpolitikát illető részeit az alábbiakban vagyok bátor vázlatosan ismertetni:

A háború után a gazdasági egymásrautaltsága az egész világnak annyira sürgősen actualis lesz, hogy egységes szabályozásra lesz szükség ennek a gazdasági újraszervezkedésnek az ellátásánál. Föltételezve, hogy a komoly békekötés a nemzeteknek gazdasági érintkezését újra rögtön helyreállítja s hogy a háború után nem fog újabb vámháborúk tömege következni — a mint ezt joggal föl is lehet tenni —, szükség lesz nagyon sok irányban a rögtöni egyöntetű megállapodásra. Ezek a megállapodások nagyjában kell, hogy a mai tudományos socialpolitika összes ágait magukba foglalják és így lehetővé tegyék a világgazdaság harmonikus és békés fejlődését.

Megállapodásokat kell kötni a már meglevők kiszélesítésével a statistikát, a pénz- és mértékügyet illetően, az időszámításban, a forgalmi eszközök nemzetközi administratiójában és a kölcsönös consuli védelemben, az egészségügyben, — de a mi még ennél is fontosabb: egységes elvekre kell jutni a vámpolitikában, a biztosítási politikában, a nemzetközi jogszerződésekben és egységes jogokban, — végül le kell rakni nagyjában a jövő élet közgazdasági politikájának egységes körvonalait.

Ezek közül a föladatak közül rögtöni megoldásra készen a következők állanak:

I. A statistikai politika.

terén a jövő föladatai annyira sürgősek, hogy egészen más útat kell elvben követni, mint a mit az eddigi statistikai congressusok működése elének tár. Az eddig tartott nemzetközi congressusok ugyanis jobbara szép részletmunkákat produkáltak s az adatgyűjtés új módjairól hoztak fölszinre kétségtelenül életrevaló eszméket, — de csaknem félve kerülték s radicalisan egységes nemzetközi felvételek kérdését és a különböző nemzetek statistikai adatgyűjtéseinek egységes fölhasználását.

Ma az emberiség olyan óriási szervezési föladatak előtt áll, hogy többé nem közömbös dolog egyik állam socialpolitikájának sorsa a másokra nézve. Sürgősen meg kellene csinálni rögtön a háború után először is magának a háborúnak nyers statistikáját, részint a már gyűjtött adatokkal, részint a nyomban a leszerelés után és a hadifoglyok kicserélése után megtartandó új, vázlatos és hevenyészett népszámlálással.

Ez az új népszámlálás, a mit az egész világon egységes időben és elvek szerint kellene megcsinálni, hivatva volna elsősorban a háborúban megfogyatkozott emberlétszámot kimutatni, aztán adatokat szolgáltatni a családi viszonyok legszükségesebb regenerációjára. Mert népesedési politikát előbb kell csinálni mindenütt, mint akkor, a mikor már az 1920-as népszámlálás adatai feldolgozásra kerülhetnek. Azért ennél a háború utáni sürgős és hevenyészett népszámlálásnál, a melynek adat-részletező földolgozása és csoportösszesítései nem is olyan lényegesek, — a legfőbb súlyt a családi állapotra és a munkaviszonyokra kellene fektetni.

Már az 1920-as népszámlálást remélhetőleg olyan nyugodt két esztendő fogja megelőzni, hogy kellő alkalom nyílik majd ennek részletes előkészítésére. Szükséges, hogy azok az államok, a melyek a multkor nem 1910 végén, hanem 1910 elején számláltak, most alkalmazkodjanak az új, czélszerűnek mutakozó decenniumos általános népszámlálási rendhez.

Szükséges lesz hamarosan leszögezni a nemzetközi kongresszusokon résztvevő államokkal, de esetleg a többinek is belevonásával nagyjából még a következő dolgokat:

- az évkönyvek adatainak egyöntetű szerkesztését,
- a római nemzetközi mezőgazdasági intézet adatgyűjtéseiben való általános részvételt,
- a legközelebbi általános mezőgazdasági felvétel egyidejű pontját (reméljük, hogy erre az 1920-as népszámlálás időpontja már alkalmas lesz annyiban, hogy nyugodtan elő lehet rá készülni mindenütt).

Ugyancsak lehetőleg az 1920-as nagy népszámlálással kapcsolatban olyan kérdőpontok felvételét, melyek bizonyos tekintetben már egy tudományosan megalapozott sociologiai adatgyűjtésre is vonatkoznak, tekintettel a kiforrott legsürgősebb socialpolitikai reformeszmékre. Eddig sokat kísérleteztek a representatív statistikával, a melynek adatai többé-kevésbé nem lehettek irányadók a representáló tömeg kis számánál vagy heterogén vagy túlságosan homogén voltánál fogva. Itt az ideje, hogy egy nagy népszámlálás e keretében, annak előkészületeihez méltóan és annak fáradságával együtt az emberiség végre sociologiailag is értékes adatok birtokába jusson, a melyek az emberiség életének egy időben hű keresztmetszetét adják. Hogy mik legyenek ezek a kérdések, azt természetesen nemzetközi bizottság állapítaná meg; kétségtelenül azok, a melyek egyelőre az emberi culturalis fejlődés legszükségesebb documentumait tartalmazzák.

Szükséges lenne továbbá kevesbiteni az államok discret rendelkezése alatt álló adatgyűjtéseinek, az ugynevezett bizalmas adatgyűjtések-

nek a számát. A statisztikai adatok az egész emberiség kincsét képezik, ezentúl talán már nem lesz szükség arra, hogy culturállamok egymás ellen való készülésre vagy éppen vámháború céljaira gyűjtsenek adatokat, illetve a gyűjtött nyers adattömeg feldolgozását ne publicálják.

Ilyen nagy fontosságú lenne a nemzetközi statisztikai politika inaugurálása, a mely hivatva lenne az emberiség harmonikus fejlődésének irányait tudományosan kijelölni. Ezzel együtt természetesen az elméleti statistika tudományának is engednie kell majd szakszerűségének exclusivitásából s helyet kell adnia a kiforrott socialpolitikai adatgyűjtési szükséglet számára.

II. Egységes időszámítás.

A háború után eddig nem sejtett méretekben föllépő nemzetközi forgalom szükségessé teszi majd az egységes időszámításnak nemzetközi megállapodással való végleges rendezését is.

Törökország és az izlám a háború alatt megreformálta időszámítását és a Hedsra-időszámítást már csak az egyházi életben teszi kötelezővé. A modernné lett Oroszország sem fog soká késni, hogy az elavult Julián-naptárt elvesse s helyébe a Gergely-naptár szerint való időszámítást behozza.

Ezenkívül azonban még szükséges az évi naptárnak a most már kiforrott következő elvek szerint való megreformálása:

Minthogy az esztendő ötvenkét hétből és egy naptárból áll, minden év egy nappal később kezdődik. A mi a naptárban a hó és a hét napjainak megnevezésénél bizonyos zavart okoz, annyival is inkább, mert az egymásra következő hónapok 28 vagy 29 vagy 30 és 31 naptárból állván, a hét napjai megfelelő módon eltolódnak. Eddig a legtökéletesebb naptárreform indítvány az, hogy az évnegyedeket 91 napos szakaszokra, tehát 13 hetes turnusokra kell osztani. Ebből az első hónapra 31 nap, a másik kettőre 30 nap esnék, tehát január, április, július és október 31 napos hónapok lennének, a többi pedig 30 napos. Már most minden évben ugyanazon napra esnek minden hónap ugyanazon napja. És pedig január, április, július és október első napja mindig hétfőre esnék, a többi nap ehhez igazodnék.

Mivel pedig így is van egy fölösleges nap az esztendőben, ezt új esztendő napja gyanánt január hó elseje elé kell tenni, ennek a napnak sem száma, sem más elnevezése nem lenne, mint csak újév napja, ez a nap tehát sem vasárnapra, sem a hét más napjára nem volna elnevezhető; ezt az illető év újesztendő-napjának kellene nevezni. Hasonlóan minden négy esztendőben az úgynevezett szökőnapot, a mit szintén

csakis ezzel a megnevezéssel lehetne illetni s a mit legtanácsosabb volna szintén az ujesztendő napja után tenni, szökőnap címmel, mivel így a legeggyöntetűbb a számítás. Jóformán semmi politikai, sem egyházi akadályja nincsen ennek a számításnak.

A katolikus egyház úgyis reformálni akarja a husvétnak eddig mozgó ünnepét; azt általános középszámítással be lehetne illeszteni április 7-ikére, mi mindig vasárnapra esik. Így az egyházi időszámítás is egyöntetűbb lehetne. Annak sem lenne akadályja, hogy a zsidó husvétot ugyanazon a napon kezdve tartsák meg, az ősszel előforduló és egymástól csaknem egy hétnyi távolságra levő két nagy zsidóünnepet pedig, az újesztendőt és a hosszúnapot ugyancsak vasárnapokra áthelyezve, semmi sem áll útjában annak, hogy az egyházak ünnepi rendje is alkalmazkodjék ehhez az egyszerű új időszámításhoz, a mi a kereskedelmi és forgalmi szempontokat, sőt a pihenésnapok kérdését is legjobban kielégíti.

A földövnék zónaidőkre való felosztása nagyjából megtörtént s ahhoz a legtöbb culturállam hozzájárult. A kisebb államok, a melyek még nem fogadták el a zónaidőt, kényszerítve lesznek, hogy annak elfogadásához hozzájáruljanak.

Forgalmi szempontokból feltétlenül szükségesnek látszik még az olasz órabeosztási rendszer, a nap huszonnégy órájának egybeszámozása is, a melyet újabban Oroszország is elfogadott. Annyira plausibilis dolog, hogy általános elfogadása mi nehézséggel sem fog járni. Szintúgy egységesen kell majd megállapítani az angol eredetű sunlight-day-bill által behozott nyári időszámításnak kezdőpontjait, ezt ma már a legtöbb állam elfogadta, csak a kezdőpontok különbözők. Természetesen békeidőben a kezdőpontjai az ilyen időszámítás-ugrásoknak egyformák kell, hogy legyenek.

A nemzetközi forgalmi élet lebonyolításának egy másik fontos kérdése az időszámításnál a vasárnapi munkaszünet bonyolult ügye. Itt a vasárnap már kifejezetteden nemzetközi ünneppé, mert a zsidó szombat és az iszlám péntek munkaszünetje a nemzetközi forgalomban csak alárendelt jelentőségű. Mégis egyrészt a vasárnap megállapítása, másrészt a 36 órás szünet betartása a főelvek, a mik szerint ezt a rendkívül bonyolult socialpolitikai kérdést rendezni lehet.

III. Egyforma mérték, egyforma pénz.

Tudjuk, hogy a nemzetközi forgalom milyen sokat szenved a mértékek és a pénz különbözősége miatt. Bármennyire nehéz, ezt a kérdést is a közeljövőben kell rendezni, mert a nemzetközi socialpolitikai alkotásoknak rendkívül nagy érdeke fűződik hozzá.

Még a tudomány is szenved a mértékek és pénzek különbözősége miatt; alig van olyan statistikai szakkönyvünk vagy kiadványunk, a mely a nemzetközi adatokat egységes képből mutassa a mértékek és a pénzek másneműsége folytán. Újabban a római nemzetközi mezőgazdasági intézet kiadványai helyes úton járnak ebben a tekintetben az egységes hektárszámítással. De akármilyen statistikai adatgyűjteményt veszünk a kezünkbe, a honnan a nemzetközi viszonyokra áttekintő pillantást kell vetni, akár az angol Statesmans Yearbookot, vagy a német Gótai Almanach statistikai kötetét, ezek minden ország pénzügyeit a maga pénznemében számolják; az egyetemi tankönyveink közül a legtöbb szintén úgy tesz a közgazdasággal és pénzügytannal foglalkozók közül. Dicsérendő szándéka volt ebben a tekintetben a Sundbaerg Aperçues statistiques internationaux-nak, kár, hogy nem jelentek meg újabb kiadásai 1908 óta.

A mi a mértékeket illeti, nagyjából csak az angol-amerikai érthetetlen vonakodásnak lehet köszönni, hogy a világ még mindig kétféle mértékkal számol. A méterrendszert már az egész művelt világ régen elfogadta, csak a területszámításban van meg itt-ott, például nálunk is, hivatalosan a régi területmérték. Ha megegyezés létesülne, csak Anglián és az U. S A.-n áll, mert ezeknek yard-rendszerén alapul az összes angol gyarmatoknak, valamint Libériának a mértéke is. A kínai mértéket, bár nem azonos az angollal, könnyen át lehet számítani. Nagyobb nehézség még csak az orosz verszt átszámításánál lenne.

Még sokkal nehezebb lenne — bár a nemzetközi kereskedelem szempontjából éppen ez a fontos — a gabonafélék és a folyadékok különböző mértékeinek az összeegyeztetése. De itt is a nemzetközi kereskedelem jórészt uraló angliai és amerikai mértékek megreformálásán mulik a dolog, hogy végre a méterrendszerre áttérhessen az egész világ forgalom-számítása.

Hasonlóképpen teljesen indokolatlan a tengerhajózásnak ma még világszerte elfogadott tengeri mértföld-számítása is, mert jóllehet az az egyenlítői perccel, vagyis a fok hatvanadrészével egyenlő, mégis a különböző szélességi fokokon más és más lévén a percz hossza, nincs rá semmi ok, hogy a nemzetközi relációban is miért használják továbbra is az elavult percz-számítást és a régi tengeri mértföldeket a kilométerek helyett.

A mint láttuk, a méterrendszerre való tökéletes áttérésnek csak az angol-amerikai vonakodás áll az útjában. Ha a forradalmi Oroszországnak mai nehéz gondjai között is lehetett figyelmet fordítani az idő számításának megreformálására, mennyivel inkább lehet rá kilátás, hogy a békekötés után hamarosan — nem az egyöntetűség pedanteriájának

kedvéért, hanem a forgalom jól felfogott érdekében — az egész világ egységes métermértékre fog áttérni.

Jóval nehezebb a helyzet az egységes pénz annyira fontos kérdésében. Ma itt a helyzet nagy áttekintéssel a következően áll: A frank éremunióhoz csatlakozott országok (Belgium, Bulgária, Finnország, Franciaország, Görögország, Luxemburg, Olaszország, Románia, Szerbia, Spanyolország) nemcsak egységes pénzürtékkel bírnak, egymásnak nemcsak aranyát fogadják el teljes értékben, hanem még ezüstpénzüknök jelentékeny része is közös forgalom tárgyát képezi. Bár az államoknak túlnyomó többsége csatlakozott a latin éremunióhoz, az a nemzetközi forgalomra azért nem lehetett eddig irányadó, mert a sok kicsi ország együttes pénzforgalma még együttvéve alig teszi ki a kétszeresét a francia pénzforgalomnak s így a világ pénzforgalmában nem tekinthető túlnyomó tényezőnek.

Az átszámítási nehézségekkel is gondolni kell. Itt azonban részben véletlen, részben szándékolt tényezők az átszámítást nagyon megkönnyítik. Ugyanis a franknak egész számú többszörösét (ötszörösét) használja pénzürtékül a legtöbb délamerikai köztársaság (Argentína, Bolivia, Chile, Columbia, Ecuador, Paraguay, Peru, Venezuela), azonkívül a középamerikai öt köztársaság, valamint Perzsia és a francia gyarmatok. A keletindiai rupia sem az angol számításához igazodik, hanem a franknak éppen a kétszerese.

Normális viszonyok mellett pontos átszámítás lehetséges még a következő pénzek között: a német pénz a franknak 125⁰/₀-a, a mi pénzünk a franknak 105⁰/₀-a, a hollandi forint a franknak 210⁰/₀-a, az angol és amerikai pénz is (2540⁰/₀ és 525⁰/₀) elég könnyen átszámítható. Mivel a frankot így nem tulságos nehézséggel lehet átszámítani a világnak csaknem minden pénznemére s mivel az súlyánál és méreteinél fogva némileg a méterrendszerrel is összefügg, itt is a francia mintát, a francia kezdeményezést kellene alapul elfogadni, a nemzetközi féltékenység leküzdésével.

Nehezebb lenne azonban a dolog magának az átszámítási kulcsnak az alkalmazásánál. Bármint végződjék a háború, aligha fog azzal végződni, hogy a különböző államok pénzei egymással szemben a háború kitörésekor annyira állandó relativ értéküket megtartsák. Nyugodtabb közgazdasági időket kellene bevárni az egységes pénzre való áttéréshez: viszont azonban a háború után való újjászervezkedésnek valóságos forradalmi láza sokáig fog tartani s ennek az átalakuló időnek már jó volna consolidált nemzetközi pénzviszonyokat találni maga mellett. A nemzetközi pénzfeszültség mellett nem lehet szó nemzetközi socialpolitikáról. Már pedig meggyőződésem, hogy minden olyan socialpolitika,

mely nem a nemzetközi egységes haladás vonalában áll — háborus politika...

A fedezet kérdése szintén nem utolsó nehézség. De ha a latin éremunió már szolgáltatott erre példát, akkor nincsen talán további elméleti nehézség. Itt persze az is szükséges, hogy az elméleti tudomány végre-valahára tisztázza az arany és a pénzérték, valamint az arany és a drágulás, nemkülönben — last not least — az aranygyűjtés és a háborús pénzfeszültség ma még annyira elméletinek látszó kérdéseit.

A nemzetközi pénz megvalósulásának ennyi elméleti és gyakorlati nehézség áll útjában. Mégis a kifejtetteknél fogva ki kellett emelnem annak a végtelen fontosságát. Hogy milyen legyen a nemzetközi pénz, az a kérdés már szinte az utópiák országába tartozik a mai viszonyok mellett. Talán valamikor lehet arról is komolyan beszélni, hogy a nemzetközi papírpénz minden önálló állam nyelvén tartalmazhat szöveget, viszont a nemzetközi ércpénznek az értékét megjelölő arabs számjegyeken kívül nem szabad a világ egyetlen nyelvén sem írott szöveget tartalmazni. Legegyszerűbb ábrája a symbolikus jelentőségű egymába fűzött két kéz és a földgömb képe lenne az érem két oldalán, hivatalos elnevezése sem lehetne többé a frank, hanem latin szóval kellene elnevezni: pax-nak... Ez már azonban a nemzetközi pénz kérdésének utópiás része.

IV. A forgalmi eszközök nemzetközi administrációja.

A forgalmi eszközök nemzetközi socialpolitikájának főkérdései: az egységes administratio, az egységes jogszabályozás és később azoknak socializálása. Mint a Társadalmi Ideálban írtam, a kisajátítás sehol sem fog soká várni magára; mégis ennél elsőbrendű az egységes nemzetközi forgalmi jog megalkotása s ennél is előbbrevaló az administratio egységes elveinek leszögezése.

Ennek az egységes administrációnak egyforma elvekkel kell kiterjedni minden közlekedési eszközre: a tengeri és a folyamhajózásra, a vasutakra, a rendszeres teherforgalomra, az autószállításra, a postára, táviróra, telefonra, a szikratelefonra és a szikratáviróra, valamint a légi közlekedésre.

Eddig is voltak mindezek administrációjának a szabályozására nemzetközi megállapodásaink, de hogy milyen hiányosak voltak azok és milyen szellemben jöttek létre, arra például csak a bruxellesi 1910-iki nemzetközi szerződésre utalunk, a tengeri segélynyújtásról, a hol a hadihajókra való ki nem terjesztést két szakasz is siet kimondani (nálunk az 1913. évi 1. t.-czik), vagy a londoni 1912-iki radiotelegráf-egyez-

ményre, a hol a jelváltási kötelezettséget (3. §.) vagy a vészjelek elsőségét (9. §.) sietnek a külön jelre való jogfenntartással és egyéb kautélákkal mindjárt kellő értékére leszállítani. Ezek a nemzetközi egyezmények eddig tele voltak háborús kibuvókkal és bennük a gyakorlott jogász szeme megérezte a világháború tornyosuló felhőit. A közlekedési és forgalmi eszközök nemzetközi administrációját csak úgy lehet sikeresen megoldani, ha a megoldás nem szolgál háborús politikát.

Ha valaki Európa vasuti térképét nézi, az országhatároktól eltekintő szemmel, azt fogja látni, hogy a vasuti hálózat nem ismer ma már physikai akadályt: áttör a legjárhatatlanabb hegyvidékeken is. Mégis vannak környékek, a melyek felé sok párhuzamos vasuti vonal törekszik, aztán mintegy hirtelen megszakadnak a párhuzamos vonalak. Ime: az országhatárok és a stratégiai párhuzamos vasutak maguk megjelölik a politikai határokat: a nemzetek között tátongó kínai falak a nemzetközi közlekedésnek eddig a legnagyobb akadályai voltak. Nézzük akárhol az országhatárokat: arrafelé párhuzamos vonalak tendálnak, de rajtuk keresztül vajmi kevés visz. A nemzetközi vasútépítési politikának első feladata lesz áttörni ezeket a kínai falakat, a miket nem a természetes földrajzi határok, hanem a kölcsönös féltékenység húzott a nemzetek közé. Annyival inkább, mert a mai haditechnika mellett nem ezek a vasutak döntötték el a háborút, sőt magát a felvonulást sem a vasutak száma, hanem az elevenség tette fölényesebbé; ha pedig vasút kellett, azt nagy erőfeszítéssel mindenütt megépítették a háború alatt is. Nincs tehát szükség többé háborús vasútépítő politikára.

A nemzetközi vasuti adminisztrációnak egy másik kiinduló pontja legyen az az elv, hogy a természeti leküzdhetetlen akadályokat kivéve, minden vasuti vonalat az európaszerte, sőt világszerte elfogadott 1435 milliméteres, ú. n. szabványos nyomtávolsággal építsenek, Oroszországnak nem hasznára, hanem kárára volt az elzárkózottsága, hogy vasútjait szélesebb vágányúra építette. A nemzetközi kocsicsere várható óriási fokozódása kizárólag az egyenlő szélességű sínpályán lehetséges.

Sőt a közuti vasutak részére is, ott, a hol csak lehetséges, ezt a normát kell fölállítani. Nagyon sok kis város megbánta már, amelyik keskenyvágányuvá építette a közuti hálózatát.

Szükséges, hogy a vasutak tarifális és egyéb okokból szövetségbe tömörüljenek. A francia északi vasutak államosítása megtörte a híres nyugati példát, amelyre a közgazdák az államosítás elve ellen hivatkoztak. Az államsocialismus legelőször is a forgalmi eszközök kisajátításával fog kezdődni; nincs tehát semmi akadálya az államosított vasutak szorosabb szövetségre lépésének.

A posta jövője ma még beláthatatlan. A posta fogja magához szívni

a jövőben mindazokat a föladatokat, a melyek a magánfelekkel való gyors gondolat- és árúcsereét illetik. Ebben a tekintetben a posta fog a közeljövőben a közigazgatásnak legnélkülözhetetlenebb szerve lenni. Mert a posta ma az egyedüli intézmény, a mely a magánféllel állandó és folytonos, mindennapi érintkezésben van. Csak természetes, hogy ez a fejlődés nemzetközi administráció keretében fog lezajlani az egyes államok önálló postája autonomiájának épségben tartásával.

A Bernben székelő Union postale universelle ebben a tekintetben a későbbi mindenféle nemzetközi szervezésnek mintája lehet, mert talán ma a legtökéletesebben működő nemzetközi kapcsolat, a háborús vonatkozásoktól eltekintve. Az egységes portó elvének kifejlesztése a nemzetközi forgalomban már csak kevésen mult a háború kitörésekor. Ebben az irányban kell a gondolatnak tovább haladni. Sőt az egységes formára a mainál is többet lehet majd adni a szabottformájú küldeményeket kisebb portóval szállítva, a postaküldemények expedálásában végtelen nagy könnyüséget és gyorsaságot lehet majd elérni.

Még fontosabb feladata lesz a postának az előbb említett közigazgatási funkció: az emberek gyorsabb helycsereje, utazásai, nagyobb számú postaküldeménye és a közigazgatással való érintkezése igen nagy helyi ismerettel bíró kézbesítési eljárást fog igényelni. A mit ma a kézbesítés terén látunk, a közigazgatási, igazságszolgáltatási és pénzügyi kormányzatoknak érintkezését a magánegyénekkel, szóval az adminisztratív szempontból szükséges helyi ismeretet és emberek ismerését, annak a közeljövőben nagyon meg kell sokszorozódnia. A mi a hozzáférhető tömeget illeti, ott is kisebb kézbesítési kerületekre lesz szükség: a mi pedig a sokszerű elfoglaltságot illeti, annál nagyobb körű elfoglaltsága várható annak, a ki kézbesíteni hivatva van. Nemcsak a postai és ujságküldemények, hanem a közigazgatás és jogszolgáltatás ezernyi kézbesítése, szintúgy a közéletnek a jövőben valószínűleg elosztókerületek szerint való megszervezkedése, a városi élet új és új, ma még alig sejtett jelenségei: mind a postát fogják fejleszteni. Mindig könnyebb és gyorsabb lesz az emberek helyváltozása. A bejelentéssel és rendőri ellenőrzéssel kapcsolatos nyilvántartást is a posta körébe kell majd vonni, mert csak egyféle lehet a lakások folyton szaporodó és folyton tökéletesebb rendszert követelő nyilvántartása. Talán sikerült ennyiben a posta jövőjének és egységes nemzetközi szabályozása fontosságára rámutatni.

A táviró és szikratáviró államosításának is mindenütt be kell következni. Itt a nemzetközi forgalom, gyors administráció a technikai és jogi természetű megoldásokon kívül, különösen abban csucsosodik ki, hogy ne lehessenek politikai okokból korlátozásai a táviróforgalomnak. Tehát békében szabad legyen tetszés szerinti sifferes táviratot föladni. Ugyanez

az elv vonatkozik a telefonra is: legyen szabad a telefonálás minden élő nyelven.

A szikratávírónak (és később majd a technika tökéletesedésével a szikratelefonnak) használata szintúgy a közszabályozást igényli. Különösen abból a szempontból, hogy míg a távíró és telefon vezetékes használata mindig nyilvános, addig a szikrával üzött táviratozás és telefonálás magánosok által is észrevétlenül keresztülvihető lévén, annak megrendszabályozásáról kell gondoskodni. Nem úgy, mint a londoni egyezmény tette, a jeladás és jelközlés kötelezettségének egyszerű kimondásával, hanem őszinte nemzetközi forgalomszabályokkal: először is az érintkezés megkönnyítésére egy könnyen fölvehető hullámhosszúságot kell meghatározni, mert csak akkor beszélhet egymással gyorsan minden állomás. A sifferes szikrabeszélgetések és szikratávíratozások ugyem zárhatók ki, tehát a titkosság fontos esetekben a zugállomások és titkos jelfölfogók ellen is megvédhető. A mi pedig az administratiót illeti, egyszerűen ki lehet mondani, hogy magánállomást felállítani nem szabad; a szikratávírat, vagy szikrabeszéd felfogása pedig olyanféle büntendő cselekmény, mint a levéltitokmegsértés.

A légi közlekedés a háború után nyomban nem remélt élénk lendületet fog venni. Szükséges annak államosítása és nemzetközi jeladásainak, forgalmi szabályainak gyors megállapítása.

A tengeri hajózásra kötött nemzetközi egyezmények az administratiót illetőleg régiek és fejtettek. Azoknak legfeljebb a revisiójára lesz szükség. De mindenekelőtt a békekötéssel egyidejűleg a tenger szabadságának teljes és tökéletes biztosítása szükséges. Ez az a pont, a mely annyira belevág a háború életébe, hogy a szabályozás mikéntjére elveket még nem lehet felállítani.

A forgalmi eszközök nemzetközi administrációján kívül még későbbi idő feladata lesz az egységes nemzetközi forgalmi jogok megállapítása.

A nemzetközi vasúti, posta, távíró, telefon, légi, hajózási és automobiljog kodifikálása sem várthat magára sokáig a háború után.

V. Nemzetközi jogszabályozások.

A jog abban a mértékben lesz nemzetközivé, a milyen mértékben az élet. Legelőször a forgalmi jogoknak kell nemzetközieseknek lenni, aztán a socialis biztosításnak és iparvédelemnek, később és legutoljára a magánjogoknak.

A már említett forgalmi eszközök nemzetközi jogi szabályozása nem-sokára az administratio szabályozása után kell, hogy bekövetkezzék. Majdnem lehetetlenül ósdiak például csaknem mindenütt a kereskedelmi

tengeri jog szabályozásai; ezeket a régi jogszabályokat is mihamarább új, codex-szerű egységes jogrendszerbe kell foglalni.

A forgalmi eszközök egységes jogán kívül még a forgalmi élet néhány ágazatának egységes joga is kiépítésre vár. A nemzetközi váltójognak érvénybelépését a háború akasztotta meg. Nem szabad, hogy soká várasson magára a nemzetközi checkjog, a nemzetközi szerzői és szabadalmi jog, a védjegy joga, az ipari minták oltalmának nemzetközi kódexe sem.

A szabadalmi jogalkotások complexumában a szabadalmi Unió létrejötte kétségtelenül nagy haladás volt. De a szabadalmi jog maga még nem egységes. Az Unió megállapodásai csak a formalitásokra és a nemzetközi adminisztrációra vonatkoznak. Itt még nagyon sok egységes szempontot lehetne bevinni ebbe a jövőben végtelen fontosságú jogrendszerbe. Hogy egyebet ne említsünk, ma még a szabadalmi rendszerekben is lényeges különbség van az egyes nemzetek jogalkotásai között: a német előzetes vizsgálat és a magyar alaki bejelentési, vagy felszólamlási rendszer homlokegyenest ellenkező szempontból mérlegeli a szabadalmakat.

Azonkívül a szabadalmi politika azt is kívánja, hogy a szabadalmi codexek eddig merev jogfenntartó rendszerét a technikai haladás érdekében mellőzzék. A legtöbb állam egy évig védi a bejelentett szabadalomnak minden járulékos jogát és így az újító, a ki a bejelentett szabadalomhoz lényes újítással akar hozzájárulni, eredeti és sokszor a technikai haladást lényegesen előrevivő szabadalmát nem tudja a haladás érdekében megvalósítani. Ime, egy nagyon sokszor előforduló eset, a mely a szabadalmi jog nemzetközi revisiójában a technikai haladás és a nemzetközi socialis jólét irányában volna megoldandó.

Az államoknak szabadalom-kisajátítási jogát is egységesen kell szabályozni. Ma még csak pénzügyi vagy hadi érdek adja meg az államok kisajátítási jogát. Szükséges az, hogy közkincese legyen az emberiségnek a jó szabadalom. Ebből a célból nemcsak az államoknak teljes kisajátítási jogát kellene biztosítani (természetesen birói úton megállapítandó kártérítés mellett), hanem egyúttal a szabadalom használására való kényszerít is ki kell mondani, azaz a késlekedő feltaláló szabadalmának kisajátítási jogát törvénybe iktatni.

Tisztán kicsinyes nemzetközi féltékenység a szabadalmi törvények legtöbbjének az az intézkedése (a magyar szabadalmi törvény tervezetében is benne van), hogy a szabadalmat csak akkor lehet kisajátítani, ha azt a feltaláló főleg a külföldön valósítja meg. Szükséges, hogy a nemzetközi szabályozás ilyenekben ne legyen kicsinyes. Hiszen az is kérdés, hogy mit értünk a belföldön való értékesítés alatt; a feltaláló

könnyen kereshet kibuvó utakat, a mikkel a belföldi értékesítést igazolja. Ez a rendelkezés arra kényszeríti a feltalálókat, hogy állandóan figyeljék az Unióban levő összes országok szabadalmi bejelentéseit. Nagyobb védelmet a technikai haladás részére, kisebb jogokat a formális bejelentőnek, nagyobb kilátásokat akár az állami kisajátítással is az igazi feltalálónak; ezek volnának a nemzetközi szabadalmi politika főelvei, ha a technikai haladást, a szabadalmi jog igazi célját szemmel akarjuk tartani.

VI. Az állami biztosítások socialpolitikája.

A biztosítási jog és a biztosítási politika fiatal, de annál izmosabb tudománya nem szorul instructiókra; fejlődik az magától is. Itt csak a nemzetközi vonatkozású dolgokat emelve ki, a következő fő politikai elvek leszögezését és mielőbbi megvalósítását javasoltam a memorandumban:

Legyen a biztosítás állami ügy; az államok határidő alatt mind váltsák magukhoz a biztosításokat.

Legyen a biztosítás kötelező (ennek részletes kifejtését az egyes biztosítási ágakra nézve, aztán facultativ voltát az életbiztosítás egyes specialis ágaira nézve itt mellőzöm, mert előadásuk külön kis értekezést kívánna).

Legyen a viszontbiztosítás nemzetközi, és pedig mind az egyes ágazatokban, például a termésbiztosítás ilyen kecségető dolog lenne, ha elképzeljük, hogy mennyire függ a terméstől az egyes államok évi jóléte és hogy mennyire esendő annak a minősége és mennyisége, — mind pedig maguk között az egyes államok között; hiszen a nemzetközi solidaritás és sympathia, a mely eddig jótékony adományokban merült ki, sokkal gyakorlatibb formát ölthetne, ha például a százmillión fölüli káresekben (földrengés, árvíz, fagykár, taifun stb.) a nemzetek egymással realis viszontbiztosítást kötnének, a mely biztosítás tételszerű megállapítása az állami háztartásokat terhelné.

VII. Nemzetközi várospolitiká.

Erre nézve csak azt az ötletet vettem föl, hogy valahogyan biztosítani kellene a háború után eljövendő hihetetlen nagy nemzetközi utazó- és kereskedelmi forgalomban a kölcsönös consuli védelmet; nevezetesen azt, hogy egyes városokban az idegen alattvalók valamennyi állam consuli védelmében részesülhetnének, ha saját államuk ott nem is tart fönn képviselletet. Ez az intézmény ma még csak csirájában van meg. A nemzetközi forgalmat és kereskedelmet különösen a tropikus világ-

részek kisebb városaiban föltétlenül előmozditaná, ha azok akármelyikében valamelyik consulat, vagy ha csak egy van, az az egy, az összes idegenek védelmét vállalná.

Ez az intézmény lehetne kiinduló pontja egy más dolognak: a városi jelleg meghatározásának. A consulatussal bíró helyek volnának a városok. Ezekről nemzetközi jegyzéket kellene vezetni s ennek alapján ezek a kereskedelem góczpontjaivá válva, a városi élet egyéb criteriumait is (szállók, collectiv intézmények, jobb postaforgalom) lassankint megszerezhetnék. Ez volna a nemzetközi kereskedelem által igénybe vett colonialisó politika gyökere.

A városok sűrű szervezkedése, egymáslátogatása, collectiv intézményei, városi üzemei amúgyis olyan hatalmas nemzetközi mázzal átvont várospolitikai alapját vetik meg, hogy bátran elmondhatjuk: a jövő fejlődés a városok ütőerén fogja keresztülvezetni mindenüvé a civilizatiót, vagy a hol ez már megvan, a további haladást a collectiv socialpolitika felé.

VIII. Nemzetközi vámpolitika.

Ez a nemzetközi socialpolitikának talán a legsarkalatosabb kérdése. A háború nemcsak a chamberlainismus és a manchesterismus elméleti harcát juttatta holtpontra, hanem egyúttal a valóságban is tabula rasat csinált minden prohibítív jellegű vámpolitikából. Annyira egymásra lesz utalva minden állam a háború után és mégis annyira védeni akarja majd a maga vámterületét, hogy a háborút és a gazdasági háborút egymástól alig lehet elválasztani. Hiába lesz vége a háborúnak, ha Európa népei vámháborúban élnek utána.

Kétféle irányzatot lehet itt a fejlődés során felismerni. Az egyik a chamberlainismus és a manchesterismus között való lassú ingadozása a nemzetközi vámpolitikának (tartós béke manchesterismussal, háborúra való készülődés chamberlainizmussal szokott rendszeren járni) — másik pedig a mindig nagyobb területeknek gazdasági egymásrautaltsága.

A délnyugateurópai zárt gazdaságú latin országokat kivéve, ma már egész Európa érzi ezt az egymásrautaltságot. Középeurópa és Oroszország gazdasági megegyezése mindakét területcsoportnak evidens érdeke. Így fog létrejönni három nagy gazdasági területcsoport: a continensé, az angol birodalomé, beleszámítva az angol gyarmatokat és az Egyesült Államoké.¹⁾ Nem tarthat sokáig, hogy ez a három nagy gazdasági csoport is mindenben egymásra lesz utalva. Nem lehet más

¹⁾ V. ö. szerző tanulmányát (U. S. A. und U. S. E.) a *Das junge Europa* 1916. V. számában.

iránya a békének, mint e csoportok között még előfordulható gazdasági háborúk kiküszöbölése. Azaz: áttérés ismét jó időre (ki tudná megmondani, hogy mennyire?) a manchesterismusra.

A világbékének főszerződése nem az lesz, hogy milyen falu hova tartozzék, hanem az, hogy hogyan térjenek át a világ összes államai a szabadkereskedelemre. Tévedés volna abszolút szabadkereskedelminek vagy abszolút védvamosnak lenni. De öngyilkosság nélkül egyik állam sem gondolhat arra, hogy a békével egyidejűleg rögtön szabadforgalmú legyen, szóval a vámsorompók tökéletes elhagyására nem lehet egyszerre fölkészülni.

De ki lehet tűzni a tudományosan is igazolt tendenciát és meg lehet szabni a határidőt, tiz, vagy tizenöt esztendőben, a mikorra nagyobb gazdasági rázkódás nélkül nagyjából az államok között val szabadkereskedelem mennél nagyobb mértékben megvalósuljon. Természetesen, addig sem szabad teljesen vámháborus politikát űzni, a mint hogy nem is lehet, mert az időt nem egyes gazdasági osztályok helyzetkiaknázására, hanem az átmenetek enyhítésére kell majd kihasználni.

A tudomány eddigi elméleti tanításai azt kívánják, hogy kössenek az összes államok egymással a békekötéssel egyidejűleg olyan szerződést, a mely tiz-tizenöt év alatt a szabadkereskedelmi rendszerre való teljes áttérés elvein épül föl. Ez a szerződés felel meg az államok jelen érdekeinek és az emberiség jövő céljainak a lehető legtökéletesebben.

Hátra volna még a szocialismus nemzetközi politikájának legalább fundamentumaiban való lefektetése. Hogy a fejlődés itt is nemzetközi relatiókban fog végbemenni, az bizonyos. De a különböző államok eddig az államsocialismusnak különböző fokait valósítván meg, egységes fejlődési vonalakat egyszerre bajos kitűzni.

Mégis szükséges lesz, hogy a tudomány minden készségével rávilágítson ezekre a dolgokra, mert ezentúl nem lesz közömbös egyik állam fejlődésére sem: nemcsak az, hogy a másik hogyan fegyverkezik, hanem az sem, hogy a másiknak gazdasági élete mennyire van socialisálva. Ez azonban az egyetlen pont, a hol határidőhöz kötött concret javaslatokat bajos volna kitűzni.

Buday Dezső.

Közlemények és ismertetések.

Nép és föld.

Dr. Kenéz Béla: Nép és föld. Budapest: Grill 1917 (XXIV., 476) 8°.

Az agrárpolitika feladatai s köztük kiváltképpen a föld és nép harmóniájának megteremtése, sürgősebb és általánosabb megoldást követelnek a háború után, mint bármikor. Az agrárpolitika átgondolt intézéséhez szükséges rendszeres tájékoztatás problémáinak ténybeli alapjairól: a mai állapotokról, meg arról, hol, mit cselekedtek idáig ezen a téren, minő eredménnyel s a tapasztalás mit javall — eddig úgyszólván teljesen hiányzott irodalmunkban.

E hiány pótlására vállalkozott Kenéz Béla kolozsvári egyetemi tanárnak *Nép és föld* című munkája, a mely eredeti forrásokból merített, megfelelő módszertani fejtegetések kritikáján megszürt, jelentékeny adatgyűjtemény segítségével igyekszik megjelölni az agrárpolitika körül felmerülő kérdések közt a helyes irányt s könnyen áttekinthető rendszerben tisztázza a statisztikai inductio eszközeivel a legfontosabb agrárpolitikai problémák egész sorát.

A bevezetés a terület és népesség egymáshoz való viszonyának társadalmi, gazdasági, politikai és népesedési jelentőségét mutatja meg. Különösen érdekesek a legutolsó szempont megvilágítására felhozott német és angol adatok. Azt az igazságot, hogy minél apróbbra van tagolva a föld, annál több embert tart el, Magyarországra részletesebb területi kutatásokkal is bizonyítja.

Az emberi munkaerő intenzitását tárgyaló első rész több érdekes és új megállapítást tesz. A megállapítások főleg a következő problémák körül csoportosulnak: 1. az emberi munkaerő szerepe a mezőgazdaságban; 2. az emberi munkaerő sűrűsége a mezőgazdaságban; 3. a munkaerő intenzitása a kisbirtokon; 4. a tisztviselőkérdés a mezőgazdaságban; 5. Németország felsőbbbsége a mezőgazdasági termelés terén; 6. a magyar mezőgazdaság specialis helyzete mezőgazdasági munkaerő tekintetében.

A földbirtok megoszlásáról szóló második rész, a munka gerincze.

Itt legelsőbb arra az alapvető kérdésre lelünk feleletet: mennyien osztoznak az ország földjén s — a minek Magyarország nemzetiségi struktúrája mellett nagy a fontossága — mennyi a földbirtokosok közt a magyar? Ennek tisztázása után annak vizsgálata következik, a birtokosok közül kinek mennyi föld van a kezén, miben áll az egyes birtokkategóriák gazdasági és társadalmi jelentősége s micsoda eszközök szolgálják és minő eredménnyel a birtokmegoszlás, szerző szerint, helyes rendjét. Figyelemreméltóak azok a módszertani nehézségek, a melyekkel a földbirtokosok számának látszólag egyszerű megállapítása körül találkozunk. Legyőzésük és megfelelő eredmények² producálása, elismerést érdemlő tudományos munka.

Érdekes a *birtokformák jelentőségéről* szóló fejezet is. Bizonyos határok közt fenntartandó a nagybirtok (kevésbé ismert adatokkal világítja meg szerző különösen a nagybirtokosok absentismusát!). Azt a régi vitakérdést: a nagy- vagy a kisüzem-e az előnyösebb forma a mezőgazdaságban, tüzetes vizsgálat után a kisüzem javára dönti el. A képzelhető legrészletesebben és legtárgyilagosabban találjuk a nagy- és kisbirtok előnyeit és hátrányait szembeállítva. Különösen kiemelendő a kisbirtok nagyobb jövedelmezőségéről szóló az a megállapítás, hogy a többtermelés egyik főtényezője a kiscgazdaságok szaporítása. Nem kevésbé érdekes amaz orthodox marxista tétel tarthatatlanságának kimutatása, a mely szerint a válságok nyomása alatt a kiscgazda bukik el leghamarább. Ennek bizonyítására s különösen az egyes birtokkategóriák eladósodásának mértékére igen érdekes adatsorozatot vonultat fel. Kimutatja pl., hogy Poroszországban az adósság aránylagos mértéke a birtok nagyságával együtt nő, hogy Dániában is minél kisebb a gazdaság, annál kevésbé van megterhelve jelzálogos adóssággal. Nem hallgatja el azt sem, hogy az 1883. és 1896. évi porosz adatgyűjtések, a melyek csak a jelzálogos terheket mérték, éppen a kisebb birtok súlyosabb megterhelését mutatták. Csakhogy figyelembe kell venni, hogy éppen a legkisebb birtokosok űznek legsűrűbben más foglalkozást és ezen a réven nagyobb hitelt vehetnek igénybe, a mely azonban ilyenformán nem nehezedik egész súlyával a földjára. Joggal figyelmeztet szerző az idevágó adatok kényes és kevésbé megbízható természetére s óv attól, hogy a különböző időszakokban végrehajtott adatgyűjtések eredményeinek összevetéséből valamilyen határozott ítéletet alkossunk az adósság mértékének növekvésére vagy csökkenésére. Nem lehet ugyanis tudni: mily szerepe volt új terhek keletkezésében annak, hogy nyomasztóbb, titkos tartozásokat realisabb jelzálogos adósságokká változtattak át? Ilyen esetben a teher látszólagos növekvése a valóságban csökkenést jelent.

Önként értetődik az elmondottakból, hogy a nagygazdaság a versenyben ma már nem tudja elnyomni, felszivni a kicsit. Ebből és a terület változatlansága mellett a népesség szaporodásából következik, hogy az iparban oly jellegzetes concentratio a mezőgazdasági üzemekben nincs meg: itt inkább elaprózódás folyik. Ezt a tételt a legszélesebb körű statisztikai inductioval látjuk bizonyítva és világos belőle, hogy a kis birtok versenyre tud kelni a nagygyal: előnyösebben termel. Éppen ezért többet is adhat a földért. A nagy- és kisüzem e szembeállításánál után a kisbirtok társadalmi és gazdasági jelentőségét látjuk méltatva. Azoknak az adatoknak az ismétlését, a melyek világosan bizonyítják a kisbirtok termésmennyiségének imponáns voltát, mellőzhetjük úgy szinte a középbirtok néhai szerepének találó jellemzését is. Szerző élesen rávilágít a nagybirtok ismert hátrányaira, de nem hallgatja el a föld túlságos elaprózódásának bajait sem.

A birtokmegosztás helyes rendjének megvédésére vagy megteremtésére mesterséges beavatkozást követel, melynek eszközei és módjai ismereteseznek tételezhetők fel. Mindez eszközök közül különösen bőven (120 lapon át) tárgyalja a telepítést. Előbb kifejti, miért oly élénk napjainkban a telepítő mozgalom, majd összefoglalja eszközeit, főbb típusait. Az általános háttér megrajzolása után sorra következik az egyes államok telepítő tevékenységének kritikus bemutatása. Előttünk áll a magyar telepítés élénk képe, melyet méltán nevez szegényesnek. Husz év alatt huszonegy állami telep alakult és mintegy kétezer embert juttatott 1.5—54 holdas birtokhoz, körülbelül 38.000 hektár területen. A magyarság érdekében semmi sem történt. Fontos helyeken jutott magyar kézről nemzetiségi kézre a föld. Az ok szerző szerint az anyagi erők elégtelensége. A telepítésre szánt föld nem alkalmas e célra. Bemutatja az Altruistabank meddőségét és nem sok reménnyel kecsegtető jövőt jósol neki, bár belátja, hogy az idő is rövid volt eddig arra, hogy végleges ítélet lehessen róla mondani.

A telepítési politika hibáinak megszüntetésére részletes programot dolgoz ki, melynek a kötött birtok felszabadítása, a kisbirtok szaporítása, a specialis agráröröklési jog megalkotása, középbirtokosok telepítése, a kivándoroltak visszatelepítése az agrárpolitikával összhangban álló iparpolitika, a mezőgazdasági hitel megfelelő szervezése a fő pontjai s a melyek közt a rokkantak és kitüntettek földhöz juttatása is helyet talál. A külföld (nevezetesen Poroszország) politikájának beható méltatása után érdekes nemzetközi összeállítással felel arra a kérdésre, elérte-e a telepítő tevékenység azt az egyik fő célját, hogy a vidék elnéptelenedésének folyamatát megakassza? Összeállítása erre úgy felel, hogy alig 1—2 kivétellel a vidék népessége mindenütt kedvezőbben alakult

az utolsó évtizedben, mint a megelőzőben: a szaporodás aránya általában nagyobb, de a hol kisebb is, a városi népességéhez viszonyítva, mégis kedvezőbb a képe. Több helyen az eddigi fogyást szaporodás váltotta föl. Ebben persze nem csak — a sok helyt különben is újabb keletű — telepítésé az érdem. A világpiacon conjuncturáinak, a vámvédelemnek, meg a gazdasági műveltség és szövetkezés terjedésének, a terméseredmények és a földjáradék emelkedésének, meg egész sor más tényezőnek is része van benne, de mellettük mindenesetre a telepítésnek is.

A parcellázás bőséges megbeszélésén kívül részletesen tárgyalja a törzsöröklés intézményének elterjedését, bírálat alá veszi a mellette és ellene szóló érveket, kivált a népszaporodásra való hatása tekintetében. A bizonyítás anyaga nem elegendő arra, hogy az egymásnak ellenmondó tételek bármelyikének határozott igazolása lehetne. A parasztbirtokosság szaporodása stagnál. Ha van törzsöröklés, a földből kiszorultak sorsán való aggodalomból és azért, hogy a túlsok osztozó kielégítésének terhe agyon ne nyomja az ősi birtok örökösét; ha nincs akkor meg a föld elmorzsolódásának és az ivadékok elszegényedésének megakadályozásáért. A vita a törzsöröklés javára dől el. Mert nélküle vagy csekély szaporaság, vagy a föld túlságos elforgácsolódása következik be, ellenben van módja olyan megalkotásának, a mely elosztja a parasztbirtokos aggodalmát a törzsöröklés túlterhelésén és a földből kiszorultak sorsán. És ez a járadékoly széleskörű alkalmazása, a mely a földből kivonult örökösök részére is lehetővé teszi megfelelő nagyságú járadék-birtok létesítését és megkönnyíti kielégítésüket. Ennek persze be kell kapcsolódnia egy helyesen szervezett állami telepítő politikába, a mely a „Weichende Erben“-t a legalkalmasabb helyen juttatja földhöz.

A korlátolt forgalmú birtokokról szóló részből legjobban érdekelhet bennünket ezeknek jelentősége Magyarországra nézve. A magyar országban 16·4 millió kataszteri hold (= 0·575 ha), az ország mezőgazdasági művelés alatt álló területének 33·5⁰/₀-a van forgalmában korlátozva. Ebből

	Millió kat. hold	Százalékos arány az egész a forgalmában területhez korlátolt képest	
Kincstári birtok	2·51	5·1	15·3
Községi és törvényhatósági . .	4·75	9·7	29·0
Egyházi	2·35	4·8	14·4
Hitbizományi	2·33	4·8	14·2
Közbirtokossági	3·66	7·5	22·4

Magyarországon tehát a föld jelentékeny része korlátozva van forgalmában. A helyes értékelésnél figyelembe veendők a következők: A korlátolt forgalmú birtokok három legnagyobb csoportja: kincstári, községi és közbirtokossági tehát közös célokat szolgáló jellegű s az egyházi javak egy része szintén a közművelődés szolgálatára van rendelve. Továbbá a földbirtok megkötöttsége a művelési ág intenzitásának növekedésével csökken.

Az erdőnek	62·9 ⁰ / ₀ -a
A legelőnek	57·0 »
A rétnek	14·5 »
A szántóföldnek	10·9 »
A kertnek	8·4 »

van megkötve. Már pedig az erdők és a mai magyar viszonyok közt a legelők forgalmi korlátozása egyenesen hasznos. Végül pedig a korlátolt forgalmú birtokok területének $\frac{1}{5}$ -e sőt a szántóföldnek több mint fele bérbe van adva. Ez mérsékelné a föld kötöttségével járó bajokat, ha a bérbeadás kisebb parcellákban történne, a mi azonban Magyarországon csak újabban kezd tért foglalni.

Csak a hitbizományok szolgálnak kifejezetten magánérdeket. Nyomásuk élesebb, kiterjedésük jelentékeny. Az összes kötött birtok $\frac{1}{7}$ -ét, a szántóföldjének $\frac{3}{10}$ részét teszik. A szerző a korlátolt forgalmú birtokok gazdasági társadalmi és népesedési hatásait a hitbizományok ismertetése kapcsán vizsgálja. A magyar adatokat beállítja a nemzetközi összehasonlítás világába s kimutatja, hogy a miénk erősebben latifundiális jellegűek mint akár a számra nagyobb, de területre kisebb osztrák, akár pedig a porosz hitbizományok, melyeknek száma 1277 de területe alig nagyobb mint a 92 magyaré. A magyarok átlagos nagysága 14.660 ha az osztrákoké 3.900, a poroszoké 2.000, a bajoroké 1.000 ha. Meggyőző példákkal látjuk bizonyítva a hitbizományok latifundiumképző és a latifundiális gazdálkodás kárait fokozó hatását. A 92 magyar hitbizomány közül csak kettő kisebb ezer holdnál, gazdálkodásuk külterjesebb, cselekedet, gépet kevesebbet tartanak, állatállományuk — a juhtenyésztéstől eltekintve, kisebb mint a szabadforgalmú nagy birtokokon.

Társadalmi és politikai kedvezőtlen hatásai bemutatása mellett különösen a népesség szaporodására való hatásukat vizsgálja behatóan, új alapokon, érdekes módszertani fejtegetések kapcsán. A magyarországi eredményekre szorítkozva, látjuk, hogy azokban a megyékben, hol a szántóföld több mint $\frac{1}{5}$ -e van általában a szabad forgalomból kivonva, a mezőgazdasággal és kertészettel foglalkozó kereső népesség 10 év

alatt mindössze 3.13⁰/o-al szaporodott s az itt számba jövő 5 megye közül 3-ban visszaesett, egyben vesztegelt. Abban az öt megyében, a hol a hitbizomány aránylag legnagyobb részét köti meg a szántóföldnek, a népesség ugyane rétege csak 5.2⁰/o-al nőtt meg és közülök egyben fogyott, egyben változatlanul állott; ellenben azokban a megyékben, a hol legcsekélyebb a kötött birtok, 10.5⁰/o-os szaporodást ért el, vagyis kétszer, de háromszor annyit, mint az előbbi két csoportba tartozó megyékben és sehol sem maradt stationär. És ezt igazolja a községek aprólékos vizsgálata is.

A földbirtokmegoszlás statistikája nagyon elmaradott. Kenéz figyelemreméltó fejtegetésekkel tisztázza a nehézségeket és hiányokat, a melyekkel a földbirtokmegoszlás megismerésére törekvők találkozhatnak. Hasznos és az adatok helyes értékelésére szükséges munkát végzett szerző az egyes államok földbirtok-statisztikai módszerének ismertetésével, a mely ily részletességgel tudtunkkal még sehol se került bemutatásra. E módszerek felvétel és földolgozás tekintetében nagyon elűtnek, miért is elismerésre méltó a szerző fáradozása, a ki a törpe-, kis-, közép- és nagygazdaságok szám és terület szerinti arányáról oly synoptikus táblákat állított össze, a melyekhez hasonlóval eddig nem találkoztunk. Az adatgyűjtés és feldolgozás alapelveinek és módszerének eltérései csak a részletek feláldozásával járó, meglehetősen tág keretekben engedték meg a nemzetközi összehasonlítást, a mely azonfelül többnyire az arányszámokra szorítkozik. Minthogy azonban az agrárpolitikai kérdések a közérdeklődés előterében állnak, örvendetes, hogy egy helyen találjuk az egyes államok mezőgazdasági üzemi statistikájának részletes adatait is. Ezért valósággal nélkülözhetetlen e könyv a magyar agrárpolitikus számára.

Legértékesebb persze a magyarországi állapotok ismertetése. Ezek nem kedvezők — rég tudjuk. A 2.8 millió gazdaságból 1.5 millió 5 holdnál kisebb törpebirtok, összesen 1.5 millió hektáron. Átlagban egy törpebirtok egy hektár, sőt a további részletezés azt mutatja, hogy a törpebirtokok $\frac{4}{10}$ -ének még egy holdja sincs. Pedig az extensiv hazai gazdálkodás mellett még öt hold se mindig elég egy család megélhetésére. Ezzel szemben nem egészen 4.000 ezerholdasnál nagyobb nagybirtok 7.5 millió hektáron, az egész mezőgazdasági terület (24 millió hektár) majdnem egy harmadrészen terül el, csaknem 1.900 hektárnyi átlagos terjedelemmel. Feltűnően kevés a középbirtok: 100—1000 holdas gazdaság nem egészen 21.000 van s az összes területnek 14⁰/o-át foglalja el, sőt 200—1.000 holdas valódi középbirtokokra a területnek csak egy tizedrészét.

Ezekkel szemben azonban meggondolandók a következők: 1. a

nagybirtok az intensivebb művelést kívánó földből kisebbrészt foglal el. Egy újabb, 1913-i csak a 100 holdnál nagyobb gazdaságokra szorító összeírás szerint

	a szántóföld területi aránya	az erdő %-ban
A 100—1000 holdas gazdaságokban	39·4	21·9
Az 1000 holdnál nagyobb „	24·5	49·9
A 10.000 „ „ „	17·6	59·9

2. A fenti adatok 17 évesek, azóta az arány telepítés, parcellázás és az eldarabolódás felé tartó általános irányzat révén a kisgazdaságok javára változott meg. Az 1900. évi népszámlálás 20%-al több 5—100 holdas kisbirtokost, de csak 6%-al több nagybirtokost talált mint az 1900-i.

3. Sok nagybirtok jogi személyeké, mint fentebb jelezve volt,

4. az üzemstatistika nem birtokost, hanem gazdaságot számlál s több kisebb parcella egyesül egy kézben

5. a törpebirtokosok egy része csak mellékfoglalkozásként üzi a földművelést. 5 holdasnál kisebb birtokosaink 28%-ának volt mellékfoglalkozása s ez az arány csak fokozódnék, ha módunkban volna azt a legkisebb törpebirtokosokról kimutatni.

6. Kétségtelenül enyhíti a törpebirtokosok nyomorát földjük alaposabb kihasználása.

	A gazdasági területhől kert %-ban	szőlő %-ban	100 hold szántóra jutott szarvasmarhára redukált házi állat
A törpegazdaságban	6·78	6·85	113 drb.
A kis »	2·22	1·69	49 »
A közép »	0·86	0·54	28 »
A nagy »	0·36	9·17	32 »

Az 1911. állatszámolás eredményei szerint a magyar birodalomban 100 kataszteri holdra esett:

	Szarvasmarha	Sertés	
az 1 holdnál kisebb	} gazdasá- gokra	219	466
az 1—5 holdas		67	59
az 1000 holdnál nagyobb		8	7

A gazdálkodás különböző jogcímei közül kivált a bérlet részesül igen alapos tárgyalásban. Az agrárstatistika elmaradottsága mellett meg-

lepően széleskörű nemzetközi képét adja a bérlet elterjedésének. Megállapításai közül kiemelendők a következők:

A bérlet gyakoribb a kulturásabb vidéken, bár előfordulásának mértékére más, sokszor ellenkező hatású tényezők s ezek sorában különösen a gazdaságok nagyságának uralkodó formái is befolyással vannak. Gyakoribb a városok mellett; itt legintensívebb a gazdálkodás, legdrágább a föld. A városi lakosság mellékfoglalkozásként művel földet. A bérleti gazdálkodás terjedőben van ellenszereként a munkáskezek drágulásának és ritkulásának és mint enyhítője a földtulajdon-monopólium nyomorának, a mely a népesség növekedésével egyre élesebbé válik. Az idevágó adatok hézagos volta ellenére is megállapítható, hogy a bérleti gazdálkodás valószínűleg intensívebb, mint a házi kezelés. A magyar adatok szerint egyes, épp e szempontból jellegzetes gazdasági gépeket a bérlők sűrűbben használnak mint a tulajdonosok, a bér gazdaságok állattartása nagyobb és az intensívebb művelési ágak is nagyobb területet foglalnak el belőlük, mint a tulajdongazdaságokból.

	A szántó és kert területi aránya %-ban		Az erdő	
	a tulajdon- g a z d a s á g o k b a n	a bér- g a z d a s á g o k b a n	a tulajdon- g a z d a s á g o k b a n	a bér- g a z d a s á g o k b a n
A törpe birtokon	68·11	82·20	2·98	0·69
A kis birtokon	67·41	75·61	5·00	2·19
A közép birtokon	52·38	63·29	21·75	9·70
A nagy birtokon	29·51	48·14	46·81	18·72

Legsűrűbben a legkisebb és a legnagyobb birtokokat veszik bérbe. A legkisebbeket, a melyek többnyire városok mellett fekszenek, a legnagyobbakat, a melyek sorába tartozik a házi kezelésre kevésbé alkalmas korlátolt forgalmú s általában a jogi személyek tulajdonában levő birtokok tekintélyes hányada s a melyek felé az üzleti vállalkozás is legszívesebben fordul. Magyarországon száz földbirtokosra az

5 holdasnál kisebb gazdaságokban . . .	11·7
5 – 100 holdas „	5·7
100 – 1000 holdas „	27·0
1000 holdnál nagyobb „	50·2 földbérletű esett.

A bér gazdaságok az esetek majdnem háromnegyed részében mellékfoglalkozás. Az 5 holdasnál kisebb gazdaságok 77%-a volt mellékes forrása a keresetnek, a 100 holdasnál nagyobb bérlet már csak 1/3 részében az eseteknek volt mellékfoglalkozás.

A részös gazdálkodás gondos kis monographiája után a földbécerek-ről találunk tájékoztatást. Az adatok háború előttiék és a viszonyok változása, a földárak és bécerek szédületes emelkedése, anachronistikusakká tette őket.

A munka utolsó része az egyéni és közös gazdálkodás kérdésével foglalkozik. A mi a magyarországra vonatkozó adatgyűjtést illeti, különös jelentőségük van a községi és közbirtokossági közös birtokoknak. A községi birtok területe Magyarországon 2·2 millió hold, felerészben erdő, harmadrészben legelő, egytizedrészben szántó. Még ennél is nagyobb a közbirtokosságok földközössége. 2·6 millió hold, a mely két elemből tevődik össze: az egyik a közbirtokosságok vagyona, a másik a volt úrbéreseké. A felükben erdőből, felükben legelőből álló közbirtokossági földek közül a mult század folyamán s még a XX. század első éveiben igen sok került felosztásra, sőt a községi legelőkből is. Ez a folyamat a mely nem csak a hazára szoritkozott, Magyarországra nagyon károsnak bizonyult. A magyar állatállomány relativ csökkenésében a közös legelők felosztásának része van. Viszont az erdélyi szászok mezőgazdasága fejlettségét, nagyobb ellenálló erejét joggal lehet a közbirtok nagy térfoglalásának s főleg annak tulajdonítani, hogy a szász megyékben a közös földek 96·4⁰/o-a községi jellegű. Sajnos, a székelységnek ez az erős védelme hiányzik.

A munka első kötetének tartalma jogosulttá teszi a várakozást, a melylyel az ezt kiegészíteni hivatott, az előszó szerint kéziratban majdnem kész másik két kötet megjelenése elé nézünk.

S. K.

Törökország pénzügye a háborúban.

Dschavid-bej: *Türkische Kriegsfinanzwirtschaft.* Übersetzt von dr. Carl Anton Schaefer. -- Berlin, 1917.

A hadviselő államok közül kétségtelenül Törökország a pénzügyileg leggyengébb. Már békében is, európai szemmel nézve a legfurcsább intézkedések egész sorozatát tette, hogy zilált viszonyait némiképp rendezze, hogy az államháztartás egyensúlyát annyira, a mennyire, rendbe hozza. A külföld csak ezeket a rendszabályokat látta, az okokról, a financiák tényleges állásáról nem volt tájékozása. Legelőször Morawitz Károly a Wiener Bankverein v. elnök-igazgatója tárta a pénzügyi világ elé 1902-ben megjelenő könyvében Törökország államháztartásának viszonyait. A kérdést annyira leplezetlenül tárgyalta, hogy Abd-ul-Hamid alatt könyvét Törökországban a censura eltörölte. Azóta az ifjú-törökök minden igyekezetükkel azon voltak, hogy az állam pénzügyi erejét meg-

szilárdítsák; hogy e törekvésüket milyen siker koronázta, az leplezetlenül elénk tárul a jelenlegi török pénzügyminister, Dschavid-bej budget-beszédéből, a mellyel az 1333. (1917/18.) évre benyújtott költségvetést kísérte. Kevés pénzügyminister nyilatkozott oly őszintén országa siralmas pénzügyeiről, mint Dschavid-bej. Nem palástolta a helyzetet, de férfiasan feltárta. Beszéde első fejezetében a papirpénzről, a másodikban a budgetről szólt.

Törökország először az 1877-iki orosz-török háború idején ismerkedett meg a papirpénzzel. De a „kaimé“ igen siralmas emlékeket hagyott: 100 arany piaszterért 1000—1200 papirpiasztert adtak, sőt 1879. márczius 20-án a kormány maga is 1 : 4 arányt állapított meg az arany és a papirpiaszter között. Ekkor azonban a papírt minden ellenőrzés és fedezet nélkül adták ki. Jellemző az akkori pénzügyminister és nagyvezír egy beszélgetése: a nagyvezír panaszkodott, hogy a kormánynak nincs pénze. A minister védekezett: nem tud pénzhez jutni. Talán nem működnek a bankóprések? kérdezte a nagyvezír. „A gépek folytonosan dolgoznak, de a szükséglettel nem tudnak lépést tartani“, volt a pénzügyminister válasza. Természetes, hogy ilyen előzmények után a mostani időkben sem volt könnyű dolog a papirpénzt megkedveltetni, noha a „kaimé“ és a mai papirpénz között óriási a különbség: amaz teljesen fedezetlen volt, emezt a német birodalom teljes mértékben garantálta. Ma Törökországban 79 millió török font papirpénz circulál; a Németországgal kötött szerződések értelmében ezt a mennyiséget a békekötést követő 12. év elejéig be kell váltani. Az első évben 11, a 2—7. évben 7·2—7·2, a 8. és 9-ben 6—6, a 10. és 11. évben pedig tíz millió török font értékű papirpénzt vált be Németország arannyal. Mint-hogy azonban Törökországnak Németországgal szemben áruforgalomból eredő lényeges tartozásai fedezésére esetleg a németektől a papirpénz beváltására rendelkezésre bocsátandó aranyat vissza kellene fizetnie, nehogy ezáltal a forgalomba semmi arany se kerüljön: olyan megállapodás létesült a két állam között, hogy Németország minden körülmények között évi 3½ millió török fontot effectiv aranyban küld. Ezekkel az intézkedésekkel lehető lesz a váltóárfolyamot fentartani.

Ilyen módon elejét vette a török kormány, hogy a háború alatt kibocsátott papirpénz a „kaimé“-vel azonos sorsra jusson.

Beszéde második részében a budgetről beszélt Dschavid-bej.

Az állami pénzügyek a háború kezdetekor igen rosszul állottak. A kincstár annyira ki volt merülve, hogy kénytelenek voltak az államhivatalnokok és katonák fizetését a felére redukálni. Maga a háború költsége augusztus végeig 180 millió török fontot tesz ki, a mihez még 150 millió régebbi adósság is járul, úgy, hogy az egész államadósság

330 millió török font. A kamatok fedezésére évi 20 millió kell. Ezzel szemben az 1917/18. évi budget bevételeit rigorosus számitással 21 millióra, a kiadásokat pedig 54 millióra becsüli a pénzügyminister, a mibe azonban a hadsereg rendkívüli szükségletei nincsenek számitva. Szóval az ez évi deficit előreláthatóan 33 millió török font lesz.

Ezeknek az állapotoknak a lényeges javulását még a békét közvetlenül követő években is csak kis mértékben várja Dschavid-bej. Szükségesnek tartja, hogy Németország legalább is az első időkben ne követelje kölcsönei kamatait.

A capitulatiók megszüntetésének hatásától, a háborús nyereségek megadóztatásától és első sorban a földmívelés meg ipar nagymérvű fejlődésétől várja a pénzügyminister az államháztartás viszonyainak javulását.

427. tábori posta.

Kovács Jenő.

A francia hajózás állami fejlesztése.

Franciaország ama törekvése, hogy nemzetgazdaságát legszélesebb körben gyarmataival és protektorátusaival egyetemben lehetőség szerint függetlenítse a külföldtől, a hajóépítés és hajózás terén is kifejezést nyert az alapos intézkedések tiszteletreméltó sorában.

A legfontosabb intézkedések e téren az 1917. évi április 13-iki törvény, amely f. év május 12-én hirdettetett ki. Ez kimondja, hogy az állam a törvény kihirdetésétől kezdve a békekötéstől számitott tizenhét hónapig a közmunkaminister által az anyaország vagy a gyarmatok francia hajózási vállalkozóinak jóállás és megszabott feltételek mellett teherszállító hajók építésére vagy vásárlására 160 millió frank erejéig előlegeket nyujhat. A törvény 1. §-a értelmében a hajóknak francia hajógyárban kell készülniök. Ha a kérvényező igazolja, hogy az adott időben nem építhet francia hajógyárban, megengedheti neki a szakminister megfelelő garancia mellett, hogy az építetést szövetséges vagy semleges államban végeztethesse.

Az előírányzott 160 millió frankból 60 külön meghatározott korú és szerkezetű hajók vásárolhatók és 100 millió építkezésekre lesz előlegezendő. Az állami előlegeket 6°/o-kal számitják és olyanoknak nyujthatják, akiknek ajánlatát illetékes kereskedelmi kamarájuk és az a kikötőparancsnokság, melynél hajójukat lajstromozni kívánják, pártolja. 2°/o-ot megtérítenek azoknak, akik subventionált hajójukat a francia gyarmati hajózás szolgálatába bocsátják.

A 160 milliót úgy akarják elhelyezni, hogy a 20.000 bruttótonnánál nagyobb hajóürrel rendelkező hajózási vállalatok a vételárnak vagy a gyártási költségnek 50°/c-át, a 20.000 bruttótonnánál kisebb hajóürrel rendelkezőknek a vételár vagy gyártási költség 70°/o-át nyújtják. Az állami előleg egy külön e célra kiküldött bizottság építési és vásárlási összeg becslése szerint fog nyújtani.

A nyújtott előlegek visszafizetése évi részletekben a szakminister megállapítása szerint, de legfeljebb öt részletben kell, hogy történjék.

A hajózási vállalkozónak köteleznie kell magát, hogy a háború tartama alatt és öt évig a békekötés napján túl a vásárolt vagy épített hajó tulajdonjogát vagy használatát külföldre át nem ruházza. Ellen- csetben köteles a vételárat az államnak megtéríteni Minden állami támogatásban részesült hajózási vállalkozó köteles hajóürének egy negyedét a francia anyaországbeli vagy gyarmati kikötőkből vagy azokba irányuló meneteknél semleges és szövetséges államoknak rendelkezésére bocsájtani. Kivételt ezen intézkedés alól csak az illetékes szakminister adhat. E kötelezettség két évre szól. A ki be nem tartja, köteles az államkincstárnak a megállapított hajófuvardíj kétszeres összegét megtéríteni.

Franciaország mezőgazdasága 1911—1916.

Immár rendelkezésre áll az 1916-i ideiglenes francia kormányjelen- tés. Ennek összevetése az előző évek végleges termésjelentésével, érdekes bepillantást enged Franciaország produktióképességébe a háború előtt és a háború alatt.

Figyelemreméltóak nemcsak az összeredmények, hanem a termés- nek a beültetett területekhez való aránya, a miből érdekes következtetést lehet vonni a francia föld terméskéességére a háború előtt és annak hatása alatt. Az itt következő 1. táblázat mutatja az 1911—1913. évek végleges terméseredményeit egész Franciaországra nézve; 1914—1915-ből a csonka Franciaország végleges eredményeit látjuk; 1916-ra nézve pedig ugyanennek eredményeit:

I. Táblázat.

	Beültetett terület	Termés- mennyiség	Beültetett terület	Termés- mennyiség	Beültetett terület	Termés- mennyiség
	1.000 ha	1.000 q	1.000 ha	1.000 q	1.000 ha	1.000 q
	1911		1912		1913	
buza	6.433	87.727	6.572	90.992	6.542	96.919
rozs	174	11.875	1.202	12.382	1.176	12.715
árpa	772	10.837	760	11.014	760	10.438
zab	3.991	50.694	3.982	51.542	3.979	51.826
burgonya (éti + takar- mány)	1.659	141.050	1.667	166.944	1.659	153.654
különböző répa . . .	1.312	359.534	1.368	369.692	1.410	428.905
lóhere, luczerna . . .	3.051	111.746	3.016	125.074	3.114	136.432
széna, zöldtakarmány .	6.161	293.547	5.979	346.782	5.835	354.841
len, kender	40	350	42	348	43	333
	1914		1915		1916	
buza	6.060	76.936	5.489	60.630	5.203	58.411
rozs	1.058	11.147	935	8.420	921	8.579
árpa	720	9.758	637	6.921	626	8.579
zab	3.591	46.206	3.263	34.626	3.155	41.280
burgonya (éti + takar- mány)	1.597	137.792	1.453	107.514	1.408	107.051
különböző répa . . .	1.214	342.360	1.013	249.116	968	259.440
lóhere, luczerna . . .	2.877	123.651	2.832	118.938	2.763	108.317
széna, zöldtakarmány	5.740	321.337	5.726	300.936	5.633	265.098
len, kender	32	233	17	139	—	—

Látnivaló (1. táb.), hogy a háború hatása alatt 1914-ben úgy a beültetett terület, mint a terméseredmények nagyon megcsappantak. Ugyanez látható 1914-ről 1915-re. Ez az év mutatja a legmélyebb pontot. A búzával beültetett 1913-ról 1916-ra 1,339.000 ha-al csökkent; a terméseredmény 38,508.000 q-val. A rozsszal beültetett terület 255.000 ha-al, a terméseredmény 3,549.000 q-val csappant meg. A zabtermés 10,546.000 q-val, az éti burgonyatermés 44,549.000 q-val kevesebb. 1915-ről 1916-ra ismét emelkedés mutatkozik itt-ott, nyilván a hadifoglyok intenzívebb igénybevétele folytán. A háború tartós befolyása legvilágosabban mutatkozik az 1913. és 1916-i eredmények szembeállításából.

Az előbb rendszeresen megjelenő hivatalos statisztikai kimutatások 1917 január óta erősen korlátozóttak. De azért az itt következő 2. táblázat értékes bepillantást enged a mezőgazdasági termelési viszonyokba.

Franciaország legfontosabb mezőgazdasági termékeinek bevetett területe 1911—1917. év közt 1.000 hektárban minden év június 1-én:

II. Táblázat.

A mezőgazdasági termésy megnevezése	1912	1913	1914	1915	1916	1917
buza	6.572	6.542	6.060	5.489	5.203	—
rozs	1.202	1.176	1.058	953	921	—
árpa	760	760	720	637	—	—
zab	3.982	3.979	3.591	3.263	3.155	—
burgonya	1.667	1.659	1.517	1.453	1.408	1.537
különböző répaneműek . . .	1.368	1.410	1.214	1.043	968	547
lóhere, luczerna	3.016	3.114	2.877	2.832	2.768	2.670
széna, zöldtakarmány . . .	5.979	5.835	5.740	5.726	5.633	5.545
len, kender	42	43	32	13	14	14
komló	28	29	27	22	22	17
dohány	15	16	13	8	7	5

A folyó évre a legfontosabb termékek nincsenek jelezve. Általában a burgonya kivételével csökkenés mutatkozik 1917-ben 1916-tal szemben.

A Magyar Közgazdasági Társaság.

Felolvasó-ülés.

A Magyar Közgazdasági Társaság és a Munkanélküliség Elleni Küzdelem Magyarországi Egyesülete november hó 8-án gróf Teleki Pál, a Hadigondozó Hivatal elnökének vezetése alatt felolvasó ülést rendezett, a melynek tárgya dr. Ferenczi Imre egyetemi magántanárnak a „Hadi-rokkantak és hadi hátrahagyottak törvényes ellátásának reformja“ című előadása volt. Az előadáson számosan jelentek meg, többek között ott voltak: György Endre v. b. t. t., Kun Béla államtitkár, Márffy-Mantuano Rezső és Petry Pál ministeri tanácsosok, dr. Heller Farkas műegyetemi tanár, dr. Somogyi Manó egyetemi magántanár, Borbély Lajos és dr. Nemes Bertalan országgyűlési képviselők, dr. Lévai József udvari tanácsos és dr. Hahn Dezső főorvosok stb.

Az előadást nagy tetszéssel fogadták. Az előadás a Közgazdasági Szemle decemberi számában fog megjelenni. Az előadáshoz gróf Teleki Pál szólt hozzá, aki a hadigondozás érdekében valónak jelentette ki, hogy a közönség mentől szélesebb köre érdeklődjék az idevágó kérdések iránt. Az előadó gondolatmenetét és javaslatait a maga részéről helyesli, a Hadigondozó Hivatal is az előadó által hangoztatott socialpolitikai egyenesítő gondoskodás irányában működik máris, de fog különösen a jövőben működni.

Állami háztartásunk a háború első évében.

A m. kir. legfőbb állami számvevőszék a szervezetéről és hatásköréről szóló törvények értelmében évenként tartozik elkészíteni a megelőző számadási év állami zárszámadását, az állami vagyon mérlegét és részletes jelentését az államháztartás, államvagyon és az állami adósságok kezelése körül szerzett számviteli tapasztalatairól.

Ez a nagy terjedelmű munkálat, a melyet a miniszterelnök az országgyűlés elé terjeszt, úgy közgazdasági, mint különösen állampénzügyi szempontból mindenkor érdekes adatokat tartalmaz; de a rendesnél is fokozottabb érdeklődésre tarthat számot az 1914/15. évre vonatkozólag a közelmúltban előterjesztett ez a kiadvány, mert az 1914. év július havának 1-től 1915. év június havának végéig terjedő számadási időszak, amelynek eredményeiről beszámol, néhány heti eltéréstől eltekintve egybeesik az 1914. év július havának végén kitört háború első esztendejével.

Az alábbiakban az állami zárszámadásnak — helyenkint messze menő részletességgel összeállított — adatai alapján főbb vonásaiban ismertetni kívánom az 1914/15. számadási év kezelésének eredményeit és az ezek alakulására kihatással volt fontosabb tényezőket.

A háború, mely a köz- és magánélet terén egyaránt messze kiható változásokat idézett elő, óriási arányokban növelte az 1914/15. év állami háztartásának pénzügyi kereteit is. Így az 1913. évi eredményekkel szemben (ez volt az utolsó év, amelynek költségvetési időszaka összeesett a naptári évvel) az utalványozott *valódi kiadások* összege 2.345,036.123 Król 6.669,975.830 Kra, az előírt *valódi bevételek* pedig 2.597,052.816 Król, 7.325,877.703 Kra emelkedett.

Az 1914/15. évi kezelésnek ezen főeredményei — a százezer koronán aluli összegeket kikerekítve — a következőkép oszlanak meg:

A) Kiadás.**I. A költségvetési törvény alapján :**

	Előirányoztatott :	Erre utalványoztatott :	Az eredmény az előirányzatnál :
Rendes kiadás . . .	1.878,300.000 K,	1.669,000.000 K,	kevesebb 209,300.000 Kval,
átmeneti kiadás . . .	150,400.000 „	95,400.000 „	„ 55,000.000 „
beruházási kiadás . . .	235,400 000 „	55,100.000 „	„ 180,300.000 „
összesen	2 264,100.007 K,	1.819,500.000 K,	kevesebb 444,600 000 Kval.

II. Külön törvényes felhatalmazás alapján :

rendes kiadás . . .	49,200.000 K,	49,200.000 K,
átmeneti kiadás . . .	4.386,500.000 „	4.386,500.000 „
beruházási kiadás . . .	3,100.000 „	3,100.000 „
összesen	4.438,800.000 K,	4.438,800.000 K.

Előirányzat nélkül utalványoztatott :

rendes kiadás . . .	—	2,700.000 K, több	2,700.000 K,
átmeneti kiadás . . .	—	402,200.000 „ „	402,200.000 „
beruházási kiadás . . .	—	6,700.000 „ „	6,700.000 „
összesen	—	411,600.000 K, több	411,600.000 Kval

· Valódi kiadások

összege 6.702,900.000 K. 6.669,900.000 K, kevesebb 33,000.000 Kval.

Ebből a kiadásból esik :

	Előirányzat szerint :	Zárszámadás szerint :	A zárszámadási eredmény az előirányzottnál :
A rendes kiadásokra	1.927,500.000 K,	1.720,900.000 K,	kevesebb 206,600.000 Kval,
az átmeneti kiadásokra	4.536,900.000 „	4.884,100.000 „	több 347,200.000 „
a beruházásokra	238,500.000 „	64,900.000 „	kevesebb 173,600.000 „
Együtt mint fent	6.702,900.000 K,	6.669,900.000 K,	kevesebb 33,000.000 Kval.

B) Bevétel

I. A költségvetési törvény alapján :

	Előirányoztatott :	Erre előíratott :	Az eredmény az előirányzottnál :
Rendes bevétel	1.953,600.000 K,	1.847,600.000 K,	kevesebb 106,000.000 Kval,
rendkívüli bevétel	310,600.000 „	17,900.000 „	„ 292,700.000 „
összesen	2.264,200.000 K,	1.865,500.000 K,	kevesebb 398,700.000 Kval.

II. Külön törvényes felhatalmazás alapján :

rendkívüli bevétel	5.417,900.000 K,	5.417,900.000 K.	—
--------------------	------------------	------------------	---

Előirányzat nélküli kezelés volt :

rendes bevétel	—	28,800.000 K, több	28,800.000 Kval.
rendkívüli bevétel	—	13,700.000 „ „	13,700.000 „
összesen	—	42,500.000 K, több	42,500.000 Kval,

Valódi bevételek összege	7.682,100.000 K,	7.325,900.000 K,	kevesebb 356,200.000 Kval,
--------------------------	------------------	------------------	----------------------------

A bevételből esik :

	Előirányzat szerint :	A zárszámadás szerint :	A zárszámadási eredmény az előirányzottnál :
A rendes bevételre	1.953,600.000 K,	1.876,400.000 K,	kevesebb 77,200.000 Kval.
a rendki- vüli bevé- telre	5.728,500.000 „	5.449,500.000 „	„ 279,000.000 „
Együtt mint fent	7.682,100.000 K,	7.325,900.000 K,	kevesebb 356,200.000 Kval.

A valódi kiadások és valódi bevételek végeredményét egybevetve, kitűnik, hogy az előirt zárszámadási fölösleg 655,900.000 Kra rug, a mi úgy állott elő, hogy a költségvetési törvényen alapuló kezelésnél az előirányzott 100.000 K fölösleg helyett 45,900.000 K volt a fölösleg, a külön törvényes felhatalmazáson alapuló kezelés 979,100.000 K fölösleget eredményezett, míg az előirányzat nélküli kezelés 369,100.000 K hiánynyal zárult.

A külön törvényes felhatalmazáson alapuló kezelés alakulását illetőleg még a következőket kívánom megjegyezni.

Az a körülmény, hogy a kezelés ezen csoportjánál — az említett kikerekítés alkalmazásával — úgy az előirt kiadások, mint az előirt bevételek összege teljesen egyezik az előirányzattal, a számviteli törvény rendelkezéseire vezetendő vissza.

Ezen rendelkezések szerint ugyanis a költségvetési törvény keretén kívül külön törvényes felhatalmazás alapján előirt járandóságoknál, a mennyiben ezek összegét a vonatkozó törvény számszerűen meg nem állapította, az utalványozás és előírás összegével a költségvetési törvény előirányzati összegei is emelendők, vagyis előirányzat gyanánt az előirt járandóság tekintendő.

Az 1914/15. évi külön törvényes felhatalmazáson alapuló kezelés túlnyomó részét, így különösen a hadi szükségletek előlegezésére utalványozott kiadásokat, továbbá az abbeli szükségletek fedezésével kapcsolatos hitelműveleti kezelést a kormány „A háború esetére szóló kivételes intézkedésekről“ alkotott 1912. évi LXIII. t.-cz. 17. §-ában nyert felhatalmazásra alapítja, a mely szerint „a ministerium felhatalmaztatik, hogy a hadi szükségletek fedezésére szükséges összegeket addig, a mig azok a törvényhozás útján meg nem állapittatnak, az elkerülhetetlen szükség mérvéig előlegezhesse és azok megszerzése iránt hitelművelet útján intézkedhessék“.

A zárszámadásnak kifejezetten és kizárólag a háborúra visszavezethető legjelentékenyebb tételei a következők:

bevétel:

a hadi szükségletek fedezésére felvett kölcsönök címén előirt	5.249,100.000 K,
levonva ebből az év folyamán visszafizetett tőkét	498,900.000 Kt,
marad a szóban forgó kölcsönbevétel	4.750,200.000 K ;

kiadás:

a hadi szükségletekre előlegezett összegnek a kvóta szerinti há- nyada címén utalványozott	3.554,300.000 K,
a hadbavonultak gyámol nélküli családjainak segélyezésére folyó- sitott	363,800.000 „
a fentebb említett hitelműveletek- kel kapcsolatosan az 1914/15. év- ben fölmerült kamat és egyéb szükséglet	91,900.000 „ 4.010,000.000 „
bevételi többlet	740,200.000 K.

Első sorban az említett háborús tételek ezen bevételi többletében leli magyarázatát az a körülmény, hogy a költségvetési törvény szerint előirányzott 61.000 K (kikerekítve százezer korona) helyett 655,900.000 K volt az előirt fölösleg; a kölcsönfelvétellel kapcsolatos teher viszont az állami adósságok számláján mutatkozó gyarapodásban jut kifejezésre.

Azokat a további tényezőket, a melyek a kezelési eredmények alakulására leginkább kihatással voltak, a kezelés fentebbi tagolása sorrendjében röviden az alábbiakban ismertetem.

A költségvetés alapján utalványozott kiadásoknál kimutatott 444 millió 600.000 K megtakarítás elsősorban az 1915 : XII. t.-cikk két rendbeli rendelkezésének folyománya.

Egyrészt ugyanis ez a törvény hatályon kívül helyezte az 1897 : XX. t.-cikknek a póttalványozási időszakra vonatkozó rendelkezéseit, a minek folytán több oly kiadás, a mely jogcíménél fogva még az 1914/15. számadási évet terhelte és a hatályon kívül helyezett törvényes rendelkezés alapján ezen év kezelésében lett volna elszámolandó, a póttalványozás időszak megszűnése folytán már csak az 1915/16. költségvetési évben nyert elszámolást.

Másrészt és még jelentékenyebb mérvben hozzájárult a megtakarítás eléréséhez az 1915 : XII. t.-czikk azon további rendelkezése, a mely szerint az 1914/15. évtől kezdve megszűnt a költségvetési hiteleknek az eddig érvényben volt törvényes rendelkezések szerint gyakorolt lekötése, minek folytán azok a hitelmaradványok, melyeknek felhasználása a következő számadási évben van tervbe véve, már nem voltak leköthetők, illetve utalványozhatók, hanem a következő év kezelésébe való átvitel útján vehetők igénybe.

Az 1914/15. évre megszavazott költségvetési hitelből a következő években leendő felhasználás végett 353,200.000 K az 1915/16. évi kezelésbe átviteltvén, ezen összeg erejéig a megtakarítás véglegesnek nem tekinthető.

A rendes kiadásoknál kimutatott 209,300 000 K megtakarításból leütven a kiadások ezen főcsoportjánál átvitt hitelnek megfelelő 113,500.000 Kt, mutatkozik 95,800.000 K végleges megtakarítás, a mi főként az alábbi két körülménynek tudható be.

A mozgosítás folytán tényleges katonai szolgálatra bevonult állami tisztviselők, altisztek és szolgák közül azok, a kik a katonaságnál a havi-díjasok sorába tartoznak, a tényleges katonai szolgálat tartama alatt csak leszállított mértékben kapják polgári illetményeiket, míg a díjnokok, napi-díjasok, napibéresek, napszamosok és munkások illetményei a bevonulás napjával teljesen megszüntetendők voltak.

Ebben leli magyarázatát az a szokatlan jelenség, hogy — néhány ágazattól eltekintve — úgyszólván az összes ágazatok személyi járandóságainál és pedig aránylag nagy összegű megtakarítás mutatkozik, a mely az egész államháztartás körében együttvéve — az említett néhány ágazatnál mutatkozó csekély tulkiadás beszámításával — a 37 millió koronát meghaladja.

Szintén a háború folyamánya a honvédelmi tárczánál elért 77,200.000 korona tiszta megtakarítás, a mely majdnem teljes összege erejéig onnan ered, hogy a honvédség mozgosított alakulásainak összes szükségletei a közös hadügyi tárca terhére nyertek elszámolást.

Az említett két okra visszavezethető végleges megtakarítást azonban részben ellensúlyozza a más jogcímeken felmerült túlkiadás.

A költségvetésen alapuló átmeneti kiadásoknál kimutatott 55,000.000 korona tiszta megtakarításból 23,200.000 korona a közösügyi kiadásokra esik; egyébként úgy a kiadások ezen alcsoportjánál, valamint a beruházásoknál elért megtakarítás az 1915 : XII. t.-czikk főntebb említett rendelkezésein kívül főképp annak tudható be, hogy a háború következtében a költségvetési előirányzat szerkesztésekor tervbevett építkezési, valamint nagyobb mérvű átalakítási munkálatok közül a kormány csak az elodázhatatlanul sürgőseket hajttatta végre.

A külön törvényes felhatalmazáson alapuló kiadásokból — csak a nagyobb összegeket említvén fel — esik:

a rendes kiadásoknál: a közösügyi kiadásokra 16,400.000 korona, hadikölcsönkötvények kamataira és kezelési költségeire 32,300.000 K;

az átmeneti kiadásoknál: a hadi szükségletek előlegezésére 3.554,300,000 korona, az 1912. és 1913. évben kibocsátott 4¹/₂%-os pénztári jegyek beváltására 264,000.000 korona, a hadi szükségletek fedezésére bel- és külföldi pénzintézetektől átmenetileg felvett kölcsönök után tőkevisszafizetésre, továbbá kölcsönök kamataira és kibocsátási költségeire 560,000.000 K, a „Magyar ágyugyár részvénytársaság“ részvényeire 4,900.000 K;

a beruházásoknál: köszénbányászati beruházásokra 1,900.000 K.

Az előirányzat nélküli kezelés körében a rendes kiadások közt elszámolt 2,700.000 K-ból 2,200.000 K a közösügyi kiadásokra esik.

Az átmeneti kezelésben fölmerült 402,200.000 korona előirányzat nélküli kiadásokból több tétel alatt együttvéve 363,800.000 korona az 1882 : XI. t.-cikk értelmében a hadbavonultak gyámol nélkül maradt családjait megillető segély czimén utalványoztatott; további nagyobb tételek: a pénzügyi tárca körében vasuti beruházási és egyéb előlegek 8,900.000 K, a vármegyei háztartási és útalapok hiányainak ideiglenes fedezésére utalványozott 6,600.000 K, az 1914 : XLVI. t.-cikk alapján teljesített hadsegélyezési kiadások 3,700.000 K (itt nyertek elszámolást az állami hivataloknál, intézeteknél és vállalatoknál alkalmazott díjnyokok részére az 1914. év november havától kezdődőleg engedélyezett havi segélyek); a földmivelésügyi tárca körében: telepítési célokra vásárolt ingatlanok vételárára 1,300.000 K, kiscigazdáknak vetőmagkölcsönre 1,000.000 K, az 1915 évi tavaszi vetések biztosítására 7,200.000 K, hadiállapot folytán beállott élelmiszerhiány enyhítésére 4,400.000 K, vetőmag és élelmiszer beszerzésére és közvetítésére 1,200.000.

Az előirányzat nélküli beruházásként elszámolt 6,700.000 koronából esik: az állami vasgyáraknál hadfelszerelési cikkek tömegesebb gyártására 2,500,000 K, a m. kir. államvasutaknál helyi érdekű vasutak számájára beszerzett forgalmi eszközökre 2,400.000 K.

A bevételi eredmények alakulására kiható főbb tényezők a következők.

A költségvetési törvényen alapuló bevételeknél a rendes kezelésben mutatkozó 106,000.000 K és a rendkívüli kezelésben mutatkozó 292,700.000 korona visszamaradás részben a pótutalványozási, illetve pótelőirási időszak már fentebb említett megszüntetésének folyománya. A visszamaradás további okait a kezelési eredmények részletesebb taglalása során fogom ismertetni, itt még csak arra kívánok rámutatni,

hogy a rendkívüli kezelésben a közösügyi kiadásoknak, továbbá a költségvetési törvényben előirányzott beruházásoknak fedezése céljából kibocsátandó kötvények értékesítéséből előirányzott 295,600.000 korona bevétel teljesen elmaradt, mert ily célra kötvénykibocsátás nem történt.

A külön törvényes felhatalmazás alapján előirt 5.417,900.000 K rendkívüli bevételből esik: hadi szükségletek fedezésére bel- és külföldi pénzüzetektől átmenetileg felvett kölcsönökre, továbbá hadi kölcsönkötvények értékesítéséből eredő bevételre 5.249,100.000 K, az 1913. évben kibocsátott és 1915. évben lejárt pénztári jegyek beváltására kibocsátott pénztári jegyek értékesítésére 145,000.000; az 1912. évi közösügyi zárszámadásra alapított végleges leszámolásból eredő bevételre 24,000.000 K.

Az előirányzatnélküli bevételként a rendes kezelésben előirt 28,800.000 Kból esik a bankjegyadóra 8,400.000 K, a szeszadasi ár-részesedésre 3,300.000 K, a m. kir. államvasutak anyagszerállományának apadásával kapcsolatos bevételre 15,700.000 K.

A rendkívüli kezelésben elszámolt 13,700.000 előirányzatnélküli bevételből 2,912 000 K öt tengeralattjáró naszád Németország által megtérített építési költségeiből a magyar szent korona országaira eső rész, 6.200.000 K a vármegyei háztartási és útalapok hiányainak ideiglenes fedezésére adott előlegekből, 1,300.000 K pedig a hadiállapot folytán beállott élelmiszerhiány enyhítésére fordított kiadásokból megtérült összegnek felel meg.

A főeredmények szempontjából imént ismertetett valódi kezeléssel ellentétben az állami zárszámadásnak az átfutó kezelést tartalmazó része az átfutó bevételeket és kiadásokat tárgyalja, amely bevételek megfelelő összegű kiadással, esetleg tartozással, a kiadások pedig megfelelő bevétellel, esetleg követeléssel vannak ellensúlyozva.

Az átfutó kezelés körébe tartoznak az előlegek, idegen pénzek, pénzszállitmányok és ellátmányok, valamint az átszámítások.

Az 1914/15. év végén az átfutó követelés 2.088,500.000 K, az átfutó tartozás 946,000.000 K volt.

Az átfutó kezelésnek, a mely az államvagyonra mennyiségileg nincsen befolyással, a közelebbi taglalását mellőzöm és áttérek az állami háztartás kezelésének végeredményeit feltüntető három mérleg adatainak ismertetésére. (A következőkben az ezer K-án aluli összegeket kikerekítve közlöm.)

A pénztári mérleg a pénztári kezelésnek adatait és ezzel kapcsolatban a pénzkészlet változását tünteti fel, vagyis azt mutatja, hogy az 1914/15. évben előirt bevételekből és utalványozott kiadásokból, továbbá az előző évekből eredő hátralékokból tényleg mily összeg folyt be, illetve adatott ki.

Az 1914/15. évben a tényleges bevétel volt:

a valódi kezelésnél (az előírány-		
zott 7.682,101.000 Kval és az		
előírt 7.325,878.0000 Kval		
szemben)	7.265,072.000 K,	
az átfutó kezelésnél	21.760,732.000 „	
együtt		29,025.804.000 K
a tényleges kiadás a valódi ke-		
zelésnél (az előírányzott		
6.702,931.000 Kval és utalvá-		
nyozott 6.669,976.000 Kval		
szemben)	6.658,695.000 K	
az átfutó kezelésnél	22.310,808.000 „	
együtt		28.969,503.000 „
bevételei többlet.		56,301.000 K,
a mely megfelel az év elején mu-		
tatkozott	261,615.000 K	
és az év végével kimutatott	317,916.000 „	
pénzkészlet között jelentkező		56,301.000 K
különbözetnek.		

A jövedelmi mérleg az előírt valódi bevételeknek, az utalványozott valódi kiadásoknak és a jövedelem alakulására kiható többi tényezőnek egybevetése alapján az ezen évben jelentkező hiányt tünteti fel, amely a következőkép alakult.

Az előírt bevételek ösz-		
szege	7.325,878.000 K,	
az utalványozott kiadás		6.669.976.000 K ;
levonva: a bevételekből a		
vagyongyfogyatkozásból ere-		
dő bevételeket	5.483.881.000 Kt,	
a kiadásokból pedig a va-		
gyongyarapításra fordított		
kiadásokat		953,006.000 Kt,
marad	1.841.997.000 K ;	5.716.970.000 K ;

ellenben hozzáadva: a bevételekhez a pénzkiadás- sal nem ellensúlyozott ér- téktöbbleteket	27,519.000 Kt,	
a kiadásokhoz pedig a pénz- bevétellel nem ellensúlyo- zott értékfogyatkozást . .		42,383.000 Kt,
mutatkozik . .	1.869,516.000 K ;	5.759,353.000 K ;
egybevetve a kiadásokat a bevételekkel		1.869,516.000 Kval
jövedelmi hiányként jelent- kezik		3.889,837.000 K.

A vagyonmérleg azt mutatja, hogy az 1914/15. évben mennyivel szaporodott vagy apadt és az év végével mennyi volt az állam vagyona, illetve terhe.

Az érték, illetve álladék volt:

Vagyon :	az év elején:		Az 1914 15. évi	
	az év végén:		gyarapodás	fogyatkozás:
	k	o r o n á	k b a n	
Ingatlan vagyon .	5.560,729.000	5.617,095.000	56,366.000	
hasznos jo- gok . . .	468.976.000	469,018.000	42.000	—
termesztmé- nyek, anya- gok, szerek és eszközök	766,985.000	748,694.000	—	18,291.000
készpénz .	261,615.000	317,917 000	56,302.000	—
értékpapírok	362,670.000	398,383.000	35,713.000	—
állami kö- vetelés . .	731,069.000	755,954.000	24,885 000	—
cselekvő hátralékok:				
a) pénzben	1.716,432.000	2.540,685.000	824,253.000	—
b) értékpá- pírokban	2,180.000	4,287.000	2,107.000	—
összes va- gyon . .	9.870,656.000	10.852,033.000	999,668.000	18,291.000
			981,377.000	—

Teher:	az év elején:	az év végén:	Az 1914 15. évi	
			gyarapodás	fogyatkozás:
	k	o	r	o
	n	á	k	b
	a	n		
állami adós- ságok . .	6.444.691.000	11.060,510.000	4.615.819.000	—
terhelő hát- ralékok:				
a) pénzben	890,663.000	1.115,315.000	224,652.000	—
b) értékpá- pirokban	176,972.000	207,715.000	30,743.000	—
összes teher .	7.512,326.000	12.383,540.000	4.871,214.000	—
tiszta vagyon	2.358,330.000	—	—	—
tiszta teher .	—	1.531,507.000	—	—
tiszta vagyon- fogyat- kozás .	—	—	—	3.889,837.000

Az imént ismertetett adatoknak mérlegszerű összeállítása, nevezetesen az állami leltár vagyontételeinek egybevetése a tehertételekkel — ha azt a kereskedelmi életben szokásos elvek szerint kívánnók elbírálni — fölötte téves következtetésekre vezethetne. A mérlegezés ezen módja mellett ugyanis ellensúlyozó *vagyontételként* egyáltalán nem jut kifejezésre az államnak az a jogosítványa, amelyet a közjövödelmek szedésével gyakorol, vagyis az adók, illetékek, egyedáruságok jövedelmének megfelelő vagyon, illetve tőkeérték, amely az állam háztartásának alapja és hitelképességének egyik legbiztosabb fokmérője.

Ez okból komoly megfontolást igényel, hogy nem kellene-e a mérlegezés jelzett módját az állami zárszámadásban teljesen mellőzni, annál is inkább, mert a legközelebbi évek a tiszta teher újabb nagyarányú emelkedését fogják eredményezni. Arra, hogy az állami háztartás körében, a mely rendeltetése szempontjából merőben eltér a nyereség, illetve fölösleg elérését célzó magángazdálkodástól és a melynek legjelentékenyebb jövedelmi forrása a polgárok adózási képességében rejlik, egyáltalán nincs szükség ily mérlegszerű összeállításra, példát nyújt az osztrák valamint a legtöbb más külföldi zárszámadás is, a melyek nem közölnek a főntebb tárgyaltnak megfelelő jövedelmi és vagyonmérleget.

Áttérve most a kezelés részletesebb ismertetésére — a költségvetési törvény sorrendjében — az egyes fejezetek összeredményét (költségvetési törvényen alapuló-, külön törvényes felhatalmazáson alapuló- és előirányzat nélküli kezelés együttes összege) közlöm és e mellett további részletekre csak azoknál a zárszámadási tételeknél terjeszkedem ki, a melyeknél egyenkint 500.000 K-t elérő vagy ezt meghaladó túlkiadás, előirányzat nélküli kiadás vagy bevételi visszamaradás mutatkozik.

A) Rendes kiadások.

I. *A királyi udvartartás költségei*: előirányzat és utalványozás 11,300.000 K.

II. *Ő cs. és apost. királyi Felsége kabinet-i irodája és e kabinet-i iroda nyugdíjai*: 203.000 K.

III. *Országgyűlés*: utalványoztatott 4,391.000 K (megtakarítás 433.000 K).

IV. *A közösügyi kiadásokból a magyar szent korona országait illető összeg*: 144,672.000 K; túlkiadás 3,176.000 K; I. rovat (Közösügyi rendes kiadások) utalványoztatott 126,114.000 K; túlkiadás 987.000 K, a minek tulajdonképeni oka az, hogy a határvámjövédékből eredő bevétel, a mely elsősorban szolgál a közösügyi kiadások fedezésére, a háború folytán 28,204 000 Kval kevesebb volt az előirányzottnál.

A bevételi visszamaradásnak a quota arányában a magyar szent korona országaira eső 36·4 ⁰ / ₀ -a	10,266.000 Kt
tesz; minthogy azonban a hadügyministerium kiadásaira megszavazott hitelből 25,493.000 K nem vétetett igénybe, ezen megtakarításnak Magyarországra eső 36·4 ⁰ / ₀ -a	9,279.000 „
a határvámbevételnél mutatkozó visszamaradásból eredő kiadási többletet	987.000 Kra

mérsékelte.

V. *Az 1849. évtől az 1867. évig tényleg fennállott központi kormány közegeinek nyugdíjai*: 5.000 K.

VI. *Nyugdíjak*: utalványoztatott 49,750.000 K, túlkiadás 4,711.000 K. A túlkiadás úgy állott elő, hogy — a kisebb tárczáknál jelentkező csekélyebb összegű megtakarításokon kívül — a honvédelmi ministerium nyugdíjainál 1,518.000 K megtakarítás éretett el, mert a mozgóztatás folytán a nyugdíjasok állományából számosan vonultak be tényleges szolgálattételre. Ezzel szemben viszont a többi tárczáknál túlkiadás mutatkozik és pedig a belügyministeriumnál 816.000 K, a pénzügyminis-

terinmnál 2,002.000 K, a kereskedelemügyi ministeriumnál 745.000 K a földmivelésügyi ministeriumnál 179.000 K, a vallás- és közoktatásügyi ministeriumnál 270.000 K, végül az igazságügyi ministeriumnál 2,140.099 K.

A túlkiadás oka az, hogy az új nyugdíjtörvényen (1912. évi LXV. t.-cikk) alapuló nyugdíjszükséglet megállapításához még nem állott rendelkezésre elég tapasztalati adat, mind a mellett a törvényes igényeket, a rendelkezésre álló hitelre való tekintet nélkül ki kellett elégíteni.

VII. *Állami adósságok*: utalványoztatott 381,365.999 K, túlkiadás 10,178.999 K.

10. cím. Az 1892. évi XXI. és későbbi t.-cikkek alapján kibocsátott 4⁰/₀-os magyar koronajáradékkölcsön, valamint az 1910. évi IV. t.-cikk további más törvénycikkek alapján átmenetileg kibocsátott 4¹/₂⁰/₀-kal kamatozó állami pénztárjegyek A 2. „Kezelési költségek“ rovaton utalványoztatott 12,647.000 K, túlkiadás 12,143.000 K, aminek oka az, hogy ezen rovat hitele terhére több oly kiadást kellett utalványozni, a melyeknek fölmerülése a költségvetés összeállítása alkalmával előrelátható nem volt.

Ilyenek: az 1912. évben kibocsátott, felerészben 1914. július hó 1-én, felerészben pedig 1915. évi január hó 1-én lejárt 106 millió német birodalmi márka n. é. 4¹/₂⁰/₀-os állami pénztárjegyek névértéke és effectiv értéke között mutatkozó 4,681.000 K árfolyamveszteség; ezen pénztárjegyek beváltásánál a márka effectiv értékének a háború okozta rendkívüli emelkedése folytán előállott 1,202.000 K árfolyamkülönbözet, továbbá az 1913. évben kibocsátott és az 1915. évi június hó 1-én lejárt 150 millió K n. é. 4¹/₂⁰/₀-os állami pénztárjegyek beváltásánál ugyancsak a névérték és effectiv érték között mutatkozó 6,000.000 K árfolyamveszteség.

VIII. *Kamatbiztosítást élvezett és más vasutak átvétele folytán elvállalt adósságok*. Utalványoztatott 24,795.000 K, túlkiadás 482.000 K.

IX. *Egyes tárczákat terhelő kölcsönök*. Utalványoztatott 8,212.000 K, megtakarítás 367.000 K.

X. *Előlegezések a vasúti kamatbiztosítás alapján*. Utalványoztatott 9,502.000 K, túlkiadás 4,056.000, a mely a kassa-oderbergi vasut és a pécs-barcsi vasút ezüst előlegénél merült fel

A kassa-oderbergi vasut ezüst előlegénél 3,792.000 K volt a túlkiadás, minthogy a háborús állapot és vonalainak hadászati célokra történt igénybevétele következtében a vasútársaság kénytelen volt polgári forgalmát nagy mértékben korlátozni. E miatt a vasut üzleti bevételei annyira megcsappantak, hogy azokból még az üzleti kiadások sem voltak fedezhetőek, miért is a társaság részére a kamatbiztosi-

tási előlegeken kívül méltányosságból külön állami előleg engedélyezettett.

A pécs-barcsi vasut ezüst előlegénél felmerült 267.000 K túlkiadás részben szintén a forgalom korlátozásának folyamánya, túlnyomó részben azonban a költségvetési év megváltoztatására vezetendő vissza, minthogy ennek folytán az 1914/15. évben nyert elszámolást úgy az 1913. naptári évre, mint az 1914:I. félévre esedékes állami kamatbiztosítási előleg.

XI. *Horvát-Szlavonországok beligazgatási szükséglete*: előirányoztatott és utalványoztatott 32,500.000 K.

XII. *Legfőbb állami számvevőszék*: utalványoztatott 467.000 K, megtakarítás 17.000 K.

XIII. *Közigazgatási bíróság*: utalványoztatott 823.000 K, túlkiadás 20.000 K.

XIV. *Ministerelnökség*: utalványoztatott 2,413.000 K, túlkiadás 486.000 K.

XV. *Ő cs. és apost. királyi Felsége személye körüli ministerium*: utalványoztatott 192.000 K, megtakarítás 31.000 K.

XVI. *Horvát-szlavon-dalmát minister és személyzete*: utalványoztatott 114.000 K, megtakarítás 11.000 K.

XVII. *Belügyministerium*: utalványoztatott 113,506.000 K, megtakarítás 5,934.000 K.

Az 1. »Központi igazgatás« cím »Dologi kiadások« rovatán utalványoztatott 1,586.000 K, túlkiadás 607.000 K, a mi főleg a »Belügyi és Rendőri Közlönyök«, valamint a »Távíratok és távbeszélő« szükségleténél felmerült túlkiadás folyamánya, a melyet a háborúval kapcsolatos, rendkívül gyakori és terjedelmes kormányrendeletek közzététele, továbbá a háborús események és a háború következtében fellépett járványos betegségek leküzdésére irányuló intézkedések folytán szükségessé vált távíratváltások és távbeszélgetések idéztek elő.

Az 5. »Közegészségügy« cím »Járványok elleni védekezés« alrovatán felmerült 654.000 túlkiadás oka az, hogy a háború következtében oly nagy arányban léptek fel a járványok, különösen a kolerajárvány, hogy az annak következtében felmerült kiadások a rendes viszonyok alapulvétele mellett előirányzott hitelösszezből fedezhetők nem voltak.

XVIII. *Pénzügyministerium*. Utalványoztatott 243,517.000 K, megtakarítás 42,110.000 K.

A 33. »Állami nyomda« cím »Dologi és üzleti kiadások« rovatán utalványoztatott 2,545.000 K, túlkiadás 643,000 K, a mely túlnyomórészt a »Papírbeszerzési költségek« alrovatra esik és a melyet háborús bonyodalmakból kifolyólag megrendelt (katonai) nyomtatványok, továbbá

az állami értékcikkekhez és a szigorú számadás alá eső nyomtatványok gyártásához szükséges nagyobb mennyiségű papír beszerzése idézett elő.

XIX. *Kereskedelemügyi ministerium*. Utaiványoztatott 453,629.000 K, megtakarítás 66,337.000 K.

A 10. »Magyar kir. postatakarékpénztár« cím »Üzleti kiadások« rovatán 569.000 K túlkiadás merült fel, minthogy a betétek álladéka az előirányzat alapjául vett álladékot tetemesen meghaladta, minek folytán a kamatszükséglet növekedett. Ez a túlkiadás azonban a mérleget nem befolyásolta kedvezőtlenül, mert a bevételek az előirányzatot 689.000 K-val szintén meghaladták.

A 13. „Magyar kir. államvasutak“ címnél az előirányzott 368,969.000 koronával szemben végeredménykép 54,725.000 K megtakarítás éretett el, a mi úgy állott elő, hogy a „Dologi kiadások“-nál 1,490.000 K, valamint a „Tűz- és elemi károk okozta kiadások“-nál 1,856.000 K túlkiadás merült fel, a mivel szemben azonban a „Személyi járandóságok“-nál 21,472.000 K, a „Rendes fentartási és üzemi kiadások“ rovaton 25,341.000 K, végül az „Átalakítási kiadások“ rovaton 11,258.000 K megtakarítás mutatkozik.

A „Dologi kiadások“-nál mutatkozó túlkiadás főleg a hadihelyzet folyamánya, amely szükségessé tette, hogy nagy személyzet rendeltesék ki a hadiforgalom által inkább igénybe vett vonalakra, a minek folytán, valamint a hadbavonult személyzet helyettesítésére történt kirendelések következtében jelentékeny kiküldetési költség merült fel; ezt még fokozta a katonavonatoknak tisztviselők által kísérése, valamint a katonavonatokra beosztott vonatkísérő- és mozdonyszemélyzetnek a hosszú távollét folytán járó napidíj. Számottevően emelte a túlkiadást az is, hogy a harctérre és annak közvetlen körzetébe, valamint az ellenség által megszállva volt területekre kiküldött alkalmazottakat, a kik a nagy drágaság miatt a rendes kiküldetési napidíjából nem voltak képesek magukat ellátni, külön díjban kellett részesíteni.

Ugyancsak a hadiállapot folytán az igazgatóságnál és üzletvezetőségeknél elrendelt állandó délutáni és éjjeli felügyeleti szolgálat alatt a helyiségek nagy részét fűteni és világítani, továbbá a hadiforgalom lebonyolítására egyes vonalakra kirendelt személyzet részére a laktanyákat szaporítani kellett.

Mindezekon kívül tetemesen növelte a túlkiadást a hivatali helyiségek és laktanyák fűtéséhez, világításához és tisztogatásához szükséges anyagok árának és a munkások bérének rohamos emelkedése.

Az 5. „Tűz- és elemi károk okozta kiadások“ rovaton utalványoztatott 9,296.000 K; túlkiadás 1,856.00 K, mert ezen a rovaton oly

különleges kiadások nyernek elszámolást, a melyek előre ki nem számítható esélyektől függenek. De ebben a számadási évben különösen fokozták a túlkiadást a hadiforgalomban szinte elkerülhetetlen balesetekből eredő károk, illetőleg azok helyreállításának költségei.

XX. *Földmívelésügyi ministerium*: utalványoztatott 60,624.000 K, megtakarítás 21,851.000 K.

XXI. *Vallás- és közoktatásügyi ministerium*: utalványoztatott 122,514.000 K, megtakarítás 10,106.000 K.

XXII. *Igazságügyi ministerium*: utalványoztatott 54,798.000 korona, megtakarítás 5,244.000 K.

XXIII. *Honvédelmi ministerium*: utalványoztatott 1,585.000 K, megtakarítás 77,239.000 K.

B) Rendkívüli kiadások.

a) Atmeneti kiadások.

I. *Az 1914/15. évi közösügyi kiadásokból a magyar szent korona országait illető összeg*: utalványoztatott: 3.607,259.000 korona (ebből 3.554,307.000 K a hadiszükségletek fedezésére előlegezett 9,764,579.000 koronából a magyar szent korona országaira eső rész); megtakarítás 23,190.000 K.

II. *Nyugdljak*: utalványoztatott: 489.000 K, túlkiadás 56.000 K.

III. *Legfőbb állami számvevőszék*: utalványoztatott 27.000 K, túlkiadás 7.000 K.

IV. *Közigazgatási bíróság*: utalványoztatott 2.000 K (előirányzat ugyanennyi).

V. *Ministerelnökség*: utalványoztatott 1,167.000 korona, túlkiadás 166.000 K.

VI. *Ő cs. és apost. királyi Felsége személye körüli ministerium*: utalványoztatott 30.000 K (előirányzat ugyanannyi).

VII. *Belügyministerium*: utalványoztatott 1,244.000 K, megtakarítás 2,759.000 K.

A 10. „Közbiztonsági és közrendészeti szolgálat“ cím „Magyar menekülők élelmezéséből felmerült költségekre“ rovatán előirányzat nélküli kiadásként 640 000 K utalványoztatott a háború által otthonukból kizavart szegény felvidéki lakosok, valamint a délvidéken kilakoltatott egyének után felmerült tartási költségekre.

VIII. *Pénzügyministerium*: utalványoztatott 400,823.000 korona, túlkiadás 381,748.000 korona.

A 8. „Pénzverés és fémbeváltás“ címnek „A pénzverésnél fennmaradó bevételi többlet a valutarendezés céljaira“ rovatán utalványoztatott 4,463.000 korona, túlkadás 3,896.000 korona, mert a mérleg kedvezőbb alakulása folytán a pénzverésből eredő, a valutarendezés céljaira utalványozott tiszta fölösleg nagyobb volt az előirányzottnál.

Ez főleg arra vezethető vissza, hogy a váltópénz iránt mutatkozó nagyobb mérvű szükségletre való tekintettel, az 1914/15. év verdeprogramjától eltérően, hat millió korona értékű nikkel 20 filléresnek, továbbá három millió korona értékű 2 filléresnek és három millió korona értékű alapca 10 filléresnek kiveretése rendeltetett el, a mi ezen ágazat rendkívüli bevételeinél 3,800.000 korona többletet eredményezett.

A 15. „Különféle kiadások“ cím 5. rovatán „Az 1882. évi XI. t.-cz. értelmében teljesített segélyezések“ fedezésére előirányzat nélküli kiadás-ként utalványoztatott 357,784.000 korona.

Ez a kiadás a hadbavonultak családjainak állami segélyben való részesítéséből keletkezett.

A mozgósítás folytán bevonult s a legénység nem tényleges állományába tartozó tartalékosoknak, póttartalékosoknak és népfölkelőknek, valamint az 1912. évi LXVIII. t.-cz. alapján hadi célokra szükséges személyes szolgálatokra bevonult egyéneknek gyámol nélküli családjai ugyanis az 1882. évi XI., az 1912. évi LXVIII. és az 1914. évi XLV. t.-cikkek értelmében állami segélyben részesítendők.

Ezek a segélyek az 1880. évi XXVII. t.-czikk 5. §-a értelmében tulajdonképpen a hadmentességi díj címén befolyó jövedelemnek ama részéből lennének fedezendőek, a mely az ebből a jövedelemből a hadmentességi díjalap javadalmazására évenként fordított összegben felül megmaradt. Minthogy azonban a hadmentességi díj címén befolyt jövedelemnek — a hadmentességi díjalap javadalmazására fordított összegnek levonása után — fenmaradt része évről-évre mint rendes állami bevétel véglegesen elszámoltatott s minthogy továbbá a hadbavonultak gyámol nélküli családjainak segélyezését az említett törvényczikkek kötelezőleg írják elő, anélkül, hogy a segélyek címén kifizetett összegek elszámolásának módját szabályoznák, a segélyezésből kifolyólag fölszerűlt kiadást mint előirányzat nélküli kiadást kellett elszámolni.

Az állami zárszámadások szerint az 1880. év óta az 1914/15. év végéig hadmentességi díj címén összesen 156,683.000 korona folyt be, mely összegből ugyanezen idő alatt 55,763.000 korona fordított a hadmentességi díjalap javadalmazására, úgy hogy 100,920.000 koronára rug az az összeg, a mely nem fordított az alap javadalmazására, hanem mint rendes állami bevétel számoltatott el.

Ugyanezen cím 8. rovatán „A felső szabolcsi-tiszai ármentesítő társulatnak állami hozzájárulás“ címén 714 ezer korona utalványoztatott, mert ezen közérdekű társulat védműveibe beépített alaptőke meghaladván a társulat által az 1884. évi XIV. t.-czikk 23. §-a szerint viseendő maximális összeget, a leszámolás alapján megállapított ily természetű többlet az idézett törvényczikk rendelkezései értelmében mint állami hozzájárulás folyósítandó volt.

A 16. »Állami előlegek« cím 6. rovatán vasuti beruházási és egyéb előlegekre előirányzatnélküli kiadásként 8,950.000 korona utalványoztatott és pedig a cs. és kir. szab. Kassa-oderbergi vasút üzleti számláján mutatkozó hiányok fedezésére, valamint halaszthatatlan beruházási költségek kiegyenlítésére.

A hadiállapot folytán előállott rendkívüli viszonyok ugyanis az említett társaságra oly terheket róttak, a melyek következtében a fenti célokra állami előleg nyújtása vált szükségessé. A kölcsön egy részét — 2,350.000 K-t, a vasúttársaság a részére az osztrák földhitelintézet által már engedélyezett kölcsönből még nem folyósított, de a moratórium lejártával kiszolgáltatandó összegből tartozik megtéríteni, 1,000.000 K pedig beruházási célokat szolgál. Ezen, összesen 3,350.000 korona után az osztrák-magyar bank mindenkori hivatalos váltóleszámitolási kamatlábnak megfelelő kamat fizetendő; a kölcsönösszeg további része, vagyis 5,600.000 K az üzleti hiányok fedezésére az 1883. évi XXIV. t.-czikk 6. §-ában nyert felhatalmazás alapján adatott 6%-os kamatfizetés kötelezettsége mellett. Ezen összeg a legközelebbi üzleti fölöslegből, illetve a m. kir. pénzügyministerium kívánságára bármikor felveendő függő kölcsönből, illetve az ez után felveendő konszolidált kölcsönből lesz visszafizetendő.

Ugyanezen cím 7. rovatán „A vármegyei háztartási és útalapok hiányainak ideiglenes fedezésére adott előlegek“ címén szintén előirányzatnélküli kiadásként 6,584.000 korona utalványoztatott az alábbi okból.

Az 1902. évi III. t.-czikk 7. §-a szerint a vármegye alispánja az utalványozási jogot a vármegye háztartási és utadó-alapjának jóváhagyott költségvetésében felvett hitelek erejéig szabadon gyakorolja. Minthogy pedig a kiadások fedezete kellő időben nem áll mindig rendelkezésre, az említett alapok kezelésénél előforduló időleges hiányok előlegképpen az állampénztári készletekből fedezendőek. Az utalványozott előleg az állami hozzájárulás összegéből, illetve a háztartási és utadó-alapoknál befolyó jövedelmekből átszámítás útján megtérül.

A 17. „Egyenes adók“ cím 2. rovatán „Az 1914. évi XLVI. törvényczikk alapján teljesített hadsegélyezési kiadások és az azokra adott

előlegek“ czimén előirányzat nélküli kiadásként utalványoztatott 3,725.000 K, a mely összeg a jövedelemadó tiszta hozadéka terhére az idézett törvény 14. §-ában nyert felhatalmazás alapján hadsegélyezési célok előmozdítására az országos hadsegélyző bizottságnak bocsáttatott rendelkezésére.

IX. *Kereskedelemügyi ministerium*: utalványoztatott 18,726.000 K, megtakarítás 6,139.000 K.

A „Központi igazgatás“ czímnél „Az 1882. évi XI. törvényczikk alapján e tárcza körében igényelt segélyekre“ előirányzat nélküli kiadásként utalványoztatott 5,210.000 K, a pénzügyministerium „Különféle kiadások“ cziménél főntebb előadott okokból.

X. *Földmívelésügyi ministerium*: utalványoztatott 20,416.000 K, túlkadás 9,636.000 K.

A „Központi igazgatás“ czímnél „Az 1882. évi XI. törvényczikk alapján e tárcza körében igényelt segélyekre“ előirányzat nélküli kiadásként utalványoztatott 834.000 K, a pénzügyministerium „Különféle kiadások“ cziménél utalványozott hasonló segélyekre vonatkozólag kifejtett alapon.

A 18. „Állami jószágok és telepítési szolgálat“ cím 3. rovatán „Telepítési célokra vásárolt ingatlanok vételára“ czimén előirányzat nélküli kiadásként utalványoztatott 1,286.000 K.

A „Magyar Földhitelintézetek Országos Szövetsége“ az 1912. évben, az erdélyi segélyakciózt megelőző időben, de ezen akció czéljának megfelelő indokokból több birtokot vásárolt.

Minthogy ezen birtokokra oly vevők nem jelentkeztek, a kiknek vételárjánlatát az intézet elfogadhatta volna, a birtokok, a melyeknek megtartása az intézet mobilitására hátrányos befolyással lett volna, az erdélyi segélyakció-bizottság javaslatára telepítési célokra az országos telepítési alap részére megvásároltattak; az alap azonban a vételre szükséges tőkével nem rendelkezvén, a vételár kifizetését a minister a tárcza terhére vállalta el.

A 20. „A mező- és közgazdaság különböző ágai“ cím 5. rovatán „Kisgazdáknak vetőmagkölcsonre“ 973.000 K utalványoztatott előirányzatnélküli kiadásként.

Jász-Nagykun-Szolnok, Hajdu, Szatmár és Csanád vármegyében az 1914. évi termés oly rosszul sikerült, hogy az sok helyen még a lakosság élelmezésére is alig mutatkozott elegendőnek, úgy, hogy a gazdák vetőmag hiányában az év őszén földjüket bevetni sem tudták volna. Az 1915. évi termést is veszélyeztető ezen állapoton segitendő, vetőmag beszerzésére állami kölcsön engedélyezése hozatott javaslatba, miután a gazdák nagy része készpénzzel nem rendelkezett, kölcsönt pedig hi-

telképessége daczára sem tudott szerezni. De közgazdasági fontos érdekek is szólottak a mellett, hogy ezen elsőrangú búzatermő vidék földjének bevetése, különösen az adott nehéz viszonyok között feltétlenül biztosíttassék. Mindezeknél fogva az említett törvényhatóságoknak a jelzett célra 1915 évi október hó 1-ig leendő visszafizetés kötelezettsége mellett 973.000 K vetőmagkölcson engedélyeztetett, a mivel szemben 840.000 K a kölcson visszatérítése czímén bevételkép előíratott, míg a még hátralevő 133.000 K visszatérítése ügyében folytatott tárgyalások befejezést még nem nyertek.

A 6. rovaton „A 1915. évi tavaszi vetések biztosítására“ előirányzat nélküli kiadásként 7,235.000 K utalványoztatott.

Az 1914. év őszén végzett vetési munkálatokról beérkezett jelentések kétségtelenné tették, hogy gazdasági munkaerő hiánya miatt az őszi vetések egy része elmaradt, az ellenséges betörések által sújtott országrészekben pedig a őszi vetésben tetemes károk jelentkeznek és e mellett az ország egyes részeiben az egerek pusztítása is nagy károkat okozott.

Nehogy azon óriási gazdasági károk, melyeket hazánknak a háború következtében amugy is el kell szenvednie, még növeltesse az által, hogy a földek egy része az 1915. év tavaszán bevetetlenül maradjon, gondoskodni kellett arról, hogy a tavaszi vetések biztosítása érdekében szükséges intézkedések megtétesse. Az intézkedések első sorban arra irányultak, hogy a tavaszi vetőmagvakból a megfelelő készletek rendelkezésre álljanak.

A ministertanács az actio költségeire 14,000.000 K felhasználására adott felhatalmazást olyképpen, hogy ebből az eladott termények ára stb. fejében 12,000.000 K visszatéríttessék, a jutalékok, árkedvezmények, valamint szállítási költségek czímén pedig a kincstárt terhelő à fond perdu kiadás a 2,000.000 Kt meg ne haladja.

27. cím. Ministeri kirendeltségek. A 6. rovaton „Hadiállapot folytán beállott élelmiszerhiány enyhítésére“ előirányzat nélküli kiadásként 4,372.000 K utalványoztatott.

Az ellenséges betörések, úgyszintén saját hadműveleteink folytán egyes vidékeken a legszükségesebb élelmiszerekben oly nagymérvű hiány mutatkozott, hogy a lakosságot éhínség fenyegette. Ezért a kormánynak a legszükségesebb élelmiszerek beszerzéséről és közvetítéséről ezen vidékek lakossága részére feltétlenül gondoskodnia kellett.

A fölmerült kiadás, a melylyel szemben 1,326.000 K előirányzat nélküli rendkívüli bevételként már előíratott, teljesen nem fog megtérülni, mert méltányos esetekben nem volt elkerülhető, hogy az élelmiszerek a vételárnál alacsonyabb áron, sőt ingyen is ne engedélyeztessenek.

A 7. rovaton „Vetőmag és élelmiszer beszerzésére és közvetítésére“ előirányzat nélküli kiadásként 1,227.000 K utalványoztatott.

Az elmúlt években ismételten előfordult elemi csapások következtében, valamint a mutatkozó abnormis időjárási viszonyok folytán egyes vármegyék területén az 1915. évben a gazdasági helyzet oly kedvezőtlenül alakult, hogy a tárca gondozására bizott érdekek szempontjából főképen a fenforgott rendkívüli viszonyok között, sürgős szükséggé vált, hogy a súlyos gondokkal és válsággal küzdő gazdaközönségnek rendkívüli segély nyujtassék.

Legfontosabb teendőnek mutatkozott az 1915. évi őszi vetőmagszükséglet fedezéséről való gondoskodás, a mire elsősorban Bereg-, Ung-, Ugocsa-, Szatmár-, Bihar- és Szilágy vármegyéknek egyes vidékein volt szükség.

A vetőmagvak — az érdekelt gazdaközönség fizetési képességének szigorú szem előtt tartása mellett — árkedvezmény nyujtásával (melynek maximuma 40% volt) és a beszerzési és kiosztási költségek viselése mellett osztattak ki.

Az élelmiszer-közvetítésnél a kincstár terhére csak a szállítás és beszerzés körül felmerült költségek fedeztettek s csak egyes nagyon kivételes esetekben engedélyezett némi engedmény a beszerzési árból.

XI. *Vallás- és közoktatásügyi ministerium*: utalványoztatott 8,170.000 K, megtakarítás 627.000 K.

A 29. »Szinművészeti kiadások« cím „A m. kir. Operaház“ 1913/14. évadi zárszámadási hiányainak fedezésére« rovatán 570.000 K túlkiadás merült fel.

A háborút megelőző súlyos gazdasági helyzet következményeképp a bevételek csökkenése, a Népopera konkurenciája, az Operaháznál a kiváló énekesekért való nagy külföldi verseny miatt jelentkező kiadási többlet, valamint a munkabérek és anyagárak évek óta tartó állandó emelkedése azok a főbb okok, a melyek miatt az Operaház 1913/14. évadi kezelése az előre megállapított keretek között megmaradni nem tudott. Hozzájárult a túlkiadás növeléséhez, hogy a műsor egy része részben vagy egészben ujonnan állított ki.

XII. *Igazságügyi ministerium*: utalványoztatott 1,621.000 K, megtakarítás 257.000 K.

XIII *Honvédelmi ministerium*: utalványoztatott 146.000 K, megtakarítás 11,490.000 K.

XIV. *Állami adósságok*: utalványoztatott 824,005.000 K előirányzat, illetve a külön törvényes felhatalmazáson alapuló hitel ugyanannyi.

b) **Beruházások.**

I. *Legfőbb állami számvevőszék*: utalványoztatott 6000 K, megtakarítás 94.000 K.

II. *Belügyministerium*: utalványoztatott 334.000 K, megtakarítás 875.000 K.

III. *Pénzügyministerium*: utalványoztatott 8,208.000 K, megtakarítás 13,201.000 K.

A 11. „Állami vasgyárak“ cím „Hadfelszerelési cikkek tömegesebb gyártására“ rovatán előirányzat nélküli kiadásként utalványoztatott 2,512.000 K, mert a hadfelszerelési cikkekben való szükséglet kielégítése s illetve az állami vasgyárak háborus megrendeléseinek lebonyolíthatása érdekében szükségessé vált megfelelő berendezések létesítése oly célból, hogy a vasgyárak az azokban már eddig is készült hadfelszerelési cikkeknek az eddiginél tömegesebb gyártására képesíttessenek, valamint, hogy azokban eddig ott nem készült cikkek gyártása is lehetővé tétessék.

Ugyanezen címnél „Az összes gyárakban kisebb beszerzésekre“ ugyancsak előirányzat nélküli beruházásként 709.000 korona utalványoztatott, a mely a gyárak jövedelemtöbbletében ellensúlyozását találja.

IV. *Kereskedelemügyi ministerium*: utalványoztatott 45,683.000 K, megtakarítás 132,935.000 korona.

Az 5. „Magyar királyi államvasutak“ cím „Helyi érdekű vasutak számlájára beszerzett forgalmi eszközökre“ rovatán előirányzat nélküli kiadásként 2,351.000 korona utalványoztatott, a mely az érdekelt helyi érdekű vasutak hozzájárulásaiból fedeztetett.

V. *Földművelésügyi ministerium*: utalványoztatott 6,161.000 korona, megtakarítás 7,783.000 korona.

VI. *Vallás- és közoktatásügyi ministerium*: utalványoztatott 1,640.000 korona, megtakarítás 9.331.000 korona.

VII. *Igazságügyi ministerium*: utalványoztatott 319.000 korona, megtakarítás 3,272.000 korona.

VIII. *Honvédelmi ministerium*: utalványozás nem lévén, az előirányzott 6 millió korona teljes összegében megtakarított.

IX. *Az 1908. évi XXXI. törvénycikk alapján eszközendő beruházások.* (Hitel és folyó utalványozás nem volt.)

X. *Az 1904. évi XIV. törvénycikk alapján eszközendő beruházások*: utalványoztatott 710.000 korona, megtakarítás 6.000 korona.

XI. *Az 1909. évi XV. törvénycikk alapján eszközendő beruházások*: utalványoztatott; 1,912.000 korona, hitel ugyanannyi.

Bevételek.

A) Rendes bevételek.

I. *Országgyűlés*: előíratott 16 ezer korona, az előirányzat (kikerekítve) ugyanannyi.

II. *Nyugdíjak*: előíratott 204 ezer korona, kevesebb 296.000 koronával.

III. *Állami adósságok*: előíratott 2,981.000 korona, több 224.000 koronával.

IV. *Az egyes tárczákat terhelő kölcsönök törlesztéséhez nyújtandó hozzájárulások*: előíratott 198.000 korona, kevesebb 2.000 koronával.

V. *Belügyministerium*: előíratott 25,142.000 korona, több 2,012.000 koronával.

VI. *Pénzügyministerium*: előíratott 1.187,875.000 korona, kevesebb 39,077.000 koronával.

A 7. „Egyenesadók“ cím „Földadó“ rovatán előíratott 62,426.000, kevesebb 9,324.000 koronával, mert a földadó kivetési kulcs az 1909. évi V. t.-cz. alapján az 1913. évtől kezdve leszállított, s az ennek folytán előálló kevesebbet a földadókataszter kiigazítása révén várt többlet nem pótolta; a „Vasuti szállítás után fizetendő adó“ rovaton az előírás 38,440.000 korona, kevesebb 8,860.000 koronával, mert a hadiállapot a polgári személy- és árúszállítások nagymérvű csökkenését idézte elő.

A 8. „Fogyasztási és italadók“ cím „Szeszadó“ rovatában előíratott 82,030.000 korona, kevesebb 64,740.000 koronával, a mi főleg abban találja indokát, hogy a költségvetési előirányzat annak a feltételezése mellett készült, hogy a költségvetési törvény a szeszadó tételeit — a szeszadóptlék tételének egyidejűleg 30 fillérrel való leszállítása mellett — 50 fillérrel felemeli.

Tényleg azonban a költségvetési törvény a szeszadó tételeit változatlanul hagyta és a szeszadóptlék tételét emelte fel 50 fillérről 70 fillérré, a minek következményeként a szeszadóptlék rovaton 45,358.000 koronával több volt a bevétel az előirányozottnál. A „Szeszadó“ rovaton mutatkozó bevételi visszamaradás további oka az, hogy a hadiállapot folytán lényegesen megváltozott gazdasági helyzet a szeszfogyasztásra csökkentően hatott.

A „Söradóptlék (1889. évi XXIII. törvényczikk)“ rovaton előíratott 31,306.000 K, kevesebb 694.000 koronával, mert a hadiállapotra való

tekintettel a sörfőzés céljaira szükséges nyersanyagok csupán korlátolt mérvben bocsáttattak a sörfőzés rendelkezésére.

Az „Ásványolajadó“ rovaton előíratott 11,694.000 K, kevesebb 6,306.000 koronával, mert a galicziai nyersolajterületeknek az ellenség által történő időleges megszállása folytán nyersolaj lényegesen kisebb mennyiségben állott rendelkezésre.

A „Boritaladó“ rovaton előíratott 21,173.000 korona, kevesebb 2,827.000 koronával, amely visszamaradás a hadiállapot folytán megváltozott gazdasági viszonyokban találja indokát.

A 10. „Bélyeg“ címnél előíratott 41,646.000 korona, kevesebb 22,378.000 koronával. A visszamaradást az idézte elő, hogy a moratorium-rendelkezések folytán a bíróság előtt folytatandó peres eljárások száma csökkent s hogy az üzleti forgalom a háború következtében általában kisebb volt, mint az előirányzat szerkesztésekor számbavételezett.

11. cím. Jogilletékek: előíratott 70,214.000 K, kevesebb 41,451.000 koronával, a mi főleg az ingatlanforgalomnak a háború folytán bekövetkezett apadásában és a parcellázások szünetelésében találja indokát.

12. cím. Díjak: előíratott 2,551.000 K, kevesebb 583.000 koronával, a minek oka főleg az, hogy statusrendezések nem voltak és az állások betöltése a háborúra való tekintettel időlegesen korlátoztatott, minek folytán „Szolgálati díjak“ címén kevesebb íratott elő, továbbá, hogy kevesebb volt az olyan királyi és kegyadományozás, amely után díjak fizetendők.

A 14. „Dohányjövedék“ cím „Dohányvétel“ rovatán előíratott 11,991.000 K, kevesebb 5,415.000 koronával, mert az osztrák dohányjövedék részére kevesebb dohány váltatoott be, mint a mennyi az előirányzat szerkesztésénél számba vételezett.

A 22. »Fém- és opálbányászat« cím „Üzemi bevételek« rovatán előíratott 3,629.000 K, kevesebb 1,447.000 Kval, főképp azért, mert a bányaművek által termelt zuzóércz és szinpor mennyisége és fémtartalma nem érte el az előirányzott mennyiséget, a termelt opál értékesítése pedig szünetelt, továbbá, mert kevesebb anyag adatott el és használtatott fel az épületek fentartásához és az építkezésekhez.

A 23. »Fémkohászat« cím »Üzemi bevételek« rovatán előíratott 6,364.000 K, kevesebb 1,766.000 Kval, mert a beváltott bányaterméneknek sem mennyisége, sem fémtartalma nem érte el az előirányzatot, továbbá mert a beváltás csökkenése következtében a bányatermének után befolyt olvasztási költség is visszamaradt az előirányzattal szemben.

A 25. „Állami vasgyárak“ cím „Üzemi bevételek“ rovatán előíratott 68,581.000 K, kevesebb 17,919.000 Kval, a mi a háborus állapot folyománya.

A 26. „Köszénbányászat“ cím „Üzemi bevételek“ rovatán előíratott 3,054.000 K, kevesebb 1,139.000 Kval, mert a háború okozta munkáslétszám-csökkenés miatt a széntermelés nem érte el az előirányzott mennyiséget.

VII. *Kereskedelemügyi ministerium*: előíratott 608,375.000 K, kevesebb 18,069.000 Kval.

A 8. „Posta, távirda és távbeszélő“ címnél előíratott 101,725.000 K, kevesebb 9,555.000 Kval, aminek oka — a pótutalványozási időszak megszüntetésén kívül — az, hogy a háború kitörése folytán a forgalom a költségvetési év első felében úgy a belföldön, mint a külföldi viszonylatokban nagyon csökkent.

A 10. „Hajózás“ címnél előíratott 225.000 K, kevesebb 718.000 Kval, amit egészben véve a háborúval kapcsolatos rendkívüli viszonyok idéztek elő. A háború kitörése következtében ugyanis a hajózási forgalom megszűnván, elmaradtak a kikötőben megforduló hajók által fizetendő kikötői illetékek, s miután a hajókat sem kellett vízzel ellátni, sem pedig javítani, elmaradtak a vízvezetéki víz eladásából kilátásba vett bevételek is; csökkent továbbá a hajózási üzemmel kapcsolatos javítási és kiegészítési munkák költségeinek megtérítéséből eredő üzemi bevétel is.

A 11. „Aldunai m. kir. hajózási hatóság“ címnél előíratott 142.000 K, kevesebb 958.000 Kval, mert a háború miatt a hajózás szünetelt és ennek folytán az előirányzott hajózási illetékek, kalauz- és vontatási díjak elmaradtak.

A 12. „Magyar királyi államvasutak“ címnél előíratott 474,396.000 K, kevesebb 21,604.000 Kval.

Kevesebb volt a bevétel:

a „Személyszállításból“ rovaton		28,348.000 Kval,
a „Podgyász szállításából“ rovaton		546.000 »
a „Teherárú szállításából“ rovaton		81,871.000 »
a „Vegyes bevételek“ rovaton		1,643.000 »
összesen		112,408.000 K,
amelyet a „Katonai szállítmányok szállításából“ rovaton elért	83,658.000 K	—
és a „Gyorsárúszállításból“ rovaton elért	7,146.000 »	—
összesen		90,804.000 »
bevételi többlet		21,604.000 Kra
szállít le.		

A bevételek visszamaradását általában a háborús állapot idézte elő.

A hadi forgalommal első sorban együtt járt a személyszállító vonatok számának csökkentése, az utazás megnehezítése, az egyes utirányokban a forgalom részleges, sőt általános szünetelése.

Az utasforgalom ilyenén megszorítása okozta, hogy a személyszállításból, valamint a podgyászszállításból eredő bevételek nem érték el az előirányzatot, sőt a visszamaradás az előző évi eredményekkel szemben még számottevőbb.

Az árúforgalomból, különösen a teherárúszállításból eredő bevételek nagymérvű csökkenésére a háború szintén nagy befolyással volt már azért is, mert az általános gazdasági, ipari és kereskedelmi viszonyokra nyomasztólag hatott. E mellett a hadiforgalom miatt előállott szállítási nehézségek, árúforgalmi korlátozások, kocsihány, egyes forgalmaknak, így főleg a kelet felé irányuló forgalomnak teljes szünetelése, az Adriakikötő és dunai forgalom elzárása, a kivitelnek és behozatalnak a halaszthatatlan szükségleti és népellátási cikkek szállítására való korlátozása, általában pedig a forgalom rendszertelen volta okai a teherárúszállításból eredő bevételek visszamaradásának. Azonban az árúforgalmi teljesítmények ismerteteit eltolódása folytán előállott bevételi visszamaradást részben ellensúlyozza a gyorsárú szállításából eredő bevételeknél az előirányzattal szemben elért többlet.

A egyes bevételeknél mutatkozó kevesebb annak tulajdonítható, hogy az államvasutak által kezelt helyi érdekű vasutak üzleti bevételeiből a részesedés a hadiállapot folytán a tapasztalati adatok alapján előirányzottnál kisebb volt.

A 14. „Mértékhitelítés és fegyvervizsgálat“ czimnél előíratott 400.000 K, kevesebb 977.000 Kval. A visszamaradás oka főleg az, hogy a mértékhitelítő személyzetből a mozgósítás folytán többen voltak be olyanok, a kik a mértékekre és mérőeszközökre nézve előírt időszakos hitelítéseket végezték. Megfelelő számú szakértők hiánya miatt tehát az időszakos hitelítések nagy részben nem voltak megtarthatók, a mi a hitelítési díjakban nagyobb visszamaradást vont maga után. Ezenkívül az első hitelítések után előirányzott díjak egy része is elmaradt, mert a háború következtében jóval kevesebb mérték és mérőeszköz került első hitelítésre, mint a mennyi a tapasztalati adatok alapján várható volt.

A bevételi visszamaradás előidézéséhez az a körülmény is hozzájárult, hogy a háború következtében a külföldről lényegesen kevesebb fegyvert hoztak be és bocsátottak próba alá.

VIII. *Földművelésügyi ministerium*: előíratott 39,361.000 K, kevesebb 19,622.000 Kval.

Az „Állami erdők“ cím „Üzemi és gazdálkodási bevételek“ rovatán előíratott 14,145.000 K, kevesebb 16,782.000 Kval, a mit főleg az idézett elő, hogy a mozgósítás folytán a munka- és fuvarerőnek, valamint egyéb szállítási eszközöknek a hadviselés céljaira történt nagyobb mérvben igénybevétele miatt a kitermelt fakészleteket csak kisebb mérvben és jelentékeny szállítási nehézségek leküzdése után lehetett az értékesítési helyekig szállítani úgy annyira, hogy e miatt az eladásra még a háború előtt kitermelt fakészletekből is csak jóval kevesebb volt értékesíthető, mint a mennyi az előirányzat egybeállításakor számításba vétetett; ezenkívül a hadszíntérbe, illetve annak közvetlen közelébe eső kerületekben a hadviselés érdekei szempontjából a tutajozást és fatermelést szüneteltetni kellett.

Számottevően emelte még a visszamaradást, hogy a vinkovcei főerdőhivatal kerületében a Száva menti tölgyesekből, a melyeknek műfaja eddig főleg a francia és angol piacokra vitetett ki, az előirányzott kitermelés a hadiállapot miatt egészen elmaradt.

Nagyobb mérvű bevételi visszamaradás mutatkozik még a „Mellékhaszonvételek“ alrovaton, mert a hadszíntér közelébe esett havasi és más gyeplegelők a különben is megcsappant marhaállománnyal a tervezett mértékben nem voltak kihasználhatók; e mellett egyes bértárgyak a hadiállapot okozta kereslethiány miatt nem voltak értékesíthetők.

A 9. „Állami lótenyészintézetek“ címnél előirányzott bevételekkel szemben előíratott 3,153.000 K, kevesebb 1,178.000 Kval, a mely visszamaradás oka főként az, hogy a háború következtében az 1914/15. költségvetési évben nem tartattak lóversenyek, a minek következtében a „Versenyfogadások“-ból előirányzott bevétel nem volt elérhető.

A 28. „Selyemtenyésztés“ címnél előíratott 4,475.000 K, kevesebb 2,491.000 Kval, egyrészt, mert a selyemanyag jelentékeny része külföldön került eladásra, de az eladás a háború miatt realizálható nem volt, másrészt, mert a háború folytán a felügyelőségek sok épülete a katonaság által vétetett igénybe és így a bérek címén előirányzott bevétel egy része elmaradt.

IX. *Vallás- és közoktatásügyi ministerium*: előíratott 8,413.000 K, kevesebb 1,727.000 Kval.

A 7. „Pozsonyi m. kir. állami kórház“ címnél előíratott 256.000 K, kevesebb 582.000 Kval, aminek oka az, hogy az elmebetegek után felmerült, valamint az országos betegápolási alapot terhelő ápolási díjak nagy részét az 1914/15. év végéig a belügyministerium hitel hiányában nem térítette meg. Növelte a bevételi visszamaradást az is, hogy a beteglétszám csökkenése miatt kevesebb ápolási díj volt előírható.

X. *Igazságügyministerium* : előiratott 3,543.000 K, kevesebb 182.000 Kval.

XI. *Honvédelmi ministerium* : előiratott 35.000 K, kevesebb 724.000 Kval.

XII. *Legfőbb állami számvevőszék* : előirányzat nélküli bevétel 81 K.

XII. *Ministerelnökség* : előirányzat nélküli bevétel 253.000 K.

A) Rendkívüli bevételek :

I. *Az 1914/15. évi közösügyi rendkívüli kiadások fedezése céljából kibocsátandó kötvények értékesítéséből* : előiratott 26,667.000 K, kevesebb 63,449.000 K-val, mert az 1. rovaton a kötvények értékesítéséből előirányzott 66,361.000 K bevétel teljesen elmaradt, minthogy a jelzett célra kötvénykibocsátás nem történt.

II. *Nyugdíjak* : előiratott 33.900 K, több 2.000 K-val.

III. *Belügyministerium* : előiratott 87.000 K, több 20.000 Kval.

IV. *Pénzügyministerium* : előiratott 20,968.000 K, több 10,424.000 koronával.

V. *Kereskedelemügyi ministerium* : előiratott 1,977.000 K, több 883.000 Kval.

VI. *Földmívelésügyi ministerium* : előiratott 5,266.000 K, több 2,365.000 Kval.

VII. *Vallás- és közoktatásügyi ministerium* : előiratott 271.000 K, kevesebb 85.000 Kval.

VIII. *Igazságügyi ministerium* : előirányoztatott és (kerekben) előiratott 1.000 korona.

IX. *A költségvetési törvény alapján eszközendő beruházások költségeinek fedezése céljából kibocsátandó kötvények értékesítéséből* : Az ezen fejezet alatt előirányzott 229,196.000 K bevétel teljes egészében elmaradt, mert a tervezett beruházások nagy részének a háború folytán történt elhalasztása miatt ezen beruházások fedezése céljából kötvények nem bocsátottak ki.

X. *Állami adósságok* : Külön törvényes felhatalmazás alapján előiratott 5.394,188.000 K.

XI. *Ministerelnökség*. (Kezelés nem volt.)

XII. *Honvédelmi ministerium* : Előirányzat nélküli bevétel volt 22.000 K.

Végezetül főbb összegekkel egybefoglaltan (a kikerekítés mellőzésével) ismertetem a háborúval kapcsolatos hitelműveleti kezelést, a melynek egyes részletei — az illető kiadás, illetve bevétel természetéhez képest — a zárszámadásnak különböző fő- és alcsoportjaiban nyertek elszámolást.

Ezen hitelműveleti kezelés eredménye:

A) Járadékkölcsönök:	Névérték:	Effektív érték:	Kamatok:	Kibocsátási és kezelési költség:
	k o r o n á k b a n			
I. Az 1914. évi november 1-i kelettel kibocsátott 6 ⁰ / ₀ -os magyar járadékkölcsön	1.215,341.150	1.180,460.859.—	31.939,568.—	8,499.756·84
II. az 1915. évi május 1-i kelettel kibocsátott 6 ⁰ / ₀ -os magyar járadékkölcsön	574,915.750	558,243.193·25	—	4,972.509·98
III. az 1915. évi május 12-iki kelettel kibocsátott 5 ¹ / ₂ ⁰ / ₀ -os magyar járadékkölcsön	557,619.000	506,741.842·44	343.794·84	4,709.882·72
összesen	2.347,875.900	2.245,445.894·69	32,283.362·84	18,182.149·54

B) A hadiszükségletek fedezésére bel- és külföldi

	Névérték :	Effektív érték :	Kamatok :	Kibocsátási és kezelési költség :
	k o r o n á k b a n :			
pénzinté- zetektől átmeneti- leg fel- vett kü- lönböző kamato- zású köl- csönök .	3.003,695.000	3.003,695.000 —	39,558,506·84	1,883.194·12
együtt .	5.351,570.900	5.249,140.894·69	71,841.869 68	20,065.343·66
			91,907.213·34	
figyelembe véve a B) alatti köl- csönre eszközölt tőkevissza- fizetést	498,900.000	498,900.000 —	—	—
marad	4.852,670.900	4.750,240.894·69	91,907.213·34,	
vagyis kitűnik, hogy a szóbanforgó hitelműveletek az 1914/15. évben végered- ményben	—	—	—	4.750,240.894 K 69 f
bevétel- lel és . .	—	—	—	91,907.213 » 34 »
kiadással, s ezek szerint	—	—	—	4.658,333.681 K 35 f

tiszta bevétellel jártak és az állami adósságok álladékát 4.852,670.900 Kval növelték; ebben az évben azonban ezeknek a kölcsönöknek kamatterhe még nem a teljes évi összeggel érvényesült.

A háború későbbi éveiben természetesen az állami kiadások és adósságok további nagyarányú emelkedést mutatnak, viszont azonban jelentékeny bevételi többletek állnak rendelkezésre a törvényhozásnak és a kormánynak a közjövedelmek fokozását eredményező rendelkezései folytán, a melyek a háború első évében még nem voltak hatályban, úgy, hogy állampénzügyi szempontból is bizalomteljesen tekinthetünk a jövőbe.

Biró Benedek.

Közlemények és ismertetések.

Mezőgazdasági szakoktatás.

A világháború vérzivatarai közepett ugyancsak megtanulhattuk becsülni a magyar földet! Gazdagnak gazdag ugyan iparának és kereskedelmének fejlettsége következtében Németország, és gazdagabb nálunknál Ausztria, és mi mégis jobban éltünk s jobban élünk, mint a németek és az osztrákok. Az a jó áldott magyar föld tőle telhetően ápolt bennünket és juttatott bőségéből szövetségeseinknek is. Mi lett volna velünk a világháború kezdete óta a kincses magyar föld nélkül? Megértettük és forrón átéreztük a Szózat fenséges szavait: Ez a föld „mely ápol s eltakar!”

Országszerte egyre hevesebben és élesebben hangzik fel az egekig ható szózat: Mentsük meg a magyar földet a magyar népnek, a melyet tenger vérrrel öntözött s a melyért annyi szép életet hős lélekkel odaadott! Bizonyos közgazdasági berkekből pedig váltig élesebben sivit fel a kiáltás: Termeljünk többet! Termeljünk többet! Talán azért, hogy a magyar gazda pénzesedjék? Ekkora önzetlenség nem telik ki ama nemzetgazdáktól. Sürgetve sürgetik és óhajtják a többtermelést, de jórészt csak azért, hogy az árdragítók és árúhalmozók még több nyereséget könyvelhessenek el. A magyar gazda a maga élhetetlen volta miatt a többtermelés mellett is az a szegény gyámoltalan Lázár volna, a ki volt a kevesebbtermés idején. Az volna, a mig meg nem tanulja okos vezetéssel és útbaigazítással, hogy *necsak termelni tudjon, hanem forgalomba hozni is!*

A magyar gazda, szegény feje, nagyon magára van hagyva. Jó volt eddig adózó alanynak, jó volt arra, hogy mások, élelmesebbek jól megszedjék az ő bőréen magukat, de arra még eddig nem értünk rá, hogy megoktassuk, mint nógathatja okkal-móddal földjét többtermésre s mint lehet termését miégymását közvetítő segítségével nélkül piacra vinni. Hiába művelte meg sok veriték árán apai földjét, hiába vetette koczkára fáradságát, pénzét mijét szinte háromnegyed éven át: a mikor termését betakarította, otttermett az udvarán az élelmes közvetítő; úgyszólván

szinét sem látja a mának, ma megveszi és holnap már 20—25% nyereséggel eladja a nagymolnároknak vagy szesz- meg sörgyárosoknak.

S így tart ez a Patópálokodás, a jó Isten tudja, mióta. Mi csak politizálunk derüre-borura s e miatt nem érünk rá szétnézni házuk táján, a hol tenger sok a tennivaló és nem vesszük észre, hogy már rég nyakunkon a tatár! Ha összejönnek a honatyák az országházban, heteken át tart a szalmacséplés és nem jut eszükbe arra gondolni, hogy az ország javára gondoskodnának a többtermelés eszközeiről és módjairól, a magyar gazda jobbvoltáról, hogy aztán igazában csépelhessenek szerte a hazában.

A miről eddig kevés szó esett, ha esett is, rég feledésnek indult, a mezőgazdasági szakoktatásról szeretnék elmondani egyet-mást, hátha felvirrad ennek is hamarost a napja! Hiszen szépen kezd hajnalodni: a *Hangya* nem régiben kereken egy millióval alapítványt tett közgazdasági egyetemre. Vannak, nem is kevesen, a kik a majdan létrejövő közgazdasági egyetemen a magyar kereskedői világ leendő vezéreit látják fölnevelődni, nem hiszem, hogy a *Hangya* ezekre vetette volna a szemét, a midőn a célzt kereste; inkább azt lehet kiolvasni az alapító levélből, hogy nagy látókörű, magasröptű és tudós, gyakorlati és elméleti tudással felszerelt termelőkre, a magyar mezőgazdasági élet vezéreinek képzésére számított alapítványa által. A *Hangya* alapítványa a mezőgazdasági szakoktatás épületére szép tetőt akar helyezni. Filius ante patrem! Mezőgazdasági szakoktatásunknak se igazi alapja nincs megvetve, se falakat nem raktunk még az alapra. Nincs tehát még mit betetőzni! De nem szabad időt vesztegetnünk, hogy ezt az új és soká elmaradt épületet hovahamarább betetőzhessük.

Hogyan áll nálunk a mezőgazdasági szakoktatás árva ügye?

A magyar mezőgazdasági szakoktatás céljait jelenleg körülbelül 80 gazdasági népiskola, 23 földműves iskola és 5 gazdasági akadémia szolgálja. Milyen megdöbbentő kevés intézet ez, kivált az alsó fokon, Magyarországon, ebben a specialis mezőgazdasági államban! Pedig a mezőgazdasági szakoktatás kérdése elsőrangú nemzetgazdasági kérdés; sikeres megoldásán fordul meg a magyar gazdatársadalom és ezzel egyúttal az egész ország gazdasági jólétének megalapozása.

Statistikai adatok szerint hazánk lakosságának 67—68%-a foglalkozik mezőgazdasággal. Ifjaink közül évenként mintegy százezer részesül közép- és felsőfokú oktatásban; köztük csak 1.100 szerez mezőgazdasági ismereteket! Közép- és felsőfokú gazdasági intézetünk van 28, (23 földműves iskola, 5 akadémia). Ezzel szemben ipariskoláink száma mintegy félszáz, felső kereskedelmi iskoláinké és akadémiáinké 60-nál is több.

Ezek a megdöbbentő és szinte vádoló adatok a mellett szólnak, hogy előző kormányaink mezőgazdaságunk érdekeivel szemben a szakoktatás tekintetében mostohák voltak. Erőnek erejével és szinte varázsszóra magyar ipart és kereskedelmet akartak teremteni; a közgazdaságnak azt az ágát pedig, a mely a termelésnek ép oly elsőrangú tényezője, mint az ipar és kereskedelem, kevésbe vették.

Nem is csoda, ha gazdasági téren olyan csigamódra haladunk! Váltig csak szegényedtünk és rongyosodtunk s még sem vettük észre, hogy hűtlenek lettünk ahhoz az áldott magyar földhöz, „a melyen annyiszor apáink vére folyt,” s a mely ebben a világháborúban megadta az eszközt titáni harcaink sikeres megvívásához és a melynek egyszerű, kérges tenyerű, kemény fiai: a magyar parasztok olyan nekiszántan vivják ki részünkre, Isten segedelmével, a biztos diadalt!

E helyett a külföldi iparos államok majmolásaképen a magyar nemzeti karaktertől, sajnós, annyira idegen iparra és kereskedelemre vetettük magunkat. Milliókat költünk milliókra, subventionálunk iparágakat, derűre-borúra osztogatunk refactiákat, hogy megteremtsük a magyar ipart, amely olyan nehézkesen vajúdik még most is. Holott mezőgazdasági intézmények létesítésétől és fejlesztésétől sajnáljuk a pénzt. Nincs is aztán rajta mit csodálkozni, ha szakemberek únos-untalan a fejünkre olvassák, hogy a míg Magyarországon 1909-ben búzából átlag 9 mm. termést hoz egy hektár, addig Poroszország 21, Dánia 25, Anglia 22, Hollandia 21, Svédország 20, Svájc 22 mm. átlagot termel hektáronként.

Ennek a nagy aránytalanságnak az oka egy hozzáértőnknek, *Baross Jánosnak* szavai szerint az, hogy „a tömegek mezőgazdasági szakképzésének érdekében keveset teszünk.“

Mi az a kevés?

Körülbelül 80 önálló gazdasági népiskolánk van. Céljuk az ismétlődő tanköteleseknek a mező- és kertgazdaság, szőlőtermelés, állattenyésztés elsajátításába való bevezetése, hogy a növendékek idővel értelmes kisgazdák és ügyes gazdasszonyok legyenek. Céljuk továbbá a községbeli kisgazdáknak tanácscsal és útbaigazítással segítségükre lenni, nekik példát mutatni az okszerű, modern gazdálkodásra.

Az oktatás három évig tart a 12. életévtől a 15. életévig. A tanításon kívül a házi ipar több ágát is felölelik a vidék szüksége szerint.

Ezek az iskolafajták rendkívül áldáshozók arra a vidékre nézve, a hol létrejöttek. Ámde édes-kevés a számuk az ország területéhez képest! Hazánk földterületének $\frac{2}{3}$ -ad része száz holdon aluli kisbirtokosok kezén van, számuk több harmadfél milliónál. A nemzeti vagyonnak oly tetemes részét bírja a kisbirtokos osztály, hogy szakszerű kiképzésük és irányításuk egyike a legfontosabb állami és nemzeti feladatoknak, annál

is inkább, mert a gazdasági fejlődés iránya szerint a sokat emlegetett parcellázások és örökbérletek miatt ez a szám tetemesen gyarapodni fog.

A gazdasági népoktatás egységes szervezése érdekében még 1902-ben megindultak a reformtörekvések. A vallás- és közoktatásügyi miniszter ez évben adta ki rendeletét. „A gazdasági ismétlő iskolák szervezete és tanterve“ tárgyában; de kevés lett a fogantatja. Ezért 1909-ben ugyanaz a ministerium törvényjavaslatot készített; ebből azonban a zűrzavaros politikai viszonyok és kormányválságok miatt nem lett országos törvény.

Ez a törvényjavaslat kétféle típusú iskolát tervezett: népiskolával kapcsolatos gazdasági iskolát olyan községekben, a hol az ismétlő tan-kötelesek száma 50-nél több, önálló gazdasági iskolát olyan községekben, a hol az ismétlők száma 120-nál több. Kivánatosnak jelezte a javaslat úgynevezett mintagazdaságok szervezését az iskolával kapcsolatban.

A 23 földművesiskola sem felel meg céljának. A cél ugyanis eredetileg az volt, hogy egyrészt gazdasági munkafelügyelőket képezzenek, másrészt a kiscgazdák fiait képessé tegyék arra, hogy apai földjükön okszerűen gazdálkodjanak. Ámde másképp lett. A növendékek javarésze azért járt földműves iskolába, hogy nagyobb gazdaságokban ispán urak legyenek. Kiscgazdák fiai fehér holló számba mentek. Ezért a földművelésügyi kormány úgy próbált a bajon segíteni, hogy 17-et meghagyott a régi szervezettel kétéves tanfolyamúnak; hármat átalakított kiscgazdaképző iskolává féléves tanfolyammal, hármat gazdaaltisztképző iskolává hároméves tanfolyammal.

A gazdasági *középfokú* oktatás intézményei voltak gazdasági akadémiává való átszervezésük előtt a *gazdasági tanintézetek*. A kiképzés itt három évig tartott; fölvehetők azok voltak, a kik hat gymnasiumi vagy reáliskolai osztályt végeztek.

A gazd. tanintézetek átszervezése nemzeti szempontból történt. Gazdatisztjeink közt ugyanis sokan voltak olyanok, akik nem nálunk nyerték kiképzésüket, hanem idegen országban; sokan közülök külföldi származásuak voltak, aminek az lett a káros következménye, hogy gazdaságaink elnémetesedtek és szellemük eltávolodott a magyarság nemzeti érdekeitől. Ezért törvényben kellett kimondani, hogy Magyarországon gazdatiszt csak az lehet, a ki gazdasági akadémiát vagy vele egyenrangú iskolát végzett.

Ezzel az intézkedéssel középfokú gazdasági intézményeink megszűntek; azóta semmiféle intézkedés sem történt pótlásukra vagy helyettesítésükre. Pedig nálunk gazdasági középiskolákra, nincs kétség benne-nagy szükség lenne. A nagybirtokok széttagozódása ugyanis nagy arányokat öltött és számos olyan középbirtok keletkezett vagy van keletke,

zöben, a melyek modern szellemben vezetve és intenzív gazdálkodással vezetve, jobb megélhetést biztosítanak a birtokosnak, mint a nagytőkét forgató nagybirtok. Váltig jobban érezhetővé válik ennél fogva annak a szüksége, hogy középbirtokos osztályunk megfelelő szakképzettségéről minél hamarabb gondoskodás történjék. Ennek elmulasztása által mérhetetlen és pótolhatatlan kárt vallottunk eddig is, még tovább halogatni nemzeti veszedelem volna.

Magyarországon az új alkotmányos éra beköszöntéséig a nemzetfenntartó elem a középnemesség volt; ez alkotta a középbirtokosságot. Századok viharai sorait megritkították, erejét csökkentették, de nemes virtusát és energiáját nem törték meg. Ámde jött a modern idők gazdasági hullámváza, köznemességünk nem készülhetett el nagyhirtelen a modern politikai és gazdasági eszmék befogadására és átalakító hatásukra; ezért kiesett kezéből a vezetés gyeplője. Jött a nagy felfordulás, az 1848-iki új alkotmány, majd ennek letiprása, 1867-ben újabb felépítése. Eme nagy változások és átalakulások közepett senki sem törődött a magyar középbirtokossággal, a mely tétova tekintetű, az új politikai és társadalmi meg gazdasági élet utvesztőjében. Mielőtt ráérték volna ezzel az osztállyal törődni, jóformán hirmondó maradt is, nem is közü-lők. Intézmények gyámolítják a kisbirtokos osztályt, törvények is védik már a végpusztulástól. A nagybirtokos osztály nem sinylette meg annyira a nagy átalakulást; csak középbirtokosságunk gyérül-pusztul egyre.

A talpraállítás ideje pedig már régen beköszöntött. Statistikai adatok bizonyítják, hogy a nemzeti élet erőforrásai a minden politikai hiatalomtól független és jómódú közép- és kisbirtokos osztályok erejéből fakadnak.

A talpraállítás egyik leghathatósabb segítőeszköze az volna, ha a kis- és középbirtokos osztályt elláthatnók azokkal a szellemi fegyverekkel, a melyekkel a jelenkor gazdasági versengései közepett magyar emberhez méltóan megállhatná a sarat. Ezt a célt pedig oly oktatási intézmény szolgálhatná legközvetlenebbül, a mely egyrészt általános műveltséget nyújtana, másrészt gyakorlati és elméleti gazdasági s üzleti ismeretekkel vértézné fel a leendő magyar gazdákat. A legnagyobb magyar nemzetgazda, *gróf Széchenyi István* jelölte ki már 1830-ban a *Hitelben* ezt a nagyfontosságú nemzeti feladatot: „Minden kifejlődés előmenetel, érték és szerencsének legmélyebb sarkalata a *kiművelt emberfő*. Az ész erő, s így az ész boldogság. Nem termékeny lapály, hegyek, ásványok, éghajlat stb. teszi a közérőt, hanem az ész, mely azokat józanon használni tudja. A gazdák kisebb vagy mélyebb tudománya mérlege az ország földművelési erejének.“

Szinte egy százada annak, hogy Széchenyi ezekkel a szavakkal megjelölte a nemzet haladásának útját a gazdasági jólét felé, s azóta, szégyenszemre, alig-alig léptünk egyet-kettőt ezen az úton. Gazdáink még most sem a hivatásuknak leginkább megfelelő iskolákban szerzik gazdálkodási tudományukat.

Miképpen kellene megszervezni a magyar mezőgazdasági szakiskolát és miképpen lehetne a szervezést legczélszerűbben megvalósítani?

Itt vannak előttünk mintának a kereskedelmi szakiskolák. Ezek ugyan jelenleg még hároméves tanfolyamok; de a gazdasági szakiskolát mindjárt négyéves tanfolyamunak kellene szervezni. Növendékeit a gymnasiumi, reáliskolai, polgári iskolai negyedik osztályból és a gazdasági felső népiskola harmadik osztályából venné.

Az iskola már jellegénél fogva sem létesülhet városon belül: annak középirtoknak megfelelő nagyságú gazdaság keretében kell elhelyezkedni, hogy a gyakorlat nyomon kísérhesse az elméletet és hogy az oktatás szüntelenül szemléletre támaszkodhassék.

Kezdetnek és kísérletnek legalkalmasabb volna néhány földműves iskolának némi kibővítéssel való átalakítása. Itt úgyszólván minden készen van: a tanári személyzetnek egy része, tantermek, lakóhelyiségek, felszerelések stb. Ha a gyakorlati élet igazolná jogosultságukat, akkor a szükség arányában új meg új szakiskolát lehetne megnyitni.

Kötelező tantárgyak volnának: I. általános műveltségi tantárgyak: magyar nyelv és irodalom, német nyelv, egy nemzetiségi nyelv (a vidék szerint), történet, földrajz, természettan; II. szaktárgyak: állattan és állattenyésztés, növénytan és növénytermelés, kémia technológiával, ásvány- és földtannal, matematika, gazdasági számvitel, geometria, gazdasági technika, nemzetgazdasági és jogi ismeretek.

Az iskolai tanulmányokat érettségi vizsgálat fejezné be. A ki tanulmányait folytatni óhajtja, fölvehető volna az érettségi bizonyítvány alapján: 1. műegyetemi tanulmányokra, 2. egyetemi közgazdasági fakultásra; 3. gazdasági, erdészeti s bányászati és kereskedelmi akadémiára; 4. gazdasági szakiskolai tanárképzőbe; 5. jegyzői tanfolyamra. Magától értődik, hogy az érettségizett ifjak önkéntességi katonai szolgálatra jogosítást nyernének. A ki tovább tanulni nem akar, a megszerzett ismeretek alapján, mint kész gazda vezeti apja mellett a családi birtokot.

Gazdasági akadémiánk a régi gazdasági tanintézetek rangemelése által öt lett, kelletnél több: több gazdászt képeznek ki, mint a mennyit a magyar nagybirtokok alkalmazni bírnának. A nagybirtokok ugyanis, még a kötött birtokok is, kisebb-nagyobb bérletekre kezdenek szétparcellázódni. A most folyó háborút követő békében ez az irányzat élénkülni fog. Ennek a sociális célzatú gazdasági irányzatnak az lesz hova-

hamarabb a következménye, hogy a mily arányban tagozódnak szét a nagy uradalmak, annnyival kevesebb gazdatisztra lesz szükség. Akadémiáink pedig évről-évre ontják az okleveles gazdászokat, a kik közül sokan csak nagy ügyvel-bajjal tudnak elhelyezkedni.

Gazdasági akadémiáink ennél fogva nem maradhatnak fenn régi szervezetükben. Egyet közülök ott, a hol a föltételek megengedik, *technologiai akadémiává*, egyet pedig *gazdasági tanárképzőintézeté* kellene átalakítani.

A technologiai akadémián végzett ifjak a mezőgazdasági gyárakban találnának alkalmazást. A nagy uradalmak ugyanis a háborús tanulságok következtében még nagyobb arányokban fognak mezőgazdasági gyárakat (sajt-, szesz- és czukorgyárakat, mőmalmokat stb.) alapítani. Eddig jórészt idegenek ültek a jól fizetett gyárvezetői állásokban; a mi fiaink, a kik erre a pályára szánták magukat, kénytelenek voltak külföldön megszerezni szakismereteiket.

Középfokú gazdasági szakiskolák szervezésével válna csak egységessé gazdasági szakoktatásunk. Alsó tagozat volna az önálló vagy népiskolával kapcsolatos ismétlő népiskola, középső tagozat a középfokú gazdasági szakiskola, felső tagozat a gazdasági akadémia és a *Hangya* alapítványából létesülő közigazdasági egyetem.

Mezőgazdasági szakoktatásunk érdekében az Országos Magyar Gazdasági Egyesület még 1909-ben és 1910-ben megtette a kezdeményező lépéseket. Az *Ömge* kezdeményezésére az országgyűlésen is szóba került a középfokú szakoktatás kérdése. *Gróf Zichy János* akkori vallás- és közoktatásügyi minster határozott ígéretet is tett szakoktatásunk emez elhanyagolt ágának reformálására és néhány kísérleti iskola szervezésére. Leköszöntével a reformtervezet az asztalfiókba került. Ki tudja, meddig szunnyad ott!

Úgy hallatszik, hogy gróf Apponyi Albert vallás- és közoktatásügyi minsterünk, miként korábbi ministersége idején, úgy most is programjába vette mezőgazdasági szakoktatásunk újjászervezését és hogy csak a kedvezőbb és nyugodtabb politikai korszakot várja a rég elkészült s újra átdolgozott törvényjavaslat beterjesztésére.

* * *

Viharzó jelszó lett a háború folyamán *a többtermelés*. Igen, többet kell termelnünk, már azért is, hogy majd az új berendezkedésben eleget tehessünk a nyakunkba szakadó terheknek. Alapos szakismeret és egy kis tőke egymással megsokszorozva, eredményül adja a többtermést. Szakismeretre csak arra való szakiskolában lehet szert tenni: sürgős állami feladat tehát, hogy a földművelés- és közoktatásügyi kormányok

együttműköléssel mezőgazdasági szakiskolákat szervezzenek a népoktatástól fölfelé az egyetemig. A rövid idő múlva beálló többtermés bőségesen meghozza az államnak nemcsak a kamatokat, hanem a tőkét is. Ha a magyar föld megkapja a szakértelemmel párosult munkát, a hálás föld dupláját termi meg az eddigi hozadéknak. Ha megkettőződik a föld jövedelme, ez az áldott magyar föld képessé tesz majd bennünket a reánk szakadó terheknek könnyebb elviselésére. Nem kell prófétai érzék ennek az új korszaknak a megjósolására! Az a minister lesz a magyar földművelésügy Baross Gábora, a ki ezt a nagy reformot nyélbe fogja ütni!

Biztató jele ennek az új korszaknak az a nyilatkozat, a melyet *gróf Klebelsberg Kunó* miniszterelnöki államtitkár tett 1917. április 1-én Kolozsvárott tartott programbeszédjében, a midőn azt mondta, hogy „a magyar góczpontokon és iskolás városokban tervezett internátusok nemcsak nevelést, hanem *alapos mezőgazdasági oktatást is nyújtanak* és növendékeiket kiképezik a magyar föld megtartásáért folyó küzdelemre.“

Kováts S. János.

A Reichsbank háborús mérlegei.

Verwaltungsbericht der Reichsbank für das Jahr 1914, 1915, 1916.

Az Osztrák-Magyar Bank a háború első napjaiban megszüntette heti kimutatásainak közlését; mérleget sem publikált és a részvényesek csak előleget kaptak a majdan pontosan megállapítandó nyereségből. Hogy ez állapot nem helyes és a köz szempontjából nem kívánatos, nem szorul bővebb magyarázatra. A világ egyetlen jegybankja sem folyamodott a titkolódzás e módjához és a Deutsche Reichsbank is pontosan közli úgy heti kimutatásait, mint évi mérlegeit. Három háborús mérlege az 1914., 1915. és 1916. évről élénk bizonyága Németország gazdasági erejének a német nép áldozatkészségének és magas gazdasági intelligentiájának.

A háború kezdetén kétfős feladata volt a banknak: az állam rendelkezésére bocsátani a mozgósításhoz szükséges pénzt és ellátni a magánfelek igényeit. Hogy e feladatának megfeleljen, 1914. augusztus 4-én törvénybe iktatták a készfizetés felfüggesztését, azonkívül megengedte e törvény, hogy a bankszerű fedezetbe számíthassa a Darlehnskassenscheinokat, a kincstári utalványokat és az államot kötelező váltókat. Azonkívül megszüntette a contingensen felüli bankjegyek után fizetendő 5⁰/₀-os adót. 1915. márczius 22-én engedélyezte a törvény 10 márkáról szóló bankjegyek kibocsátását. Ebben az évben, november 13-án jelent meg az arany kivitelét és átvitelét tiltó rendelet, a mely azonban a

Reichsbankra nem vonatkozik. Ezt a rendeletet kiegészíti az 1916. júliusi 13-i rendelet, a mely megtiltja aranyárúk kivitelét. Devizapolitikai szempontból érdekes a kancellár augusztus 21-iki rendelete, a mely a külföldi követelések és értékpapírok bejelentését teszi kötelezővé.

A banknak a működéséről alanti adatok tájékoztatnak:

<i>Összforgalma</i> 1914-ben	521 ³ / ₄ milliárd M
1915-ben	972 ¹ / ₂ „ „
1916-ban	12.57 ¹ / ₃ „ „
<i>Fémkészlete</i> 1914-ben	2.159 ¹ / ₂ millió M
1915-ben	2.477 ¹ / ₄ „ „
1916-ban	2.536 ³ / ₄ „ „

A fémkészlet összetételénél igen érdekes a kivert német érmék szaporodása. 1914. december 31-én a bank 1.659·9 milliót mutat ki; egy év alatt ez az összeg felszökik 2.045·3 millióra és 1916. végén 2.056·7 millió. A négyszáz milliós szaporodás a Reichsbank arany-actiójának az eredménye és a német nép magas közgazdasági műveltségének fényes bizonyítéka. A váltópénz-állomány ezzel szemben állandó csökkenést mutat: míg 1914. június 23-án 340·9 millió márkát tett, addig az év végén már csak 36·8 és 1916. végén csak 16·3 millió. A nagy csökkenés oka abban rejlik, hogy a katonaság részére szükséges aprópénzt főleg a jegybank adta.

A *kincstári jegyek* (Reichskassenschein) majdnem teljesen eltűntek a bank pénztáraiból. A tiz márkáról szóló jegyeket annyira keresték, hogy a bank 1914-ben nem tudott a keresletnek megfelelni. Készlete is igen csekély volt mindig; az 1914. év végén 3·8, 1915. végén 29·4 és 1916. végén 7·5 millió márka.

A *lombard-üzlet* a Reichsbanktól a Darlehenskasse-hoz terelődött át. Átlagos állománya 1912-ben 82·4, 1913-ban 85·5, 1914-ben 73·6, 1915-ben 21·5 és 1916-ban mindössze 12·6 millió márka volt.

A *bankjegykibocsátás* mutatja legerősebben a háború hatását. Míg 1914. február 23-án a bankjegyek összege 1.734·7 millió volt, olyan kevés, a milyen 12 év óta nem volt, addig már július 31-én 2.909·4 millió volt, ebből 786·4 millió adóköteles volt. A kibocsátás folyton emelkedett: egy hét alatt, augusztus első hetében egy milliárddal nőtt és e hó végén 4.234·9 milliót tett. 1914. december 31-én 5.045·9 millió volt, 1915. végén 6.917·9, 1916. végén pedig 8.054·6 millió. A fedezeti arány 1914-ben 36·8⁰/₀ és 77·1⁰/₀ között variált: az év végén 41·5⁰/₀ volt, míg 1913. december 31-én csak 45·1, 1912. végén 30·8, 1910. végén 31·9⁰/₀ volt. Átlagban arannyal 51·81⁰/₀ volt fedezve 1914-ben, 43·6⁰/₀ 1915-ben és 36⁰/₀ 1916-ban.

A Reichsbank *disconttételei* is meglehetősen nagy hullámnak voltak kitéve. 1914. elején 5⁰/₀ volt a bankráta; január 22-én 4¹/₂⁰/₀-ra, február 5-én 4⁹/₀-ra szállították le; a háború kitörése után július 31-én 5⁰/₀-ra, a következő napon 6⁹/₀-ra emelték; ez a kamatláb volt érvényben december 23-ig, a mikor újra 5⁰/₀-ra szállították le. Ezen a nívón maradt 1915-ben az egész éven keresztül, valamint 1916-ban is. Ez utóbbi két évben a lombard-kamatláb 6⁰/₀ volt.

A bank bruttó *nyeresége* 1914-ben 133·3 millió, tiszta nyeresége 67 millió; ebből a részvényeseknek jut 18·4 millió márka (10·24⁰/₀ osztalék), az állam részesedése pedig 43¹/₂ millió. 1915-ben a bruttó nyereség az előző évi nyereség duplájánál is több 273·1 millió márka volt. Ebből az összegből hadiadó címén az állam 100 milliót kapott, majd további 14·3 és 50·9 milliót, nyereségrészesedése pedig 34·4 millió, úgy hogy az állam az előző évi 43¹/₂ millióval szemben 1915-ben 199·7 milliót, négyszer annyit kapott. A részvényesek között 16·1 millió márka kerül felosztásra, a miből 8·97⁰/₀ osztalék kerül ki. 1916. évi nyeresége 50 millióval haladja meg az 1915. évit, 200 millióval az 1914-ikit. Ebből az állam 190·2 milliót kap, 15·6 milliót pedig a részvényesek, a kik így 8·68⁰/₀-os osztalékhoz jutnak.

Míg a bank nyeresége ilyen horribilis arányokban emelkedik, a részvényesek osztaléka alig haladja meg a béke-évek hozamát: 1913-ban 8·43⁰/₀, 1914-ben 10·24⁰/₀, 1915-ben 8·97 és 1916-ban 8·68⁰/₀ volt. E tekintetben követendő a német példa, a hol egész helyesen az állam maga, tehát a köz javára foglalja le a háborús conjuncturák okozta nyereséget.

A bank tisztviselői közül 910-en vonultak be katonai szolgálatra; közülük 212 megsebesült, 4 eltűnt és 126 esett el. Összes alkalmazottai száma 1913-ban 3.708 volt, 1916-ban 3.674.

Kovács Jenő.

Magyar Fajegészségtani és Népesedéspolitikai Társaság.

Az Észak-Amerikai Egyesült-Államokban és Németországban nagy irodalma fejlődött ki az utolsó évtizedekben a fajegészségtannak. A tudományos munkálkodás nálunk sokáig nem lelt visszhangra s csak néhány év óta mutatkozik érdeklődés a magyar gondolkodók között is a fajegészségügy kérdéseiről. A tudományág fiatal volta, kiaknázatlansága tág teret nyújt az újabb kutatásokra és az észlelt hibák lenyesgetésére. Társaságunk örömmel képviseltette magát a fajegészségtan művelésére vállalkozó M. F. és N. T. megalakulásánál.

Magyar Közgazdasági Társaság.

Felolvasó-ülés.

A Magyar Közgazdasági Társaság 1917. évi december hó 13-án délután 6^{1/2} órakor, Matlekovits Sándor v. b. t. t. elnöklése mellett felolvasó-ülést tartott, a melyen *Méhely Kálmán* igazgató „*A munkáskérdés háborús fejlődése*“-ről értekezett. Az értékes előadást nagyszámú közönség élénk érdeklődéssel hallgatta. Jelen voltak:

Bacher Emil, Bernáth István, Biró Pál, Bossány Endre, Bokor Gusztáv, György Endre, Hegedüs Lóránt, Heller Farkas Henrik, Mandello Gyula, stb.

1917. évi december hó 20-án délután 6^{1/2} órakor Gaál Jenő főrendiházi tag, műegyetemi tanár elnöklése mellett, dr. Biró Benedek lf. állami számszéki osztálytanácsos tartotta „*Állami háztartásunk a háború első évében*“ című előadását, a melyet nagyszámú közönség figyelemmel kísért. Jelen voltak:

Antal Géza, Fellner Frigyes, Heller Farkas Henrik, Mandello Gyula, Somogyi Manó, Szirt Lajos, stb. stb.

Igazgatóválasztmányi ülés

A Magyar Közgazdasági Társaság igazgatóválasztmánya 1917. évi december hó 20-án délután 6 órakor ülést tartott, a melyen Mandello Gyula dr., műegyetemi tanár elnökölt.

Az igazgatóválasztmány a folyó ügyek elintézésén kívül az 1918. évi rendes közgyűlés előkészítése ügyében döntött. Az erre vonatkozó évi jelentés és számadási mellékletek a „Közgazdasági Szemle“ ezen számában közöltnek. Rendes tagokul félvétettek, 1917. január 1-i hatállyal: Biró Benedek dr. lf. állami számszéki osztálytanácsos, Boross Géza dr., Büchler-Arnót Jenő, Csizik Béla dr. p. ü. fogalmazó-gyakornok, Fattinger Sándor dr. p. ü. s. titkár, Frisch Ferencz okl. tanár, Leitner Jenő műegyetemi adjunctus, Neubauer Gyula dr. p. ü. fogalmazó, Petricskó Miklós főgym. tanár, Reichel Gyula dr., Saile Tivadar mérnök, Sebesta Kolos, a Magyar Általános Hitelbank igazgatója, Soltesz Adolf az Országos Iparegyesület igazgatója, Szántó Mihály tisztviselő, Tóth Béla dr., földbirtokos, ifj. Weiss Vilmos a Pénzüntézeti Központ tisztviselője, báró Wimmersperg Frigyes ministeri tanácsos, Winterstern Jenő banktisztviselő, Balla Hugó takarékpénztári igazgató, Temesvár, Dénes József takarékpénztári igazgató, Temesvár, Szabó

Gyula kereskedelmi és iparkamarai titkár, Szeged, Totis Rezső gyár-igazgató, Temesvár; alapszabályaink 5. §-a illetve 7. §. 2. pontja szerint felvették: Kenderfonógyár r. t., Szeged, Első Délmagyarországi Kalapgyár r. t., Temesvár, Temesvári Bank és Kereskedelmi r. t. Temesvár.

A Magyar Közgazdasági Társaság 1917. évi működése.

Társaságunk az 1917. év folyamán két kitűnő tagját veszítette el. Hoszpotzky Alajos miniszeri tanácsost, a ki három éven át volt Társaságunk elnöke. Életéről, munkásságáról részletesen megemlékeztünk a „Közgazdasági Szemle“ 1917. áprilisi számában; Sugár Ignác miskolczi kereskedelmi és iparkamarai titkárt, a ki öt éven át volt Társaságunk rendes tagja.

Az elhunytak emlékét tisztelettel meg fogjuk őrizni.

Társaságunk pénzügyi helyzete az elmúlt időszakban — jóllehet a háborús viszonyok miatt a tagdíjak kevésbé folytak be, mint azelőtt — mégis javulást mutat, a mint azt az idecsatolt zárszámadások igazolják. Különösen kiemelendő, hogy Társaságunk vagyona 1916. évről 1917. évre 33.843·90 koronáról 34.635·49 koronára emelkedett, vagyonkimutatásunkban a 12.314·50 (1916-ban 10.554·50) koronát kitevő tagdíjhátralékkal szemben 12.314·5 (1916-ban 10.554·50) korona hátraléktartalékot állítottunk be.

Az 1917. évben 210 új tagot vettünk fel; 10 tag kilépett, illetve meghalt.

Az 1917. évben Társaságunkban a következő előadások tartottak:

Február hó 8-án: Méhely Kálmán igazgató: Az ipari szövetkezetek szerepe az iparfejlesztésben.

Szeptember hó 27-én: Dr. Tonelli Sándor kamarai titkár (Szeged): Az okkupált Szerbia gazdasági élete.

November hó 8-án: (Társaságunk és a Munkanélküliség Elleni Küzdelem Magyarországi Egyesülete együttesen) Ferenczi Imre egyetemi magántanár: A hadirokkantak és hadihátrahagyottak ellátásának reformja.

December hó 13-án: Méhely Kálmán igazgató: A munkáskérdés háborús fejlődése.

December hó 20-án: Dr. Biró Benedek: állami számszéki osztálytanácsos: Állami háztartásunk a háború első évében.

Társaságunk különös figyelmet fordít a háborúval kapcsolatos gazdasági és társadalmi kérdések tárgyalására.

Társaságunk kiadványait illetőleg jelentjük, hogy hivatalos közlönyünk, a „Közgazdasági Szemle“, 1917-ben is az előirt terjedelemben gazdag tartalommal megjelent. A Társadalomgazdaságtani Bibliographia dr. Krisztics Sándor fővárosi könyvtárőr szerkesztésében jelent meg a „Közgazdasági Szemlé“-ben és különös figyelemmel kísérte a háborús közgazdasági irodalom új kiadványait.

Úgy, mint a mult esztendőben, ezidén is sajnálattal meg kell állapítanunk, hogy tervezett könyvkiadvánunk megjelentetésével egyelőre várakoznunk kell, mert a háborús viszonyok miatt a nyomdai előállítási költségek túlmagasak. További tervezett kiadványainknak előkészítésével foglalkozunk, azonban a háború befejezéseig biztos ígéretet nem tehetünk, azok megjelentetése iránt.

Jelentésünkhöz csatoljuk a zárszámadási munkálatainkat és a számvizsgáló-bizottság jelentését, mely zárszámadásunkat, valamint vagyonkimutatásunkat tételenként megvizsgálta, a vonatkozó okmányokkal és könyvekkel összehasonlítván, helyesnek találta és az elnökség részére a felmentés megadását ajánlja.

Úgyszintén mellékeljük az 1918. évi költségvetés tervezetét és annak elfogadását kérjük.

Az alapszabályok 15. §-a, illetőleg 18. §-a értelmében az 1918. évre az elnöki állás betöltendő, továbbá az 1918—1920-ig terjedő három évi időtartamra az elnökség többi tagja (1 alelnök, 1 igazgató, 2 főtitkár, 1 pénztáros, 1 ellenőr, 1 ügyész) és az igazgató-választmány (50—70 íag) megválasztandó.

Az alapszabályok 9. §. 3. pontja értelmében az 1918. évre öt számvizsgáló választandó.

Az eddig tanusított megtisztelő bizalomért hálás köszönetünket kifejezván, felkérjük a t. közgyűlést, hogy az igazgató-választmány jelentését tudomásul venni, a zárszámadásokat helyesnek elismerni, az elnökség részére a felmentést megadni, az 1918. évi költségvetést elfogadni és az új választásokat megejteni méltóztassék.

*Az igazgató-választmány
1917. évi deczember hó 20-án
tartott üléséből.*

I. A Magyar Közgazdasági Társaság tag- és tagdíjforgalma az 1917. évben.

A) Tagforgalom.

Taglétszám 1916. XII. 31-én		Törles halál vagy kilépés miatt	Átirás	Uj belépés	Összesen	Taglétszám 1918. I. 1-én
Alapító tag	4	—	—	—	—	4
Fővárosi tag à 20 K . .	317	—5	+3—1	+187	+184	501
Vidéki tag à 20 K . .	53	—3	—2+1	+20	+16	69
Vidéki tag à 10 K . . .	29	—2	—1	—	—3	26
Az alapszabályok 5. §., illetve 7. §. 2. pontja szerinti tag	4	—	—	+3	+3	7
Összesen :	407	—10	—	+210	+200	607

B) Tagdíjforgalom.

Taglétszám 1917-ben	Előirányzat 1917-re	1917-ben befolyt tagdíjak
Alapító tag	4+ 0= 4	Régi hátraléokra . 1615.— K
Fővárosi tag à 20 K .	317+189=506	1917. évi tagdíjra 8170.— „
Vidéki tag à 20 K . .	53+ 19= 72	Összesen : 9785.— K
Vidéki tag à 10 K . .	29— 1= 28	
Az alapszabályok 5. §., illetve 7. §. 2. pontja szerinti tag	4+ 3= 7	
Összesen :	619	Össz.: 12120 K

C) Tagdíjhátralék.

a.	b.	c.	d.	e.
Hátralék 1916. XII. 31-én	Előirányzat 1917-re	Hátralék- törles 1917- ben (I. a IV. jegyzé- ket)	Befizetés régi hátraléokra	Befizetés 1917. tagdíjra
10554·50	12120	575	1615	8170
Összesen : 22674·50		Összesen : 10360.—		
Külömbözet: 12314·50				

Régi hátralék :

$$[a - (c + d)] = [10554·50 - (575 + 1615)] = 8364·50$$

1917. évi hátralék :

$$[b - e] = [12120 - 8170] = 3950·$$

Hátralék 1917. XII. 31-én :

$$[(a + b) - (c + d + e)] = 12314·50$$

Mandello s. k., igazgató.

III. A Magyar Közgazdasági Társaság 1917. évi december 31-iki vagyonkimutatása.

Tételszám	Vagyon	Összesen		Tételszám	Teher	Összesen	
		K	f			K	f
1	Pénztármaradvány 1917. XII. hó 31-én	7106	60	1	Hátralék-tartalék	12314	50
2	Értékpapírok [névértékben] (10000 K. n. é. M. Takp.-rt. Kzp. Jelzb. 4 ¹ / ₂ záloglevél és 25000 K. n. é. 6% hadikölcsön-kötvény levonva ebből tartozást hadi-kölcsön-számlán	27.528-89	27528 89	2	Egyleti vagyon : a) alapítványokban b) vagyontöbblet	2000 — 32635 49	— 49
3	Hátralékos tagsági díj	12314	50				
	Összesen	46949	99		Összesen	46949	99

Budapest, 1917. évi december hó 31-én.

Halász Sándor s. k.,
alelnök.

Huszár Gyula s. k.,
pénztárnok.

Mandello Gyula s. k.,
igazgató.

Baumgarten Nándor s. k.,
ellenőr.

Ezen vagyonkimutatást tételenként megvizsgáltuk és a vonatkozó okmányokkal és könyvekkel összehasonlítván, helyesnek találtuk.

Budapest, 1917. évi december hó 31-én.

A számvizsgáló-bizottság.

Baross Géza s. k. *Beck Dénes s. k.* *Schöber Béla s. k.* *Székely Ferencz s. k.* *Zsengery Manó s. k.*

IV. A Magyar Közgazdasági Társaság költségvetési előirányzata az 1918. évre.

Kiadás	Összeg		Bevétel	Összeg	
	kor.	fil.		kor.	fil.
1 Hozzájárulás a Közgazdasági Szemléhez	12000	—	1 Pénztármaradvány 1917. XII. 31-én	7106	60
2 Hozzájárulás a Társadalomgazdaságtani Bibliographiához	400	—	2 Tagdíj	9000	—
3 Irodai, nyomdai és postaköltség	4000	—	3 Hátralék befolyásából	1000	—
4 Kiadványok	1000	—	4 Segélyek	4000	—
5 Műegyetemi Közgazdasági Szeminárium könyvt.-nak	600	—	5 Kamat	1893	40
Összes kiadás	18000	—	Összes bevétel	23000	—
			Előirányzott kiadás	18000	—
			Várható több bevétel	5000	—

A Magyar Közgazdasági Társaság igazgató választmányának 1917. évi december hó 20.-án tartott üléséből.

*Mandello s. k.,
igazgató.*

TÁRSADALOMGAZDASÁGTANI BIBLIOGRAPHIA 1917 ÁPRILIS—SZEPTEMBER

31 Statisztika

- Bánó Miklós.* Statisztikai ábrázolás izotamin rétegvonalakkal. A statisztikai feldolgozás technikájának újabb grafikus módjai. Bp: Pátria ny. 1917. 54 p.
- Bortkiewicz, Ladislaus v.* Die Iterationen. Berlin: Springer 1917. X, 305 p.
- Grossmann, Heinrich.* Die Anfänge und geschichtliche Entwicklung der amtlichen Statistik in Österreich. Wien: Manz 1916. 93 p.
- Schott, Sigmund.* Das Stichprobenverfahren in der Städtestatistik. Mannheim: Stat. Amt 1917. 39 p.
- *
- Amorow, L.* Le curve di indifferenza nella teoria dei fenomeni collettivi di due argomenti. GiornEconomicisti. 1917. 55, 1. p. 12—28.
- Bellet, D.* Données statistiques d'ensemble sur les chemins de fer des États-Unis. JISocStatParis. 1917. 58, 6. p. 184—91.
- Bellet, D.* Données statistiques italiennes. JISocStatParis. 1917. 58, 5. p. 150—56.
- Courtray.* Travaux statistiques relatifs au service des retraits. JISocStatParis. 1917. 58, 7. p. 206—17.
- Friedrich, H., G. Lisske.* Die Kartoffelerhebung im Deutschen Reich vom 1. März 1917. DStatZentralbl. 1917. 9, 4. p. 101—6.
- Goldenberg, E.* Versuch eines Vergleiches der neueren Berufszählungen des Deutschen Reiches und Österreichs. StatistMonatschr. 1917. 22, 1—3. p. 1—148.

- Heller F.* A bécsi háztartásstatisztikai felvétel módszere és eredményei. MunkásüSz. 1917. 8, 9—10. p. 236—48.
- Kürten, O.* Der statistische Begriff der Wohn- und Siedlungsdichte. DStatZentralbl. 1917. 9, 6. p. 173—79.
- Meerwarth, R.* Zur gewerblichen Betriebszählung im Deutschen Reich vom 15. Aug. 1917. DStatZentralbl. 1917. 9, 7—8. p. 209—14.
- Pribram, K.* Die Zukunft der amtlichen Statistik. DStatZentralbl. 1917. 9, 5. p. 129—38.
- Schmid, F.* Ausblicke auf eine deutsche Bildungsstatistik. DStatZentralbl. 1917. 9, 4. p. 81—101.
- Schöne, W.* Die Städtestatistik nach dem Kriege. 1917. 9, 7—8. p. 214—18.
- Wolff, E.* Die dreifache Funktion der Statistik. DStatZentralbl. 1917. 9, 6. p. 169—72.
- Würzburger, E.* Die Sprachenstatistik. DStatZentralbl. 1917. 9, 5. p. 137—44.

312 Demográfia

- Buday László.* Népünk halandósági viszonyai. Bp.: Magy. Tud. Akad. 1917. 75 p.
- Bumm, Ernst.* Über das deutsche Bevölkerungsproblem. Berlin: Hirschwald 1917. 48 p.
- Burgdörfer, Fritz.* Das Bevölkerungsproblem. München: Buchholz 1917. XII, 354 p.
- Duke, Emma.* Infant mortality. Results of a field study in Johnstown. Washington: Gov. Pr. Office 1915. 93 p.

Friedberger, Joseph. Der Einfluss der Geburtenfolge auf die Sterblichkeit der Kinder. Braunschweig: Vieweg 1916. 90 p.

Grandjean, Valentin. Ya-t-il vraiment dépopulation? Genève: Les Éditions libres 1914. IV, 23 p.

Hitze, Franz. Geburtenrückgang und Sozialreform. München-Gladbach: Volksvereins-Verl. 1917. VII, 244 p.

Kahle, Martin. Geburten und Säuglingssterblichkeit im Lichte der Fortpflanzungsökonomie. Borna-Leipzig: Noske 1916. 116 p.

Kirstein, Fr. Der Geburtenrückgang, die Zukunftsfrage Deutschlands. Marburg: Elwert 1917. 30 p.

*

Christian, M. Neuere Literatur zum Geburtenrückgang. Concord. 1917. 24, 12. p. 157—61.

Feld, W. Eheliche Fruchtbarkeit und Beruf. SchmollersJB. 1917. 41, 1. p. 347—56

Guradze, H. Sterblichkeit der Säuglinge, Kleinkinder und der höheren Alter in Deutschland 1871—1910. JBNationalök. 1917. 109, 2. p. 220—3.

Livi, L. Il contributo regionale di ufficiale di fanteria durante la guerra. GiornEconomist. 1917. 54, 1. p. 1—22.

Knöpl, H. Nochmals die Ermittlung der Säuglingssterblichkeit in Kriegzeiten. DStatZentralbl. 1917. 9, 7—8. p. 218—20.

Kovács G. A magyar népmozgalom és a Malthus-féle elmélet. KözgazdSz. 1917. 57, 6. p. 393—425.

Kullmer, H. Geburtenrückgang und Steuerprobleme. EuropStaatsWirtschZ. 1917. 2, 3. p. 82—86.

Mauschke, R. Kinderzahl u. Kindersterblichkeit. ZSozialwiss. 1917. 8, 2—3. p. 127—157; 4—5. p. 238—257.

Mauschke, R. Zur Bevölkerungsfrage. AnnDReichs. 1917. 50, 1—4. p. 217—51.

Oldenberg, K. Neue Wege der Bevölkerungspolitik. SchmollersJB. 1917. 41, 2. p. 251—86; 3. p. 349—92.

325 Gyarmatpolitika

Benignus, Siegfried. Deutsche Kraft in Südamerika. Berlin: Politik 1917, 95 p.

Besson, Maurice. Les colonies allemandes et leur valeur. Paris: Chalmel 1917. VII, 78 p.

Georges, C. C. Information for prospective settlers in Alaska. Washington: Gov. Pr. Off. 1916. 30 p.

Giordani, Paolo. The German colonial empire. Transl. by G. W. Hamilton. New York: Macmillan 1917. 14, 156 p.

Karstedt. Deutschlands Koloniale Not. Berlin: Mittler 1917. 57 p.

Mathies, Otto. Die Beschränkungen der Gewerbe und Handelsfreiheit in den deutschen Schutzgebieten. Hamburg: Friederichsen 1916. XV, 130 p.

Meyer, Hans. Gegenwart und Zukunft der deutschen Kolonien. Berlin: Mittler 1916. III, 79 p.

Reely, Mary Katharine. Selected articles on immigration. 2. ed. White Plains, N. Y.: Wilson Co. 1917. 321 p.

*

Jöhlinger, O. Koloniale Aufgaben für Mitteleuropa. EuropStaatsWirtschZ. 1917. 2, n. p. 38—41.

Schippel, M. Kolonialer Handel und koloniale Produktion. SozialistMh. 1917. 48, 9. p. 466—72.

Schippel, M. Die Kolonien in der Handelspolitik. SozialistMh. 1917. 48, 17. p. 872—79.

33 Szociálpolitika, szegényügy

Gardner, Sacy. The hope for society. London: Bell 1917. 256 p.

*

Ferenczi I. Rokkantpolitikánk eredeti fejleményei. KözgazdSz. 1917. 57, 5. p. 321—347.

Rauecker, B. Wertarbeit und soziale Frage. SchmollersJB. 1917. 41, 3. p. 311—28.

Wissel, R. Sozialpolitischer Neubau und Ausbau. SozialistMh. 1917. 48, 17. p. 879—84.

331 Munkáskérdés

Jellen, Herbert. Die Gewerbeaufsicht in Preussen. Greifswald: Adler 1916. 91 p.

Safford, M. Victor. Influence of occupation on health during adolescence. Washington: Gov. Pr. Off. 1916. 51 p.

Szakáts Péter. Az ipari népesség pótlása és megerősítése a háború után. Bp.: Budapesti kereskedelmi és iparkamara 1917. 12 p.

- Verband deutscher Arbeitsnachweise.* Bibliographie der Arbeitsvermittlung. Berlin: Heymann 1917. IV, 59 p.
- Verband deutscher Arbeitsnachweise.* Die öffentlichen Arbeitsnachweise in Deutschland und der deutsche Arbeitsmarkt unter besonderer Berücksichtigung des ersten Kriegsjahres. Berlin: Heymann 1917. X, 267 p.
- Wallich, A.* Die Psychologie des Arbeiters und seine Stellung in industriellen Arbeitsprozess. Berlin: Mittler 1917. 31 p.
- Walter, Henriette R.* Munition workers in England and France. New York: Russell Sage Found. 1917. 48 p.
- Williams, W. S.* The problem of the unemployed. Boston: Badger 1917. 106 p.
- Zschaler, Erich.* Boykott, Sperre, Aussperrung, Streik, Ausstand, Verruf, im Sichte des geltenden Rechts. Borna: Noske 1917, X, 112 p.
- *
- Dania.* Budgets de familles ouvrières et paysannes en 1909. BullStat-Franc. 1916. 5, 3. p. 271—81.
- Düwell, W.* Vom Altersaufbau der Lohnarbeiterschaft. NeueZeit 1917. 35, 2. 12. p. 281—284.
- Francke, E.* Der Arbeiterschutz in Deutschland. DARb. 1917. 2, 5. p. 193—202.
- Heilborn, O.* Arbeitskammern. DARb. 1917. 2, 9. p. 406—14.
- Herlt, G.* Die Arbeiterverhältnisse in Klein-Asien. Handelsmus. 1917. 32, 41. p. 477—78.
- Kircz A.-né.* Bécsi munkások életviszonyai a háború előtt háztartási számadások alapján. KözgazdSz. 1917. 58, 1—2. p. 538—564.
- Rieger, E.* Die deutsche Handarbeitfrage von und nach dem Kriege. SchmollersJB. 1917. 41, 1. p. 233—88; 2. p. 287—332.
- Rónai Z.* Az ipari munka háborús rendje. MunkásüSz. 1917. 8, 11—12. p. 287—98; 13—14. p. 341—50.
- Verkauf L.* A háború és munkásvédelem. MunkásüSz. 1917. 8, 15—16. p. 396—403.
- Webb, L.* The British labour movement under war pressure. Scientia. 1917. 11, 7. p. 39—54.
- Wölbling, P.* Die Entwicklung des Arbeitsnachweises in Gross-Berlin. SozPrax. 1917. 26, 27. p. 537 41.; 28. p. 562 5.
- Wölbling, P.* Die Organisation des Arbeitsnachweises in Deutschland. PrKommunalArch. 1917. 7, 3. p. 385—408.
- 331.2 Munkabér Munkaidő**
- Delavant, Françoise.* L'égalité des salaires. Paris: Rivière 1916. 54 p.
- Reely, Mary Katharine.* Selected articles on minimum wage. White plains, N. Y.: Wilson Co. 1917. 26, 220 p.
- *
- Berthold, W.* Zur Arbeitstariifgesetzgebung. ZStaatswiss. 1917. 73, 1—2. p. 195—207.
- Borchardt, J.* Der Abbau der Löhne. Bank. 1917. 9. p. 734—742.
- Braun, A.* Pausenlose Arbeitszeit. NeueZeit. 1917. 35, 2, 24. p. 566—571.
- Heinemann, H.* Ein Arbeitstariifgesetz. SozPrax. 1917. 26, 43. p. 845—49.
- Németszög.* Gewerkschaftliche Lohn-erhebungen während des Krieges. RArbBl. 1917. 15, 1. p. 66—71.
- Pesl, Chr.* Die Mindestlohngesetzgebung für Heimarbeiterinnen in Frankreich. ZSozialwiss. 1917. 8. p. 4—5. p. 225—237.
- Prüll, S.* Arbeitsferien. NeueZeit 1917. 35, 2. 15. p. 353—359.
- Prüll, S.* Das Prämiensystem. NeueZeit 1917. 35, 2. 9. p. 21—215.
- Röhling.* Der gesetzliche Achtstunden-Arbeitstag des Zugpersonals der Vereinigten Staaten von Amerika. ArchEisenbahnw. 1917. 3. p. 460—93.
- Schneider, H.* Zur Frage der industriellen Nachtarbeit. NeueZeit. 1917. 35, 2. 20. p. 472—477.
- Tyszka, K.* Die Entwicklung des Reallohnes zur Kriegszeit. DARb. 1917. 2, 5. p. 208—13.
- Wissel, R.* Zur Frage der industriellen Nachtarbeit. NeueZeit. 1917. 35, 2. 23. p. 546—552.
- Zietz, L.* Zur Frage der industriellen Nachtarbeit. NeueZeit. 1917. 35, 2. 25. p. 594—597.
- 331.4 Női- és gvermekmunka**
- Stone, Gilbert.* Women war workers. London: Harrap 1917. 319 p.
- *
- Authäuser, S.* Weibliche technische Angestellte. ArchFrauenarb. 1917. 5, 2. p. 83—86.

Zietz, L. Die Frauenarbeit in der Metallindustrie während des Krieges. *NeueZeit.* 1917. 35, 2. 11. p. 253—256.

331.88 Szakszervezetek

Lange, Paul. Die Neuorientierung der Gewerkschaften. Leipzig: Leipziger Buchdr. A.-G. 1917.

Umbreit, Paul. Die deutschen Gewerkschaften im Weltkriege. Berlin: Verl. f. Sozialwiss. 1917. 123 p.

Webb, Sidney. The restoration of trade union conditions. London: Nisbet 1917. 109 p.

333.32 Lakáskérdés

Bródy Ernő. A budapesti lakáskérdés. Bp.: Pátria ny. 1917. 19 p.

Fuchs, Karl J. Die Wohnungsfrage vor und nach dem Kriege. Leipzig: Duncker 1917. VI, 235 p.

Gross-Berliner Verein für Kleinwohnungswesen. Eingabe betr. Übergangswirtschaft im Bauwesen. Berlin, 13. April 1917. 12 p.

Kürten, Oskar. Die Errichtung öffentlicher Wohnungsnachweise. Dresden: Druck v. Lehmann 1917. 16 p.

Németország. Beiträge zur Wohnungsfrage während des Krieges. (Reichs-Arbeitsbl. Sonderheft 14.) Berlin: Heymann 1917. 89 p.

Varró István. A lakásügy rendezésének előkészítése. Bp.: Budapesti keresk. és iparkam. 1917. 7 p.

Wagner, Martin. Bauwirtschaft, Realcredit und Mieten in und nach dem Kriege. Stuttgart: Enke 1917. 45 p.

Weiskirchner, Richard. Städtische Wohnungspolitik. Warnsdorf: Strauche 1917. 44 p.

* .

Albrecht, H. Das Wohnungsproblem nach dem Kriege. *EuropStaatsWirtschaftZ.* 1917. 2, 14. p. 358—63.

Crüger, H. Der Hausbesitz. *SchmollersJB.* 1917. 41, 2. p. 67—94.

Eschwege, L. Wohnungs-Höchstpreise. *Bank.* 1917. 8. p. 654—659.

Fuchs, K. J. Die Aufgaben der Wohnungspolitik in und nach dem Kriege. *AnnSozPol.* 1917. 5, 1. p. 101—54.

Hartmann, E. Soll-Rente und Ertragswert eines Hauses. *Plutus.* 1917. 14, 5—6 p. 54—58.

Reichesberg, J. Das Wohnungsproblem in seiner sozial-politischen Bedeutung. *SchweizBl.* 1917. 23, 2. p. 33—45.; 4. p. 105—15.

331 Szövetkezetek

Barta Artur. Ipari központ. szakipari szövetkezetek megszervezése. Bp.: Heisler és Kószol ny. 1917. 60 p.

Faust, R. Die Mobilmachung der genossenschaftlichen Kräfte für die wirtschaftlichen Kämpfe nach dem Kriege. Trier: Paulinus-Druck 1917. 11 p.

Giesswein Sándor. A bérminimum törvényes szabályozása. Bp.: Benkő 1917. 25 p.

Keresztes József. A földbérlo szövetkezetek. Bp.: Magyarorsz. szövetkezetek szövets. 1917. 15 p.

Méhely Kálmán. Az ipari szövetkezetek szerepe az iparfejlesztésben. Bp.: Pesti kny. r.-t. 1917. 77 p.

Szabó Gyula. Az ipari szövetkezetek sorsa. Bp.: Pesti kny. 1917. 30 p.

Szirtes Artur. Termelő existenciák szervezése. Bp.: Pátria biz. 1917. 20 p.

*

Gergely J. Dánia termelő és fogyasztási szövetkezetei. *MagyGazdákSz.* 1917. 5—6. p. 162—169.

Rudloff, H. L. Die Organisation des genossenschaftlichen Getreideverkaufes in Nordamerika. *SozKultur.* 1917. 37, 4. p. 221—34.

Schlack, P. Die Eigenproduktion der kommenden Friedenszeit. *DArb.* 1917. 2, 8. p. 361—6.

335 Szocializmus

Muckle, Friedr. Die Geschichte der sozialistischen Ideen im 19. Jahrhundert. 2. Aufl. Teil 1. Der rationale Sozialismus. Teil 2. Proudhon u. d. entwicklungsgeschichtl. Sozialismus. Leipzig: Teubner 1917.

Reed, G. The abolition of ownership: the natural government. San Francisco: Carlisle 1917. 191 p.

*

Dickmann, J. Der Marxismus am Scheideweg. *NeueZeit.* 1917. 35, 2—4. p. 85—93.

- Martoff, L.* Stellung der Sozialdemokratie Frankreichs zur Kriegsfrage vor dem Kriege. *NeueZeit.* 1917. 35. 2. 4. p. 75—81.
- Strecker, A., J. Plenge.* Individualismus und Sozialismus. *SchmollersJB.* 1917. 41, 1. p. 13—34.

38 Közgazdaság

- Conrad, J.* Leitfaden zum Studium der Nationalökonomie. 7. ergänzte Aufl. bearb. v. A. Hesse. Jena: Fischer 1917. VII, 114 p.
- Fleischer, Paul.* Freiwirtschaft, Staats-Sozialismus, organische Wirtschaftsordnung. Berlin: „Arbeiter“ 1917. 16 p.
- Liefmann, Robert.* Grundsätze der Volkswirtschaftslehre. Bd. 1. Grundlagen der Wirtschaft. Stuttgart: Deutsche Verlags-Anstalt 1917. XXIV, 688 p.
- Schwiedland, Eugen.* Anfänge und Wesen der Wirtschaft. Wien: Manz 1917. 24 p.
- Wasserub, Karl.* Soziologische Nationalökonomie. München: Duncker 1917. 49 p.

*

- Amonn, A.* Eugen von Philippovich. *JBNationalök.* 1917. 109, 2. p. 158—63.
- Balás K.* Csupán termelési fogalom-e a tőke? *KözzgazdSz.* 1917. 57, 6. p. 426—433.
- Budge, S.* Weltmarktwirtschaft oder geschlossene Nationalwirtschaft. *EuropStaatsWirtschZ.* 1917. 2, 4. p. 106—111.
- Englis, K.* Das Liefmannsche Gesetz des Ausgleiches der Grenzerträge in der Konsumwirtschaft. *JBNationalök.* 1917. 109, 4. p. 385—422.
- Jaffé, E.* Das theoretische System der kapitalistischen Wirtschaftsordnung. *ArchSozWiss.* 1917. 44, 1. p. 1—18.
- Jahn, G.* Die Nationalökonomie als Universalwissenschaft nach dem Kriege. *VolkswirtschBl.* 1917. 16, 1—6. p. 5—11.
- Leist, A.* Savigny und Adam Smith. *SchmollersJB.* 1917. 41, 1. p. 135—52.
- Liefmann, R.* Kapital und Kapitalismus. *ZStaatswiss.* 1917. 73, 1—2. p. 45—100.
- Mombert, P.* Die Einkommensverschiebungen im und durch den

- Krieg. *SozPrax.* 1917. 26, 38. p. 757—61.; 39. p. 780—83.
- Navrátil Á.* Új szempontok a közzgazdaságtanban. *KözzgazdSz.* 1917. 58, 1—2. p. 467—485.
- Petricskó M.* Az áralakulás elméletéhez. *KözzgazdSz.* 1917. 57, 5. p. 367—373.
- Pfützner, J.* Staatswirtschaftliche Forschungsinstitute eine Notwendigkeit. *VolkswirtschBl.* 1917. 16, 13—14. p. 62—64.
- Plenge, J.* Grundlegung der vergleichende Wirtschaftstheorie. *AnnSoz-Pol.* 1917. 5, 1. p. 38—100.
- Schloesser, R.* Rohstoff, Hülfsstoff, Nebenstoff. Beitrag z. Wirtschaftsterminologie. *Techn&Wirtsch.* 1917. 8. p. 383—387.; 9. p. 434—439.
- Schmoller, E.* Freie oder sozialistische Volkswirtschaft nach dem Kriege. *SchmollersJB.* 1917. 41, 1. p. 1—12.
- Schwarz, S.* Volkswirtschaftliche Probleme der Schulreform. *JBNationalök.* 1917. 109, 3. p. 338—53.
- Wygodzinski.* Die Volkswirtschaft im Hochschulunterricht. *Recht&Wirtsch.* 1917. 6, 6. p. 157—62.

380.014 Átmeneti gazdálkodás

- Budapest, Kereskedelmi és iparkamara.* Országos értekezlet a katonai leszerelés gazdasági kérdéseiben. 1—12. füzet. Bp.: Keresk. és iparkam. 1917.
- Dawson, Wm. H.* (ed.) After war problems. London: Allen&Unwin 1916.
- Dyes, Wilh. A.* Die Kriegsfolgezeit und deren wirtschaftliche Organisation. Leipzig: Veit 1917. 80 p.
- Fischl, Friedrich.* Fragen der Übergangswirtschaft. Leipzig: Schulwissenschaftl. Verl. 1917. 37 p.
- Holesch István.* Az állam iparfejlesztő hivatása a leszerelésnél. Bp.: Keresk. és iparkam. 1917. 10 p.
- Krejesi Rezső.* Átmeneti gazdasági hivatal. Bp.: Keresk. és iparkam. 1917. 7 p.
- Landauer, Edgar.* Unsere Rohstoffversorgung nach dem Kriege. Leipzig: Veit 1917. 40 p.
- Potsdamer Handelskammer* Sitz Berlin. Eingabe betreffend Übergangswirtschaft. 29. März 1917. 4 p.
- Rácz Lajos.* Erdély új életre keltése. Bp.: Keresk. és iparkam. 1917. 3. p.

- Vágó József. A leszerelés gazdasági sorrendje a háború utáni árubeszerzés s az ezzel kapcsolatos kereskedelmi politikai kérdések. Bp.: Keresk. és iparkam. 1917. 10 p.
- Siposs Aladár. A demobilizáció és a kisipar. Bp.: Keresk. és iparkam. 1917. 14 p.
- Stresemann, Gustav. Vortrag über die Überführung der Kriegs in die Friedenswirtschaft. Magdeburg: Druck von Baensch jun. 1917. 16 p.
- Stolzmann, Rudolf. Konjunktur und Aufschwung nach dem Kriege. Berlin: Vahlen 1917. 40 p.
- Sugár Ignác. A demobilizáció és belkereskedelem. Bp.: Keresk. és iparkam. 1917. 14 p.
- Szávay Gyula. A leszerelés általános ipari vonatkozásai. Bp.: Keresk. és iparkam. 1917. 21 p.
- Zeitfragen — Streitfragen. Erwiderung auf den Vortrag des Herrn Walther Rathenau „Probleme der Friedenswirtschaft“. Chemnitz: Geyer 1917. 32 p.
- *
- Az átmeneti gazdaság keleti vonatkozásai. MBosnyákKözpKözl. 1917. 1. 4—6. p. 392—96.
- Deumer, R. Übergangswirtschaft. Plutus. 1917. 14, 17—18. p. 187—88.
- Eggenschnyler, W. Der Staat und der Arbeitsmarkt nach dem Kriege. Bank. 1917. 9. p. 742—746.
- Die Entlassung der Krieger vom Heeresdienst. Gewerksch(Berlin). 1917. 21, 15. p. 235—40.
- Haller, M. Übergangswirtschaft. Plutus. 1917. 14, 13—14. p. 142—48.
- Müller, A. Das Grundgesetz des wirtschaftlichen Wiederaufbaus. SozialistMh. 1917 48, 16. p. 811—16.
- Müller, A. Das Grundgesetz des wirtschaftlichen Wiederaufbaus. VolkswirtschaftBl. 1917. 16, 17. p. 93—97.
- Oppenheimer, F. Übergangswirtschaft und Valutafrage, EuropStaatsWirtschaftZ. 1917. 2, 12. p. 303—8.
- Potthoff, H. Volkswirtschaftliche Friedensrichtung. AnnDRReichs. 1917. 50, 1—4. p. 185—89.
- Schappacher, A. Dringliche handwerkspolitische Aufgaben nach dem Kriege. Sozkultur. 1917. 37, 8—9. p. 433—39.
- Übergangswirtschaft. Plutus. 1917. 14, 21—22. p. 226—29.; 23—24. p. 252—54.; 25—26. p. 280—282.; 27—28. p. 299—301.; 29—30. p. 323—25.; 31—32. p. 345—47.; 33—34. p. 363—64.; 35—36. p. 388—91.; 37—38. p. 411—13.

380.8 Gazdasági leírás

- Albrecht, Charles H. & Frank A. Henry. Development of the Dominican Republic. Washington: Gov. Pr. Off. 1914. 36 p.
- Cambon, Victor. États-Unis. France. 2. ed. Paris: Roger 1917. 278 p.
- Christ-Socin, H. Die wirtschaftliche und kulturelle Bedeutung der Armenier. Potsdam: Tempel Veri. 1917. 16 p.
- Deutsch-türkische Vereinigung. Balkan und Orient. Berlin: Hirschberg 1916—7. 166, XVI, XXX p.
- Dibblee, G. B. Germany's economic position. London: Heinemann 1916. 108 p.
- Feldstein, H. Vermögens- und Zahlungsbilanz Galiziens. Lemberg: Seyfarth 1917. 87 p.
- Fellner, Friedr. v. Das Volkseinkommen Österreichs und Ungarns. Wien: Manz 1917. 145 p.
- Geldert, L. N. Facts about Georgia. Atlanta: Chamber of Commerce 1916. 277 p.
- Grün, Oskar. Die Grundlagen der deutschen Volkskraft. Bern: Drechsel 1917. 92 p.
- Kübler, Bernhard. Antwerpen in Gegenwart, Vergangenheit und Zukunft. Leipzig: Deichert 1917. 50 p.
- Leibig, Karl. Die deutsche Volkswirtschaft in Produktion und Verbrauch. München: Duncker 1916. VIII, 230 p.
- Lux, Joseph Aug. Eine mitteleuropäische Entdeckung. München: Beck 1917. XV, 355 p.
- Nachimson, M. Die Wirtschaftslage der Schweiz im Weltkrieg. Bern: Schweizer Gewerkschaftsbund 1917. 77 p.
- Péret, Raoul. La population, le budget, la fortune et la dette publique de la France, de ses alliés et de ses ennemis avant la guerre. Paris: Alcan 1917. 37 p.
- Rumänien. Landes- u. wirtschaftsstatistische sowie topographische Übersichten. 2. Aufl. Wien: Seidel 1917. VII, 737 p.
- Victor, E. A. Canada's future. Toronto: Macmillan Co. 1916. XV, 315 p.
- Vogel, E. H. Die Theorie des volkswirtschaftlichen Entwicklungsprozesses und des Krisenproblem. Wien: Hölder 1917. X, 40 p.
- Wheeler, E. P. 60 years of American life: Taylor to Roosevelt, 1850 to 1910. New York: Dutton 1917. II, 489 p.
- *

- Adler*. Die wirtschaftliche Bedeutung Yokohamas. *WeltwirtschA.* 1917. 10, 2. p. 93—104.
- Arndt, P.* Die wirtschaftliche Bedeutung Antwerpens. *ZSozialwiss.* 1917. 8, 2—3. p. 73—96.; 4—5. p. 258—286.
- Barthe, A.* Essai d'évaluation de la richesse de l'Espagne. *JSocStat-Paris.* 1917. 58, 5. p. 157—60.
- Bartsch, F.* Statistische Daten über die Zahlungsbilanz Österreich-Ungarns vor Ausbruch des Krieges. *MittÖst-FinMin.* 1917. 22, 1. p. 1—160.
- Bunzel, J.* Die ungarisch-deutschen Beziehungen. *SchmollersJB.* 1917. 41, 1. p. 35—86.
- Cankoff A.* Bulgária közigazdasága. *MBosnyKözpKözl.* 1917. 1, 1—3. p. 19—30.
- Danailloff G.* Bulgária gazdasági fejlődése. *MBosnyákKözpKözl.* 1917. 1, 1—3. p. 7—18.
- Groba, K.* Frankreichs Wirtschaft im März 1917. *SchmollersJB.* 1917. 41, 2. p. 357—74.
- Kanada.* The jubilee of Confederation in Canada. *Economist(Lond.)* 1917. 85, 3854. p. 5—7.; 3855. p. 41—43.; 3856. p. 75—77.; 3857. p. 112—14.; 3859. p. 200—2.
- Maas, W.* Das ostfranzösche Grenzland u. seine industrielle Bedeutung. *WeltwirtschA.* 1917. 9, 4. p. 454—496.
- Payen, É.* Le Canada. *Économiste-Franc.* 1917. 45, 2. 31. p. 141—43.
- Pistor, E.* Von der österreichischen Volkswirtschaft. *Nord&Süd.* 1917. 162, 2. p. 136—42.
- Popoff K.* A bolgárok nemzeti munkája, nemzeti vagyona és nemzeti jövedelme. *MBosnyKözpKözl.* 1917. 1, 4—6. p. 272—80.
- Seidel.* Finanzwesen u. Wirtschaftlage Frankreichs im Weltkriege. *Bank.* 1917. 6. p. 472—478.; 7. p. 565—572.
- Tonelli S.* A megszállott Szerbia gazdasági élete. *KözgazdSz.* 1917. 58, 4. p. 714—736.
- Waentig, H.* Die Grundfragen der belgischen Volkswirtschaft. *JBNationalök.* 1917. 109, 2. p. 129—57.
- Weiss-Bartenstein.* Bulgariens Produktionsverhältnisse. *ZStaatswiss.* 1917. 73, 1—2. p. 138—73.
- Wilhelm A.* Görögország gazdasági élete. *MBosnyákKözpKözl.* 1917. 1, 4—6. p. 281—303.
- Wygodzinski.* Der Rentencharakter der französischen Volkswirtschaft. *EuropStaatsWirtschZ.* 1917. 2, 11. p. 273—6.

380.9 Gazdaságtörténet

- Aclocque, Geneviève.* Les corporations, l'industrie et le commerce a Chartres du 11e siècle à la Révolution. Paris. Picard: 1917. X, 405 p.
- Feleki Géza.* Észak-Amerika benépesülése és a nyugat-európai agrárkérdés a XVII—XVIII. században. Bp.: Eggenberger 1917. 124 p.
- Hegedüs Loránt.* A pesti magyar kereskedelmi bank keletkezésének és fennállásának története. 2. k. Bp.: Pesti magy. keresk. bank 1917.
- Jahrbuch des Vereines deutscher Ingenieure.* Beiträge zur Geschichte der Technik und Industrie. Hrsg. v. Conrad Matschoss. Berlin: Springer 1917. IV, 192 p.
- Ogg, Frederic A.* Economic development of modern Europe. New York: Macmillan 1917. 16, 657 p.
- Sombart, Werner.* Der moderne Kapitalismus. 2. neugearb. Aufl. Bd. 2.: Das europäische Wirtschaftsleben im Zeitalter des Frühkapitalismus. Halbbd. 1. München: Duncker 1917. X, 585 p.
- *
- Brentano, L.* Die byzantinische Volkswirtschaft. *SchmollersJB.* 1917. 41, 2. p. 7—52.
- Koehne, K.* Die Gliederung der deutschen Gewerbe-geschichte nach sozialen Gesichtspunkten. *ZSozialwiss.* 1917. 6—7. p. 325—351.; 8—9. p. 500—525.
- Luebich, J.* Weltwirtschaft u. Mitteleuropa *Techn&Wirtsch.* 1917. 9. p. 425—430.
- Sombart, W.* Die Arbeiterverhältnisse im Zeitalter des Frühkapitalismus. *ArchSozWiss.* 1917. 44, 1. p. 19—51.
- 381:355 Gazdaságpolitika és a háború**
- Below, Georg v.* Mittelalterliche Stadtwirtschaft und gegenwärtige Kriegswirtschaft. Tübingen: Mohr 1917. 53 p.
- Binder Ernő.* A háború által károsodottak támogatása és a háborús károk megtértésének kérdése. Bp.: Bpesti keresk. és iparkam. 1917. 11 p.
- Brandt.* Wirtschaftsfragen im zweiten Kriegsjahre München: Oldenbourg 1917. 72 p.
- Cerfberr, Gaston.* L'Allemagne en détresse. Paris: Boccard 1916.

- Coletti, Francesco.* Due massime forze d'Italia. Milano: Treves 1917. 78 p.
- Dub, Moriz.* Österreich-Ungarns Volkswirtschaft im Weltkriege. Stuttgart: Enke 1917. 80 p.
- Fassbender, Martin.* Des deutschen Volkes Wille zum Leben. Freiburg: Herder 1917. XVIII, 836 p.
- Feo, Suciano de.* La lotta economica del dopo guerra. Milano: Treves 1917. XII, 109 p.
- Hartmann, Fritz.* Die Heeresverpflegung. Berlin: Hobbing 1917. 48 p.
- Harpf, Adolf.* Die Grundlehren der Kriegswirtschaft und des Geburtenausfall. Leipzig: Gerstenberg 1917. X, 136 p.
- Karnrodt, Helene.* Welche Kriegspflichten ergeben sich aus der wirtschaftlichen Lage Deutschlands? Barinen: Wandt 1915. 22 p.
- Launay, Louis de.* France-Allemagne. Problèmes miniers, munitions, blocus, après guerre. Paris: Colin 1917. 279 p.
- Mannstaedt, Heinrich.* Hochkonjunktur und Krieg. Jena: Fischer 1917. 46 p.
- Marcosson, J. F.* The war after the war. New York: Lane 1916. 272 p.
- Marenzi, Franz K. Graf.* Die interparlamentarische Pariser Handelskonferenz vom 27., 28. u. 29. IV. 1916 und die Pariser Wirtschaftskonferenz vom 14., 15., 16. und 17. VI. 1916. Budapest: Grill 1917. 33 p.
- Naumann, Friedr.* Neudeutsche Wirtschaftspolitik. 3.veränd. Aufl. Berlin: Reimer 1917. 386 p.
- Pigou, Arthur C.* The economy and finance of the war. New York: Dutton 1916. 96 p.
- Prion, Willi.* Die Pariser Wirtschaftskonferenz. Berlin: Heymann 1917. VIII, 91 p.
- Rathenau, Walter.* Von kommenden Dingen. Berlin: Fischer 1917. 345 p.
- Ruini, Meuccio.* Problemi di guerra e di dopoguerra. Campobasso: Colitti 1917. 61 p.
- Schulze, Reinhold W.* (Hrsg.) Friede und die wirtschaftliche Zukunft. Dresden: Sehmannsche Buchdr. 1917. 16 p.
- Schwiedland, Eugen.* Die bisherige Entwicklung und heutige Gestaltung des Wirtschaftslebens. Wien: Manz 1917. 38 p.
- Smith, Swire.* The real German rivalry: yesterday, to-day and tomorrow. London: Unwin 1916. 80 p.
- Winnig, August.* Der englische Wirtschaftskrieg und das werktätige Volk Deutschlands. Berlin: Hobbing 1917. 40 p.
- Zscharnack, Leopold.* Unsere wirtschaftliche Sicherheit. Berlin: Evangel. Bund 1917. 30 p.
- *
- Beck D.* Gazdasági életünk a jövőben, különösen a drágaság, vám és a pénzkérdés szempontjából. Közgazd-Sz. 1917. 58, 1—2. p. 564—576.
- Blum, L.* Krieg und Wirtschaft. DWirtschaftZ. 1917. 13, 15—6. p. 457—64.; 18. p. 514—19.; 21. p. 613—17.
- Damez, A.* La réparation des dommages de guerre. RéformeSoc. 1917. 73, 3—4. p. 113—55.
- Fitger, E.* Krieg und Wirtschaft. DWirtschaftZ. 1917. 13, 8. p. 230—34.
- Girardin, P.* Le point d'appui économique d'une neutralité politique. RevPolParl. 1917. 92, 273. p. 219—23.
- Guyot, Y.* Les ressources et les besoins dans le monde. JISocStatParis. 1917. 58, 8—9. p. 245—69.
- Herlt, G.* Die Wirtschaftspolitik der türkischen Regierung. Handelsmus. 1917. 32, 36. p. 437—9.
- Jöhlinger, O.* Weltkrieg und Weltversorgung. JBNationalök. 1917. 109, 3. p. 323—34.
- Lehmann, H.* Ein deutsches Kriegswirtschaftsmuseum. DWirtschaftZ. 1917. 13, 13. p. 377—81.
- Lischka, V.* Die „demokratische Welle“ und die demokratisch-staatssozialistische Kriegswirtschaft. PolitAnthropMonatschr. 1917. 16, 5. p. 254—62.
- Magyar L.* A tartós gazdasági béke. MagyFigy. 1917. 3, 13. p. 1—7.
- Neumeyer, K.* Inanspruchnahme von Kriegsbedarf im feindlichen Ausland. AnnDRReichs. 1917. 50, 1—4. p. 53—71.
- Neurath, O.* Die Kriegswirtschaftsrechnung u. ihre Grenzen. WeltwirtschaftA. 1917. 10, 1. p. 1—15.
- Prion, W.* Die Pariser Wirtschaftskonferenz. EuropStaatsWirtschaftZ. 1917. 2, 11. p. 276—80.
- Prion W.* Die Pariser Wirtschaftskonferenz. SchmollersJB. 1917. 41, 1. p. 289—354.
- Schultze, E.* Die tatsächliche Grösse der Kriegslieferungen der Vereinigten Staaten. ZStaatswiss. 1917. 73, 1—2. p. 174—94.

- Schulz-Mehrin*. Der Krieg als Erzieher zur Wirtschaftlichkeit. *SozKultur*. 1917. 37, 7. p. 373--77.
- Stegerwald, A.* Der Kriegswirtschaftsplan f. d. Jahr 1917--18. *DArb*. 1917. 2, 4. p. 145--54.
- Stegmann*. Ein deutsches Kriegswirtschaftsmuseum. *DWirtschZ*. 1917. 13, 8. p. 217--229.
- Stein, W.* Das Wetttrüsten zum Wirtschaftskampf. *Nord&Süd*. 1917. 162, 3. p. 261--5.
- Strahl*. Deutschlands wirtschaftliche Sicherung nach dem Kriege. *Nord&Süd*. 1917. 161, 2. p. 170--79.
- Vehring*. Zur Lösung des deutschen Wirtschaftsproblems. *PolitAntrop-Monatsch*. 1917. 16, 4. p. 201--6.

381.2 Vállalat, vállalkozás

- Church, A. H.* Manufacturing costs and accounts. New York: Mac Graw-Hill 1917. 452 p.
- Skalweit, August*. Die Viehhandelsverbände in der deutschen Kriegswirtschaft. Berlin: Hobbing 1917. 44 p.
- Wolfe, Archibald I.* Commercial organizations in the United Kingdom. Washington: Gov. Pr. Off. 1915. 53 p.
- Wolfe, Archibald I.* Commercial organizations in Switzerland and the Swiss-Department of Commerce. Washington: Gov. Pr. Office 1915. 28 p.
- Wolfe, Archibald I.* Commercial organizations in France. Washington: Gov. Pr. Off. 1915. 75 p.
- Zeiss, Max*. Die deutschen Genossenschaften, Gilden, Bruderschaften, Zünfte und ähnliche Verbände. Görnitz: Selbstverlag 1917. 48 p.
- Zoelly, Charles*. Die rechtliche Behandlung der Kartelle in der Schweiz. Aarau: Sauerländer 1917. V, 209 p.
- *
- Feld, W.* Ein neuer Kurs der amerikanischen Trustpolitik? *JBNationalök*. 1917. 109, 2. p. 213--19.
- Schwiedland, E.* Der industrielle Zusammenschluss. *SozKultur*. 1917. 37. 5. p. 276--90.
- Tschierschky, S.* Zur Frage der Einheits-Verkaufsbedingungen in der Textilindustrie. *KartellRdsch*. 15, 1--5. p. 1--8.

381.21 Tudományos üzemtau Taylorizmus

- Gilbieth, Frank B.* Das ABC der wissenschaftlichen Betriebsführung. Nach dem Amerikanischen frei bearbeitet von Colin Ross. Berlin: Springer 1917. VII, 77 p.
- Morgan, H. E.* Business organisation. London: Nash 1917. VIII, 253 p.
- Thompson, Cl. B.* The Taylor system of scientific management. Chicago: Shaw 1917. 175 p.
- Toogood, G. E.* The principle of industrial administration. London: Brown 1917.

*

- Ogden, C. K.* Industrial fatigue. *Ninet-Century*. 1917. 81, 480. p. 413--33.
- Rowntree, S.* Towards industrial efficiency. *NinetCentury*. 1917. 81, 480. p. 399--412.

381.63 Közélelmezés

- Bauer, Stephan v. (Hg.)* Untersuchungen über die Lebenskosten in der Schweiz. München: Duncker 1917. XXIII, 303 p. (Schriften d. Ver. f. Sozialpolitik. Bd. 146, Tl. 1.)
- Egyesült Államok. Department of Commerce.* Consumption estimates. Washington: Gov. Pr. Off. 1916. 12 p.
- Egyesült Államok. Department of Agriculture.* Meat situation in the United States. P. 1. Washington: Gov. Pr. Off. 1916. (Office of the Secret. Report. Nr. 109--112.)
- Gläsel, E. J.* Die Entwicklung der Preise landwirtschaftlicher Produkte. Berlin: Parey 1917. III, 66 p.
- Gotz, Reinhold.* Die Verteuerung der Lebensmittel in Königsberg i. Pr. in den letzten 30 Jahren. München: Duncker 1916. 93 p.
- Grossmann, H. & W. v. Flügge.* Düngermittel im Kriege. Berlin: Hobbing 1917. 52 p.
- Hacks, Jakob & Hugo Rawitsch.* Vorschläge zur Ernährung des deutschen Volkes in Krieg und Frieden. Hrsg. unter Mitwirk. v. Georg Benack. Breslau: Kern 1917. 96 p.
- Heber, Arthur.* Die Versorgung der Westmächte mit Brot- und Futtergetreide in der 2. Hälfte des Erntejahres 1916/17. Hamburg: Broschek 1917. 8 p.

- Himer, Kurt.* Die Preisbewegung von Nahrungs- und Futtermitteln und die Versorgung der Westmächte seit Kriegsbeginn. Abschnitt 1: England. Hamburg: Broschek 1917. 32 p.
- Holitscher, Arnold.* Schäden der Volksernährung. München: Gmelin 1917. 38 p.
- Holmes, George K.* Statistics of live stock, meat production and consumption, prices, and international trade for many countris. Washington: Gov. Pr. Off. 1916. 307 p.
- Horlacher, Michael.* Kriegswirtschaft und Lebensmittelteuerung im In- und Ausland. Stuttgart: Enke 1917. 69 p.
- Kaegbein, August.* Verschiffungen zur Versorgung der Westmächte mit Nahrung- und Futtermitteln. Hamburg: Broschek 1917. 32 p.
- Käppeli, J.* Die Lebensmittelversorgung der Schweiz. Bern: Wyss 1917. 32 p.
- Kriegsstellen* und Kriegsgesellschaften für Nahrungsmittelversorgung in Bayern. Hrsg. vom k. statist. Landesamt. München: Lindauer 1917. 32 p.
- Krüger, Hans & Gustav Tenius.* Die Massenspeisungen. Berlin: Hobbing 1917. 57 p.
- Leipzig, Kriegsernährungsamt.* Die Kriegsernährungs-Wirtschaft 1917. Leipzig: Druck von Spanner 1917. 78 p.
- Leibt, Gustav.* Die Aushungerung Englands. Berlin: Scherl 1917. 48 p.
- Pietravalle, Michele.* Politica annoraria di guerra. Campobasso: Colitti 1917. 44 p.
- Reemtsen, Karl.* Die Organisation der Lebensmittelversorgung im Kriege. Berlin: Simion 1917. 47 p.
- Strecker, Wilhelm.* Die Stickstofferoberung der Luft und ihre volkswirtschaftliche Bedeutung. Dresden: Globus 1917. V, 39 p.
- Vereinigung der deutschen Bauernvereine.* Der Krieg in seiner Einwirkung auf das Wirtschaftsleben, besonders auf die Ernährungsfrage. Köln a/Rh. 1915. 45 p.
- Wagemann, Ernst.* Die Nahrungswirtschaft des Auslands. Berlin: Hobbing 1917. 56 p.
- Wagemann, Ernst & Hans Krüger.* Die Nahrungsmittelwirtschaft grosser Städte im Kriege. Berlin: Hobbing 1917. 75 p.
- Ward, W. F. & S. A. Ray.* Utilization and efficiency of available American feed stuffs. Washington: Gov. Pr. Off. 1916. 27 p.
- Warmbold, Hermann.* Futtergetreide im Kriege. Berlin: Hobbing 1917. 44 p.
- Wenke, Georg.* Müssen wir hungern? Brunn: Winiker 1917. 24 p.
- Wolf, Julius.* Nahrungsspielraum und Menschenzahl. Stuttgart: Enke 1917. 37 p.
- *
- Bellom, M.* La lutte contre la vie chère par l'initiative des consommateurs. ÉconomisteFranc. 1917. 45, 2. 34. p. 235—38.
- Braun, A.* Preisrevolution während des Krieges in der neutralen Schweiz. NeueZeit. 1917. 35, 2. 21. p. 495—502.
- Buetz, G.* Die Aussichten der Lebensmittelfrage in Deutschland. Nord&Süd. 1917. 161, 2. p. 194—8.
- Elsas, F.* Einige Grundfragen der Ernährungswirtschaft im Kriege. JB-Nationalök. 1917. 109, 4. p. 423—40.
- Eulenburg, F.* Die Entwicklung der Warenpreise in England während des Krieges. JBNationalök. 1917. 109, 4. p. 457—80.
- Franciaország.* Enquête sur les prix de vente au détail des denrées dans les villes. BullStatFrance. 1916. 5, 4. p. 337—56.
- Franciaország.* Enquête sur les prix de vente au détail de certaines denrées dans les villes françaises de plus de 10.000 habitants. Bull-StatFrance. 1915. 5, 1. p. 43—62.
- Hofmann, E.* Die Eierpreise in Mannheim. JBNationalök. 1917. 109, 1. p. 69—78.
- Lotz, H.* Die Preisbewegungen einiger Welthandelswaren in den Jahren 1914—1916. ZSozialwiss. 1917. 8, 4—5. p. 298—302.
- May, R. E.* Die deutsche Volksernährung. SchmollersJB. 1917. 41, 1. p. 153—232.
- May, R. E.* Der Nährwert des deutschen Volkskonsums. SchmollersJB. 1917. 41, 2. p. 95—216.
- Németsország.* Die Erhebungen des Kriegsausschusses für Konsumenteninteressen über die Lebenshaltung im Kriege. RArbBl. 1917. 15, 2. p. 145—56.
- Payen, É.* La hausse des prix en France et en Angleterre. ÉconomisteFranc. 1917. 45, 2. 29. p. 77—79.

- Philippe, E.* Die Rationalisierung der Volksernährung unter de Einflusse des Krieges. SchweizBl. 1917. 23, 1. p. 18—26.; 3. p. 72—84.
- Shadwell, A.* Food prices and food supply. NinetCentury. 1917. 81, 482. p. 726—47.
- Tils, W.* Die Regelung des Bedarfs an Lebensmitteln im Kriege. Schmollers-JB. 1917. 41, 2. p. 217—50.
- Waltemath, K.* Die Berechtigung des Staatssozialismus in der Lebensmittelversorgung während und nach der Kriegszeit. AnnDReichs. 1917. 50, 1—4. p. 104—30.
- Zitzen.* Lebensmittelversorgung und Lieferungsverträge. SozPrax. 1917. 26, 29. p. 581—4.; 30. p. 601—4.

382 Bányászat

- Frech.* Machtmittel im Weltkriege, Erdöl, Kohle und Eisen. Breslau: Korn 1917. 16 p.
- Goldreich, A. H.* Kohlenbergbau und Wirtschaftspolitik. Berlin: Verl. für Fachl. 1916. 38 p.
- Jennings, Hennen.* The history and development of gold dredging in Montana. Washington: Gov. Pr. Off. 1916. 63 p.
- Pois, Anton.* Das Erdgas, seine Erschliessung und wirtschaftliche Bedeutung. Berlin: Verl. f. Fachliteratur 1917. III, 92 p.
- Srbik, Heinv. Ritter v.* Studien zur Geschichte des österreichischen Salzwesens. Innsbruck: Wagner 1917. XI, 231 p.
- Szana Sándor.* Az európai szénkrízis okai és lefolyása. Bp.: Orsz. ipar-egyesület 1917. 72 p.
- *
- Brüner, D.* Verstaatlichung des Kaliberbaues. DArb. 1917. 2, 6. p. 268—70.
- Graf, G. E.* Das lotharingische Minetterevier. NeueZeit. 1917. 35, 2. 6. p. 134—142.
- Havenstein, E.* Das Bergregal der Standesherrn im Ruhrkohlenbezirk. SchmollersJB. 1917. 41, 3. p. 59—110.
- Hoelscher.* Die Bedeutung der Kohle für Englands Weltstellung. Nord&Süd. 1917. 160, 3. p. 337—47.
- Imbusch, H.* Die Gründung und äussere Entwicklung des rheinisch-westfälischen Kohlsyndikats. DArb. 1917. 2, 5. p. 259—68.; 9. p. 398—405.

- Simmersbach, B.* Die wirtschaftliche Bedeutung des südrussischen Steinkohlenbergbau. ZStaatswiss. 1917. 73, 1—2. p. 208—20.

383 Mezőgazdaság

- Andrá, G.* Mittel zur Selbständigmachung der deutschen Landwirtschaft. Dresden: Landeskulturrat 1917. 39 p.
- Chauveau, C.* La France agricole et la guerre. Paris: Ballière 1917. 301. p.
- Eichhorn, K.* Nationale Selbstversorgung. Landwirtschaftliche Arbeitskräfte und Kleinwirtschaft. Hildesheim: Saz 1917. 24 p.
- Ereký, Karl.* Nahrungsmittelproduktion und Landwirtschaft. Bp.: Kilián 1917. 32 p.
- Hall, A. D.* Agriculture after the war. New York: Dutton 1916. 137 p.
- Jhonston, Joseph.* Food production in France in time of war. Dublin: Maunsel 1917. 32 p.
- Keller, Hans.* Wie erreichen wir eine Höchstproduktion von Nahrungsmitteln? Bern: Wyss 1917. 17 p.
- Marquart, Benno.* Die landwirtschaftlichen Verhältnisse Kurlands. Tl. 2. Gebäude- und Inventar-Kapital. Berlin: Parey 1917. III, 131 p.
- Orr, J.* Agriculture in Oxfordhire. New York: Oxford Univ. 1916. 9, 239 p.
- Reichenbach Béla.* A gabonatermés fokozása. Bp.: Pátria 1917. 75 p.
- Senmmler, F. W.* Die deutsche Landwirtschaft während des Krieges. Breslau: Preuss 1917. 178 p.
- Strutt, E. G., S. Scott & G. H. Roberts.* British agriculture the nation's opportunity. London: Murray 1917. XI, 168 p.
- Wammen & Riedel.* Die Kriegsnutzung des Waldes. Dresden: Globus 1917. 31 p.
- Wolff Gerő:* Gazdasági szakműveltség a háború után. Bp.: Bpesti keresk. és iparkam. 1917. 25 p.
- Wygodzinski, Willy.* Produktionszwang und Produktionsförderung in der Landwirtschaft. Berlin: Hobbing 1917. 42 p.
- Zaymusz Illés.* A csépléseknél keletkező gabonaveszteség és az elhárítás módzatai. Általános rész. Bp.: Szent-István-társulat 1917. 52 p.
- Zuntz, N.* Gesichtspunkte zur Anpassung des Landwirtes an die Kriegslage. Berlin: Parey 1917. 27 p.
- *

- Dorner B.* Karcolatok a barcasági szá-
szok háborús gazdálkodásáról.
MezőgazdSz. 1917. 35, 6. p. 162—69.
- Groffits G.* Szemesterményeink táro-
lásáról. MagyMérnKözl. 1917. 51,
34. p. 307—14.; 35. p. 315—20.
- Jöhlinger, O.* Übersicht über den Welt-
getreidemarkt. JBNationalök. 1917.
109, 1. p. 31—49.; 4. p. 441—56.
- Kovács J.* Debrecen mezőgazdasági és
pénzügyi helyzete. MagyGazdákSz.
1917, 5—6. p. 143—157.
- Lehotzky Gy.* A mezőgazdasági gépé-
szet továbbfejlesztése tudományos
többtermelési szempontból. Magy-
MérnKözl. 1917. 51, 28. p. 256—63.
- Lubecki, D.* Zukunft der polnischen
Landwirtschaft. Nord&Süd. 1917.
160, 3. p. 254—62.
- Rosenberger S.* Többtermelés a tej-
gazdaságban. MezőgazdSz. 1917. 35,
5. p. 131—5.
- Szerbia.* Die Forstwirtschaft im Kgr.
Serbien. InternAgrarökRdsch. 1917.
8, 1. p. 67—72.
- Vajda Ö.* Talajművelőgépekkel vég-
zett kísérletek eredményei. Magy-
MérnKözl. 1917. 51, 38. p. 339—45.;
39. p. 348—53.
- Weiss-Burtensten, W. K.* Soziale Ver-
hältnisse in der bulgarischen Land-
wirtschaft und ihre Schäden. Soz-
Kultur. 1917. 37, 5. p. 270—76.

383.1 Földbirtokpolitika

- Bunz, A., A. Seppla & A. Schwappach.*
Waldbestände und Wasserkräfte.
Braunschweig: Vieweg 1917. VI,
63 p.
- Hess, Wolfgang.* Kirche und Boden-
reform. Halle a/Saale: Evang. Soz.
Pressverband 1917. 16 p.
- Mosdorter, B.* Bauernstand und Staat.
Reformvorschläge zur wirtschaftli-
chen Hebung des Bauernstandes.
2. erg. Aufl. Mit Geleitworte v. Peter
R o s e g g e r. Graz: Leuschner 1917.
80 p.
- Schiele, G. W.* Politik der Vermehrung
des kleinen Grundeigentums. Mün-
chen: Lehmann 1917. III, 151 p.
- Vater, O.* Zur Domänenfrage im Für-
stentum Schwarzburg-Rudolstadt.
Rudolstadt: Mitzlaff 1917. 33 p.
- Wiechula, A.* Die Kleinfarmen als
Wirtschafts-, Erwerbs- und Krieger-

heimstätte. Berlin-Friedenau: Klein-
farm-Gesell. 1916. 74 p.

*

- Csillag Gy.* A tagosítások és talaj-
javítások újabb összekapcsolása
Svájcban. MagyGazdákSz. 1917.
3—4. p. 86—87.; 5—6. p. 169—177.
- Damaschke, A.* Die russische Revolu-
tion und die Bodenfrage. Bodenref.
1917. 28, 7. p. 204—11.
- Dietrich, A.* Der Weg der Besitzfesti-
gung. JBBodenref. 1917. 13, 2. p.
81—88.
- Erman, H.* Die Siedlungsfrage. DArb.
1917. 2, 4. p. 154—60.
- Finnország.* Die Ergebnisse der inne-
ren Kolonisation in Finnland. Intern-
AgrarökRdsch. 1917. 8, 1. p. 49—66.
- Freidank.* Die Bodenfrage und die
russische Revolution. Bodenref.
1917. 28, 16. p. 447—50.
- Hahn, W.* Städtische Siedlungspolitik
in Rüstringen. JBBodenref. 1917. 13,
2. p. 100—112.
- Heil, K. Ph.* Fideikomisse. DArb.
1917. 2, 4. p. 161—66.
- Lansburgh, A.* Die Besitzfestigung im
städtischen Grundstückswesen.
Bank. 1917. 5. p. 360—369.; 6. p.
447—460.
- Marchionin, K.* Zur Frage der Agrar-
reform in Russland. NeueZeit. 1917.
35, 2. 10. p. 234—238.
- Matlaszkovszki T.* A magyar nagy-
birtok és a gazdatisztek jövője.
MezőgazdSz. 1917. 35, 7. p. 191—95.
- Pesl, Chr.* Die Erbpacht. JBNationalök.
1917. 109, 1. p. 1—30.
- Rudloff, H. L.* Die gutsherrlichbäuerli-
chen Verhältnisse in Kurhessen.
SchmollersJB. 1917. 41, 3. p. 111—48.
- Schandl K.* A hitbizományok reformja.
MezőgazdSz. 1917. 35, 8. p. 217—21.

383.6 Állattenyésztés

- Bauwerker, Karl.* Die deutsche Lan-
despferdezucht nach dem Kriege.
Hannover: Schaper 1917. IV, 68 p.
- Budapesti kereskedelmi és iparkamara.*
Előterjesztése a halászat fokozatá-
nak szükségéről. Bp.: Keresk. és
iparkam. 1917. 4 p.
- Cotton, J. S. etc.* Methods and cost
of growing beef cattle in the corn
belt states. Washington: Gov. Pr.
Off. 1916. 64 p.

Grundmann, E. Die Ziegenzucht im Königreich Sachsen. Dresden: Landeskulturrat 1916. VII, 152 p.

Köppeli, J. Die schweizerische Viehhaltung unter dem Einflusse des gegenwärtigen Krieges. Bern: Wyss 1917. 27 p.

Kronacher, C. Der Wiederaufbau der deutschen Pferdezeit nach dem Kriege. Berlin: Parey 1917. 99 p.

Puteani, Ernst Frh. v. Die Schafzucht und ihre wirtschaftliche Bedeutung nach dem Weltkriege. 2. Aufl. Hannover: Schaper 1917. VII, 113 p.

Wenzel, F. Die Nutz-Kaninchenzucht zur Fleischerzeugung. Leipzig: Kürsten 1916. 89 p.

*

Gergely J. A dán állattenyésztés szövetkezeti tényezői. MezőgazdSz. 1917. 35, 10. p. 271—6.

384 Iparpolitika

Gaebel, Käthe & v. Schulz. Die Heimarbeit im Kriege. Berlin: Vahlen 1917. III, 210 p.

Gámán József. Erdély iparfejlesztése és a földgáz. Bp.: Budapesti keresk. és iparkam. 1917. 5 p.

Glazebrook, R. T. Science and industry. London: Cambridge Univers. Pr. 1917.

Matschoss, Conrad. Die Bedeutung der Persönlichkeit für die industrielle Entwicklung. Berlin: Mittler 1917. 23 p.

Mintz, Maximilian. Die Kriegsgesetze über den gewerblichen Rechtsschutz im In- und Auslande. Berlin: Heymann 1917. VII, 331 p.

Muthesius, Hermann. Handarbeit und Massenerzeugnis. Berlin: Mittler 1917. 30 p.

Osel, Heinrich. Zur Entwicklung von Bayerns Industrie und Handel. Dissen: Huber 1917. 95 p.

Reitzenbaum, Selmar & A. Leander. Die Warenzeichenrechte der Zentralmächte Bulgarien, Deutschland, Österreich-Ungarn, Türkei. Berlin: Haude 1917. VII, 216 p.

Ried, Max. Gegenwart und Zukunft der Elektrizitätswirtschaft in Deutschland und Österreich. Wien: Urban 1917. 80 p.

Rohringer Sándor. Magyarország vizerőinek kiépítése. Kassa: Vitéz biz. 1917. 14 p.

Sainel, Georges. La propriété industrielle et la guerre. Paris: Berger 1916. 164 p.

Schuster Rudolf. A találmányi szabaldalmakról szóló törvényjavaslat előadói tervezete. Bp.: Magy. gyáriparosok orsz. szöv. 1917. 16 p.

Walter, Henrietta R. Investigations of industries in New York City 1905—1915. New York: Henry St. Settlement 1917. 24 p.

*

Barker, J. E. How to find two million workers. NinetCentury. 81, 482. p. 758—72.

Blyth. Suggestions for doubling the home production. NinetCentury. 1917. 81, 482. p. 748—57.

Eberhard. Die zukünftige Licht- und Kraftversorgung Deutschlands. EuropStaatsWirtschZ. 1917. 2, 9. p. 229—33.; 10. p. 251—8.

Die Heimarbeit im Kriege. SozPrax. 1917. 26, 42. p. 832—36.

Zitzen, E. Die Verlegung der Industrie auf das Land. DArb. 1917. 2, 6. p. 311—17.

384:— Egyes iparágak

Allen, Irving C. Problems of the petroleum industry. Washington: Gov. Pr. Off. 1914. 30 p.

Altenburg, Otto. Pommersche Provinzial-Zuckersiederei 1817—1917. Stettin: Saran 1917. 107 p.

Clark, W. A. Graham. Development of an American linen industry. Washington: Gov. Pr. Off. 1916. 23 p.

Egyesült Államok. Department of Commerce. The shirt and collar industries. Washington: Gov. Pr. Off. 1916. 178 p.

Egyesült Államok. Department of Commerce. Some aspects of the iron and steel industry in Europe. Washington: Gov. Pr. Off. 1915. 48 p.

Egyesült Államok. Department of Commerce. The men's factory-made clothing-industry. Washington: Gov. Pr. Off. 1916. 300 p.

Faber. Zur Lage der europäischen Schieferölindustrie mit besonderer Berücksichtigung Luxemburgs. Berlin: Verl. für Fachlit. 1916. 10 p.

Follenius, Robert & Karl Fessmann. Der Zucker im Kriege. Berlin: Hobbing 1917. 98 p.

- Geller, Otto.* Die Riechstoff-Industrie Deutschlands in ihrer Entwicklung und volkswirtschaftlichen Bedeutung. Potsdam: Lass 1915. 24 p.
- Gerhard, Otto.* Die Eisengiesserei des Siegerlandes in ihrer Entwicklung und Lage. Giessen: Kindt 1916. 99 p.
- Herzfeld, Alexander.* Rückblick auf Entwicklung des Instituts für Zuckerindustrie. Berlin: Dreyer 1917. 146 p.
- Honigmann, Emil.* Die österreichisch-ungarische Elektro-Industrie und das Wirtschaftsbündnis der Mittelmächte. Berlin: Springer 1917. 83 p.
- Hönisch, Henrik.* A budapesti malomipar a háború előtt és a háború után. Bp.: Athenaeum 20 p.
- Hünlich, Richard.* Die Textilindustrie und der Krieg. Berlin: Adler 1917. 23 p.
- Kessler, Otto.* Die Textilindustrie auf dem Balkan unter besonderer Berücksichtigung Bulgariens. Berlin-Fridenau: Selbstverl. 1917. 61 p.
- Kleock, Mary.* A seasonal industry; a study of the millinery trade in New York. New York: Russell Sage Found. 1917. 10, 276 p.
- Le Wita, Henri.* Vers la renaissance des matières colorantes. Paris: Dunod 1917. VIII, 52 p.
- Lippert, Hermann.* Die Heimarbeit in der deutschen Schuhindustrie. Offenbach a. M.: Druck von Scherz. 1916. 152 p.
- Löffl, V. K.* Die chemische Industrie Frankreichs. Stuttgart: Enke 1917. 312 p.
- Norton, Thomas H.* Cottonseed industry in foreign countries. Washington: Gov. Pr. Off. 1915. 73 p.
- Oberhammer, Ernst.* Die Baumwollindustrie Österreich-Ungarns. Wien: Hölzel 1917. 62 p.
- Paxmann, H.* Tagesfragen in der Kaliindustrie. Berlin: Siebheit 1917. 79 p.
- Shriver, J. Alexis.* Canned-tomato industry in Italy. Washington: Gov. Pr. Office 1915. 23 p.
- Spies, Georg.* Die rumänische Petroleum-Industrie und ihre Bedeutung in der Weltwirtschaft. Bukarest: König Carol-Verl. 1917. 64 p.
- Tobler, Frdr.* Textilersatzstoffe. Dresden: Globus 1917. V, 48 p.
- Tryon, Rolla M.* Household manufactures in the United States, 1640—1860. Chicago: Univ. of Chic. 1917. 12, 413 p.
- Wilberg, Gustav.* Die westfälische Anker- und Kettenindustrie. Bochum: Wilberg 1917. 38 p.
- *
- Deite, K.* Zur Lage der deutschen Seifenindustrie. DWirtschZ. 1917. 13, 21. p. 601—12.
- Havas, G.* Belgium lenipara. MezőgazdSz. 1917. 35, 5. p. 145—48.
- Jäekel, H.* Stilllegung der Textilbetriebe. NeueZeit. 1917. 35, 2. 4. p. 81—85.
- Massuero, F.* L'industria italiana dell'armamento navale in economia di guerra. GiornEconomist. 1917. 54, 2. p. 45—70.
- Payen, É.* La laine pendant la guerre. ÉconomisteFranc. 1917. 45, 2. 34. p. 238—9.
- Payen, É.* Le nickel. ÉconomisteFranc. 1917. 45, 2. 32. p. 173—75.
- Payen, É.* La production actuelle de l'aluminium et son avenir. ÉconomisteFranc. 1917. 45, 2. 28. p. 37—8.
- Payen, É.* La fabrication du gaz et ses transformations. ÉconomisteFranc. 1917. 45, 2. 27. p. 5—7.
- Schultze, E.* Zuckerindustrie der Vereinigten Staaten im Kriege. JBNationalök. 1917. 109, 1. p. 50—68.
- Ungeheuer, U.* Die Eisenindustrie des Centre, der Hauptsitz der französischen Kriegsindustrie. Techn&Wirtsch. 1917. 9. p. 401—413.
- Vludár, E.* Mezőgazdasági gépiparunk fejlesztése. MagyMérnKözl. 1917. 51, 31. p. 284—87.; 32. p. 292—95.
- Winden, O.* Die Baumwollkrise in den Vereinigten Staaten von Amerika 1914/15. WeltwirtschA. 1917. 10, 2. p. 209—226.
- 385 Közlekedés
- Frey, G. A.* Schweizerisches Verkehrslexikon. Zürich: Schulthess 1917. IV, 372 p.
- Haberland, Georg.* Grossberliner Sorgen, Verkehrsreform und Zweckverband. Berlin: Unger 1917. 39 p.
- Turner, Charles C.* Air craft of today. London: Seeley 1917. 315 p.
- *
- Feugère, É.* Les répercussions économiques de la guerre sur trois grandes compagnies de transports urbaines. ÉconomisteFranc. 1917. 45, 2. 31. p. 143—45.

Kranold, H. Wasserwirtschaft und Verkehrsmittel in der Türkei. SozialistMh. 1917. 48, 12. p. 626—35.

385.5 Vasútügy

Aublé, Émile. Bagdad. Son chemin de fer, son importance, son avenir. Paris: Sirey 1917. 168 p.

Dantschoff, J. Das Eisenbahnwesen in Bulgarien. Leipzig: Parlapanoff 1917. VIII, 101 p.

Budapesti kereskedelmi és iparkamara. Előterjesztés a vasuti forgalom zavarainak enyhítése ügyében. Bp.: Keresk. és iparkam. 1917. 9 p.

Budapesti kereskedelmi és iparkamara. Előterjesztés a vasutak díjkezdvezinényi politikája ügyében. Bp.: Keresk. és iparkam. 1917. 5 p.

Egyesült Államok. Bureau of Extension. Government ownership of railways. Chapel Hill, N. C.: The university 1917. 92 p.

Egyesült Államok. Bureau of Railway Economics. List of publications pertaining to government ownership of railways. Washington: The bureau 1917. 100 p.

Grahame, Leopold. Argentine railways. New York: Renskorf 1916. 36 p.

Hungertford, E. The railroad problem. Chicago. McClurg 1917. 265 p.

Müller, Karl H. Die wirtschaftliche Bedeutung der Bagdadbahn. Hamburg: Boysen & Maasch 1917. VIII, 128 p.

Ritter, Paul. Die Organisation des Güterverkehrs auf den englischen Eisenbahnen. Halle a. Saale: Druck von Thiele 1916. 80 p.

Schwoerbel, Erich. Der Gemeinschaftsgedanke in deutschen Eisenbahnwesen. Bonn: Rost 1917. VI, 65 p.

Szabolcsy Antal. A vasutak állami-gazdasági hivatásbetöltésének lehetőségei. (Az új nemzedékből.) Bp.: Hunnia 1917. 48 p.

Szesztay Sándor. Gazdasági vasutaink hálózatának fejlesztése. Bp.: Németh 1917. 30 p.

Williams, Clement C. The design of railway location. New York: Wiley 1917. 524 p.

Zutter, P. La réorganisation des chemins de fer fédéraux. Zürich: Füssli 1917. 49 p.

Ahlberg & Norrmann. Die Betriebskosten des Eisenbahnen und ihre Bedeutung für die Tarifbildung. ArchEisenbahnw. 1917. 3. p. 494—533.

Bellet, D. Le matériel des chemins de fer. ÉconomisteFranc. 1917. 45, 2. 29. p. 79—81.

Franciaország. Le projet de relèvement des tarifs de chemins de fer et leurs conséquences. ÉconomisteFranc. 1917. 45, 2. 37. p. 331—34.

Griollet, G. Les dommages de guerre et les chemins de fer. RevPolParl. 1917. 92, 272. p. 50—58.

Leyen, A. Die Eisenbahnen im Weltkriege. DtscheRev. 1917. 42, 3. 2. p. 213—26.

Mertens. 1882—1911 russischer Eisenbahnpolitik. ArchEisenbahnw. 1917. 3. p. 415—59.

Milhaud, E. Les limites d'âge pour le transport gratuit et à prix réduit des enfants sur les réseaux privés et sur les réseaux d'État. AnnRégieDir. 1917. 9, 91—94. p. 91—96.

Röhling, K. Die internationalen gewerkschaftlichen Beziehungen der Eisenbahner. ArchEisenbahnw. 1917. 4. p. 627—52.

385.6 Hajózás

Arnold, Sulean. Trans-pacific shipping. With a section of Japanese shipping by M. D. Kirjassoff. Washington: Gov. Pr. Off. 1916. 30. p.

Bibliothek-Katalog des Vereins für die Schifffahrt auf dem Oberrhein, Basel, abgeschlossen Ende Dezember 1916. Basel: Birkhäuser 1917. 56 p.

Budapesti kereskedelmi és iparkamara. Előterjesztés a budapesti kereskedelmi kikötő ügyében. Bp.: Keresk. és iparkam. 1917.

Davis, Arthur P. Irrigation works constructed by the U. S. government. New York: Wiley 1917. 425 p.

Jones, M. Government aid to merchant shipping. Washington: Gov. Pr. Off. 1916. 265 p.

Jones, Grosvenor M. Ports of the United States. Washington: Gov. Pr. Off. 1916. 431 p.

Kvassay, Eugen v. Nach dem Wiener Wasserstrassentag. Bp.: Pester Lloyd 1917. 11 p.

Lazarus József. Tengerhajózásunk járműveinek regisztráló hivatala. Bp.: Bpesti keresk. és iparkam. 1917. 3 p.

May, R. C. U-Boot-Krieg und Frachtraumnot. Hamburg: Broschek 1917. 24 p.

Mitteuropäischer Wirtschaftsverein in Ungarn. Beschlüsse der ung. Donaukommission zur Donaufrage und die neue Donauakte. Bp.: Patria 1917. 39 p.

Móricz Miklós. A magyar belvizi programján. Bp.: Bpesti keresk. és iparkam. 1917. 12 p.

Ragl, F. X. Die deutsche Binnenschifffahrt. Berlin: Verl. f. Fachlit. 1916. 20 p.

Rouquette, Louis. L'organisation de notre marine marchande et notre expansion économique. Paris: Chapelot 1917. 168 p.

Schroedter, C. Die Heimsuchungen der Handelsschifffahrt durch den Krieg. Berlin: Mittler 1916. 40 p.

Splittgerber, A. Die in Literatur und Praxis gemachten Fortschritte auf dem Gebiete der Überwachung der Flüsse. Berlin-Fridenau: Deutscher Kommunal-Verlag. 1917. 46 p.

Stubmann, P. Gegenwart und Zukunft der Seeschifffahrt. Berlin: Mittler 1916. 44 p.

Szana Sándor. Nagyközépeurópa viziútiái. Bp.: Közlekedés 1917. 116 p.

*

Adreae, J. Gesundung der Binnenschifffahrt. EuropStaatsWirtschZ. 1917. 2, 2. p. 48—51.

Bansky, G. Die Rhein—Main—Donau Gross-Schiffahrtsstrasse. Handelsmus. 1917. 32. 40. p. 429—70.

Baumann, E. Grossbritanniens Schifffahrtverkehr. WeltwirtschA. 1917. 10, 2. p. 108—126.

Grassmann, J. Die Rhein—Main—Donau Gross-Schiffahrtsstrasse. EuropStaatsWirtschZ. 1917. 2, 12. p. 308—11.

Hennig, R. Der Neubau des Donau—Main-Kanals und seine wirtschaftlichen Aussichten. JBNationalök. 1917. 109, 2. p. 203—12.

Lengyel Z. Vizuügyi politikánk. MagyarFigy. 1917. 3, 14. p. 81—89.

Lohmann, A. Ziele der deutschen Wasserstrassenpolitik. Nord&Süd. 1917. 161, 2. p. 131—34.

Matlekovits S. A Duna Középeurópának gazdasági ütoere. KözgazdSz. 1917. 58, 4. p. 689—713.

386 Kereskedelmi politika

Budapesti kereskedelmi és iparkamara Előterjesztés a fölöslegesen láncolatot kereskedelem (az u. n. Kettenhandel) rendszabályozását célzó rendelet-tervezet ügyében kiadott szakértekezletről. Bp.: Keresk. és iparkam. 1917. 14 p.

Budapesti kereskedelmi és iparkamara. Előterjesztés a kamara közreműködése mellett létesítendő árvizsgáló bizottság szervezéséről. Bp.: Keresk. és iparkam. 1917. 9. p.

Budapesti kereskedelmi és iparkamara. Előterjesztés az állatkereskedelmi szavatosságról készült törvényjavaslat tárgyában. Bp.: Keresk. és iparkam. 1917. 4 p.

Dresden Ortsausschuss des Kleinhandels. Der Kleinhandel unter dem Druck der Reichsgerichtsentscheidungen zum Wuchergesetz. Dresden: Uhlig 1917. 24 p.

Hall, Louis D., D. W. Simpson & J. W. Doty. Methods and cost of marketing live stock and meats. Washington: Gov. Pr. Off. 1916. 98 p.

Heymann, Adolf. Das Abzahlungs-geschäft in volkswirtschaftlicher und juristischer Bedeutung. Borna-Leipzig: Noske 1916. VI, 41 p.

Hirsch, Julius & Karl Falck. Der Kettenhandel als Kriegerscheinung. 2. erw. Aufl. Berlin: Hobbing 1917. 115 p.

Junk, Wilhelm. Die Zukunft des deutschen Buchhandels. Berlin: Verl. d. Deutsch. Buchhandl. Gilde 1917. 45 p.

Sehmann, Heinrich. Wucher und Wucherbekämpfung im Krieg und Frieden. Leipzig: Deichert 1917. 68 p.

Toendury, H. L'économie commerciale. Genève: Georg 1916. II, 85 p.

Wendtland, Ernst. Handbuch der deutschen Handelskammern und sonstigen amtlichen Handelsvertretungen. Leipzig: Handelskammer 1916. XI, 370 p.

Wurst, Oskar & Herm. Leiter. Die Handels- und Gewerbekammern Österreich-Ungarns. Wien: Hölzel 1917. 34 p.

*

Brandt, O. Zur Organisation des Kleinhandels. DWirtschZ. 1917. 13, 20. p. 569—91.

Leopoldt, L. Der Verband deutscher Waren- und Kaufhäuser. ZStaatswiss. 1917. 73, 1—2. p. 1—44

Rota, R. Libertà di commercio interno e di lavoro negli economisti piemontesi nel secolo XVIII. Giorn. Economisti. 1917. 54, 3. p. 165—82.

386.2 Külkereskedelem

Budapesti kereskedelmi és iparkamara. Előterjesztés több behozatali és kiviteli kérdésről. Bp.: Keresk. és iparkam. 1917. 19 p.

Byers, Norban R. World commerce in its relation to the British Empire. London: King 1916. 104 p.

Egyesült Államok. Department of Commerce. Foreign trade in buttons. Washington: Gov. Pr. Off. 1916. 184 p.

Egyesült Államok. Department of Commerce. Foreign markets for coal. Washington: Gov. Pr. Off. 1915. 24 p.

Egyesült Államok. Department of Commerce. South American market for jewelry and silverware. Washington: Gov. Pr. Off. 1915. 23 p.

Egyesült Államok. Department of Commerce. South American market for soap. Washington: Gov. Pr. Off. 1915. 16 p.

Egyesült Államok. Department of Commerce. Tobacco trade of the world. Washington: Gov. Pr. Off. 1915. 48 p.

Eulenburg, Franz. Die Aussichten der weltwirtschaftlichen Entwicklung. Berlin: Centralverb. 1917. 96 p.

Faludi Oszkér. Mi legyen Magyarország szerepe a magyar-bolgár gazdasági viszony kiépítésében? Temesvár: Hunyadi ny. 1917. 22 p.

Fodor Ferenc. A délvidék és a Balkán közlekedési kapcsolata. Temesvár: Hunyadi ny. 1917. 36 p.

Fodor Ferenc. Temesvár és Szeged földrajzi helyzete és balkáni hivatása. Temesvár: Hunyadi ny. 1917. 14 p.

Gide, Charles. La politique commerciale après la guerre. Paris: Ligue des droits de l'homme 1917. 50 p.

Hauser, Henri. Germany's commercial grip in the world. Transl. by Manfred Emanuel. New York: Scribner 1917. 259 p.

Henert, Ferd. Was der deutsche Kaufmann und Unternehmer über die Türkei wissen soll. München: Lindauer 1917. 96 p.

Kassowitz, Tony. Die neueren handelspolitischen Beziehungen zwischen Österreich-Ungarn und den Balkan-Ländern bis zum Ausbruch des Weltkrieges. Berlin: Druck von Scholem 1917. 64 p.

Kennedy, Philip B. Exporting to Australia. Washington: Gov. Pr. Off. 1916. 29 p.

Laverque, B. L'union commerciale des alliés après la guerre. Paris: Alcan 1917.

Nänny, H. A. Etwas über die schweizerischen Exportbestrebungen. Frankfurt a. M.: Selbstverlag 1916. IV, 43 p.

Odell, Ralph M. Cotton goods in China. Washington: Gov. Pr. Off. 1916. 242 p.

Polac, Louis. Notre commerce extérieur d'après-guerre. Paris: Dunod 1917. VII, 288 p.

Schmidt, Max Georg. Geschichte des Welthandels. 3. Aufl. Leipzig: Teubner 1917. VII, 127 p.

Schrämmer. Die deutsch-chinesischen Handelsbeziehungen. Berlin: Mittler 1917. 31 p.

Seligmann, Otto. Die künftigen Handelsbeziehungen zwischen Russland und Skandinavien. Braunschweig: Westermann 1917. 36 p.

Shriver, J. Canned-goods trade in the far East. Washington: Gov. Pr. Off. 1915. 78 p.

Smith, Franklin H. China and Indo-China markets for American lumber. Washington: Gov. Pr. Off. 1915. 39 p.

Eteele, Fr. E. How our overseas trade is financed. London: Butterworth 1916. III, 22 p.

Szávay Zoltán. Arad és a Balkán. Temesvár: Hunyadi ny. 1917. 26 p.

Szendrey Mihály. Az angol világgazdasági hegemonia. Sopron: Romwalter ny. 1917. 90 p.

Die Türkei und Bulgarien als Absatzgebiete der deutschen Industrie. Berlin: Liebheit 1917. 39 p.

Wallroth, Erich. Die Grundlagen des Ostseehandels und seine Zukunft. Berlin: Mittler 1917. 39 p.

*

Balkányi E. Tranzito kereskedelem és feldolgozó ipar a keleti forgalomban. MBosnyákKözpKözl. 1917. 1, 1—3. p. 31—45.

Dix, A. Neue Richtlinien deutscher Aussenhandelspolitik. AnnDRReichs 1917. 50, 1—4. p. 92—103.

- Entwicklung der Mittel des Güterverkehrs in Deutschland und der Aussenhandel. *NeueZeit.* 1917. 35, 2. 17. p. 402—408. 20. p. 477—480.
- Eulenburg, F.* Von den Weltreichen der Zukunft und der Zukunft der Weltreiche. *WeltwirtschA.* 1917 9, 4. p. 435—453.
- Ferenczi Izsó.* Magyarország. 1914. évi külkereskedelme. *KözgazdSz.* 1917. 58, 1—2. p. 486—502.
- Zur Frage der Exportförderungsorganisationen. *DWirtschZ.* 1917. 13, 13. p. 403—6
- Franciaország.* Notre expansion commerciale a l'extérieur après la guerre et les banques d'exportation. *ÉconomisteFranc.* 1917. 45, 2. 33. p. 203—5.
- Goedel A. G.* Vergangenheit und Zukunft deutsch-amerikanischer Wirtschaftsbeziehungen. *DWirtschZ.* 1917. 13, 10. p. 303—8.
- Grothe H.* Ázsiai Törökország gazdasági kincsei. Törökország mint nyersanyagszállító. *MBosnyákKözp-Közl.* 1917. 1, 1—3. p. 46—81.
- Kaurimsky, E.* Exportbestrebungen Englands. *Handelsmus.* 1917. 32, 45. p. 509—10.
- Lauwick, M.* Le commerce extérieur de la Russie. *RevPolParl.* 1917. 92, 274. p. 369—73.
- Lustig.* Die Handelspolitik nach dem Kriege. *DWirtschZ.* 1917. 13, 11. p. 320—23.
- Meuriot, P.* Le commerce de l'Italie durant les 50 dernières années. *JISocStatParis.* 1917. 58, 1. p. 8—19.
- Phitzner, J.* Der Aussenhandel British Indiens, insbes. in den Jahren 1913/14 u. 1914/15. *WeltwirtschA.* 1917. 9, 4. p. 312—350.
- Schippel, M.* Deutsch-russische Wirtschaftsbeziehungen in Vergangenheit und Zukunft. *SozialistMh.* 1917. 48, 11. p. 568—75.
- Schwoner, A.* Exportorganisationsversuche während des Krieges. *Handelsmus.* 1917. 32, 34. p. 421—22.; 35. p. 429—30.
- Shadwell, A.* The liquor traffic in war. *NinetCentury.* 1917. 81, 480. p. 332—47.
- Voss.* Zur Förderung des Aussenhandels. *DWirtschZ.* 1917. 13, 9. p. 261—65.
- Weiss-Bartenstein.* Der deutsche Industrielle in Bulgarien. *Techn&Wirtsch.* 1917. 6. p. 257—264.
- Westernhangen, Th.* Deutsch-bulgarische Wirtschaftsbeziehungen. *DWirtschZ.* 1917. 13, 9. p. 258—61.

386.3 Vámpolitika

Brandt, Paul. Gegenüberstellung des deutschen Zolltarifs und des Vertragszolltarifs für die beiden Staaten der österreich-ungarischen Monarchie. Berlin: Eckart Verl. XXXVI, 928 p.

Budapesti kereskedelmi és iparkamara. Előterestés a beviteli és kiviteli tilalmak kezeléséről. A kamara külkereskedelmi szaksoportjának 1917. febr. 28-án tartott ülésén elfogadott módosításokkal. Bp.: Keresk. és iparkam. 1917. 9 p.

Magyar vámpolitikai központ. Emlékirat az autonom vámtarifa revíziója tárgyában, XXI—XXX. tarifa-osztály. Bp.: Pallas ny. 1917. 773 p.

Magyar vámpolitikai központ. Emlékirat az autonom vámtarifa revíziója tárgyában. XLIV—LI. tarifa-osztály. Pallas ny. 1917. 769 p.

Rutter, Frank R. Tariff systems of South American countries. Washington: Gov. Pr. Off. 1916. 308 p.

Sperling, Michel. Das deutsche Getreide-Einflusschein-System. Berlin: Selbstverl. 1916. 109 p.

*

Magnan, L. J. Notre future politique douanière. *RevPolParl.* 1917. 92, 274. p. 374—89.

Magnan. La douane et la guerre. *JISocStatParis.* 1917. 58, 7. p. 218—30.

Schippel, M. Türkische Staatsverträge und indische Baumwollzölle. *SozialistMh.* 1917. 48, 10. p. 520—26.

Tyszka, K. Agrarzölle, Getreidemonopol oder Freihandel. *SchmollersJB.* 1917. 41, 3. p. 263—310.

Zutragen, F. Schutzzoll oder Freihandel? *Plutus.* 1917. 14. 17—18. p. 188—91.

386.391 Vámszövetség. Közpeurópa

Bahr, Richard Von der Schicksalszur Lebensgemeinschaft. Deutschland, Österreich u. Ungarn. Berlin: Kalkoff 1917. 46 p.

Barcza Imre. A közpeurópai vámunió kérdésének irodalma. Bp.: Pesti Lloyd társ. ny. 1917. 71 p.

Frankfurt a. M. Handelskammer. Unsere Wirtschaftsbeziehungen zu Österreich-Ungarn. Bericht. Frankfurt a. M.: Scheller 1917. 79 p.

Pentmann, J. Die Zollunionsidee und ihre Wandlungen im Rahmen der wirtschaftspolitischen Ideen. Jena: Fischer 1917. XVII, 132 p.

Schilder, Sigmund. Mitteleuropa und die Meistbegünstigungsfrage. Stuttgart: Enke 1917. 74 p.

*

Bunzel, J. Die Wege zur Festigung der ungarisch-deutschen Beziehungen. SchmollersJB. 1917. 41, 3. p. 9—40.

387 Pénz- és hitelügy

Dödl, Alois. Die verschiedenen Möglichkeiten des Zahlungs- und Kreditverkehrs. Regensburg: Manz 1917. 16 p.

Mahrenholz, Gerhard. Über Veränderungen am Devisenmarkt während des ersten Kriegsjahres. Breslau: 1916. (Jur. Diss.) 54 p.

Ružička, Ernst. Das eiserne Rentengesetz. Budapest: Pester Lloyd-Gesellsch. 1917. 125 p.

Zemp, Philipp. Zehn Jahre Postscheckverkehr in der Schweiz. Bern: Tanner 1917. IV, 137 p.

*

Bellom, M. La circulation fiduciaire et les paiements par chèques au virements. ÉconomisteFranç. 1917. 45, 2. 29. p. 75—77.

Bresciani-Turroni, C. Movimento di lunga durata dello sconto e dei prezzi. GiorniEconomisti. 1917. 55, 1. p. 1—11.

Nussbaum, Ch. La chèque postal. Ann-RégieDir. 1917. 9, 91—94. p. 1—90.

Uhl, A. Kapital und Zinslast im Kriege. PolitAnthropMonatsschr. 1917. 16, 4. p. 184—93.

Weiss Z. Háborús pénzviszonyok, kül. tek. a pénzbőségre. A pénzintézetek alaptökecsemelése. KözgazdSz. 1917. 57, 6. p. 434—443.

387.1 Bankügy

Altrock, Walter v. Der landwirtschaftliche Kredit in Preussen. III. Die öffentlichen Sparkassen in Preussen. Berlin: Parey 1917. XV, 370 p.

Bauer, August. Die Niederländische Bank. Erlangen: Jacob 1917. VIII, 86 p.

Federal Reserve Inter-District Collection System. Banks upon which items will be received by Federal Reserve Banks for Collection and Credit. Washington: Gov. Pr. Off. 1916. 116 p.

Sough, William H. Banking opportunities in South America. Washington: Gov. Pr. Off. 1915. 156 p.

Manning, Ja. Hilton. Century of American savings banks. V. 1—2. New York: B. F. Buck 1917.

Németszög. Statistische Abteilung der Reichsbank. Die deutschen Abrechnungsstellen im Jahre 1916. Berlin: Reichsdruck 1917. 44 p.

Schwenckemann, Anton. Kreditverkehr und Kriegskreditbanken. München: Leohaus 1916. 49 p.

Steinberg, Julius. Die Praxis des Bank- und Börsenwesens. Leipzig: Quelle 1917. 150 p.

*

Adler. Das Bankwesen Japans. WeltwirtschA. 1917. 10, 2. p. 158—170.

Hinsberg, Th. Die Banken im Weltkriege. Nord&Süd. 1917. 160, 1. p. 149—54.

Landsburgh, A. Die Berliner Grossbank in 1916. Bank. 1917. 4. p. 269—280.

Mombert P. Über Sparen nach dem Kriege. DWirtschZ. 1917. 13, 12. p. 345—55.

Mori, P. Exportbanken und deren Nutzbarmachung für die Schweiz. Volkswirtschaft. SchweizBl. 1917. 23, 1. p. 1—18.; 2. p. 46—56.

Schulte, F. Übersee-Hypothekenbanken. WeltWirtschA. 1917. 10, 1. p. 16—52.

387.4 Pénz Valuta

Anderson, B. McAlester. The value of money. New York: Macmillan 1917 28, 610 p.

Bachrach, Otto. Die deutsche Valuta im Kriege. Berlin: Simion 1917. 56 p.

Hofmann, B. Bargeldloser Zahlungsverkehr. Langensalza: Gressler 1917. 32 p.

Kohn, Ernst. Unsere Valutasorgen. Leipzig: Veit 1917. 77 p.

- Makai Ernő.* Valutapolitika. Kritikai tanulmányok kül. tek. a legközelebbi jövő pénzügyi problémáira. Bp.: Magy. tud. akad. 1917.
- Makai, Ernst.* Währungsstudien mit besonderer Rücksicht auf Österreich-Ungarn. Stuttgart: Enke 1917. 77 p.
- Schmidt, Alfred.* Nationale Währungspolitik. Los von England! Dresden: Globus 1917. VIII, 63 p.
- Schmidt, F.* Der bargeldlose Zahlungsverkehr in Deutschland und seine Förderungen. Leipzig: Taubner 1917. VIII, 186 p.
- *
- Bastian.* Die Schonung der Banknote. Plutus. 1917. 14. 1—2. p. 5—8.
- Bendixen, Fr.* Theorie und Praxis in der Währungspolitik. BankA. 1917. 16. 16. p. 297—300.
- Bree, S.* Die Währungsfrage in Polen. Bank. 1917. 4. p. 380—386.
- Budge, S.* Zur Frage der Bankrate und des Geldwertes. ArchSozWiss. 1917. 44, 1. p. 214—31.
- Christen, Th.* Währung, Zins und Lohn. AnnDRReichs. 1917. 56, 1—4. p. 72—91.
- Dalberg.* Der Zusammenhang zwischen Valutarückgang und Teuerung. DWirtschaftZ. 1917. 13, 17. p. 478—87.
- Elster, K.* Zur Analyse des Geldproblems. JBNationalök. 1917. 109, 3. p. 257—303.
- Esslen, J. B.* Die beabsichtigte Enttöhrnung des Goldes. SchmollersJB. 1917. 41, 3. p. 229—62.
- Hahn, A.* Die Goldpolitik der Bank von Schweden während des Krieges. SchmollersJB. 1917. 41, 2. p. 53—66.
- Heyn, O.* Das Geld als Wert- und Preismass. BankA. 1917. 16, 18. p. 337—339.
- Heyn, O.* Probleme des Geldwesens. WeltwirtschA. 1917. 10, 2. p. 161—195.
- Heyn, O.* Währungspolitische Fragen. Recht&Wirtsch. 1917. 6, 10. p. 202—4.
- Huber, Fr.* Geldtheorie u. Bankverfassung. BankA. 1917. 16, 15. p. 275—284.
- Liefmann, R.* Deutsche Währungsprobleme nach dem Kriege. DWirtschaftZ. 1917. 13, 19. p. 537—55.
- Magyar L.* Valutánk és külkereskedelmünk. MagyFigy. 1917. 3, 17. p. 289—97.

- Il mercato monetario e la guerra. GiornEconomici. 1917. 54, 4. p. 209—50.
- Mises, L. v.* Zur Klassifikation der Geldtheorie. ArchSozWiss. 1917. 44, 1. p. 198—213.
- Rademaker, F.* Währungspolitische Fragen. Recht&Wirtsch. 1917. 6, 6. p. 134—40.
- Raffalovich, A.* Utopies et projets monétaires. ÉconomisteFranc. 1917. 45, 2. 27. p. 3—5.
- Schmidt, A.* Neuere Urteile über die staatliche Theorie des Geldes. SchmollersJB. 1917. 41, 2. p. 375—92.
- Schmidt, A.* Die Friedenswährung. Plutus. 1917. 14, 11—12. p. 124—27.
- Schultz, H. O.* Valutapolitik im Kriege. DWirtschaftZ. 1917. 13, 14. p. 409—17.
- Schwiedland.* Das Geld und die Geldwirtschaft. SozKultur. 1917. 37, 8—9. p. 442—54.
- Spann, O.* Bemerkungen zur Irving Fishers Geldlehre. SchmollersJB. 1917. 41, 3. p. 443—54.
- Vissering, G.* Niederländisch-Ostindien und der Gold-Exchange-Standard. SchmollersJB. 1917. 41, 3. p. 211—28.

387.6 Értékpapir Értéktözsde

- Lansburgh, Alfred.* Zur Systematik der Preisbildung an der Effektenbörse. Stuttgart: Enke 1917. 48 p.
- Möckel Rudolf.* Der Börsenwucher. Leipzig: Druck von Sturm 1917. 48 p.

*

- Eschwege, L.* Börsenzulassung im Kriege. Bank. 1917. 7. p. 556—565.
- Heinsheimer, A.* Der Krieg u. die Wiener Börse. BankA. 1917. 16, 24. p. 435—438.
- Seiffert, K.* Die Kursschwankungen der italienischen Rente. AnnDRReichs. 1917. 50, 1—4. p. 197—216.

387.7 Hitelügy

- Favre, J. E.* Le capital français au service de l'étranger. Paris: Bibliothèque Financière 1917. LIII, 270 p.
- Lendvai Jenő.* Az ipar és kereskedelem hitelszüksége a háború után. Bp.: Bpesti keresk. és iparkam. 1917. 13 p.

*

- Lenbuscher, Ch.* Die ausländische Kapitalbeteiligung an der deutschen Industrie. SchmollersJB. 1917. 41. 3. p. 329—48.
- Mauer, H.* Die Tilgungshypothek im landschaftlichen Kreditwesen. Bank A. 1917. 16. 13. p. 243—246.
- Terhalle, F.* Hypothekenverlängerung nach dem Kriege DWirtschZ. 1917.

388 Biztosításügy

- American Academy of Political and Social Science.* Modern insurance problems. Philadelphia: The academy 1917. 347 p.
- Ausztria.* Allgemeine Versicherungsbedingungen für die Volksversicherung. Wien: Hof und Staatsdruckerei 1917. 7 p.
- Kahlo, Ernst.* Vergleichende Zusammenstellung der Versicherungsbedingungen und Prämiensätze der im Deutschen Reich arbeitenden Lebensversicherungsgesellschaften. Berlin: Mittler 1917. V, 60 p.
- Luttenberger, K.* Schutz gegen Depotunterschlagungen durch Versicherung. Berlin: Schwetschke 1917. 93 p.
- Manes, Alfred.* Kriegs- und Friedensrüstung der deutschen Versicherung. Dresden: Globus 1917. VIII, 74 p.

*

- Luxenburg.* Das Versicherungswesen im Königreich Polen. ZVersicherungswiss. 1917. 17. 3. p. 286—291.
- Porle, M.* L'assurance-invalidité-maladie des réformes de la guerre. RevPolParl. 1917. 92, 274. p. 353—68.
- Silbermann, J.* Der Anteil der Frau an der Sozialversicherung. ArchFrauenarb. 1917. 5. 3. p. 143—57.

389 Állami pénzügy

- Schorer, Hans.* Eidgenössische Finanzprobleme. Freiburg: 1917. 54 p.
- Vidal, Emanuel etc.* Les finances au service du pays. Paris: Tenin 1917. 492 p.

*

- Makai E.* Adalékok a fizetési mérleg elméletéhez. KözgazdSz. 1917. 58. 4. p. 737—751.
- Raffalovich A.* Conceptions fiscales aux États-Unis. Économiste-Franç. 1917. 45, 2. 32. p. 171—73.

389: 355 Háború pénzügyei.

- Dschavid, Bei.* Türkische Kriegsfinanzwirtschaft. Übers. von Karl A. Schaefer. Stuttgart: Deutsche Verlagsanst. 1917. 42 p.
- Engel, August Frhr. v.* Betrachtungen über den staatsfinanziellen Wiederaufbau Österreichs. Warnsdorf: Strache 1917. 53 p.
- Föhrenbach, Otto.* Die deutschen Reichsfinanzen vor, während und nach dem Weltkriege. Freiburg i. B.: Bielefeld 1917. 40 p.
- Singer, Kurt.* Wirkungen der Nahrungsmittel- und Frachtraummot auf Zahlungsbilanz und Finanzwesen der Westmächte. Hamburg: Broscheek 1917. 34 p.
- Steinberg, Julius.* Deutschlands Kriegslasten und seine wirtschaftlichen Kraftquellen. Bonn: Marcus 1917. 30 p.
- Szende Gyula.* A háború költségei és a valuta. Bp.: Singer & Wolfner 1917. 36 p.
- Varjassy Lajos.* A háborút követő korszak pénzügyi problémái. Arad: Aradi keresk. és iparkamara 1917. 38 p.
- Waha, R.* Die finanzielle Belastung der kriegführenden Staaten. Luxemburg: Bück 1917. 30 p.

*

- Beusch, P.* Reichsfinanzwirtschaft. DARb. 1917. 2, 5. p. 202—207.
- Glier.* Die wichtigsten Zahlen der englischen Kriegsfinanzen. WeltwirtschA. 1917. 10, 1. p. 67—80.; 2. p. 184—198.
- Jöhlinger, O.* Die Finanzwirtschaft unserer Gegner während des Krieges. FinArch. 1917. 34, 2. p. 42—108.
- Larivière, Ch. de.* A propos du futur emprunt national. RevPolParl. 1917. 92, 274 p. 337—352.
- Marriott, J. A.* War finance: the 5-th war budget. NinetCentury. 1917. 81. 484. p. 1366—81.
- Mehemed Dzsavid.* A harcban álló Törökország pénzügyi renaissancea. MBosnyKözpKözl. 1917. 1. 4—6. p. 249—71.
- Mollwo, C.* Bedeutung der neuen englischen Kriegsanleihen. BankA. 1917. 16, 17. p. 313—323.
- Pupin, R.* Revenus et budgets d'après guerre. JSocStatParis. 1917. 58, 4. p. 128—37.

- Prion, W.* Die Rolle des Geldes bei der Kriegsführung. DWirtschZ. 1917. 13, 9. p. 249—57.
- Schmidt, W.* Die Abbürdung der Kriegskosten durch das Reich. DWirtschZ. 1917. 13, 15—6. p. 441—56.
- Schmidt, A.* Kriegsfinanzen. SozKultur. 1917. 37, 3. p. 129—53.
- Schumacher, H.* Deutschland u. Englands finanzielle Kraft. Techn&Wirtsch. 1917. 4. p. 153—171.
- Schwarz, O.* Kriegskosten u. deren Deckung beim Viererverband. BankA. 1917. 16, 14. p. 2579—268.

389.1 Egyedárúságok.

- Becker, P.* Ein Staats-Kredit-Monopol. Magdeburg: Becker 1917. 30 p.
- Goldscheid, Rudolf.* Staatssozialismus oder Staatskapitalismus. Wien: Anzengruber-Verl 1917. XII, 185 p.
- Jaeger, Alfred.* Monopoltendenzen bei der öffentlichen Elektrizitätsversorgung Deutschlands. Breslau: Breslauer Genoss.-Buchdr. 1917. IX, 136 p.
- Leo-Bergerhausen.* Das Getreide-Monopol. Köln: Bauern-Verein 1917. 19 p.
- Naef, Eduard.* Tabakmonopol und Biersteuer. Zürich: Rascher 1917. XXXV, 360 p.
- Nord, Walther.* Staatsmonopol in Getreide oder privates Eigentum. Hamburg: Druck v. Meyer 1917. 20 p.

*

- Bayerthal, M.* Gegen ein Getreide-monopol. DWirtschZ. 1917. 13, 11 p. 313—19.
- Beusch, P.* Grundsätzliches zur Frage der Staatsmonopole. SozKultur. 1917. 37, 3. p. 154—70.
- Lindemann, S.* Ein deutsches Getreide-monopol? Recht&Wirtsch. 1917. 6. 6. p. 164—8.
- Schandl, K.* A gabonamonopólium jövője. MezőgazdSz. 1917. 35, 6. p. 158—62.

389.2 Állami adók és illetékek

- Austriahungaricus.* Einmalige Vermögensabgabe. Graz: Leuschner 1917. 32 p.

- Bamberger, Georg.* Erbrecht des Reiches und Erbschaftssteuer. Leipzig: Deichert 1917. 50 p.
- Bauer Gusztáv.* A nyilvános számadásra kötelezett vállalatok kereseti adója és a sérelmes kivetés elleni jogorvoslatok. Kassa: Szt.-Erzsébet ny. 1917. 205 p.
- Ditz, Nikolaus & P. Mommertz.* Die Staats- und Gemeinde-Besteuerung der Offiziere und Militärbeamten. Köln: Schmitz 1917. 24 p.
- Erős Vilmos és Gaár Vilmos.* Az új adótörvények magyarázata. Bp.: Légrády 1917. 500 p.
- Favarger, Philippe.* La taxe sur la plus-value foncière. Neuchâtel: Wolfrath 1917. 47 p.
- Fillebrown, C. Bowdoin.* The principles of natural taxation. Chicago: Mc Clurg 1917. 20, 276 p.
- Freudenfeld, F.* Die Wertzuwachsabgabe von Liegenschaften. Wien: Manz 1917. 112 p.
- Härry, Arnold.* Die Wasserwerksteuer und die Ausnutzung der bündnerischen Wasserkräfte. Chur: Bischofberger 1917. IV, 45 p.
- Lecouturier, H.* L'impôt général sur le revenu. Paris: Hugonis 1917. 250 p.
- Montgomery, R. H.* 1917 income tax procedure. New York: Ronald Press 1917. 450 p.
- Pongrácz Jenő.* Adóügyi útmutató. Az új egyenes adók. Az adók tárgyalása. Jogorvoslatok. Bp.: Népszava biz. 1917. 70 p.
- Randolph, Jos. Fitz.* United States inheritance and transfer taxes. Newark, N. J.: Soney 1917. 243 p.
- Tetzlaff, Oskar.* Die Steuern und Schulden der Städte und grossen Landgemeinden Preussens im Rechnungsjahre 1913. Berlin: Kgl. Statist. Landesamt 1916. 180 p.
- Young, Lewis E.* Mine taxation in the United States. Urbana: Univ. of Ill. 1917. 275 p.

*

- Bundsmann, E.* Die Zuwachsabgabe eine Kapitalertragssteuer. JBBodenref. 1917. 13, 3. p. 161—74.
- Domokos L.* A külföldiek jövedelemadója. AdóIII Sz. 1917. 6, 5. p. 252—58.
- Eschwege L.* Kriegsgewinn-Sorgen. Bank. 1917. 9. p. 726—734.
- Graf, F.* Die Entwicklungsgeschichte der deutschen Tabaksteuer. ZZollwesen. 1917. 17, 5. p. 133—36.; 6. p. 165—68.

- Griziotti, B.* La diversa pressione tributaria del prestito e dell' imposta. *GiornEconomici*. 1917. 54, 3. p. 129—64.; 5. p. 313—34.
- Hoffmann.* Branntweinbesteuerung in Belgien. *ZZollwesen*. 1917. 17, 5. p. 138—43.; 6. p. 170—72.; 7. p. 185—88.
- Hübner.* Über die Herstellung von Zündhölzern und deren Besteuerung. *ZZollwesen*. 1917. 17, 5. p. 143—5.; 6. p. 172—75.
- Hübner, G.* Bankdepositen u. Kapitalrentensteuer. *Bank*. 1917. 8. p. 659—666.
- Krug, G.* Besitzsteuern. *FinArch*. 1917. 34, 2. p. 19—41.
- Lansburgh, A.* Die Kriegssteuer u. die stillen Reserven. *Bank*. 1917. 4. p. 293—304.
- Makai Ö.* A külföldről származó vállalati jövedelmek adója. *AdóIII Sz.* 1917. 6, 7. p. 367—72.
- Makai Ö.* Új adópolitikánk és a rejtett tartalmak. *AdóIII Sz.* 1917. 6, 4. p. 193—98.
- Meisel, F.* Zur steuerliche Belastung der Landwirtschaft. *SchnollersJB* 1917. 41, 1. p. 355—414.
- Myrbach, F.* Über der Begriff der Gebühr und der Taxe. *FinArch*. 1917. 34, 2. p. 1—18.
- Oppenheimer, F.* Vermögenssteuer. *Plutus*. 1917. 14, 7—8. p. 74—80.
- Schultze, E.* Alkoholsteuerepolitik des Zarenreichs. *FinArch*. 1917. 34, 2. p. 109—32.
- Strutz, G.* Die neuen Reichsabgaben des Jahres 1916. *AnnSozPol*. 1917. 5, 1. p. 201—48.
- Tury Z.* A külföldiek jövedelemadója. *AdóIII Sz.* 1917. 6, 6. p. 306—14.
- Valleroux, H.* Quelques idées étranges en matière d'impôts. *RéformeSoc.* 1917. 73, 3—4. p. 156—66.
- Zimmermann, F. W. R.* Die Entwicklung der deutschen Besteuerung als Richtlinie für die demnächstige Erweiterung derselben. *BankA*. 1917. 16, 20. p. 365—371.; 21. p. 381—388.; 22. p. 402—410.

389.4 Közmunkák Közüzemek

- Fritz, A.* Die städtische Regie. Heidelberg: Rössler 1916. 151 p.
- Ritter, Erich.* Die öffentliche Elektrizitätsversorgung in Deutschland. Berlin: Paschke 1917. VIII, 158 p.
- Zipernovszky Ferenc.* Vidéki elektromos műveink kedvezőtlen helyzetének okai és a háború utáni teendők. Bp.: Kilián 1917. 70. p.

*

- Laky D.* A községi üzemek jelentősége a magyar városok háztartásában. *KözgazdSz.* 1917. 58, 1—2. p. 503—537.
- Most, O.* Gemeindebetriebe. *SchnollersJB*. 1917. 41, 2. p. 393—422.
- Pinner, F.* Kommunalsozialismus. *Bank*. 1917. 6. p. 460—471.

TARTALOM.

1917. XLI. ÉVFOLYAM. — 58. KÖTET.

I. Értekezések.

	Oldal
Beck Dénes: Gazdasági életünk a jövőben, különösen a drágaság-, vám- és a pénzkérdés szempontjából	564 -76
Biró Benedek: Állami háztartásunk a háború első évében	841 -70
Buday Dezső: Nemzetközi socialpolitika	812 -40
Fehér Gyula: A biztosítási díjátvitelek kérdése	631 -44
Ferenczi Imre: A hadirokkantak és hadihátrahagyottak ellátásának reformja .	769 -111
Ferenczi Izsó: Magyarország 1914. évi külkereskedelme	486 -502
Frisch Ferencz: Államsocialis feladatok	752 -7
Hallóssy István: A kir. József-műegyetem közgazdasági semináriumának hároméves működése	645 -50
Kircz Andorné: Bécsi munkások életviszonyai a háború előtt, háztartási számadások alapján	538 -63
Kovács Gábor: Háborús közgazdasági archívum a debreczeni egyetemen	650 -61
Laky Dezső: A községi üzemek jelentősége a magyar városok háztartásában	503 -37
Makai Ernő: Adalékok a fizetési mérleg elméletéhez	609, 737 -51
Matlekovits Sándor: A Duna Középeurópának gazdasági ütőere	689 -113
Navratil Ákos: Új szempontok a közgazdaságtanban	467 -86
Tonelli Sándor: A megszállott Szerbia gazdasági élete (I)	714 -736

II. Közlemények.

Anglia szénkereskedelme 1916-ban	686
Ausztrália külkereskedelme 1916-ban	589
Magyar Fajegészségtani és Népesedéspolitikai Társaság	880
Fogyasztók Országos Szövetsége	687
A francia hajózás állami fejlesztése	837
Franciaország külkereskedelme 1916-ban	590

	Oldal
Franciaország mezőgazdasága 1911–1916.	838
A hadikölcsönbiztosítás (ifj. Sós Ernő)	580
Hajóür-productio 1916-ban	588
List Frigyes (II) (Varró)	663
Magyar Közgazdasági Társaság	840, 881
A Magyar Közgazdasági Társaság 1917. évi működése	882
Mezőgazdasági szakoktatás (Kovács János)	871
Alapítások és tőkeemelések Németországban	587
Városi családok élelmezési viszonyai Németországban a háború második évében háztartási számszámok alapján (Kircz Andorné)	682
Az orosz lenipar helyzete	586
A tengeri fuvardíjak emelkedése (1916-ban)	764
Társadalomgazdaságtani Bibliographia	592, 888

III. Ismertetések.

Agoston Péter: A zsidók útja, Nagyvárad, 1917.	685
Barcza Imre: A középeurópai vámunio kérdésének irodalma, Budapest, 1917.	676
Donau-Jahrbuch 1917. Herausgegeben v. Julius Seress. Wien—Leipzig, Selbstverlag, 264.	586
Dschavid-bej: Türkische Kriegsfinanzwirtschaft, Berlin, 1917.	835
Escher, Alfred: Triest und seine Aufgaben im Rahmen der österreichischen Volkswirtschaft. Wien, 1917. Manzsche Hofbuchhandlung 112.	585
Fiedler L. K.: Polen (Königreich Polen) als Absatzgebiet für die mitteleuropäische Maschinen- und Bauindustrie, Charlottenburg 1916.	766
Hírlapok és folyóiratok 1857-ig. (A magyar nemzeti muzeum könyvtárának czimjegyzéke) Budapest, 1916.	676
Katona Béla: Magyarország közgazdasága. Pénzügyi és közgazdasági évkönyv 1916.	758
Dr. Kenéz Béla: Nép és föld. Budapest, 1917.	827
Országos Magyar Gazdasági Egyesülés hivatalos lapja	675
Ortsverzeichnis für das von den k. u. k. Truppen besetzte Gebiet Serbiens. Hrsg. vom Statistischen Amt des k. u. k. Militär-Generalgouvernements. Belgrad, 1917.	581
Rácz Lajos: Erdély vasutpolitikája. Marosvásárhely, 1917.	673
Dr. Schiff Péter: Az amerikai munkások socialis törekvéseinek története. Lugos, 1917.	768
Smolka János: Az átmeneti gazdaság problémái. Budapest, 1917. 59 oldal	583
Szterényi: Ungarn und Deutschland. Jena, 1917. Fischer	677
Temesvári Balkán-Iroda kiadványai	591
Verwaltungsbericht der Reichsbank für das Jahr 1914, 1915, 1916	878